

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

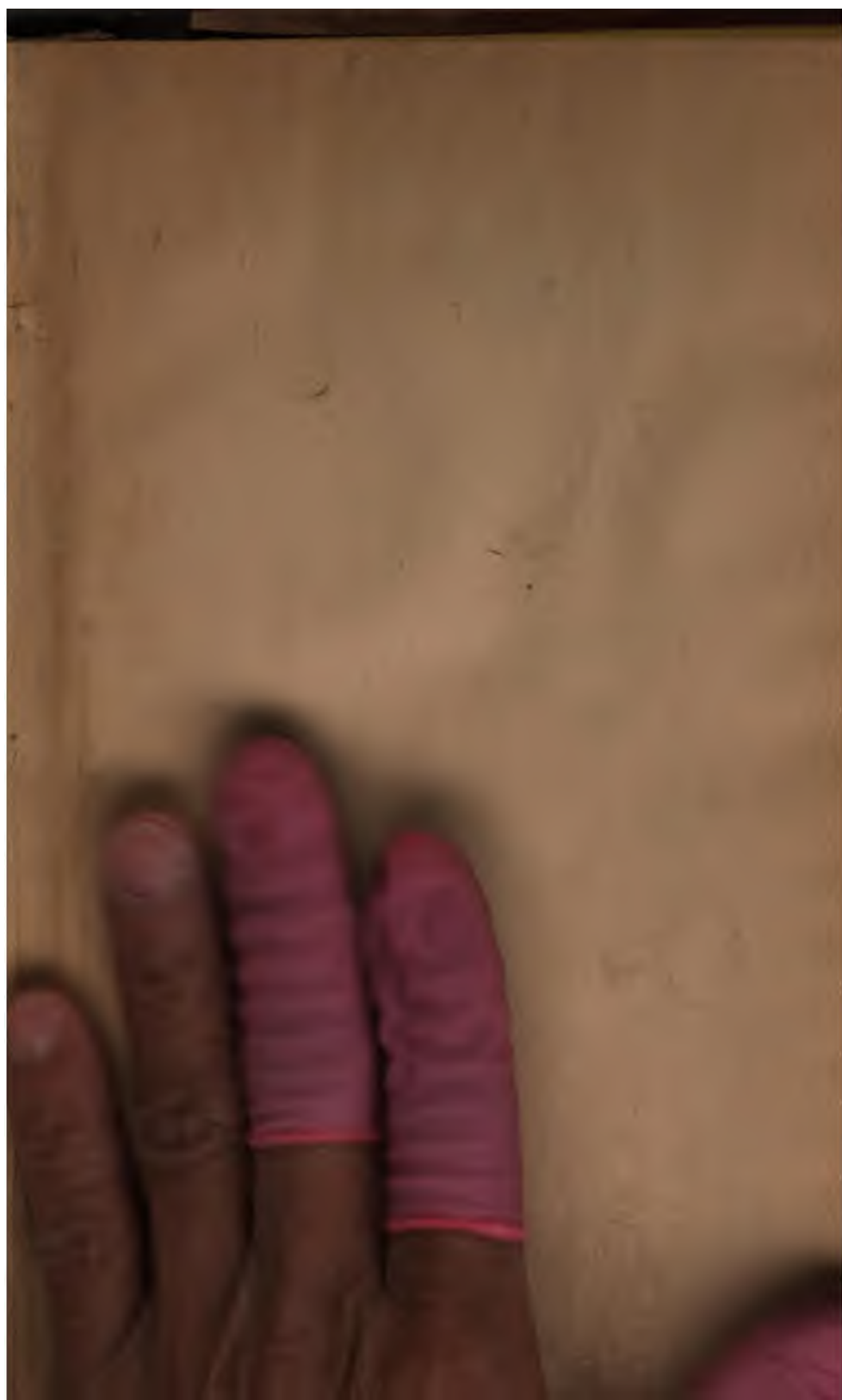
Stanford University Libraries

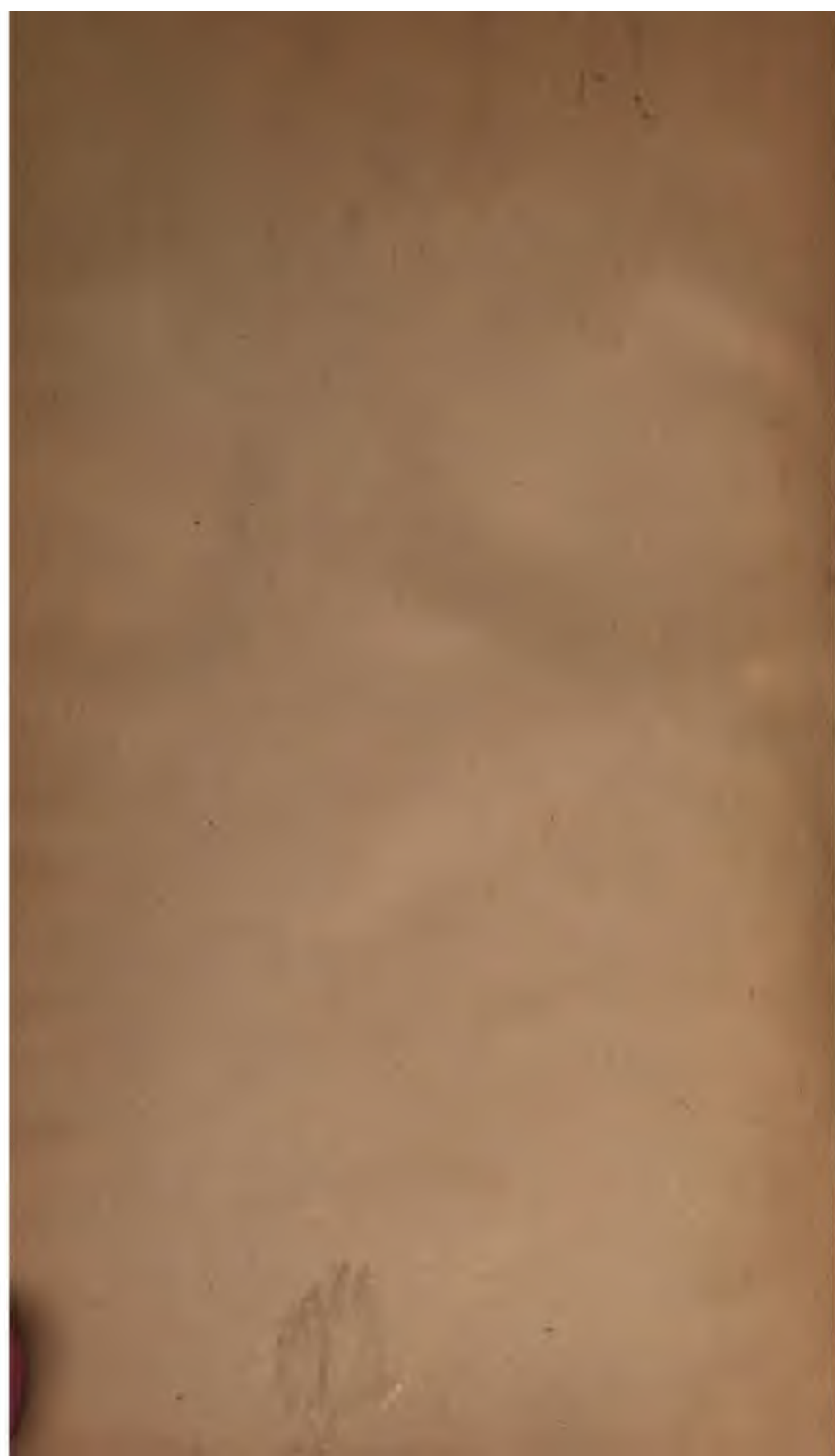

605 024 478 856

1144 D9252
36 —

12

ŽIVOT A UČENÍ

NA

PARTIKULÁRNÍCH ŠKOLÁCH V ČECHÁCH

V XV. A XVI. STOLETÍ.

KULTURNĚ - HISTORICKÝ OBRAZ.

SEPSAL

ZIKMUND WINTER.

ZVLÁŠTNÍ VÝTISK PRO MATICI ČESKOU.

(Spisů musejních číslo CLXVIII.)

V PRAZE.

NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.

1901.

10 .

LA 688
B7W6

TISKEM ALOISA WIESNERA V PRAZE.

PŘEDMLUVA.

Sbíraje ode dávných let látku ke kulturnímu obrazu našich měst XV. a XVI. věku po všech všudy stránkách zároveň, měl jsem tudíž i o školách latinských drahně materiálu po hotově, jehož zpracování mně nastávalo, když ukončeno líčení o universitách. Že dostala se kniha tato poměrně záhy na světlo, za to děkuji vysok. c. k. ministerstvu kultu a vyučování a veosl. c. k. zemské školní radě, svým nejbližším i vyšším představeným, že mi račili dáti k práci dovolenou a prázdeň.

Za rozmnožení a doplnění materiálu archivního tentokrát mnohým příznivcům nově povinen jsem děkovati.

Z pražských pánů jsou to z archivu král. hlav. města Prahy univ. prof. dr. J. Čelakovský a JUPhDr. Teige; z archivu zemského dr. V. Nováček a J. Kollmanu; z professorů kolegů dr. J. Šimák a dr. Jan Novák; z Českého Brodu redaktor J. Miškovský; z Hradce Jindřichova archivář Fr. Tischer; z Klatov dr. Hostaš, z Krumlova adjunkt archivní H. Gross; z Hory professorové Hejnic a Leminger; z Loun A. Merz, z Mělníka tajemník K. Zamastil; z Třeboně ředitel dr. Ant. Decker a archivář Fr. Mareš. Za dobré rady, poučení, knihy a leckterou jinou pomoc děkuji pp. prof. dru. Bidlovi, dru. Drtinovi, dru. Mourkovi, dru. Neuwirthovi, dru. Novotnému, řiditeli Hrašovi v Náchodě, bibliothekáři A. Paterovi, důstojn. pp. faráři Štědrému v Slavětíně a prof. ThDr. Vřešťálovi.

Professoru Zeisovi v Hofe dík vzdávám za obraz gymnasia kutnohorského a sl. archaeologickému spolku Vocelu za propůjčení, Dajbychova plánu dotčené školy.

Nejvíce jsem obtěžoval svého milého kolegu Ant. Truhláře, neboť podstatnou částí své práce vpletl jsem se do nejvlastnějšího oboru jeho, a tu již sama opatrnost kázala, když kroky vážly, držeti se ho pevně. Dík mu za všecku pomoc.

I tato kniha vyšla (jako Život církevní) nákladem sl. České Akademie na základě smlouvy se sl. Českou Maticí Musea království Českého, podle níž může Matice svým členům z publikací akademických za jistých podmínek přitisknouti volný počet exemplářů. Vzdávám díky za náklad i rozšíření knihy oběma těm slavným korporacím.

Budiž slovo položeno o jazyce, jímž kniha psána. Jsem nucen k vyznání, že plastických úslolí z archivních pramenů tu a tam rád užívám, ale ne frivolně, nýbrž ze snahy (tuším chvalitebně), aby dobrá, pěkná, plastická slova a vazby ujalý se v naši krásné řeči zase.

Konečně ještě toto upozornění. Cituji rád signatury knih veřejných knihoven, abych ulehčil těm, kdo hledají. Ale se signaturami c. k. univ. knihovny zlá potíž. V knihovně té se reformuje, a to tak, že tisky, jež bývaly dosavad v jedné bromádce svázány pod jedinou signaturou, nyní od sebe se odtrhují a dostávají signatur zvláštních, nových. To uvozují proto, aby nikdo se nehněval, když moje stará signatura selže, vždyť se mně to přihodilo samému, že jsem na svou signaturu za kolik měsíců knihy nedostal. Nejlépe bude jít s titulem knihy a ne se signaturou.

O svém stanovíšti při spracování školstva tří náboženských v Čechách vyznání opět nic nepravím. Uvážlivý čtoucí snadno je postihne, vždyť není skryto, jakkoli se svými soudy do popředí se netisknu. Přátelské opravy rád přijímaje, zlých lidí útoky k mysli sobě nehera, budu o svém obšírném plánu pracovati dále klidně, velmi klidně, dospěv k tomu přesvědčení, že těch, kteří moji práci přejí, jest hojně i tam, kde bych se toho byl nenadál, a že na druhou stranu i ti lidé, kteří cizí práci ponížují a kazí, musí na tomto světě býti. Znal je již Komenský a nejvíc jich viděl mezi spisovateli a mezi učenými. Psalť v Labyrintě (vyd. Bílého): „Mezi učenými řídky byl, kdož by s někým tažanice neměl, nejen mladí, což by se nedospělého věku drzosti přičísti mohlo, než i ti starci vespolek se drancujíce. Nýbrž čím kdo za učenějšího aneb sám sebe držel, aneb od jiných jmín byl, tím více různě začínal a na jiné vůkol šermoval, sekal, házel. I řekl jsem (Komenský): Ale, což to pro milý Bůh? Vřak jsem já myslil, že toto nejpokojnější stav jest. Odpověděl tlumočník: Synu, nerozumíš ty tomu, vřak se to oni brousí. I viděl jsem tu neobyčejnou jinde ukrutnost, že ani poraženým již a mrtvým neodpouštěli, nýbrž tím víc a nelítostněji na ně sekali a flekali, každý na tom, který se již nebránil, nejraději rekovství dokazuje.“

Při pracích literních svých i cizích držím se myšlenky, kterou náš poeta Vrchlický (Hlasy v poušti) pověděl takto: „Čo můžeš, každý k velkému dej dílu! Jeť oblázek i balvan v stejné ceně, když láskou dán!“ — A tato kniha věru s láskou psána i dána.

O Vánocích r. 1900.

Zikmund Winter.

O B S A H.

	Strana
Kniha I. Rozvoj škol nižších	1
I. Školy městské, jich vznik a rozdí	3
školy při farách 5, jurisdikce nad školou 7, kolik škol 9, stupně škol 11, školy dětské 13, školy pokoutní 15, německé 17, dívčí 19, partikulární 25, přední, zadnější 27, nestálost škol 29, nedba o ně 31, naopak školy váženy 33, snaha po vzdělání 35.	
II. Školy humanistické a konfessi	36
Humanism a reformace 37, privata gymnasia 39, zápas náboženský a školy 41, školy katolické 49, školy jesuitů 51. školy bratrské 63, Rožmberské gymnasium 81, školy novokřtěnců 85.	
III. Pokusy o reformu škol protestantských; vznik nových škol a zahynutí všech	86
Kodicill, Bacháček 87, akademické klassí 89, bratrská škola v Praze 95, německé gymnasium v Praze 97, německá škola malostranská 103, převraty po bitvě bělohorské 105, zahynutí škol protestantských 107, školství v XVII. věku sníženo 109.	
Kniha II. O škole a jejích officiálech	111
I. Dům školní	113
Školy opravovány, nově stavěny 114, stavení chatrná 117, stavba školy kutnohorské 119, stavba školy turnovské 121, školní budovy pražské 123, vchod, portál, sgraffito 125, obrazy, nápisy 127, rozdělení místností 129, auditor 131, světnička bakalářova, kantorova 137, komory a nádoby žakovské 139, čistota, záchody 141, u jesuitů budova 142	
II. Officiálové a jich rozdíly	144
Správce školní 145, povinnosti rektorské 147, pomocníci, podmistři 149, kollega, kantor 151, sukcenior 153, kustoš, lokát 155, počet učitelů při škole 157, učitelé u jesuitů 159, u bratří 160, paedagogové soukromní 161.	
III. Konfirmace officiálů	163
Universitní konfirmace 164, její ujma 165, kam rektor konfirmoval 166,	

doba konfirmační 171, žadatelé o místa 173, správce jedná oficiálně podřízené 175, povýšení oficiálů 177, dosazování kantorů 179, universita proti kantorům 181, žádost konšelů za učitele 183, jednání o učitele 185, vokací učitelská 187, konfirmace ochotné a neochotné 189, odpory Kutnohorských 191, konfirmace nezdatilé 193, slib správce školního 195, list věřící 197, kommandace paedagogů 199.

IV. Vrchnosti oficiálů 201

Učitel náhlebník 201, správce uvádí se do školy 203, inspektorové 205, odpuštění od školy 207, vyzdvižení oficiálů 209, odchod nepořádný 211, farář vrchnosti 213, univerzitní rektor vrchnosti 219, jeho soud 221, tresty oficiálů 223, universi se zastává oficiálů 225, rektor tvrdí křáfty jejich 229.

V. Oficiálské důchody řádné 231

Plat stojící 232, stance do polovice XVI. stol. 235, v druhé půli XVI. věku 237, plat úhrnem 241, pretiales, jura žákovská 243.

VI. Oficiálské důchody případné 255

Plat za listy 255, za kantaci kostelní 256, za minuci 257, koledy 260, rekordace 263, rekordace rušeny 265, kolik peněz z koled 269, petice, zvonění z 70, důchod z pohřbů 271, privát 275, úhrnný důchod všecek 277, vedlejší výdělek 279, oficiálové nespokojeni 281, platy zadržovány 283.

VII. Stálí oficiálův 285

Na faře 285, povinnost farářů 286, nespokojenost se stravou 291.

VIII. Učitelů život soukromý a společenský 294

Kdo se studium oddávali 294, jména 295, ženatí učitelé 296, zamožní 297, nuzní 299, učitelé stav přechodný 301, veršovní po ty učitelů 303, učitelé s konšely na dobré míře 305, sobě protivní 306, s farářem se snažejí 307, hněvy vespolečné 309, hněvy z různověrstva 313, smiřování 315, hádky s kaplany 317, učitelů nesvornost 318, učitelé a moda v šatech 328, manželství vede ze školy 330, smlouvy svatební 335, svatební veselí 336, učitelé záletní 339, nezřízené pití 345, následky toho 347, učitelé uráženi 353, zabijeni 357, ráz učitelských hříchů 359, učitel v stáří 360, v nemoci 361, křáfty učitelské 362, inventáře 363, smrt, pohřeb 364.

Kniha III. Žáci 367

I. Žáci a jich rozdíly 369

Scholastici, studenti 369, žáků přijetí a odpuštění 371, kumpáni, trunkáti, aukanté 373, vaganti 374 mendici 379, expendenté 383, pater mendiků 386, externisté 387, domestikové 389, počet žactva 390.

II. Žáků živobyti 393

Vůbec 393, stipendia 394, peníze žákovské 397, odkazy dobrodinců na potraviny 399, nadace na šaty 401, nadace dočasné 403, dary drobné 404, expence týdenní 406, sousedské vaření 412, vaření v Hofe 417, koledy žákovské 419, důchod z pohřbů 433, žákovské kantace 437, mimořádný výdělek 438, konvikty 440, plat v konviktě jesuitském 442.

III. Výchova 444

Zbožnost 444, úraz pravé pobožnosti 449, slušné mravy 454, šaty 455, zbraň žáků 457, chování ve škole 457, domácí řád školní 461, slušnost

u stolu 462, mrav wimo školu 463, čistota 466, prázdniny, hry 468, vycházky 471, nemoc 473, studentský špitál 474.

IV. Kázeň žakovská, viny a tresty 475

Školští úředníci ze žakovstva vybrání 475, dekurionové 479, nadávky 480, signum 481, karcer, pardus 483, bití střední 485, korektura u jezuitů 486, bití tvrdé 487, ráz disciplíny vůbec 493, nekázeň 495, nezbednosti žakovské 497, žáci v hospodě 505, žáci nenechají 509, žáků milostné plotky 513.

Kniha IV. Učení 515

I. Předměty a knihy 517

Jazyk latinský, grammatika 518, Villa Dei 519, Melanchton 521, Karolides 523, Kolín 524, Culmann 525, Alvarez 526, Esop 528, četba klasiků 529, žalmy 532, biblí, Katonova Disticha 533, Aquilinatovy Sentenci 534, Elegantia 536, Erasmus 537 Heydenova Colloquia 538, Aquilinatova Colloquia 539, Terenc, Plautus, Fabricius 540, Pontanova Progymnasmata 541, slovníky 542, Nomenclator rerum 545, Veleslavin 545, řecký jazyk 546, mluvnice řecká 549, Clenard 549, Gretser 550, řecké Pismo 552, jazyk český 553, abecedy, slabikáře 553, Oprát, Isagogicon 554, Hus 556, Gzell Philomathes 557, Blahoslav 558, Pailonomus 559, Vavřinec z Nudožer 560. jazyk německý, Ondřej Klatovský 562, řeč hebrejská 563, arithmetika 564, algorithmy 565, mensa Pythagorica 566, počítání na línách 567. Klatovského arithmetika 569, astronomie 570, kalendář, cisiojan 571, musika 573. Blahoslavova Musika 573, Philomathesova 575. přirodopis, zeměpis, dějepis 576, Carion, Kalendář Veleslavinův, Sleidan 577. Buchholzer 578 dialektika nebo logika 579, česká logika 581, rhetorika 584, Kocín 585, česká rhetorika 587, náboženství jakožto předmět, katechismy 588, bibliotheky 594, censura knih 595, cena knih 597.

II. Třídy a školní řády 600

Klasí 600. ordines 601, školy trojtřídní, pětitřídní 602, typ školy jezuitské 604, učebná technika 606, ordo studiorum 608, řády obecné, lokální 609, řád norimberský 615, vídeňský 615, saský 616, řád v Jeně 617, Trotsendorťův a Vincentiův 618, Sturmovy řády 620, slavkovský řád, Kolínův řád 628, olomoucký 630, královéhradecký 631 žatecký 632, Kodiciův 634, řád Nudožerského 644, řád klasí akademických 645, krakovské klasí, rožmberské školy řád 648, Huberův řád 650, ratio docendi lutherské školy německé v Praze 650, jezuitské řády 653.

III. Methody vyučovací 659

Abecedář 659, slabikovní 662, čtení 662, psaní 663, latinské grammatiky methoda 664, způsob učení na klasikách 666, diaria 670, hovory, zákaz materštiny 672, překlad 674, diktando 677, erudice při četbě klasiků 678, slohová cvičení 680, úlohy 682, oprava písemných prací 684, certace 685, aemulace 686, disputace 687, deklamace 690, methody ostatních předmětů mimo latinu 691, memorování 694, Ratke 69, Komenského realističeská methoda 697, Orbis pictus 698, Janua 699, Vestibulum. Atrium 700, Didaktika 701, účinky Komenského přirozené methody 704.

IV. Inspekce, zkoušky, divadlo 706

Učitelé nedbali 706, inspekce universitních mistrů 711, nedba žáků 713, žakovské akademie u jezuitů 714, zkoušky na školách nekatolických 715, promoce žáků do vyšších tříd 717. zkoušky slavné 719, praemia

722, disputy veřejné 724, divadlo školské 727, prstonárodní hry 734, díky v dramatech 737, jeviště 739, v kterých městech žáci hráli 740, zkoušky u jesuitů 743, divadlo Jesuitské 749.

V. Výsledky školské práce 757

Hlasy o školách našich 757, latinské veršování 753, řečníci v české inteligenci 763, umění zpěvu 764, analfabetové 765, vzdělanost šlechty a měšťanů 765, knihy v našich domácnostech znamení vzdělanosti 768, knihy vážené 769, biblí, žaltáře 770, lidová četba 771, knihy lékařské, právnické 772, knihy u řemeslníků 773, u vzdělanců 775, knihovny veliké 779.

Přílohy 781

Počty beánů dle škol partikulárních 781

Obraz a plán gymnasia kutnohorského 787

Seznam chyb 822

KNIHA I.

ROZVOJ ŠKOL NIŽŠÍCH.

I.

Školy městské, jich vznik a rozdíl.

Školám, jež se kladou za nižší než universita, úloha byla od starodávna ta, aby poskytovaly základy a začátky literárního vzdělání, a kde bylo lze, aby nepřestávaly na začátcích, nébrž vedly mládež dále až ku prahům toho učení, o němž přednášelo se na fakultě artistů v universitě.

Žáci tedy učili se čísti, psáti, prostě počítati a zpívati; učili se latině (v XVI. věku poněkud i řečtině) a docházivali, byla-li škola z předních, až k rhetorice a k logice. Za všecken čas latina bývala na prvním místě jakožto předmět učení nejdůležitější. Byla to řeč církevní, úřední, řeč učených, řeč světa. Jako doktor Židek ji kdys doporučoval synům krále Jiřího řka, že král, neumí-li latinsky, jest jako sedlák mezi velkými lidmi,¹⁾ stejným rozumem sto let potom (1574) odporučuje se jazyk ten kde komu: „Velmi pěkně to sluší, když synové křesťanských rodičů, buďto vyššího i nižšího stavu, z slavného neb prostého řádu, umějí pěkně a pořádně latině promlouvati a o toť tím spíš k velikým věcem a povoláním přicházejí, nežli ti, kteříž té řeči neumějí.“²⁾

Výchovu mládeže od prvních dob vzdělanosti křesťanské všude mívala v rukou svých církev; dříve než stát pomyslíl na to, církev měla školy, zřizovala je nejprv při klášterích. Vzdělání podávaly od VIII. stol. také školy kapitulní a školy při kathedrálních chrámech. Při těch školách všech církevní zájmy ovšem byly na vrchu, mládež v nich měla se vychovati k duchovenství, ale při klášterech záhy místo nalézali i externisté světského stavu. Zajímavě, že již v IX. století synody káží také kněžím světským při chrámech, aby pracovali o vzdělání lidu.³⁾

¹⁾ Správovna v bibl. univ. 17. D. 2. 46.

²⁾ Kniha Rešelova Jesus Syrach. 1574. Tisk Melantrychův. Předmluva.

³⁾ Rittner. Církev. právo. Synoda mohuč. 813; Hmská 826.

V Čechách nějaké školy byly záhy. Sv. Václav se učil pryč v Budči, sv. Vojtěch učil se doma, nežli šel do školy magdeburské; s kláštery hojněji vznikaly i u nás školy; benediktini přišli r. 993, a škola jejich slovo měla ještě vysoko v XIV. věku;¹⁾ po nich k nám došli jiní řeholní bratři, a školy klášterské rozkvétaly. Roku 973 založeno biskupství v Praze, a nepochybně hned také zřízena při něm škola, ač první zmínka o ní teprv z r. 1068.²⁾ Také připomíná se v XII. věku kapitolní nebo kollegiální škola na staroslavném Vyšehradě.³⁾ Byly tedy u nás do těch dob školy trojiho původu i trojiho stupně: při kostelech farských, při chrámech kollegiálních a katedrální škola svatovítská a školy klášterní.

Před půlkou XIII. věku nastalo školství veliké rozmnožení. Zakládána jsou města, starým i novým osadám dostalo se privilegií a autonomie; školy staré parochiální přecházely pod patronát městský. Nové školy městské nebyly zřizovány proti církvi; vždyť povstávaly při farách a mívaly pořád církevní ráz; náležely ke kostelu stejné jako jejich předchůdkyně; vznikaly vlastně z potřeb chrámových; chrám městský mívál k bohoslužbě potřebi chlapců zpěváků, ty chlapce bylo nutno chovati a vzdělávati. Zjistě kněz farský některý je učíval, městská mládež se vůli rodičů k učení přidala, měšťané brali na sebe náklad, a městská škola byla hotova. Byly takové školy stvrzovány i papeži⁴⁾ a ovšem i zeměpány, kteří měšťům dávali privilegia. Takový původ městské školy obráží se velmi světle v historii školy sv. Morice v Olomouci; tu farář obdržel r. 1386 od papeže Urbana VI. dovolení, aby na hřbitově v domku choval žáky pro služby boží a vzdělával je sám či jiným učitelem. V té škole farské kanovníci olomoučtí viděli škodu školy svojí při katedrále; byli žárliví za mnoho let. Ještě r. 1457 král Ladislav k jich prosbě potvrdil jim starou výsadu, aby žádný kostel olomoucký nesměl zříditi sobě školu mimo školu katedrálnou pod pokutou 40 hřiven stříbra, z nichž polovice bude komoře, půlka katedrále. R. 1465 musila býti škola u sv. Morice povolena znova, a to jen pro začátky učení, zpěv a pomoc při službách božích. Hradice se stvrzením papežským měšťané si pak školy té obhajovali proti katedrální, do níž pryč bylo dětem daleko docházeti.⁵⁾ Již patrně, že k zřizování škol městských přičiňovaly také jiné pohnutky nežli sbor zpěvných chlapců; bylo to i pohodlí městských dětí, a zajisté

¹⁾ Epitome historica monast. Břevnov. Ziegelbauer r. 1740. 158.

²⁾ Fontes. rer. boh. II. 100. R. 1068.

³⁾ Tamž II. 420. Emler Regest. III. 1913.

⁴⁾ Na př. ještě r. 1466 Pavel II. povoluje zříditi školy v Brně. Výpis dra. Nováka z Cerroniho Gesch. d. Bildungsinst. v zem. arch. morav.

⁵⁾ J. Novák Věst. Uč. spol. 1898. XV. 2. 3. Téhož opis z arch. olomouck., chovaný v arch. zem. moravs. Též musejní Diplomatař v Praze.

i měšťanů snaha mít školu svou, lokální. Učitelé městských škol na dlouhé časy pořád jsou většinou stavu klerikálního,¹⁾ učitelské platy stále souvisejí s pracemi a povinnostmi chrámovými.²⁾ Stejně takový ráz a rozvoj školy městské měly v sousedních Němcích, kdež první zmínky o školách těch jsou v XIII. století.³⁾

Nejstarší zřejmá zpráva o městské škole, kterou zřizují u nás měšťané, jest teprv z r. 1265; mincmistr Eberhard za Přemysla II. dostává právo zříditi školu u sv. Havla, a ta škola svobodami nadána „jako školy jiných měst.“ Tedy patrně, že byly tehdy již starší školy městské nežli havelská v Praze.

Řečeno, že městské školy nevznikaly ze vzdorů proticírkevních. A přece nastal zápas s církví: nastal zápas o pravomoc nad učitelem, což nový moment u vývoji nižšího školstva. Kněží se brání, bojíce se ujmy, kdyby měšťané obsáhli školu docela. Boj o klerikální či městský vliv nad školou farskou v Němcích byl nejhrouževnatější konec XIV. a začátek XV. věku.⁴⁾ U nás též tak; ale začal se asi všude již současně s vysazováním měst. Byl to boj o patronát nad školou. Před tím byl vrchním pánem školství scholasticus, kanovník při kapitule katedrální jakožto pomocník nebo zástupce biskupův. Jako biskupovi slušelo právo dosazovati kněze k fám, takž scholasticus měl právo dosazovati učitele ke školám. O dohled nad školami farními boj nebyl; ty byly a zůstávaly pořád pod dohledem kněžským. Zápas byl o dosazování učitelů. Jejich examen neb approbace zůstávala scholastikovi; on i nadále rozsuzoval v sporech osob učitelských; a farář vykonával za něho nejbližší dohledy a zastupoval ho. Tedy šlo jen o obsazování učitelských míst a o to, na kom správce školy závislý. V Litoměřicích byla hádka o školní podací r. 1298 skončena tím, že kněz ustoupil, měšťanům přiznáno právo dosazovati školního rektora. Problášení litoměřického faráře Adolfa (u Věch svatých) začíná se významně, že pokoj milujícím jest pokoj nutná věc. Prý oddává svým farníkům právo volby učitelské ze svobodné vůle a slibuje rektorovi a žákům, aby ve službě boží neopouštěli kůr, stravu nebo stipendium hodné, že by se stravou mohli jinde opatřiti; ve sporech školy s farou podá se rozhodnutí purkmistru a dvou rozhodčích, šlo-li by proti právům

¹⁾ Čelakovský: Sbirka II. 912. Tomek, D. P. V. v seznamech školních správců (1348 – 1436). Tadra, Věstník Uč. sp. 1893. VII. 80. R. 1381 u sv. Havla rektorem kněz.

²⁾ Borový. Lib. erect. 8. 18. 94 a j. Lib. erect. II. 58.

³⁾ Kaemel. Gesch. d. deut. Schulwes. 20. 125. Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. I. 17. Monum. Germ. paedag. I. XXV. XXVI.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. I. XXXV. XXXVI. Papežové i sněm Kostnický měli rozsuzovati. XXXVIII.

církve, zanechá soudu duchovnímu.¹⁾ Žateckým, o jichž škole první zmínka již r. 1256, teprv král Jan dává r. 1335 právo učtelské volby.²⁾ Nevalnému slezskému městu Hlubčicím dávno před tím r. 1270 král Přemysl II. právo dal, že rektora ustanovuje městský fojt.³⁾

Naproti tomu školního mistra jmenovati necháno farářů v Malíně (a tudíž i u Vysokého v Hoře, kamž se farář přestěhoval) právem r. 1363 přiznaným;⁴⁾ také v Mostě r. 1313 uhájil si farář pomocí biskupovou právo dosazovací, a na Moravě ještě r. 1412 synod ve Výškově udělil (nevíme s jakým výsledkem) farářům právo dosazovati a sesazovati v obcích učitele.⁵⁾ Z těch kusých příkladů zřejmo, že zápas o školní patronát neměl výsledku stejného: někde zvítězili konšelé, jinde farář. Vítězství konšelů opíralo se hlavně o to, že na učitele platili, tudíž jim patronát nemohl býti tuze odpírán.

Smírné rozluštění sporné otázky bývalo to, když se konšelé s knězem dobrovolně snesli o výkon práva dosazovacího, jako toho příklad r. 1374 v Jaroměři, kdež učitel stejně závislý na konšelech jako na místním knězi, proboštovi řádu kanovníků sv. Augustina,⁶⁾ nebo v Jihlavě, kdež právě téhož r. 1374 se shodli, že rektorské místo sic bude obsazovati farář, ale vždy s přivolením konšelů.⁷⁾ Neho konečně ve Vídni, kde vrchností školy svatoštěpánské ještě konec XV. století jest probošt kapitulní a purkmistr s radou městskou.⁸⁾

Zřízení vysoké školy v Praze (1348) zase nový moment do rozvoje školství nižšího dopadl. Universita Pražská bezpochyby dle příkladu Pařížské školy, své mateře, asi od počátku brala sobě právo řídití všecko školství po království. Napsáno to sic nebylo nikde, ale rozumělo se to právo v slovech, že Pražská škola nadána právy týmiž jako v Bononii a v Paříži jest; a Pařížská škola vysoká nad školstvím nižším dohlédala.

Ostatně i statuta universitní chtěla tomu, aby správce škol byli poddáni rektoru universitnímu, rektor aby se o to snažil, seč jest; což vidí se býti přirozeným, již proto, že z university ti správce školní vycházeli; byli to graduovaní akademikové, ať světští, ať duchovenští, a ti v jakémkoli postavení, jsouce oudové university, ná-

¹⁾ Rukop. mus. 24. G. 12. Mittheilung. XXVIII. 349. 355. Čelakovský. Sbíрка pram. práva měst. II. str. 4. 5.

²⁾ Čelakovský. Sbíрка pram. II. 298. Mittheil. XII. 242. Emler. Regest. IV. 215.

³⁾ Věst. Mat. Opav. 1892. 15.

⁴⁾ Čelakovský. Sbíрка pram. II. 594.

⁵⁾ Martinek. Progr. real. Telč. 10.

⁶⁾ Knapp. Jaroměř. 13. Libri erect. Borový. I. 94. Čelakovský. Privil. II. 681.

⁷⁾ D'Elvert. Iglau. 76.

⁸⁾ Hormayr. Wien. V. CLXXXIX.

leželi pod jurisdikci rektora universitního. Tudíž náleželi pod rektora, i pokud učili na školách.

To právo potkati se ovšem mohlo velmi nepřívětivě se starodávnejším právem scholastika pražské kapituly. Ale není psáno, že by se obě vrchnosti spolu tuze potýkaly, vždyť náležely obě k duchovenství, i universi byla církevní založení; mohl tedy klerik klerikovi dobrovolně v leččems ustoupiti, zvlášť netýkalo li se učitele ze stavu duchovního. Byly-li však přece nějaké spory,¹⁾ husitskými převraty zamlkly, neboť věci proměnily se dokonale.

Nejprv konšelé městští (v Praze „osadní“) ujali proti farářům moc nad školou mnohem pevněji a obecněji, než bývalo. V Pražských městech tak učinili r. 1419. Tehdáž totiž po vypuknutí bouří farářové katoličtí nechťeli na školách trpěti žáků husitských; i rozhněvali se osadní a vzali školy ve svou moc řkouce, že školy jsou jejich, ne farářův. Ze vzdoru farářové tehda najali si žáky katolické, a nemajíce již vlády nad školou, ubytovali je po věžích; z toho vznikly mezi obojimi žáky sváry i bitky, jichž účastnili se i měšťané, přidávajíce se k té straně či k oné.²⁾ Takž tedy ujali pražští osadní své školy. V městech venkovských stalo se tak stejně, byť z popudů jiných.

Druhá změna týkala se nejvyšší vrchnosti školské. Moc scholastika zámecké kapituly, ať byla síly a váhy již jakékoli, husitskou bouří vzala téměř za své. Když pak rozdělily se správy neb administrace obou náboženstev v správu arcibiskupství pražského přijímajících pod jednou a v konsistoř pod obojích, rozdělily se i školy; scholastikovi zámecké kapitoly zbyl nepatrný počet škol katolických k správě, universitě zůstal vrchní dohled nad školami vyznání husitského. Městští konšelé či osadní farši si o správce školní požadovali u rektora v universitě, a ten vysílal vychovance vysoké školy po všech vlastech českých. Ale toho nebylo, že by školy husitské doby byly zůstávaly bez vlivu kněžského; vždyť universi byla hlavou české církve, a v konsistoři kněžské sedali professoři. Protož nic nebudiž nápadno, když na příklad r. 1434 kněžský synod kromě jiných článků usnáší se, aby školy, studia grammatická a jiných umění, s pilností byly množeny, a jsou-li kde zničeny (vojnou) aby tím úsilněji byly znova křsény.³⁾ Školy staly se důležitou částí husitské strany veškeré, a tím zase i farář pod obojí na školu farní nabýval působení, ač nebylo nikda beze sporů mezi osadními a kněžskými, ba leckdy i universitou, kteréž spory všelikera-

¹⁾ Lze o nich souditi z Regule bonifantium z r. 1350 (Arch. f. öster. Gesch. sv. 37. 433), kdež čteme (po založení university), že scholasticus Pragensis de causis omnium rectorum scholarum civitatis et diocesis pragensis tamquam eorum ordinarius judicialiter habet cognoscere. A ještě v statutě Arnoštově r. 1384 stojí o scholastikově právu. Ott, Receptionsgesch. 25.

²⁾ Tomek D. Pr. III. 632. 633.

³⁾ Rukop. mus. V. C. 2. 57.

kého rázu zhoustly i rozšířily se protestantstvím i zápasem s katolickou mocnou menšinou v XVI. století, takže v tom věku právomoc university, ač stala se také protestantskou, leckdy klesala na dobré uznání měšťanstva školu vydržujícího. Leč o tom na místě jiném.

Kolik bylo městských škol a kde, k tomu odpověď nejista. Školy byly při farách, bylo-li však v polovici XIV. věku v Čechách nad dva tisíce far, nelze říci, že tolikéž bylo škol. Jen s opatrností platí pravidlo, v kterém městě měli faru, tu že i škola byla;¹⁾ ale kde v městě bylo far víc, byla škola jen při farně bohatší, nadnější. V městech královských a v těch, která byla založena na duchovenství, vyskytují se školy již v nejstarších pramenech.²⁾ I v panických městech a městečkách byly školy staré. Na příklad škola v Neveklově dostává již r. 1386 kus lesa Díel zvaný;³⁾ v Bezně uvádí se rektor školní ve fundaci mešní r. 1399; v Častolovicích v takové též nadaci r. 1400 hovoří se o zácích a tak podobně jinde.⁴⁾

Zpráv zřetelných o tom, kdy která škola vznikla, z prvních dob nelze dopátrati se. I pozdější zprávy dlužno bráti opatrně a s porozuměním. Právě-li Dačický, že r. 1479 „založena“ byla škola u sv. Barbory v Hoře,⁵⁾ to nemíní začátek školy vůbec, ale dává zprávu o nové budově školní. Vždyť v registrech mincovních dostává škola ta podpory za kolik let před tím.⁶⁾ Vznikla asi stejně se založením svatobarborského chrámu r. 1384.⁷⁾ Tím méně smí se důvěřovat pověstem o založení školy.⁸⁾ Lokální historie, nemohouc dopátrati se bezpečně, kdy škola městská založena, drží se aspoň letopočtu, kdy se v pramenech vyskytují první zprávy o učitelích. Takž pro příklad: V Plzni první zmínka o učiteli mistru Jiřím jest z r. 1328;⁹⁾ v Hradci Král. první známý rektor jest r. 1362 Mikuláš.¹⁰⁾ O scholarovi v Bydžově první zpráva z r. 1311.¹¹⁾ V Mladé Boleslavi bakaláři a kantoré uvádějí se teprv v XV. století,¹²⁾ v Bělé

¹⁾ Pravidlo není bez výjimek. V Čern. Kostelci byla v konec XVI. stol. škola, ale fara nikoli. Klíma v Naš. List. Českobrod. IX. č. 21.

²⁾ Některé doklady a jména v Emler. Regest. III, 771. 791. IV. 16. Borový. Lib. erect. 180. 319. Tadra. Soudní akta konsist. I. 99. 165. 231. O roudnické škole Schlesinger. Mittheil. XXVII. 11.

³⁾ Lib. erect. XIII. 26. b.

⁴⁾ Lib. erect. VI. 57. 135 (opis v Museum).

⁵⁾ Dačický. Paměti. I. 44.

⁶⁾ Z výpisů Šimkových (v arch. Vocela chovaná registr. mine.).

⁷⁾ Škola připomíná se v listině z r. 1401 v Čelakovského Sbírce. II. 951.

⁸⁾ Na příklad klatovskou školu prý založil kdys v době husitské purkmistr na smířenou své viny, svého náhlého soudu; prý dal kvapně stíti chlapce nezvedeného, jenž mateř udeřil. Jistě měli Klatovští školu dávno dřív. Hammer-schmid. Hist. Klatov. 138.

⁹⁾ Strnad. Listář Plz. 20.

¹⁰⁾ Solaf. Hradec. 534.

¹¹⁾ Honza. Progr. Bydžov. 1897. 12.

¹²⁾ Bareš. Děje mladobol. školy. 2.

první známý bakalář z r. 1408; v Rakovníce uvádí se první rektor Petr r. 1405;¹⁾ ve Vimperce mistr školní vyskytuje se mezi svědky r. 1495;²⁾ v Heřmanově Městci uvádí se rektor Jan téhož roku 1495;³⁾ z Českého Brodu jsou první bakaláři také povědomi teprv z XV. věku.⁴⁾

Vůbec konáme-li obhlídku po lokálních historických městských, nejobyčejnější XV. století přináší první zmínky o učitelstvu městském a o školách. Městské školy však jsou starší nežli nejstarší městské knihy. Dlužno souditi, že v městech ne-li dřív, tož brzy po jich právním vysazení školy vznikaly někde i s farami, jakož to viděti z doby pozdější při Novém Městě Hradišti n. Methují, že brzy po jeho založení (1501) vzešla škola.⁵⁾

V XVI. věku pak rozmnoženo školství venkovských měst o školy bratrské a tři kolleje jezuitské.

V městech Pražských býval vždy znamenitější počet škol. V druhé půlce XIV. století uvádí se farních škol na Starém městě 11, na Novém 7, na Menším jedna, na Hradčanech též jedna u sv. Benedikta. Se školou katedrálnou třemi kollegiálními a veřejnou školou Johannitů bylo v Praze v době Karla IV. tedy 25 škol, školy klášterské mužské ani ženské jakožto spíš soukromé nepočítajíc.⁶⁾ Po náboženském převratě husitském v XV. věku uvádějí se 22 školy farní v Praze úhrnem, z nichž na Starém městě dvanáct; i u sv. Kříže, u sv. Valentina a na Zábřadli u sv. Jana připomínají se v XV. věku školy. Na Novém městě bylo škol úhrnem devět. Na Malé Straně byla škola pořád jediná, to u sv. Mikuláše.⁷⁾ Z katolických škol v XV. věku uvéstí jest školu kostela metropolitního, druhou kanovníckou na Vyšehradě, jež po bouřích husitských znova se připomíná r. 1457, a třetí u Maltézů na Malé Straně, o níž bezpečná zpráva roku 1483.⁸⁾ Což to vyniká královská Praha nad tehdejší Vídeň, v níž dle starého zvyku ani víc škol nemělo býti nad čtyři.⁹⁾ V Krakově bylo „počátkových“ (partikulárních) škol v prvních létech XV. věku pět.¹⁰⁾ V Norimberce r. 1485 také víc škol než čtyři nebylo.¹¹⁾

Ke školám pražským bude ke konci XVI. věku přidati akademické klassy v universitě, ale do té doby bude i některou školu

¹⁾ Levý. Děj. Rak. 50. Rok potom Drahoslav a Želevic. Tadra Soudní Akt. V. 145.

²⁾ Kn. vimpers. v arch. zems.

³⁾ Kniha městecká nejstarší fol. 82.

⁴⁾ Z archivních výpisů Míškovského.

⁵⁾ Dvorský, Paměti škol. 280.

⁶⁾ Tomek. D. P. III. 262. 263.

⁷⁾ Seznam v Tomk. D. Pr. IX. 245.

⁸⁾ Tomek. D. P. IX. 248.

⁹⁾ Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXVIII.

¹⁰⁾ Wiszniewskiego Hist. liter. polskej. IV. 215.

¹¹⁾ Paulsen. Gesch. d. Gelehrt. Unterr. I. 147.

ubrat; uvádí Stránský, že v jeho době (začátek XVII. věku) bylo v Pražských městech mimo universit šestnáct (nekatolických) škol, což o šest méně než v XV. století. Hradská katolická i vyšehradská žily stále, a k nim přibyla r. 1556 škola jesuitská u sv. Klementa. Po vydání majestátu na svobodu náboženskou (1609) vznikly v Pražských městech ještě tři nové školy veřejné (dvě lutherské, jedna bratrská).

V Čechách v XVI. věku vyskytují se školy s řádným učitelem (obyčejně jen kantorem)¹⁾ i na vsích, ale málo kde. Záviselo zřízení pořádné vesnické školy na štědrosti vesnické vrchnosti. Nevíme mnoho pánů, kteří by na školu byli peníze dali jako Kašpar starší Belvie z Nostvic r. 1611 učinil, 300 kop míšeňských poručiv do vsi Holčic, aby na to drželi učitele.²⁾ Že byla škola na vsi vzácná věc, nedivíme se; vždyť i na příklad město Světlá bylo do r. 1578 beze školy; aspoň roku praveného Jan Trčka z Lipy vysazuje školu v domečku při kostele, aby prý tu rektor učil ditky psátí, čísti a pobožnosti i dobrým mravům.³⁾ Též přidáváme pro příklad, že purkmistr s konšely v Nepomuce r. 1577 prosili paní Kateřinu z Lobkovic a z Lokšanů za podporu, „že by rádi rektora a kantora a jiné mládence a pacholata v škole v Nepomuce chovali, ale že žádných důchodů, nač by je vychovávali, nemají.“ Tedy i Nepomuk, obec tehda o 134 domech, na časy byla zhola beze školy. Urozená paní nařídila, aby od držitelů zámku Zelenohorského ročně vydáváno bylo 10 strychů žita, 12 str. ječmene, 1 strych hrachu, dvě osoby aby ten důchod spravovaly, dvě dohlédaly, a z toho aby držela se škola.⁴⁾

Víc bylo na vsích škol jen tou měrou prostičkých, že učil některý čipernější člověk, obyčejně zvoník. Ale ani takové školy neměla každá ves. Nebude u nás as jiná než bývalo v Němci, o nichž r. 1602 dí Antonín Praetorius: „O školy je nouze, znám panství, že v celé zemi nemají školy. Při visitaci v Hessensku r. 1556 nalezeno jen sedm vesnických škol v celé zemi.“⁵⁾

Na Moravě byly školy ode dávna ve větších městech, zvlášť v Olomouci, v Brně a v Jihlavě. V Olomouci mimo kathedrálnou školu, zkvetla škola u sv. Morice, kteráž r. 1492 měla 516 žáků. V témž století XV. zkvetly nad svůj bývalý stav školy v Brně přízní biskupa Protazia (1457—1482). V Jihlavě z městské školy pořízena znamenitá škola latinská teprv v XVI. století (r. 1561);

¹⁾ Na příklad škola v Dohalicích, v Dobřichovicích, ve Vratslavi (Č. Č. Mus. 1883. 476.); v Hodkovicích kantor dlužen pražsk. měšťanu r. 1524. Arch. pražs. č. 2142. G. 7.

²⁾ Nechvíle. Posel z Budče. 1871.

³⁾ Arch. zemsk. Katastr. Josef. Též Dvorský. Paměti 362.

⁴⁾ Arch. mus. Opis z Nepomuka.

⁵⁾ Kriegk. Das deut. Bürgerth. II. 74. Janssen. Culturzuständ. III. 24.

Velké Meziříčí také mělo nějakou starou školu latinskou.¹⁾ V některém městě byly školy dvojí dle náboženství; takž mívali bratři školy své podle škol podobojích či protestantských; jesuité založili svoje valné školy v Olomouci (r. 1566) a v Brně (1578).

Proti tomu na moravském venkově bývala o školy nouze. Jest smutně významno, že statut synody ve Výškově r. 1412 výslovně zakazoval rozmnožovati školy venkovské pro nezkušenost rektorů, lenivost a jiné bříchy tehdejších žáků toulavých.²⁾ Ostatně jest také významno slovo děkana a starších kněží evangelitských v hořejším podkrají brněnském, když psali r. 1600, že není „v této zemi dobře zřízených škol“,³⁾ čímž nemíní se jen zlý stav evangelického školství ale i nedostatek. Některá škola z nuzné nouze zařizena dosti pozdním časem; že byly školy zakládány pro kolik obcí společně,⁴⁾ to ani nic zvláštního. Jen když byly.

Ve škol-tví městském byly stupně, které vůbec mohou býti od malých abecedářů až k těm zralým žákům, s nimiž na farní škole čten Cicero, Demosthenes a kusy formální filosofie, jak ji učili v universitě. Lze rozeznati v tom školství hlavní a podstatné tři oddíly nebo rozdíly dle učiva a pokroku. V prvním nejnižším rozdíle nebo hofě žáčkové učí se čísti a psáti (někde též počítati prostince). V druhém oddíle vštěpuje se řeč latinská grammatikou a čtením. V třetím rozdíle položeny jsou vedle latiny začátky filosofického učení a od XVI. věku i důkladnější vzdělávání humanistické. Tyto dva vyšší oddíly jsou škola latinská. V posledním nejvyšším oddíle učení nelišilo se od universitního; tu vůbec nebývala mezi universi a latinskou školou hranice nikterak znatelná ani pevná. Hranice byla jen po právní stránce, v privilegiích. Každý oddíl dělval se na stupně či třídy (classes) dle pokročilosti žactva.

Škol nejnižšího rozdílu, v nichž učivali čísti a psáti, bývalo poměrně nejvíce. Na nich přestávali vesničané, ať učil u nich zvoník nebo nějaký řádnější učitel, ba leckterés městečko nemělo ani víc než školu nejnižší. Kde měli školu druhého rozdílu, školu latinskou, začasť ona nízká byla spojena s ní. Ale mohla býti také o sobě. U nás říkají těm školám nejnižším všelijak. Jednou čteš o škole „malé“,⁵⁾ jindy o „nízké“, prostě, o škole „dětinské“, o škole „české“; jindy zas sluje latíně schola publica, civica (obecná či měšťanská); Němci jim říkali kinderschulen podle žactva, či schreibschulen podle jednoho hlavního v nich předmětu,⁶⁾ leseschulen podle

¹⁾ D'Elvert. Gesch. d. Studienanstal. in Mähr. 16. 18. a 28. (seznam škol). Týž Gesch. v. Iglau. 230. 231.

²⁾ Martinek. Progr. v Telči 1894. 11.

³⁾ Oeconom. v arch. zemsk. č. 18. 336.

⁴⁾ Č. Mat. Morav. XIX. 362. Článek o škole rychaltické vystavěné teprv roku 1570

⁵⁾ „Byl sem za magistra v malé škole, učil jsem pacholata“. Arch. pražs. č. 1066. 338.

⁶⁾ Monum. Germ. paedag. I. XL. Weigel. Abbildung. d. Hauptstünd. 112.

druhého předmětu; ¹⁾ také deutsche schulen na rozdíl od latinských. V programu těch škol o počtech se leckde nic nepřipomíná, spíš žádá se, aby chlapi vedeni byli k náboženství. ²⁾

V těch „malých“ školách, jež původně byly soukromé a jednotlivé, ³⁾ byl zárodek školství národního; ty školy mohly se rozmnožovati zajisté teprv vynalezením a rozšířením knihtisku; neboť na knížkách tištěných učiti čísti širokou obec dětí bylo snáze možná nežli za nebylí tisku na vzácných, drahých rukopisech. Pak teprv také některá z nich stala se obecnou čili výsadní a veřejnou.

V Němcích Luther horlivě naváděl k zřizování škol „malých“. ⁴⁾ Čechové se mobou chlubit, že jejich Táboři, opovrhše latinou, přes všechno drsné vojenství své hleděli si škol národních, českých, a dvě stě let po Táborech že první organizační plán prstonárodní školy vypracoval genialní Čech Komenský; ovšem již před Komenským hlasy ozývaly se u nás o takových školách, oceňující důležitost jejich. Na příklad jeden ze srdečnějších puštěn r. 1583 od kněží děkanství brodského, ani navrhovali kollátorovi řád církve. Právili: „Dobré v církvi jsou školy křesťanské netoliko ty prosté ve všech a městečkách, v kterých ditky křesťanské obojího pohlaví (jinde pacholátka, jinde děvčátka) učiti se mají při nejmenším dobře mluvíti, čísti, psáti, katechysmu, obecným písničkám církevním a chválám božským, a tak v škole lépeji než doma zvykati časné a jednotné s mnohými jinými počtě pána Boha, šlechetným mravům a ctnostem, ve vši kázni a poddanosti, bez kterýchžto věcí žádný na světě ani dobře růsti ani dobře živ býti nemůže.“ Podle škol dětinských arci chtěli oni kněží „také v městech ty a takové školy, v kterýchž by mládež k vyššímu učení způsobna mohla dáleji vedena býti k dobré výmluvnosti skrze poznání literního umění a těch předních v církvi velice potřebných jazykův.“ ⁵⁾

Komenskému slula nízká škola schola vernacula a myšlenky o ní organisatorské vyjádřil v Didaktice své. Chtěl, aby do takové školy chodili ti, kteří pak jdou na řemesla, i ti, co chtějí k studiu. V šesti letech dětských rozhodovati, kam dítě určití v životě, věc nemožná, ať tedy dá se i rve na takovou školu a tu ať vychovává se pro život; ať se tu naučí pořádně jazyku mateřskému, ať se tu naučí čísti, psáti, počítati, zpěvu, katechismu, hospodářství, dějinám světa, ať se mu vštípí rozhled po řemeslech, aby vědělo, nač se potom dáti, k čemu vyvinula se náklonnost. Ta škola mějž šestero tříd a chovej chlapce do dvanácti jeho let. Pojal tedy Komenský

¹⁾ Janssen. Gesch. d. deut. Volk. I. 23 a násl.

²⁾ Raumer. Gesch. d. Paed. I. 280.

³⁾ V Sasku v XVI. století vždy jeden v nich učitel, jedna classis. Vormbaum Schulordnung. I. 72.

⁴⁾ List jeho k radám r. 1524. Tištěn leckde. Též v Raumerovi Gesch. d. Paedag. I. 150.

⁵⁾ Bibl. mus. rukop. II. D. 8. 480.

školu prstonárodní tak, aby žáček do 12. roku svého způsobem lahodným poznal Boha, sebe, jazyky a věci hmotné i umělé ty, jichž k životu potřebí.¹⁾

Bohužel zřízení takových škol zůstalo ideálem. Prosté školy po městech a vsích za všecken čas do Komenského a po něm ještě na časy menším dílem byly výsadní neb veřejné, větší díl byly pokoutní nebo postranní, a obojí co do hodnoty celkem stejně bídné.

Postranní školy měly stálou příčinu života svého v tom, že latinské školy, k nimž dětinská škola byla obyčejně připojována jakožto první nejnižší třída, o elementární učení nedostatečně dbaly. Jak vstoupilo dítě do školy nízké, s městskou latinskou školou spojené, hned se slabikářem do něho vpravovali latinu zároveň. Kdo chtěl se naučiti čísti, psáti a počítati bez latiny, ten, nebylo-li při obci dětinské školy výsadní, nemohl jinak než do postranní školy, ať ho tu učil kdokoli. Vznikla tedy mnohá ta pokoutní škola ze stálé nouze.²⁾ Při moudré zřízení škol veřejných by se byly školy pokoutné po tak dlouhé doby a tak houževnatě neudržely.

V nejstarší době městských zakládání bývali prvními postranními učiteli zajisté veřejní písařové (jako zachovali se po tu dobu v Itálii a v Španělsku); ti nejen že psali neumělým lidem v jich potřebách, ale oni též vyučovali. Psáti bylo umění, a oni mu učili. V Němcích obvykli sobě leckde i svému městskému úřednímu písaři ukládati, aby učil děti psáti a počítati.³⁾ Časem u nás i v Němcích též jiní lidé chápali se nejnižšího vyučování, byli to začasté nedoukové, kteří si zarazili školu buď zholá bez dovolení úřadu městského, aneb s povolením, když ukázali na škartě svoje písmo.

Magistráty žalobami latinských učitelů městských velmi zhusta dávaly se pohnouti k tomu, že postranní školy „dětinským učitelům“ zakazovaly. V Litoměřicích na příklad r. 1600 všecka obec snesla se (a to nikoli ponejprv), „aby žádných škol postranních zde v městě v domích ani na předměstí po dnešní den nebylo, nýbrž do kolleje zdejší pacholátka a syny své aby (měšťané) odsílali, a jestliže kteří (učitelé pokoutní) taková pacholátka mají, aby ihned je rozpustili a jich více nevyučovali.“⁴⁾ Usnesení zajisté různé, rozhodné, ale málo platné. Taková usnesení i jinde vykonána, a školy postranní zůstávaly, nebo přestavše, vznikaly znova; vznikaly i z výdělkářství lidí, kteří postavivše se za učitele učili za fatku. To byla

¹⁾ Zoubek. Besed. učít. 1872. 98. Zoubek. Život J. A. Komenského. 105.

²⁾ Též tak v Němcích: Sind Pflanzen auf sumpfigem Boden. Monum. Germ. paedag. I. LIII.

³⁾ V saském Freiberce až do r. 1830 byl městský písař povinen učití písmu a počtům. I povědomý Adam Riese, jsa písař v Annaberce, měl soukromou školu početní. V XV. věku vyskytuje se v Němcích těm písařům jméno modisté, neboť prý učili modnímu písmu. Monum. Germ. paedag. III. 294 300.

⁴⁾ Svolení obce měst. Litoměř. Mus. 3. E. 3. 186.

také valná příčina, proč se pokoutní školy stále držely; našeltě se vždy počet lidí, jimž byly školní platy v městské škole příliš vysoký.

Pokoutní učitelé vnucovali se i tam, kde v městech měli podle latinské školy onu dětinskou školu slušně zřízenou a „výsadní“, tedy veřejnou. Na příklad bylo tak v druhé půli XVI. století v Jihlavě. Byla tu latinská škola, dvě německé prostonárodní, a jedna česká, vše pod dohledem rady městské, a přece nuceni byli učitelé těch škol neustále žalovati do učitelů postranních.¹⁾

Někdy i universita varovala. R. 1604 na příklad rektor Babáček žádá Žlutických, aby netrpěli školy postranní, že by zhybnula tím škola veřejná.²⁾ Bývali postranní učitelé právě proto zváni kaziškoly.³⁾ Zákazy a žaloby nepřestaly ani, když všechno české školství pokleslo po ráně bělohorské,⁴⁾ a nepřestaly až do XVIII. století pořád, což důkazem, že příčiny a podněty jeho života trvaly také pořád až do novověkého zřízení škol národních.

Některému „dětinskému učiteli“ král sám dal výsadu na vyučování, a tu ovšem byly zákazy městských úřadů marny. Na příklad r. 1547 oznamuje Ferdinand, že Janu Netorynovi na jeho prosbu dovolil, „aby v městech královských v Čechách, kdežby se jemu zdálo, pacholata a mládence učití mohl.“⁵⁾ Postranní učitelé bývali obyčejně ledajací chudáci a někdy i zoufalé existence. V Slaném r. 1617 zavřeli do šatlavý Pavla Lomnického jinak Baštariusa, „že před některým létem od své manželky a města ušel a teď vrátiv se, školu zarazil.“⁶⁾ Vědouce o takovém učiteli, chápeme náрек vele-slavniv, že rodiče často poroučejí děti nějakému nezvedenému a neučenému rybaldu, když toliko jméno má, že jest dětinský mistr, co se učí a k čemu se vedou, na to nepomyslíme.⁷⁾ Někdy se vyskytne mezi držiteli dětinské školy také měšťan bakalář; patrně bakalář, který nechal nebo musil zanechat z nějaké příčiny školy veřejné, a dal se na vyučování soukromé. Takového bakaláře, Laurina Soběslavského, měli r. 1584 v Kouřimi, jenž učitelům „na zlehčení“ latinské školy tamější mnoho zlostí natropil.⁸⁾ Někdy také najdeš mezi pokoutními kaziškoly člověka zámožného. Takž na příklad v pražských knihách r. 1507 zapsán Martin Sokol, informator juvenum, jenž si kupuje dům na ovocném trhu⁹⁾

¹⁾ D'Elvert. Iglau. 231.

²⁾ Dvorský. Paměti škol. č. 217.

³⁾ Ve Vratislavi nechtěli jich trpěti jináč, než když budou jmenovanými magistry a poddáni rektorovi. Viz řád škol. Vratis. z r. 1578 univ. knih. 25. H. 503.

⁴⁾ Šimák. Arch. Pam. XVII. 254.

⁵⁾ Missiv. v arch. místodržít. č. 35. 154.

⁶⁾ Arch. zemsk. Opisy slanské.

⁷⁾ Politia IV. 547.

⁸⁾ Arch. mus. Kouřim. 1584. Schulz. Č. Č. Mus. 1899. 21.

⁹⁾ Arch. pražsk. č. 2108. 4. výpis dra. Šimáka.

V Kutné Hoře po r. 1535 měli aspoň čtyři dětinské školy postranní; žaloval děkan s bakaláři školními, že mají z toho škodu a posměch.²⁾ Městským učitelům od úřadu vyčtena nedbalost, a pokoutní paedagogové jsou voláni. Jeden, jemuž bylo jméno Zrnko, vymlouval se, že učí jen počtům syny Klobásovy, „ješto ve škole se tomu neučí a počtů ti bakaláři, co k nim syn Klobásův (do městské školy) chodí, neumějí (!);“ druhý dětinský praeceptor hájil se, že učí děti svého pána, u něhož písařem; třetí, Vitvold, zapíral, že učí; čtvrtý, Johannes bakalář, prý nevěděl, že pánům se nelíbí učitelé, kteří učí pokoutně. Všecko uváživše konšelé rozhodli, aby Zrnko učil dál, ale aby zanechal „alchymie“; také Johannesovi bakaláři, jenž měl postranní školu na Náměti, páni propustili, aby ji držel se 16 pacholaty ještě po dvě léta; při té licenci rozhodlo, že pokoutní ten učitel s žáčky v kostele zpíval. Ostatním postranním paedagogům škola zapověděna. R. 1547 chtěl držeti dětinskou školu Diviš Kučera, jenž před tím sloužíval ve škole veřejné, kdež se nechoval chvalně a pilně, což mu konšelé teď vyčetli: když prý mu náleželo školy pilen býti, to nebyl, jak pak nyní, maje manželku a jiným jsa zaneprázdněn, může pilen býti. To se pak v Hoře (a bez pochyby též leckde jinde) několikrát opakovalo, že veřejný učitel z městské školy, oženiv se, otevřel školu dětinskou postranní; patrně věděl, že dbalé elementární učení městské škole schází a že se tím dá něco vydělati.

Do r. 1599 rozmohly se postranní školy v Hoře zase tou měrou, že úřad zakročil na veliké nařikání veřejných učitelů. Volán držitel dětinské školy Jan Časlavský, Jan Beránek jinak Agnus a jiní pokoutníci, jimž nízká školka kladena za přečin proti pořádku. Časlavskému nad to vyčítáno, že děti z hlavní školy svádí, vůli jim pouští a je tudíž kazí; proto prý se k němu táhnou. Odpověděl, že učil malé, a když vyrozuměl, že z jeho učení vyrostají a něčeho více potřebují, sám je do školy hlavní městské s rodiči vodíval. Teď prý jich má deset a ty učí „pána Boha za stvořitele, Syna jeho za vykupitele a Ducha sv. za posvětitelce svého znáti.“³⁾ Beránek nebo Agnus pravil, že těch pacholat, která z hlavní školy se stahují, nepřijímá, prý žáčků má deset a zpívá s nimi na Náměti v kostele. Třetí paedagog pokoutní, Duchoslav Charauzů jinak Dušek, vyznal, že má pacholat 16, ale toliko abecedáře a sylabikanty. Čtvrtý, Jan Starý, vyznal, že má v své dětinské škole žáčků deset. Páni mu vyčetli, že mu povolili školu ze zvláštní přízně — „pro ušetření jeho potřebnosti“ a že to, až sejdou se u větším počtu, uváží, měl-li by na dále „v tom způsobu živnost vésti“.

¹⁾ Zprávy Šimkovy v Arch. Památ. XVI. 294.

²⁾ Arch. zemsk. Opisy z arch. kutnoh. U Nováčka v Listáři kutnohor. str. 72.

Tu jasně vidíme, jak dětinské školy zle byly opatřeny. Dávány lidem chudým k živnosti! V též Kutné Hoře r. 1604 prosí kněz Matěj Bezděkovský, farář plaňanský, aby dovoleno bylo bratru jeho Janovi učit v Hoře děti malé soukromě, poněvadž „žádného řemesla neumí, aby mohl (tedy) jakéž takéž obživění s manželkou a dětmi jmíti“. ¹⁾ Tedy zase živnost, a to člověku, jenž se k ničemu jinému nehodil. Již patrně, že nebude v mnohých případech daleko pravdy, co dle se v komedii O králi Šalamounovi r. 1604: „Mnozí vyhledávají pokoutní mistry, z kterýchž nejeden sotva umí čísti, tak jestli slepej slepého povede, neumělej v neumělost uvede.“ ²⁾ Z Kutné Hory dovídáme se zvláštní jedné příčiny, proč obecenstvo do postranních škol děti vysílalo. Když totiž r. 1602 na radní dům voláni Jiří Slanský, zvoník od Náměti, svrchu již řečený Jan Časlavský a jiní dva, že mimo povolení vrchnosti přes počet pacholata k učení literárnímu přijímají, odpověděli jednomyslně, mají-li nad 10 pacholat, to že rodiče ty děti k nim oddali pro „nedostatek šatkův“. ³⁾ Tedy chudoba na obou stranách.

O Pražských městech tvrdilo se asi ne bez nadsazení, že je tu tolik postranních škol, kolik domů. Někdy zdá se, že městský úřad pokoutním učitelům ani tuze nepřekážel. Na příklad k žalobě rektora universitního a hejtmána královského r. 1548 novoměstští konšelé pozvali si Bartoše Kulu na radní dům a poručili mu, aby do lhůty odbyl pokoutní školu. Řekli mu: „Děti učíš na ublížení školám vysazeným, protož tobě se přikazuje, aby po sv. Havel toho zanechal.“ Kula nezanechal. Roku následujícího (1549) dali mu novou lhůtu, a když se ani potom „neumenšoval“, volali ho zas. Právil k své obraně: „I jiní jsou, že učí, i kdyby mně samému bylo zastaveno, bylo by mi přičteno k nějakému nechování“. Tu obranu konšelé uznali a oslovující ho nápotom vzácnějším slovem „Vy“, dali mu odpověď laskavou, může-li co sobě při J. Milosti hejtmanovi zjednat, toho že se mu nehájí.“ ⁴⁾ V pozdějším seznamě pražských domů (z r. 1608) našli jsme ve čtvrti sv. Mikuláše v jednom domě i dva dětinské učitele. ⁵⁾

Za zmínku stojí postranní škola pražská, která byla bezpochyby katolická; prosí r. 1565 Martin Skutečský arcibiskupa za dovolení takové školy při kostele Matky boží Sněžné; postaviv si tu na své útraty schránu (t. j. chalupu), slíbil, že bude platiti 20 gr. bílých ročně farářům a držitelům toho kláštera a nad to že bude s dětmi té školy v zpívání kostelním nápomocen. ⁶⁾

¹⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory. R. 1604.

²⁾ Exemplář v museum. V Épilogu.

³⁾ Z archiv. kutnoh. Lib. memor. 1602. vypsal prof. Hejnic.

⁴⁾ Arch. pražsk. č. 1420. A. 61. A. 85. B. 89.

⁵⁾ Arch. pražsk. č. 324. 403.

⁶⁾ Arch. zemsk. Arcibis. 1565.

O pokoutních školách, jež protestantští měšťané zřizovali proti katolické vrchnosti, položil se doleji na příhodném místě.

Zdrželi jsme se při „dětinských“ a postranních školách „českých“ poněkud déle, nežli přehledná kapitola dovoluje; stalo se tak, že doleji nebude hrubě již příležitost o těch zárodcích školství prstonárodního obštrněji položit. Ale se školami postranními nejnižšího stupně nejsme ještě hotovi. V českých městech vyskytovali se také „dětinští“ učitelé, kteří mimo psaní a čtení učivali němčině, kterýžto jazyk na veřejné škole místa neměl. Němečtí „šulmistři“ nejdříve vydávali se na pouť po českých městech nabízejíce sonkromě vyučování; spokojovali se také jen s almužnou na radním domě a táhli dál, jakž toho příklad z Budějovic r. 1593.¹⁾ Některý takový učitel měl list královský a přimluvu. Na příklad r. 1557 Ferdinand I. král píše z Německého Brodu (sob. po Lucii) Brněnským, že přimlouvá se za německého písaře Hyršauera, aby mu německou školu držeti dopustili; „pokudžby se k takovému učení pacholat hodil a dobrý catholicus byl, ráčíme se za něho přimlouvati, abyšete mu toho, aby mládež u Vás německy čísti a psáti učil, dopustili.“²⁾ Jeden z takových potulných školmistrů německých dostal se v Hoře r. 1571 do vězení, neboť upadl v podezření, že má německý list královský falšovaný; vymlouval se, že mu list zmokl, a když chtěl pečeť přitisknouti, vosk že proskočil.

Že tiž kutnohorští měšťané sami zřídili školu německou kdys v druhé půli XVI. věku, to nedivno; měliťe pro německý lid dělný kněze, jemuz přikázán chrám sv. Jiří za branou kouřimskou, tedy také přijali německého učitele. R. 1575 vstěhoval se k nim za německého školmistra Filip Gústel, rodák jáchymovský, jenž pro chudobu v Jachymově nemohl obstáti.³⁾ Zdá se, že se mu v Hoře také nevedlo dobře. Nedlouho potom vyskytuje se v Hoře (1583) jiný německý učitel Nickel; prosí úřadu, aby směl vyučovati, konšelé však chtěli na něm, aby ukázal „jistotu jazyka českého“.

Také v Hradci Jindřichově r. 1604 zřizena podle „české školy malých dítek“ i škola německá, ale tentokrát s úředním povolením. Příčinili se o ni jesuité, jimž měl učitel německý býti v učení a ve všech náboženských věcech podřízen. Uznávše Pavla Jakše Slezana za německého učitele, konšelé bradečtí usnesli se, kdo by koli dobrovolně své dítky k němu dáti chtěl, „poněvadž žádná zjevná stížnost od sousedů proti němu se neděje“, má toho užiti. Také uložili, aby české škole postranní učitel německý protimyslnosti žádné nečinil, „do dalšího vyrozumění, jakby který při této obci s platností sloužiti

¹⁾ Manuál budějov. z 1593. fol. 93. Einem Schulmeister, der hier umb die deutsche Schnel sollicitierte 17 Grosch. 1 Den.

²⁾ Arch. c. k. mistodržít. Missiv. 60. fol. 266.

³⁾ Přimluvy za něho učinil k Horským Eras. Felner, němec. farář v Hoře, a šmelcíři jáchymovští. Ty listy z arch. kutnohor. otiskl Nováček v Listáři kutn. str. 16, 17, 18.

mohl¹⁾ R. 1610 Matiaš „bakalář aneb školmistr zdejší německý“ žádal od konšelů hradeckých práva purkrechtního, prý mu listy jeho kdesi shověly; ale konšelé, kterým byla německá škola i jesuité, její patronové nemili, odepřeli.²⁾ Německé učitele naproti tomu podporovala v Hradci katolická vrchnost urozená. Aspoň r. 1617 jest v oučtech rozkaz Její Milosti paní, aby německému bakaláři vyplaceno bylo 37 kop 30 grošů „od pacholat, které k němu k stravě a k lihání z poručení J. M. paní projednána jsou.“³⁾

Nějaký německý „šulmistr“ Matiaš Singer pobýval v Třeboni, r. 1606 odtud odjel s manželkou a dítkami svými do Krumlova, „měv odpuštění od pána“. Dí o něm Březan, že Třeboňským málo při mládeži prospěti mohl, toliko s abecedáři některými se nudil.⁴⁾

Zajisté je to znamením času, když po bitvě bělohorské již také v Slaném vyskytuje se r. 1623 německý učitel. Slul Štíhl, a městská rada z odporučením císařského rychtáře mu povolila, aby dítky „psáti a počítati německy vyučoval.“⁵⁾

V městech Pražských nebyvalo bez soukromých šulmistrů německých. R. 1615 zapsán jest v sondních knihách i německý pensionát většího rozsahu. Měltě praeceptory dva. Byl v domě Ledčanského na Dláženi. Jan Ratibor Sekerka z Sedčie a na Lobkovicích měl tu synky. Přišel sem návštěvou, šlechtic ten surově rozbil pro nic hůl o žáka Jiřka Fojta jinak Kocha, a tím se dostala o ústavě zmínka do soudních knih.⁶⁾ V soupise pražských domů z r. 1608 shledáváme v každé čtvrti kolem rynku nějakého „mistra německého“, jenž učí děti. Ve čtvrti havelské bydlili dva vedle sebe.⁷⁾ Na Hradčanech touž dobou, jak se zdá, ani jiné školy (mimo katolickou svatovítskou) nebylo, než pokoutní německá. Děti českých rodičů docházely do školy k sv. Mikuláši malostranskému,⁸⁾ přednější lidé

¹⁾ Arch. jindřich. hrad. Manuál radní 1604. 56. Jedné pokoutní škole zdejší, kterou zarazil Lukáš Kraus r. 1604, povoleno, aby chovala 30 pacholat; děvčát mti nesměla; druhý učitel pokoutní Matouš Jan směl učití obojí pohlaví. Dvorský. Paměti škol. str. 157.

²⁾ Arch. Hrad. Jindř. Manuál. 1610. 58.

³⁾ Oněty hradecké. Z výpisů Tischerových. Paní byla Slavatova.

⁴⁾ Život Petra Voka. Březan. 214.

⁵⁾ Arch. zemsk. Slaný. Též Lacina Pamět. Slan. 104. Ten zove učitele Sayblem.

⁶⁾ Mus. Regist. svědom. německ. z r. 1586. fol. 526

⁷⁾ Arch. praž. č. 324. 431.

⁸⁾ Ze školy mikulášské rok co rok podáván úřadu bradčanskému kalendarš; že by také učitel hradčanský (mimo „koralisty“ svatovítské) byl něco počtou přinesl, o tom nikde nic. Nebylo ho. S farou mikulášskou a hradčanskými konšely bývalo stále přátelské spojení, i kaplanovi Janu Šnelliusovi, když si bral děvčeku Jana Landšádla, dali 4 kopy na veselí r. 1618; též druhý kaplan Jakub, když se ženil r. 1619 s dcerou kněze Jana Včelína, obdržel od Hradčanských 2 kopy 48 grošů z lásky. Farář Rosatius vždy zve Hradčanské na posvícení; r. 1616 mu dali k hostině na pomoc skopce a tele. Arch. praž. č. 123.

v obci měli své domácí praeceptory ¹⁾, a německý šulmistr vždy měl naději, že uloví některé děti německých služebníků zámeckých. R. 1605 chtěl šulmistr Křištof Han mít školu svou v radním domě. Ale to se konšelé bránili; prý v domě radním mnoho lidí jest, a skrze děti nemalá nečistota a nepokoj bývá; může-li sobě šulmistr kde jinde v městě příležitost vyhledati, že jemu se toho přeje. ²⁾

Dětinským školám německým v českých městech byly obdobny školy české mezi Němci. Takovou školu českou ve Falknově zřídil hrabě Albin Šlik. R. 1616 Šlik žádá v universitě za mládence do školy české; prý bude mít 40 kop služby, okolní páni že k němu děti dají. ³⁾ Rok potom (1617) zase poslal hrabě do university Pražské, aby mu vydali mládence, jenž by českou školu držel „a neškodnou ruku měl“. Navrhli mu Rubekulu Kutnohorského. ⁴⁾

Do kategorie škol nejnižších náležela také škola vlaská, o níž zmínka v Praze r. 1606; ⁵⁾ a školy židovské, v nichž děti učily se čísti a psáti hebrejsky. ⁶⁾

Také vzdělání děvčat bylo odkazováno nejnižším dětinským školám, ať výsadním či postrauním. Dokud byly v Čechách kde jeptišky, mívaly ony dívčí školu, v níž učilo se čísti, psáti a štít. I královské dcery posílány do takových škol. Mimo jeptišky učily od starodávna bekyně, jež byly zbožné vdovy a panny, žijící v ústraní společně skoro jako jeptišky. Uvádí je již Petr Zbraslavský († 1338) v své kronice. V Jihlavě se připomíná r. 1435 magistra puellarum (učitelka dívek) panna Eliška, obývajcí v ulici bekyní. V Praze, jakož povědomo, udržely se bekyně po bouři husitské až do polou XVI. věku. Taková bekyně mohla býti v Praze také ona panna Anna, k níž r. 1481 chodily na učení i urozené dívky. ⁷⁾ Dosti odkazů zapsáno bekyním od vděčných žen, matek nebo vychovanek. ⁸⁾

¹⁾ R. 1617 platí obec 2 kopy 8 gr. „jednomu mnichu, který býval praeceptorem u p. primasa.“ Tamž.

²⁾ Manuál hradečanský č. 1542. fol. 120 v arch. pražs.

³⁾ Arch. univ. č. 20.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. a 66.

⁵⁾ Františka Maryn na Malé Straně odkazuje té škole 20 kop a vlaskému špitálu 10 kop. Arch. praž. 107. J. 9.

⁶⁾ Židé dbali školního učení. V Telči na příklad v polovici XVII. věku směli bydleti toliko tři rodiny židovské — a ty sobě držely rektora pro cvičení dětí, za něhož musily ročně platiti do důchodu městského. Martinek. Progr. real. Telč. 1894. 15. V Praze i na Nov. městě mimo ghetto připomíná se v XV. stol. (r. 1487) škola židovská. Arch. praž. č. 2089. G. 21. Scuola olim Judeorum (r. 1489). Tamž. O. 20. Vypsal Dr. Šimák. V Chebu uvádí se škola již r. 1364. Čelakovský. Sbirka II. 444. I Židé měli soukromé učitele (bocher), kteří překáželi škole veřejné.

⁷⁾ Arch. pražs. knih. kšaft. 2119. fol. V. 2.

⁸⁾ Na př. nábožným ženám v Černých hvězd u sv. Ondřeje v Praze roku 1482. D. Z. III. B. 5. Nábož. ženám v Templu v Praze r. 1467. D. Z. III. L. 6. Viz též Winter Život církevní 713, 714. R. 1521 farář Martin Mělnický odkazuje 5 kop paně Barboře, která děti učí v Praze. Arch. pražs. 534. III 22.

Husitskou proměnou a reformací protestantskou hynuly kláštery a s nimi spolu i ženské školy jeptišek. Zůstalo pak vzdělání ženské buď výsadní nejnižší škole, byla-li jaká kde (tu sedala děvčata s hochy); nebo dívky odkázány do školy postranní, soukromé. Ovšem lze bez ublížení dodatí, že většina děvčat nejen v Čechách než i vůbec v Evropě zůstávala beze všeho vzdělání. V Němcích před reformací nikoho ani nenapadlo, aby stál o nějaké zvláštní školy dívcí, a i potom, když o ně podniknuty některé pokusy, zašly brzy zase. Luther r. 1524 ve svém pověstném listě k radám o nich hovoří, ale v pláně školském, jež r. 1528 sestavil s Melanctonem, o škole dívcí ani zmínky; ba ani školní řád saský z r. 1580 se jich nedotýká.¹⁾

Proti tomu ovšem nutno vyznati, že od doby reformační přece častěji se ozve slovo o škole dívcí v Němcích. Takž na př. církevní řád v Halle z r. 1526 radí pořizovati takové školy s učitelkami matronami, jež by učily čísti, psáti a cifráti.²⁾ Vittemberský řád z r. 1533 chce dívcím školám, nad nimiž by byl učitel, a tomu aby pomáhal kostelník.³⁾ Ale teprv z r. 1563 a 1573 známe rozkazy úřední, aby v Poměraněch a v Braniborště ve větších městech zakládaly se školy, v nichž by se děvčata učila denně po čtyři hodiny čísti a psáti.⁴⁾ Hudba u děvčat vždy nechávána soukromému učiteli, jenž chodil do domu.⁵⁾

U nás Martinovský v knížce zvané „Křesťanských panen věneček poctivosti“ hovoří o „panenských školách“, že by měly v městech býti nařizovány, a v nich že by měly nejen mistryně ale i mistři školní vyučovati.⁶⁾ Karchesius (Kraus), písař staroměstský, ve své knize o Stavu městském⁷⁾ r. 1602 vykládá, že učení lidé vůbec tomu chtějí, aby k cvičení dívek zvláštní byly školy; pacholata aby s děvčaty nesedala v jedné škole pospolu. Také tu a tam některý protestantský řád církevní jeví jakous péči o školní výchovu dívcí; na příklad r. 1584 řád světlovský chce, aby dívky se učily nejprve pobožnosti, pak literám, „různo a různě pacholata od děvčat; k těm ať pastýřové duchovní dohlédají a je na uzdě zdržují, nepřikladné ven vyhývajíce.“⁸⁾

¹⁾ Kriegk. D. deut. Bürgerth. II. 77. Monum. Gerw. paedag. I. LII. Janssen-Pastor. Culturzustand. III. 20.

²⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordnung. I. 4.

³⁾ Tamž. I. 27.

⁴⁾ Tamž. 177. 229.

⁵⁾ Guarinius v Grewel der Verwüst. str. 310 vypravuje, že měšťané, opíče se po šlechtě, dávají dečky své učiti hudečům mladým, a že ta hra na struněné nástroje velmi často přináší dečkám „užitek plný a dobrý“, rodičům muziku „smutnou“. Místo louten že by měly dívky držeti se kolovratů, jehly prádla, kuchyně.

⁶⁾ Ve IV. díle.

⁷⁾ Str. 343.

⁸⁾ Rukop. mus. II. D. 8. 554.

Postranní školu panenskou, někde od úřadu trpěnou, uznanou, jinde zhajovanou, pronásledovanou shledáváme v leckterém městě, a bývala stejně jako chlapecká škola v rukách všelijakých. V Náchodě připomíná se r. 1555 jakás škola na šiti;¹⁾ zajisté nebyla bez učení literám. V Klatovech dala Kateřina Mířoltová s dcerou svou (provdanou Mlečkovou) podnět k trvalejší řádnější škole dívčí, nežli jinde v městech bývaly. Paní Kateřina totiž kšaftem odkázala „sto kop na zaplacení toho domu pod farou městskou ležícího po někdy Danieli Pačkovi zůstalého“, „aby v témž domu nyní Anna Vrhavěcká, kteráž děvčátka čísti a psáti učí a pobožnost, též ctnostné počátky v nich zakládá, i potom po ní, jí v témž povolání jiné podobné osoby, kteréž bychom my, úřad, k tomu hodné uznali, své bydlení měly a mívaly a tu dívky ty vyučovaly; k tomu že týž dům sama Kateřina Mířoltová opravením zlepšiti a v něm nahore světničku neb dvě a pokojíky k bydlení ženám nábožným chudým, kterýmžby úřad dopouštěl, sama svým nákladem postavití se uvoluje.“²⁾

V Kadani škola na vyučování dívek byla postranní, pokoutní; r. 1621 drží ji učitel.³⁾ Na Mělníce připomíná se r. 1575 jakás Martiněvská, že „dívčičky (t. j. děvčata) učívala šiti, někdy jich o stůl mívala, sedm, osm, někdy čtyry, krávu sobě někdy chovala matka její.“⁴⁾ Z těch sprostných řádků hledí sprostná a chatrná dívčí škola tehdejších dob. R. 1602 měli na Mělníce „mistryni dívek“ Lidmila Podolačková, kteráž nucena psáti dvakrát do Kostelce nad Labem mydláři Janovi, že jest mu dcerku jeho s velikou obtížností a prací chovala ve škole, a on „mzdu krvavě zasloužilou“ (na týden 6 grošů) zdržuje a neplatí.⁵⁾ Škola dívčí s mistryní připomíná se v knihách města Rakovníka;⁶⁾ též v Lounech připomínají se mistryně dívek. Jedna z nich, panna Mariana, r. 1596 zanechala toho učení a raději vdala se za truhláře Kulthana pravě, „že jí již taky ten její vosud přišel.“⁷⁾ Stejně tak ráda zanechala učení dívek r. 1540 v Pardubicích Dorota „školní mistrová“, když nahodily se jí vdavky.⁸⁾ V Hradci Králové r. 1565 propuštěno učiti dívky literárnímu umění učiteli jednou přec také vzdělanému, graduovanému. Byl to bakalář Viktorin.⁹⁾

¹⁾ Výpisy Hrašovy z arch. náchodsk.

²⁾ Zajímavou zprávu tu v Hlavn. nov. kn. archivu klatov. našel a sděluje Dr. Hostaš.

³⁾ Reif. Gesch. d. Volksschulw. Kaaden. 17.

⁴⁾ Z Regist. svědom. mělnic. arch. č. 27. fol. 104.

⁵⁾ Arch. měln. Manuál r. 1602.

⁶⁾ Arch. rakov. kopiál z r. 1588. V něm píšá přisežný Simeon Žlutický má koncept dopisu, v němž vypravuje, že u mistryně mezi dívkami jest jakás Němkyně Regina, která se s ostatními českými stále rve, takže mistryně neví kudy kam.

⁷⁾ Z kroniky Mikšovicovy. Opis u spisovatele Merze v Lounech.

⁸⁾ Kn. pardubic z r. 1540. č. 51. A. 6. v arch. zemsk.

⁹⁾ Solaf. Hradec. 539.

V Kutné Hoře r. 1572 žádal kys Jeroným Moravec městskou radu, „poněvadž si tu v obci živnost oblíbil“, aby mu bylo dopřáno děvčátka učit; chtěl také, kdyby mu někdo z přespolečných pánů přátel syny své k učení dáti chtěl, aby i ty mohl učit; sliboval, že se bude pokojně chovati. Páni mu povolili školu dívčí; pacholat však aby neučil, leč snad kdyby z přespolečných pánů sousedů ze strany rytířstva některý své pachole mu do učení dáti chtěl; při tom ho napomenuli, aby nechal schůzek sekty Mikulášenců, jichž jest podezřelý.¹⁾

Kutnohorští také jiným mimo Moravce dovolili držeti panenskou školu dětinskou po každé s výminkou, že nebude učiti pacholat, ale nejednou byli nuceni učitele dětinské školy stíhati pro přestoupení výminky té. Takž na příklad r. 1599 voláno několik takových učitelů na radní dům, kdež jim důrazně připomenuta záповěď, aby pacholátek k sobě nepřijímali žádných než jen děvčátka.²⁾ Stejně tak vedli sobě při koncessích školy dětinské i jiné městské úřady. O Slanských to víme zajisté, že r. 1618 volají na radní dům Jakuba a Tomáše Hovorina a tu jich napominají, aby nepřijímali pacholat, přestávající pouze na vyučování dívek.³⁾ To má výklad svůj ne v jakés dělbě práce školní, ale v tom, aby pacholata raději chodila do latinské školy městské, kdež se naučil také čísti a psáti.

Někdy se ocitla dívčí škola v pěkných rukou. V Slaném roku 1576 byl Jiřík, učitel děvčat, napominán od ouřadu městského, aby byl učení dbalejší; potom r. 1589 musili konšelé jednoho učitele dívčího až i z města vypověděti. Stojí psáno: „Václavovi, kterýž děvčátka učí liternímu umění, že ne mnoho při nich bývá a některých hampejzů na zhoršení mládeže se dopustil a více šenkovních domů si hleděl, poručeno, aby ve čtyřech nedělích pořád zběhlých jinde ven z města bytem se opatřil.“⁴⁾ Rozumí se, že nebyli všickni učitelé takoví. V Čáslavi měli „učitele děvčátek“ Havla Horského, jenž r. 1609 slušně vstoupil mezi spisovatele. Napsal spis o vtržení divného národu do Čech pod Matiašem.⁵⁾ Také mistryni známe znamenitou. V Brodě Českém pomáhala manželů svému v postrauní škole dívčí do r. 1616. Byla to matrona Anna Zárubová, na jejíž epitaphium složil mistr Josef Heliades, měšťan českobrodský, verše, vydávající o její přičinlivosti a zdatnosti dobré svědectví. Učila prý mravům, umění Appolinovu a Minervině, učila přísti, čísti:

„Vos expolivit moribus,
Phoebe, Minervaeque artibus,

¹⁾ Z aršh. výpisů Šimkových; též v Arch. Pam. XVI.

²⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory.

³⁾ Arch. mus. Slaný.

⁴⁾ Lacina. Paměti m. Slaného. 100. 109.

⁵⁾ Arch. mus. Listiny čáslavské.

Nendi, legendi formula
Oscilla, dextram sedula.“

Při její smrti prý pláče přádlo, stav, jehla, niti:

„Flent fila, neta flent, acus flet, tela.“¹⁾

Slušná škola dívčí připomíná se v německém Blatně (Platten), v Děčíně, kdež platila děvčata od čtení a psaní po 9 denárech, abecedářky po šesti.²⁾ Dobrá škola asi byla též v Jáchymově, odkudž z r. 1560 zpráva, že se děvčátka dávala zkoušeti, co umějí.³⁾

Z těch zpráv kusých, pokud jsou před rukama, plyne jasně, že konšelé městští všude pečovali spíš o pacholata než o dívky, však naskytli-li se někdo, jenž chtěl živnost mítí z vyučování dívek, konšelé velikých překážek nekladli; také nehleděli přísně na schopnost mistryně či mistra, kteří obrali sobě živnost vyučovací, což zase samo ukazuje, kterak celkem chatrně byly děvečí školy pořízovány; konečně plyne ze zpráv uvedených, že nízkou školou dívčí zabývaly se spíš ženské učitelky nežli mužští, a když se který muž na tu živnost dal, jak nejprve moha přibíral pacholíky, od nichž byl asi větší výdělek.

Také snadno lze si představit v soukromníkově světničce takovou dívčí školu. Sedaly tu dívky malé začasté s chlapci pohromadě, dětinský mistr učil malé abecedáře písmenům, manželka jeho učila dívky šití; pak si zazpívaly děti všecky, potom dívky učeny písmenům, a chlapci zatím psali nebo jim puštěna zvůle. A tak se práce školská nejnížší ve škole dětinské střídala. To snad lze klásti za zvláštnost v Čechách, že městští učitelé, kteří byli zapřísáhlí nepřátelé postranních pacholců učitelů, ženským školám soukromým, pokud víme, neprekázeli. V Německu překáživali; nechť prý se žena do školních věcí neplete, stejně tak jako do církevních.⁴⁾

U nás nejlépe, nejpilněji a nejdůsledněji o dívčí výchovu starali se čeští bratři. Dle zprávy Lasitiovy všude při zbožích měli gynaecea, školu dívčí v té způsobě, že nařízena byla žena, jež učila děvčata šití, čísti, psati a pomáhala v katechismu, v prvních základech víry.⁵⁾ V mladoboleslavské škole takové r. 1617 chována byla a začátky svého vzdělání nabyta povědomá věstkyně Poniatovská, když tam otec její Julián stal se rektorem celé školy bratrské.⁶⁾ A jako od velikého Komenského pochází organizační plán národní školy chlapecké, takž i týž reformátor školstva o školách dívčích pronesl hlas, ve své i příští době nejvážnější.

¹⁾ Z výpisů Anton. Truhlářových.

²⁾ Horčíčka. D. Latein Schul. in Schlaggewald 74.

³⁾ Loesche J. Mathesius. I. 320.

⁴⁾ Janssen. Pastor. Culturzustände. III. 23.

⁵⁾ Lasitius. XIX.

⁶⁾ Ball. Das Schulwes. d. Brüd. 87.

Že také Židé některak pečovali o děvčata, aby naučila se aspoň čísti po hebrejsku, to lze souditi z výroku jedné pražské Zedevky o druhé (r. 1593): „Umi eberejsky čísti knihy tištěny, ale aby uměla psáti nebo psané písmo čísti, toho ne; ona několikráte pravila, že by jeden prst za to dala, aby uměla psáti.“¹⁾

Tolik o školách oddílu prvního, nejnižšího.

Položiti jest stručné slovo o školách pokročilého oddílu druhého a třetího, o školách, v nichž pěstována hlavně latina, tedy o školách latinských,²⁾ které slovou za oněch dob nejohybnějšími školami partikulárními. O toto jméno jde nám nejprv.

Dle slov Kodiceillových správce takové školy se svými kolegy vykládati měl mimo latinu také „bonas artes.“³⁾ Ony „bonae artes“ byly již z doby římských císařů sedmery: byla to grammatika, rhetorika a logika, kteréžto tři pospolu sluly trivium; pak to byla musika, arithmetika, geometrie a astronomie, kteréžto čtyři vědy pospolu sluly kvadrivium. Trivium a kvadrivium nemohlo snadno usaditi se v latinské škole všecko všudy; na to byla universita (fakulta artium); latinské škole musila postačiti část těch předmětů, a odtud obdržely školy ty úhrnné jméno škol partikulárních (t. j. částečných) či po česku škol „obzvláštních“⁴⁾ naproti universitě, kteráž jest studium generale, studium solemne. Zkrácené se také říkalo pouze „scholae“, kdežto universitě dáváno zkrácené jméno „studium“.

Abychom dobře rozuměli školám partikulárním (podstatně všude v Evropě stejným), musíme z mysli naprosto vypustiti pojem nynějších škol středních. Ty jsou uniformované; poznal-liš u nás teď některou latinskou školu jednu, poznals co do učení a rozdělení tříd školy všechny; jsouť stejny. Za onoho času však nebylo tak. Bývaly školy velmi individuální. Každá partikulární škola začala od elementů řeči latinské a došla tak vysoko, kam okolnosti dopouštěly. Jedna škola přestávala dosti nízko, druhá dostupovala výš. Nebylo v tom systému, jednoty, uniformity. Ale ani co do klasů nebylo všude stejně. Někde si touž vyučovací látku rozdělili na více tříd, jinde přestávali na menším počtě. Záviselo nejprv na hmotných prostředcích, z nichž škola se chovala, záviselo po druhé na počtu žactva a konečně na tom, kolik bylo ke škole učitelů. Tento poslední kus patrně souvisí s prvním.

Městská škola partikulární, která nechtěla nebo nemohla více učiniti, nežli že dovedla žáky od abecedy až po konec latinské

¹⁾ Arch. pražsk. č. 1055. 384.

²⁾ To jméno nabízí se samo úvahou, že škola nízká, bez latiny, slula „česká“, její učitel „český“ kantor, „český“ bakalář. Viz křafty kouřimské r. 1428. Teď v univ. knih. Též v protokolech plzeňsk. čes. nejeudu o „českém“ bakaláři

³⁾ Ordo studiorum. Codicillus. 1586. Exempl. v mus. 49. C. 11.

⁴⁾ Arch. zemsk. Varia. 1549 v privil. o litoměřické kolleji.

grammatiky s příslušnou latinskou četbou, taková škola slula minor, škola mensi. Při vyložené individualnosti škol mohla schola minor skládati se ze tří nebo ze čtyř tříd. Nejobyčejnější forma její jest trojtřídná. Tím dobře pochopí se, když Kodiceill ve svém řádě r. 1586 dí: „Největší počet škol je menších: správce školy té mívej opatrnost, aby posoudě žáky dle jich schopnosti a pokroku vedl je k vědám třemi nebo čtyřmi třídami.“¹⁾ Čítáš-li o našich městech a v Praze o farních osadách, že měly školu partikulární nebo latinskou, pomysli obyčejně, že to byla škola minor o třech, řídce o čtyřech třídách. Bývá jí leckdy jméno schola trivialis (od trivia); ozve-li se při takové nižší latinské škole jméno gymnasium, jest v tom polichocení.

V které škole partikulární probravše latinskou grammatiku, učivali též poesii a rhetorice, taková škola partikulární byla „mediocris“, prostřední. Konečně kde zastoupeno bylo třetí nejvyšší oddělení vědecké všecko, kde probíraly se základy filosofie, tu byla škola „superior“, „major“, škola vyšší, větší. I prostředních škol bylo dle Kodiceilla dost (plures sunt scholae mediocres), naproti tomu schola major byla vždy vzácná. Častěji nežli „major schola“ říkali jí po humanisticku gymnasium.²⁾ Jestliže někdy také universi jmenována humanisty gymnasiem, archigymnasiem, viděti, jak vysoce takové školy partikulární, jež podávaly některý kus předmětů fakultních, bývaly oceňovány. Vyšší školy partikulární sluly druhdy gymnasií akademickými (též gymn. illustre), to tím právě, že měly v sobě některé výklady akademii (universitě) příslušné, druhdy sluly i kollegium, kollej. Také vyskytá se jméno lyceum s týmž významem. Němci zvali latině ty školy vyšší stejně jako naši, německy jim říkali hauptschulen.³⁾ Takové akademické gymnasium nebo lyceum, zahrnující od abecedářů až po filosofy pět i více tříd, kdyby se odlouply od něho nejnižší třídy grammatické, mohlo býti jakýms středním ústavem mezi universí a nízkou školou latinskou, ale to slušno pořád míti na paměti, že nebylo v školství tehdejšího systému, nebylo hranic žádných nahoru ani dolů. Naše nynější gymnasia zajisté rozvojem pošla z oněch škol, splynulotě v nich trivium s lyceem, ale v předmětech stal se převrat; (fysika, matematika, filosofie), předměty to starodávného kvadrivia, do lycea poněkud přenesené a i tu často zanedbávané, pozdvíženy jsou v našich gymnasia

¹⁾ Ordo studiorum. Tisk v mus. 49. C. 11. 67.

²⁾ Němečtí historikové (na př. Kriegk; Das deut. Bürgerth. I. 125) tvrdí, že jméno gymnasium začalo se dávatí latinským školám teprve protestantským. Ale u nás zve se kolik let před protestantstvím r. 1511 Andreas baccalaureus rektorem „gymnasii ad St. Gallum“; Rameš rektorem „gymnasii ante Laetam curiam (Týn). Monum. univ. Prag III. 81.

³⁾ Gymnasia oder Haupt-schulen in welchen meistentheils vornehmer Leute Kinder unterrichtet und zu den academischen Wissenschaften allgemählich angewiesen werden. Weigel, Abbild. d. Hauptstätt. 112. Škola minor byla jim Stadtschul.

sích na stupeň předmětů s klassickými jazyky rovnoprávných. V dobách starých, o nichž píšeme, toho tak nebylo.

Podle starodávneho rozdělení partikulárných škol, jak jsme je vylíčili, bylo zakům, kteří chtěli se dokonale vzdělati, postupovati tak, že nejprv vybrali si, neměli li doma celého pětiletého nebo šestiletého lycea, nejbližší školu minor a pak táhli do jiného města, kdež bylo o třídu výš, potom do třetího, čtvrtého, až dokončili všechny classes, až stali se „primány“. Staří totiž počítali třídy s hůry dolů: nejvyšší tedy „prima“. Aby studovali tak školu od školy, k tomu radí Kodieill ve svém řádě řka: „Školy menší o dvou, třech nebo čtyřech třídách nezdržujtež žáků vycvičených a vyučených u sebe v lenosti, věk mladý bez ovoce trávit, nýbrž poslejte je, vydadouce jim vysvědčení a poradice se s rodiči, do nejbližší větší školy“ (ad scholam in vicina majorem).¹⁾

K otázce, kolik v Čechách bylo škol partikulárních, jest již proto nesnadna odpověď, že nebylo centrální správy, jež by je měla ve svých knihách v evidenci. Ústřední správou škol pod obojími byla jakož řečeno universita, katolíci a bratři se jí stihli: i čeští protestanté severních Čech žateckého, litoměřického i loketského kraje k své národní škodě obracovali se spíš do sousedních Němců než do Prahy, a takž úhrnné summy nedopátráš se snadno. V knihách Pražské university za rektorství Bacháčkova od r. 1598—1612 spočítáno nad sto partikulárních škol,²⁾ a to jen tím, že Bacháček rád zapisoval a zapisovati dával. V jiná léta nes, očítáš celkového nic. Z Moravy v knihách Bacháčkových as 10—15 měst se školou partikulárnou vyskytuje se, což ovšem od skutečnosti bude daleko.

Také nelze bezpečně odpovědět k otázce, které obce měly ze škol partikulárních školu vyšší, které nižší, kde bylo gymnasium, lyceum, kde jen trojtřídní škola trivialis. Z archivních zmínek, zčásti jen nahodilých, lze klásti za vyšší školu nebo gymnasium v Praze školu v Týně, o kteréž často píší týňští osadníci, že jest „přední v městech Pražských“³⁾ dále klásti jest za vyšší latinské učiliště školu havelskou (1511), školu jilskou, jindřišskou, o níž Písecký 1510 píše, že jest gymnasium,⁴⁾ a o níž básník Mitis z Limuz (od r. 1556 její učitel) praví, že kvete a jest výnosná.

Ze škol venkovských škola v Žateci nejstáleji uvozuje se za školu přední; zvelebena byvši začátkem XVI věku písařem mistrem Valentinem Mezeříčským († 1540),⁵⁾ rostla a zkvetla tak, že stavěna byla za první hned po universitě; čtemež, že „škola ta po akademii Pražské může slouti matka oddaných ku pobožnosti a liter-

¹⁾ Ordo studiorum Codicilli. 1586. 70. Cesky od Zoubka. 22.

²⁾ Tomek. Č. Č. Mus. 1845. 377.

³⁾ Zádusní kniha týnská. K. 47

⁴⁾ Č. Č. Mus. 1886. 30. Jos. Truhlář nepřikládá tomu jménu váhy.

⁵⁾ Jos. Truhlář. Humanis. III. 4. 189.

nímu umění¹⁾. Neméně slavnou bude škola v Hoře u Vysokého kostela; za přední gymnasium klade se též škola v Hradci Králové.²⁾ Bacháček, rektor universitní, sám zve ji školou „znešenou“.³⁾ Také škola lounská, písecká, litoměřická (po r. 1549), nymburská, čáslavská, klatovská, kouřimská, chrudimská, česko-brodská, rakovnická, domazlická, soběslavská a sušická, jakkoli mívaly obyčejně jen tři, někdy čtyři třídy, časem směly býti počítány ke gymnasiím nebo aspoň ke školám „dobře zřízeným.“⁴⁾ Z katolických škol městských asi vyšší byla plzeňská, jakž by se směl jináč arcibiskup Zbyněk r. 1598 diviti, že mu arciděkan Pavel Pistorius z Plzně neposílá žáků k svěcení na kněžství.⁵⁾

O výšce a zdárnosti školy městské lze poněkud bezpečněji souditi, víme li, z kterého města pocházeli kandidáti, již sobě v universitě dobyli gradu akademického. A to od počátku XVI. století až do jeho polovice, nejvíce studentů vyslala Chrudim, Hradec Králové a Písek. Po nich v druhé řadě počtem stojí studenti z Dvora, z Klatov, ze Slaného, z Žatce, z Vodňan, z Hory, z Tábora, z Loun, ze Žlutic, z Kouřimi. V třetí řadě teprv vyskytuje se Bydžov, Nymburk, Jičín, Stříbro, Beroun, Rakovník, Turnov, Čáslav, Příbram a j. města.⁶⁾

A ještě bezpečnější soud o přednosti a zdatnosti školy poskytují zprávy, kolikrát která škola latinská vyslala žáky k universitnímu zápisu (k beanii), a kolik kdy žáků k ceremonii se dostavilo, aby se stali z obyčejných žáků studenty. Šťastnou náhodou zachovaly se o tom zápisy z let 1560—1581. Z těchto 20 let lze oceniti tehdejší školy dosti pravděpodobně. Stupnice, jakž jsme spočítali (viz obšírnou tabuli na konci knihy), bude tato. Za onen čas nad dvě desítky let jen jedinkrát do Prahy vyslal Benešov 7 žáků, Brandýs n. L. 1 žáka; Budyně 16 žáků; Bydžov 2 ž.; Bystřice 5 ž.; Dubá 5 ž.; Dvůr 1 žáka, Jaroměř 3 žáky, Kralovice 10 žáků, Pacov 6 ž., Pardubice 10 ž., Písek 7 ž.; Stříbro 13 ž., Ústí n. L. 11 žáků, Vodňany 2 ž., Volyně 3 žáky. Dvakrát za oněch 20 let vyslal Jičín dohromady 15 žáků; Litomyšl 43 žáky, Plzeň 36 ž.; Příbram 17 ž.; Rokycany 17 ž.; Sedlčany 14 žáků. V této stupnici nelze o škole v Plzni souditi; neboť Plzeň byla katolická, do university neposílala vůbec, a že se tak stalo r. 1563 (4 žáci) a 1575 (32 žáci), to byla výjimka po prve nesmělá, a po druhé smělá, kterouž protestantský učitel Philaret pronásledováním katolického děkana odpykal. Třikrát vyslala žáky své Boleslav Ml., a to 28 úhrnem; Poděbrady 27 žáků. Čtyřikrát poslal do Prahy Mělník

¹⁾ Postilla dikasta Jirkovského. Str. 317.

²⁾ Arch. zemsk. Oeconom. 18. 226.

³⁾ Tamž. 350.

⁴⁾ Dle m. Adama Rosacia Oratio panegyrica r. 1615.

⁵⁾ Arch. zems. Opisy z arcib.

⁶⁾ Bibl. kníž. Lobkovic. v Rukop. Collectan. Bydžovského.

svých 38 žákův, a Žlutice svých 59. Pětkrát Čáslav zapsána s 83 žáky, Kutná Hora se školou sv. Barbory, která vyslala 11 ž.; Hradec Králové s 166 žáky; Rakovník s 91 žákem, Velvary s 39 žáky. Šestkrát Kolín s 80, a Tábor s 58 žáky. Sedmkrát Obrudim s 132, Kouřim s 73, Roudnice s 104 a Turnov s 85 žáky. Osmkrát zapsán Beroun s 124 žáky, z Hory Kutné škola sv. Jakuba s 158, Slaný s 110 a Žatec s 271 žáky. Devětkrát vyslal Brod Český úhrnem 134 žáky a Nymburk 121 ž. Desetkrát Louňy zapsány s 188 žáky. Jest patrné, že z venkovských byla škola lounská a žatecká nejlepší, žatecká sic zapsána jen osmkrát, ale přivedla nade všechny školy nejvíce žákův k universitnímu zápisu. Úsudek ovšem není neomylný. Při městech od Prahy velmi vzdálených nutno to číslo, kolikrát na tu dálku a veliký náklad vypravili se žáci do Prahy, vážití zajisté velmi vysoce. V té stupnici velmi pohřešuje se škola v Bělé, Brodě Německém, v Bohdanči, v Domazlicích, v Heřmanově Městci, Horaždějovicích, v Holicích, v Hradišti Mnichově, nad Methují, v Chlumci nad Cidl., v Jilovém, v Jindř. Hradci, v Chotěboři, v Klatovech, v Kutně, v Kostece n. L., v Ledči, v Mýtě, v Náchodě, v Netolicích, v Pelhřimově, v Poličce, v Polné, v Prachaticích, v Přelouči, v Rychnově, v Třebenicích, v Týně Vltavském, ve Vimperce, Vlasimi a j. ještě. Ty školy neposlaly za dvacet let ani jednoho žáka do Prahy k zápisu. Lze bez ublížení o nich souditi, že to byly buď školy malé, buď že měly daleko do Prahy a chudé žáky, kteří nebyli s nákladem, nebo konečně že v těch letech měly školní správce, jimž na tom nezáleželo, jaké jde slovo o jich škole; někde také vrchnost byla překážkou. Budějovic nepohřešujeme, poněvadž to katolické město o zápis v protestantské universitě Pražské nestálo; také Kadaň, Chomutov, Most nejsou psány, neboť jich školy hleděly obyčejně jinam než k Praze.

Pražské školy nemohly býti v stupnici pojaty, poněvadž jich hustější posílání k zápisu professorové universitní osobní přítomností vynucovali. V Praze lze jen přirovnávati školy mezi sebou. Jedinokrat za ona léta vydala škola Panny Marie na Louži 2 žáky k zápisu. Ta byla tedy asi nejbídnější. Šestkrát přišli žáci od sv. Vojtěcha z Podskalí; úhrnem jich bylo 43. Sedmkrát vyslání od sv. Haštala, celkem 82 žáci; osmkrát od sv. Vojtěcha z Jirchářů, 92 žáci; devětkrát přišli malostranští od sv. Mikuláše, počtem 125 žáků; desetkrát z Opatovic od sv. Michala, 62 žáci; jedenáctkrát od sv. Petra, 130 žáků; dvanáctkrát vydala škola sv. Michala staroměstského své žáky k immatrikulaci, úhrnem 60; třináctkrát přišli od sv. Jiljí, summu 169 žáků; tolikrát též od sv. Martina, ale jen 95 žáků; čtrnáctkrát postavila škola týnská své scholáry, bylo jich dohromady 249; také tolikrát i škola zderazská, ale poslala jen 95 jich. Patnáctkrát a nejčastěji přicházeli žáci ze školy sv. Havla, počtem úhrnným 188; sv. Jindřicha, 328 žáků; sv. Mikuláše staroměstského,

120 žáků a sv. Štěpána, 217 žáků. Zajiště patrno, že v Praze škola jilská, týnská, havelská, mikulášská, štěpánská a jindřišská byly nejhojnější a nejpřednější a snad i nejlepší.

V dalším odhadování, která škola nad kterou vynikala, ustaneme a povíme hned, proč; odhad nenese v sobě stálosti. Ani co do stupňů nebylo v tehdejších školách nic pevného. Táž škola druhdy rostla, druhdy hynula, jeden čas byla major, jindy minor; ba, byly-li okolnosti tuze proti ní, časem zahynula docela, aby po čase znova se vzkřísila. Takž na příklad o pražské škole u sv. Václava na Zderaze, kteráž svým časem bývala partikulární a neposlední, osadní zderážští, prosíce pomoci r. 1586 u pana Viléma z Rožmberka, praví, že nemají důchodů na vychování kněze ani žákův, a že škola jejich prázdná, pusta.¹⁾

Tu tedy měšťané, nelhali-li, neměli školy, byli bez ní. Táž příčina dočasného záhynu neb aspoň úpadku škol obecně udeřila na města po bouři politické roku 1547. Královým trestem obce schuzeny. Tím stalo se, že na příklad v Písku schola major v ráz proměnila se v školu nižší, ne-li nejnižší.²⁾

Také náboženské zápasy oslabily, ba na léta zničily nejednu školu. Připomínáme jen trvalého snížení školy soběslavské, jež roku 1501 zanikla rozpustilo-ti katolických žáků proti husitskému rytíři, Václavu Dvořeckému z Olbramovic a jeho nevinné manželce;³⁾ o tom, která městská škola hynula zápasem protestantů — zvláště na severu českém, položí se na místě příhodnějším.

Někdy rozehnal školu mor, a nevzkřísila se hned. Roku 1600 Dvorskí píší mistru Martinu Bacháčkovi do Pražské university, že po časy zvláště za rány morové a až posavad mládence žádného při správě školy neměli a nemají, že ho však chtějí, poněvadž po ránu boží morové ještě něco dítek k nabytí bázně Páně a literního umění pozůstalo.⁴⁾ Byly však proměn či záhynu škol ještě jiné příčiny. Na příklad Příbramským r. 1600 svévolně a lehkomyšlně ušel správce školy. Bacháček zve ho „pokladačem“, podvodníkem a radí, aby někdo ze sousedů pro odplatu boží při mládeži setrval a v deklinaci i v konjugaci ji pocvičil; také mnil Bacháček, že by některá pacholata sama mohla jiných vyslyšati a jako decuriones nebo censores mezi ostatními býti.⁵⁾ Neujal-li se tedy školy příbramské některý měšťan, a nestali-li se chlapci sami učiteli svých spolužáků, bylo město Příbram na čas zhola beze školy, kdežto před tím mívali slušnou školu partikulární.

¹⁾ Univ. knihovna. Rukop. II. A. 26.

²⁾ Matzner. Program. píseck. 1888. 8.

³⁾ Ms. roudnický 289. Výpis Dra R. Dvořáka. Též Klimesch; Rosenb. Chronik. 182. Od té doby byl „schlechtes Studium alda“.

⁴⁾ Kopiai Král. Dvor. v Museum. (Trutnov IV.) 17.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oeconom. 18. 74.

Někde zahynula škola na čas tím, že školní správce odešel řádně, a měšťanům nepodařilo se v pravý čas získati jiného. Takž na příklad r. 1612 píše z Kostelce nad Labem, že mají školu prázdnou.¹⁾ To bylo po neděli Jubilate, kdy jinde dávno již školy se byly začaly. Podobný případ jest, když objednaný učitel dlouho nešel, jakož doklad o škole Dvora Králové r. 1601. Dvorský vzkazuje rektoru Bacháčkovi, že škola pustne, anť jim pořád neposílá učitele.²⁾

Bude doleji o těch věcech pojednáno zevrubněji, tu připomeneme jen, že tehdejší školy z míry často měnily učitele, a tím mnohá hynula i spustla; neboť s učitelem obyčejně odcházeli a odjížděli přespolní žáci. Mohla býti tedy střídáním se učitelů škola rázem prázdná, rázem žádná. Naříká Kodiceil ve svém řáde r. 1586, že častá změna učitelů jest chybou v školství největší, škodou mládeže a velikou překážkou studijních pokroků.³⁾ Vždyť roku 1584 i Kutnohorští, kteří sobě přece vždy hleděli udržeti u sv. Jakuba školu vyšší neboli gymnasijní, naříkají, že ta škola „častými změnami správců již trochu zlehčena.“⁴⁾ Před tím r. 1572 Kutnohorští měli u Vysokého kostela na vyšší své škole mistra Vincence Makovského z Makové, jemuž konečně nuceni byli domlouvati, že nemá žáků, domácí žáci že od něho odcházejí a přestupují do školy k sv. Barboře, „ježto by se měl snažiti jako mistr, aby nad jiné předčil.“ Tu tedy menší škola partikulární (sv. barborská) byla již na tom předběhnouti gymnasium vysokokostelské.⁵⁾

Z těch několika případů již patrné, že v školství staročeském nic nebylo pevného, stálého. Mnoho konečně záviselo na dobré vůli a štědrosti měšťanů samých. Tu pochvalu jest vzdáti našim měšťanským předkům, že většinou snažili se o školu partikulární, dobrou, co možná vyšší a lepší. Jsou sic hlasově psáni v starých knihách, že měšťanstvo a lid školám nepřeje, že jimi pohrdá. Tepe Martin Karchesius, písař radní staroměstský, ve své knize (O stavu městském) r. 1602 lidi nerozumné, „kteří viecej školy tupí a zamítají a že sami buďto do konce nikdy nebo sotva jednou do nich nahlédli, tudyby i jiné sobě rovné míti chtěli.“⁶⁾ Tesák Mošovský v knize o Lakomství slovy velmi neobalenými tepe měšťany, že svým školním mistrům mzdy zmenšují, škol nedbají ani výchovy dětí svých; někdy takovým lakomecům stačí k zavrhování školy již to, že učitel se nepodaří ihned rychlými výkazy se úspěchy, nebo

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 134.

²⁾ Mus. kopiál dvorský (Trutnov IV.) fol. 52. Slíbil jim poslati Václava Bohdaneckého, správce u sv. Klimenta v Nov. M. Pražsk.

³⁾ Ordo. Tisk v mus. 97. 98.

⁴⁾ Arch. zemsk. Opis z kutn. kopiáře 1584.

⁵⁾ Z kutnohorských výpisů Šimkovych. Vytiště. v Arch. Pam. XVI. 153. Příčinky k děj. kutn. škol.

⁶⁾ Stav městský. Krausa z Krausentálu (Karchesia). 30

že nedopouští mládeži svévoli. „Zhusta vidáme, že když srozumívají, že se jim umění po trychtýři do jejich voslové hlavy nemůže vlití, aneb že jim praeceptores své vůle nedadí užívati, jich se vzdalují, v nich dobrého slova nepraví; však všickni takoví lotráskové něchtě vědi, že se jim ani na zdraví, ani na statku nic šťastně nepodaří.“¹⁾ Takové hlasy však znějí na pomluvení měšťanstva velmi všeobecně.

Důtklivější a vážnější jsou po archivech zápisy, z nichž patrně vysvítá, že nejedni měšťané zvlášť co do školských osob nechvalně lakomili; r. 1609 jsou na příklad mezi nimi i Táborští. Rektor Václav Paulinus Pražský odchází od jich školy z příčiny, že nechtějí učitelův ani studentů slušně živiti.²⁾ V zevrubné kapitole poznáme o lakomství toho způsobu víc. Tím škola sic hynula, ale nezbynula.

Vyšší stupeň lakomstva a netečnosti byl, když měšťané, mohouce školu držeti, schvalně ji pustili, aby si přispořili. I o takových jsou zprávy v knihách starých. Na příklad v zádušních účtech kostela Panny Marie na Louži v Praze v některých létech na školu se platí a jindy na léta nedává se ani haléře. Tedy ji nedrželi, mohouce.³⁾ Že osadám farnosti Panny Marie na Louži, kdež bývala od starodávna škola partikulární, směly soudem ze zádušní knihy neubližujeme, dosvědčuje r. 1580 stížnost konsistoře sub utraque, zasláná na radní dům, z níž patrně, že osadní měšťané raději faru a školu pronajali nájemníkům na výdělek. V ní praví se: „Páni osadní Matky boží nad Louží nejvíce tím se vymlouvají, že se obávají, kdyby faráře podle řádu předešlého přijali a chovali, aby se fara na něho nezbořila; ale vidí se, poněvadž se na ty, kterým touž faru jakož i školu pronajímají, nezbořila a nezboří, že by se ani na faráře nezbořila; strany pak školy, nemajíce žádné slušné výmluvy, proč by v ní rektora ex universitate Pragensi s kantorem a jiným žákovstvem, jakž od starodávna tu bylo, nechovali, zprosta mlčí.“⁴⁾ Za takové měšťany, kteří z lakomstva nechtějí držeti slušné školy latinské, klalou se roku 1532 Tachovští; farář jejich Šimon Franek žaluje arcibiskupovi, že Tachovští z důchodů zrušeného „černého“ karmelitského kláštera, kteréž od krále roku 1556 puštěny byly měšťanům, nechtějí na školu dáti nic, nebo že dávají tak málo, že učený a pořádný učitel na to k nim ani nepříjde.⁵⁾ Však mimo lakomstvo byla v tom vřta, katolickému faráři a jeho snahám protivná. Pavel Stránský viní též Pelhřimovské, že se štítili studií, i slanská mládež mu bývala pověstně špatně vychovávána.⁶⁾

¹⁾ Exemplář v mus.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 554.

³⁾ Kn. zádušní z r. 1555.

⁴⁾ Sněmy Č. V. 702.

⁵⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcib. Dvorský. Paměti. 387. Archiv. Památ. 1874. 524.

⁶⁾ Respublica Bojema. Stránský. 25. 49 Překl. Tonnerův.

Než to vyznati nutno, že takových zápisů, jako jest o Tachovských a Pražanech na Louži, jest velmi málo; při tom nebéfeme na omluvení našich předků ani to, že v sousedních Němcích mají stížnosti toho způsobu také,¹⁾ neboť v Němcích jako u nás jsou to případy nikoli obyčejné aniž znamenají cosi stálého. I v Tachově i v pražské osadě Mateře boží na Louži časem vzkřísili sobě školní opět. A stran zlé pověsti Pelhřimovských, Slanských, Tábořských a jiných, upozorňujeme, kterak snadno i nezasloužené taková pověst za oněch částí vznikala: konšelé nepohodli se třeba jen s jediným učitelem, a ten je roznese v málu létech po všem království. O Tábořských víme zajisté, že dávno před tím, než byli viněni z lakomstva k učitelům, mezi 1 1540—1555 rádi živili výborného učitele Viktorína Oziandra, za něbož škola vzkvetla, že do ní z daleka chodívali.

Trváme na tom, že obce v Čechách spíš sobě škol hleděly, nežli aby si je kazily. Zápisů, které svědčí tomu, jest víc nežli těch, které by mohly býti obelám k necti. A jsou významné takové zápisay! Na příklad r. 1496 v městě Kolíně usnášejí se konšelé, poněvadž znamenali nedostatek žákovstva školy své, „že pro ten nedostatek umenšovalo se žákův i zpěvání mší svatých, a chtějíce tomu, aby služba Boží neumenšovala se, a žákovstvo aby držalo se v škole našeho města,“ svolili se společně jednosvorně, aby žákům vydávalo se každé Suché dni 1 kopu grošů míš.; a nemohloli-by to vystačiti, že „peticie“ (prosba) u kostela má učiněna býti.²⁾ Stejně tak r. 1500 Královédvorští polepšují věci své školy „pro hojnější slavnost a větší nad předešlá léta v kostele našem cti a chval božích rozmnožení i také pro snažnější při školní mládeži pilnost a štedřejší učení.“ Toť příklady ze starší doby, dva za mnohé jiné.

A čtete o Strašeckých z doby mladší, z r. 1581, kterak prosili císaře Rudolfa, aby jim jakožto vrchnost přispěl na školu; prosili, že nemají důchodů téměř žádných, aby jim pro vychování správce školního, „bez kterého býti nemohou“, kus lesa daroval a je také při držení a užívání luk na lesích k hrádku Křivoklátu náležejících, kteréž předkové jich i oni pracně vykopali a vyplanili pod též platy, kteréž se od starodávna z nich platí, zanechal. Král dal jim půl lánů lesa.⁴⁾

V zevrubné části toho díla s dostatek bude lze poznati hojné oběti, které konšelé a obce přinášely svému školství; arci některé obce přinášely oběti rády, jiné ne tak, někteří měšťané štedře a ochotně, jiní opatrněji, jak již tak lidí vůbec povaha; ale celkem

¹⁾ Janssen. Pastor. Culturzust. III. 64 65.

²⁾ Program. gymn. 1863. 6.

³⁾ Z manuálu Jakuba, radního pisaře král. m. Kolína vypsál a sděluje Kollmann.

⁴⁾ Majestät. Rudolf. Opis. v mus.

usouzeno: naplatili se na školy své dost a dost a hleděli si jich jako městského klenotu. Také je tak zvali, klenotem města.

A táž snaha po vzdělání, jaká shledává se při úřadech městských, bývala i v soukromém životě při mnohých rodičích. Pravda, jsou veřejné nářky, jež zdají se svědčiti naopak. Z takových nářků vážných jest z r. 1527 zápis děkana filosofické fakulty, mistra Jana Chocenského, jenž dí, že řídci jsou mladíci tohoto času, kteří by toužili po pramenech posvátné filosofie; jsou jakoby od zlých zle vychováni; ti, kteří oddávají se studium, jsou jim na smích, prtem si na ně ukazují. Nařikající mistr svádí příčinu toho zjevu kromě lakomstva na rozbroje a sektářství náboženské,¹⁾ které u nás ovšem ani potom nepřestalo.

Rešel kněz velmi hněvivě píše v Postille proti rodičům, že neposílají děti do školy; varovně připomíná jim přísloví, čemu se Janoušek nenaučí v mladosti, tomu že se Janek nenaučí v starosti. Tesák Mošovský hrozí rodičům, kteří z lakomstva neposílají děti do škol, že budou mít z nich rufiány a rufky, které se katům dostávají do ruky.²⁾ Veleslavin v Politii praví: „Na mnoha místech jsou rodičové tak nedbanliví a nepilní o zvedení svých dítek, aby se něčemu z mládí učily, ale jestliže jsou jeden rok aneb dvě léta do školy chodily, potom jich nechají toulati a projížděti se po městě pod pěkným přímem a s dlouhým raprem.“³⁾ Na jiném místě té veliké knihy Veleslavin bojí se, že málo bude lidí vzdělaných. „Mnozí o koně a chrty větší starost máme než o děti; když jen mají co jísti a pítí a čím se pěkně odívati, dosti jest.“ Týmž rozumem nařká Jan Thadeus Mezeříčský r. 1605;⁴⁾ prý někteří více milují peníze než dítky, více koně pěkné než syny; vůbec lidé prostí v ničemž nejsou skoupější jako v nákladu na cvičení dítek svých; mnohem ochotněji mnozí nakládají na koně, na voly a jiný dobytek svůj než na syny své.

Takových hlasů bylo by lze přivésti víc. Byly u nás jako v Němcích velmi obecné.⁵⁾ Bylo by možno rozmnožiti je též usneseními a napomináními městských magistrátů, aby rodiče dávali děti své do škol a nevydávali jich lenosti a zkáze. Prachatičti na příklad r. 1589 učinili tak dokonce s důvodem, jenž jest dosti těžkou nádkou: Rodičové dávejte dítky do školy, aby z nich klukové a stfelci nebyli.“⁶⁾ Uvážíme-li však, že za stára nebylo všeobecné vzdělání účelem, a že vůbec nebylo povinné návštěvy školní jako je

¹⁾ Lib. decanor. II. 285.

²⁾ Tisk musejní. O Lakomství.

³⁾ Politia IV. 535.

⁴⁾ V knize Vysvětlení o stavu manžel.

⁵⁾ Jsou s našimi někdy i doslovné. Humanista Willichius v knize De optima studior. ratio. 1564 v předmluvě dí: Curant plerique patres familias porcos suos, oves, boves, equos, at filiorum curam habendam esse negant.

⁶⁾ Dvorský, Paměti o škol. 208.

dnes: svrchupsané hlasy ztratí část své širokosti a síly, ač přití netřeba, že dosti bývalo nedbalých rodičů.

Ale proti těm hlasům což valný počet zápisův opáčných jest po všech městských knihách kšaftovních! Kdo se knihami těmi zabýval, dá za pravdu, že nevalnou práci v malém čase má hojnou sbírku dokladů o tom, kterak něžně pamatovali rodičové, příbuzní, přátelé na to, aby dětem dostalo se vzdělání. Právě ty zápisy převádějí opáčné vyčítavé hlasy na středmější míru.

Některých pro poznanou všimneme sobě. R. 1459 pražský rýmař Václav Budnický v kšaftě napomíná ženu, aby synů od školy neodtrhovala, nýbrž na ně „dokládala“. ¹⁾ Stejně tak činí plzeňský měšťan Ondřej z Kladruha r. 1489; ukládá manželce dobré vychování syna „věříc jí nad jiné, že toto rozkázání věrně a pravě spravovati bude.“ V též čas v Plzni Sigmund Adam z Teplé oddává jmění své paní Barboře manželce a dětem, věře, že „ty děti jeho k dobrým mrávům vésti bude a na ně se starati a nakládati jakož jich máte věrná.“ ²⁾ Z pozdějších zápisů dotčen buď pouze kšaft pražského konváře Matouše, jenž ukládá r. 1542 ženě, aby syny milé držela při škole, a od ní nižádným obyčejem jich neodtrhovala, nýbrž, dal-li by jim Bůh živu býti, i k vyššímu učení aby je dala. ³⁾

Manželky tutéž úlohu ukládají před svou smrtí manželům. Nemají-li důvěry k nim, prosí cizích. V Rychnově r. 1593 žádá Kateřina Třtinová poručíků, aby synka jejího Václava dali na rok na učení literní a pak k řemeslu soukenickému. Manžela o to neprosí, poněvadž s ní nekřesťansky nakládal. ⁴⁾ Nejčastěji poručíkům ukládají kšafy, aby sirotky do školy poslali a na ně platili. V Náchodě měšťan Jiří Vacek r. 1595 chce, aby na jeho dva synky Václava a Jana nakládali úrok ze 200 kop, by „vedle nového nařízení k učení liternímu“ byli vedeni. ⁵⁾ I konšelé bývali jakožto nejvyšší poručníci kšaftem nejedním prošení, aby sirotky oddali k učení školnímu. V témž Náchodě r. 1602 prodávají dva domy zemřelého Prokopa Prokše a ukládají kupujícímu zápisem knihovním, aby syna nebožcova Jiříka až do zrostu a let jeho právních jídlem, pitím, šatky opatroval a k umění liternímu anebo na řemeslo na svůj náklad dal. ⁶⁾

Velmi zhusta odkazuje ten onen knihy všeliké s tou výslovnou nadějí, že podarovaný nebo někdo z příbuzenstva oddá se umění liternímu. Jakoby ho chtěl knihami navnaditi. Takž na příklad chrudimský arciděkan Martin Dubský r. 1579 odkazuje všecko ženě

¹⁾ Arch. praž. č. 2119. K. 9.

²⁾ Arch. plzeň. 223. 3.

³⁾ Arch. praž. č. 2142. 10. 20. Výpis Šimákův.

⁴⁾ Kšafy rychnovské; kniha z r. 1588. V té knize je podobných kolik.

⁵⁾ Manuál náchodský VII. 87. Z výpisů Hrašůvých.

⁶⁾ Kniha bílá I. 122. Výpis Hrašův; poslal mi ještě jiné kšafy, v nichž dbá se o literní výchovu a připsal: „A podobných dokladů množství veliké.“

své, ale knihy ujeci, „kdyby chtěl studovati.“¹⁾ V kšaftě ronovského měšťana Jana Huraně tou příčinou stran biblí jest r. 1584 dojímavý zápis. Ta biblí „aby při Zacharyášovi synu svém do jeho vožení zůstala, a pakli by se voženil, tehda Diviš Vokačka takovou biblí k sobě přijíti má jako k schování, dokudžby Zacharyášovi pán Bůh dítek dáti neráčil, a ty dítky kdyby k literárnímu učení přišly, takovou biblí Diviš jim navrátiti má.“ O této biblí psáno pak, že roku 1608 po smrti Zachariášové byla vzata na rathouz.²⁾

Na konec budiž tu zmínka o tom, kterak cenil a pořizovati mnil školské vzdělání svým dětem kupec, světa širokého znalý, zcestovalý. Byl to Michal Karyk z Řezna, měšťan staroměstský ze čtvrti sv. Linhartu (původu cizinského, ale zčeštělý docela), jenž r. 1550 o synech svých, Zikmundovi a Ondřejovi, poručil, aby hned po jeho smrti dáni byli na učení pryč do jiných měst a zemí „do Normberka, nebo do Lipska, neb do Vlach“, aby se prve psáli a počtům učili, německy, česky i latinsky; aby se latíně také naučili mluvit, a v tom páni poručenci aby žádných peněz nelitovali, „aby pak lidem dobrým sloužili a pejchy své aby nechali, nebo pán Bůh jí nemiluje.“³⁾

Již patrně, nechť kupec světem proběhlý, nechť prostý domácí člověk, oba stejně cenili vzdělání dětí a byli tedy přátely škol. Na té přízni závisel stav a stupeň škol.

¹⁾ Lib. memorab. v Chrudim. 1579. F. 30.

²⁾ Kn. kšaft. v Ronově. 60.

³⁾ Miscell. 92. fol. AA. 2. teď v archivu pražs.

II.

Školy humanistické a konfessijsní.

Ráz a rozvoj partikulárních škol v Čechách souvisel jednak s historií země a národa, jednak také podmíněn byl popudy z ciziny, které se jinak historie národa nedotýkaly. Husitská bouře dotkla se škol zajisté tím směrem, že pokud zůstaly kde přes válčnou dobu na živě, za kolik let nemazlili se v nich s latínou. Klesly as na školy nižší české. Latina v staré způsobě zůstala v školách katolických, pokud bouřná doba jich nesmetla s sebou. Teprv, když církev česká kališná po vojnách jala se usilovati o smír s Římem, zase latina stala se na školách partikulárních panovníci, zase byla jazykem obřadu v církvi i řečí vzdělanců. V době Jiřího a Vladislava již všude u větších městech jsou latinské školy partikulární zase, do nich přicházejí za učitele učení bakaláři z university. Vznikají podle starých i nové školy. Z ciziny ohlašuje se hnutí humanistické. V universitě Pražské slyší studenti první začátky humanismu od mistra Řehoře (od 1465), ale po něm, byť hned nepokračovalo se v snahách o humanismus, záhy s počátku XVI. věku úsilněji připravuje se na této straně Alp přechodná perioda z latinských škol starodávných scholastického rázu ve školy moderní, a to nemohlo u nás býti bez ohlasu. Poznalo se, že humanismus přináší lepší, jadrnější latinu, znovu že otevírá literaturu klassickou; stará škola a s ní dosavadní latina posmívána.

Šla-li ta proměna v moderní školu v Němcích velmi pomálu před se (v Norimberce r. 1485 malinké začátky, Hegius 1501 odporučuje řečtinu, Murmellius 1513 a jiní teprv šíře pokračují), musila u nás o to zdolňavější býti, že naše intelligence, a s ní ovšem universita, tonula v náboženských hádkách, a husitské náboženství samo k „pohanské“ renesanci nestavělo se přívětivě. Ale přes to jest očividný přírůstek našich lidí v humanismu italském vzdělaných, a nemůže býti pochybnosti, že by zvolna i partikulární školy z nových proudů byly měly užitek a vzrost, než v tom začala se v Němcích reformace náboženská, lutherství co nejdříve přeneseno k nám, a

v prvních zmátcích rozvoj školství zarazil se zase. V Němcích, to známo vůbec a nelze vypřítí, reformační ruch prvních dob zdusil školy; zmořil školy vysoké, i partikulární. Však ne nadarmo roku 1524 Luther psal list městským radám, aby zřizovaly školy. Zastanalo školství protestantské i katolické ¹⁾

Ale na dlouho ne. Školy staly se v zápase náboženském zbraní, a protestanté v Němcích i u nás musili si jich hleděti. V Němcích po jakéms takéms uklidnění a po valném škol ztrápení do protestantských škol konečně vešel humanismus, ovšem již ne humanismus s antickým pohanickým jádrem, alebrž humanismus, jenž srovnáv se s biblí, přestával pouze při napodobeninách antických forem; byl to už jen humanismus filologů. Však i ten měl zásluhy. Začalo se systematictější vyučování školní; vydávány na poučenou, pochlubenou a povzbuzenou od paedagogů humanistických nové a nové řády, kterak zaříditi protestantskou školu partikulární. Školství se v Němcích upravovalo, ale jen pomálu. Humanism tu musil pracovat školami soukromými. Jednu měl sám Melanchton, professor universitní, v bytě svém ve Vittemberce. ²⁾ Tu cvičil mládež v lepší latině, neboť veřejné školy reformací pohubené, nestačily vychovávat k universitě. Když pak se poměry poněkud zlepšily, ani tu ještě dlouho nehnali se žáci do moderní školy latinské tuze horlivě. ³⁾

U nás nápodobně Humanismu prvnímu se někteří professorové husitské university bránili; šlo jim spíš o přísné náboženství nežli o vlašské a antické pohanstvo. Do toho vpadla reformace. Když se vyjasnilo, pozorujeme, že partikulární školy jsou skoro na mizině, a humanismu učí se v školách postranních pospolu s cizím lutherským náboženstvím. Jasně to vysvitá z nářku rektora universitního Jiřího Piseckého r. 1533. Žalostivě píše, že velice nešťastným způsobem tohoto času v městech, zvláště v Pražských, školy literní, jež zovou se partikulární, pocítují ujmu co do žáků přespólních i domácích a tou měrou že přišly k mdlobě a k ztenčení, o jakémž nebylo slycháno od založení naší university. Ten úpadek prý zavinili zlí oni sofisté, kteří jakožto pokoutní učitelé žáky z veřejných škol odvádějí a kazí. Mistři universitní tehdaž hledali proti „sofistům“ pomoci v radním domě; konšelé jakožto patronové a defensorové měli pomoci a sofisty, kteří prý provozují tyrannidu, vyhnati z města dle příkladu Platonova, jenž radil, netrpěti sofistů v městě. Ale konšelé v odvet pravili, že se bojí rozbrojů větších, neboť ti učitelé postranní mají mezi žáky svými mnoho z šlechty, rytířstva i měšťanstva; kdyby byli mistrům po vůli, že by si tím zjednali ne-

¹⁾ Paulsen. Gesch. d. gelehr. Unterr. I. 192.

²⁾ Monum. Germ. paedag. VII. 491.

³⁾ Necht k vyšší škole sv. Jiljí v Norimberce, kterou založil Melanchton pro žáky, kteří grammatiku již znají. Nevedlo se té škole dobře. Monum. Germ. paedag. VII. 432.

přátelství. Při tom dali štipku professorům, aby své bakaláře, které do škol partikulárních podávají, navedli k větší pilnosti.¹⁾

Tu jest tedy nový druh postranních škol, nový druh pokoutních praeceptorů, nežli jsme svrchu poznali při školách dětinských. Ty školy a sofisté, na něž Písecký nařiká, budou většinou zajisté humanisté s novou latinou, a učitelé s novým náboženstvím.

Když staří mistrové, kteří se v universitě Pražské moderním proudům humanistickým bránili, buď vymřeli, buď velmi osaměli, mladší lidé začali sobě z ciziny, zvláště z Vittenberka, osvojovati snahy humanistické a zaváděli je do škol partikulárních, a sešla universita Pražská je podporovala a neochotné učitele povzbuzovala. majíc ovšem ten úmysl, aby zlepšené školy partikulární přivedly ji větší počet studentstva k studiím vysokým. Roku 1539 rektor Jan Hortensius (Zahrádka) vydal bakalářům a správcům školním řád a způsob vyučování (modum ac ordinem docendi). Připomenul jim slib, při promoci slíbený, že budou vyhledávati universitního dobra; i protož aby mládež dobře v mravech a v literním umění cvičili a ji do kolejí učení Pražského přiváděli.²⁾ Škoda, že řád Hortensiusův není povědom, abychom mohli posouditi, kolik je v něm humanismu, kolik moderního pokroku.

A zdá se, že tehda aspoň v Praze již bylo dost humanistické snahy; r. 1535 brajl studenti pražští na radním domě *Plantova Vo-jina Chvástavého*; r. 1537 zakládá pražský měšťan doktor Jan Franc z Královské Hory nadaci na řecká čtení. K té řecké lekcí dostal se r. 1541 na universitu slavný mistr Matouš Kolín žák Melanctonův, humanista nadšený; pokud se nedostala klassická studia do škol partikulárních dřív, zajisté Kolínovým příkladem a prací vstěhovala se do škol teď. Nad to od let čtyřicátých kvetlo v Čechách družstvo humanistů pod vůdcem svým Janem starším Hodějovským, a nelze domnívati se, že by partikulární školství a jeho latinské vyučování bylo nebralo popudy k pokroku svému v onom půl sta básníků, kteří složili Farragines. Mistr Arpinus touž dobou jako Kolín v Praze vedl školu žateckou, kdež učil již i řečtině a všechno měl zřízeno po humanisticku.

Mistr Kolín sám otevřel také školu partikulární soukromou v Andělské zahradě v Praze nedaleko sv. Jindřicha. R. 1557 dovídáme se o ní zevrubně v knížce Kolínově „Leges pro schola privata“. Žák Kolínův Tomáš Mitis z Limuz, humanista nadšený, spravoval (roku 1556) školu u sv. Jindřicha v Praze a pak otevřel humanistickou školu soukromou, z které ještě r. 1579 vodil hochy dospělejší do university.³⁾ Tyto školy soukromé s moderní latinou partikulárním školám městským byly pobídkou k soutěži. Zarazili

¹⁾ Monum. univ. Prag. III. 102.

²⁾ Monum. univ. Prag. III. 112.

³⁾ Menčík. Č. Č. Mus. 1884. 218. Bibl. Lobkovic. v Praze, rukop. č. 300.

si konečně takové soukromé školy i professorové universitní, bývali i ti, kteří zároveň učivali na vysoké škole. Uvádějí se r. 1579 mistr Petr Kodiceillus, mistr Marek Bydžovský (r. 1575), Molesin z Dielenperka (r. 1571) a posléz i lékař Huber z Risenpachu, že měli privata gymnasia.

Bývalým professorům universita nepřekážela, poněvadž zůstávali s ní v stálém spojení. Jiné školy soukromé partikulární stíhala stejně jako nejnižší dětské. Poučný zápis jest v rektorské knize asi z r. 1559. Přišli prý Jiří Lukáš Humpersensis, Jan Ruple Svibusiensis, Jan Irnavinus — patrně cizinci — aby jim rektor dovolil držeti postranní školu, že v ní budou učit grammatice, dialektice i řečem, české a německé. Z porady professorové vzkázali tuto odpověď. Prý privilegii universitními jest předepsáno, aby žáci nejprv zapsali se v universitě u rektora do matriky, pak aby přijati byli v kolleje a bursy, aby doslýchali lekcí professorské, potom, dadouce se vyzkoušení o své erudici a pilnosti i mravech skrze pány professory, aby přijali tituly i právomoc k vyučování a byli promováni na školy partikulární; ale školy soukromé a učitelé jich nic takového ve svých cílech nemají, i protož nemůže býti úlohou university dovolovati takové školy, schvalovati a k jich studiím jeviti přízeň.¹⁾

Přes ty zákazy a na odpor všelikterakým překážkám školy soukromé byly pořád na živě; vždy se někdo vyskytl, jenž učil pokoutně latině a pletl se učitelům škol partikulárních do díla. Obvykle sváděna stálá existence i tohoto vyššího druhu postranních škol na nedostatečnost a lenost učitelů veřejných stejně, jako slyšati bylo o školách dětinských. Jako vyčteno rektoru Píseckému r. 1533 od Pražanů, rovně tak r. 1618 mistr Kampanus vykládá v konvokaci učitelů latinských škol pražských, že Pražané posílají synky své do soukromých škol, poněvadž nejsou praeceptori pilní (*quia non sunt industrii praeceptores*).²⁾

Těžce závisel lokální rozvoj partikulárního školství, když se po humanisticku formovalo, na neustálém náboženském zápase, jakož svrchu napověděno. U nás protestantství nuceno bylo kryti se pláštěm pod obojích a nemohlo tudíž školství svého organisovati zřejmě po protestantsku. Toho následek byl stálý zápas mezi faráři, učiteli, úřady církevními, vládními, universitou, při čemž ovšem školám nemohlo vésti se tou měrou přirozeně a zdravě, jako by se jim bylo dařilo, kdyby se byly mohly vyvinouti zřejmě a upřímně po protestantsku, kališnicku nebo po katolicku. Neupřímnost a zmatky byly při školských věcech jako v církevních, ale protestantské školství v Čechách zvlášť v městech královských přece nezabředlo v nepořádek tak zoufalý jako církev, neboť kdežto církev protestantská,

¹⁾ Rukop. bibl. Lobkovic. v Praze. č. 300. fol. 3.

²⁾ Arch. univ. A. 14. a. 182.

nejsouc v zemi zákonem uznávána, a majíc stálého nepřítel v ka-
lišnické a katolické vrchnosti církevní i v mocných katolících ve
vládě, nemohla se konsolidovati a řádně upravit, školství prote-
stantské, majíc za vrchnost Pražskou universitu, dostávalo z ní za
učitele protestanty vzdělané; stalatě se universita dosti brzo prote-
stantskou, a tudy městským školám příznivou podporou.

Školský zápas stejně jako církevní má dvě fase. Do příchodu
jesuitů (1556) byl mírnější, potom prudký a zlý. Král český Fer-
dinand, státník za svými cíli jdoucí pevně a bystře, nedusil prote-
stantům školy úsilně; ba když přehnala se revoluce r. 1547, po
níž klesnutím a ochuzením měst též některé školy ujmu vzaly,
Ferdinand král, ať již z příčin jakýchkoli, nezavíral pomocné ruky
školám zřejmě protestanským. Stačilo upozorniti, že r. 1553 Slav-
kovským ustanovil roční podporu 40 tolarů z hornictví a tím vlastně
stvořil latinskou školu v protestantském tom báňském městě. ¹⁾ Rokyc-
anským dovolil r. 1558, aby na probošství, v jehož byli správě,
směli prostavěti 500 kop českých, připomenuv, aby chovali při ko-
stele i rektora a kantora, muže hodné. ²⁾ Nemohl býti v nejistotě,
že rektor i škola rokycanská budou protestanskými.

Naproti tomu ovšem, když r. 1549 na prosbu Litoměřických
zakládal mimo jich školu obecnou novou vyšší školu „obzvláštní“
(partikulární seu collegium) v jich městě, „v dobrém povětří a
v ušlechtilém položení“, měl na mysli, aby „mistr sedmera umění“,
jenž ji povede, nikdaž nebyl protestant. Král totiž určil v listě za-
kládacím, aby za rektora sem dosazován byl muž pod jednou nebo
pod obojí, jenom ne sektář, a přijímán aby byl s dotazem u krále
nebo jeho komory. ³⁾ Ale nepřekážel král, když r. 1562 měšťané
prosil, aby směli svou starou obecní školu převésti do nové kolleje
s učiteli; v sešlé budově staré že je smrad. Dovolil to přestěhování
na 5 let. Byl to krok rozhodný, že kolleje stala se protestantskou.
Brala pak učitele z protestantské universi Pražské. Proto arcibiskup
r. 1567 radil císaři Maxmiliánu, aby městskou školu kázal z kolleje
vykliditi; ⁴⁾ protestantská škola však již nezahynula.

Také proti pokoutním školám, když na ně upozorněn byl, král
Ferdinand I. rozkazy vydával; nechtěje, aby se jimi rozšiřovalo
protestantství. Málo před koncem svého života (1560) píseř do Olo-
mouce na žalobu kapituly tamější, aby některé školy pokoutní v městě
proti starým pořádným školám zřízené byly ihned zastaveny kromě
(dětinských) těch, v nichž se pacholata německy, psáti a počítati

¹⁾ Horčíčka. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 5.

²⁾ Missiv. č. 51. 198. Arch. místodržít.

³⁾ Arch. zemsk. Varia. Origin. v Litoměř. č. 35. Opis u Dra. Čelakov-
ského. Monum. univ. Prag II. 138. Frind. Krongesch. IV. 477. Lippert.
Leitmer. 462.

⁴⁾ Arch. arcib. Missiv. Opis v zemsk. U Dvorského v Pamětech. 423.

učí.¹⁾ Ale celkem za Ferdinanda a po něm za Maxmiliána protestantství i jeho školy rosly přes všeliké překážky.

Tuhý zápas o školy rozpoutal se teprv za Rudolfa, když jesuitští vychovanci dostali se k prvním úřadům v zemi. Kde protestanté nemohli pro překážky obsáhnouti školu veřejnou hned, pracovali zatím školami postranními na udolání městské školy katolické. Než se domohli vítězství — což prodlelo leckde na léta mnohá — bídně živořila škola městská, druhdy vzpamatovala se, druhdy klesala na nejníže, ba časem i zašla, až nová vítězná vlna katolická zase ji vynesla na povrch. Teprv po vítězství protestantském, zvláště po majestátě na svobodu náboženskou r. 1609 vydaném, zkvetly školy protestantské i v těch městech, kde byly za léta potírány. Na zevrubnější poznanou těch zápasů o školu, jakž tu naznačeno, posluhují děje škol některých měst na severu českém. Především poučná historie kadaňské školy.

Kadaňští přidali se brzo a většinou k nové víře z Němec přichozí. R. 1530 srovnával jich náboženství podkomoří Volfart Planknar a stran školy rozhodl, aby dosavadní stará škola, kteráž „pod správu pána strakonického a k tomu zákonu (t. j. maltanskému řádu) náležít, neporušitedlně se zachovala, a zjednájí-li sobě ve třech měsících Kadaňští na králi, aby druhá (t. j. protestantská) škola byla, to stáť při vůli krále.“²⁾ Toť se ví, že král nesvolil, ale protestanté, po některý čas nechavše děti bez učení zaháletí, konečně si zarazili školu postranní; katolická hynula, neboť sousedé, jsouce již valnou většinou protestanty, děti neposílali do ní. Ale o městskou školu usilovali stále. R. 1542 převor maltanský Zbyněk Berka prodal obci statky zádušní s uložením, aby na ně chovala kněze a školu.³⁾ Jakmile potom obec obsadila školu městskou učitelem protestantským, kapitola Hradu pražského, a s ní později též arcibiskup, osobujíce sobě právo podací na všech panstvích královských protestovali, žalovali a učitele vyháněli; když arcibiskup usadil do městské školy učitele katolického, zase konšelé a obec činili mu vzdory, protivenství a brali mu žáky ze školy, povzbuzovali vznik škol pokoutních, při čemž nemohlo se škole městské dařiti.

R. 1564 kadaňští protestanté přízní hofrychtěře dostali se do rady městské a hned si obsadili městskou školu zase učitelem své víry. I žaluje (r. 1565) Jan Agrikola, farář kadaňský, arcibiskupovi, že ten učitel má za ženu bývalou jeptišku a v kostele že stává jako němý.⁴⁾ Katolická škola však nezašla; konšelé byli povinni ji držeti; císařský rychtář Konstantin Zelender, prudký katolík, bývalý učitel městský zdejší, na to dbal, aby městská škola nezdůstala

¹⁾ Missiv. 62. 247. Fol. 265. Olomoučtí popírají pokoutní školy.

²⁾ Urban. Gesch. v. Kaaden. Anhang. Ruk. v mus.

³⁾ Reif. Gesch. d. Volksschulwes. in Kaaden 7.

⁴⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcib.

v rukou protestantův, a aby z důchodu městského placen byl katolický učitel. Jeden z těch učitelů, kantor Pavel Schultes, žaluje arcibiskupovi r. 1566, že katolická škola je na mizině; dřív bývalo o nedělním processu na 150 chlapců, teď sotva 20 pro posměch; dřív 40 žáků přesporních živilo se z důchodů farských, teď, když světská lidé užívají církevního statku, dva chudí žáčkové chodí po domech žebrajíce obědů pro ostatní; někdy za osm dní nic vařeného se jim nedostává, luterští sousedé jich posměšně odbývají, aby šli k císařskému rychtáři Zelendrovi, ten že může poručiti, aby jim z měšce Matky boží bylo dáno. Dřív do školy také nedávají, dům školní nechávají pustnouti.¹⁾ R. 1572 zas arcibiskup žádá od rychtáře Zelendra, aby vyhnal kalvinského učitele, jež obec dosadila; arcibiskup prý je loci ordinarius, a kdyby Kadaňští neposlechli, prý vyšší mocí k tomu budou nuceni, aby katolická víra u nich byla zachována.

Takž vedena vojna dále se střídavým vítězstvím. R. 1582 katolický farář Ambrosius Böhm, nechťeje dopustiti, aby se do školy dostal protestantský učitel, zavřel školu, pobral klíče. Pak dosazen katolík Křištof Albert. Pomáhaly zase školy postranní; žaluje roku 1584 farář arcibiskupovi, že i kostelník lutherský drží školu. Ne-trvalo dlouze, učitel, arcibiskupem vnucený, Křištof Albert (r. 1586) od konšelů propuštěn. Prý byl nedbalý a neslušný dle zprávy Kadaňských, která však nemusí býti pravdiva. Vypudili Kadaňští i druhého učitele rychle. Každého přijímají s protestem. Na protest, kterým přijali katolického učitele Martina Hylnera Slezana, arcibiskup jim vzkázal, že si mohli takového zaneprázdnování přispořiti, on že jest der Kron Böhmens loci ordinarius nad kostely i školami. Když farář Böhm onemocněv odjel do Teplice, honem mu Kadaňští vyhnali Hylnera r. 1587. Však bratrstvo Panny Marie žalovalo u arcibiskupa, a Kadaňští nuceni ho přijmouti zase. Arcibiskup namáhal se o mandát proti Kadaňským, tak ho zlobili. Škola městská pod Hylnerem byla již tou měrou bídna, že v ní nebyli víc jak čtyři katoličtí žáci. Hylner sváděl tedy žáky svých protivníků do městské školy. Z toho zase žaloba. Rada městská chce, aby arcibiskup Hylnera sesadil. Věříme na slovo, že r. 1588 arcibiskup mrzutě psal Kadaňským výtku, že, pokud jest arcibiskupem, s žádným městem neměl tolik co činiti jako s Kadaní.²⁾

Za prostřední smírnou cestu vyskytla se také myšlénka, aby děti a scholarové obou vyznání chodili do téže městské školy na společné „umění literní“, náboženství že bude vykládáno každým

¹⁾ Tamž.

²⁾ Všecky prameny k tomu opsány z arch. arcibisk. v archivě zemském, odkudž větší část Dvorský otiskl v Pamět. o škol. str. 181. Srovn. také Reif; Gesch. d. Volksschulwes. Kaaßen. 9. 10. 12. 16. Arch. zems. Oeconomica 18. 201.

zvlášť.¹⁾ Toto sloučení však se neosvědčovalo; r. 1695 podle hy-noucí městské školy již tu zase byly pokoutní protestantské tří; žaluje děkan Martin Meilandus arcibiskupovi, že jednu z nich drží kostelník; prý nemělo by to býti, anť jest v městě „ordinari pfarr-schul.“²⁾

Velmi krutě uměl stíhati paedagogy protestantské hofrychtér Prekl z Proksdorfu. R. 1603 dal vyhnati z Kadaně Daniele Sandera, jež tam dosadila Pražská universi ze své pravomoci. Prý je bludař. Universi odpověděla, že ho za bludaře nepřijala a neposlala.³⁾

Teprv, když protestanté zvítězili majestátem na víru (1609), kadaňská škola městská stala se protestantskou a začala kvésti.

Bylo tedy sporem náboženským v Kadani školství skoro za celé století ubohé.

Náboženským zápasem také v jiných městech a městečkách na severu českém i uvnitř země škola městská brala na se proměnu nebo ujmu dle toho, kdo právě byl na vrchu; postranní škola stala se útočištěm protestantských dětí, když obsáhl městskou školu katolický kněz jménem katolické vrchnosti, zvláště jménem pražských arcibiskupů, jimž odevzdána pravomoc na císařských panstvích. Takž trpělo školství v Chomútově od let šedesátých bez přetrží; r. 1585 vzešel z toho prudký boj mezi Bohuslavem Joachymem Hasištejnským z Lobkovic, dědičným pánem Chomútova, a mezi arcibiskupem Martinem o kostel a o školu městskou. Císař r. 1588 dal právo proti Chomútovským arcibiskupovi.⁴⁾ Protestantská škola městská pronásledovaná zhynula po roce 1591, když sem přišli jesuité.

V Mostě se brání měšťané arcibiskupským učitelům tak zoufale, že r. 1586 škola půl léta byla zcela bez učitele prázdná. Před tím dodal jim arcibiskup r. 1580 rodáka jich Jiřího Bertholda za prae-ceptora; nepřijali ho.⁵⁾ R. 1586 poslal jim arcibiskup Plzněna Jana Kolenza,⁶⁾ licenciáta filosofie, muže jazyka českého i německého a muziky znalého, ale nestrpěli ho na dlouze; r. 1587 již zas ji-ného (Jana Erazima) k nim vysílá; ten byl Mosteckým vhod, po-něvadž četl lutherský katechismus. Proto zase arcibiskup ho brzy vyzdvihl, a tak se dělo i na dále se škodou školy městské. Ta ko-nečné pronásledováním protestantů po mandátě r. 1602 zahynula, vlastně proměnila se v katolickou, živořila o málu dětech, a prote-stanté odkázání na školu pokoutnou, což potrvalo až do vyhození místodržících r. 1618.

¹⁾ O takových školách zmínka v Apologii stavů roku 1618. Mus. 31. C. 13.

²⁾ Sněmy. IX. 194.

³⁾ Č. 199. 200 v Dvorského Pamětech.

⁴⁾ Arch. místodržít. R. 109. 15. Též Dvorský. Paměti 411.

⁵⁾ Arch. zemsk. Opis. z arcib. arch. Arch. Památ. IX. 526.

⁶⁾ Arch. zemsk. missio. archiv arcib. Opis.

V Lokti, kdež nad školou měl rozhodovati generál křižovníků s hvězdou — a v té hodnosti byli pražští arcibiskupové — dařilo se městské škole protestantské dlouho dobře; r. 1565 i kalvinský učitel tu byl bez překážky. Arcibiskup Brus sic namáhal se, ale nezvedlo se mu. Nástupce jeho Medek r. 1584 a r. 1586 prosí císaře za pomoc, aby tu v Lokti mu nepřekáželi chrám a školu obsazovati.¹⁾ A od té doby časem velmi hynula škola městská; r. 1594 Loketští nuceni držeti protestantského kněze v ústraní, z čehož plyne, že bylo také po veřejné škole protestantské veta, a na katolickou nebylo dosti dětí. Po majestátě (1609) Loketští hlásili se k faře a ke škole zřejmě; nastal tuhý spor mezi nimi a arcibiskupem. R. 1614 bylo místodržícími uloženo hejtmanu a šlechticům přifařeným některým, aby spor rozhodli. Farář Petr Leomann v dopise k arcibiskupovi tvrdil, že škola stojí na půdě duchovenské a že je tudíž göttlichen Rechens jako chrám.²⁾ Zápas o školu trval i potom, a lze sobě pomyslit, že škola při tom nekvetla.

Také kinšperské (Königsberk) škole, která byla vůbec asi nevalna, život časem přetrhován, když r. 1608 mistr Vavřinec Nigrin, kommandator chebských křižovníků, jal se vyháněti z ní učitele lutherské. Praveného roku dosadil Kinšperským Martina Elera z Mohelnice za rektora; proti němu protestantští měšťané uvedli faráře a učitele své víry, zatím v sladovně byt jim ukázali; arcibiskup Karel kárá je; r. 1609 žaluje císaři.³⁾

Boj byl z téže strany zdvižen o školu tachovskou. Rada městská dlouho ji nechávala pustnouti, poněvadž tím činila vzdory katolickému faráři. Konečně ji obsadila učitelem svým, a r. 1575 již jdou z fary žaloby k arcibiskupovi. Roku 1588 prosí kommandator v Mostě Jan Zeidler, aby arcibiskup učinil v Tachově učitelem Řehoře Scherfa, katolíka, a tamějšího sektáře aby hnal. Arcibiskup vyhání, rada městská kryje a drží učitele. Boj stálý. R. 1603 dosadili si měšťané i nějakého kalvinského rektora z Falce.⁴⁾ Škola nepřišla ke klidu ani po majestátě na svobodu náboženskou.

Hrobským se vyvínovala škola obecní po protestantsku od let sedmdesátých. Právě po majestátě na svobodu náboženskou nastalo ji pronásledování a druhdy zavírání na rozkaz arcibiskupa Lohelia. R. 1618 farář Jan Šlechta vyhnal ze školy starého učitele, že se nechtěl dle rozkazu arcibiskupova v čtrnácti dnech proměnit v katolíka.⁵⁾ Tak zlostině tu jednáno. Však též známo z veřejné historie, že odtud z malých Hrobů zapálena pochodeň veliké nešťastné revoluce.

¹⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcib.

²⁾ Arch. zemsk. opisy z arch. arcib.

³⁾ Tamž.

⁴⁾ Tamž. Něco též v Dvorského Pamět. 387.

⁵⁾ Tamž v arch. zemsk. v opisech z arcib.

Zápas o školu na královských a komorních panstvích uvnitř země stal se prudkým od nastoupení arcibiskupa Martina r. 1581. Ten obdržev od císaře Rudolfa správu a dozor far císařských v Pardubicích, na Chlumci, Poděbradech, na Mělnice, Zbiroze a jinde na císařově panství, jal se vyháněti kněze a novými kněžími svými snažil se působiti ve školu. V tom pokračoval arcibiskup Berka z Dubé (1592—1606), až zápas dospěl vrchole i katastrofy za nástupce jeho Jana Lohelia (1612—1622). Pokud kde s protestanty českými drželi císařští hejtmané,¹⁾ protestantská škola žila, ač sporem s farou kolísala se na svůj neprospěch; kde však hejtman poslechl rozkazů, tu hnal faráře i učitele a škola zhynula, aspoň na čas, nebo se proměnila v jinou, kterážto proměna zajisté ji nebyla k duhu pro svoji nestálost i násilný vznik.

Z toho boje některý příklad a doklad.

V Brandýse nad Labem ještě za prvních let panování Berkova bývaly o školu potyčky jen dočasné. Po vydání pověstného mandátu r. 1602, jímž se podobojím svoboda Maxmilianem slíbená odnímala, nastala srážka tužší. Žalovati do učitelů začal kněz Adam Chytropaens Klatovský, muž jináč mírný. Tenkrát měl rektor universitní Martin Bacháček tuhou práci, aby udržel na škole Václava Orcina Královéhradeckého, a aby z „jiskřičky“ nevyšlehl veliký oheň.²⁾ Brandýští bránili se, aby nedostali katolických učitelů, ještě dlouho, a přízní hejtmanů se jim dařilo. Ale ne stále. Roku 1614 hejtman Václav z Vchynic a farář Václav Linhart Metelka vypudili jim protestantského učitele přec, obsáhli školu a volali nové praeceptory od jesuitův.³⁾ Hejtman poručil protestantskému bakaláři, aby se ze školy hnul, pakli se nehne, že ho za vrch (t. j. za hlavu) vyvleče; senát university Pražské hledal pomoci u defensorů;⁴⁾ Brandýští hájili se tím, že škola jest jejich, že si ji vystavěli sami, a co se jim děje teď, to že se činí na zlehčení jich náboženství.⁵⁾

V Pardubicích protestantskou školu městskou arcibiskup Jan Lohelius poručil katolickému faráři Matouši Appiánovi, jenž o ni podporou téhož císařského hejtmana Vchynského zdvihl tuhý boj r. 1615. Spory o školu z příčin náboženských byly také v Poděbradech, v Kostelci nad Labem; tu vypukly prudec r. 1598, tam r. 1599, na obou místech přičiněním faráře Štěpána Lovčanského.⁶⁾ R. 1609 šlo o školu v Žebráce. Kněz Simeon Adalbert Galeryta, farář tamější, žaluje onoho léta arcibiskupovi, že osadní podrobili si školu a nechťejí učitele, kterého jim dal. Žebračtí byli tou dobou (jak se zdá) kalvinisty, a odtud zápas tím prudší; nechťeli raději

¹⁾ Sněmy IX. 177. 182.

²⁾ Dvorský Paměti. Str. 184.

³⁾ Arch. rectorat. 1614. 11.

⁴⁾ Dvorský. Paměti. Str. 531.

⁵⁾ Arch. zems. Opisy z arcib.

⁶⁾ Tamž.

školy žádné; nejen že nepřijali farářova učitele, ale vypudili i přespolní žáky, kteří r. 1609 do školy se dostavili; ti odchýlili se do Berouna.¹⁾

Z těch několika dokladů zřejmo, že školy na řečených panstvích komorních a králových nemohly než ujmú bráti zápasy náboženskými. Stejně tak na zboží duchovenském. Tu v popředí jsou Třeбенice se svou školou. Abatyše od sv. Jiří v Praze Žofie Albinka z Helfenburka nikoli bez návodu r. 1602 kázala z městské školy protestantské vypuditi školního správce Václava Chalibaea Blovického a uvést do ní mládence z počtu „patrum jesuitarum“.²⁾ To podařilo se však jen na čas; měšťané zmohli se zase a udržovali školu proti abatyši a hejtmanu Jakubovi Horčíčkovi z Tepence, jenž byl ctižádostivý a z míry horlivý nástroj jesuitů, bývalý jich kuchtik na Krumlově. Za něho stálý a tvrdý boj. R. 1606 podařilo se mu, že od školy vypuzen byl protestantský bakalář Jan Matheides Bystrický; jesuité do školy uvedeni mocí, a měšťané žalostně píší do university, že se jim to stalo na těžkost svědomí z pouhé nenávisť jesuitův, a že pohrůzkám s pláčem musili ustoupiti.³⁾ Zmocnili měšťané potom zase, když se Horčíčka dostal r. 1612 na Mělník, ale škola, jsouc v neklidu, nemohla ani potom prosperovati.

Také mnozí světští pánové z náboženského protivnictví proměňovali školy, jak se jim vidělo. Před jinými vyniká v tom Polyxena z Lobkovic, která od r. 1606 na katolicko reformovala Litomyšl. R. 1612 vyhnala odtud učitele protestantského docela;⁴⁾ té paní v ráznosti a tvrdosti roven hrabě Václav z Rozdražova. Ten r. 1604 vydal městečku Blatné policejní řád, jímž ruší školu dosavadní a nařizuje katolickou s pohrůzkou měšťanům, kteří by chtěli dáti učiti děti po protestantsku, že ztratí v pokutě třetí díl svých statků.⁵⁾

Že také naopak protestantské vrchnosti násilně proměňovaly fary a školy, na to stačí přivést Berky z Dubé, kteří tak učinili v České Lípě a v Jablonném v letech šedesátých XVI. věku.

Boj o školu jest u nás jednou z nejdůležitějších stránek náboženských nešťastných zápasův, o jichž průběhu jsme jinde obšírně psali. Proto zanechavše jednotlivých příkladů, upozorňujeme na to ještě jednou, že nejizlivější zápasy o školu nastaly v době Rudolfově. Katolíci prací jesuitů zmohli se na obrany, a tu přemnohým školám protestantským nastalo pokušení a zlé dni.

¹⁾ Tamž.

²⁾ Arch. zemsk. Oekon. 17. 89.

³⁾ Arch. zem. Oekonom. 18. 360. Diplom. mus. 1686. Winter. Život cirk. 231. Dvorský. Paměti str. 321. V Slovníku Ottově Vávra píše o tom Horčíčkovi s velikou pietou.

⁴⁾ Šimek. Sborn. Histor. II. 183.

⁵⁾ Článek 19. řádu.

Pracovali proti nim kališníční kněží v konsistoři, arcibiskup, katolíti páni a jesuité za nimi stojící s horlivostí nevidanou, neslýchanou. Konsistoř podobojí r. 1583 samému císaři žaluje na školy, že se v nich bludy rozmáhají a mládež kacířstvu se vyučuje;¹⁾ r. 1585 táž konsistoř arcibiskupovi denuncuje, kterak velicí a znamenití neřádrové jak od kněžstva tak také od žákovstva v školách po všem tomto království Českém vznikají a procházejí. Císaři téhož roku oznamují konsistoriáné podobojí, že učitelé se nedrží starobylého náboženství ani svých farářů, že nechodí na processy; r. 1589 dokonce píše císaři, že školy jsou nakaženy kalvinstvím.²⁾ Arcibiskup nedal se hrubě pobízeti proti školám. Činil seč byl. R. 1589 píše papeži Sixtu V., aby přiměl císaře proti školám; prý se zarážejí bez dovolení, v nich hnízdí sektářstvo, císař prý by mohl poručiti, aby neotevřel nikdo školu, kdo se u arcibiskupa nebo v konsistoři husitské (ta byla protiprotestantská) o své víře nevykázal.³⁾ R. 1599 arcibiskup Berka žaluje císaři, že universita podporuje kalviny, bratry, že dosazuje učitele kalvinské, a chce, aby císař ustanovil kommissi na ochranu víry katolické.⁴⁾ Jesuité zřejmě radili císaři, aby reformace víry začala se od škol, a nejdřív aby odbývání byli školmistři kacíři. Positivnější radu dal arcibiskupu pražskému Zbyňku Berkovi r. 1603 biskup vídeňský Khlesl, tu totiž, aby zřídilo se 11 nových katolických far v Praze se školami, to že budou zlaté štěpnice náboženství; mimo to aby dohlédáno bylo k universi, jaké učitele kam vysílá.⁵⁾ Tato poslední rada jest stará, vedoucí k násilí oblíbenému. Synodus archidioecesanus r. 1605 ukládá farářům, aby si všímali dokonce i těch žen, které vyučují děvčata čísti a psátí, zdali jsou katolicky smýšlející.⁶⁾ Ze smutné české historie církevní známo, že tyto všelikeré žaloby a rady nebyly nadarmo.

Nelze pochybovati, že ten boj tvrdý a jizlivý byl jednou z příčin, proč školství partikulární v městech klesalo. Veleslavín r. 1579, tedy v době, kdy boj nedostoupil ještě vrchole, velebí jen čtyři školy venkovské (žateckou, hradeckou, litoměřickou a lounskou), jinde prý školy upadají obecně.⁷⁾

Na druhou stranu byl jako pro církev katolickou tak pro její školstvo svrchovaný čas, že jesuité přišli a katolictví již již umíralo. Katolické školství do jeho příchodu bylo na mizině. Klášterské školy, kde se katolictví po reformaci německé zachovalo, sic tu a tam byly, ale skrovné, pokleslé jako všecko klášternictvo. „Klášterové aneb zhola zpuštění a lidem světským poddání jsou,

¹⁾ Svazek XIII. Paměti herrnhutských. 269.

²⁾ Arch. zema. Opisy z arcib. arch.

³⁾ Mus. VI. B. 12.

⁴⁾ Sněmy IX. 681.

⁵⁾ Dvorský. Paměti 123.

⁶⁾ Synodus. 140.

⁷⁾ Dictionarium linguae latin. Melantrich.

aneb bydlejí v nich lidé ničemní, zahalčiví, kteřížto ani Bohu ani světu v ničemž platni nejsou.“ Tak Veleslavín.¹⁾ „Scholares apud monachos“ v reformační době přestávají,²⁾ i tam, kde vlny reformační nedorážely tak prudce, živoří školy při klášterech smutný život.

Příkladem jest školství v Třeboni. Tu byli řeholní kanovníci sv. Augustina; ti byli povinni vydržovati farskou školu městskou, poněvadž jejich kanonie vznikla z fary a jejího nadání. V XV. věku zdá se, že ještě byla na slušné míře, vždyť od r. 1478—1504 žil v kanonii a bezpochyby i při škole učený v právech a v hvězdářství Oldřich Kříž z Telče, před tím slovný učitel na Vyšehradě, muž dílý, jehož opisovatelské činnosti musí býti naše stará literatura velmi vděčna.³⁾ Do r. 1544 však sešla kanonie, schátrala škola, mnichové již dávno sami nevyučovali, než najímali učitele, a ti byli bezděční, všelijací; měšťané nutili klášter, aby zlepšili důchod učitelský pro dosažení lepších učitelův a schopnějších. Také Petr Rožmberský r. 1544 uznal, když se nedrží tolik kněží v klášteře, kolik by se chovati mělo, že by bylo záslužné přidávati z těch peněz něco na školu, aby tím dostatečněji mládež městská školním mistrem opatřena býti mohla.⁴⁾ Ale škole nepomohlo. Poklesnuvši, zůstala školou nízkou. Kanonie řeholní konečně r. 1566 zrušena, rok potom rektor školní s kumpány utekl. Všecka naděje Jana Viléma Rožmberského byla odtud v jesuitech. Chtěl, aby tu „bratři societatis Jesu, Čechové, býti a školu vyzdvihnouce z nadání (klášterského) vyživení své náležité jmiti mohli.“⁵⁾

Takového doufání, že již jen „bratři jesuité“ školám i katolictví pomohou, neměla jen vrchnost treboňská. Jakoby zoufale Skribonius, probošt zámecké kapituly v Praze, psal: „Nemáme učených kněží, nemáme katolických rektorů školních, většine našich škol představení jsou buď husité buď luteráni, kteráž věc velikou přináší církvi škodu; jemný věk mladý vpravuje do sebe s pravidly grammatickými nekatolické zásady.“⁶⁾ Jesuité tedy byli jedinou nadějí i u nejvyšší katolické vrchnosti v Čechách.

Alc snad aspoň kathedrálná škola katolická u sv. Víta byla výborna? Nebyla. Už dávno ne. Vznikem universit všude zacházely školy kathedrálné; privilegia lákala studenty do universit, a školy biskupské vyprázdnily se a klesaly na partikulární školy rázu dosti nízkého. Kanovník scholastikus měl pod svou správou rektora, kantory a živil několik školních chlapců hlavně pro zpěv

¹⁾ Politia. Veleslavín. IV. 547.

²⁾ V Stříbrské knize č. 182. 123.

³⁾ Program real. gymn. v Třeboni 1893 (Decker) 16. Mareš. Č. Č. Mus. 1896. 529.

⁴⁾ Tamž. 17. Arch. treboň. I. A. 3. K. β. 38. a.

⁵⁾ Březan Život Vil. z Rožmb. 165.

⁶⁾ Schmidl. H. S. Jes. I. 97.

chrámový. Tak bylo jinde, tak bylo by se i bez husitských bouří zvedlo u sv. Vít. Bouření ovšem škola na čas zašla, a když obnovena, za dlouhá léta byla školou sic latinskou, ale nevysokou. Z r. 1441 jest důkaz, že se v ní učilo latině, ale jiným uměním svobodným nikoli.¹⁾ Časem klesla ještě víc. Její vysoký účel, aby byla na rozmnožení kněžstva, zůstával jen v listině, kanovníci zámečtí o pozdvižení školy starati se buď neuměli, buď nemohli.

Teprv při obnově pražského arcibiskupství r. 1562 jedná se o nápravě školy, by zřízena byla za školu partikulární jako nějaký seminář na výchovu kněží; mělo býti v ní chováno asi 30 žáků chudých, rektor, bakalář a pomocní učitelé s kantorem; upraveny platy, na každého chudého alumna počítány 24 kopy na jídlo, aby nezebrali.²⁾ Potom skutečně tu mívali bakaláře s dvěma, třemi pomocníky; byla to tedy škola latinská, kteráž zlepšila se vzorem škol jesuitských. Pozdější dobou jsou o ní jen nahodilě zmínky; na příklad r. 1596 připomíná se v knize viničné kšaft onoho probošta zámekského dra. Jindřicha Skribonia z Horšova Týna, jenž zoufal nad školami katolickými a proto nejvíce se přičinil o příchod jesuitů. Kšaftem oním probošt odkazuje Šebastianu Agrikolovi, měšťanu pražskému, vinici a pentze, ale jen pokud bude katolíkem, kdyby odpadl, měla děditi škola svatovítská.³⁾ Jinou nahodilou zmínkou jest fundace mešní r. 1616, v ní jest 18 grošů platu rectori scholae a 20 grošů diškantistům svatovítským.⁴⁾

A nebyla-li kathedrální škola svatovítská do příchodu jesuitů valna, o škole kanovnické na Vyšehradě do těch dob se ani nemluví. Ta zakvetla r. 1457, když převzal učitelování v ní svrchu vzpomenutý Oldřich Kříž z Telče,⁵⁾ připomíná se ještě koncem XV. věku, pak není zpráv. Bude pravda, že školství katolické do příchodu jesuitů bylo i s věrou na vymření. Jen jesuité, zapálení ideou proti jinověrcům a vychování k neústupnému, bezohlednému boji s nimi, mohli pomoci; dovedli sobě pomáhati i tu, kde by jiní byli z málomyslnosti všeho zanechali. Na příklad r. 1558 Ferdinand dal kanovníkům v Staré Boleslavi na katolickou školu ročně 50 kop -- a jak krátce trvala!⁶⁾ Přestala, když královská komora neplatila. To by jesuité byli myslí hned neztratili, ti uměli prositi, nabíhati, hroziti, když král slíbil a královská komora nechtěla platiti! Ti dovedli brzo

¹⁾ Diplomatař mus. R. 1441 dává se kommandaci žákovi Michalu z Rokycan do universit v Německu; prý latinským grammatickým začátkům se tu naučil; teď chce studovati artes liberales, je katolík, bludy nenakažený.

²⁾ Arch. zems. Opis z arcib. arch. Těž Borový Akta konsist. II. 319.

³⁾ Lib. oblig. v arch. pražs. č. 8. 120. Toť týž Agrikola, jenž příslušnou nejvyšší kanceléře dostal se r. 1570 mezi pražské měšťany zadarmo a bez rukojmí pouze na přísahu, že bude věren císaři. Jím přišel prudký straník pod jednou do měšťanstva a potom i do rady. Arch. praž. č. 1210. 101.

⁴⁾ Lib. erection. XIII. 34.

⁵⁾ Č. Č. Mss. 1896. 529.

⁶⁾ Frind. Kirchengesch. IV. 168.

sobě získat tolik velmocných příznivců a podpory, že katolictví a s ním i jeho školství ani nemohlo jinak nežli přijíti zas k sobě samému, zkvétati a růsti. Ovšem v zápětí to mělo boj náboženský, v němž vlast naše div se nezakrvácela.

V školských věcech jesuité přicházeli vystrojeni nejlepší zbraní svých protivníků. Školství protestantské mělo tehda své paedagogické výtečníky, kteří svou praksi i své ideály o školách skládali v řady školní, psané i tištěné. To všecko jesuité znali. Známosté paedagoga Sturmůva naivní podivení¹⁾ nad tím, že jesuité mají způsob v učení takový, jakoby z „našich“ pramenů čerpali. I ovšem že čerpali. Nebyli originální, ale byli z moderních. A neuhodil-li z nich každý na nejlepší metodu, nahrazoval pilností neobyčejnou.

Vlastní učiliště jesuitské bývalo gymnasium; o školu „dětinskou“ nestáli, ale školu vysokou, akademii, zaříditi, kde byly na to prostředky, nevyhýbali se. Gymnasium jesuitské v úplnosti své počítalo pět stupňů ve dvou oddílech.²⁾ Nižší oddíl, schola trivialis, držela v sobě třídy grammatické; byly tři, ale mohly býti také čtyři. Vyšší oddíl gymnasia byly dva gradus humanitních studií. Byla to poesie, která slula též politior literatura nebo i humanitas poetica, a jakožto nejvyšší gradus rhetorica.³⁾

Do Prahy jesuité přišli pozváním krále Ferdinanda v dubnu 1556. V červenci začaly se školy jejich u sv. Klementa. Pědu bezpečnou připravil již rok před tím provinciál Petr Kanisius, jenž po Praze dal rozšířiti zprávu, že otcové nepřijdou bouřit a hádat se o náboženství, alebrž že přijdou učit, a školy že budou u nich zadarmo. „Katolickou školu královskou“ ohlásil pak veřejně první rektor kolleje Ursmarus a ohlašovali ji s velikou radostí i kanovníci zámečtí. Byly slibovány přednášky akademické (universitní) i škola gymnasiijní. Oznamováno čtení Ciceronových Officií a Epistolarum, z grammatiky oznamována kniha Despaüteriova; professorové prý jsou ochotni všem vřady posluhovati z té duše a prospívati všemi způsoby, aby naplnili svatou vůli královu.⁴⁾

Jeden z paterů, Slovinec Kašpar Konger, jal se vyučovati v grammatice nízké začátkům, žáci procvičenější učili se v grammatice vyšší u professora Baltazara Pfarrkirchena, v třetí třídě vykládal skladbu Florian Italicus, ve čtvrté učil „poesii“ a poněkud i řečtině Flander Petr Sylvius klerik. Něco žactva se do všech těch tříd přihlásilo. Do páté nejvyšší školy, do rhetoriky, nepřišel jesuitům zatím nikdo.⁵⁾ Škola ta otevřena teprv rok potom. Ne-

¹⁾ V předmluvě *Classicar. epistol. lib. III.* Vyd. Hallbaurovo. *Sturmii Opuscula omnia* 169.

²⁾ *Monum. Germ. paedag.* V. 353.

³⁾ V Jičíně měli po bitvě bělohorské přidáním „logiky“ tříd sedm. *Lept. Program gymn. v Jič. 1885.* 9. 10.

⁴⁾ *Biblioth. Lobkovická v Praze. Rukop. Collectanea Bydžovského.* fol. 115.

⁵⁾ Kterak bylo v akademii jesuitské, o tom viz naše *Děje vys. škol* 45, 46 a násl.

svědčilo o pokojných úmyslech, čteme-li v pamětech jesuitských, že čipernější mládež, pojavši hntzda husitská (t. j. školy) v nenávisť, spěla do škol tovaryšstva Ježíšova hojně. Že valně plnily se třídy jesuitské v kolleji i dětmi rodičů podobojích, lze kronikáři jesuitskému věřiti. Jednak byla věc nová, jednak rozneslo se, že jesuité učí velmi pilně, aniž jejich pravý účel byl hned obecně poznán. Intelligence protestantská tušila ovšem, karolinští mistři hněvali se, rektorové škol pražských partikulárných žárlili na „královskou školu“. I to můžeme věřiti kronikáři jesuitskému, že po Praze tvrdilo se, jakoby v Klementinum chlapci naučili se za tři měsíce víc nežli v protestantských školách za dvě léta; ¹⁾ pověst při novotách vždy nad míru přemršťuje. Pravda bude v tom, že jesuité hned od prvních chvil hleděli si školy tou neobyčejnou měrou a horlivostí, jako v Praze nebylo vidáno; tou plně lákali, jako tím, že učili darmo. Za agitační prostředek také sloužily jim v první době některé učebné výsledky žactvu rychle vštípené, zajisté ještě nehluboké a na oko. Chlapci jesuitští totiž brzičko prý štěbetali po latinsku a na ulicích přiváděli v rozpaky žáky protestantských škol, kteří prý neuměli jim latině odpovídati. Také prý způsob mravnosti, jenž se měšťanům zřejmě na oči stavěl, mnohého navedl k tomu, aby dětem dal učitele jesuitské.

Mistrové v Karolinum úbytek škol farních těžce nesli; jali se pracovati proti jesuitům, ale ti seděli pevně. V pamětech jesuitů pražských ustaluje se rubrika, že školy jesuitské kvetou „numero, pietate, doctrina“. To při tom na podiv, že v prvních létech jesuité s naší mládeží neuměli po česku hovořiti; i tlumačové na pomoc přibíráni, zvláště při mládeži nižších tříd. ²⁾ Později ovšem ta obtíž napravila se; i přirození Čechové byli mezi jesuity.

Do gymnasia pražských jesuitů táhnou se záhy i mnozí žáci z ciziny. R. 1565 prý tu bylo mnoho žáků ze střední Germanie. Tenkrát učil v rhetorice Antonín Flander, v třídě humanitní Wolfgangus Maria, a čtyři jiní (jeden Holanďan, jeden z Kladska, Ital a Bavor) učili grammaticy, ve čtyři třídy rozdělené (grammaticen in totidem classes divisam docebant). ³⁾ Třídy nižšího gymnasia předčily počtem žáků všechny ostatní školy jesuitské; sbíhalo se chlapců na mnoho desítek; r. 1568 k první grammaticy, kde zprvu učil jediný magister, nařízení magistrové tři. ⁴⁾

Jesuitův gymnasium akademické morem r. 1569 kleslo na pět tříd a na žáků čtyřicet, ale týž ještě rok nahrnuli se noví scholárové a šestá škola, rhetorika, otevřena zase. ⁵⁾ Velikou návštěvu školní vychvaluje kronikář r. 1572; i žid mezi grammatické žáky

¹⁾ Schmidl. H. S. J. I. 103.

²⁾ Schmidl. H. S. J. I. 143.

³⁾ Týž I. 21.

⁴⁾ Týž I. 256.

⁵⁾ Rakop. univ. knih. 1. A. 1. 147. Schmidl. I. 279.

byl přijat, prý nechtěl státi se křesťanem, chodil k jesuitům do školy jen, aby vzdělal své nadání.¹⁾

R. 1578 přidána ke gymnasiu akademickému „parva“, totiž škola nebo třída „dětinská“, v níž učili se chlapeč číst a psát. Prý proto třída ta utvořena, aby vyrváno bylo toto nejnižší školství učitelům kacířským. Dva mladíci externí, tedy mimo dům jesuitů bydlící, dětinské škole představeni.²⁾ Téhož roku (1578) pochvaluje se v pamétech, že do gymnasia množství šlechtické mládeže hrnulo se: uvádějí se synkové kacířských rodin ze Sas, z Lužice, Slez: v Praze prý obměkčovali se k víře katolické a byli jakoby psičkové hlazením ruky ochočováni (velut humana manu plausi catuli cicurabantur).³⁾ Do těch dob již byla obecně patrna snaha jesuitské školy partikulárně odváděti děti jinověrců od víry, a v slovech svrchupsaných, o jemném psičků ochočování, vyjádřena jest k tomu metoda.

K dobré zřízení a květu akademického gymnasia jesuitského přispívaly konvikty studentské. V jednom byli studenti chováni nákladem svých rodičů, v jiném byli studenti chudí, chováni pomocí dobrodinců. Z fundace královské⁴⁾ a z podpor svých příznivců urozených jesuité již hned r. 1556 pořídili kontubernium nebo konvikt, v němž ubytování šlechtických synkův (contubernium nobilium); r. 1559 založili konvikt druhý, nový (collegium novum, seminarium, domus pauperum), jenž hostil a choval studenty chudé. Český úřední titul toho konviktu byl: Dům chudý Jeho Milosti Císařské Kolleje Societatis Jesu.⁵⁾ Oba konvikty v první době byly v jediném domě při kolleji Klimentské pospolu. R. 1575 založen římskou fundací třetí konvikt nebo seminář pro 12 chudých českých šlechtických alumnů papežských. Zařízení tohoto studentského semináře zjednal pražským jesuitům nuntius papežský Delphinus. Papež Řehoř XIII. dal a slibil podpory; když během časů ty římské příspěvky ustaly, arcibiskup Zbyněk, jsa přítel jesuitů přehorlivý, neváhal r. 1598 papeže Klimenta VIII. o podporu napomínati; také již zcela zřejmě vyznává, že jesuitská kollejí šlechtická jest namířena proti školám nekatolickým.⁶⁾

Školy jesuitů pražských rostly, jmění a podpor i žáků přibývalo, konvikty plnily se. R. 1561 počítá se v kontubernium chudého žákovstva 26 chlapců, brzy potom 37; šlechtických chlapců r. 1568 bylo třicet.⁷⁾ Šlechta sháněla příspěvky, arcikníže Ferdinand, mi-

¹⁾ Schmidl. I. 316.

²⁾ Rukop. univ. I. A. I. 193. Schmidl. I. 419.

³⁾ Schmidl. 118.

⁴⁾ O fundaci pražské psáno obšírně v Dějích vys. škol. 47. a j. a v Životě na vys. škol. 117 a násled.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1061. 138. Tak psali do radního domu, když se r. 1593 soudili s kýmś o dům.

⁶⁾ Sněmy. IX. 592. 473

⁷⁾ Schmidl. I. 152. 256.

lovník jesuitů, posílal podpory, žákům kupovány šaty, knihy, rostla scholárů píle, horlivost k učení i počet jich až podivně.¹⁾ Do konce století počet chudých žáků u jesuitů chovaných vzrůstal do sta. Šlechtický seminář již r. 1567 byl přeplněn; jesuité stísnění jsouce místem (ačkoli stavěli pořád a šířili kollegijní prostranství a domy) nemohli na onen čas víc hochů přijmouti. Byli mezi jejich chovanci příslušníci rozmanitých národů; r. 1568 jmenují se Vlaši, Němci, Poláci, Čechové; z Čechů Běštinové, Haugvicové, Říčanové a zvláště Lobkovicové; r. 1573 jmenují se Joachim z Plavna, synek purkraběte míšeňského, synové Abraháma z Donína, Žakavec, Pachta.²⁾ R. 1577 píše kronikář: Konviktistů jest počet nikdy před tím větší, nevidaný, a kdyby nebylo překážky v úzkých místnostech, šlechtických synů by přicházelo co nejvíce, neboť pospíchají do Prahy konviktisté i scholárové ze vzdálených krajín, povzbuzeni jsouce pověstí kontubernia i škol.³⁾

R. 1580 jesuité obdrželi od Jana staršího Lobkovice dům, jež oddali za kollej chudým školákům, ti odvedeni jsou od ostatních z kontubernia, v němž prý se od dvaceti let tísnilo pospolu.⁴⁾ Bylo jich tehdy 60; živili se dary katolických příznivců, měšťané prý s velikou láskou jim donášeli potraviny; jich skromnost a zbožnost zjednávala té kolleji chudých i odkazy kšaftovné nemalé.⁵⁾ Když uvolnilo se v budově, zase vzrostl počet konviktistů, jichž rodiče platili. R. 1586 počítá se jich nad sto, mezi nimiž bylo 12 synů „dynastarum“, synů panských.⁶⁾

Po založení kolleje Pražské nejprv zkvetla jesuitská kollej v Olomouci. Založil ji r. 1566 biskup olomoucký Vilém Prusinovský z Víčkova, sám vychovaneць jesuitů, protivce a utiskovatel jinověrců. Před jesuity byla tu starožitná škola kathedrální, která klesla k nevalnému významu. Jesuité otevřeli na podzim čtyři třídy své školy partikulárné: primam elementariorum, dvě třídy grammatické a jednu humanitní. V této četl diakon Rimelius Cicerona a Vergilia.⁷⁾ Zřídili také seminář pro šlechtickou mládež. Fundace olomoucká nesla jesuitům ročních důchodů na 3600 zl., ač ne hned na počátku; časem kupovali jesuité i dvory, a jmění jich rostlo.⁸⁾

Protestanté vzpírali se nové škole jesuitské, jak mohouce. O Božím Těle r. 1567 studenti jesuitští, bojíce se útoku, šli na processí se zbraněmi.⁹⁾ Však odpor protestantů byl málomocný proti mocným přátelům jesuitským. Ještě téhož r. 1567 v říjnu otevřena

¹⁾ Schmidl. I. 153.

²⁾ Týž I. 339.

³⁾ Týž I. 396.

⁴⁾ Týž I. 445.

⁵⁾ Týž I. 458.

⁶⁾ Týž I. 583.

⁷⁾ Týž I. 213.

⁸⁾ Die Billa. Děj. řádu Tov. Ježíš. 458.

⁹⁾ D'Elvert. Gesch. d. Studienanstal. in Mähr. u. Schles. 32.

rhetorika, třída nejvyšší. Biskup zhusta navštěvoval jednotlivé třídy, sedal s chlapci, poslouchal disputace a odměňoval žáky.¹⁾ Těch ovšem přibývalo, ale byli v první časy ještě nejisti; aspoň r. 1567 jesuité nedali žáctvu žádných vagací ze strachu, aby jim v prázdninách nepřeběhli do školy nové, kterou proti jesuitům zřídila městská rada. V té škole prý byl učitel „kacíř“.²⁾

Nástupce Prusinovského Jan Grodecius (Grodecký) také přál jesuitům a jich podniku v Olomouci. U jesuitů přední chloubou a nadějí do budoucna zůstávali chlapci šlechtičtí. R. 1573 počítáno tu deset panských synků. Školy jesuitské v Olomouci z panstva podporoval v těch dobách nejvíc Vratislav Pernštejský a manželka jeho Marie Manriques. Ti nejen že vydávali roční podpory peněžité, ale sháněli jesuitům ze svých panství (z Litomyšle, Prostějova, Tovačova a j.) žáky do semináře, kteří měli býti živi na pernštejskou fundaci. Pomocí štědrou bylo možno v semináři studentském chovati r. 1573 70 žáků.³⁾

Biskup snažil se, aby jesuitská kolej povýšena byla na akademii; naklonil k tomu papeže i císaře; z té mocné přízně vzniklo tu r. 1581 zvané nordické kollegium, které udílelo grady.⁴⁾ Všecko tu na škole s pochvalou a zdárně vedl rektor Hurtadus Perez až do r. 1580. Po něm neméně čilý jesuita Alexander Hellerus. Za něho r. 1581 císař Rudolf nové milosti dal jesuitské škole v Olomouci.⁵⁾ R. 1599 měla kolej jesuitská v Olomouci již 46 jesuitských tovaryšů, v nichž 18 kněží. Tedy rostla a kvetla.⁶⁾

Také v Brně rozvinuli jesuité školskou činnost. Václav Grodecký, děkan kapitoly, bratr biskupa olomouckého, uvedl je sem r. 1572. Zřídili si tu dům pro nováčky, k němuž r. 1578 z darů císařských (statky a klášter augustinek) přibyla kolej. Návodem jesuitů kacířský učitel městský vyhnán od vlády, a měšťané prý sami prosili jesuitů za školu. Tedy v srpnu otevřena jedna třída. Ale že přišlo veliké množství žáků, zahájena brzo třída druhá, třetí. Na těch zůstalo do r. 1589. Tu zříděna třída čtvrtá, syntaxe; r. 1595 na prosbu biskupa, podkomorího i konšeltů přidána classis poetica, v níž učeno humanismu na Ciceronovi a Virgiliovi.⁷⁾ R. 1598 měli brněnští jesuité 250 žáků.⁸⁾ Ale výš nad pátou třídu kolej v Brně nepokročila.

V Čechách, když zkvétala kolej Pražská, pomýšleli jesuité a jich příznivci na zřízení nových kolejí po venkově. Ale věc nešla tak rychle před se. V Třeboni Vilém z Rožmberka, když byl roka

¹⁾ Schmidl. I. 248.

²⁾ Týž. I. 248.

³⁾ Týž. I. 344. 345.

⁴⁾ Sborník Histor. III. 109. Kameníček.

⁵⁾ Schmidl. I. 465.

⁶⁾ Týž. II. 190.

⁷⁾ Týž. I. 414. 590. II. 56.

⁸⁾ Týž. I. 173.

1566 zrušil klášter augustiniů, pojal úmysl tu zříditi úplnou kolej s 25 osobami tovaryšů jezuitských, chtěl jim oddati klášter a statky. Také roku 1567 přišli někteří jesuité, působili tu, ale jen prozatímně. Ke zřízení kolleje nedošlo, neboť jesuitům, co slibováno, bylo málo.¹⁾

Těž Plzňané byli by sobě přáli míti u sebe kolej jezuitskou. Myšlenka vznikla z reakce proti protestantům, kteří dostali se v Plzni — věc tam vzácná — do rady i do školy; r. 1575 Wolfgang Pistorius arciděkan žaluje k duchovní vrchnosti v Praze, že městská rada nakloněna kacířstvu, ludimoderator nebo správce školní že chválí Husa a vedl žáky do Prahy k beánii ba spíš k bachandrii, a když chtěl, aby rada učitele vypověděla, prý spíš chtěli vybnati jeho, arciděkana.²⁾ Ta epizoda protestantská byla v Plzni brzy utlačena; aby pak nemohla se opakovati víc, nová městská rada katolická chtěla by v Plzni míti zřízenou kolej jezuitskou; významno však je pro štedrost Plzňanů, že nechtěli na kolej ničeho dáti, přáli si, aby ji někdo jiný, než oni, na svůj náklad zřídil. R. 1577 píše císaři Rudolfovi o zamýšleném založení „collegium catholicorum“; prý ať na to císař něco dá z důchodů komorních, něco že „seberou po katolických pánech pro svatou víru katolickou“.³⁾ Když se k tomu nikdo neměl, aby dal, kolej nezařizena. Jesuité na nic nejistého nešli. Zakládati jezuitské kolleje v Čechách zůstalo slechtě.

Takž potom nejprv učinil začátky k venkovské kolleji jezuitské Vilém z Rožmberka v Krumlově. R. 1584 pozval si tento nejvyšší purkrabí jesuity k stálému sídlu do Krumlova. Zatím přišli dva (jeden z nich Václ. Šturm) a dali se hned v misijnářství;⁴⁾ dvě léta potom (1586) položeny přízní a štedrosti panskou základy ke kolejní stavbě, kdež byl pan Vilém s jesuity všecky podmínky zevrubně a pevně vyjednal.⁵⁾ Kolej stavěl Vlach Baltasar Majo de Vonio.⁶⁾ Školské začátky byly skrovné. General jezuitský Claudius nechtěl aspoň do pěti let víc jesuitů do Krumlova pustiti nežli osm, maje při tom na mysli pouze činnost missijní proti jinověrcům; o nějakou humanitní školu nešlo. Zakladatel zase chtěl, aby pracovali také školou buď sami, buď skrze své nějaké odporučené katolické. Jesuité zásadně se nebránili, znalitě, jak se školou pracuje bezpečně.

Přijali tedy do svého řízení aspoň školu městskou; přivedli si na tu práci školskou tři mladíky spolehlivé za učitele; nad to při-

¹⁾ Borový. Brus. 144. V Program. Třeboňsk. 1893 (Decker) str. 19. Kolej založena a přeložena do Krumlova 1588.

²⁾ Arch. z-mšk. Opisy z arcibisk.

³⁾ Arch. zemsk. Arcibis. Recepta 1577. O pokusech v Plzni obšírně Strnad v Sbor. Hist. II. 384.

⁴⁾ Schmidl. I. 502.

⁵⁾ Týž I. 517.

⁶⁾ Mareš. Arch. Pam. XVI. 668.

vedli z Prahy 14 chudých studentů (dle jiného pramene 20), kteří škole přidělení a od panské vrchnosti štědrě chováni s úlohou, aby sloužili kostelními zpěvy a pohřby. Při kostele farském ode dávna byla bursa pro 12 zpěváků (jinde čte se 14 kantordů zrajejšího věku), kteří, jsouce chováni z důchodů krumlovských, novohradských a jiných, měli povinnost při služebnostech božích zpívat; jesuité si přáli, aby i ti bursálové zpěvní byli jich disciplině školské poddáni, ti však raději odešli z města. Vrchnost rožmberská tedy rozpustivši r. 1587 učitele staré školy, bursu a její důchod jesuitům přidala ovšem i s onou zpěvnou povinností tak důkladně, že ani místní arciděkan nesměl žáky zpěváky vládnouti.

To byly tedy začátky krumlovského semináře i škol jesuitských.¹⁾ Slavnostní odevzdání kolleje hotové stalo se v máji r. 1588. Byl při tom fundator Vilém, jeho nová manželka Polyxena Pernštýnská, jesuitský provinciál, papežův nuncius. Rožmberk nad bývalý důchod přidal dávku obilí s hradu, poručil dovoz dříví do školy a nespůčil milostí ani láskou. Kollej měla vedle znamenitého obilného deputátu²⁾ stálý roční plat 1700 kop mš.³⁾ V kolleji jesuité otevřeli latinské třídy tři; čtvrtou třídu nejnižší elementární kázali zříditi v staré obecné škole a věsti nějakému učiteli externímu přes to, že tu měli 15 tovaryšů jesuitských.⁴⁾ Roku 1590 již byla na Krumlově rhetorika.

Zakladatel Vilém na mysli měl, vida nával žactva (r. 1592 250), rozhojnutí gymnasium krumlovské zřízením nadace tak štědré, aby živila studentů do set několika, ale smrt mu plány převala. Dědic jeho nebyl jesuitů přítel. „Petrus Vok nostris infestus“ (naším nepřítel), „haereticus“, tak kronikář r. 1592 zapisuje se strachem, že ten „kacíř“, bratr nebožtíka příznivce, zruší v Krumlově všecku jesuitskou fundaci a školní nadání že přenese na školu jinověreckou. Petr však ochotně vydávati kázal obilí fundační na výživu 50 žáků dle ustanovení fundatorova, ba na podiv jesuitů deset mladíků urozených s paedagogem povolal do Krumlova, aby byli chováni v jesuitském domě chudého žakovstva, a nejeden poslal jesuitům dar.⁵⁾ Škola jejich rozšířila se také tím, že od r. 1593 měšťané pasovští své synky do Krumlova k jesuitům posílali raději nežli do Řezna a jinam. Navedl jich k tomu biskup pasovský Urban Trembach.⁶⁾

Ještě při r. 1594 kronikář zapisuje květ krumlovských škol; chlubí se, že se v nich hovoří a píše stejně výborně po latinsku jako po řecku. V těch časech jesuité snažili se pana Petra Rožm-

¹⁾ Arch. kruml. I. 3 Sa 2 b. Schmidl. I. 523. 524. O založ. kolleje Břez. Život Vil. z Rožmb. 262.

²⁾ O fund. obilné jest v arch. třeboň. I. A. 3. K. α. 41.

³⁾ Bílek, Děj. Tov. Ježíš. 458. V list. 1588 arch. mus. je 1200 kop.

⁴⁾ Schmidl. I. 567. 568.

⁵⁾ Týž I. 647. 653. II. 10.

⁶⁾ Týž II. 11.

berského sobě nakloniti. Jedenkrátě vítali ho žáci, když v kolleji se nahodil, básněmi a ovacemi elegantními, neboť takové lichotky mívali jesuité vždy na hotově; to prý se mu velmi líbilo; slíbil kolleji roční důchod prachatický. Arcibiskup, jenž pana Petra tehdaž provázal, byl z toho pln nadějemi.¹⁾ Ale brzo se pan Petr proměnil a, jak jesuitský kronikář dť, „práva naše napadl“. Spory kostelní, do nichž jesuité s pánem upadli, přenesly se i na školu. Petr zřídil v Krumlově roku 1595 proti jesuitům školu s lutherským učitelem; ten učitel teď ne bez úspěchu jal se odváděti jesuitům záky do školy své, v níž učil dokonce i italskému jazyku. Chlapci jeho sváděli s jesuitskými bitvy. Následkem toho škorpění jesuitům z Krumlova odešli r. 1598 alumové, kteréž tu od r. 1593 vychovávala vrchnost jindřichohradecká, Joachim z Hradce. Bylo jich 15; převedeni jsou do Hradce. Pán také ujmu jesuitům učinil v důchodě; r. 1597 začal jim dávat obilí jen pro 24 chovance ze svých panství.²⁾ R. 1600 pozbyli jesuité důchodu z prachatické soli, anof panství prachatické přešlo na císaře, a pan Petr téhož roku odepřel jesuitům 500 tolarů, kteréž jim byl podle úmyslu fundatorova platil na zřízení třídy rhetorické.

Ale jesuité byli houževnatí. Prý zdělali dluh raději a neustoupili. Při tom stále mysli na to, kterak pána si nakloniti po dobrém. O svatbě Zrinského na Krumlově (1600) k slavnostem rádi přispěli, provozující se záky komedii Esther. Po slavnostech zápas však pokračoval; lid v Krumlově jsa lutherství nakloněn, trpěl jesuitům život. A ti přec neustoupili. Práví kronikář, že by byl Petr Rožmberský jesuity z Krumlova vyhnal, ale prý se bál císaře; fundace kolleji na Krumlově prý byla císařem velmi spevněna.³⁾ Drželi se tedy jesuité proti lidu, proti pánu i při oslábém důchodě. Učili neúnavně a při tom i útočně bojovali s protestanty, jakož viděti z toho, že chlapci jim donášeli knihy nekatolické, kteréž oni v kolleji pálili. R. 1601 konečně pan Petr Vok jesuitům odepřel úrok fundační zhoła. Odloučili tedy jesuité z krumlovské školy rhetoriku; rhetory převedl pater Wagner do Hradce Jindřichova, čímž tamější gymnasium doplnil. Za to gymnasium krumlovské, majíc pouze třídy grammatické, stalo se kusým.

Následujícího roku krumlovským jesuitům ulehčilo se. Panství přešlo na císaře. Tím jesuité nad lutherány i jejich školou v Krumlově zvítězili. Učitelé lutherští byli nuceni odejiti z města za svým (jakž jesuita posměšně píše) mecenášem Petrem; žáci ze školy lutherské přešli k jesuitům, i škaniny lutherské školy a kathedra přestěhovány do kolleje. Vše provedeno skrze císařovy kommissáře. Císař Rudolf stal se mecenášem krumlovské školy, a kronikář r. 1603

¹⁾ Týž II. 121. 122.

²⁾ Arch. krumlovský. I. 3 S^o 2 b.

³⁾ Schmidl. Hist. Soc. Jcs. II. 157. 223. 224.

velebí jej z toho pokroku a vzrůstu. Sociů bylo tu tehda 17. Rhetorikou doplněno gymnasium přes všecku podporu teprv r. 1608. Tehda opět nějaký jinověrecký učitel zařídil sobě školu, ale nucen ji zavřít zase; jesuité v Krumlově již rozhodovali. Císař Matiaš r. 1614 vrátil a nabradil jim některou njmu, kterou jim před léty zdělal pan Petr Vok. Matiaši prý zalíbilo se krumlovské gymnasium divadlem, jež provozováno na hradě krumlovském u přítomnosti též císařovny.¹⁾

Druhá kolej jesuitská, na jihn českém zařízená, byla v Hradci Jindřichově. R. 1594 první jesuité do Hradce přišli; volal je pan Adam II. z Hradce, nejda v tom ani tak po svém srdci jako naléháním své manželky Kateřiny z Montfortu (Němkyně ze Šváb); byltě Adam shovívavý k jinověrcům. Roku řečeného pán zhotovil jesuitům list zakládací,²⁾ v němž nepokrytě vyjadřuje se antireformační náboženský účel jesuitského založení školského; díť zakladatel: „Hledám způsob, jímž bych starobylé katolické . . . náboženství sem tam se kolotající v tom království a zvlášť na gruntech svých . . . k prvnímu lesku navrátiti mohl.“³⁾

Na přilákanou studentů hned také slíbeno poříditi dům chudého žákovstva a rektoru jesuitskému dáno r. 1595 od pana Adama veliké proti školám protestantským právo, aby měl dohled jesuita nad veškerými školami na panství a aby nepřipouštěl ke škole než učitele z náboženství vyzkoušeného. V červenci roku 1595 položen u přítomnosti mnohých lidí „vyššího i nižšího stavu skrze dlouhé zpívání, troubení, zvonění“ základní kámen ke kolleji a posvěceno místo.⁴⁾

Jináč jesuité hned zprvu nadání značným deputátem; kromě toho páčil se roční důchod jich na 1500 kop a obdrželi i dvůr po plužni;⁵⁾ i potom jejich jmění rostlo znamenitě.⁶⁾ Školu a missie vedlo tu pět kněží jesuitů, jeden magister, tři koadjutorové; škola, která se uhostila zatím v soukromém domě (až do podzimu r. 1595), zatím byla jen grammatická o dvou třídách; když přenesena do nové stavby, žáků r. 1596 bylo prý nad dvě stě, mezi nimiž asi většina nekatolických. Tyž právě řečený rok pan Adam za nakoupil jesuitům knih za tisíc sedm set a padesát tolarů.⁷⁾ Morem

¹⁾ Schmidl. II. 251. 252. 285. 286. 327 : 10. 717. Po bitvě bělohorské jesuité sháněli náhradu zadržného obilí (zvlášť z třeboňského panství), neboť Petr Rožmberk, postupuje Krumlov císaři, schválně prý nic nepoložil o povinnostech do rejster urbárních. Tedy to po létech sháněli horlivě. Arch. kruml. I. 3 S. α. 2 b.

²⁾ Schmidl. II. 39.

³⁾ Heš v Program. gymn. v Jindř. Hr. 1895. Úvod.

⁴⁾ Z výpisů Tischerových. z arch. hradeck. Schmidl. II. 67. Tajrych a Heš v Program. gymn. jindř.-hrad. 1895. 4. a násl. Domečka. Průvodce po J. Hr. 55.

⁵⁾ Bílek. Děj. Tov. Ježíš. 458.

⁶⁾ Tajrych v Progr. gymn. hradeck. 1895. 8. R. 1773 držely fondy seminární a jiné roční důchody 51.706 zl. 40 kr.

⁷⁾ Schmidl. II. 87. Tajrych v Program. gymn. hradeck. 1895. 4. cenu biblioth. udává 350 tolarů.

r. 1597 na čas zastavena stavba kolleje, školy se rozběhly, sociové utekli se na Hlubokou za paní fundatorkou Kateřinou z Montfortu. Po moru narostlo školám. Přibyla r. 1598 suprema grammatika nebo syntax. Kteří žáci chtěli výš, posíláni k jesuitům na Krumlov, kde byla syntax i rhetorika dřív než v Hradci. Týž rok vzdělán také domus pauperum nebo seminář chudých žáků pro 10 neb 11 hochů. Za velikou přítěž panskou jesuité snažili se odslibovati; r. 1598 provedli na počest nové vrchnosti Jáchyma Oldřicha z Hradce a jeho nedávno snoubené choti dvě divadla se žáky svými.

Jinověrným školám hradeckým za tohoto jesuitského panství vedlo se zle. Byly to školy nižší; učilať se v nich obě pohlaví. Vrchnostenským nátlakem a hrozbami provedeno konečně, že na oněch dětinských školách učitelé čeští upadli pod právo jesuitů skutečně.¹⁾ Že tu jesuité zavedli školu postranní německou sobě podřízenou, o tom bylo již svrchu zmíněno.

Stavba kolleje pokračovala v obšírné rozměry; r. 1600 přidána ke gymnasium poesie a dva roky potom doplněno a uceleno gymnasium rhetorikou, z Krumlova přenesenou, v šest tříd. R. 1603 bylo tu sociů 28, v nich 8 kněží, posluchačů rhetoriky (z řádu jesuitského) deset, praeceptorové tři, ostatní koadjutorové. Nedostávalo-li se někdy žákovstva, nahrazovali ho úplně šlechtičtí scholárové, aspoň tak po aristokraticku soudí jesuitský kronikář.²⁾ Připomínají se mezi premianty Harrachové, Šternberkové.³⁾ R. 1606 upisuje se Lucie Ottilie Slavatová z Hradce, že z jistiny 15000 kop, dle nadace matky její Kateřiny ustanovené, bude kolleji jesuitské čtvrtročně na živobytí dáváno po 150 kopách a na žáky ročně 300 kop. Nová nadace k tomu přibyla r. 1608; kronikář jesuitský velebí vdovu po Joachymovi Maxmilianu z Hohenzollern, když šla znova za muž (Adama ze Šternberka), že dala domu chudých žáků 10.000 tolarů.⁴⁾ Takž rostla nadace jesuitská a nová vrchnost, Vilém Slavata z Chlumu, byl přítel jesuitů nejvroucenější. Sociů jesuitských bylo počátkem XVII. věku již v Hradci třicet dva.

S měšťany protestanskými v Hradci ovšem jesuité měli soužení. Provozovali si na vzájem všeliké protimyslnosti. Úřad městský, nebyl-li od vrchnosti nucen, jesuitům v ničem po vůli nebýval rád. Na příklad r. 1604 žádá rektor kolleje, pater Mikoláš Pistorius, v radě, aby upravili dům školní pro kostelní zpěváky a kantora. Což štiplavá to byla odpověď jesuitům! Prý „pokudž ve škole mládež pobožnosti, dobrým mravům, literárnímu umění se vyučovala, officiales hodní . . tu náležité opatření jměli . . ale, jakž to na kolleji (t. j. na jesuitě) přenešeno a tam mládež v literárním umění se cvičí, neuznává se toho potřeba pro samy zpěváky, kteří více po hospodách

¹⁾ Schmidl. II. 124. 158.

²⁾ Schmidl. II. 339.

³⁾ Tischerovy výpisy z arch. hradeck.

⁴⁾ Arch. arch. Opisy v arch. zemsk. Schmidl. II. 410.

nežli v kostele nalezání bývají, aby jměli co nádhernýho dáti stavěti.“ Po této nepřijemné řeči, z níž vyznívá hněv konšelstva městského nad tím, že všechny školy dostaly se do správy jesuitské, dána pak asi ne bez nátlaku odpověď poněkud přívětivější, že totiž podle možnosti místem budou opatřeni.¹⁾ Jitření proti jesuitům rostlo až do násilnosti. R. 1610 lid hradecký učinil útok na kolej, poněvadž Slavata proti majestátu na svobodu náboženskou obyvatele protestantské utiskoval a dráždil. Studenti jesuitů ze strachu se rozutíkali, ale mocný Slavata shromáždil je zase brzo a ochránil, ale jitření a nenávisti nezdušil. R. 1615 padlo na kolej zlé neštěstí. Vypukl oheň v ložnici žákovské „nejistým původcem“ (incerto autore) a vyhořelo seminarium, dům chudého žákovstva, kolej, zhy-nulo v plamenech osm žáků. Vrchnost, zvláště ženská, s nadšením ráda pomáhala jesuitům; v brzkém čase napraveno brzo zas, ale seminarium rhetorů, nemajíc hned pohodlí, vrátilo se do Krumlova, odkud bylo přišlo; jináč gymnasium bez poesie a rhetoriky zahájilo pilnou činnost hned po ohni.²⁾ Kateřina z Montforu kázala vystavěti novou větší kolej; z r. 1616 otevřena poesie a rok potom rhetorika, tak že gymnasium bylo opět celé.

Na severu českém jesuité měli kolej v Chomútově. Vznikla nedávno před hradeckou. Jiří starší Popel Lobkovic pomyslel na její zřízení r. 1590; přehorlivý ten přítel jesuitů již dal se do kolejní stavby; zjednal s nimi, že jim zřídí kostel, školy, dům chudého žákovstva, všecko že hojně nadá. Školu že zřídí o desateru tříd, kobek a pokojků, auditoriál že zdělá na ten způsob, aby to byla veliká dokonalá kolej; dva tisíce kop určil ročně na to, aby asi sto studentů mohlo tu býti chováno. Mínil učiniti nadání větší, aby tu v Chomútově gymnasium vzrostlo v universitu, škola partikulární aby stala se generalis.³⁾ Jesuité začali r. 1591 se čtyřmi třídami, ale chomútovští protestanté velmi nepřívětivě hleděli na příchod a práci jejich. Kolej nebyla ještě úplně dostavěna a již r. 1591 vypukla bouře proti jesuitům. Kolej vybita, jesuité utekli s nebezpečím života. Pan Popel Lobkovic původy té bouřky strestal krutě, vášnivě. Pak již dařilo se jesuitům dobře.⁴⁾ Žactvo do škol jesuitských vábeno všelikými výhodami. Lobkovic dal císařem r. 1592 (v lednu) stvrditi privilegium své příští chomútovské university; měla míti práva jako všechny jiné vysoké školy evropské, žáci chomútovští měli v jakýchkoli věcech náležeti pod jurisdikci rektoru, kdo z poddaných Páně by došel doktorátu neb misterství, měl již tím samým poddanstva býti prázdnen.

¹⁾ Arch. jindř. hradeck. Manuál 1604. 1°. 20.

²⁾ Schmidl. II. 775. 776. 777.

³⁾ O věcech koleje viz Salzer Communal Gymn. in Komotau; Festschrift. Schmidl I. 593. 611. — 616. 622. Rukop. univ. kníž. 1. A. 1. 323 Arch. musej. Listin. 15. 1.

⁴⁾ Obšírně Winter. Život cír.ev. 216.

Téhož r. 1592 nově odevzdána jesuitům kollej s velikou slavností, ačkoli nebyla ani do polou vyhotovena. Žáků stále pak přibývalo; r. 1594 bylo pouze chudých scholárů z fundace živěných 70. Týž rok také přibyla rhetorika, a gymnasium bylo celé. V universitě však nevzrostlo. Lobkovicové zastihl zlý osud; právě r. 1594 upadl v nemilost jako velezrádce, císař mu sebral statky v pokutě a vězil ho do smrti. Tím bylo veta po akademii; málo prospělo, že papež Kliment VII. „s velikou přitíž“ listem stvrdil všechny plány Lobkovicovy v Chomútově. Nebylo peněz. Fundator před svým hlubokým pádem se zvětšením fundace, aby z ní mohla akademie býti zřízena, sobě nepospíšil, a teď nebyl, kdo dáti.

Ale gymnasium jesuitské po pádu Lobkovicové udrželo se. Císaři a jeho rádčům katolickým šlo zajisté o katolickou víru; proto té školy jesuitské nezrušili, nadací padlého pána uznávající a držíce. Ale co do počtu žactva i co do stavby pádem Lobkovicovým nějaká újma škole stala se přec. Vysvitá to ze zprávy Jana Zettlbergera z Zettelburku, hejtmana panství chomútovského, kterou r. 1595 dává komoře králově; prý nad kollejí není střechy ještě, jesuité ze svého deputátu (2000 kop) na to že nesmějí dáti nic; v domě pauperum chovají místo jednoho sta chudých žáků pouze 20, deputát však jest na plný počet, nikoliv na tak málo, takže jesuité nespotebují než asi 1000 kop ¹⁾ Tím hejtman patrně chtěl králově komoře uspořiti z lobkovicové fundace ročně 1000 kop na újmu jesuitů. Bezpochyby nepořídil toho. Jesuité měli v nejvyšších úřadech své lidi, kteří jim neublížili.

R. 1599 jesuité již mají v domě zase na 70 chudých žákův, a paměti připomínají, že na stavbách ohněm poškozených svým nákladem něco spravili. Vzali si tedy k srdci zprávu svrchupsaného hejtmana, že ze svého nechtějí dáti ničeho. Za nedlouho potom jesuité, aby škola a věc jejich vzrost měla ještě větší, odbodlali se do svých rukou vzít i školu nejnižší, dětinskou. R. 1601 otevřena taková elementárka, parva; praefektem jejím učinili externího mladíka, posluchače rhetoriky, který v brzkou shromáždil v dětinské škole té nad sto žáků, z nichž mnoho z rodičů nekatolických. Jest zajisté zase charakteristické, že jesuité, jichž tu bylo v onen rok devatenáct, nevzali na se onu malou školku, alebrž dali ji studentovi, jenž nebyl z řádu; pedagogům jesuitským nechtělo se do nízké školy elementární; jim stačila radost, že vyrvali děti nekatolické jejich učitelům; jesuitský student již nějak připraví je pro gymnasium.

Týž rok, co zřízena parva, počítali jesuité v domě chudého žákovstva 120 scholárů, jež živili.²⁾ Pověst jesuitské školy chomútovské prý nesla se do sousedních Němec, do Míšeň, Saska; žáci

¹⁾ Sněmy IX. 162.

²⁾ Schmidl. II. 243.

přicházeli odtud přes vši bdělost a práci učitelů nekatolických domáctech. R. 1604 bylo chudých stipendistů jesuitských již 130; byli to chlapečci z Čech i z Germanie z nejroztroušenějších míst shromáždění. Kronikář jesuitský s radostí zapisuje, kterak roku 1605 27 těch žáků, mezi nimiž i někteří rhetorové ze Saska, ze sebe složili „kacířství“.¹⁾ Tím neustále živila se protestantů zášť, kterou projevovali zase prudčeji od té doby, kdy paunství chomutovské přešlo v jiné ruce protestantům příznivé. Ale i přes to r. 1608 zapisuje jesuita vzrůst kolleje. Právě, že v kontubernium bylo toho času 120 žáků, v nichž někteří šlechticové a 6 řeholníků rozličných řádů.²⁾

Ze všeho zřejmo, že jesuité a jich čtyři školy gymnasiální v Čechách a dvě na Moravě při všech zápasech rostly, kdežto naopak prací jesuitů a jich světských přátel protestantské školství na místě nejednom pokleslo až do umolení.

V těch zápasech také školství bratrské žilo svůj těžký život. Jednota v prvních dobách sbírala se z lidí prostíckých. Jednota byla a zůstala od počátku do konce převážně církví laikův,³⁾ jimž nešlo o učenost — ale čísti se učili hned od počátku a obecně, neboť odpadnuvše od Říma (1467), bibli učinili sobě jediným základem víry, a tu kázalo se již samo sebou, aby v tom jediném prameni kde kdo z věřících uměl čísti⁴⁾. Na štěstí pomáhalo v tom Jednotě, sotva že se byla ustavila, zánovní knihtiskařství. Ale byla ještě jedna příčina vnitřní, proč Jednota od samého počátku horlivě dbala toho, aby mládež hleděla si liter. Bratřím první křest dětský mnoho neplatil, ten jim nebyl úplný, dokonalý; takový křest doplněn býti může novou ceremonií (potvrzením konfirmací) teprve později, až dítě dovedeno bude k poznání a k uvědomění pravé víry, a toho lze docílit jen pečlivým vychováním a u více vzděláváním.⁵⁾ Toto vychování mívali na péči rodičové, kmotři, hospodáři, o čemž bratři zřejmě vyznávají ve své konfessi r. 1535,⁶⁾ a čemuž na svědectví dekrety synodní z počátku XVI. věku.

To učení v chalupě, po domácku, jest nejstarší forma bratrské školy, forma primitivní. Při tom nemůže býti vyloučena možnost, že se u hospodáře některého shromáždilo dětí více po příbuzensku, po sousedsku, takže se hned od počátku vyvinouti mohla sama sebou soukromá škola dětinská poněkud obsírnější. Ať již učil hospodář své děti sám, či ať učil podle nich i cizí, školka ta byla nepravdivá, neboť měl selský i řemeslný hospodář od živobytí

¹⁾ Týž. II. 358. 400. 401.

²⁾ Schmidl. II. 505. 506.

³⁾ Müller v předmluvě k Ohlášení Komensk. na spis Martinia XXVI.

⁴⁾ Monum. Germ. paed. IV. 319.

⁵⁾ Čihula. Věstník Spol. nauk. 1897, IV. 27.

⁶⁾ Mus. bibl. Otisk z r. 1561. 36. F. 19. 22.

práce volnost jen obmezenou. V tom asi bude popud k rozvinutí školních forem stálých.

Byl ještě jiný druh školy v Jednotě hned od počátku. Kdežto jednomu stačilo, naučili-li se čísti v Písmě, aby je to čtení přivedlo k spasení, naučili-li se čísti v písničkách, aby jimi Boha ctili: druzí se učili Písmu vykládati, učili se na kněžství v Jednotě. Kněz v domě sborovém mívá na péči vychovávatí schopné mládce ku kněžství, vychovávatí alumnů a akoluty bezpochyby hned od prvního zřízení těch domů; byl dům knězův tou příčinou vždy jako nějaký seminář.

O výchově v semináři jsme na jiném místě obšírně položili.¹⁾ Pripomínáme jen, že theologické vzdělání kněžstva většinou nebývalo valné, bratři byli, jakož řečeno, církví laiků, kteráž sic měla vyznání přes všechny proměny přece určitě vyjádřené, řád pevný, ceremonie všude stejné prosté, ale o nějaký systém vědecké theologie nestáli; chtěli býti křesťany, kteří zásady bible uvozují v život a provozují na sobě.²⁾ Proto také, dli-li se o bratrském semináři, nutno pustiti z mysli semináře vyššího rázu theologického. U bratří alumnové učili se ve svém semináři čísti, psáti, čítati; učili se katechismu, textům písma, písním chrámovým; později vedeni ke kazatelství a vůbec k tomu, aby sami uměli učiti jiné a věsti je k poznání zákona božího. Při té praktické výchově kněžské v prvních časech nehleděno k latinské učenosti pranic, vždy zbožnost a mravnost bývala v Jednotě výše nežli všecka učenost. Jednota bratrská na počátku ze zásady vzdalovala se vzdělání vědeckého; když pak časem zásadu nucena opustiti, nikdy latinské učenosti nestavěla v popředí, ta byla jen pro čtení a překládání Písma. Nebylo k samému kněžství latiny potřebí; při bohoslužebnostech panoval srdečný jazyk mateřský.

Alumnové dospěvše bývali na synodě pozkoušeni a k prvnímu stupni kněžskému promovováni. Stali se akoluty, učeďlníky. Pak učili se dále v službě chrámové; učili se evangelium nazpaměť, vnikali hlouběji v katechismus. Cvičení v duchovní službě střídalo se s prací ruční, řemeslnou, protože příští kněz bratrský měl se živiti prací rukou svých. Pokrokem stali se z akolutů jáhni nebo diakonové a konečně kněží mezi 25.—30. rokem věku svého. Při té výchově kázání, přísná kázání a dobrý příklad byly hlavní prostředky. „Vychovávání byli mezi bratřimi ale všem všickni, starší mladším byli příkladem.“³⁾

Druhá perioda v životě a v dějinách Jednoty nastala tím, že se do ní dostali již v prvních třiceti letech lidé vzdělaní, někteří urození. Jednota nemohla zůstatí v své primitivní formě. Musila

¹⁾ Život církevní. 478 a násl.

²⁾ Müller. Spisy J. Komenského č. 3. Rozprav Akad. Česk. XIX. XXVI.

³⁾ Zoubek. Besed. učít. XV. 33.

rozvinovati se. Umřel bratr Řehoř, jenž od počátku varoval od přijímání lidí učených, aby nenatropili mezi bratry svárů. V čelo Jednoty dostal se učený bakalář Lukáš, a tím dokonán převrat. Vzdělání bratří dostali slovo. A tu vzešla i bratrskému školství doba nová, druhá. Přecházela povinnost děti učití na správce kněžského; školky u otců a hospodářů držené stěhovaly se do zborů a k zborům, kdež kněží uložili učení jáhnům svým. Při tom ovšem jisto, kde zboru nebylo, učení dětí zůstávalo hospodářům na dále, ba vyznejme hned, že při nejistém životě bratrské Jednoty za mnohého pronásledování i v míru při valném roztroušení jejích vyznavačů nejeden hospodář až do konce Jednoty nucen byl děti své i jiné učití sám, takže prvotní forma bratrské školy rodinné, soukromé, primitivní nikdy nezašla, jsouc v nouzi vždy dobra.

Obecné školy při zboru však nelze pokládati za školy vyššího rázu; byly to pořád jen školy malé, dětské, nízké; znalost řeči, zvláště latinské, nestala se bratřím potřebou ani za Lukáše; bratří přece nevzdali se přesvědčení, že v prvotní církvi křesťanské nebylo studia, a když vešla učenost do církve, hádky a zmatky vznikly hned. Učenost jim v bibli; představeným a pěstounům dostávaly se děti do školy ve zboře a tu začínaly od liter a končily Písmem beze vši přítěže jazyků cizích.

O školách pro mládež bratrskou mimoseminární jest první zpráva nejasná. Prý mistr Havel z Žatce, jenž učil v Praze do r. 1460, kdys po r. 1482 „školu mezi bratřimi vyzdvihl.“¹⁾ Pak není zpráv žádných, kdy která škola vznikla, jsou jen zmínky o tom, že škola je. Na Moravě zřizovalo takové školy při zbořích państwo po r. 1498;²⁾ v Čechách z nejstarších škol bratrských bude škola na Karmeli v Boleslavi Mladé. Tu pod Adamem z Cimburka a jeho chotí Kateřinou Krajíčovnou, horlivými přívrženci Jednoty, bratří vzrostli.³⁾ Dotčený pán r. 1500 způsobil v Boleslavi první knihtiskárnu bratrskou. Nebylo-li v Boleslavi bratrské školy seminární a při ní dětské školy veřejné dřív, zajisté teď, kdy Boleslav zmožněla na literní i církevní středisko bratří, obě vznikly. Krále Vladislava mandát proti bratřím (r. 1503, 1508) rozvoj věcí boleslavských zastavil, ale ne na dlouze; král z rodu Jagellova neměl síly; Boleslav ožila zas a byla hlavním sídlem Jednoty, byl tu bratr Lukáš hlava církve, v tiskárně byl od r. 1518 činný slovutný lékař Mik. Klaudianus; kvetla tu zajisté i škola bratrská vedle starší městské školy podobojích.

Z prvních let XVI. věku bude také škola v Litomyšli a v Bělé, kdež bratří měli své tiskárny. Do Litomyšle Bohuš Kostka z Postupic r. 1503 povolal tiskaře Pavla z Meziříčí; první kniha vyšla

¹⁾ Jireček. Rukov. 412.

²⁾ Ball. Das Schulwes. d. Brüd. dle D'Elverta 80.

³⁾ Bareš, Děj. škol. mladobolesl. 16.

1507; ¹⁾ v Bělé usadil se bratrský impressor Oldřich Velenský r. 1519. ²⁾

Začátkem XVI. století počítá se kolem několika středisek, Rychnova, Boleslavi, Písku, Přerova, Ivančic a j., až na 400 bratrských osad, ³⁾ ale nemožná říci, kde byla škola bratří veřejná, a kde učil doma hospodář; lze jen tušiti, že hlavnější středisko nebylo beze školy veřejné; jinače do konce XVI. věku školu dětinskou, chlapeckou a dívčí od sebe oddělenou, měl již kde jaký zbor. Dívky vyučovány byly od žen při zboře.

K vyššímu školství, k školství latinskému, partikulárnímu, bratři dostali se však dosti pomalu a nuceně. Bratři správceové stále živili ke školské učenosti, k latinské a filosofické vzdělanosti velikou nechuť a nedůvěru. Klassičtí spisovatelé jim byli pohané nehodní toho, aby křesťan se jimi zabýval. Také beze škody na duši by ta zábyvka nebyla. Kteří mezi prvními bratry vzdělání měli, nevázili té své latiny jinak, než že se hodila k studium církevních otců. ⁴⁾ První, jenž bratry k pěstování humanistické učenosti ponoukal prosbami i výčitkami, byl Martin Luther, německý reformátor. Když se byl s nimi dostal v styk ⁵⁾ přičiněním Dr. Pavla Speráta, r. 1522 v Jihlavě pracujícího, a poznal jich víru i způsob, psal jim mimo věci theologické i to, aby nepohrdali studiem řečí, radil, aby své kazatele i žáky posílali do škol zahraničních k lepšímu vzdělání. Odpověď bratří na spis Lutherův r. 1523 (tisk. v Litomyšli) ⁶⁾ ukazuje zřejmě, že bratři a přede všemi bratr Lukáš, vůdce církve a autor odpovědi, o studium řečí nestáli. Vyznávají, že učitelů řečí, zvláště řecké a hebrejské, není jim potřeba; neb „my učitele ne v jazycích ani v umění školním a řemeslném z učení obzvláštního (z akademie) na to se vyučujících ustavujeme.“ Prý vybírají učitele z lidu obecného, Čechy i Němce, „by pak co i latíně zápáchali.“ První učitelé církve byli také takoví, a co zlého z toho pošlo, když v církvi pro jednotu bohoslužby všechny jazyky jsou připraveny pod latinskou řeč! Z té „rotné“ učenosti latinské vznikly jen sváry; zákon se má plniti a není potřeba o něm rozumovati s učeností jazyků. Čteš-li odpověď bratří, poznáváš, že Luthera odbyli v této věci i co do sporných článků víry přes všechny omluvy dosti prudce. ⁷⁾ Na osm let přestaly rady Lutherovy a styk jeho s bratřimi.

¹⁾ Jelínek. Hist. Litom. II. 70. Arch. 1871. 39.

²⁾ Umlauf. Bělá. Ruk. mus. 98.

³⁾ Vlček. D. literat. 3:0.

⁴⁾ Ball. Studienwes. d. Brüd. 54.

⁵⁾ Čihula obšírně o těch prvních stycích po stránce theologické ve Věstn. Spol. Nánk. 1897. IV.

⁶⁾ Bibl. musej. 25. D. 13.

⁷⁾ Opáčené soudí Čihula ve Věst. Spol. Nánk. 1897. IV. 34. Četl jsem pro vydání výborného článku Čihulova odpověď bratří schválně ještě jednou zase. Je různá tak, že mohla přivoditi, ne-li roztržku, jak Gindely (Gesch. d. böhm. Brüd. I. 190) tvrdí, tož zajisté aspoň zamlklost.

Podle oné úřední odpovědi, jež vyšla jménem správců Jednoty celé, bude nutno i nejpřednější bratrskou školu v Boleslavi, a ovšem též jinde kdekolvěk pokládati drahně let v první půli XVI. věku za školu proti jiným partikulárním školám nízkou, v níž kdo ví, učilo-li se latině vůbec.

Obrat k vzdělání humanitnímu mezi bratry nastal smrtí Lukášovou (r. 1528). Bratři dali se konečné přece přesvědčiti, že nevzdělanost není ještě zbožností a poznávali bezpochyby škody, které z nevzdělanosti plynou. Vyznává Komenský, že nerostla Jednota pro nedostatek literárního umění škol, bratři neměli jazyků světla, nepřátelům byli víc na „osvědčení“ než „přesvědčení“, celých obcí neobsáhli; z nedostatku škol a latiny měli posměchy a vytýkání tkadlecoviny a ševcoviny. „Protož jsme potom i Lutherovými ostrými napomináními i samou nutnou potřebou dohnání škol se chytiti musili a rozkvetli jsme trochu lépe.“¹⁾ Lukáš snadno mohl zavrhnouti latinu a učenost, neboť on obojí na obrany Jednotu měl a obojí užíval, ale kterak se Jednota měla hájiti po něm?

Tu nastal obrat a třetí fáse školství bratrského: humanism přijat od bratří, přestalo se přísné praktické křesťanství protiviti klassickým formám nenáviděného pohanstva antického. Humanism zaveden do škol, za humanismem bratři vysílali mladíky do cizích akademií. K Pražské universitě se bratři neobrátili, ta jim byla kašičná a tudíž protivná. Ale obrat nestal se na ráz. Bratři se obraceli zvolna.

V Apologii r. 1533 bratři vyznávají, že uměním nejsou protimyslní, jakkoli nestudují na vysokých školách, ba že mají artes rádi, zvláště ty, kterými lze utvrzovati pravdy a potlačovati bludy. Tuť tedy začátek obratu patrný. Luther bratry proto také pochválil. Napsal o nich v předmluvě ke konfessi r. 1538, že měli nechut ke vědám, ale teď že vycházejí ne málo vzdělanější (prodeunt non paulo cultiores).²⁾ V té době, zdá se, dostalo se něco latiny do školy mladoboleslavské; r. 1542 dán sem sedmiletý Vilém z Rožmberka; dán mezi pikarty, jichž „učení tenkrát kvetlo.“³⁾ Téhož času (1543) mladý Blahoslav dostal se do školy Tietzendorfovy v Goldberce⁴⁾ (v Lehnickém knížectví), kamž jiní mladíci již před tím byli vysí-

¹⁾ Zoubek. Bes. učit. XV. 178.

²⁾ V. Gindely. Quellen 32. jest jen Lutherova předmluva k Apol. r. 1533. Konfesse z r. 1538 s předml. Lutherov. ve Wittenberce vyšla jest v univ. knihov. Nový tisk je z r. 1561. Přechod k humanis. vyličen Monum. Germ. paed. IV. 325. Ve Vlčkových Děj. liter. 307.

³⁾ Č. Č. Mus. 1845. 339. Bidlo má za to, že vychování mladých Krajišů (tedy i Rožmberského) „zajisté dělo se soukromě“. Gollův Č. Č. Historie. V. 188. Mně zdá se ta zpráva, že „učení tenkrát kvetlo“ pod správou wittenberského praeceptora Matjáše Poleje velmi určitě dotýkati se školy, a nevím, proč by do ní urození chlapci nechodili; při tom ovšem soukromé vyučování není vyloučeno.

⁴⁾ Monum. Germ. paed. IV. 327.

lání (od r. 1530).¹⁾ Začali tedy bratři všímati si té vzdělanosti, kterou prve zamítali, ale nedůvěřovali jí. Malicherným viděla se jim býti dialektická a řečnická gymnastika škol latinských a fakult filosofických. Na synodě boleslavské r. 1546 vyznávají, kterak poznali, že učení cizozemské jen v umění řečnickém sobě libuje; zkusili prý, že jde všude víc o lesk eloquence o lahodnost řeči než o plnost a dokonalost pravdy. Tedy 18 let po smrti bratra Lukáše ještě pořád patrna nevalná chuť k té humanistické vzdělanosti. A budiž pověděno již tu, že nedůvěra ke klassické vzdělanosti z Jednoty bratrské nevymizela nikdy až do konce jejího života.

Revoluci stavovskou r. 1547, v níž měli urození z bratří svůj podíl, dopadla na bratři veliká rána, tuhé pronásledování. Arnošt z Krajku nucen vydati Brandýs, kdež řídil věci bratrské sám Černý. Mladá Boleslav dostala se králi jakožto manství; Litomyšl vydána od Bohuše Kostky z Postupic v pokutě, část Turnova rohozecká, kdež byl správcem duchovním bratr Jiří Israel, propadla králi pro vinu Adama z Vartemberka, a tak hlavní sídla bratrská díl ztracena, díl seslabena. Sbory a školy jim zavřeny, zakázány mandátem z října r. 1547 a novým přísnějším z r. 1548. Litomyšlská škola zmizela docela. Neboť zde soužil bratry zlopověstný Šenaich, zřízenec vládní. V Boleslavi nebylo po prvním mandátě hned zle. Bratři scházeli se stejně, a škola jejich poklesla na pokoutní školu dětinskou. Píšeť r. 1548 Arnošt z Krajku arciknížeti Ferdinandovi na svou omluvu a očistu, že v Boleslavi bratrské školy není, neučí se tu latině ani jiným jazykům; jest tu mládenec jeden v škole obecné, jenž učí pacholátka samému jazyku českému, učí je spěšně čísti a psáti.²⁾ Jinde nebylo ani takové školy trpěno; bratři jsou hnáni z Cech; odešli ubozí z Litomyšle, z Turnova, Brandýsa a odjinud;³⁾ kteří zůstali, pokrývali se, nebo nuceni přetvářati se. Děti jejich musily do škol pod obojích. Když umřel r. 1548 Jan z Pernštejna a nastoupil syn Jaroslav, začalo se také pronásledování bratří na Pardubicku, v Kostece nad Orlicí, v Žamberce, v Kunvaldě, v nejstarších sídlech a kolébkách bratrského náboženství. Po novém mandátě na zničení bratří (1554) zašel také zbor v Novém Městě nad Methují. Na zevnějšek zdálo se, že je konec všemu.

Ale při houževnatosti a obětivé čilosti bratří nezůstalo dlouho tak. V Boleslavi smělou přízní Krajčovou již r. 1553 zbor zas otevřen, a s ním bezpochyby škola seminární i obecná vzpomínaly se. Pomalu zbory hlásily se i jinde,⁴⁾ a učení školní ožívalo, byť jen

¹⁾ Bidlo Jednot. bratr. v prvn. vyhan. 5.

²⁾ Arch. zemak. Opis.

³⁾ Bidlo. Jednota v prvn. vyhan. 15. 17. a násl. Viz také Winter. Život církv. 104 a násl.

⁴⁾ Vlak o bydžovské bratrské „koleji“ z potomních časů není víc zpráv. Honza. Progr. Bydž. 1897. 23.

zase jako soukromé a nízké; za Maxmiliána uvolnilo se bratřím pak docela.

Na Moravě bylo bratřím lépe; Morava nebyla v revoluci proti králi, proto na její pány nemohl tak, jak by byl u věcech víry si přál. Právě v této době některé školy bratrské na Moravě vznikaly „vedle zboru“, tedy školy veřejné, samostatné, čehož příkladem uvedena budiž jen škola v Bytši Veliké (kol r. 1550).¹⁾ Ale synody ani na Moravě nekonány bez nebezpečení; bratři i v Moravě měli nepřátel drahé.

V době pronásledování dostalo se bratřím opětného napomenutí, aby nezanedbávali klassických studií a vyššího vzdělání. Byl to r. 1549 lutherský biskup Pavel Speratus, jenž v Kralovci konaje examen, poznal tou příčinou slabou stránku bratrského vzdělání.²⁾ Vystěhovali z Čech bratři nezapírali, že jsou neučení a jazyků cizích neznali; biskup Speratus tedy přímo poručil, aby bratři posílali děti své do latinských škol pruských, dokazuje jim, že toho nejvíce potřebují ti, kdož chtějí se stát knězi; tu tedy vynucena humanistická výchova mladých bratří cizím biskupem.³⁾ Do Čech bratřím napsal o tom jejich nedostatku zvláštní list vyčítavý. Bratři šli do sebe, byli odhodláni k přijetí humanistické výchovy své mládeže teď již ochotněji a šleje než prve. Na synodě téhož roku 1549 snesli se, že vyšlou mládence do university některé na vyšší vzdělání, jednak k žádosti biskupa Sperata, jednak „pro očištění Jednoty narčené a široce rozvolané, že zoumyslně a potupně vším školním literárním uměním pohrdá.“⁴⁾ Tehda do Basileje vyslán sám druhý Jan Přerovský Blahoslav, vedle Komenského největší, nejznamenitější člen církve bratrské, a jiní vysíláni do Kralovce.

R. 1555 i potom roku 1556 usnesl se sněm přerovský o podpore schopných mládenců výslovně proto, by se naučili jazyku latinskému i německému,⁵⁾ ale potom přece zase stěžovali sobě bratři do zlých následků, jež vzdělání z ciziny s sebou přináší; prý přichází s ním učení hostinské (t. j. cizí), víra postranní, duch nedomácí.⁶⁾ Než nic na plat. Bratři se již nepřestali vzdělávati po humanisticku, ačkoli počet jiných, za vzděláním vyšším vyslaných, byl za všecken čas k velikému úhrnnému počtu bratrských kněží vždy nepoměrně malý.⁷⁾ Není pochybnosti, že ti, kteří, vzdělavše se, ujali místa správců a seniorů, směrem svého vzdělání působili potom také v bratrské školství. Latinský jazyk obdržel na školách bratrských do-

¹⁾ Wolny. Topogr. M. III. 364.

²⁾ Ball. Schulwes. d. Brüd. 66.

³⁾ Bidlo. Jednota bratr. v prvn. vyhnan. 63. 65.

⁴⁾ Gindely. Dekrety. 167.

⁵⁾ Gindely. Dekrety. 178. 179.

⁶⁾ Zoubek. Bes. učít. XV. 95

⁷⁾ Tak dí z nejlepších znalců věci bratrských Müller v Předmluvě k Ohlášení Komenského na spis Martinia. XXVI. Vyd. Akadem. Česk.

movské právo. Ký to div; poměry bratrské zveličovaly se, Jednota rostla, nepřítel přibývalo, literární zbraně na obranu musily hýti ne-li britši, tož aspoň stejné. Tím zajisté stalo se, že v městech, v sídlech bratrských seniorů školy tím rozumem rozšiřovaly se a stávaly se předními, partikulárními školami latinskými. Boleslavské škole na prospěch a rozkvět byl vzdělaný diakon Blahoslav, jenž tu pracoval pol bratrem seniorem Černým. Když pak Blahoslav dostal se k vlivu rozhodnějšímu, když r. 1557 stal se údem užší rady, školství bratrské, kde to bylo možno, zkvetlo humanismem. Nebyl to humanism, jenž vidí svůj účel v sobě samém, v kochání se antickými krásami; bylať latina a řečtina do škol bratrských teď vstěhovaná pořád jen z té nouze nutné, aby bratři vyrovnali se vzdělaností jiným, zvláště svým protivníkům. Tím, že bratři klonili se ke klassickému jazykům jen jako k prostředku obrannému a z nouze, nic se bratřím na pohanu nevyčítá; vímeť jednak, že tehdejší humanismus byl dosti povrchní, a bratři, hledíce při všem k jádru, zamítali pozlátko, a nad to víme, že bratři, jsouce ke klassickému vzdělání chladni, se vší horoucností vzdělávali přirozený, krásný jazyk mateřský a obohacovali ho věru po královsku. Ani největší humanista bratrský Blahoslav nezapomínal pro svou latinu a řečtinu na jazyk národní; známostě obecně, co pro něj nad jiné učinil.

Avšak při patrném vzrostu klassického vzdělání mezi bratry vždy zůstávala strana, která byla toho vzdělání nepřítelkyní, vidouc v něm ne prospěch bratrské církve, alebrž i okazezení a konečné zahynutí. Proti těm, mezi nimiž bratr Augusta jest nejpopovědomější a jakoby hlava, Blahoslav nucen obhajovati školského klassického vzdělání; obhájl jeho, ale philomusové nevymřeli. Nepřesvědčil jich, že kámen hlazený jiný, lepší jest, nežli nepulcerovaný. Na takové bratry mohla padati prudká výtká Flacia Illyrica, jenž r. 1556 tvrdil, že bratři tuze milují nevědomost, nevážíce vyššího humanitního vzdělání ani znalosti řeči, což prý blud fanatický a státu i církvi škodný. Vášnivý Illyricus dopustil se tím výčítky nad spravedlivou míru široké.¹⁾

Nelze pochybovati, že ta strana byla druhým pokrokumilovným dosti těžkým závažím a brzdou. I protož nesmí se svrchupsané přijímání humanismu do škol bratrských pokládati za obecné, velikolepé a rychlé. Nepřímě to plyne ze slov Komenského, an dí, že školami lidí čistých Jednotě přibývalo, což vidouce otcové, vysílali své mládence do cizích větších škol. Ano, cizí školy vždy ještě byly větší. Aby se stěhování v cizí větší školy stalo zbytečným, na to byl učiněn zdárný pokus na Moravě, v Ivančicích.

Za Blahoslava dosavadní bratrská škola v Ivančicích, když byl tu dosazen výtečný ten muž za seniora, zvelebena.²⁾ Bylo tu důle-

¹⁾ Ball. Schulwes. d. Brüd. 68.

²⁾ Zoubek. Besed. učit. IV. 1872. 217.

žité středisko českých i německých bratří moravských, měli tu tiskárnu, sem archiv boleslavský přenesli. Ale škola městská protestantská byla bratřím na překážce. Škola bratrská zakoušela od učitelů a žáků městských všeliká protivenství z žárlivosti náboženské a bezpochyby i živnostenské. Na příklad r. 1569 napsali ti žáci u večer na dveře zboru pohanění, jehož začátek byl, že bratři jsou sekta a kacífatvo („Omnis secta vel haeresis, si bona veraque esset, secta vocari non possit“) a konec, že jsou ševci, tkadlci, krejčíři, i když kázal slovo boží. („Non nullus tamen est sartor, textorque autorque, Qui surgens festo, ruminat verba Dei.“) Tuto urážku opsal do knihy pamětní bratr Blahoslav a pojmenoval nezbedné žáky za to rybalty. „Nic není říkáno těm rybaltům,“ tak připsal pod pamflet, „neb takové trouповské věci od bezbožných blondův splácené, neviděly se býti hodné odpovědi.“¹⁾ Po Blahoslavovi řídil zdejší školu učený bratr Štěpán zajisté zdárně. Povýšení na gymnasium a zmnožení na kollej dostalo se jí r. 1575. Zřízena za gymnasium illustre, za gymnasium šlechtické. Bratřští šlechticové totiž poslali synky své na studia do universit německých, od r. 1574, kdy zvítězilo ve Vittenberce přísné lutherstvo nad směrem kalvinským, vysílána mládež bratrská do Ženevy, Heidelberku, Basileje a do Štrassburka. Právě psaného roku 1575 studovalo ve Vittenberce a v kalvinských universitách na 40 mladíků bratrských. Aby se mladí šlechticové moravští, studující za hranicemi, neodcizovali příliš Jednotě a jejím přísným mravům: složili se jich otcové na vydržování vyššího ústavu školského v Evančicích. Na tu školu poslali Esroma Rudingera, řeči řecké a filosofie profesora, jenž byl pro kalvinství vypuzen z Vittenberka. Pozval ho k rektorátu gymnasia ivančického mimo jiné pány Jan starší z Žerotína. Nabízeno rektorovi 300 kop míš. ročně. Sedmnáct pánů uvolili se na školu skládati. Rudingerovi dán k ruce pomocník, což by dokazovalo, že nezřízeno v Evančicích tehda nové samostatné vyšší gymnasium, na to by rektor sám druhý nestačil. Spíš tomu rozuměti tak, že k dosavadní bratrské škole evančické přidány dvě nejvyšší třídy, v nichž rektor Rudinger s pomocníkem učili klasikům, zvláště řečtině a bezpochyby i rhetorice a dialektice.²⁾ Dosavadní učitelé podrželi grammatiku a elementa. Rudinger vyučoval v Evančicích též jazyku hebrejskému, ovšem ne žáky šlechtické, kteří hebrejštiny neměli zapotřebí. Chodili do hodin těch asi jen seminaristé bratřští. Jináče učilo se tu po česku a po německu. Rektor sám česky neuměl.

Gymnasium ivančické za Rudingera, jenž u víře s bratry se srovnal, obdrželo tak dobré slovo široko daleko, že jesuité a jich nástroj biskup olomoucký uložili o jeho zničení. Padá vystoupení Rudingerovo v Ivančicích právě do doby prudkého pronásledování nekatolíků na Moravě.

¹⁾ Jednání a paměti bratr. Sv. X. Mus. opis herrnhutských knih.

²⁾ Toho mínění Ball. Studienwes. d. Brüd. 92.

Za biskupa Viléma Prusinovského (1565—1572) a jeho dvou nástupců nemohly se nátlisky protestantům a bratřím děti měrou valnou, již proto ne, že za panování Maxmiliána nikde na to nebylo plné příležitosti. Za Rudolfa však bylo jinaké, zvlášť když po biskupu Janovi, jenž v Olomouci panoval kratičký čas, r. 1579 nastoupil na stolec biskupský Stanislav II. Pavlovský z Pavlovic; od té doby bylo znáti ráznou bezohlednou ruku jeho. Týž rok Vratislav z Pernštejna dává mu patronát nad kostely a školami na svých panstvích na Moravě a píše do Tovačova, pokudž by se jaké nové zbory a školy bratrské začínaly, a bratři mládež by chtěli od obecné školy do školy bratrské odtrhovati, toho ať úředník bratřím nedopouští; v takovém malém městě na jedné škole mládež dosti mti může.¹⁾ Nastalo tedy pronásledování, honění kněží, zavírání zborů, ovšem jen tu, kam biskup mohl dosáhnouti, a kde mu panstvo dopouštělo. Někde záhyň bratrské školy nebyl trvalý. Na příklad v Lipníku zastavena r. 1580 od úředníka Albina, rok potom však otevřena zase dovolením Petra Rožmberského.²⁾ Jinde bylo nařízení královské marno. Ve Velkém Meziříčí r. 1577 založila paní Alena Berkovna pomocí šlechty sousední takové gymnasium illustre (Ludus Heleneus)³⁾ jako v Ivančicích bylo, a r. 1580 Rudolf král naléháním hejtmána Hangvice a biskupa Pavlovského již podruhé poručil, aby vrchnost zastavila tu školu, mistry bludné aby vyhnala. Avšak nevyhnala. S uspokojením kronikář bratrský zapisuje si, že vyšly královny rozkazy a mandáty proti pořádku země a tudíž neškodily. V Jihlavě pomohl k rozeznání bratrské školy mor; jakmile se škola rozešla, učitel Ursin vypuzen z města s důvodem, že jest kalvinec a soudem vittenberským za takového že odsouzen. Potom měli bratři v Jihlavě již jen schůze tajné a po škole byla veta.⁴⁾

Tehdáž byli bratři i ve všech královských městech k mlčení tištěni, neboť působení biskupovo a prudkých katolíků ve vládě bylo přemocné; biskup šel svou cestou proti jinověrcům a nebál se. Je to patrné z jeho řeči, kterouž odpovídal k opposici nekatolických pánů na velikonočním sněmě brněnském r. 1583. Jindy, když biskup do soudnice k sněmu šel, páni ochotně rozestupovali se, aby biskup mohl projíti pohodlně; tentokrát nic; chtěl-li do šraňků, tlačiti se musil; při večeri pak u pána Pernštejnského Čeněk z Lippého mluvil k biskupovi, aby mu kněží nevyháněl, aby neposílal nikoho pro ně, že vysoce Bohu přísahá, že by jej oběsiti dal, by jesuita, by kdokoli byl; poddaným že poručil, aby takové vyslané biskupské věšeli na nejbližším dřevě, nehledajíce ani šibenice. S hněvem končil pán: „Když věšíme ty, kteří nám šaty, dobytek kradou, což ne-

¹⁾ Arch. zemsk. opis z Roudnic. arch. U Dvorského v Pamět. str. 416.

²⁾ Svazek XIII. herrnhut. pamětí v mus. 11. a zmínka zas 78.

³⁾ Dr. Jan Novák vypsál z Cerroniho Gesch. der evang. Schul. v arch. zem. moravsk.

⁴⁾ Svazek XIII. herrnhut. pamětí; v mus. opis. 283. 390.

máme těch věsiti, kteří nám lidi krásti chtějí?“ Tomu biskup chladně odpověděl i pohrdlivě: „Ne tak snadno se dá věsiti!“¹⁾

Fridrich z Žerotína r. 1585 naznačil zhoršenou situaci poměrů náboženských s šetrnou loyálností vyjádřením, že bratřím bylo jinaké za císaře Ferdinanda a Maxmiliána; „musíme i nynějšího pána našeho daleko od pana otce i děda jeho rozdílného míti, Jeho Milost, což by se poddaným za dobré vidělo, nemůže pojednou poustoupiti.“²⁾

Do té doby zlé za prvních let krále Rudolfových vpadl Esrom Rüdinger se svým vyšším bratrským gymnasiem. Této první vyšší škole bratrské biskup a jesuité uložili konec. Nad evančickou školou počal se vznášeti oblak, ale dechnutí Hospodinovo rozrazilo jej. Tak zapisuje si r. 1580 o začátku boje kronikář bratrský. Císař Rudolf dal totiž psáti na Moravský Krumlov Janovi z Lippého, v sobotu po sv. Václavu roku řečeného, aby v Evančicích zastavil tu novou školu, do níž mistr uvozuje nové bludné učení. I odpověděl pán, že jest mu s nemalým podivením, kdo směl císaře tak zpravit, vždyť nové školy se v Evančicích nezaráží, tu již byla za jeho děda.³⁾ Po čase Rudolf psal zase. Ale bylo málo platno. Biskup stále naléhal, tedy r. 1583 dopsáno jest Vilémovi z Lippého, bratru předšlého Jana, aby Stanislavu biskupovi pod tají vydal toho Ezdroma, jenž jest člověk sektářský, kalvinský, ze Sas vyhnaný.

Když tento královský rozkaz došel, Esrom ochrnutý ležel; bylať mrtvice pokusila se o něho. I honem vystrojen ze školy prý, *neboť* byl strach, že pochopové biskupovi přijdou za psaním královým hned. Ale tuze nemocen jsa, nemohl snést Esrom dlouho toho „koutkování“ a tudíž vrátil se zas do školy pod ochranu pana Viléma.⁴⁾ Ten psal císaři, že škola bratrská v Ivančicích od dávných časů ještě za pana děda jeho postavena a držána bez přítrže; podaným svým že dal na tu školu privilej, aby to tedy císař povážil, má-li ji teď rušiti; Esrom že dosazen od nebožtíka otce, není kazatelem, nad to od dávného času jest nemocen, že školu držeti, ale ani sebou hnouti nemůže, mimo to jest Esrom cizí poddaný, jak lze na takového sáhati, tomu že císař lépe rozumí než pisatel. V jiném následujícím psaní Vilém z Lippého připomenul císaři, že ten Esromus jest do Ivančic za profesora svobodných umění povolán, od pánův a rytířů že svoje vychování má a tudíž jest na svobodě, „jakž takového povolání lidí obyčej jest“.⁵⁾

Ale biskup v boji neustal. Jen to ho zdržovalo, že rozvínoval činnost proti nekatolíkům také jinde v stejný čas. Nařikal bratr Eneas, tou dobou hlava shoru ivančického, že biskup olomoucký „jakousi hispanské podobnou inkvisici uvéstí usiluje“; šlechticové

¹⁾ Tamž 331.

²⁾ Tamž 397.

³⁾ Tamž 12. 13.

⁴⁾ Tamž 306.

⁵⁾ Tamž 328. 330.

ujímající se bratří, činili biskupovi prudké výtky; ten se omlouval nekatolickým urozencům, že koná svou povinnost, že činí vše pro pravé náboženství a nic proti nim, nic proti svornosti.¹⁾

Při té veliké ochraně a obraně, kterou mělo gymnasium ivančické, ještě dlouho se tu držel Rudinger „gubernator studiorum in schola fratrum Evančicii“, ale konečně nevydržel. Biskup byl přece mocnější nežli všickni Esromovi ochránci dohromady. Esrom r. 1588 odešel do Němec, kdež r. 1591 v Altdorfě umřel.²⁾

Němec Esrom Rudinger byl první těch málo rektorů na školách bratrských, kteří věnovali se cele vyššímu školství v Jednotě. Jináč konávali práci školskou, ať už bylo při ní drobet latiny či nebylo, i v těch dobách pořád akoluti. diakonové i některý ordinovaný kněz, nežli se dostal k faře. V tom nejslabší stránka školství bratrského. Neměloť větším dílem a větším časem učitelů z povolání. Akolut, diakon i kněz musili pokládati svou činnost učitelskou za přechodní. Byla tu jediná pomoc na stálejší vyzdvižení škol, totiž vzdělati si učitele se stálým povoláním, nebo volati z ciziny takové kalvinské humanisty učené jako byl Rudinger. K onomu se bratří neodhodlali, a na vydržování rektorů učených, z ciziny volaných, kteří by ze školy byli živi, nebylo v Jednotě peněz; škola neměla pevných důchodů, aby učitele živila samostatně.³⁾ Právě osud evančického gymnasia Komenskému jest dokladem, jakou škodu měli bratři z toho, že školy jejich pro nedostatek důchodů nedovedly získati a udržeti znamenité lidi za učitele.

Gymnasium evančické odchodem prvního učeného rektora Rudingera nezauvážilo, vyskytují se na něm později učený Adam Felinus (Kocourek † 1598), rektorem je tu po něm od r. 1598 mistr Mikuláš Albert z Kaménka, pozdější professor Pražské university (1611). Ale gymnasium kleslo. Urození pánové neplatili ochotně, jakž byli slíbili; učení rektorové, nemající podpory, rádi školy evančické utíkali, ale než utekli, hývali s bratřími na štíru.⁴⁾ Což nespokojen tu býval Albert Kamének! Naříkal na těžkou práci, nevděčné rodiče, závist kolegů, protivenství od nepřátel. Přesadili ho tedy bratři do Fulneka.⁵⁾ Školu po něm vedli kněží bratrství, po nich za nějaký čas získán škole z Basileje magister Jan Dengius. Tedy stálá změna.

Mimo školu ivančickou a mezeříčskou v přední školy bratrské vyvinuly se ty, jež byly při seniorátech v Přerově a v Boleslavi, ale z nedostatku zpráv zevrubnějších nedovedeme stav vyššího učení jejich odhadnouti. Víme jen, že synod r. 1584 v Mladé Boleslavi konaný usnesl se, aby při sídlech seniorů takové hlavní školy

¹⁾ Tamž 318. 319.

²⁾ Ball. Schulwesen d. Brüd. 97.

³⁾ Ball. Schulwes. d. Brüd. 74. 96.

⁴⁾ Zoubek. Bea. učit. IV. 216 IX. 165.

⁵⁾ Gindely. Dekrety 274.

byly chovány na prospěch obce a církve. A poněvadž seniorové tou dobou byli již všickni učení mužové, bude jisto, že hlavní školy své biskupské upravili po onom usnesení r. 1584 tak, aby vyrovnaly se školám partikulárným. Při tom ovšem ty školy měly účastenství v nejistém živobytí bratrské Jednoty; když udeřilo pronásledování, bylo v ráz po škole, a když nebylo pronásledování, dusil ji zápas s lutherskými a utrakvisty. Vizme biskupskou školu v Přerově.

Přerovská škola byla některý čas opravdu nevalná. Některý diakon učil tu latinské grammatice již za doby panství pánů Pernštejnů, ale přerovská škola od vrchnosti byla velmi omezoována, takže ani dobře nemohla prospívat. Suplikace „literátů“ přerovských, podaná vrchnosti pernstejnské r. 1566, dosti jasně ale smutně osvětluje stav tehdejší biskupské školy bratrské. Literáti totiž návodem Jakuba Zezhule, odpadlého od bratří kněze, žalují pánovi do bratrů, že chovají víc žáků přerovských nežli dvacet; toť proti pánovu milostivému nařízení, jež stalo se na prospěch rektora a školy městské protestantské; prý těch žáků mají 37 Přerovanů, přespolních nad to víc; „dítky nejpřednějších osob tam jsou odjaty“, tak že v škole podobojích toliko děti lidí chudých a podruhů se učí, a to vše jest na škodu rektora školního; tenť s pomocníky svými, „nejsouc odnikud stravů opatřen, na to očekává, co by mu mendičkové přinesli od lidí;“ nad to bratři i „funera sobě osobují“, kdo jich požádá, hned těla mrtvá pochovávají a tím plat rektoru školy městské náležitý uchází.

V té žalobě ani nezajímá nás, že žárlivost protestantské školy nevznikla z náboženství, nýbrž pro nějaký groš; nám šlo jen o to, ukázati, kterak byla biskupská škola sešněrována, když nesměla víc žáků městských míti než dvacet. Bratra Matěje Červenku, jenž tehdež zbor vedl, mrzelo to udavačstvo. Zapsal v knihu o jeho původu: „Právě Zezhulkou se pronesl, za dobrodiní zlým se odměňuje.“¹⁾ A pánovi psal omluvu; prý žalobníci připsali některé žáky cizí za přerovské, pak prý připsali nad to výš i ty, kteří nejsou v katalogu žákův, totiž takové děti, které na žádost rodičů při jiných starších do školy chodí, aby doma nehrály a rodičům na péči nebyly; ty „pro věk ještě se nic neučí, ale k větci sou překážce“; ostatně se od nich platu nebéře, ba nebéře se nic ani od mnohých panských bohatých pacholátek.

Té omluvě vrchnost asi docela nevěřila; Vratislav z Pernštejna vyslal kommissi²⁾ na přesvědčenou; ta dala ve škole žáky náhle přepočítati. Omluva bratrská nalezena správnou. Žáků nalezeno 34; v nichž právě 20 domácích; po přečtení katalogu tázání literátů a kněz, aby ukázali jediného žáka nad dvacet domácích povolených,

¹⁾ Sv. X. Jednání a Paměti bratra. 312; v mus.

²⁾ Pán poručil nejprv úředníku tovačovskému Valkounovi Oldřichu, ale ten, jsa bratr, nechtěl, aby se neřeklo, že bratřím nakládá; vyslání tedy s ním 2 purkmistrové, písař a ještě 2 páni. Tamž 314—318.

i nevěděli ho a tím lež ukázána; jen malé děti musili bratři vybýti, na proti tomu udavačům dostalo se napomenutí, aby pána se vším nezanášeli, jen s tím, co je pravda.¹⁾

Byla tedy biskupská škola v Přerově obmezena; později se jí uvolnilo; kolik přispělo synodální usnesení r. 1584 o hlavních školách k zlepšení školy přerovské, není známo, ale ať spraveno co nebo nic, úplnou partikulární školou nebyla; tu chtěl zde zříditi teprv koncem století pan Karel z Žerotína. Psal o tom Amandovi Polanovi do Basileje roku 1599, chtěje zvědět, kterak ve švýcarském sv. Havle (St. Gallen) takový ludus literarius vypadá a co stojí. Maje panství prodloužené a nad to ještě právní spory, pán při nejlepší vůli nebyl s to, aby dle svých úmyslů zřídil v Přerově vyšší školu latinskou.²⁾ Na té škole, jak byla a zůstala, od r. 1614—1616 učiteloval mladistvý Komenský. Snažil-li se již tehdy, aby žáci naučili se latině snadněji (r. 1616 vydal *facilioris grammaticae praecepta*), za dvě léta své zdejší činnosti ovšem mnoho zreformovati nemohl.³⁾

Také o třetí biskupské škole bratrské v Boleslavi málo jest zevrubných zpráv na oceněnou hodnoty a rázu, jaký zajímala ve školství českém. Kvetla-li za bratra Černého (1565 †) humanismem — pokud bratři taková studia připouštěli — pod seniorem Augustou, jenž byl těch studií protivce, jistě se latinské učnosti v boleslavské škole nevedlo valně. Odtud asi nejspíš odůvodněno usnesení synody boleslavské r. 1584 stran škol při seniorátech. Snad škole potom nějak pomozeno. Škola slula „hlavní“, byla tedy vyšší kvality. Říkáno škole na Karmeli také německá, protože v ní učeno německy, česky a grammatice. Protivenství od druhé školy boleslavské, od protestantské, bratrská škola tu neměla jako v Přerově. Zde bylo bratři víc a byli snášenlivější nežli protestanté.⁴⁾

Ale život bratří v hlavním sídle českém nebyl vždy prost neklidu. Strach přepadl bratry zvlášť r. 1580, když Istiví Vančurové, Markvart Studenecký a Jiřík Valečovský, nešlechtným úmyslem podráždili zlostného mladoboleslavského pána Adama Krajtře, že dopustil na nich násill (byli od lidu bití, začez soudem zemským hrdla odsouzen. Při tom šlo i o konfiskaci pánových statků a zničení zboru i školy bratrské. Naposled se pán císaři vyplatil penězi velikými a škodou nemalou.⁵⁾ Strach o život přepadl bratry boleslavské, když r. 1588 nabyt panství Jiří Lobkovic, vášnivý nepřítel všech nekatolíků; již přišli do Boleslavi jesuité. Ale i to nebezpe-

¹⁾ Tamž. 318.

²⁾ Ball. Schulwes. d. Brüd. 104.

³⁾ D'Elvert v Gesch. d. Studienanst. in Mähr. 25. z fantasie dī, že Komenský zdejší školu převrátil už tehdy jako v nějakou reálku. Ball. Schulwes. 105.

⁴⁾ Smluvili se r. 1595 o rovné právo náboženských stran v městě. Keze-liova kronik. v mus. 151. 167.

⁵⁾ Paměti Herrnhuts. sv. XIII. fol. 1. Opis v museum.

čenství minulo šťastně. Směnou za Chomůtov stal se v Boleslavi pánem německý lutherán Bohuslav Lobkovic, a ten bratři netiskl.

R. 1597 vykoupilo se město Boleslav Mladá z poddanstva a stalo se pak městem královským; bratři s protestanty pěkně se snášeli, a byla naděje na rozkvět všech poměrů nejen školských. Než návodem bojovných katolíků císař r. 1602 dal vyhlásiti mandát na pikarty, a zbor boleslavský se školou zavřen, zapečetěn. Těžce bratři nesli uzavření nejpřednější své školy v království. R. 1609 vidíme dva vyslané z úřadu boleslavského, Jana Skalku a Mikuláše Zahrádku, ani přijeli k Petru Vokovi Rožmberskému, prosíce za pomoci, aby mohli vyzdvihnouti v městě svém „učení svobodné literární.“¹⁾ Z prosby viděti, že jim na mysli bylo zase zříditi nějaké gymnasium illustre. Sehnalše pomoci, skutečně r. 1610 bratři v Boleslavi otevřeli partikulární školu.²⁾ Že hlavní škola boleslavská po svém znovuzřízení byla vyšší gymnasium, to lze souditi dle učitelů věhlasných, kteří byli tu potom rektory. Rektoroval tu učený Streje, jenž uměl česky, německy, latině, řecky i hebrejsky a byl znamenitý musikus; není nemožno, že učil na gymnasium tom v nejvyšší třídě i hebrejsky.³⁾ R. 1617 stal se tu rektorem učený Julian Poniatovský.

O bratrských ostatních školách latinských mimo řečené hlavní nedopátráš se snadno, jakého byly stupně. A bylo těch škol bratrských všelikterakých časem drahně; v XVI. věku dopočítáš se v Čechách a na Moravě více než čtyřiceti měst, kde tušíš školu aspoň latinských začátků. Znamenitějších škol latinských rázu partikulárního bylo nade vši pochybnost celkem málo, známostě, že nařikal na ten nedostatek škol ještě Komenský; vždyť on sám poznal latinu teprv v 16 letech svého věku, v Strážnici a jinde, kde se za chlapectví vzdělával, jí na škole neměli.

Pokud lze z kusých zpráv chytiti, z lepších škol latinských byla na Moravě ještě také náměstecká a fulnecká, již se dostalo r. 1559 privilegia a svobody,⁴⁾ také chropiňská byla (1561) latinskou, (zašla i se zbořem, když r. 1615 koupil Chropiň kardinál Frant. z Dietrichštejna). Na Moravě budou zajisté ty školy z lepších, kteréž vysazeny byly vedle škol podobojích a proti nim; závodění se školou jinověrnou nutilo školu bratrskou, aby byla onačejší, i když nebylo v ní mnoho latiny. Takž tušíme, že starodávná škola bratrská v Lipníku, když r. 1569 obdržela od vrchnosti privilegium,⁵⁾ že jí nemá býti překáženo, vzkvetla na lepší; škole v Kounicích Jiří Zastřízl r. 1571 dává dům a právo i s povinností, aby se v ní učilo svo-

¹⁾ Březan. Petr Vok. 240.

²⁾ Zoubek. Posel z Budče 1870. 406. Nesprávné datum u Balla Schulwesen 86.

³⁾ Ball. Schulwesen d. Brüd. 87.

⁴⁾ Wolny. Topogr. III. 195.

⁵⁾ Týž V. 127.

bodným uměním a jazykům; týž účel měl Samuel Osovský na Doubravici, když r. 1573 dal škole v Třebíči svobodu, aby byla bez překážky školy té, co je u kostela.¹⁾ Asi na stejný konec vysazena r. 1578 škola v Taskově²⁾ a jiné jinde.

A nepřestávalo panstvo bratřím příznivé takových škol vysazovati nikdy; vždyť ještě r. 1610 Jan Fridrich z Žerotína a na Strážnici osvobozuje sbor v městečku Velké a dovoluje, aby správcové bratrství školu svobodně mohli způsobiti a držeti bez vseliké překážky pánovy a kohokoli jiného, též kněží, žáků i obyvatelů městečka Velké.³⁾

Kterak se učitelé protestantští báli závodění se školou bratrskou, to patrně ze suplikace, kterou r. 1580 podali konšele rychnovští Buriann Ledeckému z Chroustovic, ouředníku Buriána Trčky z Lípy. Suplikace začíná se nadávkou. Prý bratři uvedli sem (do Rychnova) do nového domu kněží a mladé, „jimž říkají jáhnové a někteří je jmenují jehňaty, z nichžto jsou někteří rozličných řemesel, ševci, tkadlci, plátníci“. Po té urážce následují strachy. Kdyby prý se jim nepřekazilo, neměli by Rychnovští ani farářů ani učitelů školních, vždyť by se, kdyby méně dítek k cvičení a učení literárnímu mívali, nemohli ani živiti ani v kostele chval božských vykonávati; bratři pikhrté, majíce své jáhny, odtrhli by mnohé dítky a dali by je na učení k nim, a učitelé městští vyvstali by a pryč by ušli. Úředník Ledecký na tu prosbu připsal pánovi, že se mu vidí, aby bratři žádných učitelů školních nechovali, než aby děti své dávali do školy městské. Kterak pochodili, nevíme. Před tím za panování Jaroslava z Pernštejna v Rychnově bratři zbor ztratili; bylo jim tajně scházeti se jen v noci; teď r. 1580 koupili si dům zase, a odtud ten strach protestantů rychnovských.⁴⁾

Podobné nařikání učinil farář protestantský v Bystřici pod Pernštýnem, prý má žáky na stravě, ale pro bratry teď že nemůže obstáti.⁵⁾ V Slavkově moravském hněv školy a kněze protestantského tak vzrostl, že r. 1581 farář Tobiáš Závorka a Johannes rektor chodice po koledě posekali jednoho z bratřích; na zámku pak věc srovnána tak, aby kněz a rektor raněného bratra odprosili a dali za ouraz 30 kop. Odprosili, ale nedali nic.⁶⁾

V Čechách litomyšlská a landškrounská byly před jinými z lepších. Také škola bratrská v Tuchoměřicích uvádí se v jezuitských pramenech za slavné a hojně navštěvované gymnasium,⁷⁾ ale z pramenů bratrských nevíme o tom nic bezpečného. To jisto, že v Tucho-

¹⁾ Müller. Hist. Sbor. II. 206. 207.

²⁾ Wolný. Topogr. III. 127.

³⁾ Brandl. Č. Mat. Morav. 1882. 161.

⁴⁾ O tom obšírně v pamět. z Herrnhuta XIII. sv. Opis v mus. 42. 43.

⁵⁾ Tamž 62.

⁶⁾ Tamž 244. 247.

⁷⁾ Schmidl. Hist. Soc. Jes. III. 298.

měřících bratří byli; roku 1567 zakazuje vláda Ctiboru Služskému schůze „pikartské“ v té vsi;¹⁾ ale o slavném gymnasiu nikde nic.

V některém českém městě, kde bratři byli i počtem znamenitějším, neosmělili se školu veřejnou držeti. Aspoň se badatelé tak myšlenka vtírá, že ji neměli. Když bratři pardubičtí voláni po mandátě královském r. 1584 na zámek, vyčítáno jim všechno všudy, jenom ne škola.²⁾ Tu zajisté byli by učitelé městské školy pokládali za svoji ujmu. Zdá se tedy, že v Pardubicích bratrské děti buď učeny soukromě po rodinách nebo že chodily do městské školy podobojích, takže bratrský kněz ve zboře napravoval u dětí jen katechismus. V Domažlicích bylo bratří dost a z r. 1568 jest zpráva, že musí konati v domech pokoutní schůze.³⁾ Jakou tedy mohli tu mít školu? V Oustí nad Orlicí v též čas bylo bratří plno, ale děti jich nuceny choditi do městské školy protestantské; žalujeť r. 1569 kněz Jakub Vratislavovi z Pernštejna, že bratři školu opouštějí a toliko o zbor péči mají.⁴⁾ To jistě opouštěli školu farářovu, městskou.

Ani v Praze, kdež držela se od doby krále Maxmiliána nemalá osada bratrská v Spálené ulici, v Opatovicích a kolem sv. Vojtěcha, nebylo jináč; osada scházela se pokoutně, a děti její musily do veřejné školy farní; jakž jináč měli bratři pražští své děti vzdělávati, když schůze pokoutní i za dobrého krále Maxmiliána jim zapovídány a hrozeno, že budou od rychtáře bráni, jakmile se někde sejdou v domě.⁵⁾

Zase proti tomu jsou zprávy, že i v malých místech veřejnou školu bratři měli. Na příklad r. 1602 odkazuje do Horažďovic zatecká měšťanka Dorota Kapšova na dům bratrský a na sirotky, kteří by se chtěli učiti literárnímu umění, 100 kop míš.; táž i do Příbenic na dům a učení tolikéž odkazuje jako do Boleslavě Mladé.⁶⁾

Ze všeho patrno, že jako na Moravě stejně nemohlo býti ani v Čechách ve školství bratrském nic pevného, nic stálého nikde, poněvadž Jednota sama žila život štvané srny, kterou, sotva že se odvážíla na světlo a slunce, nepřítel brzo hnal zase do pustých temnot. Snadno se stalo, že i ty veřejné školy bratrské v Čechách, jež svrchu mimo boleslavskou položeny za lepší, časem zacházely a některé i zašly docela. Právě v tu dobu, co na Moravě biskup Pavlovský, dosednuv na stolec, provozoval proti jinověrcům zle, nastalo

¹⁾ Arch. místodržitel. R. 109. 15—2. Tamž. Missiv. 109. 15. Sněmy. V. 198.

²⁾ Paměti herrnhutsk. sv. XIII. v mus. opis. 367.

³⁾ Svazek X. Paměti herrnhutsk. 362.

⁴⁾ Tamž 433.

⁵⁾ R. 1565 tážán v radním domě bratr Pechanec, proč dopouští schůze bratrské v domě svém proti záporě císařské. Odpověděl, že Bůh chce, aby byl ctěn jak v kostele tak v domích. Arch. pražs. č. 1239. 161.

⁶⁾ Horažď. zbor připomíná se r. 1581 v herrnhut. Pamět. Sv. XIII. 66.

v Čechách tuhé bratřím pronásledování nastoupením na arcibiskupství Martina Medka (1581). Z prvních tehda zahynula bratrská škola litomyšlská a landškrounská. Do Litomyšle volal již před tím roku 1574 Vratislav Pernštejnský jesuity; roku pak 1579 vydal rozkaz, aby nebyly dovolovány schůze bratrské. Týž rok 1579 Vratislav z Pernštejna psal do Landškrouna, že nechce, aby bratři školy měli, to je na ujmu škole obecní a tudíž hned aby bylo zapověděno od ouředníka.¹⁾ Takž nastalo utrpení; přišel jesuita Baltasar, jemuž říkali tu nadávkou „Pátý Plucar“, sedláci zavírání do svinských chlívků; od třiceti šesti zborů v tom kraji bratrském odehnání kněží; škola litomyšlská zrušena; landškrounský zbor r. 1582 do gruntu stržen. Kancelář království Českého Vratislav Pernštejnský vydal rozkaz, aby v obou řečených městech byla škola jen obecná; na jedné té škole že jest zde dosti. By pak bratři z nouze neutekli se ke škole pokoutní, k primitivní škole hospodářů a otců, poručil pán, kdo by děvčata učití měl, ten aby s vůlí a vědomím děkana k tomu byl nařizen, a pacholata aby mezi děvčata nebyla dávana; který by hospodář toho v svém domě se dopustil, nechť 5 kop pokuty dá na opravu školy obecní.²⁾

V Landškrouně polepšilo se bratřím r. 1588; když panství přešlo v ruce Adama Hrzána z Harasova; v Litomyšli však již nebylo nikdy dobře. R. 1587 zapisují si paměti bratrské, že Vilím z Rožmberka, když se z Polska vracel, na místě staré paní z Pernštejna jakožto zeť tuze zakázal, aby bratři spolu ani — nemluvili.³⁾ Nic platno nebylo naříkání bratří, a marné kronikář jejich, když bratři r. 1586 hnáni z Čechelie od Josefa Kolovrata na Košátkách, volal o pomstu: „Ale, ó, bože, rač dáti, aby se to na něho shrnulo, co on nevinným lidem obmejšl!“ Arcibiskup Martin, kde nemohl sám, naváděl pány, a tak braly za své zbory a jedna škola po druhé.

Po majestátě na svobodu náboženskou šlo pronásledování bratří a jinověrců svou cestou dál, ale školství bratrské přece postoupilo o stupínek výše založením nového gymnasia. Nemíníme oné partikulární školy bratrské, která založena při semináři bratrském v Praze. Co nejistého o té škole víme, položí se doleji na jiné místo. Tu jde o veliké založení kolleje a akademického gymnasia bratrského, kteréž učinil slavný Rožmberk Petr Vok v Soběslavi. Město to mělo od r. 1501 jen školu nízkou, dětinskou. Před tím bývala tu nějaká vyšší, latinská; ale ta roku právě řečeného studentskou demonstrací o níž svrchu již vypravováno, sešla, neboť od té doby se žáci škole soběslavské vyhýbali. Petr Vok, poslední svého rodu, roku 1610

¹⁾ Arch. zemsk. Opisy z roudnick.

²⁾ Svaz. XIII. heřrh. Paměti 232, 235.

³⁾ Tamž 489.

⁴⁾ Tamž 463.

kšaftem ¹⁾ ustanovil peníze na založení v Soběslavi „školy pod obojí“ (gymnasium illustre), jejíž cíl jest „poznání čisté pravdy boží podle sv. písem a pravé víry křesťanské podle konfesi české, z r. 1575 nedávno od J. M. c. Rudolfa II. potvrzené“. Pán nařídil, aby na její chování z důchodů novohradského panství každoročně 4000 kop míš. se vydávalo. Universitě Pražské dal o tom zprávu 27. ledna 1610. Psal, že učinil odkaz na zbudování „scholae soběslaviensis“, že radou kurfiřta falckého a jiných křesťanských a orthodoxních knížat té škole zákony předepsal, jež přikládá, nad to že postaral se o budoucnost školy té i po své smrti, totiž zřízením několika poručníků nad školou a tudíž doufá, že to gymnasium illustre, nařízené chvalitebně a co nejlépe, království Českému bude prospívati a že z něho jakoby z koně trojského mnozí mladenci budou vydáváni na užitek obce, církve a škol; aby to gymnasium nebylo oslabeno, nemůže prý rožmberských alumnů poslati do Prahy a k universitě příkázati (zač totiž tehda universi ho prosila). ²⁾

Poslední Rožmberský pán založil při škole i konvikt nebo pensionát, v němž by stipendisté měli byt a stravu. Nadace mohla dostačovati na 40 chovanců, počítána-li kopa na týdenní výživu jednoho mladíka; 12 míst ze všech vyhrazeno mělo býti pacholátům víry „podobojí“ z panství; jim také mělo poddanství po dvacátém pátém roce býti odpuštěno. Podle stipendistů měli býti za externisty přijímáni hoši, pacholátka vtipná a pobožná, dle uznání poručníků, Čechové i cizí národové pod jednou i pod obojí. Zakladatel nechtěl, aby platili žáci plat školní. ³⁾

Zdá se, že pán bez velikého otálení školu mínil uvésti v skutek. Ale v listopadu následujícího roku (1611) Petr Vok rozloučil se s tímto světem. To byla škola soběslavská bez odporu rána; nikoli tím rozumem, že by učitelé rožmberské školy té, „ostavše na suchu“, byli rozběhli se. ⁴⁾ Kdo ví, byli-li jaci v tu chvíli. Však v tom je rána, že zakladatel byl by jakožto otec té školy, na níž mu velmi záleželo, nahodilě chyby její svémocně i snáze a rychleji spravil nežli dovedli toho poručníci.

Ne lze viniti dědice Jana Jiřího ze Švamberka ani ostatních kurátorů a tutorů, ⁵⁾ že by byli kulturního odkazu posledního Rožmberka sobě nehlédli; začali se o školu starati hned a upřímně. Na podzim r. 1612 úředníci, od Švamberka zvolení, jali se svázeti stavivo k nové nádherné škole a kolleji. K stavení přibráno i kus

¹⁾ Zpráva Rybičkova o kšaftě v Č. Č. Mus. 1881. 183. Schaller Topog. Budweis. 53—91. Do desk dostal se kšaft r. 1611.

²⁾ Arch. univ. Rukop. A. 17. VI. 188.

³⁾ Sborn. Histor. kroužk. 1899. I. 78. Linter.

⁴⁾ Jak di Balbin a co vyvrátil Voigt v Act. litter. II. 292.

⁵⁾ Kurátoři ti byli vedle Švamberka: Dépolt Švihovský z Risenberka, Václav Budovec, Vác. z Roupova, Adam Linhart z Neuenperka starší i Adam mladší.

hradu soběslavského. Z počátku se penězi neskrbli; jest zápis, že r. 1613 Libra a Vrabec najednou přijali na stavbu 3000 kop míš. Z treboňských důchodů pilně vydávány pentze.¹⁾ Vlaši pustili se do stavby. V tom čase vyšší učení již také uskutečnilo se, ale arcí útulek mělo zatím v domě soukromém, najatém; újmu některou utrpělo morem r. 1613. Ale také stavbě se nedařilo; úředníci byli loudaví, a soběslavští měšťané ncteční; obě chyby asi souvisely. R. 1614 stavba dovedena pod jedno patro. Sešlo s najímání domu soukromého, a škola s professory vstěhována slavnostním úvodem do stavení nehotového. Potom na jaře v stavbě zas pokračováno, ale neochota Soběslavských, kteří nechtěli dříví ani za peníze dávat, do té míry vzrostla, že úředníci již skládali se sebe péči o stavbu, a Švamberk v hněvu dopsal Soběslavským: „Kdybyste rozvážili, s jakým dobrým úmyslem ta škola u Vás založena jest, měli byste také dříví nekuliti prodati, ale darmo dáti.“²⁾ Také se teď častěji nářky ozývají v pramenech, že není peněz na výplatu řemeslníků. Za takových nepříjemných poměrů r. 1615 stavení dospělo ke krovu a ke konci. Na místě starého zámku postavena rožmberská škola a pěkná kolle; Balbin, za jehož času, byť na spadnutí, ještě stála, zove ji „moles scholarum visenda.“³⁾ Fundace rožmberská dostala se pro pevnost přičiněním dědiců do zemských desk na zlost katolické strany, která nepřála vyzdvižení té školy.⁴⁾ Švamberk platil ochotně učitele a jménem tutorů r. 1613 vydal řád gymnasia soběslavského (Instrutio et ratio docendi in illustri Rosenbergensi gymnasio Sobeslaviae).⁵⁾ Do školy měli přijímání býti alumnové, kteří již uměli číst a psát; na tu přípravu měla posluhovati dosavadní škola městská v Soběslavi (schola civica). Na gymnasium, ve tři stupně rozděleném, učiti se mělo grammaticae, latinské a řecké poesii, logice, rhetorice.

Však přes to že mistr Adam Rozácin r. 1615 ve své panegyrické řeči klade školu soběslavskou k předním v království, a Stránský vyhlásil ji za znamenitou školu vytříbeného náboženství,⁶⁾ škola nekvetla zdárně. Poručenci byli nuceni pomýšletí na její uzdravení. Stonala několika chybami zlými. Žáků bylo málo a u protivné strany z toho smích, že hotové stavení prázdné. Slovní archivář Březan r. 1616 psal návrh reformační panu Janu Jiřímu Švamberkovi. Chyby gymnasia viděl nejprve v tom, že není při něm nejnížší třída; děti, nemajíce praeceptora abecedáře, raději do školy nechodí, a gymnasium má žáků málo; to by se napravilo, kdyby městská škola přenesla se ke gymnasium anebo kdyby se našli noví učitelé. Druhá

¹⁾ Arch. treboň. I. A. 3. K. α 41.

²⁾ Linter. Sbor. Hist. Krouž. 1899. I. 83.

³⁾ R. 1620 rathouz ze školy udělan. Arch. treboň. I. A. 3. K. α 41.

⁴⁾ Apologia II. Mus. 31. C. 13.

⁵⁾ U Voigta. Acta litt. II. 282.

⁶⁾ V Respubl. Překl. Tonnerův. 27.

podstatná chyba jest v nerozlišnosti všeho učení; rektor tu Němec, a „Němec nedouka Čecha s užitkem srozumitelně učití nemůže;“ třetí chybou bylo nějaké nedostatečné zřízení v kolleji, v kontubernium: rodiče berou z něho své děti domů, „neboť čistý s prašivým musí líhati.“ Březan radí též k zřízení oekonomu, domácího hospodáře, a pak k tomu, aby žáci měli v kolleji stravu. V ostatních návrzích reformačních, jež týkají se alfabetářů, pak rad, kterak by se měli učití Čechové, kterak Němci, jest také návrh, aby škola měla dobrého písaře, který by učil formulám listovním, by pak ze žáků mohli se státí dobří písařové (notáři).¹⁾

Rektorem té školy tehdáž byl Michal Gehler († 1619), doktor filosofie a mediciny, Němec, jenž za adjutory přivedl s sebou také Němce, kteří s českou mládeží nedovedli nic kloudného svéstí. Byli to Melchior Agrikola, philologus et poeta, prorektor; Benjamin Ursinus, Slezan, matematik. Pan Švamberg sotva co spravil na lepší; znechucen byl konečně také sporem o rožmberské dědictví. Katoličtí bojovní protivníci, zvlášť Slavata, dovedli toho, „že jsou Lucie Otilie Slavatova z Hradce a Vilém mladší z Lobkovic k týmž všem statkům se právo míti pokládali“²⁾ Ale tomu se Švamberg tuze bránil, aby rožmberskou školu podle přání Pražské university, několikrát opakovaného, přeložil do Prahy pro větší a hojnější vzdělání akademie. To se mu vidělo býti proti úmyslům a kšaftu slavného zakladatele. K tomu také uváděl za důvod, že by Soběslavským vznikla odnětím gymnasia škoda, a že by se jí bránili. Z kurátorů pro přenesení školy té byli Linhartové; jiní se vzprali. Joachim Ondřej Šlik, jenž byl od universi vyžádán za sprostředkovatele, píše r. 1613 professorům do Prahy, že se věc hatí, poněvadž „falešní bratři“ mezi pány brodí.³⁾ Takž tedy škola živořila až do převratů bělohorských. Připsal kdosi z přátel k Březanovým návrhům na zlepšení školy vroucí povzdech: „Soběslav, město nesťastné, rožmberská škola nemohla tu vzniku míti!“ A po bitvě bělohorské dopsal kdosi z protivníků stranný výklad, proč nemohla škola vzniku míti. „Protože jste chtěli staré učení církve zavrci, .. cizozemců do kolleje jste nasázeli, kteří více po zlaté než po etnostném životě dychtili, a nové učení, Čechům starým nepovědomé, chtěli jste začítí, proto vám Bůh nepožehnal.“⁴⁾

Z těch slov zdá se vysvítati, že gymnasium soběslavské bylo kalvinské. Obvykle však se klade gymnasium rožmberské za nejvyšší útvar školský, k němuž bratři dospěli na půdě české. Poslední ještě vyšší a dokonalejší útvar školního zřízení bratrského byl učiněn v Lešně, ale to již na půdě cizí. Na první pohled škola soběslavská bratrskou není; úmyslem zakladatelovým spíš jest to škola, zřízená

¹⁾ Arch. třeboň. I. A. 8. K. α. 41. Mareš. Ů. Č. Mus. 1878. 105.

²⁾ Apologie stavů II. 1618.

³⁾ Dvorský. Paměti. č. 703, 704.

⁴⁾ Arch. třeboň. I. A. 8. K. α. 41.

pro všechny pod obojí, sdružené konfessí českou. Po majestátu (r. 1609) zevně byla tu jedna církev evangelická, vniterně ovšem byly tu tři — dvě evangelické a bratrská; a pro tu společnou zemskou církev pod obojí byla rožmberská škola založena a zařízena. Vždyť také gymnasium v Lešné bylo dle nařízení Rafaela Leszczynského společno obojí církvi, protestanské i bratrské.¹⁾ Směli li do školy rožmberské ustanovením fundatorovým přijímání býti i mladíci katoličtí a z národů i cizích, to zajisté se nestalo příkladem jesuitů, kteří děti jinověrců rádi u sebe vidali, alebrž z té snahy, aby škola rožmberská byla ještě širší nežli evangelická škola konfessiijní, aby byla jako nějaká akademie, která vzdělává mládež všelikterakou co do víry i národa. Jména „bratrského“ gymnasia — nenajdeš nikde. Professorové školy soběslavské ve svých básních nejprvnějších, jež psali r. 1613 na paměť zakladatele Petra Voka, ani slovem nezmiňují se o tom, že škola, které slouží, jest bratrská, ovšem rektor Gehler s důrazem slibuje, že nemíní nabíratí vědy z nečistých pohaných struh, ale z živých pramenů Israele.²⁾ Také knihy té školy rožmberské předepsané neliší se hrubě od školních knih jinde užívaných na školách protestantských; katechismus té školy jest konfesse česká evangelická.

Však přes to určitý ráz kalvinsko-bratrský gymnasiu soběslavskému dávají kurátorové, kteří jsou bratři a kalvinci; nad to pak výmluvně svědčí o rázu školy řád, vydaný jí od Švamberka. Na řádě bratrského gymnasia soběslavského nejjasněji vidíme, že partikulární školství bratrské v rozvoji školstva českého mělo svoje postavení zvláštní od počátku do konce. Nedůvěra k tehdejšímu způsobu latinské vzdělanosti, pobrdání humanismem, jako jsme poznali svrchu při školství starším, všecko to o stejné síle zůstává i v soběslavském řádě. Nevymizela nechť k římským a řeckým pohanům; jazykům jejich musí býti učeno z nutnosti, ale s knihami jich — nelze-li se jim jinak vyhnouti — musí býti zacházeno opatrně jako s jedovatými. Nechť učí se mládež jazykům latinskému a řeckému, ale ze spisů křesťanských auctorů; ať žáci učí se poesii, ale na básních křesťanských, „tak aby mládež s uměním a s jazykem v sebe jakoby s mlékem vpíjela i poznání Krista, zbožnost, života počestnost, bázeň boží a víru nefalešnou.“³⁾ Řeckému jazyku nechť učí se na Písmě svatém a pokročilejších křesťanských epigrammatech a oracích. „Obšírnější pobanské spisy buďtež pomítány, čísti mohou se jen ty, které jsou kratší, jako Ciceronis De officiis, Hesiodova poemata a jiná podobná.“ V řádě soběslavské školy praví se dále, že nebožtík vladař Petr Vok důtklivě poručíky zavázal bdíti nad tím, aby professorové rožmberského nadání neobtě-

¹⁾ Život J. Komenského. Zoubek. 25.

²⁾ Exequi. Posthum. Tisk v Zhořelci. 1613. Arch. třeboň. I. A. 3. K. a. 41.

³⁾ Acta littar. Voigt. II. 283.

žovali mládež filosofickými a světskými jen spisy, alebrž aby řečem učili hlavně a nejvíc na spisech křesťanských; kdyby studenti pokročilejší chtěli doma čísti pohanské spisy, které zajisté k zahození nejsou, to stůj při nich, jenom ne aby tou četbou professorové zlatý a nenahraditelný čas utráceli s mládeží. Řád vytýká tímto rozumem: V našem věku žalostivá věc to, že nacházíš mnoho výtečných mladíkův, kteří, naplnivše rok dvacátý, ze škol vycházejí, aniž v nich nabyli v umění čeho užitečného, čím by posluhovali pravému náboženství, nenabyli žádného pravého soudu, jímž by církvi a obci prospěšni býti dovedli, nýbrž sbledáváš, že si osvojili jakés lehké a prázdné mluvení z několika fragmentů pohanských.¹⁾ Proto také mnozí spíš pohanský než křesťanský život vedou. Od toho musí škola rožmberská odváděti. Zvlášť mladíky ze vznešenějších rodin musí naváděti k tomu, kterak svým poddaným potom mají nařizovati zákony a kterak samy sebe i poddané božím zákonem a ne pohanským řídit. Měly by se styděti křesťanské školy, v nichž by Kristus měl svítiti jako slunce moudrosti a spravedlnosti; v něm všickni pokladové poznání jsou ukryti, v jeho slově zjeveném pravé náboženství obsaženo; měly by styděti se, že podávají mládeži pravidla mravů a života ze samých knih pohanských; to jest podobno, jakoby někdo dítě vzal od prsu matčina a podal je k vemení krávy nebo jiného živočicha s tím úmyslem, aby ssálo do sebe i přirození těch tvorů.

Pryč s pohany ze školy rožmberské! V dalším výkladě řád rožmberský vyčítá i učitelům, že jich vzdělání bývá žravost (*vaniloquentia*); pryč o zbožnosti neumějí praviti nic a také sami ji neprovozují. Konečně shrnut účel klassických studií na rožmberském gymnasiu v tato slova: Jest potřeba (ve škole) stručnosti, aby mládež dlouho nevězela v samém umění a v jazycích; neboť ne proto školy se zřizují, abychom v nich učili se samým uměním a jazykům, alebrž abychom pomocí jazykův a umění snažili se poznávati Krista, vzdělávati církev a prospívati obci; latinou dosti elegantní a lépe než ciceronskou mluví ten, kdo mluví zbožně, moudře, věci pravdivé, užitečné a spasitelné.²⁾

Jest povědomo, že totéž mínění o účelu klassických studií a úloze škol měl i veliký reformátor školstva Amos Komenský. I jemu bylo pouhé vzdělání klassické protimyslné, byla mu to *vaniloquentia*; i on tvrdil, že umění nadýmá, a chtěl v didaktice své, aby pohanští auctorové byli ze škol mýceni, neb aspoň s největší opatrností vybírání; litoval škod, jichž dožila se Jednota svými správci, kteří byli po světsku vzděláni a jimž pravé zbožnosti se nedostávalo. Poznání Krista a zbožnosti se naplniti bylo mu účelem školního vzdělání. Komenský jako všickni vzdělání bratří před ním

¹⁾ *Vaniloquentiam quandam fulem; ex fragmentis aliquibus mutilatis ethnicorum.* Voigt. *Acta litt.* II. 285.

²⁾ *Ordo* ve Voigtovi. 287.

byli daleci toho, aby ve svých latinských školách budili ducha klassického.¹⁾ Ti bratři byli mravouční theologové a ne filologové.²⁾ Větší mívali péči o dobré mravy nežli o výbornou znalost „umění svobodných“ neboli věd.³⁾

Na konec budiž při školství bratrském letmo zmíněno o školách novokřtěnských na Moravě. Novokřtění nebo tafaři, jakž těm Němcům u nás říkali, byli dlouho zle pronásledováni; na Moravě honěni po mandátě r. 1527; český sněm zabýval se jimi r. 1534 a zatracoval je. Však dlením doby, ustalo pronásledování; tafaři na Moravě (v Čechách bylo jich vždy málo) ochráněni panstvem pro svoji pracovitost.⁴⁾ Takž bylo jim lze od dob krále Maxmiliána zřizovati sobě veřejné školy. Mírný duch novokřtěnců, jakož povědomo, byl podoben bratřím z prvních dob. Novokřtění měli řády kommunistické, a drželi je dlouho; úle toho zřízeno bylo jejich školství. Bylo to školství kommunistů, původní, podivné a dotud neslýchané. Nešlo o umění, o vědy, ani o latinu, šlo při něm o výchovu dětí; z „umění“ měly se naučiti jen čísti, psáti, počítati a slohu. Byly tedy školy novokřtěnské školy „malé“ nebo nízké. Ale výchova při tom zvláštní! Dítě zůstávalo u rodičů jen do půl druhého roku věku svého; potom vzato rodičům a dáno do školy. Tu se o jeho tělesný byt nejdříve starala schulmutter s ženami služebnými. Učení dětinské obstarával schulmeister. Kromě čtení a psaní bylo důkladně cvičeno ve víře. Na vychovatelských řádech novokřtěnských chválí se péče o zdraví malých chovanců. Ale toho způsobu školy kvetly u novokřtěnců ani ne do konce XVI. století.⁵⁾ Kommunismus anabaptistů se rozvazoval, až sešel. A pak ovšem školy anabaptistů mimo konfessiijní ráz byly jako jiné školy dětinské.

¹⁾ Ball. D. Studienwes. d. Brüd. 54., 113., 116.

²⁾ Novák, Č. Č. Mns. 1897. 112., 118.

³⁾ Lasitius Act. litter. Voigt II. 349.

⁴⁾ Winter. Život církev. 307.

⁵⁾ Machal. Č. Časop. Histor. III. 349.

III.

Pokusy o reformu škol protestantských; vznik nových škol a zahynutí všech.

Vrátíme se k školám pod obojím nebo protestantským, jichž byla v zemi většina. Zanechali jsme jich na osled v tom stadiu, v němž školy ty až na některé výjimky hynuly zrostem škol jesuitských a útočnou politikou jesuitských vychovanců, kteří se dostali k mocným úřadům v zemi. Jest však tu spravedlivě vyznati, že největší chyba tehdejších partikulárních škol nebyla zevnější, ta byla vnitřní. Nebylo školám téměř pevného, jednotného řádu; neučilo se všude stejným věcem, a metodu si tvořil každý správce školní svou, každý jinou. Zmatek byl v tom. A při zmatku tom nedosta-teční, neteční učitelé leckde hubili školy sami. O těch věcech položí se doleji zevrubně na svém místě, ale dotknouti se té choroby už tady při přehledě nutno.

Nebyla to chyba jen u nás. Nebyl tehdaž nikde zvyk, aby vlády dávaly školám plán jako dnes; to se začalo teprv v XVIII. století. Před tím v Němcích jako u nás kolik rektorů, tolik řádů, nic jednotného. V XVI. století sic, když škody z toho bylo všude znáti, u věcech školských chystán důkladný převrat; školní plány v Němcích psané a tištěné patrně snažily se o jednotnější podobu, ale celkem nezdařilo se tak, aby individuální ráz byl vymizel zhola.

U nás stejně tak nebylo jednoty a způsob i nezpůsob u vyučování visel jen na správci samém, leč že mu lokální dohlížitelé vnutili obvyklý v městě způsob svůj, ale ten zase mohl býti v každém městě jináč. V každé škole učili tedy jiným řádem, a mládež, majíc přes tu chvíli jiné a jiné učitele, skoro pořád začínala a pokračovala od něčeho jiného, a tudíž ze škol užitek brala úhrnem nevý-¹⁾

¹⁾ Mutato praeceptore, ingrediens aliam scholam ad diversum ordinem discendi, semper incipiebat ea discere et nunquam valuit addiscere. Ordo studior. Codicill. 111.

A bylo přec středisko, z něhož mohlo se školství latinské všecko stejně upravovati a řídit.

Byla to Pražská universi. První řád školský vydala bakalářům prací rektora Jana Hortensia roku 1539. Ale neznáme ho a nikdo neví, které měl výsledky. Dlouhým časem poznavši škodu, universi konečně se vzehopila k reformaci. Mistr Petr Kodiceil z Tulechova, zkušený professor a rektor akademie Pražské, r. 1586 napsal partikulárním školám městským v Čechách a na Moravě řád vyučovací, a universita ho vydala tiskem,¹⁾ nařizující, aby se jím učitelstvo řídilo. Měla universi úmysl, aby mládež ze škol stejně zřízených přicházela na vysokou školu stejně zvedena a připravena, a mimo to minila universita uznávanou vrchnost svoji nad školami městskými tím skutkem přivést k platnosti a utvrditi.²⁾

V tom řádě Kodiceil ličt, kterak v učení rozličnost v zmatek uvádějíc myslí žactva, kazí výsledky a připomíná moudrost předků, kteří před léty dávnými po všech školách (per omnes ludos literarios) cestu jedinou a prostou předepsali. Ale obšírný řád Kodiceilův, jsa theorií zevrubnou, kterouž jedni v život uvést neuměli a jiní nechtěli, měl týž osud jako onen prostý řád předků, totiž asi málo kdo ho poslouchal. Pražané sic slíbili dle něho školy své spravovati, ale skutek ani nezávisel na nich. Správcové školní se všelijak vymlouvali, a nebyl, kdo by je nutil. Však přes tu chvíli byli napomínáni, aby se drželi universitního řádu. Nejvíce těch napomínání napsal učitelům rektor Bacháček z Nauměřic. Hned prvý rok, jak došel hodnosti rektorské (1598) píše do Rokycan, aby správce školní ordinem studiorum od akademie vydaný a přijatý zachovával.³⁾ A podobně píše jinam, kdykoli se naskytla příležitost.

A právě tento výborný muž, Bacháček, jenž má před Komenským o reformování škol českých zásluhu největší, nejhorlivěji ujal myšlenku Kodiceilovu stran stejného jednotného řádu. Zkušenosti své bral z dlouhé praxe školní a ze spisů souvěkých paedagogů, zvláště ze Sturma, rektora štrassburského. Nejednou sdělil se s pražskými učiteli o didaktické rady, které vyčetl z děl Sturmových. Hleděl školství partikulární u nás napravití tedy nejprv poučováním učitelstva.

Druhý, pronikavější prostředek k nápravě škol doufal Bacháček míti v tom, že sobě dával od správce škol zasílati „ordinem“, řád, dle něhož oni minili na své škole postupovati; z toho návrhu ubíral, nebo mu, kde se vidělo, přidával. Tím je nutil, aby se snažili v skutek uváděti obecná školní pravidla z university vyšlá. R. 1598 píše do Tábora a jinam, že chce viděti ordinem, „aby

¹⁾ Zoubek. Řád školám městským M. Petra Codicilla. Otisk z Besedy načít. V mus. exempl. originálu 49. C. 11.

²⁾ Zoubek. l. c. 5.

³⁾ Dvorský v Pamět. o škol. str. 1. tvrdí, že toho roku vydala akademie nový řád; ze řádek nad čarou, z nichž to soudí, nevysvítá nic toho.

o něm se svým senátem posoudil (ut de eo cum meo senatu iudicium feram)¹⁾ Tyž rok nařizuje všem pražským rektorům, by mu podávali školní řád na ten konec, aby pohleděl, činí-li zadost řádu „předepsanému“. (Kodicillovu?)²⁾

Rektor nelenil také písařům městským a senátorům zevrubně vykládati v dopisech, kterak učiti děti latinské deklinaci, s přáním, že by mu byla vděčná věc, kdyby něco z jeho zpráv a návrhů oblibili na škole své.³⁾ Bacháček snažil se i co do předmětů stanoviti školám partikulárnym určité meze; vímeť, že neměla každá škola stejně tříd; závisel počet tříd a učitelů na měšťanech, kolik chtěli nebo mohli na školu naložiti a kolik sešlo se žáků všelijakých. A tu se stávalo, že některý učitel, jsa na škole málotřídné, dělal se učitelem gymnasia akademického; totiž vpravoval do žáků, málo ještě pochopných, učenost proti vši didaktice a rozumu. To Bacháček, kde moha, káral, zakazoval. R. 1599 píše tou příčinou: „Nechceme, aby v menších školách, kde snad dva nejvýš tři učitelé jsou, ti učitelé volili sobě vyšší lekce (maiores lectiones) chlubně, jimi se ukazující a roztahující, jako by byli v jiných vyšších školách, kde čtyři neb také šest učitelů vydržuje se nákladem městské rady; v menších školách nechť spokojují se učitelé učením grammatikálním; za to vyšším školám nechť zanechají vyšší lekce v dialektice, v rhetorice a principia umění fysiky, astronomie a geometrie.“ Když žáci naučí se nižším lekcím na nižší škole, ať jich učitelé zbytečně nedrží, ale výš posílají.⁴⁾

Nejhorlivější reformační činnost školskou Bacháček rozvinul, když protestanté konečně obdrželi majestát na svobodu náboženství svého. R. 1609 12. srpna uložili professorové kollegovi svému Mikuláši Troilovi, aby řád klassí nakreslil (delinearet). Takž sestaven v universitě zajisté s radou Nudožerského i Bacháčka řád vzorné školy, jenž předložen byl defensorům víry evangelické k schválení teprv v lednu r. 1610.⁵⁾ S navrženým řádem nespokojen byl doktor Adam Zalužanský ze Zalužan, bývalý professor, jenž i při reformaci v universitě měl své slovo, ale též odchýlné zásady. Nelíbila se mu v řádě nejprv grammatika Philippi Rameae, prý jest „konfusní“ a mnoho v ní tautologie; vzkazoval universitním mistrům, že by jim takovou metodu ukázal, podle které by všecken „cursus philosophiae“ mohl býti probrán.⁶⁾ Bylo mu tedy látky filosofské v gymnasiálním tom řádě málo. Nicméně řád od mistrův uhájen, od defensorů schválen; a horlivě po všem království i na Moravu rozesílán tištěný.⁷⁾

¹⁾ Arch. zems. Oeconom. 18. 3. 9.

²⁾ Tamž. 5.

³⁾ Tamž 3. Také diplom. musej. 1598.

⁴⁾ Arch. zem. Oekonom. č. 18 13.

⁵⁾ Usnesení 5. ledna 1610. Dvorský. Paměti. č. 671.

⁶⁾ Tamž č. 673.

⁷⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 172. 211. Též Zoubek Bes. Uč. VI. 25.

Bacháčkovo v tom bylo úsilí. Professorové usnesli se, že chodíce po školách, zkoušeti budou podle toho nového řádu a podle žádného jiného.¹⁾ Dne 1. máje r. 1610 voláni jsou správce pražských škol se svými pomocníky do university, kdež jim vyložen nový řád, k jehož zachování napomenuti.²⁾ A do měst akademie psala, že vytištěn řád a způsob, který by se netoliko v školách, ale též in classibus kolleje císaře Karla IV. na potomní časy zachovával; tím se budou povinni řídit všickni správce školní, k jurisdikci universitní náležející; nad tím řádem že by města měla držeti ochraunou ruku, a to když se stane, jest nepochybná naděje, že mládež s velikým užitkem a potěšením rodičů a přátel prospívati bude.³⁾

Není pochybnosti, že reformační snahy leckde padly na půdu dobrou. Na příklad Klatovští r. 1612 zprávu dávají universitě, „že reformaci při své škole učinili“, a žádají za správce školního Samuele Sabbatecia, v něhož doufali, že reformaci utvrdí. A poněvadž jim mistr Kampanus, po smrti Bacháčkově rektor, Sabbatecia dáti nemohl, ochotně poslal jim ceduli s kandidáty, aby si do reformované školy své vybrali.⁴⁾ Že na druhou stranu reformování zlořádů dlouhými dobami pevně zakořeněných šlo pomalu a i s odporem před se, kdož by pochyboval. Vždyť rok co rok pražští správce škol voláni jsou v universitu, a tu jim vždy znova předkládáno, aby se drželi předepsaného řádu v učení, a kterak kdo v disciplínách míni pokračovati, to aly sestavě písemně magistratu academico ukázal.⁵⁾ Zdá se skutečně, že nejedni vzpírali se uniformnímu řádu, a lze věřiti, když po smrti Bacháčkově školské reformy na se vzal slovatný professor a veršovec Kampanus, že mu v cestě byly překážky nesmírné (monstra difficultatum varia).⁶⁾

Ostatně, kterak v oné pohnuté době, v níž bylo sic ideí opravných dost, ale poslušnosti a peněžitě pomoci velmi málo, školské podniky reformační nedařily se, o tom sami professorové universitní nejsvětější důkaz podali všelikým školám nepodařilým stavem svého gymnasia, jež zřídili při universitě na vzor jiným všem.

Toto gymnasium akademické (poněvadž bylo při akademii) jest povědomější pod jménem classes, klass', a historie jeho dosti ne-slavna. Professorové universitní někteří obvykli od let šedesátých XVI. věku bráti do svých obyčtů v kolleji žáčky expendenty; v kolleji Andělské větší měrou a s hmotným svým prospěchem provozoval to svým časem obzvláště Petr Kodiceil; a vedle něho od

¹⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 144. 172. 211.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 464.

³⁾ Dvorský list č. 678.

⁴⁾ Arch. 13. b. 109.

⁵⁾ Arch. 17. VI. 875.

⁶⁾ Voj. II. 366.

r. 1583 mistr Bacháček.¹⁾ Toto soukromé vychovávání v kolleji a bez pochyby i příklad jesuitů, kteří při Klementinské akademii měli gymnasium a studentské konvikty, obojí to dalo podnět Bacháčkovi, že r. 1591 pomýšlel s přivolením kolegů zříditi při Karlově akademii jakousi vzornou partikulární školu s konviktem. Ostatně při universitě Wittenberské zřízeno bylo kdys před léty paedagogium pro nepevné latináře; akademie Vídeňská také měla při sobě takovou školu nějakou; universita Krakovská sobě r. 1588 založila čtyři třídy pro mládež, k universitě ještě ne dobře hotovou. Té škole bylo jméno v Krakově buď scholae privatae nebo také (jako potom v Praze) „classes“.²⁾

Tedy byly Pražské škole vzory i podněty. V září r. 1591 zváni jsou professorové v poradu, aby něco pevného o chlapeckých klassích v domě universitním se stanovilo. Tedy než přijde sv. Havel, začátek kursu, aby rozhodlo, klassi mají-li býti či ne. Mistr Trojan Nigellus, jenž hlasoval jako senior první, chtěl aby se klasses zřídily, paedagogové aby se k nim najali; navrhl, kolik žáci platiti mají za učení i stravu. Adam Hradišský, mladší professor, pln byl pochybnostmi; klonil se k tomu, aby Bacháčkovi taková škola zůstala jakožto soukromá. Mistr Rosacius chválil úmysl; prý by to bylo na čest, kdyby se zřídily klasses, ale míní, aby byli tázáni rodiče (patrně urození a bohatí měšťané), chtějí-li mít klassi. Proti tomu byl Trojan, a konečné usnesení stalo se, že se zřídí klassi, a žáci čtvrtročně že budou platiti po 2 kopách.³⁾

Ale zřízení klassi nestalo se tak rychle. Minulo ještě let několik, než se začaly. R. 1596 jest opět sedění poradné stran *zřízení akademické školy*, k té poradě pozváni jsou z města přátelé, také Daniel Adam z Veleslavína.⁴⁾ Tu se stalo pevné usnesení o škole. Dne 6. října zvolen od profesorů za prvního inspektora klassi mistr Bacháček, uloženo mu, aby učitele přijal a vybral příhodné místnosti. Několik dní potom (28 oct.) zůstáno na tom, aby paedagogem nejnižší klassi stal se famulus (student) Bacháčkův; v třídě II. měli býti učiteli famulové professorů Mityškův a Skálův, v III. třídě Pelargus Vodňanský, famulus Chorinnův, a Johannes Agathon (snad též student); ve IV. Nigrinus Silcius; v té třídě měl inspektorem býti universitní rektor; konečně v V. třídě paedagogii chtěli oddati Vavřinci Nudožerskému; inspektory nad tou nejvyšší klassi určili dva, děkana a Bacháčka. Zápis o tom všem pořízen končí se v knize prosbou, aby Bůh byl podporou, „juvet nos Deus.“⁵⁾

¹⁾ R. 1606 píše Bacháček, že v kolleji před 20 léty a nížeji mnoho s vyučováním pacholátek stavu panského a rytíř. se zaneprázdnňoval. Arch. zemsk. Oeconom. 18. 350.

²⁾ Muczkowski. Zabytki z dziejów towarzystwa naukowego. I. CXLVII.

³⁾ Arch. univ. A. 13. a. 232.

⁴⁾ Arch. zems. Oeconom. č. 14. 12. V červnu.

⁵⁾ Tamž 18. 20.

Tim tedy klassi zřizeny. Ale začátek již byl nějak zlý. Po novém roce 1597 mrzutě složil Bacháček — nevíme proč — inspektorát nad akademickým gymnasiem se sebe. Resignace přijata. Volen rektor z: inspektora.¹⁾ Roku následujícího zase mistr Trojan mrzutě složil vřehní dohled nad klassími. Tu víme proč, „causa rixarum“ — pro hádky. Tenkrát hovornější zápis poučuje nás i o smutném stavu školy: bylo v ní málo žáčkův, a z malých prostředků mohli býti živeni jen tři učitelé na místě pěti s rchu nařizovaných; až prý bude víc žáčků, zjedná se učitelů také víc.²⁾ Aníž div to, že chudí professorové staroslavné školy Karlovy z toho mála žáčků hleděli užitek mítí co možná největší; téhož roku 1598 usnesli se, aby pueri in classibus i na dříví platili v zimě, a to po ortě (ortsthaler = 15 grošů míšeň.); dříví se koupí „v našich“ lesích.³⁾

Tedy málo peněz a hádky; dvě nemoci, při nichž nemohlo škole dařiti se. Plán té školy sestavil Bacháček s mistrem Vlaverynem, ale kolik z něho mohlo se za takových nuzných poměrů zachovávat? V své nuzotě udržely se klassi do r. 1599. Bacháček, jenž se byl zřekl inspektorství, nezřekl se práce. Co moha dělal. Ještě roku 1599 vzkazuje pražskému měšťanu Janu Petráckovi, že musí jeho synka dáti do nižší klassi, až zvykne deklinacím a konjugacím.⁴⁾ Tedy si školy a děti všimal. Klassi zašly onoho roku v létě, ale ne přirozeným záhynem, nýbrž rozkazem císařským — pro mor v Praze vypuklý. Dva praeceptorové klassičtí obdrželi od mistrů studentská stipendia (z nadace Walterovy), a škola se rozběhla.⁵⁾

Roku následujícího (1600) v červnu mistři radili se o škole zase. Prý páni obojího stavu (páni a rytíři) se ohlašují, kterak byli by rádi, aby svých dítek nemusili s nebezpečenstvím posílati jinam, raději by je měli doma, kdyby jen při professorech viděli nějaký začátek, že by chtěli nápomocni býti.⁶⁾ Ale nestalo se se žádné strany nic. Sic zase pořízeny nějaké habitace klassím, tři stoly podlouhlé i lavice tam vstaveny, a e klassi neotevřeny,⁷⁾ aspoň nikoli úředně ani veřejně. Měl jen Bacháček svou soukromou školu v universitě s několika dětmi, k nimž najímal praeceptory.⁸⁾ Teprv r. 1603 naděje svítila. Získán učený mistr Albert z Kaménka od některých šlechticů protestantských a nabízen profesorům k řízení klassi. Mistři složili Albertovi, aby ukázal řád školní, dle něhož mni

¹⁾ Tmář 25.

²⁾ Tmář 29.

³⁾ Tmář 32.

⁴⁾ Arch. mun. Oecon. 18. 43.

⁵⁾ 1

⁶⁾ A.

⁷⁾ Tm.

⁸⁾ 1

r. 1602

on. 14. 73.

⁹⁾ do toho. Quid prodesset, siquidem classes non sunt. in rekt. Bystřického rytíři Václ. z Kaliště a Otrsfeldu J. d. 186.

učiti; ¹⁾ to učinil, ale r. 1604 mu vzkazují, že mu hrozí nebezpečí, aby raději odešel. Albert býval totiž bratrem; jest to týž, ježž svrchu sledali jsme v Evančickém gymnasiu.

Tedy za Kaménka klassí v nějaké skrovné způsobě zabájeny, po jeho odchodě držel je s některým praeceptorem zase Bacháček. Konviktisté bydlili v kolleji, ale nebyl tu život jadrný; stopy po klassích jsou v knihách nepatrné. Tu je r. 1604 zpráva, že dne 11. října žáci v klassí tři jsou rozděleni, poněvadž jest jich málo; den po tom že k nim měl rektor řeč silnou (nervosa oratio), aby byli pilní. ²⁾ Z r. 1605 naskýtá se v knihách universitních zprávička o napomenutí praeceptorů klassických, aby vyvarovali se žalob, když rozdělují žákům jídla; ³⁾ z r. 1607 jest zápis, že konána examina in classibus a že všickni magistři byli při tom. ⁴⁾

Takž přišla doba, kdy stavové, dobytve si majestátem královským svobodu svého náboženství, obdrželi Pražskou akademii a jali se pomýšleti na reformaci její. Tehdy, jakož svrchu dotčeno, i reformace partikulárných škol předsebrána, a tu došlo na klassí universitní nebo akademické přede všemi jinými školami. R. 1609 pomýšleno na rozšíření klassí zase v patero tříd. Stavové se o to zasazovali, defensorové, od stavů vyvolení nad konsistoří a universitou, školu nařizovali. Škola měla jejich podporou dostati vzácné jméno školy zemské, gymnasium particulare. Ta škola pětitřídní akademická, jsouc určena domácí i přespolečné mládeži všech tří stavů, měla býti zároveň vzorem, vzornou školou ostatních latinských škol v království. Děkan Troilus 24. září v ohlášce universitní oznámil té školy program: prý spása církev a čest obcí leží v práci; proto prý také fakulta filosofská pět klassí v kolleji zřídila, aby v nich mládež latině a německy hovořiti, ozdobně promlouvatí se naučila. ⁵⁾

Defensorové schválili plán té školy; toť ten, ježž mistři oznámili a nařídili všem partikulárním školám, a mistři uvedli do akademické školy zemské učitele (jakž sami tvrdili), kteří by ne na jednoho půl léta, ale na dlouhý čas při škole zůstávali. Volení jsou ve sboru professorském Václav Rokycanský Kouřiman, Jiří Svěchin z Paumberka Chrudiman, ostatní voliti necháno rektorovi. Za inspektory klassí vybrán Vavřinec Nudožerský a Krštof Mathebaeus Bohdanečský. ⁶⁾

Ale dobré a veliké úmysly, překročivše začátky, zůstaly dokonalého skutku daleky. Již r. 1610 nebylo na klassí peněz. Defen-

¹⁾ Arch. zemsk. Oeconom. 15. 206 Dvorský. Paměti. č. 196.

²⁾ Arch. zemsk. Oeconom. 14. 263. Tehdaž in classem secundam přijat za praeceptora Gabriel Svěchin z Paumberka.

³⁾ Tamž 299.

⁴⁾ Tamž 532.

⁵⁾ Arch. univ. 17. A. VI. 829.

⁶⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 133. Dvorský. Paměti o škol. V č. 676 uveden za učitele klassí též Jakub Hercinius.

sorové a stavové rozkazovali, ale neplatili, professori neměli. Nezdařená reformace universitní i živofení školy provinciálně a vzorné, s akademií souvislé, smutně se odlišují od stálého a velikého vzrostu škol jesuitských, škol katolické menšiny v zemi. Jesuitské podniky byly podporovány, jakož vyloženo, ode všech těch mocných, kteří akademii Karlově snažili se škoditi. A v šlechtě protestantské štědrosti, obětivosti, která tu měla býti proti oném dvénásobná, nebylo s dostatek. Proto reformace universitní uvízla, a klassi přepadeny suchotinami, sotva že se narodily.

Ale nezašly hned. Roku 1610 pět praeceptorů určeno k pěti klassím; k první třídě svrchu praná Rokycanský licenciát, k druhé Jakub Hereynius z Brodu Ném., ke klassi třetí Matiaš Passonides Velvarský; k čtvrté Jan Turka Domažličan; k nejvyšší třídě Fridericus Meinradus, jenž měl učiti kromě toho i němčině snad v hodinách zvláštních.¹⁾ Ale tvrditi nelze, že všickni ti skutečně učili; vůbec nezdá se, že škola v rozsahu plném hned od počátku pracovala. Roku následujícího v Mjnu z rozkazu defensorů převedeny klassi z Karolina do ulice Kaprovy v bývalý dům mediků. Podle řeči rektorské stalo se převedení klassi z Veliké kolleje v malinký dům, aby prý byl k nim snadnější přístup;²⁾ professorům to mílo nebylo, tvrdili, že je v Karolinum místa dosti. Domníváme se, že nařízení defensorů stalo se k vůli Albertu z Kaménka, jež defensorové r. 1611 povolali do klassi za efora (inspektora a rektora). Defensorové sic chtěli, aby Albert z Kaménka při reformě universitní stal se professorem, ale profesorové, jakož jinde obšírně vyloženo,³⁾ však se bránili, vymlouvajíce se, že sotva sami v malém počtu své poživění mají z důhodů universitních. Byla tedy Albertovi z Kaménka škola akademická oddána k snadnější výživě a nemoha bydleti v Karolinum, nucen jíti za klassimi do Kaprovy ulice a zůstával tam, i když potom udělena mu professura hebrejského jazyka v universitě.

Albert spravoval gymnasium dosti horlivě. Z uložení professorského⁴⁾ napsal klassim, jež zove Paedagogium academicum trilingue (trojjazyčné), trivium, řád, r. 1612 tiskem vydaný. V předmluvě vykládá se účel klassi; aby totiž na; ravena byla nezdárná výchova tehdejší. I bohatí lidé nechávají svých dětí bez vychování; někteří, spoléhajíce na své bohatstvo, nechti, aby se děti jich mnoho učily, aby prý se z nich nestali philosophi; některé děti při mateřích se zdržují nad sedmý, osmý rok; přicházejí pak k studiím zkaženy a vracejí se ze studií, byvše jen lehounce omočeni začátky literního umění; učitelů domácích nemívají někteří nejlepších, a veřejným

¹⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 203, 204.

²⁾ Jič. gram. 1611. Arch. univ. A. 17. VI. 332.

³⁾ Na- 77—138.

⁴⁾ 1611. o tom porada ve sboru. Usneseno, rektor aby dal školním. Arch. univ. A. 17. VI. 361.

školám se vyhýbají, aby prý v hromadě žáků se nezkažili v mravech: mnozí příliš rychlým během a příliš zvráceným pořádkem učí se vzácným věcem, dřív dialektice než grammatice, vlaš-ky, francouzsky dřív nežli latině nebo německy, ba dřív, což nehodno, nežli mateřskému jazyku svému českému na užitek a chválu vlasti; konečně mnozí děti své k těm učitelům přivádějí, kteří pod přikrytím vzácných věd vsévají zločinem katilinským semena falešných dogmat na záhubu vlasti; neboť z toho potom ucezi občany nesváry se plodí. To prý všecko defensorové považovali a proto akademické paedagogium založili. V té škole bude výchova lepší, tu položí se základy tří jazyků (latinského, německého a českého), aby pak podle školy té a jejího řádu jiné školy triviales seu particulares v městech se řídily. Na konec vytištěno latině, česky a německy dle Aristotela, že Bohu, rodičům a učitelům nikdo se nemůže odměnit. ¹⁾

To bylo tedy akademického paedagogia lákavé pozvání. K mistru Albertovi přidání za pomocníky a kollegy jen dva, totiž Jan Voborský Misenus a mistr Jan Turka, z čehož soudíme, že svrchu psané rozdělení pěti učitelů k pěti třídám byl jen návrh, který nestal se skutkem. Za inspektory classium z universitních professorů v lednu 1612 voleni slovatný Kampanus a mistr Paeonius. Mistr Bacháček, jenž ode dávna myšlenku klassí podporoval horlivě, byl v ten čas již chorobný stařeček, jehož do představenstva voliti nemohli. V únoru potom r. 1612 zemřel. Mohl domnívati se, že aspoň v poslední chvíli života skutkem naplnila se myšlenka jeho stran akademické školy.

Ale nicméně ani pod správou Kaménkovou škola nekvetla tou měrou, aby byla s úlohu svou. Stará nemoc ji trápila. *Nouze o peníze a nedostatek žáků.* Professorové, aby pobídli stavu k nějakým obětím, r. 1612 píší defensorům, že jim do akademické školy zemské jest od některých komendován mistr Christophorus Crinesius, adjunkt filosofické fakulty ve Vittenberce, ten že znatel jazyků a že by přijetím jeho byla naděje, že by škole „k většímu počtu discentů pomohl.“ ²⁾ Tedy malý počet discentů byl.

A což nouze u docentů! Rektor školy zemské Kamének v lednu 1612 chce si pomoci poněkud tím, že by pueri classici platili něco na dříví. Professorové mu ten pokus zakázali, prý by se chlapci rozběhli. Prosil tedy Kamének professorů, aby mu sami dali nějaké dříví, odpověděli, že darmo nemají, nýbrž musí sami kupovati. ³⁾ Na jaře Kamének nařídí, že praeceptorové klassí jsou bez platu, on sám že nemá stipendia. Na to professorové usnesli se, že budou všude prositi o podporu Pražské akademii. ⁴⁾ Tedy žebrota! Ký pak div, že gymnasium provinciale, vzorná škola zemská, náhle zašla.

¹⁾ V Programmatach Jičínského.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 119.

³⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 364.

⁴⁾ Arch. univ. A. 13. b. 67.

Ale to divno a satiru budí, že r. 1614 defensorové ptají se universitních mistrů přisně, proč škola ta zašla, proč klassi vyzdviženy.¹⁾

I radili se mistři a snesli se o klassích, prý nechat šlechtické děti učit se v Karolinum. Zřízena tedy škola opět, ale nepatrným rozměrem; byla bezpochyby i potom pod správou Albrechta z Kaménka, jenž zatím pilně professoroval v universi až do své smrti (1617). Ale ani ještě r. 1617 nebyly platy učitelů klassických upraveny, nařizeny, pevný. Významno, co professor Troilus v lednu onoho roku stěžně přednáší sboru: prý má praeceptora klassického u sebe na stravě čtvrt léta, však za něho až posud platu nedostal; žádá, aby páni ráčili mu plat naříditi. Byl tedy učitel klassický bez platu a šel na dluh. I nařídili professorové, aby hospodářský úředník vydával týdně Troilovi za onoho praeceptora kopu.²⁾ Při takových poměrech zemská škola i uvnitř smutně stála. Jsou zprávy, že učitelé nezachovávali píle, pořádku, čistoty, s mládeží že se tuze bijeli.³⁾

Za některý čas r. 1617 byl praeceptor v klassích jediný! Byl to mistr Spira; v říjnu r. 1617 professorové mu oznámili, že pozkouševše žácky uznávají jaké také prospěchy, ale že mu káže, aby při modlení nepospíchal jako mniši, a sám aby dbal čistoty. Také prý chodí „nepodvazovaný a nezapatý“. Potom obrali ke klassím dva pokoje (dvě musea) a inspektor klassí, mistr Šultys, vymohl, aby k Spirovi najat byl druhý praeceptor classicus Samuel Hoffmannus z Třebíče. Mistři mu určili 15 grošů týdně na stravu s tou nadějí, že by snad některý z bohatších měšťanů, který by měl syna in classibus, mohl mu stál u sebe objednat.⁴⁾ Samuel Hoffmann byl student, jenž potom chtěl grad bakalářský od mistrů za darmo a také jej tak obdržel.⁵⁾ Tedy na všechny strany nouze, chudoba. V tom neveselém a nejistém stavu zemská škola přečkala dobu reform a dočkala se stavovské osudné bouře r. 1618.

Do reformních dob po vydání majestátu (1609) padá pokus o založení první bratrské školy partikulární v Praze. Majestátem stavové protestantští obsáhli konsistoř a akademii, zřídili si defensory nad oběma. Do konsistoře i mezi defensory dostali se bratři, a tím otevřena i jejich školství cesta do Pražských měst. Užili té příležitosti. Bratrství defensorové žádali (v listopadu 1609) od university Betlém k bohoslužbě své a kollej Nazaretskou k zřízení školy bratrské.⁶⁾ Professorové radosti veliké z té žádosti neměli; jednak nebyli všickni horoucími přáteli bratří boleslavských a jednak podle

¹⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 470.

²⁾ Arch. univ. A. 14. a. 14.

³⁾ 33.

⁴⁾ A. 14. a. 69.

⁵⁾ 511.

starých zkušeností musili mít strach, že katoličtí protivníci a jesuité navedou vládu, aby universitě Betlém i kollej vzala, když by se s rze pikarty (jakž bratřím nadáváno) hodil k té násl'nosti tak pěkný důvod. Otáleli tedy, odkládali, až konečně, podlehše nátlaku defensorskému, učinili s bratry o Betlém „narovnění“. V prosinci vstěhoval se do Betléma kněz Matiaš Cyrus, jenž bezpochyby brzo potom nějakou školu v Nazaretě zarazil. Pokud měla ráz školy seminární, není o ní v pamětech universitních stopy. Do r. 1612 však vyšvihla se na nějakou školu latinskou partikulárnou, což bylo professorům v universi Karlově nemilo, neboť se stalo bez jich dovolení jakožto správce všeho školství. Svou nelibost mistr Kampanus do knihy při té příležitosti zapsal, když v březnu r. 1612 byl pozván do bratrské školy v Nazaretě k poslechnutí nějakého dialogu. Zapsal, že zřízení té školy bez dovolení fakulty filosofické jest nezákonné.¹⁾

Ale kyselost netrvala dlouho. Ještě v témž měsíci březnu stala se smlouva o kollej a škola mezi akademií císaře Karla, osadními betlémskými a bratry.²⁾ V ní čteme, že kněz Matiaš Cyrus, senior bratrský, pro pohodlí studentů, aby se od učení neodtrhovali, tu při kapli školu partikulární způsobil; do ní že bude Cyrus a budoucí kazatelé bráti správce a učitele z akademie pražské. Tehdáž stavové bratřím „za takové dobrodiní a přátelství“, že totiž mohou užívat kaple a kolleje, zavázali se platiti universitě na lepší vychování studentů ročně sto kop. Měla býti podle té smlouvy bratrská škola podřízena universitě; také bylo smluveno, že učitelé její s žáky mají do klassí, od stavů při akademii schválených, docházeti a s nimi privatim i publice pracovati, čemuž rozuměti snad tak, že měli choditi učitelé bratřím s žáky do klassí a doma v Nazaretě, co v Karolinum slyšeli, sobě opakovati, ale chybná je domněnka, že by proto představení Jednoty uvolili se posílati své učitele a žáky do klassí, jakoby klassí byly stran učení nad jiné školy řádněji a rozumněji zřízeny;³⁾ vímeť, že akademické klassí, byť měly sebe lepší řád napsaný, v skutku byly bídné, že živořily a časem i přestávaly. V nich by byli bratřím učitelé a žáci asi mnoho nepochytili. Snad chodili jen do některých hodin, snad jen do hebrejských hodin Kaménkových, ač-li bratřím nevadilo, že Kamének byl z nich a pak jich náboženství opustil.

Kromě partikulární školy bratrské svoboda náboženská, majestátem r. 1609 „pod obojím“ vydaná, městům Pražským přinesla

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 3.

²⁾ Arch. univ. A. 12. I. 605 Monum. univ. III. 148. Rakop. budišinský č. 33. 90.

³⁾ Ball. Schulwes. d. Brüd. 137—139. „Wodurch der Unterricht in den Classes sich vortheilhaft auszeichnete, war dies, dass nach dem Lehrplan die nützlichen Wissenschaften getrennt und mit Auswahl der Reihe nach gelehrt werden sollten, während sonst an den böhm. Schulen ein wüstes Chaos herrschte.“

dvě školy německé, z nichž jedna byla veliké gymnasium, druhá menší. Němečtí lutherané pražští „užívající náboženství pod obojí způsobou dle české konfessí“ popudem hraběte Slika a jiných protestantských pánův i radou doktora Matiaše Hoc, pozdějšího kazatele při kurfiřtu saském, hned r. 1609 pomyslili na postavení svého kostela německého a školy. Na ten podnik sbírali po říši a též jinde „v křesťanství“. Chutě koupili dům Karla z Vartenberka i městiště kolem a dali se do stavby.¹⁾ Založili kostel sv. Salvatora nedaleko rynku.

Z toho vzrostu německého v Praze uvědoměli Čechové neměli právě radost, ale souvěrným německým nesnadno bylo překážeti. Nechuf k podniku německému byla zvlášť v universitě u starého mistra Bacháčka. Ten ji projevil nejedním zápisem v knihy akademické. První zápis týká se slavnosti založení. Přišli 21. července r. 1611 do university Němci Abraham Angel a „tkaničkář“ jakýs (to by mohl býti kupec Kirchmayer) zvat professorův, aby příští středu dostavili se k zakládání. Zdá se, že někteří mistři šli. Prý to bylo slavné; bylo kázání v klášteře sv. Kříže, „po kázání ouhrnkem všickni stavové netoliko v jazyku německém ale i českém hnali se do téhož domu, kde ten kostel měl zakládán býti, jak jejich praedikátor doktor (teď Bacháček na jméno nevzpomněl, byl to Hoc) tak i pan administrátor kněz Jiřík Dikastus a Georgius Tesaciús z domu napřed šli a s nimi ten první kámen, na kterém císařské jméno s korunou a s jablkem bylo poznamenáno, a to v mramoru, nesli k tomu místu, kde se měl založiti, p. Kolnierz (Seifrid Kolnič u Skály), p. (Linhart) z Felzu, p. (Vilím starší) z Lobkovic a p. (Joachim Ondřej) hrabě Šlik. Kámen byl do gruntu spuštěn a snad p. praedikátor tři lžíce vápna, tolikéž pan administrátor na něj uvrhli, a hned Te Deum laudamus v jazyku německém zpívali.“²⁾ Bacháčka zvali k stolu páně praedikátorovu, ale nešel „pro nedostatek zdraví“. Však po groších, jež rozdávali Němci na památku, se sháněl; které získal, rozesílal po příznivcích jako zvláštnost.³⁾

Když slavnost vykonána, v srpnu Němci přišli do university stran školy své. Bacháček právě obědval, když vešli, aniž se opověděli, „čtyři národa německého“. Z nich jeden byl Faltyn Kirchmayer, bratr primasa staroměstského. Mluvil od nich diakon; pravil, že císař jim dovolil stavěti kostel a školu a že vyvolili vysoce učeného pana mistra, tu přítomného, (toho Bacháček v zápise zas

¹⁾ Arch. praž. č. 1069. 12. 61. Skála. Hist. Č. I. 325 dí, že učiněn základ v domě Komedkovic; byla při tom „oupravná muzika“.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 344.

³⁾ Tamž 252. Posílá do Brodu Německ. groß foundationis templi nationis germanicae. Groß měl nápis: Templum Salvatoris. G. D. O. Caes. Rud. II. Sub Bohemiae Rege Mathia fundarunt Germani Evangelici Pragae in urbe Veteri die Caroli A. S. H. 1611. Na druhé straně byl obraz Krista pána a na okolku slova: Ab hoc solo sempiterna salus.

neumí jmenovati), a teď že žádají, aby ho professorové dle obyčeje jiných akademií vzali za membrum, za ouda university. Bacháček dal za odpověď, toho že tak rychle učiniti nelze, na to že musí radu vzíti se senátem. Prý mrzutě odešli. Tu první zjevná kyselost mezi českými professory a německou školou. Dávaje o tom zprávu svému senátu, Bacháček naříkal i do toho, že pro ty Němce musil jísti oběd studený.

V neděli potom Němci přišli si pro odpověď. Bacháček rozhněvav se, pověděl jim, jdou-li oni v neděli k slyšení slova božího, professorové že také nejsou pohané, prý nechť přijdou v pondělí. Zapsal do zprávy své senátu pln hněvem i obavou: „Běží o naše školy, kdybychom se statut drželi a tomu mistru, kterého tak titulovali, ježto k pacholetí podobnější nežli k bakaláři, žádné jiné odpovědi nedávali, než, když on nostris statutis dosti učiní, disputationes ordinarias odbude i také se dá deponovati (t. j. jako beán na kozle složí sedlské mravy a dá se immatrikulovati), skoro za to mám, že by od něčeho přestal a snad také svobodně do Čech se netřel.“¹⁾ Z toho již patrně, že Bacháček pokládal podnik německý v Praze za smělost. Týmž rozumem i porada professorská hovořila. Uznávali, že natio germanica chtěla před sebe „něco víceji bráti, nežli jí snad náleželo.“

Začátkem listopadu (5. dne) defensorové nuceni jsou srovnávati německou školu s universí. Učitelé její chtěli míti ve všem vsudy volnost. Dle slov Bacháčkových chtěli býti jako freijheri. Defensorové smluvili nejprv, že němečtí učitelé budou přijati ve fakultu a že oblrží jus docendi.²⁾ Universí žádána také za svolení, aby Němci vykonati směli slavné zahájení nebo inauguraci své školy. Při smlouvání byl dr. Adam Huber z Risnpachu, mistr Valentin Kochan, kancléř městský, mistr Jan Benicius Tábořský od Hory. Zdá se, že mistři v prvnt chvíli nebránili. Nebyli vůbec v ničem rozhodni, bojíce se mocných pánů protestantských, kteří Němce podporovali. Ale intimace nebo pozvání k slavnosti mistry české urazilo. Dne 10. listopadu žalují defensorům, že k vyzdvížení té školy povolení nedali, jakž intimace tvrdí, že roztržitost bude pro metodu školní rozličnou, a že zarážeti školu mimo klassí universitní jest k potupě národa českého a proti fundacím akademie; majestát na svobodné provozování víry zajisté že se nevztahuje na „ňáké německo-české školy universální nebo partikulární“. Na konec mistři žádali, aby defensoři introdukci německé školy k oznámenému dni zastaviti kázali.³⁾

Dne 11. listopadu přišel rektor německé školy mistr Petrus Albertus Olsnitius Variscus s dvěma kollegy k děkanovi, aby přijati

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 336.

²⁾ Tamž 252. 260.

³⁾ Dvorský. Paměti. č. 694. Zprávy Bacháčkovy o tom do Pardubic hejtmanu Janu Gerštorfovi v univ. arch. č. A. 13. b. 240.

byli do fakulty. Dvěma slíbeno vyhověti, třetí, že neměl podmínek zákonných, přijat mohl býti jen do university a ne do fakulty.¹⁾ Všem třem oznámeno patero kusů, za něž musí rukou dáním nebo přísahou děkanovi slibovati, prve než budou přijati ve fakultu a v universi. Měli slibiti poslušnost děkanovi, že choditi budou do university k obyčejným aktům, a držeti methodu i knihy, v školách od university zavedené, že zachovají statuta a dbáti budou dobra fakultního. Němcům patero těch kusů se nelíbilo. I vymohli si, že slibování odloženo, až prý poznají řád klassi universitních, shoduje-li se s methodou jejich.

Dne 13. listopadu r. 1611 škola otevřena s povolením university Pražské, ať zřejmý či polovičatý; škola měla hned v první ráz nad 200 žáků. Nebyli to vesměs Němci; přebíhalité do nové školy té žáci od sv. Mikuláše²⁾ a zajisté též odjinud ze sousedních škol. Germanská škola byla o šesti třídách; tedy plně gymnasium illustre. V třídě nejnižší měli 115 chlapců (mezi nimi čtyřletý syn kazatelův Leonard Hoe), v třídě druhé bylo žáků 51, v třetí 26, ve čtvrté 7, v páté 6, v šesté tři. Na to byli, jakož řečeno, tři učitelé, které kněz Hoe napomínal v inaugurační řeči k pilnosti, trpělivosti, mírnosti, svornosti; naposled jim oddal slavnostné znaky školské, totiž knihu, tabuli, zákony, řád studijní a naposled metlu na skročení zlomyslníkův a povzbuzení lenochů.³⁾ Aby ukázali zjevně, že chtějí s universi býti na dobré míře, Němci hned potom dostavili se k slavnosti rektorské do Karolina; žáků jejich přišlo dle zprávy Bacháčkovy „do několika set“; dal se nalézt i Hoe a praeceptorové němečtí. Ale srovnání zevnější nebylo trvanlivé.⁴⁾

Dva dni po inauguraci nového evangelického gymnasia německého čten v poradě universitních professorů řád studijní, jež mistr Albertus byl sepsal. Nelíbil se, neboť bojoval s řádem, od akademie školám nařízeným; zvlášť se mistrům protivilo, že škola germanská přivlastňuje sobě výklady o ethice, fysice, o knize De anima, kteréžto lekce vůbec náležejí universitě; nad to v nejvyšší třídě lekce akademické s uměním triviálním že se míchají a jedny na druhé se „nakopčují“, kdežto uměním má se učiti po stupních a rozeznale i rozličně. Také se mistrům při germanské škole nezamlouvalo, že svornost a pokoj mezi stavy, konfessi českou utvrzený, se ruší, a to jakous rukověti doktora Matiaše Hoe, kteráž mířila proti nepřítelům pravdy a mohla by prý aspoň kalviny pobouřiti. Dále vytýkali mistři, že jest strach, aby školy partikulárné vůbec nestaly se proti universi odbojnými, když by pozorovaly, že ciziu dovoluje se všelijaká novota a že škola germanská smí zamítati řád studijní od akademie nařízený; konečně že auctor toho řádu

¹⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 351.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 89.

³⁾ Voigt. Acta litter. II. 192.

⁴⁾ Arch. univ. A. 13. b. 244. Zpráva Nymburským od Bacháčka.

uznává k své škole jiného ephora a dohlázeatele nežli defensory a akademii Pražskou.¹⁾ Professorský sbor vysoké školy odsoudil řád gymnasia německého.

Bacháček již před touto poradou psal leckam (na př. 15. novemb. Dobiášovi Bechyňovi z Lažan a na Kamejku), že zakázáno Němcům vymýšleti sobě jinou metodu učebnou, nežli kterou schvaluje universita.²⁾ Teď po poradě zakázán Němcům řád důtklivěji. Také, když přišli po té poradě nazejtří (21. listop.) do Karolinum učitelé germanské školy, aby konečně byli přijati do fakulty, professorové nechťeli jich připustiti pro onen řád. Až prý co řeknou jejich učebné metodě defensorové. Hoe kazatel jal se mistrům vykládati Němců právo. Prý před přijetím svým ve fakultu všickni rádi slíbi držeti z předložených kusů čtyři, ale pátý, o metodě, ten by těžko podepsali; četli prý řád universitou nařízený, pochvalují ho, ale míní, že ten řád vlastně platí školám hotovým a nikoli školám novým, takovým, jež se teprv zařizují; když prý sobě Němci sami školu budují a pořizují, tož prý jim samým náleží také jus patronatus a tudíž i právo předpisovati sobě leges et formam docendi, jak jim libo. Hoe končil řeč svou přáním, aby mistři o řádě germanské školy učinili colloquium na přesvědčenou, má-li se zavrhnouti či nemá.

Po té řeči mistři kázali Němcům za dvěře a radili se, co teď. Rektor navrhoval, aby se odložilo na defensory; senior sboru mistr Skála tvrdil, že všechny všudy školy visí na akademii jure provinciali, tedy by i ta měla býti závisla, kromě toho jsou v řádě slova, čelící k náboženské roztržce (schismatica verba), a tím je zavržitedlný.

Když Hoe se svými do síně zas povolán, mistři vyčítali Němcům o svornosti; prý chtějí slíbiti poslušnost a přece zas nechťejí přijmouti zdejší řád. Odvětil Hoe, že na nesvornost jistě nepřišli sem, že chtějí býti pod ochranou defensorů a university, ale ex jure canonico má prý patron školy plné právo dáti škole řád, a patronem jsou oni; kromě toho namítal Hoe, že universitního řádu ani nepřijaly všechny školy v Čechách; připomenul, že nezřizují Němci kolleje, ale jen školu triviální, že nebudou držeti lekcí akademických, ale jen holé začátky vyšších disciplin, aby schopnější studenti mohli býti potom vysíláni do akademie; disputatione sic že budou konati, ale jen na ten konec, aby žáci jejich připravovali se k disputacím v universitě; ostatně řád universitní jest psán pro české školy, Němci však v Praze mají školu německou, jejíž účelem jest, aby ti, co přijdou sem z Němce, v pražské škole německé slyšeli tytéž auktory a lekci, jež byli poslouchali doma.

Po té řeči Němci zas musili ven. V poradě pak mistři usnesli všecko odložiti do příchodu defensorů. Na rozchodě Hoe dokazoval (na usmířenou professora Skály stran schismatu protestantského), že

¹⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 353.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 162.

schvaluje collationem Rami¹⁾ s Melanchtonem v knihách školních; filosofie nyní prý tak jest vypracována, že i Ramovci i Philipovci (Melanchtonovci), každý o sobě jí docela dobře rozuměti mohou. Na konec také učitel německý sliboval mistrům, že na základě takové kollaci by učil. S vyzváním, aby s každé strany tři zavedli hovor o svých řádech, Hoe odešel.²⁾

Den potom (22. listop.) defensorové v kolleji sešli se a radili se dlouho. Bacháček též den list psal do Nepomuka faráři Pavlovi, v němž sděluje, co měl v srdci: prý jsou „rumrejšky“ a veliká zaneprázdnění; „také i dnes defensorové ráčí pospolu býti v kolleji Veliké, a já na sobě co palice očekávám, abych také povolán nebyl.“ Druhým psaním stěžuje si Janu mladšímu z Řitčan, „jaká mistrná nedorozumění mezi učením Pražským a školami národu německého chtějí povstávat.“³⁾ Třetím psaním, jež jest také pod datum 22. listopadu, Bacháček obšírněji do Žatce oznamuje, že rozšafnou radou v přítomnosti fakulty a defensorů, lidí učených, i spor s Němci „v dobré srozumění uveden, ale zas nedorozumění chce dvoje nebo troje růsti; včerejšího dne u velikém houfu do kolleje Veliké přišli přední jejich kazatel doktor Math. Hoe, eques austriacus, člověk v pravdě učený, a jiní praeceptorové jejich classium, a tu obšírně od obojí strany promlouváno.“ Pan dr. Huberus od učení Pražského přednášel, na čem bylo sneseno; proti tomu od strany Němců Hoe nejvíce na to bral, že „fundatio templorum et ecclesiarum“ sama o sobě drží patronát, a odtud že Němci mají právo, zákony si dávati; na konec podali fakultě obšírného spisu na několika arších, a hovor trval do dvacáté hodiny, aniž mohlo co býti skoncováno. „Pán Bůh rač dáti,“ tak Bacháček končí svou relaci do Žatce, „aby lid oecení v těchto kormoutlivých mistrných časech nad tím se nezhoršoval.“⁴⁾

Zdá se, že po 22 dni listopadovém ještě několikrát defensorové nuceni s universitou jednati stran germanského gymnasia. V samý konec roku 1611 (10. prosince) Bacháček píše Ondřejovi Šlikovi, že jsou veliká v Praze jednání a že mnoho ještě zbývá, co žádá vážné a horlivé úvahy; natio germanica důkladně s akademii vyjednává; pokud prý může v mysl shrnouti, chtějí Němci zvláštní řád školský od universi rozdílný. Končí: „Bojím se příštích nesnází.“⁵⁾

Smrt starého vlastence Bacháčka (17. února r. 1612) přišla Němcům vhod. Aspoň pozorujeme, co Bacháček zesnul, že poměr university k německému gymnasium jest jiný, ba že se poněkud

¹⁾ Ramus, vlastně Ramée Pierre humanista naroz. 1515, víry kalvinské; zavražděn v noci bartolomějské r. 1572. Psal knihy o filos., o logice, arithmetice, geometrii, rozmanité řeči lat. řeck. i francouz.

²⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 354—357. 359.

³⁾ Arch. univ. A. 18. b. 230. 232.

⁴⁾ Tamž 236.

⁵⁾ Tamž 236.

obracuje v přátelství. Právě toho roku 1612 Němci vydali tiskem svůj školní řád, o nějž před tím tolik bylo jednáno; ¹⁾ vedli-li sobě Němci věrně dle toho řádu, tož byla škola jejich v nejvyšších třídách opravdu jako nějaká akademie. V březnu potom universi a po ní i fakulta přijímají za svého onda Michala Gebbarda (Gehlera) Nissena, ²⁾ doktora chirurgie a mediciny spolu řiditele germanské školy, vymíňují sic sobě, aby na škole Gebbardus vykládal pouze artes triviales, a posluchače své, kteří stačí, aby poslal do university na přednášky stejně tak, jako chodili dospělí žáci z farních škol do universitních lekcí, ³⁾ ale rektor Gebbardus, i poslal-li někdy některé žáky do akademie, zajisté doma ve škole držel se tištěného řádu, pokud stačil. Týž ještě rok mistr Gebbardus byl zvolen do rektorské rady universitní. ⁴⁾

Také kollega školy germanské mistr Ondřej Knorius Rochlicenus přijat do fakulty a ostatním slíbeno přijetí, až si v universitě jednou zadisputují, což připověděli učiniti po feriích sv. Jiří. ⁵⁾ A týž rok 1612 zapsáno v pamětech několikrát, že dr. Hoe, praesidens ac pastor primarius, zval k sobě professory z university na hodokvas, aby utvrzeno bylo přátelství.

Ale v českém učitelstvu přátelství ke gymnasium německému nebylo. Měli hněv, že jim „chleba odkrojeno“, že žáci jim odbíhali a důchod hynul. Tomu hněvu dal průchod r. 1613 mistr Jan Sušický (nebyl-li to pseudonym) velmi obhroublým pamfletem proti zakladateli německé školy doktoru Hoe. Pointu veršotepci poskytlo jméno saského kazatele, jež počestil z Hoe v hnůj. ⁶⁾

Ani přátelství s universitou nemohlo býti na dlouze pevnou, poněvadž Němci svým šumným vystupováním závodili s universitou; vydávali intimace jako ona a konali disputace. To professory vždy zlobilo. R. 1616 mistři určili Němcům, aby k svým disputacím za praesidenta brali professora z university. ⁷⁾ Asi sotva poslechli.

Druhá škola, kterou Němci, osmělení jsonce svobodou náboženskou, založili v Praze, byla na Malé Straně; stavěli si tu o r. 1611 kostel sv. Trojice a při něm pořídili sobě školu německou

¹⁾ Voigt. Acta litter. II. 192.

²⁾ R. 1613. v Applausu gratulatorio k doktorátu podepsán Michal Geblerus, phil. et medic. doctor, nec non gymnasii academici Prag. rector. *Sms* podepsán Johannes Turca, paedagogii academici conrector. Mus. 49. B. 22.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 42. Za přijetí ve fakultu složil joachimicus (tolar).

⁴⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 384.

⁵⁾ Arch. univ. A. 13. b. 43.

⁶⁾ Vytlačeno již v Životě církev. 245. Tu stůj již jen něco málo: „Vidíš, jak jest pěkný až pfuj ten z Němec vyklizený hnůj; ve Vidni kolíbku pohnojil, v Sasích nepokoj přistrojil. Na Čechy Němce ozbrojil, pražským mistrům chléb odkrojil; ó, Pražané, co děláte, že tomu hnoji zde dáte tak dlouho pfuj, pfuj smrdět, kažte z města vykliditi.“

⁷⁾ Arch. univ. č. 20.

nížší, ta však překážela škole mikulášské. Tedy i na Menším městě byly příčiny k sporům školským.

V čase pohnutém a válečném od r. 1618 po bitvu bělohorskou protestantské školství, jakož samo zřejmo, klesalo; školství jesuitské zničeno na dobro. Jesuité byvše z království i z markrabství vypověděni, opustili všechny své kolleje. V červnu odešli z Prahy; proskripce skonána jich 63letá zdejší činnost; v témž měsíci červnu odešli také z venkovských měst českých. Odešli bez překážky a ublížení; z Chomutova odešli většina již před directorským rozkazem tajně, báli se msty lidu, jenž pro ně kdys byl krutější, než slušno a spravedливо, trestán. Ale ani zbytku jesuitů lid neublížil v Chomutově; však kollegium chomutovské i krumlovské po jich odchodu vydrancoval. Z Brna a z Olomouce vyšli v máji r. 1619.¹⁾ Odešli do Vídne, do Hradce Štyrského a jinam. Na Malé Straně v Praze zůstal nějaký jesuitů náhončí, jenž otevřel katolickou poukonnou školu, proti níž universitní mistři se vzpírali, však nevíme, se zdarem-li.²⁾

Kollej jesuitskou byla by ráda najala universi, ale měla se k tomu nerozhodně. Zatím vzbouření stavové nasadili do ní vojáků. Bibliotheka, s části od vojáků byvši rozhváčena, odevzdána universitě. V té době dosti brzo mistři pomyslili na to, aby po vyhnání jesuitů na lepší míru upravily se akademické klassi. Rektor Jesenský vzbudil totiž naději, že katolíci, zbaveni jsouce školy jesuitské, budou teď posílati děti do klassi v universitě. Byli na ten čas tři učitelé classium, Šultys mistr byl jich inspektorem.

Co spraveno v klassích, nevíme; jen to psáno, že praeceptores classici napomenuti, aby chodili k modlitbám v pláštích, a chlapeč aby nevycházeli ze školy v houfch a s hlukem.³⁾ Potomního roku (1619) v únoru sneseno, aby ke klassím povoláni byli učenější učitelé. Za předního získán a ustanoven mistr Bergerus, za druhého mistr Jan Galerinus Příbramský. Galerinus musil bydliti s universitními kollejnými studenty, kteří ho tuze zlobili. V říjnu téhož roku 1619 prosil za jiný byt i za zvýšení platu. Naproti tomu psáno v pamětech, že učitelé klassičtí byli nepilní; zvlášť jsou napomenuti, aby pilnější pracovali v katechesi a v čtení Pisma.⁴⁾ Zatím pro vojenské příběhy studentů ubývalo všude, tedy i v klassích. Počátkem roku 1620 mistr Galerinus prosil, aby ho propustili ze služby. Přidali mu něco platu a zůstal. Měl kopu týdně.⁵⁾ Již patrně, že vzorné zemské gymnasium o dvou učitelch a málo žácích v této poslední době bylo na míře neutěšené.

¹⁾ Schmidl. H. S. J. III. 111. 170.—178. Skála. Hist. III. 131.

²⁾ Winter. Děje univ. 151.

³⁾ Arch. univ. A. 14. a. 86.

⁴⁾ Tamž. 126. A. 14. b. 2.

⁵⁾ A. 14. b. 7.

Naproti tomu pražská škola bratrská při Betlémě měla naději vzrostu. Bratrští defensorové vzrost veškerých věcí své víry podporovali horlivě. Jejich popudem a radou v lednu r. 1620 kázal farář betlemský, bratr, v bývalé kolleji jesuitské u mostu, a nebyly to hlasy prázdné, jež tvrdily, že bratři obsáhnou kolleji jesuitů docela a že tu své školy vyvinou. To hnětlo mistry universitní, bránili tomu, chtějíce kolleje sami.¹⁾

Též vzbuzena bratřím naděje, že schola Rosembergica, gymnasium soběslavské, převedeno bude do Prahy, oč se universitní professorové přičiňovali již od let, ovšem na prospěch svůj nebo svých klassí. Nyní když pán z Roupova byl hlavou revoluční vlády a stal se nejvyšším kancléřem krále Fridricha a mezi defensory když ocitlo se osm bratrské víry, vidělo se za jisté, že školu rožmberskou do Prahy dostanou, ale ne na prospěch university. Aby se universí nehněvala, Budovec a z Roupova tvrdili, že rožmberská škola bude pod jurisdikcí akademie. Rektor Jesenský však stál na tom, má-li býti škola pod akademií, že nutno, aby do ní dostali se scholarchové z akademie.²⁾ Ohlašuje se tu zárlivost mezi protestanty a bratry. K sporu živému však nedošlo pro školu rožmberskou: přes úsilí defensorské zůstala, kde byla, v Soběslavi.

Se školami německými v městech Pražských byla tou dobou obtíž. Gymnasium „bojemogermanicum“ u sv. Salvatora vymykalo se universitě, jak umělo. Občas rektorové němečtí *osobovali sobě* lecco bez dovolení university a vedli si jako rektor nějaké samostatné akademie. V tu dobu rektor zase podnikl něco toho. V lednu volán, proč dal proti universitnímu právu u sv. Salvatora na vrata intimaci, v níž prohlašoval, že ta škola jest *trivialis*, „což jest in praejudicium academiae.“ Mistři přinutili ho, že dal zapsati se v album universitní jakožto člen akademie Pražské; dovolili mu také disputovati ve škole, ale aby látku disputační ukázal děkanovi; pak do university zavolali prorektora německého Jana Krušvicia a napomenuli ho, aby byl dbalý a slušně se choval.³⁾

Druhá škola německá, zřízená při kostele lutherském na Malé Straně u sv. Trojice (nyn. u karmelitů), nehněvala universitu tou měrou jako učitele školy mikulášské, jediné to školy farní malostranské. Malostranská škola starodávná byla škola menšího rázu s rektorem a kantorem, a zdá se, že sama od některého času lákala němčinou, a takž byla mezi oběma školama soutěž německá. Na ten konec mikulášská škola ještě r. 1620 najímá sobě praeceptora německého jazyka, byl to r. 1620 Jindřich Wagner Valečský. Za německého faráře Tobíáše Wintera zápas obou škol malostranských byl snad tlumen oblíbenou osobností toho pastora. Vždyť když umřel r. 1619, malostranská škola tiskem vydala na jeho smrt básně:

¹⁾ Obšírně Winter. Děje univ. 168.

²⁾ Arch. univ. A. 14. b. 36.

³⁾ Tamž. 5.

„Lacrymae scholae micropragensis“; na čest nebožce farářovu verše skládal mistr Včelín Lstiborenius, rektor mikulášský, Jan Faber, kollega, Pavel Šarvoebius Domažlický, sukcantor, Jindřich Wagner Valecenus, praeceptor classis germanicae, tedy všickni ze školy mikulášské učitelé a podle nich i někteří žáci.¹⁾

Ale po smrti pastora Wintera nastaly hádky. V dubnu 1620 sami konšelé malostranští skrze dra Basilia z Deučenperka žalobu vznesli k universitě, že „rektor a kantor školy při kostele německém, v Menším městě jejich se zdržující, na ujmu školy jejich vejsadní zarazili sobě školu, v ní darmo učí a tudíž classem germanicam v škole jich roztřbili.“ Konšelé žádali, aby akademie chránila jich školy tím spíš, že oni Němci nejsou ani oudové university.²⁾

Co akademie učinila na prospěch školy mikulášské, není psáno; a co je psáno, svědčí, že učitelé obou škol vedli vojnu dál. Rektor mikulášský mistr Daniel Pacovský v srpnu žaloval, že se mu Němci ze školy pletou i do pohřebů a sbírají mu důchody. Ale hádky již netrvaly dlouho. V listopadu téhož roku 1620 byla bitva bělohorská a po ní dopadla těžká ruka na všecken život český, a malicherné hádky oněměly.

Školství v převratech bělohorských mělo také svůj osudný podíl. Jediné školství jesuitské povznese se, rozmnožilo se, na školství podobojí všecko číhala smrt.

Jesuité vrátili se s vojskem vítězným, jež přišlo týrat a trestat. Nejprv vrátili se do Krumlova, a to již v srpnu r. 1619, když byl Buquoi, vůdce Ferdinandův, Budějovice a Krumlov vítězně obsadil. Po bitvě bělohorské dne 22. listopadu 1620 Karel z Lichtenštejna, zástupce císařův, nařídil, aby jesuité byli uvedeni ke svým kolejím a školám; kolej Pražská zbavena vojáků hned a, když jak tak spravena, v prosinci 1620 vstěhovali se jesuité do ní. Však učiti začali teprv roku následujícího (1621). Brzy se jim nahrnulo žáků do půl druhého tisíce. V témž svrchu řečeném měsíci prosinci r. 1620 vrátili se do Hradce Jindřichova z jesuitů první dva, rektor koleje Mikuláš Pistorius s druhým paterem.³⁾ V malých časech potom zřízeny zase i ostatní koleje tovaryšstva Ježíšova po Čechách, kde prve byly, ba v brzku zřízeny i zbola nové. Již r. 1622 jesuité uvedeni jsou prací Valdštýnovou do Jičína; nahádali se s Valdštýnem o stavbu gymnasia i o peníze nadační dost, a svědčí o jich sebevědomé síle, že ve všem musil Valdštýn, jinak pověstně hrubý, jesuitám ustoupiti.⁴⁾ R. 1624 kolej kutnohorská přibyla.

¹⁾ Mus. 49 C. 14.

²⁾ Arch. univ. A. 14. b. 30.

³⁾ Schmidl. H. S. J. III. 246, 248, 249, 252.

⁴⁾ Lepař. Program gym. v Jičín. 1885. 9. 10. Hejtmanu svému psal Valdštýn, „dbej o to, aby hodně mnoho německé mládeže do koleje Jičínské se sehnalo, však žádného českého Janka tam nevpustíte.“ Dvorský. Paměti o škol. str. 115. Toť jiný vzduch.

Partikulární školy protestantské v Pražských i venkovských městech po bitvě bělohorské na některý čas nechány při životě svém, jenž ve válečných bčzích a zmatcích nikterak nemohl býti valný. Že v Praze při farních školách učilo se, o tom stopy jsou z r. 1621.¹⁾ Z téhož času (z máje r. 1621) jest zápis, že také klassi universitní, neměvše za celou zimu žáčka, teď zase chlapce mají, ale málo. Aspoň na to málo žáků mistři vymlouvají svoji nemožnost zvýšiti Václavu Malobicenovi, druhému praeceptoru, salarium, zač byl on v těch zlých časech požádal. Prvnímu praeceptoru Bergerovi 30 kop mšů půlročního saláru dali za minulou zimu přes to, že nebylo školy; bylyť za něho přimluvy; ²⁾ Malobicenovi sic mistři chtěli něco přidati, ale aby prý byl spolu pedellem!

Zatím již zápasila universita se smrtí. Byl to zápas nerovný, tragický a bolestně dlouhý; bylotě rozhodnuto, že se všechno školství protestantské i s universitou změnit nebo zrušit na prospěch katolické antireformy, ale čekáno s koncem z ohledů k protestantskému kurfiřtu saskému, jenž byl držel s císařem proti kalvinskému protikráli českému. Jesuité, zvlášť Lamormain a legát papežský Karaffa, před jinými vytrvale a neústupně naléhali, ³⁾ aby stal se konec škole vysoké, z níž od dvou set let prý kacířství se rodilo, z níž učitelé, v bezbožnosti husitské mistři, dodávají se do měst a městeček, a tu, ať jsou již při škole, nebo vstoupili v měšťanstvo, horlivě překážejí katolíkům. Školy všecky i s učiteli nechť jsou poddány arcibiskupovi a kněžstvu, žádný obyvatel tohoto království ať nemá praeceptora kacířského.

Nejdřív osmělili se vítězové proti církvím a školám kalvinským a bratrským. V březnu 1621 vypovědění jich kněží a učitelé. Pražská škola bratrská zavřena. Za krátko i nádherný dům soběslavské školy opuštěn. Do Bolešlavi zakročením nuncia Karaffy vyslána od Lichtenštejna kommisie, která zbor rozebrala, knihy pobrala, z nichž některé zůstaly v bibliotece jesuitů, jiné spáleny.⁴⁾ Z hlavní školy bratrské učiněna stodola.⁵⁾ Nejdéle se držel zbor a škola bratrská v Brandýse. Zrušena teprv 1627, kdy patentem i Karel starší z Žerotína musil z Čech.⁶⁾

Nepřátelé protestanstva radili císaři, aby zrušil školy evangelické všecky všudy hned. Císař také vydal toho rozumu rozkaz. Ale gubernator Lichtenštejn se bál nové bouře české a kurfiřta saského. Tedy zdržoval konec ostatních nekatolíků v Čechách seč byl. Proti tomu nelenili rádcové císařovi. Zvítězili. V prosinci r. 1621 vypovědění ze země kazatelé a učitelstvo lutherské všechno pod trestem

¹⁾ Arch. univ. A. 14. b. 257.

²⁾ Tamž 77.

³⁾ Obšírně u Bílka. Reform. katol. 7 a násl.

⁴⁾ Gindely. Gegenreformat. 208.

⁵⁾ Kronika Kezeliova. 167.

⁶⁾ Zoubek. Č. Č. Mus. 1878. 341.

hrdla. Jen ještě němečtí lutheráné na Starém městě u sv. Salvatora a na Menším městě u sv. Trojice směli zůstatí. Byla v tom opět šetrnost ke kurfiřtovi. Ale přes to zdá se, že učitelé čeští velmi pomalu odcházeli. Vždyť ještě v únoru r. 1622 v universitní schůzi rektor promlouvá k správcům škol pražských, aby byli pilní a pobožní.

Však již tu byl i konec samé universi. Téhož roku 1622 29. dubna zašla staroslavná škola Karlova. Odevzdána kommissarům vládním a potom 10. listopadu jesuitům. Tím zašlo starobylé představenstvo škol partikulárních, a nastoupila vládu vrchnost nová, tovaryšstvo Ježíšovo.

Posléz jsou hnáni ze země lutheráné němečtí. Došlo na ně konečně přec, a to 24. října 1622. S kněžími odešli učitel malostranský konrektor mistr Kruppius a staroměstský rektor mistr Gerson Gruneus s kollegy. Doktor Matiaš Hoe z Hoeneggu, dvorní kazatel kurfiřtův, prudce psal o to Lichtenštejnovi, vyčítaje, že s vyznavači víry evangelické nakládá se daleko hůře než se židy, jimž se přeje, aby mohli školy své pod ochranou císařskou mítí, kdežto evangeličtí proti všem výsadním a slibům jsou vystrčeni. Také kurfiřt saský psal o to i císaři, dovozoval, že němečtí lutheráné, byvše v Čechách pohostinu a cizí, nemohli Čechům v povstání překážeti.¹⁾ Však nepřineslo platnosti. Byl všemu konec.

S protestantstvem padaly latinské školy, a které hned nezašly, nedostatkem vhodných, vzdělaných osob učitelských a nedostatkem obyvatelstva vojnou ochuzovaného, na konec klesly na školy nižší a nejnižší. Process děl se ne všudy stejně rychle. Kníže Lichtenštejn v listopadu r. 1622 vydal hejtmanům po městech a císařským rychtářům stran přísnou instrukci, v níž nařizoval, školy aby byly s vědomím kněze opatřeny; jeho řízením aby byli přijímáni „lidé učení, a to takoví, kteří by mládež ne k zahálce, ale k poznání pravé víry křesťanské a nabývání literního umění skutečně vedli.“ „Mládež, kterážby k literárnímu umění způsobna nebyla, aby na řemesla, však s vědomím téhož hejtmana neb J. M. císařského rychtáře, dávana byla.“ Na vytištěném exempláři této instrukce, v archivě pražském chované, je připsána rukou souvěkou kritika: „Jest to ostré a prudké a proti privilegiím stavu městského . . . neb se to stalo, že tehdaž nejprve obnova rady ve všech městech Pražských (12. novemb. 1622) se stala, a samí katolíci do úřadu dosazení byli, a tu již pomálu se dala reformat sv. římské víry.“²⁾ — R. 1625 (6. února) císař tu instrukci opakoval.³⁾

Jesuité na svých missiích, pokud jim bylo lze, vodili s sebou do měst bakaláře a mistry své víry a výchovy, aby jim ihned ode-

¹⁾ Skála. V. 245. 252.

²⁾ Arch. praž. Sbirka nadepsan. O řádech pražsk.

³⁾ Arch. praž. listin 1150.

vzdali školu, z níž puzení bakaláři nekatoličtí.¹⁾ Zároveň všude dosazování na místa konšelská většinou katolíci zánovní, a těm císařský rychtář nebo jiná vrchnost stran antireformace škol dávala rozkazy, hrozila pokutami. Takž na příklad za vyšehradskou vrchnost hejtman kapitolní Linhart Korka z Korkyně r. 1623 nařídil konšelům města Vyšehradu, „aby žádný děti svých do jiné školy krom vyšehradské a jezuitské bez povolení vrchnosti neposílal pod pokutou.“²⁾ Měšťané se všelijak vzpírali; kde byli zastrašeni, aspoň provozovali vzdor passivní. Právě o vyšehradských jest r. 1622 drsně zapsáno, „když jim jistá vůle J. Milosti císařské byla (v obci) oznámena, všickni mlčeli; za dlouhou chvíli vyslaní od nich odpovídati dostati nemohli, až Jan Šatalík (primas) se ohlásil, že proti vůli boží není, až se o to s svou milou duší poradí, jiní pak stáli jako obludy omámeni.“³⁾ Ubozí, jsouce narození a vychováni v jiné víře, nemohli změnit se hned a s ochotou. Pokuty a vojáci konečně jim pomohli, a kdo přes to se nezvrátil, hnán ze země.

Jak mohlo v tom převratě, jehož dějiny, kdežkoli po městech v ně jen poněkud nahlédneš, budí hrůzu, dařiti se tak něžné instituci jako je škola? Ký div, když z německého Slavkova r. 1635 dostává arcibiskup zprávu, že do školy nechodí dítě ani jediné?⁴⁾

„Když máti (universi) sřítla se, spěšně rozprášilo a vytratilo se ze škol všecko všude množství jak vyučujících tak učících se,“ tak píše s žalem Pavel Stránáký.⁵⁾ Z bývalých partikulárních škol učení rektorové a bakaláři vystěhovali se; školu nuznou vedl kantor, za předešlých časů na školách učitel zadní. Livius a rhetorika opustili školní síně, kostelní povinnosti nad učení školské nabyly převahy, a proto hledání ke škole spíš muzikanti nežli humanisté. Na příklad roudnická škola puštěna varhaníkovi, a to ne aby se jí cele věnoval, ale aby z ní měl k svému malému důchodu dosavadnímu přilepšenou a pomoc.⁶⁾ Význačno jest, podpisuje-li se v Čáslavi r. 1645 Johannes Boleslavský „organista et rector scholae“. Varhaník napřed.⁷⁾ Třeboňští zvykli si nepřijímati učitele jináče než „za musikanta a školního rektora“; tak zněl dekret.⁸⁾ Již odnikud nepsáno o rektora a kollegy do university; obce hledaly si kantory samy; dozor nad kantorem, jeho mláďencem a školou měl farář

¹⁾ Příklad z r. 1622 při missích do Tábora a do Česk. Brodu **vypsal** a z archiv. roudnick. B. 217 a půjčil dr. J. Novák. S takovými případy **souvisí** vypravování, že po bitvě zřizovány školy katolické a že i legát Karaffa o ně má zásluhu.

²⁾ Manuál vyšehr. 148. Odstavec 13.

³⁾ Manuál vyšehr. 141.

⁴⁾ Horčička. Die Lateinschul. zu Schlaggenwald. 19.

⁵⁾ Překl. Tonnerřv. Republ. 167. VI.

⁶⁾ Hladký z arch. roudnic. v Poslu z Budč. 1873. 76. Datum asi 1651.

⁷⁾ Nováček. Matrika kůru literat. v Čásl. 1539—1659 ve Věsta. Spol. Nák. 1897.

⁸⁾ Arch. třeboň. 1. A. 3. K. a 39 b.

a starší pěveckého kostelního cechu literátského.¹⁾ A jen kdyby to bylo všude zůstalo při učiteli, jenž byl aspoň v hudbě důkladně vzdělán. Ale za nedostatku lidí ani takto vzdělaných chytali se školské živnosti vysloužilí vojáci a řemeslníci, kteří mnoho neuměli. Ani se nezastavujeme nad tím, když hlásný prosí za místo kantorské,²⁾ ale co, když učil tkadlec, švec,³⁾ nebo když byl učitelem také hostinský!⁴⁾ Tu jistě nešlo o hudbu jako o práci kostelnickou; učitel takový zvonil, psal matriky, vybíral zpovědní listky.

Zemlení a snížení bývalých učitelův a partikulárních škol, nad kterýmž později i Balbín se trdil, někde stalo se brzo po bitvě bělohorské,⁵⁾ jinde zadrženo ještě na léta. Na příklad v Náchodě jsou bakaláři a rektorové až po r. 1629; odtud kantor vede všecko.⁶⁾ Šťastnější byli Jaroměřští. Těm i po převratě bakalář Simon Modestini Jesenický ve správě školské zůstal (patrně stal se katolíkem); žil dlouho (prý až do r. 1640); teprv od smrti tohoto bakaláře řídil školu kantor s varhaníkem.⁷⁾

Lze úhrnem říci, že školství městské a veské, pokud nezabývalo, bylo v Čechách kolem polovice XVII. století z míry chatrné;⁸⁾ na Moravě počítá se v ten čas sic nad 300 škol, ale hrubě nedostatečných;⁹⁾ učeno-li r. 1674 v Třebíči „začátkům“ latiny, to zvláštní kořist, zvláštní znamenitá škola byla.¹⁰⁾ Školy hynuly „defectu sustentationis“: nikdo nechtěl živiti ani nízkého kantora. Nedostatkem škol rostla nevzdělanost a tuším, že není badatel dalek pravdy, končí-li úvahu svou o pokleslém školství českém a moravském slovy: „Lidé nemnoho se lišili od zvířat, a při nedostatku školského i také hlubšího náboženského vzdělání kvetlo pověrečnictví, doba čarodějnic byla v plném květu.“¹¹⁾

Školství, které s protestantstvím českým zahynulo, bývalo od souvěkovců vychalováno. Známo jest slovo Stránského, že dávní Čechové doma o vzdělání tak postarali se, že ne bezpodstatně pochybovati se může, je-li kde jaký národ jiný, jehožto mládež na snadě by měla cestu upravenější.¹²⁾ Stránský, jenž byl sám kdys při školství, chválil tedy vnitřní jeho zřízení; mistr Adam Rosacius z Karlsperka (1615) zase vychvaloval hojnost škol, tvrdě, že bylo

¹⁾ Šimák. Paměti o škol. turnov. Arch. Pam. XVII. 250. 251.

²⁾ Hlásný v Lišově chce býti r. 1687 kantorem v Ševetině. Arch. třeboň.

1. A. 8. K. a. 33. b.

³⁾ V Krutěch r. 1684 tkadlec; v Skalici r. 1695 švec. Listy českobrodské.

IX. č. 22

⁴⁾ V Kamenici v XVIII. věku. Rais. Politic. a škol. okr. vinohr. 269.

⁵⁾ Čermák. Děj. škol. čáslav. Posel z Budč. 1888. 864.

⁶⁾ Hraše. Náchod. I. 420.

⁷⁾ Knapp. Jaroměř. 137.

⁸⁾ Rezek. Děj. Čech a Mor. I. 264. II. 295 364.

⁹⁾ Slavík. Mor. po 30 l. válce. 210.

¹⁰⁾ Rypáček. Č. Mat. Morav. XVIII. 254.

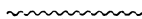
¹¹⁾ Rezek. Děj. Čech. II. 372.

¹²⁾ Stránský-Tonner. Respubl. VI. 167.

v Čechách vůbec tolik škol, kolik měst, městeček, vsí, farností, skoro kolik domů šlechtických a hradů.

Kdybychom chvalné slovo Stránského uvedli na střednější míru ¹⁾ a kdybychom Rozácinovu zprávu, která pronesena byla v řeči panegyrické, uznali za fečnické přemrštění, přec to nutno držeti za pravdu pravou, že v Čechách bylo škol před katolickým převratem víc než potom a že byly větším tím počtem vyššího rázu a znamenitější nežli v antireformačním století sedmnáctém. Těch několik gymnasií jesuitských a piaristických, jež potom v Čechách kvetla, nemohla nahraditi onoho velikého počtu zničených škol latinských, jež bývaly v Praze skoro při každé faře a na venkově snad v každém městě.

Školství XVI. století mělo své chyby. Na některé ukázáno již v této přehledné části naší práce, jiné vady vyniknou hojnou měrou v kapitolách zevrubných. Ale to zase pravda, že školství to přes svoje chyby bylo v patrné evoluci a že smrtelnou ránu obdrželo vlastně v té době, když chtělo se reformovati. A necení-li přísný soudce oněch zahájených reforem za mnoho, nad tím musí se s lítostí hlubokou zamysleti, že české školství pokleslo na nejniže právě v tu dobu, když největší syn jednoty bratrské, náš veliký Amos Komenský, pro víru svou nucen byv (r. 1627) na vždy opustiti vlast, v cizině psal svá nesmrtelná díla, jimiž mohlo a mělo býti školství domácí reformováno od základů.

¹⁾ Ballovi v Gesch. d. Schulwes. d. Brüder (63) jest výrok Stránského Übertreibung; vykládá si ho tím, že Stránskému, když byl viděl, že v anti-reformaci intelligence ze země hnána, a jaká chudoba ducha potom nastala, jevílo se zrušené školství stkvělejším, nežli opravdu bývalo.

KNIHA II.

O ŠKOLE A JEJÍCH OFFICIÁLECH.

1.

Dům školní.

Školní dům býval v městě kladen za klenot stejně jako dům radní. Pěkně mu říkali „literní dům“, „dům kázně“, „castra Musarum“. Útok na ten dům trestán tuzeji. Jakub nožíf, „že na školu bodl“, r. 1549 v Praze odsouzen do vazby, ač byl k bodnutí od žáčků drážděn.¹⁾ Bodnutí na jiný dům snad bylo by odpustěno bývalo.

Škola obyčejně stávala u kostela na hřbitově. Cimiterium (hřbitov) okolo školy v Budějovicích připomíná se již roku 1377.²⁾ Také pražské partikulární školy farní byly na hřbitovech, a měla-li škola zahrádku svou, souvisela zahrádka se hřbitovem,³⁾ jako víme o škole sv. Štěpána na Novém m. v Praze,⁴⁾ nebo o škole sv. Jindřicha tamtéž, která na jednom konci hřbitova r. 1588 byla zrušena a na druhém konci v růžené zahradě plebánové znova postavena.⁵⁾ Škola u sv. Mikuláše na Starém městě byla tak organicky spojena s hřbitovem, že v jejích dolejších místnostech byla kostnice neboli „kaple, jako se kosti chovají“.⁶⁾ Na hřbitovech pochovávalo, a v době morní snášeny ke školám hromady mrtvol.⁷⁾ Tomu škola zvykla, jsouc v ohradě posvátné při chrámě.

Že by však školní stavení bylo vždy o samotě na hřbitově, toho nelze říci. Leckde domy městské tlačily se až ke škole nebo blízko před ní. Takž víme, že v Praze proti škole sv. Štěpána Velikého, proti škole sv. Vojtěcha v Podskali a ještě jinde v Praze proti školám stály domy; dům ratajský křížovníků s hvězdou byl

¹⁾ Arch. pražs. měst. č. 1420. B. 69.

²⁾ Čelakovský. Privileg. II. 709.

³⁾ Arch. pražs. měst. č. 8. 53.

⁴⁾ Arch. pražs. 2142. B. 6.

⁵⁾ Navrátil. Paměti kost. sv. Jindř. 203.

⁶⁾ Kniha mikulášsk. kostelníků z r. 1497. fol. 18.

⁷⁾ Hüttel. Chron. v. Trauten. 44.

právě vedle školy sv. Petra na Poříčí; dům Martina bečváře r. 1476 byl vedle školy sv. Vojtěcha v Smradařích.¹⁾

Z dob pozdějších teprv dovidáme se — ale velmi řídko — že škola umístěna byla ne u kostela než v samém radním domě. Dle purkrechtní knihy kněžmostecké dělo se roku 1603 učení školní v radním domě,²⁾ a měšťané ze Sadské oznamují r. 1614 komoře králově, že jich škola nikdy neslušela k faře, že stojí uprostřed města v obecním domě, kde jest šenk, kovárna, marštále a dvě světničky, jedna pro kováře, druhá pro písaře, aby tu učil děti.³⁾

První školy městské při chrámech byla skrovná stavení. Pozorovatí již v XIV. věku snahu o jich zlepšení, ne-li zvětšení. Jakž jináč vyložití na příklad, že r. 1373 konsistoř káže proboštu kapitoly sv. jilské v Praze, aby na místě staré školy postavil novou;⁴⁾ také škole týnské dostává se o něco později (asi 1394) nového domu před kostelem, kdež pak zůstala po věky.⁵⁾ V Krumlově Venceln z Cipína dává r. 1410 dům obci, aby z něho škola byla, a Jindřich z Rožmberka vysazuje dům ten svobodami.⁶⁾ To také bylo zvětšení staré školy.

V bouřích XV. věku mnohé město, mnohá škola vzala pohromu, nebo do těch dob již také stářím schátrala. Proto nacházíme ještě v době vojen nebo brzo po nich dosti hojně zprávy o nových stavbách školských. Takž na příklad r. 1421 z gruntu nově postavena škola v Českém Brodě, kdež byla stará škola vojnou spálena.⁷⁾ Svatojakubská v Hoře Kutné v nově postavena po ohni kdys po r. 1424.⁸⁾ O mnoho později — teprv r. 1479 — došlo k stavbě druhé školy kutnohorské; postavil ji svým nákladem u sv. Barbory Jan Charvát obci ke cti, začez mu r. 1481 obec na vzájem povolila, že po vše časy života svého při prodeji domů svých nebude musiti platiti lozunkův.⁹⁾ V Praze ke konci husitské vojny znova postavena škola u hřbitova sv. Mikuláše malostranského; za stavitelského ruchu v době Jiřího krále r. 1464 připomínají se v Praze některé „staré“ školy;¹⁰⁾ z čehož jde, že postaveny nové; r. 1468

¹⁾ Arch. pražs. č. 2089. G. 3. r. 1474; G. 16. r. 1489; G. 4. r. 1487; č. 2102. 359 r. 1433 dům Václ. Krčice u školy sv. Jiljí; č. 2087. L. 9. **Výpisy Šimákovy.**

²⁾ Vypsal a sdělil dr. J. Novák.

³⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcib.

⁴⁾ Tadra. Soudn. Akt. konsis. I. 43. Pulkava tu byl mistrem školy. **Tomka D. Pr. VIII. 105.**

⁵⁾ Dle Veleslavína bylo to roku 1394; u Tomka D. P. II. 139 **nazývá se** jeden ze tří domů před kostelem teprv r. 1403 školou týnskou, **koupili ho pro** to říditél stavby **kostelní.**

⁶⁾ Arch. kruml. I. 3. S. α. No. 1 b.

⁷⁾ Nejstarš. knih. brodská. Též Naše Hlasy (brodské) 1898. 9. **Dundr-Svoboda.**

⁸⁾ Nováček. Listář škol. kutnoh. XVII.

⁹⁾ Arch. kutnoh. Memorabilia 1480—1489. fol. 40. Vypsal dr. **Nováček.**

¹⁰⁾ Na pf antiqua schola v Opatovicích. Arch. praž. 2086. d. 12.

konšelé a farníci u sv. Vojtěcha pod Vyšehradem vyvolili místo k postavení školy.¹⁾ Tolik budiž tu za doklad uvedeno.

Hojně zápisů z těch dob zachováno stran opravy budov školních. Dobří lidé odkazují poslední vůlí na to. Tak pro příklad r. 1450 pražský nožíř Petr odkazuje půltřetí kopy na opravu školy Panny Marie na Louži,²⁾ kterážto škola i s kostelem byla v bouřích od lidu pražského zkažena. Tolikéž poroučí jiný nožíř rok potom na touž školu. Pavel Kolínský, měšťan staropražský, roku 1452 odkazuje 4 kopy grošů na opravení školy svatohavelské;³⁾ a podobně jiní.

Zajímavé rozšíření školy svatojilské v Praze mělo se státi r. 1481 odkazem Margrety vdovy po Jakubovi Sobkovi; ta odkázala 20 kop „na jistbu do školy, aby břevnatá žáčkům udělána byla, a poručníci aby peníze ty na nic jiného neodvracovali, lečby viděli, ano osadní téhož kostela (sv. Jiljí) skutečně k tomu se mají, jistbu břevnatú žáčkům dělajíce.“⁴⁾

Na proti těm novým stavbám a opravám horlivým některá škola pražská zůstávala dlouho po vojně zbořena. Byly to zvlášť školy katolické, opuštěné; na příklad škola sv. Benedikta na Hradčanech ještě 1486 zříceninou, u Maltézů škola ještě déle nechána v troskách; jiná škola vojnou zrušena dočista;⁵⁾ na př. škola u sv. Benedikta v Starém městě, bývalý malý domek, r. 1429 za sedm kop grošů pražských prodána husarí Lekšovi.⁶⁾

Které školy po vojně znovu postaveny nebo jen opraveny, scházely časem zase, a není nesnadno vypořizovati ze zápisů archivních, že počátkem XVI. století nastala zase perioda školních staveb nových. Hned r. 1500 nově stavěna na Starém městě škola mikulášská.⁷⁾ Jakub Koláčník r. 1528 odkazuje k záduší sv. Ondřeje v Praze 5 kop míš., „když by koli začeli stavěti toho domu, kterýž slove škola tu při kostelu, a prve nemá dáno býti, než by stavěli.“⁸⁾ V Trutnově stavěli na zdi u kostnice novou školu r. 1516 a z dřev školy staré pořídili kantorovi v koutě hřbitovním domeček.⁹⁾ V Berouně a v Rakovnici v též době nové školy jsou postaveny neb opraveny.¹⁰⁾ Také havíři na Kaňku r. 1524 staví na škole; mazati dávají školu hlinou, do mazu dávají slámu a kupují cveky k stavbě.¹¹⁾ Naproti tomu bohatí jejich sousedé Kutnohořané

¹⁾ Arch. praž. č. 2086. L. 25. z výpisů archiv. dra. Teige.

²⁾ Arch. praž. č. 2119. C. 3.

³⁾ Tamž E. 4. E. 10.

⁴⁾ Tamž T. 14.

⁵⁾ Tomek. D. P. VIII. 16. 30. 37.

⁶⁾ Alexius lucionarius emit scolam s. Bened. Arch. praž. č. 2102. 306.

⁷⁾ Kniha kosteln. v arch. praž. z r. 1497, č. 1665 fol. 5.

⁸⁾ Arch. praž. 2142. M. 19. Výpis dra. Šimáka.

⁹⁾ Lippert. Trautenau 18. Hüttel. Chronik v. Traut. 40.

¹⁰⁾ Levý. Děj. Rakovn. 191.

¹¹⁾ Kn. Kaňkovská 1524.

mají ještě r. 1537 školu u Vysokého kostela již zase sešlou a téměř na spadnutí.¹⁾ V týž čas (r. 1538) začínají ve Střibře na místě staré školy stavěti novou.²⁾ Ty doklady postačtež.

V polovici XVI. věku zase v knihách postřehuješ ruch stavební. Některá škola z XV. věku udržela se až sem; jiné, na počátku věku spravené, již zase schátraly. Snad nelze té rychlé schátralosti tehdejších školních budov, nehledíme-li k nahodilým požárům, vyložití jinak, než-li že to pořád bývaly domky malé, které vzrostem žákův a vzdělání nutily k rozšíření a pak že asi dosti zhusta byly to domky dřevěné. Bylatě i přední škola kutnohorská až do r. 1594 dřevěná! Kdož by se pak divil, že v Novém Městě na Medbuzi ještě r. 1622 kupují se chlupy do hlíny.³⁾ A kterak veliká mohla býti škola, již pardubičtí r. 1522 kupují od své vrchnosti za 100 kop a 30 grošů míšeňských.⁴⁾

Polovici XVI. věku tedy zase zprávy o nových stavbách školských. V Praze u sv. Mikuláše staroměstského na místě školy, r. 1500 postavené, r. 1557 „s velikým nákladem“ pořizují školu všecku novou.⁵⁾ R. 1550 stavěna škola v Třeboni.⁶⁾ V Lounech nařikají na nedostatečnost školy již r. 1542. Právě téhož léta Jan Havránek literát odkázal na školu, „aby byla stavěna“, třetí díl statku svého. Při tom pamatoval také na pražskou školu týnskou a svatomichalskou (v Opatovicích v Praze). Ale se stavbou nové školy lounské otálelo se. Stará musila dosloužiti. Teprv r. 1557 položeny základy k novému stavení, a to dokonáno r. 1561. V úterý před sv. Alžbětou rektor školní mistr Jan Hradeštnský Klandianus jest uveden do nové školy s officiály a žáky, při tom byl purkmistr a páni; vesele zpíváno.⁷⁾ V Chrudimi byli nuceni pospíšiti sobě s novou stavbou: stará sešla v době stavovské bouře r. 1547 tou nebezpečnou měrou, že měšťané nemohli než složití se k nákladům. R. 1550 postavili školu novou o dvou patrech a dvou štítech.⁸⁾ Přičinili se o tu stavbu správce školní mistr Jakub Kodiceil a Václav Přeloučský kantor.⁹⁾

V Benešově a v Písku oheň pomohl k postavení nové školy, onde r. 1564 škola vyhořela,¹⁰⁾ tuto r. 1565 po ohni postavena

¹⁾ Arch. Pam. XVI. 294.

²⁾ Arch. plzeň. Střib. kn. 184. 235.

³⁾ Počet Nov. Něsta 1622. Arch. zem.

⁴⁾ Pardub. knih. rudá. fol. 20. Mus. česk.

⁵⁾ Arch. praž. kn. kostelníků z r. 1497. č. 1665. 5. V našem Kult. Očase měst. I. 472. nedopatřením vloudilo se jméno školy haštalské místo mikulášské. Čtenář rač opraviti.

⁶⁾ Plán její polohy u Deckera v Progr. třeboň gym. 1893. 18.

⁷⁾ Kronika Mikšovicova. Opis u Ant. Merze. Učit. Noviny 1885. 348. Mersův článek. Ta škola sloužila do r. 1868.

⁸⁾ Rybička Č. C. Mus. 1849. 95. uvádí r. 1551.

⁹⁾ In manes pios docti viri m. J. Codicilli et Přeluceni, quorum auspiciis schola Chrudimi recens restructa. A. 1550. Mus. sign. 49. C. 15. číslo 8.

¹⁰⁾ Arch. zems. Opisy z arcibiskup. 1564. Kantor v Benešově viněn ze zapálení; dán do věže.

nová, pěkná, malovaná a rýsovaná (sgraffito).¹⁾ Rakovnickou školu znova lépe postavili za primasa Jiříka Malého r. 1560.²⁾ O něco později (v letech 1568—1574) také město Hradec Králové vystavělo si novou školu „velikou“ mnohými náklady.³⁾ Berounskou začali nově budovati r. 1567 za primasa Matěje Rabštejnského. Za dvě léta dostavěli. Byla kamenná a v dolejšku veskrz klenutá.⁴⁾ V ruchu tehdejších mistr Nikodem z Paumberka r. 1574 odkazuje v kšaftě svém na postavení školy v Chotěboři 100 kop českých (ale „na nic jiného“).⁵⁾ R. 1579 tesaři pobíjejí školu třeбенickou novým šindelem a všecku opravují.⁶⁾ Takž bylo by lze přivéstí ještě leckterou jinou školu městskou novou neb opravenou z polovice XVI. století a z prvních desítek let potom.

Některé školy ovšem zůstaly ještě na časy tak zlé, jak byly. Tak uvádí se škola svatobarborská r. 1555 za schátralou.⁷⁾ Slavná škola zátecká v téže době byla dle svědectví mistra Bacháčka „smrdutá“;⁸⁾ bídný dům asi byla škola kouřimská. Sigmund Heuioch Litoměřický, správce školní, prosí r. 1569, aby se nějak dala spraviti, by on i jeho žákovstvo „měli kde se shrnouti.“ Spraveno sotva co. R. 1578 nařká správce školní Tomáš Dentulus (Zoubek), že je škola bez záků a že ji tudíž ani v noci zavíratí nemůže: prý mu řekli v rathouze, že těch záků není potřebí k staré škole, až prý bude nová. Tuto řeč, z které vyrozumíváme úmysl stavěti školu novou, správce školní posoudil slovy konšelům nelichotnými. Napsal: „Jakby tu řeč na moudrého muže náležela, prostý tomu porozuměti může.“⁹⁾

Z moravských škol ocitla se v pamětech jakožto z míry chatrná onoho času škola v Bystřici. R. 1547 Jan Backh, správce její, píše purkmistru, že ve škole komor není, nebo jsou otevřeny a spustly, střecha nad nimi děrava i nad školou, břevna shnilá, na mnohých místech prstem by prostrčil. „Což pak má na nás upadnout?“ správce ptá se a dokládá, že věci jsou, které hospodáře nutí z domu a z těch věcí jest mimo zlou ženu i zlá střecha. Končí: „Tak i mně není nic vděčno; někde mám-li čím, zastrčím, ale jakýť jsem já tesař k tomu?“¹⁰⁾

V Praze za nejhorší kladli školu u sv. Haštala, tak že stala se přislovím posměšným; byla prý jako šatlava až do následujícího století.¹¹⁾

¹⁾ Matzner. Program. píseck. real. 1888. 9.

²⁾ Beckovský-Rezek. Poselkyně. I. 252.

³⁾ Solař. Hradec. 548

⁴⁾ Seydl. Kronika. Rukop. v mus. 61. 62.

⁵⁾ Miscell. býv. při deskách č. 54. 155. Teď v pražs. archivě č. 2120.

⁶⁾ Oučty třeбенick. z r. 1575.

⁷⁾ Archaeol. Pam. XVI. konec článku Šimkova.

⁸⁾ Dvoraký. Paměti o škol. č. 524.

⁹⁾ Arch. musej. Listin. kouřim. 1569. 1578. Tež Schulz Č. Č. Mus.

¹⁰⁾ Psaní z arch. morav. zems. opsal a sdělil dr. J. Novák.

¹¹⁾ Jireček. Rukověť liter. II. 12.

Slušno podotknouti, že tou příčinou školy v sousední říši německé nebyvaly lepší českých. Slovatný básník Frischlin, když r. 1588 nastupoval v Brunšviku školní správu, nařikal v řeči zahajovací, kterak skrovné jsou síně učebné a kteraký v nich smrad.¹⁾ Starý jáchymovský kantor Mikuláš Herrmann († 1561) píše o školách svého mládí, že bývaly vůbec (gemeiniglich) nejhorší, nejnečistější domy, takže proti nim šatlavy, rasovny a katovny byly pravé zámky a paláce.²⁾

Od polovice XVI. věku jest u nás tu zvláštnost vytknouti, že také některou školu měšťané nechávali chátrati schválně. Příčina toho byla vyložena v historické části této knihy. Šlo o náboženský vzdor. Vláda nebo jiní mocní chtěli mítí městskou školu katolickou, měšťané vzdorovali. Tak na příklad městská škola v Kadani měla již r. 1568 střechu roztrhanou a stropy pobožené.

Na hraně XVI. století až do bitvy bělohorské jest u nás pozorovati nový ruch stavitelský, nad předešlé patrnější a obecnější. Z nejprvnějších v tomto období a také z nej přednějších jest stavení školy kutnohorské, jež do té chvíle zachováno. Ještě r. 1576 mistr Pavel Pressius stěžuje si u děkana Molesina na úzkost školy; prý auditoria čili „gymnasia“ pro třídy rozličných žáků nejsou připravena.³⁾ Byly-li tedy všechny třídy vtěsnány do jediného auditoria, to zle bylo. Rada městská snad to uznávala, ale do stavby nové školy se jí nechtělo; vymlouvala se, že město jest nevýnosným pavováním (nákladem na hory) ochuzeno. Až konečně vyvstal škole pomocník Zikmund Kozel z Riesenthala, měšťan horský a do r. 1592 hofmistr horní.⁴⁾ Ze svého velikého jmění na novou školu nedal mnoho, jen 100 kop míš.,⁵⁾ ale dal dobrý příklad k sousedským sbírkám v městě i na předměstích. Přes to však jest nadsázka, zval-li se Zikmund Kozel mecenatem a autorem školy nové.

Aby učení školní nezahálelo, pojat úmysl stavbu rozdělití na dobu dvou let a starou školu svatojakubskou, dřevěnou, bourati poněmhu. Nová škola měla býti na svou dobu nádherná, všecko od kamene, vůkol štíty kamennými okrášlená.⁶⁾

V měst. archivě kutnohorském zachoval se „Počet z příjmův a vydání na vystavení školy u Vysokého kostela . . . učiněný ode mne Zigmunda Kozla z Rejzentolu létha 1596.“⁷⁾ Dle pramene tohoto začalo se stavěti r. 1594 hned po Velikonocích. Kámen tesný dodával Adam kamenník (za mnoho kop ho zpotřebováno), **vápno**

¹⁾ Monum. Germ. paedagog. I. LXX.

²⁾ Richter. Bilder aus d. Culturgesch. 148.

³⁾ Univ. knih. Ruk. 17. C. I. 202.

⁴⁾ Data životopisná dle Dačického sestavil Nováček v Listáři škol. kutnoh. 38. 39.

⁵⁾ Dle Lemingrových archiv. výpisů z knihy č. 434.

⁶⁾ Dačický-Rezek. II. 47.

⁷⁾ Č. 434. Vše, co o stavbě následuje, vypsál z těch register příjmů a sděluje E. Leminger. Ladné spracování těch dat podáno do Arch. Památek.

Adam vápenník z Práchevic. Cihly zdiel, skleповé a kabřincové kupovány doma a také až z Krehleb dováženy (za 2000 cihel skleповých placeno 2 kp. 29 gr.). Práci zednickou konal první rok mistr Antonín, rok druhý (1595) Jan Vařil, zedník; práci tesařskou mistr Lorenc. Když zdi hotovy, stahovány železy; Křištofovi kováři dáno za 12 svorníkův dlouhých k stahování světnic 2 kp. 54 gr., kladený stropy a trámy nad velikou světnici, jiné světnice hlináci mazali. Práci malířskou dělal Mikuláš Kocourovský; Asman truhlář zhotovil velká vrata k předním dveřím za 1 kp. a za patery dveře i futrování okolo nich v dolejších světnicích vzal 3 kopy. Šebestián zámečník z České ulice opatřil okování dveří a oken.

Na konec zasklívána i mřeží opatřována okna (dnes jich 30), dlážděn mazhauz asi 3000 dlažicemi a budova kryta šindelem. Hřebíky podlažní, laťovní a šindelové brány u paní Anny zlatnice; avšak užito také hřebíkův starých, jež spravoval (narovnával) branný v Klášterské bráně, kopu laťových po 1½ den., kopu šindelních po 1 denáru.

Mezitím barvili kamna a dávali nová kamna tam, kde jich ještě potřeba. Truhlář donesl stoly dva na červeno barvené a lavice. Také malováno na facadě, a již dospívala ke konci nejkrásnější zdo ba na stavbě, práce to, kterou Kutnohorští právem se chlubí po tu chvíli. Je to renesanční portál, kamennické mistrné obložení předních dveří, pěkný kus výtvarnické práce české. Nad portálem v kartuších dvou vytesána slova Ciceronova „*Studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant*“ a násl. Nejvýše znak Kutné Hory vstaven; na ostění mezi znaky rozličných umění ani metla neschází. Geniové po obou stranách znaku městského drží znaky Zikmunda Kozla primatora a Mikuláše Vodňanského z Čazarova, cís. rychtáře, který dal na stavbu asi 5 kop příspěvku všeho všudy; v rozích pak jsou ještě drobné znaky Augustina Šmilaura ze Šmilova a Volfa Herolta z Oupy.

To dílo vytvořil Pavel, kamenník z Prahy. Ze zápisů technicky zajímavých dovidáme se, že při zasazování těch kamenných dveří v říjnu r. 1595 koupěna libra vosku „pro kyt mezi štosunky“, též koupěna libra siry a červená rutka za 3 groše; za rendlik a hrnce k přepouštění toho kytu 2 groše 2 denáry, a za provazy pro ufasování velkého kamene nade dveře a jiných kamení, když se táhnouti měly, že dáno 6 grošů; usazený potom kámen mramorový i veřeje že napuštěny olejem lněným.

Potom sečteno s Pavlem kamenníkem z Prahy,¹⁾ co přišlo za dveře kamenné, dřevěné, tolikéž i co přišlo za okování a zámek, a jakož mu dáno předešle od pa. primatora na to dílo 50 kop gr. č., dodáno mu takto „na vejtcce (!) kamenné“ 15 kop gr., za dveře dřevěné 6 kp., za dílo zámečnické při těchto dveřích 4 kp. 30 gr.,

¹⁾ Monogram Pavla kamenníka vytesán na svorníku v nadpraží PC.

za stravu co sám i s tovaryši při stavení těch dveří protrávil 2 kp. 30 gr. a propití tovaryšům 45 gr.“

Všeho vydání na školu tu, kterouž lze pokládati za největší v oné době, sečteno v jedné summě na 1475 kop 45 grošů $2\frac{1}{2}$ denárů; k té summě nejvíce přispěl obecní důchod (1295 kop 33 gr. $2\frac{1}{2}$ d.), mecenášové dali úhrnem 146 kop 6 gr. a sbírka po sousedech přinesla 246 kop.

Původce školy Kozel skromný nebyl; objednal si skrze Adama Hubera a Daniele Veleslavina pochvalné verše na svoje mecenášství u básníka mistra Jiřího Karolidesa. Verše vydány jsou tiskem r. 1595 v knižečce o 32 listech. Všecky vychvalují Kozla. Začínají se tím, že škola byla na spadnutí, nikdo mimo konšelský náklad obyčejný nechtěl na školu nic dáti, až prý Kozel láskou hnut tak krásné dílo způsobil.¹⁾

V jiné básni rozšiřuje se význam mecenáše Kozla na všecky školní mecenáše, za jichž pomoci jest práce školská příjemna; bez jichž pomoci je to břemeno tvrdé.²⁾

Nelze uváděti všech nových škol z té doby. Byla by to řada jmen. Stačí uvést jen některé na poznanou, že snaha o nové lepší budovy v oné době byla na všech stranách. V posledním větším městě v jižním cípu Čech v Nových Hradech r. 1592 konšel prodal starou školu za 45 kop mš., což svědčí, že byla velmi skrovná, a koupili nový dům na zřízení školy.³⁾ Na nejzazším západě Domažlicti postavili si r. 1598 školu novou nemalým nákladem. Tím získali upřímnou pochvalu mistra Bacháčka, rektora universitatis.⁴⁾ Na samé hraně století Berounští nuceni byli stavěti zase. Škola shořela jim; rektor universitní r. 1599 deset kop jim posílá na školu novou.⁵⁾

Z prvních let XVII. věku jsou nové školy v Chebě a v Slaném zbudovány. O škole slanské dí Bacháček, akademie rektor, že jest

¹⁾ „Haec antiqua situ jam jam casura ruinae
Viderat, ut princeps sit schola, signa suae
Nemo inclinanti, praeter consueta senatus
Munera, praesentem ferre parabat opem:
Kozelius donec motus pietatis amore,
... mox ab radicibus imis
Tam pulcrum egregio Marte novavit opus.“

Exempl. v bibl. musejní v Praze. 26. E. 12. Ukázku jiných veršů viz v Nováčkově Listáři. XVIII. Naproti tomu správně a dle pravdy Veleslavín připisuje r. 1598 svůj slovník Nomenclator Gradrilinguis městské radě, že školu postavila. Voigt. Acta liter. I. V. 353.

²⁾ „Si sit Mecaenas, si non effraena juvenus,
Incundum in nostris est onus omne scholis;
Desit Mecaenas, veniat furiata juvenus.
Durum onus, et quivis est sine fruge labor.“

³⁾ Teichl. Gesch. v. Gratz. 151.

⁴⁾ Arch. zems. Oeconomica 18. 6. Diplomat musej. 1598.

⁵⁾ Arch. zems. Oekonom. č. 18. 55.

nová a nákladná.¹⁾ R. 1613 také Roudničtí postavili sobě školu nově; něco na to vrchnost přidala, 153 kopy sousedé sebrali.²⁾ R. 1608 Náchodští prodali svou těsnou školu za 22 kopy mš. (byla tedy věru nepatrná) a hned jali se stavěti novou, sic zase dřevěnou, ale rozsáhlejší. „Z vůle Pána Boha a pomocí dobrých lidí a chudého záduší“, postavili tu školu, „v níž by se čest a chvála Pánu Bohu vzdávala a při tom mládež rostla, kvetla a prospívala v moudrosti, rozumu a věkem před Bohem a lidmi, jakož naši předkové činívali v stavění chrámu, škol a špitálu pečliví.“³⁾

Nedalecí od nich Trutnované novou školu stavěti se jali r. 1585; dvě léta potom byli s ní hotovi. Široká byla 15 loket, 28 loket dlouhá. Za sáh stavby platili zednickému mistru 9 grošů bílých.⁴⁾ I v malé Úpici nad Úpou touž dobou (1604) trutnovští tesaři stavěli „od dřeva domeček neb místo školní“. ⁵⁾ V Bělé jináč v Novém Bezdězi Voršila Augustová, vdova po řezníku Augustinovi, oznamuje r. 1582 v kšaftě svém, že připověděla na svůj náklad školu vystaviti a již takové dílo dělati dáti započala, kdyby ji však Bůh neuchoval, ať dokončí dědicové dílo začaté na památku její a na schválení lidské.⁶⁾

O stavbě školy turnovské, jež začala se r. 1612, zachovaly se zprávy nejzvěrubnější⁷⁾. Všimneme si jich. Bylo to za primasa Václava Ambrože, když obec r. 1612 odhodlala se stavěti novou školu vedle fary. Ještě v tom roce Václav kamenník začal kámen lámati v obecném lomu, některý kámen darovala paní z Vartemberka; dělník v skále dostal na den 8 gr.; sedláci vozili, obec od fary platila po 4 groších, a za krátký čas svezeno „půl šichty“ kamene, asi 122 for. Také navezeno písku z panské louky i odjinud vozem a po lodi. Na jaře 1613 kamenník lámal štuky k oknům, za mnoho kop koupeno vápno; sedlákům, kteří je vozili, dán sud piva za 2½ kopy grošů. Když svezeno, smlouva učiněna s mistrem zedníkem Martinem Eychlerem, a pak svážen materiál dál. I stará škola musila svými kameny, cihlami, rumy, prkny, dřívím sloužiti škole nové. Mistr Martin postavil 12 stolic k lešení, nakoupeny provazy a ležci k lešení a stavba začala se.

Za 38 nedělí dáno mistrovi na penězích 183 kop 12 grošů, krom toho dostal k stravě několik „kamenů“ (kámen = 20 liber)

¹⁾ Dvorský. Paměti. č. 439.

²⁾ Týž str. 807.

³⁾ Hraše. Výpisy z arch. náchodsk. zapůjčené. Též v Hrašových Děj. Náchod. 415 a násl.

⁴⁾ Hüttel. Chronik v. Trauten 285. 294.

⁵⁾ Museum. Arch. listin. z Úpice. Jeden z tesařů najednaných utekl. Úpiceť píší o tom do Trutnova (česky).

⁶⁾ Arch. města Bělé. Kniha menší smluv. fol. VI.—IX. Výpis dra. Nováčka.

⁷⁾ Rejstřík útrat z archivu turnov., laskavě půjčil mi dr. Šimák. Týž v Arch. Pam. XVII. 246 materiál pak spracoval.

sýra, věrtel pšenice, hrachu, sud piva. Ve čtvrtek po neděli Cantate smluvno s tesařem Vavřincem o stavbu. Od kováře nakoupeno hřebíků podlažných, šindelních i na lešení; sváženo dřev, „dřeven“ a „lesa“ mnohonácte for. Po svátku Vstoupení Páně začali svázeti cibly; svezli jich úhrnem 16725 a kromě toho ještě byly cibly nepočítané na 35 forách. Některé cibly daroval obci Šlik ze Svijan a Vartenberk, vrchnost rohozecká.

Pak již pilně stavěno a na rynku dřevna tesána. Po sv. Duše svezeno tesané dříví z rynku, pořízeno ještě 14 for vápna, několik for hlíny, a po sv. Trojici kterýs den zeď „nad školou“ již přikrývána. Stavění bylo o jednom patře. Auditorium a komory zhruba byly hotovy. V sobotu po Proměnění Páně truhlář Jiřík dělá do školy první jarmárku do boření světnice, dvéře té světnice dostávají čtyři háky. Zatím již sroubí se krov, pobíjí latěmi, obec kupuje nárožníky ke krovu a čtyři nárožníky k lomenici, vozi se šindel, jímž budova bude kryta. Svezli ho nad 84 kop. Zároveň již tesá kamenník štuky do oken, a zedník stroj se zbudovati pěkný štít jakožto hlavní okrasu školního domu. Koupeno do štítu několik štáfů železa, jež svory slují; koupeno za půl druhé kopy grošů půl třetího věrtle popela k obmítání štítu a voženo nové vápno. Pět for ho daroval Havel Lestkovský z Lestkova. Štít měl býti zdoben zajisté sgrafítem. Na štít vstaven okovaný „dub“ neb brot pro makovici, a když v sobotu 26. října vytáhli k střeše „žleb“, škola zevně byla všechna hotova.

Potom pracováno ještě uvnitř. Mazáci pokládali hlinou světnice, do oken vpravovány mříže, dvéře se tesají, kameny obkládají. Než uhodila zima, přivezeny ještě 4 fůry hlíny od Skalice, určené k ohromným kamnům do veliké světnice. Také dva štáfy železa k tomu konci přivezeny. Po novém roce 1614 s mistrem učiněna nová smlouva, aby hlavní síň zaklenul. Dána mu 31 kopa 25 gr. a korec žita za 3 kopy 20 gr. Nově pak navezeny 22 fůry pisku, 31 kamene a 7 for hlíny. Postaveny pokštele a síň klenuta. Zatím přes zimu štít se zkazil. Snad spadla malta a porušilo se vlhkem sgrafitto. Nové lešení, nová útrata za opravení.

Sklenutou síň bylo teď dlážiti. Nejprv ji položili pískem a hlinou, pak dlážili šesti sty dlažičkami, ze smírčické skály přivezenými. Z téže skály svezeno ještě půl čtvrtá sta skleptic na ostatní vydlážení školy. Pak sedm nádenníků pustilo se do „stychholcování“ šesti komor a jich vymazání. Přivezeno na to 17 for hlíny. Zatím již bíleny dolní pokoje (velká, malá světnice a komory). Potom pokládány hořejší podlahy, robeny stropy z fošen a vymazávány hlinou, Petr lištář lištoval (vymazával zeď či ji pobíjel lišty?) světnici velikou, ostatní komory se bílily, na mazhauz položena „vápenná země“, tesař upravoval schody; již také truhlář se pustil do díla lavic, Hons vodák tesal krokevni dřevna na římsy k lavicím. Po svátku mistra Jana Husi Jiřík zámečník udělal do školy k hlavním

dveřím zámek krytý se třemi klíči, panty, rukověť, háky k pantům a „to všecky z lásky daroval“. Pak zhotoveno k hořejším komorám 6 zámků s klíči, zámek k bakalářské světnici, klika a zámek k veliké světnici a k ostatním komorám všem. K oknům pořízeno 14 háků, Pavel sklenář dal do jednoho okna prohlídací sklo i s rámcem za 45 grošů, truhlář postavil lavice a 19 skobami je přitáhl k podlaze.

Tím škola hotova. Stála sumou 648 kop 44 grošů 6 denárů, jakož spočítal písař Šašek, a spočítav registra skončil srdečně: „Pána všickni prospěvejte, kdekoliv kteří bydlíte.“¹⁾

Na počátku XVII. věku (r. 1615) mistr Adam Rosacius z Karlšperka vychvaloval pěkné stavby škol v Žateci, Hradci Kr., Litoměřicích, v Lounech, Hoře, Chrudimi, Čáslavi, Brodě Č., Kouřimi, Nymburce, Klatovech, Domažlicích, Soběslavi a v Sušici. Věrne tedy, že v dotčených městech byly školy nejen jakožto gymnasia na slovo brané, ale i co do výstavnosti na svou dobu znamenité.

Hlavního města v království nemohl se na rozhraní XVI. a XVII. věku ruch školský netknouti. Z r. 1588 pochází škola sv. Jindřicha, o jejíž novou nákladnou stavbu zásluhy měl Václav starší Gamaryt z Rovin, appellační rada, Daniel Švik z Lukonos, také rada soudní a primas novoměstský Jan Kamenník.²⁾ Byla zdobena mramorem, malbami a zlatými nápisy, takže nebylo nad ni dle soudu Rosaciova krásnější školy.

Světlou stopu po sobě zanechala novostavba školy jilské. R. 1604 svěcen k ní kámen. Na to dělány básně. „Dulces assurgite Musae“ (Vstaňte Musy sladké), probošt Kampanus volá radostně.³⁾ Dvě léta potom škola hotova; vzbuzovala prý obecné podivení. Zásluhu o stavbu měli mimo jiné měšťané Jan Behem z Bavenberka, Václav z Paumberka, Melichar Haldius z Nejenperka. Škola postavena u kostela na místě, jež oddali osadě předkové Jana Zbyňka Zajíce z Hazburka. Měli tu dům.⁴⁾ K nové škole povoláni byli za učitele bakalář Gabriel Svěchin z Paumberka a Pavel Stránský; žactvo uvedeno do nové budovy slavnostně a na paměť té slavnosti r. 1607 tiskem vydán sborník chvalořečných básní latinských od desíti skladatelů; k též příležitosti mistr Vavřinec Nudožerský vložil svůj řád, o němž svrchu zmínka.⁵⁾

R. 1611 dostalo se také škole štěpánské nutné opravy a úpravy lepší. Bylatě toho roku vybita od Valounů proti Pasovským povo-

¹⁾ Ta škola stojí. Je z ní chudobinec. Šimák. Arch. Pam. XVII. 246.

²⁾ M. Adami Rosacini atd. Oratio panegyrica de Bohem. reviviscentis.. visitatione. Rok 1616. Erby obou patronů jsou na portále školy jindřichské do té chvíle.

³⁾ Arch. zemsk. č. 14. 271.

⁴⁾ V arch. místodržitel. Missiv. č. 115. 170. jest z r. 1606 relace, že smí do desíti zemských vložena býti škola u sv. Jiljí teď vystavená.

⁵⁾ O tom všem obsírně Ant. Truhlář v Č. Č. Mus. 1891. 67—74.

laných, vedli si v Praze jako nepřátelé.¹⁾ V ten asi čas přestaveny nebo opraveny také školy u sv. Vojtěcha, Václava, Martina a Michala.²⁾ Z r. 1612 jest báseň o renovaci školy u sv. Klementa. Básník líčí, kterak ten školní dům byl zlý. Hraje při tom slovy: „Clementis ludus dudum inclementis habebat nomen“. (Škola sv. Klementa [sv. Dobrotivého] ode dávna nedobrotiva, nedobra.) Teď prý škola krásna.³⁾ Při tom se básník posmívá, že škola havelská je černá, prý proto, že opat Havel, jakož v kostele viděti, jest taky černý.

V těch dobách také na Malé Straně postavena v nové úpravě škola u sv. Mikuláše⁴⁾ a před tím r. 1602 školní domeček, na právě maltézském stojící proti převorství, otrhaný, spustlý a na sboření, vyměněn za dům jiný, lepší. Matouš Děpolt Popel z Lobkovic, nejvyšší mistr řádu sv. Jana, v smlouvě o ten „frejmark“ dí, že by stavba nové školy stála nad 1000 tolarův, a těch že řad pro tu-recké vojny a berně veliké na hotově nemá.⁵⁾

Konečně došlo k tomu, že i škola haštalská, po léta posmívaná, byla kdys před r. 1618 slušně zřízena.

Svrchu řečeno, že školní domy byly v prvních časech malé domy. Malými domy zůstaly některé školy pražské i po opravě a novostavbě až do konce. Záduší sv. Martina r. 1586 dost peněz naložilo na novou stavbu; z odkazu Zuzany roušnice vzali na to 500 kop, příspěvky z obce scházely se čile, jeden dán i padesátikopový, a když po mnohých letech r. 1789 škola ta prodává se, zovou ji „školkou“. ⁶⁾ Ohledavše půdorys kostela a školy svato-havelské z r. 1652, nežli všecko tu karmelitě skupili a přestavěli, oceňujeme asi bez valného pochybení šířku i délku školy po desíti loktech. Tedy zase jen domeček. To byla kuchyně obecní, stojící v sousedství, třikrát větší nežli škola.⁷⁾

A byly-li v Praze školky, natož po venkově. Burián Trčka vysadil r. 1578 v Světlé nad Sázavou školu výslovně v „domečku“

¹⁾ Arch. pražs. 403. 197.

²⁾ V panegyrické řeči Rosaciově r. 1615 uvádějí se ty školy „za naší paměti vystavené, nad něž nic vznešenějšího“. Těž Dvorský Paměti. 547.

³⁾ Mus. 52. G. 6. Nadpis: „Otium aestivum“ od m. Martina Mylia Vodňanského. O té škole novoměstské ještě roku 1608 Bacháček píše, že v ní neřád, ve světnici že není skel, ve dveři není zámků. Dvorský. Paměti. č. 647.

⁴⁾ Descriptio regiae urbis. Od Martinidesa 1615.

⁵⁾ Arch. pražs. č. 2237. fol. 1. Otrhaná škola maltánská, která byla pro děti maltézského postranního práva a tudíž asi nebyla výlučně katolickou, dána s některými povinnostmi radě appellačnímu dru. Melicharu Gniaerovi z Kobachu, jenž byl její soused; dal za ni dům, nedávno koupený od Bernarta Elsnice z Elsnice. Byl asi malinký ten dům, neboť nájemník platil za něho jen 25 kop grošů ročně.

⁶⁾ Viz o ní v arch. pražs. č. 1668. 35. 105. Odkaz roušničin r. 1572 byl v 1000 kopách

⁷⁾ Arch. pražs. listina 60/1.

při kostele.¹⁾ Vesnické školy obyčejně byly chatky roubené, malé, došky kryté o jediné světnici.²⁾ Ba vesnická škola v Michli dokonce ani nezajímala všecku chalupu; nebyla v dolejší prostornější místnosti, ale jen v hořejší světničce. Mistr Bacháček, rektor v universitě, postavil si totiž v Michli onu chalupu, a když správce školy michelské prosil, aby mu vrchnost (universitní) postavila novou školu, odpověď obdržel, že Bacháček v tom stavení svém vrchní světnici pro učení dítek dopřeje.³⁾

Některé budovy školní, svým cílům a nad jiné vyhovující, jež v XVI. věku pokládány za stavby znamenité, stojí do té chvíle, takže bez omylu lze o nich soudy činiti. Z těch jest na příklad škola týnská a svatojindřišská v Praze; ona stojí před portálem týnského chrámu (č. 604), tato vedle kostela sv. Jindřicha v parku, jenž býval hřbitovem (č. 974). Obě byly v XVI. věku přední, největší gymnasia pražská. A což proti dnešním školním palácům jsou to domy nevysoké, nehluboké, nevalné! Oba jsou o jediném patře. Škola sv. Jindřicha zajímá i s dvorečkem 140⁰ 41' □. Týnská má v prvním patře svém do rynku šest oken, jindřišská osm. Nad ně větší byla slavná škola kutnohorská, v níž dnes děkanství; půdorys její přikládáme s měrami v příloze na pohodlnější ohledání a přirovnávání k dnešním stavbám.

Pohlédneme starým školám zevrubněji. Při nákladných školách zevnějšek býval tak vystrojen, aby lásku ke škole i náklad bylo znáti. Někteří humanisté němečtí (na př. Murnellius) nákladné stavby školské prohlašovali přímo za nevhodné. Ale měšťané, když se odhodlali k nákladu, nedali se v tom nikým másti. Vchod do školy obkládali mramorem (v Hoře, u sv. Jindřicha v Praze), na němž erby dárců a emblemy školské a bujný dekor renesanční; v kámen vrývány též nápisy. Na červeném mramorném portále školy u sv. Jindřicha jest vryto v nadpraží latinské oznámení, že ten kámen postavili dva patronové, a kdo jim to schvaluje za věc dobrou, aby učinili rovně tak.⁴⁾ Pod znaky dvěma jsou tu dvě hesla: Fide, vide cui (Věř, ale hleď komu), a Virtute vince (Snaž se etností vítězit).

Často všecek dům ozdobili sgraffitem; v Písku dvě strany školské budovy byly kostkované (snad rustika imitována), v průčelí byly ornamenty, květy, dekor figurální; vyrýsována byla tu žena s dítětem a při ní tabule s latinskou abecedou; byly tu allegorické osoby, Fides, Justitia, Spes a Víra s kalichem i mečem; byl tu i Goláš s Davidem, stany a bitva.⁵⁾

¹⁾ Listiny v mus. arch. Světlá.

²⁾ Listy (Česko)brodské. IX. č. 22. Klíma.

³⁾ Arch. zems. Oecon. č. 15. 225.

⁴⁾ Marmoreum lapidem duo posuere patroni; Fac pariter, rectum quisquis id esse putat.

⁵⁾ Matzner. Progr. reálk. 1888. 9.

Na škole svatojindřišské v Praze bylo r. 1588 vymalováno na obmítce 19 figur představujících sedmero hlavních hříchů, spravedlnost, sedmero umění svobodných a konečně čtyři hlavní ctnosti.¹⁾ Proti tomu na škole týnské zdobou byl v XVI. jediný obraz Mateře boží.²⁾

Na čelo domu školního humanistickým zvykem bývaly přičiňovány nápisy k figurám nebo bývaly nápisy samostatné do zdi vstavovány na kamenných tabulích i písmem zlatým. Takž na př. byla škola prachatická všecka popsána.³⁾ I ve Světlé na školní zdi nalezeny stopy nápisů.⁴⁾ Nápisy byly zbožné, mravoučné, vykládací a k studiím napomínavé. Byly latinské a zvykem doby i hodně dlouhé. Takž zachovala se tiskem disticha ze školy vysokokostelské, obsahující povzbuzení učitelům i žákům (z r. 1569); o těch verších čte se, že byly „in pariete“ na zdi školní psány. To sic mohlo býti uvnitř, ale dosti možná, že něco z nich bylo vně. Aspoň nejkratší těch rytmů, vybízející chlapce do školy, spíš byl nad vraty než na chodbě. Zněl:

„Fige pedem, juvenis, qui vis agnoscere Christum,
Qui poscis Latio nectere verba modo.
Grammaticam ingenuam mores discesque probatos
Et Latio reliquis promptius ore loqui.“⁵⁾

Krok zastav, jinochu, jenž chceš poznávati Krista,
jenž si také žádáš řeč po latinsku pojit.
Mluvnici výborné i mravům naučíš se pořádným,
Nad jiné obratně též hovořit latinou. (Přel. Ant. Truhlář.)

V Praze na škole svatojindřišské (z r. 1588) na východní stěně pod samou střešou byl nápis, vyjadřující po latinsku, nač *jest* škola dle přísloví Šalamounových: „Ku poznání moudrosti a kázně, ku porozumění slovům opatrnosti a k přijetí pravosti, aby dána byla maličkým chytrost, mládenci umění a rozumnost.“ Jiný nápis obsahoval z přísloví po latinsku toto: Přijmětež kázeň mou, a ne peníze, a umění si raději než zlato vyvolte, nebo lepší *jest* moudrost než všeliké sebe dražší věci.“ (Proverb. I. 2. 3. VIII. 10. 11.)

Pod těmi nápisy nad každou figurou, představující sedmero hříchů, byly dvojřádkové verše z klasiků vybrané. Na příklad nad postavou Hněvu, jenž *jest* jeden ze sedmera, napsáno bylo z Horatia:

Ira, furor brevis est, animum rege, qui nisi pareat,
Imperat tunc frenis, hunc tu compesce catena.

¹⁾ Navrátil. Paměti kost. sv. Jindř. str. 100.

²⁾ R. 1534 ho opravují. Miscell. 92. P. 8. (dřív při deskách, teď v arch. pražsk).

³⁾ Obraz minulost. m. Prachat. Sláma 24.

⁴⁾ Posel z Budče. 1888. 786.

⁵⁾ Nováček, Listář Kutnoh. škol. 13. Za autora těch básní pokládá m. Mikul. Rakovského, jenž byl do r. 1569 rektorem v Hoře.

(Hněv je šílenost krátká; mysl svou říd', ta neposlouchá-li, poroučí tobě; ji otěžemi, ji řetězem poutej.)

Nad postavou Smilstva byly verše z Claudia:

Luxuries praedulce malum, quae dedita semper
Corporis arbitrio hebetat igne vires.

(Rozmařilost přesladké zlo, anaf oddána jsouc tělesné zvůli oslabuje síly horoucím dychtěním.)

Nad figurou Spravedlnosti, která se přidružovala v témž patře na zdi k hříchům hlavním, stálo, že v ní zahrnuty jsou ctnosti všechny. Byly také nápisy mezi každou figurou.

Na rozhraní prvního patra a přizemku byl nápis dlouhý až za roh, oznamující, že školy učí literám, jazykům, uměním dle vůle boží, ustanovení patriarchů, proroků a Krista samého na ten konec, aby Bůh byl poznáván a slaven. K tomu připojeny byly směrem ke dvorečku tři texty z Písma. Nad mramorovým portálem byly nad sedmým uměním nápisy vysvětlující; nad Grammatikou na příklad četlo se:

Me bene grammaticam docti dixere priores,
Quod puerum doceo grammata prima rudem.

(Mne právem mluvnick předkové nazvali, poněvadž základům mluvy učím chlapce nevědomého.)

Nad Dialektikou stálo, že učí rozeznávati věci pravdivé od klamných; nad Rhetorikou četlo se, že má na způsob řeky moudrou zásobu slovní, proto ji řečnictvím zkušený dav nazývá:

In fluvii morem prudens mihi copia fandi est;
Hinc me rhetoricam turba perita vocat.

Při Arithmetice bylo vyzvání: Protože číslům učím, sluji naukou o číslech; uče se vy, že zvíře i člověk jsou číslice pouhé. Quod doceo numeros, sic ergo arithmetica dicor; discite vos numeros bruta virosque modo.

Nad Astronomií byly verše:

Felices, quibus astra labor cognoscere coeli!
Hos refero in superas Astronomia domos.

(Šťastní, jimž jest na péči poznávati hvězdy nebeské, ty já, ředitelka hvězd, unáším v sídla nebeská.)

Nad Musikou, poslední z uměň, stálo: Musica sum modulans, cur me male spernitis artes? Harmonicis recolit vult Deus ipse modis. (Jsem Musika v taktě zpívající, proč mnou pohrdáte, umění? Vždyť sám Bůh chce býti ctěn harmoniemi Čtyři hlavní ctnosti na té škole: Opatrnost, Střídmost, Spravedlnost a Síla byly bez nápisův.⁴⁾)

⁴⁾ Ty nápisy (s některou chybou) obšírně viz u Navrátila v Pamět. kostela sv. Jindřicha 204. Malby a nápisy ty byly patrný ještě r. 1761, ale stěží.

Že by kde byly české nápisy, nevíme, ale nepřeme. Vždyť ve Vratislavi na škole nade dveřmi měli německé verše, které na česko vyložil pražský písař Karchesius ve své knize o stavu městském takto:

„Nejprv království božího hledejte,
Potom jiného snáz očekávejte;
Pakli odjinud počátek konáte,
Že se nezdaří, to jistě poznáte!“¹⁾

Kterak školní dům nákladnější zdoben byl štíty renesančními, to do té chvíle zřítí v Praze na škole před chrámem týnským stojící. Byly ty štíty někde obšírné a vysoké. Když s berounské školy r. 1697 větrem spadl starý štít, vyrumovaly z něho 3300 cíhel.²⁾

Střechy i pražských škol bývaly obyčejně šindelné. R. 1486 osada sv. Klimenta na Poříčí dovoluje Prokopovi Larvovi soukeníkovi, aby na dvorečku za školou postavil si slup se závazkem, když by se škola stavěla, že k tomu dá jeden zlatý uherský, koupí šindele a střechu že dá pobiti jimi.³⁾

U střechy v dřevěné vidlici, často i ve zvláštní věžičce, visíval zvonec, jímž se mládež do školy vyzváněla. Mohl býti školní zvonec také na jiném domě, aby byl lépe slyšen.⁴⁾

Vejdeme do vnitř do škol ohledat místnosti a jich ráz.

Počet místností byl podle velikosti a významu školy rozmanitý. V staré škole náchodské byla síň vyučovací jediná a vedle ní byt rektorův a nic víc.⁵⁾ Hojnější místnostmi byla škola berounská. Dole byly dvě světnice neveliké, klenuté v pravo a v levo od vchodu; nahore bylo auditorium, světnice to veliká, v které se učilo **zajisté**; kromě toho měli tu komory učitelé i s kantorem; dole také sklípek (klenutá komora) byl zákům za byt.⁶⁾ Podobně pořízena byla turnovská škola: dole měla světnici velkou, malou a několik komor; nahore bylo veliké auditorium, komora bakalářova a šest zavřitých komůrek menších pro studenty.⁷⁾

Skrovněji bylo ve škole vltavotýnské podle zprávy z r. 1622. Bylo v ní „hypocaustum“ (světnice), v němž pacholata učila se literám, pak „museolum“. světnička menší též k učení a při ní komora; nad tím byly ještě dvě komory, v nichž Týnští měli na onen čas sýpku.⁸⁾

Slavná škola vysokostelská v Kutné hoře byla, pokud víme, z městských škol místnostmi nejhojnější. Do mohutné stavby té

¹⁾ Mart. Carchesia (Krausa) Stav městský. 1602. 89.

²⁾ Seydl. Kronika beroun v Mus. zemsk. 62.

³⁾ Arch. pražs. č. 2089. 92.

⁴⁾ Arch. mus. listina 1624. Rohový dům Bomballův na Malé Straně u sv. Mikuláše, jež obdrželi jesuité, měl „schulgloeckel.“

⁵⁾ Na jejím místě dnes dřevěný domek č. 77. Ze zápisů Hrašových.

⁶⁾ Seydl. Kronika beroun. Museum. 62. 64.

⁷⁾ Šimák. Arch. P. XVII. 246.

⁸⁾ Arch. zems. opis. z arcibisk. 1622. Půjčil Dr. J. Novák.

(v přízemku jsou zdi metr tlusté; na straně k Páchu dva metry) portálem se vejde v chodbu klenutou 23 metry dlouhou, 5·7 m. širokou; ta jest o čtyřech oknech. Z chodby jedny dveře vedou do úzké tmavé komory, jiné dvojce dveře jsou k dvěma prostorným (6 metrů dlouh.) pokojům, z nichž jeden slouží dnes za kuchyni. Třetí místnost stejně veliká jest dnes přepažením ve dva pokoje malé rozdělena. Bezpochyby, že v těch dolejších pokojích byla některá auditora a že tu také bydlil rektor a officialové. Hořejší patro mívalo chodbu jako dole v přízemku. Z ní dnes čtyři pokoje zhotoveny. Z chodby jde se do sálu, jenž jest půdorysem nepravidelný čtverec; strana, kde jsou čtyři okna, jest 15 metrů zdělí, druhá je naproti 14 metrů; užší strany jsou nad 9 metrů každá. To mohla býti svatojanská škola hlavní tepna, přední „museum“, aula. Vedle byl podlouhlý pokoj o třech oknech (9 m. dlouhý, 5 m. široký), z něhož jsou dnes dva. Škola svatojanská má výstupěk nebo křídlo, jež z portálu vystupuje do ulice na 11 metrů. V tom křídle dole jsou komory, kde bydlili žáci, nahoře čtyři pokoje, jež bezpochyby pospolu s mazhauzem sloužily za menší sál učebný o pěti oknech.¹⁾

Proti tomu škola barborská bývala malinká až do konce svého. R. 1625 píše císařský rychtář Jan z Tulechova, že jest v té spustlé škole jedno auditorium, světnička s komorou pro rektora a osm komor žákům přesporním.²⁾ V škole u sv. Mikuláše staroměstského měli veliké auditorium nebo „velikou světnici“, světnici bakalářovu, komoru kantorovu, jinou komoru „novou“ (1590) a hořejší komory žakovské, jichž počet neudán.³⁾ V škole týnské, jakž z dosavadní stavby lze hádati, byla v prvním patře dvě stejně veliká auditoria (na 9 m. zdělí, nad 8 m. zšíří), každá o třech oknech, předšíň a dva pokoje s komorou; v druhém patře, ke kostelu obráceném, jsou 3 pokoje. Ve škole u sv. Jindřicha v Praze byla dvě auditoria, dosavad zachovaná, jedno v přízemí, druhé nahoře, každé o třech oknech jako v Týni; zbytek byly pokoje a komory počtem asi stejným jako ve škole týnské.

Školní dům vnitř zřízen a rozdělen byl jako kterýkoli jiný měšťanský dům. Mazhaus, to jest předšíň dolejší za vraty a síň u schodů v prvním patře, z níž se chodilo do světnice a komor, snad všude měli. Mazhaus v týnské škole byl o třech oknech, tedy síň veliká. Možná, že v ní v letě učili. Takového mazhauzu naše doba lakomá a praktická nesnese.

Školní mazhaus nebývala stě ozdobná; obyčejně byly zdi jeho pouze bíleny.⁴⁾ Ale na zdech bývaly psány a věšeny onoho způsobu

¹⁾ Viz Lemingerův plán na konci knihy. Leminger, jenž místnosti dobře zná, vyslovuje domněnku, že r. 1668, když stavení stálo se děkanstvím, v patře přestavěno; na místě sálu že byly asi světnice.

²⁾ Nováček. Listář škol. kutnob. XVII.

³⁾ Manuál osady sv. Mikul. 154. Arch. pražs.

⁴⁾ Kn. záduší mikuláš. Lit. M. 1612. Arch. pražs.

latinské verše a průpovědi, jež známe ze školy kutnohorské.¹⁾ V škole berounské byly ty nápisy „u velikém množství.“²⁾ Na mazhause ve škole u Panny Marie na Louži bylo ohniště, na němž se vařovalo.³⁾ Tu stávaly jarmary, spižírny, chlebníky. Tedy ráz sousedský.

Z dolejšího mazhauzu nahoru chodilo se po schodech obyčejně dřevěných; ale v týnské škole byly kamenné; r. 1591 spadl s nich mistr Petr Krispus Austinus a potloukl se do smrti.⁴⁾

Také komory žákovské, byly-li kde jaké přespávací místnosti, zřizeny, nevynikaly nádhrou. Byly to asi skrovníčké kobky bez kamen. V týnské škole bývaly jednou za drahý čas „vymazovány“. R. 1606 je vymazal hliňák všecky za 40 grošů.⁵⁾

Kde nebylo žákovských komor, tu žáci přespávali v školní síni všelijak. Že žáci měli „žakovskou obecnici“ nebo společný refektář, o tom čteme při katolické škole svatovítské.⁶⁾

V škole týnské jedna z přízemních komor propůjčována byla člověku služebnému, jenž bezpochyby hlídal dům, a jehož žena žákům nádobí myla. Služe „podškolský“. R. 1606 záduší za 2 kopy kupuje hrnec měděný podškolskému, „kde se žakovstvu nádobí myje“. Tyž podškolský dostává k Štědrému večeru od záduší housci za 30 grošů. Zdá se, že ten podškolský byl zároveň hrobníkem. Aspoň téhož roku 1606 čteme, že hrobnice meje misy a že tři nemocní žáci leží u hrobníka nepochybně pod školou.⁷⁾ V době pozdější (1677) bydlil pod školou zvoník, jehož žena jídla žakovstvu strojila.⁸⁾ Z toho lze souditi, že podškolský týnský míval pro své živobytí všelijaké funkce mimoškolní. Také v škole sv. mikulášské na Starém městě dole při zemi bydlil hrobník.

Nejdůležitější místnost v škole bylo auditorium nebo museum či též lektor, totiž „palác, kde se čte“. ⁹⁾ Bývala v mnohých školách jen jediná. Kde byly dvě učebné síně, to byla škola z největších. Školní lektor nejlépe vystrojena. Zdi její bývaly začasté listovány jako přední světnice měšťanské. Také police byly nad táfováním. Lišty byly barvami natírány. V týnské škole platí záduší r. 1606 od bílení lištů kopu. Tu bylo tedy prkenné táfování bíle fermezováno.¹⁰⁾ Ve škole Panny Marie na Louži byla zeď nad lištami malována. Maloval ji „barvami“ malíř Jakub z Koňského

¹⁾ Viz svrchu. Nováček. Listář kutnoh. 12. „Carmen in pariete ~~scholae~~“.

²⁾ Seydl. Kronika 64.

³⁾ Kniha počtů záduš. v arch. pražsk. R. 1591 to ohniště spravují.

⁴⁾ Bydžovský. Rudolphus rex. 221.

⁵⁾ Zádušní kniha lit. N. v pražs. arch. 1606.

⁶⁾ Husovy. Sebran. spis II. 124.

⁷⁾ Zádušní kniha lit. N. v pražs. arch.

⁸⁾ Týnská kniha rozličn. spisů z r. 1666. fol. 50.

⁹⁾ Jakž di Silv. quadriling. Veleslavín.

¹⁰⁾ Knih. záduš. lit. N. 1606. Arch. pražs.

trhu r. 1620. Dostal za to pro památku vedle skrovnosti 3 kopy 36 grošů.¹⁾

Lektor vydlážena byla buď prkny nebo také jen cihlami. Mladoboleslavskou školu r. 1593 dláždí zedník;²⁾ konšelé kupují jednou 50 dlaždiček do auditoria za 12 grošů. Zedníkovi za vydlážení jich na den dáno 15 grošů. Jindřichohradecká škola vydlážděna byla r. 1534 půl druhým tisícem cihel.³⁾

Na povýšeném místě v auditoriu stála kathedra. Dle nejstarší zprávy v Němcích kathedra byla uprostřed síně, a žáci posedali na stoličkách kolem.⁴⁾ Na obrazech našich kathedra obyčejně při zdi. V „Životě sv. Otců“ z r. 1516 kathedra vypadá jako nějaká kazatelnice. Jest vyvýšena na čtyřech trámech; klec její jde do čtyř rohů. Na ní stojí hodiny přesýpací.⁵⁾ Velmi podobný obraz školy a kathedry jest v Konáčově knize Hořekování spravedlnosti z r. 1547.⁶⁾

Leckdy čítas v městských oučtech plat za opravení kathedry.⁷⁾ V týnské škole r. 1606 opravují kathedry dvě, což také svědčí, že tu byla auditoria dvě.⁸⁾ V téže škole osadní kupují panu mistrovi r. 1614 „pulpit s osmi trubličkami za 2 kopy 30 gr.; pulpit měl slepý zámek a byl okován od zámečníka za kopu 12 grošů.“⁹⁾ Ten pulpit mohla by býti nová kathedra. R. 1495 připomíná se v Hradci Jindřichově kathedra ne drahá: udělal ji stolar za 15 grošů.¹⁰⁾

Kathedry měly příhrady druhdy na zámek uzavírané nebo druhdy otevřené, v nichž učitelé knihy si skládali. Vmilitě r. 1621 rektor školy u sv. Klementa Florian Lauterbachius Lounský, že *kollega* mu sebral *Theatrum historicum*, kteréz knihy byl zanechal v kathedře. Oba učitelé na konec se smířili.¹¹⁾

Mohla býti škola také bez kathedry. Aspoň v inventáři školy u sv. Mikuláše staroměstského není o kathedře nic, ač všecko nářadí vyčteno. Za to tu jmenován „stok“. Tedy stolček malý posluhoval za kathedru.¹²⁾

Za kathedrou nebo také vedle ní na zdi visela tabule jedna, někdy dvě; jedna k psaní, druhá k notování. Ve škole svatomikulášské v Praze uvádějí se dvě tabule veliké černé, „na nichž se,

¹⁾ Zádus. kn. Panny Marie v arch. pražs.

²⁾ Kniha účtů. V arch. mladoboles. 1593. Též kniha počtů tamějších lit. D.

³⁾ Registr. purkmistr. z r. 1487. 276. Arch. hradecký v zámku.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. III. 80.

⁵⁾ Rukopis ten v museu Česk. Je to škola sv. Dyoškora.

⁶⁾ Na 15. listě.

⁷⁾ Regist. purkmistr. v Hradci Jindř. z r. 1487. 189. Oprava kathedry r. 1518 15 grošů.

⁸⁾ Zádusní knib. lit. X. 1606. Arch. praž. Oprava stála 1 kopu, byla tedy nákladná.

⁹⁾ Též kniha.

¹⁰⁾ Registr. purkmistrov. z r. 1487 f. 45 v arch. hradeck.

¹¹⁾ Arch. univ. A. 14. b. 86. 4. Septemb.

¹²⁾ Manuál mikulášské osady č. 1666. 154. Arch. pražs.

žakovstvu cantus notuje“; o tabuli na psaní není řeči.¹⁾ Tabuli robil truhlář, v Jindřichově Hradci r. 1504 také „pildšnicar“ (fezbat) Hanus.²⁾ Malíři malovali tabule na černo a fermežovali je. R. 1511 v Hradci Jindřichově vykonal tu práci malíř za 24 gr.³⁾

Visovala tabule na kroužcích, aspoň v týnské škole kupují se r. 1614 „dva kroužky k tabuli“. Visuté tabule bývala v ráme a všecka zklejována. Ve škole Panny Marie na Louži r. 1616 měli tabuli čtíř loket zdělit a truhlář, jenž okolo visuté tabule rámy dělal, obdržel 24 groše.⁴⁾ Právě tolik platí se r. 1610 v Kouřimi za zklíjování a vyčernění tabule.⁵⁾ Koncem XV. věku tabule v Hradci Jindř. stála 50 grošů; ve Střibře platí se r. 1520 za tabuli velikou půl kopy (snad české), což by bylo 60 grošů míšeňských.⁶⁾ Sto let potom (1614) v týnské škole stála jedna tabule kopu 15 grošů.⁷⁾ Dostí podivná věc, že v téže škole týnské ob rok, ba někdy co rok pořizují se nové černé tabule či aspoň musí nové hoblovány a natírány býti, aniž studenti je „pořezali a zašpinili“. ⁸⁾

Však nebyly všechny všude tabule visuté. Čteme, že r. 1613 koupěna do školy Panny Marie na Louži jedna veliká tabule černá, „jak se na ní píše“ a druhá tabule černá, „jak se za ní sedá“; ⁹⁾ a poněvadž k té tabuli, jak se za ní sedá, koupěna „dlouhá stolice“, soud na snadě, že tabule ta byl stůl, nebo že ležela na stole, a žáci sedali okolo. Tím lze vysvětliti, proč se zvlášť v starší době o školních tabulích visutých zmínky nenacházejí: ¹⁰⁾ učitel mohl psáti na černém stole.

Právě stolem stará škola liší se nejvíce od škol našich. U nás před tabulí po vší sni postaveny lavice. Nepravíme, *naprosto že* v staré škole nebylo lavic; stavivali je jako teď v sni *směrem* k tabuli a ke katedře. Ale dlouhý stůl, u něhož žáci sedali, býval leckde s lavicemi rovnopravný asi tak, že do polou síně byl stůl, od polou řada lavic za sebou; někde dokonce dlouhý stůl *tak* byl v školní světnici pánem, že lavice školní neměly v sni *podle něho* místa. Ba i to se přiházelo, že prázdné místo v sni školní *vyplněno* menšími stolky neboli štoky a ne lavicemi. K stolům a štokům ovšem byly dlouhé stolice po stranách nebo drobné stoličky, na nichž žáci sedali, k tabuli jsouce obráceni polou tvář.

Vůbec nelze říci, že v té příčině na školách vypadalo *všude* stejně; jen to platí, že zápisy o stole dlouhém, za nímž *žáci sedají*,

¹⁾ Tamž. č. 1666 154.

²⁾ Orth. Hradec. 57.

³⁾ Registr. purkmist. z r. 1487 v Hradci Jindř. fol. 123.

⁴⁾ Kn. záduš. v arch. pražs. č. 1652.

⁵⁾ Oučty kouřims. v mus.

⁶⁾ Kniha střiborsk. v Mus. plzeň. č. 182. 132.

⁷⁾ Kn. zádušní týnská lit. N. č. 1639. v arch. pražsk.

⁸⁾ Kn. zádušní P. Mar. n. Louž. v arch. pražs. č. 1652.

⁹⁾ Tamž.

¹⁰⁾ Monum. Germ. paedag. III. 80.

jsou nápadně časté, a že tím právě vzezření staré školy bývalo jinačí než za našich dob. Nezbyvá než uvést několik dokladů.

R. 1518 obec na Kaňku u Hory porizuje do školní světnice stůl za 12 grošů; o lavicích v knize oněť se nehovoří. Do školní veliké světnice u Panny Marie na Louži osadní r. 1557 kupují „stůl zdvihutý“ za 32 grošů a k němu dvě stolice,¹⁾ zajisté tak dlouhé, jako byl stůl. Sedali tedy žáci jen po dvou delších stranách stolu. V škole svatomikulášské na Starém městě r. 1590 v auditorium lavic nebylo zholo. Čtemeť v inventáři, že tu byly tři stoly a štok, tři stolice dlouhé lipové a čtvrtá stará dlouhá. Na školní lavice inventář byl by nezapomněl, zapsalť i dvě lopaty!²⁾ V klasstech vzorné školy universitní r. 1601 a r. 1604 také byly jen stoly a k nim stolice. V soupise svršků nejnižší třídy počítají se mensulae (stolečky) et sedilia a uprostřed mensa oblonga (stůl obdlouhý) se sedadly; v třídách ostatních uvádějí se tři dlouhé stoly s dlouhými stolicemi.³⁾

Proti těm příkladům do stříbrské školy jest r. 1538 koupeno pět stolic a rok potom dlouhý stůl.⁴⁾ Tu zajisté stály aspoň dvě stolice mimo stůl asi tak jako nyní lavice se staví. Jistější jest zpráva ze školy jindřichohradecké z r. 1494. Tu obec poručila stolati z Kocůrkova domu, aby udělal do školy kumpánům dlouhý stůl a stolici; mříži i lavice aby opravil.⁵⁾ Tedy sedali žáci u stolu a mříží oddělení byli od jiných, kteří sedali v lavicích. Podobné bylo v škole týnské v čase daleko pozdějším. Připomínají se tu r. 1606 stolice i lavice v auditorium, r. 1612 kupují se tři židle po 40 groštech (tož byly velmi dlouhé), a deset židliček po 20 groštech; a r. 1615 jasně praví se, že koupen za kopu 30 grošů stůl, „jako pacholata za ním sedají“ a k němu tři dlouhé stolice (byl tedy se třetí stran obsazen); kromě toho nově pořízeny za 8 kop 10 grošů do světnice dva štoky dlouhé a do auditorium třetí štok. „za ním sobě (žáci) na lekci píší“.⁶⁾ Tedy žáci sedali za stoly i v lavicích. Ale sedali také na židličkách mimo stůl. Takové židličky bývaly rozestaveny různě, jak to viděti na obrázku Propovědění Šalamounových od mistra Posthuma Bydžovského z r. 1578. Učitel tu stojí v kálaru a s metlou, u jeho nohou děti sedí na stoličkách tu, tam, podél, na příč.⁷⁾

Lavice žákovské bývaly obyčejně nízké,⁸⁾ na čtyřech i na pěti nohách od sebe rozkročených, aby se snadno nezvrátily, jakž viděti

¹⁾ Kn. záduš. P. Marie na Louži v arch. pražs. č. 1652.

²⁾ Manuál osady sv. Mik. v arch. pražsk. č. 1666. fol. 154.

³⁾ Oeconomica č. 14. 83. 270. Arch. zemsk.

⁴⁾ Kn. stříbrsk. v arch. plzeň. č. 184. 232. 253.

⁵⁾ Arch. v Hradci. Registr. purkmistr. z r. 1487. fol. 12.

⁶⁾ Kn. zádušní týnská v arch. pražs. lit. N. č. 1639.

⁷⁾ Čermák, Besed. učit. XI. 15.

⁸⁾ Veleslavín. Silva quadril. „lavice nízká žákovská.“

na obrázku v Životě sv. otců v museum (r. 1516). Tu jsou bez lenochů. Stejně takové lavice na tenkých nohách bez lenochu zřítí v knize Konáčově z r. 1547 (Hořekování spravedlnosti).

Lavice stávaly řadou za sebou, bývaly také při zdi. Když bylo psátí, přisedali žáci k stolům nebo zůstavše na nízkých svých stolicích psali na kolenou.¹⁾ Nepřemc, že mohly býti již v XVI. věku lavice aspoň poněkud podobné nynějším škamnům, na nichž bylo lze psátí. Ukazovala by na to oučetní kniha turnovská, kdež se porizují „řimsy“ k školním lavicím, jakož svrchu bylo uvedeno.

S outratou za lavice potkávaš se v městských počtech ne vzácně. Jisto, že žáci řezali lavice a lámali je, aspoň se jim to v Kodícilově řádě zakazuje. V Mladé Boleslavi dělávali tesaři lavice ná denní práci; ke konci XVI. století (1593) platí se jim za den od dělání lavic po 12 groších.²⁾ U sv. Mikuláše staroměstského v Praze osadní r. 1612 platili „od udělání nových lavic ve škole, neb se byly v Bílou sobotu sbořily“, tesařům 1 kopu 5 grošů; koupili na to za dvě kopy pět tesianic a šest prken.³⁾

V auditorium školním veliké místo zaujímala kamna. Bývala to ohromná kamna měšťanská tobo rázu, jako po tu dobu selský lid v neporušených koutech českých mívá v světnici. Bylo to vysoké stavení s pecí; kolem kamen bývala i ve škole lavice takové, jako v sednicích sedlských; platí osadní týnští r. 1606 „od dělání lavic okolo kamen v auditorium“ kopu. Kamna mívala kachle polévané a bývala také barvená. Tíž osadní právě řečení r. 1606 kupují za 10 grošů barvu k barvení kamen a za 4 groše saze k rozdělení popelaté barvy.⁴⁾

V kamnech školních býval vsazen veliký hrnec, kakabus, na ohřev vody. Ten hrnec dodával auditori školské zajisté velmi sousedský ráz. Stříbrští kupují takový hrnec do školních kamen r. 1530 za 4 groše,⁵⁾ a Týnští pořizují nový hrnec do auditoria r. 1606. Tedy zvyk starý, obecný, jenž se vyložil tím, že žáci bydlili ve škole a že si tudíž v kakabusu vodu shřívají a leckdy snad i vařili jídlo. V týnské škole měli v kamnech ještě také troubu.

Kamna musila býti často opravována, neboť nebylo-li dostatek komor, chlapei na peci spávali; mimo to rozpustilým studentům obšírná kamna bývala příliš v cestě; často vyrazili kachlík, a hrnčič musil ucpávat. Stačí vzíti do ruky oučty jindřichohradecké; r. 1487 opravují se kamna za 14 grošů; roku následujícího spravují se dvakrát; jednou na oprávkou přivezen vůz hlíny (za 4 groše). R. 1494 hrnčič Hanus vsazuje do kamen 13 kachlíkův, a za nedlouho zase

¹⁾ O tom čti Muezkowskiho Wiadomość o založ. Uniwersyt. v Krakowie 147.

²⁾ Kn. mladobesl. Počtů lit. D. V tamějš. arch.

³⁾ Kn. záduší mikuláš. v arch. pražs. lit. M. č. 1667.

⁴⁾ Týnská kniha zádušn. lit. N. v arch. pražs. č. 1639.

⁵⁾ Arch. plzeň. kn. stříbr. č. 184. 90.

mu konšelé platí 11 grošů od „opravení kamen ve škole.“¹⁾ A tak podobné rok co rok.²⁾

Když konšelé neb osadní odevzdávali školu správci školnímu, inventářem upozorňovali na stav kamen a hrnce; stojí v inventáři sv. mikulášské školy staroměstské r. 1590, že jsou kamna nově předělaná, a hrnec měděný v nich nedobry.³⁾

Na zdi školní světnice bezpochyby visely obrazy, nejspíš nějaká illaminovaná mapa, jichž zvlášť mistr Bacháček ke hraně století XVI. a XVII. rozeslal po školách českých mnoho.

Povíme-li ještě, že v auditori stávala jarmara na noty a knihy a že ve škole u sv. Martina v Praze (a snad i jinde) mívali v posluchárně positif k zpěvu sborovému,⁴⁾ nevíme ze zpráv archivních, které nářadí ještě vypisovati. Jarmar s knihami nebylo asi mnoho a nebyly všude; knihy zůstávaly spíš v radním domě než ve škole. Z radního domu do školy půjčovány. Někdy odkazovány knihy kostelu,⁵⁾ faře, odkudž mistr školní si jich vydlužoval. Spíš stála ve škole jarmara prázdná, aby si do ní učitel knihy své, jež s sebou po školách vozil, mohl složit. Týnští koupili takovou jarmaru „pro knihy bakalářovy r. 1606 za dvě kopy;“⁶⁾ ale Nymburští potom r. 1611 platili za almaru bakalářovu jen 45 grošů.⁷⁾

Nelze opustiti auditor bez povšimnutí oken. V XVI. věku již všude měli v nich skla, kolečka cínem vroubená a na prutech zdržovaná. Před tím stačily v oknech, jako bývalo v jiných domech měšťanských, mázdry nebo jiné látky, sklo mizně zastupující. Škola v Dvoře Králové obdržela skla teprv k r. 1500. Čtemeť v zřízení jejím z roku právě řečeného, že plat za skla (vitrales) prve nebyval od záků vybírán, „než poněvadž jsů stkla zpusobena, vyrází-li kto které, ten od opravy zaplaf.“⁸⁾

Také v Pardubicích nacházíme v oučtech útratu za školní skla v prvních letech XVI. věku,⁹⁾ takž stejně bylo asi též jinde; ale po všecka léta potom všude ze zápisů znáti, že sklo byla věc drahá, a že si skleněných oken ve škole městští konšelé velmi vážili; také je správcům školy vždy zvlášť odporučovali k pozornému opatrování, odevzdávající školu, konšelé inventárně udávali o stavu oken s na-

¹⁾ Registra purkm. v arch. hradeck. z r. 1487. fol. 4, 5, 49. a 52.

²⁾ V týchž registrech z počátku XVI. věku zhusta se platí hrncíři Trdlovi od kamen školních opravení. Fol. 100 a násl.

³⁾ Manuál osady sv. Mikul. 1590. fol. 154.

⁴⁾ Kn. záduší sv. Martina v arch. pražs. R. 1622.

⁵⁾ Kazatel německý Tobiáš Winter u sv. Trojice na Malé Straně (kde byla německá škola) v kšaftě (arch. praž. č. 108. c. 24) dí: „Mé knihy, poněvadž pěkný začátek byl k budoucí bibliothece při kostele německém, chtěl bych vinňovati, aby při kostele zůstaly, a aby p. opatrovníci se o něco mírného s mými dědici urovnali.“

⁶⁾ Týnsk. kn. záduš. lit. N. č. 1639. v arch. pražsk.

⁷⁾ Kniha příjm. a vydání v Nymburce.

⁸⁾ Kn. pamětní královédvorsk. v Museu zemsk. fol. 177.

⁹⁾ Počet pardub. I. 3. Museum zemsk.

ději a žádosti, aby při navracování školy do jich rukou okna zůstala na téže míře. Výmluvnou jest v inventáři školy svatomikulášské při r. 1590 řádka: „Skla ve všech okních celá neb zopravovaná.“¹⁾ Ba ještě r. 1666 dohlizitelé z měšťanů jakožto zvláštní důtku do knihy zapisují, že v týnské škole okna „vyražena se našla.“²⁾

Stájte tu některé útraty za sklo. R. 1536 v škole jindřichohradecké platí se půl druhé kopy 12 grošů a 3 denáry za 300 koleček do oken; vždy za dvě kolečka bylo dáti 5 denárů.³⁾ Mladoboleslavští platí koncem století XVI. od vsazení 2 kop koleček nových kopu grošů, bylo na jedno kolečko půl čtvrtá denáru; za vsazení starých koleček platili jen po 2 denárech.⁴⁾ V týnské škole r. 1612 do tří oken na mazhauze vsazeno velkých koleček 636; od jednoho dáno platu 6 denárů, což vydalo 9 kop 5 grošů. Devět kop je dost peněz! Do auditorium a do komor hořejších dáno tehdejších nových koleček malých lacinějších 440. Roku 1615 sklenář dával do oken pruty, „jakž se skla na nich zdržují“, jeden po třech groších.⁵⁾

K oknům bývaly ve škole okenice,⁶⁾ aby se snad škod z venčí uchránila. Do některého okna, kudy žáci snadno mohli v noci utíkat na toulky, vpraveno železo nebo mříž. Takž Mladoboleslavští, tušíme 1597, platí nad 13 grošů „za jeden štáf železný zasekávaný velký do okna dole, kudy žakovstvo se na spaciaci (spatiatio, procházka) odpouštělo.“⁷⁾ Tu se rozumí, že se žakovstvo „odpouštělo“ na toulky samo bez vědomosti učitelů. A když jsme dotkli se mříže okenní, jež měla brániti studentům nezákonně ze školy vycházeti, budiž dovoleno poznamenati, že mřížemi také jiné otvory bývaly zabeďňovány, aby žakovstvo neutíkalo; v týnské škole r. 1606 osadní musili dáti mříž i k žlabu, aby se tudy nelezlo,⁸⁾ a v škole svatomikulášské r. 1612 byly všecky dýmníky „zabity“, aby žáci tudy neutíkali;⁹⁾ ba osadní školy Panny Marie na Louži kupují r. 1620 mříž i „k sklepu pod zemí, aby žáci nočním časem z školy nelezli.“¹⁰⁾

Ze světnice mimo auditorium za zmínku stojí byt správce školního. Obyčejně to byla místnost jediná, jejíž skrovnost dostatečně označovali slovem „světnička bakalářova“. V týnské škole byla zdobena nějakými fresky figurálními.¹¹⁾ Jindřichohradečtí dali r. 1494

¹⁾ Manuál osadních. fol. 154. Arch. pražs.

²⁾ Týnská „Knih. rozlič. spisů“ z r. 1666. Arch. pražs. fol. 36.

³⁾ Registr. purkmistr. z r. 1487 v arch. hradeck. fol. 307.

⁴⁾ Arch. boleslavsk. Počty. Kniha lit. D.

⁵⁾ Knih. záduší týnsk. lit. N. R. 1612. 1615.

⁶⁾ Reg. purkm. v Hradci Jindř. R. 1487. R. 1504 platí se mistru Albrechtovi od 4 okenie do školy a za 4 rámce k oknům 10 gr. fol. 90.

⁷⁾ Kniha počtů bolesl. arch. lit. D.

⁸⁾ Kn. záduš. týnsk. lit. N. arch. pražs. č. 1639.

⁹⁾ Kn. záduš. mikuláš. lit. M. arch. týž. č. 1667.

¹⁰⁾ Kn. záduší P. Marie v arch. pražs. z r. 1616.

¹¹⁾ Obrazy zbytečně otlučeny a přebíleny před málo léty z nerozumu.

do bakalářské světničky udělali stůl a truhlu.¹⁾ Ve škole svatomikulášské na Starém městě byly do té světničky r. 1590 pořízeny dva stoly dobré, almara na knihy s zámekem a klíčem, dvě židličky k stolu. Tu však správce měl mimo pokojík i komoru na spaní; v té komoře bylo „nové lůže a skla zvopravená“. ²⁾ Však toto pohodlí zvláštní komory spací bakalář měl málokde; byl rád, když měl světničku, v níž bytoval dnem i nocí.

Také inventárních věcí málo v světničce bakalářské bývalo. Jednou čteš (r. 1621), že měl u sv. Martina v Praze bakalář „postel s nebesy“ za 3 kopy 15 grošů, ³⁾ jinde a častěji o posteli ani zmínky; musil mít bakalář svou. V Lounech kupují r. 1518 do světničky kaménka za 25 grošů, ⁴⁾ v Praze u Panny Marie na Louži má správce školní kamna černou hrudkou nově natřená a u nich lavici; ⁵⁾ jinde má bakalář světničku bez kamének.

Ale byly školy, kde učitel ani svoji světničky neměl; bylo mu bydliti v světnici nebo v komoře s žáky pospolu. Z Hradiště nad Jizerou r. 1606 správce školní chtěl pro takové soužení utéci i s ostatními učiteli. Píše mistr Bacháček výtku i přimluvu konšelům hradištským, aby v té světnici, kde společně praeceptores i discipulové obývají bez pohodlí, konšelé dali při jednom okně kancelářku přebídnouti, aby tam mohl správce v soukromí své učení traktirovati. ⁶⁾ Stejně tak v Kostelci nad Labem; učitelé nařikají r. 1608, že nemohou si v přítomnosti svých žáků spokojem nic přecísti. ⁷⁾ Zajisté bytovali v jedné komnatě všickni, žáci i učitel.

V školách lépe zřízených i kantor, učitel podřízený, mívával světničku svou. V Hradci Jindřichově zámečník robí r. 1488 zámek ke „kantorově komoře“ za 8 grošů, ta z ouětů hradeckých zřejmo, že i kustoš, nejnižší učitel, nějakou měl komůrku. ⁸⁾ Ve škole u Panny Marie na Louži osadní r. 1557 kázali do komory kantorovy zhotoviti stolček, dvě stoličky, polici, vše za 24 grošů míšenských. Víc pronaložili na postel kantorovu, totiž 32 grošů. ⁹⁾ R. 1613 tíž osadní pořizují do školy postel na dvě osoby, což ukazuje k tomu, že o komoru školní učitelé sdíleli se dva. Ve škole staroměstského sv. Mikuláše měl r. 1590 kantor v komoře svoji stolček, stoličky dlouhou, polici a lůže nové. Také v Týně kantor měl pokojík, do něhož r. 1606 kupují se dvě stoličky za 30 grošů. ¹⁰⁾

¹⁾ Registr. purkmistr. z r. 1487 v arch. hradeck. 42.

²⁾ Manuál osady mikul. 1590. fol. 154. Arch. praž. č. 1666.

³⁾ Kn. zádušní sv. Martin. Arch. praž.

⁴⁾ Arch. lounsk. 1. E. 11.

⁵⁾ Knih. zádušní v arch. praž. z r. 1616.

⁶⁾ Arch. zemsk. Oeconom. 18 337 Dvorský. Paměti o škol. č. 393.

⁷⁾ Dvorský. Paměti. č. 538.

⁸⁾ Registr. purkm. v Hradci. Z r. 1487.

⁹⁾ Knih. zádušní v arch. praž. z r. 1555. č. 1652.

¹⁰⁾ Kn. zádušní v arch. praž. lit. N. č. 1666.

Leckdy najdeš zprávu, že kantor bydlil mimo školu, ale hodně blízko. Na příklad v Trutnově míval od r. 1516 zvláštní domeček na hřbitově v koutě.¹⁾

Správce školní a jeho kolegové musili bydliti ve škole při žácích. Od toho pravidla universita jakožto vrchnost neupouštěla; r. 1598 jeden z praeceptorů, najatých do gymnasia akademického při universitě, chtěje míti přežení v jiném domě, sliboval, že bude k své práci časné se navracovati, však nedovoleno mu.²⁾ Bydlil-li v Brodě Českém r. 1565 bakalář Jan Motony v domě Matěje sladovníka, to byla buď vzácná výminka, buď nesloužil již bakalář škole.³⁾

V komorách žákovských stávaly jen postele na přežení; peřiny vozili žáčkové s sebou ze školy do školy.⁴⁾ Do komory žákovské mimo postele vešlo se sotva co jiného; chtěl-li žák studovati mimo školní hodiny, měl na to auditorium nebo mazhauz. Kde nebylo komor žákovských, nebo kteří žáci nevešli se do komor, ti přespávali leckde po domě školním — i v auditorium.

Všelikteraké nádoby žákovské, rozložené a rozestavené kdekolivěk v školním domě (nesnadno mysliti, že vždy a všude byla na to zvláštní komora) přičiňovalo k tomu, že školní domy starých dob mívaly ráz velmi sousedský, nám teď skoro nepochopitelný. Ve škole byly pohotové misky, okřínky, talíře v misnicích, tu tam stály škopky, putny, vany, hrnce, truhly na chléb, hrách, monku a jiné vaření. Když správce školní ujal školu, bývaly mu od patronů i tyto drobnosti všecky inventárně oddávány; také v počtech městských a zádušních často potkávaš se s těmi věcmi. Na příklad osadní svatomikulášští v Staré Praze r. 1590 bakaláři Janu Pičkonidesovi odevzdali kromě jiného svršku též dvě postele nové žákům, vaničku novou k masu, putnu novou „k chlebům chování“, čtyři misky dřevěné, lopatu železnou — a dvě ferule dubové (zajisté na bití žáků.)⁵⁾ Později (r. 1606) osadní koupili žákům téže školy „škopek na maso kovaný“ za 7 grošů, (maso chovali v sklepě pod zemí)⁶⁾ a jindy pořizují věci jiné. Osadní týnské r. 1606 kupují žákům do školy hrnce nové, misky dřevěné, dávají pobíti strokvas, kupují víko „k vaničce, do níž se žakovstvu maso klade“, konve a putnu.⁷⁾ V mladoboleslavských počtech z r. 1592 čteme, že koupěno žákům do školy deset talířů po 6 denárech, 2 misky po 3 gro-

¹⁾ Chronik v. Trauten. Hüttel 40.

²⁾ Oeconomica č. 14; v arch. zemsk. 40.

³⁾ Z výpisů Míškovského. Arch. brods. kn. kšaft. B. 1.

⁴⁾ „Janovi dva kusy dány, peřina a polštář a těch po školách užívá.“ 1597 v knize arch. praž. č. 2124. 77. V inventáři Jana Horského z Grünfeldu o peřinách chlapcůvých: „Když bylo přesypáno a toho něco po školách strháno.“ Tamž č. 2125.

⁵⁾ Manuál osady sv. Mikul. v arch. pražsk. č. 1666. fol. 154.

⁶⁾ Kn. zádušní lit. M. č. 1667.

⁷⁾ Kniha týnského záduší lit. N. č. 1639.

ších; jindy kupují se dvě konve pro mytí noh a hlav, škopky, střež; ¹⁾ škole nymburské konšelé o jarmarce pořizují r. 1611 talířů dvanáct, pouzdro lžic a nádobí jiné ještě. ²⁾ Takž bylo by lze přivésti ještě mnohou řádku o žákovském ve škole hospodářství a nádobí.

K tomu hospodářství školnímu náležely otýpky na zimu shromážděné a dřevo k topení. Otýpky a dřeva skládána leckde po domě, na dvoře, na mazhanze i na podlahách. A podle štedroty i ochoty konšelů neb osadních patronů mohlo býti té zásoby i drahně. Kaňkovští posílají na počátku XVI. věku (1522—1530) otépek do školy na kopy ³⁾ — a osadní Panny Marie na Louži v Praze málem sto let potom (1606—1607) kupují otýpek do školy i s forou za 3 kopy a pak přikupují tři kopy otýpek z Podskalí „v tu velikou a dlouhou zimu“ za dvě kopy. ⁴⁾

Namítá se otázka o čistotě v domě školním.

Zapřítí nelze, že ode dávna čištění nařizováno od těch, jimž to právo náleželo. Konšelé, osadní pražských far správce školním ukladali čistotu. Kodiceil ve svém školském řádě kázal přímo, aby třikrát v týdnu čistilo se po domě osobami, k tomu nařízenými: komory aby byly vyklizeny, čištěny po každém spaní od těch, kdo obývají v nich. Ale od rozkazů ke skutku bývalo daleko. zvlášť při správci školním, nedbal-li. Čištění komor a domu školního odkazováno ode dávna chudým žákům (mendikům); řád školy králové-dvorské z r. 1500 dť tou příčinou: „Co sie školy metenie dotýče, k tomu rektor mendyka zpusobiti má, a ten aby topil a školu metl, kterémužto o Vánocích po 2 denárech malých a v hody velikonoční po 1 denáru a po 2 vaječích má placeno býti.“ ⁵⁾ Bylo to čištění tedy velmi laciné.

Na větší školu nestačil mendik, tu musili městi mendici všickni střídavě nebo najednou. A poněvadž taková chlapecká práce nemohla býti důkladná, patronové školy dávali před svátky čistiti dům osobami jinými na svůj náklad. Ve škole týnské vždy před svátky žena jakás vyklízela; však velikou světnici ve škole ženy třely pískem a myly věchty jen jednou v rok. R. 1606 dostaly za to 5 grošů. ⁶⁾ V ten čas také v domě býleno. Aspoň r. 1606 v týnské škole kupují na to štětku za 8 gr.

Kde všechna všudy čistota zůstávala jen na správci školním (beztoho ne skvěle placeném), tu ouraz býval začasť. Patroni musivali napomínati, kárati. Na př. r. 1559 v Hofe Jířík bakalář u Vysokého kostela obdržel důtku, že k žákům a k stavení nehledí, takže „všudy plno nečistot a šindelové odraní“; vymlouval se, že

¹⁾ Arch. bolesl. Účty. 1593.

²⁾ Kn. arch. nymbursk. Účty. 1611.

³⁾ Kn. kaňkovská. Účty.

⁴⁾ Kn. zádušní v arch. praž. č. 1652.

⁵⁾ Kn. pamětní Králové-Dvorsk. v Mus. tol. 32.

⁶⁾ Kn. záduší týnsk. lit. N. 1606. č. 1639.

málo záků.¹⁾ O smrduté škole mluví se v Litoměřicích r. 1562;²⁾ za smrdutou školu vyhlášována stará škola v Žatci, když v ní sloužival mistr Bacháček.³⁾

Když smetí školní vzrostlo k míře povážlivé, patron nemohl než dáti vyvézt. Význačný zápis o týnské škole. R. 1606 platí osadní 2 kopy 5 grošů „od vyvezení rumu, smetí, kteréž od mnoha let v škole na podlahách ležel, jehož bylo 25 vozů;“ kromě toho též rok platili 2 kopy od umytí a vyklizení jiných neřádků.⁴⁾ Byl do té chvíle onen přívětivý školní dům, jenž nás vítá před kostelem týnským svými lalokatými štíty, asi velmi nečistý!

O nějaké hygieně školní za těch poměrů nemohl být ani pomyslen. Ale ne žeby sobě na zdravotní věci nikdo tehdyž nebyl vzpomněl. Hlasové byli. Na př. 1610 lékař Guarinonius, v Praze bytující, zle toužil, že učitelé nekáží, když děti jsou venku, otevírati dveří a oken; tím prý pára z množství mládeže hnije, a žáky pak otravuje, prý ve všech německých školách pilně zavírají okna, aby přispělí dříví a tepla, byť i zdraví tím ztráceli; na školách vysokých, kde jsou moudří filosofové a medicí, o nic lépe není; tu sluhové (pedelli) jsou tak líní, že sotva otvírají, když někdo vchází, natož aby provětrávali, aby školu několikrát za rok metli, klidili; bývá tu na lavicích prachu na prst, blata a lnoje na hromádky; jakmile professor a studenti odešli, sluha zavře hned, aby snad někdo kathedry a lavic neodnesl.⁵⁾

Se záchody školními bývala potíž. V starší době nepřipouštěli jich do domu, nébrž vykopána šachta u školy. Kankovští platí r. 1524 záku na košili za to, že kopal šachtu u školy k záchodu.⁶⁾ Byla-li škola na hřbitově, nikomu nevadilo, byl-li takový primitivní záchod též na hřbitově nebo u hřbitova. Trutnovským konšelům takový veřejný žákovský záchod hodil se r. 1506 za místo pokutné, když byl totiž šfat purkmistr Pfeifer pro dvojženstvo, pochován „za hřbitov, kam žáci chodí na stranu“.⁷⁾

I v Praze mívali takové prevety žákovské na samém hřbitově při domě školním. Takž bylo na příklad r. 1523 u sv. Martina. Tu byl prevet pouhá jáma, prkny krytá, aby žáci do ní nespádli; jinak byla zcela veřejna.⁸⁾ Hrozný asi byl záchod u sv. Hav a, neboť r. 1531 Petr Šud odkazuje 10 kop „na opravu školy a jmenovitě na záchod“.⁹⁾ Tedy o pomoc volal! Ostatně školní domy zhořla bez záchodů až do naší doby se po venkově udržely.

¹⁾ Z archivních výpisů Šimkových. Vytišt. v Arch. Pam.

²⁾ Lippert. Leitmeritz 464.

³⁾ Arch. zemsk. Oeconom. 18. 419.

⁴⁾ Zádusní kn. týnsk. lit. N. č. 1639.

⁵⁾ Guarinonius. Grewel der Verwüstung. 492.

⁶⁾ Kniha Kaňkovská.

⁷⁾ Schlesinger-Hüttel. Chron. v. Trauten. 30.

⁸⁾ Arch. pražsk. č. 1047. C. 8.

⁹⁾ Arch. pražsk. č. 2142. O. 12. Výpis dr. Šimáka.

Když v XVI. století vsazovali záchod do školního domu, sotva kdy koho napadlo, aby každá třída měla převét svůj, a aby bylo o odtok nečistot postaráno: vyhloubena jáma, latryna, tesař položil přes latrynu „stolici“ neboli prkno pevné s mnohými okrouhlými otvory vedle sebe beze všeho přepažení, a tak vznikl domovitý školní převét, jemuž ve škole Panny Marie na Louži v Praze cudně říkali „zadní pokoj“. Za zřízení takové školské latryny dostal v Kouřimi r. 1610 tesař Vašek 2 kopy.¹⁾ Pohodný se svými tovaryši přicházel jednou v rok a cídil zadní pokoj. Míval s tím práci i za kolik nocí. R. 1606 dáno „pohodlnému“ od vyklizení zadního pokoje ve škole P. Marie na Louži v Praze 2 kopy 10 gr. Chápeme, že bez urážky své mohla nejedna škola zvána býti smrdutou.

Odpověden za školní dům býval správce školní. Jemu odevzdáván klíč od domu a též klíč od hřbitova. Jemu náleželo dbáti i o bezpečnost domu, pečovati, aby byl dobrý zámek u dveří, zámky u komor, někde i řetězy ochranné a štáfy železné u dveří. Přes všechny zámky dosti zhusta stávalo se, že zloděj školu vykradl. Příhodnost k tomu bývala, když žáci všickni musili odejiti do kostela, školy ostavivše prázdné, byť zavřené. Takž na příklad již r. 1467 povědomý Hilarius, administrátor katolické konsistore, velmi hněvá se, že žáci, chudí kumpáné, v škole plzeňské byli oloupeni a jakkoli jistec jest povědom, že přec nic ze vzatku není navráceno.²⁾ Matiaš, bakalář školní na Malé Straně v Praze, viní r. 1552 Jeronyma Pírku z krádeže sukně kumpánovy; prý padá na něho domnění, „poněvadž se na krechově mezi žáky protuloval a některých se ptal, všickni-li by měli času určitého obyčej do kostela, jmenovitě pak na Salve choditi, či z nich někteří ve škole zůstávali.“ Druhé podezření uvrhl na sebe tím, že potom, zastihnuv jednoho žáka ve škole, domlouval mu, proč by v kostele jako jiní nebyl, řka, kdyby jeho správcem byl, že by ho trestal; a konečně třetí podezření to, že na zemi lehl a nechtěl s rychtářským služebníkem, když ho zatýkal, jíti. Ty světlé potahy neboli podezření stačila soudu.³⁾ A ještě jeden vzatek na příklad z doby pozdější. R. 1561 mistr Václav, rektor od sv. Štěpána Velkého v Praze, pohnal k soudu Matěje Mataunka, zvoníka, že lezl do školy a ukradl žákům dvě sukně. Při tom podal na ceduli seznam mnohých jiných ztrát, jež se žákům staly. K těm vzatkům na cedulec však zloděj domácí se nehlásil.⁴⁾

* * *

¹⁾ Oučty kouřim. v Mus. Tovařs „pohodlného“ r. 1616 obdržel za stolici k latryně do školy Panny Marie na Louži v Praze 31 grošů. Kn. zápisní v arch. praž. č. 1652.

²⁾ Arch. kapitoli. VI. J. Acta exilii 35.

³⁾ Arch. praž. č. 1151. K. 17.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1235. 35.

II.

Officiálové a jich rozdíly.

První z oficiálů neb officiálů¹⁾ školských byl ředitel. Jméno mu dávali v staré době rector, rector scholae, rector puerorum,²⁾ magister, mistr, školmistr;³⁾ koncem XV. věku s humanismem vyskytuje se jméno ludimagister,⁴⁾ ludipraeses, bylať škola latinská ludus literarius; stejným smyslem nalézáš jméno ludimoderator. Někdy vyskytne se „director“ i šumné pojmenování gymnasiarcha.⁵⁾ V Krakově slul počátkem věku XV. také senior.⁶⁾

Po českém venkově však nade všechna jména mimo „správce školního“ nejvíce zobečněl název „bakalář“. Povědomoť, že bakalář je akademická hodnost, akademický grad, titul; ale tu je to ředitel školy.⁷⁾ To sloučení titulu a úřadu školního zajisté vzniklo tím, že k úřadu ředitelskému nejhustěji dostávali se bakalářové. „Náš bakalář“ říkali správci školnímu, ať byl bakalářem akademickým či nebyl. Mohl býti akademickou hodností i více (na př. licenciátem) a přec jako správce školní slul bakalář. „Jan Rosacius licenciát bakalář odchází do Loun“ (1576) tak psáno v knihách kutnohorských.⁸⁾

Rektoru příslušela péče o vědecký i mravní prospěch školy, iež mu byla všechna svěřena. Ředitel starej se, prohlížej, zkoušej a schvaluj učení každé třídy a pokrok cvičení pozoruj.⁹⁾ Tak čteme

¹⁾ „Officiři“ vyskytují se v trutnovských kopiálech. Museum zemsk. „Školmistr, kantor a jiní oficiři.“ R. 1609.

²⁾ Emler. Reges. II. 406. 1275.

³⁾ V Trutnově, v Hradci Jindř. a j.

⁴⁾ Reichling; Murmellius. 76.

⁵⁾ Gymnasiarcha euttenbergenus Joh. Hubecius. Časlavinus r. 1597. Arch. zem. Oekonom. 14. 27.

⁶⁾ Wieszniowskiego Hist. liter. polskej. IV. 215.

⁷⁾ Stejně tak v Němcích. Kaemel. Gesch. d. Schulwes. 129.

⁸⁾ Výpis řed. Šimka.

⁹⁾ „Ord. studior.“ tisk musej. Zoubkův překlad „Školní řád a zákony m. Petra Codicilla atd.

v řadě školním Kodiceillově r. 1586; dle toho řádu byl tedy ludi-moderator „prokuratorem“, „inspektorem“, „examinatorem“ a schvalovatelem všech prací a tedy i byl z nich odpovědným.

Byla-li škola víceřádná, rektor učil v třídě nejvyšší; určoval ostatním officiálům, kde a čemu mají učit. Nařizoval hodiny. Rozhodoval v domácích sporech mezi officiály; měl dbáti kázně officiálské i žákovské; ba jakožto prokurátor měl starati se i o to, aby chudým žákům stravy se dostávalo.

Že jeden říditel měl dohled nad dvěma školami v městě, o tom víme jen z Hory. Tu šepmistři r. 1595 snesli se na radu Zikmunda Kozla z Reyzntálu o nové organizaci svého pokleslého školství. Snesli se, „aby k tomu počtu správců školních, který předešle býval, ještě jeden přední nebo vrchní správce chován byl, a toho povinnost byla taková, aby, jsa vrchním správcem též školy, v ní přední lekci četl a obojí školu i správce její pod svou správou jmaje v dobrém řádu a regimentu držel.“¹⁾ Zvolili mistra Augustina Lukana Svidnického za vrchního správce († 1597); po jeho smrti roku 1598 zvolen mistr Vavřinec Sarkander Falkenberský a s ním šepmistři i s radou děkana Melissea Krtského opět sjednali, aby u Vysokého kostela jeden „vrchní správce byl, kterýž by na obecní školy náležitý pozor měl, v nich jak správce taktéž i mládež školní v dobrém řádu a kázni, aby obojí povinnost svou pilně a snažně konali, držel.“²⁾

Co dosavad vyličeno, tím povinnost správce školního není vyčerpána. Míval od jakživa povinnosti chrámové. V době předhusitské — r. 1374 — čteme o povinnosti rektora školního v Jaroměři: „Správce školy povinen bude každodenně jednu mši zpívati a nešpory, o dnech svátečních matutinum . . . Každého pátku nešpory se žáky v kostele klášterním a každé soboty mši“ . . .³⁾ V době husitské čteme v povinnostech rektora v Bydžově (asi r. 1501) tuto nejprvnější: „Každý večer (rektor) má na farhof jíti a otázati se faráře, o čem zítra má mše držána býti.“⁴⁾ — A takž to zůstávalo i v době protestantské, kdy již nešlo o mši, než o jiné pobožnosti buď každodenní buď jen nedělské, při nichž všechna škola musila účinkovati. V stati o důchodech poznáme, že se rektorové nechťeli a nemohli zbaviti povinnosti kostelních. Souviselyť s nimi některé příjmy, zvlášť vítaný důchod funerální.

Povinnosti chrámové nebyly jen ve zpěvech a v hudbě, bývaly někde až podivně rozmanité. V Dvoře Králové podle řádu školského z r. 1500 rektoru školnímu náležela „práce, což sie pečent

¹⁾ Nováček. Listář škol. kutnoh. 57.

²⁾ Progr. reálky kutnoh. 1876. J. Zach. Úplněji a správněji Nováček v Listáři. 59.

³⁾ Knapp. Paměti Jaroměře 13.

⁴⁾ Lib. memorab. č. 1. u obce Bydžov. fol. 1.

voplatkóv dotýče.“¹⁾ Toto rektorovo zaměstknání mimoškolské jest vzácné a časem zmizelo; kněží si pekli oplatky sami.

Dívná povinnost rektorova, jež souvisí s chrámem, bylo zvonictví. Je to povinnost prastará a v staré době zvonická práce nebyla vzdělanému člověku na hanbu; i klerikové se o ni blásili. Známef z r. 1397 z Hradce Králové smlouvu faráře s obcí, že bude za zvoníka volen klerik, ježž měšťané praesentují, a farář vyvolí.²⁾ Proto nic podivného není, jest-li r. 1373 v Budějovicích magister scholae zároveň campanator.³⁾ Také r. 1379 připomíná se Jiří ze Smolnice, rector scholarum et campanarius.⁴⁾ Rožmberské stipendium v škole třeboňské z r. 1380 také ukládá učíteli povinnost zvoniti;⁵⁾ z pozdějších let budiž uvedeno, že bydžovský rektor dle memorialu asi z r. 1501 byl povinnovat „v úroční dni slavně k nešporu zvoniti, k jitřní a též při jiných větších slavnostech.“⁶⁾ V Slavkově báňském byl učitel povinen zvoniti i k jarmarku.⁷⁾

Rektorův povinnost zvonická nebyla sic všude, ale udržela se dlouho, patrně, že k vůli důchodu; rektor povinen byl zvoněním, studenti, když byla potřeba, zazvonili sami, a rektor bral důchod z té práce. Když i povinnost přestala, v onom důchodě zůstala po ní neklamná stopa. Tak na příklad dle zprávy z r. 1457 rektor školní v Ivančicích měl právo bráti peníz za zvonění (expulsales), ale polovici dávatí povinen zvoníkovi, jemuž nad to ještě záčky ze školy k zvonění posílati zavázán. To tuším nelze vyložití jináč nežli, že před tím všecko zvonictví bylo rektorovo.⁸⁾ Nápodobně v Prostějově nevyložíš právo rektorovo na plat od zvonění (r. 1580) jináč.⁹⁾ Také v Poděbradech že roku 1564 platí zvoníka bakalář a ne farář,¹⁰⁾ jest nám důkazem, že před časy věž poručena byla rektorovi všecka.

Kterak o tu pulsanturu Erazim Pardubský, správce školní v Bělé, tuze stál, to znáti z jeho listu, r. 1591 konšelům poslaného:¹¹⁾ „Co se tkne zvonu velikého, jsa kolikrát nabádán od pana faráře, když mím má zvoněno býti, že se zanedbává; jestli možné, poněvadž prve to bylo, že správcové školní takový zvon s jinými zvony pod správou svou měli, žádám toho také užiti a kdy toho potřeba, že zvoněno býti má, toho nezanedbávati připovídám.“

¹⁾ Rukop. v Mus. zemsk. Kn. pamět. králov.-hrad. fol. 32.

²⁾ Lib. erection. XIII. 78.

³⁾ Arch. mus. pergam. listin. 4. dubn. 1373.

⁴⁾ Lieber visitat. ab anno 1379 pag. 63 a. Výpis spisovatele a farář. P. Štědrého.

⁵⁾ Borový. Lib. erect. II. 172.

⁶⁾ Lib. memor. č. 1. u obce Bydžov.

⁷⁾ Wolkan. Gesch. d. Liter. 70.

⁸⁾ Z knih ivanč. vypsál a sděluje dr. J. Novák.

⁹⁾ Z prostěj. knihy č. 48. týž dr. Novák.

¹⁰⁾ Spor o to. Arch. arcib. opis v arch. zemsk.

¹¹⁾ Arch. mus. listin. z Bělé.

Naproti tomu zase Baltasar Parlagius Slovák r. 1602 do Králové Dvora nechtěl za rektora jíti, zvědév, „že tam práce zvonická jest, a za tou příčinou žakovstvo se tam nedrží.“ Je zajímavé, kterak na tu resignaci Parlagiovu a tím nepřímo i na onu pulsanturu hleděl universitní rektor, mistr Bystřický z Bochova. Psal knězi Havlu Terrigenovi Slanskému, děkanu mladoboleslavskému, hněvivě, že jsou ti kandidáti správcovství školního rozmazaní, nestydatí; do Dvora že bývali posíláni učení mužové a dlouhý čas že se tam zdržovali jako bakaláři, až potom gradu mistrovského nabyvše i do kolleje, do universi za professory se dostávali, „tento pak homuncio, pidimuzlíček, chtěl by hned litati, an mu ještě křídla nezrostla.“¹⁾ Nebyla tedy pulsantura ani počátkem XVII. věku urážlivá věc, naopak urazil, kdo se jí pyšně vyhnul.

Od zvonů nedaleko k hodinám; v Polici rektoru školnímu náleželo také spravovati městské hodiny.²⁾ Ale to úloha vzácná; obyčejně k hodinám zámečník byl.

Ještě o jedné důležité povinnosti rektorské nutno položiti slovo. Bylo to obecní písařství, notariát. Že písařství v staré době spojovalo s učitelstvím, toho patrná příčina ta, že psáti a koncipovati bylo umění, které v obci dovedl nejlépe školní mistr. Obojí zaměstnání zajisté se v starých prostých dobách k sobě výborně hodila. Nebylo tak jen u nás. Také v Německu a jinde všude.³⁾ Když dlením doby vzdělání se šířilo, zvlášť pak v městech větších když byla agenda písařská vzrostla měrou velikou, nastalo nutné dělení práce; rektor školní již nemohl spolu býti písařem městským; městský notarius, stav se dušící městské autonomie a nejkompetentnějším znalcem práva, měl psaní všelikterakého do syta, a rektor větší školy městské měl, chtěje býti práv, se svou školou také dost práce. Do konce XVI. století (i potom) zůstávalo písařství s rektorstvím spojeno již jen v obcích malých.

Zpráv o rektorství spojeném s městským písařstvím jest drahně. Vybéřeme některé na potvrzenou hořejších slov. V Německém Brodě byl r. 1289 Sifridus „notarius et rector;“⁴⁾ v Jihlavě stejně r. 1288.⁵⁾ V XIV. století kdys Žatečtí udělují na rok svému rektorovi školnímu a spolu notariovi Johannesovi za jeho pilnost právo šenkovati pivo, víno a medovinu.⁶⁾ Ten měl tedy ještě víc starostí na sobě nežli úřad učitelský a písařský; ale snad na šenk zjednal sobě šenkéře nájemného. Král Václav IV. dovoluje r. 1404 Janovi ze Sitboře (Sitboře), školnímu mistru a písaři města Žateckého, aby v čas svobodného trhu týdenního masného on i jeho potomci vybírali po

¹⁾ Oekonom. č. 17. Arch. zemsk. 51. U Dvorského v Paměti. str. 111.

²⁾ Tomek. Police. 78.

³⁾ Kriegk. D. deut. Bürgerth. II. 80.

⁴⁾ Emler. Regest. II. #19 Čelakovský Codex. privil. II. 108.;

⁵⁾ Boček. Cod. dipl. IV. 344.

⁶⁾ Schlesinger dle formulář. v Mittheil. XXVII. 32.

groši, jenom ne od mistrů řeznických v krámech.¹⁾ V Bydžově uvádí se r. 1367 Mladota „rector et notarius“, jemuž jsou role, louky a dvůr, a v témž městě ještě r. 1404 připomíná se Vavřinec, správce školy a písař, který má dům, sladovny, ženu a děti.²⁾ V Lounech uvádí se r. 1380 Jan rektor školní a zároveň písař městský.³⁾ Také v Budějovicích býval kdys před r. 1373 mistr *Fridericus scholarum rector atque notarius civitatis*.⁴⁾ V Opavě jest r. 1417 Matyáš rektorem škol a spolu do r. 1420 písařem. Po něm ještě nejeden rektor byl městským i zemským písařem na Opavsku.⁵⁾ V Berouně ještě v XVI. věku rektorství spojováno s písařstvím. R. 1510 praví se v městské knize,⁶⁾ že umřel Thomas bakalář a písař náš. Tíž Berounští r. 1517 platí bakaláři školnímu kopu grošů „služby písařské, když přijel s vosadními svato-vojtěšskými.“ Snad již to byla jen jednotlivá služba písařská a nikoli stálý úřad.⁷⁾ Na Kaňku u Hory rektor písařoval kdo ví jak dlouho do XVI. věku. R. 1524 Kaňkovští vysílají posla pro bakaláře až do Hradce (!), aby přišel a pomohl, že mají dělati počty, a rektor jejich že se rozstonal.⁸⁾ V Liberci, odkudž jest o škole první zpráva teprv z r. 1544, býval prý učitel písařem po léta.⁹⁾ Zvláštní úřad písařský měl rektor školní v Děčíně. Dle zprávy z r. 1560 musil hlídati sklady na Labi a zapisovati cla.¹⁰⁾ V Kasejovicích uvádí se r. 1574 Jiří Plesnensis, správce školy a písař: v letech 1607—1627 sloužil tu Jiří Nigrýn Pelhřimovský, jenž by za všecken čas rektorem i písařem.¹¹⁾ Konšelé v Slavkově poručili učíteli r. 1599, aby psával matriku umřelých;¹²⁾ v Lomnici nad Popelkou byl r. 1578 rektor Václav Lyský zároveň písařem radním i ředitelem kůru literáckého.¹³⁾ Jan Pšenička, správce školy v Bystrici, píše Kutnohorským r. 1592, jaké měl příjmy u školy a dokládá: „K tomu držel jsem písařství v městečku, tak že mi vždycky peníz přišel.“¹⁴⁾ V Kinšperku (Königsberg) jest na samém konci století r. 1595 rektor písařem městským,¹⁵⁾ a v Mýtě bylo školní

¹⁾ Čelakovský. Privíl. II. 986. U Tadrý (Soud. akta IV. 310) zove se rektor ten písařem veřejným.

²⁾ Honza. Progr. gymn. v Bydžově. 1897. 13.

³⁾ Merz. Učit. Noviny. 1885. 348.

⁴⁾ Mus. arch. list. pergam.

⁵⁾ Věstník Matice Opav. 1892. 2 15. Prasek.

⁶⁾ Kniha počtů v arch. beroun. z r. 1508. *Thomas baccalaureus et notarius noster moritur*.

⁷⁾ Seydl v kronice své (rukop. musej. z r. 1828) uvádí spojené oba úřady v Berouně ještě při r. 1549.

⁸⁾ Kn. kaňkovsk. při r. 1524.

⁹⁾ Hallwich. Reichenbg. 75.

¹⁰⁾ Wolkan. Gesch. d. Literat. 70.

¹¹⁾ Siblik. Čas. Přát. Starož. V. 101.

¹²⁾ Horčíčka. Die Lateinschul. in Schlaggenwald 22.

¹³⁾ Fučík. Časop. Přát. Starož. VII. 16.

¹⁴⁾ Arch. kutnoh. č. 4573. Opis v arch. zemsk.

¹⁵⁾ Arch. zemsk. Opis z arcib.

správcovství spojeno s písařstvím ještě r. 1610, ale učitel Jiří Topolčanus již se mu vyhýbal.¹⁾ V posléze i na Vyšehradě Havel Patian Pražský podpisuje se rektor školní a písař radní dokonce ještě r. 1618.²⁾

Toho vyčítání budiž konec. Zajiště patrně, že v některých malých městech a osadách rektorové písařovali po všechny doby, a jsou příklady, že v zastrčených koutech naší vlasti leckde učitel po ten den vede písemné všechny práce. V městech větších, nevím, aby od poloviny XVI. století nebyla práce rozdělena všude.

K rektorátu předních škol hledání bývali mistři, v universi graduovaní. Ti byli škole kde které a městu na pochvalu. Již tím, že měšťané mohli si držeti mistra, soudilo se, že škola městská z lepších. V nebyti mistrů stačiti musil bakalář. Těch bylo nejvíc. Vzácnější případ z nouze jest, kde rektorát svěřili holému studentovi pražské university, jakož toho příklad Bartoloměj Petrides Nymburčan, „alumnus“ učení Pražského, jenž zve se rektorem u sv. Barbory v Hoře r. 1576,³⁾ nebo mládenec artium studiosus Jan Dikastus (syn farářův), jenž poslán r. 1602 do Mělníka za bakaláře,⁴⁾ a konečně philosophiae candidatus Ciprian Kozel z Pečlivce, jenž od sv. Jiří dostal se za „direktora“ k sv. Barbore do Hory.⁵⁾

Pomocníci rektorovi (collaboratores) vyskytují se společným jménem synergae, praeceptores, coadjutores, classium moderatores, mládenci. Lze je dělit ve vyšší a prostější. Dědilem jest akademické vzdělání. Kdo je měl, byť ve škole měl službu nejnižší, pokládal se za lepšího nežli ten, jenž o universi nezavádil.

Jináče vyskytuje se k jednotlivým pomocným úřadům učitelským jmen všelikých hromada, a poněvadž nebyvalo v školství starodávném vlastně nížádného systému pevného, nebude lze přesně oddělit: od sebe všechny všudy pomocnické úřady školské, jež tají se v těchto jménech: Konrektor, kollega, kantor, praecentor, succentor, quintus neb infimus, kustoš, auditor, lokát neb lokator, kaleš, paedagog.

Začneme od konrektora. Již u toho nelze pevně ohraditi a vysvětliti činnost; musí chtít nechtít k výkladu přibrán býti následující úřad učitelský, jemuž jméno kollega (koleka v řeči obecné). Druhý učitel gymnasiijní školy městské slul vůbec kollega; byla-li škola hojná a z předních, najato víc kollegů, v tom případě by se jméno „kollegů“ pojmem krylo s nynějším jménem professora

¹⁾ Arch. univ. A. 13 b. 467.

²⁾ Manuál vyšehradský v Ouvalech v soukr. držení.

³⁾ Arch. hor. č. 2665. Z výpisů Šimkových. Tento Petrides rok potom již jest bakalářem. Nováček. Listář. 21.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 17. 55.

⁵⁾ Arch. univ. A. 14. a 469.

gymnasijního,¹⁾ totiž potud, že nynější professor středoškolský a bývalý „koleka“ mají akademickou přípravu. Jináč, kde bývalo kolegů víc, byly mezi nimi stupně; jednomu říkáno „první kollega“, ten po něm byl „druhý kollega.“ Víc nad tři jich sotva kde bývalo. A teď lze vrátiti se ke konrektorovi. „První kollega“ měl někdy pro čest jméno konrektora. Konrektor, druhý rektor, hypodidasalos, subdidascalus,²⁾ supremus³⁾ a „první kollega“ nebo „podmistří“⁴⁾ všecko jedno jsou.

Podmistří učival v třídě druhé (od hora počínajíc); tedy pořád ještě byl při učení vyšším. „Kollega druhý“ měl pak třídu třetí na péči. Ten stupeň podmisterský mezi učiteli nejspíš vznikl tím, když na znamenitou školu poslán z university za kollegu bakalář graduovaný, který jinde mohl býti pro svou akademickou hodnost rektorem, že na oslazenou dán mu onen titul na rozdíl druhých kolegů. Jináč býval obyčejný kollega absolvovaný student universitní, jenž chystal se k dosažení akademického gradu bakalářského. Těch škol, kamž posílání graduování bakalářové dva najednou, aby byl jeden druhému představen, není právě mnoho; ob čas jakoby náhodou vyskytne se některá (r. 1558 na př. i plzeňská, jež poručena Janovi bakaláři a Blažejovi bakaláři),⁵⁾ častěji kutnohorská. Ještě r. 1621 pražský rektor universitní posílá sem dva bakaláře, jednoho (Václ. Veverina z Granichfeldu) za „konrektora“ a druhého bakaláře (Šimona Didakta) za kollegu.⁶⁾ Kutnohorští, majíce dvě školy latinské v městě, povyšovali sami kollegy na vyšší stupně z jedné školy do druhé. Ovšem s vědomím universitního rektora, jenž je r. 1612 za to i pochválil. Psalť jim tehda mistr Jan Campanus Vodňanský, kterak má zvláštní zalíbení nad tím, že se starají, „aby ti, kteří v menších povinnostech při mládeži pilně pracovali, jako per gradus vejše se dostávati mohli.“⁷⁾

Kde bylo kolegů víc, rozdělili se o učení a vedení vyšších tříd. Kromě toho připadlo každému lecco jiného k práci, o čem se byli s rektorem dohodli. Na příklad konrektor v Slavkově (r. 1618) byl povinen vedle učení ve své třídě pracovati se všemi žáky kate-

¹⁾ Jméno „professor“ náleželo jen učitelům universitním. Dvorský v Pamětech o škol. č. 400. sic uvádí v regestu, že Bacháček rektor universitní dosadil r. 1606 k sv. Jindřichu (v Praze) Ambrosia Hosticena „za professora“. Při pozorlivějším čtení však se pozná, že se slovo professor týče se jiné osoby, která tehdaž skutečně volena byla za professora do university, a že se tudíž Dvorský zmýlil.

²⁾ To jméno v krumlovské škole. Arch. tamějš. I. 3. S. α 1. f.

³⁾ V Slavkově (Schlaggenwald), kdež to pojmenování vzali ze saských školních řádů. Viz Vormbaum. I. ie evang. Schulordn. I. 254.

⁴⁾ To jméno bylo v Česk. Brodě obvyklo. Nejstarší kniha tamějš. arch. fol. 30. r. 1435. Výpis redakt. Miškovského.

⁵⁾ Arch. plzeň. konš. protokol. č. 19. 224.

⁶⁾ Arch. univ. Missiv. rectorat 14. A. b. 867.

⁷⁾ Nováček. Listář kutnoh. 119.

chismus, dbáti, aby chodili na kázání, pečovati o chudé studenty.¹⁾ V Kutné Hoře byl (r. 1612) „přední kollega“ školy vysokokostelské zároveň správcem kůru.²⁾

Ocitla-li se škola náhle bez správce předního (rektora nebo bakaláře) mohl nastoupiti správu z nouze i kollega, ale zůstal kollegou, netíkali mu rektor. Příklad z pražské školy svatomartinské z r. 1622. Členové záduší svatomartinského „přijímali za správce a hospodáře domu školního pana kolleku nic jináče, jako kdy se řídili bakalářem . . . plat má bráti jako bakalář.“³⁾ V tom případě „kolleka“ a „bakalář“ jsou úřady dosti určité: bakalář jest správce školy, kolleka učitel druhý.

K učitelům nižšího řádu náležel kantor a jeho pomocník sukcentor (subkantor, lid říkal také suksantor). Naproti sukcentoru slul onen první také praecentor. Kantor a sukcentor při škole jsou názviska a úřady starodávné. Jsou již v době, kdy všechno školství měli v rukou kněží; již r. 1364 uvádí se jáhen Václav, sukcentor v Slaném, že miloval Manětu a pak nechav školy že stal se farářem.⁴⁾

Kantor učil hudební theorii i praksi. Sukcentor pomáhal. Učili zpěvu chorálnímu i figurálnímu, jenž provozován v chrámě. Kantor byl obyčejně správcem kůru kostelního; tu mu býval podřízen varhaník.⁵⁾ Kantorem škola souvisela s chrámem nejvíce, nejtěžší, a to od prvních dob do nejposlednějších a při všech jakýchkoli proměnách náboženských; vždy tu byl farář, jenž kantora měl příčinou kostelních zpěvů sobě uvázaného, ba podřízeného.

Ve škole učil kantor a sukcentor vedle svého hudebního povolání ještě také začátkům literním, učil psáti „první trhy“. Byli-li vzdělanější, rektor přikázal mu někdy lekce i ve vyšší třídě. Ale jinak vždy chtěvalo se od kantora a jeho pomocníka sukcentora, aby rozuměl hudbě a sám byl dobrý musicus vocalis. Kde zachovala se nějaká instrukce kantorská, vždy se v ní klade váha jen na chrámové povinnosti. Bývalo tak i za hranic všude. Máme před rukama řád vídeňské školy svatoštěpánské z r. 1460⁶⁾ — tedy z nejstarších — a tu sic ukládá se kantorovi a subkantorovi, aby pomáhali učiti čísti, aby s žáčky malými také deklinovali, ale všechno ostatní obšírné nařizování týče se zpěvů na zpěvnících, gradualech a žaltářích; zevrubně předepsáno, aby učil kantor antifónám, sekvencím (při mši), aby cvičil cantum gregorianum, cantum figurativum; i nejmenší chlapce aby učil veršikům zpěvným.

¹⁾ Horňáka. Die Lateinschul. in Schlaggenwald. 8.

²⁾ Nováček. Listář kutnohor. škol. 118.

³⁾ Kniha záduší sv. Martina. v arch. pražs.

⁴⁾ Zoubek. Č. Č. Mus. 1880. 461. Staré kantory a sukcentory hledej v Tatrových Soud. Akt. kons. (IV. 810.) Sukcentor Drahoslav v Žatci.

⁵⁾ Příklad a doklad v list. koutřim. v Mus. z r. 1568.

⁶⁾ Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXXVII.

A to, co tu o práci kantorů ve škole vídeňské, ozývá se stejně víc než sto let potom v kantorské instrukci protestantské školy jaroměřské: „Kantor mimo jinou příslušející práci svou povinen bude každého týhodne . . . též k každému svátku . . . cantum, totiž responsorium a antifonu, a což víc k tomu náleží, notovati a tomu pacholátka zpívat učiti; též také každého týhodne jedné mutetě dobře in cantu figurativo vynaučiti.“¹⁾ V plzeňských instrukcích učitelských XVI. století kantorovi ukládá se, aby měl denně před odpoledním vyučováním nejméně hodinu zpěvného učení obecného (publice), tedy ne aby volal k pulpitu pouze některé žáky, což děje se při učení soukromém, ale aby zpíval se všemi toho schopnými. Privatim kantor ať učí při nešpofe; v čas nechť píše na tabuli responsore, které v sobotu nacvičí.²⁾

S ustanovením takovým a podobnými shledáme se na jiných místech příslušných ještě. Řád Kodiceillův (1586) káže obecně, aby první kantor nebo praecentor, vykonaje práci svou ve třídě a v chrámě, v ustanovených dobách před svátky a slavnostmi psával správně a krásně na tabuli responsorie, antifony a jiná zpívání církevní. Sukcentor kromě prací jiných aby psal, když mu rektor *nařídí*, správně a uměle žalmy, zpěvy, píseň nebo modlitbu a žáky v tom cvičil, když hotov jest praecentor se svým cvičením hudebním.

Řídil-li kantor nedělní kruchtu, sukcentor zpíval s žáky v kostele den co den. Někde se shodli o jiný pořádek, jakž na svém místě se položí. Dobrymi kantory ke cti přicházela také sama škola. Že chrudimská škola pověst mívala jakožto „melicum Chrudae theatrum“, tu slávu způsobili jí dobří kantorři.³⁾ Když r. 1601 na svých gruntech v Dobravici pan Henyk z Valdštejna chtěl vyzdvihnout školu „svobodného umění“, přál sobě mít v té škole jen a jen kantory. Dva tenoristy již někde shledal a o vrchního správce té školy psal do Prahy kněz Martin Dentulin z Turtelštejna jménem páne těmito význačnými slovy, že totiž chce „předního officiála, který by kantor a basista dobrý byl a který by, nad jinými dvěma přednost maje, kůr kostelní náležitou muzikou dobře spravoval.“⁴⁾ Chtěl prý takového člověka hledat v koleji jesuitské, ale kněz Martin Dentulin ho s toho srazil. Tedy i rektor školní měl tu býti spíš kantorem než učitelem!

Jako jiní officiálové školní i kantor mohl mít vedlejší zaměstnání, jež se k jeho úřadu učitelskému hodilo či také *nehodilo*. V Trutnově na př. byl kantor spolu varhaníkem (1591).⁵⁾

¹⁾ Knapp. Paměti Jaroměř. 73.

²⁾ „Leges scholar. officialium.“ Bez datum. Opis z plzeňsk. archivu půjčil mi dr. Jan Novák.

³⁾ Rybička. Č. Č. Mus. 1849. 96.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oeconom. č. 18. 108.

⁵⁾ Hüttel. Chronik v. Trautenau. 310.

Celkem lze kantory a sukcentory pokládati za lidi literně málo vzdělané. Ale za pravidlo vyhlašovati se to nesmí. Nalezneš dost školních správce, ba i universitní professoři, že začali svou školskou dráhu od sukcentorství, ba od úřadu ještě nižšího. Není zajisté bez platného významu, posílá-li universita r. 1611 do školy sv. Václava na Nové Město Jana Kvetonia Královéhradeckého za „kollegu anebo kantora“, a stejně tak, jde-li Jan Sudlicius Miličinus (Sudlice Milčinský) rok potom do školy svatomichalské za „kollegu aneb kantora“. ¹⁾ Najdeš kantory a sukcentory mezi veršotepci, jichž humanistická doba XVI. věku naplodila vůbec drahé a ve všech stavech; připomínáme jen pro příklad sukcentora nymburského Jana Soběvolného Žlutického, jenž r. 1604 spolu s jinými píše básně „Consolatoria“ děkanu Eliášovi Šudovi, když mu umřel syn. ²⁾ Kantor svatoklimentský v Novém Městě Pražském Václav Rameš (1599) byl dokonce i bakalář graduovaný a psal historii. ³⁾ Ba Pešík ze Všehslap, r. 1400 sukcentor u sv. Jiljí v Praze, byl mistr. ⁴⁾ Nejeden kantor a sukcentor najdeš, že složiv kantorství stal se knězem. Za doklad buď uveden zatím jen Matěj, kantor v Nymburce, jenž r. 1556 chtěl státi se v též městě kaplanem. ⁵⁾ Kutnohorští téhož roku (1556) penězi zakládají sukcentora Petra od sv. Barbory, aby v cizině došel kněžství. ⁶⁾

Neuměl-li kantor nebo jeho pomocník latinsky zholat nic, ovšem snadno mohl míti u žáků postavení nepřijemné. Posmívali se mu, jakož víme doklad ze Slavkova. ⁷⁾

Byli-li rektorové škol a kollegové obyčejně mladí mužové, najdeš mezi kantory a sukcentory všechny lidské věky; oněm totiž školní zaměstnání bývalo průchodistěm k jinému stálejšímu, zjištěnějšímu, proto nesestárnuli v úřadě snadno; kantor však, nemoha se snadno dostat ze školy jinam do světa, nejeden na škole sestárnul. Onino se nesměli ženiti, proto snažili se pryč; kantorům v ženitbě nepřekáženo, aspoň ne tuze, proto zůstávali. Některý začal kantorovati brzo. Čtemeť na příklad o jednom sukcentorovi pražském v knize svědectví jedenkrát „ten suksantor“ a po druhé „ten žák“. ⁸⁾ Byl obecenstvu tedy onen sukcentor snad žákem podobem.

Býval-li rektor a kollega dosazován ke škole z universitní pravomoci, kantora a sukcentora zjednávalo sobě město nebo správce

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 195. 190. Za rektora byl do oné školy poslán tehdy Adam Trajanus Benešovský; do této Ambrož Renčovský Pragenus.

²⁾ Mus. 49. C. 15

³⁾ Jireček. Rukov. Literat. II. 162.

⁴⁾ Erection. XIII. fol. 39. Opisy v archiv. pražs.

⁵⁾ Kopial nymburský z těch let. Fol. 247.

⁶⁾ arch. kutnoh. z r. 1544. Opisy v arch. zemsk. Půjčují mu yš mu Báň pomůže k tomu kněžství, aby pak 3 léta tu

Lateinisch. zu Schlaggenw. 11.
. 1066. 840.

školní sám. Leč o těch věcech nutno obšírněji položiti na příhodnějším místě. Také pro celkový pojem stňj tu zatím jen poznámka, že kantorové nikterak nechtěli býti universitě pražské poddáni, nechtěli na ní záviseti. Když rektoroval mistr Bacháček z Nauměřic, jenž snažil se o školské reformy, vzplanul o závislost kantorů tubý boj, a kantorům vyčítány všecky hříchy.

Majíce dále vypočítávati a rozlišovati učitele ještě nižší, nežli býval kantor a subkantor, přicházíme k zjevu, jenž starodávné škole dával ráz, nám však dnes cizí. Totiž, že nebývalo přesného ani přísného rozdílu mezi učitelem a žákem. Někteří žáci byli zároveň učiteli. Týž zrostlý žák, jenž v jedné hodině sedal na lekcí u rektora, samostatně v jiné hodině a třídě učil drobnější chlapce. Takž učitel „pátý čili infimus“, jemuž bývalo jméno kustoš (custos), auditor, praeceptor, astant, kumpán, lokát, lokator, kaleš, notista, „spomocník“ — a kdo ví, jaké jméno se v pramenech ještě najde — onen infimus druhdy byl samostatný nejnižší učitel, druhdy žák za učitele jen příležitostně vybraný.

Uvedená nejnižší místa učitelská vznikla na všecken způsob z nutných poměrů školních, a žáci dospělejší byli takovými pomocníky učitelskými nejdřív. Nutnými poměry svrchu zmíněnými míníme jednak to, že při nepevnosti a nejistotě školy městské kde které, nebylo lze na stálo ustanoviti učitele třetího nercili pátého; kdo ví, bylo-li by ho již po půl létě potřeba. Kde byl na ten čas nutný, správce školní vybral si ho nejpoohodlnější a nejlacinější ze žactva. Ti žáci sami, pokud měli, platili magistru za učení a při tom byli žákům méně dospělým paedagogy. Druhá nuznost starodávných škol bývala v místnostech. Dvě tři classes i jejich pododdělení vpravovány do jedné sně, a tu nezbývalo, než aby rozličná místa při rozličném zaměstnání hlídal a řídil nějaký pomocník ať samostatný, ať žákovský, zajisté vždy aby bylo očí víc než méně. Tak bezpochyby vznikli lokáti, jichž jméno od locus (oddíl) ve škole, vznikl astant učiteli k ruce (adstare), kustoš, jenž pomáhal hlídat chlapce (custos) a menší pacholata v recitaci vyslychal,¹⁾ odkudž jméno mu auditor. Těm učitelovým pomocníkům z prostředka žákovského vyskytuje se ještě v XIV. a v XV. věku jméno školních tovaryšů, socii.²⁾

Časem jméno socii, tovaryši, v tom starém smyslu mizí; vyskytne-li se pak v některých školních rádech XVI. století v Německu jméno gesellen nebo socii, to již míní se tu všickni kollegové na téže škole, všickni tovaryši rektorovi.³⁾ Zatím obvyklá jednotlivým pomocníkům jména svrchu psaná, která však přecházela i na nižší učitele, kteří nebyli žáky zároveň.

¹⁾ Arch. Iouns. I. E. 34. Výpis Merzův.

²⁾ Monum. Germ. paedag. I. XXIX.

³⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordnungen. I. 226. Na př. v řádě brandeburském z r. 1578.

Jméno *locatus* snad již od nejstarší doby tu a tam přenášeno na pomocníka školského vůbec, i když nebyl ze studentů vybrán. Přenášeno jméno to na učitele, který jindy a jinde měl jméno význačnější než lokát. Platí-li se v Chebé r. 1350 rektoru a lokátovi, toť zajisté byl tu *locatus* podučitel tak samostatný jako kollega.¹⁾ Ve vídeňské škole u sv. Štěpána koncem XV. věku jsou pod školním mistrem „drey obrist locaten“, z nichž jeden měl vésti a opravovat největší žáky, druhý žáky prostřední, třetí nejmenší; a těm třem lokátům měli k ruce dáni býti pomocníci ze studentů, kteří sluli též lokáti; vodili chlapce do školy někteří z nich a sedali při svých svěřencích. Tuť zajisté byli onino vrchní lokáti právě tolik jako jiní samostatní oficiálové a třídní učitelé. V téže škole vídeňské mívala v síni každá „lokacie“ ještě svého kustoše.²⁾

To jisto, že lokát byl učitel lacinější a nehotový. Luther o lokátech hovoří jako o bacchantech a oslech, kterých sobě obce najímají, aby nemusily platiti učitele pořádného, ale dražšího.³⁾

Také u nás osoby a jména zastupovala se. V řádě kutnohorské z r. 1598 jeví se lokát stejný se sukcentorem. Čtemeť tu, aby sobě správce školní zjednal tři sukcentory, z nich jeden aby se lokator na rozdíl jiných jmenoval a jeho obzvláštní povinnost aby byla, menší hochy dobře a pěkně latinsky a česky psáti učiti.⁴⁾ V řádě královédvorském z r. 1500 kustoš zastupuj. v nouzi kantora. Čtemeť: „Purkmistr a konšelé povolili jsmý rectorovi, aby sobě pomocníka hodného, kterýžby v kostele i v škole ouřadu svému cantorskému poctivě živ jsa dosti činil, zjednal“... „kdyžby koli cantora nebylo, neb by dosti neučinil, ten peníz sobotní hned má odjat býti, a rector, jak prve bylo, custoše maje, kdr i školu slušně má spravovati.“⁵⁾

Ale obyčejně byl kustoš hlídač a správce dítek nejmenších. Kustošství byla první služba učitelská tomu, kdo nucen byl začínati od nejnižší. Začal tak věhlasný mistr Martin Bacháček z Námětic. Čtemeť v Postille Dikastové: „Škola města Zátče mistra Martina, když z Wittenberka šlakem poražený přišel, chovala, až ho za kustoše dítek, potom za sukcentora přijala a také za druhého svého správce.“⁶⁾ Z této zprávy mimoděk patrno, že i kustoš dítek školních mohl býti mládenec dobře vzdělaný i cizí universitou honěný. Kustoš nemusil býti vždy a všude nejmladší človíček učitelský. V Lounech kustoš Procházka z Polné byl usedlejší muž, jehož

¹⁾ Anzeiger f. Kund. d. deut. Vorzeit. 1831. 174.

²⁾ Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXIX—CLXXXII.

³⁾ Monum. German. paed. I. XLIV.

⁴⁾ Zach. Progr. real. 1876. 7. Nováček. Listář škol. kutn. 59. Tu nutno bude „lector“ zaměnití slovem locator.

⁵⁾ Arch. mus. Rukop. královédvor. 32.

⁶⁾ Postilla. 817.

hlavním zaměstnáním bylo varhanictví a kustošstvím se jen tak přizívoval.¹⁾

V řádě Kodícillově (1586) zovou se kustošové „auditory“ (auditores, quos custodes vocant). V tom jméně tají se, jakož i z mnohých jiných řádů školních vysvítá, jedna z předních úloh kustošových, totiž ta, že vyslychal, zkoumal naučené lekce, ať žáků sobě svěřených, ať žáků, kteří náleželi pod metlu učitelů vyšších. Jméno auditor zcela rovnoprávně zaměňuje se jménem kustoš, třebaže znamenalo jedinou funkci kustošovu. Na příklad v krumlovské škole střídavě čítáš jednou o tom, po druhé o onom. Na téže škole ostatně bylo dělení práce ještě o jednoho učitele větší než jinde. Říkali mu jednou notista, jindy ingrossator. Plat měl někdy jako kustoš, jindy o málo větší. Co notoval a zapisoval, lze jen hádati.²⁾

Druhdy nacházíš mezi nejnižším pomocným učitelstvem „kumpány“. Kumpány znal dobře již v XV. stol. Paleček, blázen Jiřího krále; zove je „veliké trulanty mocné“.³⁾ Jemu jsou to tedy mladíci velicí a nedovzdělání. Ale začasť shledáváš, že jméno kumpánů dává se učitelům pomocným, kteří jinde zovou se sukcentory nebo jináč. Na panství Světlovském si r. 1584 kněží ustanovili, aby „v školách držáni byli za rektory, kantory a kumpány mládenci učeni“.⁴⁾ Tu tedy kumpán učený mládenec jako kantor a rektor.

Dosti zhusta jsou míněni kumpáné jakožto kolegové rektorovi. Toho příklad v Třeboni. Tu r. 1567 rektor „s kumpány“ pryč odešel od školy, rektor „s kumpány“ se smlouvá o kostelní službu, r. 1606 uvádí se, kolik platu má mimo rektora a kantora, první, druhý, třetí a čtvrtý kumpán, aniž plat prvního kumpána valně liší se od platu kantorova.⁵⁾ V tom případě jméno kumpán by mělo význam nejširší.

Pravá úloha kumpánů jakožto dohlížitelův, zdá se, byla péče o zpěváky. V školních útech krumlovských bývají totiž kumpáni pravidelně jmenováni se zpěváky pospolu.⁶⁾

Nejhustěji kumpáni bývají v pramenech jmenováni vedle učitelů a mimo ně. Na příklad v prostějovském školním řádě provázejí dražší pohřeb učitelé (officiálové), k chudšímu jde „kumpanstvo“ samo bez oficiálův.⁷⁾ V takových případech kumpáni jsou zajisté starší žáci, kteří konají dohledy a nepočítají se k učitelskému sboru.

Jako školy partikulární při farách nebývaly ústavy po všechen čas stejné ani stálé, rovně tak bylo s učitelstvem. Na téže škole

¹⁾ Kronika Mikšovicova. Opis Merzův v Lounech.

²⁾ Arch. kruml. I. 3. S. α. 2 a. I. 35. α. 1 f.

³⁾ Výbor Liter. II. 1346.

⁴⁾ Univ. knih. rukop. II. D. 8. 554.

⁵⁾ Výroč. zpráva gym. v Třeboni. 1893. Decker. 20. 21. 22.

⁶⁾ Arch. krumlov. I. 3. S. α. 2 a.

⁷⁾ Z prostěj. knihy. 48. Vypsal dr. J. Novák.

jednou jich víc, jindy méně, aniž bývá jim na téže škole vždy jméno stejné. Kolik kde mělo býti učitelů, o tom rozhodovala městská pokladnice a ochota i láska k „umění“. Někde si zvykli na školu trojtřídní, najímali si tedy učitele dva, tři; jinde některý rok najali si učitelů víc a podle nich teprv rozvrhli třídy.¹⁾ Farář Cikada od sv. Jindřicha v Praze (roku 1607) všeobecně uznává tři stupně v škole a chce k nim trojích učitelů. Praví: „Umělý a věrný praeceptor (rektor) aby (mládež) rychle v literním umění prospívala, na tré učedníky své rozdělené mívá. Abecedářů sám neučí, než jinému prostějšimu sebe, aby od něho prvním začátkům se učili, je poroučí. A kdyžby se dobře čísti naučili, znovu je odměňuje a trochu mládenci zběhlejšimu, aby hloub do studnice umění nahlédali, je odevzdává, tu pak, jakž se tužšího smyslu chápají, sám se v ně uvazuje a s nimi s dary od Boha sobě propůjčenými věrně se sděluje, mnohými věcmi mozků jich neturbuje; u takového magistra dlouho mládenec zůstávající v rozumu a umění se rozšiřuje.“²⁾

V staré době na mnoho žáků bývalo učitelů málo. V Zhořelci r. 1491 na 500—600 žáků vystačili čtyři bakaláři s kantorem.³⁾ Když v Němcích po konsolidaci protestantského školství vyšší partikulární školy ustrnuly na pěti třídách, obyčejně zjednávaní k takové škole tři, čtyři učitelé. Protestanté němečtí, otevíraje v Praze svoje vyšší gymnasium r. 1611, zjednali k šesti třídám (skoro 200 žáků) „tres classium praeceptores“, tedy jen tři učitele.⁴⁾ U nás na malé škole v Dvoře Králové do r. 1500 byl rektor a kustoš. Roku právě psaného purkmistr Václav Sochor a konšelé povolili, aby rektor zjednal si kantora, jakož svrchu dotčeno. Také při škole bydžovské okolo r. 1501 řeč jest jen o dvou učitelích. V Hradci Jindřichově do polou XVI. věku připomíná se správce školní, kantor a kustoš.⁵⁾ V Rakovnici mívali učitele čtyři, rektora, kollegu, kantora a sukcentora. Při škole nejhojnější, šestitřídní, jakouž byla kutnohorská u Vysokého kostela, vedle ustanovení r. 1598 primu (t. j. nejvyšší classis) měl vésti rektor; druhá třída měla býti kollegova; třetí kantorova, čtvrtá prvního sukcentora, pátá lokatorova; šestou poslední i nejnižší měl spravovati druhý sukcentor.⁶⁾ Tu tedy kolik klassí, tolik učitelů. V Lounech od r. 1568 do r. 1622 bývalo officiálů vždy pět. Nejnižšímu říkali „spomocník sukcentorův“.⁷⁾ Na Krumlově ne-

¹⁾ Tak, jako čteme v řádě jenské školy r. 1573: „Caetus scholasticus in tres, quatuor aut quinque distinguatur classes pro numero collegarum.“ Ratio administrandi scholas triviales. Tisk z roku 1573 v univ. knih. sign. 8. D. 41.

²⁾ Kázání Václ. Cykady. 260.

³⁾ Janssen. Gesch. d. d. Volk. I. 23.

⁴⁾ Voigt. Acta Litter. II. 192.

⁵⁾ Orth. Hradec. 54.

⁶⁾ Nováček. Listář kutnoh. škol. 60.

⁷⁾ Arch. louna. I. E. 37. Výpis p. Merze. Onen spomocník pomáhal jen vyslyšeti recitací pacholat; byl to tedy auditor.

byla škola veliká, ale v druhé půli XVI. věku uvozuje se v ní přes šestero učitelů ve sboru: mistr, kantor, collaborator (collega), auditor (jindy kustoš), ingrossator (jindy notista.)

Tyto příklady zatím.

Na městských školách katolických bylo rozdělení učitelů stejné, jako jsme tu vylíčili o nekatolických oficiálech. Ani na klerikální škole nebývalo jinak. Na škole svatovítské býval pod dohledem kanovníka scholastika a děkana kapitulního „magister scholae“ nebo ludirektor; byl tu pro výchovu scholárů k zpěvům chrámovým také kantor, jenž bez pochyby poddán byl zvláštnímu dohledu kanovníka „cantora“. Ludirektor měl k ruce pro nižší třídu „kollegu“ nebo bakaláře a kromě toho (r. 1562) připomínají se dva pomocníci „hypodidaskali“, kterýmž na jiných školách jméno lokátů neb sociů, sukcentorů.¹⁾ R. 1602 uvádí se ze školy svatovítské učitel Jan Novák Opolský jménem kustoše školského. Tyž kustoš s povolením a z rozkazu děkana a kapituly podnikal výpisy z knih ereckých. Byltě „publicus notarius“;²⁾ měl tedy i vedlejší zaměstnání jako jiní oficiálové jinde.

Řád školy kathedrálné v Olomouci, jakž ho pořídil r. 1562 neb 1563 biskup tamější Marek Khuen,³⁾ žádal ke třem třídám rektora, jemuž měli býti synergý neb koadjutory bakalář, lokát a auditor. Rektor měl býti muž vážný, ani ne tak učený jako mravně bezúhonný; pomocníky měl si najímati sám. S prvním z nich, s bakalářem, měl střídati se v grammatické práci školy nejvyšší (třídy první); v druhých dvou třídách aby pracovali druzí dva také střídavě.

Na jezuitských školách mívali také rektora. Ale to nebyl jen správce gymnasia; byl to ředitel veškeré kolleje jezuitské, jež mohla míti v sobě (jako na př. v Praze) mimo gymnasium nebo studia inferiora i akademii neb universitu (studia superiora) a kromě toho ještě všeliké jiné ústavy výchovatské, semináře a konvikty. Rektor býval jmenován z bratří řeholních od jenerála řádu, při čemž provinciál jistě měl své slovo. Když ti uznali složení rektora s úřadu, poslechl podle povinnosti své řeholné. Rektor měl kromě jiných mnohých úloh i tu, aby, sám neuče, dohlížel nad studii v kolleji. Však k vědeckému řízení těch studií byl mu k ruce praefectus studiorum. A ten praefekt byl vlastně ředitel gymnasia. Ten byl generale rectoris instrumentum ad studia bene ordinanda. Ustanoven býval od provinciála.⁴⁾ Bylo-li potřeba, mohli zřízení býti praefektové

¹⁾ Borový. Akta consia. II. 340. Obdoba v Němcích, Kaemel. *Gesch. d. d. Schu* wes. 123.

²⁾ Arch. mus. kn. svědom. 31. G. 85.

³⁾ Opis řádu získal a vytiskl J. Novák ve Věstníku Uč. Spol. (1898. XV.) Novák dří, že řád asi nestal se skutkem, anť biskup brzy umřel, a nástupce jeho volal jesuity.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. V. 235. 350.

dva; jiný pro nižší gymnasium, jiný pro vyšší. Učitelé tříd gymnasijských mívali u jezuitů jméno praeceptorů, magistrů i professorů.

Aby bylo postavení těchto učitelů pochopeno, nutno na mysl přivést výchovu členstva k bojovným účelům jezuitského řádu.

Novic, opatrně ze studentů vybraný, první rok svého noviciátu literně se neučil; cvičil se jen v mortifikaci, to jest jesuité snažili se v něm umrtvovati vůli a připravit ho k poslušnosti, která nepřemítá, nemyslí o tom, proč rozkaz dán. V druhém roce noviciátu poslán nejeden kandidát do školy, aby učil katechismu. Tu již tedy byl učitelem. Po složení prostých slibů dán mladistvý socius na studia humanitní, filologická, v kterých pobyl rok, dva roky. Stal se scholastikem, sedal v nejvyšších třídách gymnasia a vedle toho, bylo-li potřeba, v nižších třídách učil sám také. Slul proto magister. Na počátku měl dán býti do takové třídy, nad kterou uměl a věděl víc, a tou třídou bylo mu pokračovati a s ní zároveň se doučovati.¹⁾ Tu nejlépe viděti, že ani u jezuitů nebyl činěn pevný, nezvratný rozdíl mezi učitelem a žákem. Bývalo tedy tou příčinou na všech školách stejné.

Po skonání studia humanitního scholasticus jezuitský dostal se na dvě neb tři léta do studia filosofského. Odbýv to, nejeden jezuit setrval pak na léta v úřadě učitelství gymnasijského. Po časech nastalo studium theologické kolikoleť. Vysvěcen byv na kněze, jezuit stal se koadjutorem duchovním v řádě. V členech tohoto druhu bylo pracovitě jádro řádu jezuitského; z něho byli vybíráni pomocníci k duchovní správě, professorové k vyšším třídám, rektorové kolejní. A opět teprv po letech mohl se ten onen člen hlásiti k poslední probaci, k slavným slibům. Nehlásil se každý, nepouštěli k nim každého. Kdo složili slavné čtyři sliby, byli praví jesuité.²⁾

Z toho patrně, že v nižších třídách latinské školy jezuitské bývali zajisté nezřídka lidé mladiství, nezkušení, sami škole ještě ani neodrostli, nehotoví. V Praze r. 1559 byl i na vyšší gymnasium dán frater lusitanský jeden, sotva novic, poněvadž prý byl dobrý poeta a rhetor.³⁾ Řídící jesuité mdlobu toho zřízení dobře pocítovali a snažili se chybu napravovati. Čtemeť v jejich školských pravidlech (Ratio) ustanovení, aby rektor kolejní vybral starého zkušeného, dobrého učitele, u něhož by se několikrát v témdni učivali mladiství magistrové methodice školní, aby nepřistupovali do tříd zhora nezkušení.⁴⁾ Také sem spadá předpis řádu školního, aby měsíčně nebo

¹⁾ Monum. Germ. paedag. V. 262. (Dle Ratio z r. 1599.)

²⁾ O tom obšírněji Winter v Život. na vys. škol. 40. 212. Paulsen. Gesch. d. Gelehr. Unterr. I. 2. 384 a dál. Monum. Germ. paed. V. 260.

³⁾ Braunsberger. Canisii Epistol. II. 505.

⁴⁾ Ratio atque Institutio stud. Soc. Jes. vydání z r. 1606. 19. Pražské vyd. 1726. v univ. knih. č. 46. D. 134.

ve dvou měsících všickni magistrové scházeli se k poradám u přítomnosti rektora a praefekta. Byli tedy magistrové vedeni k tomu, aby, učíce drobné studenty, učili se na dobré učitele sami také.

K vadám nižšího školství jesuitského počítal humanista jesuitský, Jakub Pontanus (od r. 1582 professor v Augšpurce), mimo nezkušenost a nepřipravenost magistrů i to, že se velmi často střídali; ve svých reformačních návrzích chtěl tomu, aby aspoň ve vyšších třídách byli stálejší učitelé,¹⁾ čehož do jeho dob nebylo. Ustanovení doživotních učitelů stalo se teprv vydáním školského řádu r. 1599; provinciál byl povinen takové stále učitele gymnasijsní vybírat z kleriků, o kterých bylo lze souditi, že v theologických studiích „těžších“ neučiní valných pokroků. Ti měli poslání býti do morálky, mohli býti vysvěceni na kněze, ale pak zůstávali škole na trvalo.²⁾

Učitelstvo k jednotlivým třídám volil provinciál.³⁾ Bez jeho vědomí rektor nebo praefekt nesměli magistra nebo praeceptora dosaditi ani sesaditi. U jesuitů moudrá zásada, kolik tříd, tolik učitelů. Bylo-li v některé třídě víc žáků nestejných vědomostí, rozdělila se i u jesuitů třída v oddělení, a tu mohli, byli-li při ruce, učivati v jedné síni magistrové dva. Zase naopak, kázal-li provinciál, maje nějaký úmysl naléhavý, aby od školy hned odešel některý praeceptor a dal se v jinou úlohu, jesuitský praefekt stáhl dvě třídy v hromadu pod učitele jednoho, byť ona moudrá zásada tím trpěla. Jakož viděti ze zápisů pražské kolleje, nebývalo za dlouhá léta stran školních věcí a osob ani u jesuitů nic systematického, pevného.

V třídách a jich odděleních též u jesuitů bývali pomocníci vybraní z žáků; sluli decani, auditorové a jináče všelijak.

Víme, že nejnížší elementární školy jesuité dlouho nikde nechtěli k sobě bráti. Kde konečně z nouze nebo nátlakem poměrů ji přec pořídili, tam do ní dosazovali raději světského nějakého praeceptora, aby abecedáře vedl. Takž měli jesuité i světské učitele ve svých službách.

Jest položiti o rozdile učitelstva v Jednotě bratrské. Svrchu vyloženo, že bratří dlouho nestáli o latinu. Když dlením doby přece si zřídili nějakou nevysokou školu partikulární a školu „hlavní“, v kterýchž učeno latině, zajisté v ní pracovali jakožto učitelé oni mladíci bratřští, kteří před tím byli vysláni do ciziny na studia. Vrchním rektorem nebo inspektorem školy (byť se tak nejmenoval) byl senior sboru a církve. Učitelů ke škole bylo tolik, kolik stupňů škola měla, či také jen, kolik jich bylo po ruce. Ti učitelé latiny i němčiny byli nejobyčejnější akoluthé, diakonové, kandidáti kněžství (nápodobně jako magistrové u jesuitů); zaměstknání učitelské bylo

¹⁾ Janssen-Pastor. Culturzuständ. d. d. Volk. III. 102.

²⁾ Monum. Germ. paedag. V. 260.

³⁾ Monum. Germ. paedag. II. 126.

jím jen mimochodné, dočasné. Bratři k svým obyčejným školám najímali také mládence světské. Úřední jména učitelů na školách obecných byla jako u podobojích: v Uherském Brodě bratři měli školního rektora a kollegy, ¹⁾ v Lipniku měli rektora, kollegu a kantora. ²⁾ A tak jinde stejně.

Když šlechticové bratrští složili pentze na řádnou vyšší školu latinskou, jakož toho příklad v Ivančicích a v Soběslavi, povolán na stálou službu školskou s určitým platem učený rektor, cizinec; ten zřídil si pomocníky, konrektora a adjutory. Vypadalo to v bratrském gymnasiu co do rozdělení učitelstva i stran tříd a oddílů stejně jako na vyšších gymnasiích protestantských. Ovšem i to bylo, že v jednom pokoji učili učitelé dva. Bylo tak na příklad v gymnasiu v Lešně; jest známo odtudž nařízení (z r. 1635), aby škola na čtyři classes rozdělena jsouc, po dvou třídách umístěna byla ve dvou posluchárnách, a při každé třídě aby pracoval učitel všech pět hodin denně pilně. ³⁾

Jen duch byl v bratrském gymnasiu jiný, forma nikoli.

Na konec nelze nezmíniti se o praeceptorech soukromých; nemíníme tu oněch soukromých učitelů, kteří mívali na zlost veřejných učitelů ve svém bytě soukromou školu; míníme ony mladíky, kteří propůjčovali se k vedení žáků mimo školu a také se školou. Sluli od starodávna paedagogové nebo praeceptorové. Byli to obyčejně dospělejší studenti, kteří buď se žákem bydlili nebo k němu do bytu docházeli. Kteří paedagogové bydlili s žákem svým, pokládáni jsou k čeledi domácí; povinnost jich byla chlapec buditi, česati, mýti, modliti se s ním, voditi do školy a ze školy, dbáti ho u stolu a vůbec vychováti ho. V starší době i to se přiházelo, že paedagog sedal ve škole při svém žákově, aby mu učení ulehčoval. To byli oni socii secundarii, kteří se připomínají v cizích řádech již XIV. věku. ⁴⁾ Dobře chápeme, že rektor školní chtěl míti dohled i nad takovými učiteli, ať již sedali s žáčky svými v třídě či nesedali.

Na soukromé učitele, kteří zastupovali všecku výchovu školskou, odkázání bývali zvlášť zemané a vyšší urození na hradech a zámcích, na samotách bydlící nebo i ti lidé zámožní, kteří bydlíce v městech, nechťeli děti svých do školy mezi jiné děti posílati. Na hradech někdy příchodem soukromého informatora vznikla škola, do níž vrchnost podle svých dětí připustila i děti cizí. Soudíme to ze slov Hendrycha Jakuba Tejřovského z Einsidle, jenž r. 1612 přeje si „pro syna svého a některé poddané, k literárnímu umění oddané“

¹⁾ Wolny. Topogr. III. 301. 1580.

²⁾ Týž V. 127. 1616.

³⁾ Dekrety. Giindely. 296.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. I. LXXIX.

praeceptora. Tu zajisté na Tejrově hradě učil paedagog v improvi-
sované škole.¹⁾ K takové praeceptorské práci bývali z university
voláni dospělí alumnové a čekanci akademických gradů, tedy ti,
kteří stejně mohli nastoupiti oficiálský úřad při kterékoli partiku-
lární škole. Mnohý byl jen na to zjednán, aby provázel svého
svěřence do ciziny na školy.

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 176. Poslán tam z universí Jarosl. Rychter Jaroměřický.

III.

Konfirmace oficiálů.

Rektor Pražské university osobil sobě podle příkladu pařížského ktora bezpochyby již v XIV. věku, tedy z nejstarší doby, právo povinnost dohlížeti na školy městské a řídit je. S tím přímo sou- selo právo dosazovati a konfirmovati učitele k těm školám. Bývalo k i v Polště a jinde.¹⁾ Universitní rektor dosazoval a stvrzoval ťitele, poněvadž při cechovním zřízení středověkém, jež se týkalo ťených stejně jako řemeslníků, učitelé byli a zůstávali oudy aka- zmie, učeného cechu. Byli to mistři, bakaláři a alumnové nebo stu- ntí, kteří všickni byli pod soudní mocí rektorovou, i když stali na školách učiteli. Kantori a sukcenři, pokud neměli akade- ckého vzdělání a příslušnosti, vymykali se z konfirmac i z juris- ce rektora universitního.

V první době Pražské školy vysoké právo rektorovo se potý- lo se starším právem kanovníka scholastika svatovítské kathedrály. itskou bouří a změnami zůstaly nemnohé školy katolické, ne- ala-li se jich katolická konsistoř a scholastik, bez učené vrchnosti. ažskému rektoru oddány všecky ostatní husitské školy samy sebou. nom Táborští až do zhubení svého náboženství za Jířího a Písečtí, uce téže víry tábořské, až do r. 1452²⁾ vypovídali universitě služenství, neshodující se s pražskými professory. Snad byla týmiž bami tábořského rozkolu ještě jiná města, která učitele nebrala Prahy. Po Tábořech také čeští bratři s universí za všecken čas c neměli až do r. 1609.

Na klášterském zboží — na příklad v Polici — dosazoval ťitele napotád farář nebo probošt klášterský,³⁾ ať ho vzal kde vzal. atolická města Plzeň a Budějovice a jiná v českém jihu mívala é potíže stran získání oficiálů, sháněla je, kde a jak bylo lze,

¹⁾ Muczkowski. Mieszkania uczniów Krakowsk. 42.

²⁾ Matzner. Progr. plseck. reál. 1888. 42.

³⁾ Tomek. Police 78

hledala jich po známosti,¹⁾ později u jesuitů i po daleku;²⁾ prosila jich u arcibiskupa.³⁾ Došedše oficiálů, katolická města nestarala se o nijakou úřední konfirmaci vyšší. Že leckterý oficiál katolické školy s Pražskou universí spojený měl, nelze pochybovati. Byly to ovšem výjimky.⁴⁾ K takové výjimce (bezpochyby z let sedmdesátých) táhne se řeč, kterou má kněz Jan Heylman roku 1619 k Plzeňským po dobytí jich města Mansfeldem: „Zdaž jste na to zapomněli, že předkové vaši pobožní za paměti lidské dřívě nežli jste vy, mládkové, jesuitským jedem nakvašeni byli, správce školní z akademie Pražské povolávali?“⁵⁾

Rektor dosazoval a tvrdil učitele do královských měst, do měst panských, kde vrchnost si toho přála nebo měšťanům svým podaným toho dovolovala. Některou ujmu toho konfirmování přineslo protestantství, neboť protestantská města zvlášť v severních Čechách — ač ne všechna — brávala učitele, kde se jim vidělo.⁶⁾ Brávala je nejčastěji ze sousedních Němec, což bylo také jednou z cest, jimiž šířilo a tužilo se zněmčení našich severních krajův. Ostatně v prvních neklidných dobách protestantismu ani ve vnitřních Čechách rektorské právo konfirmační nebylo všude dosti pevné; r. 1543 rektor a rada učení svobodného Pražského, podávající do Kutné Hory učitele, dosti nesměle vyslovují naději, že Horští tomu podání místo dají, poněvadž „až posavad“ ouřadem universitním se řídili a universitě že přináležejí usuzovati, kdo by na které místo se hoditi mohl.⁷⁾ Když pak universí byla nepokrytě protestantskou, upevnilo se její právo konfirmační; užívalo i v severních Čechách zněmčelých, jakož o tom doleji doklady.

Zakládaje r. 1549 kolej v Litoměřicích, král Ferdinand I. minil její učitele úplně vyníti z pravomoci university Pražské; poručil, aby dosazováni byli s dotazem a vědomím jeho nebo komory, ale Litoměřičtí opanovali školu a brali učitele z Pražské akademie beze všech dotazů. Na proti tomu konfirmaci rektorské ujma nastala, když katolická strana, zmocněvši jesuity a jejich výchovou, začala důrazněji konati antireformaci svou. Školský patronát universitní trpěl

¹⁾ Z Třeboň r. 1567 odešli rektor s kumpány a purkrabí třeboňský p osi Václava z Helfenburka: „Jestli jaký mládenec v škole u vás, který by se k nám za rectora školního hoditi mohl, že nám ho šikovati budete.“ Z arch. třeboň. Decker v Program. gymn. Třeboň. 1893. 20.

²⁾ Budějovičtí obraceli se asi do Olomouce. Vysvítá to z manuálu jejich z r. 1594.

³⁾ Decker v Progr. c. 22. Dvorský. Paměti o škol. Str. 519.

⁴⁾ V arch. plzeň. v Protokol. konš. č. 19. čteme r. 1566, že partes kantora plzeňského jsou u rectora universitního. Roku 1575 Jiří Filaret, správce gymnasia v Plzni, vedl žáky k pražské beánii. Winter. Život církev. 190. Srov. též Strnad-Plachý. Paměti Plz. 75.

⁵⁾ Mus. tisk. 31. C. 13.

⁶⁾ Horčička. Die Lateinschul. in Schlaggenwald. 25. Příklad z Děčína v arch. místodržit. č. R. 109. 15.

⁷⁾ Nováček. Listář kutnoh. 5.

III.

Konfirmace officiálů.

Rektor Pražské university osobil sobě podle příkladu pařížského rektora bezpochyby již v XIV. věku, tedy z nejstarší doby, právo a povinnost dohlížeti na školy městské a řídit je. S tím přímo souviselo právo dosazovati a konfirmovati učitele k těm školám. Bývalo tak i v Polště a jinde.¹⁾ Universitní rektor dosazoval a stvrzoval učitele, poněvadž při cechovním zřízení středověkém, jež se týkalo učených stejně jako řemeslníků, učitelé byli a zůstávali oudy akademie, učeného cechu. Byli to mistři, bakaláři a alumnové nebo studenti, kteří všickni byli pod soudní mocí rektorovou, i když stali se na školách učiteli. Kantoři a sukcentoři, pokud neměli akademického vzdělání a příslušnosti, vymykali se z konfirmace i z jurisdikce rektora universitního.

V první době Pražské školy vysoké právo rektorovo se potýkalo se starším právem kanovníka scholastika svatovítské katedrály. Husitskou bouří a změnami zůstaly nemnohé školy katolické, neujala-li se jich katolická konsistoř a scholastik, bez učené vrchnosti. Pražskému rektoru oddány všechny ostatní husitské školy samy sebou. Jenom Táborští až do zhubení svého náboženství za Jiřího a Písečtí, jsouce téže víry tábořské, až do r. 1452²⁾ vypovídali universitě poslušnost, neshodujce se s pražskými professory. Snad byla týmiž dobami tábořského rozkolu ještě jiná města, která učitele nebrala z Prahy. Po Tábořech také čeští bratři s universí za všecken čas nic neměli až do r. 1609.

Na klášterském zboží — na příklad v Polici — dosazoval učitele napořád farář nebo probošt klášterský,³⁾ ať ho vzal kde vzal. Katolická města Plzeň a Budějovice a jiná v českém jihu mívala zlé potíže stran získání officiálů, sháněla je, kde a jak bylo lze,

¹⁾ Muczkowski. Mieszkania uczniów Krakowsk. 42.

²⁾ Matzner. Progr. píseck. reál. 1888. 42.

³⁾ Tomek. Police 78

K Pražské akademii na rozhraní století XVI. a XVII. hledělo, stran konfirmace svých oficiálů, jakož se dá v pramenech spočítati víc než sto partikulárních škol. Na jihu českém jsou meziní štace rektorské pravomoci Sušice,¹⁾ Horažďovice,²⁾ Prachatice,³⁾ Netolice,⁴⁾ Vodňany.⁵⁾ Jednou psány také Kašperské Hory; posílá sem do „Pergraychenstaynu“ r. 1609 rektor za správce školního Jana Skopacium Brozanum.⁶⁾

Nejdále v těch končinách akademie Pražská dosahovala přes Volyni⁷⁾ do Vimperka. R. 1612 posílá sem Štěpána Thoda, když byl odtud odešel Rakovničan Pergnerus.⁸⁾ Také do Vltavského Týna rektor konfirmoval.⁹⁾

Z jihovýchodu království Českého Jindřichohradečtí někdy mivali konfirmaci pražskou. Jeden zápis, že dostali školmistra z Prahy, jest z r. 1536.¹⁰⁾

Na východ šlo právo rektorovo po celé hranici; že brává učitele z universi Pražské, nejčastěji připomíná se Chotěboř¹¹⁾, Litomyšl,¹²⁾ Brod Německý,¹³⁾ Polná,¹⁴⁾ Polička¹⁵⁾ a poněkud z vnitř země Pacov.¹⁶⁾ Humpolec psán není. Třebová Česká řídko se připomíná. Na západě Domažlice¹⁷⁾ jsou pohraničené místo rektorovy moci a *Střibro*.

¹⁾ Na př. r. 1609 o sv. Havle poslán sem za správce Martin Malobicensus. Arch. univ. č. A. 13. b. 534. Uvádíme tu i potom jména, kterých v seznamech Evroského „Pamětí“ není.

²⁾ Na př. r. 1609 konfirmován sem Václav Horatius Klatovian; r. 1611. Daniel Husonius Pacovský. Arch. univ. č. A. 13. b. 390.

³⁾ R. 1610 Jiří Molitor Opatovinus; kollega Josef Vobánka Pisecennus. Arch. univ. A. 13. b. 437. R. 1611 Martin Moravicius Klatovský. Tamž 312.

⁴⁾ R. 1610 Jan Felix Cervulus z Lovoše Pragenus; r. 1611 konfirmace Daniele Schodeckého Slanského; Jan Barmonius Velvarský. R. 1612 Jan Husonius Pacovský. Tamž. 177. 290. 325. 440.

⁵⁾ Na př. r. 1609 v dubnu poslán sem za „druhého“ Jakub Kollidius Třebíčský. Arch. univ. R. 1612 za kollegu a choraga (řiditele kůru) Matias Šebesta Neogdinus. A. 13. b. 101; 580.

⁶⁾ Arch. univ. č. A. 13. b. 538.

⁷⁾ R. 1609 byl tu Martin Malobicensus; r. 1611 dán sem Jan Šneiter Vodňanský; 1612 Pavel Romerus Nepomucký. Arch. univ. A. 13. b. 191. 326. 528.

⁸⁾ Tamž 310. Na týchž listech zápisy prachatických konfirmací.

⁹⁾ O Havle r. 1609 Math. Heliadesa Německobrodského za kollegu. Tamž. 540.

¹⁰⁾ Regist. purkmist. počtů v Hradeči fol. 303.

¹¹⁾ R. 1609 Václav Achilles Veroneus (Berounský). Arch. univ. A. 13. b. 524.

¹²⁾ R. 1610 Jan Libertin Pražský za rektora; Mikuláš Bartlovský za kollegu; r. 1611 Jeronym Kasselius Kralovický. Tamž fol. 435. 325.

¹³⁾ R. 1609 o Havle konfirmován Kašpar Sextius Beckovinus. Arch. univ. A. 13. b. 528.

¹⁴⁾ R. 1609 Jan Turka Teutobrodenus; r. 1610 Václav mladší Cziernanský rektor; r. 1612 Šimon Simonius Zatecký, bakalář; Mikuláš Urbanides Týnecký, kantor. Tamž 463. 181. 528.

¹⁵⁾ R. 1612 dosazen sem Pavel Russius Pisecký, kollega z Mýta Vysokého. Tamž. 179.

¹⁶⁾ P. 1611 Jan Semonský Solnicenus. Tamž. 196.

¹⁷⁾ R. 1612 byl tu Florian Barvicius Piscenus rektorem. Tamž. 148.

Do Stříbra dostává se v březnu r. 1610 Esaiáš Wochius; r. 1617 je tu Tobiaš Adalbert z Vodňan, jemuž rektor stvrzuje rok potom za pomocníka Jana Olivu Lounského.¹⁾

Na severovýchodě českém nejdále připomíná se v konfirmacích oficiálních Dvůr,²⁾ Náchod, Rychnov,³⁾ Jaroměř.⁴⁾ Na severozápadě jde čára pevného panství rektorova od Touškova⁵⁾ k Žluticům,⁶⁾ Kralovici⁷⁾ berouc s sebou. Do těch míst rektor dosazoval učitele napořád, která škola byla dál k hranici, ta hleděla k cizím německým protestantům.

Na severu českém pevná čára rektorské pravomoci dotýkala se Hradiště (Mnichovo) nad Jizerou⁸⁾ u Turnova⁹⁾, šla přes Bělou, Dubé, Auštěk, (Ústí Auscha), Litoměřice, Oustí nad Labem k Teplici, k Mostu a odtud k Žatci. Že do měst posléz jmenovaných do té chvíle již zuemčených, v oněch dobách bývali učitelé z Prahy jmenování, o tom dokládá drabně. O Litoměřicích a Žatci, městech vlastně do nedávna českých, nebude hádky. V Litoměřicích r. 1608 konfirmován slavný potom historik český Pavel Stránský;¹⁰⁾ do Žatce r. 1610 rektor posílá za správce Jana Textoris.¹¹⁾ Dubští chtějí od university r. 1612 správce školního, jenž by byl jazyka českého i německého povědom; dostali tedy Němce Vestera Erfurtana. Týž rok Onšteckým konfirmován z Prahy Matias Audrecký Bohdalovský, mládenec „jazyka německého povědomý“,¹²⁾ což mu

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 495. 115. 127. 395.

²⁾ Na př. r. 1609 v Hájku konfirmován sem Šimon Matheolus Časlavský; za pomocníka o sv. Jiří Jan Longolius Pražský. R. 1612 místo Ambrože Řenčovského, rodiče pražského, dán sem Jan Fabricius domažlický, rektor v Jaroměři. Arch. univ. A. 13. b. 542. 581. 162.

³⁾ R. 1611 konfirmace Jeronyma Mathiadesa Želetavského, jemuž za kollegu přidán Pavel Hora. Rok před tím (1610) byl tu správcem Jakub Hobelius Polický a kollegou Jan Karolides Auboezanus. Tamž. 386. 464.

⁴⁾ R. 1609 konfirmace Fabricia Jana v dubnu. R. 1612 konfirmován sem Alexander Chelonius (Chaelonianus) Prachatický (byl před tím na Táboře) a jemu za kollegu Jiří Polentarii Královéhradecký oba bakaláři. Tamž. 188 578.

⁵⁾ R. 1611 konfirm. Jiřího Brasidina Kutnohořana. Tamž. 292.

⁶⁾ R. 1611 konfirm. v dubnu Tobiaš Benedikt za správce a za kollegu Adam Stradalius, jenž tu již byl. Před tím r. 1609 byl sem podán za rektora Martin Laurentii. Tamž. 380. 587.

⁷⁾ R. 1611 v dubnu Jan Květonius Hradecký za rektora. Na podzim téhož roku Václav Berounský Suticenens rektor, Jiří Albin kantor. Tamž. 195. 352.

⁸⁾ R. 1610 Ondřej Latomus Rabinus; r. 1611 podán sem v dubnu Martin Fridštadský Vyzovicenns za správce (tuším týž, co byl v Žluticích r. 1609). Tamž. 376. 456.

⁹⁾ Roku 1611 konfirmován Adam Proserchomus a Jiří Sorinus Chotěbořský. Rok potom Václ. Kaňkovský Kuttenuus a Václ. Šleminus (Sleminius). Tamž. 387. 178. Ještě r. 1621 podává universi sem za rektora Jana Kamilla Rokycanského, kollegu z Ml. Bolesl. Arch. univ. 14. A. b. 866.

¹⁰⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 74.

¹¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 415.

¹²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 175. V dubnu r. 1611 konfirmován do Auště Václav Plavenský. Tamž. 388.

dávalo přednost před jinými čekanci. Tu viděti, že se našinec němčil samochtic i školou.

Teplickým dal Radslav Vchynský r. 1589 privilegium stran fary, aby byla osazována jen evangelickým knězem a při tom dodal, aby officiály brali jen z Pražské akademie. A tak skutečně dělo se potom po všecka léta; r. 1609 konfirmován do Teplíc Daniel Krusius z Vysokého Mýta;¹⁾ r. 1611 dostal se sem za kollegu Jiří Janda Chotěšovský;²⁾ roku následujícího rektor Kampanus, „znaje se k tomu, že té obci a škole povinen jest,“ dává za předního správce místo Klimenta Žďárského Jana Hermolaa z Doubravice; týž rok za kollegu konfirmuje se Jan Labuška Beronňan,³⁾ a v samotný konec university Karlovy r. 1622 rektor volá ze školy teplické Bartoloměje Mitisku Prachatického, aby ho dosadil jinam.⁴⁾

Z vnitřku země naší uvádějí se v zápisech universitních konfirmací všecka význačnější města a některá městečka.⁵⁾

Rektor pražské university vysílával učitele do některých měst moravských. Připomíná se v téže době na rozhraní XVI. a XVII. století Jaroměřice, kamž se r. 1584 rektor mistr Petr Kodiceillus z Tulechova nabízí poslati učitele,⁶⁾ Jemnice, kamž r. 1609 v Hjuu konfirmován Jan Hovorin Čáslavský, a v r. 1611 Daniel Nera

¹⁾ Tamž. 524.

²⁾ Tamž. 389.

³⁾ Tamž. 41. 49.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. b. 874. Čtyry ještě jiná jména má Dvorský (Paměti o škol.) v seznamě.

⁵⁾ Z menších uvádí se v kusých zprávách: Bohdaneč, 1611; rektor Jan Malinaei Písecký. Arch. univ. A. 13. b. 361. Benešov, 1611; Math. Heliades Německobrodský kollega; tamž. 438. Dobruvice; r. 1611 Jiří Moller, Mikuláš Giranius Skutečský; r. 1620 Jan Hovorinus Čáslavský. Arch. univ. A. 13. b. 292. 322. 14. A. b. 850. Hořovice; 1610 Mikul. Fabri Pragenus. Arch. univ. A. 13. b. 461. Chlumec n. Cidl. 1609. Ondřej Latomus Rabinus. A. B. b. 586. Kamenice nožířská, 1610 Ondřej Latomus Rabinus. Tamž. 462. Kostelec nad Labem. 1611 Stefan Sragius (?) Neostadiensis; 1612 Pavel Romerus Nepomucký. Tamž. 399. 134. Kostelec nad lesy; 1611 Jan Fabricius kollega. Tamž. 308. Knín; 1609 Linhart Benedikti; 1611 Ambrož Řenčovský Pragenus. Tamž. 390. 527. Milčín; 1609 Mikul. Fabri Pragenus. Tamž. 560. Velvary; 1610 Jan Valšovský Sušický. Tamž. 434; 1620 Václ. Veverin z Granichfeldu (Kranichfeld) Kutnohorský. Arch. univ. A. 14. b. 850. Uvedli jsme tu jen některá místa za příčinou nových jmen učitelských; mnohá jiná jména objeví se ještě v textě knihy. Dvorský uvádí učitele ještě z těchto menších míst: z Barchova Velkého, Budyně, Černochova, Dobřichovic, Městce Heřmanova, Hořepníka, Hořice, Hradiště (Nové Město) n. Methují; Chyže, Ledče, Milevska, Mýta, Nehvizd, Pelhřimova, Petrovic, Přelouče, Přestice, Roněperka, Rožďalovic, Sedlčan, Třebenic, Třebešova, Vlašimi, Volyně, Vtelna, Záblatí, Zbirova, Zdic a ze Žebráka. O předních nekatolických městech rozumí se, že se držela university. Rejstřík této knihy doplní dosavadní seznamy učitelské i těch měst.

⁶⁾ Nováček. Listář kutnoh. škol. 32.

Novobydžovský,¹⁾ Moravské Budějovice,²⁾ Třebíč,³⁾ Prostějov.⁴⁾ Když mistr Štěpán Kladrubský, r. 1601 podaný z university, svou a svých kolegů nedbanlivostí a nestřídmostí zle se prokázal, ani to neodstrašilo Prostějovských od Pražské akademie. Psali jen „litoslivě“ o jeho vlastnostech a chtěli konfirmaci jiného. Rektor akademie Bystřický poprosil jich, aby to pánu Bohu poručili, ten že svým čísem takovou záplatu těm oficiálům dá, jaká byla jejich práce, poslal jim jiné.⁵⁾

Najde se v pramenech zajisté ještě více míst moravských,⁶⁾ kamž z Prahy konfirmováni oficiálové, a není pochybnosti, že konfirmace prostředkovali farářové, zvláště ti, kteří z Čech utíkali na Moravu ze strachu konsistoře pražské. Což to je značný počet farářů v jediném okolí jemuickém, kteří r. 1596 na prosbu akademie příspěvky poslali k stavění kolleje Landovy. Ti všickni měli s universitou zajisté spojení.⁷⁾

Vzácnější jest zápis, že rektor i na Slovensko do Trenčína poslal oficiála Adama Proserchoma Lhotského r. 1609.⁸⁾

Stran konfirmačního práva byl rektor universitní na sboru professorském nezávislý. Psával, že konfirmuje a promovuje „z moci ouřadu svého, sobě od učení Pražského svěřeného.“⁹⁾ Roku 1613, když rektor stonal, mistr Jan Kampanus prorektor oficiály tvrdil „dle statut a moci sobě dané a od fakulty filosofické propůjčené.“¹⁰⁾

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 310. 542. V arch. zemsk. Oekonom. č. 18. jsou konfirmace do Jemnice z r. 1607 fol. 380 a j. Některé uvádí Dvorský v Pamětech. 582.

²⁾ Sem posílá rektor Bacháček učitele dle zápisů z r. 1604—1619. Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 261. a j.

³⁾ Seznam Dvorského doplňujeme jménem Math. Amarakus Čáslavský; ten sem za kollegu byl vyslán r. 1609 na žádost správce Martina Kašpara Rhakopaea Vodňanského. Arch. univ. A. 13. b. 508. Jsou zápisy o konfirmacích do Třebíče již od r. 1576. Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 261.

⁴⁾ Seznam Dvorského (Paměti 584) doplňujeme: r. 1611 na faře konfirmován do Prostějova Jiří Domažlický, dotud v Pardubicích sloužící; v dubnu téhož roku konfirm. Mikuláš Spiissius kutnohorský za správce a Jiří Krumlovský Tustenus (Domažličan) za kollegu; a téhož ještě roku v podzimí poslán sem za kollegu Jan Thomaides Přerovský. Arch. univ. A. 13. b. 383. 311. 395.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 118.

⁶⁾ Dvorský v Pamětech 582 uvádí Bojkovice, Drnholce, Fulnek, Jihlavu, Ivančice, Kostelec, Kroměříž, Lednici, Lipník, Meziříčí Veliké, Milovice a Rakovice, Nový Jičín, Olomouc, Ostravu, Pouzdřany, Přerov, Rymařov, Slavkov, Strážnici, Šanov, Tovačov, Třebovou, Uh. Brod. Máme na mysli ještě také Dobruvici (Arch. univ. 17. A. VI.), ale vznikly rozpaky, nemini-li se Dobruvici česká.

⁷⁾ Arch. univ. A. 48. 124. Tehda byl v Jemnici učitelem Šebestián Romer Nepomucký, jistě z akademie vyslaný. Připomínají se faráři a obce Sadská, Židlochovice, Třešť, Buděšov, Veselí, Netiny, Heltice, Kamenice, Miřín, Aunafův a j.

⁸⁾ Arch. univ. A. 13. b. 525.

⁹⁾ Příklady v Nováčkově Listině škol. kutnoh. 81. 161.

¹⁰⁾ Tamž 128.

Že brával rektor při konfirmacích na radu své kollegy professory, tož vyloučeno není. Píšeť r. 1591 mistr Marek Bydžovský z Florentynu do Hory, že jim podává za správce mistra Ondřeje Mitysku Litoměřického a jiné oficiály „z uvážení společního pánův mistrův professorův.“¹⁾ Jindy čte se v konfirmaci, že se stala „v přítomnosti pánův professorův jedněmi ústy.“²⁾ Professorové universitní však bez rektora sami nikoho nekonfirmovali; konfirmace, slušela k jeho jurisdikci.

Když po majestátě na svobodu náboženskou universi poddána byla defensorům stavovským, ti pletli se do konfirmací rektorských jen potud, že nařídili zásady, dle nichž jest učitele dosazovati. Píšeť Bacháček rektor do Hradce r. 1611, že má poručeno od defensorů, podávati ke školám jen ty osoby, které jsou oudy učení a jiné, které o učení Pražském zle smýšlejí a špinavě mluví, vyzdvihovati.³⁾ Ostatně víme, že toto pravidlo professorové sami defensorům navrhli a pak je autoritou defensorův v život uváděli.⁴⁾

Dosazovati a tvrditi učitele rektor brával podle starodávného obyčeje před se dvakrát v rok, a to o sv. Jiří a Havle. Byl to čas, kdy také v universitě skládány úřady a na jiné ukládány. V ty obojí časy tedy učitelé stěhovali se ze školy do školy. Rektor za mnoho dní před těmi lhůtami i po nich ještě dlouho mtlval s konfirmacemi práci a starost nemalou. Děly se konfirmace také jindy mimo ty časy; na příklad r. 1619 začaly se již v červnu; rektor tehda do Žatce konfirmoval Florianu Aegidii Žlutického, rektora jindřišského; v srpnu konfirmoval do Roudnice Václava Petrozelina za předního a Pavla Veletavina za kollegu.⁵⁾

Některá škola měla každé polouletí nového správce; některý oficiál každé polouletí proměňoval školu. To byla chybná stránka tehdejšího školství našeho i zahraničního,⁶⁾ že učitel byl jako čeledín najímán na čas. Že časté střídání oficiálů škodí škole to tehdejší lidé dobře věděli; Bacháček rektor r. 1608 Poličským psal, kde se praeceptorové často mění, že nemůže než s velikou záhubou mládeže býti.⁷⁾ Do Přelouče r. 1612 mistr Kampanus přál všem školám českým, „aby z tak častých proměn (učitelských) ajiti mohlo.“⁸⁾ Kutnohorští, žádající r. 1584 za správce školního, stěžně vzkazovali, že škola jejich tak častými změnami správcův již trochu

¹⁾ Tamž 48.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 73.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 282.

⁴⁾ Judicium de instauratione academiae. Ms. fak. B. 21. 346. Mpa. diplomomat.

⁵⁾ Arch. univ. A. 14. a. 118. 416.

⁶⁾ Již od středověku v Němcích. Janssen-Pastor. Culturzustand. d. d. Volk. III. 76.

⁷⁾ Adámek. Bsed. Učit. XI. 272.

⁸⁾ To psal, posílaje jim na jaře místo Mikul. Svinčanského Šimona Oprina Klatovana. Arch. univ. A. 13. b. 87.

zlehčena jsouc, měla by stálejším učitelem k prvéjší podstatě navracena, přivedena a vzdělána býti.¹⁾

Tedy na obou stranách škodu znali a pocítovali, ale zvyk ne- snadno se lámal. Ten dobrý následek zvyklost ta za sebou měla, že těmi oficiály oživovalo se po českých městech kulturní proudění, a že učitel, prošeď kolik měst, stal se zkušeným mnohých věcí, tak že mohl potom, když zanechal školy, v městských věcech lépe býti prospěšen než měšťan světa a lidí neznalý. Ti vzdělanci ze školy vycházející udržovali spojení s universitou, uznávajíce její jurisdikci školní; tím také stálo právo rektora pražského daleko pevněji nežli starým privilegiem, jehož uznání v městech byla by akademie Pražská, jsouc vládu nemilá, sotva si ubájila, kdyby nebylo uznáváno dobrovolně.²⁾

Zvyk semestrálních proměn byl tak pevně zasedlý, že na příklad Rokycanští r. 1612, chtějíce podržeti svého dosavadního správce mistra Matěje Georgiusa Českobrodského, píší do Prahy, aby byl znova konfirmován, což Campanus učinil s pochvalou, že se učitele svého drží.³⁾

Rektorové zapisovali sobě do knihy (do album), která města berou oficiály konfirmací universitní⁴⁾, a kteří kdy čeľanci (petentes, competitores) hlásí se o místa.⁵⁾ Druhdy a začasť bylo žadatelů víc než míst. Mistr Bacháček psal o tom nejednou, že má víc competitorů před rukama a hrozil líným oficiálům, že jim nedá míst.⁶⁾ R. 1602 rektor Adam z Bystřice zapsal, že má 17 míst nebo conditiones a 24 petenty.⁷⁾

Na odpor tomu druhdy zajisté poměr obracel se v opaky. V první polovině XVI. věku, kdy mívala universita studentů žalostně málo, zajisté o místa učitelská nebylo zápasu. Nápodobně, když byla universita v koncích svého samostatného života. Na příklad v červenci roku 1621 Kouřimští nechtějí dosavadního správce Tobiáše Embamaea (Embamendas, Vomáčka) Rychnovského a jeho kollegy Matiaše Nejedlého pro jich „nezpůsobilost a neposlušnost“, a pražští professoři uvažují, neměl-li by do Kouřimě konfirmovati se Martin Krupský Novoměstský ještě s jedním studentem, přes to, že v kolleji dosavad svůj čas nevystáli, neboť „jiných mládenců před rukama není“. ⁸⁾ Tyž čas přišel žebrat do kolleje Jan Baptista Gwalter, student lipský, a mistři učinili žebravému studentu naději, že ho

¹⁾ Nováček. Listář kutnoh. 33.

²⁾ Tomek. Gesch. d. Univ. Prag 190.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 39.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oeconom. čís. 18. 3. První dle abecedy byla Alba Aqua, Bělá.

⁵⁾ Oeconom. č. 17. 25. Arch. zemsk.

⁶⁾ Dvorský. Paměti o škol. 339.

⁷⁾ Arch. zemsk. Oecon. 17. 153.

⁸⁾ Arch. univ. A. 14. b. 81.

učiní na Malé Straně učitelem.¹⁾ To byla přec nouze! Proto také ten rok konfirmační seznam o termině svatohavelském dopadl velmi uboze a suše. Kdežto jiná šťastná léta konfirmacemi popsány mnohé listy universitních knih, v ten termin je tu zápisů právě šest, z nichž pouze dva týkají se škol venkovských, ostatní pražských.²⁾

Čekancům pražským i venkovským bylo hlásiti se u rektora. Kdo se u něho nedal zapsati, tomu děly se v universitě překážky. Když na příklad r. 1612 Litomyšlští chtěli za kollegu Václava Nigella Prachatického, rektor dal odpověď, že by mu té kollegiatury mohl slušně odepřiti, protože mezi kompetitory není a nic toho při úřadě nevyhledával a ježto zkoušku bakalářskou jednu i druhou zmeškal, nebude professorům hrubě ani povědom. Ale konfirmoval ho přec.³⁾

V určité časy tedy žadatelé psávali o místa nebo scházeli se v kolleji u rektora a prosívali. „Když ke mně který z nich přijde“, tak píše r. 1602 rektor Bacháček děkanu mladoboleslavskému Havlu Terrigenovi Slanskému, „umí pěkně žádati za conditionem a hned, jak mu odpověď dána, ptá se, co jest platu, jaká na faře expensí (výživa), jací sousedé, mnoholi dávají na expensí.“⁴⁾ V dalších řádcích mistr Bacháček líčí, kterak bývají s nabídnutým místem nespokojeni; jmenovitě uváděl onoho bakaláře Baltasara Parlagia, jenž nechtěl vzíti školu v Dvoře za příčinou zvonictví. Štiplavě Bacháček mu děl, aby přestal na tom, co se mu podává, poněvadž jiní onačejší, nežli on jest, přestávají na tom; lipská škola ani vittenberská, ani žatecká, lounská prázdný nejsou. Ony dvě školy byly bakaláři špičkou, tyto dvě byly patrně místy lákavými.

Byli žadatelé i nezdvořilí, zhola neposlušní. Z oněch byl mistr Daniel Lednicus; chtěje místo, roku 1619 nezdvořile vzkázal prorektoru, že mu pořád dává jen holá slova a dým;⁵⁾ z těch uvéstí jest Jana Bastnera, jež r. 1611 rektor Bacháček od sebe přímo vyhnal; chtěl ho konfirmovati do Mladé Boleslavě za třetího kollegu, když však spurně a pyšně odepřel, rektor kázal mu „z očí jíti.“⁶⁾

¹⁾ Tamž 84.

²⁾ Do Turnova konfirmován Jan Kamillus Rokycanský, kollega z Bolešlavě Ml., do Hory za konrektora podán k Vysokému Václ. Veverýn z Kráňchfeldu a za kollegu Šimon Didaktus Kutnohorský. Do Týna ustanoven Václ. Milota Prostějovský, jenž byl dotud u sv. Havla; k sv. Haštalu mistr Jan Bastnerus Novokolínský; k sv. Havlu bakalář Michal Lazius z Banovic a za kollegu Mikul. Brodský z Hory; k sv. Petru Jan Dentulinus Tábořský. Arch. univ. A. 14. b. 867. 868.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 95.

⁴⁾ Arch. zems. Oekonom. č. 17. 51. Týče se sice Slovákův, ale čeští učitelé bezpochyby sháněli se stejně tak.

⁵⁾ Arch. univ. A. 14. a. 127.

⁶⁾ Arch. univ. A. 13. b. 372.

Při obsazování míst přednost dávana těm čekancům, kteří měli mistrské neb aspoň bakalářské zkoušky. Tém byla místa zjištěnější, živnější, ostatním zbývaly školy zadnější, města a místa málo lákavá. Aci když právě vykonána promoci misterská v universi, novotní mistři, poněvadž se jich v touž chvíli shrnulo najednou větší počet, musívali přijímati za vděk, co bylo před rukama.¹⁾ Potom teprv časem zánovní mistr došel místa lepšího. Některá přední škola — na př. kutnohorská — za předního správce ani jiných kandidátů nebrala než mistry. A vzali-li Kutnohorští r. 1521 pouhého bakaláře, tož chtěl rektor pražský Václav Šišmánek, aby bakalář, až mu dají znáti, dostavil se k examen mistrskému; r. 1525 vzali bakaláře, že jiného mistrského čekance nebylo na hotově.²⁾

Jináče rektor obsazoval školní místa dle stáří („vedle starožitnosti a hodnoty“),³⁾ prohlédaje spravedlivě k tomu, aby učitelé časem svým dostávali se na místa lepší („ex obscuriori loco in aliquem splendidum“).⁴⁾

Ale na přimlvy starodávni rektorové dávali také. Což to Bystrický rektor úsilně omlouvá se r. 1602 rytíři Václavovi z Kalistě a Ottersfeldu, že chráněnce jeho Václava Pekelského nemůže dáti na Malou Stranu, anť tam učitel již sedí, ale že ho dá jinam.⁵⁾ Bacháček rektor r. 1605 vzkazuje do Velvar, že „k přimluvám velkých přátel musí se téměř skloniti“ a jich školního mistra dosaditi jinam.⁶⁾ Když podán r. 1610 Lukáš Bochauf Sušický za učitele do Čáslavi, připsal rektor ne bez významu, že kandidát je pastorek mistra Adama Rosacia.⁷⁾ Domažličan Jan Kavan z Čejkova dostal se r. 1612 za správce do Rychnova na přímou žádost Evstacha Betengla z Navenperka, rychnovského pána; urozený Martin Tuhanský (Duhanský) z Branče, úředník na Dobrovici, prosil téhož roku, aby synu jeho Jaroslavovi, sukcetoru v Čáslavi, lepší místo dal rektor; poslal při tom dárek do filosofské kuchyně.⁸⁾

¹⁾ Příklad osazení mistrů ke školám rozličného stupně a živnosti z r. 1617. Arch. univ. 14. A. a. 65. Mistr Mat. Mráz do Tábora, mistr Jak. Jakobaeus Kutnohofan do Rokycan; mistr Sigmund Kostelecký Českobrodčan do Sušice, mistr Václ. Klementis Žebrácký k sv. Havlu, mistr Daniel Henricus ze Semanína — s tím nevěděli kam; mistr Jan Bastner si vybíral, pak vzal Tábor, mistr Mollerus Opatovinus k sv. Martinu; mistr Jan Šultys „ad Petrenses“ (k sv. Petru v Praze).

²⁾ Nováček. Listář škol. kutnoh. 3.

³⁾ Tak r. 1589 universi psala do Kouřimě, dosazujíc tam Václava Jeremiášova z Chrudimě a žádajíc za propuštění Sofoniáša Rosacea, jenž určen do školy českobrodské, bezpochyby lepší. Schulz. Č. Č. Mus. LXXIII. V. 27.

⁴⁾ Nováček. Listář kutnoh. 97.

⁵⁾ Dvorský. Paměti č. 136.

⁶⁾ Tyž č. 286.

⁷⁾ Arch. univ. A. 13. b. 475.

⁸⁾ Tamž 26, 27, 29.

Jedenkrát zapsáno také, že přimluvě odporováno tuze. R. 1612 přimlouval se totiž senátor staroměstský Jan Petráček z Vokounštejna s pány a přátely, aby Řehoř Vokoun z Vokounštejna dostal se za správce k sv. Martinu. Rektor Campanus prosebníkům oznámil, že je Řehoř mdlý u vědě, a kdyby mu správa školy byla svěřena, že by stál zle v universitních disputacích i v školním vyučování, takže by svým přimluvčím i akademii sloužil jen ku posměchu. Rozmlouváno o tu věc s děkanem a mistry universitními. Ti vyložili mladému snaživci, že se mnoho nenaučil, ale mladý Řehoř Vokoun byl o sobě přesvědčen, že by své povinnosti naskrz učinil zadost; mistři nabídli mu, aby se spokojil s kollegiaturou u sv. Havla. Mladík na chvíli tu kollegiaturu přijal, však vrátil ji zase, oznamuje, že odeběře se s Rhakopaeem Vodňanským do akademie Frankfurtské. Mistři přemlouvali ho, slibující potom místo lepší. Nechtěl.¹⁾

Poněkud omluvitelná přizeň bývala ta, poslán-li na lepší školu čekanec, jenž před tím některak byl sloužil mistrům a universitě, jako na příklad roku 1611 do Loun za konrektora podán Fridrich Meinradius, jenž učil v klassích akademie.²⁾

Neměl-li rektor Pražské akademie kandidátů zkonšených po ruce, podával z nouze i studenty za oficiály, jakož o tom svrchu zmínka. Některého pečlivý rektor Bacháček na rychle přezkoušel, aby mohl za něho ručiti. Roku 1609 posílaje do Velvar za kollegu Jana Felixa Polického, píše o něm městské radě, že je pěvec dobrý, že má „jak vocem depressam, tak i tenorem“ (t. j. bass i tenor), že jest ujec pana Dentulina z Turtelštejna a záček neškodný, který v jazyku řeckém prostředně prospěl, „nebo jsem tyto chvíle jeho sám examinoval i také některé prudké kusy dal k zpívání, a všemu tomu za dosti učinil.“³⁾ Ale když r. 1617 hlásili se alumnové neboli studenti pražských kollejí k oficiálství školnímu, jakoby měli na to právo, dána jim odpověď, že nejprv jsou mistři a bakaláři; jim, až co zbude. Přes to odmítnutí jména jich zapsána přec v album čekanců.⁴⁾

Maje odeslati na školu studenta, rektor vybíral nejspíš z famulů professorských a jiných služebníků, které tudíž dobře znal. To jim bylo zároveň doporučením k novému zaměstnání školnímu. Do Chrudimi r. 1611 o sv. Jiří konfirmován Tiburcius Jakobides Kolínský za kollegu, a rektor zapsal o něm, žeť šafářem (jako domovník) kolleje Veliké.⁵⁾ Stejně tak roku téhož o sv. Havle konfirmován

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 81. 82. 83. Zdá se, že professor juris Jan Matěj ze Sudetu popichoval mladíka proti kollegům. R. 1610 týž Vokoun Řehoř již u sv. Martina byl, ale ovšem ne správcem. Tamž 436.

²⁾ Tamž 389.

³⁾ Tamž 590. Tenkrát za rektora tam poslán Pavel Libertini Piscenus.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. a. 63.

⁵⁾ Arch. univ. A. 13. b. 384.

k sv. Michalu v Praze za kollegu Matěj Kultrarii Žatecký „oekonom“ z kolleje Karlovy.¹⁾

Při konfirmacích šlo hlavně a předně o správce školního. Ten pak měl podstatný vliv ve vyvolení ostatních oficiálů. Bylotě pravidlem, co psal mistr Bacháček r. 1604 do Kolína, že totiž „každý přední správce školní nejínáče jako i jedenkaždý hospodář pomocníky a čeládku, s kterouž by dobře uhoditi (t. j. srovnávatí se) mohl, sobě jedná.“²⁾ Podobnou zásadu též rektor psal tehda také Malostranským.³⁾ Do Chrudimě Kampanus rektor r. 1612 napsal onoho principu důvod. Prý novému správci na staré oficiály jíti bezpečné není, proto si správce oficiály nové opatří sám, a ti staří dostanou místo jinde.⁴⁾ Bývalo tak i v Němcích.⁵⁾ Na tom principu nic se nemění, vzkázal-li mistr Bacháček r. 1599 do Boleslavé Mladé pravý opak. Vzkázal, že správce nejsou oprávněni, aby sobě volili sukcentory a kantory.⁶⁾ Stran těchto nejnižších oficiálů, jakož doleji uvidíme, k onomu vzkázání nutila rektora příčina zvláštní.

Cesta, kterouž správce školní zjednávati si podřízené oficiály, byla přerozmanitá. Nejkratší jednání bylo, když universitní rektor nabídl u přítomnosti mnohých kandidátů některému správceovství, a ten sobě z ostatních hned vybral kollegu. Rektor konfirmoval pak správce i kollegu nebo kollegy najednou. Takových podvojných i trojných konfirmací jest v knihách universitních drahně.⁷⁾ Najdeš-li v knihách stvrzení správceů samotných, to značí zajisté, aby si správce hledal pomocníka, jenž na tu chvíli není před rukama, či aby převzal pomocníka, jenž na škole zůstal. Tak lze vyložiti konfirmaci na příklad r. 1611 do Berouna, kamž v dubnu stvrzen samojediný Daniel Komes Kralovický, nebo do Kostelce Labského, kamž podán Štěpán Todius (Thod); do Pardubic, kamž dán Matouš

¹⁾ Tamž 292.

²⁾ Arch. zems. Oekonom. 18. 231.

³⁾ Dvorský. Paměti o škol. List 218.

⁴⁾ Arch. univ. A. 13. b. 79. To jim tehda konfirmoval mistra Matíáše Georgiuse Českobrodského.

⁵⁾ Reichling. Murmellius. 34.

⁶⁾ Arch. zem. Oekonom. č. 18. 81.

⁷⁾ Pro doklad některé sem položíme z poslední doby předbělohorské, vyberouce místa zajímavější. R. 1611 v dubnu k sv. Vojtěchu Velikému v Praze konfirmován za prvního Martin Mylius Vodňanský a za pomocníka Adam Slovacius Vodňanský; do Pacova Daniel Krocin Bystřický a Valentin Koptikulus; do Benešova Linhart Benedikt Nikopoliensis, jenž nechal školy kninské, a za kollegu Jiří Kutilius Vlašimský; roku 1612 v dubnu do Chrudimi tvrzen Jiří Mollerus Opatovinnus, „bakalář mladý, pobožný, příkladný a učený“, za konrektora Adam Trajanus Benešovan a ještě kdos za kollegu druhého; do Hradce Jiřík Svěchin z Paumberka, bakalář, jemu za konrektora Jan Žák Litoměřický, a za třetího kollegu nebo kantora Jan Assulinus Slanský; do labského Brandýsa Jan Turka Domažlický a Martin Artopaenus Kaňkovský; k sv. Vojtěchu v Nov. Městě tvrzen též čas Václav Klement Žebrácký (ze školy příbramské) za správce a Jan Karolides Aubočenus za „pomocníka“. Arch. univ. A. 13. b. 383, 385, 392, 73, 75, 70, 80.

Amarakus Čáslavský.¹⁾ Zajisté měl sháněti se po kolegovi nebo převzítí officiály staré Daniel Mykonius Hradištský, když r. 1609 dosazen do Koufimi za správce; též tak Jan Thomanides Teplický, dosazený týž rok do Chlumce nad Cidlinou; Matiaš Georgines Českobrodský, konfirmovaný do Rokycan, Šimon Pelhřimovský, poslaný do Prachatic.²⁾

Rozumí se, že převzatého nebo nalezeného pomocníka správce musil dáti v Praze konfirmovati dodatečně. Což se zlobil akademický rektor, když toho neučinil, nebo když se takový převzatý kollega sám neohlásil zvláštním listem v universitě. R. 1611 do Dvora konfirmuje za správce Ambrože Řenčovského Pražana, rektor podotýká výstrahou, že toho kollegu Jiřího Strakovina tam sic zanechává, ale aby se ohlásil; s kollegy, „kteří to za hřbet kladou dle instrukcí od defensorů vydané, jiným způsobem nakládáme!“³⁾

Shánka po kolegovi děla se po známosti osobní a dopisováním. Nejvhodněji ovšem bylo dopsati si o pomocníka do Prahy k rektori; ale v tom případě správce musil bez ohrady přijmouti za vděk tím, kdo mu poslán. Po známosti píše r. 1606 mistr Jan Palladius Hlinský, přední správce škol kutnohorských, Melicharu Kolidiovu Solnickému, správci v Brandejse, aby přijal místo konrektora v Hoře u Vysokého kostela. „Ty vidíš se mi před jinými hoden býti a schopen, abys byl přednostou druhé třídy naší přední školy;“ tak mu psal, „místo jest tu čestné, příležitost k pokrokům šťastným v pracích a v studii tvých nejkrásnější, život pokojný, a těch obtíží, jež časem škola strojí, na prasto prázdny.“⁴⁾ Témuž Kolidiovu den po předešlém psaní píše Petr Kapo Netovický, nově ustanovený správce škol kutnohorských, aby místo ono přijal. Po dlouhém úvodě dává mu: „Tebe, příteli nejmilejší, jehož mravy, vědy a pilnost od jiných doporučenu mám, chci míti za svého prvního synergu.“ Dále sděliv s ním, že senát horský ho volil sám k tomu místu, psal: „Tedy tě k hodnosti toho úřadu volám a zapřísahám, abys té vokaci místo dal.“ Na konec mu sliboval, kterak pěkně se míní k němu chovati.⁵⁾ V srpnu pak rektor universitní Bacháček konfirmoval oba, Kapona i Kolidia,⁶⁾ čímž vyjednávání soukromé schválil veřejně.

Podobně schváleno Jakubu Hobeliovu, správci ve Stříbře, když chtěl r. 1609 za kollegu Jana Karolidesa z Abočan.⁷⁾ A také bylo by přivéstí drahé příkladů podobných. Naproti tomu mistr

¹⁾ Arch. univ. A. B. b. 375, 384, 385.

²⁾ Tamž. 534, 535, 537, 573, 543 (tu stojí Thomanides Ždarenus, jinde Thermenus).

³⁾ Tamž. 378.

⁴⁾ Arch. zems. Oekon. 18. 335. Vytiště. u Nováčka v Listáři. 88.

⁵⁾ Tamž. 336.

⁶⁾ Tamž. 336.

⁷⁾ Arch. univ. A. 13. b. 538.

Bastner r. 1617 požádal za svou konfirmaci do Tábora, bez hledání mrzutého chtěl od university kollegu. Při tom vyslovil přání — na Tábor podivné — aby ten kollega uměl německy.¹⁾

I tam, kde měšťané chtěli mocně působiti v jmenování pomocníků, bývalo přirozeným zvykem, že se nejprv ptávali správce školního, koho by on poradil a sobě přál. R. 1609 Kutnohorští volali na radní dům předního správce svého mistra Kolidia, chce-li za kollegu míti dosavadního správce od sv. Barbory Mikuláše *Hanzlinia*, či má-li „koho jiného na placu“. I přál si jiného, Jonáše *Pelarga Vodňanského*, jenž na ten čas učiteloval v Kolíně. Poručili mu tedy Horští, pro koho se rozhodne, toho aby jim poznamenal a „naplac dal“, že návrh jeho pošlí za svými vyslanými do Prahy, aby o konfirmaci jednali s rektorem universitním, vezmouce tam v Praze radu s těmi, kteří nynějších studentů, bakalářů a mistrů jsou povědomi; který kandidát bude míti nad jiné větší slovo a naději, že by potomně k vyššímu povolání se hoditi mohl, ten aby byl stvrzen.²⁾ Jindy též Kolidius bez vyzvání posílá do rady městské na škartě poznamenání, koho „komenduje“ pánům, aby si vybrali a rektoru do Prahy pak o konfirmaci sobě dopsali.³⁾ Samuel Alektorius Batelovský, mistr a přední správce škol kutnohorských, máje radě městské navrhnouti kollegu, byl tak nad miru opatrn, že si r. 1619 dopsal dřív, než komedaci dal, do university ke Kampánovi rektoru, koho by ten minil a potom stvrdil. Pisemně pak vzkazuje šefinistrům, že jim bakaláře Jana Kuttnaura Rovenského, máje ho sobě od m. Kampána poručného, jmenuje a komenduruje. Při tom žádal, aby tu věc dále „fedrovali a promovirovali“.⁴⁾ Vida, že se správce mistr Václav Robicius s kollegou Václavem Arkadiem nesnášejí, primator litomyšlský, Vít Nymburský, r. 1612 dopsal si do universi pro kollegu sám. Poradil-li se o to se správcem, není psáno.⁵⁾

Že při konfirmaci rektorské byli oficiálové k vyšším stupňům povýšování, tož zřejmá věc; kdy pak jindy se to mělo státi? Tak na příklad r. 1612 rektor vzkazuje do Litomyšle, že tamějšího kollegu Jeronyma Kasselia Kralovického činí správcem.⁶⁾ Ale některé povýšení z kollegy na správce má patrný ráz, že stalo se z nouze. Na příklad roku 1584 Jan Žebrácký, kollega od Vysokého kostela v Hoře, chce z města pryč; však zůstane, když rektor universitatis povýšil ho za správce k sv. Barboře. Zdvorile oznámil, že vůli své vrchnosti na odpor se stavěti nechce, nýbrž jí povoluje a kondici

¹⁾ Arch. univ. A. 14 a. 66.

²⁾ Nováček. Listář. 100.

³⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory. 1612. Z dopisu vysvitá, že se radil, než škartu psal, s děkanem i s bakalářem školy svatobarborské.

⁴⁾ Nováček. Listář. 157.

⁵⁾ Arch. univ. A. 13. b. 40. Chtěl Tobiáše Lucina, kollegu z Týna.

⁶⁾ Arch. univ. A. 13. b. 95.

přijímá.¹⁾ R. 1611 rektor Martin Bacháček ptá Michalským farníkem v Praze, že jich správce školní Václav Miltvský půjde na cesty s urozenými pány mladými, aby tedy uznali dosavadního kolegu Jiřího Knobelia Čáslavského za správce, „nezávidějce mu toho štěstí.“²⁾ Skoro ironie, ale i obrana toho povýšení. Týž rektor Bacháček roku 1605 vyzdvihuje z Velvar školního správce a nemaje jiného po ruce, ptá se Velvarských, dosavadní kollega nemohl-li by se státi správcem, jakož se to „na mnoze“ děje i „v královských větších městech“, a při tom odůvodňuje, proč se ten způsob povyšování všude ochotně přijímá; prý je to věc pohodlná, škola se snadno nerozběhne odchodem správcovým, lekce začaté se dokonají; však když přistoupí nový praeceptor, několik neděl mine; k tomu jiného způsobu lekcí se začínají; správce, napřed věda, že odejde, pouští mládeži úzdu, takže potom ti, kteří se neradi učí, s ním odcházejí, a ti, kteří jsou pilní, nemajíce libosti nad rozpustilostí, odcházejí též a tím škola pustne.³⁾ Člověk cítí v těch pravdivých výkladech i omluvu rektorskou a prosbu, aby se nehněvali, že jim neposílá na školu správce, nýbrž že dosavadního nižšího oficiála na správce povyšuje. Bacháčkovi lze tu chválu vzdáti, že byl při těch věcech vůbec opatrn: na př. r. 1611 do Knína posílá svého „služebníka“ Jana Šternberského, nikoli za správce, prý jen prozatím, „anf správce budoucí se neukazuje, a škola jejich téměř jest opuštěna.“⁴⁾ Neučilin tedy alumna pražské university správcem ani tak malé školy, jako byla knínská.

Povýšení dosavadního nižšího učitele v témž místě mohlo býti prostoduchým měšťanům urážkou. Zdá se býti přirozeno, že čekali přes pole někoho lepšího. Jináč ovšem bylo, jestliže měšťané sami s kollegou si smluvili povýšení, jako na příklad r. 1617 v Mělníce stvrzen jest za správce Daniel Klaudian Berounský, dosavadní kollega, jenž byl vzkázal do Prahy, že chce po Janu Siderinovi (Siderius, Sidirius) Píseckém „sukcedirovati“. Rektor tam poslal nového kolegu Jindřicha Sušilia Berounského, Klaudian sukcediroval a Mělničtí byli spokojeni.⁵⁾ Bezpochyby též tak bylo r. 1609 v Třebíči, kdež kollega Kašpar Rhakopaeus učiněn rektorem a Mikuláš Hajecius, tamější sukcentor, stal se kollegou.⁶⁾ A před tím r. 1594

¹⁾ Nováček. Listář. 33. Zajímavost, že bylo v Hoře povýšením, když správce Barborské školy, složiv správcovství, stal se konrektorem u sv. Jakuba, jako toho příklad r. 1611 s Matiašem Vitem Chlumeckým. Na jeho místo tehda konfirmován Jiří Horatius Rychnovský a na místo tohoto, jenž postoupil, dán Samuel Sabbatecius Měřinský. Tím zároveň doplňuje se Listář Nováček novými daty osobními.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 405. V únoru.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 278.

⁴⁾ Arch. univ. A. 13. b. 374.

⁵⁾ Arch. univ. A. 14. a. 366.

⁶⁾ Arch. univ. A. B. b. 539. Příklad z Hory z r. 1612 uveden svrchu v kapit. o oficiálech.

v pondělí po provodní neděli Kutnohořané, neočekávající v universi překážek, povolali do rady dosavadní své dva podřízenější oficiály a pravili k nim: „Poněvadž (dosavadní správce) mistr Ondřej Mitýsko má vzat býti za profesora do akademie Pražské, Vás, pane mistře, jsme obrali, abyšte za správce byli u sv. Jakuba a Vy, pane Jene, u sv. Panny Barbory.“¹⁾

S kantory a sukecentory, jakož svrchu v kapitole o officiálech napověděno, rektor a universi mívaly soužení. Za dlouhé časy žádný kantor nestál a nesháněl se o konfirmaci universitní; nebyltě členem vysoké školy, nechtěl míti s ní nic činiti. K místu svému dosazen byl od konšeldů, od farářů a také nejeden kantor přiveden od správce školního bez vědomosti Pražské akademie. Erazim Čáslavský z Pardubic, maje býti r. 1591 v Bělé školním správcem, píše měšťanům, že přijede s žáky i s kantorem, který jest čistý vociferát a basista dobrý, ke kůru se hodící, a diví se, že Bělští chtějí si zjednati kantora jinde.²⁾ Proti tomu měšťané obyčejně sami vyzývali správce svého, právě konfirmovaného, aby se opatřil kantorem.³⁾ Velmi často nový správce zastihl starého usedlého kantora, ježž chtěj nechtěj převzal;⁴⁾ jindy zase naopak nezastihl nikoho a bez valného hledání vybral si za kantora a sukecentora některého dospělejšího žáka.

Boj university proti kantorům vzplanul prudce počátkem XVII. věku, ale první potyčky zaznamenány v universitních knihách r. 1599. Z toho roku je zápis,⁵⁾ že by kantoři měli přidržáni býti k veřejným disputacím, či vůbec nějaké jinačí „censuře“ býti poddáni, „abychme věděli, co umějí a jak učití budou.“ Jiný útočný zápis z téhož roku je ostřejší; obsahuje kritiku kantorův a sukecentorů; prý se po farátech tlukou, od oběda do večera korbelují, živé, mrtvé přesuzují, mládeži čas kradou; že jsou neučení, zkažení žáci, kteří neudělají mládež učenou, a konec, že jakživí nic neuměli.⁶⁾

To psal rektor mistr Bacháček Nauměřický, jenž pak až do smrti stíhal neučené kantory, zasazuje jim rány, kde a jak moha soukromé a veřejné. Týž nahoře psaný rok Bacháček měšťanu Janu Petráčkovi v listě se zlobí na osadní pražských far, že se jim dobře líbí, aby jejich sukecentorové a kantorové v kostele vrzali a v škole svých povinností nevykonávali.⁷⁾ Hned potom v listě k Brandýsským

¹⁾ Archiv kutnohor. Opis v zemském. Též u Nováčka v Listář. 51.

²⁾ Arch. musejní. Listin. bělsk.

³⁾ Arch. musejní. Kopiaľ trutnov. IV. fol. 47. 80.

⁴⁾ Rakovníčtí r. 1600 píšíce komisi, koho dostanou za bakaláře, praví, „co se tře kantora a sukecentorův na ten čas škole naši zůstávajících do-
tře. vyrozuměli jsme, že místa měniti nemíním... pročež nebude potře-
bou našemu p. bakaláři o ně péči míti.“ Arch. rakov. Kopiaľ r. 1600.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 83.

⁶⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 42.

⁷⁾ Tamž 43.

žaluje na kantory, že sobě ani Boha ani lidí a vrchnosti své neváží, v poslušnosti nestojí, nýbrž do university pyšně vzkazují, že jsou nomen academiae nikdy nedali, to jest, že se v akademii nikdy nezapsali jakožto oudové. Z dalších řádků brandýsského psaní vysvitá, kterak Bacháček chtěl kantory reformovati: chtěl, aby měli rektorskou konfirmaci. Pravilť stran kantora brandýsského, aby se dostavil v senátě akademickém, a když se zpraví, s jakým by „oužitkem“ v škole chtěl pracovati, že ho pošle a stvrdí.¹⁾

V listě k Přeloučským Bacháček r. 1599 stejně jako prve dí, že kantori a sukcentori jen korbely vysušují, aby měli dobrý bas, jinak že jsou nevzdělání.²⁾ Velvarským Bacháček téhož roku píše, že učitelští správcové nejsou „frejheři“ a že nedovolí, aby přijímali pomocníky z poběhlců a zkažených žáků lotrovské mysli bez vědomí rektorova; i protož ať Velvarští pošlou kantora, od správce voleného, do Prahy před senát, uznán-li bude za hodného, že se jim dopřeje a potvrdí.³⁾ Také v listě k Vodňanským r. 1599 Bacháček odsuzuje téměř všechny kantory za zkažené a nedoučené, zase užívá oblíbeného a rázovitého o nich úsloví, že vysušují korbely a vytýká, že nehledí na žáčky (abecedáře), šepají-li a kterak vyslovují; pachole prý abecedu jako z biče říká, a nezná liter; jsou kantori ničemní humplíři.⁴⁾

Již jasno, že Bacháčkem začaly se r. 1599 potyčky university s neučenými kantory. Tuhý boj však je teprv od r. 1609, kdy po vydání majestátu universita, dostavši se do rukou evangelických stavů, měla býti reformována, a k té reformaci Bacháček přičinili se snažil i opravou kantorstva. Zapsalť 22. září r. 1609 do knihy poznámku, že tím způsobem také může učení Pražskému spomoženo býti, jestli správcové školní nebudou svých discipulů kaziti tím, že si z nich dělají sukcentory a kantory; takoví zkazili žáci jsou ničemní, nedají nikomu pokoje, nedají, jak říkají, ani psu v noci spáti. Bacháček navrhoval k reformě universitní, aby kde kdo, jenž chce býti při škole, o svou promoci staral se u rektora v akademii.⁵⁾ K té svojí myšlence Bacháček hleděl přikloniti městské rady, zvláště pražské a zároveň defensory stavovské, kteří měli držeti ruku nad universitou.

Jemu bezděk pomáhal doktor Adam Zalužanský, jeden z těch, kteří měli při tehdejší reformaci školské slovo. Ten hovořil na radnici r. 1610 o kantorech a sukcentorech, že nic jiného neumějí než ut, re, mi, fa, sol, la (noty) a píti a po krémách se toulati; radil, aby

¹⁾ Tamž. 48.

²⁾ Dvorský Paměti o škol. list. 24. Tamž v listě 52. výmluva kantorů, že universitě nic neslibovali, aby jí teď byli poddáni.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 23. Dvorský. Paměti č. 21.

⁴⁾ Tamž 27. Humplíř jako fušar.

⁵⁾ Záписы ty v knize arch. univ. A. 13. b. 537. 544.

byli vyzdvihováni a na jejich místo dávání mládenci jiní, kteří by učili pobožnosti, psáti, čísti a počítati.¹⁾

Z listu, jímž Bacháček konfirmuje 9. května r. 1609 k sv. Vojtěchu Velikému místo nebožce Matěje Stupana za kolegu Václ. Achilla Berounského, vysvitá, jako by se u městských rad pražských rektorovi zdařilo; pravíť, že rady všech tří měst Pražských toho vyhledávati ráčí, aby astanti (tu je to slovo nadávkou) škol pražských nezhyzdovali. „Ráčíte tomu rozuměti“, píše doslovně, „kdyby mimo vůli vaši tak pověstní lidé, kteří chtějí všecky krčmy zlátoovati a noční šarvátky na zhoršení pánů radních a sousedů tropiti a do šatlavních vězení se dostávati, že bych já nemohl tím vinen býti než ten, kdo takové noční služby může snášeti a fedrovati.“²⁾

Ale z jiných zápisů zřejmo, že se starý zlořád ani v Praze snadno nezlomil. V též téměř čas, co rektor předešlé psaní psal, osadní sv. Mikuláše staroměstského učinili si nějakého žáka primána kantorem při své škole. Do toho přišel k rektoru žalovat Matiaš Pistor, Havla Pekaře syn, jenž bezpochyby sám chtěl tam něčím býti. Hněvně Bacháček psal Mikulášským, toho že nestrpí, aby se školy pražské těmi zkazilými žáky zohyzďovaly víc; při tom odvolával se na městské rady: prý páni na rektora slušně a těžce se domlouvají stran povyků a šarvátek, jaké ti „astanti anebo bachchanti“ tropí.³⁾ Výtka pítí a šarvátek již oblíbenou byla rektorovi zbraní a nabroušenou víc než bylo třeba; uvidíme dlejší, že i učební oficiálové z mýry dopouštěvali se pitek a šarvátek.

Snadněji rektor přesvědčil defensory a stavy; bez nesnázek dali mu právo, aby kantory nezdárné honil. Pražské ty učitele povolal Bacháček do koleje, kdež jim 31. března 1610 s důrazem oznámil, že defensorové a professorové nechtějí víc trpěti na školách takový mor mládeže, zvláště nechtějí mítí těch, kteří nejsou k školským pracem zákonně voláni; i protož prý jich napomíná, aby se v čas opatřili jinde, ustoupíce jiným, kteří chtějí mítí větší péči o zbožnost a učenost. Prý slíbili tak učiniti.⁴⁾ Ale bezpochyby nenechali, neboť Bacháček byl s kantory na štíru i potom pořád. Místy ovšem nad nimi vyhrával. Pozorujeme v knihách od roku 1609 již nejednu konfirmaci kantorskou podle jiných oficiálních. Takž na příklad rektor Bacháček hned již roku 1609 do Pardubic vedle Mikuláše Spissia posílá kantora Martina Mylia Vodňanského; do Nymburka podává roku 1610 za sukcidenta Matiaše Amaraka Čáslavského; r. 1611 do Kostelce n. Lab. „šikuje“ kanto a Jana Žampacha Roudnického; do Dvora vzkazuje roku 1609, že toho kantora, jež oni chtějí, neschvaluje, teď prý to již není možná, páni defensorové

¹⁾ Dvorský. Paměti 497.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 567.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 571.

⁴⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 204.

„chtějí ne poběhlce“. ¹⁾ Do Hradce rektor rozkazuje r. 1611, aby tu osobu, která kůr spravuje, vybyli, neboť potupně o Pražském učení smýšlí. Na místo ní aby přijali Daniele Krocina. ²⁾ V čem bylo kantorů potupné smýšlení o universi, to poznáváme z rektorovy výčitky, r. 1610 do Bydžova psané; prý tamější zpurný kantor říká, že rektor učení Pražského jeho nikda na tu kondici nedosazoval, protož také aby té moci neměl vyzdvihovati ho. Z dalšího psaní do Bydžova vysvítá, že kantorové kryti a drženi bývali nejvíce od farářů, ale od Bacháčka na odpor přiveden příklad vzorný, kterak sám administrátor církve (farář týnský) jakožto člověk dobrý upustil hned od svého kantora, uslyšev o nařizení defensorů, aby se farářové na příště již nevkládali v jurisdikci rektorovu; slíbil, kdožkolivěk od učení Pražského bude k přednímu správci škol podán, že jeho rád chce přijíti. ³⁾ Dosazuje pak do Týna (v březnu 1610) za správce Jana Voborského Stříbrského licenciáta, Bacháček s jakous pochlubou píše, že k němu přidává Jiřího Mělnického Poděbradana „učeného“ kantora. ⁴⁾

Z těch slov patrně, že rektor snahu měl ke školám naopak starých dob dodávati vzdělanější kantory. Tím také se již mohlo přihoditi, že vzdělaný kantor bez postupu hned povýšen byl za školního správce. ⁵⁾ Ale přes to universitě hlavně a předně šlo o konfirmaci, o to, aby jako jiní oficiálové i kantor byl v Praze tvrzeň. Ani malé škole náhodské v tom neodpuštěno; posíláť ta Kampanus rektor r. 1612 za správce Jiřího Trmala Čáslavského s rozkazem, že správce ten „kantora sobě zde s jistým své vrchnosti vědomím obrati povinen bude.“ ⁶⁾

Že se kantori bránili té závislosti, toť jisto. I v samé Praze na blízkosti akademie bylo přes tu chvíli stíhati kantory, kteří dosedli jináče, než jak universi chtěla. Ještě roku 1617 rektor akademický vyzývá kantora svato nikulášského, aby se vzdal úřadu, anť není civis academiae, k čemuž ten odpověděl professorům, že sie není akademik, ale osadní že to chtějí. ⁷⁾ Tedy boj bez přetrží.

Vraťme se ke konfirmaci předních správců školních a pozorujme, kdo v ní působil, kdo o ni žádal.

O učitele žádal patron školy; z královských měst žádali „páni“ nebo konšelé či jich jménem purkmistr; za poddanská města žádávala vrchnost aneb s jejím svolením obec. Náhodští na příklad obdrželi teprv od Albrechta Smiřického r. 1612 patronát nad školou

¹⁾ Arch. univ. Č. A. 13. b. 359. 423. 575. 554.

²⁾ Tamž 282.

³⁾ Tamž 479.

⁴⁾ Tamž 483.

⁵⁾ Jak toho příklad r. 1611 v Poděbradech, kamž jmenován za předního správce školního „dobrý kantor a správce kůru“ v Kouřimi Jiří Klabessina. Arch. univ. A. 13. b. 316.

⁶⁾ Arch. univ. A. 13. b. 28.

⁷⁾ Arch. univ. A. 14. a. 67.

a právo jednati a nařizovati školní muže hodné, pobožné a učené, kteří by k akademii učení Pražského se přiznávali, ale učitele si jednávali již dávno před tím.¹⁾ Loketští píší r. 1602 císaři, že vždy, tedy i za doby poddanské, volání officialů bývalo u rady městské.²⁾ Vrchnosti přenechávaly nepříjemnou i nákladnou práci shánění officialů ochotně a rády svým poddaným konšelům.

Dopisy konšelské do university stran nového správce bývají *všelijak zajímavý*. Chtějící dostati pořádného správce, jedni konšelé *vychvalují* dobré bydllo při své škole, jiní zase činí určité požadavky *stran umění* příštího správce. Horští r. 1581 na příklad vzkazují si o muže dobrého, učeného, pobožného, „poněvadž to místo, jsouce mnohem lépe nyní než prve bývalo, opatřené“, takového muže potřebuje.³⁾ Kameničtí r. 1609 určitě chtějí, aby jich správce *příští* uměl hráti na positiv.⁴⁾ Aby uměl obojí jazyk, to chtějí leckterí zvlášť ze severu českého;⁵⁾ ale r. 1608 též pražští osadní u sv. Michala!⁶⁾ Jedni konšelé dopisem prostě vzkazují, že dosavadní správce u nich nechce déle pobýti, aby jim podal universitní rektor nového.⁷⁾ Jiní v listě oznamují, proč že u nich nechce býti. Obzvláště je to ženitba, pro kterou správce opouští školn. Třetí chtějí správce nového, anť dosavadní je vrtkavý; tedy ho podezírají, že by jim co nejdřív ušel sám pryč.⁸⁾ Mistr Jan Hubečius, senator Hradce Králové, r. 1612 žádá za lepšího a „správnějšího“ správce školního nežli jest mistr Ondřej Rochota (Rochocius z Rochicperku), kterého v škole mají.⁹⁾ Mladoboleslavští téhož roku 1612 chtějí jiného, poněvadž jich dosavadní správce Jiří Sarkander Vožický jest nedbanlivý.¹⁰⁾ Rovně tak Vysokomýtské roku 1612 bez obalu, hněvivě vzkazují, že mají líného správce Daniele Daubecia Německobrodského, jehož nechťejí.¹¹⁾ Bělští r. 1613 v skromném zdvořilém listě nařikají na nevděčnost správce Ondřeje Rábského, jenž nepočav s mládeží ani řádně pracovati, již ji zase opustil, čímž

¹⁾ Hraše. Náhod. 417.

²⁾ Lib. memor. decan. cubitens. Opis v arch. zemsk.

³⁾ Nováček. Listář kutnoh škol. 24.

⁴⁾ Konfirmuje jim tedy Adama Mirovského, ale pak ho posílá Jiřímu Berkovi za praeceptora. Býval při Kašparu Kaplířovi za kolik let v Milčíně. Arch. univ. A. 13. b. 563. 566.

⁵⁾ R. 1607 na příklad konšelé z Oustí. Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 409. Ale tentokrát nedostali ho. Rektor jim poslal rozumí se, že českým dopisem, neboť Ustí bylo české) Samuelu Josephiadesa, jenž německy neuměl. Prý ho může v němčině kantor zastati.

⁶⁾ Dvorský. Paměti. č. 607.

⁷⁾ Příklad r. 1565 Prachatictí, nechce jim zůstatí Václav Klaudian. Kopiář. prachatic.

⁸⁾ Tak Pacovští píší r. 1612 o Václ. Kaňkovském z Hory. Arch. univ. A. 13. b. 161.

⁹⁾ Tamž 6.

¹⁰⁾ Obdrželi Daniele Mykonía Hradištského.

¹¹⁾ Dostali za něho Klementa Pistoria Žďárského. Arch. univ. A. 13. b. 32.

jim k proměně oficiálů příčinu dal a prokázal nevďěčnost za dobrodiní sobě činěná. List končí se: „A protože žádná obec bez správců těch, od kterýchž mládež... díky Bohu dobré počátky majet k bázni boží a k pobožnému životu vyučována bývá, býti nemůže, Vašich Milostí služebně za to, že nám zase na místo odstupujícího Ondřeje Rábského Johannem Zahanecium Čáslavinum k správě školní, a k spravování kůru jiného mládence dáti a konfirmovati ráčíte, žádáme.“¹⁾

Pražští patronové farních škol latinských docházeli sobě s prosbou o učitele k professorům sami. Již při vstupu musili platiti některý groš bedellovi, aby je ohlásil.²⁾ Někdy pozváni professorové nebo jen rektor universitní do domu předního staršího v osadě, kdež při vině jednalo se stran nového učitele.³⁾ Také venkovští přicházivali osobně žádat v universitě učitelův. Někdy vystrojili posla schválního, rychlého, jindy to byli vyslanci sněmovní, kteří se v prázdné chvíli zastavili v Karlově akademii, někdy to byl písař městský, jenž, jsa obyčejně vzdělaný akademik, věděl jak v universi sobě vésti a o řádného učitele s rektorem uhoditi a se smluviti. Kutnohorští vyslaní r. 1586 nepřišli do university s prázdnem. Píší jim z domova: „Panu rektorovi pudlač svíček, když se koni Vám zase odešli, poslána bude; kteréž, když se mu dodávati budou, budete moci s ním promluvit, aby nějaké zření k obci naší jměl a ji hodnými správci školními fedroval.“⁴⁾ Jičínští roku 1612 žádajíce za učitele podávali cti a darem kapouna a kohouta.⁵⁾ A jiní jiné dárky nosili, nehledíc k tomu, že obvyklé dary Zeleného čtvrtka, jež plynuly do universi rok co rok, bývaly zasílány vlastně za příčinou snadnější a příjemnější konfirmace učitelské.

Někdy vyslanec ihned obdržel správce. Takž r. 1581 kutnohorský písař Jan Veverýn, jakmile jménem obce požádal, obdržel správce k vysokokostelské škole Jana Třebovína, bakaláře svato-petrského, takže Kutnohorští mohli po návratě písařově děkovati se.⁶⁾ Jindy bylo na odkladech. R. 1586 kutnohorští vyslaní obdrželi od rektora Petra Kodiceilla přípověď laskavou, ale toliko aby rada ještě psaním připomenula. Tedy po dvou nedělech šefmistrů připomenuli, „majíce vždy na péči, aby škola, jakožto poklad církve boží a obci ke všemu dobrému sloužící, opatřena byla;“ slibovali, že akademii Pražské se toho vším dobrým odsluhovati chtějí a, kdož

¹⁾ Středa po sv. bodu Vzkříšení. Umlauf. Rukop. o Bělé v mus. 5. 6.

²⁾ Týňští (v knize zádušní lit. N. v arch. pražs.) r. 1615: „Když sme vstupovali před pány professores, žádajíce za jiného p. mistra, dáno bedellovi 30 gr.“

³⁾ V knize zádušní sv. Martina r. 1622: „Při posedění a jednání (o správce a hospodáře domu školního) dáno na 6 žejtlíků vína po 12 krejcarech.“

⁴⁾ Nováček. Listář kutnoh. 40. Nechtěli tenkrát Václava Kandida Pražského, kantora z Malé Strany, ale již bakaláře, jehož jim rektor minil podati.

⁵⁾ Arch. univ. A. 13. b. 170. Tenkrát nechtěli Václava Pustiměřského z Vys. Mýta.

⁶⁾ Nováček. Listář kutnoh. 24.

jim podán bude, k němu i k žákovstvu jeho že lásku budou prokazovati a jeho vedle náležitosti opatrovati.¹⁾ Někdy byly odklady odůvodněny. Na příklad do Ouště píše mistr Kampanus, rektor universitní, v den Nanebevzetí r. 1612, že jim tak rychle učitele dáti nemůže, anť ho není, ale o sv. Havle že dá.²⁾

Ze by si farář místní o své ujmě vzkázal do universit o učitele, toho příkladů za obvyklých poměrů nebude mnoho. V Teplicích pastor Antonín Hoffmannus Žatecký chtěl r. 1602 učitele z akademie, napsal sic, že uznává za svou povinnost pečovati o zbožného a učeného správce ke škole teplické, ale podotkl, že o tom jeho dopise, aby na místě Jana Pelarga Vodňanského dostalo se škole Tobiáše Christophorida Montana Ponicea, rektora v Hradišti, konšelé městští vědí. Při tom odeslal zajíce.³⁾ Rektor universitní vždy raději poslechl konšelů než faráře, neboť faráři za neklidu náboženského zvláště v XVI. věku proměňovali svoje místa pořád, tudíž rektor stál o přízeň obce spíš než o nestálého faráře. Proto když r. 1609 děkan Michal Staňkovský, maje dostati se do Jaroměře, chtěl nějakého sobě známého za učitele, rektor Bacháček v odvet psal, že již jiný určen, a toho teď změnit nemůže; prý umí ten učitel utivě se k farářům chovati, a Bacháček že ho ještě v tom napomene.⁴⁾

To spíš stávalo se, že konšelé s farářem dobrovolně radivali se, nežli o učitele psali; ovšem jen, byli-li s ním za dobře. Někde však byli povinni raditi se, jako na př. v Polné.⁵⁾

Zhusta se přiházelo, že konšelé, nedůvěřující osobě, jež se jim z university podávala, byli-li prostranný na to čas, ptávali se pod tajem, jaký to člověk, učený-li, pobožný, pokojný a není-li pijan. Poznávše nebo dovědévše se o něčem při něm nepřihodném, nechtěli ho. Rakovníčtí na příklad r. 1598 nechtěli bakaláře, ježž pokládali za nezkušeného začátečníka. Byl to Václav Gelenii Pražan, učitel toho času v Morašicích; Rakovníckým uložil rektor, aby s ním si vyjednali, on že jim ho pak stvrdí. I namítali rektorovi, že dotčený Gelenius v žádném městě kondici dosavad neměl a kdyby z paedagogia (t. j. ze soukromého vyučování) do školy rakovnícké se dostal, že nevědí, kterak by se srovnal s děkanem. Tedy nechtěli začátečníka a ouraz sváděli na děkana. Na konec svého listu navrhovali sami příhodnějšího sobě kandidáta Gabriele Jodoka Banovicenum, učitele v Teplicích,⁶⁾ ale musili podržeti Gelenia. Stejně tak Německobrodským r. 1604 nelibil se správce Augustin, že mlád

¹⁾ Tamž. 39. 40.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 150.

³⁾ Arch. zem. Oekonom. č. 17. 149.

⁴⁾ Arch. univ. A. B. b. 582.

⁵⁾ „Kteří mládenci k správě školy by měli býti povoláni, to vše úřad polenský s vůlí děkana koná.“ Tak v instrukci vrchnostenské r. 1594. Arch. zemsk. v katastr. Mar. Teres. E. 2.

⁶⁾ Arch. Rakovnic. Kopie 1584.

a nezkušen; rektor Bacháček však v odpověď psal, že k té správě má dosti věku a že ne všechno záleží na dlouhé bradě, neboť na oko se spatřuje, že na tento čas mladí lidé mnohem lépe školy spravují, nežli někteří staří.¹⁾

Tiž svrchuřečení Rakovníčtí majíce r. 1602 dostati Davida Slanského z Kosmačova, píší rektoru, že ho nechťejí, neboť slyšeli, že sobě často odpouští a vydává se v opilství. Rektora Bystřického zamrzelo zajisté to, že konšelé chtějí kandidáta lépe znáti nežli on. I protož povolal si Davida Slanského k lůžku (ležel tehda s podagrou), ale kandidát zapřel opilstvo.²⁾ a Rakovníčtí, pohnuti rektorským dopisem, pak ho přijali za správce. Potom se po létech (1613) usadil u nich pevně za souseda.³⁾

Nedůvěra na straně měšťanů byla a jest přirozena, neboť při hustém střídání oficiálův ani jinak nebylo možná, než že ob čas přicházeli nehodní, neboť universita snažila se pod školní střechu dostati svého vychovance, ať už byl jaký byl. Z té nedůvěry a ovšem také ze strachu, aby škola v čas pojistila si oficiály na místě starých, kteří chtěli nebo měli odstoupiti, vyvinul se skoro obecně ten způsob, že měšťané, dříve než se do universi s prosbou utekli, hledávali sobě správce a oficiály sami a naředše, předkládali je rektorovi k potvrzení. Možná, že měšťany k tomu pudila také snaha, aby byl příští správce, jehož sobě oni vyhlédli a vyvolili, na nich tuzeji závislý.

Shánku po novém správci nebo informace o správci sobě navrženém měšťané snažili se získati poptávkou tu a tam. Rakovníčtí psávali o to svému slavnému rodákovi Sixtovi z Ottersdorfu do Prahy. R. 1563 psali mu a zároveň Matouši Kolínovi z Chotejřiny, že mají ukázáno na nějakého neznámého bakaláře Václava Formánka, a poněvadž v takových příčinách nic předešlých časů bez rady páně Sixtovy před se nebrali, že tedy i na ten čas za to žádají, aby se jim o způsobu, povahách a chování dotčeného Formánka vyptal a zprávu o něm učinil.⁴⁾ R. 1594 tiž Rakovníčané píší mistru Danielovi z Veleslavína, že dosavadní správce mistr Jan Gotsman Německobrodský odpuštění oznámil o příštím termíně sv. jirském, že ho tedy prosí, pokudž jakou známost s učenými mládenci má, že jim na hodnou osobu ukáže; oni že pak s tou osobou vyjednávají a rektora universitního o konfirmaci požádají.⁵⁾

Když měšťané takovým způsobem dověděli se o některém vhodném správci, posílali pro něho i psali mu. Již z počátku XVI. věku z r. 1509 máme zprávu, že z Hradce Jindřichova⁶⁾ kumpán

¹⁾ Dvorský. Paměti č. 230.

²⁾ Arch. zems. Oekonom. 17. 43.

³⁾ Levý. Rakovník. 192.

⁴⁾ Kopiaľ rakovn. z t. roku. Archiv tamější.

⁵⁾ Arch. rakov. Kopiaľ z r. 1594. Též u Levého v Děj. Rakov. 192.

⁶⁾ Registr. purkmistr. z r. 1487, fol. 114. Arch. v Hradci.

chodil do Budějovic pro školního mistra, patrně se vzkazem, nechtěl-li by v Hradci správu k sobě přijmouti. A podobně nedávno před koncem samostatné university Karlovy Kutnohorští (r. 1616) po poslu píší mistru Janu Chocholiově Pražskému, správci kolleje litoměřické, že slyší o něm od mnohých poetivých lidí dobré jméno a chvalitebné, počestné chování, jakož i že zprávu mají o mnohém jeho prospěšném při správě školní pracování, nechtěl-li by tedy o čase svatohavelském v Hoře ku správě školy přistoupiti, že by mu lásku, přízeň i k jeho spolupomocníkům ochranu dokazovali a u vrchnosti akademické konfirmaci vyhledali.¹⁾

Přihlásil-li se u městských konšelů některý mládenec ke správě školní sám a nebyl-li jináč dobře povědom, mohl se mu snadno úmysl zhatiti; na příklad r. 1583 Horští vzkazují rektoru do Prahy, že nějaký Adamus Prochasius Kouřimský (Procházka) se skrze přímluvu přátel oblašuje k jejich škole, ale že ho neznají a o způsobích jeho žádné vědomostí nemají.²⁾ V takových místech jako na příklad Sadská, kdež poroučeli školu začasté jen vagujícím mláďencům,³⁾ zajisté neptávali se mnoho po způsobech kandidátových, jsouce rádi, že se jim v nouzi někdo přihodil.

Když město o své ujmě nalezlo si správce a ujistilo se, že by službu přijal, to nebyla ku konečnému dosazení cesta vždy stejná. Bez okolků byl na příklad r. 1612 v radě litoměřické přijat za správce mistr Václav Kouřimský a za kolegu bakalář Tobiáš Lucius Pardubský.⁴⁾ Byla při tom pevná naděje pražské konfirmace, a nebylo as jiných překážek báti se. Kutnohorští v takovém případě bezpečněm zvali nového učitele k sobě, říkajíce, že mu zasláným listem dávají „zákonnou vokaci“.⁵⁾ Také potom již jen prostě požadovali v universitě stvrzení. Nejvýš ještě to přidali na snazší vyřízení své žádosti, že vybrali si učitele s radou pana archiděkana svého.⁶⁾ Nestejně v tom vedli si r. 1574 Rakovničtí. Našedše mládence Tobiáše, správce školy prachatické, vzkázali mu, aby si o své stvrzení jednal v Praze sám.⁷⁾ A téhož roku 1574, píšíce rektoru Matěji Dvorskému z Hájku, že by k nim šel z Poličky správce Jakub Trochopaeus (Hlinský), s nímž měli námluvu, žádají, aby jim ho tedy rektor stvrdil aneb jiného jim dal pobožného a střídavého mládence. Zatím Trochopaeovi slibovali, že mu náchylnost prokazovati chtějí, doufajíce, že on v škole rakovnické proměnu pilnou učiní a jí v nějaký příjemnější řád uvede.⁸⁾

¹⁾ Nováček. List. kutn. 151.

²⁾ Kopiař kutnoh. z r. 1575. 379. Též u Nováčka v Listáři. 29.

³⁾ Dvorský. Paměti. Str. 361.

⁴⁾ Manuál litoměř. č. 33. fol. 150.

⁵⁾ Z opisů v zemsk. arch. Na př. r. 1612.

⁶⁾ Nováček. Listář. 46. R. 1591, když si vybrali Ondřeje Mitysku, v Brodě Německ. správce.

⁷⁾ Kopiař arch. rakov. z r. 1574.

⁸⁾ Tamž. Ten stal se později rakov. měšťanem (r. 1578). Taxu mu odpustili „z lásky“. Levý. Rakovník. 194.

Někdy obec na některého kandidáta jen upozornila; nejednavši s ním, nechávala universitě na vůli podati ho čili nic. Na příklad Horští píší r. 1585, že mají zprávu o nějakém Václavovi Mykoniovi Čáslavském, mládenci pokojném, učeném a již.při letech, studiosovi v některé kolleji; ten kdyby se k nim dostal, že by toho vděční byli.¹⁾ Před tím r. 1584 psali Horští rektoru Kodicillovi, že jest jim a panu děkanu mládenec Jan Kherner Plzňan „na plac dán“ a že by vděční byli, kdyby jim byl podán, ovšem pokud by v Praze uvážili jeho hodnost.²⁾

Jest otázka, kterak si v těch rozmanitých případech rektorové příčinou konfirmace vedli. Nestejně. Dle situace a dle své osobní povahy. Druhdy hájili práva rektorského rázněji, druhdy přimhuřovali oči. Obvyčejně bývali k obcím tím ochotnější, čím patrněji právo jejich dlelím doby a veřejnými neutěšenými poměry náboženskými upadalo v mdlobu i s universitou. Kolikrát se zdá, že visí na dobré vůli konšultů, chtějí-li držeti se akademie. Nevěrné obce vždy zas na milost přijímány. Chotěbořským rektorem Bacháček r. 1600 píše sic s jakous pýchou, že nepamatuje se, aby brali školní správce kdy z učení Pražského, ale že jim chce přec nápomocen býti a správce že jim odešle.³⁾ Rektor nám leckdy připadá, jako by byl ochotný, učený dohazovač. Vždyť, aby nebylo kyselostí a srážek, někdy rektor jen ukazoval, jen radil měšťanům, koho by mohli sobě vybrati, s kým by mohli sami si vyjednávat, ba rektor i odeslal za věs měšťanům list se jmény kandidátů, dávaje jim plnou vůli, kterému by chtěli.⁴⁾ Toho pak velmi ochotně rektor stvrdil. Což to ochota, s jakou r. 1536 rektor Matěj Dvorský z Hájku Horským do školy svatojakubské stvrzuje bakaláře Jana Hofepnického, za něhož si sami požádali, a uznává žádost jejich za náležitou a slušnou.⁵⁾ A také když tiž Horští r. 1619 žádali o stvrzení svých oficiálů,⁶⁾ prorektor universitní odpověděl, že mnoho sobě vzácné žádosti jich milostí pánů šefmistrů horských váží, a pochváliv jich péči o vzdělání pravé pobožnosti a umění literního, stvrdil jim ochotně rád, koho chtěli. Pardubickému hejtmanu Janu Gerštorfovi r. 1610 rektor píše přeochoťně, že chtěl ze školy pardubské vzíti Jiřího Krumlovského, ale porozumívaje, že se pán o to stará, aby učitel ten na svém místě zůstal, nechce tak urputný

¹⁾ Z kopiáře kutnoh. z r. 1581. 320. U Nováčka v Listáti. 35.

²⁾ Tamž. U Nováčka v Listáti 31.

³⁾ Dvorský. Paměti. Str. 59.

⁴⁾ Žádušní kniha týnská č. k. 47. R. 1587 „pan rektor račil na osobu Vaši ukázati.“ Stejně tak dopis Horských Palladiovi Janovi do Čáslavě r. 1604 u Nováčka v Listáti. 84.

⁵⁾ Nováček. Listář kutnoh. 21.

⁶⁾ Byl to m. Samuel Alektorius Batelovský, správce v Chrudimi, Jan Grynwald Mělnický, správce ve Vodňanech a Cyprian Kozel z Peclínovce. Arch. univ. A. 14. a. 409; Nováček. Listář 155

býti a od něho neupustiti.⁴⁾ Do Soběslavi rektor v máji r. 1610 vzkazuje, že se sic přihlásili pozdě, kdy se už správcové školní z Prahy dávno rozešli v čase po sv. Jiří tak prodloužilém, ale nicméně že jim posílá Václava Achilla Berounského, kterého srazil z paedagogie soukromé.⁵⁾ Tedy ochota za ochotou. I to stalo se leckdy, že rektor již zapsal do knihy universitní jméno učitele, kterého byl ze své pravomoci konfirmoval, a pak náhle vyhovév obci, která žádala za jiného, konfirmoval toho jiného, takže zápisy v knize universitní tou příčinou nejsou vždy neklamny.

Na odpor tomu někdy rektor pražský konfirmaci udělil jen s okolky, skoro nerad. R. 1521 rektor Václav vzkazuje do Hory, že by mohl příčinu oznámiti, pro kterou by konfirmaci jejich kandidátovi dáti nemusil, ale znaje jich dobré přátelství, toho že neodporuje.⁶⁾ R. 1619 do Žatce rektor konfirmoval s okolky učitele ze školy sv. Jindřicha v Praze, mistra Floriana Aegidii Žlutického, ale po straně mu zle vyčítal, že s Žateckými se smluvil za zády rektorovými.⁷⁾ Než r. 1602 rektor stvrdil Mikuláše Horatia v Jičíně za správce, vyčítavým listem obšírně vyložil městské radě, proč ho nerad stvrzuje; prý ho studie nic nestály, anť byl živ v koleji na stipendium walterské, a potom dříve půl léta byl hned promovován do Jičína a teď na tak rychle má býti správcem.⁸⁾

Konečně někdy rektor uznal za nutno nestvrditi obci toho správce, jež si sama byla vyhledala. Při tom obyčejně vyložil příčinu svého nestvrzení. Na příklad r. 1611 rektor Bacháček píše do Vysokého Mýta, že nemůže podle jejich snešení za správce potvrdit jim dosavadního kolegu Jana Sigismundi Litomyšlského, poněvadž jest příliš mlád, a žáci by ho sobě málo ušetřovali.⁹⁾ Do Teplice rektor oznamoval r. 1612, prý jsou ty osoby, kterých žádají, již zmeškány a jinam poslány.¹⁰⁾ Jindy zase rektor s výtkou chce, aby měšťané přijali ochotně toho, koho on posílá, neboť jemu a profesorům, kteří kandidáty zkoušejí, přísluší usuzovati, kdo se ke kterému místu lépe hodí. R. 1606 Bacháček nestvrdil v Jemnici správce Pavla Romera, maje na mysli jiného, a Romerovi vyčetl, že místo přijal v Jemnici „tak oble“.¹¹⁾ Do Brandýsa nad Labem, jsa velmi pohněván, rektor Bacháček r. 1599 píše, že jim nedá Jana Marehiona Žateckého, s nímž si byli umluvili, poněvadž na rychlost

⁴⁾ Arch. univ. A. 13. b. 240.

⁵⁾ Tamž. 460.

⁶⁾ Listář Nováckův 3.

⁷⁾ Arch. univ. A. 14. a. 118. Podobně do Pacova velmi nerad stvrzuje r. 1610 Šimona Šimoniusa Žateckého, kterého sobě byli sami smluvili. Arch. univ. A. 13. b. 472.

⁸⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 35.

⁹⁾ Arch. univ. č. A. 13. b. 393. Nechal ho tam za konrektora a k správcovství podal Gabriele Danbecia Německobrodského. V dubnu.

¹⁰⁾ Tamž. 41.

¹¹⁾ Dvorský. Paměti č. 380.

zbavili se hanebně předešlých učitelů svých, aniž sobě prve na ně stížnost kladli. Pokudž se nepolepší, nepošle jim nikoho, aby rektorskému jeho povolání nestal se posměch větším.¹⁾

Rektor nemohl někdy vyhověti obci ani při vůli nejochotnější. Na příklad Klatovští r. 1603 měli správce, který „nebožátko v nedostatku rozumu zůstával;“ chtěli tedy jiného, Daniele Kantoris Táborského; při tom nutili, že by jejich blázninek mohl dosednouti na menší místo, v menších starostech že by k sobě přišel. Rektor docela rozumně vzkázal v odpověď, že nemocného učitele nedá nikam, poněvadž by ho odevšad vyhnali, a Daniele Kantoris že jim nemůže stvrditi, dokud ho Velvarští nepropustí.²⁾

Nejtvrdší a zásadní odpor provozoval při konfirmaci, když kandidát měšťanů nebyl v universitě zapsán členem. R. 1599 Bacháček rektor píše do Rakovníka, že nemůže jakéhos Daniele promovati, neboť by musil napřed říci, zda-li v universi zapsán a kterého roku (to ho patrně v album universitatis nemohli najíti); také prý by musil učenost svoji ukázati. Ten Daniel byl zajisté pouhý kantor, universitě nepodaný, v ní nezapsaný.³⁾

Nepotvrzení svého vyhládnutého a najednaného kandidáta někdy někteří konšelé přijali k sobě volně, jindy a jiní dávali se s universi do sporu. Z oněch jsou na příklad roku 1593 Mělničti. Píší rektoru akademie, že přijímají Pavla Grylla Rakovnického, rektora podávaného, ačkolivěk by rádi byli, aby Daniel Novokolínský jim na delší čas zanechán byl.⁴⁾

Na spor s rektorem a universitou dali se Kutnohorští mrzutě po dvakrát brzy za sebou. R. 1595 v září rektor Marek Bydžovský z Florentýna píše Horským, že jim správce stvrditi nemůže. Zjednali si o své ujmě Augustina Lukana ze Svídnice, mistra v Marburce promovovaného. Byl tedy člen Hesské universi a ne Pražské. To byl rektoru důvod nestvrditi ho. Psal, kdyby se každému professio (t. j. professura) jak veřejná tak soukromá v školách dopustiti měla, mnoho by neřádů skrze to pojití mohlo, aniž by bylo potřebí zkoušek, promoci a jiných svědectví, kteráž se dávají v Pražské škole přístím učitelům. I protož aby on Augustin Lukanus připuštěn měl býti k beneficiím, k nimž se žádný jiný mimo studiosy, bakaláře, licenciáty a mistry učení Pražského nepřipouští, to se dobře trefiti nemůže. Že ho stvrdí, vykoná-li, což náleží, totiž dobude-li sobě uznání gradu akademického v Praze.⁵⁾

Mistru Augustinu Lukanovi se do toho nechtělo. Tím rozumem odpověděl universitě. Jeho odpověď nazval Bydžovský **nenáležitým**

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 32.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 14. 201.

³⁾ Diplomát musejní. 1599

⁴⁾ Arch. mělnický. Kopia č. 12. 39.

⁵⁾ To jest, podnikne-li disputace nařízené, učiní-li slib fakultě a zaplatí-li taxu. List z kutnoh. arch. v opisech z Hory. V List. Nováčkově 52.

a neslušným vyměřováním. Psal 30. září, aby nezdar konfirmace Horští jen jemu Augustinovi přičetli, poněvadž toho, co se jemu ne z nějakých obzvláštností, ale z podstaty statut a dobrých i chvalitebných obyčejův oú císaře a krále Ferdinanda konfirmovaných podává, nechce vykonati.¹⁾ A byl zápas veden ještě dále za kolik neděl. Horští psali do Prahy, kamž Lukanus na citaci nechtěl jíti. Vedl školu bez konfirmace. Horským dostává se od rektora důtky dosti ostré, vyčítá jim, že neznají statut, že dávají na omylné a povětrné zprávy, on že hoden jest víry „tak dobře jako někdo“; že mu nemají co vykládati a předpisovati, on že povinen držeti dobrý řád, nechť jej kdo chce jak chce křtí; na konec shrnuje důtku v slovech, že Lukanus a Horští s ním nevážně se chovají, statuta neslušně, posměšně ano i všetečně vykládají.²⁾

Horští s Lukanem vzdorovali rektorské konfirmaci až do jara následujícího roku 1596. V dubnu podlehli. Lukanus musil do Prahy a tu vykonati disputace dle statut. Pak byl konfirmován.

Po jeho brzké smrti (1597) opakovala se historie. Horští smluvili se o správcovství s mistrem Vavřincem Sarkandrem Falkenberským, jenž do té chvíle správcem byl v Chrudimi. Rektor snad jináč byl by Falkenberga stvrdil, ale že smluvil nový správce s měšťany a kněžími horskými nový řád školní, jimž školství horské mělo býti zorganizováno na nový způsob a vyzdviženo takřka za nějakou akademii, rektor universitní nechtěl stvrditi ani řádu ani Sarkandra. První bylo, že si ho pozval do Prahy na rozhovor a odpovídání stran onoho řádu. Sarkander nešel. Horští v únoru r. 1598 zvláštním poslem žádali za konfirmaci, za důvod uvádějice, kdyby se na Sarkandra naléhalo, aby se dostavil, že by třeba o Kutnohorskou správu nestál, když je tak s obtížemi; beztoho prý ho Chrudimští zdržují a rozpakuji; i manželství se mu navrhuje. Připojili v tom psaní pohružku, kdyby, nemínice se akademie strhnouti, přece k něčemu jinému přinutkání byli, aby je u sebe rektor měl vymluveny.³⁾ A Vavřinec Sarkander dopsal z Chrudimi rektoru universitnímu listem, ne právě zdvořilým,⁴⁾ že do Prahy pro zlost cesty a času (bylo v únoru) nemůže a nepřijde. Napsal, že nestojí o místo školního správce, když se s ním zachází jako s oslařem (agason) a otrokem, jenž chtějí nechtějí poslouchati musí, byť šlo i o nebezpečení života; dále vyčetl s patrnou samochválou, že neděje se rozdílu, kteraký je učitel, dobrý-li či zlý, věrný či nevěrný. Ba v opak děje se, zlý bývá milován, neupřímný chválen, dobrý potiskán a věrný docela utištěn. A naposled pustil se do zřejmých obviňování a vyčítání. Psal, že toho místa není žádostiv a líbí-li se,

¹⁾ Psaní v opisech arch. zemsk. z Kut. Hory. R. 1595. 30 září. Nováček. Listář. 53.

²⁾ Opis v arch. zems. U Nováčka v Listáři 54.

³⁾ Listář Nováčkův. 65.

⁴⁾ Latinský list tamž. 66.

že se vůbec zřekne všeho, neboť s jménem svým není ještě v tak úzkých, aby nemohl nepostrádati služby školské; až bude zbaven toho mlýna, v němž tabal za kolik let pracné, Bohu nesmírně že poděkuje, neboť kdož jest ze všech všudy, jenž by byl tolika nehodnými způsoby týrán? A proč? Poněvadž dobře a věrně mládeži školské byl na prospěch a prospěti se snažil. Odtud ony pomluvy, odtud klevety víc než starobabské. Doktorát nač mu byl platen? Spíš mu škodil, neboť utiskuje se hůř než kterýkoli bakalář nebo student; před dvěma roky marně snažil se o konfirmaci do Žatce, teď do Hory; oč lepší jest kondice kantorů a sukecentorů! Jiní mají pokoj, on ne. Nad těmi, kdož závistivě ho pronásledují, Bůh svým časem zajisté pomstu vykoná.

Takový list nemohl v universitě než nemilostivě býti přijat. Vyšla z ní zajisté odpověď na to nepřivětivá. Do jednání vložil se i kněz chrudimský Martin Stephanides, aby věc urovnal; Chrudimští — o to byl zmatek větší — nechtěli Sarkandra pustiti, poněvadž v čas nedal výpověď ze služby; kněz zase bál se, kdyby Sarkander odešel, že není před rukama jiný učitel pro Chrudim. V jednom listě píše do Hory: „Vaši škole jakožto hojnější přál bych pana mistra našeho, však naši nerad bych pusté viděl.“ Kněz minil, že by horští konšelé měli hledati cesty u rektora, aby z obojí strany dobře bylo; rektoru a professorům bylo by prý snadno a pokojně srovnati všecko nedorozumění, kdyby upustili od věci zbytečných.¹⁾ V těchto slovech byla kritika venkovského kněze proti pražskému rektorovi a jeho radám. Konšelé horští 24. března 1598 svolali všecky kněze své, aby písemné vydali svědectví, kterak bylo s mistrem Vavřincem Sarkandrem vyjednáváno o horskou školu, z čehož viděti, že se Horští ve sporu s universí všelijak obrňovali.

Má ta hádka podklad obdobný jako bylo tehda i v církevních věcech mezi Horou a Prahou: Horští snažili se o vlastní konsistoř, která by na pražské málo byla závislá; u věcech školských podobně snažili se „o vyzdvížení učení svobodného“ při své škole, o nějakou venkovskou akademii. A to nebylo vhod v Praze.

Kterak hádka o Sarkandra skonána, není psáno; jen to jisto, že konečně byl stvrzen, ale vysvítá z listin, že ho přec konečně mistři donutili, aby se dostavil do Prahy. Tu se tedy snad pokořil, ačkoli již již chtěl škol se zhostiti, bera si příčinu, že s ním jako s mendikem zacházeti chtěli. Sarkander netěšil se své horské akademii dlouho. Mor ho vzal r. 1599.

Na konec zanechali jsme si případy, že konšelé usadili si některého učitele, aniž dbali o jeho universitní konfirmaci. O tom se rektor v Praze obyčejně dověděl tím, že mu vrácen byl učitel, jež byl ven konfirmoval a skutečně vyslal. Lze sobě pomysliiti, kteraké

¹⁾ Nováček. Listář. 67, 68, 70. Opisy z arch. hutnoh. jsou v zemsk. arch. Kut. Hora.

to bylo pohoršení, když na venkovskou školu přišel učitel na učitele, a žáci na žáky, neboť každý učitel přiváděl do nové štace žáků své. A což to bylo pohanění, když rektorský vyslaný s žáky musil po svém příchodě do obce nocovati v hospodě, do školy nemoha a nesměje. Co křiku, než se ho zbavili měšťané, a což hněv z toho u rektora pražského. R. 1607 dopustili se toho kousku Náchodští. Nepřijali z university bakaláře, jehož nazvali sobě neznámým; dali mu 1 kopu gr. na zpropiti i na cestu a vrátili ho, poněvadž měli svého, jiného. Slul Joachim Turnius.¹⁾ Dvě léta potom (1609) Heřmanoměstečtí vrátili kandidáta rektorského; písemně mistrům se omlouvali, že se opatřili jinším správcem, poněvadž nemohli se mládence Václava Sophonia Pelhřimovského, jehož poslal rektor, dočekatí. Toto omluvné psaní nazváno v universi švábským; professorové usnesli se dáti Městeckým odpověď po zásluze a vyčísti jim, že dítkám jejich k titulům akademickým a poctivým místům pomáhali, ale poněvadž toho neumějí sobě šetřiti, že také na budoucí čas dle toho k dítkám jejich se zachovají²⁾

V těch příčinách byl rok 1609 nešťastný. I v Rychnově tehdy stalo se, že přišel správce z university na správce jiného, obci bez university dosazeného, z čehož byl hněv. Žáčkové nuceni byli povalovati se v rychnovské hospodě.³⁾

Je nápadno, že ty případy neváznosti k universitní konfirmaci přibíhají se daleko od Prahy, na periferii království a při školách malých. Výklad snadný. Měšťané, omlouvajíc se, že se nemohli dočekatí, asi nelhali. Nelze pochybovati, že malou školu náchodskou nebo rychnovskou kandidáti v Praze shromáždění brávali jen z nouze a jen potom, když již všecky větší byly zadány. Tím se zpozďovalo obsazení malých těch škol. A patronové oněch škol — což jim ke cti — nechťjice mítí školy prázdné, sháněli učitele bez university vzdálené, a když naposled pak přece přišel universitní kandidát, upadli v kollisi, z níž bylo šťastné vypletení skoro nemožné. Při větších školách a obcích nedělo se zpozždění vinou university ani vinou kandidátů; tu si pospíšil kde kdo.

Aby v Praze na samých očích rektora a university faršti osadní o své ujmě proti universitě byli osmělili se postaviti si správce školního, o tom ze starší doby zprávy vzácné. Jedna z r. 1533. To si osadníci u sv. Mikuláše staroměstského ustanovili za správce školy dosavadního kantora, jenž schopnost a vzdělání měl, ale zapísán v universi nebyl. Však tenkrát měl rektor universitní Jiří Piasecký na své straně všecko členstvo akademické; bakaláři se proti novému správci vzbouřili všickni, takže nebylo rektoru nesnadno

¹⁾ Hraše. Náchod. 415.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 564.

³⁾ Arch. univ. A. 18. b. 579.

vypuditi ho ze školy a přísně přikázati, aby příště žádný na se nebral správu školy, kdo není zapsán neb intitulován.¹⁾

V pozdější době, zvlášť od r. 1609, kdy rektor snažil se i kantory pod svou moc dostat, hojně nalézáme hádky s universí o konfirmaci kantorů, kterouž rektor chtěl dávat i osadní nebrali, snažíce se po starém zvyku u volbě kantorů a sukcentorů býti nevázáni, jakž o tom svrchu již vyloženo. Zlý spor takový strhl se již r. 1602 o sukcentorství na Zderaze u sv. Václava. Postaviti se musil do akademie Matiaš Novatius, správce oné školy, aby pověděl, s čí dovolením přijal za sukcentora Samuele Třeбенického, jenž byl před tím sukcentorem v Chrudimi a teď měl jíti do Roudnice. I oznámil, že osadní tak chtěli, a položil některý důvod. Odpověděl rektor Bystřický velmi rozezlený, když osadní tak učinili bez jeho vědomosti, ať se spravují, jak umějí, rektor že víc se nebude vkládati v školu sv. Václava; chce-li pan Šimon Vokáč, ouředník zádušní, vládnouti, aby si v domě a v osadě vládl a rektoru v povolání nesaahal.²⁾

Spor s osadními sv. Mikuláše, vypuklý r. 1609, o to byl horší, že jeden z purkmistrů tehdejších staroměstských z nezřízené zlosti chtěl již učitele od jesuitů vzíti. Tehda rektor Bacháček mnohými dopisy na všechny strany nařikal. V jednom listě s žalostí praví, že chce školy pražské v dobrý řád uvést, osadní však že mu v tom činí překážku, nasazující sobě proti jeho vůli asistentů a bachantů, „a to k vůli straně odporné (katolické) aby se nám zasmáli, že v školách našich nic neděláme; abychme krásně chtěli, že neumíme.“ Tehda prosil rektor defensorů víry, aby purkmistrům a osadním přímo zakázali bráti učitele o své ujmě.³⁾

Od konfirmace bylo rektoru platiti. Platily obce začasté již před konfirmací „pro lepší fedruňk“; platily po ní, a obyčejné dary Zeleného čtvrtka, jež scházely se rok co rok u rektora universitního ze všech končin našeho království od obcí i učitelů, byly také jen plat za minulou nebo příští konfirmaci nebo na dobrou vůli rektorovu ke škole, k učiteli a k obci. Žatečtí obyčejně již při samé žádosti za správce podávali rektoru sud svého slavného piva „samečka“. Ještě v koncích university r. 1619 v máji posílajíce samečka žádají za učeného a pilného správce.⁴⁾ V červnu rektor konfirmuje jim mistra Floriana Aegidii Žlutického a „z trunku samečka odeslaného přátelsky děkuje.“⁵⁾

Odměna za konfirmace na penězích nebyvala stejná. V počátcích XVII. věku dospěly platy výše znamenité; svatomikulášské staro-

¹⁾ Monum. univ. III. 100.

²⁾ Arch. zemsk. Oekon. č. 17. 78. Též u Dvorského v Pamětech o škol. čís. 145.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 528. 525.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. a. 116.

⁵⁾ Tamž 414.

městské záduší platí r. 1612 za konfirmaci „bakaláře“ a kollegy rektorovi 2 kopy 24 grošů; ¹⁾ osadní Panny Marie na Louži r. 1615 dali od konfirmace mistra a „golleky“ 1 kopu a pedelliusovi na zpropiti (od přinesení konfirmace) 15 grošů; ²⁾ Náchodští dali r. 1612 za „fedruňk officialů“ tvrdý tolar; ³⁾ Slanští r. 1618 za konfirmaci 1 dukát; ⁴⁾ před tím r. 1617 poslali za ustanovení správce „pár“ dukátů. ⁵⁾ Bylo tedy, jakož patrné, na štědrosti patronů, ale pod kopu dar nepadal. A padl-li, byl nemil. Bezpochyby proto, naleznuv r. 1611 v psaní z Vodňan pouze 12 českých, rektor odpisuje tam knězi děkanovi Vojtěchu Prokopidae Poříčskému, ⁶⁾ že sic syna jeho Jana Adalberta za předního správce do Vodňan jmenoval, ale do psaní snad zapomenutím že přišlo oněch 12 českých, a že poznamenáno není, co by se za ně mělo jednati.

Zvolení správcové bývali povinni universitě a rektoru přísahou a slibem se zavazovati. Ten slib doslovně zachoval se z r. 1599, ale není pochybnosti, že kusy, jež slibovány roku právě psaného, podstatou svou byly starodávnější. Kusů bylo desatero; ⁷⁾ sliboval je správce i pomocníků jménem (cum synergis et classium moderatoribus), jakkoli nebyli přítomni; pomocníky pak byl správce povinen zavázati samému sobě slibem, jehož znění v onom desateru též bylo nařízeno. Správce sliboval, že bude vykládati zákum kterého věku koli „summu“ křesťanského náboženství z knih uzívaných, jež tisknou se v Praze; nejnižší tříde jazykem materským, prostřední latinským, vyšším třídám dle katechismu Davida Chytraea. Svoboda umění a latinu že bude vykládati z nařízených knih a z auktorů schválených. Že věrně bude šetřiti řádu vyučovacího (ordinem docendi et discendi), od universit ustanoveného, že bude vésti žáky k poctivé kázni a vzdělávati v nich mravy dvorné. Sám že bude ve škole i na veřejnosti nositi šat řasný (habitum togatum) a po kolena sahající; velikou péči a práci se naloží na to, aby žáky jeho, dobře zvedenými, počet studentů Pražské akademie se zmnožil; že žádného žáka do svojí školy nepřijme bez vysvědčení aniž bude zdržovati vycvičené chlapce a mladíky v třídách nižších, alebrz že bude raditi rodičům, aby je poslali do škol vyšších v sousedství, načež jim dá vysvědčení. Dále sliboval, že kollegy, pomocníky a větší scholastiky přijímati bude se slibem poslušnosti, vernosti a pilnosti dle formy nařízené; že řád studijní bude zachovávatí týž, jež držel předchůdce jeho, a proběhem čtyř neděl touž vyučovací

¹⁾ Arch. pražs. kn. zádušní litera M.

²⁾ Tamž kn. zádušn.

³⁾ Hraše, Náchod 418.

⁴⁾ Arch. mus. Diplom. Slaný. 1618.

⁵⁾ Arch. zemsk. Slaný 1.

⁶⁾ Arch. univ. A. 13. b. 328.

⁷⁾ Přísaha psána v arch. zemsk. v Oekonom. č. 18. 30. Opsána v arch. mus. v Diplom. pod titul. Forma promittendorum a rector. scholarum subdit. universitatí. Poprvé vytištěna v Listáři Nováčkové IX.

osnovu zašle rektorovi universitnímu, přidáda k tomu jména svých pomocníků, všech žáků i mendiků; v konec polouletí že oznámí rektorovi, kde v lekcích začal a kam až dospěl; konečně že žáků sběhlých mimo časy (sv. Jiří a Havla) do školy nepřijme, a kdyby jemu tajně žáci někteří pryč seběhli jinam, že oznámí je rektorovi a, pokud bude lze vyzvědět, že udá, do které školy utekli.

Správci svému měli pomocníci slibovati, že ho budou poslušni u věcech poctivých a dovolených, že zachovají zákony školské a řád vyučovací, pilně že budou pěstovati vědy, a že povolání k úřadu svému bystře prokázati se vynasnaží.¹⁾

Soudíme, že plný slib rektor brával od správce jen, když ho poprvé vysílal na školu; pochybujeme, že by po každé místa proměně znova sobě totéž dával slibovati. Však té leckdy je v knihách psáno, že rektor, prve než odeslal správce, ústně ho napomenul, „jakby v povinnosti svěšené, v šlechetném životě obcování na so'ě dobrý příklad dáda, chovati se měl.“²⁾ Při slibu právě složeném bylo by takové napominání zbytečné a bezpochyby nedostalo by se do knihy.

Na svém odchodě oficiálové školští dostávali od rektora list věřící, jímž bylo prokázati se v novém místě; začasť rektor psával list ten formou přímluvy a doporučení. Dí se v něm vůbec, že mládenec ten je učený, pobožný, příkladný a že byl všude hodný. V posledních dobách samostatné universi zhusta se ujišťuje, že mládenec ten je střídmý.³⁾ K tomu se pak přičiňuje naděje, když bude při svém povolání pobožně a chvalitebně se chovati, že ráčí páni ho míti sobě peručena.⁴⁾ Mistr Matěj Dvorský z Hájku rektor r. 1576 odsílá Horským za správce Jana Hořepnického „v té naději, že jakž jest on svého povolání bedlivý a šetrně pilný, tak také jeho přívětivě přijmouce že ho v svém laskavém opatrování a ochraně jmíti a držeti budou.“⁵⁾ K týmž Horským mistr Marek Bydžovský roku 1591 posílá za kollegu Jana Litoměřického s přímluvou, že přijmouce jeho v ochranu pro jeho dobré chování, pobožnost, ano umění, kteréhož jak doma tak i jinde při dobrých a

¹⁾ Ego N. promitto, quod praeceptorum oboedientiam in honestis et licitis, leges scholae ordinemque studiorum fideliter servabo, diligenter colam bonas artes, vocationisque meae munia gnaviter praestabo.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 40. 49.

³⁾ Do Vysok. Mýta na příklad r. 1612 o sv. Havle konfirmuje se „střídmý“ Ludvík Vobicius Vodňanský, rektor z Poličky; do Poděbrad též rok „střídmý“ Jan Hovorinus Čáslavský, dosavadní správce kůru v škole českobrodské; v postě téhož roku do Chlumce n. Cidl. „střídmý“ bakalář Tiburcius Slanský Kolínský, na ten čas v Bohdanči; do Rychnova střídmý Jan Kavanius z Čejkova (a za kollegu tehda Math. Kultrarius Zatecký); do Klatov konfirmován též rok (1612) střídmý Šimon Partlcius Moravus. Arch. univ. A. 13. b. 165 166. 58. 59. 172 a j.

⁴⁾ Arch. univ. A. 13. b. 80. a j.

⁵⁾ Listář kutnoh. škol Nováckův 21.

ctných praeceptořích nabyt, nad ním ruku laskavou držeti ráčí, aby on, uznaje takovou lásku, mohl volněji svou práci vykonávati.¹⁾

Někdy rektor uznal za dobré do toho listu vstavit některou výtečnou vlastnost svého odporučenice. Na příklad r. 1612 do Dobrovice městečka píše, že Mikuláš Partlovský Svinčanský je dobrý musikus;²⁾ nápodobně do Velvar r. 1605 doporučuje se Jan Mitis Pražský jakožto mládenec učený a musikus neškodný.³⁾ Rektor Kampans r. 1600 píše stran Melichara Haldia mladšího z Neuenperka, za konrektora do Hory podaného, to odporučením, že byl v školách německých a že se německé řeči vynačil.⁴⁾ Několikrát jsme také našli, že rektor omlouvá mládí svého vyvolence; do Brodu Německého r. 1604 Bacháček píše, že „na ten čas mládí lidé mnohem lépeji škol spravují nežli někteří staří;“⁵⁾ do Jaroměře, odsílaje mladého Josefa Jeronyma Piscena, Bacháček rektor vzkazuje, že umí víc než mnohý dobře starý.⁶⁾

Za Bacháčka zvlášť v posledních dobách jeho života nebyvaly věřící listy nikoli holými dekrety úředními; starý hovorný Bacháček, odporučiv svého vyslaného, vkládal do listu lecco, co měl na srdci, a někdy i řeč prázdnou. Na příklad na Tábor r. 1611 posílá Daniele Husonia Pacovského listem, v němž obšírně vylicuje, co Němci pražští podnikali stran své školy proti universitní jurisdikci.⁷⁾ Pořádaje r. 1611 do Nepomuka Martina Holcara Domažlického, „ukazatele toho listu“, Bacháček chválí Nepomučany, že se snaží o školy příkladem svých krajanů, „s kterými sem já před léty padesáti ve škole Jihlavské bejval, jmenovitě s panem Linhartem Nepomuckým, kterej snad na Mělnice přeběží“ atd.⁸⁾

Správce nově jmenovaný musil v čas starati se o to, aby se svými svrchky a žáky dostal se na určené místo. Bylo zvykem, že konšelé posílali pro něho vůz. Ovšem musil si ho prve vyžádati. Také někdy, byla-li pohodlnější věc, konšelé dovolili, aby si na jich náklad vozbu zjednal. Mistr Ondřej Mitysko, maje r. 1591 z Německ. Brodu dostati se do Hory, psal, poněvadž čas před rukama jest, aby ve jméno Pána Boha tu povinnost k sobě přijal, že prosí tedy o radu, kterak by mohl svoje svrchky („svou suppelektilem“) nejbezpečněji a nejprůhodněji dopravit; měl-li by naschválního formana jednat, nebo odeslán-li bude z Hory některý.⁹⁾

¹⁾ Nováček. Listář. 50.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 76.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 287.

⁴⁾ Tamž. 81. Dvorský v Pamětech č. 93. Ony cizí německé školy byly v Annaberge. Nováček v Listáři 76.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 238.

⁶⁾ — A. 13. b. 260.

V předešlé kapitole oznámeno, že rektorové universitní potáhli k sobě právo konfirmovati nebo aspoň podávati šlechtě a měšťanstvu, kdož toho byli žádostivi, soukromé praeceptory nebo paedagogy. Věc vyvinula se přirozeně. Kamž měli se utíkat, kdo chtěli paedagoga? Rektor znal a nejlépe poradil.

O té činnosti rektorské nejvíc zápisů jest za rektora Bacháčka. Od něho snad všechna šlechta česká praeceptory brala. Tu žádá Melichar Žerotín (1610) a dostává praeceptora synáčkovi svému Jana Štenglera,¹⁾ tu chce učitele Jaroslav Kaplíř (1609) a dostává Ondřeje Rochocia z Rochicerperku;²⁾ r. 1610 žádá Andres Lidl z Lidlova na Přimdu učitele, a rektor posílá Štěpána Jodoci, děti Šebastiána Onjezdeckého z Červeného Onjezdce dostávají paedagoga Jiříka Štosia; r. 1611 k panu Mičanovi z Klinštejna a z Roztoku dostává se Martin Horký; pan Petr Hertenberger z Hertenperku a na Kostréanech k dítkám béře z university Václava Smichaea Hořovského; staršímu Janu Lukaveckému poslán též rok Christián Valter Nymburský³⁾ a Odolenu Pětipeskému z Chýš Pavel Fabricius Poděbradský. Roku následujícího (1612) vyžádal si Hynek Bořek Dohalický za paedagoga Jiřího Taciturna, správce školy sv. Petřské v Praze; Ferdinand Renšperger z Držkovic a na Skřivani obdržel Ezechiele Artopaea Vltavotýnského.

Vzkazují si o učitele též neurození, na příklad r. 1609 primas slanský, jemuž poslán za praeceptora Isaiáš Wochius.⁴⁾ A nápodobně i mnozí pražští velkokupci a jiní přední měšťané. R. 1611 vyslán z universi Jiří Knobelius Čáslavský za praeceptora dítek farářů v Chotěšově a v Třebivlicích (Třebiblice).⁵⁾

Že si brali sousedé také praeceptory mimo universi, nelze pochybovati. Onen podskalský plavec Vyžral, nevíme, sháněl-li se v universitě po paedagogovi Matouši Benešovském, ježž roku 1569 u sebe choval.⁶⁾

Bacháček hleděl vyhověti všelikým přáním při objednávkách privátních učitelů jako při veřejných. Chtěl-li Jaroslav Sekerka z Sedčic r. 1611 Němce, jenž umí česky, poslal mu Jana Hermolaum Daubravského Slezana, který v české řeči byl zběhlý; chtěl-li pražský kupec Eustachius Wetengel (Betengel) učitele, který umí německy, česky a latinsky, slíbil mu r. 1609 Bacháček poslati rodiče českého, který latině, německy ba také vlasky umí.⁷⁾

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 559.

²⁾ Tamž. 5:3.

³⁾ Tamž. 496, 258, 292, 375, 367, 439, 1:9, 183.

⁴⁾ Tamž. 568. Toho Wochia si vyžádal před tím r. 1606 rytíř Albr. Klusák z Kostelce, že byl zběhlý v řeči německé. Dvorský. Paměti č. 383.

⁵⁾ Arch. univ. A. 13. b. 369. Sluli kněz Jan Zahumenský a Matiš Sutorii Osolanensis.

⁶⁾ Arch. pražs. č. 1056. 34.

⁷⁾ Arch. univ. A. 13. b. 557.

Od hrany XVI. a XVII. věku bije do očí, kterak zhusta chtivali soukromí lidé od university praeceptory s němčinou.¹⁾ Ba vyskytnou se lidé u nás, kteří chtějí jen německého učitele, a to takového, který nic neumí po česku. Tou přčinou poněný jest z r. 1595 křesťan místosoudního dvorského Vít Flávia z Rottenfeldu a na Pokraticích, v němž svému vnukovi Janovi nařizuje praeceptora pouhého Němce, „by česky nic neuměl“, při tom ovšem chce, aby v umění filosofickém vnuk učen byl „podle institucí toho vznešeného muže Petra Rama“ od svého nynějšího praeceptora, aby mu to v zmaření neptišlo; v jazyku latinském též dobře aby vyučen byl, a mohlo-li by býti něco i v řeckém, aby tomu, co by četl, rozuměl; na učení za hranice sť ho nedávají, neboť jest nevelmi silného a celistvého přirození.²⁾

Rovně jako jiní oficiálníové i soukromý praeceptor býval posílán na list věstí, jež Bacháček psával druhdy i velmi hovorně,³⁾ a s příslušným napomináním, kterak si u pánů vésti.⁴⁾ V jednom listě r. 1611, jimž doporučuje se Janu Hrobčickému praeceptor Joachim, čte se také rektorova rada, kdyby se nchoval, aby mu jen pán bez ostýchání ukázal dvéře.⁵⁾

Že rektorové mívali při šlechtických praecepturách úmysly vlastenecké, za to ukázali jsme již jinde.⁶⁾ Chtívali, aby schopní mladíci při urozených poznali kousek světa a naučice se něčemu, mohli lépe posluhovati ve vlasti. Proto takové bývalé paedagogy všude pak odporučovali před jinými,⁷⁾ a kdykoli šlechtic sobě o ně- kterého vzkázal, ochotně ho podávali. Takž r. 1602, když chtěla Anna Hrušková z Hochauzu učeného mládence 17 neb 18 let, jenž by šel jako vychovatel s žáky do Štrassburku, tam že se bade moci naučiti německy a jiné řeči, rektor Marek Bydžovský ochotně podal ji Pavla Skálu, potom slovutného.⁸⁾ Podobně podán Jiří Michal Topoličanský, když Křištof Sekerka chtěl syny své poslati do Germanie.⁹⁾ R. 1609 Bacháček rektor píše do Hory tamějšímu sousedu Jindřichovi Labuškovi, že by syna jeho raději podal k pánům nežli ke škole, a

¹⁾ Viz i kusé listy v arch. univ. pod č. 20.

²⁾ Arch. pražs. č. 107. G. 17.

³⁾ Odesílaje roku 1611 na Chýš praeceptora, Bacháček psal po stařecku hovorně, že býval s panem otcem Václavem Pětipeským a koho u něho našel a kterak od té staré panny statek blahotický (Blahotice) kupoval atd. Arch. univ. A. 13. b. 258.

⁴⁾ Páni dávali pak praeceptoru také instrukce své. Jednu takovou bez udání pramene z r. 1602 otiskl Dvorský v Pamětech. Str. 118. Dává ji Burian Berka hořmistru Bedřichu Prošovskému.

⁵⁾ Arch. univ. A. 13. b. 246.

⁶⁾ V Životě na vys. škol. 23.

⁷⁾ Na příklad rekomanduje r. 1609 Jakuba Žabonia do Žatce, Bacháček rektor u, že za několik let býval u hraběte z Thurnu paedagogem. Arch. univ. A. 570.

⁸⁾ k. Oekonom. 17. 164.

to proto, aby s vyššími se seznámil a do cizích zemí se projel; dal by prý ho rád k pánu z Talmberka a na Smilkově, který ráčí dobrý býti, s praeceptory dítek svých otcovsky zachází, je při svém stole sází, lečby velké pány za hosti měl, tehdy praeceptor s pány mladými obzvláštní stůl mají. Kdyby prý namítl, že synu jeho „dvořská polívka nedobře se zvedla“ (t. j. že se mu snad prve dobře u šlechtice nezdařilo), na to že dává odpověď, „že jest veliký rozdíl mezi ovci a uherským volem.“

Tento uherský vůl v listě starostlivého Bacháčka není urážkou, ale nešťastným přirovnáním mocného šlechtice.¹⁾

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 536.

IV.

Vrchnosti officiálův.

Roku 1542 v Jaroměři zavřen byl správce školní Jiřík Ursin šatlavou. Při náboženství v kostele činil totiž rouhání a ode mše ucházel; když pak farář vyzval konšely, aby toho způsobu neřády zastavili a trestali, Ursin napsal faráři ceduli pohrůžlivou, začez dán do šatlavy. Seděl tu jen dvě hodiny, ale to ho tolik zamrzelo a pohoršilo, že stav se potom po časech měšťanem v Hradei Králové a zjednav sobě erb a přídomek „z Vladoře“, r. 1551 bývalé konšely jaroměřské pro ono uvěznění k soudu komornímu pohнал. A propadl (r. 1552) v tom soudě hlavně z té příčiny, že je vinil teprve teď, když erb sobě zjednal, což mu platno býti nemůž, neboť když ho zavřeli, „toho času služebníkem a náchlebníkem jich jest byl, a práva městská (na která ukazoval) ta se na osoby svobodné a ne služebníky vztahují a tak nic jemu k platnosti býti nemohou.“ Marně dokazoval Ursin svědectvím mistrů Pražského učení, že oudové universitní jsou od jiných služebníků rozdílní a že svobod svých užívají.¹⁾

V tomto nálezu komorního soudu slovem velmi plastickým naznačeno postavení tehdejších správcův a učitelů školních: byli služebníky obce a jejími náchlebníky. Obec nebo konšelé byli tedy první nejbližší vrchnost officiálů neb officiirů školních.

Při pražských školách latinských byli tou vrchností starší z osadních farských nebo všecka farská obec.

Ale stran této první nejbližší vrchnosti řekněme hned, že mívala k učitelům daleko víc povinnosti nežli práv.

První povinnost, když si vrchnost městská byla učitele zjednala, nastala ta, že si ho musila, jakož svrchu tknuto, do školy přivéztí. O těch vozbách ve všech městských knihách jsou zápisy. Statkem nebyval takový mládenec učitelský, ať správce a jiný nižší,

¹⁾ Registr. komor. soudu židovsk. popelat. J. 11 f. 481. 486. 487. Malá zmínka od Zoubka v Osvětě X. 860 v Knappově Jaroměři. 36.

nikda příliš hojný, protože nebyla vozba svrchků jeho arci nikdy tak nákladna jako dovážení-li farář. Když se r. 1520 rektor stěhoval z Prahy do Stříbra, měl všecko své v truhlici jediné; Stříbrští dali od vozby učitelské 40 grošů; r. 1536 od přivezení žáků 16 grošů.¹⁾ V Hradci Jindřichově platili r. 1536 od přivezení školmistra z Prahy za fůru půl kopy, tedy o deset grošů méně než prve Stříbrští.²⁾ Víme-li, že touž dobou dostával tesař v Hradci za práci pět dní trvající také jen půl kopy, musíme uznati, že při vši na pohled skrovnosti útrata vozby — zvlášť byla-li častá — mohla býti pokladnicí městské velmi nepřijemnou. Útrata vzrůstala začasť tím, že nebylo lze na jednu fůru pojati spolu s truhlicí správcovou všech studentů, které s sebou do nové školy vedl. Musila býti druhá fůra najata. Ovšem bylo-li nedaleko, studenti běželi pěšky.

V některých městech však neuznávali povinnost vozby učitelské; nahrazovali novotnému učiteli outratu, ale musil o ni prositi. Zikmund Polický r. 1570 píše kouřimské radě, aby za něho zaplatili formanu, a připomíná, že ten obyčej od dávného času v této slavné České zemi v městečkách, zvláště pak v městech slavných se zachovával, když se officiál stěhuje, Jejich Milosti páni že platívají.³⁾ Když do Prahy k Panně Marii na Louži roku 1616 přivezen mistr Bastnar z Tábora, že fůra „mnoho stála“, povolili osadní „z lásky“ na vozbu tu 6 kop.⁴⁾ Tedy ne z povinno-ti, pouze z lásky.

Přivezený správce školní býval do školy slavně uveden a od své vrchnosti přijat. K tomu shromáždili se přede všemi ti z měšťanů, kteří bývali předními dohlížiteli nad školou, inspektoreš; přišel také purkmistr, děkan nebo farář, v královských městech po roce 1547 též císařský rychtář, v městech panských vrchnost sama nebo její zástupce ze zámku. Shromáždili se žáci, byla slavnost, vykonány modlitby, a některý ze zástupců městských, zbysta císařský rychtář sám, přednesl novému rektorovi, čeho se od něho nadějí, připomenul ostatním officiálům a žactvu, kterak se chovati k novému správci, jemu pak vyložil, co je všecko té škole potřebno a ujistiv ho přízní i ochranou, odevzdal mu regimen scholae, správu školy.⁵⁾

Nový správce nemohl k proslovení úvodnímu neodpověděti. Některý schystal se na to dlouhou řečí latinskou, učenou, po humanisticku pořizenou, kterou přítomní páni doslýchali rádi, zvědavě i trpělivě. Bylatě ta latinská řeč jakoby průkaz o tom, co nový bakalář umí, a jakých úspěchů se od něho lze dočkati ve škole. Jakub Strabo Klatovský, školní rektor r. 1575 při svém příchodu do školy zatecké, přední školy v Čechách, u přítomnosti děkana

¹⁾ Arch. plzeňsk. kn. stříbrs. č. 182. 137. Kn. č. 184. fol. 216.

²⁾ Registra purkmistr. z r. 1487. 303. v arch. hradec.

³⁾ Schulz. Č. Č. Mus. LXXIII. sv. V. č. 13.

⁴⁾ Kn. zádušní 1616. v arch. pražs.

⁵⁾ Příklad ze Slaného, když roku 1618 přijímali mistra Jiřího Galerina Příbramského. Arch. zem. Slaný.

senátorů, rychtáře a u valném shromáždění i jiných osob městských¹⁾ obšírně vykládal o tom, kterak se tu mívá chovati, co všechno podnikati, aby škola prospívala, prosil za pomoc boží i za pomoc přítomných, přirovnával dobrého učitele k dobrému králi, že trůnem bude mu kathedra, metla a ferule žezlem, hovořil o řádě, který učíni, sliboval, že pokuty bude brát i odpouštěti.

Jeden z předchůdců Strabonových na téže škole uvedl se roku 1557 řečí, kterou tepal nevzdělanců závistné o učitelích smýšlení a jich nepřítel. Byl to Martin Rakocius, jenž vyčítal, že hloupý lid necení učitelů za víc nežli jako pastuchu a honáka (*caprarium vel bubulcum*), máje za to, že práce jeho nejina nežli jako hra v kostky a proto prý nepřeje učiteli ani skývy chleba.²⁾

V archivě třeboňském zachovaly se z roku 1456 tři vzorce, kterak má řeč při ujetí školy (*in susceptione scholae*) býti pořízena. Liší se ty řeči od deklamací renesanční doby na první mžik svou stručností, pak ovšem obsahem převážně zbožným. Psal ty úvodní řeči slovatný Kříž z Telče. Zbožné a skromné začíná se prvá. Rektor že se má řídit moudrostí, ale moudrost od Boha.

Pak přičiňuje se exhortace, napominání, které, má-li býti myslí držáno, musí býti dle *Oracia* (*Horatius, Oratius, in sua poetica*) krátko. K napominání obral si thema ze žalmu. Varuje obcování se zlými, radí k ctnostem, ty jsou zlato, při čemž se zase dovolává *Oratia* (*in epistolis*), vykládá, že věda šlechtí (*scientia nobilitat*), ne bohatství, jak už Plato, božský filosof propověděl. Z Alana (*in suis Problematibus*) přivádí se o mravenci, jenž pracuje, dokud teplo a krásný den, aby nezahynul hladem, když přijde sníh: tak ať mladík věnuje se studium, dokud čas k tomu příhodný; a znova vrací se k radě, aby mladík nenáviděl zlé lidi, ctil moudré, zadržoval bouřlivé (*rebellos*), přidržel se dobrých, neboť od světla světlo vzniká. Na konec prosí ochrany Krista, jenž jest slunce spravedlnosti, slunce bez temnot a zastínění, a ten ať obhajuje všeho *in secula seculorum*. Z řeči druhé patrno, že jsou přítomni konšelé (*scabini*) a pomocníci školští. Jádrem kratičké řeči (na dvou stránkách 80) jest napomenutí dosti vzletné, aby všickni snázili se píti nektar vědění, mravův a ctností. Končí se Amen. V třetí řeči cituje Katonovy mravnostní veršiky a odporučuje přátelství jedněch k druhým, neboť příteli lze otevřít srdce, a v neštěstí jen přítel trpí s tebou láskou, která se nepřetváří. Na konec zase o mravenci, jenž pracuje, aby nezahynul.³⁾

¹⁾ *Oratio sub adventum in scholam Zatecensem . . . virorum decani, praetoris caesarei, domin. consulis ceteror. senatorum et civium recitata a Jacobo Strabone Glatovino, cum ei gubernatio scholae demandaretur.* Tisk. Mus. 52. G. 7.

²⁾ Tisk v Mus. 49. G. J.

³⁾ Arch. třeboň. Rukopis. A. 6. 135 – 138.

Při nastolení nového rektora obyčejně dostávalo se žákům z městské pokladnice některého groše na pivo. Jindřichohradečtí roku 1495 dávají žákům na přivítanou několik penězů, což zovou beneventales; r. 1506 dali při uvedení školního mistra žákům groše dva, r. 1509 groše čtyři, potom za kolik let dávali jen zase po dvou. R. 1511 sám bakalář obdržel při svém uvedení na pět žejdlíků vína a r. 1527 dali mu dva groše, snad aby si koupil víno sám.¹⁾

Tatáž rektor uveden v nesnadné povinnosti své školní i cbrámové. Odevzdána mu škola s inventářem všech věcí, v chrámě oddány mu k opatrování antifonáře a graduály zpěvné.²⁾

Kterak říditel školy svých povinností dbá, to hlídati povinni byli inspektorové (gubernátorové) svrchu tknutí. V městech všech všudy bývali inspektorové ročně voleni právě po obnově rady městské. Když rozdělovali po své volbě radové městští mezi sebe výroční práci, na ty, kteří měli akademické vzdělání, připadal úřad inspektorů. Někdy přibíráni mezi inspektory vzdělané osoby z obce. Bývali tedy k úřadu inspektorskému povoláváni nejspíše učitelé, kteří, zanechavše školy, stali se měšťany. Ti ovšem rozuměli škole nejlépe. Počet inspektorů byl nestejný. Dva bývali nejméně. Nejznamenitější počet inspektorů býval v Hoře; druhdy sic klesal na čtyři osoby, což je číslo velmi obyčejné, ale druhdy zase vyšvihl se na šest, sedm osob,³⁾ ba r. 1585 čteme, že mezi volenými inspektory k školám, je císařský rychtář, primas, sedm osob jiných a pisari všickni. Tu však zápis v knize městské činí rozdíl: ti právě jmenovaní byli inspektorové „každého kvartálu“; mimo ně bylo voleno čtvero osob za inspektory „každotýdnní“.⁴⁾ Při tom však nelze zapřít, že v téže Kutné Hoře r. 1559 nebylo inspektorů žádných. Ten rok voleni teprv na žádost bakaláře školního samého.⁵⁾

V pražských farských osadách bývali inspektorové po dvou, a nad nimi v každé radě tři měst Pražských též bylo po několika osobách učených, které měly dohled vrchní. R. 1584 snesla se tři města Pražská, když bylo do nepořádku škol vůbec žalováno, aby dle úmluvy s rektorem universitním byly dvě osoby z rady každé nařizeny na dohled jednotného způsobu vyučovacího po všech

¹⁾ Registra purkmistr. v Hradci z r. 1487. Fol. 49, 97, 114, 122, 132, 190, 225 atd. Žejdlík po 5 denárech.

²⁾ Tak na př. u sv. Mikuláše v Star. Městě Praž. Manuál osady v arch. praž. 1590. Fol. 151. V knihách zpěvných drahých spočítali mu listy. Antifonář pergam. hiemalis držel 388 listů, aestivalis 355; Psalterium jedno 100 listů, druhé 107.

³⁾ Z archiv. výpisů Šimkových, anktoru půjčených. Též od Šimka v Arch. Pam. XVI. Také v Nováckově Listáři X.

⁴⁾ Arch. Kutnoh. Lib. memorab. z r. 1583. Fol. T. 30. Mezi každotýdnními byl první mistr Jeronym Machabej. (Machabaens Kralovický, jenž právě toho roku stal se professorem v universi). V též knize r. 1583 voleni za inspektory rychtář a 6 konšel, mezi nimiž primas.

⁵⁾ Lib. memorab. arch. kutnoh. E. 16. Výpis prof. Hejnice.

školách; a z každé osady dva muži učení aby byli zřizováni, by v učení ustavičná pilnost ode všech officiálů se zachovávala.¹⁾

Po strance národní zajímavě, že nad školou německých protestantů u sv. Salvatora vyskytují se r. 1616 inspektoři, vybraní z německých měšťanů pražských.²⁾

Inspektorů úlohy byly rozmanité. Oni mívají nejprve hlavní slovo, šlo-li o shánku a volbu officiálů; oni vlastně officiály vítali, do školy vvozovali a představovali je na faře. Universitní rektor *Bacháček*, dopisuje v školských přičinách nejraději inspektorům. Jednou r. 1606 do Jemniště na Moravu vzkázal, co mají, uvádějece nového správce *Samuele Josephiadesa Sušického*, zvláště mu na srdce položit, prý ho mají napomenouti, aby ve škole posedával a ne jako předchůdce jeho všecko propil.³⁾ Z těch drastických slov mimochodem patrně, kterak inspektoři, jsouce bezprostředními představenými, směli promlouvat k správci školnímu, jehož ani ještě dobře neznali.

Toho u nás nebylo jako ve Viterberště (dle řádu z r. 1559), aby přichozí učitel musil, než byl definitivně stvrzen v úřadě, jednu lekci vykonati před inspektory (paedagogarchy) a kněžními na zkoušku.⁴⁾ Ale našim inspektorům bylo prostudovati a navrhuoti ke schválení program školní, jak ho správce do rady podal. Oni měli právo i povinnost docházeti ke zkouškám do školy.⁵⁾ Sami směli se vyptávati a zkoumati.⁶⁾ V určitých dobách školní bakalář posílal do rady psaní s žádostí, aby byli páni inspectores do školy posláni k přeslychání zkoušky veřejné.⁷⁾ Však mimo zkoušku bylo inspektorům docházeti do školy na dohledy kdykolivěk v semestru. V turnovské škole děly se od starodávna visitace inspektorské při *Dušíčkách*; tu rozdávány žákům svítky pečené⁸⁾ a zajiště také dárky. V Mladé Boleslavi inspektoři rozdávali nehodným žákům věnce slaměné a metly.⁹⁾

Mimo dohled nad učením a jeho výsledky v Jaroměři inspektorům uloženo spravovati bibliotheku.¹⁰⁾ Všude bylo spoleháno na tu ochotu inspektorů, když bude škola na čas bez učitele, nebo kdyžby učitel stonal, že některý z inspektorů vezme na se učení školské sám. Když se r. 1613 rozstol v Hoře svatoborský rektor mistr *Václav Textorius Dvorský*, tak že ho ze školy pryč vynesli do domu jiného, mistr *Melichar Kolidius*, vrchní správce škol horských, mistr

¹⁾ Arch. praž. č. 326. 9.

²⁾ Arch. univers. Kusé listy pod č. 20.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 341.

⁴⁾ *Vormbaum*. Die evang. Schulordngen. I. 94.

⁵⁾ *Fietexamen in praesentia inspectorum scholae*. Řád Kodiceillův z r. 1586.

⁶⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 341.

⁷⁾ *Lacina*; Paměti Slaného. 109.

⁸⁾ *Šimák*. Paměti o škol. turn. Arch. Památ. XVII. 253.

⁹⁾ *Bareš*. Děje mladobol. škol. 2.

¹⁰⁾ *Knapp*. Jaroměř. 74.

a rektor svatojakubský, vzkázal bez otálení a bez ostychu do rady městské, aby některý z inspektorů docházel do školy barborské a přihlédal, jak si žáci vedou, on sám že také zastane nemocného.¹⁾

Inspektoři bývali obyčejně prostředkovateli všech stížností, které měli oficiálové do rady, obecnstva a do faráře, nebo také naopak; oni snažili se urovnati, kde co na které straně krivého se stalo. Inspektoři bývali leckdy prvou instancí soudní, když kdo škole nebo jejím obyvatelům ublížil; na příklad r. 1614 žáci školy sv. Václava na Zderaze byli od tovaryšů bečvářských upráni: smlouva o to uprání a náhrada za ně vykonána před inspektory té školy.²⁾ Kromě všech těch úloh ležela na inspektorech péče o zádušní důchod k škole náležitý, vůbec o statky a důchody, z nichž bylo učitele platiti a žákovstvo chovati. S jich vědomím pronajímána pole školní a půjčovány peníze, škole náležité („školní dluhy“, „peníze žákovské“).

Úhrnem patrné, že proti učitelům byli inspektoři velmi mocnými pány; kloudného oficiála již sama chytrost vedla k tomu, aby si v městě předcházel inspektory horlivě a z nich ovšem nejvíce císařova rychtáře. Že ten císařský rychtář vykonával mimo úlohu inspektorskou i vlivy vládní nad školou, toho příklady jsou tam, kde vláda chtěla dusiti protestantství. Na příklad víme z bojů náboženských, že r. 1589 cts. rychtář Weidlich v Mostě strhl na sebe panování ve škole naskrze.³⁾ Však to byla celkem přece jen sporadická předzvěst toho, co bude po bitvě bělohorské. Tu již hned r. 1622 dekrety Lichtenštejnovými v městech všechno všudy oddáno rukám rychtářů zeměpanských, jim se ukládal i dohled nad dětmi, které jdou k literám a které jdou k řemeslům; jim se ukládal dohled nad oficiály, nad kněžími, nad konšely.

Poměr představených inspektorů k oficiálům málo kde na dlouze býval upřímně přátelský. Byla v tom pýcha, matka hříchův. Zapomínajíce, že sami byli učitelé, učení inspektorové začasť hleděli na učitele s patra a nadýmali se. Sem hodí se, co r. 1579 píše Jan Mirotický v Kroměříži o sobě; prý nad třicet let ztrávil v království Českém a v markrabství Moravském na školách časem u veliké nevděčnosti lidské, „ty míně, kteří v kožiších moudrost nosí, a dostanouce nějakého nad jiné trochu povyležení, věc divná, jak se sobě samým v tom líbí a o sobě vysoce smýšlejí a jinými jako s nějakého vysokého koně pohrdají.“⁴⁾

Pýcha ovšem byla také na druhé straně. K ní připojovala se často mladistvá lehkomyšlnost i někdy hrubá neotesanost. R. 1614 nuceni byli osadní sv. Vojtěcha v Novém městě Pražském žalovati

¹⁾ Zemsk. archiv. Opisy z Hory.

²⁾ Rukop. univers. knihovny 17. E. 23.

³⁾ Cori. Gesch. v Brüx. 191.

⁴⁾ Obyčeje všech národů. Přel. z latiny.

na Pavla Siderina, správce, že po odejiti inspektorů ze školy, kamž vešli, aby pohleděli, co dělá, nadal všem těm dohlížitelům troupův a kvantů. ¹⁾ Případ za jiné výmluvný.

Lepší býval poměr učitelů ke konšelům ostatním. Byli učitelé, kteří s touto svou nejbližší vrchností i se sousedy žili po sousedsku dobře a přívětivě, drželi s nimi, posluhovali jim všelijak (jakož o tom doleji víc se položí), ale podnětů k nespokojenosti, ba druhdy i k skyselení a k srážkám, officiálů s obcí a jejími zástupci bývalo přece vždy a všude tolik, že pravzácné jsou případy, aby učitel seděl na jednom místě několik let. V Jáchymově uvádí se Schirmitz Schulmeister († 1531), jenž prý tu pobyl na škole dvacet let; ²⁾ též v Trutnově měli učitele Docka († 1512), jenž učiteloval 8 let na téže škole, ³⁾ po něm byl tu za mnoho let učitelem Jan Geiszler, a když ten zemřel, vedl školu na léta syn jeho. ⁴⁾ Z českých učitelů uvádí se Šimon Lomnický, povědomý veršovník, že byl na škole řečické asi deset let (1571—80). ⁵⁾ Ale to a jiné nemnohé případy jsou v oněch dobách jakoby divy. Obyčejností, ba pravidlem bylo, v úřadě učitelském dosti záhy znechutiti sobě místo a při první příhodnosti sháněti se po jiném. Některý oženil se v obci a musil školy nechati, byť nechtěl. Mnozí odcházeli jinam do škol i po dobrém, bez hněvání; pudila je snaha po místě zůstanejším. Mistr Matěj Prlík (Prlicius) Chlumecký, kollega v Hoře, roku 1619 v listě, jímž bral od školy propuštění, vysvětlil střídání a nestálost učitelů řízením božím: „Poněvadž život jak jiných všech, tak obzvláště náš, kteří v školách pracujeme, v rukou božích, nejináč než jako mlč zůstávati musí: tak i já, znaje z jistých důvodů, že v tom vůle boží jest, abych jinam od památky sv. Jiří obrácen byl, v tom vůli svou vůli boží poddávám.“ ⁶⁾ Méně zbožně Martin Bacháček vykládá komusi v listě r. 1611, proč za krátký čas odešel od školy města Žatce a na vyzvání slavného muže Václava Arpina se nevrátil: „Já sem se toho času na Malé Straně dvakrát lépeji měl, nevidělo mi se toho učiniti.“ ⁷⁾

Zákonné odejiti z místa učitelského mělo se diti výpovědi včasnou a řádnou. Takové řádné odpuštění dělo se skrze spis inspektorům nebo městské vrchnosti podaný. Officiálové zdvořilí psávali s mnohými okolky, děkující za lásku a náklonnost, dosavad projevovanou od pánů patronův a kollátorů, a na konec žádali, aby z té povinnosti, kterouž do času jsou vázáni, pořádně byli propuštěni. Vít Hortulanus, rektor školy kouřimské, roku 1567 psal do rady

¹⁾ Dvorský. Paměti č. 719.

²⁾ Joh. Mathesii Chronica der freyen Bergst. Joachimsthal. Mus. 45. B. 3.

³⁾ Hüttel-Schlesinger. Chronik v. Traut. 29.

⁴⁾ Tamž 100.

⁵⁾ Hrubý. Řečice 75.

⁶⁾ Nováček. Listář. 126.

⁷⁾ Arch. univ. A. 13. b. 29 - 30.

městské, že se chce jen kratičce dotknouti, proč musí jinam, ale obšírným mnohomluvným psaním vykládal o chvalitebném a starobylém pořádku, že služebník, který u svého pána sloužití nemíní, jemu časné vědění dává, aby se mohl jiným služebníkem opatřit, a na konec vychvaluje svoji školskou činnost v Kouřimi až do nebes.¹⁾

Rakovničtí píší r. 1615 o svém správci Eliášovi Chudeciovovi Jaroměřském, že šetrným psaním svým, do plné rady podaným, od sv. Jiří z správy školní propuštěn býti žádá z některých obzvláštních příčin. „Jehož žádosti oslyšeti jsme nemohli“ — píší dotčení měšťané, a hned shánějí učitele jiného pro rozšíření cti a chvály boží a vzdělání mládeže domácí i přespoleční.²⁾ Ale někdy městská vrchnost, obdrževši takového rozumu list, dala se na jednání se školním officírem, aby zůstal. Když Václav Kochan z Prachové, bakalář v Kouřimi, r. 1620 odpuštění vzal skrze spis, neklada v něm žádné příčiny sobě dané, Kouřimští usnesli se v radě, aby k němu osoby čtyři (2 písaři městští mezi nimi) práci vážili, jeho se dotázali po příčině, a možná-li, aby ho v tom napravili, by od předsevzetí svého upustil. Při tom byli Kouřimští odhodláni, neupustí-li správce od svého předsevzetí, že budou psáti o tom stízně jeho panu otci.³⁾

V Hoře přišel do rady r. 1542 svatobarborský bakalář nejmenovaný, chtěje vzíti odpuštění; prý slyšel, kterak by řeč o něm byla, že jest mlád a svému místu nečiní dosti. I rychle obrátili konšelé a chlácholili. Prý to nemluvili na ten způsob, aby odpuštění dostal; po mnohém pak předkládání dal odpověď, že tedy tu školu dál spravovati bude, jsa přítel žáků.⁴⁾ Rakovničtí r. 1600 s chvatem píší Bacháckovi do university, že bakalář Tomáš Smichaeus chce býti „pro některé příčiny“ od sv. Jiří jiným místem opatřen; slibují, že protimyslnosti, které se mu staly, k nápravě přivedou, toliko aby sobě ani jim ku posměchu od správy školní neodstupoval; prosili snažně. Ale tentokrát neuprosili.⁵⁾

Stál-li oficiál svou osobní schopností jen poněkud za to, měšťtí patronové začasťe vším způsobem o zachování jeho v škole již také proto se přičiňovali, aby přispořili si náklad na nového. Chytali se titulu kde jakého. Osadní Poříčtí v Praze r. 1574 nepustili bakaláře Alexandra, namítajíce, že hledal propuštění mimo čas.⁶⁾ Mistr Václav Ripa Staňkovský r. 1609 stěžuje si v universitě, že ho Žatečtí nutí spravovati školu. Byl konfirmován do Týna, a Žatečtí ho nepustili. Vzkázali Týnským osadním, že sobě nemohli objednat učitele ji-

¹⁾ Č. Č. Mus. LXXIII. V. č. 4.

²⁾ Arch. rakov. Kopiař z r. 1604. Píší to Janu Siktorovi Rokycanskému, v koleji České studiosovi.

³⁾ Arch. kouřim. Manuál z r. 1618. fol. 33.

⁴⁾ Z knihy memorab. 1542 arch. kutnoh. Opis v zemsk.

⁵⁾ Kopiař z r. 1600 v arch. rakov.

⁶⁾ Nováček. Listář. 16.

ného, tudíž Ripa, jsa jejich poddaný (snad dědičný, kmetičný), že jim sloužiti povinen, že musí; kdyby prý ho pustili hned, že by si školu přivedli na mizinu.¹⁾

A což byla městská vrchnost ostražita, aby předešla nepříjemnou ztrátu svého officiála. R. 1614 horští šepmistři do rady povolali správce škol svých mistra Václava Textoria Královédvorského, aby jim pověděl, co před sebou má, prý se o něm zpráva činí, že jedná sobě namluvy manželské. Oznámil, že sic ženiti se chce, ale od práce školské že neodstoupí před časem sv. Jiří roku následujícího. I jest mu odpověď dána, že mu páni v předsevzetí křesťanském nebudou překážeti, však nicméně že ho v tom napomínají, aby sobě svatbu „provztáhl“ až po provodní neděli, tak aby při času sv. Jiří škola opuštěna nebyla, a páni jemu měli zač děkovati.²⁾ Proti těm, kteří všim úsilím zdržují učitele, stojí r. 1612 osadní pražští u sv. Mikuláše staroměstského, kteří, dověděvše se, že správce jich mistr Jan Chocholius podtají vyjednává si školu u sv. Jiří, kde bylo víc žáků, ihned vzkázali do universi, že správce tak „bezděčného“ nechťéjí.³⁾

Jako sobě brala universita právo dosazovati učitele, stejně tak i vyzdvihovala ho, když se jí vidělo. Že by byla vždycky o svém úmyslu konšelům městským dávala půl léta napřed vědět, pochybujeme. Výpověď v čas s které strany koli děla se zajisté na ten konec, aby patronové se opatřili časné novým učitelem; však když universi vyzdvihla sama, náhradu již měla buď za lubem, buď hned spolu s vyzdvižením dosavadního officiála jmenovala nového. Rozumí se, že vrchnosti městské i tento způsob proměny officiálské mohl býti nemilý, nepříjemný. Nejednou prosili, aby jim officiál byl zanechán, a na ten konec poslali do akademie lecco k pití nebo k snědku. Kutnohorští r. 1601 tuze se namáhali, aby nebyl od nich vyzdvihován mistr Jan Kampanus, jež universita volala, k sobě za profesora; poslali do Prahy písaře radního Jana Piscisa a s ním dva radní. Vyslanci na získání dobré vůle připomenuli professorům, že onehdy z Kutné Hory posláno do university na opravu domu Karlova 30 kop a pak „po některé skleničce“ žádali, aby Kampan směl u nich zůstat, že se mu vede dobře. Professorové podle zvyku věc odložili do jiného dne, aby uvázili a povážili. Na konec nechali, kterak se rozhodne sám Kampanus. A ten odhodlal se ještě rok zůstat na škole horské.⁴⁾

Na proti tomu chtěl-li býti officiál sám vyzdvižen ze svého místa, ale proti úmyslům rektora universitního, rektor nezřídka postavil se na stranu obce a učitele zdržel tam, kde byl. Když na př.

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 575.

²⁾ Nováček. Listář. 144.

³⁾ Dostali Jiřího Bergera z Grinberka, mládence „středního“, praeceptora in classibus. Arch. univ. A. 13. b. 89.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 14. 87. 116.

r. 1605 Petr Hajecius Německobrodský mermomocí chtěl z Bydžova, rektor Bacháček táže se Bydžovských, co že v tom, proč se ten Petr tak nerádně od nich hýbatí míní, ukazuje pořád na vůli boží. Nechať mu inspektorové vyloží, je-li obec s ním spokojena, že v tom právě vůle boží bude, když zůstane.¹⁾ To však vzácně, aby učitel prosil sám snažně za svoje při škole ponechání. Předním učitelům by toho nedovolilo sebevědomí; nejspíš ještě podřízeného kantora najdeš, že prosí.²⁾

Zdvořilý způsob byl, že od své městské vrchnosti official loučil se u příležitosti veřejné zkoušky, která se konala v též svatojirské nebo havelské lhůtě, kdy učitelí řádně propuštěnému právě docházel čas služby. Mistr Melichar Kolidius, přední správce horský, r. 1613 v dubnu zve radu ke zkoušce a přidává, že mistr Matěj (Prlicius), konrektor, k jiné správě školní přistoupení mající, míní poděkování náležité za ochranu a laskavé opatření učiniti; proto prý Kolidius v celé naději zůstává, že pro examen i pro onoho ze školy vystoupení v větším počtu se páni v den uloženy najíti dají ráci.³⁾ S druhé strany také ta přiházela se zdvořilost, že městská vrchnost loučícímu se officialovi podala nějaký groš „valedikci“. Náchodští r. 1607 dali Jachimu Turniovi, do Moravy odcházejícímu, 30 grošů míš. valedikci.⁴⁾ Oucházející správce měl na sobě ještě na konec tu povinnost, aby inspektorům školy odvedl inventář věcí školních, sobě svěřených, a když odevzdal klíče od školy, mohl jíti.

Byli správceové, kteří odcházeli od škol lehce, druhdy i bez řádu a nezdvořile. Nařká rektor universitní Bystřický r. 1602 Janu Agathonu, správci do Bělé, že mnoho těch, kteří od škol se odlučují před uplynutím semestru a, nejsouce do jiných škol promováni, život vedou lenošivý.⁵⁾ Roku 1600 rektor Bacháček píše o takového učitele hněvivě psaní do Teplice. Slul Mikuláš Magrle ze Sobíšku a ušel Teplickým bez opovědi; Bacháček se omlouvá a netají se svou zlostí na nehodného učitele.⁶⁾ Nezdvořilý byl správce svatohavelské školy v Praze Jiřík Tajovský, Kutnohořan, jenž r. 1609 odešel ani nepoděkovav, ani klíčův nesloživ.⁷⁾ Nevíme, obdržel-li laskavé omluvení mistr Zikmund Podkostelský Česko-brodský, jenž Sušickým r. 1619 beze všeho loučení utekl od školy, boje se vojáků. Však se potom omlouval dost a dosti. Nazval v listě svém, jež píše již jako nový správce v Lounech, vojáky ohanskými zhoubci vlasti naší, připomíná, kterak vyloupili Písek a v něm drahně lidí povraždili, neopustivše ani mládeži školní ani

¹⁾ Srovnáno to nějak, že zůstal. Honza. Program gym. Bydžov. 1897. 22. Dvorský. Paměti č. 287.

²⁾ Č. Č. Mus. LXXIII. V. Listáře Schulzova č. 5.

³⁾ Nováček. Listář. 129.

⁴⁾ Hraše. Náchod. 415.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 17. 151.

⁶⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 60. List český.

⁷⁾ Arch. univ. A. 13. b. 570. K té škole dostal se r. 1605.

jejm učitelům; z toho prý bylo všecko přestrašeno, a tudy on, „nejsa nic jiného než pouhý člověk, jehožto bázeň jest věc přirozená, poodešel od správy sobě svěřené jakožto solě svobodný, nebyvši žádným sousedstvím městu ani žádnou přísahou zavázaný, ale toliko k vyučování mládeže od akademie Pražské jim (Sušickým) svěřen.“ Také prý byl povinen rodiče své, pro osobu jeho zarmoucené, navštívením poobveseliti a z toho je vyraziti; prý se chtěl vrátiti, ale pan otec bránil. Diví se, kterak mohl proto odejiti své k zlehčení a k zošklivení přijiti, prý toho na žádném v ničemž nezasloužil. Do města Loun jest k škole povolán mimo nadání, řízením božím. Jak Bůh chce mít, los náš tak musí jíti, aniž jináč můž být. V tom tedy, že od nich nevzal pořádného odpuštění a bez poděkování odešel, chtěl býti u nich omluven šetrně. Které dluhy prý nucen byl učiniti u nich, ty aby konšelé splatili za něho z platu, jímž mu zůstali povinni.¹⁾

Sušičti snad odpustili, ale bývalo to nebezpečno, poněvadž proti cti, utíkati od školy neřádně, byť důvod úniku byl sebe nalehavější. Což nabouřil se Adam Abraham Bohdanecký z Hodkova a na Adršpachu proti kantoru Janu llyánovi, jenž mu pod tajem nedobýv času ušel z nějaké školy na panství. Trutnovští r. 1612 ho přijali do školy své, když jim byl vyložil, že zjednal se panu z Hodkova tou znamenitou vejmínkou za kantora, jestliže vyživení míti bude, ale když neměl, jsa osoba svobodná a membrum akademie Lipské, že tedy šel a vázán není. Pán potom bouřil i proti Trutnovským. Uháněl je listem nejedním, hroživým. Omlouvali se, prosili, že mu snad na kantoru tolik nezáleží: pan poslal pro kantora pochopy, hrozil zřícením zemským, Trutnovští učitele chránili a zase prosili; r. 1613 žádali hejtmánů krajských za přímluvu, aby poshověl s tím kantorem do konce roku, že ho pak propustí sami. Kantor slzavě volal o pomoc, zapřísahal se, že to srovná — ale na konec, vida, že je zle, utekl i Trutnovským, ženu svou vyslav týden napřed. Trutnovští byli k soudu pro něho pohnáni.²⁾

Officiál školní, pořádným časem i způsobem propuštěný, mohl požádati své městské vrchnosti o vysvědčení svého chování na škole a v obci. Nebyla taková vysvědčení obyčejná; slovo o oficiálech dobré i zlé chodilo spíš ústně než písemně: patronové školy, jednajíce v universi o nové oficiály, však zajisté ústně oznamovali rektorovi, kterak se jim zachovali oficiálové předešlí, a mnohý byl věrněji v hovoru vypočobněn nežli by možno bylo v úředním vysvědčení. Nejspíš najdeš v pamětech městských vysvědčení kantorů a sukcantorů, neboť ti dlouho nad sebou nemítvali jiné vrchnosti než městskou, tedy se k ní o to utíkali.³⁾ Vyšších

¹⁾ Č. Č. Muz. 1897. 476. Nováček otisk z list. musea sušick.

²⁾ Č. Č. Muz. LXXIII. V. Listář Schulzův č. 40—41.

³⁾ Příklad z Rakovníka. 1597. Vysvědč. Jiřího Kašpara Tejneckého sukcant. Vytíšť Dvorský. Paměti str. 196.

officialů vysvědčení hledej v královských městech katolických, kteráž se university nedržela. Tu na příklad r. 1570 Plzeňští „známo činit všechněm vůbec“, že poctivý mládenec Vít Zahradka z Nového Města Pražského, svobodného umění bakalář, mív v Plzni výše roku školu sobě poručenu, po všecken čas chvalitebně, ctnostně i při mládeži prospěšně se choval a školu s bedlivostí dobře spravoval, čehož vděční jsouce, Plzňané jemu toho že dobrým vzpomínati po vše časy rádi volní jsou a odporučují ho, kdežby se zahodil.¹⁾ Podobně Budějovičtí r. 1595 latinským jazykem vysvědčují mládenci Václavovi Drahotinskému ze Salatiny, krajanovi Plzeňskému, bakaláři školy budějovské, že v ní pobyl čtyřicet dva měsíce, že byl pilen a při dětech bedliv, život že vedl dobrý.²⁾

Také konsistoř kutnohorská r. 1618 vydává Tobiašovi Cichoraeovi z Hradce Králové svědectví, že seznána jest jeho pobožnost a při cvičení mládeže pilnost, když v přední škole u sv. Jakuba do r. 1615 sloužil, ale to vysvědčení mu vydává jen mimochodem, připojujíc je k vysvědčení o jeho kněžství řádně nabytém a manželském snění.³⁾

Vrchnost městská nesměla sobě osobiti potupného vyzužení officialů mimo čas, ať s nimi jakkoli byla nespokojena. Rektor universitní nedovolil, a stalo-li se přec, hněval se. R. 1612 osadní na Zderaze v Praze chtěli vyhnati mimo čas svého správce Václava Dvorského, však rektor nedal, prý by to bylo proti privilegiím.⁴⁾ S vědomím rektorovým bez dlouhého jednání mohl učitel býti propuštěn, ale obyčejně ne přece mimo čas. Do Sušice Ezechielovi Artopacovi Vltavotýnskému r. 1609 rektor vzkazuje, aby šel ze školy, však teprv v termíně sv. havelském. poněvadž senát sušický ho nechce víc, prý toulal se s žáky po hospodách.⁵⁾ Rakovničtí chtěli roku 1605 okamžitě vyhnati kollegu Řehoře Martinida, ale když se ho mistr Bacháček, rektor akademie, zastal, odepsali rektorovi, že řečeného učitele k přímluvě jeho zůstávají ještě do sv. Jiří ve škole za kollegu, pro které však příčiny jeho na další čas v škole trpěti nemohou, těch že pro stud přednášetí pomíjejí.⁶⁾

Ale nerci vyhnati, ani potrestati nesměla a neměla městská vrchnost officialů svých, nechť dočinili se v obci čehokoli. Tou příčinou učitelé náleželi k soudné stolici universitní.

Druhou bezprostřední vrchností školních officialů býval místní kněz či aspoň snažil se jí býti. Nebylo po té stránce nic pevného, nic stejného. Nejtužejí farář kde který provozoval vrchnost nad kantorem a sukcentory, jichž větší úloha týkala se kostela a menší

¹⁾ Arch. plzeň. Lib. exp. č. 15.

²⁾ Manuál budějov. z r. 1594. fol. 54.

³⁾ Č. Č. Mus. 184. J. 424. Z arch. poličsk.

⁴⁾ Arch. univ. A. 13. b. 145.

⁵⁾ Tamž 535.

⁶⁾ Arch. rakovnic. Kopiař z r. 1604.

úloha školy. Děkan v Hoře vykládal roku 1578 městské radě, že kantor trojí povinnost má, jednu v kostele, druhou ve škole a třetí na faře, kdež povinen posluhovati. Vykládal to při ládce se správcem školním Janem. Ta bádka osvětlí nám postavení kantorovo ke knězi nejlépe. Totiž Jan, správce školní, naje po starodávnu držeti při škole kantora a sukcentora, nečinil tak, alebrž funkce kantorské nložil několika bakalátům, lidem to z university, lidem sobě blízkým. Kněz však se toho bránil. Prý ti bakaláři kostelní služby tak le-umějí jako kantor, zvlášť hněval se, že zpívají latině a ne česky. Vyhrál-li kněz, nevíme; šephmistři musili smířovati.¹⁾ Ze sporu je patrno nejprv to, že kantor byl na knězi závislý a druhé, že správci ta závislost byla nepřijemna a tedy že pokusil se ji zlomiti.

Po nějaké bádce roku 1604 na příklad také Rakovníčti plně uznávají, že kantorové jsou povinni děkana poslouchati a jím se spravovati. Omlouvají svého kantora až při samém administratorovi církve pod obojí, dokládajíce, že děkan s kantorem spokojen.²⁾

Nelze pochybovati, že k obsazování míst kantorských kněží chtívali míti moc rozhodnou; někdy měšťané podporovali faráře, i když v tom o své újmě jednal. Na příklad r. 1604 farář u sv. Martina novoměstského v Praze, když osadní složili s úřadu dosavadního kantora Pavla Nigryna, vystavil hned jednoho z zaků za kantora, a dav mu klíče od kruchty, poručil, aby ostatní záci ho poslouchali. Tomu protivil se správce, na to hněval se rektor university Bacháček, ale sešla se osada o tu věc a necháno tak, jak farář učinil.³⁾

Stran ostatních vyšších officialů vřehnost knězova bývala slabší, ale ne vždy a ne všude. Jakož na počátku knihy vyloženo, v době katolické, předhusitské jest právo knězovo dohlédati ke škole farní nepopíratelno. O právo patronátní, o dosazování učitelů však bývaly spory s nestejnými výsledky. Dává-li farář u sv. Štěpána ve zdi roku 1383 tamější školu farní Mikuláši řečenému Plato de Slana, klerikovi, k držení a spravování do své libezné vůle,⁴⁾ to zajisté byla škola ta jako jeho vlastnictví. Učitelé bývali dosti zhusta stavu klerikálního, mívali na sobě mimo školu rozmanité funkce chrámové, tedy vřehnost kněžská pochopitelná. Husitský převrat oslabil pravomoc kněží. Měšťané stali se většimi ve škole pány nežli kněz. Ale bez vlivu a dohledu kněžského nemohlo býti; zůstala škola i na dále s náboženstvím a s chrámem v těsném spojení: škola opatřovala zpěv chrámový, část důchodů správci a učitelům i zákům plynula z pohřbů, tedy z funkcí chrámových, officialové dědictvím doby katolické mívali na faře obědy, ký div, chtěli-li

¹⁾ Z archivních výpisů Šimkových. Týž vytiskl Kutnohorské přičínky k děj. škol. v Arch. Pam. XVI. 294.

²⁾ Arch. rakovn. Kopiař z r. 1604.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 268.

⁴⁾ Tadra; Soudní akta II. 191.

farář, aby mimo kantora oficiálové všickni k němu hleděli jako k nadřazenému. Zvykem své zbožné doby měšťané vždy chrám uvozovali v povinnostech učitelských před školou. Dvorský na př. r. 1601 píše správci Adamovi Litoměřickému, z Dvora odešlému, že při jeho správě školní jak v chrámě při zpěvu nemalý nedostatek tak v škole při vyučování mládeže veliké zmeškání se našlo.¹⁾ Tedy chrám napřed.

Ovšem chtěl-li kněz dosazovati i přední oficiály o své ujmě, nedali mu; také universi bránila. Příklad za rektoratu Jakuba Štíbrského r. 1495. Farář zderazský Matiaš vyhnal bakaláře Václava ze Štěpánova a uvedl sám jiného. Vznikla z toho dle universitních zápisů vojna (bellum). Starý bakalář žaloval v universi; ta vyhnala nového bakaláře ze školy — a škola zůstala za kolik neděl prázdná. Pak to srovnáno; kněz se podal, slíbiv, že bude rektora universitního šetřiti a ctíti podle své povinnosti akademické.²⁾

Pokusů kněžských o tužší vrchnost nad školou za doby husitské nikdy nescházelo. Mluví o tom ještě při r. 1512 na schůzi mistrů, bakalářů a duchovenstva i konšelů Starého a Nového města. Farářové chtěli dohlédati, a konšelé si přáli, aby provinění oficiálů byla vznášena k městskému soudu. Sjezd však rozešel se s prázdnem, pohádali se.³⁾

Když u nás protestanství rozšířilo se, pozorujeme stran vlivů kněžských nad oficiály dvojitý poměr z náboženských věcí přirozeně vyplývající. Kde byli učitelé a farář stejného náboženství, nastává leckde patrnější závislost školních oficiálů na knězi faráři; kde se kněz věrou různil a dvojit od učitelů, nastal boj mezi oběma stranami, a vliv farářův klesl na nic, jakož o těch věcech doleji šíře musí býti vyloženo.

Církev protestantská všude v Němcích, kde panovaly, v skutek uvozovaly úsilně závislost školy a učitelstva na pastorech a farářích; konšelé sobě zanechávali vrchní právo, ale kněz ať vede školu. Nebyly prý v tom jen kněžské snahy panovačné, ale i úmysl, aby škola byla deera církve, nástroj Ducha svatého.⁴⁾ Jest sic maličkost, ale význačná, když v řádě školním v Jeně r. 1573 nařizeno, aby správce neodecházel ze školy žádný den bez poklony, pastorovi uctivě vykonané.⁵⁾

U nás povedlo se protestantským kněžím, vzorem německým, že strhli na sebe moc nejpronikavěji na českém severu. V Slavkově přímý dohled nad školou měl farář a diakon.⁶⁾ Rektor školní od-

¹⁾ Kopiaľ Trutnovsk. IV. 84. v arch. musejn.

²⁾ Monum. univ. III. 65.

³⁾ Tomek. D. P. IX. 240.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. I. LXXIII. Závislost na predikantech pochází od Luthera. Monum. Germ. paed. VII. 425.

⁵⁾ Ratio administrandi scholas. Univ. knihov. 3. D. 41.

⁶⁾ Horčička. Die Lateinschul. in Schlaggenwald. 7, 9, 10, 13, 21, 22.

pověděn nejprv faráři, pak městské radě; inspektoři městští byli vedle faráře; bez dovolení farářova ani půl dne prázdna správce nesměl dáti, bez vědomí jeho a ovšem také purkmistrova správce ni jednu noc nesměl pobýti mimo školní dům. Ve Falknově farář s povědomostí rady ustanovoval správce školního, jenž byl pak na knězi dokonce závislý.¹⁾

Z českých měst nejčastěji pozorovati závislost officialů na knězi farním v Hoře, což snadno se vyloží tím, že tu kněžstvo činilo svou zvláštní konsistoř, a tudíž církev protestantská tu domohla se jakés postranní organisace. Některý ze správců horských byl zvlášť podajný. Mistr Melichar Kolidius, jeden z nich, r. 1612 nechtěl podniknouti ani školského divadla bez dovolení pana arciděkana.²⁾ Archiděkan r. 1607 i vysvědčení vydal o tom, kterak se choval učitel Jan Týnský, jenž pak na to vysvědčení dostal se za správce do Bohdanče.³⁾ Někde vrchnost přímo kázala, aby škola se řídila farářem. Tak svrchu jsme uvedli Polnou, kde úřad městský bez faráře nesměl učitele dosaditi (nařízení z r. 1594); z moravských vrchností za doklad uveden budiž Jan Čejka z Olbramovic, nejvyšší písař, jenž r. 1614 dovolil Bystřickým, aby sobě volili kněze, a ten aby moc měl nad „žakovstvem“.⁴⁾

Německobrodští r. 1584 vyznávají, že při obci jejich s povolením vrchností a s dožadáním úřadů městských vždycky býval děkan nad školou a officialy za předního inspektora nařizen a zvolen; i nynější děkan Matěj Romenec to k sobě přijal.⁵⁾ Někde-měšťané pro dobrou vůli trpěli nadvládu farářovu nad školou. Královédvorští r. 1600 v stížnosti své na děkana Ondřeje piší, že jemu k vůli na nemalou škodu jak domácích tak přespolečných mládenců nuceni byli pomíjeti mládenců z Pražské akademie, čehož se od předků tomu podobně zřídka kdy trefilo.⁶⁾ Dosazoval děkan tedy, koho chtěl a panoval nad nim. R. 1608 do Vtelna Mělnického mistr rektor Bacháček posílá učitele Matiaše Nigera Loučenského přímo k faráři Stanislavu Pedellovi Pražskému s žádostí, aby ho přijal a do školy uvedl.⁷⁾

Nejpříznivější a tedy nejlepší poměr byl tu, kde o vrchnost nad školou věrně a svorně dělili se konšelé s farářem. V listě do Poličky r. 1600 konsistoř pražská piše, že farář jest škole „pater duchovní“.⁸⁾ V tom slově měl býti princip. Vysílají učitele na školu,

¹⁾ Pelleter. Denkwürdigk. d. St. Falkenau. 90.

²⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory. Nováček. Listář. 1:3.

³⁾ Arch. zemsk. Oeconom. 18. 402. Dvorský. Paměti č. 494.

⁴⁾ Arch. zemsk. morav. Z opisů jeho vypsál a sděluje dr. Jan Novák.

⁵⁾ Arch. zemsk. Knih. německobrodská smluv. Nro. 5. A. 21. Výpis Nováčekův.

⁶⁾ Kopia královédvorský. Fol. 44. Mus.

⁷⁾ Dvorský. Paměti. č. 613. Tu nesprávné jméno Ledelli místo Pedelli, aniž kde opraveno.

⁸⁾ Arch. mus. Opisy z Poličky. 1600.

universit dávala radu, kterak si vésti má učitel ke knězi, aby byla shoda. „Co se tkne srovnání v lásce správců školních s knězem děkanem“, tak rektor Kodiceil píše do Kouřimi roku 1589, „mohu oznámiti, že jsou starobylé smlouvy mezi administrátory a kněžstvem strany naší pod obojí a rektorem, doktory a mistry a professory universitatis učení Pražského, kterak se netivě, šetrně a vážně vespolek chovati mají, to se mezi jinými artikuly každému k správě školní vyslanému pod povinností předkládá.“¹⁾ A mistr Bacháček, když pozoroval, že by shoda školy s farou se kazila, začasté předcházal svár: do Pacova na příklad r. 1611 rychle jmenoval za učitele Václava Kaňkovského Kutnohofska, poněvadž správce Daniel Krocín má s knězem Erazimem nedorozumění, a nebylo by dobře.²⁾

Když působením jesuitů začala katolická antireformace zdvíhati vlny čím dál větší, zvláště na hraně století XVI. a XVII. pozorujeme pokus vládní dostati officiály v poslušnost farářovu jmenovitě v Praze. Čtemeť v instrukci zemských úředníků, kterouž dávají r. 1590 Staroměstským při sázení konšelů, přímo rozkaz, aby se bakaláři a mistři školní v školách a kostelích spravovali faráři; konšelé aby farářům bezděky nedosazovali správců školních, ale zajisté s vůlí jejich.³⁾ Tytéž rozkazy opakují se r. 1594, 1599⁴⁾ a ještě v září r. 1608 přinesen na radní dům staropražský dekret císařský toho rozumu, že škola se má spravovati farářem.⁵⁾

Výklad těch rozkazů patr. Farářové pražští někteří byli starokališní a s katolickou stranou již jedna ruka; officiálové školní naproti tomu byli protestanté, někteří dokonce již kalvinští. Vláda tedy svými rozkazy chtěla překážeti protestantské propagandě. Ale tu officiálové nalézali ochranu v protestantské universitě Pražské, kteráž ovšem chránila tím svých pánů. Právě roku v posléz jmenovaného (1599) rozhněvaný rektor universitní zapisuje do knihy, že správcové školní povinni jsou rektorem se spravovati a nikoli aby páni farářové měli tu správu a pořádek učení k sobě přijmouti; pánům farářům se správcové škol nedosazují než toliko osadním, ti drží nad nimi ochrannou ruku; rektor universitní s radami svými ví, kdo jaký vtip ke škole má, on dosazuje a ne farář; ovšem rektor dodává těch správců, kteří by sobě svých pánů farářů ušetřovali; ostatně jest s podivením, že ani farářové římské strany sobě správcův školních nevybírají, než při vůli rektora universitního toho zanechávají.⁶⁾

Ale kališná konsistoř, pobádána jsouc od katolické strany, nepřestávala v snaze, aby farářům sobě věrným, pokud kteří kde ještě

¹⁾ Arch. mus. Kouřim 1589.

²⁾ Arch. univ. A. B. 6. 318.

³⁾ Arch. praž. Lib. memorab. č. 326. 39.

⁴⁾ Tamž. 47. Missiv. v arch. místodržitel. č. 106. 99.

⁵⁾ Arch. praž. č. 994. 51.

⁶⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 42.

zbývali, získala vliv nad školou. Připomínáme jen artikulů konsistorních, r. 1583 císaři podaných, jimiž se žádá, aby učitelstvo a žakovstvo spravovalo se faráři svými, jako prý bývalo.¹⁾ Podávajíce a konfirmující kněze k farám, konsistoř pod obojí obvykla si v oněch dobách do měst psáti, aby školní oficiálové poslouchali farářů svých bez protimyslnosti. Z r. 1589 psána taková napomínání do Čáslavě, Sušice, do Domažlic, Nymburka, do Berouna; r. 1590 do Poličky.²⁾ R. 1601 kněžský administrátor podobojí, Václav Dačický, píše Kouřimským, aby dopustili faráři vésti žakovstvo k pobožnosti, farář nechť rozhoduje, a ne aby oficiálové zvláště stran zpěvů nařizovali, co jim libo.³⁾ Pokusila se táž mdlá konsistoř pod obojí r. 1579, jen aby zachovala se arcibiskupovi, i o to, že nařídila děkanovi v Příbrami, aby strhl na sebe kollaturu školní docela; prý jejím dobrým zdáním každému děkanu a faráři kollatura školní náleží. Ale pokus se nezdařil.⁴⁾ Byl ten zápas o školu vlastně zápasem náboženským, jenž se někdy končil i vypuzením nemilého faráře z města.⁵⁾

Vláda v boji tom čím dál tím prudčeji pracovala o to, aby školy poddány byly vrchnosti kněžské. Bojovní a mocní katolíci v zemské vládě přiměli císaře Rudolfa, že r. 1605 konsistoři pod obojí přikázal, aby farářové dohlédali k školním mistrům, s pilností toho střežouce, aby mládež k žádnému jinému učení oficiálové nedvedli než k tomu, kteréhož se staří Čechové pod obojí vždycky přidržovali, a aby v kostelích zvyklé staré křesťanské zpěvy drželi a nic nového do kostelů neuvozovali. Který by magister nebo kantor neposlechl, ten aby byl v známost uveden do dvorské kanceláře, ta že to již náležitě opatří.⁶⁾ Synod, téhož roku 1605 v arcidioceci pražské shromážděný chtěl dokonce, aby učitelé a všickni graduovaní lidé vázání byli přísahou v konsistoři a jména jich aby byla složena v archivu arcibiskupském.⁷⁾ Když protestanté čeští dobyli sobě r. 1609 svobody náboženské, k farám dostávali se protestantští farářové a od těch oficiálové rovněž protestantští nemohli než dáti sobě libiti některý dohled. Boj pak již byl jen tam, kde katolíci dovedli protestantům dosaditi faráře svého. Dohled pro-

¹⁾ Zapsali si o tom i bratři v Herrnhutské Paměti. Svaz. XIII. 269. Opis v Mus.

²⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcib. bibl. archiepis.

³⁾ Konsistor. kniha arch. roudnického. 67.

⁴⁾ Arch. arcib. kons. p. ob. Opisy v arch. zemsk. Do Příbramě konfirmoval učitele rektor universitní bez děkana pořád. Uvádíme k známým konfirmacím z r. 1612 bakaláře Václ. Smichaea (Smichonia) Hořovského a Mikuláše Girania (Jiránek) Skutečského. Arch. univ. A. 13. b. 47. 107.

⁵⁾ Arch. roudnický knížecí. Kn. konsistor. 90. Pavlu faráři do Klatov posílanému roku 1601 dí se v konsistoři, „aby byl s oficiály v lásce a víře, nebo mnohdykrát se to treffí, že obce pro nesrovnávání se s žakovstvem faráře odbývají.“

⁶⁾ Arch. univ. A. 12. I. 237. Dvorský. Paměti č. 342.

⁷⁾ Tisk v mus. 45. D. 18.

218

testantských farářů nad školními officialy vidí se po vydání majestátu býti obecnější a tužší, než kdy býval. R. 1612 universit musí s faráři pražskými smlouvat, aby nepřekáželi zákům v přednáškách akademických, aby chrámové zpívání nepřekáželo škole a učení a o jiné kusy, které svědčí o veliké moci kněze nad školou.¹⁾ Po bitvě bělohorské správa škol a officialů dána docela v ruce kněží a pod dohled jesuitů. Farář u sv. Petra v dubnu 1622, tedy ještě před vyhnáním protestantského kněžstva z Čech, hrozil osadním, že si vezme učitele nové od jesuitů.²⁾ Čím hrozil, to stalo se málo měsíců potom pravidlem. Učitelstvo poddáno kněžím docela, ti je přijímali a propouštěli.³⁾

Rovně tak jako v protestantských zemích veliká závislost učitelů i v katolických zemích bývala všude; připomínáme jen synod v Krakově, jenž roku 1612 nařizuje nikoli nově, aby každý správce školy, prve než úřad nastoupí, a též tak všickni pomocníci jeho, skládali vyznání víry slavné bulli Pia IV. předepsané i podle dekretů koncilia tridentského a mimo to, aby officialům prohlédnuta byla knihovna, nemají li v ní jedovatého kacířství aneb nějaké jiné nepravosti.⁴⁾ U nás o těžké závislosti takové víme z katolické Plzně. Tam dle instrukce školní i trestní právo nad mistrem školním praelát s inspektory měl. Správce školní směl viniti svého kantora jen u praeláta: chtěl-li kantor nebo magister přes pole dovolenou, byl povinen žádati u praeláta, a ten ji uděloval spolu s inspektory. Bylo tedy učitelstvo plzeňské docela v rukou arciděkanových.⁵⁾ Asi největší závislost na kněžích byla tu, kde již v XVI. věku dohled nad školami odevzdán od některých katolických vrchností jesuitům. O chomutovských jesuitech víme jistě, že správce školní i „správkyně“ zkoušeli z víry.⁶⁾

Třetí nejvyšší vrchnost školních officialů byl, jakož kolikrát dotčeno, universitní rektor, děkan a mistrové v Karlově akademii. Ba se stanoviska officialů XVI. století universita byla vrchností jedinou, kterou uznávali poslušně. Bylité jejími oudy a proto se hlásili pod její pravomoc a jurisdikci; u měšťanů a farářů officialové byli jen náhlebníky a služebníky školními⁷⁾ nikoli městskými. Rektor universitní vydával officialům pravidla stran způsobu života,

¹⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 374.

²⁾ Arch. univ. A. 14. b. 116.

³⁾ Někdy hůř než děvečky prosté. Roku 1681 nařká Petr Fojtl, písař a kantor, že ho pater Oves, farář města Veselí ze služby „mocně vyhodil a žádný pán, kdež v službách zůstával, ta ovejma slovy nepřeknejma netitulíroval.“ Arch. Třeboň. I. A 3 K. α. 33. b.

⁴⁾ Řád škol polsk. Zabytki z dziejów. Muczkowski. C. X. LVII.

⁵⁾ Leges scholarium officialium, bez data, ze XVI. věku, v arch. plzeňsk. Opřel a půjčil dr. J. Novák. Odstavec IX. a XVIII.

⁶⁾ Arch. zensk. Opisy z arcib. r. 1611.

⁷⁾ Však v Krupce jim také říkali Schuldiener. Roku 1603. Wolkan. rat. 70.

on neb děkan fakultní jménem akademie nařizovali stran vyučování. Tou příčinou posílali po školách obecný řád školský, jakž ho v universitě sestavili, nebo vzkazovali jednotlivé k němu doplňky a všeliké vady. Z Prahy nařizovali, kterých knih, kterých kompendií na školách užívati a za rektorství Bacháčkova (1598—1612), ne-li dřív, chtívali míti rok co rok seznamy žactva z každé školy, jednak aby soudili o bojnosti a přednosti té školy, jednak aby již napřed mohli hádati o příštím přírůstku studentů v universitě. Děkanovi fakultnímu oficiálové zvláště podlehali příčinou disputací, jimiž bývali povinni všickni. Rozumí se, že disputovati aneb aspoň býti přítomen disputům mohli nejsnáze a nejspíše pražští školní oficiálové; venkovským to byla věc těžká.

Stran mravů od universitního rektora začasté docházela na venek všelikterá napominání, výtky, důtky. Pražští oficiálové bývali povinni docházeti sobě do university k přeslyšení a vyložení zákonů buď při nastolení rektorově nebo jindy, kdykolivěk na to byli pozváni. V těch zákonech z 21 kusů důležitější byly,¹⁾ aby oficiálové poslušni byli rektora, aby měli péči o šat přiměřený i o čistotu těla, aby neobcovali s lidmi nevzdělanými nebo zlými, nechodili do krčem ani k nestydatým divadlům, s lehkými ženami aby nic nemítvali, nehráli v kostky, karty, nenosili zbraní, nepodnikali nic bez rady rektorovy, aby žádný nesnažil se o správceovství školní podvodně a neodluzoval druh druhu žáky ze škol, aby správce žáků bez vysvědčení nepropouštěl ani nepřijímal; pečovati měl o vzrost akademie výchovou žáků schopných, auktory měl čítati ve škole jen vhodné a metody se měl držeti předepsané a své podřízené byl povinen k ní naváděti; učitel učiteli neměl býti v ničem křiv, neměli se škorpiti, práti; ze školy na déle než na dva dni žádný správce neucházej, leč s dovolením a vědomím rektora universitního a faráře místního. Tento poslední kus by ukazoval na odvislost učitelovu na knězi; že dovolení rektorovo vztahovati se mohlo jen k správěm pražským, toť na bíle dni.

Rektorové akademičtí jednotlivé články těchto zákonů, kdykoli se jim v roce udála příležitost, připomínali. Hodily se jim k tomu zvlášť veřejné vyhlášky, do kterýchž nejhustěji vstavovali slova (leckdy obhroublá) o šatech a pití nezřízeném. Akademicky vzdělaní učitelé měli se rozeznávati od laiků literně nevzdělaných nejen chováním vůbec než i šaty. Měli choditi, byli-li bakaláři nebo dokonce mistrové, v reverendě bakalářské, v tabardu mistrském, v sukních to řasnatých dlouhých; na hlavě měli míti birety k těm důstojnostem náležité a hodnost akademickou naznačující. Negradovaný kollega měl nositi vážný poctivý šat po kolena. Rektorské intimace neb ohlášky jsou plny výtek, ze oficiálové nezachovávají se dle zákonů a slibů svých. Doleji nvidíme zevrubněji, kterak se

¹⁾ Arch. univ. A. 17. IV. 784. Též v Bydžovského Collectan. 74 v bibliot. Lobkovické v Praze, a zmínka ve Wintrové Životě na vysok. škol. 12.

oficiálský život vesměs potýkal se zákony vážných mistrů karolinských.

Jako rektor stejně i děkan zval sobě ob čas všechny pražské oficiály do fakulty a zde je napomínal obyčejně k pilnosti v úřadě.¹⁾ V děkanském napomínání, pocházejícím kdys z poloviny XVI. věku,²⁾ čteme v mnohých slovech výklady statut fakulty filosofické, pokud se týkají školských oficiálů. Prvním statutem se nařizuje děkanovi a mistrům, aby oficiály školní vedli k povinnostem jejich povolání, provinilce aby kárali a polepšovali; druhým statutem nařizuje se učitelům, aby, poslušni jsouce zákonů, správně a věrně v skutek přivozovali studia, z nichž jsou zkoušeni, zvláště studia humanitní. K těm výkladům děkan obyčejně přičiňoval výtky, dokládaje, že městští úřadové nejen v Praze než po vši zemi nařikají, kterak učitelé mládež vedou nedbale, začátky věd a latinského jazyka vykládajíce převráceně nebo liknavě. Žákům prý v kázni velmi povolují. Že ty nářky měšťanstva jsou pravdivy, to prý se patrně vidí z toho, že učitelé řídce posílají mladíky do kolleji, ačkoli tak činiti slibovali, když jim byla pravomoc školská oddávána; pak je to patrné z hrubých mravů žactva, ty zlé mravy a rozpustilé přenášejí s sebou do života; studium také na škodu jest, že spíš se mluvívá jazykem přirozeným než latinou; učitelé nedávají na sobě dobrého příkladu; v kostele jsou řidci a nepobožní, ve škole nedbají, na ulici vyšnoření, v krémě rozpustilí. V tom prý je žáci pak rádi následují. K dotčenému obvyklému napomínání děkan stejně jako rektor připojoval o nezřízeném, parádním, modním šatě, oficiálům nepřislušném; chodí prý v něm nočně, ve dne, ano jsou tak směli, že v něm přicházejí až i před pány mistry do university. Ostatní obšírnou řečí děkan kladl oficiálům na srdce nebezpečnoství církve, pro niž by měli pracovati, vlast, od níž by měli odháněti pověst barbarstva a hrubosti, a konečně upomínal je na sliby jejich a hrozil pokutami.

Řádná napomínání oficiálům v staré době děla se čtyřikrát v rok; v XVI. století jednou ročně. Mimořádná byla, kdy se děkanovi vidělo, zvláště, když byli mistři po pražských školách vykonali inspekci, kteráž byla jich právem i povinností.

Rektorovi příslušela nad oficiály soudní moc. Údové university neměli ani jinde býti viněni nežli u soudné stolice rektorovy. K soudům městským nebyli oficiálové povinni státi, oni měli *forum* své v Karolinum. Ani svědectví v cizí při oficiálové nechtivali vydávati soudům městským bez dovolení rektora universitního. Když r. 1585 chtěla vdova Mariana Hraběšinská v Hofe svědectví od správce školního (u Vysokého) Václava Vodičky Horažďovského

¹⁾ Děkan Jindřich Dvorský (Kurius) r. 1539 zve si je ad monitionem pod trestem. Collectanea Bydžovského v biblioth. Lobkov. v Praze. Fol. 38.

²⁾ Arch. univ. A. 17. IV. 773. Collect. Bydžovského v bibl. Lobkov. 73. Obšírněji vyloženo v Wintrově Životě na vysok. škol. 296.

proti Mikuláši Dačickému z Heslova, jenž vdovu urazil na cti, bakalář bránil se, příčinu kladá, že se bojí, aby proti privilegiím slavné akademie Pražské a vrchnosti své něco nepřečinil a potom v nelásku skrze to neupadl. Musili tedy Horští o to sami psát do Prahy, aby rektor mu dovolil a poručil svědectví vydati.¹⁾ Podobně r. 1603 jiný oud universitní Václav Falko Pisecký soudu sušickému bez dovození rektorského nevydal svědectví ve při doktora Matiaše Borbonia z Borbenheimu o koně.²⁾ Týž rok (1603) rektor dovoluje Janu Dikastovi, správci na Mělnice, aby vydal nějaké svědectví na radním domě, ale bez pohoršení práva universitatis.³⁾ Bakalář Václav Mollerus Stříbrský r. 1576 v soudě pražském do knihy dal psát, že svědectví svoje vydává z rozkazu universitního rektora.⁴⁾

Z učitelstva jen kantorové a sukcenci začasté dělávali soudu rektorskému vzdory. Nechtěli k němu státi, tvrdíce, zvlášť když se jim hodilo, že nenáleží k universitě. Teprv rektor Bacháček potahoval je k své jurisdikci tuzeji a důsledněji, nežli bývalo; r. 1599 tak se rozhněval na kantora Václava Rameše od sv. Klimenta v Novém Městě Pražském, jež byl po dvakráte do kolleje citoval marně, že sám si pro něho došel, chtěje prý věděti a s ním rozmluviti, proč on a žáci jeho v poslušnosti nestojí. Ale nebyl, jak píše potom úředníkům sv. Klimenta, tak šfašen, aby jeho a ty poběhlé žáky v škole nalezl; shledal v ní toliko samého bakaláře s drobnějšími žáky.⁵⁾

K rektorskému soudu náležely sporné civilní věci učitelských osob jakožto oudů akademie; spory, jež měly mezi sebou nebo s osobami mimo universitu; k těmž soudu příslušely také věci trestné. Kdo z obecnstva chtěl míti oficiála potrestána, musil k rektorovi. Ovšem měl-li oficiál co žalovati do lidí z obec, šel k soudům příslušným.

Rektor vydával k soudu svému obsilky; kdo nestál na pozvání, mohl propadnouti pokutu. Jako jsme shledali při kněžích do konsistorního soudu kněžského obsiláných, že je městský ouřad všelijak kryl a vymlouval, aby nemusili k soudu státi, stejně tak bylo při oficiálech. A výmluvy, proč se nemůže oficiál před pana rektora postaviti, nebývaly vždy liché; byl-li oficiál zván v nepřiležitý čas školní, škola zůstávala prázdná tím déle, čím vzdálenější od Prahy. Někdy i dárek městský poslán do university s prosbou, aby učitel nemusil se osobně stavěti, či aspoň aby bylo poodloženo. Jindy rektor delegoval soud městský, aby ušetřil oficiálům ouřat na dalekou cestu; tak na příklad r. 1607 nejprve vyzývá Fridricha Kropilia, správce v Stříbře, jenž byl urazil Jana Suksu, sukcencora,

¹⁾ Arch. zems. opis z Hory. List vytištěn v List. Nováckově 37.

²⁾ Opis z Oeconom. č. 18. v Diplom. musej. Dvorský. Paměti č. 188.

³⁾ Tamž u Dvorského č. 194.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 1058 176.

⁵⁾ Diplom. musejní. 1599.

aby se dostavil k soudu do kolleje pod pokutou relegationis (vyloučení); ale v témž vyzvání na konec dí, že pro ušetření útrat smí bakalář žádat konšeltů městských za porovnání.¹⁾

Rektor universitní byl povinen souditi dvakrát v témdni a stručně.²⁾ Hádky mezi officiály nejraději po dobrém srovnával, smířoval i urážky na cti a těžší proviny. Hledíval přimluvami smířiti a skrotiti i lidi z obce, když přišli žalovat do officiálů. Viděl-li se na takový smír sám nestatečný, volával několik smluvci, ubrmany. Byl-li žalobce z tvrdších, rektor při urážkách nalézal na odprošení; byla-li křivda velmi zlá, odsuzoval k nápravě veřejné před universitou veškerou. Kromě slovných křivd a provinění nejčastěji přicházeli žalobníci s ranami, s dluhy a milostnými pletkami officiálskými. Přišlo-li ženské pohlaví s manželským slibem officiálským, ale nedodrženým, rektor nesoudil, než odkazoval, kamž náleželo, do soudu kněží, do konsistore.

Úřední řeč soudu rektorského byla latinská; bylo-li nutno, hovořeno česky. Z r. 1614 však pochází o přípustnosti řeči německé zmínka, svědčící, kterak mistři sami přikloňovali se k cizímu jazyku, jenž v jiných soudech místa neměl. Tehda totiž vinil dr. Garthius ze školy germanské u sv. Salvatora, že bakalář havelský (nejmenovaný) tvrdil, že všechny Němce vyžene. Osadní svatohavelští vstupivše před soud rektorský se svým bakalářem, s důrazem chtěli, aby žalováno bylo po česku, k čemuž dána odpověď od rektora a mistrů, že jest „rozdlil při akademii, nebo ona jest z mnohých národů vysazena, a kdyby česky bylo mluveno v akademii, řekli by, že neumějí (mistři) žádný německy.“³⁾

Rozsudek rektorův officiálové školní měli přijmouti poslušně; trestem na vzdory mohlo připadnouti i vyloučení z university. Pokutování bývali při trestných provinách učitelé buď penězi nebo častěji vazbou universitní, vězením to domácím, pověstným totiž kurníkem neboli ornithobokem. Vyšším trestem a spolu zahanbujícím bývalo vězení v některém radním domě Pražských měst. Nebyl-li učitel spokojen s kurníkem, snadno rektor z hněvu proměnil vězení domácí u vazbu na rathouze. Tak stalo se na příklad r. 1602 správci školy svatopetrské v Praze Janu Kolumellovi Stříbrskému, jenž vymlouval se, že do kurníku nepůjde, neboť v něm veliký smrad, aby mu to mistři ráčili dobrotivě vážiti. Ale mistři pováživše, že správce svou neposlušností potupil úřad, hnali ho na rathouz do vězení. Jinému bakaláři, Nikodemu Edlingerovi z Hradce Jindřichova, správci u sv. Jindřicha, jenž vymlouval svoji stejnou neposlušnost tím, že měl doma funus a inspektorů návštěvu, v týž čas (1602) oznámeno, poněvadž pouť u sv. Jindřicha nastává, aby si šel, ale

¹⁾ Dvorský. Paměti. č. 454.

²⁾ O soudě rektorském zevrubněji v Wintrově Životě na vys. škol. 24—29.

³⁾ Dvorský. Paměti. č. 720.

po ponti, nechť hned přijde pro rozsudek. Dostal se na rathouz asi též.¹⁾

Provinilého učitele rektor posílal do vězení buď samotného na čestné slovo, nebo ho tam dal dovésti služebním, což bylo s větším ostudou. R. 1599 Jiří Chudecius, správce haštalský v Praze, nechťel do vazby sám, rektor tedy poslal pro rychtářského písaře (policii), aby mu tam ukázal, když neví kudy na rathouz; vyšel pak na ulici, Chudecius shazoval reverendu, a mluvil, že raději od škol odstoupí; při tom mluvil Železnou ulici, chtěl se dát postranní uličkou; však když mu písař předložil, co to v sobě nese, šel s ním přece.²⁾ Stalo se také, že officiál přes slovo dané do šatlavy se nepostavil; r. 1605 učitel sv. mikulášský slibil, že pro hanopis na rektora spáchaný půjde na staroměstský rathouz, ale neučinil tak, nýbrž hned „ pryč vandroval“. ³⁾

V radnici učitelé sedali ve vazbě „bořejší“, čestnější, ale mohlo se přihoditi, že rektor odsoudil i do vězení „dolejšího“, v němž bývala všeliká lotrovina. To stalo se na příklad r. 1605 kantoru školy svatoklimentské na Novém Městě Pražském Pučálkovi pro veliké noční cechování. Nazejtří však již propuštěn z hanebné vazby, když se byl ponížným, litostivým psaním velmi pokoril. U vrchnosti universitní rozhodlo asi to, když chudý ten kantor, do nedávna kumpán, psal: „Račte se nade mnou slitovati, co sobě smutný vysedím, šaty sobě ztrhám, ne tak sobě jiných pojednou zjednám, neb nevím, odkud na ně vzíti.“ ⁴⁾

Od soudu rektora bylo odvolání na všecku universitu, místo toho mohl také volen býti nestranný zástupce rektorův, jenž rozhodl, kdo komu křiv.

Proti městským soudům rektor hájil své jurisdikce obyčejně velmi horlivě. Hájil tím zároveň i školních officiálů při jich obzvláštním v městě postavení. Když se učitel nechal zatknouti městským rychtářem a uvrhnouti v městskou šatlavu pro nějaký výstupek dobrovolně, tiše, tak že se rektor v Praze ničeho nedovéděl, šatlava minula také kliduě. Píšeť Bacháček rektor r. 1599 do Přelouče učitelům výtku, proč se pořád jednotejně rvou a perou a přidává: „Také toho zprávu mám, že často v šatlavě býváte!“

Z těch slov patrnó, že se officiálové oni šatlavě nebránili, a rektor tudíž neměl podnětu, aby hájil své jurisdikce. Dovéděl li se však toho v čas nebo že officiálové sami žádali vysvobození z městské šatlavy, rektor ihned se jich ujímal ukazuje k právům, Pražské

¹⁾ Oekonom. č. 17. 111. v arch. zemsk.

²⁾ Arch. zemsk. Oekon. č. 18. 9.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 15. 281. U Dvorského v Pamětech 560. uvádějí se toho roku správce u sv. Mikuláše Slanský z Kosmačova, David Klatovský, Adam Václ. Kasejovský, který to byl, nesnadno uhadnouti.

⁴⁾ Dvorský Paměti č. 340.

⁵⁾ Diplom. musejní 1599.

akademii již z r. 1392 králem Václavem daným. Hromada je zápisů o tom; přechásto a vždy znova rektor musí městským radám na paměť přivozovati, že nemají práva zavíratí bakaláře. Na příklad r. 1546 Slanští obdrželi o-rou důtku od rektora, že dali do vazby bakaláře Václava pro milostnou pletku se smutným koncem.¹⁾ Opět roku 1603 rektor píše do Boleslavě Mladé, kdež mu zavřeli bakaláře Křištofa Bohdaneckého, že jen jemu a jeho radám náleží soud.²⁾ A opět r. 1617 rektor píše do Turnova, proč proti privilegiím zavřen kollega Václav Balath Čáslavský.³⁾ Takž bylo by lze přivéstí ještě jiné příklady odevšad.

Rektor zastával se i officiála, jenž byl ponhý student, a vším právem; byltě student také oud university. R. 1578 rektor vzkazuje do Prachatic, aby nepotahovali školního správce Mikuláše Troplpergera Bučějovičana, studiosa, k soudu městskému, neboť náleží k rektorskému.⁴⁾ Ba r. 1599 senát Pražské university žaluje až k císaři, že rada v Kostelci nad Labem zavřela proti právům a svobodám universitním alumna učení Pražského Michala Georgidesa, začez by byli Kosteletčí povinni pokutou sto hriven zlata dle privilegia Václava IV. (1392). Císař poručil, aby učitele toho vypustili ze šatlavy.⁵⁾ Také při praeceptorech soukromých rektor hájil své jurisdikce. R. 1619 vyčítá Staroměstským, proč beze všeho práva zavřeli Jana Mechanopaea, praeceptora dítek páně místokancelářových, a když konšelé neodpověděli, psal zase.⁶⁾ Ačkoli kantorů za ochranu spisů jinam se obraceli než do university,⁷⁾ přec jsou příklady, že také kantory rektor vysvobozoval ze šatlavy. Již r. 1539 byl mikulášský kantor vydobyt z nezákonné vazby, a o totéž prosí století potom r. 1612 sukcentor od sv. Jindřicha Jan Felix Poličský, jež sebral rychtář.⁸⁾

Když rektor dovolil cizímu právu, že smí vyšetřovati, ano i trestati officiála výstupného, marné bylo pak volání učitelovo k akademii. Jest zapsáno několikrát, že učitel musil se stavěti na soudě městském, a universi neprotestovala, než souhlasila. Na příklad r. 1561 Matáš Rakocius (Rakocius), praeceptor dítek hraběte Julia z Hardeku, vzat na závazek (zatknut) od rychtáře staropražského, že neuctivě se choval k manželkám dvou měšťanů, a musil se v radě stavěti, a málo mu platna výmluva na opilstvo; zavřen jest.⁹⁾

¹⁾ Monum. univ. III. 124.

²⁾ Diplom. musej. 1603.

³⁾ Arch. univ. A. 14. a 361.

⁴⁾ Zemsk. arch. Opisy z Prachatic.

⁵⁾ Dvorský. Paměti. č. 14.

⁶⁾ Arch. univ. A. 14. a. 404, 408.

⁷⁾ Kantor Jan Pšenička v Bystřici u Benešova, byv stížen vězením, až do Kutné Hory sobě r. 1592 o pomoc dopsal, volaje se k Horským jako k rodákům svým. Listář Nováckův 50.

⁸⁾ Arch. univ. A. 13. b. 54.

⁹⁾ Arch. pražs. 1280. 156. Také č. 1234. 174.

Na příklad r. 1599 Sedlečanské žádá, aby vyšetřili, co má činiti správce Václav Svátek s děkanem, kterak se ta šarvátka stala; při tom ovšem připomíná senát universitní, že mu náleží „subjectum“ své zastávati. Téhož roku 1599 rektor Bacháček žádá inspektory školní i děkana v Nymburce, aby mu pomohli trestati vinného učitele Oldřicha Litoměřického, nutno-li, aby ho dali zavřítí vězením, poněvadž ze školy vystoupil a špiní dobrodince.¹⁾

Šlo li o vysoké pány a zvláště od počátku XVII. století, kdy universita z náboženských ohledů byla katolickou vládou tísněna, pozorujeme leckdy při obhájení soudní stolice universitní a rektorů rozpaky. Když správce od sv. Václava na Zderaze Matiaš Novacius Rožmberský r. 1602 provinil se proti mocnému hofmistru Křištofovi Lobkovicovi tím, že mu nechtěl propustiti poddaného žáčka, pán poslal pro správce městského rychtáře; s tím Novacius nešel; pán ho dal obeslati císařským rychtářem, tomu učitel neopovážil se vzdorovati; šel a dal se zavřítí do staroměstského vězení; mistři v Karolinum dlouho se radili, kterak obhájeti své jurisdikce; rektor nejprv bral radu u jednoho, pak u dvou jiných kolegů, potom učinili koncilium, v němž rozhodnuto, že přijdou dva k primasu Václavu Krocinovi z Drahoběje, jenž byl protivník university nedobry. Nezastihli primasa doma, aniž psáno, že by byli naléhali dále i více.²⁾ Právě tenkrát byl v nich veliký strach z vlády. Také nevíme, rektor osmělil-li se namítati co proti nálezu zemského soudu, jímž roku 1555 Jeronym z Drást, bakalář poříčský, odsouzen byl v zemskou kázeň. A je při tom i jiná zajímavost, proč se dostal bakalář pražské universi do Daliborky. Žaloval totiž u zemského soudu purkmistra a radu města Sušice, že ho několik neděl drželi u vězení bez příčiny. V nálezu zemského soudu stojí, že choval se bakalář k Sušickým neposlušně, proto že se bře v kázeň.³⁾ Roku 1617 universitní rektor a mistrové nechtěli hájiti své jurisdikce již ani proti konšelům staroměstským. Ti zavřeli mistra Virgu Hostinnena na kolik dní, a mistři přes to, že byli prošení, neujali se ho nikterak; nechtěli Pražanů „obtěžovati“, poněvadž Virga měl zlou při a nefádný život; když prý ho pustili z vězení, chodil se dzbáuem po rynku a připtjel kde komu. Místo ochrany rektor hnál Virgu na Moravu na paedagogii pro získání lepších mravů.⁴⁾ Bývaly tedy při hájení universitní jurisdikce všelijaké výjimky.

Vyprostil-li rektor oficiálně vazby a trestu městského, z toho neplynulo, že budou trestu vůbec prázdni. Často místo šatlavy města venkovského nastal pražský kurník nebo i „rathouz“. Když r. 1617 Jan Proškovský, správce v Turnově, jakž svrchu tknuto, žaloval, že Turnovští zavřeli mu kolegu, městská rada vysvětlila

¹⁾ Dvorský. Paměti. č. 50.

²⁾ Arch. zemsk. Oeconom. 17. 131.

³⁾ Rukop. v univ. knihov. 17. C. 30. 291. Ortely zemsk. soud.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. a. 66. 68.

věc tou měrou, že rektor pozval kollegu i správce a zavřel v Praze oba. Při tom ovšem nepřeme, že rektor universitní v trestání býval někdy velmi mírný. A což rád to slyšel, když za odsouzeného učitele někdo se přimluvil. Hned odpouštěl. R. 1602 odsoudil mistra Tobiáše Malkovicia (Malkovia) Horažďovického, správce u sv. Štěpána v Novém městě Pražském, pro mrzuté klepy, jež dělal o administrátorovi Václavu Dačickém, do vězení rathouzního, ale když administrátor učinil přimluvu, rektor hned „rathouz“ odpustil s výstrahou, aby mistr klevet nechal.¹⁾

Vědouce, že se k officialům v Praze trestem příliš nepřikračuje a sami trestati nesmějíce, konšelé městští někdy bez valných okolkt officialy vypovídali, skoro vyháněli. To se rektorovi universitnímu také nechtělo líbiti. Viděl i v tom porušení své jurisdikce: officialové měli propouštění býti jen s volí jeho. Bacháček rektor roku 1600 píše do Poličky napomenutí konšelům, aby správcové škol, když z mezi svého povolání vystoupí, ne hned byli vypovídáni, nechť prý se věc vznese na rektora, a ten napraví.²⁾ Pro dobrou vůli rektorové sami zmocňovali leckdy městskou radu, neb inspektory, aby úředně vyřídili důtky a výhrůžky nehoduým officialům. Bacháček píše roku 1608 do Turnova konšelům o nedbalém učiteli Danieli Vratislavském, proč prý, inspektori se v to nevložili, a slibuje, že ho, nepolepší li se, vyžene: „Kudy tam, tudy ven“.³⁾

Vrchnost universitní neobhajovala svých poddaných officialů školních jen tím, že ji vybavovala z cizích práv, ona pomáhala všelijak jináč. Dosti zhusta rektor nucen byl psáti městským radám i šlechtickým a jiným soukromým osobám, aby neutiskaly učitele platy nedostatečnými, neb aby jiným povinnostem svým k officialům činily za dosti; farářům psával, aby slušné stravou opatřovali učitele, a což kolikrát rektorové se napsali a naprosili, aby vrchnost panská propustila officiala z člověčenství, z poddanství, jež mu překáželo v povolání. Ty listy a prosby jsou na jedno brdo: universi vychválí dědičné vrchnosti svého spoluonda a slibuje, když bude propuštěn, svou i jeho za to vděčnost. Roku 1602 prosí Marketu Berkovou z Lippy, aby z člověčenství vypustila bakaláře Jana Tykalidesa, syna skutečského souseda Mikuláše Tykalidesa, universi slibuje, že on toho svými modlitbami odsluhovati připovídá.⁴⁾ Prosíce Jana Housku ze Zahradky na Pošni za propuštění a výhost mistra Pavla Essinia, rektor a rada učení Pražského vykládají pánovi, že lidé svobodní v svobodných uměních mnohem výše prospívají než ti, kteří člověčenstvím a poddaností zavázáni jsou.⁵⁾ Při prosbě univer-

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 144.

²⁾ Adámek. Beseda Učit. XI. 239.

³⁾ Dvorský. Paměti o škol. č. 451.

⁴⁾ Arch. zems. Oekonom. č. 17. 1 2.

⁵⁾ Dvorský. Paměti. č. 250 Jiné přimluvy čtou se v arch. univ. A. 13. b. Na př. roku 1610 universi přimlouvá se u hraběte Šlika za Jana Ophthalmia,

sitní za výhost šlo hlavně o to, aby učitel nemusil platiti. Rytíř Vratislav z Mitrovic r. 1604 chtěl za propuštění Tobiáše Fabricia, správce v Přibrami, 400 kop míšeňských. A sleviti nechtěl, dovědév se, že otec toho Tobiáše při veselce svojí pronaložil do několika set. Dostí se namáhal rektor Bacháček, aby ukázal, že synovi po veselí otcové nic není, proti synovi že se otec v skrovnosti zatvrzuje beztoho.¹⁾ Rád sobě zapsal Bacháček do universitní knihy, že jeho přimluvou bez ouplatku propuštěn byl z členčerství Pavel Romerus Nepomucký od Štefana Šternberka.²⁾

O vysvobození kantorův a sukcentorů spíš a hustěji konšelé psávali k vrchnostem nežli universi. Činili tak obzvláště v té případnosti, když se chtěl kantor ženiti a v městě osaditi se za souseda. Na př. Hoští r. 1576 píše Jaroslavovi Trčkovi, že Jan kantor, někdy Matouše řezníka z Ledče syn, jež Trčka byl daroval svému bratru Buriánovi, v škole jsa pojal za manželku chudou děvečku a že by mohl přijíti k opatření živnostíkou, i protož aby pán vyprosil mu u bratra propuštění z členčerství i se spravedlností jeho s (dědictvím), má-li jakou; prý připovídá se všemu rodu, pokud živ bude, uctivě se chovati a vděčností se odslibovati.³⁾ Též Horští r. 1608 psali Jindřichovi Štřelovi z Rokyc, aby dal výhostný list křivsoudovskému poddanému svému Petru Petridesovi, sukcentoru sv.-barborskému, majíce naději, že nepochybně jistým řízením božím v škole na další čas pobude; dověděvše se však, že se miní ženiti, prosbu psali pánovi znova, aby sukcentor mohl to, co před sebe z vnuknutí božího a s radou dobrých lidí vzal, ku konci přivést.⁴⁾ Podobně Rakovníčtí prosí r. 1617 Litvína z Řtčan a na Hořovicích, bejtmana kraje Podbrdského, aby pustil Petra Vaníčka z Dlouhého Oujezdce, literního umění mládence a sukcentora v Rakovníce, že se miní ženiti a živnost zavěsti.⁵⁾

Ty příklady za jiné mnohé. Ostatně konšelé, když se vyšší officiálové minili ženiti, psávali za ně k vrchnostem také a ne universi, ovšem z toho důvodu, že šlo při tom o jich nového měšťana. Takž pro příklad čteme v knize novoměstské⁶⁾ list z r. 1604 k paní Anně z Landštejna z Michnic na Nebelčevch, Vildštejně a Sosni, aby propustila Václava Chalibaea Blovského, správce

kollegu v Klatovech (fol. 498). V rukop. A. 14. b. Ještě roku 1620 je z university přimlůva za Tomáše Martinidesa Černovického, u rytíře Zikmunda Matiaše Vencelika z Vrchovišť (850). Za mistra Jakuba Žabonia správce u sv. Jindřicha v Praze, roku 1612 jest prošeno po daleku: Kampanus rektor prosil Bobuslava z Michalovic, ten aby prosil kancléře, kancléř aby se přimluvil u manželky své. Tamž A. 13. b. 192.

¹⁾ Dvorský. Paměti. č. 261.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 244.

³⁾ Listář Nováckův. 19.

⁴⁾ Zemsk. arch. Opisy z Hory. Listář Nováckův. 98. 99. Dačický II. 110.

⁵⁾ Arch. rakovníck. Kopíř z r. 1609.

⁶⁾ Arch. pražsk. č. 402 fol. 275. V též knize fol. 187 z r. 1602 jiný příklad o Šimonovi Smicheovi, za něhož prošen Jaroslav z Vartenberka.

školy u sv. Václava na Zderaze, že chce se v Praze osaditi. Stejně Kutnohorští r. 1611 prosí Ondřeje z Ostešova, císařského hejtmána v Chlumu, o výhost Matiaše Vitova Chlumeckého, správce u sv. Barbory, z člověčenství a poddanosti, již králi zavázán; chce prý se v Hoře usaditi.¹⁾ Konšelé psávali vrchnostem za své učitele pospolu s universitou neb i bez ní nejochotněji tenkrát, když svěvolností vrchnostenskou měla škola potkati škoda. Na příklad r. 1570 připadlo Katerině Lokšanové z Šternberka a na Zelené Hoře na mysl, rychle povolati si ze školy svatomichalské v pražských Opatovcích bakaláře Linharta Nepomuckého. I zastali se poddaného bakaláře Novoměstští a žádali nejen aby ho v škole nechala, ale nad to aby ho zbavila poddanstva. Psali, kterak jim na tom záleží, aby mládež k obecnému dobrému, církve svaté křesťanské rozšíření, cti a slávy boží v obcích rozmnožení se vedla, a poněvadž ten Linhart hodí se od Ducha Páně ne tak k jiným světským věcem jako k učení literárnímu, jehož jest žádostiv jak jiným udělovati tak od jiných učenějších nabývati, proto tedy že prosí konšelé, aby při svém povolání zůstati směl a z poddanství byl propuštěn, a to zvlášť „pro ty milosti a dary buoží, kteréž pán Bůh k rozšíření cti a slávy své i k spasení mnohých duší prostředkem jeho práce v lidská srdce vlivati ráčí, aby skrze jeho od učení odtržení dílo buoží k zmaření nepřišlo.“²⁾

Strhování učitelských osob od jich dědičných vrchností velikou a schvalně měrou objevuje se v prvních letech XVI. století. Pražané i universita tehda r. 1516 vymohli na králi list, aby od pánu rytířů a vladýk nebylo na mistry, bakaláře a studenty saháno jako na lidi dědičné, což je na škodu a lebkost privilegií učení Pražského. A přes tento list za všechny časy potom, byť ne tak hustě, tu ona vrchnost táhla se k učenému poddanému svému; takž nezbyvalo než prositi, při čemž významno, že Heralt z Říčan r. 1554 ani arciknížeti Ferdinandovi, když za to žádal, nepropustil z poddanstva bakaláře Jana Šolmestra vymlouvaje se, že ho potřebuje sám za učitele do města Švihova.³⁾

Bylo-li potřebí, universi rovně tak jako o výhosty psávala přimluvy za vydání listů zachovacích svým pořízeným učitelům Kantorům zase tak obvyčejně vymáhali takové listy konšelé. Na příklad v Hoře r. 1602 Jan Streje Písecký, kantor, poslal si do Písku pro list zachovací, ale neobdržev ho poprosil konšely horské, aby se přimluvili; prý Písečtí mají obzvláštní zvyklost (jns consuetudinarium), že nedají listu, leč se udá, kde se člověk usaditi chce. Přimluvili se tedy Horští, ale s vymíněním, že kantor v obci zůstane a svým uměním i jinak bude posluhovati.⁴⁾

¹⁾ Nováčkův Listář. 112.

²⁾ Arch. pražs. manuál novoměst. č. 397. H. 11.

³⁾ Č. Č. Mus. LXXIII V. Listář Schulzův č. 2.

⁴⁾ Kutnoh. arch. Lib. memorab. 1602. Výpis prof. Hejnice.

K rektorovi a k universitě officiálové utíkávali se nejen za přichranou své osoby, ale někdy i za opatření svých věcí cenných. Pravda, často to nebylo, officiálové obyčejně neměli nic dražšího, co by do universitního fisku pod dohled mistrů skládali, ale Kašpar Ambrosii z Hoštiky (Hosticenus), když byl r. 1608 povolán do Polska k vyučování v rodině Stanislava Stadnického, vojvody z Zinygrodu a na Lanczutu, žádal universitní vrchnost svou, aby mu aspoň zachovací a výhostní list do universitního fisku schovali, a mistři učinili rádi.¹⁾

K jurisdikci rektora akademie Karlovy konečně příslušelo stvrzovati poslední vůle nebo kšafy školních officiálů jakožto oudů universitních, když byli umřeli v službách školských. Poslední pořízení i věci po officiálech, neb aspoň jich soupis měl rektoru býti podán, a rektor s radami svými učinivše s kšaftem po právu, vydali v právním čase každému, co v kšaftě psáno. Věc ovšem nechodila obyčejně hladkou cestou. Officiálům jakožto mladým lidem sotva kdy přišlo na mysl psáti kšaft; když je popadla smrtelná nemoc, přišli z radnice ti, jimž náleželo kšaft psáti, a co napsali, zůstalo i bezděk v radním domě. Odtud ty shánky rektorů dopisujících do města, kde učitel umřel, zanechal-li kšaft, jsou li věci sepsány, proč se to neposílá tu, kdež náleží. R. 1599 rektor Bacháček chtěje z Benešova kšaft bakaláře nebožce, s důrazem připomíná, že kšaft náleží pod jurisdikci jeho a slibuje, až ho sivrčí, že každý užije, co v něm.²⁾ Do Velvar r. 1599 Bacháček rektor vzkazuje, kdyby neposlali mu poslední pořízení zesnul ho mládence, že by nemohl tam dosazovati ke škole učitele, neboť rodiče a přátelé nebožtíkovi nevyhledávají statečku po zemřelém jinde než v universitě, jejíž právem se kšafy utvrzují.³⁾

Ale přihodilo se nejednou, že úřady městské, zemské a královské schválně chtěly tomuto právu rektorovu na překážce býti, buď vyhlášovaly učitelské kšafy ze svého práva, nebo snažily se i samy děditi, zvláště když officiál při náhlé smrti nekšaftoval. V prvním případě uvádíme za doklad Mělnické, kteří r. 1599 pobrali na rathouz kšaft správce školního Gabriele Jodoka (Jodocius) i s věcmi po něm s výslovným nelichotným důvodem, že jim po mistrech v universitě nic není.⁴⁾ Toť se ví, že se Bacháček rektor hlásil. Věc mrzela ho tak, že podáváje brzy potom Kouřimským učitele, aby takové urážky předešel, schválně jich o kšafy učitelské

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 14. 616.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 11. Jiný příklad z r. 1599 Senát univ. píše do Žitav o kšaft po Janu Latomovi; též rok Bacháček rektor píše do Nov. Kolína o kšaft správce školního Zachariáše Chalibaca. Dvorský. Paměti č. 53 č. 63 a j.

³⁾ Dvorský. Paměti č. 53.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 48.

napomenul; prý kdyby správce u nich umřel, kšaft jeho aby tvrzen byl v universi.¹⁾

V druhém případě poučný jest zápis o svrších po Davidovi Mikrolovčanském, sukcentorovi svatoštěpánském, zavražděném r. 1612. Osadní pražského sv. Štěpána sebrali věci v první ránu.²⁾ Ale rektor se nedal, hrozil, psal, žaloval. Novoměstští po prve se omluvili. Psali rektoru a professorům učení Pražského smírně, že inventář statku zůstalého někdy po Davidovi, sukcentoru, tak jak jim od písaře radního Jindřicha Kozla z Peclínovce do rady byl složen, odsílají s omluvou, že písař na skrácení akademie nic učiniti nechtěl.³⁾ Ale věc se zapletla. Přihlásila se náhle k dědictví po sukcentorovi královská komora a císařský rychtář. Psali tedy Novoměstští druhým listem, že úředníci osadních u sv. Štěpána svršky vydati se zpěčují, poněvadž spor o dědictví jest na soudním rozeznání před novoměstskou stolicí.⁴⁾ Mistři neustoupili. Sháněli pomoc u defensorův a obhájili jurisdikce rektorské. V dubnu r. 1612 cis. rychtář a komora upustila od dědictví Lovčanského, jež vz'ti chtěla jako odúmrtí, ale zřejmě vytkla, „aby to nebylo k praejudicium králi.“⁵⁾

Zemřel-li školní official v městech Pražských, vrchnost jeho universitní nařizovala, aby odpové vysoké školy mrtvého provodili k hrobu. I to se mohlo přihoditi, že universitní mistrové přijali mrtvého učitele školy latinské do své universitní kaple Božího Těla k poslednímu odpočívání. Aspoň Tobiáš Tábořský bakalář, rektor školy žatecké, položen sem k samému vchodu do kaple r. 1582 a na jeho tabuli hrobovou vstaven zbožný nápis nad jiné delší.⁶⁾

¹⁾ Tamž. 50.

²⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 364.

³⁾ Arch. pražs. č. 403. 227.

⁴⁾ Tamž. 232.

⁵⁾ Arch. univ. A. 13. b. 123.

⁶⁾ Arch. univ. A. 17. IV.

V.

Officiálské důchody řádné.

Zdá se, že od dob, kam lidské paměti sahají, učitelé mládeže co do důchodů nikdaž neměli se valně dobře. Hovoří o tom klassikové řečtí a římské, dotýká se toho v ranní době křesťanské sv. Pavel ¹⁾, a nebylo by nesnadno ze všech pozdějších dob shrnouti nemalý počet dokladů o bídě stavu učitelského. U našich sousedů německých v nové době Melanchton psal o všelijaké bídě paedagogů (De miseriis paedagogorum), po něm slavný učitel štrassburský Jan Sturmius nařká, že učitelé utíkají svého povolání pro nouzi, a kdyby měli slušnější mzdy, že by byli také obecně víc váženi. ²⁾ Nastupuje školské správcovství v Brunšviku, humanista Frischlin, vykládá v řeči zahajovací o bídném povolání učitelově a tvrdí, že jsou města, v nichž pasák lépe placen než školní mistr. ³⁾ O učitelích německých pro jich ubohost psány satiry. Vykládáno, že při své nepatrné mzdě, aby obstáli, jsou astrology, věštcí, hádající o šťastných planetách, dělají kalendáře, gratulace bez počtu, běhají po domech, kde co k snědku a k pití, jsou šašky při svatbách a křtinách. ⁴⁾ S bédou svoji učitelé dostali se i na prkna divadelní. Čert posmívá se v jednom kuse Mauritiově, že učitelům tak hořký život způsobil, že nejdříve raději by dobytčat hlídali nežli ve škole se trápili. ⁵⁾

Kterak vedlo se příčinou důchodů učitelům v království Českém, o tom v této stati. Úvodem připomínáme jen, že z líčení Pavla Stránského, jehož osobní zkušenost padá v hranu XVI. a XVII.

¹⁾ Timoth. I. 5. 17. Uvádí o dobrých správcech, že dvojí mzdy hodni jsou a vzpomíná Pisma, jež dí: Nezavížeš úst volu mláticimu; hodent jest dělník mzdy své. Učitelé XVI. věku na tyto texty se odvolávali často.

²⁾ Kückelahn. Joh. Sturm. 90.

³⁾ Monum. Germ. paedag. I. LXX.

⁴⁾ Janssen-Pastor. Culturzustand. d. d. Volk. 77.

⁵⁾ Kus: Von dem Schulwesen od Jiřího Mauritia Janssen. Gesch. d. d. Volk. II. 355.

století, vysvětluje, jakoby zaopatření učitelstva na školách bylo slušné.¹⁾ Naproti tomu Jan Kocín z Kocínětu, slavný právník náš, v předmluvě k Rhetorice Hermogenově roku 1579 vydané napsal, že nevzdělanému davu jsou dokonalý vzor učitelé ti, kteří obrátivše na studie všecek podíl dědičný v nejhorší octnou se nuzotě a po vrch hlavy v dluhy zafednou; když věřitelé jim zabaví majetek a knihy v dražbě prodají; když je pro dluhy do vězení sázejí; když si netroufají vycházeti lidem na oči a v ulicích jen zákoutí neb klikatiny hledají, aby na ně nepřipadl věřitel: když mají tovaryšstvo a žebrotou a jsou za povrhel kde komu: to znamená mnohým v naší době život učitelský.²⁾

Důchody učitelské zažily svůj rozvoj. S počátku městského zřízení a škol farních — zdá se — neplatili patronové učitelé ničeho: dali mu jen právo ve škole učit a školou a chrámem se živiti.

A kterak učitel školou se živil a vydělával? Nejprv tím, že bral od žáků školní plat. Ty školní platy všelikteraké budou asi nejstarší důchod oficiální. Druhý učitel vydělával tím, že s žáky, jež byl naučil zpívati, posluhoval při kostelních funkcích, začez oběma, učitel i žákům, připadal některý groš. A poněvadž učitelé nemohli obstáti o takových důchodech, vznikla dle ní doby přirozené snaha, aby také měšťané, sousedé některak přispívali učitelům na živobytí. Ta snaha došla svého naplnění, však způsobem podle nynějších pojmů a zvyků sociálních přímo nešťastným: žebrotou. Učitelé s žáky chodili v určité časy dům od domu prosit, žebrot. Ta žebrota měla všelijaká latinská jména, ale přes pěkné jméno zůstávala zebráním, z něhož učitelé mívají důchod. Ty byly důchody nejstarší.

Když pak časem vzrostlo obecní jmění nebo když uvážliví vzdělání měšťané sami skládali hotový peníz nebo činili odkazy gruntův na školu: vznikaly fondy školské, vznikl i stálý peněžitý plat oficiální, jemuž jméno stoječ, stane, salarium. A ten plat vyplácela obec, vrchnost. Stojatý plat jest v rozvoji učitelských důchodů více poslední, nejmladší.

Ale poněvadž ani při platě stojećím, jednak pro jeho nevalnost, jednak z konservativnosti starých zvykův a řádů, ostatní drobné starší důchody učitelské nezbyly: poznává se již napřed, že i úhrnné, současné učitelské důchody bývaly z míry rozmanité.

Býval to tedy důchod stálý, pevný, jenž byl na penězích nebo také na deputátě. Druhý způsob příjmů učitelských byl důchod sic řádný, rok co rok stále vybíráný, ale co do výsledků měnivý: záleželo dle toho ze školních platů, jež žáci přinášeli, dle toho z všelijakého koledování. Důchod tento jest, jakož řečeno, starší onoho

¹⁾ Stránský-Tonner. Respubl. bojoh Hl. VI.

²⁾ Aut. Truhlář: Příspěvky k dějin. stud. humanis. Česk. Mus. filolog. 5. 461.

prvního, pevného. Třetí způsob důchodů byl zholá nestálý, jenom případný; hlavní jeho částkou byly odměny za pohřby, při nichž oficiálové s žáky zpívali.

Položíme nejprv o důchodě pevném, jenž byl na penězích a na deputátě. Deputát na natura byla leckde od vrchnosti oblíbenější forma platu nežli hotové peníze. Býval to zvyk po století trvajícím, že všelikteraké služby veřejné odměňovaly se obilím a jinými dárkami z hospodářství obecního. Ve Falknově ještě dlouho v XVI. století učitel si sbíral po domech po snopu a z dvorů městských po pěti snopích a po chlebě.¹⁾

Zprávy o pevných platech „stojatých“, peněžitých jsou staré, ale nejedno město dlouho do XVI. věku stojecímu se vyhýbalo. Ba o učitelích vesnických a na mnoze i maloměstských, cizích i našich, lze říci, že bývali vždy odkazováni jen na to, co děti přinesly; platu stojecího ze neměli.²⁾ V Němcích teprv od doby reformační vcházelo v obecnější zvyk dávat učitelům stojecí plat, byť velmi nuzný.³⁾

U nás bývaly stále roční platy učitelstvu dávány tu, kde na to byla získána zádušní nebo jiná stipendia. Dobrodinci ode dávna po všechny časy k záduším chrámovým odkazovali peníze i pozemky, aby byly nejen knězi ale i druhdy oficiálům. Jako byly dědiny na výživu farářovu zvány farářstvím, nápodobně „žakovství“ „kantorství“ byly dědiny ke škole,⁴⁾ aniž platily jen žákům. Žakovství byl pojem tak široký, že pojímal v sebe vše, co se školy týkalo. Byly tedy při obetech lány dědiny a louky i jiné pozemské zboží, z něhož plat nebo plod vydáván školnímu správci od toho, kdo to záduší spravoval.⁵⁾ V Kutné Hoře na pomoc platu oficiálského Zikmund Kozel z Riezntálu r. 1598 koupil dvůr ve vsi Peboři za 200 kop gr. česk., k čemuž konšelé ještě přidali povinnost dvou robotníků ze vsi Blinky.⁶⁾ Ferdinand I. dal na pomoc stánci oficiálské v Litoměřicích r. 1549 plat ze vsi Záhořan; určil totiž zakladací listinou,

¹⁾ Denkwürdigk. d. St. Falkenan. Pelleter. 89.

²⁾ Gewöhnlich waren die Volksschullehrer, selbst in den Städten, ohne festen Gehalt und nur auf das Schulgeld angewiesen. Janssen-Pastor. Culturzustände 31.

³⁾ Monum. Germ. paedag. I. XLIX.

⁴⁾ Archiv Český XVII. 60. r. 1506 žakovství při prodeji Brandýsa nad Orlicí.

⁵⁾ Na příklad v Poděbradech ze statku Hyzovského v Kluku vycházel již v první polí XVI. věku plat rektorský každý rok 12 mandel žita, tedy plat obilní stálý, výroční; když roku 1550 Zlěněk Černín z Černína, hejtmán poděbradský, k ruce císařské statek onen koupil, převzal povinnost školní, ale smluvil s rektorem, že bude panství vydávati místo mandelů obilí suté, a to půl třetího korce. Arch. poděbr. Regist. žlut. fol. 91. V Hoštee farář užíval louky a půl lánu dědiny, určené na vychování rektora a mládence; r. 1615 je o tom správa, že tak činí farářové od 50 let. Hlad. ý, Posel z Budě. 1877. 706. K tomu dokládáme, že lán rolí držel 12 kop záhonů, záhon byl zdělí honu honu pět provazců, provazec 72 loket.

⁶⁾ Nováček. Listář kutnoh. škol. str. 57.

aby z té vsi, kterou drží Oldřich Dubanský z Duban na Liběšicích, vydáváno bylo ročního platu stálého holého, věčného ročně 30 kop českých. Ten plat aby vybíral purkmistr a mistru školnímu aby ho vydával. Mimo to povolil, aby každý, kterého řádu a stavu by byl, té škole mohl pro vychování mistra jednoho nebo víc a na pomoc chudším žákům statek svůj všecken aneb na díle dáti neb odkázati. Konšelé buďte toho pak věrní vladaři.¹⁾ Snůška podobných příkladů byla by velická.

V Praze náležely k duchodu zádušnímu také jiné objekty. Na příklad plat k škole sv. Havla vycházel i z krámů okolních, zvlášť z tarmarku.²⁾ Ovšem pořád naskýtali se dobrodinci a pomáhali.³⁾

Lze úhrnem říci, že obce konečně byly nuceny zřizovati stálý pevný plat učitelstvu, ber kde ber, poněvadž oficiálové těm školám, kde nebylo stojecího ani groše, vyhýbali se.

Nejstarší (pokud známe) zpráva o pevném učitelském platě u nás jest z roku 1370, tedy již ze XIV. věku. Ustanovuje Jošt z Rožmberka mistru a rektorovi školnímu v Rožmberce ročně kopu českou a pro stálost zapisuje ten plat na rychtu.⁴⁾ Tolikéž jednu kopu měl bráti od r. 1374 správce školní v Jaroměři, a to z kláštera tamějšího podle ustanovení arcibiskupa Jana. Ovšem byl za to povinen v kostele denně zpívati mši i nešpor; za obzvláštní zpěvy v chrámě klášterním měl bráti ročního deputátu 12 měr žita.⁵⁾ Jan z Rožmberka roku 1387 poroučí, aby z městských duchodů v Krumlově dávalo se správci školnímu ročně 20 grošů, kantoru 10 gr. Skoro k víře nepodobno, jak to málo.⁶⁾

V XV. století po bouři husitské dlouho není o pevných platech řeč. Co kde bylo zádušního, pobral Zikmund a jiní mocní. Učitelé asi přestávati musili na příjmech nepevných. Teprv od roku 1450 z Loun máme vzácné zápisy ukazující, že rektor školní ročně brával po dvou kopách, jednu o termín svatojirský, druhou o sv. Havle. Tu sluje plat učitelský merces, mzda — od r. 1463 salarium. Na tom platě zůstává v Lounech do r. 1568.⁷⁾

Koncem XV. věku stanice učitelova v Němcích někde dospěla až na 24 zlatých rýnských; ale to bylo řídko kde, spíš dostával

¹⁾ Arch. litoměř. Orig. pergam. Opis mi půjčil. dr. J. Čelakovský.

²⁾ Úředníci zádušní shánějí se po platě z krámu nově vystaveného ještě r. 1615. Arch. pražs. č. 1292. 154. 278.

³⁾ Arch. pražs. č. 108. A 15. Uvádíme jen z Malé Strany Jana Trojana z Bylan a z Rosfeldu, jenž roku 1609 odkázal k záduší sv. Mikuláše 500 kop míšeňských, aby z ouroků dvakrát v rok dáváno bylo správci, buď mistr nebo bakalář, po 6 kopách.

⁴⁾ Č. Č. Mus. 1880. 462. Zoubek. Též v Biblioth. místn. dějepis. IX. 48.

⁵⁾ Knapp. Paměti Jaroměře 13.

⁶⁾ Arch. krumlov. I. 3. S. a. N. 1. c. V témž arch. v Regest. II. 103 jest datum 1385.

⁷⁾ Výpisy z kn. I. E. 9. I. E. 34. arch. lounsk. Vypsal a poslal A. Merz.

učitel místo peněz něco žita neb jiný deputát.¹⁾ Ve Vídni přední kantor školní, jemuž slušela veliká povinnost kostelní, bral od roku 1460 ročně 12 liber haléřů, dva dreilinky vína (t. j. 1280 pinet) a díl toho, co chlapeč platu nosili.²⁾ Toho vína bylo by dosti, ale plat přemrštěn nebyl. Nikde nepociťovali nutnost platiti učiteli mnoho. R. 1519 rada ve Frankfurtě usnesla se, aby najat byl učitel na týž plat jako má žoldněf, a za to aby chováno bylo o žoldnéře méně.³⁾ Tak v Němcích.

Z r. 1500 máme před rukama důchod učitelský z Dvora Králové. Není v něm o pevném platě nic; jsou to příjmy jen proměnlivé.⁴⁾ Touž dobou (1501) bylo rektorovi v obci Bydžově za pevný plat, že mu sousedé povinni byli vydávati ročně dýmného po 10 haléřích míšen. z komína a podruží po jednom haléři.⁵⁾ V týž čas, a nepochybně již v koncích XV. věku, rektor školní v Hradci Jindřichově brával 8 kop č. ročně; tenkrát v Hradci dostal tesař za deset dní práce kopu.⁶⁾ Za oněch 8 kop ročních bakalář v Hradci Jindřichově mohl roku 1516 koupiti 30 korců pšenice nebo dva voly po 4 kopách; libra masa hovězího byla v ten čas průměrně po 5 penězích malých, jichž šlo do groše českého čtrnáct; tedy za groš mohl bakalář hradecký poříditi ne celé tři libry masa a bral těch grošů ročně 480 (kopa po 60). Dnes by pořídil tři libry masa (po 32 lotech) asi za 1 zl. 26 krejcarů. Jsou tu položena tato všelijaká přirovnání cen proto, aby bylo pochopeno a dobře posouzeno stojecí ročních 8 kop na hraně XV. a XVI. věku.⁷⁾

Do polovice XVI. století salár učitelský někde o něco vzrostl, ale jinde vyskytuje se menší nežli byl před 50 lety v Hradci Jindřichově. V Kadani r. 1542 správce břepe pevné stance roční 20 kop míšeňských (t. j. 10 českých). Neopatrivše učiteli stravy na faře, tíž Kadanští vedle stance správcevi na výživu dávají expense 26 kop v dávkách týdních, což úhrnem 46 kop; kantoru dávali 20 kop stance a 16 za stravu, dvěma „auditorům“ pomocným stance nedáváno, jen stravné 17 kop.⁸⁾

Táborští platili r. 1544 bakaláři ročně 14 kop míš. stojecího, ale aby pomíjel koledování.⁹⁾ O deset let později tábořský bakalář břepe 20 kop z platů zádušních, ale musí z toho dávatí kantorovi 6 kop a sukcentoru kopy dvě. K tomu měl již pak jen, co záci

¹⁾ Janssen. Gesch. d. d. Volk. I. 26.

²⁾ Hormayer. Gesch.: Wien. V. CLXXXVI. R. 1500 v zemích rakouských byla libra masa po 2 haléřích. Janssen. Gesch. d. d. Volk. I. 325.

³⁾ Schulz. D. deutsch. Leben. I. 188.

⁴⁾ Bukopis dvorský v mus. Česk. fol. 32.

⁵⁾ Lib. memorab. č. 1. Bydžov.

⁶⁾ Registr. parkmistr. v Hradci z r. 1487. 145—189.

⁷⁾ U sv. Anny v Krakově měl rektor školní roku 1535 ročně jen čtyři hřivny. Wiszniewskiego Hist. liter. polskej. IV. 215.

⁸⁾ Reif. Gesch. des Volksschulwes. v Kaaden. 8.

⁹⁾ Program gym. v Táboře. 1863. 5.

donášeli.¹⁾ Brával tedy bakalář tábořský stálého platu 12 kop ročních, o hodně méně než v Kadani bakalář. V Litoměřicích na škole partikulární první rektor Adam ze Žatce r. 1550 měl 30 kop stojecího platu ze Žihofan a 30 kop stravného od obce.²⁾ Toť plat neobyčejný, brávalť profesor Pražské university mistr Kolín za svou řeckou lekturu beze všech příměnků 90 kop mš.³⁾ Farář v Mostě měl tehdaž (r. 1550) všeho všudy 166 kop, a za to živil kaplany 2 a učitele.⁴⁾ Jiní faráři tou dobou měli méně; kouřimský od r. 1552 brával 89 kop, mikulášský v Praze měl r. 1554 76 kop služného.⁵⁾ Pražský purkmistr, když úřad držel, ten město dostával 15 kop grošů českých; na ten peníz musil chovati služebníky purkmisterské; teprv od r. 1565 mu přidáno 5 kop, že bylo draho.⁶⁾

Na přirovnanou platů našich učitelů stáj tu ještě, že v Kladsku r. 1558 dávali učitelé ročně 34 kopy mš. a kantorovi 20, což byl jeho příjem asi i se stravou.⁷⁾ V Querfurtě roku 1555 rektor měl 20 zlatých, kollega 12 a třetí učitel jen 4 zlaté.⁸⁾ Z'atý rýnský platil tehda 50 grošů míšeňských, onen německý rektor bral tedy v tehdejších českých penězích 16 kop a 40 grošů na míšeňsko počítajíc. Měli-li naši správce školní v polou století XVI. platu stojecího (beze stravy) průměrné 16 kop míšeňských, pohledíme do tehdejších cen, abychom ten plat správně ocenili. V polou století korec pšenice některý drahý rok vystoupil až na kopu grošů mš.; tu by byl v drahotě koupil správce školní 16 korečů pšenice za svůj všecek plat; v roce úrodnějším by byl pořídil korečů snad i na třicet, tedy tolik jako na počátku století. Za 16 kop míšeňských v polou století sotva koupení volí dva; libra masa byla po 11 penězích: šlo-li 7 peněz na míšeňský groš, správce pořídil sobě za celé své stojecí 611 liber masa, kdežto na počátku téhož XVI. věku koupil za svůj osmikopový plat 1440 liber masa; kopa vajec byla za 12 grošů, žejdlík vína českého za 6 peněz, žejdlík piva 3 penize; správce mohl sobě tedy koupiti za 16 kop míšeňských 1120 žejdlíků vína nebo 2240 žejdlíků piva. Kdybychom pravili, že nejlepší kopa míšeňská v oné době držela v sobě stříbra za naše 3 zlaté 50 kr., nepochopili bychom stance správcovy dobře, neboť dnes by za všecko to stříbro pořídil 466 litrů obyčejného piva, kdežto bývalý bakalář koupil, jak dotčeno, mnohem víc.

¹⁾ Tamž 6.

²⁾ Lippert. Leitmeritz. 462.

³⁾ Arch. místodržít. Missiv 50. 177. Melancthon měl ve Vittenberce od roku 1536 platu všeho všudy 200 zl.; do té doby jen 100 zl. Monum. Germ. paed. VII. 9. 5.

⁴⁾ Winter. Život cirk. 548.

⁵⁾ Nejstarší kniha záduš. 74. V arch. pražs.

⁶⁾ Arch. pražs. č. 1239. 146.

⁷⁾ Borový. Akta konsis. II. 232.

⁸⁾ Janssen-Pastor. Culturzustände. 75.

Majice vypisovati stanci učitelskou v druhé polovici XVI. století, začneme od platů v škole krumlovské. Tu mívál školní mistr 40 kop v rok; subdidaskalus 20 kop, kantor 20 až 26 kop, ku-toš 10 a notista 12 kop. První tři nad to požívali farské stravy, poslední dva jídali s choralisty kostelními.¹⁾ Dále všimneme si platů, které minil r. 1563 dávati učitelům školy katedrální v Olomouci biskup Marek Khuen, při čemž nás nemate pochybnost, založil-li biskup svou školu, jak zamýšlel, či nezaložil.²⁾ Biskup minil všecku školu i s učiteli chovati ročně 180 zlatými, zlatý po 70 krejcarech.³⁾ Z toho správce školní měl bráti ročně 30 zlatých (bez 16 grošů) týdněmi splátkami po 17 groších; druhý učitel (bakalář), i třetí (lokát) měli míti ročně po 13 zlatých; poslednímu učiteli určeno 8 zlatých 20 grošů; ten peníz všickni měli bráti, jen pilní jsouce, jinak se jim mělo pro nedbu strhovati. Správce měl ještě 6 zlatých na dříví, a pomocníci jeho měli se studenty chudými stůl. A poněvadž se v návrhu arcibiskupově o jiných důchodech nehovoří, bude to, co tu uvedeno, asi všecek peněžitý důchod officialů olomuckých. To jevil se král Ferdinand rok před tím (1562), obnovuje školu katedrálnou u sv. Víta v Praze, středější. Ten určil správci 60 kop a třem pomocníkům po 40 kopárh.⁴⁾

V Hradci Králové správce mívál do roku 1566 ročního salaria 12 kop jakožto plat za zpívání a lekcí náboženské, ostatek důchodu živobytního musil sobě vyprošovati všelijak. Roku právě řečeného zrušeny žebroty a přidáno mu nových 12 kop, takže měl úhrnem 24 kopy, kantor 8 kop, sukecentor 6, lokát 4 kopy.⁵⁾ R. 1567 Rakovníčti ustanovili ročně dávati rektoru školnímu místo dosavadních deseti kop 26 kop míš., kantoru 16, sukecentoru 4 kopy, ale od záků neměli první dva již nic více vybírat. K hořejším 26 kopám rektor rakovnický měl ještě zaručený, tedy pevný, výroční důchod o jedné kopě za kalendář. Že jemu i ostatním pomocníkům bezpečně obec slibovala a dávala o Vánocích po vedru piva, housei a při lovu rybničním po dvou kaptích, to, za mnoho nevážíce, nepřičítá tuze k pevnému příjmu celkovému.⁶⁾

Neobyčejně veliký plat „stojaký“ officialové mívali v Lounech, ale teprv od r. 1568. Tenkrát jim zrušeny některé koledy a jiná žebrání, a za to stanoveno, aby mistr správce brával ročně 48 kop míš. (při Suchých dnech po 12 kopách, bakalář (kollega) 24 kop,

¹⁾ Arch. kruml. Bez datum. I. 3 S a 1 f. R. 1557 vydáno školnímu mistru Křištofu Kuličkoví polouletního deputátu 20 kop míšeň. Tamž. I. 3. S a 2a. Tu jsou též kvitance učitelů na ony platy z r. 1558. Svědčí komorník rožmberskému

²⁾ J. Novák. Věstník Spol. Nauk. 1892. XV. 5.

³⁾ Krejcar byl za 6 malých peněz; groš míš. za 7 malých peněz. Tu by se rovnal zlatý rýnský míšeňský kopě.

⁴⁾ Arch. arcib. Opisy v zemsk. arch. 1562.

⁵⁾ Solař. Hradec. 541.

⁶⁾ Arch. rakov. Kopial z r. 1560. Sign. T. sv. I. 5. Levý. Dějiny Rakov. 192.

kantor a sukcentor po 12 kopách a pomocník učitelský, ze žakovstva vybraný, za práci měl bráti dvě kopy.¹⁾

V Čáslavi rektor měl od r. 1564 týdenního pevného platu po 7 groších českých, což činí do roka 12 kop míš. Kantor bral týdně 5 grošů č.; to je v rok 8 kop 40 grošů míš. Pouze v ten čas, co koledovali, neměli dostávatí týdenního platu.²⁾ V malém městečku Světlé nad Sázavou podle určení Buriana Trčky z Lípy r. 1578 rektor školní z ouroku polního měl bráti ročně 8 kop míš.; z pivovaru při každé várce piva řídkeho, co by ve škole vypili; denně s mendíky po pěti párech pecnech chleba a o svátcích některé přilepšení,³⁾ oběd totiž a konev bílého piva.

Je zajímavé k tomuto malému důchodu pevnému přirovnati pevný důchod vesnického učitele v moravských Rychalticích r. 1580. V panském urbáři zove se učitel ten zákem (což tu zajisté po starodávnu značí člověka literně vzdělaného); ten žák byl povinen sloužiti v kostele zpěvem, zapisovati roboty a povinnosti dědin, ke kostelu náležitých, a učiti ve škole. Za to měl kus role (nedí se, jak veliký), chalůpku na obecní zahradě; od rolníků usedlých, jichž bylo onoho času 98 ve čtyřech vseh, po českém groši brával ročně a od „zahradníků“, jichž bylo 13, po půl groši, což dohromady vydá 3 kopy 21 groš míš. stálého platu. K tomu pevným příjmem bylo ještě měsíční pivo „pozadní“, a to vždy po půl achtele (achtel = 12 pinet nebo 48 zejdlíků) a dříví, kolik potřebl. Ostatní nemnohý důchodek rychaltský byl případný jen.⁴⁾

Malinký plat rektor m val v Horšově Týně r. 1575. Jen 10 kop, a kantor 6 kop ročně; deputátu nie, ale platy od žáků.⁵⁾ Ještě hůře v Kouřimí. Tu nařiká r. 1584 správce, že mu dávají pouze 4 kopy míš. ročně a kantorovi tolikéž.⁶⁾ V Trutnově v týž čas dávali učiteli 28 kop⁷⁾ (ještě r. 1569 mival jen 10 kop a akcidence nebo přiměny). V Bělé platili 24 kopy (r. 1585),⁸⁾ a nebyl-li učitel na faře stravován, měl stálý plat na expensi 2 kopy 36 grošů měsíčně, což by obě dohromady činilo ročně 55 kop, kdežto v Slaném tato obojí summa roku 1589 vydala 40 kop při rektorovi, 20 kop při kantorovi.⁹⁾ Dvojnásobný plat stojecí (t. j. 40 kop) měl roku 1591 kantor v Trutnově, neboť byl spolu varha-

¹⁾ Arch. Lounsk. I. E. 34. Merz (archivní výpisy). Týž v Učitel. novin. 1885. 349.

²⁾ Dvorský. Pamět. o škol. str. 343.

³⁾ Arch. mus. listin. světel. Těž v arch. zems. katastr. Josef.

⁴⁾ Č. Mat. Mor. XIX. 362.

⁵⁾ Arch. pražs. kniha horšovotýn.

⁶⁾ Č. Č. Mus. LXXIII. V. č. 31. Schulz.

⁷⁾ Chron. Trauten. Hüttel-Schlesinger 222.

⁸⁾ Kat měl tam 13 kop 13 grošů ročně. Umlauf. Bělá. Rukop. v mus. 193. Arch. Památ. VI. 147.

⁹⁾ Borový. Medek. V dodatcích č. 11. Tenkrát Slanští nutili děkana, aby živil oficiály, patrně chtěli přispořiti na stálém platu expensi na stravu.

nikem, kromě toho bral ročně 4 korce obilí, 7 sáhů dřev. Ostatek byl již nevalný důchod a nejistý.¹⁾

V Brodě Německém stalo se r. 1584 nové opatření o platech. Přednímu správci školnímu od děkana z dobrovolné vůle odevzdáno platu ze zahrádek kněžských, jakž se schází každého roku, 10 kop míš., na kteroužto summu všickni oficiálové budou povinni desatero pacholátek lidí chudých „bez záplaty“ učiti. Od purgmistra a konšelů každého roku při času památky sv. Jiří a sv. Hlavla má platu vycházeti všem třem oficiálům do roka 10 kop míš., z kterýchžto přednímu správci pět kop míš., kolegovi tři kopy míš. a sukcentorovi dvě kopy míš. Též z rathauzu od pánův sukcentorovi každého kvartálu vycházeti platu má 1 míš. kopa. Týž rok přivedena koleda na stálý plat a kvartální plat od žákův jest na stálo upraven. Přijde každého kvartale dáti oficiálům půldesáté kopy míš. a za koledu 12 kop.²⁾

Plat kutnohorského svatojakubského správce vrchního byl poměrně stkvělý, měl dle návrhu z r. 1598 ročně 50 kop grošů (prý českých!); kolegovu salarium výroční vyměřeno 11 kopami českými, což 22 míš.; sukcentorové po 2 a po 3 kopách, kantor 6 kop. Správce svatobarborský měl míti stejně s kolegou jakubským (11 kop.) K tomu strava byla a příjmy nahodilé.³⁾ Chtěl-li pan Henyk z Valdštiny r. 1600 dávatí správci školnímu v Dobrušce mimo každodenní expensi a rozličné příměnký hotových ročních 40 kop míš., nebyla stance ta nejhorší.⁴⁾ To bylo salarium v Pisku menší. Správce tu bral 20 kop míš.; kantor 12, sukcentor 4,⁵⁾ tedy skoro stejně jako oficiálové v Kutné Hoře. V Žluticích správce měl víc; dávali mu r. 1597 i v prvních letech XVII. věku 24 kop (městský písař tam měl 20 kop, a servus městský 15 kop).⁶⁾ V Třeboni v ty doby stance rektorská byla ve 22 kopách, kantorská stejná, pomocníci nebo kumpáni měli tu po 8 kopách.⁷⁾

Také tábořská škola byla na hraně XVI. a XVII. věku ze zjištěnějších škol. Míval tu správce školní 28 kop míš., a když mu r. 1610 za kalendáře, jichž od té doby nesměl malovati, dali 12 kop ročních pevného platu, vzrostlo obojího úhrnem na 40 kop míš.; mimo to bylo učitelův vychování stravou a příměnký.⁸⁾ I v Slavkově, městě hornickém, rektor poměrně slušně placen. Roku 1599 dávali mu týdně 36 grošů bílých, což do roka nad 67 kop mí-

¹⁾ Lippert-Hüttel. Chronik v. Trautenau. 310.

²⁾ Němec. brod. knih. smluv. č. 5. fol. A. 21. Výpis Nováčekův.

³⁾ Nováček. Listář kutnob. 61. Gach. Progr. reál. Dostí nesprávně. R. 1876.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 108.

⁵⁾ Matzner. Pisek. Program. reál. 1888. 8.

⁶⁾ Kn. žlutick. v arch. zemsk. 179.

⁷⁾ Decker. Progr. gymn. v Třeboni 1893. 23.

⁸⁾ Arch. táb. manuál. B. IV. a. 50. R. 1595 správce tábořský magist. Bernardus Sturmův běže týdně 24 grošů as českých, písař 32, varhaník 12. Archiv týž. B. IV. a. 49. Fol. 3.

šeňských; byla k tomu část obilného desátku z přifařených vsí, strava, dříví (35 sáhů) a obyčejné příjmy vedlejší.¹⁾ Vyšehradský správce školský roku 1610 62 kop bral platu pevného, a ten rok 10 kop mu přidáno „z lásky“;²⁾ musil-li se živiti na ten peníz, to plat nikoli z nejstkvělejších.

Týnská štace co do stálého platu bídná byla. R. 1606 školní rektor měl jen 12 kop 48 grošů, kantor 8 kop 16 grošů a za Rorate kopu, sukcantor 4 kopy. Totéž záduší týnské r. 1614 platilo kuchaře na faru roční služby 8 kop jako kantorovi a kalkantovi, jen o kopu méně nežli sukcantorovi.³⁾ To měl stálého platu víc učitel v Mšeci (na Kornbauzu) ve škole od Matiaše Štampacha, roku 1614 zřízené. Dostával 20 kop mš., žita a ječmene po strychu, půl strychu pšenice, kteréžto obilí lze na onen čas dobře páčiti za 6 i více kop. Témuž správci v Mšeci slibovány ještě tři vozy dřev ročně, soudek piva, beránek, mrkev, řípa, zeli, a což tak milý Pán Bůh naděliti ráčí.⁴⁾

Nevýplný plat stojící v Jaroměři. R. 1596 sneseno v obci vydávati oficiálům všem dobromady 24 kop v rok, správce měl z toho bráti 12 kop, kantor 8, sukcantor 4.⁵⁾ Prachaticí koncem XVI. věku dávali bakaláři a kantorovi „ku pomoci služby“ do roka po čtyřech kopách. Vodak a zvoník prachatický brali tolikéž.⁶⁾ To plat nelákavý. Skoro stejně tak v Rokycanech bakalář měl r. 1595 jen 6 kop, kantor 4 kopy. V Domažlicích r. 1590 kantor bral ročně 6¹⁾ kop, což ukazuje na rektorský plat asi 10 kop. Do r. 1613 mu přidali o 12 kop ročně.⁷⁾

Co do platu pevného z nejbídnějších byla počátkem XVII. věku škola v Kníně. Pišef odtamtud r. 1605 učitel Samuel Xenophilus do university mistru Bacháčkovi, že nechá té školy, neboť v Kníně není záků, není skoro žádného salarium, žádné stravy; správce i kantor oba dohromady prý dostávají týdně pouze 4 groše bílé. To by vydalo skoro 7 kop mišeňských za rok. Mistr Bacháček urazil se nářkem a rozhodnutím knínského učitele a nevrle mu odvětil, kdyby se v malé škole osvědčil, že by ho dal na větší; kdyby tu školu zvelebil, že by mu purkmistr a obec zajisté salár slušný dali; vyčetl mu, že takoví učitelé svou nepilností chtějí dobře spravené školy zplundrovati a v nic obrátiti, tak že ti, kteří si takové oficiály najímají, rektoru universitnímu za ně potom „půjčce“ děkují. Vyčítá mu, že chce na fare jíst, jiní prý zase

¹⁾ Horčička. Die Latinschul. zu Schlaggenwald 7. 22. 27.

²⁾ Ruffer. Hist. Vyšehr. 274

³⁾ Kn. zádušní. Lit. N v arch. pražs.

⁴⁾ Posel z Budč. 1871. Nechvíle. 78.

⁵⁾ V knize pamět. arch. jaroměř. v Posl. z Budč. 1871. 103. Knapp. Jaroměř. 72

⁶⁾ Arch. zemsk. Prachatice r. 1585 Opis z kopiálu fol. 424.

⁷⁾ Kn. snesení v Domažl. z r. 1581. 26. 49.

nechtějí na faře býti stravováni; radí mu na konec, aby zůstal, kde jest; nechce li, že jest několik žadatelů před rukama.¹⁾

Z bídných štací byl na počátku XVII. věku také Bohdaneč. Stance nebo stojecího nebylo tu vůbec žádného. Na stravu správce dostával ouplatek 6 grošů bílých týdně, kantor 16 grošů měsíčně; to vydá při onom skoro půl jedenácte kopy míš. ročně, při kantorovi půl sedmé kopy. Za pulsanturu bral správce s kantorem (na polovic každý) roční „manipulace“ 30 mandelů, kteréž správce prodával v slámě za 12 kop, víc nebo méně. Měl tedy bohदानеčský správce jistého platu 16½ kopy, ale z toho se musil stravovati. Ostatní nepatrné důchody byly nejisté, byly z pohrbů a od záků.²⁾ Též v Boleslavi Mladé jen ouplatek nevalný (10 kop 24 grošů) oficiálové vzali r. 1593, jináč jsou odkázáni jen k důchodům nejistým.³⁾ V Novém Městě nad Medhují v době bělohorské rektor míval stance 6 kop ročních, což zváno pretium (písař tamější měl 14 kop, farář 69 kop).⁴⁾ Na přirovnanou vezme, že na bratrské škole moravské v Lipnici touž dobou (1616) měli tři učitelé dohromady 48 zlatých⁵⁾, k tomu bezpochyby stravu v domě: před tím (1575) v Ivančicích na gymnasium Rudingerovi bratřští páni platili ročně 300 kop.⁶⁾

Na konec zase připomínáme, že až do té pozdní doby byla místa, zvláště vesnická, kde učitel neměl pevného platu žádného. Pro příklad uvádíme kantora Petra Hradeckého ze vsi Černochova, jenž r. 1617 prosí arcibiskupa za kousek pole, prý má všeho důchodu ročně půl čtvrtá strychu žita, na to že čekává rok, mezi tím že má hlad, a není možná, aby dítě na ten důchod jen tak čtvrt léta mohlo se chovati.⁷⁾

Shrňme-li pevná salaria správců školních z druhé půlky XVI. věku až do časů bělohorských proměn, a vyloučíme-li z úvahy plat vrchního správce kutnohorského jakožto mimořádně veliký a výmínečný (neboť za 50 kop správce tu spravoval vlastně školy dvě), nalezneme průměrný pevný plat mezi 20—24 kopami grošů na těch místech, kde rektorům nechány všecky starodávné vedlejší důchody i se stravou. Kde mu některý z důchodů pobočních zapověděli, tu ovšem přidali stance, tak že tou příčinou vyskytají se počty nejrozmanitější, při nichž průměru se nedopočítáš. Průměrný plat 40—60 kop držívá v sobě salár správce bez farního stolu; stravu si musil v tom případě jednat sám. Hracíř císařský, nízký

¹⁾ Arch. zemak. Oeconom. 18. 308.

²⁾ Arch. univ. A. 34. 99. Rok 1609.

³⁾ Rukop. bolesl. Oněty z roku 1593. Oficiálové tu berou týdně po 12 groších

⁴⁾ Kniha počtů Nov. Města. R. 1622.

⁵⁾ Wolny. Topogr. V. 127. Srovn. Monum. Germ. Paed. IV. 329.

⁶⁾ Bratři učitelům na gymnasium v Lešně platili dobře; r. 1635 měl rektor 300 zl., konrektor 200, kantor 150, kollega též tak. Giadely. Dekrety. 297.

⁷⁾ Dvorský. Paměti o škol. str. 406.

člověk, bral r. 1604 nad 205 kop roční služby a k tomu příspěvek na „liberalný“ šat.¹⁾ Žádný učitel nevyrovnal se platem harcíři, nízkému služebníkovu.

Naskytuje se otázka, kterak považovati průměrné ony učitelské platy. Co sobě mohl rektor školský na hraně XVI. a XVII. věku koupiti za 24 kop grošů míšeňských?

Bylo-li konec XVI. věku kde obilí laciné, pořídil správce školní za svých 24 kop i 24 korců žita nebo 12 korců pšenice; bylo-li draže, koupil sotva 12 korců žita, 8 korců pšenice. Byla-li v Praze r. 1600 libra chleba za groš, rovnal se plat správce 1440 librám chleba; v Praze r. 1600 za všecken plat svůj byl by pořídil 720 liber skopového masa; buď 6 telat neb 480 liber telecího. Za své 24 kopy koupil 480 liber hovězího, což by dnes (počítáme-li libru po 42 krejcarech) pořídil 201 zl. 60 kr. Byl-li roku 1600 věrtel (128 mázů) piva za 3 kopy, správce školního plat zastupoval 8 věrtel piva, pintu po půl druhém groši. Chtěl-li se správce nádherně strojit, to za 24 kopy u pražského kupce nedostal víc než 13 loket aksamitu nebo 12 loket sukna anglického. Českého, rokycanského, koupil za 24 kop až do šedesáti loket. Patrně, chtěl-li s penězi nějak kloudně vyjít, nucen byl ve všem zůstat při skromnosti.

Na konec stran pevných platů uvedena buďtež některá salaria z dob pobělohorských na přirovnanou platů starých s platy za poměrů nových, zjinačených. A rceme hned, že bývalá salaria dosti dlouho se držela na své míře, ba, jako na Táboře, po zřízení katolické fary na pohled i zvyšována. Na Táboře měl od r. 1622 dostávat správce 100 kop, kantor 50, sukcenator 30.²⁾ Však tou dobou ony kopy měly pro špatnost peněz cenu v sobě chatrnou.

V Turnově plat se stědál; nejprv správce ročně měl 16 kop, kollega 8, sukcenator 4 kopy; potom některý rok nedávána stane, nýbrž poskytována všem „konsortům“ učitelským expense 30 grošů týdně, což ročně vydalo 24 kop.³⁾ V Litomyšli rektor, ještě pokud vojna třicetiletá trvala, brával ročně 30 kop mř.; kantor 18, sukcenator 6. To vše mimo akcidence.⁴⁾ V oné hrozné době válečné na své výši drží se plat v Litoměřicích; tu měl roku 1630 rektor mimo stůl ročně 50 kop, 4 strychy žita (korec tou dobou mohl mít cenu 4—5 kop), věrtel hrachu (byl asi za 2½ kopy); kantoru beze stravy dáváno 60 kop, aniž víc nad to měl příjmů; sukcenatoru bylo 12 kop mimo jiné důchody.⁵⁾

¹⁾ Arch. pražs., manuál hradčan. č. 1542. fol. 203. Vzal za 10 měsíců 120 zl. rýn. Sto krejc. počítáme do zlatého a 70 do kopy.

²⁾ Arch. zems. Opis. z arcib.

³⁾ Arch. Památ. XVII. 251. Šimák.

⁴⁾ Čas. přát. starož. V. 100. Tomíček.

⁵⁾ Thesaurus arch. litom. Opis v zemsk. V století potom (1713) v Pobě měl mistr školní ročně 90 rýnsk., z várek půl vědra patok, 8 sáhů dříví; kantor 60 rýnsk., 6 sáhů a 1½ vědra řediny; mládenec 55 rýnsk. a 4 sáhy. Arch. zem. katastr. Teres. E. 2.

Druhého způsobu důchod oficiálský byl řádný, vybíraný v pravidelných lhůtách, pevně určený, usazený namnoze zřejmou sazbou, ale dle počtu žactva nestejný, proměnlivý. Byl to rozmanitý plat školní, vybíraný od možnejších žáků. Býval do knih městských zapisován pod jménem „jura žakovská“, slul také případně „allatury“ (donášky).¹⁾

V Němcích neobyčejnější plat na penězích slul pretium, pokud v naturalích, pastus. I žáci škol katedrálních nosívali učitelům pastum.²⁾ Leckde v říši ještě na konci XV. století učitel neměl ani jiného důchodu nežli žakovské pretium,³⁾ což odůvodňuje mínění naše svrchu řečené, že obec, neplatíc služného, dala učiteli právo učit, nechť z učení nebo z žáků se živí, jak umí. Kolik pretia učitel v Němcích vybírával, to nestejno; zvyk a místní poměry valně se různily. Připomíná se koncem XV. věku v některých městech plat od žáka bezpochyby čtvrtročně po 3 bílých groších;⁴⁾ ve Frankfurtě nad Odrou čtvrtletně dávali žáci po 2 groších; v Norimberce přinášeli po 15 haléřích; však když r. 1485 zapověděny jiné vedlejší školní poplatky, zvýšeno pretium na 25 haléřů.⁵⁾ Skoro sto let potom v Mnichově rektor školní bral od žáka, jenž se učil číst a psát, čtvrtročně po 15 krejcarech; učil-li se mimo to i počtům, přinášel po 30 krejcarech, učil-li se v počtech dokonce i vlašské praktice nebo reguli de tri, ten povinen nositi po 1 zlatém rýnském.⁶⁾ Jinde byl zvyk, že žáci nejvyšší třídy — primáni — přinášeli půlletně po ortu nebo po čtvrti rýnského tolaru, ostatní žáci nosili sestupně méně.⁷⁾

Stejně jako v Němcích i u nás býval školní plat kolikery. Bez výjimky všude obvyklý byl ten plat, jemuž říkali u nás jako v Němcích v pretium, pretiales, kvartál, a jež učitelé vybírali od žáků domácích o Suchých dnech neb o kvartály čtyřikrát v rok. Ten plat pretiales býval buď zvykem ustalený, buď městskou radou a obcí nařízený nebo, což řídko, býval smluvený počátkem semestru mezi rodiči a oficiály. Obyčejné byl na milosti nezávislý, ale z Litoměřic ze školy partikulární známe (z roku 1550) výjimku: tu povinni byli platiti pretiales jen žáci z urozenců dle úmluvy rodičů s rektorem; žáci domácí z rodin měšťanských nebyli platem povinni, leč by nosili dobrovolné dary.⁸⁾ Že žáci žebraví (mendikové) byli všech platů prázdni, rozumí se.

¹⁾ Honza. Progr. Bydžovs. 1898.

²⁾ Monum. Germ. paedag. I. XXIX.

³⁾ Tamž XLIII. V Brunšvicu: „Magister modicam ab auditoribus collectam recipit, ex publico nihil“. R. 1478. Též str. XXIII.

⁴⁾ Janssen. Gesch. d. deutsch. Volk. I. 26.

⁵⁾ Kaemel. Gesch. d. deutsch. Schulwes. 127.

⁶⁾ Janssen - Pastor. Culturzustände 31. Tu bude zlatý za 60 kr., ale rýnský zlatý cenou kolísával; r. 1609 šlo do něho až 100 krejcarů. R. 1550 rovnal se zlatý našim 50 grošům míšeňským.

⁷⁾ Monum. Germ. paedag. I. 66.

⁸⁾ Lippert. Leitmeritz. 462.

Někde byla na chudé žáky domácí, aby určitý jich počet byl platu osvobozen, fundace dobrodinecká. Na příklad povědomý kněz Havel Gelastus bratru svému Sýkorovi a přátelstvu roku 1556 činí odkazy s úlohou, aby rektoru a kantoru v městě Vodňanech ročně vydávali po 4 kopách mš. „na věky“, a za to aby oni učitelé učili devět pacholat chudých vodňanských a aby od nich nebrali žádné jiné mzdy, ani jiných akcidenčí školních. Při tom, aby nebylo darmo, testator uložil chlapcům chudým, které purkmistr a konšelé měli k tomu dobrodiní vyhírat, aby zpívali každý pátek litanii dle brevíře biskupství Pražského a podle exempláře, jak ho testator skráceně vydal.¹⁾

Dosti jest příkladů, že měšťané, i když mohli platiti, školním platům všelijak neslušně se vyhýbali. V Konfimi r. 1583 žaluje bakalář Šimon Polický konšelům, že mnoho pacholat není, a ještě ta, když mají kvartál dávat, rodičové od školy odtrhují.²⁾ Universitní rektor mistr Bacháček sám byl roku 1609 nucen psáti do Kašperských Hor, že předešlý správce školní Isaiáš Wochius nic nedostal od pacholátek, aby tedy konšelé mu byli k tomu nápomoční.³⁾ V Poličce rektor Augustin Petroselinus r. 1616 nařká, že oficiálové z téhodne do téhodne penízku nemají leč něco z pohřbů.⁴⁾

Pretiales žáci platívali dle tříd, v kterých zasedali; ve vyšších víc, v nižších méně. Ale v Jindřichově Hradci roku 1544 sneseno, aby žáci bez rozdílu přinášeli do roku po 28 groších, z čehož správce brával 20 grošů, a ostatkem se dělili oficiálové druží.⁵⁾

Vedle pretiales všude obyčejný a stálý plat byl sobotales, jež vybíral kantor nebo sukcencor co týden. Však v těch dvou školských poplatech není všecko placení. Z českých měst snadno shledáš rozličných školních platů nad dvacatero. Některý druh obvyklý byl v tomto městě, jiný v jiném; některý ve většině měst, jiný byl zhoľa lokální. Všechno možných titulů a příležitostí užito k získání některého peníze: když vstupoval žák do školy počátkem semestru, platil introitales; někde bylo kantoru dávat od učení na slabikář čtenales. O jarmark žáci přinášeli oficiálům jarmarkales; o trhu leckde podávali nundinales; na křidu žáci přinášeli pentz, jemuž jméno kretales; za obřezávání per brkových byli povinni ročně nebo půlročně podávat oficiálům pennales; na topení a za topení platili kalefakturu. Leckde žáci přinášeli v určité dny po polenu drva, jinde topivo obec dávala. Sekyrales slul školní plat přinášený bezpochyby od štípání dřev. Na možnou správkú skel okenních bylo

¹⁾ Arch. Pam. XVI. 667. Antl.

²⁾ Arch. mus. listin. kourim. Schulz v Č. Č. Mus. 1899. V. 19.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 577.

⁴⁾ Adámek. Besed. učit. XI. 404.

⁵⁾ Orth. Hradec. 54. V Hradci Králové brával správce z pretiales třetí díl, z dvou dílů kantor napřed bral 20 grošů mš. a o ostatek stejně dělili se sukcencor, kustoš a lokát. Solař. Hradec. 543.

platiti vitrales; nerozbito-li okno, oficiálové podrželi vitrales pro sebe právem; rozbito-li, leckdy vyhýbali se správě, aby nemusili platiti. O Hromnicích žáci přinášeli některý denár za hromničky, což jmenováno hromničkales. Původně oficiálům zůstávaly svíčky, jež o Hromnicích žáci nesli v processí; to bezpochyby proměněno pak v plat školní.

Mimo to dobou zimní žákům nositi bylo plat na osvětlování na svíčky; ten plat byl kandelales. O Dušičkách placeny učitelům dušičkales aneb animales; o sv. Řehoři gregoriales, o Veliký pátek nebo v čas velikonoční bylo na vejce platiti ovaci; k Bílé sobotě bylo donášeti paškales, v masopustě masopustales. Když bylo žákům v jisté časy roční propuštěno hráti (lusum), donášeli plat za to lusales.¹⁾

Některé platy nesnadno vyložití.²⁾ Z těch jest remissionales (remissio prázdná), tedy snad plat za prázdné dni. O remissionales dí se v knize v Horšově Týně, že se platí ty téhodny, v kterých žádní svátkové se netrefují. Táž kniha městská klade remissionales na roveň s lusales. Nejasný plat jest zvoničkales. Jsou zvoničkales plat za vyzvánění do školy? Největší rozpak budí výklad platu montales zvaného.³⁾ Montales byl bezpochyby plat donášený za jarní a letní vycházky školské do lesa, jimž asi přísluší jméno montaci, v pramenech zhusta se naskytující. Montaci nebude asi daleko od majales škol jesuitských.

Také vybírán školní plat, jemuž bylo jméno expellere (vyhánění). Ten snad byl stejný s platem, jemuž v Němcích říkali Austreibegeld. A což divné vybírání jeho bylo v Němcích: učitel, maje vysílati žáky na svátky neb na prázdniny, posadil se na lavici tak, aby skrze jeho nohy mohl žák projíti neb aspoň proklouznouti; pak pouštěl jednoho po druhém, každému dávaje po pohlavku.⁴⁾ Snad tedy také tak u nás učitelé posílali chlapce na svátky a prázdniny. Možná, že v Němcích i u nás dlením doby učitel si odpustil to namáhání, ale žáci expellere donéstí musili k obvyklé příležitosti bez ceremonie hrubé a směšné.

¹⁾ „Lusum nositi“ bylo v Bydžově obvyklo ještě daleko v XVII. věku. Program gym. v Nov. Bydž. 1899. 6. Honza.

²⁾ Zach ve svých Pamětech o školách v Kut. Hoře (1876) uvádí rotales, ingruales, kteráž jména přijali jsme do svých předešlých přípravných prací o školách latinských pro úplnost. Zároveň se ukázalo Nováčkovým Listářem, že Zach nedobře četl, a že rotales, ingruales nic není.

³⁾ Dvorský v Pamět. o škol. str. 194. pod čarou bez udání pramene uvádí školní plat „mortales“ a vykládá to placením za umíráček; toto chybné slovo i s výkladem dostalo se do kolika knih; možná, že někde i auctor této knihy ujal ten výklad; ale dnes jest přesvědčen, že sluší se čísti montales a ne mortales. Honza v gymnas. program. Nov. Bydžova 1897 uvádí montales jakožto „měsíční“ plat; též tak Hraše v Děj. Náchoda. Ani ten výklad nezdá se nám, vždyť bývaly za celý rok leckde montales jen po dvakrát.

⁴⁾ Kaemel. Gesch. des deutsch. Schulwesens. 128.

Vypočítali jsme dosavad nad dvacaterý školní plat, aniž tvrdíme, že jsme po pramenech dovedli shledati všecky všudy školní platy. Bohatá vymýšlivost těch platů nebyla zvláštností českou. V Němcích stejně tak. Tu se zmohli i na plat jadrový nebo jadrný (Kerngeld); poněvadž dávana pro lepší chuť jádra do piva, žáci nuceni jsou přinášeti oficiálům jádra, což převedeno pak na peníze.¹⁾ Naším oficiálům bývalo přechasto vyčítáno, že sobě ty platy všelijaké přivětšují. V Kutné Hoře ještě v posledních časech (r. 1616) stihla oficiály výtky, že sobě stipendia nemírně zvyšují, i protož prý lidé, nemohouce s to býti, děti ze škol výsadních strhují a do postranních dávají.²⁾ Poličský děkan Adam Koutimský (1585—88) nazval ty oficiálské akcidence přímo školskými šacunký.³⁾ A šacunk, potvorné slovo cizinské, je slovo zlé: lupiči šacovávali lidi zavlekše je do lesa.

Mnohost těch školních platů stávala se měšťanům nemilou, protivnou, tu nemilost přenášeli na školu a na její oficiály, a bývalo dost kyselosti z toho. I protož leckde moudří konšelé rušili leckteré platy a místo nich přidávali platu stojecimu. Při některém rušení oficiálové souhlasili rádi: kde bylo žáků málo, nestál žádný ten školní plat za řeč. Někde konšelé platy zrušili, ale neštedří jsouce, dlouho za ně nic nenahrazovali. Naříká r. 1577 Jan Roch, kantor koutimský, že čtenales dávno složeno, a nic za to; z čeho prý má obuv a šaty na sebe jednati?⁴⁾ Proto zas na druhou stranu oficiálové leckterý zrušený školní plat o své ujmě obnovovali, z čehož bývaly spory a stížnosti stálé.

Pohlédneme k těm školním platům zevrubněji, abychom zvěděli, kde jaké byly, a byly-li tak neslušně veliky, aby budily nářky a nemilost.

Nejstarší školní platy — z r. 1350 — známe z Cheba. Pre-tiales na čtyři kvartály od žáka 8 grošů, snad pražských; lokát měl od žáka týdně po 1 penízi (jichž šlo 14 na český groš); „austreybe“ (expellere, expulsio discipulorum) čtyřikrát do roka žáci podávali též po 1 denáru; od času sv. Havla do Valpurgy (25. února) žáci nosili do školy každý poleno; svíčky, jež měli žáci o Hromnicích, nechávány učiteli.⁵⁾ Tu tedy jsou školní platy ještě málo pestré a jen jakoby v začátcích.

Z XV. století (1495) jsou povědomy školní platy náchodské. Ty už jsou rozvinutější. Paškales žáci donášeli po 4 groších; pre-tiales přinášeli ti, kdo učili se literám, a to literistae po 1 groši, deklinisté po dvou penězích; jarmarkales a kalefaktury po dvou groších bylo donášeti, dušičkales, kretales (o Vánocích), montales

¹⁾ Kaemel. Gesch. d. deutsch. Schulwesens. 128.

²⁾ Arch. kutnoh. Opis v zemsk. Nováček. Listář. 151.

³⁾ Adámek. Beseda učít. X. 411.

⁴⁾ Arch. mus. listiny Kouřim. U Schulze v Č. Č. Mus. 1899. V. 11.

⁵⁾ Anzeiger f. Kund. d. deutsch. Vorzeit. 1881. 173.

každých po 1 groši, sobotales po 10 penězích, vánočního platu bylo po 2 penězích a svatojirského platu, masopustales, zvoničkales vždy po penízi.¹⁾

R. 1500 (20. dubna) stalo se za purkmistrovství Václava Sochora ve Dvoře Králové nové zřízení o škole. Dle toho zřízení měl kantor bráti od každého „robence“ na každou sobotu peníz malý (těch 14 do groše); rektor měl vybíratí Suchých dní od těch, kteří se na listech učí, po sedmi penězích, jiní pak všickni platěť po bílém groši (tedy dvénásob); na svičky všickni žáci jednostejně měli platiti po 4 denárech malých; jestliže by od sv. Martina do Hromnic (t. j. od listopadu do února) rektor s žáky ve dvanáctou hodinu vstával, ti, kteříž lekci poslouchali, měli platiti po 7 penězích. Zapadá-li slunce v prosinci ve 4 hodiny odpoledne, rektor dvorský, chtěl-li bráti po 7 penězích, musil vstávati ve 3 hodiny ráno dle našeho počítání.

Hromničkales a sekýrales uvádějí se v tom zřízení, ale nepraví se, kolik platiti. Vitrales obmezují se tak, že má zaplatiti, kdo sklo vyrazil. Tedy vitrales nejsou tu ještě stálým platem. O montatum dí se, že má jím „chozeno“ býti jednou nebo nejvíc dvakrát, a od toho že platiti jest po bílém denáru (jenž byl za 2 malé); dušičkales též bylo dovoleno bráti dvakrát v rok po bílém denáru. Kalefaktura a ovace v Dvoře nebyla officiálům než chudému záku, jenž topil a čistil (viz str. 139).²⁾

V Bydžově konšelé napsali si asi r. 1501 memoriál, při němž se má každý rektor zachovávatí. V tom memoriálu určuje se rektoru plat Suchých dní tento. Deklinisté necht platí po 3 groších (či 21 penízů) míšeňských, donatisté po 16 penězích míš.; literisté po 8 denárech míš. Po jednom denáru bílém (sedm do groše bílého) bylo přinášeti o Vánocích a Veliké noci kretales, masopustales, jarmarkales, montales. Po dvou denárech žáci měli donášeti kandelales a hromničkales. Kalešovi měla pacholata platiti do roka po 7 denárech míšeňských. O sobotales není řeči. Memoriál bydžovský, v němž jsou ještě zaznamenány důchody pohřebné, končí se: „A na tom má rektor přestatí, víc sobě nad to nepřimýšluje.“³⁾

Jura žakovská ve Stříbře r. 1520 neliší se mnoho od bydžovských. Pretiales platí se tu dle výšky tříd; deklinisté přinášeli čtvrtročně po 18 denárech, donatisté po 14, literisté po 10. Hromničkales, kalefaktury po 4 denárech o Vánocích; po 3 denárech o masopustě, po 2 d. na Velikou noc; tedy dohromady 9 denárů ročně a k tomu po 3 vejcích; vitrales, montales, animales, jarmarkales,

¹⁾ Posel z Budě. 1873. 86. Hladký.

²⁾ Mus. král. Česk. kn. pamět. dvorská fol. 31—32.

³⁾ Lib. memorab. č. 1. u obce Bydžov. fol. I. Též Progr. Bydžov. gymn. 1897. 17. Honza.

kretales bylo nositi po 2 denárech; kandelales deklinisté plativali po 1 groši, jiní po 4 penězích; sabbatales dáti bylo po denáru.¹⁾

Z téže doby povědoma jsou jura scholarium z Náchoda (z r. 1527). Začátečníci, literisté, dávali správci pretiales čtvrtročně po groši bílém, tedy víc než v Stříbře; donatisté po 8 denár. bílých, deklinisté po 1½ groši. Jarmarkales byly do roka dvojit, po půl denáru bílém; po denáru bylo dušičkales, kretales, montales, masopustní plat a hromničný. Kandelales na svíčky pacholata platila po 2 denárech bílých, tedy méně nežli v Stříbře, kalefaktury bylo ročně na dvakrát půl třetího denáru a po 3 vejcích. Sabbatales po půl denáru; také méně než v Stříbře.²⁾ Nepočítáme-li sabbatales, kterýž plat byl kantorův, poznáváme, že žák nejvyšší třídy do roka musil donéstí správci školnímu 14 grošů míšeňských, 7 denárů a 3 vejce.

V Hradci Jindřichově do polou století vzrostl školní plat každého žáka ročně na 28 grošů jakož svrchu tknuto, ale k tomu žáci donášeti měli po dobu zimní po 2 polenech denně nebo, chtěli-li rodiče dříví dáti najednou, poslali vůz dřev.³⁾ To bylo místo kalefaktury.

Kterak v těch platech konšelé byli konservativní, o tom dobrý doklad ze Stříbra. Tu roku 1551 na den sv. Filipa a Jakuba páni uznamenavše, kterak předešli oficiálové nepořádně mimo vyměření předešlých pánův jura od pacholat vybírali, v plné radě uvážili a vyměřili školní platy znova, aby budoucí oficiálové mimo to vyměření nepotahovali sousedů ve větší platy. A hle! Na malé dvě vyjimky, všecko stejno jako r. 1520, jakoby za 30 let nic v živobytých cenách se nebylo proměnilo. Deklinisté měli donášeti pretiales místo bývalých 18 denárů 3 groše míšeňské, což 21 denárů. A kdežto r. 1510 někteří žáci přinášeti měli kandelales menší nežli deklinisté, určeno teď, aby všickni bez rozdílu donášeli po 1 groši míš. To jsou proměny všecky; ostatní platy zůstaly i do druhé poloviny XVI. věku o stejných jménech a o stejné výši.⁴⁾

V Německém Brodě r. 1552 jsou drobné platy skoro stejné jako v Stříbře, ale pretiales anebo kvartály jsou větší. Deklinisté a grammatikové povinni platiti po 4 groších míšeňských, donatisté po třech, literisté po 2 groších. Tu tedy oficiálové mívají ve třech třídách na každém žákovi o 4 groše ročně víc platu nežli v Stříbře a při 15 žácích o kopu míšeňskou víc. Ostatní platy téměř stejné v Brodě jako v Stříbře. Jarmarku, hromničného platu, dušičkového, masopustního, na křidu a montales bylo po 2 denárech míš.; sabbatales po 1 den. Kandelales nebo na svíčky měli donášeti ti, kteří čítali nebo slabikovali na knihách i nejstarší všickni, po 1 groši

¹⁾ Kn. stříbrská. R. 1520. fol. 129.

²⁾ Arch. náhod. II. 2. Též Hraše; Děj. Náchod. 410. Hraše uvádí všude mentales. My čtli montales.

³⁾ Orth. Hradec. 54.

⁴⁾ Z knihy stříbrské č. 25. fol. 173. Výpis dra. Nováčka.

mišeň., kteří na listech se učili, těm bylo platiti po 4 denárech mišeň.¹⁾

V Táboře r. 1556 nařízen týž plat pretiales jako byl v Brodě. Víme-li, že města, i daleko od sebe vzdálená, psávala sobě zprávy, po čem pekaři pekou žemle, po čem řezníci prodávají, ani se nedivíme, vyskytají-li se po městech stejné školní platy. Města se zajiště dorozuměla. Pretiales nebo Suché dni na Táboře byly po 4 groších od pacholete, které s bakalářem v grammatice sedalo, nebo též s kantorem cvičení mělo; po 3 groších od pacholete při sukcentorích na recitatum chodícího. Z toho platu bakalář byl povinen kantorovi dávat 1 kopu 30 grošů a sukcentorům po 15 groších.²⁾

V Čáslavi roku 1564 pacholata, která se učila skládati litery a sedala na abecedě, podle nového ustanovení dávala po 8 bíl. penězích pretia; toť do roka 4 groše a 4 peníze bílé. Ti, co čtli a docházeli do školy recitatum, donášeti měli o kvartál po půl druhém groši bílém; po dvou groších i ti, co sedali s bakalářem a s kantorem. Zrostlejší žáci platívali tedy ročně pretia po 8 groších bílých nebo po 16 groších mišeňských. Kdo z oficiálů které žáky učil, ten bral pretium. Montales, jarmarku, dušiček, hromnic, masopustu bráno po penzi bílém; o ten plat sdíleli se oficiálové rovně. Kandelales bakalář vybíral v Čáslavi sám a za to svíčky sobě i žákům v zimě kupoval. Každé pachole nosilo jednou v rok o Všech Svatých po 7 malých penězích, krom pacholat, jež sedala s bakalářem, ta platila po 5 bílých, tedy po 10 malých. Kretales platili žáci po penzi bílém, a plat ten byl pouze kantorovi. Sukcentor bral sabbatales — prý od starodávna — po malém penzi.³⁾

V Rakovnici stala se r. 1567 důležitá změna stran drobných akcidencí oficiálských. Jura žakovská proměněna jsou v stálý plat. To je reforma, kterouž, pokud víme, Rakovník předešel ostatní města. Zastaveny jsou tedy jarmarkales, hromnickales, lusales, montales, pennales, a jiné školní platy toho způsobu, a bakaláři ročně přidáno nad dosavadní jeho stane 16 kop miš. Za tolik Rakovníci všechna jura scholarium při rektorovi školním cenili. Také kantorovi a sukcentoru byl, jakož svrchu dotčeno, upraven stálý plat. Však sukcentorovi zanecháno, aby vybíral i na dále od každého pacholete po 2 malých penězích sobotales. Místo kandelales obec uvolila se vydávati rektorovi 20 liber svíček (kámen); měl prý jich tak opatrovati, aby přes zimu vystačily.⁴⁾ Rok po Rakovničanech stejně tak Lounští učinili. Zanechali jen kandelales a sabbatales; ostatek všecko i s koledami zrušili. ale tak, že rodiče byli povinni školní platy přece odváděti, jenže do městské korbony, odkudž offi-

¹⁾ Manuál německobrodský. 1552.

²⁾ Program. gym. Táb. 1863.

³⁾ Dvorský. Paměti o škol. 344. Čermák. Posel z Budče. 1890.

⁴⁾ Arch. rakovn. T. sv. I. Též Levý. Děj. Rakovn. 192.

ciálům býval potom plat stálý. Od pacholat, která sedají s mistrem bakalářem a kantorem, bylo o Suchých dnech dávati po 6 groších, od menších, která s sukcentorem se učí, po 4 groších míš. Tu summu officiálové školní povinni byli vybírati a ouředníkům na to zřízeným, počet pořádný z toho učiníce, na rathouz do karbanů obecních dodávati. Kantor a sukcentor kromě svých stálých platů mají sobě i na dále od pacholat, která do školy chodí, vybírati sabbatales týdně po 2 penězích a o to společně se dělití. Kandelales nezrušeny, ale kolik správce školní z nich měl, nenalezli jsme. ¹⁾

Příměnky officiálské, ve škole Horšova Týna ustanovené r. 1575,²⁾ jsou podobny čáslavským z roku 1564. Pretiales bráti bylo od těch pacholat, kteráž primae classis jsou a majores slovou, po 4 groších míš. o Suchých dnech; to vydá do roka 16 grošů; stejné jako v Čáslavi. Od těch pacholat, kteráž slovou minores a čistí se učí, bylo bráti po 3 groších. Toť do roka 12 grošů, což o 4 groše méně nežli v Čáslavi. Konečně třetí, již slovou literisté nebo sylabisté, donášeti měli po 2 groších 4 denárech, což do roka učiní 10 grošů 2 d. To je o 1 groš víc než v Čáslavi.³⁾ Z ostatních školních platů v Týně Horšově jmenují se nundinales, kretales (k Vánocům a Velikonočům), montales vždy po 2 denárech; lusales anebo remissionales bylo platiti po denáru v týdnech, které byly beze svátků; však takových týdnů do roka, kdo ví, bylo-li deset. Expellere žáci měli platiti po 3 denárech, animales po 4, kandelales po 8. K těm všelikterakým platům vázána byla v Týně Horšově pacholata domácí a česká. Od přespólních německých pacholat, která bývala u hospodářů týnských na stravě, mělo se vybírati ve škole jen pretium, a to o Suchých dnech po 25 groších. Jiných platů školních německé ty děti měly býti prázdny. To vydá ročně kopu a 40 grošů, číslo zajímavé, poněvadž nebude od něho daleko úhrnná summa všech školních platů, které připadaly na českého žáka za rok kdekolivěk po království Českém tou dobou.

Svrchu řečené platy horšovotýnské zůstávaly beze změny ještě v koncích XVI. století. R. 1595 officiálové školní obeslání jsou do radního domu, že v platech nařízených nezůstávají a sobě akcidenci přivěšují; i dán jim výpis oněch platů z r. 1575 a poručeno, aby víc nebrali. Jen to přičiněno nově, aby pacholata přespólní, která nejsou poddaní páně, dávala ročně 15 grošů míš. za dříví.

¹⁾ Merz. Učit. Novin. 1885. 349.

²⁾ Kniha horšovotýnská. v arch. pražs. fol. 26.

³⁾ Zajímavo přirovnati v obci Horšovotýnské platy pastýřovy s akcidencemi učitelskými. Od krávy, telete a prasečnické svině bral pastýř o kvartál po 1 groši neboli po 4 groších na rok; od vepřů po 16 denárech v rok. Když ráno v neděli bnal, bral platu, jenž slul snídaně, po 2 denárech; když se oves z jara stříbaly, bral ostřížku z ovce po 1 denáru; o Vánocích, při sv. Duše, při sv. Petře brával koláč, jemůž jméno tykanec. V rukopise též.

Z r. 1580 máme po ruce zprávy také jednou z Moravy z Prostějova. Na přirovnanou poslouží. Zajímavé, že tu kvartál (pretiales) srovnávají se se sabbatalesem. Ustanoveno totiž, aby kvartálu bráno bylo od domácích, kteří sobotales nedávají, po půl druhém groši; kteří sobotales dávají po 1 denáru, ti, když přišel kvartál, dodejte ostatek, aby zouplna vycházelo onoho půl druhého groše. Němci přespólní platí po 10 groších bílých. Jarmarku, Hromnic, masopustu, kretales se nic nevybírá, než zimního času, když se ráno vstává, dávají, kdo čtou, po 6 denárech; slabikanti a abecedáři po půl groši. Kalefaktury za topení a metení nositi jest do roka po 4 denárech, ale ten peníz náleží mendikům, studentským žebráčkům.¹⁾

Německobrodští r. 1584 zrušili všechny školní platy až na pretiales nebo kvartál; domácí žák měl nositi po ortu (15 gr.), chudší po 10 krejcarech, přespólní po 12 groších bílých.²⁾

Ze Slaného dovidáme se při roce 1589 zase jednou summy úhrnné aspoň při školním platě, zvaném pretiales.³⁾ Vykládáť konsistoř pod obojí císaři, že oficiálové slanstí berou Suchých dní od všech žáků do roka 15—16 kop. Tento úhrnný plat, béréme-li průměrem 12 grošů jakožto speciální plat od jednoho žáka, ukazoval by na 60 chlapců, kteří v škole slanské byli školním platem povinni. Mimo pretiales uvádějí se v Slaném ještě jarmarkales, masopustales, montales, dušičkales, kretales po 2 bílých penězích, kandelales po českém groši a sobotales po 1 penízi bílém.⁴⁾ Úhrnný výtžek však již nepraví se.

Rokycanští odhodlali se roku 1584 dáti oficiálům školním za dítky chudé, které do školy chodily, ale školních platů byly osvobozeny, náhradou kopu míš.⁵⁾ Jináč se platy rokycanské od jiných hrubě neodlišují. Jaroměřští roku 1596 ustanovili, aby abecedáři a syllabikanti donášeli pretia po 6 groších bílých ročně, donatisté nebo grammatikové po 10 groších; kteří u kantora sedají po 14 gr.; kteří u bakaláře se učí po 16 groších. Mimo to sobotní plat aby byl po 1 denáru českém; kandelales po 1½ groši, kalefaktury po 3 denárech. Jiných případných akcidenzií od žáků aby nebylo. Bývaly totiž před tím trojí jarmarkales, jež si cenil učitel ve 20 groších; někdy prý se scházelo i víc; bývaly též troje dušičkales, dvoje montales, kretales, hromničkales a masopustales, z nichž prvnější tři stejný zisk přinášely jako byl jarmarkový příjem. Tyto platy všechny zrušeny a za ně za všechny i za koledy, kdyby zrušily se, správce David Origenes chtěl sobě i oficiálům úhrnem 20 kop ročně. Toť dobrý příklad, zač v konec století v Jaroměři cenil se všecken školní plat (se sobotalesem) i s koledami. Obec rozhodla,

¹⁾ Z knihy prostějovské 48. v zem. arch. morav. vypsál a sděluje dr. J. Novák.

²⁾ Kniha smluv něm. brod. č. 5. fol. A. 21.

³⁾ Dvorský. Paměti o škol. 444. Borový Medek. V dodatcích. č. 11.

⁴⁾ Také v Mladé Boleslavi sobotales po bílém penízi.

⁵⁾ Arch. zemsk. Účty rokycans.

aby bakalář měl za platy zrušené ročně stojecího (bezpochyby k předešlému stojecímu, jehož bral i s kantorem 24 kop miš.) 10 kop, kantor 8 a sukcentor 4 kopy míšeňské.¹⁾

V Polné žáci primani dle instrukce z r. 1594 platili ročního pretia (na 4 kvartály) kopu míšeňskou celou, žáci druhé třídy 40 grošů, pacholata třetí, nejnižší třídy, měla donášeti po 6 groších čtvrtročně.²⁾

Kolik pretia žáci domažličtí přinášeli konec století XVI., nevíme, ale víme, kolik bral z pretia sukcentor. R. 1597 totiž najat do nové větší školy pomocník, a Johannes Pesselius, správce školní, oznamuje, že sukcentor z pretia mívá ročně stálého platu po 1 kopě miš. každého čtvrt roku podle společného o tom mezi nimi snesení, a žádá, aby i onen nový pomocník, poněvadž bude mít stejnou práci jako sukcentor, totéž premium a stans dosahoval. Obec na ten konec nadleřila týdenní plat o 4 groše miš. na toho pomocníka, ale to za rok 4 kopy nevydává.³⁾

O školních platech kutnohorských jsme zpraveni jen na polo. Že novým řádem r. 1598 stanoven oficiálním stálý plat místo týdenní expense, o tom svrchu při stancích byla řeč. K tomu stojecímu měli tři sukcentorové u Vysokého týdně bráti sabbatalia po denáru ze svých tříd; s kantorem nebyli povinni se sdíleti.⁴⁾ U sv. Barbory v Hoře bral sabbatales kantor se sukcentorem též po denáru od žáka. Kolik pacholata donášeti měla pretiales či Suchých dní, to řád nepraví (zajisté předpokládá toho povědomost), ale stanoví, aby z každých 15 kop nebo z 15 peněz správce u Vysokého bral 2 díly, kollega 4 díly, kantor 3 a sukcentor 2 díly. U sv. Barbory měl správce z speciálních kvartálů polovici, a o druhou půli bylo sdíleti se kantorem se sukcentorem, tento aby měl polovici kantorova dílu. Týmž způsobem a poměrem měli se rozdělovati o montales a gregoriales. Dvakráte do roka žáci horští byli povinni nositi po 2 denárech kretales, ale tento školní plat měl býti samým kantorům a sukcentorům rovným dílem. Kandelares po groši vybírali měli správcové samotni jednou v rok po sv. Havle, ale za to aby dávali do všech klassí v čas lekcí i studií světlo. Jiných školních platů nemělo býti v Hoře.⁵⁾

Z počátku XVII. věku uveden budiž plat žákovský z Bohdanče, kdež, jakož svrchu řečeno, učitel stance žádný neměl. Žáci byli povinni čtvrtročně platiti po 15 groších (nemohli jsme bezpečně

¹⁾ Knapp. Paměti Jaroměře. 72. Dvorský. Paměti. 104. Posel z Budče. 1871. 103.

²⁾ Arch. zem. katastr. Teres. E. 2.

³⁾ Kniha snesení. V Domažl. (z r. 1581). Fol. 138.

⁴⁾ Po 1 velkém denáru sabbatales a stejně tolik masopustales brali oficiálně již roku 1541, kdy se jim vyčítá, že si ten plat přivětšují. Arch. Pam. XV. 125.

⁵⁾ Listář kutn. škol. od Nováčka. 61.

rozhodnouti, jakých, českých-li, což sotva, či míšeňských).¹⁾ Naproti tomu školní officialové v Čáslavi dostávali od roku 1616 za chudého žáka čtvrtletně po 6 groších od obce.²⁾

V dobách pozdějších za poměrů pobělohorských pokleslých a nešťastných z platů školních pevně se držel jen sabbatales s pretiem anebo s platem Suchých dní. V Litomyšli r. 1640 oceněny příménky Suchých dní ročně možným výsledkem 20 zl. rýnských, z čehož rektoru byla polovice,³⁾ a sabbatales roku 1660 bývalo ve třech krejcarech (krejcar = 6 malých peněz), což při jednom žákovi za semester učinilo 1 zl. 21 kr.⁴⁾

Lze o řádných školních platech žákovských, jimž úhrnné jméno jura scholarium, zavřítí. Byly jmény zevrubnými velmi rozmanité, ale summou — mimo pretium — nesly nemnoho. Žáků bývalo všude proti našim poměrům málo, a donášeli-li žáci po jednom nebo po několika pentzích, tož bylo potřební hodně mnoho malých pentzů (840), aby vydaly kopu! A podivno, právě pro tyto platy officialové bývali v leckterém městě sousedům velmi nemilí, a poněvadž jesuité ve svých školách nebrali ničeho, a že ničeho neberou, to veře ně rozhlašovali z úmyslu konkurenčního, jest v tom důležitý výklad jejich úspěchu co do množství žakovstva. „Mnozí, aby jen od svých dítek neplatili, k nim na učení je dávají“, tak čte se o jesuitech v pamětech souvěkých.⁵⁾ Když jesuité chtěli v Praze v prvních časech po svém příchodě z nouze zavésti jakous kalefakturu, rozkazem totiž, aby žáci donášeli dříví, což to byl bluk se strany protivníků, kteří je brali za slovo!⁶⁾ Musili kalefaktury zanechat.

Znajíce z dosavadního líčení dvě kategorie řádných peněžitých důchodů officialských, spočítáme sobě, byť cestou ne docela jistou, kolik školní správce měl obojího důchodu dohromady. Pevné salarium ke konci XVI. století spočítali jsme průměrem na 24 kop se stravou. Beze stravy bylo do 60 kop ročního platu. K tomu tedy bychom teď měli přičísti jura scholarium. Posluží nám za vzorek počet slanský z konce XVI. věku. Pretiales tu vydaly 15—16 kop. Z toho měl správce někde třetinu, ale obyčejně polovic; tedy 8 kop. Položili jsme svrchu doměnku, že 16 kop pretiales svědčí o 60 žácích platících. Toho se držíme. Žáků 60 přineslo o jarmark (po 2 peněz. bílých) summou 17 grošů; byly-li jarmarky dva, 34 groše, masopustales 17 grošů. montales a dušičkales pokaždé po 17 groších, kande'ales po groši, což úhrnem vydá právě kopu. Byly v Slaném ještě kretales, ale pentz ten sotva byl správci. Však v příznivém pří-

¹⁾ Arch. univ. Rukop. A. 34. 99. R. 1609.

²⁾ Čermák v Poslu z Budč. 1890. 864

³⁾ Tomlíček. Časop. přát. starož. V. 100.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 2125. 283.

⁵⁾ Rukop. v univ. knih. Rozmlouv. Star. Čecha s rytíf. (1604). Fol. 332

⁶⁾ Univ. knih. Rukop. 1. A. 1. 37.

padě dejme tomu, že byl, to vydalo by po 2 penězích bílých dvakrát v rok 34 grošů. Spočítáme-li všecko mimo kandelales, bude úhrn dvě kopy; z toho polovic officiálům, zbude rektoru kopa; při kandelales kopa není čista. Rektor musí kupovat svíce. Měl tedy ze všeho všudy rektor asi 10 kop a s hořejším průměrným stojecím nebo salárem měl se stravou 34 kop, beze stravy asi 80 kop. Úhrnného důchodu nižších officiálů nepočítáme, ale uhodne se snadno; jsou to menší a menší zlomky důchodu rektorova.

VI.

Officiální duchody případné.

Přechod od duchodů řádných k mimořádným nebo, jak říkáno, „běžným a případným“ (také najdeš jméno „manipulace“) býval v starší době plat za listy a listky. Děti zpívaly a četly z listů, jež za určitou sazbu psávali učitelé. Někde dříve, jinde později tisk (zvláště slabikáře) přejal práci učitelův a zbavil je důchodu toho. Nebyl z valných, ale množstvím žáků, kteří sobě psáti dávali, mohl to býti příspěvek k nezahození. Kolik bylo platiti, na to byli sazby; nejméně se dávalo od listku, na němž psán Pater noster; víc bylo dáti od Kreda (Věřím v Boha); ještě víc od jiných delších modliteb a říkání. Královédvorské sazby z r. 1500 jsou, od listku jakéhokoli nic víc aby učitel nebral než 4 denáry malé. Od modliteb k některým svátečním dnům směl bráti po 7 denárech.¹⁾ Náchodská sazba nejnižší z r. 1527 byla stejná; aspoň za Pater noster platilo se po 2 denárech bílých, toť jako 4 malé.²⁾ Od delších listků v Náchodě platilo se od každého výše penízem malým až do „Omnibus“ (Omnes sancti, či se tu rozumí modlitba doleji uvedená Omnis spiritus laudet Dominum, Každý duch chval Hospodina?) Od Omnibus až do Donata bylo platiti po 1 groši. V Stříbře dávalo se r. 1520 nejméně po 4 denárech jako jinde. Ten plat slul litterales nebo literares a čítán k ostatním školním platům.³⁾ V témž Stříbře uvádí se roku 1552 v jurech žákovských plat týž od listků všelikých po 4 denárech, ale od Omnibus a slabikáře chce již po 2 groších. Z toho patrno také, že první slabikáře učitelé žákům psávali sami.⁴⁾ Týž rok 1552 Německobrodští určili, aby oficiálové od prvního listu brávali po 2 denárech bílých (tedy pořád staro-

¹⁾ Rukop. královédvorsk. Kn. pamět v museum zemsk. 31.

²⁾ Hraše. Náchod. 410. Co stojí o náhod. sazbách v Poslu z Budče 1873, že byly od groše do 2 gr., tomu nelze věřiti snadno. To zdá se býti mnoho.

³⁾ Kn. stříbrská. 129.

⁴⁾ Tamž. 173.

dávný plat) a potom až do šesti listů (větších a větších) vždy po půl denáru vejše; počnouce pak od listu Omnis spiritus (laudet Dominum) až do slabikáše nebo Donáta po 1 groši od každého listu.¹⁾

Poslední plat od listů známe z Čáslavě z r. 1564. Až do těch dob se zachovaly! Čáslavští stanovili, aby od listů, které sukcentor malým pacholatům píše a „na desky přilepuje“, platívalo od Utčenáše po 2 bíl. penízích, od druhého listu (Credo) půl čtvrtá peníze, od Magnificat po 6 penězích a tím způsobem výš od každého listu po 1 bílém groši.²⁾

Druhý důchod té přechodné kategorie byl plat za kostelní kantaci, zvláště za tu, jež konávala se v pátek a slula tenebrace, poněvadž se při ní zpívalo: Tenebrae factae sunt. Byl to tedy zvláštní plat za kostelní zpívání nešporní, aniž byl všude o vykly. Tenebrace neb jiná chrámová kantace, pokud ji učitelé nebyli povinni vykonávat darmo, bývala honorována buď penězi nebo v některých krajích také „posnopným“. Učitel si totiž po žních zjednal vůz a chodil sbírat po domech snopy nebo později suté žito za svoje kostelní zpívání.³⁾ Plat za kantaci a tenebraci nenáležel všude všem oficiálům. V Jindřichově Hradci brávali od tenebrace kumpáni sami.⁴⁾ V Horšově Týně r. 1575 ustanoveno, kteří by oficiálové na tenebre zpívání chodili, ti aby platů za to dávaných užívali a o ně se dělivali.⁵⁾ Dle oučtů rokycanských r. 1595 ten plat za tenebraci uvádí se ve třech kopách. Před tím oficiálové dostali jen 3 kopy za dva roky (1583 a 1584).⁶⁾

Sousedé dbali toho pilně, aby oficiálové zpívali, když chtějí posnopného. Jináč nechtěli platiti. Z r. 1610 je v universi žaloba nového správce školního (nejmenovaného) z města Volyně, že sousedé zadržují snopovni, za příčinu předkládající, že v chrámě nešpory, než správce přišel, nebyly držány. Volyňský učitel žalobou si hájil svého nastávajícího snopného, neboť prý, jakmile byl od visitátorů napomenut, každého dne pak vykonával nešpor v kostele, ovšem prý bez Sancta Maria, ora pro nobis.⁷⁾

Mimo tenebraci někde i jiné zpěvné funkce kostelní zvlášť se platily. Takž na příklad kantor v Jindřichově Hradci dostával o některých panských rekvisích, pravidelně se opakujících, vždy po 1 kopě, dostával od hodinek, jež zpívány desetkrát do roka po

¹⁾ Manuále brodské. 1552.

²⁾ Dvorský. Paměti o škol. 344. Sedláček. Čáslav.

³⁾ Posnopné odvádělo se (byť ne jen za tenebraci) učitelům ještě v XIX. století. Určitou míru sutého žita dával sedlák, menší míru chalupník. Pomocník školský a děvečka s nůši obcházeli chalupy a statky. Rais. Politic. a školst. okres vinohrad. 311.

⁴⁾ Orth. Hradec. 54.

⁵⁾ Rukop. horšůvtýnsk. 26.

⁶⁾ Arch. zemsk. Rokycany. Počty z r. 1584. 1595.

⁷⁾ Arch. univ. A. 33. b. 448.

10 groších, od vigílií sv. Lucie času adventního 6 kop (aspoň od r. 1605 dle ustanovení Lucie Otylie Slavátové).¹⁾

Třetí důchod na polo stálý na polo případný býval učitelům z minuce. Školský rektor a oficiálové psávali, lepili a malovali, rok co rok po celý advent kalendáře nebo minucí, z nichž nejlepší, nejzdobnější podávali s přáním nového roku konšelům na radni dům; jiné minuce a přání posílávána do přednějších domů. Žáci musili v tom učitelům svým pomáhati, takže po čtyři neděle adventní učení asi za nic nebylo, ačkoli oficiálové se vymlouvali, že pro ten zůšček nemaři všeho času školního, alebrž jen prázdné na to užívají.

Minuce učitelské mívaly formu kalendářů na zeď, proto je podlepovali, rámovali, nebo mívaly formu knížky a bývaly vázány do malovaných i pozlatitých desek. Práce učitelská a žákovská při minucích bývala v tom, že barvami pokládali na tištěných exemplářích, které koupili u tiskaře, figurální a jinou zdobu. Nacházíme na příklad v impressii Jana Jičínského v Praze r. 1591 „lišty k minucí s krály šest kusů“;²⁾ ty lišty a krále oficiálové tedy malovali. Jinde uvádějí se v tiskárně „vokolky na minucí“, „kvítky na okolky ke kolumnám“, apoštolové, měsíce, planety,³⁾ a to všechno oficiálové barvami illuminovali, aby kalendář, jenž byl koupen za některý grošík, pozdvihli za dar cenný, na podiv pěkný.

Nepřestávali však učitelé na illuminování tištěného. Na deskách kalendáře ukazovali začasťe, kterak sami umějí malování skládati. Ale nezdařilo se každému. V Náchodě zachoval se zlomek takové učitelské minucí, kterouž bakalář Daniel Písecký podal radě r. 1606.⁴⁾ Zlomek ten vydobyt z desek knižných, tedy to nebyla minuce na zeď. Je tištěna, jsou v ní figury mythologické; hlavní práce bakalářská jeví se na deskách; je to dětinská fantasie, která tu namalovala ony modré háječné hlavy s velikými nosy a s zuby krokodilovými, do toho tulipánek rudý a páví pera cinobří malovaná. A tyto jednotlivosti spojeny jsou pospolu čarami sem tam vlnitými a běhajícími, zelenými, červenými i černými. To náchodské malování bylo asi na půdě bílé, ale teď vypadá všechno hnědo, zažloutlo, ušpiněno.

Kolik kdy učitelé vytěžili z listků novoročních a minucí, rodičům a sousedům posílaných, o tom nikde zpráva; však kolik za svou nejnádhernejší minucí na rathouze dostávali, o tom psáno v oučtech městských kde kterých, a lze snadno pozorovati, že ta odměna „bakaláři za minucí“ běže brzy na sebe ráz stálosti: rok co rok je stejná, po létech vzroste, ale pak zase na léta zůstává stejnou,

¹⁾ Arch. zem. Opisy z Hradce.

²⁾ Arch. praž. č. 1173. 229.

³⁾ Arch. praž. č. 1172. fol. 110.

⁴⁾ Kn. náchodsk. XV. fol. 19.

a rok co rok si pro ni bakalář posílá nebo sám pro ni přichází jako pro svoje právo.

V XV. století (tak zdá se) rektor podával minuci do radního domu, nic za to ještě nečekaje a nedostávaje. Aspoň v Lounech proběhem XV. věku některý rok (na př. 1461, 1470) zapsáno, že minutio přinesena, ale že jen žák obdržel za její přínos na zpropití (bibales) 3 groše či také pět grošů.¹⁾ Musil ten peníz odevzdati rektoru svému? Jest ono bibales rektorovi? V Berouně s počátku XVI. století odměna kalendářní drží se jen mezi 4 a 6 groši. Žáku, který minuci přinesl, dáván groš na zpropití.²⁾ Ale již zatím Lounští stali se štědřejší; daltě roku 1519 rektorovi za minuci 40 grošů, „ježto pěknů na několik arctech velmi ozdobnú poslal Nového léta.“³⁾ Než tuto odměnu bude nutno položit za výjimku, neboť v létech následujících Lounští dávají rektorovi méně. R. 1523 podali mu jen 24 groše.⁴⁾ Stříbrští r. 1513 odměnili rektora pouze 10 groši, ba r. 1529 zaplatili bakaláři Ješkovi dokonce jen rám k minuci, a to třemi groši.⁵⁾

Na takových nízkých odměnách drží se města do půlky XVI. věku. Malostranští ještě r. 1547 zapisují sobě v knihu počtu, že dali bakaláři „za minuci malování“ pouze 10 grošů míšeňských (!), ač prý ho ta minuce více stála. Ještě že to uznali. Malá Strana bylo chudé město a platilo tudíž svým zřizencům velmi málo. Vždyť ani faráři, jenž jim po celý rok řídil hodiny na rathouze, nedávali víc za to než čtvrtročně po 1 kopě a 15 groších míš.⁶⁾

V Prachaticích r. 1561 bakalář Linhart obdržel za minuci již celou kopu míšeňskou, což jest zvlášť na prachatické poměry dost, neboť tu dávali jednomu z kaplanů celoročně jen 4 kopy a varbánickova služba roční byla v 6 kopách.⁷⁾ Také v Bělé r. 1594 rektor obdržel za minuci kopu.⁸⁾ Na té kopě, zdá se, ustrnulo do konce XVI. věku ve všech možnějších městech; kopu zaplatili roku 1590 Stříbrští, nad to davše 5 grošů a denár mládencům, kteří minuci přinesli,⁹⁾ kopu dali r. 1595 Rokycanští;¹⁰⁾ tolikéž Rakovnicktí dávali i Turnovští;¹¹⁾ r. 1600 kopu a 42 grošů i Hradčanstí dali za kalendář, cti a darem podaný od bakaláře malostranské školy, a žáky

¹⁾ Arch. lounsk. I. E. 9. Výpisy A. Merza.

²⁾ R. 1510, 1511. Arch. berouns. Nejstarš. kniha z r. 1508.

³⁾ Arch. lounský. I. E. 11.

⁴⁾ Tamž.

⁵⁾ Arch. plzeňs. Knih. stfibr. 182. fol. 23. a kniha 184. fol. 81.

⁶⁾ Oučty malostrans. v arch. pražs. č. 43. Purkmistr měl za měsíc 4 kopy a sud piva.

⁷⁾ Arch. mus. Registra příjmů a vyd. z r. 1561.

⁸⁾ Umlauf. Bělá. Rukop. v mus. 193.

⁹⁾ Arch. plzeňs. ku. stfibrsk. č. 198. 59. Stojí tu sic 30 grošů, ale bude to míšeň. kopa.

¹⁰⁾ Arch. zems. Oučty rokyc.

¹¹⁾ Purkmistr. počet z r. 1606 v tamějš. arch.

malostranské, kteří minucí donesli, odměnili 8 groši a některým haléřem.

Ale byli v tom Hradčanstí nestejní. Rok potom dali malostranskému učiteli již jen kopu a 2 groše; roku 1614 poslal jim mistr Daniel Basilius z „Teitschenburku“ (Deutschenperka), obojích práv doktor a správce školy u sv. Mikuláše v Menším Městě, minucí a při ní 17 kalendářů, obci Hradčanské připsaných, za to mu dali tři kopy 28 grošů, a mládencům zpropití 15 grošů; r. 1618 obdržel malostranský mistr školní Samuel za minucí 2 kopy 8 grošů 4 denáry, jeho mládenci 25 grošů. Jest zajímavé, že na tytéž chudé Hradčanské, nechodil jen bakalář malostranský s minucí, ale i správce choralistů z chrámu svatovítského. I ten zámecký choralist dostává r. 1609 za minucí 1 kopu, a žák svatovítský, jenž kalendář přinesl, vzal 5 grošů zpropitného. R. 1619 mimo mikulášského rektora minucí na hradčanský rathouz poslal svrchupsaný Daniel Basilius, ale tentokrát již jsa professor universitní.¹⁾ Dostal za 16 exemplářů pěkně vázaných koflík za 9 kop, a pedellovi dano zpropitného 30 grošů a půl pinty vína. Roku následujícího (1620) Hradčanstí neplatili za minucí mikulášskému rektorovi nic. Dali jen žákům zpropitného. Byla vojna, málo peněz. Teprv r. 1621 mistr Faberius (Václav?) zase obdržel 2 kopy 8 grošů. A to naposled.²⁾

Lze odměnu za minucí páčiti počátkem XVII. věku průměrně mezi 1—2 kopami. Ale v městech nezámožných nebo neštědrých mohlo býti daleko méně. Na příklad v Náchodě nepřevyšoval plat ten 30 grošů.³⁾ Také v Hradci Králové r. 1605 dávají mistru školnímu za 2 minucí, z nichž jedna podána pánům do rady a druhá do pokoje úřednického, jen 30 grošů, mládencům od přinesení 5 grošů.⁴⁾

Ke konci XVI. století na místě nejednomu podávání minucí odstraněno. Viděli všickni moudří a spravedliví lidé v onom malování a psaní, jež zajímalo drahý čas, ztrátu při vyučování. Ale že plat za minucí dlením doby ustálil se, a učitelé bez něho nechtěli býti, konšelé, chtěli-li složit minucí, nuceni jsou k závazku, že učitelům uslý zisk nahradí. V Domažlicích roku 1587 sám bakalář Václav Nyzenius (Nizenius) Vodňanský podal do rady žádost, aby se složilo rozdávaní minucí jakožto věc neúčinná a zbytečná, a raději aby toho času ve škole od praeceptorů četly se a přednášely lekce. Konšelé svolili se za to dávat bakalářům ročně po 2 kopách.⁵⁾

Na Táboře složeno malování minucí teprv r. 1610 a správci školnímu za to zvýšen z měšce obecního stojící plat o 6 kop č.,

¹⁾ Jímž se stal r. 1615. Tím budiž opraveno datum v našich Dějích vysok. škol. str. 130, kdež omylně psáno, že Daniel byl professorem již roku 1614. Professorem nebyl, ale přednášel matematiku v kolleji, jakž di Ottův Slov. V témtž slovníku však oprav datum, že Daniel odešel od školy r. 1613.

²⁾ Všecka ta data v arch. praž. č. 123. Bez paginace.

³⁾ Z archivních výpisů Hrašovských, půjčených.

⁴⁾ Registra Hradc. 1605.

⁵⁾ Kn. snesení. Arch. domažl. 1581.

jakož svrchu již zmíněno. Rada kutnohorská r. 1616 praví v artikulech novému správci školnímu podaných, že v Kutné Hoře a v školách jiných „dobře spravených“ minucí malování i s koledami vyzdvíženy jsou dokonce. Za to měl větší plat roční.¹⁾ Ale bakalář Jan Pruškovský Žebracenus a Václav Balata Čáslavský žalují roku 1617 v Praze v universitě, že Turnovští proti starodávnému způsobu na ujmu jich i žákovstva vychování vyzdvihli minucí malování a koledy, zakázavše se za takové příjmy slušně platiti, ale že nic neplatí.²⁾

Nedělo se tedy složení minucí bez nesnází. Universita Pražská svým rektorem a senátory jednou zove malování kalendářů bláznovstvím (r. 1599), jindy zase (r. 1600) hájí učitelů pražských, že ne-tráví tím malováním všecek advent, nýbrž jen ten čas, jenž zbývá po práci.³⁾

Čtvrtý způsob duchodu pravidelného, ale měnivého byly učitelům rekordace a koledy. Ať již je výklad koledy a původ jména jejího jakýkoli, jádrem je to pozebrávání; rekordace také tak. Proto lze je shrnouti v stať jednu. Při obou šlo o žebrání dům od domu, chalupu od chalupy, jenže koledu vázali obyčejně k časům vánočním a novoročním, kdežto rekordaci byla pozebrávání kdykolivěk v roce. Že slovem „pozebrávání“ duchod ten dobře a bez urážky označujeme, to již z toho jde, že leckde (na př. v Lounech) rekordace zvali mendikacemi, a mendicare je žebrati.

Koledy a rekordace jsou nejstarší, nejprimitivnější oficiální duchod. Učitelé odevzdána škola, a odměnu za práci sobě vykoledují, vyžebřej po sousedech. Ačkoli v té žebraté jeví se nizounké sociální postavení starodávných oficiálů co nejzřejměji, přece nebylo by správné na koledování a žebrání pohlédati očima doby naší. Chodíval po koledách kněz farář, přijímal dárky, za časté hodně prosté, i rektor universitní, proč by měl ostýchat se učitel? Dnes bylo by koledování hanbou, dnes také nedávají se dary učitelům onou prostičkou myslí jako za stáru a také se touž myslí neberou. Dnes lpe na tom na všem hanba. V staré době nikoli. Ale bylo to žebrání věc přece velmi nevďěčna, učitelům i sousedům obtížna a škole na škodu.

Rekordace a koledy oficiální, z nichž výtěžek dostával se učitelům, nutno odlišovati od rekordací a koled žákovských, z nichž užitek byl chudým žákům. Nutno to lišiti tím spíše, že žáci obstarávali rekordace a koledy obojí, jednou za sebe, jindy za učitele.

Otázka, kdy byly konány koledy oficiální a kolik jich učitelům bylo od sousedů propouštěno.

¹⁾ Nováček. Listář. 151. Opis z arch. kutnoh. v arch. zems.

²⁾ Arch. univ. A. 14. a. 361.

³⁾ Dvorský. Paměti. 6. 62.

Čas, k němuž se koledy oficiálské poutaly, býval od Všeck svatých do Moudrosti boží nebo do Vánoc; tedy od 1. listopadu do 17. nebo 24. prosince, sedm týdnů. Někde přibrán ke koledám učitelským čas až do Tří králů. Kolikrát smějí učitelé za ten čas choditi s žáky dům od domu, to časem pevně se ustálilo, určilo a učitelé bývalo při jeho nastoupení oznamováno; měl rozuměti tomu takto: kde bylo povoleno koled za ten čas tré, oficiálové směli třikrát do téhož domu nebo statku pro koledu poslati. Toť jisto, že opatrní hospodářové, čím víc koled bylo, tím menší dávali koledníkům částky, aby úhrnem koleda jich příliš nebolela. Kdyby byla místo více koled koleda jediná, ale každý soused kdyby byl se odhodlal dávat při té jedné koledě slušný peníz, bylo by s ostatních koled dobře mohlo sejiti. Ale k tomu staří nebyli. Je v tom ošklivá stránka těch koled. Sousedé dávali po málu, a oficiálové je koledou, několikrát v krátkém čase opakovanou, nutivali, aby z toho měli zisk větší. Smutná to věc zvláště tam, kde — jako na příklad v Prachaticích — správce školní v koledách měl „jako říkáje nejhlavnější plat a staus“.

Počet koled nebyl všude stejný. Pokud lze bylo shledati, nejméně tři koledy bývaly učitelstvu dovolovány, nejvíce sedm. Učitelé, při málu koledách zaráželi sobě nové sami, ale konšelé bránili. V zřízení školním královédvorském z r. 1500 konšelé pravi, že prve žádných koled jiných nebývalo než o sv. Martině (11. listop.), Mikuláši (6. pros.), *Largum sero* (o Štědrý den); k literátům prý nebránilo se choditi také ještě v den Moudrosti Boží (17. pros.), však v tu koledu jini sousedé (neliteráti) jen chtěli-li co z dobré vůle dáti, dávali. Koledy o sv. Kateřině (25. listop.), na Všecky Svaté a o Tří Krále, kterých prý nikdy ve Dvoře nebývalo a které si patrně učitelé obvykli na přilepšenou důchodu, těch Dvorští prý zanechávají na své vůli,¹⁾ t. j. každý rok si oficiálové o ty koledy tři posléz jmenované poprosi, a konšelé propuští či nepropuští.

Mívali tedy učitelé v Dvoře tři koledy pevné, jednu obmezenou a tři nejisté, na milosti konšelů závislé. Tři koledy jsme také našli v Trutnově;²⁾ byly to oběhůzky o Martině, Mikuláši a o sv. Dorotě, což jest 6. února. Tu tedy Vánoční čas převlekli daleko. Ve Stříbře mívali dle zprávy z r. 1551 od starodávna koled šestero (*Dedicationis, Martini, Catherinae, Nicolai, Sapientiae, Epiphaniae*).³⁾ Sedm koled oficiálové mívali ve Slaném ještě r. 1589,⁴⁾ v též čas také v Boleslavi Mladé, jenže o koledu tříkrálovou dělil se s učiteli mladý kněz.⁵⁾ Také v Praze bývalo po sedmi koledách (s žakovskou osm) po celé XVI. století.⁶⁾

¹⁾ Rukop. Kr. dvorský v Mus. Kn. pamět. 32.

²⁾ Hüttel-Schlesinger. Chron. v Trauten. 222. R. 1576.

³⁾ Knih. stříbrsk. fol. 173.

⁴⁾ Z archiv. arcib. Op's v zemsk. arch.

⁵⁾ Bareš. Děj. škol. mladobol. 10.

⁶⁾ Dvorský. Paměti. Str. 37.

Rekordace byly žebrání věru neslavnostní, rázu mnohem nižšího než koledy, jež se připínaly aspoň k radostnému a slavnostnímu času vánočnímu. Byly prvotně rekordace týdenní, ba i několikrát za týden: byltě v nich původně všecek živobytný důchod učitelský. V Hradci Králové až do r. 1566 mzda mistru, kantoru, subkantoru, kustošovi a lokátovi dobývala a vyprošovala se rekordací a zpíváním okolo domů každou neděli a ve čtvrtky po městě a každý úterý a pátek na předměstí.¹⁾ V Plzni ba až do r. 1591 na bakaláře školního a lokáta rekordací prosívána a sbírána třikrát v týdnu po sousedech.²⁾

Nedělské rekordací říkali někde (na př. v Bohdanči) „benedikatum“. Podle těch nedělských a týdenních žebrů vyvinuly se některé rekordací zvláštní rázu obecného nebo jen lokálního. Za takovou lokální rekordací klademe v mnohých venkovských městech villatum,³⁾ čímž míní se letní výchozy žáků do vesnic okolních s prosbou o vaření, chléb a vejce. O to villatum se asi sdělovali učitelé a žáci. Jiná rekordace toho rázu byla butyrací nebo máselné. Žáci prosili sobě a učitelům másla nebo peněz na máslo. V Bohdanči chodívali butiratum ještě r. 1609 každou sobotu, ale nenosili víc než 2 groše bílé; spíš méně.⁴⁾ K rekordacím náleží i pomlázka, jež sluje na Moravě šmigrust.⁵⁾

Z obecnějších rekordací byla ona, kterou učitelé vybírali o sv. Řehoři pestrým průvodem žakovským, se žáky se o výnos sdílející. Také obecnějšího rázu bylo montatum nebo montací, s nímž spojen byl, jak za to máme, výlet školský. Svrchu jsme uvedli v platech školních montales — ten nosili žáci; tuto je hovor o montací; tof koleda na rodičích. Učitelé užívali té veselé případnosti k tomu, aby si drobet piva, něco lepšího k snědku po domech vyžebřali. Kollega v Kouřimi Valentin Koptiades Přeštický zove toto rekordací práci. Dř žalobně konšelům Kouřimským r. 1612, že ho po vykonání práce té, kteráž od starodávna po všem království Českém se zachovává, totiž montací, když pokojně šel za bránu, řezník Matouš potupil; vida ho hrubě trunkem přemoženého řekl prý mu: Co ty, šelmo, kollego! A pak mu nabil, obojek potřhal.⁶⁾ Že se při montací nad míru slušnou pilo, tof tu patrno.

Jakož svrchu napověděno, koled a rekordací dobývali žáci. Nemí ovšem pochyby, že při leckteré té žebraté oficiálové přítomni byli pospolu s žáky, ale také na druhou stranu snadno lze pochopiti, že se pochůzkám dům od domu oficiálové vyhýbali; byla pohodlnější věc posílati za sebe žáky. A které? Prvotně asi všechny.

¹⁾ Solař. Hradec. 541.

²⁾ Arch. plzeň. Protok. konš. č. 20.

³⁾ Arch. mus. Listin. kouřim.

⁴⁾ Arch. univ. A. 34. 99.

⁵⁾ Č. Mat. Morav. XIX. 362. Je vzpomenua v službě rektorů rychalských.

⁶⁾ Arch. musej. Kouřim.

Když však rodiče se tomu protivovali, aby děti jejich chodili žebratou, zůstaly rekordace a koledy na konec jen mendikům, žákům chudým. Vyvinul se ten zvyk ovšem pomalu. Dvorskí na příklad osmělili se r. 1500 žebrání žáčků domácích nejprv jen obmeziti na dvě koledy. Prý ať učitel jich neposílá do vsí, leč při sv. Martině a Mikuláši.¹⁾ Tedy učitelé dvorskí směli užiti žáků domácích ke koledám jen dvakrát za rok. Později nechťeli choditi ani dvakrát.

Učitelé mendiky naučili zpěvům a řečem, k některé rekordaci či koledě opatřili žebráčky i světly a pak očekávali, kolik přinesou. Přinesli li málo, byli od neuvážlivých učitelů bití. Čtemeť v usnesení plzeňském r. 1591, že mnohdykrát, když nic uprošeno býti nemůže, nechťice bakalář a lokát od svého upustiti, s týmiž mendičky zle nakládají a s nimi se mrskaří a jim k odchodu příčinu dávají.²⁾ Z posledních slov zároveň viděti, kterak se mendikové oficiálským rekordacím bránili. Utíkali od škol, kde bylo koled a rekordací mnoho a kde od učitelů byli pro malý výtěžek trestáni; mendikové, jsouce na větším díle tuláci, dobře věděli, kde v Čechách taková škola je a který tak nemilosrdný učitel. V Hradci Králové konšel r. 1566 na rekordace svádějí malinký počet žactva a doufají, že by po zastavení rekordac mnohem více žáků přibýlo.³⁾ A Tomáš Dentulus Německobrodský r. 1578 píše konšelům kouřimským, že rekordací jsou spuštěny, žáci po rekordacích nechťejí choditi a se toulati, říkajíce, kdyby byli k nim nuceni, že se odeberou pryč.⁴⁾ Nemohlo také žákům — třebatě žebráčkům — býti milo při rekordacích, že je některí nesrdeční sousedé odháněli od domu. I ta nedobrá věc při oficiálských rekordacích a koledách bývala leckde, že učitelé pro hojnější výtěžek posílávali studenty do osady jiných učitelův. V Hoře neobešlo se bez hádek mezi oficiály barborskými a vysokokostelskými, v Pražských městech dosti zhusta musilo býti z radního domu i z university oficiálům připomínáno, aby drželi se jen svých osad, na jiné fary aby o koledu neposílali.⁵⁾

Hlavní však ouraz rekordací a koled byl ten, že žáci tím zameškávali školu. Zvláště při rekordacích, byly-li v témdni dvě, tři. Dvakrát, třikrát v témdni zběhati všechny domy v městě a na předměstí, toť ohromná ztráta času. I protož záhy jeví se odpor rozumných lidí zvlášť proti rekordacím týdním, hustým. Ty padly nejdřív, proměnění byvše v platy stálé buď v stance, salaria nebo v expense týdně na výživu, buď i v školní platy od rodičů po žácích do školy posílané, o nichž obšírně položeno svrchu. Takž dosti možná, že školní plat montales vznikl z rekordace montatum,

¹⁾ Kn. pamět. král. dvors. fol. 31. Mus.

²⁾ Arch. plzeň. Protokol. konšel. č. 20.

³⁾ Solaf. Hradec. 541.

⁴⁾ Arch. mus. Listin. kouřim.

⁵⁾ Ještě tak roku 1601 a 1602. Oeconomie. v arch. zemsk. č. 17. fol. 6. Oecon. č. 18. 89.

čemuž rozumíme tak, že před výletem do lesa žáci s oficiály požebrávali si dům od domu, a když ta rekordací zrušena, žáci nosili oficiálům montales na penězích; ovšem vycházka byla v obojím případě, a dost možná, že i přes školní plat montales oficiálové prodleným časem požebrávali sobě o pivo a jiný příspěvek k veselosti zase. Stejně tak zdá se, že plat masopustales vznikl z masopustních kantací a rekordací; to jisto, že poličský rektor Václav Kutinius Vodňanský žádá roku 1586 aby kališkatum o Štědrý den proměnilo se mu v plat kališkatí.¹⁾ A tak podobně se proměňovalo.

Někde proměny rekordací v plat stálý dlouho se nedostavovaly. Záviselo to hlavně na tom, odkud vzít náhradu. Něco zaplatiti mohlo se uložit sousedům způsobem jakés daně, o kterou se v obci usnesli dobrovolně, ale takový prostředek byl dosti neoblíben, a protože obyčejně se čekalo, až některý dobrodinec založí stipendium, z něhož by oficiálem byla za odložené rekordací náhrada. Jináč však žalob na „toulání“ žáků (takž zvané rekordace a koledy vůbec) vždy bývalo dosti, a škody z toho musil uznati každý, kdo viděl a slyšel.

Do polovice XVI. věku při většině škol změněny týdně rekordace na peníz; od poloviny toho věku docházelo tu a tam na ostatní rekordace a koledy, ačkoli některé z nich měly život tak tuhý, že nezašly až teprv v dobách nových. Poučná zpráva jest z Hory. R. 1538 děkan kutnohorský Václav psal konšelům návrh na zrušení rekordací. Důvod jeho osvětluje škody ve škole. Píše: „Kdyby rektor a správce měl plat od pánův a obce bez těch rekordací a koled, pro kteréž musí rektor žáky držeti a jim jako hověti, již uče se nebo neuče, nebříž když se tito učí, tedy hledíc na tyto, kteří zahálejí i odrážejí se od učení; a toho kdyby nebylo, tehdy by rektor žáků nepotřeboval než žáci rektora; i přidržel by je k učení a musili by se všickni učiti, a při dítkách veliký prospěch by (učitelé) učinili, ježto potom zůstaly by po Vás (konšelech a sousedech) nějací obrazové živí, kdežby koli byli.“

Moudrý ten návrh zůstal ničím; konšelé odvětili, že vynesou na obec; v jich odpovědi zajímavá poznámka, že by rádi školu opatrovali tak jako „v cizích krajinách“, ale nedostatek že brání. A ten nedostatek či snad nedobrá vůle zavinila, že zůstalo při starém způsobě. Teprv po dvaceti létech (1559) bakalář vysokostelský¹⁾ sám naléhal na pány, aby místo rekordací a koled byly platy. Psal, aby rekordací a koledy, kterými se učitelům živnost žebrotou nahání, byly složeny; mládež se jimi mešká, a učitel musí, chce-li užitek mít, lenivým a nehodným žákům přehlídati. O tom a o jiných věcech školních jednati šefmistři i obec uznali za věc nutnou žádati Boha, aby aspoň nyní jednání jich bylo šťastné a prospěšné. Shledavše některý důchod z gruntův a z ungeltu rozhodli, aby

¹⁾ Besed. učit. XI. 128. Adámek.

²⁾ Z výpisů Šimkových z archivu kutnoh. Vytišť. v Arch. Pam. XVI.

misto rekordací k oběma horským školám se dávalo týdně po 15 groštech bílých. O ten peníz ať se oficiálové dělí vedle ustanovení pánů. Při tom jednání obec vysoce vznesla význam školy: chtějí totiž také varhaník přidavek, ale obec vyřekla, kdyby to dvoje — škola a hudba — na váhu vzloženo bylo a pilně váženo, že by se našlo, že da eko potřebnější jest opatření školy než varhan a hudby.¹⁾

Na místě odstraněných toulek rekordačních oficiálům v Hoře uloženo, aby s žáky čítali žalmy. Prodlením času oficiálové sobě koledy a rekordací zase obnovovali, aniž plnili to, co jim za rekordací činiti uloženo.²⁾ R. 1585 volání jsou učitelé obojích škol horských do rady a vyhroženo jim. Prý mohou věděti, že zde před mnohými lety koledy a rekordací složeny jsou, a jistý plat za ně se z obce dává za příčinou, aby mládež, jsouc prázdná těch takových toulání, lepší prázdnost a více času měla k učení svému; ano i také to že nařízeno od předků, aby v tu hodinu, kteroužby rekordatum žakovstvo choditi mělo, jistě některá lekce se čtla, ale prý je v tom nepilnost.³⁾ Takových výtek před tím i po tom zažili oficiálové horští ještě kolik. R. 1616 rada kutnohorská, přijímajíc mistra Jiřího Závise Velvarského za rektora, v artikulech školního řádu mu připomíná, že oficiálové obnovují zase některé staré nezpůsoby a toulky škodlivé žakovské, které předešlé za jistými příčinami složeny jsou a v jiných dobře spravených školách také dokonce jsou vyzdviženy, jako koledy oficiálské, montací a masopustní kantací noční; to že se na konec zapovídá a toliko montací času jarního nebo letního „recreationis gratia“ se propouštějí.⁴⁾

V Čáslavi zrušeny rekordace teprve r. 1564. Ze zápisu o tom dovidáme se zase o jiných nepřístojnostech a škodách, jež družily se k rekordacím. Čteme, že rada pováživši to a předešlé časy s nynějšími srovnávši, poznala, jaká nerovnost v dávání těch rekordací od sousedů se zachovávala, že jedni dávali a druzí nic, odkudž pocházelo, že oficiálům nikda stálých mívati nemohli; nebo takměř každý, pobýv zde půl léta nebo rok, hned se jinam hnul, kdež lepší opatření své viděl. Proto, aby stálějšího správce a kantora měli a z častých nákladů na jich stěhování aby sešlo, nařídili stálý plat, o němž svrchu při stancích položeno. Jen to slušno ještě dodatí, že týdně onen stálý plat (14 gr. míš. správci a 10 gr. kantoru) o vánoční čas, co se po koledách chodilo, z měšce obecního se neplatil, až zase koledy minuly. Tedy usnesením čáslavským zrušeny jen

¹⁾ Vše násled. ze zápisů Šimkových. Vytíšť. v Arch. Pam. XVI.; a dle výpisů Hejnicových z kn. arch. kutnoh. E. 16. E. 28. Bakalář z té doby je povědom Jiřík (1559—1561), jenž opustiv školu, stal se písařem ve Vlaském dvoře.

²⁾ R. 1575 vyčítáno, že toho nekonají. Listář Nováčekův 8.

³⁾ Arch. kutnoh. Kn. memorab. z r. 1583. fol. Q. 17. Nováček. Listář 34.

⁴⁾ Nováček. Listář 151. Též v opisech zemsk. arch. Kut. Hor.

rekordace, koledy ne. Z těch bakalář měl i na dále mívati díl, a kantor se sukcentorem druhý díl.¹⁾

Ještě déle než v Čáslavi udržely se týdenní rekordace — nejhorší druh — v Hradci Králové. R. 1566 vyznává purkmistr a rada toho města upřímně, že předešlých časů předkové jejich byli napomínáni od vysoce učeného mistra Jana Hortensia aneb Zahradky, rektora university (1537—1557), a jiných pánů mistrů slavného učení s předkládáním mnohých slušných příčin, i od správců školy žádost nejedna s pilností byla skládána, aby rekordace okolo domů v městě a na předměstí byla zastavena, a záplata jinak bez takových toulek se vyměřila, a na místě každé takové rekordací aby raději držána byla dobrá a platná lekcí; ale prý pro chudobu a zadlužení bezelstné a na veliký jich zármutek nebylo lze to provésti. Naposled prý jim učinili předložení stran těch rekordací urozený Cyprián Lvovský ze Lvovic, císařský matematik, přítel a krajan i na místě rytíře Mikuláše Valtera z Valteršperku, cíl. rady a dvorského sekretáře. A poněvadž urozený Václav Hlaváč z Levhartic všecken svůj statek k školnímu záduší odkázal, a též Jiří Vavroušovský z Limuz, krajan hradecký, čtyry louky poručil, pročez teprv teď, a to od příštího sv. Jiří ty rekordace se zastavují a budoucně zcela se zapovídají.

Zajímavě, kterým penízem Hradečtí zaměnili rekordace. Počítali, že správce z rekordac dává týdně kantorovi po 7 groších, sukcentorovi po 4 gr., kustoši po 3 a lokátovi po 2 gr. vše na míšeňsko. Určili tedy pevného platu kantorovi 6 kop 4 groše, to jest tolik, kolik mu z rekordac přicházelo, a aby byl pilnější, přidali 1 kopu a 56 grošů; sukcentor nechť bere 3 kopy 28 gr., což obyčejně brával z rekordac, a nad to přidali mu, aby měl plných 6 kop; lokát prý od rektora přijímal z rekordac 1 kopu 34 groše, nechť má teď 4 kopy celé. Ty platy ať se jim dávají půlletně polovici „věčně a ustavičně“. Správci dali Hradečtí 12 kop. Tolik snad cenili výsledek rekordac i s nějakým nad to nádavkem. Koledy konšelé zanechali v platnosti, jen určili, aby polovice koledy šla na rektora školního, z druhé pak půlky aby měl kantor třetinu, a ostatkem aby se podělili sukcentor, kustoš a lokát. A poněvadž na konec snesení Hradeckých se praví, že jiné akcidenčí a platové případní se při starobylém obyčeji a řádu zůstávají, soudíme, že všechny všudy rekordace zrušeny nebyly. Zrušeny jen týdenní toulky a žebroty.²⁾

V Lounech oficiálové odkazováni na nejisté žebroty až do r. 1568. Tu nastalo vykoupení. Císařský rychtář a konšelé i obec prý často uvažovali a usilovali o to, by čest a chvála Pána Boha přede všemi jinými věcmi vzdělávána byla, a „rozumějice tomu, že se to pro-

¹⁾ Z kn. smluv časl. v Poslu z Budč. 1890. 826. Sedláček. Čáslav. Dvorký. Paměti 344.

²⁾ Solař. Hradec. 541. 542.

středkem škol dobře spravených děje, a že také církev i obec pod správou tak zvedené mládeže, kdyžby k věku rozumnému přišla, užitečně spravována býti může," z těch příčin všecky rekordací a koledy officiálů školních také i jiné školní platy posazené, též precia, na kteréžto platy officiálové vychovávatí se musili, roku svrchu položeného že skládají krom kandelales a sabbateles.¹⁾ V dalším odůvodnění své reformace úřad města Lounského uvádí, že pro ty mendikací a rekordací mládež školní od učení se odtrhovala, čas mařila a s hříchem častokráte pro tu mzdu i jméno boží, kteréhož při zpívání užívali, nadarmo brali, pánu Bohu se rouhali i k hněvu ho popuzovali. Také zrušením rekordací správcové školní, majíce nač se vychovávatí, budou moci při svém povolání býti pilnější.

Že mohly rekordace změněny býti v plat stálý, toho zásluhu měl Michal Pika z Nadějova, měšťan, jenž sto kop míš. na to odkázal. Ourok z těch peněz ročně po 6 kopách měl býti na to obrácen nejprv. Mimo to jedenkaždý soused města i obojího podměstí, také Benátek, čtyřikrát v rok o Suchých dnech aby dával osobám k tomu nařizeným možnější po 4 groších, chudší po 2 gr. míš. V usnesení obecním se ještě dokládá, že tato dobrovolná daň jest svolena na nemalou obtíž měšťanův, a protož úřadu jest snažiti se, jestli by potom nějaká nadání na vychování učitelstva vznikla, aby s té daně mohlo sjíti.

V Plzni jednají s magistrem a kantorem, aby místo koled a rekordací vzal 10 kop sice již r. 1567,²⁾ ale teprv r. 1591 usneseno, aby na místě rekordací, k nimž s nemalým obmeškáváním mendíckové vysílání bývají, dostával bakalář a lokát po 3 kopách; mimo to měli ročně brati ještě po 6 kopách z louky pronajimané a na Ora pro nobis odkázané.³⁾

Z těch měst, kde nemohli se s rekordacemi naprosto rozloučiti, budiž naposled zmíněna Polička. Tu prosí r. 1584 Jiří Hanuš Landškranský za jich zrušení, aby prý místo toulání mládež, ve škole při svém učení trvající, něčemu užitečnému se přivěčiti mohla. Něco snad časem přece zrušili, ale butyrací žáci chodí ještě r. 1610 po předměstí dům od domu.⁴⁾

Koledy měly tužší život nežli rekordace. Čtounet pozoroval v dokladech nahoře psaných leckde, že koledy zůstaly pevné, i když rekordace zrušeny. Někdy pomohl k dočasnému zrušení koled mor. Na příklad r. 1582, kdy po vlasti naší proskočila veliká rána morová, Pardubičtí z dovolení vší obec dávají bakaláři, kantorovi a žákům, aby za příčinou moru na koledy nechodili mezi sousedy,

¹⁾ Usnesení obšírné a poučné Merz vytiskl v Učit. novin. roku 1885 (349) dle rukopisu archiv. lounsk. I. E. 34. I. E. 28.

²⁾ Arch. plzeňs. Protok. konšel. č. 19.

³⁾ Tamž. Protok. č. 20.

⁴⁾ Adámek. Besed. Učit. X. 409. XI. 403.

6 kop.¹⁾ Týž rok 1582 sám správce prachatický prosil za složení koled, přivozuje, že se koledami děje ublížení v učení, rodiče že brání domácím žákům choditi po koledách, sousedé že jich zpěv nerádi slyší, že by žáci nákazu přenášeli a že jest jich na to vůbec málo. Poněkud prostomyslné bylo na to usnesení Prachatických. Prý dají tedy za ty koledy, jež pro mor skládají, 8 kop mš., ale muziky v uložené časy aby (oficiállové) neopouštěli, a nad to s jedné koledy Trium regum (tříkrálovské), kteráž od starodávna officiálům s kaplanem společně náleží, s té aby nesešlo. Snad doufali, že do Tří králů bude po moru.²⁾

V Hoře zrušeny rekordací, jakož svrchu praveno, roku 1559. Koledy zůstaly. Na ty došlo teprv r 1578. Rada tehdejší pováživši mnohé nedostatky „při vychování bakalářův a jiných officiálů“ a vidouc, že již u Vysokého kostela ani na koledu pro pilnější učení a žákovstva opatrování nechodili, ustanovila, aby z každého sudu piva po 1 denáru, ze starých a hořkých piv po 2 denárech snímáno a na rathouz dodáváno bylo, tak aby seberouce summa mohli potom místo těch koled bakalářům a officiálům za to učiniti.³⁾ Horští tedy platili od té doby za koledy přírážkou k posudnému. V Brodě Německém zrušeny koledy r. 1584; za to učitelům náhradou vydáváno z radního domu ročně po 12 kopách, aby se podělili podle své vůle.⁴⁾

V Jaroměři zrušeny koledy spolu s většinou platů školních teprv r. 1596 na prosbu Davida Origena, školního správce, když byl vyložil, že mládež při každé koledě, jichž bylo do roka sedm, dva i více duš zameškává, někdy i v neděli k zpívání nešporů dostačiti nemůže, že i ourazové, zhryzení od psů a jiné zlé příhody se pacholatům stávají, a že i mezi sousedy jest v tom nesrovnalost, kdežto mnozí koledu dávají, jiní místo koledy záky ulají; a konečně — to snad rozhodlo — že v jiných obcích téměř všudy takové koledy zrušeny jsou.⁵⁾ Také na Moravě zrušovali je. V Prostějově r. 1589 složeny všechny až na vánoční, která náležela žákům, a officiállové měli za ně z měšce obecního bráti ročně 18 kop.⁶⁾

V Pražských městech koledovalo se pořád i ještě v XVII. věku. Jenže tu připadli (při záduši týnském je o tom zápis z r. 1613) na příjemnější a kloudnější způsob vybírati koledu. Sousedé totiž, byvše do schůze osadní, kdež jednáno o věcech kostelních i školních, pozvání, přinášeli koledu s sebou a tu ji skládali.⁷⁾

Ptáme-li se na konec, kolik sousedé o koledě dávali, a **kteraký** byl rektoru a officiálům z těch všelikých obchůzek důchod, lze od-

¹⁾ Arch. mus. kn. počtů III. 20.

²⁾ Zemsk. arch. Opisy z Prachat.

³⁾ Výpisy archiv. Šimkovy.

⁴⁾ Německobrod. knih. smluv. č. 5. fol. A. 21.

⁵⁾ Knapp. Paměti Jaroměře. 72.

⁶⁾ Arch. zemsk. morav. knih. prostějov. fol. 48. Vypsal dr. J. Novák.

⁷⁾ Arch. pražs. kn. záduš. týnská č. k. fol. 130.

pověděti jen kuse. Zašli-li oficiálové s koledou na radnici, padl některý groš, u sousedů dostávali jen po jednom nebo dvou penězích, jichž šlo do groše sedm. I kaňkovský úřad r. 1516 dává rektoru koledy po 2 groších, ale napsal si do oučtů, že „z milosti“. ¹⁾ Udal-li slanský děkan r. 1589, že oficiálové mají ze sedmi koled (a z minuce) až 31 kopu užitku, to buď přemrští, schválně klada důchod oficiálský za větší, nežli opravdu byl, anebo slanstí sousedé vskutku byli štědří. Odpočteme-li za minuci 2 kopy, zbylo by na sedm koled 29 kop, na jednu 4 kopy 8 grošů. Měl-li Slaný tehdy 274 osedlých, tož by přišlo na jednoho domácího pána při každé koledě dáti 6 peněz, tedy hnedle groš, a to je štědré.

Naproti tomu viněn r. 1614 Pavel Siderinus, správce u sv. Vojtěcha v Praze na Nov. městě, když osadní mu shromáždili sedm kop grošů za koledy, že ani nepoděkoval. ²⁾ A hůře v Rokycanech. Rokycanští nabírají koledy za rok 1595 svým oficiálům všeho všudy 4 kopami; ³⁾ měly-li Rokycany tehdy 162 osedlých, tož při sedmi koledách dal každý málo nad jediný penizek. Možná, že případ slanský a rokycanský jsou extrémy.

V několika městech nalezli jsme koledovou náhradu stejně po 12 kopách. Tím penizem r. 1593 Mladoboleslavští nahradili bakaláři s kantorem koledy; ⁴⁾ měla-li Boleslav tehdy 257 osedlých neb až do 300 domů: dával každý domácí pán o koledě po 2—3 penězích. Týmž penizem (12 kopami) Prachatičtí, v jichž městě bylo ten čas domů též na 300, spokojili své oficiály r. 1598; ⁵⁾ a David Origines, správce v Jaroměři vyznává r. 1596, že ze sedmi koled mu přichází po 12 nebo 14 kopách. V Polné, zanechavše učitelům koledy martinské a mikulášské, konšelé nahradili koledy ostatní r. 1594 8 kopami bakaláři a 6 kopami kantorovi, což vydá dohromady 14 kop, stejně jak udává učitel jaroměřský. ⁶⁾

Dle těch dat, shodných ze tří stejně velikých měst, počítáme, že na jednoho souseda koncem století XVI. přichází dáti ročně po 2 nebo 3 groších za koledy všechny. Zajisté, že některý nedal nic, jiný za to víc. Znajíce počet osedlých, můžeme sobě s jakous pravděpodobností při městě kterémkoli vypočítati, kolik oficiálové vykoledovali koncem XVI. století. Mnoho toho není.

Z oněch svrchu psaných 12 nebo 14 kop správce mívál někde polovici, o druhou půlku se sdílel kantor se sukcantorem. Řídce kde sděloval se třetinou. ⁷⁾ Nechybíme, když doleji, až shrneme

¹⁾ Kaňkovská kn. z r. 1506.

²⁾ Dvorský. Paměti. č. 719.

³⁾ Arch. zemsk. Účty rokycans.

⁴⁾ Arch. bolesl. Počty. 1593.

⁵⁾ Arch. musej. Listin. prachat.

⁶⁾ Arch. zems. katastr. Teres. E. 2.

⁷⁾ Ve Dvoře řád z r. 1500 chce, aby rektor sděloval se s kantorem třetinou o rekordace, v čemž budou i koledy. Rukop. dvorský. Mus. fol. 32.

všecek důchod správcův, z koled mu napočítáme roční důchod 7 kop průměrné.

Koledy ani po převratech bělohorských nepřestaly, ba prodlením těch nešťastných dob potomních žebravá koleda stala se učiteli důchodem nezbytným a hlavním. Učitelé byli na žebrotě. A v tom nehodném postavení venkovský kantor zůstával až do nové doby nedávné. Kantorská veliká mošna na sbírání koledy, kterou chovají v Hronově na památku, jest bývalých kantorů charakteristické znamení.

Z rozmanitých důchodů oficiálských po koledách ihned jest zmíniti se o peticích. I ty jsou žebrání. Ale žebrání v kostele nebo před kostelem, a to o svátcích hodových anebo jen o posvícení. Ještě ke konci XVI. století na panství bysterském (Bystrá, Jedlová) a bezpochyby i v sousedstvu podle moravského zvyku farářové dělivali se s rektorem školním o petice nebo prosby kostelní o třech božích hodech v rok.¹⁾ Odjinud budou příklady vzácnější. V Králově Dvoře dovoluje se posvícenská petice učitelská novým zřízením školním r. 1500 slovy: „Svěcení nebývá krom v kostele.“²⁾ Poněvadž to „svěcení“ je mezi důchody, berte je za petici o posvícení. Také v nedalekém Hradci Králové rektor míval posvícenskou petici a r. 1542 dostalo se mu z ní 3 kopy a groš.³⁾ Farářové si všechny petice obsáhli sami při většině far. Učitelé mívali místo petic božihodových jen tu náhradu, že jim purkmistr z rathouzu poslal o svátcích vánočních a velikonočních na útraty obecní některý dárek, vánoční housci, rybičku, kus beránka velikonočního a některou nádobku piva.

Oficiálové však z kostela mívali jiný případný a zjištěnější příjem nežli byla petice. Všude brali důchod z pohřbů, a kde měl za starých časů nebo až dotud rektor školní pod svou správou i zvony, brával důchod ze zvonění, ovšem s povinností dáti vyzvánění, kdy toho potřeba, též zadarmo.⁴⁾ V Bydžově dle memoriálu z roku 1501 rektor směl žádati, když mrtvému zvonili na všechny zvony, 4 groše bílé; byl-li by valný mor a hustě mřeli, rektor byl povinen z toho důchodu svého po každé groš vydávati na provazy; jinak dal-li kdo potrhati u veliký zvon samotný, bral rektor groš, když chudším zvoněno bez velkého zvonu, bylo správci platiti po 3 groších bílých.⁵⁾ V Bělé míval rektor „od zvonění funusu“ 6 grošů míš. (hrobník 4 groše).⁶⁾ R. 1610 rektor ve Volyni vyznává, že mívá ze zvonu při jednom funuse 12 grošů bílých, ale z toho že musí odváděti konšelům 5 grošů míš.; zvoníkům na zpropitnou a

¹⁾ Michl. Č. Č. Mus. 1847. I. 540. Fasse o faru v Jedlově z r. 1582.

²⁾ Kn. dvorská pamětní v mus. fol. 32.

³⁾ Solař. Hradec. 535.

⁴⁾ Arch. mus. listin. bělské.

⁵⁾ Lib. memor. č. 1. při obci v Bydžově.

⁶⁾ Arch. mus. listin. bělsk. č. 138.

knězi 2 groše bílé.¹⁾ Měl tedy ze zvonu asi 8 grošů bílých neb 16 míš. V Prostějově (okolo r. 1580) dostávali oficiálové, když se o pohřbu zvonilo velkým zvonem (na kláštere), 5 grošů (kaplan groš a zvoník 14 grošů).²⁾

Obecnější důchod než ze zvonů oficiálové mívají z pohřebního průvodu a zpívání, při čemž ovšem hlavní práci měli žáci. Byly v tom škody školské, zanedbání učení, ale zvyk ten držel se v Němcích, u nás a všude přes všecko nařikání.³⁾ Ani v době morní nechtěl pokoj býti. Učitelé se těžko a nerádi pohřebního důchodu zříkali.

Aby oficiálové platy nepřetahovali, ve všech městech byly na to sazby. Některé uvedeme na poznanou, která časem rostly a se rozhojňovaly.

V Dvoře r. 1500 stanoví se učiteli funerales čtyřmi groši od zvonění a ode všeho jiného, co k pohřbu přísluší; „Salve“ na kůru měl jít chudému i bohatému darmo.⁴⁾ Dle sazby v Kolíně z roku 1511 rektor měl mít z funusu groš, za Salve groš, od zvonů 4 groše.⁵⁾ V též čas oficiálové v Kouřimě neměli z pohřbu více než 4 groše míšeňské.⁶⁾ Řád osady sv. Mikuláše v Praze z r. 1520 káže, aby bakaláři od průvodu dány byly 3 groše bílé (6 míš.) a, kdyby zpíván byl kondukt, 10 grošů. Na tom zůstalo novým nařizením r. 1553.⁷⁾

Zdá se, že až do polovice XVI. věku funerální plat oficiálský býval mezi 4—10 groši všude. Zvláštním přídatkem bohatších sousedů nebo i odkazem mohl ovšem rektor dostati víc. Na příklad ve Velvarech r. 1538 odkázal farář Jan rektorovi od zvonění při svém pohřbu celou kopu.⁸⁾

Pod summou svrchu řečenou bylo v Hoře, jenže si bakaláři o své ujmě nadvýšovali. R. 1541 jsou voláni do rady, kdež jim vyčítáno, že lidé „vytahují“ mimo předešlý způsob, proč aby, jakž jindy bývalo, po 3 groších od funer brali „i s kropáčem“. Devět let potom již oficiálové vytáhli plat ten na 7 grošů. Jsou zase voláni do rady; tu jim konšelé oznámili, že by jim v tom pokoj dali, ale lidé že si stěžují, žádajíce, aby v první míru (3 groše) „to vyglejchováno bylo“. Chce-li prý kdo od konduktu platiti, že v to nevkróčí.⁹⁾ R. 1554 už zas byli na rathouze pro natahování funer.

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 448.

²⁾ Arch. morav. zem. knih. prostějov. 48. Vypsal dr. Jan Novák.

³⁾ Frischlin v Němcích zle pustil se do funusů, ale nepořídil. Monum. Germ. paedag. I. LXXIII.

⁴⁾ Kn. pamětn. dvorská v mus. fol. 32.

⁵⁾ Vávra. Kolín. 91.

⁶⁾ Kn. kouřimská. Kusé listy.

⁷⁾ Nejstarší knih. mikuláš. kostelníků z roku 1497. Fol. 11. 64. Arch. měst. Prahy.

⁸⁾ Vacek. Pamět. Velvar. 103.

⁹⁾ Šimkovy výpisy archivní. Arch. Pam. XVI.

Německobrodští r. 1552 ustanovili, když žáci jdou pro mrtvého, má se bakaláři, kantoru se všemi žáky společně dávat 6 grošů bílých od bohatce; při pohřbu chudém jen půl groše.¹⁾ Prachatický bakalář žaluje r. 1554 purkmistru na faráře, že mu i kantorovi umenšuje plat; prý z funer vyběře časem sám kopu, dvě i tři, a z té summy že učitelům dává jen 4 groše bílé; že v tom hyne. Také od votivy nebo requiem měl by dávat po třech groších, ale dává dva.²⁾ V Táboře ještě ani r. 1558 bakalář s kantorem nebrali víc od pohřbu nežli 4 groše.³⁾ Seděly tedy ty starodávne 4 groše funerales leckde velmi pevně.

R. 1563 v Litomyšli stanoveno rektoru a žákům dávat 5 grošů bílých, jestližeby přátelé kázali komu kondukt zpívati a mrtvé tělo do kostela nésti.⁴⁾ Větší vzrůst funeralní byl r. 1567 v Rakovníce. Když se při průvodě zvonilo všemi zvony, officiales bráti měli 12 grošů míš., zvonilo-li se v prostřední, 8 gr. a v menší-li, 6 grošů.⁵⁾ V též čas (1563) platí se v Brodě Českém od pohřbu Jakubovi bakaláři 6 grošů míš. a kumpanům 4 groše,⁶⁾ což je tolik úhrnem jako v Litomyšli.

Domažlická obec i konšelé nařikali „do neřádu, co se nemírného vybírání od funer dotýče“ i protož konečně r. 1587 snesli se, aby rektor brával při průvodě za kantilenu figurativnou 16 grošů míšeňských, nic víc, ale z toho aby dával polovici žákům; z druhé půle ať si nechá 4 groše, kantoru dej 3 krejcarey a sukcentoru 10 denárů. Kdyby se kondukt zpíval, správce požádaje 30 grošů, opět sobě polovici nechej na stejný rozdíl mezi officály, „tak aby všickni tři po pěti groších vzali, poněvadž to ne tak často bývá.“ Od lidu chudšího, „který nerozumějí, který by zpěv figurální čili chorální podstatnější byl,“ od toho více officálové neměli bráti nežli 6 grošů míš. Chtěl-li by kdo učitelům přidati, to prý může, než ukládání nějakého většího „quasi ex imperio“ diti se nemá.⁷⁾ Deset let potom (1597) konšelé „ráčili povopáčiti“ instrukci o funerech, a učitelům dovolili bráti od kantileny o 4 groše víc než dosavad, tedy 20 grošů úhrnem, z čehož pak měl správce 5 grošů, a ostatní tím poměrem, jako prve. Plat 30 grošů od konduktu zůstal; lid chudý aby víc nebyl povinen než 8 groši za funus.⁸⁾

Do těch dob na témž platě obvykli na druhé straně Čech v Hradci Králové. Tu mívá mistr s officíry a žáky též 30 grošů

¹⁾ Manuál německobrodak. V jiném starším zápise téže knihy čte se, že bakalář od kříže má mít 3 groše míš. a žáci groš.

²⁾ Zemsk. arch. Opisy z Prachatic.

³⁾ Program Tábor. gymn. 1863.

⁴⁾ Výpisy prof. Štěpánka z knihy litomyšl. č. 119. fol. 29.

⁵⁾ Levý. Rakovník. 192.

⁶⁾ Výpis z knihy kšaftovní. A. 19. Vypsal Miškovský.

⁷⁾ Arch. domažlic. Kniha snesení. Fol. 15.

⁸⁾ Arch. domažl. Knih. snesení z r. 1581. Fol. 138.

miš. Kumpánům z toho povinen byl dáti 4 groše a trunkátům groš. Dal-li opravdu žákům ostatním některý groš, nezbylo mu z pohřbu ani tolik, co bral v Hradci hrobník od kopání hrobu (5 grošů bílých neb 10 miš.).¹⁾

Pramálo směl bráti v těch dobách vesnický učitel v Jedlové. Faráři bylo z pohřbu, činil-li kázání, 2½ groše, z toho povinen dávat učiteli 7 malých peněz (tedy groš míšeňský), pětinu sazby. Vzácnější případ v Jedlové a na Bystrském panství ten, že učitel brával po jednom penízi i od křtin.²⁾

Až na kopu vzrostl plat funerální do r. 1594 v Polné. Ovšem jen při zpíváním konduktu. Od obyčejného pohřbu učitelé brali jen 8 grošů miš. a zpívali-li před domem nebo v kostele „muteta“,³⁾ směli nad to žádati 15 grošů miš.⁴⁾

A v Praze tou dobou platí se bakalářům až i po 2 kopách! Bakalář obdržel na příklad r. 1595 při pohřbu Mariany Hainzové z Nové lázně kopy dvě; ale když umřel potom švec Strér, majitelům proti sv. Linhartu, zase bakalář s kantorem a žakovstvem od konduktu obdrželi jen kopu jednu.⁵⁾ Táž jedna kopa v Hradci Králové r. 1610 za řád posazena, ale jen když před domem mrtvého, na křehově před kázáním a po něm zpívají se motetta. Od průvodu ne tak slavného hradečtí učitelé měli žádati 30 grošů, když šel s žáky bakalář. Však vedl-li žáky jen sukcantor a kustoš, sazba udávala pouze 15 grošů za funus.⁶⁾ Posléz všimněme si sazby, kterou r. 1610 určil v malé Budyni Jan Zbyněk z Hasemburka; od průvodu běře rektor a kantor po 3 groších, zpívá-li se kondukt, 5 grošů, bylo-li by kázání a „mutati“ 40 grošův a za zpěv k requiem 3 groše.⁷⁾ Úhrnem to nevydává kopu, ale na malou obec to dost.

V století XVII. po válce třicetileté někde málo přivětšilo se sazbám funerálním, ale peníze měly daleko menší cenu než sto let před tím. R. 1665 v Ronově obdržel kantor od pohřbu 1 rýnský 30 krejcarů; kromě toho dostal, když se k němu o ten pohřeb šlo vyjednávat, 4 krejcarey — na pálení.⁸⁾ V Moravské Třebové r. 1682 běře dle sazby učitel od pohřbu, když bohatý, 2 rýnské 33 krejcarů.⁹⁾ Proti tomu lounský učitel dle sazby z r. 1693, když

¹⁾ Hradec. Solaf. 281.

²⁾ Č. Č. Mus. 1847. I. 540.

³⁾ Mutetto motetta, tím rozumí se tu menší skladba polyfonická; jindy to bývá graduál, offertorium.

⁴⁾ Katast. Teres. E. 2. Arch. zemsk.

⁵⁾ Arch. městsk. pražs. č. 1173. 326. 389.

⁶⁾ Dvorský. Pamět. o škol. 314.

⁷⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcibisk.

⁸⁾ Křafty ronovské. 140.

⁹⁾ Arch. mus. Třebová.

s pacholaty šel na pohřeb, měl od chudších lidí nejvýš 30 krejcarů bráti. S bohatšími se asi smlouval.¹⁾

Chtějice na konec říci, kolik rektor školní měl na rozhraní XVI. a XVII. věku z pohřbů úhrnem, jsme zase, jako při leckterés rubrice dýchodů předešlých, jen na dohadách. Lze říci, že v ten čas (nehledíme-li k vesnickému učiteli, jež farář spokojil několika penzí) přijímal školní správce od bohatého pohřbu průměrně od půl kopy do kopy. Užijeme-li při této summě nařízení kutnohorského z r. 1598, dle něhož třetina měla připadnouti žakovstvu a dvě třetiny oficiálům,²⁾ zbývalo by na rozdělenou učitelstvu od 20—40 grošů. Když dělili se čtyři učitelé rovným dílem, přišlo na rektora 5—10 grošů; když dělili se podle jiného klíče kutnohorského, dle něhož správci byla polovice, a ostatek kantorovi a sukcen-torovi (po čtvrtině): tož by z bohatého pohřbu správce míval od 10 do 20 grošů dýchodů. Z malého pohřbu ať míval groš či dva.

Výška ročního příjmu funerálního ovšem závisela na tom, jak hustě lidé mřeli. Bezpečných zpráv o tom málo. O Nymburce, jenž měl v sobě konec století XVI. 281 osedlých (tedy bez podruhá, čeledi a členů rodinných), ročně mřelo 40—60 lidí. R. 1595 bylo pohřbů 62;³⁾ roku 1618 umřelo 127 lidí, ale nejvíc dětí. V Mladé Boleslavi, kdež bylo koncem XVI. věku 257 osedlých, roku 1593 zvoněno k pohřbu 44 „zákazníkům“ (v nichž 22 dětí). Tu by se úmrtní číslo boleslavské snadno mohlo rovnati nymburskému, neboť i chudičký člověk chtíval, aby mu zazvonili aspoň malými zvonky. Z téže Mladé Boleslavi víme z r. 1619 určitější číslo. Tenkrát umřelo za rok 168 lidí.⁴⁾ Ona vyšší čísla v Nymburce a v Boleslavi budou neobyčejna. Normální číslo epidemií, byť nevalnou, vzrůstalo o desítky snadno.⁵⁾

Brod Český, Dvůr a j. města byla za polovici Nymburka a Boleslavě; Hora byla dvakrát větší a Hradec Králové (a skoro i Žatec) třikrát větší (dle osedlých) nežli Nymburk. Podle toho bylo by za stejných poměrů počet pohřbů přibližně vypočítávati a usuzovati, že v městech malých jako Č. Brod, Vodňany, Rokycany,

¹⁾ Merz. v Učit. novin. 1885. 362.

²⁾ Nováček. Listář. 62.

³⁾ Nymburs. registra dýchod. 1595. 1611.

⁴⁾ Arch. boleslav. knih. počtů 1593 a kniha lit. D. 1619. Toho roku byl pohřeb každý týden, krom týdne po sv. Danieli; okolo sv. Bartol. byly týdne pohřby také čtyři, okolo Povýšení sv. Kříže 8. v týden sv. Tomáše 10, nejvíc. Z Pardubic známe čísla jen o pohřbech se zvoněním. To r. 1565 zvoněno 66 osobám; r. 1572 42 osobám; r. 1575 48 pohřbům. Kn. počtů pard. II. v Česk. Museum. Fol. 9. 18. 20.

⁵⁾ Doklad z Blatna (Platten). Tu zemřelo r. 1547 37 osob; dětí v tom počtě 21; r. 1549 27 osob; dětí v tom 22; r. 1552 96 (byl mor a hlavní nemoc tyfus); dětí v tom počtě 62; r. 1554 zemřelo 49 osob (37 dětí v tom číle); r. 1556 41 osob (35 dětí); r. 1562 127 lidí, nemoc hlavní zuřila. Děti je v tom počtě 58. Rukopis musejní. Fischer. Platten. str. 104.

Dvůr, zmiralo ročně za normálních poměrů nejméně 20—30 lidí; v Hofe 80—120, v Hradci 120—180.

Kolik z toho bylo pohřbů bohatých a kolik chudých pro učitelský důchod, toť ovšem snadno neuhodneme; jen to jisto, že chudých pohřbů vždy a všude bylo mnohem víc než bohatých. Kdybychom počítali v Nymburce r. 1595 (umřelo 62 lidí) samé chudé pohřby, měli z nich oficiálové všickni dohromady asi šest kop grošů; kdybychom počítali vesměs bohaté pohřby, oficiálům všem dohromady bylo z nich od 30 kop do 60. V prvním případě správce měl by celoroční důchod od 1 kopy do 2 kop; v druhém případě (při pohřbech vesměs bohatých) měl by, kdyby bral polovici, 10 až 20 kop. Z těch čísel musí sobě čtoucí nějaký průměr pravdě podobný poříditi sám.

Byly ještě některé příměrnky k důchodům oficiálským, ale ty se nám vymykají z počtů docela. Jsou to důchodky za světské kantace a hudby, které se trousily za celý rok. Nebylo v obci slavnosti veřejné, aby učitelé nepřišli s žáky zpívat neb aby nepořídili troubení a hudby. Odtud jméno těm důchodům festivalia.¹⁾ I k soukromým slavnostem chodívali. Zpívali při obnovách rady městské, při svačinách konšelských, při svatbách onačejších. Hlavní důchod z toho ovšem mívali žáci zpěváci, ale učitelé, zvláště kantori, nemohli odcházeti s prázdnou. Od slavnostní kantace městské placeno konec století XVI. po 10—20 groších,²⁾ z nichž některý oficiálům připadl zajisté. Kde byla urozená vrchnost, žáci zpívali dosti často na zámku při stole panském, neboť škola se hleděla zachovati panstvu.

Jiný důchod, jenž se naší zvědavosti vymyká, byl privat (repetitiones privatim). Učitelé totiž po škole opakovali s těmi žáky, jichž rodiče chtěli platiti obzvláštní školní plat, v hodinách soukromých; zvali je do učebny v hodiny mimořádné, nebo docházeli k nim do bytu na repetice. Na příklad kantorům plzeňským náleželo privatim evičiti žáky zpěvu hodinu po nešpore, začez vybírali od nich plat jmenovaný „tenebrae“.³⁾ Jiní učitelé volili sobě hodiny dle pohodlí. Žákům, do privátu docházejícím, říkalo se „privátníci“. Plat od privátníků nebýval bezpochyby ani v téže třídě stejný; přišlo na ujednání s rodiči. Urozený pan Jeníšek z Újezda r. 1545 smluvil s bakalářem v Klatovech za „obzvláštní“ učení dvou synů za půl léta 6 kop; na privat choditi měli do učitelovy světničky, ale mezi žáky „v obci“ byli povinni sedati též, aby se naučili snáz mluvit latině. Po vypršení doby dal pán učiteli méně, než smluvil; že prý neučil, jak se náleželo.⁴⁾

¹⁾ To jméno známe z Bydžova. Honza. Program. 1898.

²⁾ Mladobol. arch. Oučty. 1593. Hráše. Náhod. 701

³⁾ Leges scholarium officii. v arch. plzeň. Půjčil mi dr. J. Novák.

⁴⁾ Č. Č. Mus. 1894. 241. Nováček.

Rozmanitými praktikami některý oficiál strhl k repeticiím žáků víc než kollega druhý, a byly z toho hněvy; někde hladovitý rektor strhnul na se všecko, sehnával si do své hodiny repetiční hromadu žáků ze všech tříd a oddělení, staré, mladé, nejmladší, aniž mohl v takové hodině co kloudného s nimi pořizovati. Šlo zajisté o důchod jen, a byla z toho morální škoda. Zajisté hodí se na to výtku (r. 1612) kněze Matouše Konečného, že učitelé jsou darů přijímači, že neučí žáků stejně, jedny že zanedbávají, druhým že lichotí.¹⁾ Ty hamizné priváty na zlepšenou důchodu kvetly také všude v Němcích²⁾ i jinde, ačkoli nerudnost jejich se leckdy vytýkala a haněla.³⁾

Na konec nutno pro úplnost uvéstí v důchodech učitelských i to, že v časech postních — po sedm neděl — všude zvykem oficiálové brávali ten peníz, který ostatní týdny v roce dáván žákům na maso pod jménem „expense“. Brávali tedy postní expensi nebo „postní peníze“.⁴⁾

Vyčtetše veškeren důchod oficiálský, spočítáme sobě na konec pravdě podobný výroční příjem správce školního. Vezmeme do počtu vždy čísla nejpříznivější a ze školy přednější. Dobu volíme, kdy se dělí století XVI. od XVII.

Stance pevné počítáme 24 kop se stravou na faře; beze stravy 60 kop. Pretiales 10 kop, za minuci 2 kopy, z rekordac a koled, pokud nebyly obráceny v plat a vtěleny do salaria, 7 kop; z pohřbů v městě prostředně lidnatém (60 pohřbů, z nichž $\frac{1}{3}$ bohatých, $\frac{2}{3}$ chudých) 5 kop. To vydá úhrnem 48 kop se stravováním a 84 kop beze stravy. K tomu ovšem nutno připojit některou nemnohou kopy za kantaci, plat za privát, který — běheme-li urozené chlapece za výjimky — bezpochyby nebyl větší než pretiales (10 kop), a konečně asi dvě kopy postních peněz.⁵⁾ Že byl úhrnný plat

¹⁾ Kniha o povinnost. křesť.

²⁾ Monum. Germ. paedag. XLVIII.—XLIX.

³⁾ V řadě vratislavském r. 1570 dí Petr Vincentius: „Dieweil die Stipendia (rozuměj stálé platy učitelské) bei den Schulen . . . fast geringe, und derwegen einem jedern, so bei der Schulendienst sich aufenthalten, bis anher und noch gegönnet ist worden, in seiner Privat Stunde Knaben anzunehmen, dass also mancher ein hundert oder zwei aus allen Ordinibus und Classibus bei einander sitzen hat, kleine, grosse mittelmässig, denen unmöglich ist, in der kurtzen Zeit der Privatstunde allen zugleich mit Repetirung atd. Unrath, weil die Weise und Wege Knaben an sich zu locken mancherlei sind und wie man saget Practica est multiplex, und aber unter den Praeceptoribus mancher sich solcher zu gebrauchen, einer die meisten Knaben, ein ander wenig oder gar keinen hat, des heimlicher Neid, Groll, Hass und Feindschaft unter den Praeceptoribus zu erwachsen pflegt“.

⁴⁾ Arch. mus. listiny kouřimsk. Roku 1577 uváděje to Kouřimským na paměť, správce Viktorin Sobenický ze Stříbra dí, že se těmi postními penězi poněkud nabrazuje, měl-li správce v „časech (v týdnech) masitých“ nějaké zkrácení.

⁵⁾ Simeon Polický, správce v Kouřimi, chce roku 1584 10 grošů břířech týdně. To vydá za sedm postních týdnů 140 grošů miš. nebo 2 kopy a 20 grošů. Č. Č. Mus. 1899. č. 29. Listář Schulzova.

mnohého rektora hluboce pod tímto průměrem, toť snad již zbytečno připomínati.

Za 84 kop správce školní mohl sobě r. 1600 koupiti 42 strychů žita neb 5040 liber chleba, byltě tehda žita strych po 2 kopách, a libra chleba po groši. Za 84 kop mohl rektor poříditi 1680 liber hovězího masa, platilátě libra po 3 groších. Bylo velmi draho tenkrát.

Přirovnáme-li k dnešním učitelským platům a trhovým cenám, snadno postřehneme, že horší finanční postavení nežli bývalý správce školy partikulární dnes mají jen ti učitelé na obecné škole, jejichž obce a platy jsou vřaděny do poslední nejnižší třídy dle zemského zákona z r. 1893. Ten učitel, jemuž nyní dávají nedostatečný roční plat pětistový, přibližuje se k starým rektorům nejvíc. Za 500 zl. dnes se pořídí víc obilí nežli rektor r. 1600 (asi 83 hektolitřů po 6 zl.), také víc chleba koupí, asi nad sedm tisíc liber, počítáme-li za 7 kr. libru; ale masa hovězího koupí méně; kdo ví, zdali 1190 liber staré váhy. Uvážíme-li však, že platí byt nynější učitel, čehož rektor bývalý neplatil, musíme na dokonalejší přirovnanou sáhnouti k učiteli školy obecné, jenž bere aspoň 700 zl. ročně. Ostatní učitelé všickni, všech vyšších¹⁾ platebních kategorií až do středoškolského říditele pořídí za své dnešní salarium násobně víc než v XVI. věku rektor. Býval tedy důchod rektorův, i když jsme ho počítali co nejpriznivěji, na svou dobu skrovný.²⁾

Výjimkou a nad obyčej lepší plat byl jen tu, kde patronům na tom záleželo získati k škole učitele z ciziny (Rudinger v Ivančicích). Panu Vilému Rožmberskému nabízí se kdys kolem roku 1580 jakýs nejmenovaný doktor medický za učitele. Také není psáno, do které školy. Přijal-li pán požadavky doktorovy, to měl pak ten doktor jakožto správce školní na svou dobu bytlo dosti stkvělé. Nejprv chtěl, aby výživa školní byla pojištěna, bezpečna; bude-li volán k nemocnému, aby směl jíti, neboť professionem medicam chce si zachovati, kolegové prý ho zastanou, ne quid detrimenti respublica scholastica capiat. Salár chce roční 100 kop miš., tolik že sobě jínáč snadno vydělá. Chtěl míti byt mimo školu, kde by si složil nádobi medicné. Chtěl akcidencie jako prý měl v předešlé své praefektuře. Šest grošů aby dávali školního platu žáci jednotliví. Toto didaktron rozdělí na tři; sobě nechá šest gr., bakaláři dá dva, sukcentoru jeden. Z každé „vigilie“ chtěl 6 grošů z „Votivy“ groš, od žaltáře 10 gr., chtěl také rekordace, o ty že se sdělí stejnými díly s kollegy. Na to žádal dříví do pěti světnic (vaporaria). Stravu chtěl s musikanty a se sukcentorem, aby prý viděl, co se dává; bakalář a kantor ať jedí na faře; ale kuchyň chtěl aby vedla jeho

¹⁾ O výpomocných učitelích, kteří mají (dle Hlídky škol. v Nár. List. 1899 č. 34. a dle brožury Pavlika Hmotné poměry učitelstva, 1900.) dnes 360 zl. a definitivních podučitelích se 400 zl. nemluvíme.

²⁾ Monum. Germ. paedag. I. XLIX soudí, že platy učitelské v Němcích dostačovaly, neboť prý se nelišily tuze od kněžských. Soud vrátký.

žena. K tomu prý aby živena byla kuchařka a chlapec na posluhu. Kuchařka aby měla plat zvláštní. K tomu všemu vymíňoval si soudek piva „ad praebendam“, a žádal, aby mu vydáván byl týdenní plat (expense) na nákup k stolu; přidá-li archidiakon něco k stolu muzikantů, že budou vděční. Ostatně chtěl mítí plnou autoritu nad školou i učiteli ostatními, a to tak, kdyby který byl nepolepšitelný, že ho smí vyhnati. Na konec sliboval všecko dobré „ve jménu svaté Trojice, kteréz čest a sláva in saecula Amen.“¹⁾

Tušíme, že Rožmberk tak drahého a bezděčného správce školního nenajal.

Jakož vyloženo, důchody officiálské bývaly na svou dobu skrovný. Uvážlivější konšelé to pocitovali leckdy sami, a proto nacházíš v knihách městských zápisy, že konšelé dali některému učiteli dárek jakožto přídavek. Aby sobě nečinil z dárku pravidlo, neopomenuli opatrní konšelé připsati, že dar dali „z milosti“ nebo z lásky. Takž dali na příklad Kaňkovští r. 1518 rektoru z milosti půl kopy na „lékařství“;²⁾ r. 1522 dali rektoru, když se měl pryč bráti na cestu a na kožich půl kopy, a to „z milosti a za jeho věrnou službu“. Prachatičtí r. 1562 dávají z milosti bakaláři a kantorovi „pomoc“ 2 kop;³⁾ Stříbrští dvě kopy kantorovi na sukno darují r. 1571.⁴⁾ Nymburští kupují r. 1611 bakaláři na dvě peřiny 9 loket plátna v jarmarce.⁵⁾

Toho způsobu dárky nevalné bylo by lze přivéstí odevšad. Někdy obec poskytla učiteli příspěvek ve formě některé výhody. Na příklad, když r. 1442 Tomášek, správce školní v Náchodě, koupil si domek, osvobodili ho konšelé všech platů sousedských;⁶⁾ ba v starší době, kdy byl důchod officiálský pramalý, mohlo se přihoditi, že konšelé darili učitele i gruntem. Takž na příklad r. 1429 Jindřich, mistr školní v Hoře, jež tu zovou řiditelem maličkých (rector parvulorum) obdržel od obce zahradu. Vzdal ji, chtěje jeti r. 1432 do Basileje (na koncil), za 10 kop mincemejstrovi Ambroži.⁷⁾

Svůj nevalný důchod některý učitel snažil si všelijakým způsobem zvýšiti, zhojnití. Některou cestu již svrchu poznali jsme. Officiálové nadvýšovali sobě sazby a přetahovali. To bylo nejobyčejnější. Hůře nad to, když officiálové šidili žáky chudé utrhujece jim z jich skrovného příjmu. Tak na příklad r. 1559 Kutnohorští dali Jiříku, bakaláři u Vysokého, důtku, že už ani žakovstva nemá a, co mu z rathouzu přichází, že si osobuje a mládencům nic ne-

¹⁾ Arch. kruml. I. 3. S. a. 2 b.

²⁾ Kniha kaňkovská.

³⁾ Počet prachatic. v mus.

⁴⁾ Arch. plzeň. č. 187. 44.

⁵⁾ Arch. nymbursk. Registr. záduš.

⁶⁾ Kn. zápisů I. arch. náchod. Výpis Hrašův.

⁷⁾ Zemsk. arch. Opis z Hory. Orig. v gruntov. knize z r. 1426. Fol. 27.

dává. ¹⁾ Menší div, žalují-li v zlé době pobělohorské r. 1626 v Kolíně žáci do bakaláře svého, že sám ujal obilí, jež po žních vydávalo se ze zámku žákům. ²⁾ Ale ošklivé to bylo vždy, poněvadž šidil chudý chudšího.

Čestnější výdělek vedlejší leckde byl v tom, že učitelé snažili se obci posluhovati písařením, jakož o tom již svrchu zmínka. Kantor vydělával leckde i jako varhaník. V Lounech měl kustoš Bartoloměj Paskonides roční služby 2 kopy, když ale r. 1593 převzal hru na varhany, přidáno mu čtvrtročně po 3 kopách a od r. 1594 dáváno mu nad to ještě po 15 groších čtvrtletně „na střevice“. ³⁾ V Praze u Panny Marie na Louži platí se kantorovi Janovi r. 1571 zvlášť za psaní třiceti kvaternů písní jitrních a nešporních, kvaternů po 32 groších. ⁴⁾ Vydělávali tedy kantorů i tímto způsobem, sobě ovšem nejprůměrnějším. Některý kantor své partesy podával darem na všechny strany, aby získal odměnu a polepšil svému chudému měšci. ⁵⁾

Některý příspěvek k svému důchodu rektorové nebo jiní schopní officialové doufali získati tím, že robili k všelikterakým případnostem básně a podávali je radě a bohatším sousedům zajisté na poctu, ale též s nadějí na peníz nebo jinou dobrou vůli. Také dedikovali radám městským svá knižná díla větší a vážnější s tou nadějí, že něco zapláceno bude. Takž na doklad uvádíme, že mistr Jakub mladší Krupský z Kruprsdorfu, správce v Slaném, r. 1610 poslal nejen své radě, ale i do přespolečných mnohých rad městských po koliku exemplářích svého přeloženého Plutarcha. ⁶⁾ Tobiaš Lucinus Pardubský, kollega v Čáslavi, r. 1609 urobil verše na obnovu pardubských konšelů, opěval všech dvanáct, jednoho po druhém a podle nich i hejtmana pardubského Jana Gerštorfa. Aby sláva i odměna byla větší, dal verše tisknouti a poslal těm pánům přespolečným. Fridrich Kropilius Bělský, správce ve Vys. Mýtě, opěval r. 1610 senát novoměstský. ⁷⁾

Tím způsobem bylo by lze dlouho vypisovati učitele literáty a jich plody, které měly k zlepšení chatrného důchodu učitelského přispívati. Jisto, že některá ta práce nepřinesla nic. To zavadila o nešťedný měsíc opatrných konšelů nebo i vyšších pánů. Rakovníčtí sic dali r. 1599 školnímu správci a poetovi v Olomouci Wolfgangu Greceliovu tři kopy míš. za to, že jim připsal skrze impressi v českých rytmech Scalam spiritualem, ale vzkázali mu, že před-

¹⁾ Z výpisů archivu kutnohorsk. Šimkových.

²⁾ Škola a Život. 1881. 59.

³⁾ Arch. louns. I. E. 36. Výpis p. Merzův.

⁴⁾ Kn. zádušní v arch. pražs.

⁵⁾ Oněty v Hradci Jindřich. V opisech Tischerových: „Jednou neznámému kantoru, který J. M. pánu nějaké partesy šenkoval, dáno 30 gr.“

⁶⁾ Do Kutné Hory 18 exempl. Arch. zesmk. Opisy z Ilory.

⁷⁾ Mus. 52. G. 10.

sevezeti jeho vidí se jim býti zbytečným; prý mu ty peníze posílají v té naději, že je vděčně přijme a sebe i jich odsílání podobných věcí více zaneprázdnovati nebude.¹⁾ Tu tedy sic příspěvek, ale snížení při něm.

Vzácný jest případ, že rektor pardubický r. 1538 vydělal si některý groš knihvazačstvím; vázal registra hlavní na radní dům.²⁾ Jsou případy, že oficiálovi školnímu pomáhala žena. Pravda, řídce který směl se oženiti, ale když se oženil, manželka obyčejně nějakým obchůdkem přičiňovala k zlepšení hospodářství. Za doklad uvádíme rektora školy veselské nad Lužnicí Josefa Wisnera. Ten r. 1576 píše rychtáři soběslavskému, aby uvěřil manželce jeho 4 lokty sukna po 15 groších míš. a aby to sukno po mendicích do Veselí poslal, až prý nejprv obilí vymláti, zaplatí.³⁾ Měla asi paní rektorová veselská krámek jen malý, když jí stačila tato zásilka. Mimochodem z hořejších řádek jsme se též dověděli, naě všecko hodili se chudí žáci mendici.

To byla proti veselské rektorce Dorota, žena sukcentora Jana v Nymburce, obchodnice znamenitější. Tať zapsána v knize velkokupce pražského v letech 1570—73 na mnohých listech a pokaždé s obchodem nemalým, za sta kop vybírá sobě na úvěr látky a koření, a psáno v knize k její cti obchodnické, že dobře splácěla, co jí úvěřeno.⁴⁾

Naproti tomu v Slavkově roku 1599 zakázala městská rada učiteli ženatému, aby vedl živnost a choval dobytek;⁵⁾ v Němečích zakazovali leckde učitelům lékaření a řečňování advokátské na soudech.⁶⁾

Kdo z oficiálů nemívali odnikud pomoc na přilepšenou důchodu, tům nezbývalo, nežli prositi radních pánů svého města o zvýšení platů a podpory. Některý uměl prositi důtklivě. Správce školní Šimon Andreae (Oudřejův) Polický, chtěje podporu na dosažení bakalářství, psal r. 1583 konšelům kouřimským: „Jestliže ti lidé, kteří hmotné práce vedou k dobrému časnému obci, lépeji zde v této obci jsou opatřeni nežli správce školní: nad to vejše mnohem lépeji by měli opatření býti správce školní, kteříž vyučují v školách mládež, z kterých potomně nejináč než jako z koně trojanského pocházejí mužové hodní a k správám církví a obce způsobilí.“⁷⁾

Tomáš Dentulus Německobrodský, správce v témž městě Kouřimi, žádaje o zlepšení platu r. 1577 nařiká, že žáci nechtějí choditi

¹⁾ Arch. rakovnic. Kopiál z r. 1584.

²⁾ Museum zemské. Archiv. Počty pardubick. I.

³⁾ Arch. mus. Listin. Veselí n. Luž.

⁴⁾ Arch. pražs. kn. 271. Fol. 137, 162, 176 a j.

⁵⁾ Horčick. Lateinschul. Schlaggenwald. 19.

⁶⁾ Saský řád z r. 1580. Vormbaum. Die evang. Schulordngen. I. 253.

⁷⁾ Arch. musej. Listin. z Kouřimi.

po rekordacích, děkan, pan otec milý, prý rád by pomohl, nemůže a tudy že se žadatel bojí, aby „otrhaíc se snad potom bosý choditi nemusel“.

Jiný správce tamtéž Viktorin Sobenický (Sobenývský) ze Střibra r. 1577 špičatě vzkazuje radě městské, že nemají učitelé tady odměny dostatečné, „ač vědí, že od pána Boha v onom budoucím světě odplata bude“. ¹⁾

Neměl-li učitel naděje, že z městské rady vyprosí sobě polepšení hmotné, chopil se rázného prostředku toho, že dal výpověď, oznamuje upřímně, proč tu nechce a nemůže déle býti. V školském listáři kutnohorském ²⁾ první listina z roku asi 1520 jest taková odůvodněná výpověď. Nejmenovaný rektor vzkazuje, že měl léta minulého platy, jako říkají accidenci, pro řídkost a málost pacholat dosti špatné a churavé, neb rekordací (a ten jest nejjistší důchod) prý bře nejvíc 3 groše. Na ten peníz musí se chovati dost skrovně, aby prý k tomu něco na útratu nepřiložil. Zimní platy jakž takž prý mohou státi až na to, že učitelé jistě mnohdykrát louskali zimu a ještě často ji polouskají pro nedostatek dříví a nevýtopnost světnice. Je tu také málo žáků a jsou nezdárná čeládka školní, kterou zde pokusil býti mnohem nenavedenější než jinde mívá. By mohl při tom letním platu, kterýž skoro s kantorem rovný bře, a druhdy on víc vezme, zůstati, snad by svůj úmysl změnil a zůstal; ale nemůže prý zůstati a nechce tu co kůl osaměti. Na konec prosí o dříví; od nového léta vždy prý se o ně tuze nuzují; když se zvoníkovi rozkáže, aby dříví z fary dal, tehdy ho co na lžičku odměruje a „dosti se prve pro ně nazvihře, než dá“. Tedy nedostatečný plat a zima vyháňely rektora od sv. Barbory. Na tu zimu kladl důraz větší, neboť v samý konec ještě jednou oznamuje, že neví, trpěl-li jest kde tak často a čistě zimu jako zde.

Když v téže Kutné Hoře r. 1576 žádán byl Jan Rosacius Sušický, licenciát a bakalář u Vysokého kostela, aby uvedl příčiny, proč chce Horu opustiti, udal krátce několik příčin, z nichž jedna ta, že stans je malý a nemá nač pohodlí sobě učiniti, a druhá, že žáci u něho držeti se nechťi pro koledy a špatné vychování (t. j. ztravu). ³⁾

Někdy se stalo, že vida nouzi učitelskou, farář sám prosil u městské rady. Taková prosba některá divně osvětluje blahobyť učitelský. Takž na příklad r. 1577 kněz Vaněk Dačický, děkan kouřimský, prosí za kantora, prý nemá za své práce septimany (t. j. sobbotales) a že „musí po chvíli nah a bos choditi“. ⁴⁾

¹⁾ Všecky ty doklady v arch. mus. Listin. kouř.

²⁾ Vydání Nováčkova str. 1.

³⁾ Z výpisů arch. kutnoh. od Šimka.

⁴⁾ Arch. mus. Kouřim.

Na prosby učitelské a jiných orodovníků konšelé úhrnem souzeno dávali, ale pomálu. Trvalo to, jakož patrně z hořejšího líčení, léta, než platy polepšili. Druhdy na petici učitelskou i stručně a odmítavě odpovídali. Jako na příklad osadní týnští r. 1602.¹⁾ Písař toho záduši zapsal lakonicky: „Žádá pan mistr (byl to mistr Ondřej Marchio Žďárský), aby mu kvartálu přilepšeno bylo, té žádosti jsou nepovolili, nýbrž při starobylém kvartále zůstaviti ráčili.“

Někdy k zvýšení a upravení platů přičinil strach ze zlé pověsti; konšelé báli se, že by město jich, stran platů jsouc rozneseno, nedostalo dobrých učitelů. Takž r. 1577 Kutnohorští usnešeli se napraviti opatření učitelův i žáků, neboť by školy stran opatření v Praze i jinde široce rozneseny byly; nechť se tedy něco stane, aby bakalář i s žákovstvem přesporním expensí nějakou lepši, kteroužby se snázejí bez nouzíkání v těch školách zdrželi, opatření byli, aby dítkám horským, kteréž nic nejsou jiného, než semeno církve boží a obce, tím posluhovati a je vyučovati mohli.²⁾

Časem nadvýšen plat, když viděli konšelé patrný a valný zdar officiálů ve školské práci. Takž vypravuje se, že Litoměřičtí r. 1558 rozmnožili důchod učiteli Mikulášu Leukopetrovi Caesareovi, že dobře učil mathematice.³⁾ Druhdy a někde nadvýšili platy konšelé z vlastního pohnutí nad nuzností učitelskou. Tak učinili Domažličtí na počátku XVII. věku. Přidali kterémus rektorovi 4 kopy, uznávše, že si ani šatů chodících, beze vši nádhernosti sprostných, zjednati nemůže; již pryč ze svého patrimonium musí se na sebe starati; přidali mu aspoň místo koled jednak, aby svého povolání byl pilnější, jednak aby s jinými officiály co do platu nebyl srovnán, neboť oni „od privatníků“ (za privat) užívají jistšího a většího platu než bakalář.⁴⁾ V Praze sousedé zádušní sv. Martina dali kantoru Janovi Načeradskému r. 1622 kvartálu 1 kopu a vidouce, „že má na sobě špatny šaty a na nobách kusa střeví, vedle žádostivé cedulky“ (t. j. prosil) přidali mu 30 grošů.⁵⁾

Učitelé takového vzezření, jako tu ten Načeradský, vždy se vyskytovali. A nejen u nás. Takoví to asi byli, kteří vnukli humanistovi Erasmovi ono povšechné rčení, že učitelé jsou hladoviti a ušpinění,⁶⁾ aniž jest bez příčiny a bezvýznamno, že u nás nadáváno učitelům žebrákův.⁷⁾

¹⁾ Arch. pražs. kn. záduš. týns. lit. k. fol. 85.

²⁾ Z výpisů archiv. kutn. od Šimka.

³⁾ Jireček. Rukovět. I. 449.

⁴⁾ Kn. snesení v Domažlicích z r. 1581. Fol. 49. Tu by správci tedy **privát** nepříslušel.

⁵⁾ Kniha záduš. sv. Martin. v arch. pražs.

⁶⁾ Chvála bláznovství. Prel. Řehoř Hrubý. z Jelení. Rukop. univ. knh. Fol. 166.

⁷⁾ Horčička. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 9.

S nouzí učitelskou souvisí, že některý official vybral si svoje kvartální platy zálohami napřed. Takž na doklad zapsáno v záduší panny Marie na Louži v Praze r. 1608, že učitel Daniel Lounský vybral svůj plat již o sv. Jiří, tedy že zůstává mu teď nulla „0“. K té nice vtipný písař přidělal uši asi ne bez posměšku. Však pod tím již zase psal: „Danielovi ze školy půjčeno na svatojirský kvartál nastávající“ 7 kop.¹⁾

Konečně uvéstí jest, že mnozí učitelé, aby si pomohli z okamžité nouze, užívali jalového prostředku toho, že dělali dluhy: některý i šaty se sebe prodával. Však roku 1613 se fakulta filosofická urazila, když kollegovi u sv. Martina, Václavu Šleminiovi Čáslavskému nějaký věřitel sebral kalhoty a prodával je na jarmarce. To přec pokládáno za ostudu, a Šleminiovi uloženo, aby se očistil nebo aby ze školy se hnul.²⁾

Nebylo-li bydllo oficiálské po stránce důchodu celkem utěšené, tím větší nepřístojnost ano tvrdost, jestliže se učitelům nevalné platy zadržovaly. Nedobře se dojmá list upomínací, jež r. 1565 správce školy plzeňské, Adam Sedecius, zasílá radě městské. „Poněvadž již čas sv. Havla jest pominul, za to prosím, že pánům ouředníkům poručiti ráčíte, aby mi peníze vydány byly, neb mám dnes konečné, več jsem se vzdlužil, voplatiti; té naděje jsem, že tak učiniti ráčíte“³⁾ — V Mladé Boleslavi připomínají se i sobotales „zasedělé“.⁴⁾ Roku 1605 nucen sám rektor universitní Bacháček psáti Kaplíři ze Sulevic, aby přinutil konšely Milčíné, by dle slibu dávali učiteli Adamovi Mirovskému půl kopy týdně; prý nedávají, a on sobě velice stýská. Vlastní otec učitelův nesl rektorské psaní Kaplíři, aby ho pohnul.⁵⁾

Ostatné slušno pravdě dáti svědectví, že zadržování učitelských platů spíš najdeš při urozených, nežli při měšťanech. Ovšem byli to jen urozenci nižšího řádu. Takž na příklad nuceni jsou roku 1599 Novoměstští psáti paní Maruši Mošaurové z Harasova a na Dobřejovicích a Popovicích, aby zaplatila Pacheovi Lorencovi za službu praeceptorskou, o kterouž často již byla upomínána.⁶⁾ Rektor universitní nucen r. 1619 psáti urozenému panu Křištofu Bettenglovi z Nayenperku na Rychnově a Borohrádku, aby zaplatil zadržalou půlletní stane bakaláři Matěji Karbanovi.⁷⁾

¹⁾ Kn. záduší panny Marie na Louži v arch. pražs.

²⁾ Dvorský. Paměti. č. 709.

³⁾ Arch. plzeň. kn. protokol. konšel. č. 19.

⁴⁾ Bareš. Děje mladob. škol. 10.

⁵⁾ Dvorský. Paměti. č. 337.

⁶⁾ Arch. pražs. č. 408. 157.

⁷⁾ Arch. univ. č. A. 14. a. 412.

Podobných příkladů víc. A přec plat praeceptorů panských nebýval stkvělý! Panu Beřkovi Dohalskému z Dohalic r. 1607 mistr Bacháček prosebně vzkazuje, že plat, který pán dává praeceptoru, nestačí mu nikterak na šaty a obuv.¹⁾

Na konec nutno oznámiti, že všickni všudy oficiálové školní nebyli chudina ubohá. O zámožných položíme doleji na svém místě. Ale vysvítá z této kapitoly, že z důchodů školních nebohatěli.

¹⁾ Dvorský. Paměti. č. 434. V Němečích nepatrně malé platy mívali praeceptorové i v rodině brandeburských Hohenzollerů. R. 1498 markrabě Fridrich dával za vychování svých synů 10 zlatých ročně a kabát. Anzeiger f. Kund. d. deut. Vorzeit. 1869. 268.

VII.

Stůl officiálů.

Officiálové mívali stravu na faře. Byl to obyčejně jen oběd; večere ¹⁾ ne všude a ne v každý den. Někde byl to také jen oběd nedělský a sváteční, ve všední dny nic. ²⁾ Tu stravu nutno přičísti také k důchodům.

Zvyk stolu farského vznikl officiálům z nejprvnějších dob života školního. Učitelé byli povinni sloužiti kostelu zpěvem, a proto je farář živil. Povinnost vzájemná to byla a tak obecně platná, že o ni v nejstarších pramenech historických málo kdy se děje zmínka, neboť, že farář má dávat stravu officiálům neb aspoň přednímu z nich nebo jen kantorovi, to rozumělo se samo, ta povinnost jakoby s farou byla nerozlučně a ode vždy spojena. Tak aspoň si vykládáme, že farářové, pronajímající v staré době předhusitské svoje fary, o stravování učitelově zvlášť neuvádějí. Do smluv o faru zapisují i sklo v oknech, ³⁾ ale o stravě učitelské nic.

Spíš zmínku najdeš v některé knize erekční. Na příklad o farářích v Blatné roku 1412 zřejmě psáno, že povinen živiti dva kněze a třetího „rektora školního nebo klerika.“ ⁴⁾ V listě, jímž zakládá r. 1349 Arnošt arcibiskup děkanství v Litoměřicích, psáno zřejmě, že děkan povinen správci školnímu u sv. Štěpána ročně dávat 5 kop grošů a platiti stravu (expensas). Také ve fundaci, kterou r. 1384 Petr a Jan z Rožmberka učinili v Bavorově, připomíná se, že kantor má míti vychování na faře. ⁵⁾ Aby nebylo sporu nebo

¹⁾ R. 1589 stěžní si konšelé prachatičtí do faráře Jakuba, že ve středu a v sobotu ujmá officiálům večeri. Arch. zemsk. Kop. prachat. 1590. 606. Proti tomu zase roku 1598 stížně nařiká farář v Kostelci n. L. arcibiskupovi (Zbyňkovi), že officiálové proti starobylému pořádku chtějí večeri v pondělí, v středu a pátek. Arch. zems. Opis z arcib.

²⁾ Na př. v Bystrém u Svojanova. Arch. zem. Opisy z arcib. 1620.

³⁾ Tadra. Sond. akta. IV. 332.

⁴⁾ Erect. XIII. 199.

⁵⁾ Dvorský. Paměti. Str. 423. 519.

zapomenutí, r. 1457 sobě měšťané v Ivančicích do městské knihy zapsali, že farář jest právem povinen (jure debet) chovati učitele řídícího u stolu a prebendu posílati do školy sukcentoru.¹⁾ Než i to všecko jsou zmínky ze starších dob vzácné.

Také na druhou stranu vzácný jest ze starší doby případ, že učitel opsal si povinnost farářskou do městské knihy. Učinil to Jan Bebtan, notarius a rektor školy v Horažďovicích roku 1440. Opsal provisi školskou ze starého registra se svolením plebána Jana u přítomnosti kazatele horažďovského Petra a jiného kněze Zikmunda ze Strakonice. Seznam s obšírností uvádí, že v jednotlivých dnech dáti jest škole čtyři chleby a po dvou pintách piva k obědu a k večeři; o svátku Vzkříšení, o sv. Duše, Narození Páně, o Nanebevzetí, o posvícení dáti jest výslužku (fercula) k obědu a k večeři po tři dni, osm chlebů a 3 pinty piva k obědu, tolikéž chlebů a 2 pinty k večeři, a nad to vše groš na lázeň a dva groše svátečního platu (festivales); o svátcích Nanebevstoupení, Božího těla, sv. Jana Křtitele, Narození Panny po groši za lázeň a výslužku s pivem a chlebem jako prve; o vigilií vánoční, velikonoční a svatodušní výslužky, chleby a pivo stejně jako svrchu, ale již ne po groši; za to o svátek sv. Petra, patrona chrámového, bylo dáti jídlo svátečné a k tomu groš za lázeň a groš platu svátečního; stejně tak v den Věch Svatých, Očišťování a Zvěstování Panny; k obyčejnému jídlu v den sv. Trojice, o Třech králích a v kterýkoli svátek apoštolů bylo přidati po 1 groši festivales. Při této rozmanitosti ani se nedivíme učíteli, že si pořizuje opis, aby věděl, kdy čeho žádati.²⁾

V XVI. věku čtáš častěji, že konšelé se o farářovu povinnost učitelského stravování smlouvají, zvlášť když zřizovali novou faru nebo když zvyšovali faráři platy; jindy, přijímajíce nového faráře, prostě mu oznamovali onu povinnost. Za příklad první případnosti poslouží smlouvání v Novém Městě Hradišti nad Methují (založ. 1501). Do r. 1530 živila učitele obec. Roku toho rada učinila s knězem Ondřejem Kouřimským dohodnutí, aby správce na stravu přijal, ukazujíc mu na příklady v městech okolních a také k tomu, že by správce při skrovném platu svém od obce spolu s mládenci se nemohl „sustentirovati“. I přistoupil, když mu přičten desátek, kněz na to, zavázal sebe i své budoucí nástupce k té povinnosti stravovatelské s tím doložením, kdyby on nebo který jeho nástupce ze slušných příčin správce na stravě míti nechtěl, že zříká se desátku 5¹/₂ korce žita a 5¹/₂ korce ovsa ve vsi Příbyslavi. Při té smlouvě byl správce Jan Gregorius, starší a všecka obec, a to společné snesení a nařízení, aby na časy věčné byl, utvrzeno knihami městskými.³⁾

¹⁾ Z knihy Ivanč. Vypsal a půjčil dr. Jan Novák.

²⁾ Arch. horažďov. Lib. memorab. ab ann. 1454. Fol. 210. Otec toho učitele a městského písaře byl švec in Majori civit. Pragensi.

³⁾ Dvorský. Paměti str. 280.

Desátek, za který farář byl povinen učitele stravovati, připomíná se také v jiných obcích v Čechách i na Moravě.¹⁾ Za chudoby kněžské a pak zvláště v dobách velikého různověrstva v Čechách nelze se diviti, že nejeden farář hleděl se nemilé povinnosti zbaviti. Takž r. 1572 kněz Pavel Juvenis Pisecký, děkan na Mělníce, oznamoval konšelům, že nebude stravovati kantora s bakalářem, aniž jsou nepokojni.²⁾ R. 1589 i sama konistoř pod obojí dala slanskému a velvarskému děkanovi za právo, že nemusí oficiálů živiti. O Velvarských psala Rožmberkovi, že nedávají děkanovi než pivo a proto není povinen na desátek cizopanský jim „žáky“ chovati, neboť „žáci“ (rozuměj učitelé) pracují-li s dětmi velvarskými, plat za to berou, a děkan ne z povinnosti, ale z lásky chce-li je míti u stolu, při své vůli to má.³⁾ Táž konistoř psala císaři žalující, že Slanští nutí děkana k onomu stravování oficiálskému, fara prý je pro kněze, škola pro žáky a oficiály, kněz jim ničím není povinen, ať prý mají oficiálové obědy po řadě u sousedů, jako jest to v jiných zemích (však v jiných zemích měli stravu také na faře);⁴⁾ stravování na faře byl prý dobrovolný zvyk, dokud kněží mívali bojnost; farářové zvali učitele, však jen z lásky a že se snášeli u víře; u sv. Jindřicha nejdřív tak se stalo.⁵⁾

Že by byl farář svatojindřišský první zval učitele k stolu, bude domněnka, která nepraví ani, kdy se ten začátek stravování farského stal; že by faráři učitele živili z lásky, je nepravda. Byla to povinnost, a vrchnosti kde která kněze vzpírajícího se uháněly a doháněly k nápravě. Když na příklad děkan časlavský roku 1564 vypověděl oficiály od stolu, tvrdě, že nemá sám co jísti, žalovali konšelé se vším důrazem a hned u arcibiskupa.⁶⁾ Přeloučtí r. 1613 hněvali se na faráře Kašpara Vlaverina, že vzpíral se živiti oficiály, a oni nuceni byli na škodu záduší stravovati je sami. Nejprv žalovali u hejtmana pardubického Jana Gerštorfa z Gerštorfu a pak faráře vypovídali z obce.⁷⁾ R. 1578 rada prachatická psala děkanu Václavovi Dvorskému, když byl učiteli Viktorinu Vodičkovi faru zapověděl, že se na tom hrubě mýlí, má-li za to, že stravou není učitel povinen, lečby tomu artikuli v smlouvě učiněné strany oficiálů školních naopak rozuměl.⁸⁾

¹⁾ Ve Volyni dle zprávy arc. archivu z r. 1564 byl tím farář povinen za vesnické roční platy 19 kop. V Jimramově r. 1608 nařídil Jan Dubský z Třebomyslic vzpírajícímu se faráři, aby dával učiteli 6 tolarů ročně na stravu z desátků, které bře. Still. Paměti Jimramova. 20.

²⁾ Děkans kniha. VI. 225. Zamastilovy zápisy.

³⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcibisk.

⁴⁾ Histor de gentibus septentrionalib. autore Olao Magno Gotho archiepis. Upsal. 1555 532.

⁵⁾ Borový. Medek. Doplnky. 186. Dvorský. Paměti o škol. 444.

⁶⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcib.

⁷⁾ Tamž.

⁸⁾ Dvorský. Paměti. Str. 205.

Jindy zase obrací se universitní rektor r. 1614 na defensory s žalobou, že farář v Brandýse nad Labem Václav Linhart Metelka nechce trpěti officiálů, od universi konfirmovaných, na škole a ovšem také ne u stola; ¹⁾ Metelka žaluje u arcibiskupa, že obec brandýsská mu z 80 kop míšeňských polovici odňala, poněvadž prý nechce žiti kacířských officiálů; do toho se vkládá arcibiskup a žaluje, kde může. ²⁾ A před tím r. 1610 naopak sama konsistoř jest proti faráři Martinu Krausovi v Lomnici nad Popelkou, že rok nedával rektoru stravy. ³⁾

Konečně budiž uveden spor o stravu i z katolické Plzně. Městská rada plzeňská r. 1601 žaluje arcibiskupu Zbyňkovi, že se prelát arciděkan Pavel Pistorius z Lucka vzpírá při svém stole opatrovati officiály. Plzňané psali, že vždy prve bývali učitelé u stola na konec ten, aby takovi mládenci svobodní a umění literního studiosi v takové společnosti s poctivým kněžstvem zůstávající k kněžství tím chtivěji úmysl svůj oddávali; loni prý officiálové, jsouce ženati, stolili raději doma, a Plzňané poznali v skutku, že odloučením jich od stolu prelátského mnohé nezpůsoby povstaly; stran letošních officiálů svobodných Plzňané prý žádali, aby je prelát zase přijal k stravě, ale nechce. Na konec Plzňané prosí arcibiskupa, aby ho donutil, ne li, že toho arciděkana nebudou chtít a že mu vypovědí. ⁴⁾ Zdá se, že lakomý Pistorius nepovolil; rok potom (1602) odešel z Plzně na děkanství karlístejnské. ⁵⁾

Jakožto výjimku z obyčejného stolu farářského nutno uvést, že učitelé bývali leckde živeni též na zámcích u vrchnosti urozené. Na příklad v Pardubicích, pokud náležely Pernštejnům, vydáváno jídlo a pítí bakaláři a kantorovi nikoli od faráře než ze zámku. Říkali tomu prebenda. R. 1547 zapsáno v městských počtech pardubských, že vydáno rektoru na stravu 4 kopy 24 grošů (měsíčně po 48 groších) podle svolení obecního, „dokudž se z zámku prebenda do školy nedávala“, ale již zase se dává. ⁶⁾ Za vlády vrchnosti císařské v Pardubicích svalena zámecká prebenda na bedra obce; něco jist dávano ze zámku toliko kumpánům a jiným žákům, ale učitelům nikoli. R. 1560 obec chtěla, aby bakalář s kantorem místo zámecké probendy spokojili se za devět měsíců stravy půl-dvanáctou kopou grošů míš. ⁷⁾ Roku následujícího (1561) Pardubičtí vydali oběma učitelům za 15 měsíců 22 kop; na měsíc po kopě a 22 groších. ⁸⁾ Tím penízem tedy ceněna v Pardubicích strava dvou officiálův.

¹⁾ Acta rectorat. v arch. zemsk. fol. 51.

²⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcib.

³⁾ Fučík. Časop. přát. Starož. VII. 16.

⁴⁾ Arch. mus. Plzeň. 1601. Arch. zemsk. Opisy z arcib. Recepta 1601.

⁵⁾ Č. Č. Mus. 1899. 144. Nováček.

⁶⁾ Mus. Rukop. Počet. pardub. I. 9.

⁷⁾ Tamž.

⁸⁾ Počet. pardub. II. 10.

Vzkládajíc povinnost živiti jednoho nebo víc officiálů na faráře, obec nemohla než pamatovati na to přiměřeným služným kněžským. V jiné knize uvedli jsme kolik stancí farářských s povinností officiálského stolu,¹⁾ zde za příklad postačíž nejprv stanice tábořská z půlky XVI. věku. Kdys po r. 1549 farář s obcí měl o důchod nesouázku. Oldřich Španovský z Lisova a Jarohněv Sádlo z Vražného vše srovnali tak, že farář dostane 65 k. g ošů českých ročně; k tomu 20 strychů žita a 50 sáhů dříví. Na ten důchod farář zavázal se k stravě míti kaplana, bakaláře a kantora.²⁾

Poučno, kterak se Lounští r. 1598 smluvili se svým děkanem Jeremiášem Denhortem o stravu officiálskou. Před tím živil jen kantor, začez brával pololetně po 5 kopách. Od roku právě řečeného měl živiti officiály tři. Děkan bral na hotovosti 30 kop;³⁾ k společnému stolu s pány officiály dvěma děkan měl dostávatí týdně expense po 2 kopách a na ryby 15 grošů, na kofení do roka 8 kop, na maslo tolik též, o masopustě vepře krmného, ale na ten způsob, aby maso i sádlo nikam jinam než k stolu pana děkana a pánův officiálů školních se neobracelo. Na půst děkan měl dostávatí k společnému stolu za štika 2 kopy; při Vánocích hůsci nebo koláč, osm slepic, kapra, štika, nebo místo štiky dva kapry, jakž se toho kterého roku v tom nerybném kraji může objednatí. Mimo to všecko měl právo na chléb rezný, pokud potřeboval, i bílý, a na pivo bílé (ale nedě se kolik). Vina Lounští určili k děkanскому stolu pintu týdně. Dříví, soli, sádla měl bráti s potřebou. Vaření stolů⁴⁾ (mimo vejce, kteráž se pojímala do peněžité expense) měl s vědomím děkanovým kupovati zvoník a týdně z toho počet konati. Na třetího officiála nebo kantora přidáno děkanovi do roka ještě 10 kop expense, jako bývalo dřív. Roku 1611 změněn děkanovi plat na vychování tří officiálů. Od té doby dostával týdně 6 kop; k tomu dříví, sůl, vepře, víno jako prve; piva měl určeno půl věrtel z obecní várky nebo kopu grošů za ně. O kuchyňských potřebách přičiněno v nové smlouvě napomenutí, že se toho propouští tolik, kolik „v slušné mírnosti rozsáhně a bez zbytečného zmaření se spotřebovati může“. ⁵⁾ A na této expense zůstalo do částí bělohorských.

Domažlický děkan měl koncem XVI. věku k stolu svému mimo užitek z dědiny krmného vepře, 33 kbelů obilí a hrachu, (a tři kbele na vychování vepře), s jeden slad ječmene, 28 věrtel piva,

¹⁾ V Životě církevním. 546 a násl.

²⁾ Arch. místodrž. T. 1/4. Opis v zemsk. Tábor. 1549 cc.

³⁾ Merz z archiv lounsk. v Učit. Novin. 1885. 350. O kantoru v rukop. arch. loun. I. E. 36. r. 1586

⁴⁾ Dle zevrubných oučtů byla to jablka, mrkev, maslo, syrečky, okurky, smetana, preclíky, řeticha, salát, zelí, cibule, pohanka, kroupy a j. R. 1571 za týden jeden vydalo to drobné vaření 53 grošů 4 denáry. Merz. Tamž. Z knihy arch. loun. I. E. 36.

⁵⁾ Arch. lounsk. I. E. 37. Výpis p. Merzův.

tři prostice soli, tůnku zelí, smetany a mléka 12 žejdlíků v témdni, kámen loje, čtyři rybníky, zahradu pro domácí potřeby. Kromě toho brával platy od Chodů, některý desátek ze vsí, městu poddaných, za koledu a místo sýrů některou kopu, též něco z dědin. R. 1621 nadvýšili mu expense na dva officiály 2 kopy míš. týdně. Toť nad sto kop ročně.¹⁾

Naproti tomu prelát a arciděkan v Horšově Týně málo peněžitého příspěvku mival na vyživení kantora. Jen 2 kopy v rok. Prelát Ondřej Pěšin po kolik let o ten příspěvek se nehlásil (to o něm nevěděl) a když r. 1578 chtěl na obci 14 kop, poněvadž prý hodnověrné osoby za zlé mu měly, že takovou pomůcku, ač jistě malou, téměř do sedmi let zanedbati směl, obec mu nedala nic.²⁾

Nebylo-li některý čas faráře, nebo upíral-li kněz učitele stůl, to arci připadlo obci, aby si učitele živila. Na Kaňku konšelé platí roku 1530 kantoru 12 grošů za dvě neděle, „že jemu nedal stravy farář“.³⁾ Tu páčí se celoroční strava kantorova na 5 kop 18 grošů (bezpochyby míšeňských). Osada Panny Marie na Louži v Praze platila r. 1555 rektoru na expensi, „když jsme faráře neměli,“ 14 grošů na týden.⁴⁾ To by vydalo půl třinácté kopy v rok. Bakalář u sv. Mikuláše v Starém městě Pražském, nemaje (jako bezpochyby většina učitelů pražských)⁵⁾ stravy farské, brával expense r. 1593 týdně 12 grošů (zvoník 7), a to grošů bílých, což vydá 24 grošů míšeňských;⁶⁾ tu by byla konec století bakalářova strava v 21 kopách ročně. Officiálům u sv. Václava na Zderaze všem dohromady (více než dva sotva byli) dána r. 1604 týdenní expensí kopa, což by za rok vydalo nad 50 kop.⁷⁾

V Sezemicích r. 1601 usnesli se, když by kněze bytně na faře neměli, že rektor vezme expense za celý rok 8 kop míšeňských.⁸⁾ Tu tedy odbývali správce školního z míry laciného; o čtyři kopy laciněji nežli v Praze u sv. Mikuláše prostého zvoníka. Naproti tomu, když se v Lounech mistr Bernard, rektor školní, rozhněvav se s děkanem kterýs rok konec století XVI., stravoval v hospodě mimo děkanství, páni musili za něho týdně dáti 40 grošů, což by v rok vydalo 35 kop! V tom případě dobře chápeme, že ho za tři týdny dostali k stolu farskému zase, aby tolik neutráceli.

Z toho, co dosud vyloženo, lze souditi, že někde dávána faráři pro stůl officiálský náhrada slušná, jinde snažili se odbýti věc la-

¹⁾ Kniha snesení v Domažl. 1581.

²⁾ Memoriał týnský fol. 39. Arch. pražs.

³⁾ Kniha kaňkovská.

⁴⁾ Arch. pražs. Žádušní kniha Pann. Mar. na Louži.

⁵⁾ Tomek DP. IX. 249 praví, že v Praze neví o tom, ač mohlo v některých farářích býti.

⁶⁾ Manuál osady mikuláš. v arch. pražs. fol. 219.

⁷⁾ Rukop. univ. knihov. 17. E. 23. Manuál sv. Václ.

⁸⁾ Pardubice. počet v mus. zemsk. č. III. fol. 33.

cině, konečně i to vysvětluje, že učitelské stravování mimo farní dům mohlo pokladnici městskou stížit daleko prudčeji nežli obyčejný stůl farský, z kterých příčiny měšťané toto břemeno strážnické raději na faráře vzkládali. Přimyslíme-li si k tomu všemu povahy tehdejších kněží, kteří se svými manželkami z chudoby své spíše bývali nakloněni k lakomstvu nežli k štědrosti, snadno pochopíme ony mnohé žaloby učitelské, že stůl farský byl nedostatečný, tenký, zlý.

Těch stížností jest zapsáno množství neobyčejné. Konšelé přesto často nuceni bývali vyjednávati, srovnávati, napravovati. Takž na příklad r. 1554 Mělničtí píší svému děkanovi Janu Manětínskému, kterak již několikrát rektor s kantorem vznášeli do radního domu stížnost do něho, že jim na jídle a pití ujmu velikou činí a stravu tenkou a k tomu ještě nevelmi pěkně připravenou dává; prý tomu shovívali, nadějíce se, že děkan raději sám od sebe to poopraví, ale toho se nestalo; správce školní prý zase stížnost klade právě, že na takové stravě a na tak malém trunku piva s kantorem přestati nemohou, prý utekou. Na konec listu Mělničané svému děkanu hrozí, pak ho prosí a napominají, aby šetřil chudé obce, těžko by bylo, kdyby měli jiné oficiály jednati a fary pro ně posílati.¹⁾

Rektor školy vysokokostelské v Hoře, Jan Rosacius, r. 1576 opouštěje školu za první příčinu uvedl, že často není zdrav a neví, zdali to z povětrí či ze stravy ničemné a nestravné.²⁾

Velmi mnoho nahádal se děkan v Poličce kněz Oupický (od r. 1588) se svými stolovníky školskými. Měl na stravu bakalářskou 20 kop, ale již hned s prvním bakalářem, jež tu zastihl, s Gelpachem byl boj o stůl. Gelpach žaluje, že děkan k obědu na něho nezvoní, za tři neděle že mu expense nedal. K tomu děkan v odpověď vzkázal, že ho ožralého po hospodách hledati nebude, že ho vůbec na faru nechce, neboť kleje jeho pokrmům a jsa nepřítel kněžský nadává mu lotrů a vokurkův. Gelpach k tomu zase odpovídal, že děkana Oupického po vši České zemi znají, a byť měl všecko benátské mýdlo, tehdy že s sebe to nesmyje.³⁾

Jiný rektor poličský Václav Kutinius Vodňanský (r. 1588) do téhož děkana žaloval, že ho po celé čtvrtletí na expensi nechová, když před tím přes pole jel, ani obědu ani večere učitelé nezanechával, ostatně k stolu děkanovu že ani nechce pro knězovu neslýchanou nemoc, druhdy po polévce že se rozstonal, a děkan že do piva lije vodu. Konšelé tedy rovnali zase. Oupický zprvu nechtěl jich rovnání uznati, prý „žáky“ soudí v koleji, a kněze soudí konsistor; bakaláře nechce pro jeho „krobiánské“ mravy, konšelé že mu vůbec

¹⁾ Arch. mělnick. Kopiač č. 11. fol. 49.

²⁾ Šimek. Kutnoh. příčinky v Arch. P'am. XVI. 119. Nováček. Listář škol. kutn. XI.

³⁾ Adámek. Beseda Učit. X. 417.

nadržují a že snáz přijdou k pěti bakalářům než k jednomu hodnému knězi. Naposled chtěl bakaláři dávatí týdenní expense ort (15 grošů), rada chtěla, aby mu dával vic.¹⁾ Nevíme, jak se shodli.

Officiálové v Ledči Tobiáš Pisecius Královéhradecký, správce, a Šimon Doubravius, kantor, žalují r. 1606 až do university, že děkan Fabricius jim dával stravu chatrnou, půl léta toliko sýrnou polévku, kaši, slévané pivo, co sobě k pití nočnímu přichystal, a plesnivý chléb. Chodívali prý lačnější od stolu než ke stolu a vidouce, že se pan děkan nepolepšuje, na faru k stravě druhého půl léta nechodí a tudíž prosí, aby se jim dostalo peněžitě náhrady.

I to je boležo, že s nimi nejídal, jich se štitě, jakoby nebyli hodni s ním jísti.²⁾ Až přišli zhusta žalováno do konsistoře stran nezdárné stravy. Děkan Mělnický, Jiří Mládežka, r. 1575 dostal se tam, ale popřel, že by byla jeho strava zlá, prý ji dává podle způsobu kollejí, far a vyměření pánův.³⁾ Před tím r. 1564 došla konsistoře i ta žaloba, že u kněze od sv. Michala v Praze bába omastila učitelům nějakým olejem tak nezdárně, že „by na ulici rititi mohl.“⁴⁾

Pověstný byl co do stravy v Kolíně děkan Kubín (1611—1616); živil učitele špatně, a když stravu zhrzeli, vyháněl je; majíce jíti na školu, mládenci v Praze prý ptávali se rektora universitního, není-li na té štaci kněz takový jako děkan v Kolíně.⁵⁾

Aby nezůstala všecka vina při farářích, nutno dle pravdy oznámiti, že učitelé také nebyvali spokojeni, když byli na jiné stravě než na farářově. Na příklad r. 1543 nebylo u sv. Barbory v Hoře faráře; učitelům tedy zjednan stůl u zvoníka Jiřika; ten, aby se zachoval, nakoupil věci všelikterakých a dal vařiti. Ale nepochodil. Utekli mu od stolu, a byly z toho žaloby a spory. Zvoník tvrdil, že učitelé rozkoše hledají, kuřata a ptáčky jísti žádajíce; proti tomu učitelé bránili se, že jim takových krmí nikdy nekoupil, a oni že pod ním, vyšší pod nižším, nebudou; nechť prý se jim dají peníze, kolik na koho přijde dáti, kuchařka že jim strojiti bude. Konšelé mrzutě domluvívše učitelům, že není paměti, aby kdy v tomto místě podobná rozepře byla pro potravu, rozhořli, aby officiálové, dostanouce 16 grošů českých v témdni, jednávali sobě stravu sami, kde chtějí — ale kuchařky že nebude potřeba, ta aby byla vybyta; také aby zaplatili, co potřeb zvoník k jich stolu nakoupil a neužil.⁶⁾ Při tom rozhodnutí ne beze špičky roz-

¹⁾ Týž v Besedě Učit. XI. 128.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 332. Odtud Dvorský v Pamětech o škol. č. 382

³⁾ Arch. zemsk. O. 5. 227.

⁴⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcib.

⁵⁾ Vávra. Kolín. I. 172.

⁶⁾ Z knihy memorab. arch. kutnob. 1542. Opis v arch. zem. Nováček. Listář kutnob. škol. č. 10. a 11.

pomenuli se páni na to, že předešlý rektor těmi božími dary také pohrdal. ¹⁾ Špička dobrá, neboť tito officialové stravu chtěli od farské kuchatky, ovšem svým řízením.

Vzal-li by někdo kutnohorské učitele v ochranu tvrdě, že zvoník nebo jeho žena, jsouce lidé sprostní, asi neuměli kloudně vařit učitelům na jich spokojení, ten věz, že učitelé třeboňští nebyli spokojeni ani se stravou, kterou jim vařili na zámku panském. Píšeť r. 1567 purkrabí Václav Novosvětský na Krumlov vrchnímu úředníku Václavu Albinovi z Helfenburku, že rektor školní s kumpány odešel od školy, přičiny žádné nemaje, anaf se i po jejich vůli strava strojila, také trunk vína do školy odesílal, aby jen dobře bylo, ale jim nelze se zachovati, příliš pýchají a příliš sobě vybírají. ²⁾

Farářové i bez hádek nařkávali, že učitelé si vybírají. R. 1570 pastor v Ústí Labském Jiří Ferber nařká, že musí učitelům denně dávat dvojí maso a ryby; že nestačí. ³⁾ V Kouřimi r. 1622 paní děkanová dokonce sama si došla na radní dům s žalobou, že officialové jsou mlsni; bakalář prý se pronášel v tom, že v postě nebude jísti ferkulí a hub než ryby toliko. Jsa do rady volán bakalář popřel, že by sobě co vybíral a vyměřoval, ale paní mateř tu chybu že má (o čemž pan děkan neví), že učitele obědem nečasným zanedbává; dává jim ho v 19 nebo ve 20 hodin, a tu musí od mládeže odcházeti a v učení ji opouštět. ⁴⁾

Poněvadž žalob o nehodnosti učitelského stolu u farářů zachovalo se mnohem víc nežli žalob o mlsnotě a vyhravosti učitelské, bude asi větší vina na kněžích než na učitelích. Jeť významno, co pravil r. 1601 bakalář u sv. Vojtěcha v Kalábří v Praze, že by totiž raději přestal na kusu chleba ve škole nežli na faře u nejlepší krmí. ⁵⁾ Tím kusem chleba ve škole mnil bakalář stravu žakovskou, kterou vařivali sousedé střídajce se. Té stravy požívali ti z officialů nižších, jimž nebyl vyhrazen stůl farářský. Ale uvidíme, že sousedské vaření nestálo také za mnoho.

¹⁾ Z výpisů archivních Šimkových. Vytisť. v Arch. Pam. XVI. 140 a d. Šimek: Kutnohor. přičinky k děj. škol.

²⁾ Arch. třeboň. 1. A. 3 k α. 33 b. Též u Deckra v Progr. gymn. 1893. 20.

³⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcib.

⁴⁾ Arch. kouřim. Manuál 1622 str. 99.

⁵⁾ Kn. konistorní v arch. roudnic. knížecím. Fol. 35.

VIII.

Učitelů život soukromý a společenský.

Učitelé nebyli stálý stav jako dnes jsou. Universi vzdělala své akademiky stejným způsobem, že hodil se tudíž každý tak dobře za učitele jako za kněze, jako za městského notaria. I protož skutečně probíhali nejedni akademikové několikerá povolání, v tom se většinou shodují, že o učitelství vlastně nestáli. Bylotě jim jen přechod k lepšímu zjištějšímu zaměstnání, a to nejen u nás. Všude u sousedů tak.¹⁾ Učitelů dočasná nehotovost nejlépe vysvětlá z toho, že zvláště v starší době bakalář školní s kantorem zvaní bývali „žáky“ stejně tak jako klerikové nesvěcení.²⁾ K tomu názvisku pomáhalo na zevně i to, že učitelé byli většinou mladíci. Arci, komu nezdařilo se dosíci zaměstnání jiného, zjištějšího, ten po školách potloukal se léta, kantoři při hudbě i sestarali.

Naskytá se otázka, kdože oddávali se studiím s tím úmyslem začít dráhu svého života učitelstvím.

V odpověď lze oznámiti, že měšťanští synkové drželi se sel-skými, nevolnými, díl rovný. Někdy najdeš mezi učiteli syny nej-prvnějších v městech sousedů a erbovníků. Takž v Poličce r. 1586 na škole sloužil Pavel, syn rakovnického primasa Jana Píseckého ze Třebseka; v Hoře byl roku 1600 učitelem Melichar, syn staro-pražského senatora Haldia z Nayenperka; v Kouřimi týž rok Jan Huml z Ruprsdorfu; u sv. Jiljí v Praze roku 1607 byl učitelem Gabriel Svěchin z Paumberka, z přední pražské rodiny mladík; v Rychnově měli r. 1612 Jana Kavána z Čejkova; r. 1610 v Netolicích byl Jan Cervulus z Lovoše, u sv. Martina v Praze týž rok učil Řehoř Vokoun z Vokounštejna.³⁾

¹⁾ Monum. Germ. paedag. I. LXXVI.

²⁾ V počtech pardubick. II. fol. 10 v rukop. musea zemsk. ještě r. 1561 čte se: „žákům jakožto bakaláři a kantorovi“.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 59. 440. 436. a na jiných místech tamž shledáš takové učitele.

Vrchnosti panské (ovšem s výjimkami) buď na studitech trpívaly, buď samy na ně vysílaly děti svých lidí kmetcích, ale s úmyslem, aby se jim pak hodil mladík k službám písařským nebo jiným. Nestál-li „kmetci“ mladík studovaný o panskou službu, snažil se o svobodu; svrchu dotčeno, kterak universi i obce se ujímaly takových, aby vrchnost je propustila z poddanství, „aby skrze jejich od učení odtržení dílo boží k zmaření nepřišlo.“ Některá vrchnost na takové prosby propustila ochotně a darmo, ale jiná dala výhost jen za peníze.¹⁾ Některý učitel při svém nevolnictví vyšvihl se až na mistra, na nejvyšší akademický grad,²⁾ a tu teprv sháněl se po svobodě, za jiného prošeno dřív.

Jména si přinášeli učitelé latinská a řecká po humanistickém způsobě již ze studií, a nepodaří se ti vždy uhodnouti, kterak ten onen opravdu se po česku jmenoval. Kdož by na příklad hledal v bakaláři Chrysogonovi syna bydžovského měšťana Víta Patočky,³⁾ kdo v Mikuláši Pelargovi rakovnického rodáka Čapka? Snáze vytušíš v Jiřím Ostraciovi rakovnického Střípka.

Co do národa bývali podle Čechů na školách v českých městech i učitelé Němci, zvláště Slezané; byli možni ve vyšších třídách školních, kdež hovořilo se jen latině. Mnoho bývalo u nás, ale obzvláště na Moravě, zaměstnáno Slováků nebo Uhrů.⁴⁾ Pravých cizozemců mimo Němce najdeš po skrovnu. Uvádí se mezi nimi r. 1577 v Klatovech také Francouz, ale tof chyba, Francus, jak se zove, značí Němce, Švába.⁵⁾ Za kumpána v Kolíně byl nějaký čas Theodor Paleologus, Řek, ten zastavil tam doloman s velikými knoflíky a r. 1600 soudil se o ten šat.⁶⁾

S přechodností postavení učitelského, s malými jeho důchody, s bytem ve škole, se stolem farářským — s tím vším souviselo ode dávna, že učitelé neměli býti ženati. Najdeš sic i v dobách předhusitských, kde klerikální učitelé převládali, některého ženatého,⁷⁾ ale tenkrát i potom vždy býval ženatý učitel výjimkou. Protestantství chtělo přáti ženitbě učitelské; ale svrchu psané příčiny vadily pořád. Král Ferdinand vyzdvihovati dával v severních Čechách ženaté učitele, ani ne tak pro manželstvo jejich jako pro to, že manželstvem svým oznamovali se býti protestanty. R. 1546 tuze pohněval se na ženatého správce školního v Mostě. Vzkazujef radě mostecké po

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 266.

²⁾ Z mnohých příkladů posluž r. 1619 mistr Jan Makonius Mejtský, rektor u sv. Mikul. Star. města, a mistr Martin Bujacii, rektor u sv. Martina v Praze, za něž prošeno od university až při direktorech zemských. Arch. univ. A. 14. s. 414.

³⁾ Progr. Bydžov. Honza. 19.

⁴⁾ V Roudnici roku 1606 bakalář Emericus Polonius Sanctpetroturocensia. Arch. univ. A. 50. 87.

⁵⁾ Hist. Archiv Česk. Akad. č. 9. str. 2. Opravil Ant. Truhlář.

⁶⁾ Tomek. DPr. IV. 437.

⁷⁾ Zoubek. Č. Č. Mus. 1880. 459. Arch. Pam. VIII. 34.

česku a rázně, aby mu toho mistra školního i s ženou jeho kon a beze všech výmluv na hradě Pražském postavili.¹⁾ Tomu se dobře nezvedlo, leč že ho snad Mostečtí nějak přichránili, mluvili.

V pozdějších létech tu a tam vyskytne se ženatý učitel vší závaďy. Na příklad r. 1576 Josef Wisner, rektor školy slavské, měl ženu obchodnici, jinde již dotčenou. V Hradeci Kr. uvádí se první ženatý rektor r. 1587 Jan Vulterinus. Městská dala jemu povolení, že smí se ženiti;²⁾ ale tiž Hradečtí vzksprávcí, poněvadž kantor Václav se bude ženiti, by o jinéh postaral.³⁾ Roku 1600 shledali jsme v Plzni všechny školní offiženaté, arciděkan Pistorius jim toho rád dopustil z lakomstva, jich nemusil chovati u stolu; ale nezpůsoby z toho vznikly, a následujícího byli noví učitelé beze žen svobodni, jako bývalo jinc. Osm let potom v Třeboni byl ženatý správce školní. Slul Blatenský a prosil pana Petra Voka ponížene, aby směl s žen dětmi bydliti v panské světničce nad branou; prý tam na ten bydlí Vlaši a všecko trhají, prkna i stiechy páli. „Poněvadž i za služebníka při chrámě božím, tudíž i při škole přijat“, ženatý učitel píše v prosbě svojí,⁴⁾ „že bych měl tu tím blíže do kostela nebo do školy; nebo sic jiné žádné živnosti pro nedost svůj nevedu kromě uměním svým sprostným, kteréhož pán všemohoucí mi propůjčiti ráčil, tím v škole dítkám posluhujíc nich plat berúc při Suchých dnech, tím se živím.“

Po vydání majestátu na svobodu náboženskou vyskytnj manželstvo officiálské častěji. R. 1613 měli ve Svinčanech žens rektora Šimona, syna Jana Boleslavského z Litomyšle.⁶⁾ R. Jiří Horatius Rychnovský, bývalý konrektor u sv. Jakuba v I Kateřinu Stejškovu, jináč Freysichselbstin za choť pojav rozsud konsistorním, zůstával potom na škole žatecké jsa ženatý.⁷⁾ r. 1615 žení se bývalý učitel gymnasia v Soběslavi Benj Ursinus mathematicus a professor publicus a zve k tomu soběslav radu městskou.⁸⁾ Do Náchoda byl roku 1617 dosazen za rekt bakalář Zdeněk Skutečský, jenž přišel s manželkou.⁹⁾ Z těch jest známo i několik moravských rektorů ženatých. Též v O r. 1621 žení se rektor Albertus Vitus a pojímá služku Katu

¹⁾ Arch. místodržit Missiv. č. 38. 154.

²⁾ Solaf. Hradec. 551.

³⁾ Tamž. 552.

⁴⁾ Mus. Listin. plzeň. 1601.

⁵⁾ Arch. třeboň. 1. A. 3 k. α. 39 b. Též v Deckrově třeboň. Proj 1893. 23

⁶⁾ Nejstarší knih. heřmanoměstec. fol. 152.

⁷⁾ Dačický. Pam. II. 148. Nováček. Listář kutnoh. 101.

⁸⁾ Mus. Listiny soběslav. Ursinus konal svatbu v Sprotavě (Šprot „vlasti své milé“.

⁹⁾ Hraše. Náchod. 418.

Kostřabovou, aniž mu potřebí za služku nevěstu se styděti: neboť týž rok v Opavě rytíř Jiří Kobylka z Kobylího též služku pojal.¹⁾

Z těch kusých zpráv zdá se vysvítati nejprv, že manželství učitelů předních bývalo vždy vzácné, druhé, že — nehledíme-li k mimořádnému případu r. 1600 v Plzni — ještě nejspíš ženat byl rektor školy malé. Zajisté že sněti manželské, chtěl-li učitel ženatý zůstatí při škole, nemohlo se přihoditi bez dovolení městské rady.

Spíš nežli rektora najdeš kantora ženatého, a to za všecken čas. Ze starší doby víme, že roku 1527 v Berouně kantor Jakub oženil se; tamž r. 1530 Jiří kantor ženat.²⁾ Z druhé poloviny XVI. věku budiž uveden kantor kutnohorský Johannes, syn řezníkův z Ledče, jenž pojal chudou děvečku a „jsouci v škole chce se tu živiti a dítky učiti.“ Sami Kutnohořané prosí Buriana Trčku, aby ho propustil z poddanství.³⁾ I v Praze u sv. Štěpána Velikého připomíná se r. 1583 Jan, starý kantor, nebožtík, jenž měl ženu a děti.⁴⁾ V XVII. věku již od počátku ženili se kantoři skoro šmahem, aniž zanechávali školy.

Zámožné rektory a kantory, kteří, majíce grunt a dům, zůstávali při školské práci, nacházíme patrněji jen v starší době. Někteří byli ženati; asi manželka dopomohla k domu a ke gruntu. Z těch byl Urban, rektor školy Panny Marie na Louži v Praze, jenž roku 1417 koupil u židovské brány dům, ale jen za 14 kop grošů. Ze zámožnějších byl na příklad Mikuláš z Domažlic, rektor u sv. Havla v Praze, jenž r. 1444 sobě a své ženě Markétě koupil dům proti Betlému;⁵⁾ z těch byl mistr Matiaš z Vilémova, rektor školy sv. Štěpána na Rybníčku, jenž r. 1475 koupil sobě a bratrovi zahradu,⁶⁾ nebo Řehoř, rektor u sv. Martina v Praze, jenž r. 1477 koupil za 17 kop dům sobě a své choti Markétě i dědicům a budoucím, ale hned ho prodal za 20 kop;⁷⁾ z těch byl r. 1496 Jiří, rektor školní u sv. Jana na Záhradlích (de vado) v Starém městě, jenž v Opatovicích koupil dům sobě a své ženě Kateřině;⁸⁾ z těch byl rektor školy v ulici s inské (nyn. Ječné), jenž r. 1489 koupil sobě a své ženě Voršile vinici,⁹⁾ a rektor týnský Sigmund, jenž r. 1481 dům prodal.¹⁰⁾

¹⁾ Zúkal. Věstn. Mat. opav. 1898. 12. 14.

²⁾ Dle přípisků nějakého faráře na desce jedné z inkunabulí v bibliot. kláš. v Ročově.

³⁾ Kopial kutnoh. Opis v arch. zem. 1576.

⁴⁾ Arch. pražs. kn. svědom. č. 1120. 205.

⁵⁾ Arch. pražs. č. 2102. Fol. CLVI. fol. 444., č. 90. fol. 121. Z výpisů Šimákových, od něhož i následující citáty většinou.

⁶⁾ Tamž. č. 2087. Fol. k 8.

⁷⁾ Arch. pražs. č. 2 87. N. 13.

⁸⁾ Tamž. č. 2090. A. z 9.

⁹⁾ Tamž. č. 2004. str. 9.

¹⁰⁾ Tamž. č. 2106. fol. 89.

Z prvních částí století následujícího náleží k těm bohatším ženatým i neženatým Jiří správce u sv. Vojtěcha v Podskalí, kupující r. 1519 dům se svou ženou Kateřinou; Jan z Mělníka, rektor školy u sv. Vojtěcha tamtéž, jenž roku 1534 koupiv peníze stálý důchod pojistil sobě.¹⁾

Není pochyby, že i na venkově leckde byl zámožný rektor školní v XV. věku, ale není z oné doby po ruce dost gruntovních knih, v nichž bychom onu zámožnost, byť nevalnou, očitě shledali. V mladší době byli takoví rektorové všude řídkí, ale i v malých Kasejovicích rektor Vít r. 1556 kupuje sobě dům za 13 kop.²⁾

Ze zámožných kantorů starší doby budiž uveden Vavřinec, o němž nevíme, při které škole pražské sloužil. Ten r. 1498 koupil sobě a ženě své Markétě dům na příkopě za 127 kop pražských; téhož roku jiný kantor Jakub s chotí Ofkou koupili dům se sladovnou na Novém městě v Praze;³⁾ roku 1508 kupuje jeden z pražských kantorů sobě a manželce dva strychy vinice v Praze, kde slulo „na Menším království“.⁴⁾ Také v novější době i po venkově tu tam najde se kantor zámožný. Uvádíme jen Mikuláše kantora, jemuž byl v Brodě Českém dům; a tamtéž přede všemi kantora Václava Sklepku, jenž kolem r. 1580 měl domy aspoň dva a dluh u lidí na sta kop. V témž Brodě ještě při r. 1614 nalezen kantor Karel Křeček, po němž děti dědily peníze na domě.⁵⁾ Vyčítajice jen tak pro doklad některé zámožné kantory, abychom nezapomněli Jiřka Hemmerla, kantora, jenž sobě r. 1551 poníženou prosbou vyprosil domeček v Znojmě od krále Ferdinanda. Král poroučí Znojemským, aby mu ho nechali dědičné.⁶⁾

Kdybychom sestavili řadu zámožnějších officialů násobně dlouhou a našli v městě kde jakém některého, to vždy zůstane skutkem, že nuzných učitelů vždy bývala převalná většina. „Sotva se hladu bráníme,“ napsal o učitelích německých Melancthon.⁷⁾ A českým nebylo lépe. Kolik z nich po městských knihách zapsáno za dlužníky, aniž třeba při tom mysliti na dluhy lehkomyšlné, hospodské. Mistr školní kdys od sv. Michala v Praze Zachař dostal se r. 1462 s dluhem nevalným i do věřitelova kšaftu.⁸⁾ Nemohl platiti. Roku 1477 Jiřík, rektor škol v Moravské Třebové, jsa do Prahy 14 kop dlužen a nemoha splatiti najednou, činí smlouvu o splátky.⁹⁾ Sukcentor kouřimský zastavuje r. 1531 u ševce kožíšek svůj z nouze

¹⁾ Tamž. kn. vinohrad. 2008. XXVII. a rukop. 2108. 4. Rukop. 2091. Q. 1.

²⁾ Časop. přát. starož. V. 101. Siblík. Je to první známý učitel tam.

³⁾ Arch. praž. č. 2090. II. 85. 9.

⁴⁾ Tamž. č. 2006. 4.

⁵⁾ Z brodské knihy kšaft. A 16, B. b. F. 12. vypsál a sděluje Miškovský. Tyž v Našich Listech 1897. 10./1.

⁶⁾ Arch. místodrž. Missiv. č. 49. 123.

⁷⁾ De miseriis paedagogorum. Monum. Germ. paedag. VII. 410.

⁸⁾ Arch. praž. č. 2119. L. 12.

⁹⁾ Tamž. č. 2087. N. 22. Z výpis. dra. Šimákových.

v 80 groších míš.¹⁾ Novoměstští píší roku 1575 do university, že vznesl na ně Adam Kořeničko, kterak by bakalář Václav Stříbrský, správce školy u sv. Michala, za maso pozůstal mu 12 kop.²⁾

Jakmile obec dlužna zůstala učíteli platu, ihned při chudých těch lidech vznikaly a rostly dluhy za jídlo.³⁾ A kolik těch učených dlužníků zapsáno v knihách universitních! A komu nejsou dlužní! Školního správce v Chrudimi (nejmenovaného) musí r. 1611 universita upomínati, aby zaplatil půl druhé kopy bábě Anně pradlí.⁴⁾ Mistra Lednicia universita volá pro dluhy ještě rok po bitvě bělohorské, když všecko již bylo v koncích smrtelných.⁵⁾

Platy, jakož víme, při své skrovnosti dostačovaly učíteli, jen byl-li hospodárný. Však chtějte na mladících, kteří činí první krok do světa, ustaralou hospodárnost! Té byl schopen jen usedlejší mladý muž mezi officiály. Protož, kterému officiálovi nestačil plat, aniž měl rodiče, aby jim psal o podpornu, dluhy dělal. A někdy i lehkomyšlné. Nechválíme Janu Pšeničkovi, správci školnímu v Bystřici, že dlužil se i od žebravého studenta, žáka svého, a od jiného žáka že přijímal ve své nuzné potřebě peníze podezřelé. Sám píše o tom r. 1592 Kutnohorským jakožto jejich rodák s prosbou, aby ho vysvobodili z vězení, kamž se byl od Bystřických pro onu pomoc v nouzi dostal. Píše jim, že syn Adama pekaře přinesl mu čtyřikrát peníze, jednou tolar, jednou půldruhé kopy a jindy po málu groších. Od téhož pekařova syna prý si vypůjčil, poněvadž si chtěl poříditi šaty, a na sukno se mu nedostávalo, kopu, a mendik půjčil mu k tomu 40 grošů bílých, o kterých děl, že mu je teta poslala z Benešova. Za ty peníze prý koupil si ve Voticích o jarmarce půl sedma lokte sukna po 12 groších českých na plášť a měsíc za 3 groše, a složil si koupené věci u vdovy jakés. Na to pekař přišel si pro něho s rychtářem a uvrhl ho i s vdovou do netopeného (o Vánocích!) vězení, a Bystřičtí zacházejí s ním zle, chtějíce na něm 18 kop; prý se má mezi nimi „nejináče než jako ptáče mezi dětmi.“⁶⁾

Nevíme pomohli-li Horští svému rodáku z vazby. Farář bystřický Jindřich, k němuž utekl se třikrát prosbou úpěnlivou, nepomohl; patrně neschvaloval způsob, kterým sobě chtěl školní rektor pomoci k šatům.

Učitelé snažili se všickni všudy o to, aby zkrácen byl jich přechodný stav školský, aby se do-tali do něčeho jiného, sobě lepšího.

¹⁾ Lib testimon. V Kouřimi.

²⁾ Arch. praž. manuál č. 397. 229.

³⁾ Sukcentor nedostal platu a jest řezniku dlužen. Arch. zem. Opisy z Hory. 1610.

⁴⁾ Arch. univ. A. 13. b. 219. Dle Rybičky Č. Č. Mus. 1849 byl tam ten rok (1611) Rochocius z Rochociperka.

⁵⁾ Arch. univ. A. 14. b. 40.

⁶⁾ Arch. kutnoh. č. 4573. Opis v arch. zemsk.

Cesty dostati se ze zaměstnání při partikulární škole bývaly několikery. Ani k nim tuze nepočítáme, že se někteří učitelé městští stali professory v universitě. Vždyť při chudobnosti universitního stipendia a mrzutém coelibátu většina z professorů pokládali svůj akademický stav také jen za přechodný, snažice se z něho vyklouznouti stejně jako učitel školy městské. Byli, kteří o professuru ani nestáli, ba víme o některých, jako na příklad o mistru Ondřeji Luciniově Litoměřickém, že r. 1564 nechav professury akademické raději šel za správce na školu litoměřickou.¹⁾

Poněkud hojněji užíváno cesty té, že učitel dal se na kněze. Cesta dosti obtížná. V starší době musil mítí takový kandidát pohotově náklad na cestu do Italie nebo jinam, aby tam došel svěcení. V době protestantské ani vittenberské svěcení nebylo laciné. Chtějící dosíci, aby arcibiskup pražský Brus z Mohelnice po znovuzřízení stolice světil pod obojí, administrátor a konsistor husitská r. 1564 vzkazovali Brusovi, nebude-li světiti, že v Praze ani v královských městech skoro nebude kaplanů, ač dosti je před rukama bakalářů a officialů, kteří by rádi chtěli dosáhnouti úřadu kněžského.²⁾ Známo, že arcibiskup některé vysvětil, ale pak toho nechal. Musili zase do ciziny.

Byl-li official s ten náklad (některý si na to vypůjčil i od obce), byla proměna učitele na kaplana, ba na faráře leckdy dosti rychlá. Václav Knobelius Časlavský, když r. 1614 byl z Kolínské školy pro nemrav vypuzen od správcovství, dal se na kněze a již r. 1618 byl kaplanem v Čáslavi.³⁾ Mistr Tobiaš Vodňanský, farář u sv. Klimenta v Praze, posílá r. 1619 Kouřimským knížku Vítězství nebeského s připomínkou, že před létem půl čtvrtým byl u nich správcem školy.⁴⁾

Že vysvěcený kněz, než dostal příhodné sobě místo, ještě za nějaký čas pozůstal při škole jakožto učitel, toho příklad známe z Kouřimi. Kněz Gabriel Baldwinus byl tu za kollegu roku 1619 a oženiv se s Kateřinou Všetečkovou pannou o lehral se na faru do Bydžova.⁵⁾

Známe správce školního, že i do kláštera vstoupil; roku 1568 piší totiž Strakonicti do Rokycan o spravedlnost Cypriána, jehož otec byl někdy soused a správce školy rokycanské a na ten čas jest „mnich křížovník“ (maltánský) v Strakonictích.⁶⁾

Obyčejná cesta dostati se ze školy byla dosíci písařského nebo jiného úřadu v městě. Některému povedlo se to brzo přízni, při-

¹⁾ A. Truhlář. Progr. akad. gymn. v Praze. XXXV. 22.

²⁾ Arch. pražs. č. 1236 fol. 127.

³⁾ Nováček. Listář. kutnob. 119.

⁴⁾ Arch. mus. listin. kostela sv. Klimenta.

⁵⁾ Kouřim. manuál. 15. 20 R. 1619. Seznam učitelů v Hoře, kteří se stali knězi, viz v Nováčekově Listář. XII.

⁶⁾ Arch. zemsk. Prachatice. 1568. Z arch. rokyc.

mluvou, náhodou. Nejbezpečněji dařilo se osvobození od školy onomu officialovi, jenž, nevybíraje sobě, oženil se s bohatou, vdovou a třeba nemladou. Tím vstoupil mezi měšťany, a intelligence jeho konšelé mohli na radním domě dobře užiti. A nebylo-li místa písarského po ruce, bývalý official některý bez trudu spravoval hospodářství své manželky a bohatnul spolu s ní a brzy dostal se mezi konšely.

Přední písař městský býval z učitel'ských správceů obírán obyčejně.¹⁾ Měšťané si ho hledávali i mezi přespolečnými učiteli, byla-li nouze. Budějovický primas r. 1594 v radě oznamuje, že sháněje písáře vyjednával s „nějakým“ Bartolomějem Kursusem, v Strakonnicích bakalářem, a ten že by šel.²⁾

Nejvíce příležitosti k té proměně učitele v písáře bývalo v Pražských městech a v Hoře. Dlouhá byla by řádka, bychom všechny případy chtěli vyčítati. Lze pohodlněji a bez valného pochybení věc obrátiti a říci, kde tu (rovně jako jinde) najdeš mezi městskými písáři, úředníky a konšely mistra nebo bakaláře, o tom drž, že dostal se mezi ně ze školy. V Hoře v sedmi létech (od r. 1584—1591) tři bakaláři od Vysokého kostela dostali se ze školy na městský úřad; byl to Jan Piscis, Václav Vodička Horaždějovský a Jan Benicius Tábořský.³⁾ Jan Piscis bakalář spokojil se s úřadem vážného k prodávání želez, oceli, olova, glejtu a jiných „forotů“. Kutnohorští mu ten úřad svěřili, ale aby rukojmě postavil za nedostatky v počtech.⁴⁾

Školní bakalář žádající za městské písarství vstupoval na radní dům s přimluvnými přáteli, a konšelé přijímajíce ho do svých služeb nenechávali ho bez důtklivých napominání. Pražští na příklad pravili r. 1549 bakaláři od sv. Štěpána (nejmenovanému) udělujíce mu písarství: „Tobě té služby páni přiti chtějí a nepochybují, že se tak chovati budeš, jako se na ctného a dobrého mládence náleží, zvláště poněvadž jsi bakalář, aby jménu tomu do-ti učinil neb omnia si perdas, famam servare memento, a jak se potomně budeš chovati, páni tobě také budou věděti z čeho děkovati.“⁵⁾

Řeč důrazná a nelichotná. Však hrdí mistři a bakaláři se takovými napomináními nepohoršovali, vždy hnali se za písarstvím, jež bylo zistnější a váženější nežli učitelství. Snaha ta byla tak obvyklou, že trvala ještě na léta po bitvě bělohorské; r. 1633 jsme i v malém Kostelci Černém nalezli učitele Vavřince Třeboňského, jenž přestana školy chtěl býti písářem městským.⁶⁾ Ta snaha vůbec trvala, dokud byla v učitelství akademická intelligence, a dokud právníci z nové university jesuitské učitelů neodstrčili.

¹⁾ Připomínáme jen, že v Staré Praze i „kancelářem“ se stal roku 1604 mistr Ondřej Marchio, jenž od roku 1600 byl učitelem v Týně.

²⁾ *Manuál. budějovick.* z r. 1593. fol. 178.

³⁾ *Arch. zemsk.* Opis z arch. horsk. z oněch let.

⁴⁾ *Arch. horský.* kn. memorab. 1584

⁵⁾ *Arch. pražs. č.* 1420. B. 47 (druhá paginace). Těž B. 96.

⁶⁾ *Arch. mus. Listin.* z Kostelce.

Kantoři a sukcentoři, opouštějící školu, spokojovali se s menšími úřady nežli bylo písařství v kteréš kanceláři městské. Šimon Mišín Heřmanoměstecký, sukcentor v Litoměřicích, skromně prosí roku 1613. aby mohl býti služebníkem šestipanským. I přijat na zkoušku a s podmínkou, že si vymůže výhost.¹⁾ V Hoře chtěl býti smělý kantor také na ráz odborníkem medicckým; chtělť roku 1545 kantor vysokokostelský v Hoře po smrti apatykáře Martina nechati školy a státi se městským apotečníkem; ale Horníci mu nedali, prý se bojí, že by se na nich teprv učil, neboť jest přísloví, od pokrmu dvakrát vařeného a lékaře neumělého vystříhati se sluší.²⁾

O služebnická místa úřední hlásivali se také nejnížší učitelé, mládenci, kumpáni, kustošové a jiní, sotva že byli školy se leda-bylo dotkli. Tu si opatrní měšťané moudře druhdy vybírali, odhánějice nespokojené mladičky do školy zase. R. 1609 Hradčanským nabízel se za sluhu Václav Charvát, rodič novoměstský, mládenec z Týnské školy, a podal žádost trojím jazykem (česky, latině a po německu), ale nic nepopadl, odvětili mu, že ta služba jinému připovídá.³⁾

Kterému oficiálu nepodařilo se podle přání zbavit se školy na jednom místě, zjednal se do školy jiné, aby pokusil se na místě druhém. Tím také vznikalo časté školy proměňování a stěhování učitelů. Měšťan plzeňský Bernhart Krumlovský, porizuje roku 1542 kšaft o svém jmění, ani nevěděl, kde se na ten čas jeho syn, mistr Tomášek, na škole zdržuje; psal jen, že „někde vandruje na Moravě“.⁴⁾ Ovšem byla taková stěhovavost učitelská i jen vlastnost a dědictví doby humanistické. Některého popadl pud stěhovavý spojený s leností tou měrou, že se mu ani do školy nechtělo. Zůstal toulavým a žebravým učitelem. S takovými potkáváš se dosti často v knihách městských. Na příklad Stříbrští zapsali si r. 1589, že dali 4 groše z prosby nějakému rektorovi jdoucímu od Prahy; nebo že dali r. 1590 6 grošů nějakému rektorovi od Německého Brodu a jinému „zašlému“ rektoru od Hradce 8 grošů;⁵⁾ Královéhradečtí mají v registrech z r. 1605 drahé podobných almužen „nějakému rektoru“ nebo žebravým kantorům; o jednom z nich psáno, že utekl z Moravy nebezpečenstva. V době pobělohorské omlouváme žebráckého správce školy třeboňské, Jana Kavasa, kterému dali r. 1621 Hradčanští 10 grošů, že byl „od nepřitele zahubený“.⁶⁾

Když oficiály rektor pražské universi ke škole té neb oné odeslal, napomínával je, aby příjemnými, uctivými způsoby předcházeli sobě vrchnost městskou, panskou, duchovní.

¹⁾ Manuál litoměřick. č. 33. 270.

²⁾ Šimek. Věst. král. Spol. Náu. 1896. 5.

³⁾ Arch. praž. č. 1542. 306.

⁴⁾ Arch. plzeň. knih. č. 223. Fol. 227.

⁵⁾ Kniha stříbr. v arch. plzeň. 193. Eol. 38. 73. 165.

⁶⁾ Arch. praž. č. 123.

To moudří učitelé činívali nejprv tím, že pozdravovali na ulici měšťany a zvláště jich manželky. Neb nepozdraviti bylo všude kladeno za provinu velikou.¹⁾ Také nemůže býti pochybnosti, že mnozí učitelé vedli sobě ve všem pokojně, mírně, přívětivě.

Soused lounský Mikšovic ve své kronice má kolik zápisů o učených, hodných a tichých oficiálech; zpráva jeho při r. 1596, že u Zyků umřel Petrus Hebes Prachaticenus, správce školní, „člověk učený a tichý“, není jedina. Pěknou paměť po sobě zanechal v Nepomuce pochovaný kantor Jan Valerian či Paldriánek († 1567) dle pohrobní vzpomínky Davida Krinita z Hlavačova:

... celý skoro věk strávil ve trampotě školské,
Zaměstnán jsa prým žactva malého cvikem.
Podle nauk božských případně chvalozpěvy skládal:
Před trůnem božským teď pěje písně svaté.
Valerián v koutečku onom spí klidně nebožtik;
Byl dobrý člověk, víru pravou miloval. — —²⁾

Což nerádi propouštěli r. 1603 Horníci školního správce mistra Jana Kampana Vodňanského; to přičítati jest kromě jiného zajisté také pěkným osobním vlastnostem učitele toho.

Dovedný i chytrý učitel snažil se získati přízeň konšelů hned při jich výročním jmenování nebo při renovaci. On se školou svoji nepodnikal jen slavnost konšelské obnovy, mnohý si na pány radní i zaveršoval, ba verše své i vytlačiti dal v pěkný sešit, aby pánům uctivě podal. Za příklad uvádíme veršované práce Jiřího Chudecia, rodáka z Jaroměře, jenž r. 1602 oslavil jednotlivé radní pány jaroměšské anagrammaty; roku pak 1604 napsal na oslavu obnovené rady v Čáslavi „Prytaneum senatus Czaaslaviensis feliciter instauratum“; jméno každého konšela v tom veršování přetvořil v anagramm, z něhož pak učinil výklad v distichách. Týž r. 1601 zaveršoval si na čest školních inspektorů v Hoře „Dárek novoroční“ (Xenia Mecaenatibus ac patronis).³⁾ Připomínáme Applausus renovationi amplissimi senatus Neoboleslaviensis, kterýžto chvalozpěv r. 1619 napsal mistr Viktorín Kherbicar Domažlický, rektor školy mladoboleslavské. Opěvá v něm všech dvanáct konšelů, každého jmenovitě a zvláštními verši.⁴⁾

Byla-li radostná příčina v rodině konšelské, primasové, elsařského rychtáře nebo u vrchnosti urozené, vždy se nalezl některý

¹⁾ Povinných pozdravů dotýkají se napominání rektorů Pražské univerzity k správcům školním častokráte. Viz arch. univ. A. 14. a. 128. a j. Těž A. 14. b. 10. a j.

²⁾ Překlad z lat. od Ant. Truhláře. Č. Č. Mus. 1897. 142. Písně jeho v kancionále Jana Musophila Soběslavského z r. 1585.

³⁾ O tom spisovatel, čti Ant. Truhláře v Č. Č. Mus. 1897. 143. Tu opravuji se dosavadní mylné zprávy.

⁴⁾ Exempl. v bibl. mus. král. Česk.

official, jenž verši radostnou příčinu oslavil. I z té malé školy, jako byla v Novém Městě nad Methují, rektor Jiří Poříčský r. 1590 podal pánu Rudolfovi Štubenbergerovi ze Štubenberku Epithalamion tištěné.¹⁾ Ovšem také pověstný Šimon Lomnický ze školy řečické, ještě menší, r. 1580 vyslal k svatbě Petra Voka verše k veselí.²⁾

Byla-li žalostná příčina, oficiálové skládali verše, aby svoji vrchnost potěšili. Některý citě v sobě básnickou sílu, robil též jiné básně než příležitostné a dedikoval je vrchnosti neb aspoň některým konšelům moeným, a byť při své potřebnosti učitelský básník očekával nějakou odměnu, přece zajisté také chtěl se pánům zavděčiti. Jedni skládali básně zbožné, jako na příklad r. 1581 Jan Nepressius z Třebové báseň latinskou o utrpení Páně, kterouž věnoval novoměstským konšelům, Gabrieli Svěchinovi z Paumberka a Řehoři Vodičkovi z Radkova (Hydropotae);³⁾ nebo na příklad Florián Aegidius Žlutický, rektor u sv. Štěpána v Praze, jenž r. 1618 napsal Nox natalia latinsky i po česku (ale české verše budi hrůzu).⁴⁾

Jiní skládali básně světské, jako na příklad správce v Lounech Martin Rakocius Thurocensis Slovák r. 1558 popsal elegickým veršem město Louny (Descriptio urbis Lunae), aby poctil svoji vrchnost a její přívětivou „patrii“. ⁵⁾ Jiří Ostracius (Střípek) napsal a recitoval r. 1573 báseň o škole v Žatci; r. 1575 pak vytištěnou na 13 listech.⁶⁾ Verše na počest a dobrou vůli urobil r. 1610 též „chori musici“ rektor nebo kollega v Čáslavi, Václav Olyrius.⁷⁾ Ondřej Rochotius z Rochicerperku r. 1614 vydal báseň o moru.⁸⁾ A tak bychom snadno shledali řadu učitelských básníků, kdybychom se pustili do těch nemalých vod poesie starodávné.

Který z učitelův uměl musicky skládati, hudbu vrchnosti věnoval. To byli obyčejně kantorové, kteří tak činili, ale r. 1579 dostává i rektor v Řečici kopu, že milostpánu v Hradci Jindřichové „kantonely“ daroval.⁹⁾

Těm učitelům, kteří chtěli vrchnost svou literárním skládáním ctíti, budiž z praeceptorů panských připočten aspoň Matouš Walkenberk z Walkenberka, jenž svými plody nejen ctíl, ale i obtěžoval nejvyššího komorníka Jana z Waldštejna, u něhož byl praeceptorem,

¹⁾ Sbírka ve foliantu strahov. knihovn. pod jménem z Dobřenských.

²⁾ V kodexu „z Dobřenských“ v strahov. biblioth.

³⁾ Tisk v Čes. mus.

⁴⁾ Mus. král Česk. 49 C 14.

⁵⁾ Tisk. Sign. Mus. Česk. 49. G. 1. Čtyřicet elegií o městě Žatci psal r. 1605 také učitel Václav Ripa Stankovinus; Tomáš Mitis r. 1561 o Teplicí. V manuále arch. litoměř. č. 33. 60 platí se správci 5 kop za báseň Gustav Hiemalis.

⁶⁾ Mus. Česk. král 52. G. 7.

⁷⁾ Mus. Česk. 52 G. 10.

⁸⁾ Mus. Česk. 49 C. 36.

⁹⁾ Oněty hradecké v opisech Tischera archiváře.

ale též jiné pány i konšely daleké. Panu Buriánu Trčkovu r. 1576 sepsal a věnoval dokonce i „Zahrádku růžovou žen plodných“, v níž pobavně ukázal fabriku a složení lidského těla.¹⁾

Některý správce školní byl s radními pány na míře tak přátelské, že jim — ačkoli to vzácnost — i peníze půjčoval. R. 1448 jsme jednoho takového vzácného člověka našli v Praze. Je to Jan Pohan, jenž do svého kšaftu psáti dal, že jsa mistrem někdy školním v Rokovnici mezi konšely rozpůjčil 50 kop grošt, kteréž i s úrokem ovdává opatrnému Jakubovi řečému Sobek, měšťanu pražskému.²⁾ Jiného takového věřitele vrchnosti své našli jsme r. 1514 v Hradci Jindřichově. Půjčil konšelům 10 kop, jež odevdány městkám, aby urozené paní na zámek k šestinedělí daly počtu.³⁾

Byl-li učitel u rady městské oblíben, domohl se leccch. Takový ještě nejvíce přesvědčil vrchnost, že plat oficiálský jest nedostatečný a že nutno přidati. K službám, zvláště k těm, jež nic nestály, konšelé byli oblíbenému učiteli ochotně nakloněni všecen čas. I v Pražských městech, kdež učitelům, majícím nejblíží vrchnost ve farních „osadních“ a jejich starších, na radní dům ke konšelům bývala cesta poněkud vzdálenější a ne bez oklik, i tu našli jsme doklady, že konšelé snažili se učiteli býti vděk. Připomínáme jen té příhody, když r. 1590 přišel do radnice mistr Havlík Martin, správce školy u sv. Jindřicha, prosit, aby páni dopsali úředně do Meziříčí, by tamější konšelé netrestali jeho cizoložnou sestru. Ovšem nepřišel sám, stál mu po boku Václav Kamaryt z Rovin, rada nad appellacemi. A konšelé ihned ochotně psáti dali, aby Anýžce, sestře mistra Martina, pro přečinění, kterého se jest proti pánu Bobu dopustila, když i vrchnost i manžel odpustil, milost Meziříčí dali též.⁴⁾

Svrchu připomenuli jsme, že město za oblíbeného učitele prosívalo výhostu; chtěl-li do jiného stavu, pomáhali konšelé, seč byli. Co se napsali listů doporučeních do Frankfurta a jinam, aby učitel jich byl na kněze ordinován!⁵⁾ Psávali o to i arcibiskupovi,⁶⁾ a což prostoduše a směšně psali r. 1589 z moravské obce Milovic! Prý nechť arcibiskup Martin jim vysvětil za kazatele Martina Leuckharta, písaře a rektora, který již u oltáře česky a německy jim slovo boží říkal, a to že se jim libilo.⁷⁾

¹⁾ Když poslal r. 1578 Kutnohorským svůj „Spekulář etnostného života“, dali mu 6 kop a v kopiář zapsali, že to dávají „učenému bláznou.“

²⁾ Arch. pražs. Kn. kšaft. č. 53. čili 2119. Fol. A. 7.

³⁾ Registr. purkvistr. v arch. hradeck. z r. 1487. Fol. 181.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 407.

⁵⁾ Připomínáme jen ještě z Králové Městce r. 1574 list do Frankfurtu za Absolona Bartoloměje Hradištského, rektora v Městci. Arch. zemsk. Opisy z arcibis.

⁶⁾ Tak na př. z Kostece n. L. 1598 píše arcib. Zbyňkovi, aby jim světil kantora Jana Todebradského. Arch. arcib. Opisy v zemsk.

⁷⁾ Výpis dra. Nováka z arch. zemsk. z opisů arcib. archivu.

Na proti tomu těžké zlosti si umívali strojití radní páni a bakaláři na vzájem, když se neměli rádi. Na to bil rektor universitní Bacháček, když r. 1599 stran sporů učitelských s konšely psal Pelhřimovským, že „dva tvrdí kamenové dobře mouky nenadělají“. ¹⁾ Pohnutky k zlostem byly nejspíše hmotné nedostatky učitelstva, lakomstvo vládnoucích měšťanů, ²⁾ osobní nadutost na té i na oné straně; podřívání začalo se obyčejně v hospodě „při podnapilém způsobu“, vneslo se do školy, na ulici; místo „applausů“ a lichotek veršů latinských psány pamflety, písničky jazykem srozumitelným proti konšelům, kteréž, bylo-li zle, sváděny na jiné lidi. ³⁾ Žalobami zlosti obapolné docházely i do university k nejvyšší vrchnosti oficiálské, takže na konec obě strany, konšelé i učitel, ani dočkati se nemohli konce semestru, aby se na vždy rozešli. Některý učitel mstivý na samém konci své nepřijemné služby konšelům zahrál nemilou. Zbaběle to učinil na příklad v Kostelci nad Labí r. 1618 Václav Unčovský Čáslavský. Pozlobili se, vypověděli si, a když kantor odešel, konšelé dověděli se (ale teprv po půl létě), že je hrubě zhaněl na poctivosti, napsav v komoře ve škole divné paškvily sa- zemi na zdi a „penžlíkem“. Prý je teď sukcentorem u sv. Jindřicha v Praze, universitní vrchnost nechť ho zjistí. Ale universitní vrchnost ho nezjistila; u sv. Jindřicha nebyl. ⁴⁾

Daleko směleji s vrchností svou městskou rozešel se v Rakovnici r. 1589 bakalář Jan Pička Písecký. Ten dostav výpověď, nečekal do času, alebrž umínil si, že s žáky odtáhne ibned pryč; provedl to však nezbedně. Zpív se, přišel do školy, žáci musili svíce rozsvítiti a zpívati. Se světlem a zpěvy chodili a bouřili po všem domě školním nočně mezi první a druhou hodinou. Když k němu vysláno, aby toho zanechal, odpověděl: Nemo mihi prohibeat, nec ipse diabolus oportet me hodie habere musicam! I po- druhé vysláni jsou k němu touž noc jiní přední sousedé a senátorové, jimž on oznámil, aby mu žádný nerozkazoval, ani čert z pekla. Při tom osvětlení a zpívání také hrubě zatopiti dal; rozlámal stoleček a lavici ze zákamní a všecko vházal do kamen na oheň. V bujnosti nepřičetné urazil kus stupně kamenného a před světíčkou svojí stupně cibelní také rozbil. Ráno když přišli inspektorové školní pro klíče, našli ho v světínce, nad miru horec vytopené, spícího a roztaže- ného svrchu na stole, jemuž překaziti nechtěli a odešli. Podruhé když přišli, nenalezli ho. Seděl u krejčího Ambrože a vzkázal

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 45.

²⁾ I to se r. 1608 přihodilo v Praze u sv. Klimenta v Nov. Městě, že páni, aby některý groš přispořili, nutili kantora býti varhaníkem a rektora kantorem. Žaloby z toho v universitě a kyselost doma. Dvorský, Paměti č. 639.

³⁾ Což, jak se podobá, r. 1598 v Lounech učinili sukcentor Jan Petří Nepomucký a bakalář Václ. Melissaeus. Svedena píseň na trubače. Kronik. Mikšovicova. Opis u p. Merze v Lounech.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. a. 96.

inspektorům, že s nimi nic činiti nemá a že jim klíče odesílá. Rakovníčtí těžce pohněvaní schválného posla rychle vypravili do Prahy do university, aby zjedнан byl nový bakalář do prázdné školy; kromě toho aby očištěni byli Rakovníčtí, kdyby je Pička, jakž sliboval, v Praze pomluvil, aby byl „odin v ten plášť, v který on je chce oditi.“¹⁾

Horšího rozloučení bakalářova s konšely a vším městem neznáme.

Officiálové měli sobě kněze farního předcházeti. Ani tu nelze pochybovati, že mnozí se o to snažili, a že mnohým se povedlo mezi školou a farou utvořiti přívětivé, přátelské vztahy. Za svědectví bēfeme, že dosti najde se zápisů, jimiž farář poslední vůli odkazuje officiálům na dobrou památku peněz, knihy a lecco jiného. Za mnohé budiž uveden tu jen povědomý děkan kutnohorský Svatomír Zrůbek, jenž r. 1508 odkázal rektoru u Vysokého 3 zlaté (dukáty), rektoru u sv. Barbory jeden, tolikéž kantorům, jiným officiálům 2 zlaté.²⁾ R. 1528 odkazuje farář Jan Kmentový v Novém Městě nad Methují školnímu rektoru knihy, které by sobě vybral.³⁾ V tom důkaz, že se dobře na vzájem snášeli.

O přátelských poměrech mezi knězem a učitelem svědectví dávají ony přímluvy neřádké, jimiž se farský kněz ujímal učitelů proti komukoli. Vzpomínáme zvláště tklivých slov, jichž užil r. 1587 poličský děkan Adam Kouřimský, žádajíc konšelů, aby učitelé ani studenti nemávali postrků v obci od nikoho. Prý nechť páni ráčí v paměti mítí akademii Pražskou, matku svobodného umění v království Českém, i syny její; tu akademii, které jesuité činit úklady; chválu vzdáti jest učeným lidem, povědělf Maxmilián císař, že na rytíře umí pasovati, na doktora nikoli: v oudech akademie Pražské nechť prý konšelé poznávají dar boží.⁴⁾

Zajisté měl kněz na Mělníce Vít svého bakaláře velmi rád, když r. 1577 do rady psal o něho, nejmenuje ho. Psal, že mu správci školnímu, při památce posvěcení potupu a posměch učinil rychtář Jan Posádovec, da-da ho poslem vyvolati. To prý posměch netoliko jemu, ale vši akademii; mohl by od akademie odtud býti vyzdvižen, a kněz neví, bude-li jim z uražené akademie podán jiný. Nechť prý se rada nějak do toho vloží a to upokojí.⁵⁾

Na druhou stranu zase turnovští učitelé, Pavel bakalář a Adam kantor r. 1577 šli na radní dům jednat na prospěch nového faráře Jana; prý v skalské části města, jež měla jinou vrchnost, jest uznán, přivítán, ale v druhé části dosavad v místo své dotvrzen není. Prý

¹⁾ Arch. rakovnic. Kopiál z r. 1588.

²⁾ Arch. mu. Listin kutnoh. 1508.

³⁾ Dvorský. Paměti str. 280.

⁴⁾ Adámek. Besed. Učit. X. 411.

⁵⁾ Arch. mělnic. Regist. svědom. č. 27. 148.

toho k bedlivému uvážení podávali.¹⁾ Prachatictí oficiálové r. 1564 skoro života se odvážili za svého pana otce farního. Tehda zlatník Zikmund v Prachaticích, maje sobě z nařízení panského poručeno nějaké veliké dílo, najal dva tovaryše, Němce, neobyčejné zpupnosti a surovosti. Ti pořád „kotšentovali a sakramentovali“, lidi bili, píchali rapíry, a leckoho „ranami suchými dobře přiloukli“. Také do faráře se pustili, jemuž přes to, že vyběhl na ně s rušnicí, zle by se bylo zvedlo, kdyby oficiálové mu nebyli spěli na pomoc a neurvalce nebyli zahnali. Několik políčků ale v zápase stržili, a ovšem také dali.²⁾

Kterak přátelsky spolu kněz a učitelé stolili doma i v krčmě, kterak svorně pospolu konávali boží službu a též svorně sloužili osadním od křtu a po složení mrtvého v prach země, to snadno vyčteš z leckterého zápisu starodávných pamětí; ale na odpor tomu ku polivu mnoho jest po městských knihách zápisův o neuvornosti, o krutém nepřátelstvu mezi školou a knězem. Ký div! Lidé nejsou stejní, aby jeden druhého snesl volně, a proto hádky mezi rektory a plebány byly již od té doby, kdy v dějinách školství poněkud začíná svítati.³⁾ Před samou dobou husitskou r. 1401 nucen rektor školy zderazské Václav Pullus slíbiti si s farářem Michalem pokoj pod trestem 50 kop pražských až do rozsouzení konsistorního.⁴⁾

K nepokojným lidským povahám, jež ani úřadem ani vzděláním ukrotiti se nikdy nedávají, přistupovala u některých kněží lakota: ukracovali, seč byli, učitelům důhody, dávali jim nezdárný stůl, pomlouvali je, udávali je. Učitelé, jsouce na mnoze mladíci bujně krve také se své strany dosti popudů poskytovali kněžím, aby se na ně hněvali, a když do toho všeho vešly různosti náboženské, vznikal mezi kněžimi a oficiály poměr přímo jedovatý.

Některé doklady vysvětlí život učitelů s této strany ne-utěšené

Svrchu již představili jsme bakaláře v Prachaticích (nejmenovaného), jenž r. 1554 stěžuje si, že farář umenšuje oficiálům platy za služby kostelní. Líbí se nám, co na konec své stížnosti doložil onen bakalář: „Ač bych strany stravy stěžovati měl, však já časem na málu přestanu, toho pomijím.“⁵⁾ Tu činí učitel rozhodně lepší dojem nežli kněz. Na té farni utěšeno nebylo.

V Chrudimi k zlostem obapolným přičinila paní děkanka, manželka kněze Martina Nosislavského (byl tu od r. 1578.⁶⁾ Kdo komu čím vinen byl, nevysvětá, ale to světle jasno, že děkanová pomlouvala oficiály všude, zvláště po zabradách sprostným plevačkám je roz-

¹⁾ Arch. turnov. Acta foxens. 211.

²⁾ Prachatic. kopiář v mus. zemsk. při roce 1564.

³⁾ Tadra. Soud. akt. konsist. I. 231.

⁴⁾ Tyž. Soud. akt. IV. 34.

⁵⁾ Arch. zemsk. Opisy z Prachat. 1554.

⁶⁾ Datum dle Rybičky. Č. Č. Mus. 1849.

nášela. Učitelé pak také nějak se odměnili slovy potupnými, děkan je odehnal od stolu, dopsal jim list hrubý, urazil je veřejně na kázání, a když přišel do města hofrychtér, vrchnost královská, došlo na smířování. Ale tu děkan objevil se býti nesmířlivým. Že bakalář Šimon Suttenuš k němu poslal o smír dva měšťany, to jemu málo bylo. Bakalář tedy zhryzl zlost a žádal všecku městskou radu, aby ho smířila a spokojila s děkanem, jen si vymíňoval, aby již kněz na kázáních pokoj dal, a manželka jeho aby ho škodlivě po zahradách plevačkám i jinde nepomlouvala.¹⁾

Nevíme, došlo-li k smíru. Kdyby se na obranu tohoto kněze namítlo, kdo ví, čím zlým bakalář zlost jeho tak nesmířitelnou vzbudil, u děkana Václava, jež měli do r. 1584 v Prachaticích, nebude lze k jeho nepokojné, tvrdé povaze přivést omluvy žádné. Byltě v tom odsouzen samou městskou radou. K zlostem i tu přičiňovala hospodyně, a hádky zlé mezi knězem a officialy, ať přišli kteříkoli, byly neustálé; přišli se semestrem noví učitelé, a hned také již hádky se začínaly. R. 1579 si konšelé konečně pozvali děkana na radní dům, a to dvakrát po sobě. Chtěli mu domluviti nebo jen věc vyšetřiti, či snad smířiti. Ať chtěli, co chtěli, nepřišel. Vzkázal, aby učitele sesadili, sic že sám odejde na jinou faru, a Prachatičtí kněze jiného hned s hrůžky že nesetřesou. Konečně mu dopsali konšelé, odsuzující ho. Vyčetli mu, když ani ten mládenec pobožný, kterýž od rektora universitního zvláště byl schválen, jemu se zachovati nedovede, tuť sám anděl s nebe, kdyby přišel, nezachoval by se; za lidské paměti za žádného správce duchovního prý tolik různic nebylo.²⁾ Lze tu za pravdu vzíti, že tohoto nepokojného kněze žádný official sebe hodnější nedovedl s ním zláskati.

Některý zlostný farář v osobní bádce s učitelem až k bití přikračoval. Takž na příklad roku 1618 Matiaš Karban Kdynský (Gdinensis), rektor v Rychnově, žaloval v universitě do faráře svého Matiaše Krocini stran bití, a mistři Karlovy školy davše za právo učiteli nálezen, že kněz je vinnější, napomenuli dvojetihodného správce duchovního, aby na příště mírněji zacházel s akademiky.³⁾ V Sedlčanech byl správce školní Václav Svátek roku 1599 bit od kněze děkana Nikodema Albina.⁴⁾ Do Bohdanče roku 1609 rektor universitní Bacháček píše konšelům list na podiv skromný a krotký stran bití učitelského. Píše, že jejich správce školní Jiří Dvorský chce pryč, ale že z toho jej rektor srazil předloživ mu, když přes léto s Bohdaněckými zůstával, aby také přes zimu u nich pobyl; pan děkan prý bo žilou mrskal jako nějakého mendika, toho aby konšelé tak netrpěli, snad by někdo jiný nemohl toho bití snést.

¹⁾ Arch. chrudim. Lib. memorab. B. 19.

²⁾ Sláma. Obraz minulosti města Prachat. 103.

³⁾ Arch. univ. A. 14. a. 257.

⁴⁾ Arch. zems. Oeconomica. 18. 49.

a snad bohda také může ten správce člověkem býti jako i pan děkan; prý nechť konšelé drží ruku nad učiteli, jakož vždy slibují, tak aby správcové školní k nim s dobrou myslí a s jakousi chutí se obraceli.¹⁾

Kněz Peta, farář u sv. Havla v Praze, tou měrou nenáviděl bakaláře Alexandra, rektora svatohavelské školy, že ještě na samém odchodu na faru jinou r. 1575 „zbil ho pohlavky třemi“. Když pak se pro bití to dostal před soudce v konsistoři, vyšlo na jevo, že bití vzniklo z nadávek. Farář nadal Alexandrovi „astantů“, začez ten odměnil se slovem „troupe“. Z čehož pohlavky.²⁾ V Trutnově roku 1568 farář Jeronym Hirš přihnál se do školy s takovou zlostí nezřízenou, že kantor vyskočil oknem, aby se spasil, a správce skryl se za kamna. Farář nenaleznuv učitelů, vyběhl na krchov a tesákem rozsekl nos šrotýři, který se mu namanul.³⁾

Dovolil-li sobě některý farář takto zacházeti s učitelem městským, bakalářem, natož s vesnickým. Podivnou náhodou k dvěma učitelům v téže vsi Dobřichovicích chovali se dva faráři tak stejně neomaleně, že není hrubšího již příkladu.⁴⁾ R. 1598 oznamuje Václav Nejser, první z řečených učitelů, arcibiskupu Berkovi, že byl zjedнан od obce Dobřichovické za učitele, byl tu na místě pět dní, přiběhl farář hřevčický (Řevčice) Egerus, jehož učitel neznal a žilou nekřesťansky ho ve škole zbil, pak ho hnal na náves, tu ho porazil, hlavu mu zprorážel, tak že bude mrzák na vždy. A proč tak farář učinil, toho učitel že neví.⁵⁾

A po čtrnácti letech (roku 1612) rektor dobřichovický, Řehoř Kuklička z Týna Hrošova, stěžuje zle u arcibiskupa Jana Lohelia, kterak násilně s ním naložil farář hřevčický Jindřich Popelius. Když na Dobřichovice do zámku přijel kněz, rektor ho vítal, načež kněz mu děl: „Jsi znamenitá šelma, že jsi o úřednících a kněžích suplikoval, kdyby ty mně to učinil, já bych tě stloukl tak, že by ty dokud živ na mne památku měl; co je tobě po úřednících, kradli by oni, krad bych taky s nimi, jak jest kníže bohatý!“ Po té poručil rektorovi, aby mu až na Nížburk (Nížburk) došel pro staré pivo, což rozkaz až nepodobný k více, ani ne proto, že jím učitel snížen na nejníže, ale pro vzdálenost Dobřichovic od Nížburku. Ale tím žaloba není skonána. Stěžoval si Řehoř Kuklička dále, že farář Popelius se mu plete do učení, prý chce, aby děti učil latině a němčině, čemuž zase nechťejt sedláci, žádajíce, aby učil děti čísti, psáti, počítati a vše po česku. Když pak kněz děti dobřichovické

¹⁾ Arch. univers. A. 13. b. 535.

²⁾ Arch. zemsk. č. O. 5. 291.

³⁾ Hüttel. Chronik v. Trautenau. 187.

⁴⁾ Ba domníváme se, že to byli faráři z téže fary přes to, že jeden uvozuje se z Hřevnic, druhý z Hřevčic. Myslíme, že obě jména značí osadu stejnou.

⁵⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcibisk. arch. Recepta. 1593.

sám přeslychal a ony neuměly mu na lecco odpověděti, tu je dobře za uši tahal, div veliký, že jim jich nepotrhal. A když na rozkaz Dobřichovských učitel kněze do školy pustiti nechtěl, farář ho stloukl holí; vběhl naň do školy, porazil ho, klekl naň a škrtil ho.¹⁾

Na odpor tomu však, aby na knězi nebyla vina všecka, nutno vyložit, že učitelé svým nechováním, svými nezpůsoby, ano nezbednostmi ubližovali farářům též. Což neslušně oficiálové kolínští zachovali se r. 1606, když nový děkan byl slavnostně dosazován; ani ho dobře ještě nepoznali, už ho nadutostí svou a hrubostí uráželi. Jak bylo tomu knězi přicházejícímu mezi nové lidi? Však dobře domluvil cisařský rychtář učitelům, na radní dům si je povolav: „Jest Vám vědomo,“ pravil, „že čím kdo nčenější, tím pozornější; než dle tohoto umění svého jste se nezachovali, při installaci pana děkana v kostele nebyli, takže páni za Vás responsoria zpívat musili, potom ve farním domě jste se koutkovali, zadkem obraceli a pak toho troupa sukcentora za sebe posadili, jakož jste zprosta ožrali byli.“²⁾

Kterakou mohl důvěru a lásku přátel učitelům kněz Řehoř Venceslaides Pražský, jenž smilovav se v Klatovech nad otrhaným sukcentorem Bartolomějem Žďárským, půjčil mu do sedmi kop na sukno, a Žďárský se vším utekl. Nahledal se ho a nastíhal žalobně, až ho r. 1609 nalezl v Poličce.³⁾ Pravda, nemohou všickni za jednoho, ale bývá, že jeden zkazí všem.

Učitelé dosti zhusta uštípovali svého „pana otce“ farního velikými pomluvami a ne jeden veršovník učitelský svým posmíškům dal formu řeči vázané latinské a někdy, aby širší obec rozuměla, i po česku. Byly z toho zlé svády, ale některý farář nesl dosti trpělivě veršovanou hanu. Z těch je na příklad povědomý Eliáš Šud, na onen čas děkan v Nymburce. Když r. 1605 učitel Jakub Akanthes (z Velké Polomě) zhotovil na něho české a latinské verše, Šud chtěl ihned odpustiti, leda by všetečný básník napsal nové verše, v nichž by vyznal, že nemínil nikoho uraziti.⁴⁾

Větší nesnáze způsobila roku 1618 sestra týnského faráře a administrátora, Zikmunda Krinita, žalující v universitě, že učitel mistr Kerbicar skomponoval nějakou písničku čtyřhlason, kterouž po hospodách zpívají o ní a jejím manželu. Ondyno o primici týnského kaplana prý ji zpívali také. Lze si pomyslit, kterakou měl radost z toho farář. Skladatel citován na soud rektorský do university; a tu bezpochyby věc uklizena.⁵⁾

¹⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcibisk. Recepta 1610. Též u Dvorského v Pamět. o škol. 29. 30.

²⁾ Vávra. Kolín. I. 173.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 519.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekon. 18. 298.

⁵⁾ Arch. univ. Č. A. 14. a. 213.

Žalostný byl r. 1591 nárek faráře u sv. Barbory v Hoře, kněze Václava Hrdes'a Brodského, do tamějších officialů a zvláště do bakaláře. Ten nechtěl chodit k obědu a když se opil, vzkazoval s kollegy svými mnohokrát a s pohrůžkami, aby mu kněz večeri poslal; hromů starých mu nadával a manželku farářovu ještě hůře nazýval.¹⁾ Před tím r. 1578 děkan horský stěžoval sobě do Jana bakaláře vysokokostelského a jeho kollegů, když jdou z kostela, že mu na vzdory dupají a jsou nepokojni; nemůže-li děkan býti druhdy u stolu, officialové že nikoho nešetří, snědí všechno a na mše nic nenechají, ano i kosti na mšu zase kladou a ledaco o něm posměšně mluví; cnehdý kterýsi broukal, když měl na mše toliko 4 kusy ryb. Šepmistři na žádost knězovu vše urovnali.²⁾ Kněz nebyl mstivý.

Naproti tomu rektora svinčanského Simeona a ženu jeho farář tamější Václav Parys Žamberský pro urážku sobě způsobenou hnal v soudě heřmanoměstském až k brdelnímu reversu. Pro hrubá slova trochu těžký trest. V reversu vyznává rektor, syn Jana Bole-slavského z Litomyšle, že byl napomínán od faráře pro své opilství, ale, když kázní otcovskou k němu přikročeno bylo, že na roctivosti kněze nárekl, okolo úst zavřitou pěstí mu šermoval, jej bítí se strojí, šelem kněžských mu nadal a jemu, aby ho stotísce hromů zabilo, přál, vyčítaje, že se do obce svinčarské velhal, že je mordýř a mstitel, takže vedou-li rektora teď do vězení, brzy povedou faráře na šibenici. Na konce zavazuje rektor sebe, ženu svou i děti, že nikdy nic proti knězi ani jeho ženě nebude praviti pod ztrátou hrdla. To stalo se r. 1613.³⁾ Laciněji pouhou domluvou v universi odbyl si hrubý útok bakalář Baltasar Parlagius v Dvoře Králové, když byl v opilém způsobě r. 1604 urazil a napadl kněze Ondřeje Gsela.⁴⁾

Neobyčejně nezbední byli officialové proti knězi Martinovi Bavorovi v Třeboni. R. 1578 rektor podnikl proti němu spiknutí všech učitelů a kumpánů. Spikli se ve vinárně pod závazkem, kdo by šel do kostela k bohoslužbě, ten že bude za šelmu. Když pak kněz sháněl proti vzdorovitým učitelům pomoc, snadno mohl býti bit.

¹⁾ Arch. zemsk. Opisy z kutnohors. 1591.

²⁾ Výpis Šimkův z arch. horského. Arch. Pam. XVI. 294 od téhož.

³⁾ Nejstarší knih. heřmanoměst. fol. 112. Též v Poslu z Budě. 1871. 387. Nechvíle. Budiž dotčeno, že v tom těžkém reversu učitel nebyl aspoň urážen, jak to čísti lze v některých reversech po valném snížení školy a učitelů v dobách pobělohorských. Za příklad jest revers Petra Skály, rektora vamberského z r. 1645, jímž nucen vyznati na usmířenou kněze Daniele, „pána svého a otce milého duchovního“, že co proti němu mluvil, mluvil jako „člověk ničemný, nevážený“, „podvodný utrhač“. To učinil „zlým a jedovatým jazykem spolu s ženou svou falešnou, nešlechtnou“, to že teď „líže tím jazykem, strá, obmývá a očišťuje.“ Z gruntovní knihy vamberšk. v listovně soud rychtov. n. Kněžn. chované vypsál a poslal Jos. Král, učitel.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 225.

Již mu hrozili. A to všecko vzniklo jen tím, že je kněz napomenul, proč nebyli na nešpoře. Jen kantor přišel k nešporu p. dívat se, co bude kněz dělati, položil se v kapli na oltář a k pulpitu na své místo nešel. Žaluje kněz pánu rožmberskému Vilémovi, že to vznesl na purkraba, ten že poručil rychtáři, aby všechny učitele pobral do šatlavy, ale ti zprotivili se a teprv velkou prací a běháním po všem městě do kázně se dostali. Poněvadž knězi slibili všickni, že ho uperou a šlichtu mu udělají, aby na ně do smrti pamatoval, kněz prosil urozeného pána ponížene za opatření.¹⁾

R. 1609 byl nucen pardubický děkan kněz Martin Chamomillus zalovati v universitě, že byl od kollegy Martina Vodňanského vše-techně bit.²⁾

Jakož svrchu dotčeno, nehorší pŕtky mezi učiteli a knězem vznikaly z různosti náboženské, která rostoucím protestantstvem byla čím dál prudší. Učitelé vycházejíce z domácí universí protestantské, sráželi se u stolu, ve škole, i v kostele s kněžími kališnými a katolickými velmi zle, druh druhu povolovati nechtějíce, nemohouce. N psal-li sobě kněz Rosa v zápisky své, že rektorové v Hořepníku, kolik jich tam bylo, všickni že byli lotrové,³⁾ to zajiště mluví v zápise zlost kališného kněze proti učitelům jinověrným.

Byli učitelé čeští rozšiřova'eli protestantstva, natož němečtí. Pripomínáme z těchto jen Filipa Eberbacha učitele, jenž již r. 1522 kázal v Jáchymově novou víru mužům i ženám ve škole.⁴⁾ Učitelé dychtivě chytali nové proudy, jež valily se k nám z Němce. Když r. 1581 a potom zas r. 1585 farářové kališní nebo staří pod obojí vznášeli žalobně na arcibiskupa, že všudy a na vše strany neřádkové procházejí, žáci a officialové, bakaláři a kantorí, faráři se nespravují, texty v graduálích a v antifonářích církve svaté proměňují, kacířstvu a bludům učí:⁵⁾ to tenkrát ti officialové byli šmahem již víry nové pod obojí nebo protestantské, a proti nim farářové staré víry byli již skoro na vymřenou, a katoličtí kněží z bývalé mdloby již zase na postupu a vzrostu. Z toho tedy nemohly než zlosti se roditi; zvláště kde měli faráře nekalou povahou podobného knězi Blažejí u sv. Klimenta v Novém Městě v Praze. Ten po vydání mandátu proti českým bratřím r. 1602 pod larvou přátelství u stolu na pohled klidně rozmlouval o náboženství, o mandátě s officialy svými, s Janem Benjaminem Velvarským rektorem a Janem Jakobidem z České Třebové kantorem. Ptal se pofouchle: „Čím se to děje, že téměř nejučenější lidé toho sektářství (bratrského) následují.“ K čemuž.

¹⁾ Univ. knih. Ruk. 2. B. 13. Arch. třeboň. sign. dřívější I. A. 3 k. a. 33 b., teď I. B. 8 k. a. 4 c. U Deckra v Program. gym. třeboň. 1893. 22. 23.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 557.

³⁾ Menčík. Zápisky kněze Rosy. 22.

⁴⁾ Joh. Mathesii Chronika der freyen Bergstadt Joachimsthal. 1562. Museum zem. 45. B. 3.

⁵⁾ Arch. zem. Opis y z arcib. Dvorský. Paměti o škol. str. 272. 146.

odpověděli oficiálové: „Nesmejšlíme, by co jiného za příčinu býti mělo jediné ceremonie, nad kterými se mnozí zastavujíce do kostela choditi se zbraňují.“ Po tom je udal za přívržence bratrstva a protivníky císařova mandátu. Tedy pokusitel a udavač. Když se učitelé jak tak očistili, překvapil je ve škole, ani proti papeži veršik psali. Nadal jim šelem, nadal jim v hrdlo lži, po čtyři neděle odpíral jim stravu, pak si o pohřbu veřejně i před žáky všickni na vzájem vynadali lotrů, a byla z toho žaloba a soudy u vrchnosti univerzitní.¹⁾

Na druhou stranu jisto, že v té pohnuté době vystavovali také učitelé udavači. Připomínáme jen cerekvického rektora Jana Špalka, jenž r. 1597 hanebně udal kněze Václava Dačického u arcibiskupa Zbyňka, jenž jinověrné kněze uměl stíhati krutě.²⁾

Pověstný Tomáš Soběslavský, jsa farářem u sv. Mikuláše na Starém městě, byl s osadními i s oficiály pro náboženství stále na štíru. R. 1589 volán do shromáždění osady veškeré, aby slyšel na sebe stížnost od bakaláře Václava Pražského, jež od stolu vypověděl, z fary vyhnal, klíči v hlavu uhodil a tak okrvavil. Farář slyšev, odepřel všemu; správce osady však, znajíce, že je spíš katolík než pod obojí a že odtud byl spor, přes to že farář byl učiteli kriv, aby prý z toho něco jiného nepošlo, smířili oba sporníky ruky sobě dáním.³⁾

Nápodobně Poličti r. 1606 měli co smířovati bakaláře Jakuba Pomaria Pražského, do něhož děkan Michal žaloval, že je nepokojným duchem Saulovým posedlý, jedovatá hlava a že mu pro nějaké kázání vynadal a na něm jazyk si brousil.⁴⁾ Nadal-li čtyři léta potom v Poličce nový děkan Matěj Stříbrský bakaláři Valentinu Koptiadesovi Přestického psích těl a kluků, asi bez chyby soudíme, že v tom byly také nějaké kostelní ceremonie, kázání a protestantského učitele odpor.⁵⁾

V Poděbradech r. 1599 zlostný spor mezi správcem školním Janem Dasypem Chotětovským a děkanem Štěpánem Lovčanským o katechismus Kanisiův. Správce nechtěl jezuitský katechismus žákům vykládati, děkan žaloval arcibiskupovi,⁶⁾ z toho půtky, křiky a již chystalo se k bití. Univerzitní mistr Bacháček z Nauměřic, jehož se doneslo, vzkázal slovem poněkud neopatrným, že by mohl děkan nehodného bakaláře kyjem vyprati. Opíraje se o to slovo, kněz Štěpán opravdu chtěl Dasypa kyjem prát, a Bacháček nemohl než

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 17. 159.

²⁾ Sněmy. IX. 458.

³⁾ Arch. pražs. Mannál osady sv. Mikul. Fol. 128.

⁴⁾ Besed. Učit. XI. 272. Adámek.

⁵⁾ Tamž. 344.

⁶⁾ Sněmy IX. 628. Zoubek. Č. Č. Mus. 1878. Děkan sváděl na učitele, když byl v městě císař s dvorem, že se v disputování dal s některými (z dvorstva) a při tom urážel prý arcibiskupa.

vysvětlovati a napominati. Vzkazoval, že není tak „nesmyslný“, aby panu děkanovi radil ku kyji. ¹⁾ Snad to hejtman poděbradský, k němuž se o tu věc utekl senát universitní, nějak srovnal.

Ty hádky, jež nemohly býti ani škole ani chrámu na prospěch, vrchnosti učitelovy, nejbližší městská i vzdálenější universitní, snažily se staviti, jak mohouce, aniž dávala universita svým vždy za pravdu. Když r. 1573 kněz Pavel Juvenis vinil učitele Petra Surkulia z nařknutí, že by po celý rok falešně kázal a lhal, odsouzen jest učitel do vazby na radni dům na šest dní, a nepomohlo mu tvrzení, že kněz, zneužívaje kazatelnice, kázával proti němu a proti žákům. ²⁾ Také není psáno, že by byl r. 1610 zálostivěčiněn dostal michalský bakalář Jiřík Domažlický, když byl pro zrádnou ceduli jakous od svého faráře Martina Vladyky, s nímž se nesrovnával v přesvědčení, obdržel nadávku humflů a baňku na tvář. ³⁾ Že v tom byla ona cedule nebo pamflet, musil nechat tak.

Na proti tomu, když r. 1611 kněz Řehoř Lomnický, farář v Netolicích, od učitele Jana Barmonia Velvarského spoličkováný, žaloval ne v universitě protestantské než u katolické své vrchnosti duchovní, u vikáře arcibiskupského Jiřího Pontana, nejen že nepotrestán učitel v universitě, ale rektor a mistrové schválně psali Zikmundu Turnovskému z Turnáštejna, panství Krumlovského hejtmannu, aby se učitele ujal, farář že mu činí veliká přikofí, proč prý ho nevinil u nich jakožto ouda akademie, kdyby prý hejtman nedržel ruku nad učitelem, že by universita nemohla do Netolic učitele podávati. ⁴⁾

Majíce souditi spory mezi učiteli a farářem, konšelé, pokud bylo lze, snažili se porovnatí obě strany pro svatý pokoj; patrně nechťeli hned tak brzo osoby proměňovati pro drahotu takové změny časté. Ale lépe srovnali, činili tak nejraději při čístech; leckdy v oučtech měšských čte se podobná rubrika jako r. 1556 v počtech záduší Panny Marie na Louži: „Když sme rovnali nevole mezi p. farářem a bakalářem, za vino dáno 20 grošů.“ ⁵⁾ Někdy volívali na směr ubrmany a smlouvali rozvaděné. Tak na doklad toho r. 1609 po dobrém smluven kněz Jan Jeronym Žatecký, děkan rakovnický, s mistrem Mikul. Rábským, správcem školním, a smlouva zapsána pro pamět. Z ní patrnó, že děkan všed do školy mezi „discipuly a discenty“ v pátek po Reminiscere (20. března), tu všem nadal kluků, šelem, zrádeč, že jsou hodni oběšení i s rektorem

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 39. Dvorský. Paměti o škol. č. 19. č. 40. str. 12.

²⁾ Monum. univ. Prag. III. 184 Arch. pražs. č. 1135. 57. Jest to týž kněz, jenž v našem Životě církevním na str. 611. 685 nesprávně vytištěn jménem Junonia.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 449.

⁴⁾ Arch. univ. č. A. 13 b 332.

⁵⁾ Arch. pražs. kn. zádušní. P. Marie n. Louž. z r. 1555.

svým. Smířovatelům, z rady voleným, děkan prohlásil, že se v tom nepamatuje; naopak žádal, aby správce byl i s žáky napomenut o všelikou šetrnost k děkanovi. Naposled ta nedorozumění a hanění jsou spokojena, vyzdvížena, takže nikomu k ujmě poctivosti nebudou; však kdyby tu spokojenou věc zas někdo z nich zdvihl, povinen bude vinný nevinnému složit deset dukátův.¹⁾

Na odpor tomu mírnému smlouvání byl-li kněz konšelům a obci pro náboženství nebo z jakých příčin koli nesnesitelný, ujali se proti němu officialů různě, jako na příklad Litoměřičti, kteří nasytivše se „nezpůsobů a vad“, které měl místoděkan Matěj Vošitka Pražský, jakož i nesrovnalostí jeho s officialy, kterých den po památce sv. Lucie roku 1612 snesli se na radním domě, že „hned“ všickni k němu půjdou na faru, aby se vystěhoval, a nevystěhuje li se dobrovolně, že bude vyházen.²⁾

Ne tak často jako s faráři hádky naskýtají se mezi učiteli a kaplany. Kterak si v tom ti mladí lidé vedli, dva příklady. Na Horách Kutných u Vysokého byl r. 1533 bakalář Bartoloměj, jenž zle potkal se s kaplanem Václavem, jak se zdá, z učené pýchy; neboť bakaláře konšelé napomínali, aby se choval jak na rozumného náleží, je li učenější, aby to při sobě měl, a čím učenější, tím že by se měl více nížiti. I omlouval se bakalář, že u přítomnosti kněží ani nemluvívá, leč jsa tážán; jednu chvíli, když sobě u stola pan děkan i kněz Václav ukrojili, a on bakalář chtěl krájet i také, že ho okřikl kněz Václav: „Proč krájíš, co se bojíš, abych před tebou nesežral?“ Potom prý klečel v kostele ve stolici co jindy, tu jda kněz Václav mimo pravil: „Varuj, neb tebe strčím, až upadneš!“ K čemuž bakalář: „Nestíkej, kněže Václave, aby se ti též něco nepříhodilo!“ Tak se hádali před lidmi, před žáky v kostele! Po té počkal si bakalář před kostelem na kaplana, jemuž pravil posměšně, aby se prve naučil čísti nebo zpívatí sacerdotum Michaelem. Příčinil prý k tomu napomenutí posměšnému ještě nadávku býků neumělých a francovitých. Svou vinu všecku bakalář popřel.³⁾

Druhý kaplan, ježž uvádíme na příklad, byl Jakub na Malé Straně u sv. Mikuláše. Byl nějaký cizozemec a znamenitě zlostný. Nepohodl se r. 1575 s mistrem Vincencem Makovským z Makové o vzatek nějakých peněz a pak o to, že vyčítal mistrovi, když se opíjí, že bývá ne člověk, ale zvíře (*bestia et non homo*). Ale sám se spíjel také a, jsa na té míře, vstoupil v posléz do školy, „do domu výsadního“, tu si poručil, aby mu mládež zpívala, když mistr pěti nedal, kaplan haněl, řka: „Mistříček je takový, že abecedu neumí!“ Za to nadali si rybaltů,⁴⁾ vyčetli si křivolaký nos, jenž jest

¹⁾ Arch. rakovnic. kopíř z r. 1604.

²⁾ Radní manuál litoměř. č. 33.

³⁾ Z výpisů Šimkových. Též v Arch. Pam. XVI.

⁴⁾ Ribaldus, nadávka, jež ujala se po vši Evropě; *fr.* *ribaud*, *anglic.* *ribald* dle slovn. *Du Cange* spustlík, dareba; původ prý je z německ. *riba* = *scortum amans*. *Monum. Germ. paedag.* I. 10.

jako na larvě benátské; pak kaplan mistra za bradu chytil, na zem porazil, bil, až žáci je rozundali. Toho mistra ujala se universita, žádajíc při vrchnosti kněžské, aby hned každý cizozemec vřlí svou sobě zde provozoval.¹⁾

Na odpor nesnášenlivým kaplanům kněz Albrecht, kaplan u sv. Štěpána v Praze (1575), pevně a přátelsky držival s učiteli, chodíval s nimi do Vršovic přes pole pljet, až jednou ráno nalezen před školou na zemi spitý. Pak se ho zase zřekl farář Václav.²⁾

Také kuchařkám farářským dostávalo se útržek ano i bití od nespokojených oficiálů. Knězi Nikodemovi Albinovi Klatovskému, děkanu v Rakovníce (1600—1604), sbil kantor Jakub Filip Časlavský kuchařku tak těžce, že konšelé sami žalobu vznesli do university.³⁾

K čeledi farářské příslušel zvoník, a začasť i s tím mívali oficiálové půtky, neboť někdy sám a někdy z návodu farních kněží nebo farské hospodyně zvoník rád provedl nemilým učitelům něco hrubého. Takž na příklad r. 1568 žaluje kouřimský správce školní Václav Nymburský děkanovi, že mu zvoník nadává krémářů, koňasů, kostrounů; onehdy zvoník na komoru bakalářovu na mouku přilepil list potupný o úřadě bakalářském, a když nedávno Václav Nymburský v noci vešel do hospody, zvoník dal se ve zpěvy, počna od panen a vdov až do kuchařek, a potom zpíval o bakalářích řka, že bakalář není než kobylář.⁴⁾

Bakalář Jan Artopaeus u sv. Martina v Praze neuznal r. 1612 za nehodno sebe, veřejně rváti se se zvoníkem. Zvoník mu sic nadal kluků, ale bakalář vzal hlínu nebo kamení a házel po zvoníkovi, až sprostný člověk ten oplácel tak, že na zdi kostelní bylo dobře viděti. Artopaeus zavřen do universitního kurníku za to, a právem.⁵⁾

Jest další otázka, kterak se mívali učitelé k sobě, druh ke druhu v stejném povolání.

R. 1602 správce školy na Zderaze v Praze, Matiaš Novatius, tvrdě rektorovi universitnímu, mistru J. Bystřickému, že „řídce jest srovnání kollegy se správcem školním“, vyjádřil tím pravidlo obecné.⁶⁾ Aby byli nesvorní, na to bývalo vždy podpalů dosti. Jednak byl tu popud plynoucí již ze samé povahy učitelského úřadu; byla a bývá to jakás učitelská pýcha, jejíž matkou jest neomylná kathedra,

¹⁾ Arch. zemsk. O. 5. 222.

²⁾ Arch. zemsk. O. 5. 291.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 23.

⁴⁾ Arch. mus. Listin. kouřim. 1569

⁵⁾ Arch. univ. A. 13. b. 108. Bakalář po zvoníkovi kamením házející byl také Gelpach v Poříčce 1583. Adámek Běsed. Učit. X. 447. Podobně pral se r. 1611 kollega u sv. Michala v Praze, Jan Štejnerus Vodňanský, se zvoníkem, a když ho nějaké pacholátko napomenulo, dal mu kryptem. Arch. univ. A. 13. b. 321.

⁶⁾ Dvorský. Paměti. č. 145.

odporu nezvyklá. Z té pýchy plynuly mnohé prudké spory mezi officiály sobě rovnými i spory podřízených učitelů se správcem. Ty spory někdy skalily se až do nadávek a násilností, zvláště tehdy, když správce nařizoval něco neobyčejného, něco, s čím spojena větší práce, nebo když své opravy a rozkazy dával formou pánovitou, nebo když sám neplnil, co nařizoval. K zlostem takovým přičiňovalo v staré škole latinské také to nejednou, že rektor byl skoro stejného s officiály stáří; byltě mladík jako oni. V moderním školství zase rektorské výtky mohou býti při rozmanité odborné vzdělanosti učitelů dráždivy. Toho úrazu v staré škole nebylo. Jakož svrchu vyloženo, všickni učitelé mívali vzdělání stejného rázu (mimo kantory a sukcentory — a to s výjimkami —); všickni byli stejní odborníci; rozdíl mohl býti mezi nimi jen akademický, stupňový: rektorem byl mistr, officiálové byli bakaláři, nebo rektorem byl bakalář, officiálové byli kandidáti stupně bakalářského: a málo který uměl víc než latinu a Aristotela.

Jiné popudy k rozmlškám podávalo lakomství správců, chtěli-li uchvátiti z hubených důchodů školních větší hromádku, než jim náležela. Byl to starý hřích, hnízdil již na školách nejstarších, klerikálních, středověkých,¹⁾ přešel do školy renesanční; paedagog Jan Sturm v XVI. věku na lakomstvo svádí, že jest nejhustější příčinou nesvornosti učitelské.²⁾

Popudem k nesvornosti bývalo také neuvážlivé učitelů mládí, a na mnoze i společný byt na škole. Rektor nebýval ve své povýšenosti uzavřít, nevyhýbal se kolegům a jich důvěrnosti; jsouce všickni neženati a mladí, officiálové s rektorem žili mladý, anobujný život, a z toho všeho rodily se srážky nevyhnutelné.

Co se těmi věcmi nastaral dobrý rektor universitní mistr Bacháček z Nauměřic! Tu r. 1599 officiálům nesvorným v Chrudimi na srdce klade, kterak mládež jich nesvorností nejvíce zažívá.³⁾ Jindy (roku 1606) do Pacova nesvorným učitelům trpce vzkazuje, proč jeden bat a druhý čibý tábne, proč že nejsou na dobrém srozumění, což kde bývá, tu žádného božského požehnání není, a ta nesvornost mládeži hrubě na škodu jest.⁴⁾ S resignací skoro zoufalou též universitní rektor z r. 1602 Jan Bystřický z Bochova nařiká Jiřímu Dikastovi, děkanu v Jičíně, nad nesvorností rektora s officiály, prý jeden svádí na druhého, což prý bolestně doslýchá; bohužel prý jsou těchto časů „ingenia“, jichž žádným napomináním pohnouti nelze.⁵⁾

Že někteří officiálové mívali popudy k nesvornosti nezkrutitelné takřka v krvi, o tom svědčí Ondřej Paradronius a Jan Salicius,

¹⁾ Monum. Germ. paedag. I. XXXI.

²⁾ De lit. ludis. Vormbaum. Die Schullordng. I. 149.

³⁾ Dvorský. Paměti o škol. č. 15.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 324. 338.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 17. 35.

kteří přišli do university s pohlavkem a nadávkou (huncfutů) r. 1622, když universi Karlova byla již na smrt souzená, některý čásek před dekretem Lichtenštejnským, aby všechny její věci byly popsány a komissarům vydány. Dobře ale marně mistři universitní pravili oběma nezbedným učitelům, že v těchto nepokojných časech by měli se oddati spíš zbožnosti.¹⁾

Vyběfeme několik případů na zevrubnější poznání, oč a kterak se oficiálové svářili.

R. 1602 v Čáslavi rektor Jan Hlinecký maje přesvědčení, „nebude li v škole řádu, že dobře nebude“, vydal zákony nebo řád, vedle kterého by se oficiálové řídili. Ale oficiálové se proti správci i jeho řádu snesli, pravice, že raději od školy odejdou, nežli by se jím spravovali. Vůdcem v tom byl jím kollega Adam Doksanus. Když se byli všickni s rektorem zle pohodli, nešli víc do školy. Rektor vyzval Doksana cedulkou, aby přišel; prý i rychtáře pro něho posílal. Konečně kollega do školy došel, ale s hněvem: uhodil rektora pohlavkem, uvrhl ho za kamna takovou ranou, že z něho krev šla. Rektor vzhopiv se popadl kord a kollegu vypral ven.

Zajisté podivné to následky nového řádu. Když pak Adam Doksanský žaloval na svého rektora v universitě, že ho ze školy vyhnal a na něho sekal, mistři nevěděli s věcí kudy kam. Teprv primas čáslavský vysvětlil a osvědčil. I protož kollega Adam dán do akademického kurníku. Za hlavní vinu mu položeno, že na svého představeného sáhl. Když poníženě poprosil, pustili ho hned první noc z kurníka ale s napomenutím, aby se choval jinaké, kdyby mu co ublíženo bylo, aby se nemstil, než tu, kde náleží, vznesl.²⁾

Tu se tedy učitelé vzepřeli rektorovi, že je chtěl vedle svého rozumu lépe říditi: v Brandýse zase naopak, když r. 1620 od měšťanstva žalováno, že všechna škola jest mravů nevázaných, vymlouvali se učitelé, že rektor Jiří Sphaerinus je špatně řídí a vede. Byli to asi čistí učitelé i s rektorem, když smělo o nich řečeno býti, že sotva kde našli by se šaškové (scurrae) jím podobní.³⁾

V Kouřimi kollega Jan Kvetonius svého správce Jana Horicea jen proto nechtěl snášeti, že byl bakalářství o něco dřív došel nežli správce. Jemu proto Bacháček rektor r. 1607 psal s upřímnou neomaleností: „Tím se honosíte, že jste starším bakalářem nežli někdo jiný a tak že nejste povinni jím se spravovati, rovně jako byste řekli, čert je starý, tehdy jest dobrý... radil bych vám, abyste aspoň sobě usmyslili a ty dětinské střevice zzuili.“ Tehda Bacháček psal také konšelům a inspektorům, aby ty nesvorné oficiály narovnali.⁴⁾

¹⁾ Arch. univ. A. 14. b. 117.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 17. 146.

³⁾ Arch. univ. A. 14. b. 20.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 413.

A což často, když rektor výstupné kollegy napomínal, suští musil nemilé odvety, ano urážky! Z nejhorších případů jeden týkal se r. 1600 mistra Václava Žabonia z Vyšetína, jenž nedlouho potom stal se profesorem v universitě. Když pobýval fečeného roku jakožto rektor na škole sv. Mikuláše v Praze v Menším městě, v dubnu kterýs den přišel mu kollega Ondřej Libertin Klatovský opilý do veliké světnice mezi žáky, tu tropil neslušnosti, dorážel na pachole, jež správci od rodičů bylo svěřeno k zvláštnímu opatrování, toho chlupce nazýval bankařem rektorovým, klukem, bachantem, a když mistr Žabonius nezbehlého kollegu napomenul, i jemu opilec vynadal šelem, kluků, unfotů, místo kathedry aby sobě šibenici ustavěti dal, prý čistý mistr z Vyšetína, měl by se lépe psáti z Vobůšetína. Tato urážka erbovního praedikátu hněvala mistra víc než nadávky a nesnes ji, žaloval v universitě, tvrdě, že přídomek ten pochází od císaře Maxmiliána, a takové jeho překrucování že urážka Veličenstva, crimen laesae majestatis. Mistři v akademii srovnali hněvnky v pátek po sv. Marku evangelistovi nějak po dobrém.¹⁾

Byl-li rektor sám některou nectností vinen, lépe učinil, nenapomínal-li svých podřízených z téže nectnosti. Vyčetli mu hbitě, a bránil-li se, dostala se obojí vina k vrchnosti. Na příklad mistr Partlicius od sv. Jindřicha v Praze osmělil se r. 1616 vyčísti svým kollegům, že jsou líní; odpověď byla, že je asinus, osel. Když pak týmž názviskem se odmínil, dostalo se do university, a tu kollegové žalovali do svého rektora, že sám nedbalec, že onedhy celý týden zanedbal modlení a školu. Napomenuti tedy od universitní vrchnosti všickni stejně,²⁾ a Partliciova autorita bez pochyby i na dale ta tam. Pouěkud podobně zvedlo se Stanislavovi Prusicii Šklickému, bakaláři a správci školy (nevíme které), když roku 1588 vznesl svoje spory s kollegou Janem Čurdou (Čurdenus) do university; dostal se sám do vězení a puštěn jen na zápis, že se nebude spíjeti, nebude tropiti hádky, bude nositi bakalářský hábit a s kollegou se přátelsky porovná.³⁾

Některý rektor školský byl tak nemírně prudký, že necháváje stranou napominání, hned se pouštěval v mstivě trestání svých podřízených, a to tím, že k nim, pokud dovedl, bitím přikračoval. R. 1618 žaluje kollega Kopidlanský na svého rektora u sv. Havla v Praze, mistra Václava Klementa, že ho bil. V soudě universitním svedlo se bití na pítku v konvivium, a oba smířeni jsou.⁴⁾ Václav Chalibaeus, bakalář školy zderazské v Praze, zeprel r. 1604 kollegu Jana Píseckého tak, že týden ni neviděl, ani na nohy vstoupiti nemohl.⁵⁾ Zavření proto oba v universitním kurníku. Aby se bití

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 70.

²⁾ Arch. univ. Listy pod č. 20.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 331.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. a 210.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 249.

důkladně provedlo, co sobě nemoudrého nevymyslíl r. 1604 místo-
rektor kolleje litoměřické Jan Tykalides (syn Tykala ze Skutče)!
Chtěje potrestati kollegu Hubku proto, že s žáky hrával, na ryby
chodil, po hospodách se toulal, pozval si na to sukcentora a děkana,
a ti všickni krutě zbili Hubku, jež na ten konec ještě dva silní
žáci musili držeti. Vicerektor bil kyjem. Otec Hubkáv, kněz Petr
Hubka v Týně, žaloval při akademickém senátě, že syn jeho byl
zbit, zmordován, přednesl kyj a košili zkrvavělou za důkaz. Zatím
již také, poněvadž příhoda přece jen byla neobyčejná a ostudná,
magistrát litoměřický se strojí, že vyžene všecky kollegy ze školy
i s rektorem. Konec byl, že v akademii „zmořeno“ a spraveno
všecko, co učitelé mezi sebou měli a vinu pak odseděli v Praze na
radním domě „pod zlatou makovicí“, dva dni vězíce. Za jich ná-
potomní svornost děkan sliboval, a litoměřičtí páni si ty důstojné
oficiály, všecko smířené, odvezli z Prahy domů zase.¹⁾

Že byl za takových bujných poměrů rektor od svých podří-
zených také někdy bit sám, kdožby se divil. Svrchu poznali jsme
již čáslavského rektora od kollegy zbitého pro řád nově nařízený.
R. 1609 přihnali se ze školy od sv. Jiljí do university Eliáš Nisse-
lius Trutnovský a Jiří Krumlovský, kollega, s žalobami. Rektor
stízně přednášel, že se mu dostalo od kollegy nadávek šelem,
z kurvysynů, oslů a naposled že šňupku obdržel klíčem do hlavy.
Než se pře v universitě skončila, na škole jilské neučili nic. Také
nelíbí se nám, že správce, aby popudil universitní soudce proti
svému protivníkovi, tvrdil, kterak kollega pány mistry universitní po-
mlouval; o mistru Prokopovi (Poeanovi) prý říkal, že píše mendické
verše, prorektor universitní že je osel, mistr Jan Tetauer (Svinčanus)
že není professury hoden. Na konec vyšlo, že svým bitím správce
potud vinen, že pacholata brával do svého pokoje na privát,
a peněz od učení že nechával sobě všech, aniž halěr dal offici-
álům. Musil se tedy nakloniti k smíru a spokojiti se s onou šňupkou
klíčem.²⁾

Poněkud podobný podnět vzali sobě proti správci v Čáslavi
mistru Lukáši Bochaufovi z Polkenštejna podřízení kollegové jeho
Jan Malinei (Malinka) Písecký a Samuel Podhůrský z Klatov.
Umřel ras, a mistr, vzav peníze z pohřbu, nechtěl prý se „divido-
vati“ s officiály. To byl podnět k hněvu. Kterak officiálové svému
hněvu pak průchod učinili, o tom se zpráva dvojí. Oni praví, že se
„lektali“ mezi sebou, a když se správce do nich pustil, že ho sbili.
Proti tomu správce tvrdil, že mu ve spaní pobrali zbraň a ranili ho.
I kdybychom na rvačky učitelů podle tehdejší prudké doby, jež
neumějí se přetvařovati zlost ihned v různé skutky převáděla, hle-
děli shovívavě, skutek officiálů, byl-li proveden na spícím, musil by
zván býti nehodným, skoro zákeřným.

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 248. 253.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 549. 550. 554.

Soud universitní pro vážnost věci trval dlouho. Učitelé již byli proměnili svá místa v Čáslavi za jiná. Bochauf stal se zatím správcem školy havelské v Praze, když roku 1611 odsouzení jsou oba jeho někdejší oficiálové k zaplacení jemu 12 kop grošů miš. bolestného; ostatně co sobě při rvačce a před ní byli učinili, „zmořeno“ a porovnáno, jak obyčejně.¹⁾

Kterak mistři v universitním soudě nesvornosti oficiálské snažili se spíš urovnati než trestati, toť čtoucí z předchozích příkladů postihl; byli-li nuceni trestati, druhdy trestali, nehledíce sem ani tam, druhdy však přec rozlišovali představeného vinníka od podřízených vinníků. Na příklad když r. 1615 Rokycanští sami stížili v akademii, že nesvorni jsou na jich škole rektor Cherbicer (Kerbicer) Domažlický s kollegou Matějem Kcrboniem, jednohlasně se usnesli, aby zavření byli oba, ale rektor aby; posedě v auditorii, z trestu napsal elegii, kollega však aby psal oraci nějakou, ale v kurníku.²⁾ Tedy někdy chránili autority přec.

Tolik z mrzuté kapitoly o tom, kterak se snaželi učitelé stejného řádu a vzdělání.

S kantory a sukcentory, lidmi školními řádu nižšího a obyčejně vzdělanosti menší, měl-li který povahu výstupnou, bývalo pořízení zlé. Zvláště tu rektor mival soužení, kde kantor byl zasedlejší, starší, a rektor s oficiály semestrem se střídající; kde ponížený kantor po známosti měl oporu v obyvatelství mladém i starém, kteréž opory ne tak snadno si získali oficiálové noví a obyčejně pyšní. Takový kantor nedal sobě od rektora mnoho kázati.

Vida, že blíží se úraz, z něhož by škodu mělo kostelní zpívání, farář začasté moudře sám prostředkoval, aby byl mezi rektorem a kantorem pokoj,³⁾ ale někdy vybuchlo mezi oběma o to prudčeji, čím hrubší a neomalenější byl kantor vychloubající se, že ne náleží pod pravomoc akademie, že jest pánem sám sobě. Takový kantor byl r. 1606 v Pacově. Universitní rektor Bacháček píše tam stíženě; ptá se, chce-li ten kantor poslouchati a oudem učení Pražského býti; vyčítá, že ten kantor se spojuje s žákovstvem proti rektorovi, jakž také jiní ten obyčej mají činiti těm správcům, kteří se na ně nově dostávají. Prý takoví kantoré novému správci říkají: „A ty ještě papírový střevíc zde nestrhal, již chceš rozkazovati? Několik jsem podobných tobě odtud vyhleděl, tebe také vyhledím!“ Připojuje Bacháček prorocky obavu, aby od slov nedošlo k ranám (a verbis ad verbera).⁴⁾

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 363. Jan Malinka Písečan stal se rektorem v Bohdanči 8. června 1611.

²⁾ Arch. zemsk. Acta rectoratus. 182.

³⁾ Farář Marek smiřuje r. 1599 v Přelouči, ale neposlechli ho. Dvorský. Paměti. č. 48.

⁴⁾ Dvorský. Paměti. Č. 396.

Kantor u sv. Mikuláše staroměstského Laurin Rabinus dle žaloby z r. 1602 jsa třikrát v témdni opilý vždy nadával správci svému, bakaláři Janu Tykalidesovi Skutečskému, bachantů, v kostele nezpíval, klobouku v chrámě nesnímal, než maje ho na hlavě prý se na římsu pokládal jako „nějaký figl.“¹⁾ Co s takovým podučitelem v učitelském sboru a v školské práci?

Kantorův, kteří na svého rektora rukou sáhli, jest v pamětech několik; jeden již z roku 1545 v Nymburce. Slul Kašpar a nožem poranil rektora Jana Orphea i bratra jeho okrvavil. Nymburští dali neurvalce do vazby, ale pak ho poslali do university na trest. Tu to sváděl na Satanáše, odprosil, vyplakal a zaplativ ranhojiči, poseděl „7 dní v kurníku“.²⁾

Z pozdější doby jest dosti význačný případ, že r. 1599 universi nucena na žalobu faráře Jana Facilisa³⁾ u sv. Klimenta v Novém městě Pražském důrazně žádati osadních, aby chránili předního správce školy své od nehodného kantora Václava Rameše, který povolání svého nevykonává, nýbrž na velikou těžkost i hanbu při té škole se zdržuje.⁴⁾ Rektor, jenž se nechtěl rváti, byl proti nezbednému kantoru začasté zhola málomocný, zvláště měl-li, jak to zhusta bývalo, sám nějaký na sobě poklések. V Nymburce roku 1573 sami konšelé dovolili, aby správce Samuel odpudil od školy subkantora nehodného mimo čas, a nebylo to lze provésti. Subkantor Matiaš žalobně utekl se k universitě, kteráž důkladně vyšetřovala, proč správce ho vyhání. Vyložil správce, že subkantor nedbalý; prý sám primas do něho stížnost položil, že nočně se toulá a opijí, ráno spitý že vrací se a tak učí chlapce, žáky že sám zavádí do hospod, a ondy, když nočně si dal instrumentum hudebné nésti k nějaké vdově, a správce mu to donesení překazil, přišel sukcentor se svými přátely do školy, tu křičeli, zvonili, hlučili, až správce vyskočiv s postele musil je zapřísahati. Ostatně primas nymburský také oznamuje, že sousedé nebudou do školy dávatí dobrodíni, dokud tu sukcentor bude, a senát městský chce přímo, aby správce takového subkantora ihned vypověděl, což také učinil.

Subkantor se bránil tím, když něco zanedbá, že nahrazuje; žáci do hospody že chodí sami a tam zůstávají, bakalář že pije sám také za celý den někdy, subkantora prý vidí, ale na sebe nehledí; nad to ještě zákům uchracuje expensí.

Člověk by soudil, že polovička neomluvené viny subkantorovy by stačila na jeho vypuzení od školy: však nestalo se, mistři

¹⁾ Týž. č. 118.

²⁾ Monum. univ. III. 124. 125.

³⁾ Týž Facilis býval školním rektorem. Byl protivník bratří. V herrenhuts. Pamětech X. fol. 2. o něm psáno, že vyčítal Zachariáši, bratru v Prostějově, že způsobem římanakým pohružkami lid k sobě obrací a ty, kteří přistoupiti nechtějí, klnou a k věčnému zatracení odsuzují.

⁴⁾ Arch. zems. Oekonom. 18. 31.

v universitě přiměli oba sporníky, aby sobě podali rukou, a subkantor aby do konce semestru vedl si pokojně. Pak že může jíti jinam.¹⁾

Při bujnosti tehdejších akademických officialů však na druhou stranu snadno se mohlo státi, že kantor od nich víc zkusil, než jim sám mohl sdělati. Příklad, jenž zároveň osvětluje divný pořádek ve škole, položíme ze školy sv. Michala v Novém městě Pražském z r. 1611. Kantor jménem Rokycanský přišel kterous noc domů ve třetí hodinu. Za ním brzo bakalář Václav Malobicensus Uherskobrodský přišel. Censor žákovský otevřel jednomu po druhém. Vzájemné nadávání začalo se hned. Snad pokračovali v tom, počavše již v hospodě. Kantor však ustoupil. Když bakalář vykřikl naň: „Spokoj se, káži tě mládencům vymlátit nebo s okna vyhodit!“ kantor zavřel se do své komůrky a svlékl se do košile, chtěje spáti. Bakalář však pokoje nedal. Když nadávky nestačily, kázal žákům vzít stolic, na nichž sedají, a těmi učinil útok na dvěře kantorovy, aby je vyrazil. To se po několika silných ranách povedlo. Kantor v košili vyběhl na pavlač; tu se popadli s bakalářem, rvali se. Kantor volal sousedy na pomoc, žáci roztrhovali oba učitele. V tom již sousedé přicházeli na pokřik a vyšetřivše, že prý to nic, odcházeli zase.

To byla příhoda pohoršlivá velmi. Soud universitní, vyslechnuv některé zrostlejší žáky,²⁾ nalezl, aby Malobicensus poseděl u vězení rathouzním, a jeho kantor aby šel do šatlavu.³⁾

R. 1611 v Příbrami nepěkná příhoda sběhla se právě o Štědrý den. Tamější správce školní Václav Klementis (Klementův) Žebrácký kantoru svému Vitu Melnickému téměř oko vyrazil, klíčem ho udeřiv, a když kantor omdlel na zemi se svalil, prý správce nože hledal, aby kantora dobil docela. Ale k napominání mládence školního nechal toho. Kantor setva byl vzkříšen. Bitva školní o Štědrý den, vlastně v Svatou noc, byla Příbramským nesnesitelná a příliš na pohoršení. Neurvalý bakalář dostal se k soudu akademickému. Tu sváděl vinu na kantora. Prý chodil kantor s děkanem po koledě a jsa opilý dal se na konec s děkanem do hádky; byv pak z fary vypuzen, venku děkanovi nadával šelmovských oslů, trouplů a čtenářův, na to vešel do školy, broukal na žáky, až přiběhl správce a pásem prý ho mrštil nenadále do oka, o zrak ho však nepřipravil tolik, jako on sám sobě divnými léky ublížil.

Mistři universitní nejprve bakalářovi „dobře vyčesali“, že dočinil se té bitvy v den, kdy měl se k slavnosti narození Páně stromiti, a pak že to učinil ve škole, v místě privilegovaném. Kantor chtěl přistoupiti k mírnosti, ale žádal za ránu a její hojení 24 kopy

¹⁾ Monum. univ. Prag. III. 185.

²⁾ Jich jména: Tobiaš Spacingerius Dašicenus, Šimon Berounský, Jakub Bacháček Chrudimský, Karel Budek Příbramský.

³⁾ Arch. univ. A. 13. B. 356. 351.

grošů. To mistři soudcové ujali, řkouce, že málo jest, vedle práva by nevzal žádný 24 tisíce, a musilo by býti oko za oko. Že podle přísného práva bylo by oko za oko, to bakalář uznal, ale děl, že nemá odkud vzíti. Rozhodli tedy mistři, aby dal dvacet kop, a slíbili kantorovi na utěšenou, že dostane od nich jinou kondici, nějakou příjemnou sukcenturu.¹⁾ Čtoucí vzpomíná z jiné zprávy svrchu uvedené, že bakalář Václav Klementis ani potom neztratil chuti bít své podřízené učitele.

Vzácný případ nesvornosti kantora s oficiály akademickými naskytl se r. 1611 v Praze u sv. Michala. Tu stal se vůlí farních osadníkův a nevíme, ze vzdoru-li k universitě, kantor správcem školy. Podřízen mu byl tu akademik Jiří Knobelius Čáslavský. Ale nevydržel dlouho. Kantor byl příliš nadutý, lakomý, snaže se patrně vynúžiti svého předního postavení. Po prudkých hádkách od školy odešel, Knobelius napsal rektorovi universitnímu Bacháčkovi, že se již více svému panu kantorovi řídití dáti nemůže, což prý i na potupu akademie jest; kdo prý jakživ slychal, aby kantor vládl školou; akcidence zadržuje sobě, a učitelé v té škole takměř „víceji hovadsky než lidsky živi jsme.“ Mistr Martin Bacháček, veliký protivník kantorů a žárlivý strážce práv akademie i akademiků, prudce psal do osady sv. Michala, že věděti nemůže, s čím dovolením kantor tak dlouho školní správu na sobě zdržuje; a sliboval, že jeho všetečnost k slušné nápravě přivede.²⁾

Řidčeji shledáváš, že by rektor školní měl pŕtky s varhaníkem chrámovým, jenž sic nebyl k školním oficiálům počítán, ale daleko jich nebyl, neboť na kruchtě stýkali se pořáde. Spurného nějakého varhaníka měli v Plzni. Slul David Müller, a správce školní mistr David Litochleb r. 1593 až nucen byl prositi konšelů za ochranu proti němu; prý mu ustavičně bitím pohrůžky činí. Se svými spory na konšelský soud dostali se oba.³⁾

Spíše se najde, že kantor s varhaníkem, poněvadž byli sobě nejbližší, pŕtky mívali. Osadní hlavního chrámu Panny Marie před Týnem v Praze r. 1606 porovnávali mezi kantorem a varhaníkem některá nedorozumění tak dlouho, až při tom vypili vina za celou kopu grošů.⁴⁾

Nelze uzavřítí o nesvornosti učitelské beze zmínky o tom, že do soudních zápisův universitních časem dostávaly se také spory, které měli oficiálové školy jedné s oficiály školy druhé. Podnětem k nepřátelství obapolnému nejčastěji bývala školní soutěž; rektorové odluzovali si žáky a vychvalující školu svoji velmi snadno činili tak na útraty a urážku školy druhé a jejího rektora. Nepřeme, že

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 44. 45.

²⁾ Arch. univ. č. A. 13. b. 369.

³⁾ Arch. plzeň. č. 20. Protokol. konšel.

⁴⁾ Arch. praž. kn. záduší týnsk. pod lit. N.

takové soutěže s urážkami bývaly i na venkově, ale poněvadž jedna škola od druhé přece jen byla daleko přes pole, mohly urážky a hněvy snadno přestávati na vzkázáních a dopisech. Ale jinakě bylo v městech Pražských. Tu sobě byli správcové školní a officialové příliš blízko, a proto hněvy snáze donášeny k soudu v universi, nebo také jevily svůj hrubý výraz třeba na potkání.

V první příčině již ze starší doby případ. Roku 1511 správce gymnasia u sv. Havla, Ondřej, žaloval u rektora universitního (Václava Kandida Pražského), že soused jeho týnský, bakalář Jan Rameš, přebíral mu žáky. I musil vinník trest podniknouti dle statut a žáky vrátiti.¹⁾ Jiří Nigrinus, bakalář a správce u sv. Štěpána v Praze, a Bartoloměj Žďárský roku 1608 rvali se pro školní věci na ulici; Nigrin vyčetl druhému, že běhe od pacholat po padesáti a šedesáti kopách na rok, že připovídá učiti je židovsky, řecky, latinsky, německy a česky a sám že ani pravopisu neumí. Na tato urážlivá slova připadl jakožto odpověď břitce vyřatý pohlavek, oba pak na sebe doskakovali, obojek si utrhlí, pláště s sebe shodili, a byla bitva učitelů pražských na ulici.²⁾

Ani nejtěžší doba naší historie nedovedla utlumiti nesvornosti učitelských toho rázu. Kdys r. 1620 mistr Ondřej Stupanus Lounský, rektor z Týna, vinil mistra Václava Klementova, správce jindřichské školy, nám již dosti nekale povědomého, že tiskem vydal o něm a o jeho rodičích na urážku jich nectný pamflet, tvrdě v něm, že Stupanus pochází z lože nepoctivého. Klementův se bránil na soudě akademickém tím, že ho Stupanus urazil před kollegou a žáky víc; prý řekl žákům: „Estisne Laeti an Clementes? (Jste-li z Týna — Laeta curia — či Klimentští; hra v slovech.) Vidím, že jste z Týna, kdybyste byli Klementští, byli byste čerut jako Klementa, rektor jindřichský, jenž mi není roven ani věkem ani titulem.“

Po dlouhém vyjednávání oba smířeni jsou. Po té zas nějaký Jakub Stupanus (bezpochyby bratr předešlého Stupana) napsal báseň na čest uražené rodiny Stupanův, v té básni urazil Klementa, z toho nové stání a smířování. Na soudě misterském v akademii napomenutí jsou všickni, aby místo hádek raději rozjímali o úmrtní Krista Pána. I poslechli a porovnali se.³⁾

Týž řečený Stupanus Ondřej po bitvě bělohorské r. 1621 zase přišel do university s žádostí, aby ho mistři smířili s Janem Rosáciem, prý mu ondy podával ruku, a ten jí zamítl.⁴⁾ Takové tinství! V smutném tom pobělohorském čase (1621) žaluje Hažlůtický, rektor od sv. Štěpána Většího, že učitel klasí ak-

¹⁾ Monum. Univ. Pragense. III. 81.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 463. Zdá se, že čas držel si nějakou školu postranní, poněvadž mu i škola.

³⁾ Arch. univ. A. 14. b. 11. 14. 17.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. b. 64.

mických Malobícenus Václav mu ze zlosti sbil žáka.¹⁾ Tento Malobícenus Uherskobrodský, jemuž mistři universitní svěřili vycouvání v klassích svých na škole vzorné, budiž poslední, ježž uvádíme z nesvorných učitelů. Žalobce Lukáš Cibulovský, bakalář od sv. Petra v Praze, líčí soudu akademickému o Malobickém obrázek ošklivý. Když prý se nuzný vrátil z Moravy, přijal ho Cibulovský k sobě do školy; ohřív se tu, jal se žáky kaziti a do krčm je voditi. Pak přijal učitelství v klassích, ale nemoha pro zimu v koleji universitní při klassích spávati a platem malým se živiti, vždy zase docházel do školy svatopetrské a byl účastníkem benefícia Cibulovského. Ale on přicházel začasť opilý, a když v hospodě hádku způsobil, přibíhal do školy jako domů; ondy znechtíl sukcencora, nazývaje ho bestii a hloupým oslem, a když pro ty výstupy Cibulovský konečně byl nucen ze školy vybyti ho: dal se Malobícenus do vyhrožování, že přijde zase, ale s větším počtem vojáků!

To minil bezpochyby ony surové vojáky, kteří byli právě v tu dobu za trest povstání stavovského položeni do Karlovy školy. Těmi vojáky hrozil mstivý bakalář kolegovi svému a jeho škole! Mistři universitní uložili tomuto člověku za trest, aby u vězení složil elegii na titul a myšlenku, mohou-li opijeti se lidé, peněz zbaveni.²⁾

Že valná část oficiálů se snášeli pěkně, to jde již z té okolnosti, že správce, byv k místu konfirmován, sám sobě oficiály jednával. Zajisté si vybíral dobré známé a neznal-li, že se ptával po jich povahách, aby potom byla harmonie dobrá.

Na konec otázka, kterak vedli si školní oficiálové k měšťanům a kterak si vedli společensky.

Když je universitní na školskou službu vyslá, jim všem kladl slovy jimi, aby snášeli se s měšťany a dobrodělci školy, aby byli zbožní a slušní, jakož jim k tomu Hned po své vyslání vstupovali do společnosti V seznamech Vždyť oni pila se kole

všelikými úsluhami při rozmanitých života jeho příhodách; kdy bylo co v měšťanské rodině oslaviti veršíkem, ať příhoda radostná, ať žalostná, učitel napsal, posloužil; kdy bylo co u sousedů odzpívati, učitel s žáky odzpíval a oslavil. Kdy bylo měšťanovi potřeba literární rady, official školní poradil, napsal, opsal, vysvětlil, jsa mnohému sousedovi a sousedce jakoby advokátem. Často ke kšaftům si je povolávali jakožto muže víry hodné.¹⁾

Dobří officialové bývali v obci také oblíbeni. Dáváno jim to všelijak na jevo. Druhdy i tím, že soused nebo souseda pamatovali na officiala školního i v poslední vůli. Odkazují peníze, grunt a do hospodářství mládeneckého i nádobí. Nejednou také knihy, jakožto věc officialům nejprůpadnější, odkazovány.²⁾

Některý měšťan i po letech vzpomenuť sobě dobrého učitele a snažil se mu odměnou. Již r. 1450 nalezli jsme zápis staroměstského apotekáře Michala, jímž odkazuje 5 kop grošů českých Zderazovi, který na Malé Straně ve škole děti učil.³⁾

Nelze uvést všech podobných zápisů kšaftovních pro jich hojnost, ale to oznámiti slušno, že století XV., z doby přísných husitských mravů, až do protestantské reformace jest jich v knihách poměrně víc nežli potom v století XVI., a to také, že počtem nelze jich přirovnati k ohromnému počtu kšaftovních zápisů, jimiž pamatováno na žáky.

Svrchu vyloženo, že officialové byli většinou lidé mladí, jímž škola byla jen průchodem do jiného postavení sociálního. Nebylo tak jen u nás. I v Němcích trávili mladí officialové svoje nejbujnější léta v škole, a tu se vybouřivše, popadali zaměstnání jiné. Škola byla jich mravům očištěm, purgatorium⁴⁾ I protož nedivno, když se tak mnohý jinaké choval, nežli mu kázala statuta, a radil universitní rektor.

Rektor radil, ba rozkazoval, mimo jiné věci i to, aby officialové vzdělávali se dál; zvláště ti, kteří nejsou graduovaní, aby snažili se o grady pilnou práci studijní. Není pochyby, že mnozí poslechli, ale mnozí pustivše se v život zanechali knih i zkoušek na léta, i na vždy. Jest významno (ačkoli s patrným přemrštěním), co dí

¹⁾ Arch. pražs. 2142. H. 18. l. 1526 kšaftuje Lanová u přítomn. Jeronyma faráře a Martina, správce školy u sv. Haštala. Výpisek Šimákvův.

²⁾ Tu odkazuje r. 1456 soused pražský Mikuláš Kotlář Ondráčkovi, mistru školnímu u sv. Martina v Praze, 5 kop grošů českých; Kateřina vdova po nožiči pražském odkazuje r. 1475 Matěji, mistru školnímu v „Klatovách“ 2 kopy grošů; souseda pražská Alžběta, někdy kuchařka, vzdává r. 1506 vinici o čtyřech strýších na Meziříčských horách u Prahy Martinu sukcentorovi, aby té vinice po její smrti jako své vlastní užíval; a r. 1525 opět jiná paní, Anna, matka nebožtíka Víta doktora v Praze, odkazuje Václavovi bakaláři (byl buď v Týně nebo na Zderaze ve škole) konev ve tři pinty cínovou a dvě misy. Arch. pražs. Miscell. č. 26; č. 2119. P. 12; č. 2005 P. 14 (Z výpisů Šimákových); č. 9 56.

³⁾ Arch. pražs. č. 2119. C. 4.

⁴⁾ Monum German. paedag. I. LXXVI.

r. 1616 mistr Mikuláš Konečný, kancléř staroměstský, an knihovnu zřizuje Jaroměřským. Dť, by si z ní vypůjčovali knih i správcové školní, „ač těchto časů nemnoho jich se nachází, kteří by po dosažení větší známosti svobodného umění dychtěli, nýbrž mnozí ne-naučivše se ještě dobrých a rozumných mužů poslouchati, jiné spravovati a jim rozkazovati chtějí.“¹⁾

V čem učitelé nejdřív a nejobecněji povrhovali statuty akademickými, když se byli dostali do obce na školu, to byl zákaz modních oděvů. Oficiálové byli mladí lidé, kteří se chtěli líbiti, a na to nehodila se jim dlouhá, řasná, vážná sukně bakalářská nebo reverenda, ani dlouhý šat temný, jenž byl dědictvím starodávné školy klerikální. Na šviháctvo musily sloužiti pestré barvy, klobouky s péry, krátké kabátce, jež nezakrývají nob, pláště²⁾ a pláštíky, krejzle u hlavy i u rukou, kordiska a raptry a jiné všelijaké parády. Arci, když oficiál měl se postavit před vrchnost universitní, to odkládal moderní šat, a dobře byla reverenda, neboť na to býval rektor, jako vime z jeho ohlášek, tuze přísný. Což se o „pocitivém“ šatě nanapomínal příslušník universitních rektor každický! Také mistr Petr Kodiceil z Tulechova do svého řádu školního neopomenu vstaviti rozkaz, aby všickni učitelé nosili sukni, sáhající až po kolena, neboť opásati se po francouzsku nebo po španělsku bez svrchního šatu jest necudno a choditi v německých ženských punčochách jest hanebno a u nás v Čechách neobyčejno.³⁾

A kdožby se podívoval mladíkům, že odhazovali pošmourný dlouhý šat u veselé době XVI. věku, když tak činili již učitelé církevních škol v století XIV.?⁴⁾

Vrchnosti učitelské však nechťvaly veselé době rozuměti tou měrou, aby jí hověly: učitel parádný stržil sobě pro světský šat leckdy velmi prudké důtky v akademii; farářové také nebývali spokojeni s honosnými oficiály, aniž byl děkan kutnohorský r. 1578 jediný z pánů otců, jenž s posmíškem vyčetl bakaláři v Kutné Hoře Janu Janiceovi (Janebitovi) Hořepnickému, že „není než pýcha beze všeho umění, ježto jemu ani ten birýt, ani ty vlasy, ani hlava nesluší.“⁵⁾ Také satira nenechávala tou příčinou oficiálů na pokoji. V Rozmlouvání Petra sv. s Pánem o obyčejích a povahách nynějšího lidu⁶⁾ (1585) čteme:

¹⁾ Knapp. Jaroměř. 73.

²⁾ Dvorský. Paměti, č. 160 Zákaz pláště mistru Tobiši Malkoviciovi Horažďovskému v škole štěpánské v Praze r. 1602 Proti tomu v saském řádě z r. 1580 káže se, aby učitel pro slušnost ani ve škole před žáky neodkládal pláště. Vormbaum, Die evang. Schulordnungen. I. 225.

³⁾ Ordo studiorum. v Mus. 49. C. 11. str. 69.

⁴⁾ Zoubek. Č. Č. Mus. 1880. 461.

⁵⁾ Z výpisů Šimkových. Též v Arch. Pam. XVI. 154.

⁶⁾ Konrada Hosia Překlad.

„Také někteří rektori
divně se v šatech pitvoří,
majíce je premované,
okružjí velké sebrané,
chodíce ne jako žáci
než jako páni dvofáci . . .
při zrcadle se ulíže
panenkám se líbiti chtějí . . .“

O Janu Petru Nepomuckém, sukcentorovi v Lounech, zapsal si městský kronikář r. 1599 jakožto věc předúležitou a paměti hodnou, že modě propadl přese všecken dlouholetý odpor svůj. „Na den slavný velikonoční Vzkříšení Pána Krista z mrtvých,“ tak slavnostně začíná se zápis titěrný, ale přece charakteristický, „Jan Petru, sukcentor školní, mládenec prošedivělý, plesnivý a již dosti letitý, který zde v škole od moru, který léta 1582 byl, nikdy, poněvadž se tomu velice na odpor stavěl, v nabíraném a připínatém voboju nechočil, až teprva na stará, jak říkají kolena, na svrchu psaný den počal choditi (ve voboju) a prvotně se zařikal, že ho, dokud živ bude, žádný v něm choditi neuhlídá.“¹⁾

Vybroušení a švarní i nešvarní mládenci školní chtěli se líbiti ženskému pohlaví, aby se dostali ze školy. Mistr svobodného umění Jan Strialius dostal se sic ze školy za písaře budějovického dřív, než se oženil r. 1569 s dcerou senátora budějovického Mikuláše Matesa,²⁾ ale obvyčejně bývalo naopak. Dříve svatbu, pak písařství. To bylo nevěstě a jejímu příbuzenstvu bezpečnější.³⁾

Officiálové hleděli se sic zalíbiti, jakož přirozeno, pannám mladým, aby pomocí jich otcův a příbuzných zasedli v pevnějším a lepším bydle, nežli je škola, ale to se při opatrnosti otcův u bohatých děvčat pro chudobu učtelského milence nedařilo pokadě až k svatbě. I když dcerka začala, rozšafný otec pokazil. Roku 1572 českobrodský bakalář Kristián pohnal pannu Salomenu do konsistorního soudu, že mu slíbila manželkou býti, a teď že nechce. Když ukázal i nějaká od ní psaníčka milostná, advokát otcův odvece, že tím vším bakalář dokazuje pouze rozprávky a šprýmy; jináč že, máje jiné k dobrému věsti, vskakoval za pannou do domu i do sklepa bez vědomí rodičův a že by měl býti spíše potrestán, než panna k slibu donucena. A rozsudek zněl, že panna volná, a bakalář aby šel do vězení.⁴⁾

¹⁾ Kronika Mikšovicova. Opis u Merze v Lounech.

²⁾ Arch. plzeňs. Lib. expedit. č. 14.

³⁾ R. 1585 radní písař rakovnický, Šimon Žlutický, obdržev ze Slaného o učiteli Ondřeji Mrázovi zprávu, že ho Slanští chtějí oženiti, „aby učiniv prospěch v mládeži, mnohem hojněji potom obci (jako písař) se hoditi mohl,“ varuje Mráze, aby se nutkati nedal, že dosti času zůstává k ženění. Arch. rakovn. Kopíř z r. 1584.

⁴⁾ Arch. zemsk. Rukop. O. 5. 33. 37.

Bez vězení ale s výsledkem jináče stejným pokusil se r. 1610 také Václav Janeček, kustoš školní v Lounech, aby mu dána byla panna Lucie, dcera Bartoloměje Kurky, jež prý se mu z vůle a z vnuknutí Pána Boha zaslíbila, a otec prý mu ji nechce dáti.¹⁾ Takž bylo by lze přivéstí ještě několik vyšších i nižších učitelů, jimž úmysly s pannou nezdařily se.

Z té asi příčiny, že nezdařilo se s dívkami bohatými, bakalářové a jiní oficiálové obraceli se s většími nadějemi a výsledky k samostatným vdovám, aniž při tom každý ženich hleděl na léta své nevěsty, jež ho měla ze školy vytrhnouti. Však pro ty staré vdovy dosti posmíšků nastržili si oficiálové od souvěkoveů. Satira z r. 1585²⁾ si je polektává slovy poněkud přemrštěnými:

„ . . Někteří chuf nemají
k učení, v něž se dávají;
ožení se raději.
Ač již byl i bakalářem,
radče bude hospodářem.
Otec neb jiní přátelé
hledí na to ne vesele.
Však on zavra na tom radu
vezme sobě starú babu;
když toliko má dům v městě
nebo tolarů as dvě stě.
Pobuda s ženou půl léta,
teprv to v mysli přemítá.
Žena nevelmi jde v notu,
poznává lecjakous psotu.
Hotových nic nepřibývá,
rozličné myšlení mívá;
dělati se nenaučil,
myslí, aby v něčem kupčil,
mezi tím žena naříká,
a on po trošce obvyká
s vidlami chodit na roli,
ač ho to hryze a bolí;
avšak že již nelze spátkem
musí býti i sedlákem,
neb knoty k svíčkám soukati.“

Vdovy se švarným bakalářům skrze dohazovače začasťe samy nabízely. Prosíť Kutnohorští r. 1598, aby jich správce školní Sankander Falkomontanus nebyl od university citacemi pronásledován,

¹⁾ Kn. konsistor. B. 23. fol. 24.

²⁾ Rozmlouvání sv. Petra s Pánem. Konrád Hosius.

prý se mu „navrhuje a naskýtá manželstvo“, a kdyby se rozhněval, nechal by školy.¹⁾

Když byla naděje na bohatstvo znamenitější, neodolal vdově ani ten oficiál, jenž nebyl z nejnuznějších; odstupuje r. 1618 od slanské školy i Jan Šultys z Felsdorfu, aby přiznal se k vdově po Danieli Pondělčkově.²⁾ Pro peníze bakalář Matiaš Svidnický v Lounech, bera sobě r. 1597 vdovu po sladovníkovi Wolfovi, ni toho nedbal, že jest jejím čtvrtým mužem, tři že již věkem přechkala.³⁾ Jen když tu byl statek, při němž vždy mohla býti naděje, že během přirozeným stará manželka sejde se světa přece dřív, nežli mladý oficiál, jenž potom, zámožný a svoboděn buda, pojme sobě chof mladou. Jak už na světě bývá, jednomu se úmysly sobecké zdařily, jinému nikoli. Z oněch na příklad Melichar Žatecký, jenž byl podsprávcím v Kutné Hoře až do r. 1578. Ten rok pojal bohatou stařenou Dorotu Vočkovou, vdovu po hofmistrovi horním. Ta po málu létech zemřela, a zbohatlý bakalář roku 1586 oženil se zase, však tentokrát s bohatou pannou Juditou Stejškovou jinak Freisichselbstovou z Freundpachu.⁴⁾ Nedobře zvedly se úmysly bakaláři Václavu Vodičkovi z Horažďovic, jenž nechav r. 1586 školy, jakožto radní pisař oženil se potom pro peníze s letitou Dorotou Čechtickou, vdovou. Ale při těch penězích žádné rozkoše neužil. Marně očekával na její smrt; z netrpělivosti již složil náhrobní nápis této manželce, s nepochopitelnou upřímností vepsal si ten epitaph do městské knihy, ale málo platno. Umřel sám dřív (1593) a stařenka přečkala ho ještě o 19 let. Z epitaphu, svrchu řečeného a dosti pěkně latinsky zveršovaného, dovidáme se, jaký měl bakalář Václav Vodička s manželkou kříž (crux mala, dira lues); byla mu všecka obtížna, nikdy laskava.⁵⁾

Stanovisko oficiálů a lehké úmysly při manželstvu co do stáří nerovněm vyrozumíváme z hovoru, jež měl roku 1617 mistr Jan Češbivius s mistrem Jiřím Mollerem, když v máji měsíci šli na procházku k velikému ostrovu vltavskému v Praze (nyní ostrov Štřelecký) ještě s několika školními kollegy. Češbivius totiž kázal sobě u zahradnice otýpku ředkve navázati. Ta, vázajíc, pravila dosti směle a po sousedsku k jednomu z kollegů: „Učte se, pane kollego, ředkve vázati, jestli budete mítí tu starou babu zahradnici, abyste uměli!“ V tom se Češbivius ozval: „Však již pan kollega tuším upouštěti od té baby chce a dobře činí“. K tomu odvece Mollerus, že by sobě raději babu o jednom zubu vzal, nežli nějakou mladou bláznici. K tomu zase Češbivius v odvet děl, „že by tu nebyl dosažen účel manželstva“. „Jakoby jedna věc nemohla mítí cílů víc!“

¹⁾ Arch. kutnoh. Opisy v zemsk. 1598. Nováček. Listář. 65.

²⁾ Arch. zemsk. Opisy ze Slaného. 1618.

³⁾ Kronika Mikšovcova. Opis u Merze v Lounech.

⁴⁾ Nováček. Listář škol. kutnoh. str. 111.

⁵⁾ Dačický. Pam. II. 16. 40. 131. Nováček. Listář. 37.

rychle dí Moller. Méně potom nás zajímá, že se štiplavými slovy dotýkali tak dlouho, až Moller, pohnut byv, některý pohlevek dal mistru Česbiviovi, začož uražený zvolal: „Pamatuj, mistře Slováků!“ a prožalovav prudkého Slováků v universitě dostal ho do vězení.¹⁾ Nás zajímá a poučuje onen hovor, třebas bychom stanovisko a úmysly vyjadřené nepřičítali obecně všem všudy oficiálům. Byli, kteří svoji starou choť poctivě a vděčně dochovali smrti, a ovšem proti nim také dosti bývalo těch, kteří mimo starou ženu hledali radosti jinde.²⁾ Toť kletba nepřirozeného snění.

Některému učiteli nevadily, chtěl-li se ženiti bohatě, ani jiné závady nežli byl starožitný věk nevěstin. V Sobotce vzal si r. 1588 rektor Jan Brodský za choť Johanku, služebnici nebo děvečku kuchyňskou po děkanovi Matiaši Amorphusovi jinak Kačkovském, neboť měla dům, který jí kněz Amorphus byl koupil.³⁾ Patrně málo ho hnětilo, že kněžské kuchařky bývaly pomlouvány a společensky sniženy.

U bohatých vdov bývali oficiálové oblíbeni bezpochyby pro svoji mladistvou švárnost a vzdělání. Vítězil často oficiál školní nad neobratným ženichem domácím. Na příklad v konsistoři roku 1575 soudí se Ondřej Libětický ze Strakonice s Bartolomějem Vrbenským bakalářem o vdovu Dorotu Boubínovou z Vodňan, a zvítězí bakalář, poněvadž ona sama se k němu „hlásila a táhla“.⁴⁾ Stejně tak šťastně zvedlo se v konsistoři r. 1610 mistru Melicharu Mathebaeovi Bohdanečskému proti Stefanovi Bognerovi, jenž Annu Onjezdeckou poháněl k stavu manželskému.⁵⁾ A což pevně držela se svého bakaláře, mistra Jiřího Horatia Rychnovského, Kateřina Freisichselbstova z Freydenpachu když si r. 1615 svatbu rozmýšlel a chtěl utíkat; nepustilo ho snadně; psala do kolleje do Prahy a hrozila, že požene ženicha neupřímného do konsistoře.⁶⁾ Musil si ji pojmouti, jakož svrchu dotčeno. Také Dorota Dvořáková vdova, souseda brandýsská, držíc se houževnatě ženicha neupřímného, r. 1604 pohání do konsistoře bakaláře Václava Orcini (Orcinus Královéhradecký), správce rakovnického. Ale odpovídají Rakovníčtí do konsistoře, že bakalář

¹⁾ Arch. univ. A. 14. a. 47. 50.

²⁾ Uveden budiž tábořský Jiřík kantor, jenž, jsa již konšelem r. 1560 stran snižení své děvečky byl viněn, ale šťastně vyvázl. Vinila ho Kateřina Šantrůčková; svědkové pravili, že vlastní manželka bývalého kantora žalostně toužila, která on v domě svém nepoctivě se k služebnicem a dívkám chová, proto v Táboře byl odsouzen, v appellaci však napraveno; prý dokázány jen některé potahy (t. j. podezření), a ty za dostatek ku právu byti nemohou. Arch. zem. kn. appell. č. 4. fol. 1475–1481.

³⁾ Knih. smluv svateb. v Sobotce z r. 1561. č. 32.

⁴⁾ Arch. zems. O. 5. 293. 294.

⁵⁾ Lib. memorab. Chrudim. Fol. P. 6.

⁶⁾ Acta rectorat. v arch. zems. 172. Nad tím svedením panny Kateřiny Dačický posměšně volá Alleluja. (Paměti. II. 148.)

někam pryč se odebral, o němž, kde by se zdržoval, žádné vědomosti nemají.¹⁾ Snad vdově ušel.

Že naopak upustila nevěsta sama od učitele, přednost dávajíc jinému, to najdeš spíš jen při učitelích nižších, ale ti nedali sobě zaslíbenou nevěstu vždy jen tak zhola vzíti. Jan neb Václav Procházka z Polné, kustoš školní a varhaník v Lounech, nepropustil r. 1596 vdavekchtivou vdovu Annu Koudelkovou, již se najednou zalíbil Pavel Listopadovic, z manželského slibu jináče, než když mu po velikém smlouvání u přítomnosti císařova rychtáře Jiřího Dědka z Vlkové v domě purkmistrově dala 10 kop míšeňských.²⁾ Tušíme, že podobně vedl sobě r. 1600 mělnický kantor a mládenec školní Šimon Koraczyn (Karas) Stříbrský v domě farním u přítomnosti vyjednavatele a děkana Jindřicha Vysokomýtkého a jiných poctivých lidí, když ze slibu propouštěl „z pravé upřímnosti a ne z nějakého přinucení“ vdovu Lidmilu Krumpolcovou.³⁾ To asi zadarmo nebylo.

Smluviv se s vdovou nebo zámožným sirotkem o manželství, oficiál vstoupil jako jiný ženich do městské rady požádat za dovolení sňatku: bylitě konšelé vrchními poručníky a opatrovníky vdov a sirotek. Čteme na příklad v plzeňských protokolech r. 1594, že Jan Pistorius, kantor školní „někdejší“, žádal, aby mu Anna Křížova k stavu manželskému dána byla, poněvadž s ní některou smlouvu o to má. Ona pak, vpuštěna byvši do rady, oznámila, že v tom vůle jich obou jest. Protož z ouřadu mu dodána.⁴⁾ Úřad městský stran ženicha býval opatrnější nežli vdovy některé. Chtíval věděti o učiteli, kterakého jest původu, lože poctivého-li, jakého chování, svobodeno-li, neboť to vše musilo se prve zjistiti, chtěl-li učitel dostati se mezi měšťany. A tomu chtěl každý, vždyť se proto ženil. Mělničtí měli takovou důvěru k správci svému školnímu bakaláři Janu Marchionovi (Žateckému), že ho na pouhý titul bakalářský přijali za spoluradního, ale poručníci pak, když r. 1601 oblíbil sobě k snění manželskému paní Dorotu, vdovu po Matiaši Stfelci z Leberku, měštku, uložili mu přec, aby předně rodičů svých i také svého dobrého chování, jakož i o řádném svém na svět splození testimonium přednesl. Městská rada mělnická sama z ochoty o ta vysvědčení do Žatce psala.⁵⁾ Táž městská rada mělnická, píšíc roku 1594 do Žatce v týchž příčinách stran Pavla Šrámká, správce kůru a školního pomocníka, jenž se chtěl ženiti s vdovou, vzkazo-

¹⁾ Arch. rakovnic. Kopiál z r. 1603.

²⁾ Kronik. Mikšovicova. Opis Merzův v Lounech.

³⁾ Kopiář mělnic. arch. z r. 1599. 13. Fol. 51. Dle zprávy, zasláné spisovatelem a tajemníkem mělnickým K. Zamastilem tento Koraczyn (také Corazyn i Coracin) k manželce se přece dostal; kupujeť r. 1601 dům v Šatlavní ulici (nyn. Husova třída) na Mělnice. Zemřel kolem 1620, nechav vdovy Evy a syna Daniela.

⁴⁾ Arch. plzeň. č. 20.

⁵⁾ Arch. mělnick. Kopiál č. 13. 156. 157. Tento Marchio r. 1599 byl učitel v Kostelci n. L.

vala tam, že žadatel „zasluhuje, aby mezi ně do obce se dostal“. ¹⁾ Tu šlo výslovně o městské právo při ženění.

Pražští bakaláři chtějice sobě zjednatí řízení kratší k mistrům universitním se utíkali v těch případech za pomoc. Byla univerzita Pražská již v posledních svých smrtelných koncích, a přišel r. 1621 bakalář svatopetrský Lukáš Cibulovský s prosbou, aby mistři vážili práci na rathouz a zjednali mu městské právo, že se miní ženiti. Odpověděli, ačkoli mají zaměstknání jiná, že přece půjdou. ²⁾

V smlouvách svatebních, když k nim oficiálové konečně dospěli, jest světle viděti buď holou prázdnotu neb aspoň mělkost učitelského měšce. Psychologicky zajímavě, že i stud z chudoby učitele ženicha druhdy v smlouvách poznáváš, neboť přemnozí v smlouvě hovoří o svém jmění, o své spravedlnosti (t. j. že budou děditi), ať malá naděje o skutečnosti toho jmění a té spravedlnosti. Nejupřímnější vypadá smlouva, když nevěsta v ní prostě dří, že oficiála školního do příbytku přijímá, nebo když v Mýtě r. 1585 Kateřina Krocínova o kantoru Nejedlém Husineckém v smlouvě dří, že ho nebere pro žádné zboží ani statek. ³⁾

Naproti tomu, když v Choceň r. 1617 bral si správce tamější školy Jan Jakobides (Polický?) Alinu, vdovu po knězi Danielovi Břečťánkovi Vamberském, správci duchovním ve vsi Vysokém Újezdě, dala v smlouvu psáti ona, že jej činí hospodářem nade vši svou spravedlností (která při ní byla patrna a zjevna), a on také tak psáti dal, že ji zmocňuje nade vši spravedlností svou od té chvíle; ale nenapsáno, kde tu spravedlnost má. ⁴⁾ Asi stejnou váhu mělo, když r. 1569 v smlouvu svatební kutnohorská vdova Salomena Žlutická psáti dala, že mistra Mikuláše Rakovského, Uhra, správce vysokokostelského, přijímá od té hodiny za mocného hospodáře do všeho statku, z něhož sobě vymínjuje pouze 20 kop č., načež vstavil ženich do smlouvy, že Salomenu přijímá na všecku svou spravedlnost, která mu po rodičích a přátelích náležeti bude, a že sobě z toho statku svého také 20 kop vymínjuje. Nápodobně v téže Hoře r. 1571 vzala do statku vdova Dorota Bakalárka správce barborského Pavla Hraběšinského z Tábora, vymínivši si 50 kop č., kdežto ženich, nemaje bezpochyby nic, vzal ji smlouvou do třetiny statku svého, „jako v tomto městě za řád se zachovává, spolu mějte děti nebo nemějte“. ⁵⁾

V smlouvě Vítá rektora Velhartického v Sobotce r. 1564 čte se, že Anna, vdova po kožešníku činí ho pánem všeho svého, on

¹⁾ Tamž. Kópíál č. 12. 42.

²⁾ Arch. univ. A. 14. b. 84.

³⁾ Jireček. Č. Č. Mus. 1883. 474. Jireček v Histor. Vys. Mýta uvádí 1585 kantora Zimu Jeronyma Husineckého. Bude to asi týž.

⁴⁾ Smlouvy svateb. v Choceň. Kniha z r. 1582.

⁵⁾ Nováček. Listář kutnoh. str. 12. 14.

pak že ji činí hospodyní nade vším, co má nebo — mítí bude.¹⁾ S opatrností r. 1598 vstavlil do smlouvy Jan Peldřimovský, kantor rakovnický, že obvěňuje Alžbětu kolářku, která mu oddala v manželství půl statku, také polovici všeho, co by mohl po svých přátelích, dostati nebo polovici statku, kterého by se mohl kde doptati.²⁾ Matiaš Dvorský příjímím Rozsypal, správce školní v Sobotce, máje sobě bráti bohatou kramářku Annu, v smlouvě svatebné r. 1584 o to byl hovornější, že pověděl, kde by svou spravedlnost mítí mohl: prý pod Oldřichem Felixem z Lobkovic a na Kosti, dědičným pánem svým. Na tuto nejistotu vzala ho Anna do všeho statku svého za hospodáře a hromáždníka, jen si vymínila 150 kop českých (patrně, že měla mnoho, a on zhola nic) a nějaký kus roli. Po pěti letech dala v knihu městskou psáti, že onen výmínek 150 kop odpouští, poněvadž se k ní pěkně manželsky chová.³⁾

Některý oficiál školní, ženě se, skutečný peníz do smlouvy svatební vstavlil, ale býval to obyčejně peníz nevalný. Takž na příklad r. 1532 Jiřík, kantor z Ledče, smluvil s Magdalenou, dcerou Jiříka Sperry v Turnově, že mu bude po ní věnováno do dne a do roka 10 kop gr. česk.; proti tomu že ji obvěňuje on 22 kopami; kdyby nevzal jejích deset kop věna, tož obvěňuje ji jen 12 kopami; při tom podle řádu, jestliže by Bůh ráčil je rozdělit do dne a roka, že vrátí šaty, pakli dá Bůh přetrvati den a rok, tehdy že se tím vším „společují na hromadnictvo“, co by koli prací a živností svou dobyli.⁴⁾ Z pozdějších let budiž uveden panie Johannys rektor, jenž v Pardubicích r. 1575 oddává příští manželce 16 kop grošů míšeňských, a ona, Magda, dcera Kohútova, věnuje mu „vše díl otcovský“. V témž městě Pardubicích r. 1579 Rafael kantor, syn Koukalův, ručí nevěstě 30 kop českých grošů, a ona proti tomu oddává mu „vši výpravu“. ⁵⁾

Z těch smluv zdá se, že oficiálové s málo penězi vyženili chudší nevěsty nežli kolegové jich, kteří neměli nic nebo jen kdesi cosi: doměnka na snadě, že, doufajíce i s malým statečkem zahájiti živnost, volili ženy podle zalíbení a srdce svého.

K s v a t e b n í m u v e s e l í svého oficiála školského městská rada odesílala dárek. V Náchodě r. 1608 sud piva dali k svatbě bakaláře Gabriele Doubka, rektora školního, velmi oblíbeného.⁶⁾ Jiní podle štědroty dávali, co bylo snadno na hotově, víno, obilí i maso, jež se při veselce mohlo spotřebovati. Aby oficiál bezpečněji k dárku se dostal, uctivě pozval pány radní k veselce. Mistr Martin Mathiades Písecký, správce školy kutnohorské, r. 1596 spojil s po-

¹⁾ Smlouvy svateb. ze Sobotky; č. 3.

²⁾ Arch. rakov. knihy smluv svateb. z r. 1566.

³⁾ Svateb. smlouv. sobotecké, rukopis z r. 1561. č. 26.

⁴⁾ Kn. turnovsk. zápis. Fol. B. 16.

⁵⁾ Kn. pardub. smluv z r. 1540. Fol. E. 4. E. 37.

⁶⁾ Hraše. Výpis z arch. náchod.

zváním úmysly dva; vstoupiv s děkanem Jakubem Melisseem a knězem námětským Petrem do rady před pány, nejprv prosil, aby páni ozdobili svou přítomností jeho sňatek, pak přidal druhou prosbu, aby ho šefmistři v své paměti míti ráčili, a kdyby jaká příležitost byla, živností nějakou ho podporovali, tak jako i prve to činvali. Zdvořili páni to slíbili, že sňatek přítomností svou ozdobí a živností že ho podporovati budou z vděčnosti za práci, kterou při vyučování vedl. Pro uctění hostů přidali půl druhého vědra vína moravského, ze špitála korec žita, korec pšenice a k tomu „skopec“. ¹⁾

Jiný školní kandidát ženitby, jakož víme z líčení hořejšího, dal sobě slíbění a zabezpečení nějaké městské písařství už dřív, nežli šel pánů zvát.

Rektor školy poličské, Jindřich Pražský, prosil r. 1611 městskou radu velmi žebrácky; prosil „fedrunku křesťanského podle umění literního jakožto potřebný kumpán ve své úzkosti“, utíkáje se „k Jich Milostem pánům poličským, aby jej k tomu veselí z lásky otcovské nějakou částkou obdařili.“ ²⁾

Proti tomuto rektorovi, jenž prosil po mendicku, z plzeňských kantorů jeden, jenž r. 1591 měl si bráti Voršilu Křištofku, bezpochyby bohatou, žádal, aby páni byli toho veselí přítomni a mimo to aby mu propůjčili kuchyni a trubače. ³⁾ Témato dvěma slovy sliboval veselku skvostnou a šumnou, aniž čekal panské pomoci.

Bylo by proti zvykům a době hřešeno, kdyby byli oficiálové před svatbou nepožadovali pod způsobou pozvání všelikých pomoci i přes pole, po daleku, po všech známých sobě pánech a městských radách. „K kterémužto pobožnému křesťanskému a poctivému předsevzetí na pánu Bohu předkem požehnání jeho vinšujeme,“ tak anebo tím rozumem městské rady odpovídaly, buď na pouhém přání přestávajíce, buď nějaký dárek příležitostně odesílajíce. Darem byly peníze i věci k snědku nebo nápoje. Ale Plzeňští r. 1569 mistru Strialiovi do Budějovic poslali po zvláštním poslu „šenk a klejnot“. ⁴⁾

K svatbě oficiálové podle zvyku oněch dob učení přátelé skládali veršované poety a přání; někteří dobrovolně, z lásky, jiní i na objednanou. Některé verše po humanisticku vyšnořené i do tisku se dostaly a dochovány našim časům pod titulem předlouhým, jenž se začínal slovem Epithalamion, In nuptias, Votum in nuptias. Martin Faberius Rakovnickan r. 1577 složil Votum in nuptias Duchoslava Tugurina Čáslavského bakaláře, když se ženil s vdovou Veronikou Chrudimskou, nejen po latinsku, jak obyčejno, ale i po řecku, což

¹⁾ Arch. zems. Opisy z Hory. U Nováčka v Listářu str. 54.

²⁾ Adámek. Č. Č. Mus. 1882. 79.

³⁾ Arch. plzeň. Protok. konšel. č. 20.

⁴⁾ Arch. plzeň. Lib. exped. č. 14.

poněkud vzácnější.¹⁾ Také když se ženil v Čáslavi bakalář Spira, mistr Martin Mylius Vodňanský (1616—1617)²⁾ s mnohými kolegy a přáteli složili básně latinské a řecké. A tak podobně jiní.

Oženěný oficiál školní, byv přijat mezi měšťany, živil se, jakož svrchu tknuto, buď písařstvím, druhdy i radním, což by dnes chlubněji znělo říditelstvím městské kanceláře, nebo přizpůsobil se obchodu městskému, k němuž ho vedla žena nebo pravovárečný dům, ježž vyženil. Vyznávaf r. 1542 bývalý učitel Bernart Krumlovský, měšťan plzeňský, majitel domu, dvoru, pivovaru, chmelnice, haltýřů rybích ve své poslední vůli, že si s manželkou společně k počátku živnosti pomohli, ale statek že si nadělal „hrdla svého opovážením často přes svět“.³⁾ To obchod byl.

Do řemesla bývalý oficiál nesměl, třebaže posmívala se takovým mužům satira, že musejí, neumějíce nic jiného, knoty k svátkům soukati; však by proti bývalému učiteli, kdyby zvěděli, že knoty souká, mydláři a svícníci se byli vzpírali zle.

Vyženivše některé kopy grošů, bývalí oficiálové svou inteligencí a čiperností obyčejně bohatěli; brzy nově kupovali domy⁴⁾ a dostávali se z měšťanstva do městských rad. K těm, kteří uvedeni pro příklad jinde, zmíněn budiž ještě Mistr Jan Piscis z Vysokého Mýta r. 1584 začav jakožto vážný stal se vzrostem svého jmění i přízní panskou r. 1617 konečně primasem v Hoře, ale hospodařil v obci i na horách zle a pro sebe.⁵⁾ Bohatě oženěný nejeden i bývalý nízký kantor — uvádíme jen svrchupsaného v Mýtě Nejedlého⁶⁾ — oseděl na křesle městského primasa. V Praze Staré ocitl se r. 1562 mezi konšely a senátory nejen Jakub Srnec Rochecanus z Varvažova mistr, ale téhož času (1563) v Novém městě zasedají v radě i dva bývalí kantoři Jan Sturm a Jan Mrkvička.⁷⁾

Že se některému přes vši čipernost společensky ani hospodářsky nedařilo, toť běh světa. Za takového lze uvéstí Jana Cyrilla bakaláře, jenž v Českém Brodě r. 1575 vzal si vdovu Annu i s „královskou“ hospodou, ale brzo tonul v dluzích, jichž mu s částí nadělal předešlý manžel Anin, tou nesnesitelnou měrou, že, zanechav všeho, uchýlil se do Nového Města Pražského, aby sháněl živnostku jinou.⁸⁾

¹⁾ V tiscích musejních v Praze leckteré Epithalamion. Jedno, tištěné r. 1570, svědčí mistru Jakubu Strialiovi Žateckému, když si bral Annu, dceru cís. rycht. Havla Horažďovského. Ono Votum Faberiovo čte se v Strahov. knihovně v kodexu „z Dobřenských“.

²⁾ Čermák v Posl. z Budč. 1890. 864.

³⁾ Arch. plzeňs. Kn. kšaft. č. 223. Fol. 227.

⁴⁾ Viz v arch. pražs. kn. č. 2088. Na příklad na fol. C. 19. 1479. Bartoš z Vilémova, někdy kantor u sv. Štěpána na Rybníčku, koupil dům.

⁵⁾ Dačický. Paměti II. na deseti místech.

⁶⁾ Arch. pražs. č. 1236. 34.

⁷⁾ R. 1585 se ženil, r. 1599 byl primasem a r. 1624 umřel jakožto císařský rychtář a veliký bohatec. Č. Č. Mus. 1883. 474.

⁸⁾ Miškovský. Naše Listy v Česk. Brodč. 1897. 10/1.

Kteří učitelé nesnažili se vážně o manželský stav, ti užívali, mladí jsouce, svobodného stavu svého druhdy dosti vesele ano i nevázaně. Tepe je satira slovy:

„Opouštějí grammatiku
šenkérky jim v lepším zvyku;
pilnější jsou hry a freje,
ne při jednom se to děje.
Radš by panny učili
nežli se se žáky cvičili.“¹⁾

V Kutné Hoře přes tu chvíli bývali oficiálové na radní dům voláni, a tu jim domlouváno, že jsou nemravně živi, že se dávají nacházeti v místech podezřelých, lidé prý na pány vznášejí, co oni učitelé i kumpáni a trunkáti mezi švadlenami dělají, s nimi do dvou hodin bývají, písně šeredné zpívají i tam po hospodách aneb v těch místech nenáležitých lžhají.²⁾ R. 1547 jim Horníci vyčetli, že dělají, jakoby žádnému ničím povinováni nebyli, ježto jinače než laici chovati se mají; jednomu z kantorů tehdáž vytkli, že kanturu sobě zjednal, a ne frej.³⁾ Rozumí se, že stejně tak jinde naskýtali se učitelé, kteří si vedli jako oni v Hoře.

Asi nebyl bakalář Václav Knobelius Čáslavský jediný, jenž z života nezdobného jizlivé známky sobě odnesl. Byl r. 1614 rektorem v Kolíně, zanedbával školu omlouvaje se, že chodí do Kutné Hory cvičit se v kázání, zatím chodíval s povětrnými ženskými po tancích a posvíceních; když pak nemoc projevila se mu na čele, Kolínští, bojíce se nákazy, trhali děti od školy; konečně na rozkaz konšelů bakalář od bradýře vyšetřen a od školy vypuzen jest. Stal se knězem.⁴⁾ Také z Moravy jednoho víme. R. 1542 školní mistr Bonaventura u sv. Mořice v Olomouci stěžoval si, že kantor má franconze, a že strach, aby nenakazil mládeže. Ta prý ze školy proto utíká.⁵⁾

Děvčata sousedů městských, zvláště deerky lehčího rázu, nadbíhaly oficiály švarné samy. Vzkazují konšelé kouřimští r. 1620 Adamovi Pokornému a Dorotě manželce jeho, proč přehlédají dečky své s oficiály školními se scházeti, aby se toho více nedálo, sic že budou všickni vězněni, dcera i rodiče.⁶⁾ Rektor na Mělníce, Jan Žák Litoměřický, r. 1611 žaluje na svého kantora Ondřeje Milivského (Milivenus), že děvčata do školy pouští, dává jim klíče; ostatně po tři neděle že doma nespál. Hříšný kantor v Pražské

¹⁾ Rozmlouv. Petra s Pánem. 1585.

²⁾ Z knihy memorab. arch. kutnoh. z r. 1542.

³⁾ Z archív. výpisů Šimkových, uveřejn. v Arch. Pam. XVI. 291 násl.

⁴⁾ Vávra. Kolín. I. 194. 196.

⁵⁾ Z arch. zemsk. moravsk. vypsal a sdělil dr. Jan Novák.

⁶⁾ Ku. kouřim. Manuál z r. 1620. Fol. 40.

universitě zavřen za to.¹⁾ V srpnu r. 1616 dostala se před soudce universitní zpráva, že tři sousedé u sv. Martina mimo školu jdouce k půldruhé hodině na noc, zaslechli v komoře kolegově nějaké ženské klechtání a smání; tu se pozastavili; jeden pak doběhnuv na faru, přivedl faráře, vnikli do školy a našli jednu ženskou osobu v kuchyni, druhou na schodech a třetí až pod krovy. Tehda odpykali oficiálové to pohoršení, jež učinili osadě a žákům, pouhým v universi napomenutím,²⁾ což jest za lehkomyšlnou darebnost zajisté málo; vzpomeňme jen, že ve škole bydlili spolu s oficiály též drobní žáci.

Tiže strestán byl r. 1617 podobný nemrava a kazisvět učitelský mistr Jiřík Sarkander Vožický, rektor u sv. Havla v Praze.³⁾ Choval přes tři neděle u sebe ve škole nějaké děvče, „nějakou opici“, jakž ji pojmenovali v žalobě své starší osadní farští, kteří násilně vnikše do komory mistrovy, našli ji. Sarkander vysvětloval, že je to nemocná, tu u něho že jen odpočívá, a on že s ní jest poutivě. Ale osadní připomenuvše mu, že již častěji ve škole „láryně“ měl, že na těle jeho cizích manželek košile nalezeny, vyhnali ho od své školy naprosto; tu nemohli mistři v akademii jinak, nežli den potom mistra Jiřího v koleji zavřítí do kurníku.⁴⁾ Dost podivno, že Sarkander mohl své neslušnosti provozovati tak dlouho, jsa se svou školou několik kroků vzdálen od Karolinum, od kolleje Veliké, kde jeho vrchnost akademická sídlo měla. Podobný Sarkandrovi byl Václav Faberius Kutnohořan. Ten, dokud byl v koleji pod přísným dohledem mistrů, měl povážlivé pletky milostné s kuchařkou; toho mistři nezvěděli; když však r. 1620 ženština za ním došla do školy v Brandýse nad Labem a zde s ním mezi žáky pobyla, toho dověděli se mistři, a požalovavše nad tím, že v tak zlé době směl toho se dočiniti, odstrčili ho na dva roky od zkoušky.⁵⁾

Z dívek některá se školními oficiály pouštěla se v milostné pletky zajisté s nadějí, že oficiál pojme ji za choť. Ale učitel, nevida příštího prospěchu, nejeden děvčete ostavil zrádně. Dosti bývalo žalob pro nedodržení slib manželský. David Slanský z Kosmačova, rektor v Rakovnicce, tak daleko zašel (anebo dal se donutiti, kdož ví), že poslal „přátely“ k měšťáku Jiřímu Bakaláři, aby mu dcera jeho Veronika k stavu manželskému byla zamluvena, ale pak si přece rozmyslil a nevyčkav, ušel do měst Pražských. Žaloval

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 377.

²⁾ Arch. univ. Listy kusé pod č. 20.

³⁾ Býval učitelem v Bělé, na Mělnice (1605); r. 1606 poslán za praedceptora k Samuelovi Radešinskému z Radešovic; r. 1607 byl učitem v Hradišti n. Jizerou, kdež se r. 1608 s farářem zle potýkal.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. a. 45.

⁵⁾ A. 14. b. 222.

potom až k císaři, jenž r. 1605 podal při duchovnímu právu.¹⁾ Co vyžadovala, nevíme.

Na některého oficiála snad také nespravedlivě bylo poličeno a sváděno. Aspoň kantor od sv. Havla Jan Nepomucký roku 1587 vypravuje s dojmem pravdivosti, že při právě duchovním křivě obvinila ho ze slibu manželského Kateřina Šrámkova, když pak ku právu přistoupil, Bůh nad stranou protivnou vítězství že mu dáti ráčil, takže jedním stáním od práva byl absolvován. Stálo ho to peněz hodně: 20 kop a koflík za 12 tolarů dal advokátovi.²⁾

Milostná dobrodružství učitelská druhdy jině, těžší následky po sobě zanechávala. Svrchu jsme dotkli, že roku 1545 Slanští uvrhli rektora své školy Václava bakaláře do vězení pro zmaření děvčete.³⁾ Uveden budiž onen rakovnický Jiřík Bakalář, jehož dcera, jakož svrchu psáno, poháněla do konsistoře učitele Davida Slanského ze slibu. Týž Jiřík, dokud byl sám bakalářem na škole, zapletl se r. 1575 s Reginou, mladou vdovou po Janu Rejčkovi. Ta pak odsouzena k pokutě patnácti kop míšeňských, poněvadž „plod svůj zaneště dala, čehož hovada lítá z přirození svého neudělají“, a bakalář Jiřík nucen vzít si vdovu chtěj nechtěj.⁴⁾ A z časů posledních uveden budiž Adam mladší Rosacín z Karlšperka, jenž Judith Rindovou z Tábora, když byl v Domažlicích na škole, obtěžkal a pak utekl se k rodičům svým do Sušice. Aspoň třikrát ho r. 1618 volali do university a naposled i do konsistoře.⁵⁾

Nápodobně Johannes, sukcantor v Litomyšli, vida následky svého poměru milostného, snažil se r. 1602 vdově Zikmundce seč byl pomoci; když nepomohlo skákání po stolech, uvařil ji chvojku a jiné kofení. Mrtvé dítě potom sukcantor v šátku odnesl na zahradu a tu je pochoval. Jenže bylo z toho nebezpečné opletání soudní, při němž šlo o hrdlo.⁶⁾

Ženky lehčího zrna druhdy z chytrých oumyslů sváděly na učitele svoje obtížení, ale tu obyčejně vyvázal oficiál snadno, dokázav lehkost mravů svoji milenky. Takž na příklad Anna Kolkova z Německého Záhoří na soudě r. 1574 dosti brzy upustila od Jana Rokycanského, kantora v Kouřimi, když jí ukázáno na jiné muže, jimž přála.⁷⁾ Proto také rektor školní a písař radní v Kníně, Šebe-

¹⁾ Archiv místodržitelů. Missiv. 108. 232. Zajímavě, že toho učitele Davida Rakovnického r. 1602 nechtěli přijmouti ke škole pro zlou pověst jeho. I vydal mu tehda stkvělé vysvědčení rektor universitní Jan Bystřický. V tom vysvědčení i toto: „Má pana otce člověka dobrého, ten kdyby věděl, že by se nenáležitě chovati měl a nedbalcem byl, jistě že by mu toho netrpěl, ale jej dobře, an s něho dosti moci má, strestal“. Dvorský. Paměti str. 106.

²⁾ Arch. pražs. č. 1122. process I. 55.

³⁾ Monum. univ. Prag. III. 125.

⁴⁾ Arch. rakovnický. Kopia. 1575.

⁵⁾ Arch. univ. A. 14. a. 95. Těž A. 14. b. 394.

⁶⁾ Arch. litomyšl. č. 120. Fol. 240. Knih. svědom.

⁷⁾ Arch. zemsk. O. 5. 168.

stíán Příbramský, když ho vinila r. 1601 Mariana z Knína, že ji pod slibem snížil, obvinění sobě k srdci nevzal, ale naopak ze žaloby posmišky své měl; dokázal, že „děvečka ta v nocích se toulá co sova“. Zbytečně k tomu připojil svoje pravidlo právní, že církev nemá souditi o věcech takových tajných, při nichž žádný nebyl.¹⁾ Stejně tak mládenci Johannesovi Piseckému, jenž býval při škole v Kouřimi, obtížená Anna, přítelkyně (t. j. příbuzná) sousedky kouřimské Lysé, na soudě konšelském r. 1599 nic víc nezpůsobila nežli pomluvu, o které, jsa na onen čas ve Stříbře, kdo ví, dověděl-li se. Anna byla totiž od císařského rychtáře hnána k soudu, že dopustila se dítěte. Prosíc rychtáře pro Boha, pro milosrdenství boží, vyznala na onoho učitele, že v noci k nim na komoru chodíval. Odsouzena jest k vymrskání, jehož by se jí bylo u praněfe dostalo, kdyby šťastnou náhodou vojáci městem táhnoucí nebyli ji právu vyrvali a osvobodili.²⁾

Dosti stop v pamětech o tom, že rozpustili oficiálové ani manželek, za poctivé sousedy provdaných, nenechávali svou laskavost na pokoji, a že mnohá, zapomenuvši se nad svou cti, dala přednost mládeci školnímu před manželem. A hřích svůj, jakž obyčejné přihází se, marně tajili a přikrývali milenci. Paní Jeremiáška v Litomyšli dosti obratně si vedla, a přec vyzraženo; roku 1592 trubac městský přišel do domu Jeremiášova a tajemně děl na označenou, že všecko ví: „Paní Marta, paní Marta, pan bakalář se hněvá!“ Na to ona honem: „Mlč, ať Jeremiáš neslyší!“ A hned mu hrst peněz z váčku svého dala, čímž se přiznala, a za chvíli zvěděl muž i pak soud litomyšlských konšelův.³⁾

I náhoda stala se zrádkyní. V sedění universitních mistrů brzy po Božím Těle roku 1616 žalobně přednášel prorektor, když onehdy páni mistři ráčili na výjezdu býti, že potkali bakaláře podskalského s cizí manželkou dost daleko od Prahy z háje nějakého vyjiti, a když páni ráčili mimo něj jeti, tehdy on se zadkem obrátil, ani salutace nedal. Bakalář citován, a mrzutost hotova.⁴⁾

Také někteří manželové byli ostražiti, a pro všetečnost oficiála školního nejedno manželstvo rozvedeno, nejedno rodinné štěstí ztroskotáno. Takž vyčítal r. 1576 Jindřich Suknička, pražský měšťan, ženu svou, Annu z Kačina, když byla v komoře v domě vedle Železných dveří zavřena nočně s bakalářem jilským Václavem Bydžovským; přivedl na ně rychtáře Taubmana, i vzata do vazby městské Anna i s „žákem“ čili bakalářem, jenž nadarmo snažil se vyskočiti oknem. Byl z toho soud o cizoložstvo a rozvázání man-

¹⁾ Kniha konsistorní v arch. roudnick. knížecím

²⁾ Kouřimsk. knih. svědomí. R. 1599. Fol. 203.

³⁾ Kn. svědomí č. 120. Fol. 128.

⁴⁾ Arch. univ. Listy kusé z oekonomik. pod č. 20. R. 1615 byl tam správcím Bydžovský Jakub. Nevíme, ten-li tu míněn.

želstva.¹⁾ A z téhož roku z téže soudní knihy pražské dovidáme se, že koželuh Pastucha nalezl ve váčku své ženy Lidmily hanebné listy, které jí posílal kterýs kantor; z těch listů vysvítal důkaz manželské zpronevěry, i protož utekla žena z Prahy do širého světa, a oklamáný muž chtěl se soudně hojiti na jejích přibuzných.²⁾

Některá vdaná byla jako posedlá, a cizí neštěstí nic jí nepobuhovalo: na příklad Mariana, manželka Adama Padyása v Kouřimi, dobře věděla, že kdys její teta Dorota Padyášovic pro kantora byla od muže pryč hnána, což jí sama r. 1600 v hněvu vyčetla, a přec potom lákala k sobě učitele, posílajíc jim věnce podle tehdejších zvyků na důkaz své lásky.³⁾ Aby z jiskry nebyl oheň, proto r. 1616 varhaník od sv. Štěpána v Praze rychle zažaloval v akademii mistra Jiřího Lukáše Záviše Velvarského, správce štěpánského a již určeného příštího rektora kutnohorského, že manželce jeho strhl prstének s prstu a nechce ho navrátiti.⁴⁾ Stav se rok potom (1617) knězem, Záviš přestal býti nebezpečným manželskému štěstí varhaníkovu.

Učitele v těchto mravnostních příčinách chorobné, perversní na čest starodávného officialstva s těží v pamětech najdeš. Jednoho znal Dačický. Píše o něm při r. 1590; slul Sixtus, byl mladý člověk na Žehušicích; upálen jest za živa, protože, maje sobě svěřenu mládež k cvičení literárnímu, s některými vlašské sodomství páchal. Byl odsouzen soudem hraničným, jež osadil Jan purkrabě z Donína, žehušická vrchnost.⁵⁾ Slovo sodomstvo není v pramenech vzácné, však udal-li některý farář (jako na př. r. 1618 v Rychnově farář Matěj Krocín učitele Matěje Karbana),⁶⁾ neb úřad městský obvinil-li učitele své, že se dopouští „sodomáfství“, tu žalobcové s mravním rozhořčením obyčejně přemršťovali kterékoli nevinnější přestoupení cudnosti, aniž při tom minili ono chorobné sodomstvo vlašské nebo jinou neřest nepřirozenou.

Jest-li v pamětech starých mnoho stop o tom, že officialové pro své bujně mládí naklonění bývali všelikterakým pletkám milostným, tož daleko víc nad to zápisů o jiném starém hříchu, jenž vzešel na vrch v XVI. věku vlivy z Němec,⁷⁾ stal se velmi obecným,

¹⁾ Arch. praž. č. 1058. 176.

²⁾ Tamž. Fol. 251.

³⁾ Kouřim. kniha. Mannál. Fol. 313.

⁴⁾ Arch. univ. Listy pod č. 20.

⁵⁾ Dačický-Rezek. Pam. I. 171.

⁶⁾ Arch. univ. A. 14. a. 92.

⁷⁾ Nebývalo tak ještě v XV. věku. Právě Butzbach, jenž chodil od r. 1490 po Čechách, že tou nádobou piva, kterou v Němcích (a v Hollandště) vypijí za den 8 neb 4 ženské, chtělyby napájeti deset Čechů týden. Jsou mírnější Čechové; neznají připíjení a nenutí nikoho píti z míry. Výtah z Chroniky Butzb. v Č. Lidu VI. 273 od Nováčka. V XVI. stol. však Čechové znali připíjení a nutili sebe na vzájem.

jemuž oddáni byli staří mladí, vysocí nízei, kněží i laikové, učení neučení, urození i lidé prostí. Bylo to opilstvo.

Satira vyčítá oficiálům, že jich lenivost jen z pití a besedování pochází; chodí prý i „na pálené, pití vzteklé a šálené.“¹⁾ Velmi veliký jest počet rektorských napominání universitních ke všem pražským učitelům, aby se neoddávali obžernému pití a při tom význačno, kterak rektorové obecně napominají nikoho nevyjímajíce. Z Bacháckových (1598 1611) napominání bylo by lze ustrojiti knížečku. Po smrti Bacháčka, o zdar českých škol z míry pečlivého, žádný rektor až do konce samostatné školy Karlovy neustával napominati a kárati. Roku 1619, v čase tak těžkém, volání správcové pražských škol, a tu jim rektor Karlovy akademie mluvil přísně, že po krémách se tlukouce mívají společenství s překupníky nebo ve svých komorách civice popíjejí a zatím žáci toulají se po hospodách. Vyhrozil, nepolepší-li se, že bude městským rychtářům dopuštěno, aby je chytali a zavírali do věže. Tenkrát se bránili učitelé, že ne všickni jsou takoví, jak se praví.²⁾ Roku následujícího (1620) universitní prorektor Petr Fradelius zase jim hospody vyčítá a oznamuje, že i náčelník církve pod obojí, pan administrátor (Jiří Dikast), se slzami do jich nezdárnosti toužil.³⁾

Také konšelé města nejednoho, ač to malou neslo platnost, když míra obyčejná viděla se jim býti překročena, volávali oficiály pro nezřízené pití na radni dům. Kolínští r. 1618 napominajíce svých učitelů, poněkud prostoduše diví se, proč tak nemírně piji u Káci Červenkové.⁴⁾ Zvláště Kutnohorští mívali pro tu vinu soužení; na podiv často vytýkali ji svým oficiálům. Tak r. 1599 volán mistr Jan Hubecius, mistorektor vysokokostelský, se svými pomocníky na radni dům, tu obdrželi výtopek, že ve škole nelhají, začasté se ven do hospod pouštějí a od lidu obecného ráno teprva domů přicházející se spatřují; po rynku do večera se toulají, v neděli hned od nešporu světsky po hospodách zpívají. Mistr slíbil, že dá pozor, aby to panské předložení nebylo nadarmo. A bylo nadarmo. Hubecius v malém potom čase volán, proč přední kolegové jeho, bakalář a kantor, napomenutí panské hned zlehčivše, po dvě noci již zase ve škole neleželi a k službám církevním najítí se nedali. Odpověděl, že něco toho bylo, ale že to napraví.⁵⁾

Konšelé snažili se leckdy přivésti nápravu tím, že žalovali akademické vrchnosti; na to bývaly pak citace do university a po nich někdy vězení kurník, ale hustěji jen pouhé napomenutí. Osadním sv. Petra v Praze správce školní, mistr Jan Bastnerus, svým nočním hospodováním a povýkováním tolik zlosti nadělal, že ho chtěli

¹⁾ Rozmlouvání Petra s Pánem. Konrada Hosa. 1585.

²⁾ Arch. univ. A. 14. a. 127.

³⁾ Arch. univ. A. 14. b. 10.

⁴⁾ Vávra. Kolín. I. 174.

⁵⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory. 1597.

r. 1620 i s žáky mimo čas vyhnati od školy; když pak žalovali, nadal jim žalovaný mistr Katilinův, a za to za všecko od universitní vrchnosti napomenut jest, aby se polepšil.¹⁾ Bylo vůbec těch žalob mnoho, a kdyby mistři za trest pořád ukládali byli vězení, byl by jednak universitní kurník nestačil, jednak by bylo učení ve škole mnohé vázlo zholá.

Za největší pijany mezi oficiály bývali pokládáni kantoré, ale musili učitelé všickni všudy začasť a obecně, ať jim to bylo líto nebo žel, doslychati, že jsou bachanti.²⁾

Najdeš sic pijany přes všecku řídlost zpráv již v nejstarší době školy městské mezi učitely klerikálními — již z r. 1380 povědom v škole jilovské kněz Jakub rektor a sukcantor jeho Petr, oba stejně pro hospodu káraní³⁾ — ale, jakož řečeno, vrcholem pijácké neřesti bylo XVI. století. Stejně tak bylo i v Němcích. Řád školní německý kde který o tom hovoří a snaží se pijáctvo zakazovati.⁴⁾

K mimořádným pitkám oficiálové školní užívali příležitosti a případnosti kde které. Byly tu výroční svátky a slavnosti, kde se píjelo víc a společněji, čtemeť na příklad, že na den božího Vzkříšení (r. 1613) ve škole týnské u pana mistra u přítomnosti kaplanovy propita ve vině kopa a 13 grošů.⁵⁾ Byla tu opilá doba masopustní, v níž správce školy se svými pomocníky i s žáky strojili se v maskary, jednali muziky a nočně i bíledně poptjeli z míry. Byly tu za příležitost v pití rozmanité slavnosti školské, zvláště kassatum, při němž školní oficiálové s žáky a někde spolu i s femeslníky chodívali po nákladnických a jiných domech, v nichž nadáli se obdržeti pivo a víno zadarmo a z lásky.⁶⁾ Mistr Stefan Turek ještě po létech, když už byl usazen v městském úřadě písařském, sváděl svoji nemoc (měl v hlavě od mozku velký zvuk) jednou na veliké učení, jímž se v mládí zabýval, jindy (r. 1594) však lazebníkovi pravil, že má bolest v hlavě od toho, když choďval kassatum.⁷⁾

Mimo veřejné všelikteraké příležitosti bývaly na veliké pití příhodny i měšťanské slavnosti rodinné, zvláště svatby, k nimž oficiálové rádi dávali se zváti, aby popívali a odkvasili. Nepohrdali, ani když na veselí do vesnic hývali pobízení.⁸⁾ Říkej si škola co říkej, oficiálové šli i na ves a nevraceli se ze svatby hned. Spíti

¹⁾ Arch. univ. A. 14. b. 9. 15.

²⁾ Horčička. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 9.

³⁾ V opisech Hist. Spolku ze zprávy visitačn.

⁴⁾ Monum. Germ. paedagog. I. 180.

⁵⁾ Arch. pražs. kniha zádušní. 1613.

⁶⁾ O mumraji masopustním a kassaci, jichž se zúčastnila škola sv. jindřichská r. 1613 za správcovství mistra Jakuba Žabonia, vypravuje r. 1615 sukcantor Samuel Mejtský v Acta rectorat. fol. 170. Arch. zemsk.

⁷⁾ Arch. pražs. č. 1060a. 373.

⁸⁾ Vyčítáno to r. 1622 bakaláři v Kouřimi. Manuál kouřims. str. 99.

se při takových slavnostech nepokládal si každý za hanbu. Aspoň kollega kouřimský Valentin Koptiades Přeštický, o němž již svrchu řečeno, v žalobě své r. 1612 píše konšelům o tom, že ho „trunkem hrubě přemoženého“ rychtář kvapně do vězení dáti chtěl, s takovým klidem duševním, jakoby se rozumělo samo sebou, že mu v tom jeho stavu měl rychtář pokoj dáti. Že školu svým směšným kláčením se po městě potupil sám, to ho ani nenapadlo.¹⁾

Konečně nutno uvést, že oficiálové podnikali školní pitky, ani nečekajíce zvláštních slavnostních příležitostí. Vypravuje ze svědků jeden r. 1584, že byl „některého večera“ pozván do školy Matky boží před Týnem, tu že byli páni mistři z kolleje i mistr Kristián z Koldína.²⁾

Na obyčejné pití mnohemu oficiálovi posluhovala domácí hospoda nebo krčma den co den. Kde bylo v městě víc hospod, nepřestávalo se při rozjatenosti na jedné. Takž pro příklad r. 1576 vypravuje soudu pražských konšelů Barbora, šenkérka od Koukole, že bakaláři předních škol pražských, Václav Bydžovský od sv. Jilji a Melichar Haldius z Neyenperka od sv. Štěpána v noci v pět hodin, jdouce z hospody od Cecků, tloukli na ni, aby jim otevřela a piva dala do konvice veliké a ne do džbánu, který s sebou přinesli. I dala jim do korbělčku malého za tři peníze, ale oni za to nechtěli nic dáti, než aby jim dala víc; potom odešli a nedali ani za ten korběl. Toť se ví, že bez velikého křiku a hádky nebylo.³⁾

Některému nestačily hospody; kázal sobě v noci donášeti pivo do školy. Toho se opovážil na pohoršení žáků i kantor Jan Klátovský u sv. Klimenta na Novém městě v Praze r. 1605. Dal se ve čtyři hodiny za noc do cejchování, a žáci musili mu pivo nositi u velikých nádobách.⁴⁾

Tomuto kantorovi a podle něho také jiným na veliké pití nestačilo služné ani akcidenet, a protož potkáváme se v pamětech tak často s šenkérskými dluhy. Gabriel Doubek (Doubecius) Německobrodský, pobýv od r. 1608 krátký čas na škole náchodské,⁵⁾ pozůstal paní Martě, měšťanina Bokka manželce v Náchodě, za vypité víno 24 kop grošů, tedy tolik, že byl nucen r. 1610 upsati jí na to celé své dědictví v Brodě. Otecké dědictví za víno! Kým div, že se k placení neměl lehkomyšlný mládenec. Měšťanka náchodská psala za ním do Mýta, kamž byl r. 1611 konfirmován, upomínala ho v universitě, odkudž rektor Bacháček zase psal do

¹⁾ Arch. musej. listiny kouřim.

²⁾ Arch. pražs. č. 1057. 227.

³⁾ Arch. pražs. č. 1058. 176.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 306. Těž Dvorský. Paměti. 340.

⁵⁾ Před tím byl správcem v Miličíně (1605), v Netolicích (1605), u Dohalského praeceptorem (1606) správcem v Rychnově (1607).

Brodu ne bez výtky a humoru, že dluh officiálův jest nesmírný, jakoby Doubecius chtěl v Náchodě všecko víno sám vypítí.¹⁾

Kterak sobě učitelé při pitkách krčemných chvíli krátili, o tom s příslušnou nadsázkou rýmuje satira souvěká; satirik prý pobyl v hospodě se školmistry schválně chvíli, aby z jich hovorů moudrých se něčemu přiučil:

„Byl jsem poslouchání pilen,
ano jsem v tom velmi zmýlen;
neb místo cisiojánu
učili se Grobiánu
a čtli o Biancifore,
ach, nastojte, na mé hoře.
Což jsem od nich zas pospíchal,
aniž jsem jich dál vyslyšal!
Jejich žáci, stojíc z zádu,
učili se z jich příkladu
od svých mistrů hned z mladosti
smíchům, frejům a marností.“²⁾

Spivše se, officiálové každý podle své povahy provozovali všelikteraké nepřistojnosti, jeden zlý, druhý nevinnější. Nejsnáze lze odpustiti těm officiálům, při nichž účinky nemírného pití jevíly se tím, že sebravše housličky nebo jiné hudební nástroje, chodívali městem a v nočním tichu houpali i vřískali. Takové učitele dva, bakaláře a kantora měli r. 1605 v Pelhřimově. Bakalář slul Václav Adami Kašovicenus; kantor se nejmenuje. Ti svorně spolu toulávali se po hospodách na housličky hrajíce, až konečně se pohádali tak, že bakalář chtěl kantora ze školy „vyhrýzti“, proti čemuž vzepřeli se Pelhřimovští, do Pražské akademie o svých officiálech neuctivě oznamující, že se naučil (toulaje se s houslemi) od staršího vola mladý orat; povolali prý je oba, poněvadž jsou v těch zbytečnostech a nedozralých smyslech sobě rovni, napomenuli je i přinutili k zápisu, že se polepší.³⁾

Horší následky svého pití ne jeden officiál jevil nemoudrou náklonností k nadávkám. Pokud nadával šenkérce, nemusilo býti ještě zle, ačkoli i tu na příklad r. 1611 kollega michalský Matěj Kultrarius Žatečan zavřen do universitního kurníku, protože nadal šenkéři a manželce jeho, když ho upomenuli z hospody odcházejícího, aby platil; sáпали se mu po klobouce, k čemuž on zvolal: „Koštuj, sakramentská šelmo!“ Musil je v akademii odprositi a nadávku od-

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 252. Vzácný případ, že učitel svatohaštalský (snad Václav Dikast) r. 1616 pro svoje pití zpronevěřil peníze od žáků sebrané, zapsán v arch. univ. 17. A. VI. 134.

²⁾ Rozmlouv. sv. Petra s Pánem. Konr. Hoza. 1585.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom 18. 292.

seděl.¹⁾ Ale ten případ je z řidších, šenkérky byly nadávkám zvyklý a nežalovaly snadno.

Větší nesnáze měl učitel, jenž v nestřídmosti své dopustil se některého nezdvořáctva k sousedům, na nichž záleželo, nercili, aby urazil konšely. Takž přijat od Staroměstských teprv po dlouhém prošení na milost kantor špitálu sv. Pavla Tomáš Koturinx, jenž se opíjel páleným a opilý jsa nepozdravoval měšťanů a svých patronů. Propuštěn jest r. 1615 z vězení s tím posměšným napomenutím, aby se opojujícím nápojem dokonce neobtěžoval, „vagantů“ zanechávaje, aby raději v špitále „svého tenoru zpíval“, s knihami, písněmi a modlitbami a ne s korbelem se zaneprázdněval a na posledy, jestli kdy dobré, poctivé lidi a své patrony potká, na tu starou školskou latinku „saluta libenter“ aby nezapomínal; nepolepši-li se, konšelé slibili mu, že ho dají do sroubku a pak že ho vyženou.²⁾ Mistr Martin Faberius Rakovnický, správce školy chrudimské, ušel r. 1598 vazbě pro nadávky primasu Šebestiánovi Kryštofovi jen po dlouhém s přátely vyjednávání; konečně, když se primas obměkčil, svedeno všecko na mistrův „podnapilý způsob“, v němž primasa urazil, a tak řeči „nestatečné“ jsou zdviženy.³⁾

Těž na „čas večerní a opilý“ kollega litoměřický Václav Arkadius svedl nepěkné mluvení, jímž urazil Jana Hanuše v Litoměřicích r. 1612, ale odprositi musil.⁴⁾ Když sobě r. 1618 purkmistr novoměstský mistr Václav Vlaveryn Nosislavský v universitě stěžoval, že Martin Bujacius, rektor martinský, přišel do domu jeho s „instrumentem“ a tu divně si počínal, foukaje a broukaje: byl pro svou opilou všetečnost (poněvadž strožil patrně kočičinu) zavřen mistr Bujacius do kurníku, a úloha mu dána, aby latinskou řeč složil, v níž by svůj čin omluvil.⁵⁾ Při tom mistr Vlaveryn oznamoval, kdyby sobě akademie neušetřoval, že by byl dal Bujacia do městské šatlavy zavřítí. Ještě v čas r. 1556 ukrotil rektor školy mělnické Pavel⁶⁾ svých konšelů rozhněvaných. Již napsali žalobu do akademie, ale přetrhali zase. Psali, že již několikrát Pavel rektor večerním časem jsa podnapit podstrky a posměchy některým spolupradním činil, neváživ sobě úřadu, konšelům trouput, jebáků naspílal.

Zlé následky mívaly rvačky, do nichž se opilí oficiálové pouštěli. Nebyl sic každý do bitvy vystrojen tou silou jako onen kutnohorský sukcantor (po r. 1572), jenž rohatinu kovářskou, která pět

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 274.

²⁾ Arch. pražs. č. 1292. 16.

³⁾ Kn. memorabil. Chrudim. z r. 1579. Fol. J. 2.

⁴⁾ Týž rok (1612) jest Arkadius měšťanem v Česk. Brodě. Manuál litoměřick. č. 33. 150.

⁵⁾ Arch. univ. A. 14. a. 101.

⁶⁾ Mělnick. kopiál č. 11. Fol. 71. Jméno Pavel přeškrtnáno. K mému zvláštnímu dotazu spisovatel a tajemník K. Zamastil odpověděl, že přeškrtnané jméno také čte za Pavla; jiné, druhé jméno z pramenů mělnických že není povědomo.

centněřů vážila, ze země zdvihal až nad hlavu,¹⁾ ale nejeden, daleko slabší, když pivo začalo účinkovati, směle pouštěl se do kohokoliv, ať pobízen, ať pobízel, rány rozdávaje i přijímaje. Podívejme se na některé povahy těch pijanských rvaček z blízka.

Jsou staré. Již r. 1394 zapsáno, že původem Machala sukcen-tora a žáků tři zabit řezník Babka v Bydžově.²⁾ Jan, kantor ze školy sv. Mikuláše v Praze a rektor Havel, majíce tovaryšstvo s nějakými krejčíři, z nichž první slul Dešperát, spůsobili r. 1535 u Perníčků velikou výtržnost a zranění. Přišedše do světnice, chtěli, aby Salomena, dcera Perníčkova, o plnou s nimi pila; toho nechtěla, nemohla. Tedy ji nutili. Ujala se jí matka, otec a nadali pijanům všem „flutků“. Jeden z krejčů šrámovité tváře tasiv kord pocházel po sednici a mluvil: „Kdo chce co na nás mítí a co se komu nelíbí, oprav sobě!“ Hospodář na to vzal trnož a pustil se do Jana kan-tora; v tom někdo shasil světlo, a bitva byla obecná i zlá. Ho-spodář trnož o kantora rozrazil, proti tomu kantor s krejčím pustili se do hospodáře, uťali mu ruku; kdyby ho žena nebyla vyvlekla ze dveří, byli by ho snad zabili. Když přišlo právo, vyskákali rvači oknem, jen učitelé sv. mikulášští zůstali beze strachu. V soudě konšelském Anna Perníčkova na místě maužela svého, který svou ránu bezpochyby životem platil, žádala, aby kantor a ostatní viníci hrdlo ztratili, poněvadž provedli „kvalt“ dobytou zbraní. Soud orteloval jen krejčího a kantora;³⁾ proveden-li hrdelný ortel nad nimi, či vyplatili-li se, o tom nevíme.⁴⁾

Z téhož podnětu jako svrchu líčeno — o připití nesplněné — vznikla r. 1580 v Turnově bitva mezi kantorem nejmenovaným a ševcem Frantou u Podušků. Kantor chtěl, aby mu švec splnil připití o plnou půlku vína, a když ten nic, kantor s přátely a po-mocníky svými pustil se do ševce, strhl mu „barskop“ přes hlavu a pryč divně s ním zacházel — a potom ševce žaloval ze svého zbití.⁴⁾

R. 1558 chtělo se svatohavelským učitelům zvésti zle. Byli vrženi do vazby, a když za ně farář jakožto patronus, zástupce a ochránce na radnici prosil, páni vzkázali, že ti mládenci nedrželi se tak náležitě a poctivě, jak na ně záleží; neb jsouce oficiálové a jiné majíce učiti, dali se v pítí s nevěstkou a užravše se, bili se a rvali a jednoho snad zabili; když je rychtář vzal do vězení, mluvili mu, že jich hoden není bráti a výše i birice chtěli v ša-tlavě práti. Však poněvadž jest příčina vkročila, totiž slavnost sv. Markety, že ti oficiálové budou potřebováni k zpívání v kolleji

¹⁾ Kořinek. Paměti. 215.

²⁾ Honza. Program. gymn. v Bydžov. 13.

³⁾ Arch. pražs. č. 1130. Fol. 50.

⁴⁾ Acta forens. arch. turnov. 143.

Veliké, protož se vypouštějí pod rukojemství a jen do téhodne. Po témdni postaví se zase. Tu zdá se, že lehko nevyvázli.¹⁾

R. 1531 soudně nucen byl kutnohorský kantor Daniel Jetlíkáv z Vysokého Mýta za těžké poranění, jež způsobil sousedovi Jarošovi, zaplatiti vdově jeho 50 kop grošů českých; peníz značný.²⁾ Drahně let potom v téže Hoře jiný Daniel sukcentor r. 1587 v hospodě po stolech skákaje pobízel spolupitele tak dlouho k bitvě, až ševcova Marešova syna ranil, že mu krve vyteklo, „jakoby hovado zabil“. Nucen k smlouvě.³⁾

R. 1588 vyskytuje se mezi hospodskými rváči také bakalář Matouš Hozius Mýtský, rektor v Kolíně. Nabili sobě se sousedem Hlaváčkem, a oba zavřeni jsou.⁴⁾ Kterous noc r. 1607 bylo v Kaprové ulici v Praze v šenkovním domě Jiřího Kapra z Kaprštejna boží dopuštění. Přišel bakalář Tomáš Kašovský, z Mostu rodák (Cassovinus), s tovaryši svými, mezi nimiž Ondřej scholaris a Martin, jenž v soudě knize psán Nestonius. Přišli s muzikami rozjašení. V sednici zastihli Zikmunda Brejchu a Jeronýma Muranského, oba víry katolické. Zdá se, že začali školníci. Potřásali kordem, v rozpustlosti pobízeli se o pár baněk, kterouž sázku o facky skutečně prováděli, rukama sebe a snad i jiné udeřující, až naposled z toho bitva vzešla. Když vyrojili se ven, očekával uražený Kašovský na Brejchu a Muranského při kostele sv. Valentina, volal na ně jeduňských šelem; druzi jeho vrhali kamením, ale výsledek bitvy pouliční byl bakaláři nepřizniv. Utržil si ránu sekerou a bodnutí rapírem. Konšelé v soudě nalezli, aby Muranský dal bakaláři za ránu a bolest 100 kop a Brejcha 50 kop. Nad to poseděli do dvou neděl u vězení.⁵⁾

Berounský kantor Ondřej Pacovský spiv se, pustil se do zápasu s Němcem, ale pochodil zle. Přišel totiž kterous noc r. 1573 do hospody k Šimonu Nechoďdomovi, jsa již dosti připitý. Přišel se sukcentorem Jakubem Pražským, jenž ihned lehl u kamen a usnul. Kantor, jsa čilejší, všelijakými slovy pustil se do přítomného zedníka Víta a do německého národa, k němuž zedník náležel. Domlouval se o Němcích, že jsou krkavci, šelmy. Němec dosti dlouho trpěl. Když pak jiní hosté jali se slévati svíčky nebo vosk na vodu (bylo v době tříkrálovské), kantor pobídl kohos: „Slijte Němci šibenici, já mu koupím provaz!“ I tu řeč, zdá se, že Němec strpěl. Ale když kantor, hledaje stále zlé vůle, konečně oslovil německého zedníka přímo, že jest německý zrádce a pes, nastala bitva, „chumleli se“. Vít udeřil kantora konvicí; hospodský zastoupiv učitele, nedal ho více bít; tedy oba upokojili se; v tom vzal kantor hrnec a mrštěl k Němci, ale chybil se ho, víc však již nepodnikl, neboť

¹⁾ Arch. pražs. č. 1233.

²⁾ Nováček. Listář. kutnoh. str. 5.

³⁾ Tamž. str. 42.

⁴⁾ Vávra. Kolín. I. 257.

⁵⁾ Arch. pražs. č. 1141. 360. 407.

měl zranění dosti veliké a škodné. Zapotácev se k spicímú kolegovi, strhl ho za nohy s lavice a děl: „Co spíš, vidíš-li, co mi udělal ten Švihlík?“ Při tom krví na něho cedil, maje ránu velikou, širokou. Subkantor rychle chopil nějakou skořepinu u kamen a stoje u dveří popřáhl na ně na všecky, ale nehodil, neboť hospodář vystrčil ho ze dveří slovy, když nepočínal, aby také nedokonával. Sukcentor padl s prvního schodu a letěl po hlavě dolů. Dopadnuv zvolal nahoru k hospodáři: „Nechť k tobě takoví chodí, jako jsi sám!“ Tím skončila se jeho věc. Hůř bylo kantorovi. Ten s těžší došel k lazebníkovi, aby ho uvázal na ránu; „skůro žádným okem nemohl hleděti, bylo zateklé“; měl s ním dosti práce, třikrát ho uvazoval, a koření mu pařil, až ozdravěl. Pak žaloval.¹⁾ Co vyžaloval, nezachovalo se v pamětech.

Mistr Jan Korineus z České Třebové, správce školy u sv. Mikuláše na Malé Straně, napiv se o jarmarce r. 1585 šel v sedm hodin na noc rvat se s nějakou vdovou, proti níž měl osobní hněvy; vešel na Uhelném trhu do domu, v němž byla podruhyň, tu ji popadl, skousal, zmačkal a jináč nevázně sobě nad ženským pohlavím provozoval. Potom vyšed, křičel dole, že hoří. Vdovy se ujali bratři dva z Loun, synové měšťana Vody, a ti zsekali mistra, odřali mu číšku u kolena, na levou nobu ho ochromili, bok mu probodli a takměř za umrlého odběhli ho. Při tom ztratil plášť a birét aksamitový. Advokát neurvalec, potom žalovaných, mínil, že měl býti mistr raději ve škole, v čemž měl ostatně pravdu, soud však oba Vody odsoudil.²⁾

Mistr Mikoláš Spissius Kutnohořan, rektor školy sv. michalské, s kollegou opivše se, šli kdys r. 1619 se svou rvavostí až k Panigráci nad Prahou, kdež učitele dítek, Jana Nymburského, zhaněli, snad i zbili a, jak on žalobně tvrdil, i věci nějaké mu pobrali.³⁾ V téže pohnuté době r. 1619 mistr Jan Makonius Mýtský, rektor od sv. Mikuláše Staroměstského, odpykal svoji nezbednost rvavou, z piva pošlou, universitní vazbou neobyčejně dlouhou. Na dvě neděle zavřen do kurníka; uznalitě mistři akademičtí pohoršení učitelovo za veliké. Sbil totiž se svými žáky písaře městské kanceláře Volf, jenž byl od osadních volen mezi inspektory. Volf Makonia napomínal s okna, aby v noci tolik nebouřil a žáci aby tak tuze nehlmotili, kamením netřískali; za to mistr nadal inspektorovi huncfutů, řka: „Co je tobě po tom, však jest škola mně poručena!“ Když pak inspektor školní seběhl dolů s kordem, neboť prý ho popadla zlost z častých urážek, a udeřil ploskou na žáka číhajícího s kamenem, aniž mu ublížil, správce školní Makonius kázal házetí žákům, Volf omráčen úderem od Makonia, jenž na něho sedl, zbit.

¹⁾ Knib. svědomí berounsk. Půjčil Amort v Berouně.

²⁾ Arch. pražs. č. 1136. 378.

³⁾ Arch. univ. A. 14. a. 114.

Žádal pak obšírnou žalobou mistrova potrestání a nápravy neb odprošení, při čemž významno, kterak onu odprosu odůvodňoval: prý není učitel jemu roven ani rodem, neboť svoboden není (byl kmecem člověk královny komory) ani měšťanem není, ani povoláním jemu roven není! V soudě universitním vymlouval se Makonius, že sic vsedl na Volfa a mohl mu učiniti, zač stojí, ale neučinil, spíš Volf klofcem jeho udeřil a oči jemu zmodřil. Než nebylo nic platno, odprosit inspektora musil a pak poseděl v kurníku.¹⁾

Že při této rvačce nešetřeno hřbitova, ani nelze zazlívati: dům Volfův hleděl do hřbitova, a mistr šel nočně domů do školy, která také byla u hřbitova, popadli se tedy, kde byli; ale nešetřnost k smutnému i posvátnému místu právem vyčítal kněz a mistr Filip, farář u sv. Jindřicha, sukcentoru štěpánskému, nejmenovanému, jenž roku 1548 spůsobil noční rvačku s jakýms Stanislavem, při níž se sehnali se všemi pomocníky na hřbitov cizí. Marně je tu farář napomínal, že to místo jest pro těla mrtvá. Pak žaloval sukcentora v radě.²⁾

Někdy oficiálové potkávali se při svých hospodských a častých návštěvách s tím nemilým následkem, že byli beze vší svojí viny od lidí výstupných a hrubých v hospodě uráženi a bití. To již tak hospoda přinášela s sebou. Takž zahodil se bakalář Jiří Sphaerinus Pardubský s dvěma žáky a přítelem svým do krémy „staroměstské“ v Náchodě kdys r. 1619; usadili se klidně za stůl, piva se téměř ještě ani nedotekli, a již sedlák Tobiáš Brůžků začal hledati zlou vůli, našel své soudruhy, a za chvíli byla bitva, při níž přítel Sphaerinův Václav Šamša utrpěl hrubou ránu kamenem mezi oči, „nejpřednější oud“. ³⁾ Jakub Luňák Tábořský, bakalář školy be-rounské, r. 1559 seděl v zástoli mezi řemeslníky u piva, kdež na posled tiše usnul. V tom pustili se řemeslníci do sebe, a bakalář nevinný, spící zraněn do krve. Vinil syna mydlářčina Vavřince z toho zranění, ale nevyhrál; v soudě sváděl jeden na druhého, a bakalář, jenž byl spal, nemohl s bezpečností na nikoho dokázati. ⁴⁾

V Plzni r. 1596 kterýs večer v hospodě Bartoloměje Stihlíka veselili se učitelé mezi sebou, nikoho se nedotýkajíce. Školní mistr (jméno se neuvádí) začal kratochvili, „kde půjde, aby šli za ním jiní,“ v tom jakýs Ottmar Adam popadl jednoho z mládců školních (oficiálů), a než se nadál vyzdvihl ho a udeřil jím. Dostal se za to na věž. ⁵⁾ V Kourimi r. 1599 seděl Burian Benjamin Vělvarský kantor mezi ševci a se sládkem Jiřím Kašnovským na pivě, nečinil nic jiného, nežli, když mu těsno bylo u stola, že odsedl stranou na lavici ke kamnům; šenkérka jala se přepisovati řád vy-

¹⁾ Arch. univ. A. 14. a. 119. 122.

²⁾ Arch. pražs. kn. č. 1420. fol. 157 (druhá paginace).

³⁾ Manuál náchodský z r. 1603; nepagin.

⁴⁾ Kn. appellač. č. 4. v arch. zemsk. str. 632.

⁵⁾ Arch. plzeň. Protokol. konšel. č. 20.

pitý kantorovi na tu lavici, a sládek i ševci, nepohodše se o zapísaný řád, dali se do kantora, popadali trnože, a když byli ven vystrčeni, přisahali, že budou na kantora čekat, by měli do rána očekávat. Při té šarvátce obdržel kantor některou ránu. Potom ho přepadli v domě Vratišovského, kdež mu dali pohlavek, až krvavěl, a když byli i odtud vystrčeni, napadli ho, když kráčel do domu literního, a zepřáli ho dřevem, až mu číšku na koleně rozrazili a téměř ochromili; pak je žaloval.¹⁾

V Lounech Jan Říhovic r. 1600 právě o Štědří den v hospodě u Šmubatů zhasiv svíčku mládence školní všechny bez příčiny tak zepřal, že ho konšelé odsoudili k pokutě deseti kop, ale pak mu polovic vrátili.²⁾ Na den nového léta 1617 v Rakovnici mistr Jindřich Daniel ze Semanína, správce školy, seděl v hospodě; za jiným stolem byli zdejší synkové, z nichž jeden Matěj Sedlčanského bez příčiny povolával na mistra kluků, huncutů a šelem plešatých. Mistr mu děl: „Můj milý jonáče, co jsem já tobě ublížil?“ Načež Matěj: „Pamatuješ si, že jsi mi, když jsme spolu v škole byli, kluků, šelem nadával, musíš sám takový býti!“ „Ale můj milý,“ odvece mistr, „nech toho, ty jsi tehdaž domestikem byl, a já terciánem, byli jsme sobě rovni, máš-li co, máš řád a právo, viň mne!“ Tak ho všelijak krotil. Ale na konec byla z toho veliká rvačka veškeré hospody; shrnuli se dohromady všickni. Mistr byl bez své viny bit.³⁾ V témž městě Rakovnice nad Václavem Obrmanem, bakalářem školním, provedl r. 1587 v hospodě nenáležitou výtržnost Jan, po sladovníkovi sirotek. Za to odsouzen na čtyři neděle do vězení, v kterémž dvě neděle musil za kládou seděti. Než posazen, slíbil „ke vši řehole“ školní i k jiným lidem pokoj všelijak zachovávat.⁴⁾ Z dlouhého trestu patrně, že bakalář Obrman byl raněn nemálo.

Mrzutá příhoda potkala r. 1611 bakaláře Adama Slovacia Vodňanského. Byl od nějakého Vlacha malíře raprem bez viny bit, a nad to ho ponocní vzali do vazby.⁵⁾ Však daleko hůře zběhlo se před tím jinému učiteli pražskému. Bez příčiny své, z bůhdarma, byl r. 1600 kantor týnský Jan Florian Pistor⁶⁾ Třebeňický v domě Jiřího Sedlčanského zabit. Seděl při vině s přátely: přisedla k nim Kateřina Bognarova, v témž domě bytující; když k večeru přišel též její manžel Němec Krištof Bognar (jináč Wagner), jeden ze společnosti, Zachariáš Rychlík Třebeňický, služebník z vápenice, u veselém hovoru objal Bognara, řka: „Zdráv buď, bratře Němče!“ Ale hned potom se svádili o ženu Bognarovu. Němec dobyl zbraně,

¹⁾ Kn. svědom. kouřimská. 1599. fol. 32; 245. 246.

²⁾ Radní registra. 1. A. 4. fol. E. 3. Arch. lounsk.

³⁾ Arch. rakovnic. V listinách (1617).

⁴⁾ Arch. týž. knihy ubrmanské zelené z r. 1545. fol. 187.

⁵⁾ Arch. univ. A. 13. b. 198.

⁶⁾ Otec jeho byl pekař Florian v Třebeňicích. Arch. pražs. č. 1062. 443.

zranil Zachariáše a kantora, jenž nic zlého nečinil ani netušil, probodl v boku smrtelně, tak že hned se skácel. Zdá se, že vztekly Bognar, oháněje se, kantora zabil bezděky a nerad. Aspoň dvakrát prosil umírajícího pro Bůh, co proti němu provinil, aby mu odpustil, ten však nedovedl mluvit. Správce školní mistr Ondřej Marchio Žďárský, přivolán byv, latině ku kantoru hovořil: „Quis tibi fecit?“ I zašeptal: „Hospes (hospodář) cum gladio.“ Víc nemluvil. Jakub Bělohávek Žďárský, mendik, „fochroval“ na umírajícího, až mu duše z těla odešla. Když pak Bognarovi nijak nebylo lze zabít přímo dokázati, přinucen jest k soudu božímu, aby totiž malik pravé ruky vložil do bodené rány mrtvého kantora, jestliže vinen, krev se na něho ukáže. Mrtvola vyložena na máry, rychtář přivedl ze šatlavy Bognara, ten položiv prst v ránu mluvil po rychtáři: „Nu, milý pane Jene, pokud jsi živ byl, dvakrát sem pro Pána Boha prosil, abyste mi oznámili, já-li sem Vám to udál, či někdo jiný, ale nic jsi mi neodpověděl; jsem-li sebou vinen, aby se nevinná krev nyní vylila!“ A jak jest prst zdvihl, hned se krev ukázala. Přítomní zvolali: „Dosti jest! krev se ukázala na něho!“ Platil-li potom hrdlem, neví se; knihy ortelů z toho roku není.¹⁾

Dejme tomu, že urážky a bití, jež přicházelo oficiálům školním z hospodského pití a z hustých návštěv veselých piteren přec nebývalo každodenní, ten nepěkný následek z oněch pitek však býval častý, že oficiálové zanedbávali povinnosti své ve škole i v kostele, nebo, majíce hlavu těžkou, že konali práce své povinné mrzutě a nedobře. Zajisté nebyl svrchupsaný bakalář Samuel, rektor nymburský (r. 1573) jediný, jenž vracel se z hospody ráno a učil žáky o mozku zbahnělem; nebyl kantor Laurin Rabin u sv. Mikuláše staroměstského (r. 1602) jediný, jenž vrátiv se z pitek buď dlouho na den vyspával, nebo místo školní práce tloukl a házel žáky malými po škole.²⁾ Takového způsobu následky pokládáme za daleko horší nežli urážky a bití v hospodě, neboť vystupují z mezí úzkých a vnásejí se s pohoršením a se škodou mládeže do školy.

Jestliže jsme položili tu několik dokladů o urážkách a bitvách oficiálských v hospodě a při pitce, jest doložiti, že od hrubých a nezbedných lidí bývali učitelé začasté uráženi a bijeni i mimo pitku a hospodu.

Uráželi je lidé intelligentní i nevzdělanci. Na příklad soused v Hofe Tomáš Martinides Slanský měl školy a studia jako oficiálové, ale neměl titule, a proto asi pýcha jejich vzbudila závist jeho až k nenávisti. Nadával jim kde moha a školu pod správou mistra Melichara Kolidia Solnického haněl. O škole děl, že je klukovská, o misterství Kolidiové pravil, že jest mistr a kat na rozhraní; mistr

¹⁾ Arch. pražs. č. 1062, 422, 427, 446, 449. Kniha ortelů z té doby schází.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 15. To prožaloval na něho farář Jindřich Vysokomytský.

prý jest i v pivovare, mistr ve škole, všechno jsou mistři. Také se chlubil, že by mohl verše Kolidiovy korigovati; vyzývavě vypravoval, proč ho mistr k školské disputaci nepozval a theses mu nedal, aby prý proti nim mohl disputovati; zvěděl by mistr dobře, nemusil-li by zůstat v zadu. Roku 1613 mistr Kolidius obvinil měšťana toho u konšelů, že haní a zlehčuje školu jeho, kollegy a žáky a šefmistři vyšetřivše, smířili a „z podstaty ubrmanské“ srovnali věc, ale Slanského zavřeli přec.¹⁾

Když chodil hrubý a nevzdělaný soused pražský Štěpán Lidera ke škole svatoštěpánské nadávat, neměl jiné příčiny než tu, že officialové mu byli velicí pani. Vypravuje r. 1583 Adam Fabricius Bělský, že po ta dvě léta, co byl kantorem u sv. Štěpána Velikého, častokrát jak ve dne tak v noci hrozné zlořečení Štěpán Liderů jest činil na potupu školy, volaje, že officialové někteří z rasů a biřiců posli a tu že chtějí rozkazovati sousedům; nebožtíkovi Janovi, starému kantoru, nadával, kterak on, Lidera, spíš se toho dočká, že kantor za město půjde (t. j. že bude kantor vyveden), a Lidera že sousedem zůstane.²⁾ Měšťanu Liderovi podoben záštim k učitelům onen prosták z Libenic, jenž veza hnůj nevyhnul se na silnici vozu, v němž jel s žáky mistr Václav Textorius Královédvorský, správce svatobarborský v Hoře. Ten, když naň kočí volal, aby vyhnul se a nehaněl, že tu jede učitel, zkrkl zuřivě: „Bodej je hrom zabil; znamenitej suksantor, šelmovští partyci, buďť já se viselcům rožnovským ještě vyhejbat.“ A hned napřáhal vidle hnojné. Vyhnul se tedy školní mistr do osení při cestě.³⁾

Těžkou vazbou u vězení, jež slulo Kaše, na Táboře r. 1610 konšelé zavřeli trubače Daniele, jenž beze vši příčiny sobě dané kollegovi školnímu Voldřichovi Příbramskému jináč Stuchlíkovi a Janovi Mýtskému, sukcantorovi, zrádci, lotrů, šelem a kolopletenců nadal, výboj na školu podnikaje. Officialové jsou právně na cti opatření, a trubač z vazby puštěn teprve na rukojemství 50 kop s doložením, že bez officialů tato obec býti nemůže, ale bez trubačů že býti může.⁴⁾

Některý official zlost neurvalcovu zaplatil zdravím i životem. Vykládají se ty zlostné hněvy obyčejně záštim městských synků, městské chasy, sousedů doma válených k učitelům, mladíkům vybroušeným a světem obešlým, kteří nalézali oblibu zvláště u ženského pohlaví.⁵⁾ Nejvíce bojů (ač také mnoho přátelstva⁶⁾ bývalo

¹⁾ Arch. zema. Opisy z Hory. 1618. Obšírná pře u Nováčka v Listáři kutnob. škol. Str. 133—138.

²⁾ Arch. pražs. č. 1120. fol. 205.

³⁾ Nováček. Listář kutnob. 131.

⁴⁾ Tábořský manuál. B. IV. a. 50.

⁵⁾ Č. Č. Mus. 1883. 475.

⁶⁾ V Náchodě roku 1536 pozvali přátelé řemeslníci kantora do hospody k „posazení“ tovaryše nového, a kantor šel mezi ně jako mezi své. Výpisy archiv. náchod. od ředit. Hraše půjčené.

s řemeslníky, kteří nebyli doma válení, majíce svůj povinný vandr. Však žáření v tom mohlo býti. O takovém zášti neurvalém, ať již vzniklo z příčiny jakékoli, ze všech měst a snad z každé desítky let najdeš některý doklad. Z mnohých vybereme některé na poznanou věci a lidí.

V nejstarší knize královédvorské při r. 1515 zapsána smlouva o kantorovo zbití, smlouva „o úraz, který přišel na kantora Jiříka od sladníka Trčky; poznáno bylo, že bez provinění sie jemu to stalo; i kterakž pak koli skrže přátely obdržáno jest na témž kantorovi, že toliko na tom přestal, aby sie s lékařem umluvil a jiné všecko promluvil.“ Úraz pošel, „z nelibosti, kterou jmel“ Trčka ke kantoru.¹⁾

Také z nějaké nelibosti r. 1540 Matěj, sukcentor od sv. Jindřicha v Praze přišel „k úrazu ohavnému“. Jakýs Kotlík se soudruhů nevině ho na zdraví „zhanubil“. ²⁾ Roku hned následujícího (1541) Pavel, rektor od Matky boží na Louži v Praze, viní Damiána, tovaryše krejčího, a jeho druhy, když pokojně odcházel se svým bratrem od paní Karpiškové a její kuchařky z domu, že na ně vpadli, bili je, sekali, takže Pavla rektora bratr od toho bití umřel, a Pavel tak hanebně zsekán a ztlučen, že o jeho zdraví malá již naděje byla; aby se byl jakýmsi májem nezamítal, byli by mu snad i ruce zutínali. Damián se vymlouval, že rektor se svým bratrem sami dali se do tovaryšů, svědectví Karpiškové a ostatních žen že mu neškodí, anť jsou to osoby lehké. Soud však Damiána vzal ve svoje trestání.³⁾

Jana, kantora od sv. Haštala, potkal r. 1563 nočně knihař Tomáš a hned pustil se do něho, vzal mu louč a sukni, při čemž mu zajisté několik ran přitloukl.⁴⁾ V Hoře r. 1589 kollega vysokokostelské školy Martin Mathiades Písecký viní osm výtržníků, že ho pro nic zbili, potkavše se s ním.⁵⁾ Jiný urvalec, Bartoň Brtik v Chrudimi vnesl r. 1561 svoji zlost proti rektoru domácí školy, Martinovi, až do kostela, kdež ho přede vši zbožnou obcí sbil. Ortel konšelský na onu dobu ani nebyl tak tuze přísný. Poněvadž prý Brtik na den Narození Pána Krista nic sobě toho místa svatého ani lidu, kterýž jsou se toho dne slavného k svatým modlitbám sešli, nevážil a nad Martinem rektorem výtržnost bitím provedl, protož v trestání 14 dní trvati má a k tomu Martinovi 10 kop českých dáti povinen.⁶⁾

R. 1582 jest v pamětech prachatických zmínka o tom, že kněz Mikuláš, farář v Skapci, když byl kantorem, takové zranění v hlavu

¹⁾ Rukopis v mus. zemsk. fol. 221.

²⁾ Arch. pražs. č. 1130. Fol. 409.

³⁾ Arch. pražs. č. 1130. 478.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 1236. 100.

⁵⁾ Nováček. Listář kutnob. škol. str. 46.

⁶⁾ Rukopis polenský; sbírka ortelů. Fol. 142.

obdržel, že lazebník Jiří měl co hojiti. Od hojení raněný kantor nezaplatil ani potom, když už byl farářem.¹⁾ V Dohalicích r. 1596 za času žní vesničané utloukli učitele Mikuláše Sartora; jinému, Pavlu Hanušovi Landškrounskému, r. 1598 vesničané ve Vratislavi zákeřně kládu položili v noci na cestu, a když přes ni upadl, ubili ho;²⁾ dvě léta potom (1600) správce školy vysokomýtské Řehoř Martinides z Prachatic nožem zbodán od krejčíře, měšťanského synka,³⁾ týž rok rektor a kantor školní na Mělnice nenáležité zbiti od tovaryše Jana Weyza; to bití srovnáno tak, že oba učitelé dostanou 15 kop od surového tovaryše, ježž těmi penězi zatím založil měšťan Šlapák; tovaryš však, maje peníze nahraditi, rychle odvandrovál.⁴⁾ Tři léta potom (1603) Jan Hessius Úhošťský, kantor školní ve Volyni, žaluje až k císaři, že od Adama Polivky, měšťana strakonického, zsekán a ochromen v pravou ruku.⁵⁾ R. 1610 zase zabit v Přelouči učitel Dvorský (Kurius), učinil mu to mlynář sekerou zákeřně;⁶⁾ pět let potom nožem zabit v Benešově učitel a kůru rektor Adam Lhotský ze Žebráka.

Vysvitá z elegie, která psána nad smrtí tohoto Lhotského, že souvěkovcům vidělo se ono zbití učitelů již jako nějaká epidemie. „Jaková zloba“, tak dle se v elegii, „uchvátíla zbraň proti Musám? Jaková to vzteklost poráží stádo tvé, Apollo? Není tomu dávno, co jsme žalostné hlasy vydávající oplakávali Kuria (Dvorského) od zadu sekerou skoleného; nedávno oddaný Musám zástup hořekoval nad ukrutným osudem mistra Voborského (mistra Jana ze Stříbra?) a nyní opět Lhotský, vychovanec jeskyní Phoebových, zahynul hrotem smrtedlného nože!“⁷⁾

Zajisté že nebyli učitelé při té rvavé stránce povahy lidské, která byla v XVI. věku neskrocená, vždy trpělivi. Poznali jsme to z jich života hospodského. Však také mimo hospodu nejeden byl, že svého protivce útočně popadl na potkanou. Ze starších dob připomínáme jen bakaláře týnského Jana Moravu (Johannes Moravus), o němž r. 1511 soudní kniha vypravuje, že, potkav na ulici doktora Racka z Doubravy, hned udeřil jej sekerkou a počal meče dobývat, ale paní manželka doktorova strčila jím, a on tak nechal.⁸⁾ V Hoře r. 1531 odsouzen kantor Daniel „mordu“.⁹⁾ Z pozdější doby uveden budiž onen sukcantor na Táboře, Václav Kralovic z Klatov, jenž

¹⁾ Arch. zemsk. Opisy z Prachatic. 1582.

²⁾ Jireček. Č. Č. Mus. 1883. 475. 476. 478.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. Fol. 75.

⁴⁾ Mělničtí piší o něho Kolovratovi Buštěhradskému, jehož byl poddaným. **Kopíál** mělnický č. 13. Fol. 31.

⁵⁾ Arch. místodržít. Missivae č. 111. Fol. 278.

⁶⁾ Bude to týž Dvorský Václav Jakobides, ježž od 20. října 1610 konfir- **movali** do Bydžova za kolleagu a správce kůru. Arch. univ. A. 13. b. 425.

⁷⁾ Jireček v Č. Č. Mus. 1883. 476.

⁸⁾ Arch. musejní. Rukop. 3. G. Fol. L. 2.

⁹⁾ Arch. zemsk. Opis z Lib. senten. z r. 1510 v arch. horsk.

protivníka svého Voldřicha Trubače r. 1562 zabiv již již na kata byl odsouzen. Dle svědectví Kateřiny, Voldřichovy manželky, navedl prý sukcentor mendiky studentské, z okna vyhlédaje, aby zbili bratra Trubačova, pachole nemající let. Proto prý Trubač rozběhl se hněvivě do školy, však tu ho kyjem sukcentor smrtedlně ranil, takže od té rány z světa sešel. Sukcentor sic tvrdil, že se bránil svému násilníku, jenž dobytým tulichem dotíral na něho, ale konšelé táborští r. 1563 odsoudili ho hrdla.¹⁾ Než sukcentor se nedal. Appelloval do Prahy, a tu ortel tábořský napraven tak, aby učitel přísahou se spravil, že se musil brániti, když protivník jeho s dýkou do školy, do místa pokojného, vnikl.²⁾

O tom, že učitelé útočili na lidi sobě nelibé také jazykem, urážkami, mnohá kniha soudní, v níž takové svády obyčejně směřovány, svědectví vydává; podotýkáme jen, že při zlosti nešetřili ani ženského pohlaví, k němuž jináče bývali z míry laskavi. Jen dva charakteristické doklady. R. 1580 měštka chrudimská Zuzana Řeháková viní mistra Martina Faberia Rakovnického, správce školního, že jí ublížil na poctivosti „řečmi netrpělivými“. Konšelé chrudimští uraženou paní, jež nemohla a nechtěla trpěti pohanění svého, s mistrem konečně smířili.³⁾ A r. 1602 viněn Eliáš, bakalář v Pelhřimově, u vrchnosti universitní od měšťana Václava Cziezmanského, že napsal proti jeho manželce hanlivou ceduli — cibuli.⁴⁾ Byli tedy oficiálně školní vynalezaví v hněvech svých.

Tím bychom byli s vyčítáním slabostí, jimiž učitelové starodávni se prohřešovali, hotovi. Jiných, než jak tu dosavad líčeno, najdeš s těží. Jsou zmínky — ale řídké — o skutečích krádežných, tedy velmi nízkých, podlých; však obyčejně objevují se na konec jakožto holá podezření. Tak na příklad r. 1574 Šimon, farář bzenský (Bezno), křivě nařekl Felixu, rektora z Benátek, že kradl cínové nádoby, řezal svíčky, podpisoval se knězem.⁵⁾

Jest dosti významno, kterak snadno a lehkomyšlně mohl nárek krádežný i při učiteli vzniknouti; o tom vypravuje pražská soudní kniha r. 1569. Bylo v masopustě; jakás pražská paní Marta strojila žákům oběd, pozvala hosti obého pohlaví, přišel též nejmenovaný bakalář od sv. Vojtěcha. Žáci se najedli a odešli. Ostatní společnost bavila se při dobré vůli dál. Prý hráli a bakaláře „lektali“. V tom jakés pauně Saloméně ztratil se prsten. Zdvihla pokřik, že bez něho nechce býti. Radili, aby došlo se k Vlachovi lékaři, u něho prý pacholátko „umí hleděti do kamene“ (v němž obraz zlodějův shlédne a poví); někdo seběhl honem k hadačce, ale ta nemohla v noci při svíce hleděti do kamene tak jako ve dne; neviděla a nepověděla

¹⁾ Ortely v knize kouřimské v Česk. Museum. Fol. 48.

²⁾ Zemsk. archiv. knih. appellač. č. 4. str. 1544—1546.

³⁾ Lib. memorab. Chrudim. Fol. A. 7.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 165.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. O. 5. 158.

tedy nic. Zatím hledali prsten všude, až jedna z žen vytasila se s obviněním přímým, ukazujíc na bakaláře, prý žádný nemá prstene nežli on. Po těch urážlivých slovech nastala scéna v dnešních našich poměrech společenských snad nemožná: bakalář se přede všemi svlékl až do košile, aby dokázal svoji nevinnost, všickni ostatní svláceli se též a zouvali; pak se dávali ohledávati, až prsten nalezen za řadry sousedky jablečnice.¹⁾

V tábořské knize smolné r. 1562 nahodila se nám zmínka, že v Jilovém rektor školní Henrikus byl pomocníkem lupičů, že jim psal odpovědnou ceduli, již měli býti Tábořané postrašeni. Je to zmínka o učiteli v černé knize ojedinělá, a když povážíme, že tu hanebnost o rektorovi vypravuje zločinec na mukách, nemusí býti věc dokonce pravdiva.

Tolik o hříchích a slabostech bývalých officialů. Úhrnem jsou to hříchové mladých, bujných lidí, a nikoli tak těžcí, aby volali do nebe o pomstu. Činů, svědčících o hluboké zvrhlosti mravní, při starodávných učitelích nehledej. Najdeš obyčejné lidi literních proti laikům nadutost, která byla a jest dosavad spíš směšna nežli nemravna; najdeš i nepořádnou náklonnost k ženám a číši, slabost, která jest tak silna, že nikdy nezahyne, najdeš mladistvou prehlivost jazyka, k hrubým nadávkám a urážkám hned hotového, bujnost ruky k ranám ochotné, vlastnosti, jež ouhrnkem souzeno ani tolik hlubokého zla nenadělaly, jako když našich dnů závistivý a zlý protivce při zjemnělých na pohled mravech tužšími společenskými a právními řády nucen jsa ruku i jazyk veřejně krotiti, po straně oklikou i zbaběle jedovatým jazykem i perem zasazuje rány nezhojitelné.

Kdybychom sobě naposled dali otázku, kterakou účast mívali učitelé v politickém životě veřejném, nesmíme zapomenouti jich mládí a přechodného stavu, v němž žili. Není pochyby, která věc hýbala myslí českého národa radostně nebo žalostně, ta nemohla netknouti se mladých officialův, ale o nějakém činném zasahování u veřejnou práci, jest málo potuchy. Odstoupivše od školy po několika málo letech, učitelé potom teprv jakožto přední z měšťanů řídili obce, řídili politiku měst až do katastrofy, kterou nezavinila města. V těch posledních válečných a zoufalých dobách našli jsme bakaláře v Chlumci, Matěje Skálu Lounského, jenž tak byl u veřejných bězích činný, že hejtman Chlumecký, Klusák z Kostelce a na Vobědovicích, r. 1620 v záti kázal ho zavřít, aby neškodil. Vzbouřil totiž sedláky po všem kraji, a to dvakrát po sobě. Z vazby panské dostal se konečně do vězení kolleje Karlovy se vzkázáním Klusákovým, „že by se v tom kraji nestalo nic dobrého“, kdyby bakalář nebyl zavřen.²⁾

¹⁾ Arch. pražs. č. 1056. 95.

²⁾ Arch. univ. A. 14. b. 34.

Před tím v krutém roce 1611 vidíme všechny pražské učitele i s dospělejšími žáky, kterak se zbraní v ruku po boku měšťanstva odhánějí od hlavního města zlotřilé vojsko pasovské.¹⁾ Kdy bylo potřeba, zajisté ruku k dílu přikládali na dobro veřejné. Jináč za celé XVI. století nekonečné války turecké zaměstnávaly mysl. Bakalář Valsa v Ústí nad Labem byl všecek rozrušen, když se r. 1531 omylně dověděl, že umřel Karel V., od něhož tehdáž doufány kdo ví jaké činy proti Turkům. Psal do Kolína ustrašený bakalář, kterak se u nich rozpráví, že by císař křesťanský umřel: „Pane Bože“, psal, „rač dáti, aby nebylo.“²⁾ Ovšem že nebylo, ale Turci přes to rostli, a Čechové se krvavě za Uherské království naplatili po celý věk. Větší přímou a pronikavou činnost veřejnou lze při učitelích pozorovati u věcech náboženských. Oni byli své víry rozšiřovateli a utvrzovateli. Některý, jak již lidé jsou, když připadl nátlak, zemdlel. R. 1581 zapsáno v jezuitských pamětech, že pater Balthasar přivedl do Prahy z litomyšlské školy kacířské officály, jež byl převrátil na katolictví. Týž rok zapsán též nějaký mistr Florian, který odpadnuv od svých, stal se působením jesuitů katolíkem a dán na školu do Budějovic.³⁾ Ty dva zápisy však pokládáme takřka za bílé vrány.⁴⁾

Kterému učiteli nezdařilo se dostat se ze školského zaměstnání do jiného zištnějšího, takže mezi žáky sestárnul, ošedivěl, tomu bylo, neměl-li svého nic uspořeného, krutě zle. Výslužné nebo pense učitelská jest v starých dobách nad míru vzácná věc. Jedna převzácná zmínka o ní děje se v Jindřichově Hradci při r. 1617. Tehda konšel usnesli se, aby kantorovi Hořovskému pro sešlost věku jeho a služby při chrámu učiněn byl „provision“, jehož se mu dostáváti má každoročně až do smrti jeho. Měl bráti měsíčně 30 grošů míšeňských, ze dvora obecního čtvrt hrachu, čtvrt krup, vědro másla, jeden sýr a 3 kopy grošů na dříví; ze špitálu měl míti týdně pecen chleba, 3 libry masa a piva „dle obyčeje za osobu“. ⁵⁾ Kutnohorští r. 1534 dali nejmenovaného bakaláře, jenž k školské práci již se nehodil, „na žádost přátel“ a pro chudobu jeho do městského špitála mezi chudé, ale na ten způsob, aby chvály boží pílen byl, psal,

¹⁾ Tisk univ. knihov. 8. E. b. 44. Acta litter. Voigt. I. 1.

²⁾ Z archivních výpisů musej. archiváře Schulze.

³⁾ Knih. strahovsk. Diarium colleg. ab anno 1560 OO. N. 21. Zápisy v lednu a v listopadu.

⁴⁾ Po národnostní stránce zle uvozuje se Jan Turka Německobrodský r. 1614, tedy právě v době, kdy Čechové proti Němcům pomýšleli na nutnou sebeobranu. Byl Turka kantorem u sv. Havla a prý mluvil (arch. univ. A. 17. 27. 455.), že lituje, že narodil se v České zemi, a kdyby v konsistoři všechny faráře v bromaďu stloukl, nemohli by se přirovnati k jedinému doktoru německému. Ošklivé slovo, pravda, ale vyšlo patrně z osobního hněvu, a tudíž vážně bráno býti nemůže. „Odrodilem“ zove ho za to v svých Pamětech o škol. Dvorský; i v rejstříku pod heslem „Odrodilec“ míní Turku nebo Turka.

⁵⁾ Arch. hradecký. Manuál z r. 1615. Fol. 98.

ministroval, dříví časem sekal a, čímž by mohl, posluhoval, holoubata sbíral, a Te Deum laudamus zpíval, poněvadž jest kantor dobrý.“¹⁾ Konec o to žalostnější, že směšný zároveň.

Jináč nalezneš pensi v XVI. století bezpečně jen při praeceptorech dětí císařských. Tak král Ferdinand, maje praktické finanční zásady, takovou jednu pensi přivtělil k velikému důchodu biskupa olomouckého; ten ji měl vypláceti, ale vyplácel nerad. Roku 1546 král píše mu hněvně, že zadržuje vyjednanou pensi praeceptoru synů císařových, proboštu litoměřickému,²⁾ jenž s syny našimi v Nidrlantu znamenité útraty vésti musil; nechať bez zadržování pensi zpraví.³⁾ Na zřízení pensí učitelských u oněch starých nikdo hrubě nepomyslel, ani officialové ani ti, kdož obce řídili, věděliť jedni i druzí, že učitel slouží škole dnes a zítra je kdes.

Došli jsme k posledním věcem: k nemoci a k smrti. Učitelé byli lidé mladí a trvání při škole nedlouhého, proto zpráv toho způsobu nemnoho. Rostonal-li se těžce, při mládeneckém živobytí a stísněnosti v školním domě nemohlo takové stonání a umírání než velmi smutné býti. Dne 2. ledna r. 1612 Jan Gamaryt z Rovin, přední měšťan z osady sv. Štěpána Velikého v Praze a bezpochyby inspektor tamější školy, oznamuje universitě, že sukcetor David Mikrolovčanský nebyl od pátku spatřen, až teprva věřejšího dne páni úředníci jeho komoru dali zámečnickovi odemknouti, a tu jest mrtvý nalezen a po těle modrý, jakoby nějakým sochořem byl zmlácen.⁴⁾ Což to zlá byla smrt mladého muže v komůrce školské v mrazu a v opuštěnosti!

Dal-li se official na delší stonání, tož nejlépe bylo, když ujal se ho některý milosrdný soused, u něhož přeležel. Osadní u Panny Marie na Louži v Praze byli r. 1610 tak srdeční, že nemocnému officialovi Danieli dali k nemoci kopu a 24 grošů a zjednali mu ženu hrobnici, která ho za 30 grošů hlídala a po smrti zmyla.⁵⁾ Na proti tomu osadní malostranského sv. Mikuláše, když se jim r. 1602 rozstonal správce Tomáš Smicheus Turnovský, honem žádali v universitě za jiného správce, aby se nemocného i všech k němu závazků zbavili. K té tvrdosti odpověděl jim rektor Jan Bystřický z Bochova, že by to bylo s ubližením privilegií, kdyby jeden učitel na druhého podán býti měl.⁶⁾ Nápodobně nucen psáti rektor Marek Bydžovský roku 1603 do Klatov, když se opatrní měšťané tamější chtěli na kvap zbaviti nemocného správce Abrahama Rusína. Správně ptal se, proč ho nezastane kollega?⁷⁾

¹⁾ Z archiv. výpisů ředitel. Šimkových.

²⁾ To byl Jan Hazenberger, slovoucí též Horák z Milešovky.

³⁾ Arch. místodržit. Missiv. č. 38. 101.

⁴⁾ Arch. univ. A. 13. b. 222.

⁵⁾ Kn. zádušní v arch. pražs.

⁶⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 17. 13.

⁷⁾ Dvorský. Paměti. č. 186.

Kšaftů oficiálních není v knihách mnoho. Jednak mladí lidé na smrt nemyslívali, a kromě toho oficiálové školní málo svého na odkazy mivali. Ještě nejspíš kantorský kšaft shledáš.

Na poznanou zmíněn budiž kšaft Martina Jehněte, jenž byl r. 1548 kantorem u sv. Martina v Praze.¹⁾ Jehně z Chomutova, kantor, činí nejprv dva poručníky kšaftu svého; peněz hotových má 49 kop 30 grošů míšeňských; v svrščích uvádí sekret stříbrný pozlacený, tři prsteny stříbrné, jablko též ze stříbra, sukni flanderskou, kožich oděvací spratkový, flandrem posítý, jiný kožíšek otáhlý; dva kabáty tykytové, jeden barvy zelené, druhý červené; poctivice (kalhoty) troje, totiž soukenné, kožené a zvířecí; košile tři, z nichž dvě se zlatem, třetí beze zlata; na hlavu měl jeden biret soukenný, druhý aksamitový, ale starý; kromě toho čepici vocasovou, klobouk „okrouhlý“ a kmentovou karkuli. Víc šatu Jehně neměl. Poznáváme, kterak se strožil. Z ostatních svrščů kantor v kšaftě svém uvádí dvě peřiny, dvě podušky, nějaké prostěradlo, a koltrynu malou; z nádobí měl jen půlpinetní konvici a žejdlík; misu, misku. Tedy všeho skrovně jako stěhovavý mládenec. Ze zbraní, bez nichž nikdo tehdy nebyl, kantor v kšaftě zapisuje si tesák a ručnici. Na stěhování a skládání věcí svých uvádí dvě truhlice, dva soudky, dvě tašky aksamitové a dvě malované škatule. Knih zevrubně nevyčítá. Jenom v druhé půlce kšaftu odkazuje Zákon český knězi Havlovi, faráři u sv. Martina, spolu se šesti kopami peněz; Johannesovi Liturgovi, bakaláři od sv. Martina, odkazuje mimo některé šaty Virgilia, knihy kuchářské a jedny partes quinque vocationum, druhé quatuor officia a třetí partes, na nichž jsou „proporcii a tenori“. Jiným lidem ještě poroučí jedny partes, na nichž officium Spiritus sancti, a druhé, jež označuje slovem Signori. Orygovi kumpánu oddává partes, na kterýchž jest Patris sapientia; Petru Polákovi, kumpánu, dává kopu a „tenori světské“; Václavu páterovi šaty; půl třetí k. přikázal na opravu školy martinské a, co zbude peněz mimo pořízení, vše k záduší přičkl.

Jiný kšaft kantorův z r. 1555 jest méně pestrý. Týká se jen peněz. Psal ho a sekretem svým spečetil Jan Sylvan, kantor školy Matky boží na Louži v Praze. Začíná se ve jménu boží a nerozdílné Trojice svaté. Amen. „Já Jan Sylvan, nebožtíka Matěje syn z Tábora... leže v kázni boží... pořízení o podílu mém po rodičích v slavném městě Hradišti hoře Tábor... činím.“ Osadním své farnosti na opravu božího domu odkazuje 10 kop míšeňských; Pavlovi Sedlčanskému, bratru Jana Voza, píše staroměstského, 4 kopy a zbytek bratru svému Martinovi. Ten kšaft byl r. 1556 podán do rady městské, která ho vysvědčila a stvrdila.²⁾

Kratičký byl kšaft kaňkovského kantora Jana Misena (Stříbrského) Klaudia roku 1572. „Cožkoli statku svého mám..., ten po-

¹⁾ Arch. pražs. č. 2142. Y. 14.

²⁾ Arch. pražs. Listin. IV. 3823. Ukázal archiv. dr. Teige.

roučím . . panu Tomášovi Ganymedesovi, bakaláři, tak aby jemu na to žádný nesáhal . . Také to oznamuji, že žádnému nie dlužen nejsem, kromě Jakubovi Stříbrskému z váhy 20 gr. českých, ale má na to lamentaci mé a jednu knihu o rytíři křesfanském. Orlojik také poroučím p. T. Ganymedesovi. A z toho ze všeho aby vydal Markétě babě, která mne hlídá, kožíšek otáhlý, barchanem pošíť.⁴⁾

Zevrubných inventářův o statečku officiálském neznáme mnoho, ale, pokud psány a zachovány, svědčí k dobré chvále nebožtíků, neboť z nich patrně, že byli knih milovní a že jich měli při své chudobě druhdy dost. Takž na příklad r. 1609 v máji donesen do university inventář svršků po zemřelém v Praze kollegovi Matiaši Stupanovi Jimramovském. V statečku jeho chudém byl plášť, kabát, kalhoty, košile chatrné ceny, tři koláry, dvoji punčochy, čepice, meč a dýka. Toť věru málo. Ale za to partesů na pět, šest, osm hlasů měl hromadu; mši jednu na osm hlasů; hymny a Invitoria na pět hlasů, a k tomu nějakou knihu cantilenarum. Tedy zpěvák byl asi nikoliv netečný. O jeho snaze po stránce školské a vědecké světle hovoří tituly asi třiceti pěti knih, jež nalezeny v jeho majetku.

Byla v nich díla filosofská: Dialektiky Sonleuterova a Caesariova, Velcurionis Commentarius do Aristotel'ské fysiky; Problemata Aristotelis, Lektionen dialecticae; Praelectiones in logicam; Textoris Prolegomenon in quaestiones De anima. Z filologie nalezena u nebožtíka kollegy Stupana: Balthasari Theodori Res Virgiliana, Corneli Valerii grammatica, nějaká prosodie, Ovidiovy Metamorphosy; Valerius Maximus, listy Ciceronovy; grammatica Linaccrova, Elegantiae pueriles Jiřího Fabricia; Melanchtonova grammatica latinská, Krušiova řecká a ještě nějaké compendium mluvnické; Enchiridion Theodora Morellia ad verborum copiam; nějaká syntaxis, Prolegomena in Horatium a Plutarch.

Stupanus všimal si také theologie; nalezeny u něho theologické disputace Huniovy; Ramovo De religione christiana, Muskulovy Praelectiones, theologie Alexandrova; nemoblo ovšem u něho scházeti Písmo a výklady k němu; měl Nový zákon řecko-latinský; Melanchtonovy Annotationes na evangelia. Také knihu církevního práva měl. Byl to Muxellani Commentarius in regulas juris pontificum.⁵⁾

Pohledněme ještě ke knihám, jež po sobě zanechal Jakub, rakovnický sukecentor r. 1560. Jest jich 46 tištěných, počet poměrně znamenitý. V nich: Polymathia cum bibliis; Bulingeri De origine errorum; Super Esaiam Heimonis; čtyři knihy Athanasia; hebrejská přísloví Salamounova; Tabulae Cebeis; slovník Dasypodia; Officia Ciceronis; německá knížka medická; Dialectica Philippi major a Quaestiones k ní; Postilla Lossii; Nový Zákon latinský; Quintilian De oratore; mluvnice Perotti Petri, jiná Priscianova, Diomedis Grammatica, Spangenbergova mluvnice a mimo to nějaké Quaestiones artis grammaticae; Laurentius Valla (humanista), čtyři knihy Dialecticae Rudolphi a jiné ještě spisy logické toho způsobu (Annotationes super dialecticam, In tertium librum Dialecticae enarrationes); menší díl Sleidana (historika), Cicero De senectute, Terentii Opera, Iliada latina, Iliada řecká, komentář k řečem Ciceronovým, Paradoxa Ciceronis; Enarrationes super Ioh. Evangelistam, Catalogus hereticorum, Explicationes sententiarum Viti Theodori in aliquot sententias.

⁴⁾ Nováček. Listář škol. kutnoh. Str. 15.

⁵⁾ Seznam něco obšírnější zapsán v arch. univ. A. 13. b. 562.

Johannis, Acta Martyrum, Psalterium Eobani Hessi, Disputationes theologicae Culmanni, Origines Super psalterium; Annotationes super Aristotelem, žaltář latinsko-řecký, Syntax, Proverbia Salomonis, Orationes piae, Petrarcha De remediis. Z knih psaných jmenuje se: Partes quinque vocum, partes quatuor vocum, Annotationes in Andriam Terentii, Farrago concordantiarum, continens seriem Bibliorum; libellum, continens insignes sententias; Epistolas decem dominicales; Annotationes in praedicabilia; Isagoge in grammaticam hebraicam; Annotata k některým scenám z Terentia, Proverbia Erasmi; Annotata k sedmi žalmům kajícím, výroční Sermones a šestiblasé partes.¹⁾

Jakož svrchu při jurisdikci universitní vyloženo, akademičtí mistrové, dověděvše se o smrti oficiálův, shánívali se po kšaftě nebožcově a po jeho pozůstalosti; aby naložili jí po svém vrchnostenském právě. R. 1611 prvního dne ledna měsíce psali do Vysokého Mýta, kdež umřel rektor Salomon Parvus Březnický, učinil-li kšaft či inspektore-li inventovali jeho věci.²⁾ Zle bylo, když si měšťané osobovali právo a úlohu všecku, jako to učinili roku 1612 Štěpánští po smrti Davida Lovčanského, svrchu řečeného. Když se akademický rektor Kampanus proto zlobil, vykládaje věc provedenou jako pohanění, osadní štěpánští vzkázali mu odvetou, že to u nich zvykem, byv tu Kampanus na onen čas písařem, že by to měl věděti.³⁾ V Hradci Králové stalo se r. 1545, když umřel sukcantor Tomáš, že rozebrali po něm všecko žáci a kollegové; ale peněz 240 kop uloženo na školu. To rozchvácení sukcantorského statečku bylo možnější tím, že nebožtík neměl přibuzenstva.⁴⁾

Náklad na pohřeb oficiála při škole zesnulého konšelé nebo v Praze osadní podnikali, hojíce se, pokud stačilo, na pozůstalosti učitelově. Proto se asi také tak horlivě po ní na zlost universitní vrchnosti sháněli. Když nezbylo po oficiálovi nic cenného, platili sami. Osadní Panny Marie na Louži r. 1610 koupili k pohřbu svrchupsaného Daniele truhlu za kopu a 15 grošů, pořídili mu za tři kopy 30 grošů hazuku do rakve ze čtrnácti loket mochejru (tedy nespofili); krejčímu od ušití dali 20 grošů; z osmi loket plátna kázali ušití čechlík, což stálo také kopu a 36 grošův. I žákům zaplatili od zpívání (42 grošů).⁵⁾

Roku 1613 také týnští osadní mají v počtech svých zádušních psáno, že vydali k pohřbu „pana sukcantora“ za truhlu kopu grošů.⁶⁾ Jiné útraty psáno není; patrně pořizena jináč.

Že škola, kollegové, žáci, pan otec duchovní přičinili k slavnosti oficiálského pohřbu, toť rozumí se zajisté samo. Byli-li rodiče nebo přibuzní zemřelého učitele možní, vstavena i tabule kamenná na hrob s nápisy i verši. Z nádherných jest v Českém Brodě náhrobník

¹⁾ Arch. rakovn. kniha kšaftů. F. 20.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 410.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 50.

⁴⁾ Solař. Hradec. 535.

⁵⁾ Arch. pražs. knih. zádušní P. Mar. na Louži.

⁶⁾ Tamž. kn. zádušní týnská pod lit. N.

kantora Václava jinak Sklepky, r. 1583 zemřelého. Kantor ten byl ženat, bohat.¹⁾ O školu zásluhy měl a není nemožno, že přes veškerou svou sháňku po bohatstvu až do konce života při škole a chrámě byl činný.

Na mramorové tabuli, jež stávala někdy na hřbitově proti hlavním dveřím kostelním, pěkně stesána Sklepkova figura, však ne celá, jen do půl těla. Muž vážný, vlasy má do čela přistřižené a po straně visí mu zakroucené pačesy; bradu má dosti dlouhou. V pravé ruce drží kantor knihu zavřenou, v levé šátek nebo facalit. V šat oděn jako bohatí měšťané, nikoli hejskovský; má dlouhou sukni, jak se na učitele sluší, s výložkem, při němž mistr sochař mohl na mysli mít drahou kožešinu. Nápis na tabuli jest latinský a zní v překladě kněze Kůrky takto:²⁾

Aj, kdo v tom hrobě, smrti potřen, odpočívá,
zsinalý zemřelého těla stíne, pověz!
Václav, kantor v Brodě a města starší,
jehož snahou tato zřízená škola stojí;
jemuž dala drahá choť, zemřela již,
jednoho syna a tři dcery — záruku
to svorného manželství.
Dvakrát pět pětiletí uplynulo muži,

¹⁾ V Praze stopa o tom, kterak shromažďoval bohatství. R. 1561 totiž soudil se s císařovým rychtářem o statek (peníze i klénoty) po Dorotě Hořepnické, kloboučnici, drže se toho, že nebožka byla jeho vlastní matka a tedy že „napadá“ právem. Bezpochyby vyhrál. Arch. pražs. č. 1235. 33.

²⁾ Za fotografii pomníku i překlad děkuji spisovateli a radovi J. Miškovskému v Brodě, jenž k zásluce připojil poznámku: „Po zbourání starého domku, k němuž v minulém století náhrobek ten byl přizděn, bude přenesen do nové budovy školy měšťanské a tu na schodišti na vynikajícím místě zazděn.“ (1899 v dubnu) Obrázek otiskla Zlatá Praha 1900. Latinský nápis jest v těchto slovech:

Equis in hoc tumultu requiescit morte solutus,
Pallida defuncti corporis umbra refer!
Wenceslaus Cantor Brodae civisque Senator;
Illius haec praetio structa palestra manet.
Cui gnatum gnatas tres consors pignora chara,
(Functa licet) socii fecit habere thori.
Bis quini excessere viro confinia lustris.
Quando sibi Lachesis stamina rupit atrox.
Quid studium, juris prudentia, dotibus aetas
Profuit aucta? Quid ars musica? quid vel opes?
Omnia redduntur morti, discrimine nullo
Cunctos mortales mors violenta rapit.
Ergo memor lethi locat haec pia busta Joannes
Kule, gener, charo pro meritis Socero.

M. J. A.

Litery M. J. A. znamenají veršovce: Magistra Joannesa Auterina, spolu konšela Sklepkova. Rulík, Život sv. Gotharda. str. 45—46.

když mu krutá sudička urvala život.
Co prospělo mu studium, co znalost práv?
Co vlohami nadaný věk?
Co umění hudební? co bohatství?
Vše v oběť smrti padá, bez rozdílu
nějakého smrt násilná zachvacuje.
Tedy pamětliv smrti, postavil
z lásky tento pomník
Jan Kule drahému, jenž toho hoden, tchánovi.

KNIHA III.

ŽÁCI.

I.

Žáci a jich rozdíl.

Žáci sluli obyčejně scholastici, scholarové, alumnové, discenti, po česku i školníci a v Králové Dvoře za starodávna též robenci.¹⁾ Jméno robenců jest vzato z cechů řemeslných, v nichž učedníci tak nazýváni. Veleislavův slovník²⁾ klade k jménu školník rovnoprávná pojmenování školár, student, školní žák, ba i rybolt (ribaldus), což svrchu jinde nuceni jsme byli položiti za nadávku.³⁾

Všecka jména tu uvedená jsou významu stejného, jinačí z nich jenom student. To byl žák jiného způsobu než všickni ostatní. Byl to žák, ať drobný, ať dospělejší, jenž vedením svého učitele zapsán nebo deponován byl v universitě Pražské při slavnostní beánii, ročně v určitý čas konané. Žáci latinských škol k beánské deposici bývali z celých Čech posíláni, aby byli zapsáni v počet studentův (in numerum studiosorum.⁴⁾ Tím stali se studenty, byť na své škole chodili i potom dlouho ještě do třídy velmi nízké, a kdo z žáků nebyl deponován, zůstal „žákem“, byť chodil do třídy nejvyšší.

Že by rozdíl mezi studentem a žákem v praktickém životě se jevil nějak patrně, toho v pramenech nepoznáš.⁵⁾ Deposice byla skoro jen přežitek starších dob, udržovaný od universitních mistrů

¹⁾ Zřízení dvorské z r. 1500. V mus. zemsk.

²⁾ Silva quadriling.

³⁾ Emmler. Regest. III. 271 rozkaz již z r. 1320, aby rychtář honil ribaldos lusores.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. a. 138.

⁵⁾ Matěj, syn rakovnického písaře Šimona Žlutického, pokládal beanii bezpochyby za příjemný výlet do Prahy a proto ji opakoval. Píšeť otec jeho r. 1602 správci do Loun, mistru Mikuláši Svatopolskému (Hagiochoránovi): „Ačkoli jest Matěj předešle deponován a testimonium toho, že in album studiosorum zapsán jest, pod pečeti akademie Pražské má, však maje na sebe od něho žádost vzloženou, abych mu na výpravu do měst Pražských z novu ad deponendas rusticas sordes některý peníz odeslal, tak činím a k též potřebě, ano i na koupení comoedias Nicodemi Frischlini . . . dukát odsýlám.“ Arch. rakovn. Kopiaľ z r. 1585.

ani ne tak proto, aby školy venkovské s universí byly jedno tělo, ale aby z přichozích žáků byl příspěvek k nevalným důchodům professorským.

Chlapci velcí, prostřední i malí stávali se žáky přijetím u školního správce. Poněvadž za oněch časů do žádného úřadu, do žádné povinnosti nevstupovalo se bez přísahy, žáci při svém přijetí byli povinni slibovati věrnost, poslušnost a pilnost. Obvyklý způsob přísahy Kodiceil ve svém řádě (r. 1586) uvádí latíně; po česku byl by: „Já N. slibuji, že učitele budu poslušen ve všem dobrém a slušném, že věrně zachovám zákony školské a řád vyučovací, že pilně budu pěstovati svobodná umění a povinnosti svého povolání bedlivě vykonávati, jakož mně Bůh toho dopomáhej.“¹⁾

Tím slibem, ruky dáním dotvrzeným, dostal se mládenec, jak pěkně říkali, „pod mistrovu ruku a bázeň“.²⁾ Který z žáků před tím již byl pod rukou a bázní jiného mistra školního, ten neměl býti přijímán bez propouštěcího vysvědčení od učitele předešlého.

Žák přijatý měl býti vyšetřen, kolik se byl prve naučil, a dle toho mistr určil ho té oné třídě školní. Platiti měl při tom i některý nemnohý grošík vstupného (introitales), což dle Kodiceillova řádu připadnouti mělo do spolku chudým soudruhům, není však pochyby, že učitel chtěl z introitales větší částí, ne li všeho. Přijatému žákovi, chtěl-li ve škole bydleti, ukázána komora a lože (habitatio).

Do dětinské školy děti i čtyřleté vcházel.³⁾ Hranice věku mladistvého, od kolika let a do kolika jest mládenčům prodlévati na školách partikulárních, nebyla nikdy určena, omezena. Přicházely — jako v Německu⁴⁾ v šesti, sedmi letech děti do latinské školy městské a opouštěly ji, kdy chtěly, kdy se rodičům neb poručníkům vidělo. Jen v řádě starobylých žáků zpěváků (bonifactů) při kostele sv. Víta v Praze čteme, aby nad šestnáctý rok věku svého žádný mladík nebyl přijímán. Tu tedy (patrně pro zpěvný hlas) určitá mez.⁵⁾ Jináč nebylo nucené ani obmezené návštěvy školní a potloukali se po školách partikulárních i mladíci bradatí, mnoholetí. Komu se zdálo, že latíně umí pro vyšší studia dost, nechal partikulární školy, ani neprošel všemi třídami. Známotě, že náš Zikmund Gelenius šel r. 1509 na universitu dvanáctiletý.

Naskýtá se otázka, z kterých že rodin a stavů chlapci do škol se dávali. Panské děti před příchodem jesuitů jen vzácnou výjimkou

¹⁾ „Ego N. promitto, quod praeceptoribus obediam in honestis et licitis, leges scholae ordinemque studiorum fideliter servabo et diligenter colam bonas artes, vocationisque meae munia graviter praestabo; in eo me Deus adjuvet.“ Ordo studior. docendi. atd. v Mus. tisk 54. B. 14.

²⁾ Strnad. Listář plzeňský. 390.

³⁾ Dle Emblema symboli, na počest Sixta Palmy tiskaře vydané básně, byl Sixt rozen r. 1569 a na školu dán r. 1573, tedy čtyřletý, do theologie se dostal r. 1588, tedy po patnáctiletém na školách pobytání.

⁴⁾ Zeitschrift. f. deutsch. Culturgesch. 1874. 47.

⁵⁾ Archiv f. österr. Gesch. B. 37. 418.

na farní škole bývaly. Mivalyť své soukromé praeceptory. Z oněch vzácných výjimek jest jindřichohradecký malý Adam, o němž roku 1556 Anna z Rožmberka, máti, píše manželu Joachimovi: „Adam jest již počal do školy choditi a, jakž na jeho lita záleží, utěšeně sobě v hlavě bře; pán Bůh rač dáti, aby se všemu dobrému naučil.“¹⁾ Po příchodě jesuitů chodili urození chlapci k nim do školy.

Do škol na učení brávali se obyčejně chlapci z rodin svobodných měšťanských, ale nebyly vylučovány děti ani z rodin kmetcích, poddaných. Tyto zajisté s vědomím vrchnosti. Ale jsou nářky, že leckterá vrchnost vtupného žáčka od školy odtrhla krutým svým rozkazem.²⁾ Jakož jinde vyloženo, mnohý student universitní, ba nejeden teprv, když byl došel již učitelského úřadu, snažil se vymoci sobě od vrchnosti svobodu osobní. Řídící případy, že za malinkého žáčka svobody dobýváno. Novoměstští konšelé roku 1600 píší rytíři Bohuslavu Malovcovi z Malovic na Hluboké, Dřítině a Veyhlavech (Vehlavě), aby dal svobodu chlapci Šebestianovi, synu někdy Šebestiana Biesky, hajného z Pukhaře (Purkarec), jenž dostav se do Pražských měst do škol na učení literního umění, dal některým sousedům dobrou naději; prý ho vzali sobě v ostarání a opatření, ale kdyby byl sobě svobodný, umínili si jemu i nadál dobře činiti.³⁾ Nelze pověděti, dal-li urozený pán na ten dobrý úmysl Pražanů či nedal.

Když vzkázala si Johanna Korkova z Harasova roku 1602 do university, že v malostranské škole zdržní jejího poddaného Florianu Jirkového z Hodyně a při tom směle vyhrozila usnesením sněmovním o zběhlých poddaných a o trestu, jenž dopadá na toho, kdo je zdržuje, rektor universitní Bystřický odpověděl paní velmi dobře, že nemůže zabrániti poctivé mládeži v školách učiti se literárnímu umění, poněvadž sluje svobodné; ovšem pak povinen není toho po školách shledávati, jací se mládenci, odkud, či synové v školách se zdržují; sněm roku 1585 — to připomenul Bystřický nikoli bez bystré špice — prý nevztahuje se na to, aby lidé poddaní v školách neměli se učiti umění literárnímu, pobožnosti a dobrým mravům.⁴⁾

Žákem určitého učitele přestal mládenec býti tím, že vyžádal sobě list odpuštění nebo list fedrovní (*literae commendatoriae*). Kdo odešel ze školy do školy bez listu, kradmo, slul nadávkou astant, běhoun. Školní bakalář neměl pod universitní pokutou přijímati astantův. Ovšem že je přijímali přes všechny zákazy.⁵⁾ Zvláště v Praze, kde bývalo mnoho škol vedle sebe, takové

¹⁾ Tischer. Kopiaľ star. písem. pam. Jindř. Hradec. str. 88. soukrom. sbírka.

²⁾ Borový. Akta konsis. II. 306. Žalanský: O posluchačích slov. bož. 12.

³⁾ Arch. pražs. č. 408. 173.

⁴⁾ Tamž. 138. Též Dvorský. Paměti o šk. č. 1. 156, č. 159.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 10.

nenáležitě přebíhání budilo žárlivost a zlost učitelstva. Právě z takové příčiny zavedli ve Vídni v XV. století (1460) ony svrchu řečené listy fedrovni o to ještě zostřeně, že na příklad do školy štěpánské neměl býti přijat nikdo, jehož rodiče nebo dozorcí nepřinesli zprávu, že předešlému učiteli za jeho práci a učení bylo zapláceno.¹⁾ Od kdy u nás propustných listů požadovali, není psáno.

Když se rektor školní dověděl, kam jemu žák nevěrný utekl, nastala shánka. Psáno rodičům, příbuzným, do university, všecko vzbouřeno proti žákovi i proti učiteli, jenž ho bez listu přijal. Roku 1599 rektor Bacháček píše Jaroměřským, že k nim do školy kradmo ušli ze školy královéhradecké dva žáci, chce, aby pro své budoucí dobré a poctivé vrátili se k svému předešlému praeceptorovi, a co od nich přečiněno, aby uvedli v dobrý mír, nebo jestli by se toho nestalo, a je něco takového, čemu by nerádi, potkalo, ať žádnému toho nepřičítají než své všetečnosti.²⁾ Když r. 1603 Tomáš Karpio Rakovničan utekl ze školy jindřichské rektorovi Nikodemovi Edlingerovi Jindřichohradeckému z Prahy do školy v Doubravici, musili psáti o toho utečence i přátelé i fakulta filosofická rektoru doubravickému, aby chlapce vrátil.³⁾ Mistra Martina Bujacia, rektora sv. jilského v Praze, když mu roku 1621 uteklo několik žáků najednou, popadl takový hněv, že v universitě požádal za patent, jímž by nevěrníky stíhal. Ale v akademii mistři mu pravili, aby prve vyzvėděl, kde jsou, potom že obdrží patent.⁴⁾

Když utklý žák vrácen, trestem vinu odpykal. R. 1599 vymysleli sobě mistři v universitě na nevěrného žáka školy litoměřické, Havla Philomelu, trest neobyčejný. Posazen jest na několik dní v okovech na podívanou studentům s nápisem latinským, v němž stála vina. Po česku nápis zněl: Já Havel Philomela trpím tento školský trest, poněvadž, nevděčen k svým učitelům jsa, ušel jsem bez jich vědomosti tajně ze školy jejich a dal se do školy jiné. I protož vy ostatní mým příkladem zmoudřete, abyste ozdobení budouce dobrou milostí s vsvědčeními, jakož statuta akademie tomu chtějí, ze škol odcházeli.⁵⁾

Mezi žáky téže školy byli všelijací rozdílové. O tom, že se dělili a různili v třídy dle svých vědomostí, zmínujeme se zatím jen mimochodem. Jiný rozdíl byl dle stáří. Nejstarší studenti mívají jméno kumpánův a trunkátů. Z kutnohorské žaloby jedné (z r. 1547), že kumpáni a trunkáti, nechovajíce se náležitě, chodí po místech podezřelých,⁶⁾ lze souditi, že byli to studenti dospělí; že kutnohorský arciděkan r. 1508 kumpánům odkázal po 2 groších

¹⁾ Hormayr. Wien. V. CLXXXIV.

²⁾ Evorský. Paměti. č. 22.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 15. 203.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. b. 84.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 44.

⁶⁾ Lib. memorab. z r. 1542 v arch. kutnoh.

a trunkátům jen po groši, ¹⁾ z toho lze zase souditi, že byli kumpáni starší a tudíž o něco přednější. Ostatně uvedeno již svrchu, že z kumpánů brání výpomocní učitelé, takže právě nimi hranice mizela mezi učitelem a žákem oněch dob. Z nich také přímo brání mladici k stavu kněžskému. ²⁾

Jméno kumpán značí stejně jako socius a vysvětluje se snadno; však s výkladem slova trunkát — latině truncans, truncantes — jsou potíže a rozpaky. Snad souvisí se slovem truncus, špalek; pak by trunkát byl asi žák již poněkud osekáný, ne tedy hrubý špalek a přece ještě špalek. ³⁾

Nějakým žákům mladistvějším nežli byli trunkáti říkáno aukanté. O Matiaši jinak Matěji, mládenečkovi aukantovi na Táboře, praví se v soudní knize, že let podle práva přirozených nemá. ⁴⁾ A v Domažlicích dle se r. 1586 v sazbě pohřebné, že nad marami veršičky zpívají „aukanti neb pacholata“, kdežto jiné zpěvy provozují ostatní žáci; v pozdější pak sazbě z r. 1597 ukládá se zpívati o pohřbu verše „aukantům nebo terciánům“, ⁵⁾ z čehož by mohlo plynouti, že pacholata „aukanti“ a žáci „terciáni“ jedno byli. Pak by mezi nejvyššími žáky nebo primány byli kumpáni, mezi sekundány snad byli trunkáti; mezi terciány aukanti. A poněvadž se leckdy připomíná „povolání terciánské nebo aukantské“, jsme přesvědčeni, že aukanti byli nejmladší žákové, kteří začínali pomáhati ve zpěvu a zpěvem se přižívovali na škole. ⁶⁾

S výkladem jména aukant nesnáž ještě větší nežli s jménem trunkátů. Odvozeno-li od slova cant, cantare, zpívati? Tolik jisto, že kumpáni, trunkáti i aukanté táhli se ke školským podporám; že to byli stipendisté. V Domažlicích a v Německém Brodě jeden týdnenní plat, do školy z ouřadu městského posiláný. slul „aucatio“: ⁷⁾ z toho soud na snadě, že aukanté byli stipendisté, podporami týdnenními živíni.

Starších studentů přednost jevila se hned na počátku, jak se ke škole některé dali připsati, v tom, že zaujali lepší bydlo a lože, a potom tkvěla po celý čas školní v tom, že byli dozorcí žáků menších. Uvádíť rád Kodiceillův (1586) jakožto obvyklý způsob, že

¹⁾ Arch. mus. Listiny z Hory. 1508.

²⁾ Vilém z Rožemberka rozšiřiv školu v Krumlově r. 1555 vyzýval faráře a opaty na panství k příspěvkům na školu připomínkou, že jest málo kněžstva, fary prázdné, a proto že najal učitele k nové škole a „zdaru pána Boha se jest v tom šťastně vedlo, neb několik kumpánů z té školy krumlovské na kněžstvo již posvěceno jest — Březan. Život Vilém. z R. 60.

³⁾ O jesuitech prý říkáno, že umějí řezati „aus truncis die besten Mercurios.“ Ebner. Beleuchtng. d. Schrift Kelle's. 385.

⁴⁾ Zemsk. arch. kn. appellač. č. 4. str. 1545.

⁵⁾ Kn. snesení domažl. z r. 1531. Fol. 15. 138.

⁶⁾ Důkaz o tom viz doleji při expendentech.

⁷⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 273. R. 1605. Německo-brod. kniha smluv. Nro. 5. Fol. 21. R. 1584. Výpis dra. Nováčka.

zajmou nejdříve ložnice, komory žáci první třídy (nejvyšší), k nim přidají se žáci sekundáni a terciáni, několik chlapců, aby přimán nad nimi, nad jich učením a mravy bděl a je řídil, začez mu žáci menší některé služby konají na vzájem, a chlapei od rodičů nějakou odměnu přinášejí.¹⁾ Ze starších studentů vybírání, když rodiče sobě přáli, soukromí učitelé malým chlapcům, praeceptorové, paedagogové, kteří svoje svěřence vodili do školy, ze školy.²⁾

Jiné zásadní rozdíly byly mezi žáky cizími nebo přespolními a domácími; při tom a vedle toho lišili se ti, kteří ve škole platili, od těch, kteří platiti nemohli či nechťeli.

V přespolních žácích od nejstarších dob až do XVI. století svoji pověst mají žáci toulaví, jimž říkano latinské *bacchanti* (*vaganti*, *vagabundové*) po česku *těkaři*, *tkáči*. Byli to školní proletáři, školní nomádové, školští cigáni; chodili školu od školy, od města k městu, z jedné země do druhé, od břehů Loiry až do Polska a k nížinám ruským, od ústí Rýna a proláklín Nizkých zemí až k pusztám uherským a k dolnímu Dunaji. Vpadnuvše do měst a do vsí, zpívali a žebřali dům od domu, a bylo-li zle, i kradli. Věděli, v kterém městě při škole jest jim přívětivě otevřena *bursa* nebo školní hospoda k přespaní, k bytování; tradici dobře věděli, kde jsou k nim lidé nepřívětivi. Někdy o školu městskou ani nezavádili, pozpívavše, požebravše, šli dál, aniž dávali se domácími žáky zdržovati; volný život jim byl milejší nežli školský řád; zachtělo-li se jim však ve škole na čas usednouti, usedali všude jako do svého, neboť pokládali všecko školství za jeden cech učený, a sebe za vandrující toho cechu tovaryše a učenníky.

Vandrovati a žebřati bylo studentské právo. Obojího držel se student universitní stejně jako žák školy latinské, jen v tom byl rozdíl, že žáků latinských bývalo mezi tuláky víc. Že potulný žák si pozebral, toho mu nikdo k hanbě nepřičetl v té době středověké, v níž vznikaly i duchovní korporace žebrotou povinné, a kdy duchem křesťanským od církve a jejích kazatelů tvrdilo se, že chudoba k spasení jest prospěšnější nežli bohatstvo a přepych.³⁾ Zvyk a právo studentské žebroty tak pevně v středověku zasedlo, že drželo se při životě až do nových dob; vždyť ještě r. 1723 zapovídají v Praze studentům dotěrně žebřati na mostě, běhati za vozy, ale dovolují, aby si pozebrali stojíce u soch a pobožné písně zpívalce.⁴⁾

Studentský vandr, toulání *bacchantů* mělo své nevinné a přirozené začátky. Již v dobách Karla řečeného Velikého († 814)

¹⁾ *Ordo studior.* str. 67.

²⁾ Řád kutnohor. *Sarkandrův.* 1598.

³⁾ *Janssen.* I. 83.

⁴⁾ *Arch. pražs. Listin.* 253. *Emler. Arch. Památk.* VII. 212. Kterak žebřali hudební studenti pražští, z r. 1648 zpráva v *arch. pražs. List.* 112. 140.

žáci nuceni byli za svým vyšším vzděláním po školách choditi, neboť školy nebyly stejny, a také ne učitelé.¹⁾ Za věhlasnějším učitelem, za školou, o které šlo slovo, chodilo se i po daleku, a nebylo to putování nikterak národním rázem samých Němců.²⁾ Pozdější dobou a rozvojem škol zvrhlo se putování studentské v bacchantství, v školskou karikaturu. Že se v Německé říši bacchantství rozvinulo, to může býti pravda, neboť rozdrobeností její vznikala města a školy počtem takovým, že k stěhování přímo pobízeli.

V XV. věku bylo žákovské vagantství již zlopověstno, školskému životu utrýchl, žebrácké řemeslo. To si studentský lenoch, urostlý a bradatý, jemněž dávali potupné jméno beána, získal malý žáčky chudé slibem, že je naučí věcem školním; ti chlapečci s beánem chodívali pak světem, žebrali na něho, zpívali za něho, kradli pro něho, byli jeho otroky, jež držel při sobě i násilně. Takoví beánové s malými odrbanými chlapečci byli zástupcové vagantstva, když kleslo na nejníže. O jich životě hrozná líčení povědoma jsou ze zpráv účastníků samých Butzbacha a Plattera.³⁾ Onen (naroz. 1477) toulal se se svým beánem v posledních letech XV. věku, tento, rodák švýcarský, toulal se v prvních letech XVI. století. Život obou pod správou beána byla žebrota od rána do večera, městem i vsí. Co vyžebráno, vzal beán. Ten obyčejně čekával za vsí na mezi na to, co přinesou chlapečci. Ti zatím bojovali se psy i s lidmi, z nichž někteří přijímali žebráčka pro jeho vtipnou veselost a zpěv rádi, jiní však od prahu ho vyháněli. Přinéstí musil chlapec vše, co mu dali; beán vyšetřoval, neumsal-li chlapec cestou; vyplachovati dával mu ústa a pátral, neplove-li ve vodě z úst puštěné mastnota z jídla ukradmo snědeného. Na němž tím způsobem poznává neupřímnost, toho bacchanti položili a bili, až nemohli. Také za malý přínos veliké bítí dával beán. Ve Vratislavi dostával Platter pro svého bacchantu k večeři šestero i sedmero jídel, a bylo přec ve školách vratislavských na onen čas prý do několika tisíc (?) takových, kteří se živili žebrotou. Tlustí Poláci prý dávali malým žebráčkům studentským piva tolik, že pak nevěděli, kudy do školy. Z jídel beán vracel svým chovancům málo, Platter z nouze kradl až i kosti psům.

Bursy školní ku přijetí bacchantů nebylo všude. Kde byla, podle svých hostů vypadala. Holé čtyři stěny, a na nich i po zemi nečistota. Chlapečci spávali po zemi; beán, kde mohl, nahníždil se v komoře školní. V létě spávali chlapečci raději na hřbitově u školy, kamž nanesli sobě slámy a sena z ulic. Kde byla škola přeplněna,

¹⁾ Monum. Germ. paedag. III. 43.

²⁾ Jak míní Kriegk. d. deutsch. Bürgerth. II. 102.

³⁾ Becker; Chronica eines fahrend. Schülers. Tu líčí se Butzbachovy zkušenosti. Platterovy tištěny jsou obšírně nebo u výtazích snad ve všech děj. paedagogiky od Raumera (I. 113) počínajíc. Z kroniky Butzbachovy Nováček výběr učinil v Čes. Lidu VI.

rektor beány a žebráky odháněl, jinde zas naopak žáci domácí marně lákali beány toulavé do školy; ale ti ani mocí se tam nedali vehnati. Že beán neměl nikdáz kdy, aby své chovance učil, to jisto. Vůbec sobě nevšimal ani jich duše ani těla. Chlapci bývali plni nečistotou, bývali prašivi a všivi. Z nečistoty mívali kožní nemoci. Cestou u řeky právali sobě košilky a vybravše hmyz z kabátů svých, kladli ho do jamek v zemi a zahrabávali ho. Chlapci tuze týraní utíkávali svého bacchanta; pak chodívali sami toulkou.

Ale nentonul každý v tom blátě. Bylo potřebí jen utéci beánovi a usednouti v některé škole pevně s poctivým úmyslem pracovati a vzdělati se. Tak stalo se oběma svrchuřečeným, když se byli nabažili toulek i svého beána. Platter usedl ve škole schlettstadtské, ale byl v osmnácti svých létech tak nevědomý, že musil sedati mezi dětmi jako spolužák. I Butzbach dohonil všecko; stal se knězem, opatem a spisovatelem.

O českých vagantech z konce XIV. věku obraz podává báseň povědomá Podkoní a žák. Žák, člověk mladý, na němž není ještě bradu znáti, v sukni šeré umlené, v kukli zelené, zedrané s mošnou na hrdle, v škorních povětšelych, toť obraz bacchanta českého. A nechať je to tulák z university, nicméně z básně patrné, že městským školám se nevyhýbal¹⁾ a že toulky a žebrota akademiků stejny byly s žebrotou chlapců školy latinské. Vždy to byli dle slov Podkoního hubení žebráci, kteří chodili dům od domu, hekajíce a prosíce ji-li mastné, ouvech, majíce bydllo strastné.

Vysvitá z básně, že mezi bacchanty českými již tehda starší osobovali sobě právo a nadprávi nad mladšími, jež za sebe posílávali žebrat; báseň dť, když přinesou jídlo domů, starší jim to snědí, nechávají jich tvrdě ležeti, ze spaní je vytřepávají, nutí je školu městi, topiti a vůbec všelijak sloužiti.

Kdykoli se hodilo, čeští vaganti kradli jako němečtí. Pravíť o nich báseň, když přijdou do vsi, že bojují se psy, a když se namítne slepice, hus neb která kačice, že ji popadnou, a vždy jest jí jiti do školy. Zprávy o vagantech a jejich živobyti v Čechách z konce XV. věku lze čerpati z téhož Butzbacha svrchu psaného, neboť ten se svým beánem jakožto scuto (schütze) toulal se od r. 1490 také našim královstvím.²⁾ Vypravuje o Kadani, tu že byla takovým tulákům při škole bursa, v níž dostali ještě s dvěma jinými komůrku. Také pro zimu lezl Butzbach s chlapci na pec na kamna, propadl se, pobofil kamna, narazil sobě hlavu. Den tráven zpěvem v kostele a žebrotou; tolik prý Butzbach nevyžebrał, kolik beán chtěl, a proto zkoušel zle. Nějaký Čech v Mašfově Butzbacha

¹⁾ Žák se chlubi, že s ním sedí ve škole městské děti a že se na nich bitím zhojí. Podkoní a žák. Vyd. Jirečkovo. 18. 19.

²⁾ Becker; Chronica eines fahrend. Schül. Zprávy o Čechách zvlášť 43, 53, 55, 56, 58.

naučil českému proslovení, aby, žebraje českým slovem, získal si přízeň u ženských, jež bývaly spíš doma nalezány než mužové. Ale nezbeda Čech naučil německého žebráčka slovům necudným, hrubým, takže, když je v chalupě poprvé odříkal, selské děvče místo almužny naň se posápavši, přeslici chtělo jej bít; uskočil, housata poslapal v chvatu a sotva bez ran odběhl.

Vypravuje Butzbach kromě jiného, že bacchant jeho i s vychovancem svým v Chebě přijat do zámožných rodin za informátora, líčí, kterak bacchantovi chtěl pro trýzeň utéci, ale všecka škola původem bacchantovým seběhla se k domu, v němž Butzbach měl útočiště, a tak dlouho oň usilovala, až pán domu všecky i s Butzbachem vypudil. Butzbach ve Varech Karlových sloužil některý čas hostům lázeňským. Konečně zmiňuje se Butzbach i o tom, že v Čechách byl beán pro krádež oběšen, což by svědčilo o tom, že tu nevázili zvyklí vagantských tou dobou tuze trpělivě.

O poslední době vagantské na české půdě hovoří jáchymovský kantor Mikuláš Hermann († 1561).¹⁾ Právě, kterak před padesáti léty — tedy v prvních létech XVI. věku — ubozí záčkové tolik bídy, zimy, hladu a všeliké neřesti zkoušeli, že nynější žáci ani na polovici toho nechápu a nevědí. Byli pravými mučedníky záčkové ti, kteří podle partek musívali žebrotou zpívati; byvše ve škole dost potrápeni a v kostele dosti namrzlí, ubírali se na žebráckou cestu, a co s námahou v dešti, větru a sněhu vyzpívali, to starým bacchantům, kteří doma leželi na líné kůži, jako „draku do chřtánu musili podávati, sami hubu stranou odstavující“ a nouzi trpíce; za to měli bacchanté je učiti, s nimi opakovati, ale prý sami nic neuměli.

Vaganti jsou, jakož povědomo, literně zajímaví. Zpěvy jejich také snad jediná veselá, utěšená stránka. Zpívali s humorem a zpívali o všem. Humorem pepřili svůj hlad, svou žízeň, s lehoučkou myslí veršem opěvali svoje, když šťastná náhoda přála, veliké píti, robili humoristické veršované žebroty, dvojsmyslné a obhroublé písně milostné i zlomyslné štiplavé satiry. Zpívali latině i po makaronsku smíšeně, aby jim lidé spíš porozuměli.²⁾ „Miseriae calicem quotidie haurimus“ volají žáci k litoměřickým plebánům, prosíce přemnohými slovy za almužnu,³⁾ tíž v jiném skládání touž myšlenku o bédách školských u verš uvádějice dí: „In scola parva gaudia, sed inūnita miseria“, a ne bez humoru napomínají preláty na slova Spasitelova „Dejte a bude vám dáno království nebeské.“⁴⁾ V jiné humorné žebrotě užili veršů dojemné písně středověké

¹⁾ Richter. Bilder aus d. Culturgesch. 147. 148.

²⁾ Českými vagantskými písněmi obírali se Jiřeček, Hanuš i Tomek (v Děj. univ. 80) a Feifalik. Sitzungsber. d. Wien. Acad. B. 36. B. 39. 1860. IV. J. Feifalik Studien V. 36 a násl.

³⁾ Arch. třeboň. Rukop. A. 7. 286. 288. Arch. Mareš ukázal a půjčil.

⁴⁾ Tamž 289.

o trpící Matěři boží: Quis est homo, qui non fleret, cetum nostrum si videret.“¹⁾)

V makaronských míchanicích čteme na příklad veselé líčení bytu, šatu, hladu žákovského:

„Noveritis Christicole,
že jest nedostatek v škole —
sumus nam apostolici,
často lehne pod stolicí.
Abierunt nunc et sata,
nemáme již ani šata —
Non sinite tanta pati,
nemůžeme hladem spáti.
Scolipete z Litoměřic
přišli jsme k vám a vám věříc,
sperantes donaria,
die sanctae Scolasticae
mřenkýř beřem, nechcemeť štice —
vos concernunt talia. Amen.“²⁾)

V jiném studentském veršování projevuje se vděk z toho, že studentská kohorta dostávala masa, hrachu a chleba dost, a přidává se jakožto zlá vzpomínka, že žáci z nouze prodali svoje kukly, pásy, ale také je hned propili; na konec vyznávají žáci, že takměř nejsou nikdy syti, prosí v nově a slibují stonásobnou boží odplatu. A když to vyřekli, s humorem přiznávají se žáci k svému zlému chování řkouce:

„Non licet nomen preterisse,
z Zlechovat jsme tovariše
ac castrí familia.“³⁾)

Jindy žáci zase dávají na jevo humoristicky, že nejsou se vším jídlem spokojeni, ba ani ne s pivem, pro něž prodali kukly a pásy; pějí:

„Dostít jsme již smutni byli,
čtyřicet se dnů postili,
jedúc kyselo i húby,
mohlyť sú nám vyhniti zuby;
zapíjejic litoměřickým pivem,
jenž vždy smrdí bahnem a dýmem.“⁴⁾)

Toť za ukázkou budiž dosti. Vagantství konečně přežilo se; v té formě, do které kleslo, stavši se pouhým školským cigánováním, bylo všude protivno, obtížno, nemilo, a tím spečetěn jeho konec. V Němcích reformati náboženskou a proměnami školskými se vagantství ztrácí, ba ani humanismus, s kterým přece stěhovavost

¹⁾ Tamž. 290. Listy ty v sbírce slovutného Kříže nadeřpsány v rukopise: Scolariarum literarum ad plebanos de Lithomerzic.

²⁾ Fejfalík. Altdech. Leiche. Sitzungsber. d. Wien. Ac 39, 716, 717, 718.

³⁾ Tamž. 721. 722.

⁴⁾ Hanuš. Osterspiele. 83.

byla spojena jako sestra s bratrem, neujal se schátralých vagantů. Jeť významno, že humanista Murmellius († 1517) napomíná rodičů, když mají školy doma v městě, aby neposílali děti svých do krajín vzdálených.¹⁾ U nás, ať to vzal ze starších zákazů či ať to přidal ze svého, r. 1536 Briekl ve svém městském právě chce, aby zákovstvo, jež slují tēkaři, nebylo od nikoho přijímáno a dary aby mu nebyly dávány. To jsou umíráčky starému vagantství.

Zmizelo do konce? I nezmizelo. Vzalo na se jen jinou formu, jiné jméno, které samo o sobě však také velmi staré. A tato věc nutí nás, abychom pojednali o jiném druhu studentstva, jemuž od starodávna říkali mendicelli, mendikanti, mendici, pauperes,²⁾ kteréž jméno na česko se nepřekládalo; naši říkávali těm studentům chudým prostě mendici i něžněji mendlíčkové.

Mendicelli byli od prastara žáci, kteří užívali trvalého benefícia ve škole a při kostele.³⁾ Co nedalo beneficium, vyžebřali se, vyzpívali si. Tím se lišili od bacchantů, že byli to žebráckové usedlí. V tom smysle nebyli ani oni žáci při kostele sv. Vítském na Hradě, jimž bylo jméno bonifanti (po česku „dobří boši“),⁴⁾ a kteří za své zpívání měli stravu a šat,⁵⁾ podstatně nic jiného než mendici. Však to o nich r. 1566, když husitskými změnami jméno bonifantů dávno zašlo a těm školákům obvyklo jméno choralistů nebo koralistů, arcibiskup také světle císaři napsal, řka, že jsou chudí, že sotva 25 kop ročně mají a že svou almužnu ve škole snědí a jinakě že pomáhají sobě v klášterích a jak mohou.⁶⁾ Byli tedy mendicelli od starodávna všude; v době potom různověrecké byli na školách pod obojí víry stejně jako v školách katolických. Jen jesuité jich nechtěli v té formě, jak se do jich příchodu u nás vyvinuli. A o tu jich podobu rozvinutou běží.

Když přestávali a přestali světem procházeti líní beánové se svými ubohými vychovanci, zůstala stěhovavost mendikantům samým. Ti s tou úlohou vystupují od hrany XV. a XVI. století patrně. Povědomý pražský primátor Jan Pašek býval kdys mendikem školním.⁷⁾ Právě v XVI. století dostalo se i těm školám, kde se o benefícia zákovská před tím mnoho nestarali, z odkazů dobrodineckých i z usnesení městských rad pevných, stálých podpor chudému žactvu, a že nebyla benefícia při každé škole stejná, někde hojná, jinde

¹⁾ V *Enchiridionu* c. XVIII.

²⁾ V Plzni vyskytuje se r. 1432 také jméno „semikones“, cantor cum semiconibus, což Štrnad (*Listář m. Plzně* 354) vykládá za mendiky.

³⁾ Ještě r. 1573 v řádě školním města Jeny jsou mendikanti a beneficiarii jedno.

⁴⁾ Zoubek. Č. Č. Mus. 1880. 464. Byli také na Vyšehradě. Emler. *Reges*. III. 463.

⁵⁾ *Fontes rer. boh.* II. 324. „Pro ennutriendis et vestiendis 12 scholaribus“ atd.

⁶⁾ Arch. zemsk. *Opisy z arcibiskupského*. 1566.

⁷⁾ Tomek. Č. Č. Mus. 1844. 20.

skrovná, mendici chodili po školách, hledajíce lepšího bydla. Také školy, jakož víme, pořád nebyly v stejné výši. Ale o vydatnější bydlo šlo mendikům spíš než o nějakou vyšší školu. Chodívali tedy po skupinách i jednotlivci. Toulali se — a tím převzali mendikové na sebe zcela patrně ráz a poněkud i život bývalých vagantů. Mendici latinských škol jsou druhé střednější vydání bývalých vagantů.

Zní to docela po vagantsku, čteme-li roku 1563 v knize lito-myšlské: „Jan, bylo neveliké pachole a šlo po školách, v Hradci umřel.“¹⁾ Nebo čteme-li v panských účtech zámku Jindřichohradec-kého roku 1564, že dáno „pacholeti jednomu, kteréž vandruje po školách“, 5 grošů a „pěti mendikům, kteří vandrují,“ po třech krej-carech, a jinému mendiku, otrhanému, 6 grošů.²⁾ Kolik podobných rubrik zapsáno v městských knihách kde kterých!

A žaluje-li děkan kutnohorský r. 1573 šepmistrům, že nový správce vysokokostelský, Martin Markocius, přivedl s sebou do školy žáky nějaké Mazuchy a Poláky, pro něž chtějí jiní žáci odejítí,³⁾ a je-li zapsáno v knize mladoboleslavské r. 1593, že mezi devíti žebravými žáky jeden přišel až z Paříže⁴⁾ a jsou-li v knize turnovské r. 1606 psáni žakovští žebráci z Polska a odjinud:⁵⁾ jde z toho zcela světle, že ani vaganti XVI. a XVII. věku nedávali se hranicemi zdržovati, a že zase bujněla stěhovavost žakovská tou měrou, kterýžák jen drobet povoněl k latině, že již bral to sobě za svaté právo i povinnost vandrovati školu od školy a při tom živiti se, jak pán Bůh dal, třeba žebratou. Jeť charakteristický rozkaz sedláků dobřichovických učitelí r. 1612, aby děti jejich ne- učil latině, poněvadž oni jim „nedadí vandrovati.“⁶⁾

V školském řádě Kodiceillově r. 1586 stejně jako za starodávna zle touží se na poběhlíky, tuláky; dostávají tu jméno lenochů, sli- dičův, a zapovídá se práti jim ve škole místo. Byla zase žebrota studentská řemeslem, takže se jí někteří drželi víc než školy; jen to již se neobnovilo, aby starý bacchant. věčný student, držel si k své výživě žáčky menší; teď byli žebráci všickni stejní, řemeslo se zdemokratisovalo.

Některého tuláka žakovského nouze donutila, že nabízel se jako bývalí bacchanti k službám všelijakým. Čtemeť při r. 1610, že Jindřichohradečtí dali studentovi, který své služby od dávného času vyhledával a nikdyž se doptati nemohl, k potřebnosti jeho 5 grošů.⁷⁾ Ký také div, že nejeden toulavý mendik zvrhl se v lotříka. Pro takovou toulavou chasu, často i nenechavou, nic na škole nebylo

¹⁾ Rukop. č. 120. 136.

²⁾ Panské účty v Hradci. 1564.

³⁾ Šimek. Arch. Pam. XVI. 153.

⁴⁾ Arch. boleslav. Kn. počtů městských z onoho roku.

⁵⁾ Arch. turnov. Knih. purkmistr. počtů z r. 1606.

⁶⁾ Arch. zem. Opis y z arcib. 1612.

⁷⁾ Knih. rychtářsk. v Hradci. 1610.

bezpečno. Proto ještě na počátku XVII. věku byla leckde bibliotheka pauperum, něco knížek mendikům k učení přístupných, ve škole na řetízku přikována, aby jí neodnesli.¹⁾

Co jsme tu líčili, to týče se mendikantů toulavých, nepořádných, jimž žebrota potulná všecko a škola nic. Velikou náklonnost k stěhování však mívali v sobě i mendici pořádní, kterým škola a učení přece něco platilo. Jestli že vydrželi při téže škole semestr, dva semestry, tož byli z hodných. Aby hnuli se od školy jinam, k tomu příklad i podnět dávali sami učitelé. Když správce opouštěl školu jednu, aby přijal místo na jiné, což dělo se, jakož víme, dosti často, sebral mendiky a jiné žáky s sebou a přistěhoval se do nové školy s nimi. Někdy tak horlivě žáčky sbíral, že musil potom mrzutě vraceti.²⁾ Bylo to učitelovou cti, když velmi mnoho žáků s sebou strhl na jinou školu. Vysvitáť to z Bacháčkova oznámení o smrti Melichara Haldia mladšího z Neyenperka r. 1604. Bacháček, rektor university, totiž s pochlibou o nebožtíkovi praví, když šel ze školy Brodu Českého, jakoby Musy byl s sebou vzal, provodín jsa velikým právodem žákův.³⁾

Ale před tím mistr Kodicill zlobil se v řádě svém na žáky „jednoho semestru“ a sváděl nedostatečné pokroky školské na tuto ve škole nestálost. Také mistr Vavřinec Benedikti z Nudožer, professor university Pražské, v té nestálosti žactva vidí hlavní překážku zdárného vyučování. Touží na ten stěhovavý zlořád slovy důtklivými. Prý jakmile konec pololetí se blíží, neobvyklý ruch popadá školáky dotud klidné; marny jsou domluvy učitelovy, drobná obec neodolá touze stěhovavé a v brzkú se rozpráší jako plevy na humně. Právě se donesla pověst, že tam neb onde otevřeli školu a mladého vzali si učitele; zpráva taková přiláká množství žáků, avšak za půl léta vymizí vroucnost, a škola jest náhle prázdná. Mrzut a roztrpčen učitel. Má sic zase zástupceček žáků, ale tváří skoro vesměs neznámých. Nezbyvá mu nic, než opakovati, co dříve probral, a když jest zase v proudě, konec semestru znova vše kazí. Slovnatý mistr Nudožerský nařiká latinskou básní a varuje slovy poetnými, kteráž na česko takto přeložena:⁴⁾

„Ach děti, ach junové, proč nestálosti hovíte?
Kam žene vás nerozum? K čemu jest ona proměna častá?
Nezmechatí kámen, je-li z místa na místo kutálen:
A zcela táž útlou mládež bude stíhati sudba,
Jestliže místo měnic bez rozvahy stále vybírá

¹⁾ Tak v Slavkově r. 1607. Horčička. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 14.

²⁾ Na příklad za Adamem Czikalovským r. 1610 musil „přísežný posel“ Bohuslav Jičínský (pedell universitní) jíti až do Žlutic, aby vydal discipula Martina Svatbu, kterého vzal z Prahy. Arch. univ. A. 13. b. 447.

³⁾ Arch. zems. Oekon. č. 18. 221. Nováček. Listář. 83.

⁴⁾ Č. Č. Mus. 1891. 72. Ant. Truhlář přeložil.

Učbu jinou. Surová, bez věd bude trávití léta.
 Vám rodičům důrazně radím: nedovolte synáčkům
 Tak žít, jak libo jim: kdykoli rozpusta by hodlal
 Ze školy upláchnout, zabraňtež a víry nedejte
 Lžím nepřislušným, jež druh mu našepce daremný.
 Též nechtějte, honem v nejvyšší třídu by syn váš
 Postoupil; náramně hřešit vidáme tu otce.
 Postup a s ním učení pravidelným děj se pořádkem!“

Nebyl zajisté Matiaš Borbonius (Burda z Kolínce) nejhorší z chudých žáků, a od r. 1577, kdy začal stálež i choditi za učením, do r. 1584, tedy za sedm let, pobyl na školách v sedmi městech (v Praze na dvou školách)!¹⁾ Mendická proměna školy, zdá se, byla však o kratších lhůtách než ročních, ba než pololetních, kdy se všecko úředně proměnit mohlo. Aspoň z oučtů rokycanských roku 1595 to vysvitá dosti světle. Tu čteme, že „chudých pacholat“ bylo ve škole od sv. Jiří do sv. Jakuba 18; odtud do sv. Havla roku 1596 23, od sv. Havla do Tří králů 26 a odtud do sv. Jiří 34.²⁾ Jen sv. Jiří a Havel jsou úřední doby školní; přišli-li mendikanti do rokycké školy o sv. Jakubě a o Třech králich, to přišli mimo čas a opustili svou předešlou školu jistě dřív než po půlročním pobytě. V době pokleslosti naší — r. 1640 — při jakés reformě školy v Litomyšli usneseno „o mládencích přespolních“ — a to byli mendičtí vaganté — aby se tu zdrželi ve škole déle než za některý týden; to prý je k potupě školy; a aby daremně věku svého v zahálce netrávili, nechať chodí do klassí rektorovy.³⁾ Tu zajímá, že pobývali ti žáci nechvalným zvykem pod bázní rektorovou obyčejně jen „za některý týden“, ani půl roku se nezdrževše.

Mendici byli valnou většinou co do rodiště svého žáci přespolní. Také v Němcích slovem pauperes zahrnováni žáci cizí.⁴⁾ Dle Stránského zprávy některá naše škola chovala jich nad sto; jiná méně.⁵⁾ Škola se stem chudých byla asi přec jen vzácnou. Ale z domácích sirotkové a děti chudých lidí také přidružovali se k mendlíčkům. Mezi mendikanty samými byl rozdíl. Třeba že obecnostvo všem žákům chudým a ve škole bytujícím společně dávalo jediné jméno mendiků, paní Apolena Vostrovceva, odkazujíc r. 1594 některým školám pražským⁶⁾ po 15 kopách míšeňských, správně

¹⁾ Před r. 1577 byl v Sušici, pak dán roku 1577 do Klatov, odtud do Loun, r. 1581 do Prahy, kde pobyl u sv. Štěpána a Michala, odtud 1582 do Rakovníka, pak doma u Jana Viktorina Žlutického, odtud 1584 do Kolína šel, a posléz do Chrudimi. Max Dvořák. Dva denníky Borbonia. 101.

²⁾ Oučty v arch. zensk. Rokycany. 1595.

³⁾ Tomíček. Časop. přát. starežit. V. 100.

⁴⁾ Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. I. 147.

⁵⁾ Respubl. VI. 166.

⁶⁾ Týn, sv. Mikul; Štěp., Jindř. Manuál osady sv. Mikul. v arch. pražs. Zapsáro v deskách kvat. trhov. rud.

rozlišovala, aby to dostali chudí mládenci, „buď vyššího povolání anebo nižšího, kteří slovou mendici“. Chudí „vyššího povolání“ jsou po našem přesvědčení externisté ve škole bytující a živí aspoň částečně na svůj groš; rodiče za ně a na ně platívali některý díl („doněkud“) a ostatek si ti žáci sami z beneficia školního zasloužili zpěvem kostelním fundacním; proto se táhli k školní stravě a výživě (expensi), která se podávala všem bez rozdílu, byli „doněkud expendisté“;¹⁾ jenže, kdežto na všelijaké potřeby měli přec některou pomoc z domova, mendikanti „nižšího povolání“ musili si všecko všudy i šat a obuv vyzebrávat; onino sedali při svém povolání ve škole a učili se, tito začasté právě v době vyučování nuceni potloukati se po ulicích dům od domu, ruku nastavující. Onino byli poloexpendenté a při tom byli pauperes, neboť užívali školních stipendií.

Vedle poloexpendentů byli ve škole expendenté, za kteréž rodiče platili expensi plnou. Ti zajisté mívali ve všem přednost. Týdenní expense, učitel placená, bývala od druhé půli XVI. věku málo nad 10 grošů míš. Rakovníčtí platí za hochy, za stravu, léhání, „knížek a listův“ jednání za celý rok 1561 16 kop; toť na týden po 12 groších.²⁾ Za Václava Stříbrského z Loun, platilo se v haštalské škole r. 1587 správci Danielovi Stodolovi na týden po 12 groších za stravu, což vydalo za školní rok 7 kop 30 grošů; praeceptor, knihy a jiné potřeby zvýšily tu summu při témž žáčkovi na 30 kop za rok.³⁾ Roku 1610 vypraven za expendentu do školy brandýsské k praeceptoru Matiaši Passonidovi sirotek Jan Šťastný z Počernic na týdenní plat jen šesti grošů míš. To byl as poloexpendent.⁴⁾

Za poloexpendenty i úplné expendenty mohlo též placeno býti in natura. Rodiče žáčků posílali maslo, vejce a co na hotově; někdy však byly zásilky takové dar učitelům samým. Písař rakovnický, Šimon Žlutický, platil za svého syna expensi, ale přes to o svátcích

¹⁾ R 1595 píše se z Rakovníka do školy Žatecké mistru Janu mladšímu Gryllovi z Grylova přimluvné psaní, z něhož na podepření hořejších výkladů toto: „Pavel, syn pozůstalý po Ondřejovi krejčím, . . . v škole špatný pozor na sebe měl, i aby času sobě nemařil, pronešení jest Maryána matka jeho před námi (konšely) učinila, že ho k správě Vaší oddati a na něho doněkud náklad učiniti chce; protož, přimlouvajice se k Vám, za to žádáme, že ho v počet žakovstva Vašeho za expendentu doněkud přijmete . . . učíte to jak na přimluvu naší za sirotka v vlastní milé Vaší zrodilého (t. j. v Rakovníce), tak pro odplatu p. Boha všemohoucího.“ Arch. rakovn. Kopíř z r. 1585.

²⁾ Arch. rakovn. Kniha při z r. 1561.

³⁾ Arch. lounsk. Knih. soudní z r. 1594. Str. 186.

⁴⁾ Dvorský. Paměti č. 682. Toho sirotek vlastně naložili Passonidovi Velvarskému mistři, když ho vysílali do Brandýsa. Možná, že mu to byla přítěž nepřijemná za ten malý peníz. Sami chtívali víc. Týž rok jim hoch Petráček z Vokounštejna, konviktor (expendent) v klassích, musil týdně platiti po kopě a 10 groších. Tamž č. 685. Podobně dostává r. 1594 správce v Nymburce Jan Mathiades Zakavinus od universi sirotka ze vsi, akademii náležité. Archiv univ. A. 48.

a zhusta i mimo ně posílal lecco na přilepšenou expense. Mistru Troilu Hagiochoranovi a Pavlovi Ambrosii Pacovskému, učitelům lounským, na příklad r. 1610 Štědrého večera sud piva dal dovézt, „aby v začátcích svých Matěj syn na pozoru zůstávati mohl“; jindy posílá na znamení vděčnosti ptáky, kapouny, zvěřinu. Do Žatce bakaláři Ondřeji Herciniusovi z Radonova poslal r. 1606 čtyry kopy, aby syn jeho Matěj podle jiného zákovstva v jídle a pití opatření měl, dokud ten peníz stačí, a k tomu přidal „na dokázání dobrého úmyslu“ osm ptáků. (Ale chtěl opatrný otec vědět, kdy se začne z oněch čtyř kop vydávati, aby si spočetl, jak dlouho kopy vystačí.)

Ze vzácných soukromých listů téhož rakovnického písaře dovídáme se, kterak učitel musil býti opatrn, přijímaje žáka za expendentu. Jen prý všecko důkladně s rodiči vyjednati! Nic na úvěr, na slib, neboť žáci utíkávají bez zaplacení. Varuje totiž Žlutický mladého učitele Jana Sušila Rakovničana, jenž r. 1581 měl dostati se na školu do Bělé, aby nebral s sebou chlapců z Rakovníka nabízených dřív, než zví od rodičů jejich, „jak mnoho a do kterého času na expensi dají, ano také mimo expensi odkud by na obuv, oprávky, šatů praní, papír, knihy i jiné potřeby bráti měli“, nebo „kdyby prázdné je k tobě vyšikovali, divně u sebe myslím, jak by ty je mohl zakládati, poněvadž sám nic nemáš, anebo jak z dluhu rodičů napomínati, a zvláště kdyby které (pachole) uteklo.“¹⁾

Dle toho listu pochopitelně, že nemohl žáček býti expense osvobozen, pokud byl tak malý a neumělý, že sobě nedovedl mezi chudými žáky zpěvem nic vydělati. Ostatně dokazuje to též Žlutický jasně jiným listem témuž Sušilovi, r. 1581 do Bělé se ubírajícímu, zasláným. Píše mu, že Křištof truhlář dá k němu syna, za něhož hotov jest platiti expensi, kdyby „povolání aukantského zastati nemohl, jakž ho hned zkusiti moci budeš“. Jasně totéž vysvětluje ze žádosti Rakovnických, roku 1607 do Klatov Ondřeji Kracovskému, Jindřichohradeckému správci, podané. Připomínajíce mu, že Tomáše, sirotka po Tieftrunkovi, má u sebe za expendentu již půl léta a že by snad mohl zastati „povolání terciánské“ (aukantovo), snažně prosí, aby ho tím terciánem pro skrovnost dědictví sirotčího zřídil (aby tedy již za něho nebylo potřeby platiti), a druhého sirotka Jana že mu pošlou za expendentu.²⁾

Při jménech pauperes a mendikantů jest varovati se toho mýlnění, jakoby ti chlapci bývali všickni bez rozdílu nějaká sebránka, o níž se nikdo na světě nestaral. U nás i v cizině³⁾ ode dávna bý-

¹⁾ Arch. rakovn. Kopiař z r. 1585.

²⁾ Arch. rakovn. Kopiař r. 1607.

³⁾ Na příkl. Hieronymus Gürtler (Cingulator), zakladatel školy v Goldberce, Bullinger, švýcarský reformátor, a jiní zapsáni byli na školách jakožto pauperes a žebřali, ač nebyli z chudoby nejhorší. Zeitschrift d. Verein. f. Gesch. Schlesiens. XXIX. 162.

vali mezi žebráčky školními děti i rodičů měšťanských a snad i zámožných. Mistr Melichar Kolidius, správce v Hoře, prose chudým zákům svým u obce za podporu, dí, budou-li nějaké štědrosti oučastni, že toho nezapomenou, „nýbrž i svým milým rodičům oznámí a, aby (kutnohorské) ditky nebo známi podobných dobrodiní jinde v školách zůstávající od nich užívatí mohli, žádati budou.“¹⁾ Tomu přec nelze jinak rozuměti než: co dobrého Kutnohořané učiní zákům cizích měšťanů, to odměněno bude od týchž měšťanů zákům horským. Mezi mendikanty svatohaštalskými, kteří r. 1578 se dávají v universitě při beánii zapisovati, jeden byl ze Sedlčan pekaře měšťana syn, druhý byl z Čáslavě souseda Filipa Nigella; tehdež mezi mendiky školy sv. Michala v Opatovicích v Praze byl syn Klementa z Plzně, pekařův.²⁾

Ti a podobní zajisté nebyli holá žebrota a přece v studiích se prožebřovali. Nebylo žebrání — připomínáme zase — ani ještě v XVI. věku hanbou. Ale u nižších mendikantů bylo škodou. Správce školní byl sic povinen mendiky podle jich vědomostí přírknouti některé klassi,³⁾ však žebráckové v svých třídách posedali málo. Sotva že ráno odzpívali svoji chrámovou povinnost, ihned vydávali se do města i do vsí, aby sobě vymodlili příspěvky na papír, inkoust, na střevice, na šaty, příspěvky k stolu hubenému. Ne bez příčiny konšelé tří Pražských měst ve svém snesení r. 1584 vyčítali správcům školním, že mendici k žádnému učení vedení nebývají než k běhání po krámech nebo kotech.⁴⁾ A sotva se v tom co napravilo, vyčítáť r. 1600 primas staroměstský Václav Krocín opět, že mendici, co by se měli učit, hned z rána se toulají a žebrí.

Mendikům správcové školní ukládali čištění školního domu (školometi),⁵⁾ ba někde i kostel musili vymetatí.⁶⁾ Z mendiků býval na zimu jeden vybírán za kalefaktora, kaleše, jemuž byla povinnost topiti síně a komory, dbáti o dostatek paliva, opatrovati to palivo. Školský řád katedrální v Olomouci i řád Kodiceillův ukládal kalfaktorovi čištění pece i kamen a činil ho odpovědným za to, kdyby jeho nedbáním vznikl v domě školním požár.⁷⁾

Aby nebyli mendici zhola bez vedení, byl povinen nejprv správce školní jich dbáti, a ten k bezprostřednímu dohledu nad nimi vybíral některého staršího kumpána z nich samých. Tomu dohlížiteli

¹⁾ Arch. zem. Opis z Hory. U Nováčka v Listáři 109.

²⁾ Bibl. Lobkovic. v Praze. Rukop. č. 300.

³⁾ Ordo studior. Codicill. str. 90. Též v řádě plzeňském (Leges schol. bez data) káže se, aby mendici byli rozděleni „per loca apud officiales.“ Opis Dr. Jana Nováka.

⁴⁾ Arch. pražs. rukop. č. 326. 9.

⁵⁾ „Školometa“ zůstávalo v občanském životě i příjmením bezpochyby památkou ze školy. V Praze r. 1493 domácí pán na Novém Městě Gregorius Školometa. Arch. pražs. č. 208j. V. 18. Výpis dra. Šimáka.

⁶⁾ Horčička. Die Lateinschul. in Schlaggenwald. 22.

⁷⁾ Novák. Věstník uč. spol. 1898. XV. Ordo studior. Codicill. 90.

bylo všelijaké jméno; někde mu říkali probošt mendický, ale nejobyčejněji zván pater mendický nebo mendikovský, pater mendicantium.¹⁾

Mendický pater měl na sobě kolik úloh. Nejprv mu ukládáno, aby mendiky pro žebrotu školu zanedbávající soukromě učil. Byla to táž úloha, kterouž na sebe brávali v době vagantství staří beánové. Aby ho k té důležité práci snáze a chutěji přiměli, někde i zvláštní odměny i stipendia na to zakládali. Uvádíme jen z r. 1562 Jindřicha Nejedlého z Vysoké, jenž ustanovil v Hradci Králové zvláštní plat z louky tomu, kdo by mendiky často učil.²⁾

Druhý úkol paterův byl voditi mendiky ke kostelním zpěvům a ovšem zpívati s nimi. Třetí hlavní úloha mu byla, aby se staral o žákovskou stravu, o obědy, nechť se již vařilo ve škole, či nechť donášelo se uvažené od sousedů jídlo do školy. Nebylo-li sbromážděných potravin po ruce, a nebylo-li peněz, či nestačily-li, pater mendiky k žebrotě honil, aby přinesli, čeho potřebl; chodíval po sousedech sám, aby připomenul, že dnes nebo zítra na ně řada jest vařiti do školy.

To bylo třé hlavních úloh paterových; jimi dostal se vlastně do řady učitelů a smazal mezi žákem a učitelem onu mezní čáru, která v oněch dobách beztoho nebyla pevně kreslena. Z drobnějších úloh paterových bylo určovati mendikantům co týden střídavě domáčí práce, čištění a zvonění školní.³⁾ Aby svým úkolům lépe stačil, bývali k paterovi přidáváni pomocníci z žactva. V Jaroměři (a snad i jinde) říkali onomu žákovi, jenž s paterem chodil po obědích, diák,⁴⁾ kteréz jméno upomíná na diakony, řáčky, kteří však na Rusi nejsou žáky, nýbrž nejnižší z kněžstva, žalmistové.

Kodicillus ve svém řádě školním (r. 1586) upravil povinnost školní k chudým žákům složitější, než bývala obyčejna dosavade. Pokládaje bezpochyby patera mendikantského za nedouka stejně takového jako byli ostatní mendikanti, Kodicill nařídil, aby zřízení byli po třídách hebdomadarii (týdenníci) z žákův, kterýmž přikázán na péči pater i s žebráčky a všecky jeho úlohy. Týdenník první (nejvyšší) třídy, přibíra k sobě některého soudruha, měl vyučovati žebráčky i jejich patera všecko pospolu, ráno a po obědě. Týdenníci tříd pečujítež o stravu žákovskou, a to tak, že týdenník druhé třídy oznamuje ještě s jedním soudruhem měšťanům podle katalogu občanského nebo podle desátků, na něž čtvrt farní rozdělena, kdy

¹⁾ Tak i v Krakově. Muczkowski. Meszkania uczniów Krakow. 78.

²⁾ Solař. Hradec. 538.

³⁾ V katedrál. řádě Olomouc. z r. 1563: „Patris mendicorum est sub-ordinare singulis septimanis, qui pulsant ad portiones, quinque vel sex mendicos... constituere custodes, qui purgant... vigilantes in hieme more solito constituant.“ Jan Novák ve Věstníku Spol. Nauk. 1898. XV. 10. Tu tiskovým omylem stojí Primis místo Patris.

⁴⁾ Posel z Budě. 1871. 103. Knapp (Jaroměř str. 72.) čte dyak. Dvorský v Pamětech str. 65 uvádí „dieš“.

kdo, pořádkem obědy do školy vařiti má; oba ti vyslaní po domech prostež, aby měšťané to učinili štědře a laskavě. Hebdomadář třetí třídy se soudruhem své školy a s paterem i s mendikanty nádoby od oběda nesoucími činiž dle návodu učitelova měšťanům slušné za oběd poděkování; v sobotu pak se svými druhy (*commilitones*) sbírej od měšťanů peníze na chléb dle obyčeje.

Vlastní úloha paterova měla se obmeziti dle řádu Kodícillova dohlédáním, kterým dílem na žebračky chléb a jiné podpory připadají, kromě toho měl pečovati, aby byli čisti od vši (a *vermiculis*) beze špíny v ústech, na rukou a nohou, knížky aby sobě pořádné chovali, do kostela chodili a v latině se cvičili.¹⁾

Kolik z řádu Kodícillova v té příčině uvedeno v život, neví se; bezpochyby nic; aspoň na školách venkovských pořád bylo zvykem, že váccku všudy zebrotu školskou musil oběhati pater s mendiky sami bez týdenníkův.

Slušnější pater byl od měšťanů podle jiných kumpánů vybírán, aby byl paedagogem jich dětí městských. Víme to ze svědectví Matěje Nosala, kucháře Krištofa Markvarta na Bělé, když r. 1588 šlo o statek nebožce Matiaše Preyksnara z Preyksnar; to svědectví ostatně zajímavé i osudem, s nímž se pater, nechav školy, potkal. Kuchař Nosal vypravuje totiž soudu, že nebožtík Preyksnar jeho vlastní bratr byl; když pak Nosal přišel k rozumným létům „moha chléb svůj zasloužiti“, dal se do školy k sv. Jiljí, kde tehda správcem byl Abrahám Čáslavský; v též škole Matiaš Preyksnar za patera sloužil. Po vyjití času sv. Jiří dostali se oba bratři do školy k sv. Michalu; pater vodil bohatého Benjamina Vlčehrdlovic do školy; potom dostal se ke třem králům, kde sloužil za kupecké pachole; Nosal, nechav školy, dal se do kuchyně v Hradci, pak r. 1566 odtáhl podkomořím do Uher.²⁾ Pater — kupecké pachole nebo tovaryš — obchodník zámožný, o jehož statek po smrti pře, toť tři stupně v rozvoji onoho člověka.

Jiná kategorie externistů jsou záci, kteří nebydlili ve škole nýbrž u měšťanů v soukromých bytech. Některý žák takový docházel do školy na obědy žákovské za plat, jiní však zůstávali na stravě u svých domácích pánů. Vypravuje r. 1610 Hippolit Guarinonius,³⁾ že měšťané a obyvatelé namáhají se s úsilím největším, aby strážníky studentské zlákali do svých bytů, a to pro zisk; tepe je, že nesnaží se o mravní těch chlapců vychování: dávajíce stravu a postel, tím prý míní, že učinili při chlapci všem povinnostem za dosti, což lehkomyšlný klam: stravovatelé mají poskytovat chlapcům všechno to, čím by jim byli povinni vlastní rodiče. Dobré to věru napomenutí, po tu dobu platné, a ne od všech stravovatelů věrně poslouchané.

¹⁾ Ordo studior. Codicillus. Exempl. v mus. str. 90, 102, 103.

²⁾ Arch. pražs. č. 1054 388.

³⁾ Hippol. Guarinonius; Grewel der Verwüst 1181.

Kolik rodiče platili za chlapce školáka v městě bytujícího, to záviselo na ujednání a požadavcích. V Němcích ve Frankfurtě r. 1500 platilo se ročně za jednoho žáka prý deset zlatých rýnských;¹⁾ toť velmi málo, byltě zlatý rýnský asi za 50 grošů míšeňských! U nás v Kouřimi Beneš kramář r. 1530 chce 20 kop míšeňských za pět čtvrtí léta, ale dával pacholeti nejen stravu doma, než platil za ně na stravu i ve škole a jednal na ně šaty chodící, cejchy i peřiny.²⁾ R. 1583 chtěl písař ve Dvoře, Chlumecký, od trutnovského primátora Figera 18 kop miš. ročně za stravu jeho synka, jenž ve Dvoře učil se literně a řeči české; toť pŕpáté kopy na kvartál.³⁾

To byl naopak primátor v Chomútově Niklas Wolf r. 1586 o mnoho dražší. Dostal dle ujednání za stravu synka českého, jenž byl dán do Chomútova pro němčinu, totiž za Václava Stříbrského z Loun, 30 kop na rok; nad to za šaty muchejrové (čubku s předky ze spratků nidrlantských, kabátek, galihoty, punčochy a biryty) počítal si 15 kop a praeceptoru školního platu na kvartál po kopě.⁴⁾ Stál český synek v Chomútově 49 kop ročně. Ovšem byl bohatý sirotek, bylo z čeho bráti; snad měl také bydlo převýborné. R. 1601 na Malé Straně v Praze Petr Radešínský choval německého chlapce na stravě a opatrování dle smlouvy, u přítomnosti svědků vyjednané, na půl roku za deset kop gr. miš.,⁵⁾ summon tedy o deset kop ročně laciněji, než chomutovský primas žádal před 15 léty. Týž rok (1601) fŕtmistr panství Trutnovského, Kašpar z Regersdorfu nabízel za syna svého sedmnáctiletého, jenž se měl v Praze učit čestíně, za byt a stravu písaři staroměstskému Severynovi Loštickému z Libánu na kvartál po osmi tolarech (toť málo nad 31 kop miš. v rok); při tom sliboval, když posel do Prahy kdy půjde, že donese zajička, ptáčka nebo pstroužka.⁶⁾

V době pobělohorské, když peníze na ceně potratily, r. 1637 platilo se za pachole kněze Jana Komety, děkana bydžovského, za stravu v Praze na týden po širokém tolaru.⁷⁾ Že zůstávali nepořádní lidé za stravu svých dětí dlužni, to jen mimochodem buď připomenuto.⁸⁾

¹⁾ Janssen. Gesch. d. deut. Volk. I. 27.

²⁾ Kniha kšaft. kouřimsk. Byla u zesnul. dr. Špotta.

³⁾ Arch. mus. Král. Dvůr. 1583.

⁴⁾ Arch. lounsk. Knih. soudní z r. 1594 Fol. 185.

⁵⁾ Arch. pražs. č. 1159. 200.

⁶⁾ Kopiaľ k. dvorský v zemsk. Fol. 94.

⁷⁾ Arch. praž. č. 108 D. 47.

⁸⁾ Vždyť dovídáme se o tehdejších platech skoro jen z upomínání. R. 1529 až k soudu komornímu nucen byl pohnati kněz Jan z Šebířova Dorotu z Ratibořic a v Dubu z osmi kop gr. miš. dluhu spravedlivého za stravu Hynka, synka jejího. Arch. mus. Regist. červ. nálezů č. 4 J. Fol. B 16. V arch. mělnick. kop. č. 13. 238. jest psaní upomínavé do Kostelce n. L., aby mydlář Jan za svou dcerku „krvavou mzdu“ 6 gr. týdně splatil. R. 1581 sám císař nucen rozkaz dáti, aby z důchodů kláštera Oseckého zaplatilo se

Poslední jméno žáků, jež uvéstí dlužno, jsou domicelli, domesticci. V staré době to byli urození chlapeč kanovníčkové (domicelli), pro praebeudu v škole kathedrálné vychovávaní.¹⁾ Když se u nás zvlášť od doby husitské naskytne jméno domicellů, domestiků, to jsou již docela jiní žáci; někdy jsou to domácí žáci, přicházející do školy od rodičů, na rozdíl od žáků externích, cizích přespolečných.²⁾ V tom smyslu zní nadpis řádu školního akademického z r. 1609, psaný „pro pueris domesticis et peregrinis (přespolečnými)“; ale někdy zajisté domesticci mají význam docela jiný, a bohužel neuhodněš po každé, který platí. „Domesticci“ bývají všickni žáci, kteří bydlí ve škole, to jest doma, v domě.³⁾ V tom smyslu zovou se v Kutné Hoře kdys v první půli XVI. století „školníky“. Nařiká nejmenovaný správce svatoborbarský (asi r. 1520), že nemá s kým pracovat „krom školníků“. Zove je také „čeládkou školní“. Jiná pacholata, totiž děti městské, domácí, pryč do školy nejdu.⁴⁾ V témž smysle také vždy jesuité vyčítali, kolik mají mezi posluchači „domestiků“ a kolik „externích“.⁵⁾

Mluvil-li v Rakovnici r. 1617 jeden druhému ze vzpomínek školních: „Tys byl domestikem a já terciánem; byli jsme sobě rovni,“ tož by z té řeči prokmitával ještě třetí, nějaký užší smysl záhadného pojmenování domestiků; asi ten, jakoby byli domestikové starší zpěváci ve škole bytující, kdežto terciáni nebo aukanté byli začátečníci zpěváci, a ovšem též ve škole bydlící. Tu by co do bytu a zpěvné povinnosti byli terciáni a domesticci zajisté sobě rovni, byť ti to byli dokonalejší.⁶⁾

Oficiálům školním, když do nové školy usedli, zajisté na tom záleželo, aby mnoho domácích dětí získali, a hněv byl, když domácí žáci přes jich hlavy posílání do škol přespolečných. Když pak správce školu opouštěl, byla, jakož zmíněno, jeho snaha, aby do školy nové, kam se bral, převedl co možná nejvíce žáků ze školy dosavadní. Sel-li na štaci pověstně dobrou, s mendiky potíž nebyla; ti šli s ním rádi; expendentům, aby jich s sebou dostal, musil buď dobrým učením vynikati nebo jim na škodu disciplíny uzdu pouštěl; jedni se dali chytiti způsobem oním, lepším, jiní naklonili se mu

89 kop Janu Bognarovi, knihari staroměstskému za stravu, což byl dlužen zůstal opat Baltasar za své strýce, k jesuitům na učení chodící. Arch. místodržít. Missiv. č. 681/2. 510. Jindřich Senomatský, měšťan staroměstský, r. 1599 žaluje arcibiskupovi, že Petr, farář v Lužci, za syna svého Havla, jež posílal k jesuitům, za půl léta 12 kop mu dluhuje. Arch. arcib. Opis v zemsk. arch.

¹⁾ Monum. Germ. paedag. I. XXIII. Dle Du Cange Glossaria.

²⁾ Stránský-Tonner. Vypsání vši obce král. Česk. 155. „Žáci domácí u rodičů“.

³⁾ Knapp, Jaroměř. 73.

⁴⁾ Arch. zemsk. Opisy z Ilory. Tento opis Nováček v Listářu klade cc. 1520.

⁵⁾ Univ. knih. rukopis 1. A. 1. 15.

⁶⁾ Něco opáčně obdobného v řadě olomouc. kathedrál. 1563. Z domicellů vybírají se pěvci „versiculantes“.

způsobem druhým. Rozumí se, že snažil se také o domácí žáky, aby s ním šli. Ti se pak stávali dle vůle a měšce svých rodičů v nové cizí škole buď mendiky nebo expendenty.

Tážeme-li se na konec, kteraký býval na školách městských počet žáků, odpověď bude nedostatečná pro skoupost zpráv. Jen to jisto, že badatel minulých věcí musí z mysli pustiti velké počty nynějších žáků kterékoli školy: za onoho času, o němž jednáme, úhrnné počty žákovské byly proti našim malé, někde až nepatrně malé. Do kutnohorské školy u sv. Barbory kolem r. 1520 domácích žáků docházelo asi dvacet; mimo ně byli ve škole domesticci, školníci, jichž počet není povědom. To číslo uvedené slušno vážit za mimorádně malé, neboť učitel si je bral za důvod, že při té škole zůstatí a obživiti se nemůže.¹⁾ Ale chceš-li z tohoto počtu neobyčejně malého dobrati se čísla nějakého obyčejnějšího, zvyšovati o mnoho nesmíš: roku 1485 — tedy třicet pět let před tím — ve všech čtyřech partikulárních školách slavného města Norimberka neměli víc než 175 žáků mimo pauperes, kteří bydlili ve škole;²⁾ toť tedy na školu průměrně čtyřicet čtyři žáci.

Přední škola pražská, gymnasium u sv. Jindřicha mělo r. 1585 pět primánů, 14 sekundánů, 30 terciánů a expendentů, tedy úhrnem 49 žáků, kteří v domě literním bytovali (v nichž 13 Pražanů.³⁾ Kolik k těm domestikům u sv. Jindřicha přibýlo v který semestr mendikantův, a kolik chlapců z obce docházelo, nesnadno říci. To lze jen hádati. Ale uvedená čísla nutí k skromnému počítání.

Škola v Poličce r. 1619 prý měla úhrnem 44 chlapce, 4 děvčata.⁴⁾ Arci ten rok už bylo v království zle, a školy se prázdnily všude tou měrou, že rektor universitní z nouze utvořiv zásadu, těšlivě r. 1620 vykládal pražským učitelům, že není potřebí státi o množství žáků, prý lépe míti žáků málo, ale hodné.⁵⁾

Roku 1622 po rání bělohorské nalezeno ve škole Týna Vltavského již jen 15 chlapcův.⁶⁾ Když pak se gymnasijní školy po válkách zase upravily v rukou jesuitův a piaristů, až do nových dob žactvem nad míru neoplývaly nikdy. Vypravuje pamětník, že student latinský býval zbožím mnohem vzácnějším než dnes; sčítáme-li všechny nynější školy střední a odborné v samé Praze, vyskytne se jich nyní více, než za dob minulých bylo gymnasií v celém království Českém. Teď rodiče, mohou-li jen poněkud, dávají syny své na studie; tehdaž tomu tak nebylo, ba ani býti nemohlo, neboť za dob patrimoniálních ani bohatý sedlák nemohl

¹⁾ Arch. zemsk. Opisy z Kut. Hory. Nováček. Listář. Č. 1.

²⁾ Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. I. 147.

³⁾ Dle paměti na věži v makovici schovaných. Navrátil. Paměti kostel. sv. Jindř. 100. 203. Uvádí též jména žáků těch.

⁴⁾ Besed. učit. XI. 44. Adámek.

⁵⁾ Arch. univ. A. 14. b. 10. 11.

⁶⁾ Arch. zemsk. Relace arcibisk.

dáti syna na studie, když mu' toho nedovolila vrchnost. Proto také na přeplněnost gymnasií nebylo co nařikati; kromě gymnasií pražských jen některá gymnasia venkovská honosila se slušným počtem žákův; bylať i taková, kde žáků ve dvou nejvyšších třídách nebylo někdy ani celý mandel, ba ani ne tucet.¹⁾

A jak tu pamětník líčí školy před r. 1848, rovně tak bývalo již dvě stě let před tím. Vždyť mělo na příklad litomyšlské gymnasium r. 1650 180 žáků všeho všudy ve všech třídách od slabikantů počítajíc, a r. 1657 mělo toto gymnasium, neposlední v Čechách, dokonce jen sedmdesát scholárů!²⁾

Co do počtu žáků neobyčejné, podivné veliké summy v XVI. století uvádějí se u jezuitův. V pamětech psáno, že v kolejích jezuitských studovalo mladíků na sta. V hořejších třídách, zvláště na počátku, arci nebyvalo žáků mnoho. R. 1569 spočítáno v rhetorice devět domestikův a čtyři posluchači externí.³⁾ Ale úhrnem týž rok 1569 jezuité měli všech žáků 225.⁴⁾ Ten počet vzrůstal. Roku 1583 bylo již skoro do čtyř set žáků, z nichž počítalo se 77 konviktistův a 60 chudých chovanců.⁵⁾ Z těch čísel patrno, že daleko nad dvě stě žáků bylo externích, z pražských domů a rodin k jezuitům docházejících.

Rok potom (1584) v konviktě již bytuje 111 chovanců, z nichž panského stavu 12, rytířského prý víc. Ten rok šest chovanců vysvěceno na kněze.⁶⁾ R. 1587 dům chudých studentův jezuitů pražských choval již 140 žáků,⁷⁾ toť tolik, kolik žádné farní gymnasium městské nedovedlo uživiti.

Počet žactva jezuitského do r. 1588 vzrostl již na 500, z nichž byl 31 urozenec.⁸⁾ Osm let potom počítají pražští jezuité žáků sedm set;⁹⁾ roku 1594 olomoučtí jezuité prý měli žáků nad devět set!¹⁰⁾ V Praze roku 1598 při sedmi stech nezůstává, počet roste něco; i v Brně r. 1604 jezuité chlubí se 400 žáky.

Tato čísla z rozličných let vybraná přesvědčují, že jezuitské školy chovaly žáků mnoho. Příčiny toho návalu žáků katolických i protestantských do školy jezuitské uvedeny jsou na mnohých místech tohoto díla. Tu jen letem budiž připomenuto, že katolíci

¹⁾ Tonner v Neděl. Listech Hlasu Národ. 7. srpna 1898.

²⁾ Štěpánek. Dějiny gymn. v Litomyšl. 1894. 16.

³⁾ Univ. knih. rukop. 1. A. 1. 16.

⁴⁾ Schmidl. Hist. S. Jes. I. 274.

⁵⁾ Týž. I. 488.

⁶⁾ Týž. I. 498.

⁷⁾ Týž. I. 548. Rukopis univ. knih. 1. A. 1. má na str. 330 jen 114 chudých žákův.

⁸⁾ Rukopis univ. knih. 1. A. 1. 332. Též rukop. v arch. mus. Jesuité. str. 47.

⁹⁾ Schmidl. II. 83. Rukop. arch. mus. Jesuité str. 48.

¹⁰⁾ D' Elvert. Gesch. d. Studienanst. 37. Ale tomuto nekritickému spisovateli samému ta cifra nějak podivná.

žáci k jesuitům chodili kde kteří bez výjimky, a protestantští byli k nim houfně lákáni učením za darmo a mnohými stipendii (odtud ten vzrost domu chudých žáků), a konečně nelze neviděti, že u jesuitů byl pořádek v učením i v disciplině vzorný, jenž líbil se i protivníkům a vábil je. Příkladá se však těm znamenitým počtům žactva jesuitského příliš veliký význam na škodu školství protestantského. Ukázali jsme již jinde, že v tom nesprávnost, když počet jesuitských žáků přirovnává se k počtu žactva jednotlivé farní školy protestantské. To zajisté přední protestantské gymnasium pražské u sv. Jindřicha pochodí zle, když se řekne, že roku 1585 mělo 49 domestiků a snad 30 externistů — tedy úhrnem asi 79 neb 80 žákův, a jesuitské gymnasium akademické u sv. Klimenta že chovalo do pěti set studentů. Nesmí se zapomínati, že jesuitské gymnasium v Praze bylo jediné, a farních gymnasií protestantských že bylo v Praze šestnáct; kdybychom vzali průměrné číslo žakovské pražského gymnasia farního velmi nízce, třeba jen na 50 žáků, toť vydá úhrnem více set žáků nežli měli kdykolivěk jesuité u sv. Klimenta. Že tomu tak, viděti z onoho znamenitého počtu žakovstva pražského, když vítalo krále Ferdinanda r. 1558: v Jindřišské ulici byla postavena jen část jich, jen skupina několika škol, a žáků spočítáno tisíc pět set.

Ostatně také vždy sluší se míti na paměti při takovém počítání, že jesuité shrnovali do počtu všechny žáky své, universitní i gymnasiijní, takže vlastní summy gymnasistů se nedopátráš snadno. To však platí bez všech výhrad a rozpakování, že jesuité mívali v XVI. století žáků mnoho, že se k nim žáci takřka hrnuli a čím dál, to víc.

Když byla tato kapitola dotištěna, dostala se mi laskavostí prof. Ant. Truhláře ze starého Slovníku nová zpráva k vysvětlení záhadného jména trunkátů školních. Truncus není jen špalek, ale také „capsa ad colligendas elemosynas“. Tato schránka, puška na almužny bude k výkladu jména trunkátů bližší nežli holý špalek. Byli to snad tedy žáci z almužen chovaní. Trunkát odvozovati od německého trinken do školy latinské se nehodí. V společnosti ovšem říkali opilecům trunkáti.

II.

Žáků živobytí.

Napověděno tu a tam, odkudž žáci ve škole bytujíci, zvláště ti, kteří shrnují se pod jméno *pauperes*, mívají svou výživu. Prvotně to byla nevalná *stipendia*, svědčící jen málu žáků, a podle nich pomáhati musila větší, ba největší měrou žebrota žákovská. Chodívali „*curent*“, „*medicatum*“ nebo „*recordatum*“. Chodívali s košíkem, do něhož kladeny věci k snědku, a nosívali s sebou pytlík nebo i železnou pušku zamčitou, do níž sypány peníze. Co jedni zpívali,¹⁾ zatím druhí obcházejíce sbírali. Který školák ještě zpívati neuměl, nebral dílu.²⁾ Jináč dělili se žáci buď všickni dílem stejným, nebo dělili se „*proportio geometricou*“: primán o dva denáry víc brával než sekundán, a ten zas o denár víc než tercián.³⁾ Díl zval se latinsky *pars*, a odtud byla žákům (i učitelům) obyčejná od starodávna nadávka „*partéky*“.

Takové prosebné obchůzky děly se v prvních dobách den co den, poněvadž se den co den chtělo jísti: později obmezována žebrota; určovány jí jen některé dni v týdnu, až naposled odka-

¹⁾ Z knihovny kláš. Strahov. Dvorský v Pamětech str. 556 uvádí tři zpěvy mendikův, ale z doby pozdější, z r. 1650—1652. Jsou to šprýmovná veršovaná děkování slohem a vkusem oné doby. Mluví se v nich k paním i pannám; uznává se měšťanův a řemeslníkův ochota, kterou živi žáky chudé; líčí se, co jim k jídlu dáváno; chléb, maso, pečené, hrách, zelí, „v němž i kus svině vězelo, to jsme popadli, žaludku tribut dali, neb žaludek na člověka tyranický jest“; dále mendik zpívající prosí, aby posluchači dali po kopě, ale ne hřebíků, aby sáhli do pytlíků, za to, až se ožení, že je pozve na svatbu. V druhé písni jest tento vtip: „Ačkoli jsem mendlik, však věřte, že žádný knedlík.“

²⁾ R. 1638 Václav Holý ze školy domažlické píše tetě své Jahudkové do Prahy do Jirchářů o šaty: „Zima přichází, to rozuměti můžete, jaké rozkoše v škole jsou, takže nevím, já sítě dítě, jak bych sobě pomoci mohl; ještě tak mnoho neumím, abych sobě ten peníz jako jiní žákové vyzpíval a pomalu na šatky schraňoval. Arch. pražsk. č. IV. 3834. Půjčil dr. Teige.

³⁾ Vormbaum. Schulordngen. I. 386.

zována k žebrání jediná sobota. V Slavkově žebrávali žáci po domech se žalmem až do roku 1594 každou středu, sobotu a neděli; roku právě řečeného zakázali jim obtěžovati lidi v neděli.¹⁾ Žebraři tedy slavkovští žáci ještě v konec XVI. věku dvakrát v týdnu. V Opavě v též čas (asi 1590) zakázáno žebrání sobotní, na němž všechna týdenní žebrota studentská již byla přestala.²⁾ Ty dva případy vyvolili jsme k důkazu, jak dlouho držel se ten primitivní a škodlivý i obtížný způsob studentské obživy.

Méně obtížný i obtěžující způsob žebroty žakovské býval leckde obvyklý ten, že mendici postavováni v neděle a v svátky před kostel, kdež nastavovali ruku. Řád školní ve Dvoře Králové r. 1500 zřejmě uvádí pouze tento způsob a určuje, který peníz lidé v neděli u kostelí mendikům dají, ten na stravu jim ve škole má naložen býti.³⁾ V Trutnově dlouho do XVI. věku místo nedělního po domech žebrání oblíbený ten způsob, že postavena putna žakovská u dveří kostelních, aby lidé do chrámu jdoucí do ní dávali potraviny.⁴⁾ Přinášeli prý chléb a máslo nejspíš.

Žebrání přes všechno obmezování bylo tak obvyklé, že i potom, když se vzrostem stipendií a podpor poměry změnily v lepší *miru* a řád, takže pravidelné dni žebrácké mohly chudým žákům zapověděny býti, mendikové žebrávali přec, třeba nepravidelně, buď se na ně stipendií nedostalo, buď chtivali svého bydlá, vždy nestkvéleho, nadleptšovali.

Onim lepším způsobem a řádem, jenž nastal u vyživování žakovstva, míníme *expensi*. Bývala ta *expensi* v týdenních penězích, do školy posílaných z obecní nebo zádušní pokladnice, bývala v pravidelných dodávkách chleba, někdy i piva, šatstva, obuvi a konečně i to byla zajisté *expense*, že sousedé po řadě vařili do školy obědy. Patrně, že tou všelikterakou *expensi* mohlo starodávné žebrání, byť ne zcela potlačeno, tedy aspoň utlumené býti.

Poněvadž *expense*, k níž se obce dlením doby odhodlaly přispívati, ne-li počín a původ, to zajisté aspoň vzrost svůj měla v darech a odkazech dobrodineckých, položíme o darech a odkazech, a to nejprv o těch, jež mají ráz stálého stipendia.

Odkazovány „věčné“ peníze nebo statky, jež bylo přivést na stálé úroční peníze. Stipendia taková vyskytují se již v starodávných zápisech v době předhusitské. Spojují se obyčejně s úlohou žáků (i učitelů), aby v kostele zpívali. Takž jen pro doklad připomínáme nadace chudých žáků při škole v Bavorově r. 1384;⁵⁾ z roku před tím předcházejícího uvozujeme k paměti donaci třeboňskou 21 kopy české věčného platu na třech vsích pojištěného s úlohou

¹⁾ Horčíčka. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 14.

²⁾ Věstník Matic. opav. 1892. 15.

³⁾ Rukop. dvorský: Knih. paměti. v mus. zemsk. Česk. fol. 32.

⁴⁾ Lippert Trautenau. 62.

⁵⁾ Lib. erection. Borový. II. 234. 235.

šesti žáků, aby bývali při mši denní ke cti Mateře boží.¹⁾ R. 1425 konšelé krumlovští osvědčují nařadit Markety, vdovy rytíře Linharta z Žestova; z té nadace žáci měli od zpívání vigilií vždy o groš víc než správce školní (4 groše).²⁾

R. 1407 činí se nadání chudým žákům farní školy budějovické stejně tak jako rok potom (1408) *scholaribus* v Nyemičevsi.³⁾ Jakmile začnou knihy kšaftovní v kterém městě hovořiti, všude najdeš nějaký zápis takového rázu.

V Plzni první nejstarší odkaz do školy, o němž víme, byla r. 1430 kopa věčného platu.⁴⁾ V Brodě Českém r. 1440 měšťan Řehoř založil stipendium roční kopy věčného platu, aby za to žáci zpívali každý pátek v poledne, kteréž hodiny pán Ježíš smrt krutou podstoupiv duši vypustil; nejprv zvoník ať zvoní, potom žáci zavázání jsou zpívati responsof „*Tenebrae factae sunt*“; jestli by v časech budoucích který farář žákům zbraňoval v poledne v kostele zpívati, ale žáci budou povinni přede dveřmi kostelními bez oblevení a zmeškání zpívati. V témž Brodě r. 1443 Petruše, vdova po řezníkovi, odkazuje škole půl masného krámu, aby po její smrti to na žáky připadlo právem dědickým.⁵⁾ V Praze odkazuje r. 1447 Marketa, vdova po barvíři, žákům k sv. Štěpánu na Novém městě (na rybníčku) list na kopu stálého platu, aby žáci za tu kopu zpívali každý čtvrtek po nešpotech v kostele *Salve* a v neděli po nešpoře responsof „*Cristi virgo*“ za duše „naše i předších“. ⁶⁾

V městech drobná stipendia se množí. V Plzni r. 1476 ustanovují se kšaftem Prokopa Reše dvě kopy roční žákům za obchod (*circuitus, processu*), který se činí každý pátek.⁷⁾ Z téže doby (1477) je zpráva, že v Třeboni měšťan Mikuláš Řehořovic pojistil na vsi Mladošovicích dědičný plat půl kopy roční na žáky, kteří budou čísti u hrobu velikonočního žaltář, a týdně ustanovil po dvou penězích (kopu ročně) těm čtyřem školákům, kteří budou zpívající kráčet před Božím tělem, když se nese k nemocnému; pakli by nezpívali, neměli dostati nic, opat treboňský mohl za ty peníze kostelu koupiti komže a kuklice.⁸⁾ R. 1483 jakás Marketa oddala věčný plat pěti kop a 22 grošů pražských ke katolickým školám, k Vyšehradské a k jedné, jež byla na patě mostu (nejspíš maltézská); to stipendium

¹⁾ Arch. treboň. Reg. II. 40. 274.

²⁾ Tamž. Reg. III. 125.

³⁾ Lib. erect. v arch. praž. č. XIII. 157. 161.

⁴⁾ Strnad. Listář plzeň. 328.

⁵⁾ Nejstarší knih. brodek. 52. 59. 60. Výpisek Miškovského.

⁶⁾ Arch. praž. Miscell. z desk č. 28. Fol. M. 4. Na fol. O 1. odkazuje jiný 10 kop atd.

⁷⁾ Arch. plzeň. č. 223. 17.

⁸⁾ Antl. Časop. přát. starož. V. 61. Decker. Program. Třeboň. gymnas. 1893. 16.

kázala dáti do zemských desk, a vyšehradský děkan měl peníz vybírat i a škole dávatí.¹⁾

To na poznanou stipendii peněžitých XV. věku. Nejsou příliš veliká; testatorové chtějí za ně zádušní pobožnost. Netvrdíme, že užitek z těch stipendií býval jen žákům samým. Podíl mívali, jak svrchu řečeno, učitelé právem a někdy si ho uchvacovali snad i neprávem. Vypravuje Hus, že býval také žákem zpěvákem, a že zpívali žáci, jen aby odbyli, neboť „jiní jsú peníze brali a námi zavláčeli a zaorali“.²⁾ Tu zajisté učitelé žácky šidili.

Stipendia století XVI. patrně houstnou, bývají rozmanitější a podle drobných odkazů i větší, ba znamenitě. Některé ukázky.

R. 1500 Anna Brouskova Pražanka odkazuje 10 kop ročních žákům týnským, aby zpívali oni i jejich pozdější Salve ve vsákon sobotu.³⁾ V Klatovech kupuje r. 1526 Jan Fukna od konšelfů masný kram, od nebožce Loužka žakovstvu odkázaný, za 60 kop míš. Páni prý ho proto prodali, aby žákům větší plat způsobiti mohli a z obecního zakládati nemuseli.⁴⁾ Zřejmě na opravu žakovské stravy u sv. Michala v Praze Jiří Samuel z Hrádku r. 1531 odkazuje roční a „věčný“ plat 6 kop pražských.⁵⁾ Řehoř z Vodolie, kramář na mostku, odkazuje r. 1537 žákům svatohavelským týdně 5 grošů bílých na maso krom sobot postních, aby za to zpívali při mších, které testator založil při oltáři sv. Tří králův.⁶⁾ Toť expense už nemalá.

Menší založil r. 1554 kšaftem svým Martin Dačický z Vlákova, suknářský postřihač pražský. Ustanovil, aby žákům k sv. Jiljí z domu od zlatých křížů dáván byl každý pátek groš bílý, začej aby pěli na památku umučení Páně jazykem českým a k tomu Animas fidelium při pozdvihování.⁷⁾ Do té doby také král Ferdinand I. dostavil se mezi zakladatele stipendií žakovských. „Že jsou se věrně, poddaně a poslušně (v revoluci) chovali“, dal Rakovnickým r. 1556 clo z šenku vína, totiž z každého sudu po 20 groších; výtěžek aby částečně věnován byl žákům. Týž král r. 1559 slevil Rakovnickým 20 kop českých z ročního platu, jímž byli jakožto komorní město povinni ke Křivoklátu; z těch 20 kop část měla býti na vychování chudých žáků.⁸⁾ R. 1562 král poručil hejtmanu na Chlumci, aby Chrudimským vydával ročně do vůle jeho sto kop míšeňských, z nichž část měla připadnouti na podporu žáků; zbytek peněz byl tu i v Rakovnici určen výchově kněží.⁹⁾

¹⁾ Dsky. K. 3. 1483. Výpis dra. Teige.

²⁾ Erben. Husi Sebr. spis. I. 302.

³⁾ Arch. pražs. č. 94. 81.

⁴⁾ Z arch. výpisů dra. Hostaše. Z trhových knih II. arch. klatov.

⁵⁾ Arch. pražs. č. 2142. N. 14. Výpis dra. Šimákův.

⁶⁾ Tamž. R. 19.

⁷⁾ Miscell. 92 BB. 17. v arch. pražs.

⁸⁾ Arch. místodržitel. Missiv. č. 69. 226. Beckovský. Poselkyně. I. 239. Levý, Rakovník 184.

⁹⁾ Arch. místodržitel. Missiv. č. 69. 256. Majestát o tom psán ještě jednou v rukop. č. 70 B. Fol. 54.

Tomáš Bikánecký z Lipan r. 1582 poručil v posledním pořízení, aby žákům dvou škol kutnohorských, kdyžby umřel vnuk jeho Jan, připadla vesnice Šetějovice a to tak, aby z důchodu, jenž ze vsi vycházel, týdně do každé školy po 6 groš. č. se dávalo. Vnuk, jenž byl zdraví mdlého, zemřel r. 1600, a Horští ujali školskou ves, spravovali ji hospodáři ročně volenými a často naříkali, že jim nic nenese, že drahné peněz přiložili. Ještě r. 1620 se vsi té chtěli zbaviti a plat, k školám náležitý, jinam převésti. Potom jesuité ves ujali rádi.¹⁾

Také farní škola v Krumlově měla nadáním rožmberským svoji školskou ves Vrcov s devíti osedlými. R. 1586 Vilém z Rožmberka daroval tu ves jesuitské kolleji v Krumlově.

R. 1594 dostalo se hojného příspěvku čtyřem hlavním školám pražským od Apolony Vostrovcové rozené Brtnické z Valdštiny. Dala po 500 kopách mš. purkmistrům novoměstskému a staroměstskému, aby užili úroků z těch peněz (6%) na chudé mládence školy týnské, mikulášské, jindřišské, štěpánské vedle uznání inspektorů, kteří ty žáky při obecném examen zkušují, a to aby bylo na věčné časy; prosila, aby páni přítomní i budoucí tak se v tom chovali, aby pokuty pána Boha na sebe neuvedli.²⁾ Příkladlo tedy jedné škole 15 kop ročně, to uvedeno jsouc na expensi mohlo vydati 17 grošů co týden.

V Písku r. 1606 Dorota Laurinova, manželka bakaláře Viktorina Aletyna, odkázala „pro snadnější vychování mládeže zdejší školy“ „pro zlepšení expensi buď k výročním slavnostem nebo jindy“ dědinu Hamákovskou, a roku potomního Aletyn sám k témuž konci oddal louku s rozkazem, aby z nájmu též louky každého téhodne přidáváno bylo žákovstvu na expensi, a za to žáci aby povinni byli zpívatí antifonu Tenebrae každý pátek.³⁾ Konečně uvedeno budiž, že pražská měšťanka Hroznová odkazem krámu pamatovala i na žáky nemocné při škole sv. Havla. Ten krám byl r. 1610 za 350 kop prodán se závazkem, že bude z něho placeno k záduší (a tedy škole) ročně po 50 groších bílých.⁴⁾

Tyto příklady peněžitých stipendií, z nichž vyvinuly se a vzrůstaly expense týdenní, lze rozmnožiti jinými z rozličných měst; ale mění se jen jména a summy. Vznikaly tím způsobem při městech školní fondy, jímž říkáno „peníze žákovské“ nebo školní grunty, objekty a povinnosti, z nichž peníze žákovské úročně vycházely. Na příklad v Kutné Hoře fond školní do XVII. věku

¹⁾ Kšaft vytiš. v Nováčkově Listáři kutnoh. škol. 25. Pojednání o školní té vsi jest od Nováčka ve Věstniku Král. Společ. Nauk 1898 V. Ves měla sedm osedlých. Zoubek uvádí v Č. Č. Mus. 1880 školskou ves již z r. 1323.

²⁾ Arch. pražs. Záduš. knih. týnsk. lit. A. Fol. 82. Též v listin. arch. pražsk.

³⁾ Arch. píseck. knih. úmluv kaštanová z r. 1538. Fol. 157 167.

⁴⁾ Univ. knihovn. č. 17. B. 4. 335.

vzrostl na 430 kop 30 gr. českých.¹⁾ V Hoře k fondu školnímu některý příspěvek stálý plynul také z výtěžků báňských, neboť podle horního zákona byli kverci povinni dva kukusy vzdělati k účelům kulturním.²⁾ V Krumlově, kdež dárci byli Rožmberkové, do r. 1584 vzrostl fond v summu peněžitou 180 kop 7 grošů a 4 denárů (část z panské komory, část z panství Choustnického, ze vsi Vrcova, z panství Novohradského); k tomu ještě náležely 52 džbery ovsu, 37 slepic, či peníze za ně, jak v trhu kdy; a konečně přislušelo k stálému fondu školy krumlovské čtvrtročně po jednom džberu hrachu a jednom ječmene na kroupy.³⁾ I v Krumlově, když tu vzkvetly stříbrné hory, Petr z Rožmberka r. 1521 přikl skole výnos ze čtyř kukusův.⁴⁾

Peníze zákovské snažili se upevňovati a množiti zádušní správcové nebo „kostelníci“ nejčastěji tím, že, shromáždivše z drobných peněz větší summu, kupovali za ni stálý plat s výhodou. Na příklad kostelníci svatohavelští již r. 1478 kupují za 20 kop dvě kopy platu ročního a věčného na dvoru poplužním v Klenovém od Soběslava z Křesovic.⁵⁾ Také rozpůjčovány peníze ty po sousedech s úrokovým závazkem. Na příklad v Stříbře r. 1545 držel Šerhule Jan „peněz zákovských“ 20 kop mlš. s povinností, že bude dávat žákům týdně po 2 groších (na maso) do nezaplacení oné summy; jiný roku 1555 zapsán v městské knize, že drží 30 kop; byl za to povinen dávat v témdni po 3 groších a ke třem velikým svátkům ročním po 4 groších; a opět jiný — Čížek švec — držel od r. 1554 5 kop, z kterých dávat měl 15 grošů, aby za ně žáci zpívali přes celý půst Salve v kostelíčku hřbitovním.⁶⁾

Vedle stipendii peněžitých, ne jeden dobrodinec přikázal škole jakožto stipendium pravidelnou dávku v potravinách anebo, odkazuje peníze, zřejmě určil, které potraviny za ně mají býti kupovány. Tak na příklad již v nejstarší době, r. 1342, v Lounech Štěpán Divišův kšaftem určil škole týdně půl strychu žita na chléb.⁷⁾ Žákům škole sv. Haštala v Praze odkazem kněze Mikuláše Tříska r. 1400 určeny 32 groše české na maso, pivo, chléb v určité dni roční.⁸⁾ V Brodě Českém r. 1436 nechala obec z nekšaftovaného statku po Mikuláši Vilimovi 10 kop na domě mydláře Tomše,

¹⁾ Kořínek. Pam. kutnoh. 250.

²⁾ Sněmy IV. 280.

³⁾ Arch. krumlov. I. 3 S. α. 2a. Vrcov je tu školská ves; sedláci k farní škole sv. Víta robotovali.

⁴⁾ Rosenb. Chronik. Klimesch. 202.

⁵⁾ Univ. knihov. Rakop 17. B. 4. 10.

⁶⁾ Ku. stříbrsk. v mus. Fol. 121. Kniha ve Stříbře č. XXV. Fol. 120.

⁷⁾ Merz. v Učit. Novin. 1885. 349. Znění kšaftu starobylého toho archivář Merz vypsál mi z arch. lounsk. Mají tu kšaft dvakrát, jeden na papíře bez pečeti, druhý (opis) v soudní knize. Zajímavo, že stejnou část s žáky mají dostávat slouhy a děvečky pracující v lázni.

⁸⁾ Lib. erect. VI. 142.

uloživši mu, aby „ročně a věčně“ vydával na sv. Jiří pól kopy úroku na drvech a na sv. Havla druhé pól kopy na slaninách a hrachu; kostelník s radou konšel nynějších i budoucích bude ty věci kupovati a žákům vydávati. Při tom bylo ustanoveno, že těch věcí mají samotní školníci (žáci) požívat, na čemž jim nesmí žádný mistr školní ani podmistří překážeti, ni jim toho oduímati, leč mistr nebo podmistří toho s nimi společně chtěl-li by požívat vařeného, jinak nic. Tomáš mydlář může ten úrok s svými budoucími převésti jinam, ale jen podle pochvaly konšelů; kdyby sám obmeškal platiti podle uložení určité v čas, za každé tři neděl zmeškání dáti povinen 5 grošů viny beze všel odpory, a ta pokuta též bude žákům na potřeby; kdyby mydlář nebo jeho potomci obmeškali žákům dáti půlročně povinnost za celý měsíc po uložných časech, rychtář dům jeho má zavřít a zavřeného tak dlouho nechati, dokavadž úrok s vinami nebo pokutami nebude zaplacen úplně a v cele. Žáci za to dobrodíní byli povinni zpívat každou sobotu po nešpoře *Salve, regina.* ¹⁾

Když tíž Brodští r. 1458 hodlali koupiti privilej na městskou rychtu, v jejíž držení byl městu k záдавě královský maršálek Borita, s nouzí shledali mezi sebou 60 kop a ostatních nutných 20 kop dal jim Jan Micka, někdejší jich spoluměšťan, s výminkou, aby za to pořídili věčný plat dvou kop ročních, z kteréhož platu ze tří čtvrtí (za tři věrdunky) nechť se žákům poskytuje hrách, kroupy, slaniny nebo jiné potřeby, jichž by byl shledán nedostatek. I při této nadaci konšelé zřídili, aby v to žákům žádný mistr ani který official jinak ouředník (školní) nesahal, leč s nimi u stolu jedl by společně a spolurovně toho požíval beze všech zvláštností a nalepšení. Za to měli žáci každého dne věčné pěti antifonu v kostele. ²⁾

Podobná stipendia na hrách a maso nebo slaniny najdeš v oněch dobách všude jinde. V Praze na příklad r. 1449 Markéta, vdova po Václavovi Štrabochovi odkazuje věčný plat roční jedné kopy, aby za ni žákům u sv. Michala kupováno bylo maso, hrách, slaniny i drva. ³⁾ Její sousedka, Doroťa mydlářka, roku 1453 prodala komusi krám uzdařský za pouhých 20 kop se závazkem, aby držitel krámu platil týdně 2 groše na maso (a na třevičky) žákům u sv. Linhartu, a kdyby pročkoli žáků tam nebylo, to žákům do školy u sv. Jiljí. ⁴⁾ Nadaci na hrách a maso učinil škole královéhradecké r. 1458 písař Jakub nařídív, aby za to zpívali *Benedicite* a *Omnis spiritus laudet*

¹⁾ Z nejstarš. knih. brodské. List 30 31. Výpis Miškovského. Z něho výtah otiskl týž spisovatel v *Našich Hlasech* 1897. 27. června.

²⁾ Arch. brodsk. Nejstarš. knih f. 112. Výpis Miškovského. Schulz ve *Věstniku Král. Spol. Nám.* 1899. VI. 25. čte Jan „Muzka“, Miškovský čte Miczka. Nevíme rozhodnouti.

³⁾ Arch. pražs. kn. kšaftů č. 53 (2119) B. 1.

⁴⁾ Tamž. F. 5.

Dominum; kdyby zapomněli, nazejtří ať se jim nevaří nic.¹⁾ V Brodě Českém r. 1539 Anna Kopačka ustanovila kšaftem, aby žáci ročně dostávali dva korce ječmene na kroupy.²⁾ Dvou grošů týdně na maso dostávalo se žákům svatomartinským v Praze odkazem Jana Vlíčíhrdlo ze Všehrd, učiněným r. 1542.³⁾ Jan Nebozlízek z Hradiště roku 1544 v Hoře Kutné odkázal škole 150 kop, aby z nich žáci barborští týdně v sobotu brali po 10 groších bílých „expense“ na maso a chléb; v troje veliké svátky výroční nechť berou o groš víc, též tak o čtvero Suchých dnech. Za to žáci aby se v škole ctnostně učili a denně z rok do roka aby mše zpívali i nešpor v sváteční den. V téže Hoře roku 1589 Mandalena Hanušová jinak Hejtmánová poroučí 100 kop českých v ten způsob, aby za ně koupena byla role nebo zahrada, z jejíhož užítku každý pátek oběma školám horským vydávalo se na maso a chléb, kolik pán Bůh nadělí.⁴⁾ Podobně ustanovil v Českém Brodě Jan Vilém z Šonova r. 1574. Odkázal obci půl druhé kopy záhonův, aby polovice užítku k škole šla na chléb i na přídavek expense.⁵⁾

Velikou nadací 2000 kop míš. učinila roku 1568 zakladatelka špitálu v Mladé Boleslavi Kateřina Militká, určivši, aby dávano bylo do školy chleba každou sobotu za dva groše bílé a masa za tolikéž.⁶⁾ Burian Trčka r. 1578 způsobil ve Světlé nad Sázavou nadání, dle něhož mimo jiné mělo se dostávat škole z každé várky piva řidkého, kolik se vypilo, a denně pět párů chleba.⁷⁾ Z kšaftovní knihy klatovské uveden budiž Jakub Mléčko, jenž r. 1600 znova stvrzuje nadací svých rodičů, kterouž mělo se na věčné časy dostávat žákům klatovským týdně za 4 groše chleba.⁸⁾ Konečně budiž uvedeno staré nadání farní školy v Hradci Jindřichově, stvrzené a poněkud rozmnoužené r. 1605 Lucií Ottilií Slavatovou. Z obročnice hradecké mělo se vydávati do školy 15 měr žita, 5 měr ječmene, po dvou měrách pšenice a hrachu a řidkého piva s potřebu.⁹⁾

K stipendiím toho rázu přičísti jest také ona řidší, založená na oběd v určité dni. Takž na př. v Kouřimi Marta Kryblová r. 1529 ustanovila poslední vůlí, aby při každém spouštění jejího rybníka faráři a žákům oběd ryb vedle možnosti se dával od dědiců.¹⁰⁾ Nadací Buriana Trčky r. 1578 pořizuje se oběd do školy

¹⁾ Solaf. Hradec. 535.

²⁾ Arch. brodsk. Nejstarší kniha. Výpis Miškovského.

³⁾ Kvat. Karlštejnsk. VII. A. XVIII. Výpis Kolmannův.

⁴⁾ Arch. horský. Lib. alb. testam. 1544. A. 1. E. 18. Výpis prof. Lemingera i řed. Šimka.

⁵⁾ Kn. kšaft. v Brodě. L. 4. J. Miškovský v Našich Hlasech. 1900. 22. dubna.

⁶⁾ Kn. mladobol. A. 10. fol. 75.

⁷⁾ Arch. mus. Světlá.

⁸⁾ Kšaft. kniha „nová“. Výpis dra. Hosťáše.

⁹⁾ Arch. zemsk. Opis y z arch. jindřichohr.

¹⁰⁾ R. 1534 se to zas opakuje. Lib. testam. kouřim. nejstarš. Býval u dr. Špotta.

světelské u veliké výroční svátky a k němu bílé pivo.¹⁾ V Sušici nadáním ze statku po Janu Boczlarovi měl škole vycházeti jeden oběd v témdni v pátek, „dokad svět státi bude“; když pak se ukázalo, že statek má víc dlubů, než nese, r. 1598 konšelé oddali své dědičné právo na tom statku váznoucí sousedu Piškulovi za 80 kop s uložením, aby za ty páteční obědy školské dával ročně 4 kopy 36 grošů (po 6 groších v témdni, 46 téhodnů krom postu).²⁾

Byla též na sukno a obuv stipendia, kteráž se expense ve vlastním slova smysle dotýkají jen poněkud. Jedno z nejstarších takových nadání pamatuje se v Třeboni. Tu r. 1380 Petr a Jan z Rožmberka ustanovili, aby několik postavů sukna dražšího i laciného šerého a jiného ročně při zádušní paměti rozdáváno bylo žákům třeboňským, rožmberským a krumlovským.³⁾ Z pozdější doby, kdy takových stipendií přibývá vřichledě, uveden buď Prokopa Reše v Plzni kšaft z r. 1476, jímž nařízeno žákům za kopu ročně kupovati střevíce.⁴⁾

Ze století následujícího jest nám uvéstí nadací mistra Jana Chocenského, měšténina staropražského z domu u prstenu, jenž roku 1545 určil 1000 kop míš. na zakoupení stálého platu na statku pozemském (konšelé staropražští pojistili ten plat na skalách u Bránika); z toho platu nechť se mendikům pražským na zimu kupují šaty, košile, obuv, a co zůstane, nechť je na lázně. Úřad mostu pražského dvakrát v rok ty peníze, jež scházely se ze skal, dodával od r. 1575 radě, a ta rozdávala školám.⁵⁾ Ustanovil-li nad to též dobrodinec Chocenský 400 kop míš. k záduši v Chocni, 200 kop míš. do Brandýsa (n. Or.), to zajisté z těch peněz měli užitek i žáci tamějších škol.⁶⁾ A opět vracíme se k nadací paní Milítké z Boleslavě Mladé, kteráž roku 1568 ustanovila, aby ze summy, již svrchu dotčené, na časy budoucí každý rok koupeny byly dva postavy sukna, jeden do špitálu, druhý aby rozkrájen byl žákům, „zvláště mendikům a jiným, kteří sobě nemají zač oděvu jednati a ve škole byt svůj mají.“⁷⁾ Mandařena Běšínova z Merklína roku 1598 sušické škole odkázala 500 kop míš., aby každého roku za 30 kop, jež by z bořejší summy ourokiem vycházely, v čase adventním kupovalo se sukno a plátno na šatky.⁸⁾

¹⁾ Arch. mus. Světlá.

²⁾ Kn. sušická z r. 1586. Str. 42.

³⁾ Arch. třeboň. I. A. 3 k. β č. 4. Též u Deckra v Program. třeboň. 1898. 12.

⁴⁾ Arch. plzeň. č. 223. 17.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1283. 51.

⁶⁾ Arch. praž. Miscell. (z desk) 92. X. XI.

⁷⁾ Kn. bolesl. A. 10. 75.

⁸⁾ V knize sušické. Regist. smluv z r. 1586 na str. 101. vyznávají v té nadaci Sušičtí při roku 1604. V Bydžovského Rudolphus rex uvádějí se Domažlice.

Jakub Holý Šotnovský ze Závovic r. 1590 koupil za 25 kop gr. českých v dole Kříži na Rejzím „půl třicátou“ a za ty peníze, které z nadělení božího na touž půltřicátou přijdou, aby se chudým lidem a žákům kupovalo sukno, střevíce, knihy.¹⁾ Také školní stipendium jindřichohradecké, jež r. 1605 stvrdila Slavatová Lucie, ustanovovalo 12 šatů na zimu a mendlíčkům je-tě zvlášť k vánocům šaty a střevíce rok co rok. Konečně budiž z větších nadací toho způsobu zmíněna ještě ona, kterouž r. 1609 učinil malostranským žákům u sv. Mikuláše Jan Trojan z Bylan a z Rosfeldu; určil ročních 18 kop, aby za ně ke každým Vánocům chudým žákům, a zvláště kteří muziku znají, bylo věnováno na šatky a obuv „podle mírnosti, jakž přední správce by uznal.“²⁾

Byl ještě jeden druh stipendií školských, ale ten se expense týče ještě méně nežli stipendia předešlého rázu; připomínáme ho pro úplnost. Dobrodinci totiž chudým žákům odkazovali na lázeň; takovým nadáním na příklad královská lázeň v Praze měla dle zprávy z r. 1403 na sobě povinnost 13 žáků týdně mýti po lázeňsku.³⁾ R. 1443 Jan z Velenova krumlovským žákům za zpívání Salve založil nadání, aby se mohli s učiteli každý druhý týden hodinu koupati. Kdyby prý příští lázebníci nechtěli sloužiti, tož za dvě kopy úroků ze vsi Podolí a Chuchlec bude se žákům pivo kupovati a chléb. Učitel ať z toho má po 12 groštech.⁴⁾ A což byli vděční žáci za lázeň! Jan Adam Krapický, školní správce v Bystřici moravské, žádaje r. 1576 za topení zádušní lázně, slibuje, že jda se školáky do lázně, něco pobožného sezpívá a modlitby vyřiká za obec všecku.⁵⁾

Tolik o stipendiích stálých, dělaných pro „věčné časy“. Mimo ně bromada n a d a c í od dobrých lidí činěna byla d o č a s n ý c h. Na jich poznanou jen tyto uvedeme. R. 1516 souseda kutnohorská Katerina poručila z užitku stolice pregéřské dávat žákům od sv. Barbory za zpívání „Otče Bože“ dva groše po deset let. Tamž v Hoře r. 1562 Bartoň Houdek mlynář určil z pěti kop č. školám vydávati týdně po půltřetí groši na chléb až do vyplnění.⁶⁾ R. 1556 kněz Jan Smitšek Pražský odkázal 50 kop žákům u sv. Petra na maso, „dokud stačí peněz“, a po tu dobu sousedé aby na žáky žádné sbírky nečinili. Týž kněz menšími summami pamatoval též na žáky klimentské, podskalské a u sv. Vojtěcha v Jirchářích.⁷⁾ R. 1577 Marta Prošovská z Prošovie odkázala k sv. Mikuláši malo-

¹⁾ Arch. horský. Lib. alb. testament. F. 16.

²⁾ Arch. pražs. 108. A. 15. Podobný odkaz na postav sukna v Bydžově r. 1613 viz v Honzově práci v Progr. gymn. tamějš. 1897. 20.

³⁾ Arch. pražs. č. 996. Fol. 71. Výpis JU. et Ph Dr. Teige.

⁴⁾ Z arch. města Kruml. Notizen-latt. 1853. 442. Výpis Grossdv.

⁵⁾ Ze zemsk. arch. morav. vypsál dr. Jan Novák.

⁶⁾ Z arch. kutnoh. výpisy Šimkův a Lemingrův z Lib. testam. E. 24.

⁷⁾ Listin. 451/15 v arch. pražs.

stranskému „na expensi“ žákům, kteří budou na jisté dni při oltáři, kdež panu rod leží, zpívati „Si bona suscepimus“, 20 kop míš; z těch aby syn její každou sobotu žákům vydával po českém groši až do vyplnění těch dvaceti kop; pakli by zpívání zanedbali, aby jim nic nedal.¹⁾ Tato dočasná expense vystačila na 150 měsícův. V Klatovech r. 1607 Lidmila, někdy Jana konváře dcera, nařídila, aby žákům do školy, chudým ženám v domě zádušním a do chaloupky uuzných při každých Vánocích a Veliké noci za 10 let pořád vydávány byly 2 kopy míš., na kupování chlebě a masa podle dobrého zdání purkmistrova i pánův. V témž městě Anna Sedlečková r. 1616 určila škole 5 kop, aby po pět let maso k Veliké noci žákům bylo kupováno.²⁾ Magdalena Ganymedeska jinak Svěcnice, vdova po bakaláři Tomáši Ganymedesovi r. 1607 odkázala chudým žákům a mendikům školy vysokokostelské v Hoře úhrnem šest kop č., aby k času vánočnímu kupováno bylo za kopu hrachu a za kopu krup „pro chudé žáky a ne pro noční tuláky“.³⁾

Těmito posledními odkazy dostali jsme se k darům drobným, malým, jež dobrodinci žákům poroučeli jednou pro vždy. Zároveň tím dostává se badatel do takové hojnosti zpráv, jichž bez valného hledání v archivu nachází kde kterém, že brzy ustává od marného pokusu vypisovati si studentské drobné odkazy všecky všudy. Nedovedlo by ani bystré péro, aby jich množstvím neunavilo čtenářův. Ale s pohnutím pročítá se člověk hromadou těch darův a dárek chudým žákům do školy posiláných. V tom úhrnném množství i nechtě vidí a cítí čtoucí potomek vělost náboženství, bratrskou křesťanskou lásku, bibli vzbuzovanou.

Což to silnou víru, spojenou se skutky lidského milosrdenství, v sobě tají slova, která píše r. 1604 sušický senát o paní Mandaleně Běšínové, proč obmyslila školu darem. Učinila prý to tak, „hnuta jsoucí slovem božím a sliby božskými, nimiž se ta pravá herojská a svatá ctnost, kteráž se k chudým prokazuje, dobročinnost a láska, nad jiné vznáší a vyvýšuje u sv. Matouše (v 25 kap.)... nebo se líbí pánu Bohu skutkové lásky těch lidí, jenž skrze víru srdce očištěna mají, tak velice, že v den poslední soudný přede vším vůkol přistojícím světem oslavení a zvelebení budou od samého Syna božího.“⁴⁾

Abychom sobě přece aspoň několika těch drobných podpor školských i v této knize všimli, uvedeme na poznanou některé z XV. století.

V samé době válečné roku 1427 Kateřina Vilštejnka, měštka pražská, odkazuje 10 kop na sukno, to sukno aby kladlo se v moe mistra Jana Rokycany k sv. Havlu, a on dále aby to rozdával

¹⁾ Arch. pražs. č. 107. D. 2.

²⁾ Arch. klatov. kn. hlavní nové. 1607, 1616. Výpisy dra. Hostaše.

³⁾ Lib. alb. prim. testam. v Hoře. Fol. M. 7. Vypsal Leminger.

⁴⁾ Arch. sušick. kn. smluv 1586. Fol. 100.

mezi chudé kněží a žáky u Matky boží v Týně.¹⁾ V téže době válečné pamatuje r. 1433 nejen bohatý Šimon od lva na školu u sv. Linhartu několika kopami, ale i Blažek šenkér nezámožný dává žákům svatohavelským v Praze odkaz na drva.²⁾ V knihách křaštovních pražských hned po vojné řada podobných zápisů po kopě, po dvou kopách. R. 1448 i kramářka z kotců Aldeova poroučí žákům havelským a mikulášským 2 kopy peněz na drva, aby nemrzli.³⁾ Tu odkazuje r. 1451 Marketa řečená Chudá Matějova žákům u sv. Haštala kopu peněz; r. 1452 Matěj Šrám od bílého jelena žákům týnským 2 strychy hrachu,⁴⁾ tu zase r. 1456 kotlár Miko křaštem poroučí žákům svatomartinským půl kopy peněz, a Barbora Mečová chce, aby žákům jindřišským koupeny byly 2 postavy sukna; tu zase r. 1459 Dorota, vdova po Ondráškovi, pisari od desk, kopu oddává žákům sv. jilským na obuv.⁵⁾

Již se stává skoro pravidlem při smrti vzpomínati na školu. Některé křašty jdou skoro těsně za sebou s odkazy chudým školákům; většina odkazuje peníze na maso, slaniny, hrách. Jan perníkár odkazuje r. 1456 kopu k sv. Martinu na sukno, Duchek Tykeš též rok dává kopy dvě žákům štěpánským na sukno šeré a půl kopy plátna na košile; r. 1562 paní Zdena Tomášková žákům u sv. Štěpána na rybníčku poroučí na hrách a na maso; Kateřina „můčnice“ r. 1457 dává na hrách, maso i slaniny. Také zase sukno vyskytuje se, aby bylo rozdáno žákům „pro milý Bůh“⁶⁾ R. 1463 Tomášek měšťan 10 kop oddává k sv. Štěpánu na rybníčku kněžím a žákům.⁷⁾ V darech r. 1464—1468 psány zase a zase peníze na sukno a na dříví žákům pražským jindřišským, petrským, michalským (v Opatovicích) a jiným.⁸⁾ R. 1471 Štěpán kamenník z Malé Strany odkazuje žákům k sv. Mikuláši dvacet „starých“ grošů; téhož roku i trubač Ursák poroučí žákům na Poříčí „jeden polet masa a strych hrachu za duši svou.“⁹⁾ V letech 1473—1480 zase čteme odkazy po kopě grošů žákům sv. Vojtěcha v Smrdařích, sv. Martina v Starém městě, sv. Štěpána na rybníčku, sv. Jindřicha, sv. Václava pod Zderazem; vůbec vyskytují se v odkazech všechny pražské

¹⁾ Arch. pražs. č. 992. 147.

²⁾ Arch. pražs. č. 992. 154. 170.

³⁾ Arch. praž. č. 2119. A. 6. Na drva odkazuje půl kopy Pavel Břichel r. 1459 žákům petrským; r. 1464 kopu na drva Václav Radoch řezník žákům michalsk. Nov. M. 2094. B. 18. D. 36 Na drva 2 kopy žákům týnským roku 1461 Tomášek perkmistr; tolikéž na drva r. 1471 Jan Sudlice žákům sv. havels. 2119. P. 14. L. 4.

⁴⁾ Tamž. kn. křaštd č. 53. (2119) D. 6. E. 8. Na hrách žákům na Zderaze kopu r. 1463 Šimon Chudinka odkaz. č. 2094. D. 21.

⁵⁾ Arch. praž. č. 2119. K. 5. č. 2094. Jiné odkazy na mnohých listech té knihy; na př. fol. D. 1; L. 8; P. 6; B. 1; B. 2; na některém listě odkazy dva.

⁶⁾ V téže knize č. 2094. Fol. A. 19. A. 7. A. 5. D. 12. D. 20. D. 21. atd.

⁷⁾ Arch. praž. č. 2086. A. 26.

⁸⁾ Tamž. č. 2086. D. 11. M. 5. a j. výpisy dra. Šimáka.

⁹⁾ Miscell. č. 26 (2094); č. 2080. J. 15.

školy, a kdož odkazují, jsou obyčejně řemeslníci a jich vdovy; r. 1474 také Markéta, vdova Víta povozníka.¹⁾ Jan Pytlík odkázal r. 1475 žákům sv. jilským i dluhy u lidí (4 kopy), aby byly vyupominány a k škole obráceny.²⁾

Tím způsobem mohli bychom ještě dlouho vypisovati. Ze zvláštních, neobyčejných darů uvedena budiž peřina, již mendikům svatomikulášským odkázala (r. 1522) paní Ofka z Kunzdorfu³⁾, a pak buď také ještě připomenuto odkazů, v nichž patrn srdečný humor. Tak odkazuje r. 1486 Martin Tmēj, měšťan novopražský, žákům svatoštěpánským 10 grošů „na propití“ každý rok, když bude služba boží v kaple Všeoh svatých, vysazené na hřbitově.⁴⁾ Sem slušejí zvlášť ony odkazy, které v sobě mají úmysl, aby se chudí žáci aspoň jednou pořádně najedli a napili, byť příležitost k tomu byla smrt; testátor umře, a žáci nechť na něho při dobrém obědě vesele pamatují. Tak na příklad kutnohorský apatykář Jiřík Bakalář v závěti své r. 1549 určil, aby po jeho pohřbu dáno bylo scholastikům, mendikům, trunkátům, tovaryšům, expendentům obojí školy po groši a „oběd dobrý“ aby jim byl udělán, a potom ještě po druhé aby dobře poobědvali, kdyžby se poručníkům líbilo.⁵⁾

Zajisté pravá pravda, že mnoho lidí s dobrodiním k žákům chudým nečekalo na závěť a na smrt svou; podporovali žáky za svého živa často a rádi. I při smlouvách a jiném rozličném právním jednání na ně pamatovali.⁶⁾ Zvláště ženské pohlaví mívalo s chudáčky mendiky útrpnost účinnou. Bohužel, že řídko koho napadlo, o takové matce studentské paměť zapsati. Lounský kronikář mluví o dvou a srdečně; z r. 1592 připomíná Dorotu kolářnici, že umřela 28. dne měsíce října, dokládaje: „Od ty jsou žáci mnoho kolářů mastných snědli.“ Při r. 1600 dť, že umřela Katerina Rafaelka „žena milosrdná a pravá matka žakovstva a chudých sedláčkův, kteráž po všecken čas života dobrými skutky se stkvěla.“⁷⁾ V pamětech kutnohorských uvádí se Jakub Holý Šotnovský ze Závořic, kožíšník († 1592), bezdětný muž, jenž chudým žákům kupovával sukna, střevice, knihy a papír.⁸⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 2087. G. 10. E. 15. F. 18. O. 14. P. 18. Jiné odkazy v kn. 2088. B. 1. D 13. a násl. Z prvních let XVI. stol. mnohé odkazy školské v Praze čtou se v kn. 1128 pražs. arch. Neúí vlastně bez nich žádná kniha křařtovní.

²⁾ Arch. pražs. č. 2119. S. 2.

³⁾ Arch. praž. č. 9. 35.

⁴⁾ Miscell. č. 26. J. 7. Arch. pražs.

⁵⁾ Lib. testam. 1544. B. 9. 10. Z výpisů Šimkových a Lemingrových.

⁶⁾ Na př. v knize vimperské (arch. zems.) fol. 431. 573 je v smlouvě o dědictví vymečeno, aby za 2 krávy koupeny byly 2 postavy sukna černého do školy. O některých darech čti v Č. Č. Mus. 1851. 132 od Ehrenbergra o škole v Solnici.

⁷⁾ Kronika Mikšovicova. Opis v Lounech u spis. Merze.

⁸⁾ Kořinek 255. Odkázal žákům pak dva kukusy v horách a 50 kop č. na koupení role žakovské. Lib. testam. 1578. F. 15.

Poznavše všechny způsoby nadací a darů školních, vrátíme se k expensi týdenní peněžitě, kteráž, jsouc stálý bezpečný plat, žákům sloužila za hlavní pramen výživy. Svrchu pravili jsme, nedaly-li nadace popud k expensím po městech, zajisté přispívaly k jich nenáhlému vzrostu. Někde opravdu popud k expensi nebyl z nadací a z darů měšťanských. Lounští konšelé dávají v XV. století z obecní pokladnice žákům týdně po 1 groši a 2 penězích „propter Deum“, tedy z dobré vůle.¹⁾ Také Olomoučtí, zdá se, že nečekali dobrovolných příspěvků k výživě svého žactva; jeť zpráva z r. 1550, že mnoho žáků žije ve dvou školách nákladem konšelským (sumptu senatorum).²⁾ A Bohdanečtí ještě na počátku XVII. věku zapisují v knihu městskou, že dávají expensi na každý týden 8 grošů „ne z povinnosti, ale z lásky.“³⁾ Tedy nadacemi nebyli k tomu platu nuceni.

K zřízení expense byli měšťané i bez všeliké nadace připuzeni nejspíš tím, když viděli, že chudí žáci pro hlad jim ze školy utíkají. Kolínští na příklad zřídili r. 1496 roční expensi o čtyřech kopách mš., a kdyby to nestačilo, mělo sbírkou v kostele doplniti se, a to na ten konec, aby se žakovstvo při škole drželo a služeb božích aby se neumenšovalo.⁴⁾

Že dary a nadace k vzrostu expensí přičiňovaly, o tom zřejmý doklad z Hradce Králové. Když tam totiž r. 1566 učinili valné nadání Václav Hlaváč z Levhartic a Jiří Vavroušovský z Limuz, konšelé ustanovili, „majíce v paměti rozkaz Syna božího, aby chudí hladem nemřeli“, že od té chvíle k dosavadní expensi (po 15 gr. č.) žákům přidají po 5 groších týdně a k tomu ročně koupí za 15 kop mš. suken na rozdanou žákům a chudým lidem.⁵⁾

K zvýšení expense však byli konšelé nejedni donucováni důtklivými žádostmi správců školních i očitým přesvědčením, že žakovstvo se shánívá po školách, kde je expense větší. Což snažlivou žádost to napsal r. 1569 Zikmund Hiniochus Litoměřický konšelům kouřimským, aby přidali expense, neboť se žáci pomálu scházejí; „Dobře ráčíte věděti,“ psal rektor ten, „že mládenec, když není prostředním pokrmem opatřen, také se pilně učiti nemůže.“⁶⁾ Lounské přiměl r. 1578 správce školní mistr Jan Rosacius, aby proměnili jeden ze starých zvyků na prospěch expense. Obec totiž strojila žákům oběd o sv. Mikuláši. I uznali, „což se tu kolivěk téměř

¹⁾ Arch. lounsk. I. E. 9. Výpisy Merzovy.

²⁾ Wotke. Der olmütz. Bischof St. Thurzo. Zeitschft. d. Verein. f. Gesch. Mähr. u. Schles. III. 3. 365. 1899. Správně Wotke dí, že v oné době to vzácnost.

³⁾ Arch. musej. v Praze. Kn. počtů pardubick. III. 66.

⁴⁾ Vávra Kolín. 107.

⁵⁾ Solař. Hradec. 541.

⁶⁾ Arch. mus. List. Kouřim. 1569. V listáři Schulzově (Č. Č. Mus. 1899) č. 10.

žakovstvu dává, že to za jeden den se spotřebuje, a potom přes celý rok nemalá při jídle skrovnost mezi tak množstvím mládeže se zachovati musí," a proto rozvrhnuvše, co by na oběd onen nákladu vycházelo, určili, aby budoucně na každý týden žakovstvu se přidávalo místo onoho jednoho oběda o 10 grošů mš. k expensi dosavadní.¹⁾

Týž Jan Rosacius, licenciát, jsa před tím rektorem školním v Hofe u Vysokého kostela, r. 1576 přiměl Horníky, aby vážně jednali o zvýšení expense; ukázal jim na to, kterak Hora pro bídné opatření žakovstva jest roznešena široce a oznámil, že chce Horu opustiti. Tehdáž v prvním návalu ochoty navrhovali obecní starší, aby k uhrazení nedostatku ze všeho piva k šenku vystavovaného byl ze sudu vybírán groš; mimo to aby každý souseď v sobotu, když žáci vedle obyčeje na housky a chleba chodí vybrat, přidával jim na maso po bílém penízi; tato daň aby se uvedla v řád tím způsobem, že by z povinnosti od každého ten denár bílý vycházel a jen na maso a potravu se odváděl. Také se při tom návrhu někteří sousedé slyšeti dali, že „z lásky obzvláštní“ vedle libosti již dávají po krejcaru i po groši žákům, a to dobrovolně, že by tedy k oné povinné dani také tak pro odplatu boží mohli všickni dávat, ale aby někteří mocnější proti tomu nebyli. Kdo statky zádušní drží nebo spravují, aby také něco vedle možnosti a libosti přidávali, „poněvadž školy a tu mládež, která se dobrému učí, opatření neposlední záduší jest“

Ale na konec padly návrhy; konšelům se nelíbila ta pravidelná daň; prý groš ze sudu piva přirážeti vyvolalo by lidský nářek. Ustanoveno tedy na místo daní a přirážek, aby z úroků špitálních ročně as 5 kop či, co by konšelé myslili, vycházelo; k tomu aby se také něco dávalo na školy z Lošan, odkudž obec bře 35 korců žita. Co se dávání z milosti dotýče, aby dal, kdo co chce; Pavel Hayman oznámil, že do smrti bude dávat týdně do školy po 3 groších, a Jakub Holý po groši. Konečně určeno, aby z ybrlaufů (z užitku po všech nákladech přebíhajících) dle sněmovního snesení část obracela se k školám, a co z odumrtí k škole náleží, aby jí připadlo. K tomu konečnému usnesení přidáno ještě štiplavé napomenutí učitelstvu, že „dobře bude, bude-li se u škol pilně pracovati.“²⁾

Jest patrné, že při vši láce jednotlivců ke škole celek s těží dával se uvozovati v daně. Když bylo zle, obecní jmění pomáhej jak pomáhej, ale bez daní.

R. 1584 také tři města Pražská měla svou naléhavou otázku o expensi školské. Tehda snesli se zástupci tří měst, aby vše rozhodla kommisie. Prý „jakož od dávných let, kdyzkoli jsou bývali

¹⁾ Arch. lounsk. I. E. 35. Též Merz v Učit. Novin. 1885. 350.

²⁾ Z arch. výpisů Šimkových. Uveřej. též v Arch. Pam. XVI.

napominání správcové školní k pilnosti nad žakovstvem, tu jsou výmluvu mívali, že na vychování žakovstva od osad velmi malíčké pomoci vycházely, a v těchto dražších letech že pro hlad nemohou v školách mládeže držeti,“ i protož na tom teď se snášejí, aby osoby z každé rady dvě na tom spolu s panem rektorem universitatis poseděly a uvážily, co by od každé osady žakovstvu na expensi mělo každého týhodne vydáváno býti.¹⁾

Na čem kommisie rozhodla se, nevíme. To však víme, že tři léta potom pro drahotu nuceni byli starší osady sv. Mikuláše s tamějšími kostelníky zádušními sami snést se, aby žakovstvu na každý týden přidávalo se na maso po 5 groších českých k dosavadním 10 grošům chatrné expense. Do toho snesení, na němž podepsán také slavný jurista český Pavel Kristián z Koldína, vstaveno, že páni přidali pro to, aby žáci lepší vychování měli a učení svého tím pilnější býti mohli; však jestliže by potom odkud jaké dobrodiní tomu chudému záduší učiněno bylo, bude se moci expense ještě nadleptíti a některým grošem zvětšiti.²⁾ Není pochyby, že tím příkladem také jiné farní školy pražské zvýšily expensi. R. 1602 zase v týnské osadě jednají, aby expense bylo přilepšeno, že maso draho jest,³⁾ a tak drahota stále rostoucí nutila k vzrostu expense žakovské neb aspoň k vydávání „extraordinární expense“, jakož o ní psáno v knize města Boleslavě Mladé.⁴⁾

Na konec dotknouti jest, že dlením doby někde dřív jinde později konšelové přec vtáhli domácí pány do povinnosti, aby na školu dávali některý příspěvek stálý, z něhož část oddávána expensi. V Praze v osadě sv. Mikuláše již od starodávna židé nuceni, aby v den sv. Mikuláše platili žákům na dříví. V roce 1497 jest zpráva, že platí ročně po 15 groších míš.⁵⁾ V XVI. století (roku 1589) přinuceni v téže osadě židé, kteří pokoupili některé domy křesťanské, aby ročně dávali žákům sv. mikulášským po 3 kopách míš., což samo o sobě vydalo již na pořízení jakés expense.⁶⁾ Roku 1599 svolili se dávatí úhrnnou summu sto kop míš.

V některých městech bohatí cechové řemeslní nezdráhali se podporovati chudé žakovstvo stálým příspěvkem k expensi, ale ne za darmo. Tak na příklad náhodští řezníci od starodávna něco dávali na žakovstvo, aby v kostele zpěvem sloužilo, r. 1603 uvolili se, že budou týdně škole odváděti po 6 groších.⁷⁾ Kouřimští řezníci dávali do r. 1568 žákům do školy „karnisaci“ pilné od mnohých

¹⁾ Arch. pražs. č. 326. 9.

²⁾ Arch. pražs. Manuál sv. Mikul. staroměst. fol. 73.

³⁾ Tamž. Kn. záduš. týnsk. lit. K. 85.

⁴⁾ S povolením primátora extraord. exp. 12 grošů v den sv. Tomáše a jindy. Arch. bolesl. kn. lit. D. Počty městské. 1593.

⁵⁾ Arch. pražs. kn. mikul. kostelníků. 1197. fol. 3.

⁶⁾ Arch. praž. č. 326. 63. Srovnej tamž listinu č. 149. 2.

⁷⁾ Kniha arch. náhod VII. 88.

let, onoho však roku spěchovali se toho; i protož správce Václav Nymburský stěžoval si v radě na poctivé řemeslo řeznické, dávaje v úvahu, kterak může v tom slavném městě potom s žákovstvem posluhovati zpěvem církevním.¹⁾

Břemeno žákovské expense v Bělé pan Bobuchval Berka z Dubé a z Lippého svalil roku 1602 na poddané své sedláky z jedenácti vesnic.²⁾ Svolal si je na zámek Bělou, a tu „na slušné chvalitebné a v pravdě křesťanské předložení Jeho Milosti páne skrze Jana Aušteckého, služebníka páne, týmž poddaným přednesené, jsouce láskou milosrdnou hnutí, na vychování žákovstva chudého, jak přespolního tak domácího, v škole v městě Bělé přebývajících, níže psanou pomoc od obilí, až jim Pán Bůh z milosti a požehnání svého naděliti ráčí, každého roku beze všeho přerušení a umenšení nyní i na časy věčné a budoucí z sebe sbírat, i jedna každá rychta to zouplna do města Bělé ouředníkům zádušním, k tomu obzvlášť zřízeným, počnouce v pondělí po Početi Panny Marie a v následující léta i roky, jmenovitě na den památky Všeoh Svatých to dodávati, přivéztí jsou ochotně, z dobrotivé mysli, z své dobré, svobodné vůle, beze všeho přinucení jak za sebe, tak i své budoucí přítekli i svolili.“ Po tomto dlouhodechém úpise zevrubně poznamenáno jest trojt obilí, pšenice, žito (nejvíce), ječmen (nejméně) a hrách, kolik čeho vesňané ročně povinni svozovati. Bylo té obilné expense úhrnem 31 korec, 1 větel, 1 čtvrtce a půl záměry.³⁾ Dávali-li to obilí sedláci do školy opravdu bez přinucení a s obětí, tož jim ono svolení jest k veliké cti a k pochvale.

Obilí sedlácké v Bělé bylo asi uváděno na peněžitou expensi, kterou tředníci zádušní vydávali do školy na stravu. Bohuchval Berka také určil, dopustil-li by Pán Bůh na kterého officiala, též mládence nebo mládencečka nemoc, z těch peněz aby se mu dávalo na lékařství. „Též byl-li by tu mládenec, ingenium máje, a knížky které by k učení potřeboval, též, přísluhyje v kostele, špatně by odin byl a od příkré zimy nastydnouti by musil, nemoha sám toho způsobiti, ani peněz na to vyprositi, tehdy z týchž peněz knížky obuv, oděv zjednán býti má.“⁴⁾

Byly vrchnosti šlechtické i městské, že, vidouce na šatech a obuvi mendiků nutnou potřebu nápravy, ze svého měšce platily zvlášť mimo expensi obyčejnou. Za takovou vrchnost uvádíme příkladem jen jindřichohradeckou. Ta roku 1577 platí za 16 klobouků mendikům po 2 groších a za 16 párů střevíců po 5 groších; podobné oučty jdou rok za rokem stejné; zase ještě r. 1590 vrchnost

¹⁾ Arch. mus. Listin. kouřim. 1568.

²⁾ Z Podolí Bílského, Dětelí, Čistě, Plužné, Březinky, Sudoměře, Kluku, Kadlína, Březovic, Voken a Vrchbéli.

³⁾ Regist. v arch. města Bělé pod Bezděž. Vypsal a sdělil dr. Nováček. Umlauf v rukop. dějin Bělé v Mus. zemsk 215. 219.

⁴⁾ Arch. mus. Listiny bělské. Bez datum.

dává dělati mendikům 14 párů střevícův a kumpánům deset párů po 4 i po 7 groších; jindy šat jim pořizuje a platí krejčímu od šití. ¹⁾ Do školního nadání r. 1605 vstaveno již jako pravidlo, aby ročně na zimu 12 obleků pořizovalo se chudým žákům. ²⁾ Nápodobně i v knihách záduší pražských počátkem XVII. věku nacházíme zápisy, jež se opakují a ukazují, že vrchnost mimo expensi oblékala chudé žáky, když viděla se toho potřebovat. A vydání nebylo někdy právě malé. R. 1606 týnské záduší platí 14 kop gr. míš. za sukno na šaty zákovské, loket po 16 groších (tedy 52½ lokte); 5 kop za 60 loket plátna na podšívku těch šatů, krejčímu od šití 22 párů punčoch, po 4 krejcařích pár (vydá kopu a 18 krejcarů); od šití 16 párů kalhot po 9 groších (t. j. 2 kopy 24 grošů), od šití sedmi kabátů po 10 groších (1 kopa 10 grošů), za stuhy a haklíky 10 grošů a tovaryšům na pivo také 10 grošů. Vydalo tedy onoho roku týnské záduší na ustrojení mendiků svých nad 24 kop grošů! A to najdeš mimo toto veliké placení týž rok ještě zvláštní rubriku, že jednomu mendičku sirotku, jenž kusu střevíc neměl, na příměluvu některých dobrých lidí poskytnuto 10 grošů. ³⁾

Majíce již pojednati o dalších způsobech žákovské výživy, nemůžeme odejiti od expense týdnenní peněžité, aniž sobě na konec přehled nějaký sestavíme, abychom viděli vzrost ale i nesejnost expensi po městech.

V Lounech, jakož svrchu dotčeno, dávali od let šedesátých XV. věku pouze groš a nějaký denár týdně; před tím nic. ⁴⁾ Na tom groši udržuje se expense ještě v koncích XV. století (r. 1491). V Berouně vyskytuje se v nejstarší knize r. 1508 ⁵⁾, a za mnoho ještě let potom, místo týdnenní expense půlroční „census“ po 15 groších, toť ročně půl kopy, a na týden ani ne groš. Na proti tomu bídnému platu žákovskému Lounští do těch dob již zvýšili svou expensi na týdnenních 6 grošů. ⁶⁾

Kolem poloviny XVI. věku měli pražští žáci u sv. Mikuláše v Starém městě týdně na maso po 3 groších českých (6 míšeňských), nad to o svátcích čtyřikrát v rok po 3 groších nadlepení; to vydá summon ročně 5 kop 18 grošů míšeňských. ⁷⁾ V týž čas (r. 1555) žáci malé osady pražské u Panny Marie na Louži brali ročně úhrnem 7 kop 25 grošů (za 44 neděle a půl); toť tedy 10 grošů v témdni. ⁸⁾ Na proti tomu v Kolíně roku 1551 žáci neměli víc ročně než kopu

¹⁾ Oučty hradecké. R. 1564. Vypsal a sdělil archivář Fr. Tischer.

²⁾ Arch. zems. Opisy z Hradce. 1605.

³⁾ Arch. pražs. kn. týnská. lit. N.

⁴⁾ Arch. louns. I. E. 9. První zápis r. 1469; ale před tím z r. 1465—1468 scházejí zápisy vůbec.

⁵⁾ Arch. berounsk. Kniha městsk. počtův.

⁶⁾ Arch. lounsk. I. E. 11. Rok 1517.

⁷⁾ Nejstarší kniha mikul. kosteln. v arch. pražsk. Fol. 74.

⁸⁾ Arch. pražs. knih. záduš. P. Marie.

expense, což vydalo málo nad groš v témdni. Jestliže se Kolínským žákům od počátku XVII. věku ročně dávaly 4 kopy a 43 grošů českých,¹⁾ to by teprv do těch dob byla vzrostla v tom městě expense na 10 grošů míš. v témdni. Expensi desitigrošovou měli rokycanští žáci již r. 1573.²⁾

Nejznamenitější expense v Čechách své doby bude královéhradecká z roku 1566. Byla, jakož svrchu dotčeno, ve 20 groších českých týdně. Když byla expense u sv. Mikuláše na Star. městě po kolik let po 10 groších českých. r. 1587 zvýšili ji na 15 grošů, což jest půl kopy míšeňské týdně. V Bělé pod Bezdězem žáci vzali r. 1584 expense roční 5 kop 52 grošů,³⁾ což asi 7 grošů týdně. Stejný skoro plat expensní nacházíme v Náchodě ještě ke konci XVI. věku. V Boleslavi Mladé na konci věku řečeného dávali žákům týdně po 12 groších řádné expense, toť ročně 10 kop 24 grošů.⁴⁾

Znamenité byly expense na sklonku století XVI. v Prachaticích a v Žluticích. Onde dáváno do školy týdně půl kopy míš. stejně jako u sv. Mikuláše v Praze,⁵⁾ v Žluticích dávána dokonce kopa celá, tak že r. 1597 stojí v oučtech za 51 nedělí expense dáno 52 kop 42 grošů.⁶⁾ Ale neobyčejnou velikost těch expensí vykládáme si tím, že v nich bylo zahrnuto i učitelům na stravu.

Na počátku XVII. věku malou expensí žákům dávali na příklad Bohdanečtí, ba i Nymburští; obojí ročně po 7 kopách, toť na týden jen po 8 groších! A kat v Nymburce měl tehda 8 kop v rok!⁷⁾ Také v Turnově expense nevalna. Roku 1606 platí se měsíčně jednou 40 grošů, po druhé 50 grošů; toť na týden 10—12 grošů, ročně 8 nebo 10 kop.⁸⁾ Do Stříbra r. 1606 sám rektor universitní nucen psáti, že tam mají dle starobylého obyčeje jen 15 grošů míšeňských týdenní expense, a že jeden každý pan hospodář dobře porozumívá, jak dlouho a zvlášť více osobám za těch 15 grošů masa může vystačiti.⁹⁾

Na proti tomu v Hradci Jindřichově v téže době již placeno expense týdenní po 60 krejcarech,¹⁰⁾ to schází do míšeňské kopy deset krejcarů. Pražští žáci v Týně a u sv. Mikuláše (a bezpochyby též jinde v Praze) v též době již mívali kopy na týden. V Týně za ni požádal správce školní r. 1602 předkládaje, že maso drahé jest; zvýšena tedy čtyřicetigrošová expensí na kopy; o čtyřech vý-

¹⁾ Vávra. Kolín. 174.

²⁾ Arch. zemsk. Účty rokyc. z r. 1573.

³⁾ Umlauf. Bělá. Rukop. v mus. česk.

⁴⁾ Arch. boleslav. Počty v rukop. lit. D.

⁵⁾ Sláma. Obraz minulosti m. Prachat. 107.

⁶⁾ Kn počtů žlutick.

⁷⁾ Arch. mus. Počet pardubic. III. 33. Registr. nymbur. r. 1611.

⁸⁾ Arch. turnov. Purkmíst. počet z r. 1606.

⁹⁾ Dvorský. Paměti č. 385.

¹⁰⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hradce 1605.

ročních slavnostech nad kopu o 20 grošů víc.¹⁾ U sv. Mikuláše vyskytuje se nejvíce kopa anebo nejméně 40 grošů týdnenních střídavě,²⁾ snad dle nestejného počtu chudých studentův. Na té míře zůstává pak až do bělohorských časů. Z Moravy budiž uvedena skrovná, bídná expense deseti grošů týdnenních v Pro-tějově; k tomu byl ještě džbeřík piva z každé várky sousedské. Přestávali na té expensi až do r. 1622. Tu najednou zvýšena na kopu.³⁾

Z tohoto přehledu patrně, že expense roste od týdnenního groše až na kopu míšeňskou proběhem asi půldruhého sta let. Nestejnosti po městech musily se konkurencí zvolna vyrovnávati, poněvadž žáci drželi se tu, kde bylo víc. Liší-li se však v stejné době expense toho onoho města od sebe příliš — na příklad některá venkovská expense od soudobé pražské pětkrát, šestkrát větší — není-li v těch větších penězích i příspěvek učitelům, může býti té veliké nesrovnalosti mimo větší nebo menší počet žáků i ten výklad, že nahrazován nedostatek peněžitě expense podporou jinou, totiž, že sousedé, vařice obědy do školy, sami dokládali co scházelo, kdežto v Praze při té větší expensi snažili se sousedé vaření obědů vyhnouti se nebo nepřidávali nic, ačkoli v tom případě pak ani celá kopa na výživu (kdo ví kolika žáků) nebyl peníz příliš veliký a dostačitelný. Považme jen, že v malých časech po bitvě bělohorské (ovšem za drahotných a peněžních poměrů horších) r. 1627 Petr Fuks z Vranholcu a na Sovinkách, radda appellační, odkázal na úplné vychování 12—18 mládenců dům a úrok z 15.000 kop míš.⁴⁾ Nepočítáme-li toho domu, vydá úrok z oné jistiny (na 6%) 900 kop ročních, z nichž vyjde na jednoho studenta 50 kop, tedy skoro tolik jako v škole týnské nebo mikulášské na všechny chudé studenty dohromady. Z toho patrně, že ani při valnější expensi peněžitě žáci farních škol latinských blahobytu neměli, a že asi nelhal psát rakovnický Šimon Žlutický, když roku 1585 psal do školy slanské, že žákům časem chléb plesnivý a od myši objedený vděčný a chuťný bývá jako zvěřina smrdutá a červy prožraná.⁵⁾

Došli jsme k sousedskému vaření. Toť expense také. Sousedé byli povinni po řadě, jak v svých domech seděli, žákům do školy vařiti oběd a někde i večeři. Nestačil-li na to soused jeden, vařili v týž den dva dle řady.⁶⁾ Které dni byla povinnost vařiti, to nebyvalo všude stejno. Někde byla ta povinnost každodenní, jinde vyjímány dva postní dni v tém dni (pátek a sobota). V Střibře,

¹⁾ Arch. pražs. Zádňš. knih. týnsk. lit. K. Fol. 85.

²⁾ Arch. pražs. Zádňš. knih. mikul. lit. M. r. 1606.

³⁾ Arch. morav. zemsk. knih. prostěj. 48. Výpis dra. J. Nováka.

⁴⁾ Ta fundace dána r. 1628 k semináři arcibiskupskému. Lib. rer. memor. v arch. pražs. č. 326. 249.

⁵⁾ Arch. rakovn. Kopíř z r. 1584.

⁶⁾ Stránský-Tonner. Vypsání vši obce král. Česk Hl. VI. 167. „Z měšťanů každého města dle pořádku po dvou co den strojití dalo objedy.“

podivná věc, sousedé vázáni byli vařiti do školy naopak jen v postě a jindy ne. Čtemeť r. 1551 snesení obce, že „vobědy v púště sousedé mají k každému dni po pořádku vařivati, a kde toho roku v púště přestane, tu aby se druhý púšť zase začalo.“ V ten čas žáci nemají žádných juvamen bráti, z čehož plyne, že v jiný čas žáci z podpor a expensí živili se sami, jak uměli.¹⁾

Sousedská „mensa ambulatoria“ bývala s expensí přímo a těsně souvislá; toť tak: žáci byli povinni za peněžitou expensí, pokud stačila, kupovati syrové potraviny (zvláště maso); nestačila-li expense, musili potravin po domech prositi (v Plzni „aspersio ciborum“);²⁾ nakoupené i vyprošené věci donášeli do těch domů, kde se ten den škole vařilo; sousedům pak příslušelo doplniti oběd, omastiti a přihotoviti k jídlu. Jen v postní době nekupovali masa, a oficiálové v ten čas nechávali expense (postních peněz) sobě.

Že potraviny žáci donášeli k sousedům, za důkaz přivedeme faráře v Prachaticích Jakuba Mirotického, jenž jménem officiálů (r. 1585) žaloval starším obce, že „mnozí sousedé se proti žakovstvu zatvrzují, jim dobrodiní prokazovati zanedbávají, ani to, co přinesou, jim dobře nepřipravují.“³⁾ A v lounských nařízeních nejednou čte se, aby žákům bylo strojeno, když „ferkule“ přinesou.⁴⁾ Ferkule jsou ony potraviny, z nichž se oběd měl strojiti.

Některé potraviny bývaly ve škole skládány do zásoby. Byl to hrách a kroupy. Správci školnímu náleželo rozdělovati ze zásob, kolik kterého dne potřebí k vaření.⁵⁾ K potravinám, jež ze školy k vaření dodávány, přispívali ze žáků samých expendenté; naříkáť r. 1613 kutnohorský správce Melichar Kolidius, že pro mor pobráni jsou domů expendenté, „kteří pomoc na másle, chlebě týdně činívali.“⁶⁾ K potravinám přispívaly také úřední konfiskace v krámech a na trzích. Co rychtář sebral, konšelé posílali do škol a do špitálů. Pokud věci pobrány byly pro nedobrou váhu, či že prodávány v neděli, mohl býti takový nenadálý příspěvek k obědu student-skému dobrou věcí.⁷⁾

Jak již lidé a jich povahy jsou, jedni, když na ně v řadě padlo, aby škole vařili, činili tak ochotně, jiní však nerádi; onino svařili, co se jim přineslo, a přidali nad to rukou štědrou, zvláště

¹⁾ Knih. stříbrská. č. 25. F. 173.

²⁾ „Adolescentuli palliati per plateas aspersum cibos eant.“ Po rynku měli choditi primáné nebo sekundáné. Leges. schol. offic. v Plzni. Opis půjčil dr. J. Novák.

³⁾ Arch. zemsk. List. prachatic. 1585.

⁴⁾ Arch. louns. 1. A. 1. A. 4.

⁵⁾ Němec. brodsk. kniha smluv. Nro. 5. A. 21. V arch. zemsk.

⁶⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory. 1613.

⁷⁾ V Slaném 1618. Arch. zemsk. Opisy ze Slan. 1618. Co se prodává v neděle a svátky, sebere rychtář pro školy a špitál. Nařízení Vratisl. z Pernštejna, kancléře, r. 1582 v Litomyšli. Bratrsk. Paměti bernhutské. XIII. Opis č. mus. 233.

když viděli, že to, co přineseno, na tolik žáčků dobře nestačí. Lidé neužili, mrzutí a lakomí vytáčeli se z povinnosti školního vaření, jak uměli. Odtud ona mnohá napomínání v městských hromadách, aby sousedé vařili, odtud ony hrozby a pokuty těm, kdož by se vzpírali. Kterak horlivě se uměli vymlouvatí a povinnosti té se vyhýbati sousedé v Kouřimi, to vysvítá ze žaloby Zikmunda Hiniocha Litoměřického r. 1569. Ten stěžuje si konšelům, že „pominulej outerej nejmíně v třiceti domích žáci nemohli toho pohodlí (aby se jim uvařilo) užiti.“¹⁾ Představme si, žáci sběhali třicet domů s prosbou, aby se jim vařilo, a třicetkrát jsou odmítnuti!

Tento případ by mohl odporovati svou hromadností našemu přesvědčení svrchu při hojnosti školských darů vyloženému, že totiž lidé tehdejší byli ze silné víry proniknutí evangelickým milosrdenstvím. Neodporuje. Nevímeť světle, proč v Kouřimi a jinde nápodobně žáci byli s vařením obědů odmítáni, ale to víme, že tu, kde neběží o dobrovolné milosrdenství, k němuž lidé jistě byli nakloněni, nýbrž o povinnost, začasté i nejmalichernější příčiny činívají onu povinnost nemilou. Stačí zajisté, aby se té povinnosti vyhnul jeden zatvrdlý soused, a v tu chvíli jisto, že dvacet jiných i dobrých lidí po řadě vzeprou se a řeknou, když nevaří on, proč máme my.

Některý soused byl opravdu nejen lakota, ale i hrubec. Za takového zapsán na příklad v Lounech r. 1577 Sixt Koubek, jenž žáky, když k němu přišli, aby jim kázal oběd uvařit, ven vyházel. Dostal se proto do vězení.²⁾ V Praze takový byl Němec Ermpach, domácí pán; když k němu kterýs den r. 1590 žáci přišli o oběd, vyhnal je láním a snad i bitím, aniž to div; týž člověk, když přišli ho krejčí upomínat o plat, střelil po nich a na konec dostal se k soudu, že utloukl děvečku.³⁾ U takových lidí žáci asi nikdy nebyli rádi viděni.

V Praze, v Hoře a jinde chutě vyhýbali se povinnosti školního vaření ti, kdož drželi domy řečené panské. Urození brali si to za privilegium, kteréž bylo proti ostatním sousedům nespravedlnost. V Kutné Hoře i přesporní kněží, kteří tu měli domy koupené, zbraňovali se prokazovati školám nejmenšího dobrodiní, nač roku 1612 velmi touží správce Melichar Kolidius, žádaje pánův, aby ty kněze upomenuli.⁴⁾ V Praze až příliš často byli „hospodářové z panských domů napomínáni, aby jídla vaření a jiných beneficíi žakovstvu z povinnosti vykonávati nezanedbávali.“⁵⁾ Kolik platnosti taková napomínání nesla, nevíme.

Spíše napomínání pomáhala při městských sousedech, jimž bylo lze hroziti tresty. Obec litoměřická, sešedší se všecku roku 1550,

¹⁾ Arch. mus. Listin. kouřim. 1569.

²⁾ Arch. lounsk. Registr. purkmistr. č. 1. A. 1. str. A. 4.

³⁾ Arch. pražs. č. 1055. 4.

⁴⁾ Nováček. Listář. Str. 117.

⁵⁾ Manuál osady sv. Mikul. 211 a j. Arch. pražs.

usnesla se, že sousedé mají po pořádku vařiti, a to bez výmluvy a odkládání, leč pro hodnou příčinu někdo, na ten den nemoha toho učiniti, jiný jistý den by jmenoval; pakli by vařiti nechtěl, propadne pokutě 10 grošů českých. Ale toto snesení, jež v pozdějších letech vykládá se jakožto první nejstarší zřízení obědů v městě, zhusť musilo znova v obci čteno a připamatováno býti.¹⁾

V Prachaticích bránivali těm, kdož vzpírali se obědům žákovským, vařiti pivo, když na ně várka řadou připadla.²⁾ V Pražských městech často, když se osada farní sešla, žákovské obědy pořádkem vařené zaměstnávaly myslí,³⁾ a sousedé bez napomínání a hrozeb neodcházeli z bromad. Když v shromáždění farníků týnských r. 1602 správce školní písemně žaloval, že sousedé nechtí obědů vařiti, a prosil za to, aby aspoň v slavnosti výroční v určitých místech se vařilo bezpečně, osada snesla se, aby zůstalo při starém nařízení, aby totiž vařil soused každý po řadě pod pokutou 10 kop míš.⁴⁾ V malých časech potom zase žalován. Ještě v osudném r. 1620 zvolena v osadě týnské dvanáctičlenná kommisie (v ní povědomá jména Jana Sixta z Ottersdorfa, Jiřího Haunšilda, Václava Magrle), aby se všecko „sepsalo a vyhledalo“, proč sousedé spěchují se vařiti. Když pak kommisie jala se vyšetřovati, správce školní oznámil, že časem do týhodne sotva jeden oběd ve škole mívají, a to pro příčinu, „že každý žákovstvu peníze odvozuje“. ⁵⁾

Touto příčinou právě řečenou zavádili jsme o jeden z nejoblíbenějších způsobů, jímž se lidé nepohodlného vaření zbavovali bez urážek, bez hrubosti: když totiž na ně řada přišla, aby vařili, dali peníze žákům místo vaření, a žáci se tím spokojili — ale ne všickni. Člověk by myslil, že za obdržené peníze žáci v ten den dali se na stravu do obecní nebo jiné kuchyně, jichž bylo v Praze drahé. Ale tomu nebylo tak, jak vidno z žaloby kommisie svrchu dotčené. Ta vyzkoumala, když žáci dostanou místo vaření peníze, žákovstvo starší zpropíjí je, a „mali hladem mřiti musejí“, a proto nařídila, aby žákům podle řádu se vařilo. Nalezli jsme již dávno před tím v usnesení všech tří měst Pražských r. 1600, aby měšťanstvo po pořádku beze všeho rozpakování vařili pod pokutou 10 kop míšeň, a žádný aby místo vaření žákům peněz nedávali, „což nemůže než s ublížením chudších žáků býti“. Při prvním čtení tomu ublížení jsme nerozuměli. Ale primas Václav Krocín z Drahobýle povolav k sobě r. 1600 rektora universitního Jana Bystrického z Bochova i jeho radu, vyložil pánům slovy nevybranými kromě všelijakých

¹⁾ Rukop. litoměř. v mus. 3. E. 3. Fol. 6. 41. 44. r. 1578, 1579. „Napomenutí, aby žákům po pořádku, jakž od starodávna leta 1550 svoleno, vařili“.

²⁾ Sláma. Obraz minul. Prachat. 107.

³⁾ Kn. záduší P. Marie na Louži 1616. Arch. pražs. Manuál mikulášský. Fol. 247 a j.

⁴⁾ Kn. záduší týnsk. lit. K 85. Arch. pražs.

⁵⁾ Arch. pražs. zádušn. knih. týnsk. lit. K 154.

jiných chyb školských i tu, že při prošení obědů neřál se déje veliký: žáci od bohatých peníze berou, a dajíce díl bakaláři, o ostatek sami se rozdělí a požerou, chudí žákové pak hladem mrou. K tomu odpověděl jeden z pánů rad universitních, mistr Marek Bydžovský z Florentina, že o tom se docela ničehož neví, aniž kdy o tom bylo stěžováno, nýbrž dosti skromné obědy se dělají, a chudé žakovstvo dosti se hladem namře, a přec v kostele i ve škole své povinnosti koná. Mistr Bydžovský velmi obratně svedl vinu namírání žakovského na neštědlost sousedů.¹⁾

V Litoměřicích připomíná se obyčej, místo oběda „na penězích dávatí, což slušného“, již r. 1578, ale tenkrát ještě obec nechává sobě na vůli vařiti nebo platiti.²⁾

Lze věřiti, že škola i konšelé za všechny časy mívali stran vaření obědů soužení a nesnásky, poněvadž sousedé z usnesení svého vždy zase vykračovali stranou. Jen jednou omluvili jsme s pohnutím smutným neochotu sousedů k žákům. Svrchupsaná kommissee r. 1620 nařídila v týnské osadě, aby se vařilo týdně pět obědů po sousedech (v sobotu a v pátek nic), k zaprošování těch obědů aby zvoleny byly dvě osoby pro jistotu; ty osoby zaprosíce, aby učiteli oznámily, že tento a tento má oběd strojiti; dvě kopy trest na neochotu. A sotva několik měsíců potom r. 1621 — bylo po bitvě bělohorské — jako by v starých klidných časech bylo — stojí psáno,³⁾ že málo žáků v Týnské škole, žakovstvo v škole zdržovati se nechce, protože se mu obědy nevaří. Těžko chápali nové, zlé, hrozné poměry.

Plzeňští konšelé snažili se povinnost vaření obědů do školy sníti s beder sousedů tím, že za nějakou náhradu uložili tu práci svojí obecné kuchyni. R. 1558 nacházíme tak. Ale toho praveného roku byl asi konec. Kuchař povolán na radní dům, a tu jemu přimlouváno, že špatně žákům vaří, někteří znemocněli a otekli, neboť našli v jídle pavouka.⁴⁾

Rozmanitější pokusy po té stránce Kutnohořané podnikli v týchž časech co Plzeňští. R. 1557 šepmistři důkladně uvažovali o lepším způsobě stravování mládeže. Měli na to kommissi s děkanem a bakalářem. Z nejasného zápisu o tom vysvítá, že již po nějakou dobu žákům bylo vařeno v hospodě, nebo snad při nejistotě vaření sousedského chodili do hospody expense svojí utrácet. V kommissi navrhováno, aby kuchařky farářské vzaly na sebe vaření mládeži školní, začez že by se mohlo kuchaře jedné i druhé fary nad mzdu přidávati po 15 groších; prý jim tím nepřibude mnoho práce, a při tom budou moci užiti mendičků, aby donášeli dříví a jinak posluzovali; na druhou stranu žáci získají; budou moci spíše ve školách pobývati, a „čemu se učí, to sobě resumovati, ale nyní examen

¹⁾ Arch. Památ. 1874. 801.

²⁾ Rukop. litom. v mus. Česk. 3. E 3. 41.

³⁾ Arch. pražs. Zádus. knih. týnsk. lit. K. 155.

⁴⁾ Arch. p'zeň. Protokol. konšel. č. 19. 183.

v krémách drží a jakž ze školy který vyjde, tak hned žákem není než zemanem“.

Ale náprava tenkrát nestala se. Vyskytuje se myšlenka o farním vaření pro žakovstvo r. 1559 zase. Obecní horlili pro to, tvrdíce, že farářové dostávají dříví a soli od obce dost, tedy že jim neubude, budou-li jich kuchařky vařiti též ke školám; špitálmajstři budou prý moci chléb, něco krup, brachu a jiného vaření ku pomoci přidávati tím ochotněji, že „ze školy lidé a muži, kteří potomně obec a církev boží spravovati i Jeho Milosti císařské hoditi se budou moci, vycházejí, ale ze špitála k ničemuž než k hrobu lidé vycházejí“. Při tom tehda opět rady brány o zvýšení a zajištění expense; konečně oznámeno bakalářům obou škol, poněvadž stěžují sobě, kterak lidé vařiti zbraňují, že s panem děkanem a farářem bude smlouveno, aby na obou farářích se vařilo.¹⁾

Smlouveno tedy a vařeno na farářích. Ale bůhpomozi, jak. Hned z roku následujícího jest zpráva, kterak byly kuchařky farské „špalkem“ potrestány, že vzavše závazek na se, špatně ho plnily. Běhali tedy mendičkové zase po sousedech o vaření. Ale také ne dlouho. Žalovali kněží a učitelé, že mendici dosti se naběhají, nežli sousedé ta vaření k sobě přijmou, čímž se čas i učení mrhá; i protož konšelé ustanovili, aby ve dvou kuchyních veřejných ke každé farské škole zvlášť vařilo se, a za to nájemcům kuchyněk půl činže se ulevilo.

Na té způsobě zůstalo školní vaření do r. 1576. Ten rok vyrazily žaloby tuhé. I vyšetřovali páni a uvažovali zase. Vyšetřili, že se v kuchyních k vaření školnímu nic nepřidává a také nic nemastí; kolik si žáci masa přinesou, to se uvaří a nic víc. Bylo to od konšelů bohaté obce neuvěřitelné skrblictví, čekali-li, že nájemce obecní kuchyněky za slevu činže dá k vaření školnímu víc než práci svou. Také vyšetřili páni z rady, že i toho masa přineseného bylo vždy tak na mále, že sotva kousku jediného (s téží dvou) žáku se dostávalo; i protož páni Hornci nuceni byli po všech těch pokusech vrátiti se k starému způsobu, aby totiž vařilo se v domích a po pořádku, „zvlášť u sousedů vznešených“; při tom aby sousedé, na nichž řada, vedle libosti a možnosti kus masa nebo vaření nějaké přidávali, a oběd omastili; slovem, aby i na Horách bylo strau obědů takové opatření, jako v Praze a jinde v Čechách jest, a mládež aby v školách horských držeti se mohla, a bakaláři aby tak nenafíkali a těch škol se nestrašili.²⁾

R. 1593 již zase vaří se oběma školám na jednom místě společně; platíť Hornci toho roku řezníku Adamovi Hněvusickému od vaření jídla za půl léta čtyři kopy.³⁾ Ani v pozdější době nářky

¹⁾ Arch. horský. Lib. memorab. 1559. E. 16 Výpis prof. Hejnicův.

²⁾ Všecko jednání sestaveno z archivních výpisů Šimkových, již uveřejněných v Arch. Pam. XVI. „Kutnohorské příčinky“ atd.

³⁾ Arch. kutnoh. Stará registr. na příjem auroku. Výpis Lemingrův.

na stravu žákovskou neustávají. R. 1613 mistr Melichar Kolidius důtklivě prosí za lepší opatření stravy; zvláště chce, aby příkladem měšťanů místo obědů postních také kněžstvo, domy v Hoře držící, obilí skládalo nebo dávalo peníze na chléb.¹⁾

Kterakou práci škola mívala tu, kde sousedé po řadě vařivali, o tom již svrchu zmínka při úlohách mendického patera. Tomu bylo choditi po sousedech a zaprošovatí oběd; rozumí se, že tu funkci paterové svalovali na mendiky. Čtoucí pomní, jakou to deputaci k měšťanstvu Kodiceil ve svém řadě nařizoval. Litoměřičti r. 1575, bezpochyby pro nepřívětivost některých sousedů k studentům, nařídili, aby obědů chodil zaprošovat pater se služebníkem kancelářským, jemuž za to z lástní plat přikázán.²⁾ Když se ten neobecný měšťan vzepřel vařiti dáti, pater byl povinen správci školnímu věc oznámiti, a ten pak hledal odpomoci u konšelův. Tak to také řád Kodiceilův nařizuje.

Když uvařeno, šli žáci po jídlo do domu, kde uvařeno; nesli s sebou své školní okřtiny, mísy, hrnce, aby nabrali, co schystáno. Učinivše děkování, žáci odcházeli s obědem do školy, kdež zatím jiní žáci prostřeli talíře a rozdělili chleba, vše za dozoru nebo vedení některého nižšího officíála, jenž, nemaje nic lepšího, sám se zúčastnil žákovského oběda.

Na chléb peníze žáci sbírali buď po donech nebo městské rady dávaly týdně určitý počet chlebů. Ten určitý počet měl v sobě touz chybu jako každá expense odměřená: měl stačiti, ať bylo na podělenou žáků kolik libo. Proto také roku 1613 správce kutnohorský Kolidius, žádaje roku 1613 k přední škole po deseti chlebech denně a k škole druhé barborské, po šesti chlebech, podotkl jako s výčitkou, že jiná města královská některá ne jistou nějakou váhu chleba dávají, ale co by jich žákovstvu při obědě a večeři stačiti mohlo.³⁾

O pivě při obědě žákovském řídco kdy zmínka, leč o slavnostech nebo při sousedských várkách. Kdo chtěl pivo, koupiti musil. Týž svrchupsaný věru pečlivý o žáky Kolidius v Kutné Hoře píše r. 1612 městské radě, aby páni povážili, že mnozí chudší žáci téměř den po dni píti musejí vodu, ba ani té se mnohdykrát nedostává; prosí, aby nějaká nádobka řídského piva každého týdne byla nalévána do škol.⁴⁾ Když mu na to ani neodpověděli, po šesti měsících žádal v nově za dosti skrovnou nádobku piva z pivovaru v Lorci. Neví se, dostal-li.⁵⁾

¹⁾ Arch. kutnoh. Opisy v zemsk. Nováček Listář. 139.

²⁾ Arch. mus 3. E. 3. Rukop litoměřic. fol. 6.

³⁾ Opisy z arch. kutnoh. v arch. zemsk. 1613 Již před tím r. 1610 prosil o přidavek chleba, „aby se mládež nerozprebla“. Tamž. Listář Nováčkův o škol. kutnoh. 109.

⁴⁾ Tamž. 1612. Též Nováčkův Listář 117.

⁵⁾ Listář Nováčkův. 122.

Po obědě šlo o umytí nádobí. Někde to konali mendici, jinde žena k tomu nařízená, obyčejně hrobnice. U sv. Mikuláše r. 1595 nemyl nádobí nikdo, což svědčí o divném pořádku a zdravotnictví školním; než by mistr žáky přinutil, aby pomývali sami, raději píše do osady žalobu, že „není, kdoby žákovstvu mýsy myl, odkud zéměř na zdraví svém hynouti musejí.“ Tehda v osadě sneseno, aby čeládka pana Přibody (zajisté blízkého souseda) myla a za to že dostane ročně 20 grošů českých.¹⁾

Lepší zřízení stran expense a obědů vaření nařizoval biskup olomoucký své škole katedrální. Určil, aby bylo v ní dvanáct chudých žáků, ti aby nežebrale po mendicku, ale aby měli týdenní expense 42 gr. šů na maso (krom v postě) na pivo a chléb; tedy 6 grošů na den; kdo je hlídá, ať má z toho také svou porci; jiný ať vydává počet; v špitále budou povinni žákům, co se nakoupí z expense, vařiti, ale kuchař ať má také porci z toho a nad to 2 zl. ročně; na sůl ať je 3 zl. a na dříví tolikéž.²⁾ Byli tedy chudí žáci školy katedrální v Olomouci (ač-li vstoupila dle úmyslů biskupových v život) proto na lepší míře než žáci partikulárních škol městských, že, byvše pojati v jakýs konvikt obmezeným počtem, věděli, co na každého přijde, a také každý svou porci že obdržel. Také bezpochyby dobře se mívali žáci, kde jim podávána hotová praebenda na zámku, jako o tom víme z Hradce Jindřichova. Jídali sic s čeledí, ale jídali s míru, což snísti mohli; také pauský rozkaz byl, aby se vařilo masné i slané vhod a úpravně.³⁾

Při jiných školách, čím víc žáků chudých, tím méně na každého připadlo jídla. Z té příčiny vyvinul se na školách zoufalý zvyk, že žáci při málu masa losovali o porci.⁴⁾ Padl-li los nešťastně, neobdržel záček masa ani za nehet. Za takových poměrů věřím, že i v bohaté Hoře žáci hladem namírali. Málo žákům platno, že je o svátcích výročních konšelé dařili obědem, jenž na příklad r. 1608 v den Narození Páně v hospodě u Křížků v Praze pro nemnoho žáků stál 50 grošů.⁵⁾ Za 50 stříbrných grošů bylo lze poříditi k snědku něco hojného — a po svátcích byl hlad.

Došli jsme k jinému, menšímu zdroji žákovských příjmů, ke koledě a k rekordacím, kteréž od koled se vlastně neliší; dít Jakub Strabo r. 1573 v řádě školy zatecké, že prvéjší doba všecko žebrání po domech zvala „colendas“, koledami.

Jako byly učitelům koledy oficiální, tak přispívaly zactvu koledy žákovské. Byl to zvyk prastarý (doklady ze VII. věku)⁶⁾

¹⁾ Arch. pražs. Manuál osadn. sv. Mikul. Fol. 262.

²⁾ Dr. Novák ve Věstniku Král. Spol. nauk; r. 1898. XV.

³⁾ Tischner. Koptál star. písem. památ. Jindř. Hrad. str. 149. Rukop. soukrom.

⁴⁾ Mus. zems. Biblioth. 49. E. 33. Schola Zatecensis.

⁵⁾ Arch. pražs. kn. záduší P. Marie na Louži.

⁶⁾ Zibr. Česk. Lid. II. 365.

a všeevropský; byl to slavnostnější způsob žebrání; slavnostnější tím, že se připojoval k slavnostem ročními, zvlášť k době narození Páně, a pak tím, že koledy žákovské měly své obřady či aspoň svůj zpěv.

Hlavní koledování žákovské dělo se od Vánoc do Tří králů. Ale k tomu období vánočnímu jest připojiti koledu o sv. Mikuláši V masopustě, o sv. Martině se koledovalo, žákovská slavnost sv. Řehoře a sv. Blažeje není také jádrem a úmyslem nic jiného než koledování.

Když žáci vykonali koledy pro učitele, koledovali na sebe; kde spojena koleda žákovská s učitelskou (a to bývalo asi nejčastěji), tu pak vždy nastávalo dělení o výtěžek.

Žáci chodívali na koledu buď všickni z jedné farní školy pospolu nebo po částech. Na příklad r. 1410 v Hoře ustanoveno, že žáci školy svatobarborské smějí choditi koledovat po domech horníků se zpěvem buď v jednom shluku nebo ve dvou.¹⁾ A ještě po stu létech pozorujeme, že leckde platí se větším studentům za koledu zvlášť a menším, kteří přicházeli po nich, také zvlášť. Chodívali nejprv do radního domu, na faru, k rychtáři, pak po domech měšťanských. Kde byli jiní úřadové než měšťský, chodívali žáci i tam (v Hoře na příklad do mince královské).

Řekneme-li, že nebylo koledy bez zpěvu, tím není ještě vystižena hlavní obřad kolední, vždyť i obyčejné žebrání studentské (mendikace) se děla se zpěvem. Nejprv v těch zpěvech koledních musila býti opěvána slavnostní připadnost, a pak pro obveselení obce přidávány zpěvy jiné všelikteraké, zhusta satirické a v době prudkého různověrství českého i zpěvy tendenční a hodně štiplavé. Zvlášť mendici, a z nich nejspíš kalefaktori, mívali úlohu bavit obce, byť od zbožné kantace začínali. Z té příčiny se oblačeli do larev a maškar. Měla-li koleda rozvinouti se v znamenitější průvod a divadlo, oblékali se ovšem také jiní žáci, a v starší době i učitelé.

Kolední i rozpustilé maškarství jest starodávný zvyk u nás i jinde. U nás žaloba r. 1255, že žáci o Vánocích v klášteře břevnovském dělají ludibria a ruší pokoj bratří řeholných.²⁾ Stejně tak stojí v papežově breve r. 1230, že žáci polští o Narození Páně zpívají, hrají, optíjejí se a tím ruší klid bratří v klášteřích.³⁾ Také svíce, pochodné, bývaly slavnostním přívěskem při koledách, protáhla-li se která do tmy.

Pohlédneme k některým koledám zevrubněji.

O V á n o ě n í c h k o l e d á c h žákovských praví roku 1600 učitelé pražští,⁴⁾ že od předků dobrým a pobožným nařizeno oumyslem od mnoha množství let, aby při památce narození Pána Krista žá-

¹⁾ Z listin kláš. sedleck. v arch. orlickém. 45.

²⁾ Emler Regest. II. 54.

³⁾ Rozpravy Akad. umjetnošci ser. II. tom. IV. 9. 1893.

⁴⁾ Ve svém podání k universitě. Oekon. 18. 90. v arch. žensk.

kovstvo, zpěvem svým na slavnost tu pamatujíc, obyvatele všech tří měst Pražských navštěvovalo a od nich jakých takých dobrodiní z lásky křesťanské docházelo; a v pravdě takový pobožný obyčej od předků vždycky velice byl vážen; tak jsou sobě v ničem jiném víc nezákládali jako v tom, aby, doma zůstávajíc a k sobě zákovstvo očekávajíc, o narození Syna božího zpěvy s veselou myslí prozpěvovati slyšeli.

Při koledách vánočních zvláštní obřad byl, že některé školy žáci o Štědrý den chodívali „s kališem“; kaď dlo totiž pálice kříže a slova psávali na dvěře. Kde na škole byl správcem protestant rázu kalvinského a horlivý, tomuto způsobu koledy překážel.¹⁾ Jiná ceremonie vánoční byla ta, že žáci chodili po městě „s děfátkem“. To děfátko byl patrně symbol a repraesentant dětí Herodesem povražděných. Dle zprávy z r. 1583 v Jindřichově Hradci chodívali s děfátkem.²⁾

V starší době žáci volívali k vánočnímu času všude po Evropě „biskupa mlaďátek“ (episcopus innocentium nebo puerorum), jež pak v maškách provázeli obyčejně v den sv. Štěpána nejprv do kostela, a tu tropili nezbednosti, parodie chrámových obřadů, tance, pitky; pak průvodem chodili po městě, biskup ženal a žáci koledovali. Ty rozpustilosti opakovaly se ještě v jiné dny vánoční, tak v den sv. Jana, o Mlaďátkách a o Třech králích. I náš Hus jako student měl v takové bujnosti účast; vypravuje, že byl při tom, když učinili žáka potvorného biskupem a posadili ho na oslici, tváří k ocasu.³⁾

Taková nezbednost byla plodem doby,⁴⁾ která mystiku šedou a zamklou ráda střídala s křiklavou a pestrá veselostí. Však veselost přeskakovala moudrou mez tak, že papežové dali se do zakazování.⁵⁾ U nás vážné husitství takové maškarní nebo „potvorné“ biskupy z chrámů hnalo ven a pustilo-li po časech přec některý studentský maškar kolední do kostela zase, musil se tu chovati slušně. Biskup mlaďátek tedy přísnější dobou v staré rozpuštěl způsobě vzal za své; vznikla forma jiná, poněkud střednější, o níž doleji položíme, ale zvyk oblékati se v masky k štedrovecerním koledám nepřestal. Víme to ze žaloby poličského děkana Adama Kouřimského, jemuž r. 1586 provedli žáci vánoční koledu opravdu po zbojnicku. Kalfaktor s mendiky totiž na Štědrý den do larev ďábelských se ustrojili, šaty na ruh si obrátili a tak po městě

¹⁾ Zakaz psáti na dvěře o Štědrý den v řadě smiřickém, r. 1613 vydaném od Albr. Václ. Smiřického Náchodským, Skvoreckým a Kosteckým nad Lesy. Sbor. Histor. II. 23.

²⁾ Z oučtů hradeckých vypsál archivář Tischer. R. 1583.

³⁾ Erben. Husi Sebr. Spis. I. 307.

⁴⁾ Je o té biskupské koledě řeč již v městském právé německ. r. 1227.

⁵⁾ Zakaznou bulli Řehořovu vymohli si r. 1407 kanovníci v Brunšviku. Monum. Germ. paedag. I. XXXIII. 10.

běhali, koledující nebo holdující po domech, ba i, k čemu přišli, kradouce a prodavačkám na trhu mocí berouce. Ta násilná koleda, o které rozhněvaný děkan městské radě praví, že ji sám ďábel zavedl a v pekle začal, nezlobila kněze tou měrou jako to, že se žáci při ní počernili a oblékli za ďábly, že se „v pokolení ďábelské proměnili“, „ačkoli (prý) pověreční modláři, papeženci a římští kněží praví, že by to na škodu nic nebylo, poněvadž to od dávných časů se zachovávalo.“¹⁾ Byl poličský děkan nejen strážce mravův a pořádku v obci, ale i patrně poněkud přemrštěný pán.

Larvy o Štědrý den pražským žákům zakazoval universitní rektor ještě roku 1618. Tedy až do těch dob jich užívali!²⁾ A nepřestali ani potom.

Při koledě o Třech králich žáci chodívali „s hvězdou“, ovšem nikoli nebyl zvyk jen český. Děje se tak dosud v Bukovině³⁾ a jinde mezi Slovany, dělo se tak v Němcích⁴⁾ i mezi Romány. Koledníci v ten čas také oblékali se za krále a říkali osobám, na nichž záleželo, dialog. Ten způsob se zalíbil i jesuitům; aspoň v oučtech v Hradci Jindřichově z r. 1600 čte se, že „třem králům, když s komedii na hoře (na zámku) byli, koledy dány 3 kopy.“⁵⁾

Svatomikulášská koleda, která vánoční čas předcházela, byla z koled hlavní a držela, když středověká rozpustilá slavnost biskupská přestala, některou její nevinější část vždy na sobě. Už to, že býval volen biskup žakovský, a že koledování veškeré školy samo sebou vybízelo pořádati průvod, jenž ze skrovnosti zvolna zase vyvinul se v šumnou slavnost školskou. Než došlo XV. století ke konci svému, již opět i u nás koleda mikulášská, zvláště v Praze, bývala velmi pestrého vzezření; chlapci z nejbohatších domů v městě byli vybráni od officialů, jeden aby byl biskupem a ostatní rytíři. Odtud také slula mikulášská koleda „jízdou rytířů“. Biskup jel na otevřeném ozdobeném voze, rytíři v pozlacených a postříbřených šatech jeli na koních; všecko vyšňořeno co nejlépe; doma si takového rytíře záčka vystrojili vždy zajisté tak, aby nebyl v tom ode druhých zahanben. Nebylo-li všeho stroje po ruce, vypůjčili se. Z r. 1577 jest zpráva, že sestra povědomého mistra Šimona Proxena ze Sudetu půjčovala řetěz, ceněný ve stu uherských dukátů, Jiříkovi Vodičkovi, „když na sv. Mikuláše rytířem býval.“⁶⁾ Z té nahodilé zprávy jde, že sobě

¹⁾ K. Adámek. Č. Mus. 1882. 87.

²⁾ Arch. univ. A. 14. a. 103.

³⁾ Obrázek té koledy s hvězdou jest v publikaci Die österr. ung. Monarch. Bukowina VII. 217. Na nevysoké tyči drží chlapec velikou šestírohou hvězdu, všecko polepeno zlatými a malovanými papíry a cetkami. Hvězda i s tyčkou je málo vyšší než koledník.

⁴⁾ Kaemel; Gesch. d. deut. Schulwes. 201. Zprávu, že chodili s hvězdou, víme z Jindř. Hradce z r. 1579. Oučty hradecké. Výpisy u Tischera. Str. 32.

⁵⁾ Ve výpisech Tischerových str. 83.

⁶⁾ Soud o ten řetěz mezi Zikmundem Kropáčem z Krymlova a Danielem ze Sudetu. Arch. pražs. č. 1134. 52.

rytíři vedli i nádherně. Mívali v průvodě panoše své, k průvodu přidávali se jiné všelijaké maškary pěší i na vozech, byli tu andělé, čerti, apoštolové, krejčí, blázni, pohané, Turci, židé, mastičkáři, medvědi a vůbec, co sobě školní i dobový humor vymyslíl. Také muziky žáci s sebou brali, trubače a pištěe. V starší době officialové zúčastnili se jízdy mikulášské.

Podstatný účel té jízdy byl, dovéztí jednoho rytíře po druhém domů k rodičům, kteří musili synkovo vyznamenání rytířské koledou štědrou zaplatiti. Ale než dostali se rytíři k svým rodičům, postál si biskup na prostranství příhodném, kde se vidělo strážcům, dával žehnání a mendici s kalfaktorem zpívali zbožné písně a po nich i všelijaké švandy; jiní žáčkové zatím sbírali po domech. Mikulášští rytířští koledníci s biskupem navštěvovali také chrám, ale ne aby tu tropili, jako v středověku bývalo, parodie, nýbrž byli přítomni vážné bohoslužbě.¹⁾ Konec slavnosti býval mikulášský nebo biskupský oběd na útraty některého došrodince nebo na groš obecní. To je onen hojný veliký biskupský oběd, jež Lounští r. 1578 zrušili, aby místo něho přidali expensi školní.

Rozvinula-li se koleda mikulášská také v městech venkovských v jízdu rytířů šumnou, nevíme, ale že strojivali i na venkově žáci biskupa, o tom by mohl svědčiti biskupský oběd lounský, právě připomenutý, a pak nahodilá, ale určitá zpráva z Mělníka. Odtud totiž r. 1607 žaluje soused Kašpar Uzlar na učitele Jana Voborského Misena (Stříbrského), že dovolil jistému Danieli Voborskému larvou hroznou ustrojiti se v „potvorného starého biskupa“, který v den sv. Mikuláše dítě jeho tak ustrašil, až z toho snad umře.²⁾

Sotva odbyty koledy vánoční, masopust nastal, a žáci proběhali večery i noci s masopustními kantátami, zpívající a hudebně „muteta“ veselým společenstvem. Z toho byl drobný výdělek a valné pití. V tu dobu však leckde ustrojili si žáci s učiteli maškarní průvod, kassatum, jenž jiného cíle neměl, než pobaviti obec a pokoledovati při tom na prospěch školy a jejich obyvatel. Tedy masopustní rekordace nebo, řekneme v širším smysle, zase koleda. Takž na příklad r. 1579 v Hradci Jindřichově zapsáno, že v pondělí masopustní žáci zpívali panu Petru z Rožmberka.³⁾ Z Prahy je zpráva nahodilá, že r. 1613 žákovstvo od sv. Jindřicha chodilo o masopustě pospolu s řemeslníky kassatum dům od domu, kde dali pivo, a při tom že byli mládenci i do ženských šatů ustrojeni.⁴⁾ Připomíná se v Praze r. 1569 i to, že v masopustě

¹⁾ Dle Šebest. Franka (Weltbuch) v Němech ve Frankách žáci se svým biskupem bývali přítomni mši, po níž pak průvodem se dávali po městě a koledou. Viz o těch věcech Scheible; Die gute alte Zeit. 572.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 421.

³⁾ Oučty z archiv. vypsál Tischer. V knižce jeho na str. 32.

⁴⁾ Arch. zemsk. Acta rectorat. 172.

strojen byl žákům „biskupský oběd“¹⁾ v hospodě; žáci se najedli a odešli, ostatní hosté zůstali na dobré vůli.²⁾

Koleda sv. Řehoře konána okolo 12. března. Původní účel její byl přilákat do školy nové žáčky. I když pak proběhem doby žáci do škol vcházeli v jiné lhůty nežli v řehořskou, koleda zůstala, a účel její prvotný nesetřen nikde a nikdy docela. Zapsánof u nás ještě r. 1600, že v universi 13. března nebudou konány disputací, poněvadž scholastikové budou navštěvovati měšťany (in die Gregorii), aby chlapce oddali školám.³⁾ Koleda o sv. Řehoři nemohla se v XVI. století, v století humanistův, ani jinak dít než šumným průvodem. Hoši se všelijak převlékali. Dle zprávy trutnovské z r. 1577 vzali na se košile přes kabáty, košile spjali pásy lesklými a peřestnými; hoši kráčeli v rukou majíce prapory z papíru malovaného; na čelo průvodu postaveni zrostlí studenti allegoricky odění za sedm svobodných umění; někteří z žáků jeli na koních vyšňořených. Biskup sv. Řehoř v maškarě býval s sebou ovšem vždycky. Zpívající veršíky, koledníci táhli po městě.⁴⁾ Tu a tam se zastavovali, a vyslaní z průvodu hledali po domech chlapce ke škole schopné, vyzývali je, aby se dali do školy jejich rodičů, a veršovaným přáním prosili za dárek.

Časem i tato koleda všelijak se rozvínovala. Maškarí se měnili, pestřili, množili. Žákům vůbec ten den kolední dána všechna volnost, užívali ji vesele i rozpustile. Vpadali do domů, chlapce, jež chtěli škole získat, honili po domě, někdy je lákali ovocem a pečivem, jež rodiče podstrčili, ale nedařilo-li se sladkým lákáním, tloukli je a tahali s sebou jako zajatce, a zmlítali-li s sebou zajatci, byly z toho i rvačky.

Chození s Řehořem je starý zvyk, obecný po vší Evropě západní až do Polska (gregorjanki);⁵⁾ marno jest odvozovati ho až z římských dob a slavností Minerviných, a zhola nejisto, že by vznikl byl na paměť papeže Řehoře († 604), ačkoli Řehoře svatého koledující žáci vyzývali jakožto svého patrona. Do Čech, tak zdá se, řehořská koleda dostala se dosti pozdě. V Čechách nejstarší zpráva o Řehoři jest z Jáchymova. Mathesius připomíná ve své Bergpostille, že roku 1557 o Řehoři žáci do školy vedeni byli po-nejprv.⁶⁾ Toto „ponejprv“ vztahuje se jen na školu a město Jáchy-

¹⁾ „Biskupský“ zde zajisté značí tolik jako hojný, slavnostní oběd žakovský, neboť o masopustě sotva se žáci odívali v šaty biskupské jako bylo o sv. Mikuláši.

²⁾ Arch. pražs. č. 1056. 95.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 15. 13 martii.

⁴⁾ Hüttel. Chronik v. Trauten. 223.

⁵⁾ Muczkowski. Meszkania uczniów Krakow. 81. Kaemel. Gesch. d. Schulwesens. 202. 203. Monum. Germ. paedag. I. LXII—LXIII. O gregorjankách psal Karłowicz v Org. tow. lud. Viz Zibrtův Č. Lid. VI. 12, kde se uvádí příslušná literatura výklady 13.

⁶⁾ Slavnost Quinquatria. Loesche. Mathesius. I. 319.

movské a nikterak netýká se veškeré české země,¹⁾ takového přehledu po celých Čechách jáchymovský kronikář nemohl za onoho času mít. V témž smysle, že zavádí při své škole něco z brusu nového (ale co jinde již novým dávno nebylo), napsal roku 1577 učitel Rosa v Trutnově o prvním tamějším Řehoři. Napsal, že zavádí „nue art“.

Ale nepřeme, že řehořskou koledu měli v německých městech našeho království dříve než v českých. V kancionálu Jana Musophila Soběslavského z roku 1585 vyskytuje se první známá česká koleda řehořská, jejíž nadpis („Na sv. Řehoře, když chodí pro nové žáčky“) zdá se ukazovati na zvyk už obecný. Zpěv jest prostý, nepoetný a proti řehořskému říkání století následujících velmi krátký. Zní: „Král Šalamoun moudrý praví, že k moudrosti nepřichází žádny, jediné z mladosti kdož zvykli bázni boží, nejpřednější ctnosti. Za prvního věku věrní rodičové dávali pod správu dítky neb syny své, aby je dobrým mravům vedouce učili. Protož my již nyní dům váš navštěvujem, žádaje za žáčka, vašeho synáčka, pokud nevyroste, ať bázni přivykne, učíce se ctnému něčení školnímu, skrze něž by přišel k poznání pravému Pána Boha věčného, Otce nebeského, aby v světě lidem mohl se hoditi, Vám k potěšení býti, prospěch šťastný míti a potom se do nebe s Vámi dostal Amen.“²⁾

Řehoř na českých školách během XVII. věku stoupal v oblibě; přibrány časem i nové figury do průvodu; na příklad po vojné třicetileté objevují se v průvodě vojáci, a všecko vedeno nějak po vojensku. Koledníkům dostává se jména řehořského vojska. Také děvčata, družičky přibrány. Z mladších těch dob zachovaly se obšírné a pestré zpěvy žákovské pochozu Řehořova.³⁾ Řehořská koleda, kterou konali místo v březnu naposled někde až i v červnu, zašla teprv nedávnou (1875) úpravou učitelských platů.

Té koledě podobna byla rekordace o sv. Blažej. V době Hromnic a sv. Blažej v XIV. a v XV. věku záci chodili spolkem zpívat.⁴⁾ Ta koleda udržela se spíše na Moravě a na Slovensku. O sv. Martině (11. listopad) bývala koleda, při níž záci zpívající chtivali husu. K této koledě píseň povědoma z XV. století.⁵⁾

Bez průvodu a koledy po domech neodbyla se ani školská jarní a letní slavnost výletní, ať již jim říkali montací, nebo jakkoliv jinak. V průvodě bývali zase přestrojeni záci; dva obvykle za krále a královnu, jiní byli komonstvo, blázni a jiná všeliká druž.

¹⁾ Jak myslí Wolkan. Gesch. d. Liter. 75.

²⁾ Vytišt. v Zibrťově Č. Lidu VI. 14.

³⁾ Některé v Poslu z Budě. XX. 234. Krolmus v Staroč pověst. Novější dobou pozor tomu školskému zvyku věnuje Zibrťův Český Lid v roč. V. a v VI. Jsou tu popisy novodobých Řehořů od Tejšky (V. 167), Šmoly (263), Lega (452), Kořána a Kozáka (454).

⁴⁾ Usuzuje o ní Zibrť z cisiojannu starodávného: „Již Hrom, Blažej Hat, šli spolkem do školy zpívat.“ Č. Lid. VI. 86. Blažej 3. února.

⁵⁾ U Feifalíka. Altéech. Laiche. 722. Tomek. Děj. univ. 80. „Svatého Martina všeliká dědina dnes štědrost vzpomíná.“

Šlo se v les, lámány ratolesti a neseny do města. Konec slavnosti bylo pití a tanec. Naproti tomu velmi prostičká koleda byla, když žáci po zních vycházeli do vesnic žebrat chleba a vaření. Té koledě říkali villatum. V Králové Dvoře dle zřízení r. 1500¹⁾ směli žáci do vsí choditi několikrát v rok, při sv. Martině a Lukáši mohl učitel poslati i domicelly, kdežto jindy jich musil ušetřovati koledou tou, která byla asi z nejobtížnějších.

Kolik žáci mívají z koled peněžitého užítku? Příspěvků v jídle a pití nelze ovšem nikterak postihnouti — a těch bývalo víc než peněz. Ale ani o peněžité koledě, pokud ji dávali sousedé, nevíme nic určitého, máme jen některé zprávy o tom, kolik konšelů na radním domě (a tu a tam) kolik vrchnost urozená dala. Mnoho ne.

V Lounech r. 1461 psána „colenda“ žákům 8 grošů; r. 1470 „episcopis colendae“ o sv. Mikuláši 10 grošů.²⁾ V oučtech lounských z počátku XVI. věku dáváno koledy „biskupům“ po 12 groších.³⁾ To byli Lounští štedřejší nežli královská mince v Kutné Hoře, z níž žáci obou horských škol roku 1472 koledy dostali dohromady jen 4 groše, ba roku 1474 jen 2 groše.⁴⁾ V Berouně dal úřad městský r. 1517 kumpánům koledy 4 groše, mendikům 18 denárů.⁵⁾ V Střibře dostávali žáci v týž čas 10 grošů.⁶⁾ A právě sto let potom roku 1617 čteme o žácích chrudimských, že obdrželi koledy od obce všeho všudy 18 grošů s tím nařízením, aby sousedů neobtěžovali.⁷⁾

Na odpor všem těm číslům dovidáme se z nařízení konšeltů, v Německém Brodě r. 1584 učiněného, že žakovstvu při vánocích má koledy z rathouzu vyplňováno býti půlčtvrté kopy míšeňské. Tato značná summa svádí k soudu, že v Brodě žáci nesměli po domech lidí obtěžovati.⁸⁾

Posledním slovem přivedení jsme k ličení toho, kterak koledy obtěžovaly. Nevytýkáme s důrazem, že lakomému člověku je každá sbírka obtěžováním, ale ani měšťanům srdečným a laskavým nemohlo bez obtíže býti, že v době vánoční od sv. Mikuláše po Tři krále bylo těch koled několik za sebou. Asi mrzuto bývalo také to, že přicházeli koledovat žáci i ze škol přesporních a, byly-li v obci školy dvě, nebo v Praze škol hromada, žáci všech škol sběhali o koledě všechny sousedy bez rozdílu osady a města. Tak na příklad psáno v oučtech města Rokycan, že žáci hořovští r. 1603 dostali

¹⁾ Rukop. kn. pamět. z Dvora v mus. česk. fol. 32.

²⁾ Arch. louns. I. E. 9. Výpis Merzův.

³⁾ Tamž. I. E. 11.

⁴⁾ Z mincov. register v arch. Voce'a vypsál Šimek.

⁵⁾ Arch. beroun. Nejstarš. knih. počtů.

⁶⁾ Arch. plzeň. č. 182. 131. R. 1520. R. 1522 zas tak. Fol. 171. R. 1535 psáno v knize č. 184. 173. 20 grošů, ale snad míš.

⁷⁾ Jireček. Vys. Mýto. 63.

⁸⁾ Zems. arch. knih. brodská č. 5. A. 21. Výpis Nováčkův.

15 grošů koledy; ¹⁾ v oučtech města Stříbra roku 1589 psáno, že žáci z Dobřan vzali koledy 24 grošů; ba v témž městě r. 1590 a zase roku 1595 žáci až z města Klatov obdrželi koledy po 20 a 30 groších. ²⁾ Litoměřičtí žáci do Mělníka chodívali koledou. ³⁾

A jestliže v pražských počtech roku 1429 v den sv. Mikuláše zapsáno, že na radním domě vyplaceno po dvou groších koledy „episcopo“ od sv. Mikuláše, Michala, de Laeta curia (z Týna), a po groši biskupovi od sv. Havla, Jiljího a Haštala: ⁴⁾ jest patrno, že žáci a biskupové ze šesti osad sběhali nejen osadu svou, ale i všecky ostatní.

Chodili-li tedy žáci po všech okrscích i cizích, žáci města jednoho jestli se rozbíhali s koledou po vůkolních vsích a do vzdálených měst, byly takové koledy zajisté obtěžování obecnstva, nehledě ani k tomu, že škola z takových dlouhých toulek měla škodu u vyučování a v mravech. Také přivádělo kolední toulání po cizích okrscích zhusta hádky a žárlivosti mezi učiteli; přálť přec každý ve svém okrese žákům svým spíš než cizím. Již z r. 1457 jest povědom spor slovutného Oldřicha Kříže z Telče, učitele na Vyšehradě (později augustiniána), s bakalářem Michalem od sv. Štěpána Velikého, jenž chtěl bránit mendikům vyšehradským koledovat v Podskalí. ⁵⁾

Kdož by se podívoval, že ze žárlivých příčin docházelo mezi žáky, na cizí půdu vycházejícími, a mezi domácími k rvačkám. Z r. 1568 jest zpráva, že se pacholata na koledě v Praze nožem pobodala. ⁶⁾ Vždyť tak všude jinde za hranicí naši dělo se, ⁷⁾ a věc při mladistvých kohoutech přirozená. Učitelé i konšelé, své školy a žáků jen poněkud dbali, nemohli býti bez strachu, když chlapci na koledu se brali. Kolik všelikých ourazů číhalo na zdraví těch dětí! Také rozpustili a zlí lidé začasť koledu žákům zle stěžovali; připomínáme příkladem pouliční bitvu v Praze z r. 1512. To chodili žáci svatovojtěšští jednoho nedělského dne po koledě se zpěvem tak dlouho, až na ně začal Řihův, z lázně synek, házet kamením; koledníci schápali kamení též; jeden z mendiků honem do školy pro subkantora; ten, jakož zcela správně, strojí se vejíti do lázně se žalobou, ale lazebnický synek sochořem i na „sukantora“ se opřáhl. Subkantor anebo kumpán, podskočiv sochor, porazil nezbedu a přirval mu nemnoho. V tom vylétl otec jeho z lázně a udeřil na učitele tesákem, a byla pouliční nemalá bitva z koledy. ⁸⁾

¹⁾ Arch. zem. Oněty rokyc.

²⁾ Arch. plzeň č. 193. 29. 109. 199.

³⁾ Lippert. Leitmeritz 310.

⁴⁾ Lib. collect. z r. 1427 v arch. pražs. Opis v musej. diplomatáři.

⁵⁾ Mareš. Č. Č. Mus. 18:6 529.

⁶⁾ Arch. pražs. č. 1237. 127.

⁷⁾ V Krakově na příklad. Muczkw-ki. Meszkania uczniów Kraków. 79.

⁸⁾ Arch. pražs. č. 1046. 68. 69.

Z Hory přiveden buď příklad z roku 1549. Když žáci chodili před sv. Štěpánem zpívat po městě, pět hrubých výtržníků nejprv hasili jim světla a pak se do nich pustili bitím.¹⁾ A což tato drsná nezbednost! R. 1584 ubírali se malí discipulové kouřimští vedle obyčeje v pondělí po Nanebevzetí do vesnic koledovat (villatum); na půl cesty shlédnuv je šafář z Třebovle jal se po nich házetí sekerou. Ušli mu. Když se pak vraceli z Třebovle s třemi pecníky chleba a s nějakým vařením, přepadl je zas, nadal jim zvyjebených partyk, honil je a vzal jim pecny a vaření rozsypal. Městská rada vzkázala bakaláři Simeonu Polickému, jenž žáků svých se zastal, aby měl pozor, až ten šafář ocitne se v městě, aby ho dal zatknouti, jinakě prý se k němu nemůž přijíti.²⁾

Také to bývalo na všechny strany věc obtížná a povážlivá, že ke koledám maškarským připlétali se pod larvou všelijací lotříkové, aby „na štrych“ žákovstva holdovali a, kde se co hodilo, kradli.³⁾ Význačný doklad z r. 1570 z Prahy. V sobotu na Tři krále jezdili městem králové v larvách s komonstvem svým pestrým; měli také blázny dvorské i lokaje všecko v larvě a v maškarě. Jezdili na saních. Jakýs flašnýř, plichtě se mezi krále pod nevinnou způsobou, kradl; u Zlatých křížů mnoho se ztratilo. Za to pak vsazen do vězení jeden z lokajů královských, až pak propuklo na flašnýře.⁴⁾

Bývalo tedy všelikterakých obtížností při koledách dosti. I protož chápeme, že městské ouřady snažily se koledy obmezovati, ba zapovídati. Obmezování bylo v tom, že Pražané a ti měšťané, kde byly dvě školy, zakazovali žákům jedné farské osady choditi do osady druhé. Kdy v Praze jali se obmezovati žáky na „dioecese“, nevíme. R. 1549 rektor universitní Jan Zahrádka (Hortensius) volá si pražské školní správce do akademie a tu jim důtklivě připomíná, aby drželi se „dobrého starého zvyku“ spokojující se při všech všudy koledách tím, co obdržel na své dioecesi; jiným aby nepřekáželi.⁵⁾

Ale marné napominání. Žákovské i učitelské koledy přebíhaly pořád. R. 1598 rozzlobili se Staroměstští na koledy tou měrou, že je chtěli zapověděti dokonce. Však rektor universitní mistr Martin Bacháček prosí za ně hroze, že by ubýlo žáků.

Valné jednání o koledě ve všech třech Pražských městech bylo v následujících dvou letech. R. 1600 primas Václav Krocín z Draho-
byle dne 25. listopadu povolal do rady městské universitního rek-

¹⁾ Z výpisů archiv. Šimkových. V Krakově r. 1682 byla z takového bití, jehož dopustili se židé na chlapcích zpívajících, krvavá velká bouř proti-
židovská. Muczkowski. Meszkania uczniów Kraków. 81.

²⁾ Žaloba cís. rychtářů v arch. mus. Kouřim. 1584 v Schulzově listářu
(Č. Č. Mus. 1899 V. č. 82).

³⁾ Příklad ještě z r. 1605. Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 308.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 1. 50. 90.

⁵⁾ Arch. univ. A. 17. III. 163.

tora Jana Bystřického a mistry Bacháčka s Bydžovským, aby mimo jiné všeliké stížnosti do pražských škol vyslechli i usnesení purkmistrův a konšelů tří měst stran koledy. Uzavřeno prý, aby každé žákovstvo při své domácí osadě a faře zůstávalo, a tu toliko při domácích kostelích dobrodini koledního vyhledávalo, do jiných far se nevydávalo a nevskakovalo, lidé při cizích farách neobtěžovalo; však aby při domácích farách žákovstvu hojnější užitek mohl vycházeti, že nařídí se osadním, když při svátcích žákovstvo jejich domácí mezi ně bude vcházeti, aby před ním domů neuzavírali, ale tím hojnější koledu dávali, poněvadž od jiných far žáci mezi ně vcházeti nebudou; pakli by kdo proti žákům prokázal neměšťanskou zatvrdilost, že v potřebách svých také neužije dobrodini kostelních od žákovstva ani od kněží. Farářové budou požádáni, aby to po kázání o Vánocích lidem v známost uvedli, a mistři prý nechť to oznámí všem školním správcům.

Mistrové z akademie stran koled dali odpověď, že by rádi, aby zůstalo při starém zvyku, jest to prý těžká a neobyčejná věc, když se taková koleda zapovídá; ruší se tím to, co dobré paměti předkové zdravým úmyslem nařídili; ta záповěď jest na veliké zkrácení jak mládeže školní tak i mendičkův nejmenších, kteří se k dobrým lidem utíkají. „Rostly školy, rostla mládež“, se zápalem děl mistr Marek Bydžovský radním pánům, „rostla akademie, rostly obce, neboť promovováni byli mládenci do kolleji, do škol, do obcí na písařství a k jiným povinnostem městským, a tak byla láska, svornost a dobré srozumění; církev boží rostla, a pocta boží v chrámě Páně se vykonávala; nyní pak, co předkové naši ustanovili, to se boží s velikou všeho dobrého ujmou... a poněvadž se dobrodini umenšují, budou se umenšovati školy; když mládeže nebude, nebudou studiosi, nebudou také rektorové škol, ba ani správce církevní, a tak i chrámy Páně i chvály boží lhnouti budou!“

K tomuto smutnému proroctví primas Krocín drsně odvětil, že žáky na cizí koledě postižené dá zavřít do satlavy. Zástupcové vysoké školy a tím i ochránce všeho učitelstva a zactva nemohli tedy než oznámiti, že vznesou věc na větší počet mistrův a s tím šli z radního domu. Krocín jim na rozhodnou ještě pravil: „Takové jest všech tří měst snesení, a již Vám oznámeno.“

Dva dni potom zvěděli ostatní mistři akademičtí; pak dověděli se i správce škol, kteří v pátek po památce sv. Kříže podali universitě stran koled supplikaci, prosíce zastání. Úvodem vyložili úmysl předků při koledách, vzpomněli, kterak toho pobožného a lbežného způsobu sobě i císař Ferdinand velice vážil; prý jsou toho svědkové ještě živi, že všecko žákovstvo pod jeho pokoj se scházívalo a pobožné zpěvy své prozpěvovalo, začez dobrodini hojných docházelo; přivedli též nějakého knížete bavorského, kterýž, trvaje za dlouhý čas v Menším Městě, netoliko od jedné fary žákovstvo, ale od jiných všech k sobě s koledou pouštival. Z těch slavných „po-

tentátův“ by sobě Pražané měli příklad vzíti; nyní však ten obyčej, od předků nařízený a velice vážený se snižuje a stenčuje, ač žádnému ku překážce není a byti nemůže. „Protož Vaše Milosti pane rektor a páni konsilii“, tak dí se na konec v dlouhé supplikaci, „my všickni rektores škol pražských k Vaším Milostem se utíkáme, snažně žádajíce, že žákovstvo naše, kterémuž se zbraňuje a zapovídá, aby do cizích far na koledu nechodilo, zastati ráčíte . . . nebo kdyby se od něčeho nyní opustilo, strach, aby po prstu i celá ruka zhynouti nemusela, a žákovstvo tudy pro neopatření ze škol nám rozplašeno nebylo“. ¹⁾ Universitní mistrové, nevědouce kudy kam, poslali supplikaci tu do konsistoře kněžím; ale zdá se, že tentokrát zůstalo na tom, jak nařídil jménem tří měst Krocín primátor, protivník universitních mistrův.

V několika letech následujících (ještě r. 1610) konšelé pražští vždy zase usnášeli se, aby žáci spokojeni byli koledou na své osadě, ²⁾ takže nevíš, vzbudili-li žákové nová usnesení novou neposlušností svou, či chtěli-li konšelé starý tvrdý zvyk důkladněji vyvrátiti. Došlo konečně toho, že i rektor universitní, vpraviv se do nového řádu, volával učitele v prosinci do akademie, kdež jim přes jich odpory ³⁾ zakazoval koledy na cizích osadách po rozumu onoho usnesení konšelského. Činili to rektorové až do proměn bělohorských. ⁴⁾

V Kutné Hoře po všechny časy žáci obou škol chodili s koledou ke všem sousedům nedržíce se okresku. Jenom r. 1610 správce hlavní školy Melichar Kolidius odhodlal se navrhovati městské radě, aby nařídila v tom nějaký řád, tak aby chodila škola po škole a nepředbíhaly se, tím prý přestaly by nevole a záští. ⁵⁾ Z téže Hory dovidáme se dvě léta potom (1612), že až do té pozdní doby udržel se zvyk přespolních koled, třebaž to Kutnohorští o svých žácích popírali. Na stížnost totiž Českobrodských vzkazují odvetou, že učitelé horští nepouštějí do Brodu svých žáků, poznávající to, že, kdyby žákové školy brodské toho dobrodiní, kteréhož se mládež školním jménem koledy dostává, jako právem odměnným zde (v Hoře) užiti chtěli, „těžkosti by byly.“ A roku následujícího (1613) zase jest s Brodskými o přespolní koledu spor, z čehož plyne, že horští žákové nějak přese všecko do Brodu o Vánocích zavítali zase. ⁶⁾

¹⁾ Ce'á akci stran koled ličena dle rukop. arch. zems. Oekonom. 15. 99. Oekonom. 18. 87. 89. 90. O tom též Arch. Pam. 1874. 801. Též list. ve Dvorského Pamětech č. 3, č. 100—103.

²⁾ Arch. zems. Oekonom. 18. 182. Arch. univ. A. 13. b. 411.

³⁾ R. 1605 se učitelé zřejmě usnesli, že žáci po všech osadách koledou přijdou. Arch. univ. A. 17. VI. 49.

⁴⁾ Příklad z r. 1618 v arch. univ. A. 14. a. 103.

⁵⁾ Arch. zems. Opisy z Hory. 1610 v Nováčekově Listáři 108.

⁶⁾ Arch. zems. Opisy z Hory. 1612. 1613.

Jiného způsobu pokus obmezovati koledy byl v tom, že ouřadové ob čas zakazovali při nich mumraj maškarní nebo že snažili se o to, aby koledy byly co do zevnějška prosty. To se zvlášť týkalo v Praze jízdy biskupské a rytířské o sv. Mikuláši. První povědomý zákaz vydán od konšelů Starého a Nového města roku 1448. Prý aby žáci neodívali se při koledě nádherně, v pásy pozlatité a stříbrné, ve věnce perlové; aby byli v měšťanských suknech nedrahých a ovšem aby na koních nejeli. Ale katoličtí žáci na Hradě neohlédali se po tomto zákaze, a husitští po nich stejně.¹⁾ Po mnohých létech zase r. 1494 mistři universitní a faráři pražští zakazovali učitelům a žákům míti při té koledě šaty s pozlátkem a stříbrem, chocholy z peří, jeti na vozech a koních, troubiti hláholně. Ze neposlechli, vrženi jsou někteří do šatlavy městské; když pak za ně prosili i konšelé, vypuštění jsou.²⁾

Po několik následujících let vždy před sv. Mikulášem správcové škol pražských voláni do universí, a tu napomináni, aby neprovozovali koledy šumně. A přece zas r. 1499 dva z nich, bakalář Jakub od sv. Jiljí a bakalář Jiří od sv. Jindřicha poslali v předvečer i potom v den sv. Mikuláše biskupy po městě s vozem na koních a s troubami. Pro tu vinu třikrát byli pohnáni do university, ale nešli. Na přímluvu zemana Mikuláše Vrbíka z Tismic a konšele Jana Pytlíka dána jim milost.³⁾

Po létech zase rektor Jan Zahradka snažil se jízdu mikulášskou poněkud obmeziti. Napsal r. 1549 správěm pražským intimaci, v níž přikládá té koledě jméno „pompa nicolaitica“ a odsuzuje i zakazuje, aby biskupové byli vybíráni ze starých studentů, a oficiálové aby měli účastenství v té jízdě, poněvadž se vydávají žákům na smích. Prý je to zvyk nekalý (prava consuetudo), a v tu ránu boží neměla by taková hra hněv boží dráždit. Žákům však za biskupy a rytíře oděným lze dopustiti, aby podle starodávného zvyku buď koňmo nebo na vozech k svým rodičům byli voděni, kde budou míti koně divočejší, nechť mají povodce, aby bylo bez zmatku a škody.⁴⁾

Potom teprv až ke konci XVI. století nastal v radě staroměstské, bezpochyby původem primasa Krocína, zase odpor proti rytířské jízdě. Dne 2. prosince 1598 rozkaz došel z rady do akademie, aby rytíři mikulášští nejezdili, biskupové prý mohou býti korunováni a v neděli den sv. Mikuláše mohou pod korunami státi v chrámě v choru.⁵⁾ Od té doby rok co rok s dovolením universit-

¹⁾ Tomek D. Pr. VIII. 504. Lumír 1852 II. 1172.

²⁾ Monum. univ. Prag. III. 63.

³⁾ Monum. univ. Prag. III. 79. Též v Lumíru 1852. II. 1172. Tomek D. Pr. VIII. 505.

⁴⁾ Rukop. bibl. Lobkovic. v Praze. Bydžov. Miscell. 55. Též v arch. univ. 17. A. III. 163. Opis též v rukopis. zápisech Jeníkových v mus. IV. 199

⁵⁾ Arch. zemak. Oekonom. 18. 6.

ního rektora učitelé pražští scházejí se na některé škole v době před sv. Mikulášem a činí usnesení většinou hlasů stran způsobu té koledy a jízdy. Z těch snesení patrný zápas: učitelé chtějí proti městským radám starý zvyk jak tak držeti a při tom zase v leččems ustupují, aby nedráždili až k úplnému zákazu. Jest tušiti v tom všem strach z katolické vlády kancléře Popela Lobkovice, jenž, jako své straně byl přehorlivý zastánce, stejně tak vášnivě nepřál jinověrcům a jich školám. Pro svatý pokoj r. 1600 snesli se učitelé ve shodě s měšťany, biskupové aby ten rok byli, ale kalefaktorům že se poručí, aby byli bez larev a nezpívali nic neslušného.¹⁾ Roku následujícího (1601) přinesli učitelé pražští rektoru universitnímu artikule, o nichž se byli v listopadu usnesli v týnské škole. V těch byl první, aby „z vážných příčin“ nebylo jízdy ani stroje nádherného, ale biskupové aby se volili; kalefaktorům aby se ceremonia dovolila, ale aby ji provedli ctnostně. Tentokrát zase mistři universitní byli směřejší; prý ať biskupové se vozí starým zvykem, a kdo chce na koni jeti, ať jede; ovšem kalefaktorů aby zpívali jen zbožné harmonie a bez larev, vůbec i o Vánocích aby žáci zdrželi se hanlivých (proti jinověrcům) písní.²⁾

O větší zjednodušení mikulášské koledy obce pražské přičinily se roku následujícího (1602); usnesly se, aby jízdy rytířské nebylo; biskupové nechť jsou z kostela vedeni k rodičům svým, a ti buďte zpěvem upomenuti o koledu;³⁾ potom v den sv. Mikuláše biskupové aby se do kostelů před oltáře stavěli.⁴⁾ K tomuto usnesení učitelé pražští přidali nejprv svůj důvod, proč biskupové se mají voliti. Prý posluhují prospěchu školskému, získává se jimi živobyti, zvlášť při té drahotě obilné; při tom radili, aby přitaženi byli chlapečci bohatých lidí, neboť tím dostane se dobrodiní učitelstvu i žactvu. Ale kalefaktorů se učitelé při koledě zřeci nechtěli. Prý kalefaktorů nechť mají sobě po starém zvyku povoleno veřejně vystupovati, ovšem ať si vedou počestně a nikomu neškodí svou nepokojností; žáci nechť prozpěvují též, ale zpěvy schválené a s tím podmíněním, že budou pěti jen o koledu a děkovati dobrodincům za ni; koho potkají, že zdvořile pozdraví, a náboženství svých protivníků že ani slovy ani činem nebudou urážeti, a budou-li sami podrážděni, že vznesou na své učitele stížnost.⁵⁾

Zdá se, že přes všechny důvody tentokrát kalefaktorů nesměli zpívatí nic. Tím způsobem se i v letech následujících usnesení střídají i potýkají; rytíři s jízdou připouštějí se málo kdy a kalefaktorům se povolují jen zbožné zpěvy.⁶⁾ R. 1607 správcové škol dokonce

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 88.

²⁾ Tamž. Oekonom. 17. 6.

³⁾ Tamž. Oekonom. 18. 182.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 15. 182.

⁵⁾ Arch. univ. A 17. VI. 21.

⁶⁾ Viz usnes. z r. 1604 v arch. univ. A. 17. VI. 42. Z r. 1605. tamž. 49.

usnesli se, aby ani biskup nebyl strojen, nýbrž aby chodil, bude-li zaň žádáno, na způsob kaplana.¹⁾

Koledování bylo tedy časem všelijak obmezováno, ale k úplnému zrušení jeho nedošlo v oněch starých dobách nikdy, leč v době morní. To na příklad kancléř roku 1508 pro mor zakázal všechny všudy koledy; po něm dekret proti koledám vytištěn od všech tří Pražských měst.²⁾ Potom r. 1606 žáci pražští pustili se chutě do koled, nařikal a žaloval kantor svatoštěpánský, že nelze žáků dostati k nešporům do kostela, poněvadž běhají s officialem po koledách; v tom mor, toho roku pokročiv, přetrhl koledy na dobro.³⁾

Na konec o koledách žákovských opět k paměti přivéstí jest onen moudrý způsob, že r. 1584 v Brodě Německém koledy žákům nahrazeny větším penízem z radního domu, nebo ten způsob, jež si vymyslili v Praze roku 1613. V osadě týnské (a snad i v jiných pražských farnostech) osadníci přinesli v určitý den peníze do schůze, a tu dostalo se žákům koledy bez obtížné po městě toulce. Při odvozování té koledy r. 1613 vypita od pánů pinta malvazi za 48 grošů a snědčny žemličky za 4 groše.⁴⁾

Jiný důchod k živobytí žákovskému býval z pohřbů. K pohřebnému obřadu náležel zpěv žákovský již ze staré doby katolické; husité a protestanté zbožný zvyk podrželi, jenže dlením doby stal se zvyk ten obtížl a škodou škole; nebylotě naposled pohřbu, při němž se přestávalo na prostých modlitbách a responsofích kněžských: stalo se bláhovým zvykem, že kde kdo, i nejchudší, pořizoval pohřeb, jehož zúčastniti se musila škola. Jen to bývalo za rozdíl, že k bohatšímu pohřbu volána škola všechna se všemi učiteli, což slulo *funus generale* v Čechách⁵⁾ i v Němcích;⁶⁾ k chudšímu dostavila se školy část, což slulo *funus particulare*, *duale*, *quartale*. Není pochybnosti, že zbožný starodávný obřad měšťanská pýcha a chlubitost přepanašila a zvrhla, a škola, za výdělkem jdouc, té necnosti ráda sloužila.

Někdy se činnost žáků při mrtvém již tím začínala, že po celou noc žalmovali.⁷⁾ Úraz školnímu vyučování zvětšoval se však tím ještě, že žáci latinských škol venkovských chodili na pohřby i přespolní,⁸⁾ a žáci pražští k bohatým pohřbům chodili z několika škol pospolu.

Někdy zajisté žáci byli posláni na pohřeb s malou nadějí na důchod. To byly pohřby, kde škola měla mrtvého poctiti. Tak na

¹⁾ Arch. zemsk. Oekon. 18. 359.

²⁾ Tamž. 53.

³⁾ Dvorský. Paměti o škol. č. 424. 425.

⁴⁾ Arch. pražs. Zádus. knih. týnsk. lit. N. 130. a j.

⁵⁾ Na př. v Hoře. Nováček. Listář kutnoh. školstv. 150.

⁶⁾ Monum. Germ. paedag. I. LXXIV.

⁷⁾ Guarinonius. Grewel. Exemplář v univ. knih. 764.

⁸⁾ Arch. pražs. 1055. 99. Tu z r. 1591 zpráva, že při pohřbu v Středoklukách byli žáci ze Slaného.

příklad roku 1610 rektor universitní poručil, aby žáci všech škol pražských šli na funus hraběnky Šlikové.¹⁾ Stejně tak spoléháno na ochotu bez náhrady, když bylo cttí někoho z vrchnosti městské nebo panské. Na příklad r. 1577 při pohřbu panny Bohunky v Hradci Jindřichově neslo 12 mendiků svíce, kříž a kropáč, začez nedostali víc než groš.²⁾ Jináč, jakož řečeno, pohřeb byl škole důchod, a to tak jistý a spolehlivý, že úprava jeho i s ostatními důchody v Hoře Kutné, kde byli žáci dvou škol, aby se nehádali, k stvrzení podána r. 1410 přímo papeži.³⁾

Ten důchod žakovský uváděn v sazbu. V starém zřízení Dvora Králové z r. 1500 sic ještě není. Tu se určuje funerales učitelům, o žácích však praví se jen, aby Salve zpívali v kůru chudému i bohatému stejně, a dá-li od svéc kdo co z dobré vůle, to že má sděleno býti mezi mendiky a ty, kteříž zvonivají.⁴⁾

V Praze v osadě sv. Mikuláše r. 1520 zřídili osadní „pro nezbednost žakovstva“ řád, dle něhož mělo se žákům dostávatí od provodu groš bílý, od kříže a kropáče po půl groši.⁵⁾ Ten plat r. 1553 zdvojnásoben.⁶⁾ V Litoměřicích stalo se r. 1515 toto „uložení“; když žáci jdou pro mrtvého a zpívají kondukt, dostanou 15 grošů míšeň. a od kropáče zvlášť 7 denárů, tolikéž od kříže; po dvou malých penězích od svéc nesení; nezpívají-li konduktu, obdrží od provodu a Salve 7 grošů míš. K tomu konšelé přidali . 1542 ještě do sazby 5 grošů českých žákům za „potrhování“ (zvonce), když kdo umře.⁷⁾

V sazbě kouřimské z počátku XVI. věku přisuzuje se žákům od nesení kříže a zpívání Salve 2 groše míš.; od kříže, od kropáče a od svéc po malém penízi.⁸⁾ V Brodě Německém r. 1552 konšelé usnesli se, aby o pohřbu placeno bylo 6 grošů českých, ale žákům společně s učiteli.⁹⁾ Stará sazba horšovotýnská jest rozmanitější; od „celého vigílie“ žákům bylo dáti 6 grošů, od chůze 8 denárů, od půl vigílie 3 groše; od konduktu, když se mrtvý nese do kostela a potom zase okolo kostela k hrobn, žákům platiti bylo 2 groše, ode mše 3 groše. Z toho všeho měl zvoník bráti sedmý peníz, že peníze vybíral a, co komu náleželo, donášel.¹⁰⁾ V Brodě Českém mendici obdrželi r. 1563 při jednom pohřbu od mar a svéc 3 groše

¹⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 254.

²⁾ Tischer. Oučty hradecké. Rukop. 25.

³⁾ Čelakovský. Privil. II. 1122.

⁴⁾ Kn. pamět. král. dvora. v mus. česk. Fol. 32.

⁵⁾ Nejstarš. knih. mikul. kostelníků v arch. praž. fol. 11.

⁶⁾ Tamž. fol. 64.

⁷⁾ Arch. mus. Pamět. kniha litoměřic. nejstarš. fol. 13.

⁸⁾ Kn. kouřim. Kusé listy. Mus.

⁹⁾ Manuál brodský.

¹⁰⁾ Ta sazba připomíná se r. 1579 jako nově z register starých vypsána. Rukop. horš. týnsk. v arch. praž. fol. 40.

česk. ¹⁾ V Náchodě v ty doby dáván žáků od kříže denár bílý, a od svíce každému chlapci po denáru malém, „aneb kdo co dá“, a „nemá jim v to žádný sáhati, ani rektor.“ ²⁾

V Litoměřicích r. 1598 obnovili starodávný plat tak, aby „bez těch písniček a konduktů“ více dáno nebylo žákům než summou 15 grošů míš., a to v městě i na předměstí, lečby jim kdo co více z lásky učiniti chtěl; pakliby kdo mimo obyčejný průvod jaké písničky a konduktu dal zpívati, o to aby se s nimi smluvil. Tenkrát také sneseno, aby ta sazba i se sazbou hrobníkovou a zvoníkovou většimi literami se vypsala a na tabuli při solnici na řetízku zavěsila. ³⁾

V Domažlicích r. 1586 konšelé usnesli se, aby za kantilenu pohřební žákům bylo osm grošů míš.; správce školní měl ten peníz rozdělit mezi žákovstvo „proportione justa, jak by toho kdo buď předností, věkem nebo platností zasloužil“. Však-li žáci mimo kantilenu i kondukt pěli, dostati se jim mělo 15 grošů, s tím ještě podotknutím, že „aukanti nebo pacholata“, která veršičky nad marami zpívají, obdržeti mají 4 groše. ⁴⁾

Čím dál, to víc dělí se sazby. Obšírna jest sazba v Hradci Králové z r. 1610. Když byl kondukt a zpívána motetta před domem, na krchově, před a po kázání v kostele, mělo se mimo kopu míš., která byla oficiálům a žákovstvu všemu, primánům dostati 10 grošů, sekundánům od kříže 8 grošů, terciánům od Salve 4 groše; od zpívání veršů nad mrtvým od 10 do 15 grošů. Od průvodu, při němž byl se žáky jen kantor nebo sukcentor a kustoš, platiti bylo všeho méně. ⁵⁾ V Pražském městě Starém r. 1598 ustanoveno, když jdou oficiálové se všemi žáky, aby od nejchudšího, kde není co vzíti, nebrali nic; od chudého půl osma groše bílého; od bohatějšího nejvíce 15 grošů bílých. Od konduktu též tolik; bohatší pak při vůli své se zůstávají, však jen do tolaru lze dávat a bráti. Stran žaláře nebo veršů zpívání v domě zůstáno na tom, jak se kdo se školou smluví. ⁶⁾

Před vydáním této sazby platilo se v Praze víc: patrně, že učitelstvo a žáci sami platy proti starodávným si zvyšovali, vyjednávajíce s obecníkem o každý pohřeb zvlášť a vymýšlejíce i nové položky platebné. Na příklad r. 1595 při pohřbu Mariány Hainzové z nové lázně dostali mládenci „z lásky“ groš, od kříže 2 groše české, od veršů 4 groše bílé, „od víka“ 1 groš, od svíce nesení

¹⁾ Kn. kšaft. A. 19. Výpis Miškovského.

²⁾ Z výpisků Hrašových.

³⁾ Rukop. mus. 3. E. 3. Fol. 50. 51.

⁴⁾ Kn. snesení v Domažl. fol. 15. Prostá sazba v Stříbře r. 1596. Kumpánům 2 gr.; žákům od veršů 2 gr., od každé svíce po 2 denárech. Knih. stříbrsk. č. 198. Fol. 1. Arch. plzeň.

⁵⁾ Dvorský. Paměti. Str. 314.

⁶⁾ Arch. pražs. č. 326. 36.

1 groš 2 denáry, a některý grošík mohli žáci nad to očekávat i od svého bakaláře, jemuž dána celá kopa.¹⁾ A to byla žena nezámožná, jejíž pohřeb přinesl žákům nad 9 grošů českých neb 18 míšeňských. Když umřel téhož roku Pavel Štrér švec, jenž měl dům naproti sv. Linhartu, dostali žáci linhartští něco z kopy bakalářovy, žáci od sv. Jilji obdrželi 30 grošů, mládenci od sv. Jilji (zajisté asi vybrani z větších studentů) 12 grošů, od kříže 2 groše dostali jilští žáci, tolikéž svatomikulášští, od zpívání žaltáře a provodu žáci vzali celou kopy a 12 grošů.²⁾ Z tohoto pohřbu měli tedy žáci tři pražských škol málem dvě kopy grošův užitku.

Ten zvyk, že žáci mimo taxu vyjednávali, byl zlozvyk, a ze všech stran ozývaly se proti němu hlasy. V Praze k usnesení sazeb funerních r. 1598 konšelé přičinili důtklivé napomenutí, aby žáci lidi nestěžovali a nad míru nepřetahovali, neboť mají sobě od dobrodinců každodenní prokazovaná beneficia.³⁾ Po nemalých nářech v Kutné Hoře r. 1597 povolán do rady mistr Jan Hubecius, jemuž mimo jiné věci i to vytčeno, že mládenci při placení funer lidí nad možnost natahují, a to že nutí pány vydati sazbu, od čeho platiti.⁴⁾ A ještě r. 1616 v též Hoře v usnesení konšelském zase připomíná se vyměření z r. 1597, poněvadž žakovstvo sobě placení od konduktu nadsazuje a nové platy vymýšlí.⁵⁾ Konečně ještě z Litoměřic buď tu doklad, že žáci sazeb se nedrželi rádi. R. 1582 totiž usnášejí se cis. rychtář s konšely o taxe, předeslavše stížnost obecnou, že žáci od průvodu mrtvých těl lidí přetahují a více, než od starodávna ustanoveno, berou.⁶⁾

Od křtin mívali plat ze žáků bezpochyby jen ti, kteří ministrovali. Důchod ten slul baptisales a byl skrovný. V Brodě Německém r. 1552 ustanoven na 1 peníz malý.⁷⁾ Za to víc nesly svatby. Nebylo šumnější v městě svatby, aby žáci při ní nepůsobili svými kantacemi. Z toho mívali odměnu peněžitou; čtemef v oučtech rokycanských na příklad r. 1584, že vydáno při svatbě Janka krejčího žákům a trubačům za kantaci 29 grošů.⁸⁾ Nebyla-li škola zvána ke kantaci, žáci chudí přicházeli k svatební veselosti sami, aby si požebrali při stolech.⁹⁾ Kromě peněz při všech svrchupsaných případnostech, při pohřbech, křtěnkách a svatbách bylo odměnou žákům také jídlo a pití; pití zhusta nemírné, tak že si tu žáci svoje obyčejné suché bydlé nemoudře nabrazovali.

¹⁾ Arch. pražs. č. 1173. 326.

²⁾ Tamž. 389.

³⁾ Arch. pražs. č. 326. 57.

⁴⁾ Arch. zems. Opisy z Hory. 1597. V Listáři Nováčkově str. 56.

⁵⁾ Arch. zems. Opisy z Hory. 1616. V Listáři Nováčkově 150.

⁶⁾ Arch. mus. 3. E. 3. 50.

⁷⁾ Manual německobrod.

⁸⁾ Arch. zems. Rokycany. 1584. Podobně v arch. plzeň. v knize stříbrsk. čís. 182.

⁹⁾ Stejně tak v Němech Vormbaum. Schulordnugn. I. 366

Hudbím a kantacemi žáci vydělávali si při rozmanitých případnostech ještě jiných než svrchu dotčeno. Byly to výroční pouti, k nimž žáci i přes pole chodívali zpívat do kostela¹⁾ i do hospody. O masopustě a přes tu chvíli v létě žáci s kantory i bez kantorů a jiných školních officialů zpívali a hráli obecenstvu. Než takové hudební asi mnoho peněz k žákovskému důchodu nepřičítávalo, bylo to vždy zase jen pít a kvas; žáci jak nabývali, tak pozbyvali, nad to mravní zkázu mezi pijany berouce. Vyčítána jim při tom ta okolnost zlá, že zbožní měšťané a literáti pořizovali housle a jiné nástroje žákům pro boží službu a ne aby vytloukali jimi nočně hospody. Vyčetl pražským žákům všech škol roku 1600 ten zlořád primas Václav Krocín, řka, že hudby zle užívají a že i v šenkovních domích „na húsle hudou“.²⁾

Konšelé sami však užívali žáků ke kantacím dosti zhusta. Žáci chodili rádi, byltě z toho také důchod. Takž ročně zpívali vždy a ve všech městech slavnostní kantáty, když konšelský úřad byl obnovován; zpívali na příchod královského nebo jiného úředníka, jenž přijel konšelů sázet, a po volbě zpívali „na nové pány“ městské. V Hradci Jindřichově dáno r. 1487 „žákům, jako na pány zpívali“ 2 groše³⁾ a v Náchodě počátkem XVII. věku dostávali žáci za kantaci při obnově po 10 nebo i 20 groších.⁴⁾ Vzrostla tedy odměna. V Mladé Boleslavi platí se žákům o renovaci úřadu již při konci století XVI. po 20 groších.⁵⁾

Žáci zpívali, když obec uvozovala nového učitele, začez v Hradci Jindřichově mezi léty 1495—1502 dostávali na zpropití nebo rekordaci (také beneventales) 2 nebo 4 groše.⁶⁾ Zpívali žáci také při zahájených soudech a posudech, kde všecko dělo se slavnostně. V Bělé roku 1584 platí se od takové kantace při soudě 20 grošů a tolikéž roku 1585 za kantaci posudku.⁷⁾ Někteří konšelé volali si školní zpěváky ke kantaci, i když počty obecní kladli, což také bývalo slavnostně konáno. V Boleslavi Mladé konec XVI. věku platí se „za kantaci při dělání počtů“ po 20 groších.⁸⁾ V Praze i k zádušním počtům kostela sv. Kříže Velikého r. 1615 páni pozvali si haštalské žáky, aby zpívali jim „kantation a několik mutet“. Zpívali mutet pět. Byla 23. hodina, a paní, mezi nimž byl Nathanael Vodňanský a přední písař městský mistr Marchio Žďárský, pili tak, až se zpili do nerozumu.⁹⁾

¹⁾ V Praze platí se r. 1598 ze záduší sv. Vavřince pod Petřinskou horou 40 gr. o pouti žákům z jiné školy pozvaným. Arch. pražs. č. 312.

²⁾ Arch. Pam. 1874. 801.

³⁾ Arch. hradecký. Kn. purkm. počtů

⁴⁾ Hraše. Náchod. 301.

⁵⁾ Rukop. počtů boleslav. Lit. D.

⁶⁾ Arch. hradeck. na zámku. Kn. purkmistr. z roku 1487 fol. 49. 54.

59 a d.

⁷⁾ Umlauf. Bělá. Rukop. v mus. Česk. 193. 195.

⁸⁾ Rukop. počtů v arch. bolesl. Lit. D.

⁹⁾ Arch. pražs. č. 1068. 108. Arch. zem. Acta rector. 181.

K svačinám konšelským, jež děly se zhusta z podnětů i málo příhodných, žáci zpívali též. V Bělé r. 1584 žáci obdrželi za zpívání „o svačině“ 10 grošů,¹⁾ také v Mladé Boleslavi r. 1593 třikrát po sobě platí se po 20 groších žákům za kantaci „o svačině“.²⁾ Zajisté i urozené vrchnosti dávaly si zpívati od žáků z poddaného sobě města. Platí se na příklad r. 1564 žákům jindřichohradeckým 15 grošů od zpívání na zámku při stole.³⁾

Jeden druh žákovské kantace stojí za zmínku zvláštní. Třeboňští totiž platí r. 1594 kněžím a žákům „od zpívání za dobré pověťi“.⁴⁾ Též cechové řemeslníci zvali si žáky k slavnostním kantacím do kostela i do hospody. Roku 1597 sladovníci lounští za 12 grošů i na to si pozvali zpěv žáků, že chtěli uvítat přichozí sladovníky budějovické.⁵⁾

Když žáci „recitovali komedii“ nebo strojili divadlo v radnici nebo na hradě panském, někdy od štědřejší vrchnosti připadl jim některý groš na přilepšenou. Tak na příklad dostali žáci třeboňští roku 1595 od recitování komedie na zámku až i 5 kop; ale když roku 1606 říkali komedii na rathouze, vzali jen kopu.⁶⁾

V některých městech si chudí žáci vydělávali zvoněním. V Pardubicích zvonili ještě v první půlce XVI. věku jarmareční frejd.⁷⁾ Po groši i po dvou dostávali, že zvonili proti bouři. Leckde jen jim náleželo potrhovati umíráčkem. I tu, kde na zvonění obec mívala svého zvoníka zvláštního, žáci chudí dostávali se k zvonickému výdělku. Když bylo zvoniti ve všechny zvony, zvoník kostelní se musil se zvonícími mendiky o svůj plat sdíleti. V Mělníce r. 1601 přihodilo se, že nějací vesničtí žáci, nezvonivše nic, podvodně vybrali od paní Anny Belvicovy z Štampachu po pohřbu jejího chotě peníze za zvonění. Zvoník mělnický Matouš Šustrhomolka blásil se o 2 kopy grošů česk., a konšelé se ho ujímají listem k paní.⁸⁾

Na mimořádný výdělek bývali žáci ze školy voláni dosti často a od lekokohos. Měl-li na příklad městský písař mnoho psátí, bakalář půjčil scholárů, kolik potřebl; r. 1471 obec lounská platí 3 groše žákům za to, že sepisovali zbraně na radním domě;⁹⁾ r. 1539 táž obec platí 6 grošů žáku, jenž přepisovati pomáhal no-

¹⁾ Umlauf. Bělá. Rukop. v mus. 195.

²⁾ Účty boleslav. v arch. tamějš. 1593. Bareš. Děje bolesl. škol. 7.

³⁾ Arch. hradecký. Oučty panské 1564.

⁴⁾ Kolik vzali, neví se; počet jest úhrnů i za koledu od recitování komedie a na knížky novotnému (novému) knězi 6 kop 44 grošů. Archivní výpř z měst. účtů archiváře Mareše.

⁵⁾ Rukop. louns. majit. Merz.

⁶⁾ Archivní výpis z oučtů městských a panských sdělil archivář Mareš.

⁷⁾ Počet pardubský I. v Mus. Ještě při r. 1538.

⁸⁾ Rukop. mělnic. 13. 167. 168.

⁹⁾ Arch. lounsk. I. E. 9. Výpis Merzův.

viny o Turků tažení.¹⁾ Chtěl-li měšťan nebo měšťanka mítí co napsáno písmem sličnějším, zavolan žák. I za stále píše soukromé dávali se žáci zjednávati. Vypravuje na Mělníce Jiřík, komorník konšelský r. 1582: „Byvši já zde v městě v škole asi do tří let k Lidmile sem chodíval každou sobotu a do register dluhy její, a co komu svěčila, zapisoval, ano i kdo jí jaký dluh dal, vymazoval a kanceloval; když bylo asi po třech letech, chtěl sem pryč s jinými žáky vandrovati, a paní Lidmila Hronová mne jest u sebe zdržela, že tehdaž neměla žádného píše kromě mne, tak sem pak u ní zůstal asi do dvou let.“²⁾

Žáci hlídali a obsluhovali nemocné a písmem svým posluhovali i při kšaftech.³⁾ Také posledním pořízením na některého žáka pamatováno za služby jeho. Na příklad r. 1555 v Hofe kšaftuje Matěj Máša z Hornosýna, aby syn vydal mendikovi, který ho hlídá, na šaty dvě kopy, ale „po málu“.⁴⁾ Za všechny takové služby ovšem nějaká odměna byla a tudý příspěvek k živobytí školnímu. Za neobyčejný a podivný výdělek slušno klásti, když učitel v Slavkově (báňském) s vědomím konšelů pouštěl chudé žáky, mendiky, o žních pracovat na pole.⁵⁾

Jednoho pravidelného výdělku žákovského nesmíme na konec pro úplnost pominouti. Když žák nebo žáci přinesli výroční minuci svého učitele na radní dům, vždy dostávali některý nevalný peníz od cesty. Čteme-li v oučtech města Stříbra r. 1595, že dáno z Plzně mládenci, který přinesl minuci od pana mistra školního Kašpara Stehlíka, na spropiti 30 grošů,⁶⁾ to záplata byla by věru nad obyčej slušná, ač-li žák nebyl povinen ten peníz (aneb větší díl) dáti učiteli. Též mnoho se nám vidí býti, že žáci mikulášští, když z Malé Strany nosívali minuce bakalářovy konšelům na Hradčany dostávali začátkem XVII. věku po 15 groších a několik denárech.⁷⁾

Není pochybnosti, že žáci bývalých škol latinských mimo všechny uvedené cesty čiperně vynalézali všelijaké ještě jiné, aby nabyli některého grošíku. Uvádíme na konec za příklad jen onu řádku z oučtů jindřichohradeckých, kteráž praví, že 30 grošů r. 1577 vydal pán, když „ráčil žákům Joachyma vypláceti“.⁸⁾ To uživše nějaké příležitosti, žáci malého Joachyma urozeného obstoupili, vá-

¹⁾ Týž archiv. I. E. 12.

²⁾ Arch. mělnic. Knih. svědom. č. 27. 119.

³⁾ Důkaz v arch. pražs. č. 1049. Fol. 223 rok 1568.

⁴⁾ Lib. prim. testam. C. 25. Arch. horsk. Výpis Lemingrův. V archivu mělnic. kšaft kniz. mělnické č. 1. již při r. 1509 jest odkaz mendikovi Jeronymovi. Běta z předměstí odkazuje mu do školy čubku (šat). Fol. 16.

⁵⁾ V dekretu učitele Haunera r. 1599 je to zřejmé dovoleno. Horčička, Die Lateinschule in Schlaggenw. 21.

⁶⁾ Arch. plzeň. kn. střib. č. 193. 198.

⁷⁾ Viz v hradčansk. knize č. 123 v arch. pražs.

⁸⁾ Fischer. Účty hradecké z r. 1577 str. 26.

zali (jako ženci váží mimojdoucího povřísem), a otec musil synka vyplatiti zpropitným.

Kdybychom teď měli přivést i a vypravovati o prostředcích živobytních, jaké byly u žáků bratrských a jesuitských, skoro nic nenajdeme, co by se podobalo způsobům svrchupsaným o žactvu podobojích. Příčina jedna jest v tom, že ani bratři ani jesuité neměli a nechtěli míti mendiků, kteří svými stálými žebrotami byli ouraz všemu pořádku, a druhá příčina, že bratři i jesuité žáky své chudé i bohaté, kteří nechtěli býti externisty, živili v dokonalejších úplných konviktech a v školských seminářích, a vždy jen potud, na kolik stačila stipendia.

U bratří vše byla prostičká. Kterí žáci byli na výchově ku kněžství, ti živeni a chováni v bratrském domě. O chudé takové chlapce pečovala všecka osada dobrovolně, nechodívali dům od domu s rekordací a koledou. Kdo ze zámožných syna dal v bratrský dům na výchovu, přidal k němu peníze. Patrně to z dojemného kšaftu Mikuláše Sezemského, měšťana turnovského, jenž r. 1583 napsal strany Karla, syna svého nejstaršího, jestližeby mu Pán Bůh ráčil let devíti nebo desíti dáti, toho manželka aby starším Jednoty bratrské dala, a oni jej na svou péči vzíti mají, jakž s nimi sám dojednal; aby jej šaty choděcími slušně opatrovala; k tomu aby 10 zl. uherských jemu bez umenšení další jeho spravedlnosti, nebo správci jeho, vydány byly. Poručiv mu knihy, písně nové v kůži safiánské červené, spisy bratrské, též postillu a dva díly přední Biblí nové, dokládá: „Však Kateřina, manželka má milá, o tom dobrou vědomost má, že jsem jej Pánu Bohu obětoval, prve než jsem ještě o něm věděl a než se počal.“ Dalšími řádky prosí kšaftující otec pana Karla z Vartemberka, aby, maje služby a práce jeho v paměti, téhož syna listem zhostným osvobodil; když jest Bohu obětován, aby pán si takové oběti neosoboval. O třech ostatních synech v kšaftě bratr Sezemský rozkaz dává, aby matka je k učení školnímu dala „a jim aby nefolkovala, jakož obyčej některých matek bývá, že svým dítkám takovým hovadným folkováním k zlému příčinou jsou, nad čímž potom rukama lomiti musejí.“ I těm synům odkazuje společně knihy, kterých „jako nějakých pokladů jim choval.“¹⁾

Jeden syn Sezemského tedy chován v bratrském domě, a tři bratři jeho oddáni jsouce bratrské škole, byli v ní externisty, kteří z domova docházeli do školy.

Kontubernium nebo konvikt žáků bratrských, šlechtických, byl v Ivančicích. Kollej soběslavská rožmberská, za bratrskou počítaná, měla při sobě studentský konvikt, v němž mělo živeno a chováno býti 12 chudých žáků beze vsi žebroty na pevné stipendium. Rodiče těch žáků musívali ovšem o místo v konviktě žádati při

¹⁾ Arch. turnov. kšafty. 1583.

rožmberské vrchnosti a jejich dědicích. Takž prosí kdys (bez datum) Důra Machová z předměstí Brilického v Třeboni, aby byl do kolleje soběslavské přijat synek Petr, „který se již trochu chopil literního umění“; také Pavel forman, soused treboňský, žádá za přijetí syna svého, „jenž skrze pana predikanta v tom jest examinován“. Též Jan Bartů, rychtář ze vsi Lužnice, chce syna do kolleje oddati, „maje o tom zprávu, že v městě Soběslavi škola nebo collegium nyní se vzdělává“; Donát, zámečník treboňský, prosí poručníků rožmberských, aby vzali synka jeho Havla na to opatření a vychování v Soběslavi, že již dobré začátky v grammatice má. A stejně tak jiní ještě.¹⁾

Ale jeden druh povědomých výdělků školních se škole bratrské přece připomínal a vyčítal. Ze žárlivé žaloby přerovských oficiálů protestantských (1566) dovidáme se totiž, že žáci bratrští chodívali na pohřby sousedům.²⁾ Bratři však na obranu svou tvrdili, že jim odtud ani halib nepřichází, a co činí, že z lásky křesťanské činí. Lze jim věřit. Ale v pozdější době, když sobě (1635) na gymnasii v Lešně ustanovili pravidelnou účast v pohřbech, a to tak, že z jednoho auditoria vždy jen polovice žáků přijde,³⁾ jest pochybovat o tom, že by škola z pohřbů neměla nic.

U jesuitů platila zásada, aby žák nebyl do školy přijat jinak, než když ho přivedl některý z rodičů neb přátel.⁴⁾ Tím samým již vyloučení mendici a školští tuláci. Ale chudí žáci neodpuzováni, naopak, ti lákáni do školy tím, že od učení jesuité slibovali nic nebrati... Podávali tedy jesuité vyučování darmo, bez školních plateb, živobytí chudým žákům však poskytovali jen některým, vybraným, jen pokud dobrodinci peníze složili na zřízení a držení konviktu neb semináře chudých, pokud stipendia stačila. Ne víc. Nadací byla kolleji jesuitským oddávána s týmiž zbožnými a zádušními účely jako bylo při školách protestantských.⁵⁾ Nadace rozhojňovaly se, chudí žáci přibírali. V Praze při akademickém gymnasii a kolleji jesuitské byl zřízen chudý dům již r. 1559; konvikt pro syny šlechtické zřízen dřív (r. 1556), bylotež to snadnější, poněvadž v něm chování žáci na rodičův náklad. S počátku vadily většímu počtu chovanců obmezené místnosti; zhusta naříká jesuitský kronikář, že by daleko víc chovanců bylo, by úzkost domu nepřekážela. Ale jesuité stavěli pořád, a žáků v konviktech

¹⁾ Ty žádosti složeny v arch. treboňsk. I. A. 3. K. a. 44. c. Datum bude kolem 1613.

²⁾ Svaz. X. herrnhutských paměti. Opis v mus. 312. 314.

³⁾ Gindely. Dekrety. 296.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. V. 359.

⁵⁾ Při šlechtických nadacích rozumí se to samo sebou. Z méně povědomých nadání budiž za doklad uvedeno stipendium půl čtvrtá kop míš. ročně, jež r. 1589 kolleji krumlovské učinil Jetřich Slatinský ze Slatinky, aby za ně žáci denně krom svátků pro offertorio zpívali cantum figurativum Deus noster atd. Arch. kruml. I. 3. S. a. 1. d.

přibývalo. Chudých bylo až do sta, ba i nad sto; mistr svobodných umění byl jim představen.

Žáci chudí v jesuitském konviktě obdrželi knihy, živobyti i šaty, tedy všecko, čeho potřebí. Na všecky se dostalo. V tom veliký rozdíl od škol podobojích, které byly žákům nedostatečnými pensionaty: totiž kolik bylo z expensí pohotově, to se žákům dalo, a čeho se nedostávalo, to vykoledovali, vyžebrali nebo musili bez toho zůstatí. Že chování žactva spoléhá všecko „na křesťanských almužnách a laskavém dobrodiní“, to universita vyslovuje r. 1589 Kouřimským jakožto zásadu vůbec platnou a známou.¹⁾ U jesuitů jinaké. Ti prosili a starali se sami. U jesuitů žáci nesháněli se po obědech sousedských; ty uvařil kuchař řeholný; náklad na ně byl pojištěn pevně. V tom lepším hmotném opatření a zřízení také nutno hledati snadnější možnost školských úspěchů jesuitských.

Jesuité v dům chudých na stipendium nepřijímali kde koho. Ani na příklad v Krumlově, kdež následkem rožmberské fundace vrchnost měla právo presentační, jesuité nepřijali toho, koho z panství navrhl hejtman, a vrchnost vybrala: oni si chlapce chudého vždy dobře prohlédli a prozkoušeli; musil uměti aspoň latině čísti a psátí.²⁾

Šlechtičti synové musili platiti za byt a stravu v konviktě. Platilo se dle sazby a také asi dle úmluvy s rodiči; plat stoupal dle požadavků. Bylo možno, že také neurozenci na svůj náklad dávali se do jesuitských konviktů. R. 1596 Budějovičtí píší správci kolleje krumlovské, aby přijal do konviktů nějaké chlapce, jichž jmění i výchovu jakožto sirotků konšelé měli na péči, s tím doložením, že boši mimo konvikt špatně studují. Za ty chlapce konšelé jistě chtěli platiti.³⁾

Kolik v Čechách jesuité dávali si expense platiti, to víme z první jich doby v Praze. R. 1560 totiž, než o sv. Jiří vstěhovali se konviktoři do kolleje, ustanoveno, aby platili po 30 tolarech; kteří budou dávatí jen 28 tolarů, těm nebude podáváno víno; kollegiati nechať platí po 24 tolarech, ale za tu slevu ať slouží u stolu.⁴⁾ Ty platy později zvětšily se. Jesuité zvyšovali je všude. V Dilinkách r. 1585 v konviktě platilo se za byt, dřevo, světlo 6 zl. a za společný stůl již 36 zl.⁵⁾ V Ingolštate r. 1639 brali za konviktistu ročně již 104 zl. stravného; za habitaci, drva, světlo 50 zlatých, od postele 6 zl.; pro doktora a lazebníka po 1 zl. 28 krejcarech, na pradelnu 6 zl. Úhrnem tedy nad 168 zl., což je

¹⁾ Č. Č. Mus. 1899. Z minulosti česk. učitelstva. Schulz. č. 35.

²⁾ Vysvitá z listin arch. třeboň. I. A. 3. K. α. 41. Jsou tu (pozdější) žádosti za přijetí do kolleje krumlov.

³⁾ Manuál budějovick. Fol. 149

⁴⁾ Bibl. Strahov. Diarium collegii ab ann. 1560. OO. N. 21. Datum sv. Jiří.

⁵⁾ Monum. Germ. paedag. II. 451. Počítáme tolar v 68 krejcarech a zlatý rýnský v 60 krejcarech.

dosti mnoho. Který student chtěl sedati a jísti u stola obecného, tomu se slevilo něco; stůl panský, zvláštní, byl dražší.

Jak hojný byl stůl v jesuitském konviktě studentském, nevíme. Při zvláštních příležitostech i jesuité dovolovali, aby se vystoupilo z obyčejné míry. Takž na příklad víme z plzeňských pamětí, že r. 1573 konviktisté pražští vyvolili si dle svého obyčeje ročního za „krále“ jednoho studenta z Plzně, a ten za to častoval dvojí štědrou hostinou své spolužáky i jesuitské učitele.¹⁾ Nejednen vznešený ná-
vštěvník, jež žáci z popudu otců Tovaryšstva Ježíšova musili verši a zpěvy vítati, zanechal žákům hojnou odplatu na penězích i též takovou, že mohla vesele býti vypita a sněděna. Uvádíme jen Zikmunda Bathora, jenž r. 1604 kadaňským konviktistům poslal sud vína a ustrojiti dal hojnost jídel.²⁾

¹⁾ Hruška. Plzeň. 97.

²⁾ Salzer. Communalgym. in Komotau. 42.

III.

Výchova.

Od nejprvnějších dob svého založení křesťanská škola za hlavní svou úlohu pokládala vésti žáky k Bohu. Ten úkol převzaly ze starodávné školy klerikální školy městské ochotně. Napřed čest a sláva boží, pak literní umění. Když nastalo u nás roztržení církve, týž cíl podržely školy husitské a po nich protestantské. Jako bylo heslem protestantů v Němcích, že cíl a konec studií jest „gloria Dei“, ¹⁾ stejně tak dí mistr Kodiceil ve svém řádě školním (1586), že účel svobodných umění jest sláva boží i užitek církve, a káže učitelům, aby pilně žáky učili „pro Bžh“ (propter Deum). ²⁾ Bylo přesvědčení, že školy „jsou království nebeského jako nějaké štěpnice, slova božího včelnice, pobožnosti sídla, ctnosti pokladové“ a ovšem také „literního umění veřtatové“. ³⁾

Stejně takový byl účel škol bratrských, též jim byla škola poklad církve boží, a pobožné mravy byly jim na předním místě. Rovně tak i jesuité prohlašovali, že učí pro slávu boží a budí u žáků zbožnost. Lze říci, že všech všudy škol starodávných heslo byla zbožnost. K té vedly všechny. Ale nestejnými cestami a nestejným duchem. V školách pod obojích a protestantských bývaly nařizeny modlitby hned ráno, jak žáci vstali, denně šlo se do chrámu, ve škole učení začínalo se modlitbou nebo zpěvem na kolenou vykonaným, po učení zase na kolenou modlení; neděle věnována cvičení duchovnímu, kázání, katechismu, bohoslužbě dopoledne a nešporu odpoledne. K přijímání těla a krve Páně šlo se aspoň jednou v rok ve dnech pašijových.

Řád Kodiceilův, shrnující zvyky a zkušenosti staré v nová obecná pravidla školská, káže, ⁴⁾ aby žáci s učiteli ráno, jakž se

¹⁾ David. Chytraei. De ratione discendi. 1595. 1.

²⁾ Ordo studior. Codicill. 94. 72.

³⁾ Piečka. Akcí mezi filosofem.

⁴⁾ Ordo studioium. Str. 79.—83.

na kostele zazvoní, nebo hned když byli vstali (v zimě o dvanácté, v létě o osmé hodině na celém orloji),¹⁾ v společné světnici se modlili, říkající Desatero, Věřim, Otčenáš a zpívající píseň „Veni, Creator“ nebo žalm k době se hodící. Tytéž modlitby jest opakovati u večer před spaním s hymnou „Christe, qui lux es“. K tomu ještě nechť přidá se modlení za církev, za školu, za obec, za dobrodince a přátely. Po ranním modlení zpívati měli větší žáci s praecentorem v kostele při službách božích; také menší chlapci měli choditi k tomu a nezanedbávati písniček, jež zpívají se po kázání.

Při kostelním zpívání žalmovém ráno, večer nebo též v noci všickni učitelé s žáky buďte přítomni; praecentor vyhledává žalmy, antifony příslušné. Když k tomu zpívání a k bohoslužbě žáci velcí i malí odešli do chrámu, ať prohlédnou classarii (dohlízitelé z žáků volení) všecky komnaty, aby nepobožný žáček se tu neskryl, a pak dům školní ať se zavře. Ale když začnou se trousiti žáci z městských domů, musil dům školní otevřen býti zas, a tu měl sukcentor zatím, co domestici byli v kostele, vyslýchatí obyčejné modlitby žákův, od rodičů přichozích.

Že se hledělo při té každodenní pobožnosti ranní na školách podobojích na zdraví chlapců, o tom svědčí v řadě Kodiceillové dovolení, že času zimního po skončených žalmech žáci chatrně ošacení smějí z kostela vrátiti se do školy zase. Měl je odvésti kalefaktor, obdržev svíčku, by nebyli chlapci ve škole po tmě. Za mrazu nebo za jinou rozumnou příčinou i to dovoleno, aby žáci nejnižší třídy vůbec nešli do kostela.²⁾

Žáci u rodičů bydlící byli dle řádu Kodiceillova povinni v neděli a ve svátek choditi pospolu s jinými všemi na katechismus do kostela i na kázání a jiné ceremonie. Také řád Kodiceillův nařizuje modlení ve škole a při stole; učitel je povinen modlitby, zpěvy a žalmy vybrati a psáti, aby žákům v paměť se vstřípily. Řád dotčený nařizuje v ustanovené časy jíti k stolu Páně, nedí však kolikrát v rok. Ale z paměti universitních víme, že žáci pražských škol chodívali jen o Velikonoci ku přijímání.³⁾

Na škole v Hradci Králové kolik let před Kodiceillem (1566) měli řád k rozptícení a prohloubení zbožnosti v podstatě týž, jako Kodiceill. Jen to bylo zvlášť nařizeno, aby žáci po vykonané modlitbě ranní po řadě četli jednu hlavu z biblí svaté a, když vysvětlí se její výroky, žakové nechť opakují, co v paměť pochytili. Večer po modlitbě bylo zabývati se touž v biblí hlavou, ráno vyloženou.⁴⁾

Na soukromé škole mistra Matouše Kolína v Praze v andělské zahradě stran pobožnosti býval ten způsob, když ráno okolo naší

¹⁾ To jest v létě i v zimě mezi třetí a čtvrtou nynější hodinou ranní.

²⁾ Ordo. Codic. 31.

³⁾ Arch. univ. A. 14. b. 20.

⁴⁾ Solaf. Hradec. 543. 514.

páté hodiny žáci vstali, s učiteli na hlas říkali tytéž modlitby a zpěvy, které Kodiceil pak převzal do svého řádu. Večer též tak.¹⁾ V témž řádě Kolnové čteme, aby v sváteční dni každý přicházel do školy, odtud po vyslyšení obyčejných lekcí že všickni pospou do kostela k poslouchání svatého kázání půjdou; mimo to ukládalo se domestikům zvláště, aby u večer před spaním čítali kus ze Zákona Nového. Tytéž anebo podobné řady modlitebné nacházíme (r. 1609) i na klassické škole v Pražské akademii.²⁾

Lze říci, že tytéž zbožné povinnosti mívala kde jaká škola církve pod obojí i protestantské. K tomu ovšem žákům i učitelům byly mimořádné povinnosti chrámové o svátcích a při rozmanité bohoslužbě zádušní, ku které byla škola stipendiem vázána.

Na městských školách katolických a kathedrálních buzena „sancta pietas“ svatá zbožnost žáků denními modlitbami a pobožnostmi chrámovými. Jenže, soudíme-li dle řádu kathedrálné školy olomoucké (1563),³⁾ bylo chrámových služeb víc a byly pro okázalost katolické bohoslužby delší. Ráno zpívali žáci stejně jako protestantští „Veni, creator Spiritus“; přede mší v neděli říkali Věřím, Otčenáš a texty o křtu a o svátosti oltářní; mše byla denně, k té chlapci stipendisté v komžích musili docházeti a na žaltářích zpívati. V hrubé zimě mohla polovice chlapců pěti a druhá se ohřívati; tak se střídali. Po „sanctus“ žáci směli ode mše odejít, jenom ne, když sloužil děkan nebo biskup, to musili vytrvati do konce. Svátků bylo víc než u protestantů, a k některým pobožnostem bylo ukládáno žákům tolik responsoři, že má skladatel olomouckého řádu patrný strach, aby nebyla dlouhým trváním liturgie kostelní škola zanedbávána. Katoličtí žáci vedeni byli k častému zpovídání; plzeňským žákům bylo nařizeno „pro bázeň boží“, aby nejméně šestkrát do roka se zpovídali; denně na znamení zvonu mistr se školou musil jít na modlení a zpívati litanie; škola byla povinna docházeti k processím mnohým, čehož na školách podobojích nebývalo.⁴⁾

V bratrském domě žáci vedeni k Bohu, na něhož mělo pamatováno býti i při práci. Vstávalo se s modlitbou společnou; častěji za den scházelo se všecko obyvatelstvo bratrského domu, žáčkové i starší, se správcem na zbožné zpívání a čtení Písma; po modlitbě každý šel po své práci. Modlitbou a rozjímáním provázen oběd; v hodinu nešporní zase scházeli se žáci s ostatními obyvateli bratrského domu k modlení, po kterémž byla práce učení až do večere.

¹⁾ Leges scholast., quibus regitur privat. schola M. Mathaei Collini. Tertia libell. pars.

²⁾ Voigt. Acta litter. I. 324—325.

³⁾ Věstník král. česk. Spol. nauk. 1898. XV. Dr. Jan Novák.

⁴⁾ Leges schol. official. v Plzni. Nedatov. ze XVI. věku. Opis z arch. plzeň. půjčil dr. J. Novák. Kterak nad míru mnoho škola kostelu koncem XV. věku, před dobou reformační. sloužiti musila, o tom srovn. také řád školní ve Vídni. Hormayr. Wien. V. C. LXXXVIII.

Po večeři pobožné písně zpívány od prostých prostičké, od žáků umělé. V neděli bylo kázání a pobožnosti ve sboru společné.

Ze zprávy Šimona Theofila Turnovského z r. 1568 dovidáme se určité a zevrubně, kterak si vedli bratři v Boleslavi za správy Augnstovy. Když ráno se zazvonilo v domě bratrském, všickni vstali, oblékli se, klekli, modlili se a slyšeli krátké povzbuzení, napomenutí. Pak ujal každý knížku nějakou, zvláště zbožnou, četl si tiše, nebo jiný psal. Po hodině nebo po dvou zvonilo se zase, nastala společná modlitba, zpěv, a po něm pořádkem jeden z učňů theologických po druhém četl hlasno v biblí kus a vyložil; po opětne modlitbě šel každý k své práci: chlapci do školy, mladici k studiu, do přednášek latinského jazyka a theologie, které tehdaž konal bratr Jan Aeneas. Při obědě probírala se některá otázka z ranního čtení, k níž odpovídali jeden po druhém od nejmladších počínaje. Senior na konec rozličná zdání srovnal, rozhodl a uzavřel. Bylo-li den před tím kázání v shoru, u stolu se probíralo, opakovalo, vysvětlovalo. Po obědě až do modliteb odpoledních byla práce rukama; práce jemná i hrubá; v Evančicích v typografii mladici sázeli a tiskli, knihy vázali; silnější štípali dříví. Po modlitbách odpoledních trvalo studium až do večeře, kteráž zbožně konána jako oběd. Po večerním modlení klid.¹⁾

Takž viděti, že u výchově bratrské vedení k pobožnosti bývalo na místě prvním; a že to brali do opravdy, tomu lze při jejich přisnosti věřiti pevně.

Prostupovala-li cvičení náboženská u bratří školskou a jinou práci, u jesuitů byla paedagogika všecka zbožnými úkony až přescyena. Nábožnost a náboženství katolické mělo všecko pronikati, při všem byti. Věříme a jest to dobře charakterisováno, dí-li historik jesuitský o gymnasii krumlovském, že bývalo od počátku, jakoby nějaký seminář řeholnický.²⁾

Že žáci v jesuitských konviktech vstávali a lehali s modlitbami, nic podivného. Ale u večer byli povinni zpytovat svoje svědomí co den. Také žáci externisté byli k tomu vedeni a byli kontrolováni. V obecných nařízeních jesuitských čteme, aby každý z učitelů před vyučováním a po něm říkal modlení, které žáci na kolenou s odkrytými hlavami vyslechnou; ke mši ať jdou denně, na kázání chodí se v neděli; ale také v pátek nebo v sobotu a po celý čas v postě jsou exhorty zbožné, a k těm žactvo musí: v postě i dvakrát v témdni. Ale o pražských jesuitech z nejprvnější jich doby (z roku 1564) zpráva, že i v obyčejný čas dvakrát denně a

¹⁾ Bidlo. Jednota v prvn. vyhan. příloha C. str. 265. Winter. Děje církve. 477. Stejná nařízení stran modliteb, ranního vstávání, čtení v Písmě, práci rukama čtou se v polském řádě bratrském v rukop. bibl. Raczynskich v Poznani (II. H. a a 28) Fol. 37—38. Opsal a půjčil dr. J. Bidlo.

²⁾ Schmidl. Hist. Soc. III. 349.

v postě třikrát denně vodili chlapce na kázání.¹⁾ Dále čteme v nařízeních obecných, nechť denně žáci modlí se i na růženci, v sobotu večer ať říká se litanie k Panně Marii v třídě, nebo žáci ať jdou do kostela. K zpovědi a k přijímání svátosti povinni jsou docházeti měšičně; každý ať odevzdá cedulku s jménem svým zpovědníkovi, aby se nevyhnul nikdo.²⁾ Žák nechť má zpovědníka svého, určitého, a představený ať dohlédá, kterak se zpověď vykonává.

Aby byla nad obyčej větší zbožnost vzbuzena, od roku 1559 každý učitel z pražských jezuitů vyvolil si žáčka k zvláštnímu vedení a k soukromému napominání. „Nic nebylo nad ty (vyvolené) chlapečky nevinnějšího,“ radostně dí historik jezuitský.³⁾ Ti chlapi zvláště v tom bývali ostatním vzorem, že chodili k zpovědi, k přijímání svátosti týdně, ba i dvakrát v témdu. R. 1569 listy (nebo snad úlohy) napsali prý s takovou zbožností, že pražští jezuité, aby se pochlubili, poslali je svému generálu do Říma.⁴⁾

Jesuitští žáci všickni vsudy bývali k větší pobožnosti a k mimořádným úkonům pobožným naváděni znamenitě tím, že je otcové jesuitští skládali v spolky, v družiny nebo v sodality Mariánské, z nichž prvá založena v Praze roku 1575. Jedna ze sodalit byla určena nižším studentům.⁵⁾ Mivali sodalové žakovští i menší sbory, konviktisté zvlášť, externisté zvlášť, dospělejší mladíci pro sebe, chlapi též o sobě.⁶⁾ Zbožné schůze těch sborů konány týdně, v čas ten, kdy měl mít žák odpočinek.

Jesuité provozovali okázalý, nádherný, šumný kult, a při tom žáci a přede všemi sodalové pomáhati musili. Svátků bývalo daleko více než dnes v katolické církvi, jesuité nad to mivali ještě svátky své, a při všech těch dnech slavnostních školy posluhovaly k šumnému zevnějšku. V advent o hodině páté žáci zpívali *Rorate* den co den a též tak odpoledne dávali se na hlubší pobožnosti než v obyčejný čas; od počátku XVII. věku jdou zprávy, že se v ten čas každý pátek a sobotu mrskali na vzájem pro pokání.

Též tak činili v postě, přinesše již na prahu toho postního času řídíteli své sodality soupis všech zbožných svých činů jednotlivých.⁷⁾ R. 1608 bili se sodalové studentští v Olomouci veřejně u Veliký pátek. Následujícího roku (1609) volali při tom: „Ježíši, synu Davidův, smiluj se pro rány a bičování svoje, smiluj se!“⁸⁾ Prý i chlapi šlechtičtí, oděni jsouce bíle, metlami na záda svoje

¹⁾ Univ. knih. rukop. I. A. 1. 100. Ta kázání děla se „*insigni puerorum frequentia*“.

²⁾ Ratio. Exemp. v univ. knih. 98. 100. 152 (o externech). Monum. Germ. paedag. V. 379. 381. Monum. II. 161.

³⁾ Schmidl. H. Jes. I. 134.

⁴⁾ Univ. knih. Rukop. I. A. 1. 148.

⁵⁾ Schmidl. H. Soc. II. 467. 611. Svoboda. Katol. reformac. 15.

⁶⁾ V Olomouci. Schmidl. H. Soc. Jes. II. 560.

⁷⁾ Schmidl. Hist. Jes. II. 561.

⁸⁾ Tamž. 561. 562.

s šlechtickou stálostí prali. V Chomutově studenti jesuitští r. 1608 chodili v pašijový týden po městě s kříži a trnovými korunami, nad čímž prý lid slzel.¹⁾

K pátečním i sobotním postům obyčejným jesuité nabádali své žakovstvo i to, jež bylo cizí víry a k nim se na školy dalo. Takž vypravují paměti jesuitské s velikou chválou o nějakém olomouckém žákovi střední třídy grammatické, jehož r. 1608 kacířští rodičové zavíráním ani jiným násilím nedovedli přinutiti, aby jedl maso v postní den.²⁾

Přiznáme-li tehdejším školám všech věr bez rozdílu poctivou snahu vésti žáky k zbožnosti, přece na druhou stranu nutno vyznati, že v praktickém vedení byl všelijaký úraz a chyba škodná.

Na školách víry pod obojí (ať kališníkův ať protestantů) mělo-li se vyhověti všem chrámovým službám, jakž dobrodinci škol za svou duši uložili, musil valný čas odebrati se škole a přidati se kostelu. Právě když mělo býti ve škole učeno, žáci voláni do kostela na anniversaria; sotva odbyli školu, všecko unaveni hnáni bývali na nešpory dle stipendií, na vigilie, na tenebrace a jiné ceremonie a zpěvy. V Praze bývali žáci posíláni na službu i do cizích kostelů. Takž na příklad dle zprávy z r. 1621 byli žáci od sv. Jiljí povinni třetí neděli zpívati u sv. Štěpána ve zdi,³⁾ ale ovšem prve si musivali odzpívati svoji pobožnost u sv. Jiljí. Stanovice nový řád školní, Kutnohorští r. 1598 uznávají, že v týchž hodinách, v kterých se učiti má, „také služby boží v kostelích obyčejné se dějí,“ ale přes to chtějí tomu, aby to školními správci tak bylo opatrováno, „aby žádné zpívání v kostele od žakovstva obmeškáno nebylo.“⁴⁾ Kterak to měli provésti, aby netrpěl kostel ani škola!?

Mistři universitní snažili se zanedbu školy předcházeti návrhem, správěcům církevním r. 1612 učiněným, aby žáci o všední dny hned po kázání směli odcházeti do školy k učení, zatím aby se v chrámě zpívala písnička nějaká vůbec známá; mimo to žáci, kteří platí expense, aby nebyli povinni do kostela choditi leč v neděli.⁵⁾ Z poslední řádky patrně zřejmé, zač pokládána bohoslužba všedního dne. Bylo to zbožné břímě, obtíž, nepříjemná ujma škole. A v tom je úraz. Nepřeme, že škola mnohá a mnohdy vykonávala bohoslužbu zbožné a pořádné; uznali to r. 1596 litoměřičtí konšelé, napomínajíce sousedy k podpoře žáků, „ješto se v kostele za nás pánu Bohu modlí,“⁶⁾ ale víc je zápisů o tom, že žáci odbývali kostel leda bylo. R. 1587 v Kutné Hoře volání jsou učitelé do rady městské, kdež jim vyčítáno, kterak lenivě se vykonávají služby boží, a mládež,

¹⁾ Tamž. 517. Svoboda. Katol. reformace. 20.

²⁾ Schmidl. II. 518.

³⁾ Arch. univ. A. 14. b. 259.

⁴⁾ Z arch. kutn. opis v arch. zem. Též v Listáři Nováčkově 61.

⁵⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 374.

⁶⁾ Arch. mus. 3. E. 3. 109.

jakoby v žádné kázni nebyla, s hřmotem, hlukem do chrámu jdou a lidem v modlitbách překážku činí.¹⁾ Roku 1610 mistr Melichar Kolidius v Hoře upřímně vyznává, že žáci někteří délkou denních pobožností usínají nebo něco jiného tropí. Píšeť městské radě, že v létě denně žakovstvo k zpívání chodí a při něm tráví „nejméněji hodinu, mnohdykrátě dvě i více, a to v ty (hodiny), v nichž by měli na lekci zůstávati, a tak se velice obmeškávají; ač pak to . . dobrá věc pána Boha netoliko každodenně písněmi oslavovati, slova božího poslouchati, ale téměř každého času při shromáždění svatých zůstávati, ale poněvadž mnozí (žáci), zvláště mladší a nerozumnější aneb nedbaulivější, ne vždycky na tu svatou věc pozor dávají, nýbrž někdy místo poslouchání v memoriter učení aneb i snad v spaní se dávají,“ proto prý navrhuje, aby mládež školní při svém cvičení zůstávala, a místo ní aby čeští literáti tu práci zpěvnou s menším obmeškáním na se vzali, či aspoň aby nemusila do kostela, když mladí kněží slouží; panu arciděkanovi že zpívati budou.²⁾ Zdá se, že správce se svým návrhem moudrým nepochodil.

V téže Kutné Hoře roku 1616 přijímajíc mistra Jiřího Závěse Velvarského, rada městská kázala novému učiteli, aby nešpory se tak „běžně a s jakejmsi chvátáním, jak se to od několika let na veliké pohoršení mnohých pobožných lidí a zlehčování služeb božích dalo, neodbejvaly.“ Také bralo obecenstvo tehdaž pohoršení nad tím, že žáci v úterý a ve čtvrtek, když se konává modlitba před letaním, neklekají, jevce nevážnost.³⁾

Kouřimští stízně vytýkají r. 1622 (kdy protireformace ještě nezačla se), že žakovstvo nikda ve všední dny nezpívá, když literáti nejsou přítomni.⁴⁾ Patrně, že literáti, přední to měšťané, žáky k pultům doháněli. Žaloby takové a podobné, jichž původ a základ jest pořád týž, vyskytají se také v jiných městech dosti zhusta. Satira z r. 1585 tepe žáky i učitele, jakoby všickni všudy dokonce vyhýbali se chrámu.⁵⁾ Že někteří tak činili, to vytýkal r. 1614 slavný mistr Campanus všem učitelům pražským, když si je byl povolal jakožto děkan fakulty filosofické. Vyčetl jim, že málo kteří chodívají na kázání.⁶⁾ Nepěkný obrázek poskytuje zápis universitní r. 1620 v srpnu, tedy nedlouho před katastrofou našeho národa. Volání jsou žáci pražští i jejich rektorové na žalobu farářů, že totiž v těch válečných bězích a zlostech nechtějí se modliti a do kostela v čas docházeti, vymlouvajíce se, že nemají co jíst a pít. I oznámili vinníkům mistři v universi, že taková výmluva a řeč spíš podobá se řeči zvěře než lidí, a žáci tak hovořící že by měli býti syceni

¹⁾ Arch. zemsk. Opis z knih. memor. arch. kutnoh. U Nováčka v Listáři 40.

²⁾ Arch. kutnoh. Opis v zemsk. arch. U Nováčka v Listáři str. 105.

³⁾ Tamž. U Nováčka 151.

⁴⁾ Manuál kouřimský. 1622. str. 99.

⁵⁾ Rozmlouv. sv. Petra s Pánem.

⁶⁾ Arch. zemsk. Acta rectorat. 4.

kolomasti. Po této důtklivé řeči poručeno jim, aby třikrát denně se modlili v kostele. Správce školní od sv. Jindřicha Klemens Žebrácký, bezpochyby, aby se odemstil, odvětil na místě ostatních rektorů pražských, že faráři sami jsou modliteb kostelních nedbali.¹⁾

Pravá zbožnost tehdejších škol měla úraz a škodu velikou ještě z jiné příčiny nežli byla mnohost a délka kostelních služeb. Největší škodu zbožnosti přinášely tehdejším učitelům a žákům různosti a zlostné boje náboženské. Což často se přiházelo, že žáci musili býti při bohoslužbě, kterou konal kněz jináč a jiným duchem, nežli vykládal ve škole učitel; což často býval kněz u oltáře kališník, příslušník a přívrženec pražské konsistoře, anebo dokonce tajný nebo zřejmý katolík, příslušník arcibiskupův, a učitelé i žáci, jemu odpovídající a zpívající, byli protestanté luterští nebo v koncích XVI. století kalvinisti! A což, kde bylo obecenstvo sic nakloněno protestantství, ale, neuvědomělo jsouc, drželo leckteré staré ceremonie, k nimž nutilo uvědomělé učitele protestantské, školu a kněze!

Mravních škod, z toho plynoucích, snadno domyslíme se na několik případech. Kterak pobožnost žákovská vypadala v Tachově, když dle zprávy farářovy r. 1575 správce s žáky po Otčenáši zbraňovali se říkati Zdravas; když došlo k zpěvu Salve, regina, a žáci s učitelem schválně mlčeli; když měli responsoře říkati o svatých, ihned nápadně umlkali nebo dokonce od knihy a z kostela ucházeli? ²⁾ Což rychle vystěhovala se zbožnost z kostela v Křešicích, když tam (dle žaloby r. 1598) děti viděly kantora svého, an nekleká a z obřadů smích si tropí. Aby ho lépe pochopily, kantor napsal na tabuli ve škole, že nic nepomáhá breptání ani páteřív počítání, čímž odsuzoval katolickou ceremonii svého faráře. ³⁾ Kterak to nepěkně bylo v kostele třebeňském, když tam r. 1613 učitel Jan Žampach nepokrytým způsobem dával na jevo, že nesouhlasí s tím, co farář u oltáře podniká. A co sobě měli mysliti malí žáčkové, když je tento učitel poslal do kostela, velkých žáků zanechav ve škole, aby se obřadem, protestantům nemilým, nenakazili? Proč vůbec chodili oni jinověrní učitelé do kostela s pohoršením? Nebylo-li by mužnější, zůstatí ve škole a neposílati ani těch malých dětí?

Ovšem mají tyto otázky i na druhou stranu ostří. Proč vnucoval se kněz těm, kteří věřili jináč; a byl-li vnučen od jiných mocných, proč chtěl, aby mu škola jinověrná při obřadě sloužila?

Že první největší vina není při učitelích ani při knězi, to jisto, ta náleží těm, kteří otázku náboženskou v Čechách zadrhli a zauzlili až do katastrofy.

¹⁾ Arch. univ. A. 14. b. 33.

²⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcib.

³⁾ Tamž. Dvorský. Paměti 424. Páteře = růženec.

Byly to zmatky. A nás tu jen zajímá, kterak se jevily na žácích při pobožnosti. Žáci smáli se knězi, mluvícímu s kazatelnice, a jako učitel i oni tropili očividné posmíšky při obřadech, jež jim ve škole vyloženy za čiré modlářství papežské. Vždyť i v katechismu kněze Jakuba Akanthido-Mitisa (roku 1619) čte se v předmluvě k dítkám, že pobožnost katolíků je plna babských klevet, blýští se dynovitými marnostmi. Co tedy jen poněkud podobalo se obřadům katolickým, při takovém přesvědčení, jak to dí onen školský katechismus, bylo i v kostele posmíváno a znevažováno na útraty zbožnosti.

S katolické strany, zvláště od jesuitů, zase znevažována bohoslužba jinověrců spisy i kázáními, zvláště tvrzením, že jim slouží ševci a ne kněží; ale žáci katoličtí nebyvali tak často a tak snadno nuceni choditi k liturgiím jinověrců jako se to dělo naopak. Co jen kyselosti a zlých křiků bylo pro katolická processí! Vládnoucí mocná šlechta, od jesuitů vychovaná, jala se v století XVI. od let osmdesátých školám protestantským ceremonii tu nařizovati; odpovědi na to byly buď vzdory nebo vyplnění rozkazu nevážné a pohoršlivé. R. 1585 administrátorové konsistoře pod obojí (starokališné) žalují císaři, že (na vyšší rozkaz) poručili školám (pražským) účastenství při processí Božího těla a křížových dní, ale rektorové školní že, jsouce náboženstvím odporní, na processí nechodí, modlářstvím je nazývajíce,¹⁾ mládež tomu se učí a kazí; při pozdvihování hostie žáci v kostele neklekají, slova v zpěvnících kostelních zvláště tu, kde je vyzívání svatých, proměňují, na pohřebch responsoře „Subvenite, Sancti Dei“ zpívají nechtí, rekviem za mrtvé neříkají a což jiného víc. Prý poslali k rektoru universitnímu, poněvadž učitelé farářů neposlouchají, rektor prý oznámil, že tím vládnouti nemůže, že ho ta mládež poslouchati nechce. Na processí (poslední) prý nešel kromě jediného učitele nikdo.

Žaloby toho způsobu nepřestaly až do bělohorské rány. Protestantští učitelé povolovali nebo vzdorovali podle toho, jaký nátlak a jaká hrůza šla z katolické vlády. Lze sobě pomysleti, kterak takové nucené processí vypadalo. R. 1601 šlo processí křížových dní z Prahy za město k sv. Pavlu (nyn. Karlín), učitelé cestou všickni utekli, a žáckové měli asi místo pobožnosti švandu.²⁾

Po vydání majestátu (1609) na svobodu náboženskou v těch a jiných věcech nebylo o mnoho lépe. Vláda, neohlížejíc se na upsané právo, rozkazovala dál. Jenom universi časem odporovala, ale ne vždy na místě náležitém. R. 1612 rektor a mistři volají si některé správce pražských škol, aby je trestali, proč šli na processí velikonoční. Odpovídali, že byli k tomu přinuceni farními literáty; týnský učitel děl, že nemůže jinaké býti, osadní že tomu chtějí a že

¹⁾ V opisech z herrahts. archiv. sv. XIII. 416. 417.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 17. 83.

se prve tak zachovávalo, ostatně prý farář týnský (administrátor protestantské církve české!) slíbil, že to processí jen tak zprosta odbudou.¹⁾

Tu tedy i přední kněz protestantský čině ústupek, aby s osadou se nerozhněval, sliboval odbyti pobožnost ledabylo, natož učitelé a žáci při tom! Když r. 1615 zase správcové škol byli obdrželi v universitě důtku pro nějaké processí, poručeno jim, aby příjdouce domů do školy, ihned svolali žákovstvo a vyzvěděli z něho náladu (cognitis animis), a vyzvědouce, aby přímo a rozhodně oznámili osadním měšťanům, že nemohou víc posilati žáků na processí.²⁾ Tedy na žáky se svedlo, ti měli rozhodnouti! Nepřeme, že úspěšnější žáci mívají při tom svoje mínění; z čehož také plyne, kterak zbožně vykonávali pobožnosti, k nimž byli proti náboženskému svému mínění nuceni. Z mládeže bývalo také dosti snadno dobytí onoho mínění, netajila se jím. R. 1602 pozval si malostranský švec Jan Hemiš o vigilií Tří králů žáky od sv. Mikuláše do bytu svého a brzy se od nich dověděl, kterak umějí se rouhati svátosti oltářní. Pak je městskému úřadu hanebně udal.³⁾

Náboženské vzdory školské častěji nežli o processích průchod nacházely veřejně při pohřbech, jak již svrchu poněkud dotčeno. Jeden farář se zlobil, že mu na vzdory žáci zpívají latinsky, ježto mohou česky prostě zpívati, aby tomu mohl každý vyrozuměti,⁴⁾ jiní farářové se zase hněvají pro zpívání česká neobyčejná místo latinských a počítají to k bezbožnosti žákovské a učitelské.⁵⁾ Rozumí se, že při obojím zpívání nebylo jen o dvojí jazyk ale i o dvojí víru.

Z toho všeho, co tu vyloženo dosavad, zajisté patrno, že zbožnost žákovstva na školách víry pod obojí obrožoval všelijaký úraz.

Na školách katolických bezpochyby překážela mnohost kostelních úkonů ještě víc než na školách protestantských, poněvadž byla větší. Z plzeňských odkazů⁶⁾ na mše, vigilie a páteční circuitus a jiné pobožnosti, při nichž žáci byli povinni bývati, čtoucímu přímo vnucuje se soud, že žáci začasť větší dobu byli v chrámě než ve škole. Jáchymský učitel Mikuláš Herrmann ve svých vzpomínkách o katolických školách před protestantskou reformací vypravuje, že ubozí žáci bývali zpíváním kostelním tak přetěžováni a týráni, že sotva stačovali nacvičiti zpěvy od jednoho svátku ke druhému, i kdyby ve škole zhola ničemu nebylo se učit; nad to ukládáno žákům i noční dobu při hodinkách v tvrdé zimě i po tři

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 104. 106.

²⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 512.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 17. 15.

⁴⁾ Tak děkan v Hoře r. 1579. Šimek. Arch. Pam. XVI. 294.

⁵⁾ Tak žalují administrátor a farářové konsistoře pod obojí arcibiskupu Martinovi r. 1582. Sněmy. VI. 225.

⁶⁾ Na př. v knize arch. plzeň. č. 223.

hodiny mrznouti, tak že mnohý po všecken svůj život zůstatí musil nezdravým člověkem i mrzákem.¹⁾

Možná, že Herrmann líčí s nadsázkou, nadšen jsa změnami reformační doby protestantské. To však jisto, že koncem XV. věku správcové škol i kněží uznávali přetížnost školy kostelem, narizující, kde byl žáků dostatek, aby v kostele sloužil po každé jen díl jich střídavě.²⁾

Na školách jesuitských, kdež bývalo pobožností všelikterakých z míry, a tudíž nebezpečí únavy a jalové zbožnosti na snadě, předcházely se hrozící úrazy tím, že učitelé byli stálými vzory svým žákům, že je bez únavy nabádali a při tom arci také stále hlídali. Z hlídání učitelského u lehčích žáků vyvinula se přetvářka. Že některému žáčkovi hustá kostelní pobožnost asi byla velmi nepříjemnou a mrzutou, to vysvitá z ustanovení nejstaršího školského pořádku jesuitského (1560), aby totiž, když se má jíti do kostela, nikdo nebyl pouštěn na záchod.³⁾ Patrně, aby na záchodě nezbyl.

Úraz právě vnitřní zbožnosti u jesuitů mohlo žakovstvo snadno ještě odjinud bráti; nikoli, jak se povrchně usuzuje, zevnějším kultem chrámovým, neboť ten měl v XVI. století svou sílu a má ji dosavad; ale úraz mohl býti v tom, že žáci při tom kultu, často jsoouce divadelně všelijak (i za anděle) ustrojeni, bývali důležitým činitelem.

Stálá cvičení náboženská při některém chlapci vzbudila pohnutí myslí tak chorobné, že viděl nadpřirozená zjevení, ďábly, anděly, mrtvé. A to jest zajisté škodlivá stránka výchovy jesuitské, tím škodlivější, že taková vidění jesuité rádi zapisovali jako skutečnosti a žákům oznamovali s paedagogickými úmysly.⁴⁾ Konečně nelze neviděti v náboženské výchově jesuitů té chyby, že přijímali do svých škol jinověrce s úmyslem, aby je i proti vůli rodičů odvedli od víry a že ve škole a v sodalitách, jichž výbojný ráz se nepopírá ani od historiků jesuitských,⁵⁾ ze žáků snadno vychovali nemilosrdné horlivce; vždyť již roku 1584 pražským jesuitům donášeli chlapci české knihy „kacířské“, po domech vysliděné a vzaté, ku pálení.⁶⁾

Věsti žáky k slušným mravům byla druhá důležitá úloha škol kde kterých. Na ten konec správce školní hned při svém nastoupení oznamoval žákům řád o mravech, řečený „leges scholasticae“, buď svůj, jak si ho po zkušenosti sestavil, nebo řád nějaký tištěný, jichž, počínajíc spisem Erasma Roterdamského o mravech,

¹⁾ Bilder aus d. Culturgesch. Richter. 147. 148.

²⁾ Hormayr. Wien. V. CLXXXIV.

³⁾ Monum. Germ. paedag. II. 162.

⁴⁾ Viz zápisy o tom v Schmidlovi. H. Soc. Jes. II. 31. V rukop. univ. knih. 1. A. 1. 338. 159.

⁵⁾ Schmidl Hist. S. J. 498.

⁶⁾ Svoboda. Katolic. reform. 15.

(*Civilitas morum*), ¹⁾ v Němcích i u nás vydáno v XVI. věku několik. U nás dávali je tisknouti učitelé sami, nebo i farní osady ²⁾ a universita.

Chvalitebno v staré škole, a tím předčila nad školu nynější, že ona pravidla slušnosti vřaděna bývala do osnovy učebné; nařizujeť mistr Kodicill ve svém řádě (1586), aby knížka o mravech ušlechtilých denně před obědem byla ve škole čtena od chlapců po řadě, aby se jim staly povinnosti v životě známější. ³⁾ V řádě královéhradeckém (1566) káže se, aby po obědě jednu hodinu opakovala a četla se nauka o ušlechtnění mravů. ⁴⁾

Pražští žáci mívali mimo knihu a učitelovo vedení i tu pobídku k mravnému chování, že si je ze všech škol ob čas rektor universitní povolal i s učiteli do kolleje Karlovy a tu k nim hovořil s napomináním i výtkami a hrozbami. Prorektor r. 1619 jim vyhrožil pro nevázanosti karcerem universitním, a slíbil, prý pedellus akademický, jenž jest pravá ruka universitního senátu, bude nésti na ně oko, kterak se veřejně chovají, zvláště nechodí-li do krčem. ⁵⁾

Také čeští bratři, kteří byli mistři u přísné výchově, mívali svoje mravnostní řády, školní knížky, jimž dáváno obecné jméno „Mravy“. Taková pravidla ušlechtilého chování mládeže nejprve vydána po česku r. 1530 od Jana Petřika z Benešova, jenž vzal sobě za vzor Erasmovu práci. Potom častěji bývaly Mravy tištěny buď jen po česku, nebo také česky a latinsky. Dobře pověstny a samostatná práce jsou Mravové Jiřího Streyce ze Zábřehu a Mravy Adama Šturmovy pro šlechtetné panny a děvečky. ⁶⁾ Nejstarší Mravové, knížečka v Kralicích vytištěná na osmi listech osmerkových, veršovaná, často přidávaná jako též jiné toho druhu knížky ku katechismům, jest rozdělena ve tři části; v první jsou pravidla, kterak sobě dítě vésti má přes den, zvláště u stolu když zasedá; v druhém oddíle jsou návody, kterak si vésti k představeným, k starším, ke společnosti, a třetí část opět má v sobě, kterak se chovati při požívání pokrmů.

Příhlédneme k pravidlům šlechtetných mravů žakovských zevrubněji.

Nejprv měla se ušlechtilost a slušnost jevití již na zevnějšíku žakově, na šatech. V staré době školské býval šat klerikálů asi

¹⁾ Také slavný Murmellius, jsa učitelem v Hollandště, vydal roku 1513 o mravech řád, jenž byl pak hojně opisován. Jest v něm, kterak žáci se mají chovati k představeným, kněžím, mezi sebou, k ženskému pohlaví, co do šatů, zbraně, mají býti ostříhaní, nemají se nočně toulati, krásti, aby byli v čas ve škole atd. Reichling. Murmellius. 96. 97.

²⁾ Rukop. univ. knih. 17. E. 23. 1614 dali u sv. Václava na Zderaze v Praze osadní tisknouti instrukci žakovskou v 150 exemplářích.

³⁾ Ordo. 88.

⁴⁾ Solaf. Hradec. 546.

⁵⁾ Arch. univ. A. 14. a. 129.

⁶⁾ Viz Č. Č. Mus. 1875, kdež jsou ukázky z Mravů.

bez výjimky při těch žácích, kteří byli stipendisté pro zpěvy kostelní. Bonifanti na Hradě Pražském měli na sobě míti kápě šedé a nositi boty,¹⁾ neboť odkrývati nohy v střeвиčkách bylo nemravností, kterou ještě mistr Rokycana tepal.²⁾ Na obrázcích starodávných vyskytají se žáci kapitulní školy sv. vítské také v klerikálních sukních jiné barvy nežli šedé.³⁾

Externisté strojvali se snad již v starší době libovolně, ačkoli proti tomu přec nutno uvést zmínku z konce XV. věku o zvláštním šatě žákovském i při šlechtici! To píše totiž biskup Jan Filipec Vilému z Rožmberka, že jeho synu Janovi dal zdělati v Olomouci „šaty studentské“.⁴⁾

Byly-li kde jaké uniformy studentské, rozšířením humanismu ve všech zemích zacházely. Hynuly nejdřív v kolejích universitních, ale není pochyby, že šat klerikální byl jakožto nemilý odvrhován i na školách latinských. Žáci se nosili po světsku na ulici i v kostele, a vrchnostenským úřadům školním nezbyvalo, než bdíti, aby žáci hešatili se neslušně, křiklavě a parádně. Než i zákazy měnily se modou. Z Němce víme, že jim jednou (1525 v Tubinkách) zakazovali nositi klobouky, což prý náleží jen hrabatům; jindy (v Jeně 1573) zakazovali jim klobouky, čehož prý mají zanechat sedlákům;⁵⁾ bývalo vrchnostem nejmileji, když žáci měli birety na hlavě.

Stran šatů brojily školní řády vůbec proti modám nejnovějším, doporučující všudy šat vážný a sukni spíš delší než krátkou. Stejně tak ve svém řádě náš mistr Kodiceil r. 1586 káže, aby žáci mívali šat přes kolena dlouhý, ale nikoli ke kotníkům, to prý je po německu a zženštilé; zakazuje nositi pásy cizinské, modní. Do chrámu mohou žáci domácí bráti na sebe „supellectilem liberariam“ (livrej), tedy jakous stejnou sukni klerikální.⁶⁾ Jináče celkem všecko zanecháno vůli žáků.

Jakýs bezděčný barvou a střihem stejnokroj mohl lokálně velmi snadno tím vznikat, že dobrodinci nebo městská rada majie dobrodineckým odkazem koupiti žákům sukno na šaty, koupila bromadu stejného sukna, z něhož chudým těm chlapcům našito kabátů, „kalihot“, i punčochův. Takž potom byli všickni stejní. V Hradci Jindřichově v druhé půlce XVI. věku kupovala vrchnost mendikům sukno černé;⁷⁾ byli tedy mendici hradečtí v černém všickni.

Ale jeden kus šatu gymnasisté nosívali bezpochyby tak obyčejně, že po něm se poznávali. Byl to plášť. Řád školy žatecké, jenž byl sepsán roku 1575 podle obvyklostí jiných předních škol

¹⁾ Arch. f. österr. Gesch. B. 37. 418.

²⁾ Goll. Č. Č. Mus. 1879. 205.

³⁾ Rukop. kapitul. arch. Sig. A. 10. Winter. Kroje. 229.

⁴⁾ Arch. Česk. XVI. 15. r. 1493.

⁵⁾ Ratio administrandi scholas Jenae. Univ. knih. 3. D. 41.

⁶⁾ Ordo stud. Codicill. 89.

⁷⁾ Tischer. Opisy pansk. účtů.

v království, chce tomu, aby zámožnější žáci nosili školský plášť (palliat), kdož jsou z chudších a pláště nemají, nechť tedy mají aspoň delší sukni, aby byli vůbec cudně kryti.¹⁾ Pražským žákům ze školy sv. Michala r. 1612 šenkér Štípek nadával „pláštníků“, kterak by to byl mohl učiniti, kdyby nebyl studentům plášť obvyklý?²⁾

Jesuité od počátku rádi a všude zaváděli školský kroj ve svých konviktech a v seminářích; hodilo-li se jim, i malé chlapce odívali v kleriky a hlavu žákům holili po kněžsku. V Praze již roku 1561 chudí žáci jesuitští na sebe talár a rohaté kvadrátky na hlavu dostali a v tomto klerikálním kroji, v Praze neobvyklém, chodili veřejným průvodem po svých příznivcích.³⁾ Šlechtické chovance, pokud bydlili v konviktě, jesuité také odívali v stejnokroj, ale ne klerikální. Šlechtičtí gymnasisté v Jičíně všickni stejně odívání v spodní kabátek z koží kozlích pestře pošívány a ve svrchní z modrého sukna; punčochy měli červené, botky šněrovací nebo boty kordovanské a plášť modrý obroubený hedbávným límcem.⁴⁾ Zpráva o těchto šatech jest sic teprv z r. 1630, ale to jisto, že zvyk žakovské uniformy šlechtické byl starší.

Externistům svým jesuité zakazovali aspoň bujnou modu; víme, že jim na příklad nedovolovali nositi nabírané okruží, které bylo modou na hraně století XVI. a XVII.⁵⁾

Zákaz zbraně, studentům na škole partikulárně často opakovaný, nebýval přísně míněn. A bylo marno zakazovati. Při hospodských rvačkách nebo jiných násilnostech vždy objevuje se v ruku studenta kterékoli latinské školy protestantské nějaká zbraň; r. 1601 také jesuitští žáci přišli do Karlovy kolleje s nepřátelstvím a se zbraní;⁶⁾ r. 1607 ve rvačce ocitl se se zbraní i Ondřej, scholaris ze školy Hradu Pražského. Zbraň tedy všude. Ostatně slavný paedagog Sturmius žákům vyšších tříd zbraň (kordisko) nositi dovoľoval.⁷⁾ To bylo upřímnější.

Kterak se žáci měli podle rozmanitých školních řádů chovati ve škole?

V té příčině ukládá Kodiceil žákům několikero hlavních etností, z nichž plynou povinnosti samy. Žák má míti horlivost v učení, poslušnost, vděčnost; má býti čist a cudný; skromný, pravdomluvný a snášenlivý.⁸⁾

¹⁾ Leges schol. Strabo. Exempl. v univ. knih. a v mus. zems. (Sign. 49. E. 33).

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 83.

³⁾ Rukop. univ. 1. A. 1. 63. Schmidl. H. S. J. 153.

⁴⁾ Lepař. Progr. jičín. gym. 1885.

⁵⁾ Monum. Germ. paedag. II. 425. Winter Děj. kroje. 576.

⁶⁾ Ale r. 1560 žák I. classis Václav byl trestán, že se vzpíral odložit zbraň. Diarium collegii v kniž. na Strahově. OO. N. 21.

⁷⁾ Epistol. c'assic. Hallbauer. Sturm. Opusc. omnia. 237.

⁸⁾ Ordo studi. Codicill. 86. 87. 95.

Horlivost žáků jeviti se měla již v tom, že v určitou hodinu bez omeškání přicházeli do učebny. Začátek učení býval dřív nežli dnes obyčej; škola začínala se podle našich hodin v létě o šesté ráno, v zimě o sedmé. To mohlo býti nejmenším žákům přece jen poněkud záhy, přeci to, že lidé tehdejší vůbec dřív chodili spat. Lehali kolem naší deváté večerní hodiny. Řád jenský z roku 1573 přiblížije k tomu, dovolil, než si maličci ranní škole zvyknou, aby směli docházeti bez trestu pozdě; starší, opozdili-li se, nechť jsou trestáni.¹⁾ Pražští jesuité, jimž staročeský orioj byl nepohodlný, r. 1563 uvedli na věz a do kolleji hodiny německé,²⁾ aby všudy rázem škola se začínala a neslevovali nikomu.

Žák do školy vcházející byl povinen učitele, ba i starší žáky pozdraviti.³⁾ Učitele žáci oslovovali zdvořile: Vaše milosti,⁴⁾ z kterých slov zkrácením vzniklo nynější ve škole obyčejné Vašnosti. Tuto zkráceninu však našli jsme v kopiálu nymburském již r. 1556.⁵⁾

Žák měl klidně usednouti na své místo, měl-li sobě které ukázané. Z jednoho dialogu školní knihy (z r. 1550) poznáváme, že žák, chtěje si místo zabezpečiti, pokládal na ně svoje znamení, nejspíš knihu; když mu pak místo zasedl jiný, křičel: „Varuj odtud! Což nepovaruješ? Já to povím mistru“.⁶⁾

Nebyl-li učitel přítomen, žáci měli tiše se učiti sami, aniž překážeti sobě v tom.⁷⁾ Na tichost žákovstva zvlášť při učení stará škola partikulárná víc musila dbáti nežli dnešní střední školy, poněvadž v jedné sni učeno víc tříd pospolu; musila býti tedy tichost dobře opatřena a žádoucí. Krátce a důtklivě káže Kodicillův řád: „Když se vypravuje lekcí nebo opakuje, mlč“.⁸⁾ Nešepťej, pozoruj! Tak hovoří všechny řády školní. V řádě bratrském, v Mravech, čteme důvod nutné pozornosti ten, že ve škole nelze nic „růžkem“ vlíti, pozor musí býti.⁹⁾ Jesuitské pravidlo bylo, aby žák při vyučování „uši napínal“ a duši byl pozorliv, na nic jiného aby nemyslí, nic jiného aby nepsal, nečetl, než co se týče lekcí právě konané.¹⁰⁾

Aby všelikteraké vytrhování se předešlo, zapovídaly řády školské žákům všecko žalování mezi učením; kdo mluví žalovati, počkej, až

¹⁾ Ratio administrandi schol. triviales. Jenae. Exempl. v univ. knih.

²⁾ Schmidl. H. S. J. 179.

³⁾ V pravidl. školy žatecké 1575.

⁴⁾ Rozmlouv. Čecha s Němc. Klatovský 44.

⁵⁾ Fol. 247. To píše obec konsistoři. V kšaftech časlavských je to slovo při r. 1579 v kšaftě Jana Váchů (vydal Čermák).

⁶⁾ Puerilium colloquiorum formulae de Heydena od Kolína.

⁷⁾ Ordo Codicill. 88. Též již v řádě Kolínovy školy.

⁸⁾ Discentis statuta v Ordo. 104.

⁹⁾ Summa katechis. 37. F. 23. Mus.

¹⁰⁾ Monum. Germ. paedag. II. 169.

bude na to čas při zvláštním slyšení.¹⁾ Tou příčinou řád Kolínův ještě jiná vytrhování uváděl. Prý v čas učení žádný ať sobě per nestrojí, ani knížek nešije; „též žádný v týž čas neuprošuj se, aby odšel k krejčímu, k ševci aneb po papír, po černidlo, po niti, ale to všecko jeden každý způsob sobě v ty hodiny po obědích a po večeři, kteréžto k polehčení mysli oddané sú.“²⁾

Kdo nemohl se v síni zdržeti, měl vyžádati sobě odpuštění k výchozu. Na záchod aby nikdy nedovolovali se dva žáci pospolu.³⁾ Řád Kolínův nad to přikazuje, aby chlapci raději šli po škole na záchod a vrátíce se, aby si vždy umývali ruce.

Čistotu bylo zachováti všude, na knihách, na zdech, na lavicích. Nic nemělo svémyslně a rozpustile býti poškozováno. Skla v oknech, dveří, zámků, klíčů neměl žádný žák rozbít, lámati; učinil-li co nerad, škodu nahraď; učinil-li schválně, nahraď a budiž trestán. Lavic, stolů, zdí nikdo nekaz a nešpiň řezáním, psaním, nercilí aby do nich robil díry nožem nebo kostí, náležel obyvateli ušetřovati stěn, v nichž obývá. Tak káže a odůvodňuje řád Kodiceillův.⁴⁾ Nápodobně i jesuitská pravidla zakazují svým žákům, přidávajice ještě to, aby nikdo nekazil kathedru,⁵⁾ z čehož plyne, že žáčkové byli všude stejně nakloněni řezati a nešvařovati školní svrsky.

Žáci dospělejší říkali sobě na vzajem: Pane tovaryši, páni tovaryši,⁶⁾ a řády disciplinárné jim všem kázaly, aby nemívajice mezi sebou hádek, snášeli se pěkně, ale zlých druhů aby se varovali. Žatecký řád chtěl i tomu, aby mladší žák od staršího rád přijímal napomenutí. Zdá se podle zachovaných rozhovorů žákovských, v výrazech že nebývali žáčkové příliš vybitrivi a že se nadávkami, jež připlétány v hovor obyčejný, tehda nikdo ani neurážel, přijímaje hrubá slova tak jakoby to byl výraz přátelský. „Co se nestydiš, vosle?“ ptá se docela nevinně žák žáka pozdě vstávajícího. „Trápiš mne, troupe!“ řekne žák žákovi, když byli do sebe poněkud vrazili, aniž se proto pohněvali.⁷⁾ Říkali si tak jakoby mimochodem a bez urážky.

Rozumí se, že i jesuité ve všech svých disciplinárních pravidlech poroučeli žákům přátelské mezi sebou chování, nechtějice, aby žáci sebe druh druhu uráželi, aby si nadávali, hádali se, pomlouvali se, posmívali se sobě. Vinníkům hrozili tresty.⁸⁾

¹⁾ Differ accusationem ad examen de asino. Ordo Codicill. 104.

²⁾ Leges de morib. ac discipl. in schol. priv. m. Collini. Tisk 26. F. 18 v zemsk. mus.

³⁾ Latrinam tohoto Kodiceillova nařízení Zoubek ve svém překladě (str. 28) nějakým nedopatřením vykládá za lázeň.

⁴⁾ Ordo studior. 89.

⁵⁾ Monum. Germ. paedag. II. Regul. 1560. 171. Ratio vydání z r. 1706. V regulích externorum. 152.

⁶⁾ Klatovský. Knížka o česk. a němec. jazyk. Rozmlouv. Čecha a Němce. 44.

⁷⁾ Puerilium colloquiorum formulae. Heyden-Koln (Vopatovinus), 1550.

⁸⁾ Monum. Germ. paedag. II. 169 a násled.

Ze školy měli žáci vycházeti pořádně. Kdy začali ze škol pod obojí víry vycházeti žáci po páru, nesnadno říci. Řád žatecký z r. 1575 tento přirozený způsob nařizuje, a poněvadž je ten řád vzdělán na zkušenostech mnohých českých škol, soudíme, že tím pořádkem žáci vycházeli také jinde. V jezuitských pravidlech čte se o tom již v nejstarších (asi z r. 1560), při čemž se nařizuje dvěma učitelům, aby vyjdouce před vrata hleděli na žáky, až zajdou.¹⁾ R. 1582 pražští jesuité způsobili sobě při vycházení ze školy (a z kostela) ten pořádek, aby v tichosti nejprv vycházeli nejstarší, po nich mladší, až nejnižší třída na konec. To prý i nepřátelé jesuitů velice chválili.²⁾

K pořádku školskému a k pilnosti žákovské náleželo, aby nechodil žádný student za školu, aby neličil strojenou nemoc, které říkáno posměšně pestis scholastica, „nemoc rozmazaná“.³⁾ Zdá se, že žáci té nemoci bývali nakloněni, neboť vyvinulo se pravidlo, když který nařikal na bolení hlavy, nevěřiti mu.⁴⁾ Učitelé hlídali, kdo schází a nedbalce trestali. S některým chlapcem, jenž neměl ke škole chuf, ovšem nebylo pořízení. V Rakovnici Jan, sirotek po kováři Matesovi, „nechtěje se učit literám“ přeschovával se (kdys po r. 1533) po krovích a v seně tak často, až ho musili poručníci od školy odtrhnouti ze strachu, že by utekl do světa, kdyby ho bezděčně nutkali.⁵⁾ To provedl roku 1589 expendent školy svato-barborské v Hoře, Václav Stříbrský z Loun; utekl ze školy, zanechav v školní komoře ložních šatův a knih; pak ho poručníci nemalým nákladem dali po světě hledati.⁶⁾

Přísně minily zabráňovati nedbalost žákovskou školní řády jezuitské. Kdo scházel ve škole jen půl dne, hned mělo vyšetřováno býti, proč scházel; učitel byl vázán poslati do bytu k žákovým rodičům na přesvědčenou. Katalog s jmény žáků při každé vhodné chvíli čten; i po kázání žáci musili do školy zase a propuštění teprv po přečtení seznamu žákovského. Co den bylo oznamováti všeska školy zameškání praefektovi.⁷⁾ Pro zaviněnou zanedbu půl hodiny vyučování měl nedbalec u jesuitů obdržeti jednu ránu, pro zanedbu celé hodiny dvě rány, kdo zanedbal dvě hodiny, podniknouť měl „korrekci“, tresty tužší. Tak káže jedno z nejstarších pravidel.⁸⁾

Zvláštními řády byli vázáni žáci, kteří ve škole bydleli, tedy domestici na školách pod obojí víry a konviktisté u jesuitův. Nad

¹⁾ Tamž.

²⁾ Schmidl. H. S. Jes. I. 474. Rukop. univ. 1. A. 1. 315.

³⁾ Kn. ortelů kouřim. v Mus. Česk. 30. Rok 1591.

⁴⁾ Klatovský. Rozmlouv. Čecha. 44. 1564.

⁵⁾ Arch. rakovn. Kniha svědomí a ortelů z r. 1533.

⁶⁾ Arch. lounsk. Kn. soudní z r. 1594. 186.

⁷⁾ Monum. Germ. paedag. II. 162. Též v V. 397.

⁸⁾ Monum. Germ. paedag. II. 162.

plněním těch řádů domácích měl u domestiků bdíti správce školní neb oficiál některý, u jesuitů bděl nad každým konviktem zvláštní praefekt, při čemž to významno, že generál řádu r. 1568 zakázal, aby v konviktech bydleli spolu s žáky urozenými jejich paedagogové nebo hofmistři. Jesuité patrně nechtěli, aby se jim do výchovy někdo pletl. Bezpochyby z téže příčiny zapověděno, aby do konviktů jesuitských přístup měla matka žáková.¹⁾

Domestikům nebylo dovoleno komoru, do níž byli přikázáni, zaměňovati; nechtěl-li některý s jinými žáky v komoře bytovati, měl oznámiti správci školnímu.²⁾ Věci své měl žák v komoře míti dobře složené. Káží r. 1550 mistr Kolín a po něm stejně r. 1586 Kodiceill v řádech školských, aby žák svých věcí si hleděl a jich opatroval, knih ani šatů aby nikomu nedával, ani za něco jiného jich nevyměňoval, neboť žáci nejsou těch věcí pány, než rodiče. Vše- tečné nebo krádežné věci dotýkání všude zle bylo zapovíráno. Čeho by neměl žák okamžitě potřebí, měl pilně uchovávat v skříni. Do jiných komor žák neměl zabíhat bez příčiny a bez dovolení. Ba ani do vlastní komory žák nesměl za dne lež s příčinou.³⁾

Byla-li v které škole kuchyně, Kodiceill a před ním již Kolín ve svém řádě zapovírali žákům důtklivě, aby do ní běhali; také neměli lézt na střechu školní, všecko pod trestem jednoho peníze; neměli ničím a nikam házet. Na světlo žáci byli povinni tuze dbáti, aby nezanítili; dle řádu Kodiceillova jen s lucernou směl žák vchá- zet do komor a to ne sám.⁴⁾

Jak mile ráno dáno znamení, chutě žáci měli vstávati. To znamení bývalo v létě dřív. Zdá se, že bylo pravidlem vstávati, když se ráno zvonilo „na páteře“. ⁵⁾ Na škole novokřtenské v Něm- čicích dívky vstávaly v 5 hodin německých (nynějších), aby se daly do předení, chlapeč buzení v 6 hodin. ⁶⁾ Kdo zaspal, bývali bití. V jesuitském konviktě praefekt budil, a než se vyříkalo „Miserere“, každý musil býti z postele venku. ⁷⁾ Nastalo všude mytí, modlení, denní práce školní a chrámová. O snídání se výslovně nikde ne- připomíná. Byla bezpochyby suchá, jedl co kdo na komoře měl.

Když žák v prázdné chvíli na síni se učil nebo opakoval lekci, druzí nikterak neměli mu povykem nebo dokonce zpíváním pře- kážeti. ⁸⁾ Kolín mistr dovoľoval žákům, líbí-li se jim, aby opětovali lekci po světnici se procházejíce. Kdyby host vešel do školy a na stůl, Kolín chtěl v pravidlech mravních, aby žádný žák nehnul se

¹⁾ Tamž. 402.

²⁾ De moribus in conclavi. V řádě zateckém. 1575.

³⁾ Kolínův řád (Leges . . in schol. privat.) 26. F. 18. Mus. Ordo Codi- cilli. 88.

⁴⁾ Ordo. 90.

⁵⁾ Klatovský. Rozmlouv. Čecha. 44.

⁶⁾ D'Elvert. Gesch. d. Studienanstalt. 469.

⁷⁾ Řád v konviktě viz v Monum. Germ. paedag. II. 323.

⁸⁾ Řád Kolínův (Leges). U jesuitů Monum. Germ. paedag. II. 425.

ze svého místa, aby nezevloval a mluvení přichozího hostě aby nevyšlýchal.

Obšírně dotýkaly se řády školské slušnosti u stola. Když přišel čas oběda nebo večeře, žáci prostřítí měli ubrus na stůl, přinést chléb, lžíce, talíře, vodu s ručníkem. Všichni a všude byli povinni umývat sobě ruce před jídlem. Pak modlitba nebo i zpěv zavzněl. Kdo není při modlitbě, ať nedostane jíst.¹⁾ „Mravové“ bratrští chtěli tomu, když čeho komu podáváš, aby pravou rukou podal, jinak měl mladík u stola sedati tak, že ruce jeho ležely na stole, ale ne na talíři; nožem neměl si brátí a rýpati do stola.²⁾ Dle řádu žateckého neměl brát druh přes druh z mísy, ale čekati, až bude od učitele nebo censora rozděleno, pak teprv mohou nehlavě brátí. Bude-li masa nebo chleba málo, nechť spokojují se s nejmenšími částkami, aniž o svůj podíl hrají. Do mísy pro svoje podíly žák směl sáhati rukou (vidliček nebylo, a proto se myl), ale nejinak, než „podle věku aneb v umění prospěchu.“³⁾ Pokrm bylo však brátí jen prsty a „neschovávatí jich v hrsti.“⁴⁾ Maso bylo krájetí, ryby lámati.⁵⁾ Ústy mlaskati byla neslušnost lidem na smích. Žák neměl srkati, jako když pije kůň; mastného po vrchu neměl sbíratí, z prasete kůžku sdíratí, krmě oblo požíratí. Okousaného chleba neměl nikdo v společné jiše omáčetí zase; z kostí bylo maso nožem obíratí a ne zuby ohlodávati.⁶⁾ Servitem neměl žák utíratí sobě nosu; lžíci oblizovati nebo sukní otíratí, prsty jazykem lízati, toho nic neměl činiti; lžíci bylo utíratí o spodní stranu ubrusu. Na obecné pivo každý byl povinen donéstí si číšku svoji.⁷⁾

Za jídla nemělo býti žádných povídání, hádání, nýbrž každý nechť poslouchá čtení biblí svaté nebo jinou vážnou četbu, která byla ukládána žákům po řadě. Tato četba za jídla byl starodávný klášterský zvyk, a jest s podivem, že vedení k němu nejen žáci jesuitští, než i protestantští.⁸⁾

Po jídle modleno, zpíváno. Kolín ve svém řádě školním chtěl, aby po jídle každý den hodinka oddala se cvičení v četbě; to čtení nechť jest po obědě v jazyce českém, po večeři latině; čísti měl jeden každý po řadě, a všichni čtoucího měli poslouchati bez křikův. Také v řádě školy královéhradecké nařizeno jest po obědích čtení, a to jeden nebo dva listy z kroniky Karionovy.⁹⁾

¹⁾ Řád žatecký. 1575. Mus. tisk. 49. E. 33.

²⁾ Od Strejee vydání 1600.

³⁾ Řád Kolínův Leges. Tisk. mus. 26. F. 18.

⁴⁾ Pueril. colloquior. Kolín (Vopatovinus) 1550.

⁵⁾ Kazatel domovní od Konečného 1618.

⁶⁾ „Mravové“ v Summě katechis. 1600. Též u Konečného a v školských pravidlech jesuitsk. Monum. Germ. paedag. II. 425.

⁷⁾ Řád žatecký 1575.

⁸⁾ Tamž.

⁹⁾ Solaf. Hradec. 544.

Jak se na klekání zvonilo, žáci škol městských měli choditi spat. Na Moravě v škole němčické (dle řádu z roku 1578) bylo v létě ulehnutí hned se slunce západem, v zimě o šesté hodině. Řád žatecký zapovídal lehati do postele neustlané, a obecné pravidlo bylo, jak žáci se složí na lože, aby bylo mlčení. U jesuitů přísně mělo se hleděti k tomu, aby nespali žáci dva na posteli jedné.¹⁾ Bylo-li to možno v pražských konviktech za prvních let, kde byli jesuité stísněni, neumíme rozhodnouti. Na městských školách, kde bývalo komůrek žákovských málo, žáci zajisté přespávali hromadně a všelijak i na peci. U českých bratří již v té první době Jednoty, kdy hospodářové sami musili míti péči o výchovu, nařízeno, aby na noc nekladla se pacholata s dívkami; také pacholat neměl hospodář klásti k sobě. To nařízení vypadá jako zbytečnost, však kdo ví, jak to v té příčině chodilo v chalupách selských a chodí leckde dosavad, ten vidí v nařízení bratrském z r. 1512 paedagogický nemalý pokrok.²⁾ Bratři u věcech pohlavních bývali velice choulolistivi, známostě, že hospodáři a hospodyně kázali „milost“ vzájemnou v srdci míti a krýti, aniž chtěli dopustiti, aby, kde děti jsou, chovány byly párky ptáků nebo jiných zvířátek pitomých a nestydlivých.

Školní pravidla mravnostní vázala žáky také mimo školu. K slušnosti bývali nabádáni již od té chvíle, když opouštěli školní dům. Neměli se zastavovati, nervati se. Bylo toho napomínání potřebí; chlapeč mívati tabulky, zbraně to k bitvám velmi příhodné, a inkousty za pasem visící hrozily škodou i při nevalné rozpustilosti. Také tak jesuité nařizovali svým žákům, jen to ještě přidávali, aby kráčejece domů rovnou, obrazům a sochám žáci vzdávali poctu.³⁾ Krom učitelů i praefekt gymnasia sám byl povinen vycházeti z koleje ven na dohled, jak si chlapeč na ulici vedou.⁴⁾

Žáci všelikých škol byli vedeni k tomu, kterak se chovati k osobám starším a ve společnosti vůbec. Pozdravování, smekání klobouku bylo na prvním místě. I v Kolínově soukromé škole bylo nařízeno žákům, pozdravovati, koho potkají; žatecký řád kázal smekati jen před měšťany; Kodiceil chtěl, aby smeknutím ctění byli zvláště starci a matrony;⁵⁾ universi zase předpisovala žákům svých klassi (své vzorné školy latinské), aby ctili lidi podle stáří, učenosti a řádu nebo stavu;⁶⁾ jesuité ukládali ctíti pozdravem zvlášť kněžské osoby po ulici jdoucí.

Jináče „summa civilitatis“ u žáků, když s někým hovoří, byla v tom, aby měli nohy pohromadě, ruce složené, hlavu vztyčenu, aby netěkali

¹⁾ Monum. Germ. paedag. II. 402.

²⁾ Vyb. literat. II. 1419.

³⁾ Monum. Germ. paedag. II. 169.

⁴⁾ Monum. Germ. paed. V. 370.

⁵⁾ Ordo Codicill. 92.

⁶⁾ Acta litterar. Voigt. I. 325.

zrakem a nemluvili, leč na otázku.¹⁾ V Strýcových Mravích, mládeži bratrské nařizovaných, stojí zevrubněji, aby chlapci nezvykali si pokášlávati, což prý hyzdí hlas, aby šetrili ramen, nejsouce v způsob motovidla, rukama aby nekřepčili, ruce aby nezakládali za hřbet ani na bok; nohama aby neklátili jako hrnčít v okruhu, lejtky přes koleno aby nevěšeli; žádný aby nehleděl zakrněle, ale mírně a vesele; očima aby dvorně nemhoural, nosu nepotvořil, neutřlal ho kloboukem, rukávem ani podolkem, ale šátkem; plivne-li, nechť slinu zatře nohou; při kýchání ať obrací se stranou, a kýchajícího ať každý pozdravuje. Konečný v kazateli domovním (roku 1618) chce, aby chlapci před staršími prstů nebo jazyka nesešali; v nose párali se, jest mu věc trouповská, v hlavě drbatí se nebo klobouček obírali, věc sedlská; jazyk vyplazovati, na jiného úst ukrivovati, jest hřích.

V jezuitských pravidlech žákovských stejné čtou se zásady;²⁾ žák nemá trhati rameny, nohou ať nedrápe podlahu, jda ať netepe nohama jako sedláci, ať nohu neklade přes nohu, ať nohu nedává přes škamny, ať neklátí nohou, jako by zvonil, nechť tělo neroztahuje, když sedí; nechť s otevřenou hubou žáci nenaslouchají, jazyk nevyplazují jako hlupáci, nehladí si vlasů, vousů; když s žákem kdo mluví, žák nenastavuj ucho jedno, neboť k slyšení jsou uši dvě; nepřimhuňuj, nezavřej oka jednoho, druhým hledě, toť znamená vysokomyslnosti; rukama příliš neházej; do tváře mluvícího, zvláště-li osoba vážná, nehleď upřeně, než chvílemi, nutno-li, pohleď; šátek na nos nerozkládej; neplvej, když na tě hledí přistojící; nevrtej prstem nosu, nekýchej lidem do tváří. Také neměl žák, vyzván-li od vznešenějších, aby posadil se, aby dal na hlavu, činiti tak hned, alebrž měl zdvořile otálet.

Nejobyčejnější veřejné místo, kde žáci měli ukázati, kterák jsou v slušném chování vycvičení, byl chrám. Všecky řády školské toho se dotýkají. Řád žatecký prikazuje, aby žáci tiše vcházeli do kostela; bez pohoršení; to bude prý nejspíš možno, když vejdou po evangelium, kdy lid zpívá. Bez knížky modlitebné, bez evangelia ať nikdo nebývá, každý usedni nebo postav se na určité místo; starší žáci zaujmětež místa vyšší; při kázání buďte pozorní, nespěte, nešeptejte; kniha ať nikomu nepadne na zemi; zpívejte pozorlivě, dobře, nevrískejtež; z kostela vycházejte týmž pořádkem, jako do něho byl vchod.³⁾ Podobně radí a káže Kodiceill, jemuž největší v kostele ohavností byl smích a žertování žákovské i nepřihodné pohyby, jimiž ďábel překáží vroucné pobožnosti. Kodiceill určuje v řádě svém i momenty bohoslužebné, při nichž žáci mají vstávat nebo klekati; zvláštní účtu žakovstvo mělo jeviti, kdykoli u oltáře kněz vyslovil jméno Spasitelovo (Salvatoris) nebo Gloria Patri.⁴⁾

¹⁾ Tamž. 327. Codicill. Ordo. 104.

²⁾ Z r. 1583. Monum. Germ. paedag. II. 425.

³⁾ Leges scholasticae řádu žateck. 1575.

⁴⁾ Ordo Codicill. 80. 81. 82.

Aby slušnost se zachovala v chrámě, řád katolické školy olomoucké (1563) rozkazoval, aby učitelé byli po boku svých tříd, a mistr v zadu; vše aby bylo krásné (pulchre) spořádáno.¹⁾ Jesuité na chování svých žáků v kostele tím víc mívali pozor, anaf disciplina jejich byla na odív i pochlubu a spolu lákadlem rodičů, aby své děti do kolleje jesuitské dávali na učení. Z mravnostních chrámových zákazů jeden u jesuitů zaráží, aby totiž žáci v kostele při kázáních nespali.²⁾ Viděti, že byli v tom přetěžováni.

Škola ukázati měla slušné chování a dobré vedení při veřejných slavnostech, při veřejném vystupování. Žáci ze škol pod obojí nejspíš vystupovali, když do města přišel zemský úředník (podkomoří, hofrychtér) dosazovat konšelů, což dělo se z pravidla jednou v rok. Chrudimští měšťané k takové příležitosti roku 1619 (24. prosince) dokonce sestavili se na vítání podkomořího Jindřicha Otty z Losu ve dva praporce vojenské, a třetí „ordnunk“ utvořili školní žáci; pěkně vojensky s dřevěnými i opravdivými zbraněmi pána čekali, a když přijel, skrze jednoho studenta ho vítali.³⁾ Toto vojenské vystoupení zrodila válečná doba; obyčejně studenti vítali pány nevojensky deklamací a zpěvy, což jim asi lépe slušelo. Řidčeji žáci mívali příležitost vítati krále české. Nejslavnější takové vítání, při němž pražští žáci stáli a zpívali v skupinách, bylo ono povědomé z r. 1558, jímž oslavován Ferdinand I.

Proti žákům nekatolickým žáci jesuitští mívali nepoměrně víc příležitosti ukazovati se veřejně. Posluhovala jim k tomu processí všeliká a jiné náboženské obřady, s kterými jesuité rádi chodili na ulici. Jesuité byli samá slavnost, samé ukazování; dávali si s žáky tou příčinou práci velikou. U jesuitů na školách bývala také hustá možnost ukazovati výevik ušlechtilých mravů žákovských tím, že v kolleje přicházeli vysocí návštěvníci, kteří se školám městským jinověrným schválně vyhýbali. Když vznešený pán přišel, bylo u jesuitů všecko vzhůru, a poněvadž pro všecky možné případy již napřed všecko bylo nastudováno a nastrojeno, šlo vítání a řečnění žáků před se jakoby na drátku. Jesuité umívali se také dovědět v čas, že někdo vzácný přijde, nebo umívali najednati, aby přišel; tu chystávali s žáky i vítání zvláštní; připomínáme jen, když r. 1600 navštívil jejich pražskou školu praefectus regni (to bude snad hofmistr Křištof Popel z Lobkovic), kterak „elegantně“ básní přivítal svého pana otce syn, žáček školy syntaktické; což prý otec, naplněn byl rozkoší.⁴⁾ O tu rozkoš srdce otcovského patrně šlo nejvíce. Místo srdečného prostého vítání strojená scena jest, když r. 1605 v Jindřichově Hradci do školy jesuitské vešla Maria, vdova

¹⁾ Novák. Věstník Spol. Nauk. 1898. XV.

²⁾ Monum. Germ. paedag. II. 425. R. 1583.

³⁾ Lib. memorab. chrud. z r. 1579. Fol. R. 6.

⁴⁾ Rukop. univ. knih. I. A. 1. 230.

po arcivévodě Karlu Štýrském, s dcerou svou, že otcové oděli sedm žáků za české svaté patrony, a ti vzácným hostem veršem přáli šťastnou do Polska cestu k svatebnímu veselí.¹⁾

Konečně sloužila všem školám k veřejnému vystupování žákovstva a k veřejnému ohledání, kterak žáci se umějí chovati, školská divadla, o nichž na jiném místě se vyloží. Jen to budí z disciplinárních řádů sem připojeno mimochodem, že jezuitským žákům, kteří k hraní divadla častěji byli vedeni nežli žáci nekatoličtí, zapovídáno bylo nenavštěvovati divadel cizích a bez dovolení praefektova v nich nevystupovati.²⁾

Školské řády pamatovaly na zdraví žákovské. Tu bylo především nařízení o čistotě. Kodiceilův řád (1586) praví tou příčinou, aby čistota, kteráž jest ochránitelka zdraví, vysvítala ze všech částí školy, z těl jednotlivých žáků, z jich šatů a věcí, a to nejen aby čistotni na všem byli expendentí, ale i žáci žebraví.³⁾ Komory měli si žáci sami čistiti a bylo nařízeno, často, ne-li denně, aby donášena byla voda, vynášeny nečistoty, čistěna lože. Řád žatecký zřejmě praví, aby postele byly prosty blech a vši; na ten konec nechť ložní šaty často odevzdávají se pradlí k vyčištění. Košile at chlapci týdně střídají.

Vyznati sic dlužno, že v městských oučtech leckde najdeš zprávu, že školní šaty ložní byly za několik grošů vyprány,⁴⁾ ale těch zpráv jest podivně málo, takže soud se vtírá o nevalné čistotě školního prádla, leč by snad chlapcům chudým to pral někdo z ochoty či snad z povinnosti, která se do oučtů zvlášť nezapisovala.

Z místností v škole nejvíce doporučován čistotě žákovské záchod. Jezuitským žákům hrozil tou příčinou kázeňský nejstarší řád (as z r. 1560) pro znečištění záchodu bitím anebo tím, že provinilý žák musí záchod vyčistiti sám.⁵⁾

Stran tělesné čistoty bylo poručeno mytí tváře a rukou co den, též tak česání hlavy; mimo to hlava měla býti umývána dle řádu Kodiceillova dvakrát v týdnu; teplá voda měla býti ob čas pohotově na mytí noh. V oučtech osady týnské r. 1606 však za celý rok jen jedinkrát zapsáno, že za 6 grošů koupěna žákovstvu libra mýdla k mytí hlav.⁶⁾ Z této zprávy však nutně neplyne, že si žáci týnské školy hlavy myli jednou za rok; vímeť jistě z nahodilé zprávy z r. 1561, že v osadě sv. Jindřicha nařízena byla stará žena, která žákům posluhovala mytím hlav, však ti musili k ní docházeti do

¹⁾ Schmidl. Hist. S. J. II. 410.

²⁾ Monum. Germ. paedag. V. 461.

³⁾ Ordo Codicill. 88. Řád žatecký zvlášť upozorňuje na nečistotnost školskou při mendicích. De moribus in cultu corporis.

⁴⁾ Počty bělské. Fol. 187. R. 1582.

⁵⁾ Monum. Germ. paedag. II. 162.

⁶⁾ Arch. pražs. Kn. zádušní lit. N.

domu.¹⁾ Možná, že na tu službu byly staré ženy při všech pražských školách.

Kolín svým žákům řádem z roku 1550 zakazoval, aby se ráno myli u studnice, ale víme zajisté, že žáci městských škol po ránu, vyfštvivše se na hřbitovy, mývali se tu.²⁾ Kázáno žakovstvu, aby vyplakovalo sobě ústa při raním mytí. Tou příčinou daleko zašel novokřtěnské školy v Němčicích řád z r. 1578, ukládaje učitelí, aby za příčinou čistoty a zdravoty prstem sáhal dětem, ve škole chovaným, jednomo po druhém v ústa, ale po každé měl si prst utřítí.³⁾

Lázeň u lazebníka, jež nebývala v oněch dobách jiná než teplá, poroučena v žateckém řádě jen těm žákům, kteří si ji mohli zaplatiti; ostatní chudší měli docházeti „k pradeně“. ⁴⁾ Ta snad byla povinna chlapcům vanu půjčiti; vodu si mohli ohřátí v hrnci školním, v kamnech sedícím. Však ob čas i mendici dostali se do lázně; zaplatiliť za ně dobrodinci nebo farníci z důchodů zádušních.⁵⁾ Koupání v řece bývalo žákům zapovídané, poněvadž dle Kodiceillova řádu jest to nebezpečno pro nerovnost hloubky a dna a též proto, že zlí duchové (improbi genii), v hlubinách vol sobě libující, úkladnými nástrahami často smělá pacholata lákají a pak je topí; kdyby však za vycházení Siria za horkých dnů učitel dovolil nebo s pomocníky sám k vodě šel, mohli by žáci na místě vyzkoumaném a předepsaném smýti se sebe špinu těla cudně a slušně.⁶⁾

Zákaz Kodiceillův se vykládá pro ony zlé duchy jako pověřivý;⁷⁾ budiž, ale to slušno oznámiti, že za oněch dob Kodiceill nebyl z paedagogů jediný pověřivý; koupání v tekoucí vodě všude zakazovali z týchž příčin jako český paedagog. Na př. v řádě, jež sepsal r. 1554 Hoppius gymnasií v Chelmně,⁸⁾ zakazuje se to; řád v Jeně z roku 1573 také nechce, aby se žáci koupali v řece;⁹⁾ i jesuité podle pravidla z r. 1560 chlapce do tekoucích vod nechtěli pouštětí.¹⁰⁾ Podivně zajímavé, že v instrukci lounského kantora Zelenky ještě na samém konci XVII. věku (1693) „v létě koupati mládeži se zapovídá.“¹¹⁾ Jináče studená voda odporučována

¹⁾ Slula Apolena Maňaska; syn její zapovídal žákům dům; proto se dostali do soudu. Arch. pražs. č. 1234 175.

²⁾ Dvorský. Paměti. č. 29. Rok 1599.

³⁾ D'Elvert. Gesch. d. Stud. Anstalt. 473.

⁴⁾ „Ad lotricem se conferent“. Překlad Zoubkův.

⁵⁾ „Mendikům na lázni 8 grošů“ v kniz. záduš. sv. Mikul. v Praze. Arch. měst. R. 1607.

⁶⁾ Ordo Codicilli. 91.

⁷⁾ Hannš. Quellenkunde. 37.

⁸⁾ Tisk vratislavský.

⁹⁾ Ratio administrandi scholas Jenae. Univ. knih. 3. D. 41.

¹⁰⁾ Monum. Germ. paedag. II. 171.

¹¹⁾ Merz. Učit. Novin. 1885. 362.

ne k zdravému koupání, než k pití; i tu radu v zdravotním řádě shledáváme, aby žáci pili vodu svařenou a schlazenou.¹⁾

Zajisté neposlední příčina všelikých přestávek u vyučování a prázdnin byla péče o zdraví žákovské. Jen bratři na svých školách nebývali velikými příznivci prázdnin zajisté ze strachu, aby zahálka nepřivedla hřích. Na gymnasii v Lešně si určili, že ferie nemají býti často; ať jsou prázdné dny jen soboty, středy a o jarmarky.²⁾ Na proti tomu jesuité si ustanovili, aby prázdniny vyšších tříd bývaly delší pro větší únavu zactva, prázdniny malých žáčků kratší; ony až dva měsíce zaujímaly, tyto mohly omezeny býti i jen týdnem, leč by celý měsíc září věnoval se vagacím u všech žáků, aby šli do svých domovů shánět nové náklady na stravu a studia.³⁾ Že by však o prázdninách škola veřejná kterákoli byla zůstávala žáků zhora prázdnou, pochybujeme; jesuité i nekatolíci potřebovali žáků k bohoslužbě, a proto asi nepustili všech. Vždyť i v mladoboleslavské škole r. 1593 platí se žákům expence za 52 těchto dnů⁴⁾ — z čehož jde, že na škole byli po celý rok bez přestávky.

Stran přestávek v učení nebo stran rozdělení dne Komenský r. 1630 radil „tria octihora“: osm hodin spáti, osm pracovati, osm bavit se a odpočívati; práci studijní nechť věnují se dopoledne čtyři hodiny, odpoledne tolikéž. Cvičení se ve zpěvu, oblékání, mytí, česání, modlení Komenský počítá k rekreaci.⁵⁾ V Komenského době den žákům moudře vedeným skutečně tak se rozděloval. Víme to z listu Samuele Martinia z Dražova z r. 1621;⁶⁾ žáků bylo v pět hodin ráno modlit se a chystati se do školy; od 6 hod. do 9 hod. byla škola gymnasijní; po ní hodina privát, pak oběd, po něm dvě hodiny klid, od 12 hod. do 3 zase škola, hodina privát, pak musika, k páté hodině večere, v 7 hodin modlitby a pak bylo jíti spat. Toť vydá ony tři osmičky Komenského. Však zajímavě, že již před tímto naším velmistrem umění paedagogického v řádech školních k tomuto rozdělení, jež se nám vidí býti velice moudré, naváděno. V řádě školy jenské David Chytraeus (roku 1595) chtěl, aby žák 9 hodin pracoval, 8 se zabavoval a hrál a ostatek prospal.⁷⁾ Také jesuité jevíli ve svých pravidlech školských péči o kloudné roz-

¹⁾ Dickii De optim. studior. ratione. 41. 1564. Univ. knih. tisk.

²⁾ Gindely. Dekrety. 296. r. 1635.

³⁾ Ratio z r. 1588. Též Ratio 1599. Monum. Germ. paedag. V. 180. 264. V hornoněmecké provincii jesuité ustanovili pro dobu prázdnin (dies caniculares, 23. čce. — 23. srpna) i zvláštní „snadnější“ auktory k četbě (libri caniculares), ale byl mezi nimi Tacit De more Germ. Monum. Germ. paedag. č. XVI. 2.

⁴⁾ Kn. mladobolesl. Lit. D. Počty.

⁵⁾ Patera. Korespond. Komensk. 7. Ad Henricum Dobřikovium.

⁶⁾ Čelakovský Č. Č. Mus. 1875.

⁷⁾ David. Chytraei De ratione discendi. 49.

dělení času, aby zdraví chlapců nebralo škody; chtělité, aby nepřetržitá práce žákovská víc nezajala než dvě hodiny.¹⁾

Pro rekreaci žákovskou doporučoval se tělocvik, ale v řádech jen málokterých.²⁾ Tělocvik hrubě zašel s antickými školami, v středověku ho nedbali. Ani ještě nebyl plně oblíben u takového paedagoga jako byl štrassburský Sturm, z něhož čerpali paedagogové nepočítaně. Jan Sturmius nebyl sice proti němu ani proti hrám, kteréž jsou s tělocvikem v příbuzenstvu, ale jakkoli jim věnuje kapitolu krásně a velmi liberálně psanou, přece hry byly jemu na místě posledním; chtělťe, aby byla nejprv práce dle Povinnosti Ciceronových.³⁾

Naši učitelé hovoří při žákovské rekreaci obyčejně jen o „slušném odpočinku“⁴⁾ a o hrách. Hry jsou všude i u nás pojaty v organizaci školskou. Čteme o nich již v XV. století v řadě vídeňské školy svatoštěpánské; jednou v témdni, v neděli, po obědě žáci měli přicházeti na hřbitov nebo do školy a tu si hráli.⁵⁾ Řád Kolínův u nás a po něm Kodicillův popřávají hrám víc času; Kolín již dělí na ten konec žáky v rozdíly nebo v houfce, jimž přidává určitý dohled a vedení. Pravíť, „když se hrátí bude, každý rozdíl neb houfec vosla (na trest) svého měj, kterýžto dán bude rušiteli některého artikule z těchto práv“ (t. j. z disciplinárního řádu).⁶⁾ Řád katolické kathedrálné školy olomoucké z r. 1563 věnuje hrám některý čas jednou v témdni;⁷⁾ u jesuitů od začátku nařizeno bylo, aby žáci aspoň v jednom odpolední týdně na zahradu chodili a tu poctivě si hráli; pečováno o to, aby nástroje k hrám kupovaly se z peněz školních, a praefektovi přímo ukládáno, aby o hry dbal, a žáci byli povinni jich se zúčastňovati.⁸⁾

Hrou poctivou řády školní obyčejně míní hru v míč nebo v kulky, v ráže, neb učené rozprávky nebo konečně cvičení ve zpěvu. Jan Sturmius r. 1565 měl hojnější program her. Uvádí házení diskem, skoky, běhy, honbu, rybolov, plavání, sbírání květin, hry vojenské, ukázky budov, vycházky z města daleko. Prý z toho všeho má užitek duše i tělo.⁹⁾ V zimě v přírodě volné hry některé byly nemožny, a tu podivno, že klouzání zapovídáno.

¹⁾ Ratio Mum. studior. Univ. knih. 46. d. 134. 40.

²⁾ De optima stud. ration. Dickii. 39.

³⁾ Joh. Sturmius. Opuscula omn. vyd. Hallbaurovo. 256. Schmid. Gesch. d. Erzieh. II. 377.

⁴⁾ Solař. Hradec. Řád z r. 1566. 544.

⁵⁾ Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXXII.

⁶⁾ Mus. 26. F. 18.

⁷⁾ Novák. Věstník Spol. Nauk. 1898. XV.

⁸⁾ Monum. Germ. paedag. II. 158.

⁹⁾ Hallbauer. Sturmius. Opuscul. omnia. 250.

U jesuitů byly dovoleny konviktistům hra v šachy a v dámu, míč,¹⁾ házení ke kroužku a hra v kuželky.²⁾ Urození žáci vedeni i k šermu, tanci, k jízdě na kůslech nebo bruslích, ačkoli v nejstarších pravidlech na ledě klouzání zapovídáno i u jesuitů.³⁾

Za nepoctivou brou kladena hra v kostky a v karty. To na všech všudy školách zakazováno. Také pochybujeme, že by střelba náležela k hrám školní mládeže.⁴⁾

Chtěli-li žáci hrát mimo ustanovený čas, vysílali k správci školnímu jednoho nebo dva od sebe za orátory nebo legáty, aby vyprosili dovolenou. Hráti bez vědomí učitele mohlo přinést tresty. Čteme v školské knize z r. 1550 výkřik takových vinníků: „Učitel jde, běda našim zadkům, odnes pryč ráže!“⁵⁾

I v soukromých školách skrovných provozovány žákovské hry na dvorečku, na zahrádce domovité. V jedné takové škole pražské, německé, byl r. 1615 chlapec pro brou míčem bit od urozeného Jana Ratibora Sekerky z Sedčic, jakož svrchu při pokoutních školách tknuto. Dne 30. června po šestnácté hodině pacholata některá vespolek na míč hrála, jiná v kulky; starší syn Sekerkův, jenž s bratrem byl v té německé škole chován, nenadále míčem udeřil žáčka Jiřka Fojta v hlavu, ten míčem mu oplatil v nohu; po té, že hodiny byly, šli žáci k učení, zanechavše hry. A když se učili, vešel urozený Sekerka, aby spatřil, čemu se jeho synové učí; zhlédnuv, že synek Václav Křištof má klobouk ukálený, jal se těžce domlouvati učiteli, proč jim v kulky hrát dopouští; když pak vyzvěděl, že žáček Fojt míčem hodil po synkovi jeho, popadl pan Ratibor Sekerka chlapce ze stoličky, a kyjem prstu ztlouští jej pral, až dítě krví cedilo. Paní praeceptorce chlapec skrvavil prádlo bílé v hromadě vypravené a složené, a při tom prádle plechová misa s pohankou naplnila se krví, i stěna byla okropena. Podučitel Martin Lende, Slezan, jenž bránil, sám dvakrát přes hlavu byl udeřen. Na konec musila přijít lékarka Markyta Kloučková, kteráž chlapce raněného vázala. Byl pak z míčové školní hry surovostí páně Sekerkovou soud.⁶⁾

K rekreaci žákovské při všech školách byly také vycházky, s nimiž lusum (hry) spojováno. Chodívali pražští žáci výletem na

¹⁾ Univ. knih. Rukop. 1. A. 1. 80. Z r. 1562 je tu zpráva, že po obědě denně bavili se tyrones pilae palmariae lusu.

²⁾ Monum. Germ. paed. II. 402. Sv. František Borgia, generál jesuitský, r. 1568 prý brou v šachy a v dámu konviktistům nechválil. Popis některých her u jesuitů (ludus lapidum orbiculatum, ludus globulorum, ludus nucum, ludus turbinis) viz u Pontana v Progymnasmatech. II. 363. 366.

³⁾ Monum. Germ. paedag. II. 171.

⁴⁾ Jakž to uvádí Lvorský v Pamětech str. 349. Soudí ze slov, že chtěli r. 1616 starší střelci podporu „pro cvičení mládeže ve střelbě“. To byla mládež, ne školní, ale střelecká; řemeslní tovaryši a měšťtí synkové.

⁵⁾ Puerilium colloquiorum formulae Heyden-Kolin (Vopatovinus).

⁶⁾ Arch. musej. Reg. svědom. německ. z r. 1586. Fol. 526. 527.

ostrovů. O jednom takovém výletě víme ze soudní knihy r. 1606.¹⁾ V dubnu toho roku úředníci záduší týnského, připravivše do vězení Jana drabanta, vinili ho na místě Václava Litoměřického, kantora týnského, kterak dne outerniho, když vedle starobylého způsobu lusum žakovstvu propuštěno bylo, a pan bakalář spolu s kantorem na ostrově za poříčskou branou byli a pokojně v koule hráli, Jan drabant kantora koulí v oko udeřil, tak že na to oko, na předním oudu svém, nevidí, a dva zuby mu vyrazil. Drabant se vymlouval náhodou a nehodou. Prý šel na bělidlo, maje tu 36 loket plátna, koule k němu přiběhla, a on vzav ji, chtěl jim ji podati; nechtě to učinil. Konšelé uznavše, že koulí mezi ně hodil bez příčiny, odsoudili drabanta, aby se s kantorem o tu škodu smluvil. To mohlo státí hodně peněz.

Řád Kodicillův radí, aby po zkouškách mládež pro zábavu vycházela někam do nejbližšího lesa městského; z pražských škol aby třeba chodila do universitního lesa v Michli nad Krét (super Carcium).²⁾ Mimochoodem budiž dotčeno, že příčinou universitního lesa žáci pražští mívali také výlety bezděčné; jsouť zprávy z počátku XVII. věku, že si mistři universitní i v prosinci kázali z pražských škol žáky zrostlejší (primány a sekundány) posílati do lesa, aby nápomocni byli při lovu zvěře.³⁾

Kterak vesele letní výlet žakovský býval pořizován, to vysvitá z mravokárného líčení lékaře krále Rudolfova Guarinonia, jenž kárá, že chlapci spolu s děvčaty vedeni jsou bez opatrnosti a neuvážlivě do lesa s bubny a pišťalami, kdež tančí, vinem se spíjejí, lehkomyslnosti a necudnosti tropí, a o čem mládež neví, k tomu prý ji učitelé dobrou cestu ukazují a pokyny dávají.⁴⁾ Rozumí se, že každé slovo škarohlídovo není minci bernou.

U jesuitů k rekreaci žakovské náležely také procházky, kteréž mohly býti místo her;⁵⁾ doporučovalo se vycházeti ven na některý jesuitský statek, do jesuitské zahrady za vodou pod Letní. Pražští žáci jesuitští i podobojí scházivali se v okolí pražském též na otevřených polích, kde provozovali všelijaké hry, při nichž jest hodně běhati, honiti se. Jednu z nejoblíbenějších takových her polních, jež se provozovala i v Němech a v Uhrách, Guarinonius vypisuje; prý ji hrával jako chlapec v Praze častokráte. Žáci rozdělí se ve dvě řady sobě protivné, nastaví každý ruku, vyjde jeden k protivné řadě a dráždí chlapce tím, že je hladí nebo škrábe po ruce; konečně některého plácne a hbitě dá se na útěk; udeřený se žene za ním, dohoní-li ho, je zajatec; s druhé strany přicházejí na pomoc

¹⁾ Arch. pražs. č. 1141. 48.

²⁾ Ordo Codicill. 78.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 15. 104.

⁴⁾ Guarinonius, Grewel d. Verwüst. 1120.

⁵⁾ Monum. Germ. paedag. II. 131. 169.

a je honění, skákání, vyhýbání se i lsti a smích. To zove zpravodaj hrou rytířskou.¹⁾

Na konec dlužno s pochvalou znova k paměti přivést, že v seminárních školách (v domech zborových) bratrské Jednoty střídalo se školské učení s prací řemeslnou, hmotnou, což se jesuitovi Alexandrovi r. 1588 v Mladé Boleslavi nad míru líbilo.²⁾ Také v novokřtěnských řádech moravských jest moudrým rozdělením dne postaráno o učení a práci žáků obojího pohlaví a tím i o jejich zdraví. Nacházejí se v těch pravidlech školských novokřtěnských i vychovatelské zásady zcela moderní.³⁾ Tím si nejlépe vysvětlíme, proč učitelé těch škol ani žáci netoužili po dlouhých prázdninách jiných škol.

Nelze na konec nevinit školy, že také všelijak hřešila proti zdraví žákovskému; některé hříchy vynikly již na leckterém místě této knihy. Za těžkou věc klademe, že při epidemických nemocech a morech, a těch bývalo v oněch dobách drahně, na městských školách žáci dlouho zůstávali pohromadě pro časté pohřby. Proto nic divného, když v moru žáci bouřem mřeli; v pamětech pražských na příklad r. 1483 psáno, že kolik set žáků zahynulo morní ranou; r. 1520 pomřelo množství žáků školy svatoštěpánské.⁴⁾ A takž podobně jindy čítáš o hromadném mření, jež svědčí o hromadném pobytu, a ovšem zbytečném. To jesuité, nespolehajíce na žádné divy, ihned školu rozpouštěli, když morní pověť se ohlásilo; na proti tomu v dekretě slavkovského učitele ještě r. 1599 zřejmě stojí, že v úřadě musí i za moru zůstat i a s žáky choditi na funusy.⁵⁾

Ale počátkem XVII. století v Praze stal se rázný pokus o nápravu. Vyšla r. 1606 císařská záповěď všem školám, aby žáci nebyvali pod skutečným trestáním při pochovávaní morem mrtvých. Rektor universitní se ujal moudrého zákazu velmi horlivě; dne 10. listopadu onoho roku povolal všechny správce školní a kantory do kolleje a u přítomnosti všech mistrů měl k nim řeč, a aby se nikdo nevymluvil, že nerozuměl, rektor promluvil po česku. Ukázal k zásluhám krále Rudolfa o Prahu, vytkl, kterak i lidé dosti chatrní pro mor z Prahy ujeli, král zůstal, nasadiv podle svých měšťanů života svého, a přec někteří neskročení lidé tomu příčinu dávají, aby se rána morová raději rozmábala; žákovstvo dobře jest k tomu nápomocno, že k těm mrtvým tělům zpívá beze všeho srdce hnutí, více pro to, „aby se dobře napilo aneb raději přiožralo“ a tak z toho nakažení jedovaté přichází. A nad tím, že se císař spravedlivě zhoršuje a pokutou hrozí. Toho rozumu řeč dlouhou, měl rektor.

¹⁾ Guarinonius. Grewel. 1185.

²⁾ Monum. Germ. paed. IV. 322. Obšírněji Winter Život církve. 478 Bareš. Děj. škol. mladobolesl. 23.

³⁾ Machát v Čísop. Historie. (Gollově). III. 358.

⁴⁾ Tomek. d. Pr. X. 37. 112. 473.

⁵⁾ Horčíčka. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 22.

A výsledek při učitelích? Ti se přesvědčiti nedali. V málu dnech potom posílali sousedy do kolleje, aby rektor dovolil těm a těm žákům nad tělem mrtvým, morem zašlým, zpívati. Jednou sám bakalář vojtěšský opovážil se o to psáti rektoru, sděluje, že dovolení primaovo k pohřbu získal. Načež rektor jemu odpověděl, aby si vroubil na svůj vrub a aby pozdě bychá nehonil. A sotva že tu nemilostivou odpověď napsal, již zas přišli do kolleje nějací sousedé na místě Zikmunda Knoblocha z Knoblsdorfu, rady nejvyššího purkrabství (!) s žádostí (zajisté od učitele podporovanou), aby rektor dovolil škole svatojindřišské zpívati žaltář nad mrtvou manželkou páně Knoblochovou s důvodem, proč by nemohla strana pod obojí toho užiti, když to dělají katolíci také.¹⁾ Jest patrno, že zlozvyk žakovských pohřbů byl pevný tak, že učitelé neviděli, neslyšeli.

Když žák, jenž bydlil ve škole mezi domestiky, se rozstonal, bylo zle, byly rozpaky. Ani ne o léky; v počtech zádušních jsou zápisy svědčící, že apatyka i barvíř, bylo-li jich žákům potřeba, ochotně byli placeni obecným nákladem; na příklad r. 1616 platí záduší Panny Marie na Louži v Praze apatykáři Opitiusovi „za líkafství“, co pro nemocné žáky od něho vzato, kopu a 30 grošů m., barvíři, který je hojil, 3 kopy.²⁾

Ale rozpaky byly stran místa, kde nemocný záček má ležeti. V kontubernium školním to bylo obtížno, ano při těžší nemoci nemožno. Byl-li žák expendent, za něhož rodiče platili, učitelé vyprosili takovému chlapci přeřešení v městě u některého souseda. Víme o tom z Kouřimi. Tu r. 1599 dvě pacholátek nemocných bylo dáno k opatrování pekaři Ctiboru Vratíšovskému; bakalář s kantorem Burianem Velvarkým za svými discipuly docházeli, prosíce pekafka, aby nad nimi měla bedlivost, že jí za práci bude zapláceno, anaf ta pacholata jsou dobrých rodičů.³⁾ Učitelé také ochotně povolili, aby některý dospělejší spolužák, jsa školy prázdnen, hlídal nemocného s nadějí, že odměněno bude.⁴⁾

Byl-li onemocnělý žák mendik nebo některý chudý kumpán, nezbylo, než aby se nad ním smíloval hrobník neboli hrobykop, nejbližší soused farní školy. Záduší sv. Mikuláše staroměstského v Praze platí r. 1607 nějakou pomoc „dvěma kumpánům, v nemoci

¹⁾ Dvorský. Paměti č. 420. Správce vojtěšský r. 1606 byl Matheides Jeronym Želetavský.

²⁾ Arch. pražs. Kn. zádušní.

³⁾ Kn. svědom. Kouřim. 1599. 245.

⁴⁾ Roku 1607 Šimon Žlutický, písař rakovnický, po smrti svého pastorka Mik. Holárka, primána na škole žatecké, posílá žákovi Ondř. Libochovskému za opatrování nemocného 3 kopy, „aby naděje jeho u vítr nebyla obrácena; jestli co za tebou šatů, knih (mimo knihu Nonii, tu aby vydal) a jiných věcí zůstává, toho tobě přeji, uživej s bázní boží a pilně se uč.“ Arch. rakovn. kopiář. 1584.

A výsledek při učitelích? Ti se přesvědčiti nedali. V málu dnech potom posílali sousedy do kolleje, aby rektor dovolil těm a těm žákům nad tělem mrtvým, morem zaslým, zpívati. Jednou sám bakalář vojtěšský opovážil se o to psáti rektoru, sděluje, že dovození prima-ovo k pohřbu získal. Načež rektor jemu odvětil, aby si vroubil na svůj vrub a aby pozdě bycha nehonil. A sotva že tu nemilostivou odpověď napsal, již zas přišli do kolleje nějakí sousedé na místě Zikmunda Knoblocha z Knoblsdorfu, rady nejvyššího purkrabství (!) s žádostí (zajisté od učitele podporovanou), aby rektor dovolil škole svatojindřišské zpívati žaltář nad mrtvou manželkou páně Knoblochovou s důvodem, proč by nemohla strana pod obojí toho užítí, když to dělají katolíci také.¹⁾ Jest patrné, že zlovyk žákovských pohřbů byl pevný tak, že učitelé neviděli, neslyšeli.

Když žák, jenž bydlil ve škole mezi domstíky, se rozstonal, bylo zle, byly rozpaky. Ani ne o léky; v počtech zádušních jsou zápisy svědčící, že apatyka i barvíř, bylo-li jich žákům potřeba, ochotně byli placeni obecným nákladem; na příklad r. 1616 platí záduší Panny Marie na Louži v Praze apatykáři Opitiusovi „za líkařství“, co pro nemocné žáky od něho vzato, kopu a 30 grošů m., barvíři, který je hojil, 3 kopy.²⁾

Alco byly stran místa, kde nemocný záček má ležeti. V kontu kolním to bylo obtížno, ano při těžší nemoci nemohlo, expendent, za něhož rodiče platili, učitelé vyproci přelstění v městě u některého souseda. Víme u r. 1616, že pachtolátek nemocných bylo dáno O. ratišovskému; bakalář s kantorem scipuly docházeli, prosíce pekařku, il za práci bude zapláceno, anaf³⁾ Učitelé také ochotně povolili, sa školy prázden, hlídal nemoc⁴⁾

nebo některý chudý kumpán, oval hrobník neboli hrobykop, í sv. Mikuláše staroměstského „dvěma kumpánům, v nemoci

vojtěšský r. 1606 byl Matheides

kovnický, po smrti svého pastorka celá žákovi Ondř. Libochovskému je jeho u vtr nebyla obrácen- omi, tu aby vydal) a jistě a plně se už.“ An

u hrobníka ležícím;“¹⁾ záduší týnské rok před tím (1606) také platí „na vychování“ třem žáčkům u hrobníka ležícím.²⁾

Ale pravdě budiž dáno svědectví, že myšlenka o student-ském špitále za onoho času nebyla neznáma. R. 1612 měšťanka staroměstská Dorota Hroznová odkázala 300 kop miš. na skoupení domu u krechova sv. Benedikta, v němž by nemocní chudí žáci a nemocné vdovy své opatření míti mohly.³⁾ Také Petr Vok z Rožmberka, když zakládal svoji školu v Soběslavi, pomýšlel na zřízení špitála žakovského.⁴⁾

Umřel-li chudý žák, záduší nebo farští osadní brávali na sebe tu křesťanskou povinnost pochovati ho slušně. Pražské záduší Panny Marie na Louži platí roku 1616 za košili mládenci, který v škole zemřel, 44 grošů, za truhlu 40 grošů.⁵⁾ Truhla byla ovšem chudička.

Leč od mrtvých zase k živým!

¹⁾ Arch. pražs. Kn. záduš. lit. M. 1607.

²⁾ Tamž. Kn. záduš. lit. N. 1606.

³⁾ Tamž. Kn. záduš. týnsk. lit. A. 64.

⁴⁾ Lintner. Sborn. Hist. krouž. 1899. I. 78.

⁵⁾ Arch. pražs. Kn. záduš. P. Mar. na Louž. 1616.

IV.

Kázeň žákovská, viny a tresty.

Na kázeň žákovskou dohlédali na prvním místě učitelé, ale jim od starodávna žáci pomáhali, učitele podporujíce. Žáci byli zřízení za školní úředníky a mívali v svých úřadech rozličné inspekční povinnosti a rozličná jména.

Stopy žákovských úřadů jsou staré, jdou již ze středověku;¹⁾ humanisté úřady školské převzali a pořídili jim jména, obvyklá civilním a vojenským úředníkům řeckých a římských dob klassických. Velmi rozvinuté úřady žákovské sledujeme u humanisty Valentina Trotsendorfa, učitele v Goldberce slezském, kdež od r. 1531—1556 zřizoval v třídách magistráty všeliké, tribuny, oekonomy, zabíhaje při tom až v jakous republiku studentskou.²⁾ Slavný Jan Sturmius, rektor štrassburský (1507—89) také zaváděl na své škole dekuriiony a jiné úředníky z žáků, aby hlídali kázeň svých spolužáků; ostatně poznal magistráty žákovské již před tím v Lutychu na škole, kdež studoval.

Od Sturmia učili se správce školní po vši střední Evropě. Jeho spis *De literarum ludis recte aperiendis* (1538) znali všude, čerpali z něho u nás paedagogové, učili se z něho také jesuité. Sturmius způsobil nejvíc, že rozšířily se žákovské úřady. Některé uvedeme.

Obštný řád vratislavský z r. 1570 poroučí, aby v krajní lavici žák byl vždy nejčipernější, nejlepší; ten, maje jméno *decurio*, aby sám lekce uměl a uměje, aby jiné zkonšel; mimo to aby dohlížel nad žáky v kostele i na ulici a provinilce proti řádu aby oznamoval učitelům.³⁾ Řád v Jeně z roku 1573 stejně tak chce, aby z žáků

¹⁾ Viz řád vídeňský. Hormayr. *Gesch.* Wien. V. Paulsen. *Gesch. d. gelehrt. Unterr.* I. 226.

²⁾ Raumer. I. 218.

³⁾ Univ. knih. 25. H. 503.

lepších vcleni byli decuriones nebo duces, kteří by jiné zkoušeli a nedbalce oznamovali; k dohlídce na ulici měli býti podle toho řádu hlídači, custodes.¹⁾

Ty úřady žakovské byly také k buzení ctižádosti, měly to býti úřady čestné a z důvěry učitelovy výborným žákům oddávané; ale nelze přití, že jimi vneseno do discipliny nechutné žalování, denunciace, školský prostředek to, při němž zápasí nevalný paedagogický užitek s morální škodou značnou. To neprotiví se tolik, čteme-li, že u nás v Kolínově škole soukromé byla úloha hlídavých censorů rozprostřena po všech žácích, jsou-li totiž všickni žáci povinni udati vinníka. Psáno jest v pravidlech Kolínových, kterýž žák „vystoupí z artikulů“, tomu že dá praeceptor hned pardus, když ho přistihne; nepřistihne-li, a viděli-li vinu jiní učedníci, ať to opatří, aby přestupník byl trestán, neudají-li, budou trpěti s ním.²⁾

V žateckém řádě z r. 1575³⁾ jsou úřady školské velmi rozvinuté. Nejvyšší z onředníků jest censor; tomu přísluší za nepřítomnosti učitelů všecka autorita; hlídá, aby bez vědomostí jeho z domu školního nikdo nevycházel, všecky žakovské spory jemu bylo přednáseti, on vyslychal a pilně zapisoval to, co by učitel pak k svému rozhodnutí měl dovědět se; měl péči o potraviny, k škole náležité; měl sbírat peníze od expendentův a potřeby kupovati; u stola stravu rozdělovati „poměrem geometrickým“ náleželo jemu. Druhý úředník slul v škole žatecké inspektor. Jeho povinností bylo dohlížeti, kterak konají ostatní školští úředníci povinnosti své; mimo to denně měl prohlížeti komory, jest-li v nich vše čisto a skladno. Nomenklator, třetí úředník, zvonek dával znamení do školy, do kostela a k rozmanitým školním výkonům, mimo to ve své třídě dohlédal na chlapce a, bylo-li potřeba, posloužil učitelům. Jméno měl od toho, že čítal jména a znamenal nedbalé.

Kalfaktorem začíná se v řádě žateckém nižší kategorie žakovských úředníků; k prvním třem vybíráni studenti nejzralejší, každý z nich měl odstoupiti od úřadu po vykonané deklamaci a disputaci. Měl odstoupiti tedy slavnostně.

Kalfaktorova úloha jest povědoma; všude dbal o zásobu dříví a topil; v škole žatecké nad to ještě sháněl vodu k mytí a vzduch čistil zapáleným jalovcem.

Oekonomus (po česku šafář) byl úředník, jenž vrata domovité otvíral, zavíral, ale klíčů nechoval; ty bývaly u rektora. Mimo to měl na péči pivo obecní, jež při obědích rozděloval; jemu náleželo docházeti po sousedech žateckých, aby obědy varili; on dbáti měl mendikantů, měl býti jich otcem, paterem; zvláště aby pozoroval, jsou-li čisti. Konečně byli korycaeí, špeshouni, kteří do-

¹⁾ Ratio administrandi scholas triviales Jenae. 1573.

²⁾ Leges v exempl. 26. F. 18.

³⁾ Sign. 52. G. 7. Univ. knihov. V mus. zems. sign. 49. E. 33.

hlédali nad mravy žáků zvlášť na místech postranních těch, kam učitelé dohlédati nemohli snadno. Kromě toho bylo jich povinností ve škole lapati žáky, kteří nehovořili latině než po česku. Mezi vinné mohli zapisovati i censora, z úředníků prvního.

Jméno korykaia odvozují od *κόρυκος*, předhoří cilického, povědomého námoř-kými lupiči. Nemíval tedy školní špehoun jména přívětivého. Z jednoho řádu německého¹⁾ dovidáme se o tajném tom úřadě školském zevrubněji, že žák, na čas k té úloze tajně volený, nikterak se pod trestem nesměl prozraditi spolužákům, že jest korycaeus, tajně a v čas měl učiteli vpravovati listek, na němž psána jména vinníkův a to co mluvili, a konečně, když přestal úřad jeho, pod trestem nesměl nikomu prozraditi se, že v tento a v tento čas byl špehounem.

Kodicillův řád z r. 1586, nařízený školám českým všem všudy, má ještě větší počet školních úřadů žákovských nežli řád žatecký, o jedenácte let starší.²⁾ Nomenklator (zapisovatel) měl chovati katalog žákovstva a na rozkaz učitelů v něm čítati jména při počátku vyučování; puntíkem bylo značiti nepřítomné, nedbalé nebo provinilé; před obědem zprávu podával učiteli. To byl čas „k censurě“. Úřad zapisovatelův byl měsíčný.

Korycaeus Kodiceillův měl touž úlohu jako vyzvědači v Žatci. Měl tajně sám i skrze jiné pátrati, mluví-li žáci česky či latinsky, mluví-li necudně, neslušně, rouhavě a vůbec protivně zákonu božím, nebo dopustil-li se který skutku nestydkého, nešlechtného, odporného zákonům školním. Při tom zvlášť vytčeno i to za skutek zlý, pitvořil-li se druh po druhu.

Klaviger (klíčník) měl na péči hospodářství v domě; ukládáno mu, aby večer dům časné zavíral, ráno v hodinu učitelem nařízenou aby otevíral. Totéž mu bylo činiti, když všickni z domu odešli do chrámu nebo na pohřeb. Nočně ani ráno nikoho z domu nesměl pouštěti bez dovození učitelova. Úřad jeho byl na tři měsíce. Jiný úřad byli signiferi. Chovali ferule, metly a ony znaky a nástroje trestů hanlivých, jimž říkáno signa. Odtud těm úředníkům jméno. Librophorus, knihonoš, měl dávat v chrámě knihy na pulpit (k zpívání) a ve škole utírat tabule. Úřad ten byl na dvě neděle.

Monitor nebo napomínatel byl pomahač některých úředníků svrchupsaných: měl oznamovati, kdo při učení schází, aby se pátralo, kde vězí; měl napomínati svévolníky, a kdo nemravně se zachoval, toho aby oznámil nomenklatorovi. Důležitý byl úřad týdenníků, již sluli hebdomadarii. Již o nich položeno svrchu při školním vaření. Oni opatrovali zásoby potravné, oznamovali sousedům, který kdy má do školy strojiti, učili patera i žebráčky školské. Misar

¹⁾ Nordhausen. Řád z roku 1583. Vormbaum. Die evang. Schulordngen. 392. O jméně v Monum. Germ. paedag. I. LXVI.

²⁾ Ordo. Str. 100 a násl. De oeconomia. V překladě Zoubkově. 28.

(scutelliger), nejen že opatroval talíře, mísy, on je donášeti měl v koši umyté k stolu a zase odnáseti.

Kalefaktor, topič, maje k ruce pomocníka, jemuž jméno atriensis (atrium stůl, mazhauz), byl povinen denně prohlížeti lože, aby v nich bylo čisto, a jest-li všude voda na mytí i ve džbánkách. Atriensis, maje úřad tříměsíčný, také sám ohledával světnice, auditoře, mazhauz, dvůr; v komorách žákovských měl dvakrát v témdni ohledávati šaty, aby v nich nebyli moli ani blechy. Oba pospolu opatrovali dříví, topili. Také zmývati měli dvakrát v témdni hlavy žáků, ukládati svíčky a jalovec pro vykuřování.

Poslední úředník zve se pater, otec, o jehož práci položeno svrchu při žácích žebravých.

Úhrnem jest patrno, že těmi mnohými úřady žáci za onoho času přejímali úlohy, které by náležely díl učitelům samým, díl školním sluhám. A jako svrchu při úřadech škol německých ukázali jsme na morální povážlivost některých funkcí žákovských úředníků, takž stejně ani v českých školách nemůže se nám líbiti, čteme-li rozkaz, aby žáci druh o druhu pátrali tajně a žalovali. Možná, že z tohoto stanoviska souvěkovci o tom nesoudili; poučuje-li v školních kolloquiích¹⁾ zkušený žák nezkušeného slovy: „Jsou, kteří nás tejně popisují, což je neznáš, skryté svou věc vedou“ — ze slov těch vysvítá spíš upozornění na chytrost korycaeů nebo vyzvědačů, nežli morální jich odsouzení.

Nemůže býti pochybnosti, že i Jednota bratrská na svých školách nějaké podobné zařízení mívala. Brávalatě na své partikulární školy i učitele z ciziny, a ti zajisté drželi, co všude obvyklo. Ze řádu i malé školy novokřtěnské v Němčicích něco toho vysvítá, ale líbí se nám v témž řádě ustanovení, aby učitel nevěřil dohlížitelům a raději dohlížel sám.²⁾

Jesuitům, když zařizovali svoje školství, výborně hodilo se zařízení školských úřadů žákovských, uchopili je oběma rukama. Sami v řádě svém řeholném byli zvykli, že druh druhem byl tajně i zřejmě hlídán, proč by neměli býti žáci všelikterak hlídáni. To se jim vidělo býti velmi k výchově příhodno. I protož tajně donášeče a žalobné hlídače žákovské nacházíme u jezuitů již v kolínském řádě z r. 1552.³⁾ V pravidlech neznámé školy jezuitské z roku 1560 čteme, že každou třídu dělití jest v okturie (pozdější rozdělení bylo dekurie), a každý ten oddíl aby měl svého kustosá, hlídače, jehož úřad byl na týden. Kustoš povinen učitele o všem zpravovati, co postřehl při spoluzácích.⁴⁾

¹⁾ Pueril. colloquiorum formulae lat. bohem. et german. Heyden-Kolín (Vopatovius) 1550.

²⁾ D'Elvert. Gesch. der Stud. Anstalt. 475.

³⁾ Monum. Germ. paedag. II. 143.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. II. 152.

V školním pláně, jenž se připisuje v téže době (1560—1561) jezuitům pražským, uvádějí se v každé třídě hlídači (*observatores*) s touž úlohou ve škole i s povinností pozorovati na ulici, kdo z žáků je rozpustilý, kdo se pere, hází kamením, nepozdravuje, běhá k vodě, na led, kdo neslušně mluví. V nižších třech třídách úředníci žakovští, *nomenklatorum* Kodiceillovým podobní, sluli *decani*. Úloha děkanů těch byla čisti jména a poznamenávati scházející žáčky; mimo to měli udávati všechny, kteří jakýkoli trest zasloužili, aby se jim ho dostalo hned před učením. Ti dva žáci, kteří podle toho řádu pražského dohled měli nad čistotou v záchodech, sluli *syndici*.¹⁾

V definitivních školských pravidlech jezuitských (*Ratio* 1599) ustavily se magistraty žakovské tak, že každá třída měla své *dekuriony*, kteří se k úřadu dostali měsíčně nejlepším výsledkem svých prací. Ti *dekurionové*, jsouce pomocníky učitelovými, vyslýchali lekce, sbírali úlohy písemné, činili poznámky pro učitele, aby nepřehlédli; nad *dekuriony* byl vrchní v třídě *decurio* (*decurio maximus*), jemuž jméno též *ensor* nebo také *praetor*. Praefekt ho volil. Vrchnímu censoru odfíkávali své lekce *dekurionové*, on pak učiteli říkal svou; dbal o pořádek ve škole i venku; praefektovi podával žádosti spolužákův a zprávy o škole, o zameškání jejím; dával zprávu o tom, vešel-li někdo v síň školní, kdo tam nepatřil; konečně měl donášeti i ty žáky, kteří u přítomnosti učitelově nějak se provinili.²⁾ Byl v tom patrův i nepřímý dohled praefektův nad učitelem, věc nám dnes i v myšlence nesnesitelná, však u jezuitů oblíbená.

Zdá se, že jezuité postihli paedagogickou škodu z toho, když žák udává druhé k trestům, a proto asi vstavili do pravidel, že *ensor* smí prositi za odpuštění menších trestů svých spolužáků. Získala-li tím láska mezi soudruhy či nezískala, nesnadno uhadnouti. Vytyká se jezuitské paedagogice, že tím neuslálým hlídáním, donášením, podezíráním, jehož se stejně dostávalo chlapcům malým jako junákům dvacetiletým, všecken samostatnější rozvoj žákův byl sešněrován a zmařen, k čemuž jezuité na svou obranu odpovídají ukazující, kterak hojný počet samostatných výtečníků vyšel z jejich školy.³⁾ Na takové však ukazování bylo by zase bromada odpovědi a námitek. Tím se, tušíme, mnoho nevyřídí. Jediné to lze k omluvě říci, že v XVI. věku přísná theorie v školských řádech jezuitských při skutečném provozování byla shovívavá a laskavá. Že by sobě však jezuité byli sami vymyslíli ono nešťastné zařízení, aby žáci byli hlídáni a donášeni žáky, toho na ně svěsti nelze. Jako mnoho jiného takž i tuto starou instituci přejali a k svým účelům upravili.

¹⁾ Tamž. 161—162.

²⁾ *Ratio studior. Pravidl.* 19. 36 *Pravidl. praefek.* 37. Ve vyd. v univ. knih. pražské 1606 str. 89. V *Monum. Germ. paedag.* V. 367.

³⁾ Huber. *D. Jesuitenord.* 384.

K povzbuzení a udržení školní kázně a ovšem i studentské pilnosti sloužiti měly učitelovy pochvaly a tresty. V těch pochvalách a v umění buditi ctížádost mladistvých srdcí jesuité byli mistři nad jiné učitele. Přítel, nepřítel vůbec chválí jim, že se vždy snažili způsobiti poslušnost a zachování školního řádu spíš naději na čest a odměnu nežli strachem z hanby a trestáním. Byl v tom přední vychovatelský princip jesuitů. Ale klam by byl domnívati se, že na školách jinověrných toho přirozeného principu neznali. Věděl také protestantská paedagogika, že při žácích „časem mnohem více pochválením a podle toho také nějakým dárkem, buďto že před jinými vyzdvižením bývají aneb sice při obyčejných examinech školních nějaké odměny docházejí, se působí.“¹⁾ Ne bez zkušenosti Kodicill ve svém řádě uvádí mezi prostředky udržeti školskou kázeň mimo dobrý příklad starších a odvracování hříšných příležitostí i odměnu za dobré chování.²⁾ A stojí-li psáno v článcích školy vzorné, v universitě zřízené, aby chlapci dobře prospívající bývali chváleni,³⁾ jeví se v těch slovech zásada samé university, vrchnosti to všech protestantských (pod obojích) škol městských.

K trestům nejsnadnějším v staré škole náležela nadávka, a posměch, ústipek žákovi. Tento trest, který se dnes klade za šeredný a zakazuje se, býval za oněch dob starých tak obyčejný a tak lehce sklouzával přes ohradu zubů učitelových, že naposled ztrácel všecko ostří ubližující. Dostával ráz až i srdečné hrubosti, ale ovšem hrubostí zůstával vždycky. Že ta srdečná hrubost bez valného pohoršení stala se takřka zvykem, to soudíme z dialogu mezi žákem a mistrem školním, jenž jako vzorek zachoval se v učebné knize, a tudíž nelze pochybovati, že ten hrubý dialog je věrný ohlas skutečných dialogů na školách zhusta vedených. Žák jest totiž prosí učitele od ostatních, aby směli hráti. Na to učitel: „To máš lotra, na nic jiného nemyslí než aby hrál, jdiž k čertu a nauč se prvé, ať já tobě hraní na zadek nedám!“ Když žák namítne, že sám učitel radí ke hře často, mistr školní odvece: „Jakž na to padouch pamatuje!... Vstana ráno, ať má hned polívku a po hodině oběd, po obědě svačinu a po svačině večeri, učení pak v háji.“

Žáci na vzájem stejně nezdvořácky mluvili o svém učiteli, ovšem ne jemu v oči. Svrchupsaný žák, jemuž dostalo se od učitele zlých nadávek lotrů a padouchů, pro něž v soudních knihách těžké pře mezi měšťany a pány jsou psány, dává spolužákům zprávu, kterak pochodil stran hry, pravil o učiteli, že „hleděl co noční sova a že potrhal se co čert na řetěze.“⁴⁾

¹⁾ Mart. Karchesius. Stav městský. 1602. 34.

²⁾ Ordo Codicill. 69.

³⁾ Voigt. Acta litterar. I. 324.

⁴⁾ Klatovský. Rozmlouv. Čech. s Němc. 44 a násl.

Nebylo jen u nás na školách nadáváno. Zvyk byl obecný a starý. Vypravuje z XV. století Butzbach, že na škole v Deventře učitel pobízel nedbalé žáčky nadávkou vpravenou v parodovaný text písma: „Blahoslavení nevzdělanci, neboť oni oslové slouží budou.“¹⁾

Jesuitským učitelům byly všechny posměchy a nadávky školními instrukcemi přísně zapověděny; žák měl od učitele býti jmenován jen svým jménem a příjmením, ne jinak, a nikterakž neměl býti urážen slovy nezdvořilými.²⁾ Již v nejstarších pravidlech, domněle pražských (1560—1561), jest učitelům rozkaz, aby s žáky mluvili vždy spíš laskavě, nežli aby na ně pouštěli hrůzu; ale laskavost nechtěj přebíhati v důvěrnost.³⁾ Tato zásada převzata v definitivní pravidla jesuitských škol (Ratio), kdež čteme kromě toho ještě, aby nebyl učitel k jednomu žákovi důvěrnější nežli k druhému, aby mimo školu mluvil s nimi jen krátce a na místě otevřeném, na dvoře, před vraty a kdekolivěk, jenom ne po straně.⁴⁾ Tím jesuité patrně chtěli svému obcování s žáky dáti mimo laskavost ráz jakés nepokrytosti, přímosti bez faleš a tajnůstkářstva, což, hledíme-li k nařízenému tajnému donášení, nemohlo než na oko býti.

Stran provinění žákovského, jež mělo k skutečnému potrestání vésti, byla všude zásada, aby učitel sám vyšetřoval vinu a podle ní trest ukládal. Jesuité však měli k té zásadě velmi moudrý dodatek, aby u vyšetřování nebyl učitel přílišný, ba aby, kde to lze učiniti beze škody, činil se raději nevěda a nevida, oko přimhuje.⁵⁾ Tuto výbornou radu četli jsme také v protestantském řádě saském z r. 1580, obmezenu na viny malé: kdyby chlapec málo přečinil, učitel dělej, jako bys neviděl, ale u vhodný čas přece naznač žákovi, že o vině jeho víš, a že se ti nelíbí.⁶⁾ Zlatá slova. Nejsou věru nejlepší učitelé ti, kteří pro malíčkost kde jakou zavádějí obšírná jednání disciplinární.

Žák v chybě a u vině popadený na všech školách přijal nejprv *signum*, znamení hanby, jež začasť již svou podobou oznamovalo způsob žákova provinění.

Signum samo o sobě mohlo býti trestem, ale obyčejněji následoval trest teprv, když žák z toho signa měl se vypláceti. To vyplácení byl vlastní trest. Nebylo v těch příčinách nic stejného, zvyky byly rozmanité. Na slezské škole Trotzenedorfův v Goldberce (od r. 1531) bylo *signum* mrzutý trest: byla to lýra nebo housličky, zhotovené od kováře, byl to dřevěný *asinus* veliký kolem hrdla;⁷⁾

¹⁾ Becker. *Chronica eines fahrend. Schül.* 158.

²⁾ *Monum. Germ. paedag.* V. 397.

³⁾ *Tamž.* II. 162.

⁴⁾ *Tamž.* V. 399.

⁵⁾ *Monum. Germ. paedag.* V. 397.

⁶⁾ Vormbaum *Schulordngen.* I. 276.

⁷⁾ Raumer. *Gesch. d. Paedag.* I. 219.

byly to tedy nějaké těžké nástroje, které tlačily, bolely. Jinde na školách byl asinus nějaká komická vyřezávaná nebo malovaná figura, k níž nebo pod níž se žák postavil; pochybujeme, že by to bylo plastické nějaké tělo, na něž žáku bylo vyléztí a vsednutí.¹⁾ Obyčejně však byla všelikterá signa tabulky, jež zavěšovaly se provinilci na prsa. V Jeně dle řádu z r. 1573 měli zvláštní signum těm žákům, kteří přišli pozdě, kteří nezdravili, při výkladech školních spali, na ulici se nechovali dobře, ruce v kapse drželi, křičeli. To znamení slulo signum rusticitatis seu incuriae, znak sedlských mravů a nezdravosti. Druhé signum bylo emendationis; to dáváno těm, kteří neuměli lekcí, kteří napovídali jiným; jiné signum bylo germanice locutionis, to těm, kteří místo latinou mluvili mateřštinou.²⁾

Nejobyčejnější asinus nebo také lupus v školách středoevropských býval pouhý záznam, že ten a ten žák dopustil se nějaké viny; při tom možno, že tabulku starý vinník podával na krk vinníku novému, až se dostala na posledního, pak v témž dni jednou četl se lupus (lupus legitur), a vinníci podstupovali tresty.³⁾

U nás v Čechách také rozmanité druhy trestných znaků bývaly jako jinde. Někde hovoří se o věnci slaměném, což signum velmi výmluvné; jinde je řeč o tom, že nedbalec bude „seděti pod oslem“;⁴⁾ v Kolínově řádě dáván osel pro české mluvení místo latinského; ten osel od jednoho žáka po pořádku šel k druhému, až u některého uvízl; čtení a vyplacení osla, což u nás zváno „soud o v oslu“, konal se v škole Kolínově dvakrát denně, prve nežby pacholata k obědu nebo k večeři byla puštěna.⁵⁾

Kodicill mezi signy uvádí osla, jenž dáván tomu, kdo hovořil česky; druhé signum byl mu Turek, jehož dostávali, kdo mluvili latinou nevhodnou, barbarskou, zastaralou; na třetím signum byla svině; ta dávána neslušně, nemravně hovořícím.⁶⁾ Na katedrálné škole v Olomouci měl „korycaeus“ čten býti v pátek, a osel dáván denně těm, kdo neuměli.⁷⁾ U jezuitů bylo signum (lupus neb asinus) nějaká posměšná medaile nebo peníz, jež sobě žák musil sám přivěsiti. Dáváno signum jako jinde pro řeč mateřskou, pro nedbalost a nějakou neslušnost; vinník podával jeden druhému signum; na kom uvízl o večer posléz, ráno musil si trestem signum vyplatiti. Ostatní, jichž rukama signum prošlo, vyvázli bez trestu.⁸⁾

Vyplacení osla nebo jiného signa dělo se nestejně: za trest ukládáno buď něco opisovati, neb učiti se něčemu na paměť, nebo

¹⁾ Jak myslí Kriegk. D. Deutsch. Bürgerth. II. 105.

²⁾ Ratio administrand. schol. trivial. Jenae. Univ. knih. 3. D. 41.

³⁾ Monum. Germ. paedag. I. 548.

⁴⁾ V starých zpěvech ferošovských. Posel z Budč. XX. 234.

⁵⁾ Kolínův řád. 26. F. 18. mus.

⁶⁾ Ordo Codicill. 100. 101.

⁷⁾ Věstoik Spol. Nauk. 1898. XV. F. Jan Novák.

⁸⁾ Monum. Germ. paedag. II. 160.

některým penízem zaplatiti, nebo konečně vyplácelo se ranami, bitím. V Jeně byl trest za signum recitovati některý Ciceronův list nebo naučiti se osmi veršům Virgilia.¹⁾ U nás Kolín chtěl za osla u menších žáků metlu, u větších jeden peníz.²⁾ V katedrální škole olomoucké byl na trest učiti se nebo recitovati jako v Jeně, ale bití udělováno též. U jezuitů osel vyplácen ráno dvěma ranami, ale raděno také k písemným pokutám.³⁾

Při výplatě signa i mimo signum uvádějí se ještě také tyto pokuty: žák odsouzen seděti na zemi; byl-li domestik, poručili mu spáti na zemi před komorou.⁴⁾ Státi bylo též trestem, zvláště státi „pod komínem“; jezuité odsuzovali začasť i ke klečení; nedbalec musil kleče recitovati úlohu s žáky ostatními.⁵⁾

Do karceru či do vězení žáci leckde odsuzováni; pražští žáci při pohoršlivých provinách mohli se dostati též do universitního karceru, jemuž říkáno kurník. Trest vyloučení ze školy byl možný, ale užíváno ho z míry řídko. Roku 1615 rektor universitní hrozí žákům školy jindřichské pokutou „ven ze školy vyhnání“⁶⁾ (poena excommunicationis), ale nevyhnali nikoho. Kodiceil chtěl, aby ze školy hnáni byli tuláci, poběhlci, lenoši, slidiči (stelliones) a zarputilci;⁷⁾ po něm skoro stejně tak jezuité, dle svojí „Ratio“ chtěli vylučovati ze školy ty, kteří by se vzpírali bití, nebo vynechávali zhusta školu, nebo zhola nic neprospívali. Ale vyloučení samo budiž na úvaze jezuitského rektora;⁸⁾ tedy opatrně.

Nejoblíbenější všech trestů bývalo bití, pardus, či, jak tomu též říkali, šilink.⁹⁾ To byl paedagogický prostředek na všech školách bez výjimky po vší Evropě oblíbený. Byl starodávné dědictví paedagogův, dobře zkušené a osvědčené. Hůl byla znakem učitele antického, středověkého, ba panství její trvalo do nedávna. S tímto znakem, jako by čestným přívlastkem, chodívali učitelé středověcí i veřejně na slavnosti,¹⁰⁾ a hůl v rukou učitelových jakožto znamení stavu dostala se i na pečeť školní;¹¹⁾ v našem nejstarším vyobrazení legendy o sv. Václavu drží kněžský učitel nad sv. Václavem, svým žákem, pořádnou metlu¹²⁾ stejně jako několik set

¹⁾ Ratio administr. schol. trivial. 1573.

²⁾ Řád Kolín. 26. F. 18. v tiscích mus. Česk.

³⁾ Řád z r. 1560. Monum. Germ. paed. II. 160. V. 397.

⁴⁾ Takové tresty nejprv shledali jsme v řádě Trotzendorfově vytiště. 1548.

⁵⁾ Řád školní, snad pražský z r. 1560. Monum. Germ. paedag. II. 167.

⁶⁾ Arch. zemsk. Acta rectorat. 170.

⁷⁾ Codicill. Ordo studior. 1586. 76.

⁸⁾ Ratio v Monum. Germ. paed. V. 368.

⁹⁾ Šilink takto byl peníz, platil za 7½ krejcaru nebo 3 groše a půl druh. denáru. Dle nordhausenského řádu z roku 1583 šilink bylo bití nepočítaných ran. Vormbaum. Schulordn. I. 389.

¹⁰⁾ Monum. Germ. paedag. I. XXIX.

¹¹⁾ Janssen. Gesch. d. d. Volk. I. 69.

¹²⁾ Arch. Pam. X. 102.

let potom v XVII. věku na tisknutých obrázcích svěťští učitelé držívali metlu nebo hůl, aby bylo znáti, že jsou to učitelé.¹⁾ Silné a tvrdé plémě sneslo tvrdou kázeň a bázeň. Zásadu oznámil dobře Jiřík Závěta ve své škole dvorské (Schola aulica); prý dítě mistru školnímu se poroučí, tu „místo rozkoše a hry v ustavičném strachu zůstává a když se učití má, nevelmi rádo toho činí; . . . těžké správce jho!“²⁾ Metlou to jho činěno snesitedlnějším. Rázněji propověděl své o tom přesvědčení arcibiskup upsalský Olav Magnus r. 1555 řka,³⁾ že i synové knížat musí býti pod ferulí, musí býti hnáni jako litá zvířata bičem, jako ostruhou koně.

I Komenský schvaloval bití, ale což znamenitý to byl pokrok v myšlénce našeho paedagoga, dovoľoval-li „konati kázeň“ (bití) jen o mravy a ne o studia; Komenskému pro neumění žák nemá býti bit; má spíš dostati sladkého léku, aby nepřišla do něho nechť větš; bit ať jest pro nemrav, závist, lenost, pýchu a „soběbrdství“.⁴⁾ Ale před Komenským i po něm učitelé bijeli po všecko všudy.

Všickni učitelé měli právo pardusu; i soukromní praeceptorí urozené žáky své bili; byl prý důkladně bit císař Maxmilián v mladém věku od praeceptorů svých rovně jako náš mistr Matiaš Burda (Borbonius) roku 1596 svého žáka Jana z Vartemberka v Basileji z pohnuté žluči tak zbil, až se to oběma nelíbilo: chlapec reptal, a Borbonius si v denník zapsal povzdech: „Pane Ježíši, dej jemu i mně zdravou mysl, abych dobře vychovával, a on aby se podvoľoval bez reptání.“⁵⁾

Učitelské právo pardusu však obecně a bez výjimky dotýkalo se menších žáků; žáci nejstarší, zvláště primáni, na některých školách bývali z bití vylučováni.⁶⁾

Abý mírně bijeli, k tomu učitelé bývali ode dávna napomináni. V XV. století na příklad řád školy svatoštěpánské ve Vídni radí, aby žáci nedostali víc ran metlou nežli šest neb osm; do hlavy aby se netloukli, pěstmi aby jich učitel nepral; je-li vina větší, ať vznese se od učitelů na mistra školního, aby trest vykonán byl v jeho přítomnosti.⁷⁾ Tedy již v XV. století kázána opatrnost.

Počátkem století následujícího (r. 1509) psána v jednom řadě německém⁸⁾ moudrá zásada, aby učitel tuze nebil, žeť to uráží

¹⁾ Winter. Děj. kroje. Obrázek č. 190.

²⁾ Schola aulica. 2.

³⁾ Historia de gentib. septentrionalib. Auct. Olao Magno Gotho archiepisc. Upsalensi. 531.

⁴⁾ Komenský. Didactica. magn. Šmaha. 229.

⁵⁾ Max Dvořák. Dva denníky Dra. Mat. Borbonia 45. Ut morem gerat sine murure.

⁶⁾ Sturmius chtěl, aby primáni a sekundáni nepodlehali metle. Schmid Gesch. d. Erzieh. II. 356.

⁷⁾ Hormayr. Wien. V. CLXXXII

⁸⁾ Thomas Pentzelt, Vydensis magister. Modus studendi. Lipský tisk. Univ. knih. 5. H. 79.

a žáky proti učení a škole zatvrzuje; spíš ať hoši rozdělují se dle letory, a podle toho nechť s nimi se zachází. To zní věru moderně.

Opíraje se o španělského humanistu a paedagoga Vivesa,¹⁾ německý své doby nejznamenitější učitel Jan Sturm v Štrassburce tvrdí, že bití žáků jest nutné, ale že přece lépe působiti mírným slovem nežli ranami, a že učitel, jenž bije rád, od školy by měl býti odehnán. Při tom zcela správně míní, že by domov, rodiče měli škole u výchově žactva pomáhati; je-li hoch bit, nechť otec jest spokojen.²⁾

Takové zásady přecházejí po Sturmovi do všech školních řádů XVI. století. Krakovský řád míní, aby kázeň školská neuzívala metly nesmírné, než aby byla vždy střídliha a vinám přiměřena.³⁾ Na konci řečeného století (r. 1596) v řádě brunšvickém ukládá se učitelům severitas sine crudelitate, lenitas sine indulgentia, přísnost bez krutosti, mírnost bez odpuštění.⁴⁾

Tytéž myšlenky a zásady chovají v sobě i naše české řady školní. Kodiceilův, nařízený všem školám v království a pokud bylo lze i v markrabství Moravském, chce, aby při kázni a trestání provinilec vzdálena byla nadutá rvavost a zuřivě mysli vzbouřeni; spíš nechť jeví se přísnost ve tváři nežli v ruce učitele, jenž má býti dobrotivý otec nadání žákovského. Kodiceil již v první třídě učitelé odporučuje, aby řídil se věkem a přirozeností žákovou, aby nebyl tvrd, aby snažil se víc pořízovati lichotkami, sliby, přemlouváním nežli bázni, křikem, nadávkou a ranami.⁵⁾

Po Kodiceilovi dlouholetý rektor Pražské university, mistr Bacháček z Naumětic, byl přesvědčen, že „metličkou mladým dítkám kosti se nepolámí,“ ale dodal r. 1607 v listě svém k Adamovi Zapskému, že se musí při tom střídmost zachovati.⁶⁾ Naposled i školní řád vzorné školy, v samé universitě zřízené, drží v sobě rozkaz učitelům, aby v napomínání a bití nebývali ani nedbanliví ani krutí.⁷⁾

Také při výchově dětí českobratrských bývalo bití, ale již v té staré době, kdy hospodář sám učival a vzdělával, zakazováno mu z náhlosti a ze zlosti náramně trestati pěstí, za vrch (hlavy), kyjem. Jen metlou měli trestati.⁸⁾ V školském řádě bratří novokřtěnských

¹⁾ Juan Luis Vives († 1540), hlavní jeho spisy Latin. linguae exercitatio 1528; De disciplinis 1531. Z jesuitského řádu nevyšel, jak čteme v Ottově Slov. Nauč. v článku Gymnasia.

²⁾ Sturm; Opuscula omnia, vydání Hallbaurovo. 93. De litter. ludis recte aperiend. Kückelhahn. Joh. Sturm. 92—94.

³⁾ Muczkowski. Zabytki z dzejów. C. L.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. I. LXXVIII

⁵⁾ Ordo Codicill. 77.

⁶⁾ Dvorský. Paměti o šk. č. 512.

⁷⁾ Voigt. Acta litter. I. 324.

⁸⁾ Ze sněm. bratr. ve Výb. liter. II. 1419 a násl. Zoubek. Bes. učit. XV. 35.

v Němčicích, kdež pro správu a výchovu malinkých dětí byla podle školního mistra též školní matka, oběma zapovídá se tvrdost v trestání, bítí přes hlavu, ústa; však bítí nutno; školní matka smí narezati pardus i malým chlapcům; větší tresty dějtež se z porady učitelské a provedeny buďtež ne v koutku, než přede všemi žáky pro strach.¹⁾

Jesuité přijali bítí za paedagogický prostředek hned nejstaršími pravidly školskými.²⁾ O bítí nařizeno již v řádě pražském, jenž vznikl s jezuitskou školou pražskou asi zároveň a připisuje se Kanisiovi. Radí se učitelé jezuitskému, aby při trestání byl mírný, laskavý a nikterak nepřekročoval nařizený dovolený největší počet ran, totiž šest. Pro menší provinu stačí ran méně; kdo na příklad neuměl dobře lekcí, ať přijme ránu jednu, kdo neuměl zhola nic, dvě; kdo by neuměl po druhé zhola nic, ten ovšem musí trestán býti trestem tužším. Žákovi nemělo ukládati se, aby bitím trestal spolužáka, ale to je psáno, že žáci povinni jsou spolužáka při tužším bítí držeti v škamně.³⁾ Lehčí a příkřejší pardus měl odbyt býti před vyučováním, aby nebylo vytrhování; nutno li však, lze bítí kdykolivěk.

Těžší trest byl u jezuitů korektura. Té podlehl žák jen schválením praefektovým. Korektura bylo mrskání, jehož dostati se mělo žákovi od člověka, jenž nebyl z řádu jezuitského. Slul korektor, biřic. Žák položen v škamně, spolužáci drželi, a biřic bil. Tento způsob někdo chválí,⁴⁾ jiný haní. Onen vidí v něm zvláštní paedagogickou opatrnost, při níž mezi učitelem a žákem zůstává jistá slušná vzdálenost. Ta pochvala padá úvahou, že směl-li dáti jezuitský učitel vlastní rukou šest ran, to přišel s žákem v styk stejně tak blízounký, jako kdyby při korekci mu dal ran víc.

Že žáci trestance drželi, to vykládá se za obzvláštní surovost jezuitské paedagogiky. Ale neprávem potud, že by to byla paedagogika jezuitův. Na všech všudy protestantských školách ten zvyk byl, nikoli jen u jezuitů.

V Praze zavedli si jesuité biřice nebo korektora výslovně podle „zvyku římského“ již ve čtvrtém roce zdejšího pobytu; zvolili k tomu nějakého krejčího; ale odstranili ho z té práce zase, protože rodiče za hanebné to měli, aby děti jejich od „sprostšího“ člověka měly bity býti, a žáci prý sami na tom stáli, aby je mrskal magister.⁵⁾ Nalézáme však biřice i v definitivním školním řádě jezuitském, v pověstné Ratio.⁶⁾

¹⁾ D'Elvert. Gesch. d. Schulanst. 469.

²⁾ Monum. Germ. paedag. II. 64.

³⁾ Tamž. II. 159.

⁴⁾ Paulsen. Gesch. d. gel. Unterr. I. 429.

⁵⁾ Schmidl. Hist. S. J. I 135. 1559. V Diarium kolleijním na Strahově jest r. 1560 zápis o tom, kterak s bývalým korektorem sjednána smlouva o jinou školskou práci, „ut visitaret scholas“. Za to měl týdně 3 groše bíl. a stravu.

⁶⁾ Monum. Germ. paedag. V. 368.

Kdo se u jezuitů bití vzpírali, mohli býti přinuceni, ale jen, může-li se to státi bezpečně: „si tuto possint“. Slovo „tuto“ jesuité sami vykládají, bylo-li by bez pohoršení, tož prý má žák nucen býti. Jiní však vykládají, bylo-li by bez nebezpečí pro jesuity.¹⁾ Tento výklad bude zajisté správnější.

Na některých školách měl pardus svoje ceremonie. Učitel chtíval, aby žák metlu sobě přinesl sám a po kázni aby poděkoval, neboť „hněvati se pro šilink, jest obyčej zlý.“²⁾ Některým paedagogům překážel při pardusu ten obyčejný způsob, že žák, mrskán jsa, zůstával v škamně. Štralsundský řád školní z r. 1591 mnil nápravu toho způsobiti rozkazem, aby žák k bití položen byl na zem na nějaké šaty, tím prý, když házejí sebou a zmitají, neublíží sobě snadno jako v škamně.³⁾

Přes všechny rady a zákazy od starodávna učitelé mívali pověst, že jsou zuřivci, s žáky že se katují nemírně a rádi. Již antický Xenophon uvádí zuřivého učitele jako typus. V klerikálné škole prvního středověku bývali žáci zuřivě taháni za vlasy, za uši a políčkováni.⁴⁾ Náš nejstarší historik Kosmas hovoří o příkřem školníkoví (saevus magister), jenž sápe se na žáka.⁵⁾ Ku konci středověku Rudolf Agricola († 1485), humanista německý z nejprvnějších, byl přesvědčen, že škola je vězení, v němž ran, slz a vytí bez konce.⁶⁾ Právě do časů Agrikolových náleží zpráva Butzbachova, že, jsa na škole v Miltenberce, byl od učitele svlečen do naha, přivázán a bit tuze, při čemž spolužáci musili zpívat. Na veliký nárek matčin byl pak učitel od školy odpuzen.⁷⁾ Luther byl prý za jedině dopoledne patnáctkrát bit.⁸⁾

Slavný Erasmus Rotterdamský na počátku XVI. věku tepe učitele pro jich nadutost, jež vychází z krutosti. Jim samým prý se zdá, že jsou přední mezi všemi lidmi, „když množství to své bázlivé hrozným obličejem a hlasem straší, když lopatkami, metlami a bičí velmi mrskají bídně.“⁹⁾

Bezpochyby z takových a podobných řečí, jako je tato Erasmove, usuzuje se, že humanisté přinesli do škol stran bití úlevu, míru. Ale soud nesprávný.¹⁰⁾ Vysvítá z určitých zpráv, že bylo čini

¹⁾ Kelle. Jesuitengymnasien. 231.

²⁾ Kazatel domovní. Konečného. Z r. 1618.

³⁾ Janssen. Culturzustand. 58.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. I. XXIX.

⁵⁾ Cosmas. Chronic. III. 62.

⁶⁾ Raumer. Gesch. d. Paedag. I. 78.

⁷⁾ Becker. Chron. eines fahrend. Schül. 7.

⁸⁾ Monum. Germ. paedag. VII. 411. O surovém zacházení s žáky v Němcích viz také Kaemel Gesch. d. Schulwes. 196.

⁹⁾ Chvála bláznovství. Přek. Rehoře Hrubého z Jelení. Rukopis univ. knih. fol. 166. Srovn. Geiger. Renaissance u. Humanis. (v Onckenově Gesch. II. 40). tu tvrdí se že hrozně bití, o němž Erasmus vypravuje, musilo na onen čas býti pro zkažené bacchanty a mendiky.

¹⁰⁾ Soudí tak na př. Schmid v Gesch. d. Erzieh. 122.

dál hůře. Zakazuje-li školní řád nordhausenský z roku 1580, aby učitel netloukl žáka knihou do tváře, aby po něm nešlapal,¹⁾ zakazuje-li řád saský z r. 1580, aby kantor v kostele netloukl žáky holí přes hlavu:²⁾ takový zákaz mluví řečí až příliš jasnou a dokazuje, že humanismus nepřinesl německým učitelům jemnosti.

Že byly výjimky mezi učiteli, rozumí se, ale to přec významno, kterak všeobecně znějí souvěkoveč výtky a žaloby do učitelstva. V polovici XVI století biskup olomoucký Marek Khuen míní (r. 1563 v řadě školním),³⁾ že by nebylo potřebí oné krutosti a hrůzy, jimiž školy jsou naplněny; jest potřebí mírnosti, aby žáci nebáli se učitele jako kata, zvlášť v našem věku (dí biskup), kdy ve školách víc se bitím než slovy dokazuje (ubi verberibus fere plus quam verbis proficitur).

Na počátku století XVII. doktor Guarinonius, lékař při Rudolfově dvoře v Praze, o krutosti učitelské napsal soudy a zprávy přímo hrozně. Prý je dobře, aby děti od sedmého roku byly posílány do školy, kdež svou bujarost vážností a strachem z metly jako hříbátka po některou část dne skrocejí, ale kolik tisíc dětí dobrých a zbožných lidí, vyšších i nižších stavů tyranskou zuřivostí hrubých, nezbedných, neotesaných mistrů školních se kazí, ničí a vháň do nezdraví i do smrti předčasně! Kolik je rodičů, že byli zbaveni takovými učiteli svých milých něžných dětí ukrutně a nenadále, a to cestou i prostředky, že jich sami ani dobře nepozorují a nevědí. A to se děje zvláště a zhusta na městských školách praeabendních a trivialních, od učitelů, kteří učí psátí a počítati, k nimž nejmladší žáci se posílají, od lidí hrubých, zlomyslných, nezvedených, kteří nevědí, kteraká je povaha dětí. Bez míry a pořádku, bez vtipu a rozumu hrubými slovy a ranami mučí děti strachem stálým a zbytečným. „Vždyť já sám“, dí Guarinonius, „mohu o tom podati důkazy, neboť jsem byl od jednoho (učitele) takového důtkami, ze tří kožených, tlustých, řezavých pramenů spletenými, ne jednou, dvakrát, desetkrát nebo dvacetkrát, ale dobře víc než padesátkrát ve svém sedmém a osmém roce tak bičován, že mi hluboké díry do masa byly vbity a z mojí košile, z rozsekaného masa a ze ssedlé krvi placka se stala spečená; ani choditi jsem nemohl ani seděti, čehož znamení a jizvy do dneška na svém těle nosím. A to se mi stalo jen proto, že jsem pozdě vstával a nerad do školy šel“.⁴⁾

K tomu připojuje rozhněvaný doktor vzpomínku, že Římané kdys jednoho takového učitele nazvali Plagosum a Vulnerarium, t. j. bijcem a vrahem;⁵⁾ takoví prý nekazí mládež jen na těle, ale

¹⁾ Vormbau'n. Schulordngen I. 380.

²⁾ Tamž. I. 256.

³⁾ Dr. Jan Novák. Věstník Spol. Nánk. 1898. XV. 5.

⁴⁾ Hippolit Guarinonius. Grewel der Verwüstung. (r. 1610) 244. 247.

⁵⁾ Wundenhauer und Mörder. Tak překládá Guarinonius I. c.

zhusta i na dnehu; a při tom jich bití což to nestydatost, že ve školách, kde jsou chlapei s děvčaty pospolu, takoví pedanti bijíce odkrývají chlapce před děvčaty a děvčata bít po nahém těle před chlapci! Některému jest to i pobídkou, že pak sám svede mládež k nepravosti, jakož takové dva nestydaté pedanty, skrze něž mravní zkázu vzala, Římané svého času z města vyhnali. „Kéž by Báh dal“, Guarinonius volá na konec, „aby totéž učinili moudří konšelé ve svých městech.“

Z Guarinonova líčení nevysvítá, kde sbíral k svým těžkým odsudkům zkušenosti, v Čechách-li či jinde. Ale jsou nácky o českých učitelích též takové. Náš kazatel Rešel († 1562) rázným svým způsobem píše o neučených školních mistrech, že vždycky jen napořád všecy mrskají, buď platno nebo neplatno, avšak podle onoho přísloví: „Žádný víc bitím nezíská jako fezn'ci. Neboť ti, když dobytčete do vůle se natepou a natlukou, potom maso i kůži prodají“. Na konec volá učitelům: „Protož zavěs blázna i s cepem jeho na hřebík a vezmi za to do rukou svých křesťanský katechismus a tím uč, veď, tresci čeládku svou!“¹⁾ Satira z roku 1585 zve všecy učitele „brubými Jany“.²⁾

V Zrcadle světa, vydaném r. 1598 od Jakuba Mollera, čteme, že učitelové a praeceptores jsou zuřiví a netrefní, ukrutně s dítkami, sobě svěřenými, nakládají, nemírným trestáním, mrskáním a bitím, se s nimi katují, od učení je odrážejí a na zdraví jim škodí.

Naposled i Komenský líčí školy že jsou plny křiku, ran, pruhů. „Zajisté pěst, rafie, ferule, metla na líci, na lebu, na hřbetě, pod sedadly se octla, až krvavou cedili a téměř napořád pruhů, šráků, modřin, mozolů plní byli.“ Proto mnozí z žáků zutikali.³⁾

K těmto obecným hlasům na doklad najdeš v městě českém kde kterém ob čas officiály, že byli od konšelů pro nemírné bítí napomináni. Přivádíme jen, kterak r. 1597 v Hoře povolán mistr Jan Hubecius Čáslavský, vicerektor, se všemi svými kollegy do rady, kdež jim vyčten nezpůsob ten a neřád, že nemírným a nenáležitým trestáním k mládeži, zvláště k dítkám zdejší, se přikračuje, a místo m tly se pohlavkují a políčkují.⁴⁾ V téže Kutné Hoře roku 1584 Abraham Kofrle žaloval, že sukcentor syna jeho vzav za vrch zbil, až mu téměř oko vyrazil. Proti tomu sukcentor nejmenovaný vymlouval se, že neví, kterak se přihodilo; snad prý se nějak o lavici uhodil.⁵⁾

¹⁾ Rešel. Kniha Jes. Sirach. 40. Vydání r. 1574.

²⁾ Rozmlouv. sv. Petra s Pánem. Konr. Hosa.

³⁾ Didactica mag. Šmaha. 229; Bílý. Labyriuth. Komensk. X.

⁴⁾ Arch. Kutnoh. Opisy v zemsk. arch. Též v Nováckově Listáři o škol. kutnoh. 55.

⁵⁾ Listář Nováckův 34.

V universitní knize z r. 1559¹⁾ jest hned na prvním listě žaloba Jana Brzobohatého, měšťana Nového města Pražského, že bakalář svatoštěpánský, Václav Kolumbus jeho synky zbil hrubě. Nejsurovější pardus pražský, jemuž život žákův propadl, přihodil se na škole sv. Vojtěcha v Podskalí r. 1615.²⁾ Zbitý chlapec byl Přemysl, synek Daniele a Regny Jehlové z Podhorštejna; byl na škole expendentem pod správou bakaláře Jakuba Bydžovského. O chlapcově zbití nekřesťanském svědectví v universitě vydává očitý svědek žák Flaška z Podskalí. Prý bakalář kázal domestikům vstávat, aby mu říkali, čemu se kdo naučil. Naposledy vstal Přemyslíček, četl na českých evangeliích a když neuměl asi tři slov, bakalář strčil ho od sebe rukou a kázal mu zouti kalhoty; dva mendici chlapce mu držeti musili. Bakalář dával mu pardus, jenž „byl předce hrubý“, a když on Přemyslíček křičel a prosil velmi, aby ho bakalář nemrskal, tedy Josef z Veselí, jeden z mendiků, který ho držel, ven z světnice utekl, plakal a nepřišel do školy, až z latiny šli. V tom se druhému mendikovi Přemyslíček vytrhl, padl na roh kamen vzadu na pateř, potom bakalář asi dvakrát ještě metlou jej udeřil. Přemysl chodil do školy asi čtyři neděle, „vždycky jakýsi tichý byl, až se potom složil.“ Matka pak žalovala bakaláře, že syna Přemyslava nekřesťanský novými metlami mrskal a když se bránil, na něj nohama šlapal a natahovati dal; po zmrskání jej odstrčil, takže na roh kamen na pateř přišel a jednu kůstku a kost v žebře si zlámal, takže ta kůstka ohnila, i ty rány ohnily; barvíři (chirurgové) že o chlapci pochybují. Co se bakaláři stalo, není v knize.

Jan Artopaeus, jsa roku 1612 učitelem u sv. Martina v Praze, tak zlostně tloukl, že rána jedna veliká dopadla na chlapce jiného nevinného, podál stojícího. Otec jeho žaloval v universitě do Artopaea, mistři prudkého bakaláře citovali, ale pedell ho nemohl najíti nikde.³⁾

Mezi učiteli, kteří nesmírně bili, najdeš i praeceptory, od universit do soukromých domů za vychovatele podané. Uvádíme jen Fabiana Ripana, jenž r. 1602 syny Václava Radnického ze Zboře, s nimiž byl na studium v Lipště, nenáležitě pral a nad to ještě na kolik neděl zavřel je do pokoje. Z university mu důtku vzkázali s připomenutím, kdyby ti žáci měli jako u vězení zůstávati, že by nebylo potřebí jich ven ze země posílati, v Praze že by to bylo lacinější.⁴⁾ O praeceptorích soukromých, kteří pro bdilost rodičů nesměli se odvážiti žáka bítí nemírně, vypravuje ze své zkušenosti Guarinonius (roku 1610), že falešnými žalobami naváděli školního

¹⁾ Rukop. bibl. Lobkovic. v Praze č. 300.

²⁾ A act. koll. Nazaretské fol. 101 v arch. zemsk. jest psán rok 1614. V Act. rectoratus fol. 176 téhož archivu jest rok 1615.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b 153

⁴⁾ Arch. zems. Oekonom. 14. 160. Arch. univ. A. 47. 506.

mistra, k němuž žáci na některé učení docházeli, aby je bil a jim pořádně přiložil.¹⁾

Proti nechutným bječům učitelským stáli stejně nechutní slabí rodiče, kteří ihned o to byli vzhůru, když učitel nezbedného chlapce jejich dotekl se jen poněkud. Dobíhali do školy s nadávkami a, bylo-li lze, vybravše děti ze školy veřejné, dávali je raději do školy pokoutné. Sčezovalť sobě správce školy kouřimské Simeon Polický r. 1584 konšelům, že mnozí „když pro háké vejstupky jich dítky trestceme,“ k učení je odsílají k sousedovi bakaláři Laurinovi Sedlčanskému. „Kterakž tehdy,“ ptá se Polický konšelů, „souditi račte, prosím, mládež my, jsouc nyní více k zlému než k dobrému nakloněna, bez trestání v kázni a bázni zdržeti moci budeme? Nikoli!“²⁾

O nedůtklivosti rodičů stran spravedlivého pardusa od leckud jsou dochované zprávy. Pro příklad tato. V Hoře Kutné roku 1549 Beneš branný měl dva synky v škole vysokostelské. Jeden z nich byl nezbeda; úředníci mince naň žalovali pro házení sněhových koulí do šmiten. Toho chlapce tedy bakalář sbil; při tom nebo před tím zářek ten ve škole utrlh nohu od štoky, a těžký ten stál převrhl; při tom se uhořel mezi oči. Otec tuto ránu připočetl k učitelovu trestání a po některém hádání a hrubém dopisování žaloval učitele soudně. Konšelé rozhodli, že bakalář chlapce trestal pro neposlušnosti a nešlechtnost, a to že mu málo škodí; metlou že kosti nezlámal, a že jest hodné takové zoufalé z mládež trestati. Při tom učitelu poručili, aby branného chlapce oba, jež byl ze školy v první zlosti vyhnal, zase přijal, že škola jeho není; také jemu a jeho kolegům konšelé důtklivě poradili, aby rozhněvající se, nemrskali nenáležitě a „trest aby pokutu nepřevyšoval.“³⁾

V Rakovnici r. 1598 urozeného Václava Chotka z Chočkova, hejtmana krajského, synek Václav nalhal svému panu otci, že byl ve škole tak bit, až dvě metly o něho zmrskány. Tedy i lži byla nedůtklivost rodičů vzněcována. Rozumí se, že pan Chotek byl všecek od sebe; chtěl, aby bakalář Šebestián Remerus Nepomucký byl vězením ujištěn, že ho bude soudně stíhati pro nenáležitě, nevážně a lehkomyšlně zmrskání. Bakalář odpověděl písemně, že stran své nevinny odvolává se na všechny, kteříž chodí do školy nebo v ní zůstávají. „Já netoliko nemrskal jsem jeho nikdy, ale raději jemu jsem chlácholil, chtěje tudy mladý vtíp jeho posílniti, leč bych tím provinil, jiného nevím.“ A konšelé hejtmanu krajskému, mocnému pánovi, odepsali, že nemohou bakaláře za vinného položití, a ujistit se ním nemohou, an jurisdikce jejich nepřislouží, náležeje k správě rektora universitního.⁴⁾

¹⁾ Hippol. Guarinonius. Grewel der Verwüst. 1610. 247.

²⁾ Schulz. Č. Č. Mus. LXXI/I. V. 21.

³⁾ Šimek. Arch. Pam. XVI. 293.

⁴⁾ Arch. rakovnic. lit. E. Kopíál 1598. Pondělí po Judica.

Zlostní otcové pro zbití svých dětí přibíhali do školy, a nečekajíce žádných soudů, učiteli rány opláceli ranami. Tak r. 1559 Václav Šrkle kyjem prorazil hlavu barborskému bakaláři Janovi v Hofe za to, že mu ztrestal synka.¹⁾ Leckterés učitelů bítí, o němž svrchu již položeno, bude mít asi první podnět takový.

Ještě jedna věc mimo neuvážlivé bítí budí v staré škole nechut. V paedagogické praxi trestné stará škola činvala mezi žáky rozdíly. I v městských školách, kde mezi chlapci co do rodu a původu nebylo valných rozdílů, učitel některý přece zacházel s dítětem městského patricia lépe a šetrněji nežli s chlapcem venkovským, nercili s mendikem. Souvěkovci to postřehli, že učitelé nejsou stejní ke všem žákům, jedny zanedbávající, druhým lichotíce, a vložili to tím, že učitelé jsou darů přijímači.²⁾

U jezuitů ve škole bylo k vyvýšování jedněch žáků nad druhé příležitosti víc, neboť k nim chodilo mnoho šlechtických dětí, a urozenec v oněch dobách vůbec platil za víc než jiný člověk neurozený. Zcela moudře sice jezuitské pravidlo kázalo, učitel chovej se ke všem žákům stejně, professor nepohrdej žádným, dbej o pokrok chudých stejně dobře jako bohatých.³⁾ Ale v skutku bývalo jinak; rozdíly činěny zřejmě, na rod se hledělo.⁴⁾ Již to mluví, že šlechtičtí chlapci mívali ve škole pohodlnější lavice;⁵⁾ dle nejstaršího školního řádu z r. 1561 i v kostele mívali nobiles svá sedadla po levici, aby nemusili sedati s ostatními.⁶⁾ Když v Jindřichově Hradci uváděn do jezuitské školy mladý pán, dělo se to slavnostně, a trubač při té „introdukci musicistroval.“⁷⁾

Z takových všelikterých předností musila se sama sebou vyvinouti neovná trestní a jiná všechna disciplína, na kterouž ukazoval již za onoho času oprávněný jezuita Pontanus zevrubně. Známe z pozdější doby (z r. 1685), kdy jezuité, jsouce téměř bez konkurence, nemusili se na nikoho ohlížeti, co směl tropiti šlechtický chlapec na gymnasiu jezuitském v Opavě po kolik let, aniž se ho zbavili, jak se spravedlivě slušelo: posadili ho sic na „ostatní lavici“ (na místo hanby), když zle se učil; konečně do školy nechodil, leč když chtěl, a jezuité přece ho ze školy nevyhnali; když se dostal do šesté školy nejvyšší a „po několik týdnů“ chodil za školu, jezuité se odhodlali, že ho vyloučí, ale „dva široké toлары diskrecie“ to spravily, že ve škole ponechán.⁸⁾

¹⁾ Šimek. Arch. Pam. XVI. 293.

²⁾ Konečný. O povinnostech křesťana. Str. 238.

³⁾ Ratio. 111. 132. Exemp. v univ. knih.

⁴⁾ Compayré. Hist. critique des doctrin. de l'education. 183.

⁵⁾ Ratio v Monum. Germ. paedag. V. 364.

⁶⁾ Monum. Germ. paedag. II. 160.

⁷⁾ J. Tischer. Výpis oučtů z r. 1638. Trubač dostal od musicistrování při introdukci mladého pána Ferdinanda 1 kopu 30 gr.

⁸⁾ Věstník Mat. Opavské. 1892. II. 14. a násled.

A přece nelze nikterak přití, že disciplína u jesuitů byla daleko přísnější nežli na školách nekatolických, ovšem s výjimkou škol bratrských. Co tu bylo všelikterakého blidání, kontrolování stálého vedení a napominání! Tím zmirňovala se bujnost mládeže zajisté. Kde jesuité postihli, že se musí v disciplíně přitružit, bez otálení učinili.¹⁾ Jsouce členové řeholní, učitelé jesuitští zajisté chovali se před žáky tak, že pohoršení nedávali. Aby učitel jesuitský po stránce disciplíny pevně stál, nemaje ruce vázané, i to, nač jinde ani nepřipadli, zapovídané mu, požadovati totiž od žáků služeb byt nejmenších.²⁾ A přece výstupná mládež ani u jesuitů nedala se zcela zkrotiti. Žákům bratrským vzorem byli nejen učitelé, ale i všechna dospělá obec; hlídání bylo také dost; škole pomáhali rodiče, pěstounové i kmotři, kde kdo.³⁾

Naproti tomu na školách protestantských dohledu bylo málo, volnosti z míry mnoho. Učitel jsa žákům vzorem, neměl ducha, srdce, oči, uši jejich urážeti řečí ani skutky neslušnými. Kodiceill chtěl, aby učitel stále měl na paměti, že ti chlapečci i on sám mají při sobě anděla strážného, jenž pomstí zla.⁴⁾ Z předešlých kapitol však víme, že dost bylo učitelů, kteří toho na paměti neměli. K tomu všemu teď ještě přidejme přirozenou mládeži nechť ke kázni a tím pochopíme neutěšený stav starodávné disciplíny.

Do mládeže tehdejší naříkáno ze všech stran. Kodiceill r. 1612 míní, že mládež přichází do škol na mnoze maminkami (matercula) zkažena. Jak mnohý synáček prý mohl by dokazovati jako kdysi Themistoklův syn: „Co já chci, chce matka má; co chce matka má, chce otec můj; co chce otec můj, chtějí občané všickni. Tedy: Co chci já, chtějí občané všickni.“ K tomu Kodiceill dokládá trpce: „Toť hodné dítě; zasluhovalo by panovati s matkou tam, kde souzení jsou moudří, a na soudě zasedají hlupáci.“ Šimon Andreae Polický, správce školy kouřimské, r. 1583 naříkaje inspektorům školním, že mládež těchto časů v mravech velice klesla a k zlému všemu se sklonila, míní, že by měla býti pomoci všech skrocována.⁵⁾

Souvěký veršovec a znatel poměrů školních Mylius roku 1612 veršuje o nechování a nekázni žáků pražských, o vinách lehčích i povážlivých; není ještě vina zlá, di-li, že neskrocená mládež nechce mluvit latině, že se jen žene „spaciatum“ (na procházky), za brány, jedni na Vyšehrad, druzí na Hradčany, že jen hrát.

„Jdou-li někam, byť i sám císař s nimi právě se potkal,
Nesmeknouť, pěkná věc že je, sobě tuší.“

¹⁾ „*Studiosi in domo pauperum meliorem nunc in ordinem quam antea redacti*“ (v Praze totiž). Univ. knihov. rukop. I. A. 1. 322. R. 1583.

²⁾ *Ratio. Monum. Germ. paedag.* V. 370.

³⁾ *Monum. Germ. paed.* IV. 114.

⁴⁾ *Ordo. Codicilli.* 68.

⁵⁾ *Arch. mus. Listin. kouřim. U Schulze v Č. Č. Mus. LXXIII. V. 19.*

Na vycházkách křičí, hádají se, perou se:

„Tak jako trubka onen vřeští nad Stentora mocněj',
Ten zas rozmanité léčky činí hovorem:
Řekni, co jest Datisi, Darapti, Bocardo, Felapton?
Sám však hrubě neví, co v slovech obžámeno.
Od hádek posléz na rvačky se dojde: neřídko
Veškero jednání má takovýto konec.

A což, kterak se umějí spíjeti; napilý napilého vede a padají oba.

„O brave arkadský! když ráno se do školy káže:
Jich tělo všecko chabé v lůžku nemocno vězí.
,Byl tu jeden známý', odpověď dostaneš od nich;
,Byl zde tatínek' aneb ,matka zavítala sem'.
Odtud i část valná hlasu příjemného nemívá
Arci, neb odňala jej Sicilianka Ceres.
Chceš-li je snad kárat, začnou hrozit odchodem ihned,
A svým pošklebkem pak tě budou hanobit“.¹⁾

Nejprudší odsouzení tehdejší školské disciplíny čte se u Komenského. Praví, že o mravy všude po školách i v akademích všude malá byla péče, kázeň „všech téměř“ škol nevázaná, proto na mnoze odtud vycházeli „místo tichých beránků divocí oslové a neskročení bujni mezkové.“²⁾

¹⁾ Veršovaný překlad od Antonína Truhláře. Co přeloženo, v originále zní takto:

„Sique abeunt, fieret Caesar et obvius illis,
Dignantur pulchrum non aperire caput.
(Vergit ad occasum nitidus sol: jamque juvencos
Inflatos Bacchi vi titubare vides.
Hic risus: potus potum trahit, amboque tandem
Alter in alterius corpus inermis cadit.)
Iubilat hic ut fistula, magnum Stentora vincens;
Disputat hic variis ambiguisque dolis:
Dic, quid sit Datisi, Darapti, Bocardo, Felapton,
Ipseque vix, capient verba quid ista, notat.
A verbis tandem veniunt ad verbera; finem
Non raro talem hic actus habere solet.
O pecus Arcadicum! dum mane jubentur adesse,
Aegros defesso corpore lectus habet.
Adfuit hic quidam, respondent, noaster amicus,
Adfuit hic genitrix, adfuit ipse pater.
Hinc est, tunc multi carcant quod voce suavi,
Abstulit hanc illis nempe Sicana Ceres.
Hos ne castiges, obitum minitantur et inde
Te carpent sannis prostituentque suis.“

Z výpisů Ant. Truhlářových. Mylius. Carmen. č. 3.

²⁾ Komenský-Šmaha. Didaktika 72.

Nebyla to jen česká mládež, do níž stěžováno. Hrozné jest nařikání i v Německu. Melanchton ve svém spise *De miseriis paedagogorum* vykládá, že chlapeč přicházející od rodičů zcela zkažený do školy; i při záciích lépe vychovaných učiní učitel brzy zkušenost, že lva a medvěda spíš říditi dovede nežli ty žáky; od hospod a kostek jich neudržíš, tisícové kejkle vymýšlejí, aby učitele podvedli, a mnozí jsou tak drzí, že učitele zřejmě nenávidí. Propověděl při tom Melanchton velmi dobře, že dobrodiní učitelovo dostává se žákům v tom věku, kdy toho ještě plně nepochopují, kdežto naopak zase, když věkem dospějí, zmizela na dobrodiní paměť.¹⁾

Michael Neander, německý paedagog (1550—1595) dří o mládeži, že jest proto tak zkažena, že zuřivost satana v koncích věku jest větší. Kazatelé němečtí zvali mládež školní divou, rvavou, čertovskou.²⁾

Proti takové mládeži musil býti učitel velmi rázný, aby stačil a ji čelil. Odtud také brává se vysvětlení onoho nemírného bití. Některý učitel k své nestatečnosti se přímo přiznává. Když Královéhradečtí roku 1577 svému školnímu mistru stěžně vzkázali, že jeho mládež nezbedna, aby její neřády trestal, za odpověď dal, že rozpustilosti přetrhnutí nemůže, žáci že jsou velice nezbední, ale aby pan rychtář jich rozpustilost sám přetrhoval.³⁾ Slabému tomu učiteli měla tedy k disciplíně pomáhati městská policie. Rovně tak v Praze stalo se r. 1618. Volán do university rektor školy michalské Ondřej Libertini, proč nechává žákův bez lekcí; slaboch odvece, že lekcí „nemůže někdy držeti pro rozpustilý život žactva, jichž prý nelze udržeti v povinnostech.“⁴⁾ Universitní mistři učiteli odpustili na přímluvu administrátora (Dikasta), a nezbedné žáky zavřeli do karceru v universitě.⁵⁾ R. 1609 obdržel podskalský správce, Mikuláš Sidarinus, latinskou v universitě dátku, že jeho žáci beze vší disciplíny běhají, kam chtějí.⁶⁾ Tedy také jeden ze slabých učitelů či nedbalých. Když v Kutné Hoře kořelé ustanovili zvláštní dva dohlížitele z rady, aby nablédali, je-li ve škole řád, bakaláři městských škol horských projevivše nad tím svou vděčnost, „že mezi ně ty jisté osoby budou choditi,“ nepokrytě vyznali, že doufají od tohoto zostřeného dohledu zlepšení disciplíny; bude prý to osten k učení, a oni sami prý budou nuceni nechovati ve škole tak leda-

¹⁾ Monum. Germ. paedag. VII. 406. 409. 410.

²⁾ Více toho u Janssen-Pastora. Culturzustand. 55. 58. 63.

³⁾ Solaf. Hradec 549.

⁴⁾ „Propter discipulorum dissolutam vitam, quos in officiis non potuit retinere.“ Jest při tomto učiteli významno, že se ho v universitě směli ptáti tenkrát také, proč ondyho hodil po panu Tayprechtiovi a jeho synkovi, když mimo školu kráčeli, lejnem. I odpověděl, že hodili žáci a ne on.

⁵⁾ Arch. univ. A. 14. a. 89.

⁶⁾ Arch. univ. A. 13. b. 567. Dvorský v Pamětech str. 438 uvádí roku 1608 učitele v Dvoře n. Labem Mikuláše Sidarina, to týž. Ale slul Sidarinus.

kohos.¹⁾ Vyznali tedy svoji slabost. A takových učitelů, kteří při své disciplinární mdlobě potřebovali pomoci, bylo by lze přivést ještě řádku.

Měšťané začasťe rádi zbavovali se učitelů, jichž slabost nebo nedbalost stran disciplíny byla příliš patrna a škodlivá. Takž na příklad r. 1569 Turnovští usnesli se jednati učitele nové, a to „pro tu mládež, kteráž v mnohé rozpustilosti živa jest.“ Žalovaliť tehdaž starší obecní a literáti do bakaláře a kantora, že povolání svému dosti nečiní; přitěžující okolnost při tom tehdaž ta, že nedbanlivostí jejich a rozpustilostí žakovstva oheň vyšel.²⁾

K veřejné nekázni některé žáky, zvláště dospělejší, sváděla krom vylíčených příčin též ta, že byli i se svými učiteli vyjati z jurisdikce městské. Kteří, podniknuvše v Pražské universi deposici nebo beánii, zapsáni byli in album universitatis jakožto studenti a příslušníci její, ti bez odporu náleželi pod jurisdikci universitní vrchnosti. K nim směle družili se ti žáci dospělí, kteří na beánii a jízdu do Prahy nemajíce dosti peněz, zůstávali k universitě nepřipsáni; jednak nikdo na čele neměl psáno, že je v universi immatrikulován, jednak mohl se braditi takový mladík tím, že všecka škola úbrnem podléhá rektoru pražské akademie. Před městským rychtářem vedli si tedy všickni žáci stejně pyšně. Když je vyháněl z hospody, oznamovali mu, že pod jeho právo nepatří.³⁾

Také jesuitský rektor školní hájil proti městskému úřadu své jurisdikce nad žáky,⁴⁾ takže i studenti jesuitští v hospodě i na ulici chovali se k městské policii s příslušnou pýchou.

Některou měrou k zlé disciplíně přispívalo také to, že starší žáci proti mladším osobili sobě všelijaké svobody, které učitelé, jsouce sami velmi mladí, trpěli; vždyť i u jesuitů zlobil se r. 1596 general Aquaviva na žáky třídy rhetorické vůbec; prý, počítajíce se již za akademiky, mají nepřislušné chování; nechtěl, aby jim ona nemírná volnost byla dovolována.⁵⁾ Zrostli a svévolní žáci proti svým učitelům, kteří byli věkem od nich málo rozdílní, zhusta se vzpírali; ba i na svého učitele se sáпали, potupné listy o něm psali, na zdi lípali. Na příklad roku 1611 byli pro urážku vážnosti učitelské a pro nějaký pamflet proti učiteli kurníkem třídním v universitě potrestáni dva alumnové školy svatovojtěšské.⁶⁾ Proti bakaláři Matěji Novaciusovi Rožmberskému v škole sv. Václava na Zderaze v Praze vzepřel se r. 1602 sekundán (žák předposlední třídy), kteréhož bakalář ve škole víc než půl léta „fedroval, krmil — malá potvora“; spojil se s nějakým Zemanem, sáhl na bakaláře,

¹⁾ Šimek. Arch. Pam. XVI.

²⁾ Arch. turnov. Act. forens. 94. 1569.

³⁾ Příklad v Kolíně z r. 1608. Vávra. Kolín. I. 173.

⁴⁾ Sölzer. Gymnas. in Komotau. 32.

⁵⁾ Monum. Germ. paedag. II. 325.

⁶⁾ Quidam Kostomlatenus et Žebracenus. Arch. univ. A. 13. b. 203.

takže musil zdraví svého hájiti. Vystrčen byv při tom z domu ven, zpurný žák přivedl třetího dne na svého učitele nějaké dvořáky, pak pomluviv učitele svého u primasa Václ. Krocina přivedl naň rychtáře s pochopy, a byla by z toho málem vzešla bouřka v osadě.¹⁾ Kterak se jesuitským svým učitelům dospělí žáci vzpírali a proti nim i hromadně se bouřili, o tom jsou zprávy z Prahy z r. 1579 a z Olomouce z r. 1592.²⁾

Ohledáváme-li ze života všech žáků, velkých i malých, všeliké nezbednosti a rozpustilosti, naskytá se nám od nepatrných vin až po vážná provinění pestrý kaleidoskop.

Nejobecnější a poměrně nejlehčí provin, že zašpinili, zkazili, co do rukou dostali. Vážnější při tom hříh, že do školních knih kreslili necudná znamení. I v knize posvátných Dialogů z r. 1579 shledali jsme stylisovanou takovou nemravnost.³⁾ Také nelze odpustiti, že rozpustilci mazali skvostné kancionály kostelní, z nichž zpívali. Osadní sv. Mikuláše staroměstského v Praze r. 1593 uznali nutnost poslati výstrahu do školy, aby se žakovstvo čistotně chovalo a na graduálních a knihách jiných zomyslné škody nečinilo.⁴⁾ Málo platno, že za škody mistr ručil; i v škole katedrály olomoucké chtěl biskup Khuen r. 1563, aby mistr za škody žakovské platil sám.⁵⁾ Ale co, byla-li škoda nenahraditelná nebo hrubě veliká! Tuším r. 1557 rozbil rozpustilý mendik u Panny Marie na Louži v Praze zvon, jenž vážil 17 centů 8 liber. Co s mendikem, žebráčkem? Co s chudým učitelem, i kdyby vina nedostatečného dohledu byla na něm? Osadní dali zatknouti mendika honem, aby jim neutekl — a pak musili platiti za jeho vězení a zvon nový koupiti u mistra Brikeiho za 139 kop 45 gr. míšeňských.⁶⁾ Na kom bylo co vzíti?

O jednom trestuhodném kazisvětství nelze nezmíniti se, svěděl o nemalé surovosti. R. 1601 v máji žáci ze školy štěpánské a vojtěšské v Praze rozběhli se do Michle a oškubali, porubali a zničili své universitní vrchnosti les mladý všecek, a když je vesničané kárali, odpovídali drze, že tak činí v lesích svých a ne cizích. Spravedlivě dostali se do universitního kurníka.⁷⁾

Že si žáci mezi sebou často nadávali a do krve se zbíjeli, to nie divného. Bujná krev. Řidší jest případ ze školy sv. J. lji v Praze, že žák Matiaš, rakovnický rodák, byv uražen na cti, jakoby z nepoctivého lože byl, sháněl v rodišti svém úřední důkaz proti žakoví

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom č. 17. 131. Dvorský Listář o škol. č. 173.

²⁾ Vyličení v Životě na vys. škol Winter. 280. 281.

³⁾ V bibl. kláš. Ročov. Dialogorum sacrorum libri IV. Autore Sebast. Castellione. U Nigrina v Praze vyd.

⁴⁾ Manuál osady. 219. Arch. pražs.

⁵⁾ Věstník Spol. Nauk. 1898. XV. 10. Novák.

⁶⁾ Arch. pražs. Kniha záduš.

⁷⁾ Arch. zemsk. Oekon. 15. 125.

Fabriciusovi, odtudž z Rakovníka poslému. Konšelé rakovníčtí roku 1619 učenému mládenci mistru Janu Syklerovi, správci sv.-jilské školy, vysvědčují, aby žák ouhonu netrpěl a v učení svém překážku neměl, že počestně splozen jest a zároveň prosí, „aby takový náfek mezi rodiči vlasti byl vyzdvižen.“¹⁾

Také dosti vzácný případ, aby ráry žakovské dostaly se na městský soud, jakož toho příklad známe z Budějovic. Ovšem tu rána stála za to. Synek Lukáše Luňáka, měšťetína táborského, vybodl oko synkovi sladovníka Brhuslava. Otcové pak dostali se k soudu r. 1556. Budějovičtí konšelé našli, že sic Jan, syn Luňákův, oko skriptorálem (t. j. perem; scriptorálky obřezávaly se cisorálkem, t. j. nožikem) spolužákovi vybodl, ale nerad, že tedy nápravou toho ourazu otec jeho není povinen. Appellace v Praze orteles budějovického nechala při jeho váze, ale s tím doložením, že Jan Lukáš „pro takový skutek od mistra školního metlami pardus dobrý mítí má.“²⁾

V kterém městě byla podle městské školy kolej jesuitská, tu ani nebylo lze zabrániti všelikým nezbednostem, jež mládež nestejného náboženství sobě na vzájem dělali. Ukazovaly si osly ušaté,³⁾ symbolicky rukou při tom užívající, hráli si na nos, škorpili se, zpívali na sebe, rvali se na potkáni. R. 1598 v universi byla žaloba na žáky jesuitské, že nedávají pokoje žákům víry pod obojí. Místři universitní poslali k jesuitům do školy o to, ale zároveň byli tak nestranní, že zakázali po všech pražských školách žákům na pohanění jesuitů zpívatí píseň „O Karlovy babě.“⁴⁾

Že sobě žáci jesuitští žalobu mistrů karolinských málo k srdci připustili, to lze souditi z příhody hned z roku následujícího (1599). To se žáci školy svatojilské umývali ráno na krehové; jesuitští žáci připadli na ně, a chtíce jim vodou posluhovati a vodu na ruce liti, o nádoby se s nimi drali. Z toho nemohlo ani jiného nic vzniknouti, nežli vzájemné sebe zlití a bitva žakovská na hřbitově. Žaloba na jesuitské chlapce dostala se pak do rady městské, odkudž vypravení pánové Ondřej Blovský, Melchior Haldius a přední písař k jesuitům se stížností.⁵⁾

Menší žáčkové, děti obojího pohlaví, marně kárání pro tu nečudnou nezbednost, že, nestydíce se lidí ani druh druhá, stavívali se, jakmile vypuštění byli ze školy, hned před školní dům a tu konávali svoje potřeby přirozené.⁶⁾

¹⁾ Arch. rakov. Kopiař list H, z r. 1609. „Vlasti“ se tu rozumí Rakovník.

²⁾ Arch. zemsk. n. Kappell. č. 4 str. 1319 1320.

³⁾ Knih. univ rukop 1. A 1. 220. Případy z r. 1598 v Praze

⁴⁾ Arch. univ. A. 48. 187. Nemohl jsem mezi posměšnými písněmi najíti, která by to byla.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oeconom 18. 32.

⁶⁾ Hippol. Guarinonius. Grewel. 508.

Dosti husté a také marné byly žaloby, že žáci házeli s oken školních čímkoli, obyčejně kamením. Házeli rozpustilci i ze vzorné školy v Karolinum¹⁾ i ze školy jesuitské v Klementinum.²⁾ V Karolinum, kdež byla vrchnost školní, zdá se, že tento způsob rozpustilosti těžce nevážili. Aspoň r. 1616, když přišel do kolleje Karlovy kdosi žalovat, že žáci vzorné školy cihlu naň hodili, a kdyby ho byli trefili, snad že by ho zabili, zapsal sic o tom kdosi do register universitních kratičkou zmínku, ale o žalobníka se mnoho nestaral, místo jména jeho zapsav pouhé, prázdné N.³⁾ Byl-li ouraz znamenitější, nebylo lze bráti nezbednost žáků na váhu lehkou. R. 1618 hodil žák z téže vzorné školy klassické z Karolina na dítě, pod oknem potřebu svou konající, poleno. To praeceptor classicus Benedikt Franc Dobroměřický vyšetřovati musil.⁴⁾ Co stalo se surovému kloučkovi ze vzorné školy, nenalezli jsme.

Ne zřídka žáci městských škol provozovali tu nezbednost, že vybíhali ze školního domu ven na lidi; a vyběhnuvše, posmívali se, nadávali a, bylo-li lze, i některou ranku uštědřovali. R. 1614 žáci svatomartinské školy v Staré Praze neostýchali se uprati nějakou ženu, začez dostali se do universitního kurníku⁵⁾ Šel-li mimo dům školní člověk spitý, což ten se měl, byli-li žáčkové právě v prázdní! R. 1549 až soudy z toho. Jakub nožif šel z vína; spatřivše ho nestatečného, žáci kteréš pražské školy řekli: „Poplašme ho!“ Jali se tedy po něm házetí kamením. On dobyv tesáčku, volal stejně: „Však já vás také poplaším!“ a sháněl se po nich. To vida s okna farář, volal prý na scholáry, aby jen ruče kamením házeli. Chlapci poslechli ochotně a jedním i druhým kamenem nožířovi vyrazili pět zubův. Rozhněvaný nožíř jako lýtý sápal se mečíkem svým na dvéře školní, kdež jeho škůdcové zmizěli, a za to byl pak od školního mistra Felixa soudně viněn, že na školu sekal a bodal. Nožíř nařkal, kterak i jiným se to přihází, že žáci, jsouce na jejich chlebě, těžkosti jim činí, a při tom ukazoval na své ztracené zuby. Od žáků tvrzeno, že vrávoraje mohl sobě nožíř vytlouci zuby sám, a soud městský vzal nožíře do trestání, poněvadž se má v tom místě pokojném pobožnost a poctivost zachovati.⁶⁾

O velikonoční kterýs den r. 1602 šli někteří dobří lidé řemeslní z pitky mimo školu a křchov sv. Jindřicha. Žáci stáli při zdi. Chodci je pozdravili dobrým večerem, ale nezbední scholárové ihned se do nich pustili. Jednoho z nich Václava Uloma vhodili do strouhy, a když z té strouhy drápal se ven, smáli se mu co bláznů nějakému. Jeden z žáků se mu představil slovy: „Jsem, šelmo,

¹⁾ Arch. zems. Oeconom. 14. 306. Házeli r. 1605 do krámů.

²⁾ Arch. zems. Oecon. 18. 32. Žaloba z r. 1599.

³⁾ Arch. univ. Kusé listy č. 20.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 1070. 149.

⁵⁾ Dvorský. Paměti o škol. č. 731.

⁶⁾ Arch. pražs. č. 1420. C. 25.

mladej Ledčanskej (z Popic)!“ I na tuto scénu hledě, pan farář svatojindřišský prý něco latině žákům řekl. Dejme tomu, že je napomínal k pokoji a ne k rozbroji, jako předešlý kněz. Řemeslníci, zle uražení, navějšť poslali od sebe vyslané s psaním bakaláři, aby vyšetřil, kteří žáci to na řemeslníky vystoupili. Vyslanci právě zastihli žáky, ani mají ve škole sud piva a vesele si čepují a točí. Přijali psaní sami, přečetli, vrátili a dali vyslaným na připití pinetní konvice piva. Ale pak z čista jasna nějaký mládenec nadal vyslaným troupů zvyjedených, proč na něho „šnorchuji“, ¹⁾ k tomu se zvoník přidal, volaje na vyslance, aby dočkali práva (t. j. že přivede policii, rychtáře); scholárové ihned jali se tisknouti řemeslníky ven ze školy a hnali se za nimi všickni brubým houfem. Jeden z účastníků vyslaných jevil potom v soudě radost, že jim přece utekl. Soud ani při dobré vůli nemohl žalujícím dáti plného dostiučnění, vždyť nevědouc, kteří studenti jmenovitě nezbednost nad nimi provedli, uražené řemeslo poňnalo „starší ouředníky“ záduší sv. Jindřicha jakožto nejbližší patrony školní. ²⁾

R. 1617 byl ve škole svatomartinské v Praze zbit žid. Vběhl žákům do ruky sám, a nevlídné přijetí židovo řídil správce školy mistr Mikuláš Spissius Horský s kollegou, bera to sobě za dobrou příčinu, že žid strhnuv nějaké šlechtické čepici, jakožto zloděj vběhl do školního domu. Lze sobě pomyslit, jak se mu tu vedlo. Zbili ho žáčkové a na konec musili ho jiní židé, seběhnuvše se na veliký jeho křik, vyplatiti učitelům 18 groši bílými, žákům 12 krejcarů. Příbuzný žida strýzněného a „pošacovaného“ Pinkles žaloval u rektora v universi, učitelé i žáci jsou citováni, Spissius mistr dostavil se teprv na citaci druhou a vymluvil se, že musil k židovi tak se zachovati, aby se nezdálo, že škola chrání zloděje; prý se ho ani netekli. Soud mistrů sic uznal, že nesluší se scholastikům žida bít, ale neudělal jim za to nic. Jen prý ať vrátí peníze od židů vynucené, a Spissius, že na dvě citaci se nedostavil, ať posedí hodinu v auditorium velikém. ³⁾

Někdy i hra žákovská proměňovala se v nezbednost, ano v krvavé srážky. Žalujeť arciděkan kutnohorský Štefan Teplický r. 1619 šepmistrům, „že po ulicích mezi mládeží odrostající povyky, bubnování, od dříví zbraní užívání se děje, a z klíčů ručičky sobě dělají a sejdouce se, bijí se, pohlavkují a někdy i šrámy domů přinášejí.“ ⁴⁾

Rozpustilého humoru neztráceli pražští žáci ani v době nebezpečné a jevíli ho, i když nebezpečné následky mítí mohl. R. 1611,

¹⁾ Šnorchovati jest dle Kotta z vojenského života; propuštění vojáci šnorchovali t. j. drancovali, loupili, kradli. Tady to má zajisté význam jiný, ale nedaleký onoho; snad dotírali se na koho, přepadnouti.

²⁾ Arch. pražs. č. 1063. 406.

³⁾ Arch. univ. A. 14. a. 29. 31. Vše udála se v únoru, soud v březnu.

⁴⁾ Zemsk. arch. Opisy z Hory.

když šlo o zoufalou obranu proti zlotřilým Pasovským, do Čech násilně vpadlým, a vojsko proti nim sebrané se „mustrvalo“, žáci z městských škol sbíhali se na rynek a posmívali se obrancům města a vlasti tak nezbedně, že vojáci se zapřísahali k pomstě. Věc nebezpečná. S chvatem a strachem svoláni jsou na den 7. února r. 1611 všickni správce školní, aby nezbednosti svých žáků stavili... a napravili.¹⁾

Nezbední žáci sv. Štěpána Velikého v Novém městě ani kostelu nedali pokoje. R. 1600 žaluje do nich děkan vyšehradský, že seběhše se, v chrámě sv. Petra a Pavla vytloukli okna. Vůdcem v tom chlapec branného, jenž kamením házetí začav volal na scho-láry: „Hurtik, pacholata!“²⁾

Žákům také všelijak opláceno; zažívali dosti nadávek a ústrků, zvláště od mladých řemeslných tovaryšů, městských synkův a jiných lidí, jimž rozpustilost svou ublížili a někdy ani neublížili. Z několika měst příklady to ukažte. V Třeboni byli r. 1561 biti pocestní kumpánové a žáci místní školy od kožešníka Havla a některých lidí z Hradce Jindřichova. Někáká necudnost školních mládenců zavedla příčinu.³⁾ V Lounech r. 1577 mladý Beran dostal se do vězení, že nočně po krchově běhal a na žáky povolával, parktyky jim nadávaje.⁴⁾ Léta 1554 v neděli, kteráž slove Jubilate (15. dubna), městští synkové, počítavše na žáky, kdž šli z pohřbu, ve bráně je bili, rvali s takovým bolestným výsledkem, že potom všickni žáci od školy odešli, a s nimi i bakalář a mladý kněz, neboť i ti dva měli v pútee svůj podíl.⁵⁾ A pouštěti se do žáků o funuse oblíbeno v Lounech i potom. R. 1575 zavřen Jakub Křížků, „příčinou zlořečení žákům“ při pochování manželky Jakuba Mrvy.⁶⁾ R. 1591 byl v Lounech zavřen Mikuláš Vopozdil, neboť v masných krámech křičel pohrůzku velmi zlou, že žáci nebudou moudří, dokud se jim tolikéž nestane jako chomutovským (jesuitům).⁷⁾ Takovými řečmi a příhodami Lounští vyzískali sobě konečně nepřívětivou pověst. Píseň r. 1606 rakovnický písař, Šimon Žlutický, že své syny vzdvihuje ze školy města Luna, poněvadž správce školní s mládenci v témž městě špatně jsou vážení a častých útržek doslychati musejí.⁸⁾

V Kouřimi mladí řezníci měli dlouhé pátky se školními žáky. R. 1568 správce školy, Václav Nymburský, když před tím mládenci řezníci zavření byli pro zbití žáků, zase nucen byl v radě žalo-

¹⁾ Arch. univ. A 17. VI. 275.

²⁾ Arch. zems. Oekonom. 18. 103.

³⁾ Decker. Progr. třeboň. gymn. 1893. 18. Březan. Život Vil. z Rožmb. 143.

⁴⁾ Arch. lounsk. Regist. purkmist. 1577. Fol. C. 6.

⁵⁾ Kronika Mikšovicova. Opis u Merza v Lounech.

⁶⁾ Arch. lounsk. Regist. purkmistr. Fol. C. 13.

⁷⁾ Arch. lounsk. Registra. I. A. 3. Fol. E. 2.

⁸⁾ Arch. rakov. Kopíř z r. 1584. Jeden z hochů byl Mikuláš Holárek. Otec dal je do Žatce. Tu Holárek zemřel.

vati, že řezníci nedají pokoje; někteří pobrůžku činili přímo vražedlnou i zákeřnou slibující, že „na zapřenou někoho vyprovodí“. Tenkrát také starší řezníci, ujmajíce se bezpochyby svojí čeledi, odepřeli dávat žákům maso povinné (karnisace).¹⁾ Z několik let potom v pamětech kourimských zapsána půlka žáků s jinými mládenci. Vrcholem té zášti obapolné byl zbabělý útok na školní dům. Žaluje totiž roku 1579 bakalář Tomáš Dentulinus (Zoubek), když o Vzkříšení jitřní s žáky zpíval, že svévolní mládenci, mezi nimiž byl syn rychtáře Paška, vytloukli ve škole skel nemálo kamením i házením střevic. Když učitelé z chrámu vyběhli, nezbedutci, vřli svou provedše, v rychlosti pryč vypadli.²⁾

Takové mstivé vybití školy na místě vybití žákům bylo leckde jinde stejně oblíbeno. Na Táboře na příklad r. 1609 zavřen pro to Pavel Kašovec a puštěn z vazby na zápis, že už dá pokoj žakovstvu a „zdejší řeholi (školní)“.³⁾ V Hoře husté byly potyčky žáků s chasou hornickou a ovšem i se synky městskými jako jinde. R. 1585 stal se i v Hoře tuhý výboj na školu. Účastnil prý se ho i syn hofmistrův. Hrubý houf výtržníků hnali se na dům cvinkajíce, břínkajíce a na kamení křesajíce.⁴⁾

V manuálních knihách pražských dosti zhusta nacházíš toho onoho človíčka, an scholárům něco nemilého vyvedl. Na příklad r. 1549 zavřen kamenník Staněk, že žákům u sv. Jindřicha způsobil výtržnost;⁵⁾ Jan z Volešnice dán do vězení, že vzal r. 1569 žákovi Koprivovi pintu na cestě, rozumí se po některé tahanici; týž rok Řehoř šenkér zavřen, že jest patera mendikovského od sv. Jindřicha nenáležitě zbil.⁶⁾

Obštně líčí soudní kniha rozpustilou scénu tuto. R. 1583 přiběhli po ránu, když žáci v kostele zpívali, do školy sv. Štěpána Velikého v Novém Městě čtyři Němci ozbrojení a zastihnuvše v síni několik mendiků, jali se je zkoušeti z latiny. Prý aby skláněli slovo scamnum. Mendici, vzavše žert za žert, skláněli kamnum. Na to jeden z Němců zkríkl zlostně: Ne kamna, scamnum! a hned udeřil. Tím vznikla bitva s nemalým křikem. Přiběhl zvoník a p nobil mendikům tlouci Němce. Dva hned utekli. V tom z kostela přiběhne sukcentor a žene všecky, jak se v bromađu rvali, ven. Venku pak už zbyl brzy jen jeden Němec, na něhož se sápali všickni. Lidé přibíhali z kostela i z ulice. Stará Marhulka vidouc, jak Němce tabají zpět do školy, aby mu dali pardus, křičela: „Zvyjedení čerti, ne všickni jednoho perte!“ Ale když jí vysvětlili, že jsou to Němci, kteří vpadše do školy všecko, co bylo na tabuli, smazali, pravila

¹⁾ Arch. mus. Kouř. 1568. U Schulze v Č. Č. Mus. LXXIII. V. 5.

²⁾ Arch. mus. Kouř. 1579. Schulze. Č. Č. Mus. LXXIII. V. 17.

³⁾ Manuál tábořsk. B. IV. a. 152.

⁴⁾ Kn. memorabil. v arch. horsk. 1585. T. 5.

⁵⁾ Arch. pražs. č. 1420. B. 11.

⁶⁾ Arch. pražs. č. 25. Fol. 111 a 121.

Němci: „Potvorníče, že se v hrdlo nestydiš a lidi z kostela vyvoláváš, sama bych poslala po rychtáře a kázala bych tě vzít!“ Na to jí v odvet děl Němec něco, co ji rozeznilo tou měrou, že vzkřikla: „Potvorníče, vyňmu-li klíče ze zápasí, dámť jimi přes hlavu, až se o tebe rozskočí!“ Ale nedala, odešla modlit se do kostela zase. Za to Václav Zoubek švec činně pustil se v boj. Shlédnuv, kterak přiběhl jiný Němec svému rodáku s kamenem na pomoc, okřikl ho, aby se pamatoval, za kteréž napomenutí ihned obdržel ránu tím kamenem, až mu boule nasedla. To ševce rozhněvalo tak, že porazil Němce do bláta. A tak se rvali všickni před školou na hřbitově v čas služeb božích, až přišlo právo a sebralo oba Němce. Byli to Vit, tovaryš zlatnický, a Karel apatykář, proti nimž pak vedli soudní žalobu úředníci záduší svatoštěpánského.¹⁾

R. 1609 vyskytl se mezi lidmi proti žákům výstupnými také Pavel Rop, německý sekretář české komory. Ten žákům ze školy sv. Václava na Zderaze brozil, kdykoli šli mimo jeho dům, ba i střílel na ně. Příčinou této násilnosti nebyla, jako ve všech předeslých případech, nezbednost, kterouž žáci jednou zavinili sami, jindy nezavinili, alebrž německý sekretář osobil si grunty, a kdo mu na ně všel, toho urážel.²⁾

Byli-li žáci jesuitští v Praze a v těch městech venkovských, kde jesuité měli kolleje, zhusta od obecnstva uštípováni, uráženi, to k nezbednosti připuzovalo různověrstvo. Ale umívali také sami dráždit. Za doklad přivádíme zápis z Hradce Jindřichova z r. 1604. Tenkrát stížili sobě patres jesuitae do vandrovní čeládky, že proti studiosům z jich kolleje velikých výtržností se dopouštějí. Konšelé však uznali, „že větší vina shledává se při žácích jesuitských“; neboť dva z nich byli vzati do vězení jakožto vinníci. Aby však ukázali nestrannost, konšelé otcům jesuitským slíbili, že výtržníci budou všickni dle práva vyslyšeni, a při kom se najde vina, ten bude ku příkladu jiným strestán.³⁾ Kde měli žáci jesuitští oporu proti jinověrcům silnější nežli v Čechách, byli také o to smělejší. Připomínáme jen, že roku 1587 v Krakově byl provokací žáků jesuitských dům bratrský spálen, a kamení z něho rozneseno.⁴⁾

Zanechajíce všelijakých ústrků, jichž bylo žákům trpěti od obecnstva, ať byli sami vinní či nevinní, vraťme se zase k žakovským chybám proti disciplíně.

Žáci bývali význačnou měrou nakloněni k toulkám. Při nedostatečném dohledě mladých učitelů začasté vybihala všechna škola na toulání, nikoli jen jednotlivci. Znít nářky a výtky o tuláctví žakovstva příliš obecně. Třeboňští konšelé r. 1468 vzkazují Janovi z Rožmberka, že napomenuli školního mistra, aby žákům zakázal

¹⁾ Arch. pražs. č. 1121. Zápis 185.

²⁾ Arch. pražs. č. 403. 136.

³⁾ Arch. hradecký. Manuál radní z r. 1604. Fol. 91.

⁴⁾ Obšírné zprávy v Pamět. z Herrnhuta, opsan. v zemák. č. mus. Sv. XIII. 493

toulali se i „slíbil jest školní mistr ode všech, že se chtí věrně a pravě zachovati“.¹⁾ Kutnohorští roku 1541 vyčítají žákům, že se od těch, kteří běhají po ulicích, nedělí.²⁾ Mendici všech škol bývali nalézání spíš na ulici než ve škole; o tom svrchu dotčeno. Pražských mendiků hájí u konšelů r. 1600 mistr Marek Bydžovský z Florentyna, universitní profesor; prý to není dobrá zpráva dána; na místě a pod jménem mendičků neposlušná čtverácká chasa po tarmarce se toulá a žebře a do školy nechodí.

Přes tu obranu zdá se, že nebylo nic obyčejnějšího, nežli potkati toulavé mendiky po kotcích, tarmarcích, trzích. A kterak snadno bylo lze mendiky dostatí ze školy ven. R. 1607 nějakí nezbedové mladí, Redlfester a Postulovský, přestrojivše se jeden den za sedláky, tropili po Praze neplechu; jeden z nich kdesi vlezl do psí peleše a odtud na lidi štěkal; druhý den sebrali a navedli sobě z kolika pražských škol mendiků hromadu se slibem, že jim v kotcích koupí plátno na „jednu libray“, aby si jen vybrali. Ale nevybrali nic, toulali se, hřmotili, zlobili lidi a v noci pak zabili nějakého Štorka.³⁾ Což snadno r. 1602 o večer tříkrálový vyloudil onen malostranský švec Hemiš všecky domestiky ze školy mikulášské, aby u něho svíčky sponštěli.⁴⁾ R. 1616 jakýs zeman z domu páně Vřesovcova přišel v srpnovou noc ke škole sv. Martina v Praze, zatloukl si na dveře s vyzváním, aby mu žáci šli na ulici zazpívat. A žáci bez okolků šli. Zpívali mu před domem nějaké žalmy, a když chtěl světské, zpívali: „Dobrou noc, má milá, dobrou noc“ a potom: „Chceš mi se vdátí“.⁵⁾

Toho snadného ze školy vyniknutí žáci nad míru hustě užívali k večernímu a nočnímu toulání se po hospodách. Kodiceil psal ve svém řádě: Sťezte se nočního toulání a posedávání, hospod, pitek trestu hodných, kteréž jsou jako mor duši, zdraví a kázní. Ale Kodiceil marně to psal: urostli scholárové, odešel-li správce a oficiálové na večerní pitky, odcházeli také. V tom žádná škola, krom bratrských a konvikťů jesuitských pilně hlídanych, nečiní výjimky. Však i u jesuitů kteří žáci nebyli pod zámkem na noc, toulali se jako jiní. Svrchu (str 59) připomenuto, kterak v Hradci Jindřichově r. 1604 konšelé bránili se postaviti příhodnou habitaci jesuitskému kantoru, kustoši, 4 mládencům, dvěma diskantistům a 7 mendikům, vymlouvajíce se, byť snad s přemrštěním, že ti pěvci víc po hospodách nežli v kostele bývají.⁶⁾

To však pro ony doby jest význačno velmi, že na městských školách zhusta učitelé sami pospolu svorně s žáky v hospodách

¹⁾ Arch. Česk. VII. 331.

²⁾ Výpisy Šimkovy z arch. kutn. Arch. Pam. XVI.

³⁾ Arch. pražs. č. 1066. 243.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. Fol. 17.

⁵⁾ Arch. univ. č. 20. Kusé listy z Oekonomik.

⁶⁾ Manuál radní z r. 1604. 19. Arch. hradecký.

a krémách sedali a popíjeli; nejeden učitel byl, že žáky sám do hospody vedl.¹⁾ Žáci do hospod a krčem chodili s housličkami, s harfami nebo jinými hudebními nástroji a se zpěvy. Také se zpěvy necudnými. Jest smutně zajímavé, že i v hrozném roce 1620 žáci svatopetrští v Praze po hospodách písničky zpívali, „jichž stud zbraňuje vyčítati“.²⁾ Odcházeli-li žáci s nástroji hudebními za večera ze školy tiše, za to v noci, když hlava obtížena, vraceli se leckdy s hřmotnou muzikou. Žalujeť v universitě na příklad r. 1611 Karel Vilém Henic (Haine) Hiršperger z Hiršperka, že rektor a žáci u sv. Petra, potoulavše se po šenkovních domech, na krehové s muzikou povýskují, takže on s manželkou pokoje míti nemohou; ondy prý mu bakalář vzkazoval, že se s ním servati musí, jsou-li oni stavu rytířského, že on také jest. V universitě pak srovnání; bakalář (byl to bezpochyby Jiří Taciturnus, 1. dubna k sv. Petru konfirmovaný) ruky dáním slíbil, že již dá pokoj.³⁾

A ještě podivnější v oněch dobách ukaz, bohužel nevzácný, že také duchovní vrchnost školská, mlstní kněz některý byl při své pijanské slabosti svědцем žákův. Za doklad budiž uveden ze Žebráka kněz Simeon Adalbert Galeryta, do něhož rychtář a obecní starší r. 1609 žalují arcibiskupovi, že s žáky (i s učiteli), jsou-li kdy kteří na škole, bývá v hospodách na pivě nebo na páleném (kořalka), a mládež, obmeškávajíc se, musí jemu sloužiti muzikou a zpěvem nenáležitých písní. R. 1615 Počátečtí stěžují si u arcibiskupa, že jich farář Šebestián Velešínský v šenkovních domech i na páleném bývá, a žáci tu jemu písně darebné zpívají.⁴⁾ Ty dva příklady z doby sobě tak blízounké stačtež; však mluví dosi, i kdybychom je oslabili poněkud tím podezřením, že žaloba k arcibiskupovi vznikla z různověrstva náboženského, a pak tím shovívavým uznáním, že veselý pijan bývá člověk dobrého srdce. Na školskou disciplinu nemohlo to býti bez účinku strašlivého. Jestliže také kaplané s žáky popíjeli, ten zlý příklad a svod poněkud lze omluviti mládím kněze, od dospělých kumpánů věkem sotva rozdílného. Ale co tropil s žáky r. 1585 kaplan v Polné, to omluvy ani odpuštění nenajde, leč by snad někdo k tomu ukázal, že český bratr Kapito, jenž o tom zprávu dává, z nelásky k podobojím nanese trochu tlustší barvy. Psalté: „V minulý masopust rota žákovská v Polné mimo jiné divně rejčila. Vůdce jejich a ředitel všeho při tom bláznovství byl kaplan jejich, kterýž v larvě a šatech masopustných dal se na provaze voditi po rynku a ulicích. Farář pak navedl naň čeládku soukenickou, aby ho zkoupali. Takž oni mrští kaplanem do kašny, sem

¹⁾ R. 1594 napomenuti svatomikulášský bakalář s kantorem, aby po noci se s žakovstvem netoulali. Arch. pražs. Manuál osadní. Fol. 247.

²⁾ Arch. univ. A. 14. b. 9.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 347.

⁴⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcibisk.

i tam ním smejkají, až ani z ní sám vylézt nemohl a potom se sám za to stydět musil¹⁾. A žáci při tom v činném účastenství!

Spivše se v hospodě, žáci tropili všelijaké bujnosti. Nejbližší, na kom se chladili, byl šenkér nebo hospodář, ovšem pokud se dal. V Kolně roku 1603 zpili žáci, byvše z hospody vyhnáni, nadali hospodáři šelem, pankartů a házeli mu kamení do oken, až přikvapil rychtář a rozehnal je žilou. Za to pak oficiálové dostali důtku nebo „kapitolu po košilce“²⁾. V Praze roku 1610 zastal se zpitých žáků svatopetrských sám učitel kollega, jenž s nimi hýřil; nadal hospodáři klukův, začez se pak dostal do universitního kurniku a správce školy Felix (Tobiáš Felix Stříbrský?) vyzván, aby pro zlou disciplínu buď odešel od školy nebo aby vybyl kollegu i s žáky.³⁾

Zpiti scholárové vzdory činili i svým učitelům, přišlo li jim na mysl disciplínu jen poněkud utáhnouti. Prudká toho způsobu srážka a boj za kolik dní trvajících přihodil se r. 1604 v Benešově. Některé bujné a nezbedné žakovstvo, učinivši povyky v hospodě s harfami a housličkami, podnikli na konec vzpouru proti učiteli, škole i kostelu. Hodil se jim k vzdoru posvátný týden velikonoční; nešli zpívat na jitřní a ráno na boží hod se zase zpili, že sami sebe znáti nemohli. Ta nechutná příhoda vzbudila u vrchnosti universitní, v rektoru Martinu Bacháčkovi velikou nelibost, ale přes to vzkázal konšelům, aby to nějak bez hluku srovnali.⁴⁾

Nejobyčejnější následek žakovských potulek hospodských bývaly rvačky. Souvěká knížka rytmovní (i hospodářství)⁵⁾ varuje žáky verši neohrabanými, ale dobře míněnými: „Když budou na paterě zvoniti, varuj se, žáku, do šenkovněch domů choditi, neb lejci, když se podnapíjí, žádného šanovati neumějí, jestli by se pak spolu svadili, strach, aby prve tebe, nežli koho jiného, nevychmelili.“

Rektor universitní, vždy pečlivý o veliké studenty stejně jako o městské žáky, mistr Bacháček z Nauměřic, r. 1608 píše do Žatce, aby učitelé, držice kázeň, žáků bez příčiny ven ze školy nevy-pouštěli a tudíž nepřiváděli jich k tomu, „oč dosti na několika místech činiti máme, že takové noční šarvátky tropili a, buďto mordem jiné z tohoto světa sprovedili, anebo sami tak raněni byli, od čehož mřiti musili.“⁶⁾ Ten dopis Bacháčkův svědčí, že krvavé, ba smrtelné šarvátky žáků s lejky v hospodách nebyly nijakou vzácností. A v skutku dosti takových příhod s šťastnými i nešťastnými konci zapsáno. Některé na poznanou tehdejších způsobův uvedeme.

¹⁾ Herrnhutských Pamětí č. XIII. 406. Museum.

²⁾ Vávra. Kolín. I. 173.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 412.

⁴⁾ Arch. zems. Oekonom. 18. 239. Diplom. mus. Opis. Dvorský. Paměti č. 233.

⁵⁾ V Mus. zems. Sign. 27. E. 15. Bez roku.

⁶⁾ Dvorský. Paměti. č. 524.

R. 1589 čtyři kutnohorští žáci, z nichž první podepsán Václav Rosa Chlumeceus, žáci to ze školy svatobarborské, prosí císařova rychtáře a šefmistry městské za ochranu příčinou zlého útoku, který se v hospodě na ně stal od služebníků mincmistrových. Prý, majíce u sebe jednoho přespolečného spolužáka, podle obyčeje žákovského uvedli ho s dovolením bakalářovým do hospody u Pišů, kdež shledali se s žáky od kostela Vysokého. Během žákovským vyňali partes a zpívali „harmonie pobožné“ tak dlouho, až služebník mincmistrův položil kord svůj na jich stůl, a na to hned druhý ptal se, kdože z žáků to nadával jim oslů. Když popřeli, služebník vyfal Řosovi dva políčky, kteréž žák, aby nebylo další svády, „mile snesl“. Ale nebylo po svádě. Lejci oba jali se na žáky doskakovati rapíry, a konec byl, že žáci, jsouce počtem v převaze, oba útočníky konvicemi ven z hospody vybili. Proto pak prosili vrchnost městskou, aby jich chránila, neboť, „kdyby opatrování božského nebylo“, snadno mohli sami zbiti býti.¹⁾

Žáci ze školy v Kostelci nad Lab. r. 1599 prali se v hospodě, ale neztvrdili. Aspoň jeden alumnus mocně uvlečen v šatlavu městskou, odkudž ho vrchnost universitní dopisem vysvobodila.²⁾ Ze zvláštní příčiny vznikla bitva řezníků s žáky v Chrudimi r. 1611. Žáci ustrojili se po řeznicku a chodili do hospody kupovat telat. Z toho bylo vzbouření řemesla; kantor Václav Chlumecký dal se na stranu řemeslníků proti žákovstvu. Rozzlobení řezníci při své pomstě vzali školní dvěře; učinili na školu a žáky útok. Úřadové měli co činiti, aby hněvníky na obou stranách spokojili.³⁾

Nějací žáci ze školy svatovítské v Praze dali r. 1607 příčinu k svému zbití v hospodě u Kaprů tím, že vyzývali přítomné, aby s nimi šermovali „o pár baněk“. Do hospody přišli s citharou a ovšem také s kordy, z hospody vyběhli s ranami na těle a s nadávkou, že jsou jednušky římské.⁴⁾ Větší příčinu k rvačce měli r. 1603 malostranští žáci, mezi nimiž bylo také několik mladíků z týnské školy a od sv. Martina. V hodině na noc pravil jim v hospodě jakýs Jan Štěchovský, že jim připíjí. Že mlčeli, tím ho urazili, načež on: „Jste ležáci, a připíjmě po nymbursku!“ A v tom hodil mezi ně konvice. I popadli ho, zbili ho, i vlastními jeho klíči ho potloukli a vyhodili. Chtěl za to v universitě trestání jich slušné. Zavření jsou do kurníku akademického, až na Šimona Pejra, který nepočkav „odvandroval“ do Uher.⁵⁾

Méně zlá byla k bitvě příčina, když r. 1560 v Praze u Perníkářů (jdouc od Židů) ve dvě hodiny na noc na rektora školy sobě-

¹⁾ Arch. zems. Opisy z horsk. arch. č. 4301. Nováčkův Listář. 44.

²⁾ Dvorský Paměti č. 12.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 208. 224. Správcem tu byl mistr Šindlar (Václav Šindler Novokolínský?), jenž vinil kantora, že bouří řemeslníky.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 1066. 312.

⁵⁾ Arch. zems. Oekonom. 18. 187.

slavské, Jana Boleslavského, jenž tu popíjel s žáky (snad pražskými), zvoláno, „aby v škole bejvali a ne po hospodách“. Tuto domluvu, která, jsouc o sobě správná, měla ráz vyzývavý, učinili Vaněk a Jiřík, služebníci Zikmunda Karyka z Řezna, kupce, a Jakub Kryryš, sluha Zikmunda Káby z Rybňan, místosudího. Rektor školy soběslavské prý hned s kordem dobytým vskočil na stůl, a bitva byla hotova. Výsledek její ten, že bakalář ochromen na dva prsty u ruky. Služebníci svrchupsaní odsouzeni k náhradě toho zranění.¹⁾

Při své rvavosti žáci byli i nevděční. Za klimentské žáky pražské nějaký soused r. 1612 zaplatil v hospodě a přece mu na konec přirvali a zranili ho. Ti žáci ze školy sv. Klimenta stojí za všimnutí i mimo to. Před tím někoho shodili se schodů, nějaký dům vybili, se ševci se trhali, jim „viselcovali“ (t. j. nadávali jim oběšencův), ševcům pláště pobrali. Nad těmto podařenými žáky u sv. Klimenta správu měl rektor Adam Trajanus, kterýž v universitě na žaloby osady klimentské sic sám si postěžoval, že žáci jeho jsou nepoddaní, ale jich toulky a pobývání mimo dům školní vykládal tím, že „dříví žádného od nového roku neměli (to bylo v dubnu). Doma jim tedy bylo zima.“ Jsou pro své výstupky od vrchnosti akademické strestáni.²⁾

V těch žakovských bitvách hospodských stejně jako v jiných i životy ztráceny. Tak pro příklad r. 1554 dostal se k appellaci ortel Novoměstských, z něhož jde, že hospodský spor Václava Kyndule a jiných žáků kteréši školy pražské nočně přenesen na ulici a tu kamenováním utracen život Stanislava Gnycha z Bydhoště. Kdo zabil Gnycha, nevyšetřeno, a žáci vyvázli šťastně.³⁾ R. 1566 zabit v Třeboni Němec Mertl rybníkář a jiní dva rybníkáři posekáni všeko od žáků, jimž pomáhal klíčník klášterský, varhaník a nějaký Petr, nedosvěcený kněz.⁴⁾

O žákovi, jenž zabít platil hrdlem na popravě, vypravuje kněz Rosa při r. 1557. Prý sladovník pražský nějaký, sváře se s žáky, dal jednomu pohlavek; ten, schytiv nůž, vbodl ho sladovníkovi v hlavu, začez jest šfat. Byl prý výborný mládenec, otec jeho a jiní lidé chtěli za něho mnoho platiti, ale milosti nedáno.⁵⁾ Na proti tomu čteme, že r. 1612 v Hradci Jindřichově zabit byl žák Jiřík Strausa, ale o „vykonaný mord“ stala se přátelská smlouva.⁶⁾

Z krádeží žáci bývali viněni leckdy a od starodávna; vždyť první paměť o škole bydžovské r. 1311 týká se žáka z krádeže

¹⁾ Arch. pražs. č. 990. 233.

²⁾ Arch. univ. B. 13. b. 81. 83.

³⁾ Arch. pražs. Kn. appellač. č. 1027. 36.

⁴⁾ Decker Progr. Třeboň. 1893 19. Březen Živ. Vil. z Rožmb. 164.

⁵⁾ Rukop. dvorní knih. ve Vídni č. 4279. 149.

⁶⁾ Arch. hradecký. Manuál radní z r. 1610. 79.

viněného.¹⁾ Ale větším dilem vzatky žákovské nebyly nejhoršího rázu. Obyčejně lily se z mlsnoty a rozpustilosti, a proto vždy nalézají soudce shovívavého. Kdo by to těžce vážil, že žáci kde které školy lezli do zahrad a strásali ovoce, lezli do viniček a ochutnávali brozny ještě před uzráním; že lapali ryby a raky? Leč staří bývali velmi přísní i na to, a viděli tuto žákovskou bujnost mlsnou velmi neradi. Prachatičti kdys (1617) zle hrozili, že budou žáky pro lapání ryb a raků trestati jako jiné zloděje.²⁾ Sic také z mlsnoty, ale způsobem svého provedení daleko povážlivější vzatek byl, když r. 1601 žáci pobrali na mostě v Lounech čeládce Václava Ležáka moci dvě putny brusek. To již nezdálo se kronikáři lounskému býti obyčejným.³⁾

Také nebyla věc lehká, když v Pražských městech v počátcích XVI. století žáci lapali vepřový dobytek, jenž na hřbitov ke škole zabloudil. R. 1512 ztratili se sousedu pražskému Petrovi Čimickému dva vepři. On sám i jiní sousedé šli „po šlaku“ po krvi a ta vedla je do školy k sv. Vojtěchu. Optal se kdosi „kolegátů“ (kollegiátů, žáků v škole), jaká jest to krev, zdali jsou koho urazili. I odvětil jeden kolegát v rozpacích, že v pět hodin (na noc) přiběhl k nim do školy jeden zsekaný vepř. Když pak poškozený soused s jinými vešli do školy, našli kotel, štrokvas, v němž žáci vepře parili a nalezeny i z něho srsti bílé. O druhém vepři bylo dle stop patrno, že uskočil přes zidku; zůstala po něm krev na kameni: „pod mořskou jabodů“. ⁴⁾ Zdá se, že tobo způsobu přilepšení k školské stravě oblibováno i potom na časy. R. 1523 vzniklo z toho až i zabiti člověka. Vběhly tři svině na hřbitov u sv. Martina ve zdi. Žák je shlédli a obratně je hnál k jámě převětní, kteráž byla jako lapák na zbloudilá zvířata. Dvě svině jámu přeskočily, třetí tam vpadla. I prikryl žák ten previt prkny svrchu a smetmi přisypal. Ale tentokrát lapené zvíře scholárům martinským nezůstalo. Někdo viděl a pověděl. Přišla si pro svinu šenkérka od Koštála. Ten žák se díval tomu, jak ji táhli. Chtěl groš bílý, že pomůže táhnouti. V tom drvoštěp Vaněk se ozve vyčítavě: „Pročež by jí nepomohl, a ty ji tam vehnal?!“ Na to žák vykřikl, že v hrdlo lže, a již bral kamení. Zatím seběhlo se více žáků, jimž šenkérka lála pro tu svinu, a drvoštěp přimlouval. Žáci tomu smáli se. Jeden se ozval: „Ke mně-liž to mluvíš?“ „Já k tobě,“ zněla odpověď, „však bluch nejsi!“ V tom napřahl drvoštěp sekerou, a Pavel pokrývač dal žáku, jenž schápal kámen, pěsti po čepičce popeličti; i odskočil žák a udeřil Pavla kamenem v prsy proti srdci, až hned padl, ale vzchopiv se, běžel za žákem s dobytým tesákem. Žák prchal kolem kostela.

¹⁾ Honza. Program gym. v Bydž. 12. Sclaris Bohuslaus viněn.

²⁾ Dvořský. Paměti. Str. 333.

³⁾ Kronika Mikšovicova. Opis u Merze v Lounech.

⁴⁾ Arch. pražs. Kn. svědom. č. 1016. Fol. 70. Srovn. Staré Letopisy, 460. a Tomkův D. P. IX. 246.

Pokryvač předešel ho a proti kůru se setkali. Pavel mluvil žákovi: „A ty tu, lotře, nectíš žádného, ani se Boha nebojíš, dělaje lidem škodu, ještě laješ!“ Žák drže kámen odpověděl: „Přisáhám pánu Bohu, nepřistoupej, dámť kamenem!“ Pavel přistoupil, a žák mu dal, až „beckl“; po té přechal do školy, pokryvač za ním se točil; ze školy mrštil žák druhým kamenem „až třesklo v židoviny“, Pavel padl hned na nos, válel se, až umřel. Pro toto zabíjení žák z Prahy vyhnán na vždy s vyhrůžkou, vrátil-li se, že bude odpraven.¹⁾

Za všecku dobu vysvětluje se a omlouvá, jestliže žáci kradli dříví tu a tam složené;²⁾ byla zima ve škole, a ti, jimž náleželo, o dostatečné vytápění školy nestarali se. Na proti tomu neomluvitelná, sprostá vina jest r. 1609 vztažena na žáky pražské. Žalovali hrnčíři, že jim žáci kradou hrnce a pak si je prodávají; zvláště prý to činí žáci od sv. Havla. Při vyšetřování v havelské škole nalezena u Tomáše Rakovnického, patera mendikův, zlodějská instrumenta. Žáci dáni do blízkého kurníka v Karolinum.³⁾

Někdy jsou zapsány v soudních pamětech hanebné krádeže knih. Jakýs Bernart ze školy sv. Mikuláše prodával spolu s jinými žáky kusy knih i celé knihy kradené. Prodával je v trhu, v jarmarce pražském a kde se mu hodilo; nedůvěřivým kupcům tvrdil: „Nestarejte se, slibuji vám hrdlem, že jest svobodné, co prodám.“ Jan Kalický, jeden z těch kupců, nevěřil a dával sobě od zloděje každý koupený kus rudkou červenou podepsati pro lepší tobo důvěrnost a jistotu. Ale v soudě r. 1591 potom přec nařikal, že ho žádný tak nepodvedl jako onen žák.⁴⁾

Škola sv. Jindřicha v Praze r. 1608 chovala pěkného lotříka. Slul Daniel Solnický a učinil velikou škodu na uměleckých graduálech chrámových, v sklípku literáckém složených; vyřezalť totiž z nich za mnoho kop grošů pergamenu a prodával ho pražským učitelům (kollegům) „na partes“, na noty. Půl druhého roku minulo, nežli na ten surový vzatek přišli. Jménem osady jindřichské a purkmistra i konšel novoměstských r. 1610 mistr Jan Khernerus z university psal pospěšně do Žatce k mistru Václavu Ripovi Staňkovskému, aby toho Daniele, jenž tam pobýval za primána, po poslu schválním poslal do Prahy. Dosažen-li lotřík, nelze říci.⁵⁾

Ani není div to, že při sprostých krádežích nejspíš zapsáni jsou mendici, k nimž se, byť neprávem, i ti počítají, kteří pod způsoubou žákovskou se světem toulali. Po takovém tulákoví Šimonovi,

¹⁾ Arch. pražs. Kn. svědom. č. 1047. C. 8. 9.

²⁾ Žáci školy sv. Vojtěcha kradou dřeva na břehu. R. 1517. Arch. pražs. 1046. 154.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. r. 1609.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 1055 117 Tenkrát koupen Terentius za 3 bílé (snad jen denáry).

⁵⁾ Arch. univ. A. 13. b. 474.

jenž chodí po školách a po farách, shání se roku 1512 podkomoří Burian Trčka¹⁾ obviňuje ho, že zabil v Brodě Německém kmetičnu poddanou. V smolné knize nymburské zapsáno při r. 1565 vyznání Jana „mendíčka jinak žáčka“, že chodil se zlodějem Mikulášem a brával po školách harzkopy, košile, knihy, k čemu vůbec mohl přijíti. Ve Velvařích ve škole ukradl klobouk bourový a prodal ho v Roudnici řezníku za 18 grošů; v Chrudimi o jarmarce vzal ve dvou báních víno; v Čáslavi „na jarmarce nastrkoval a Mikuláš vyrážel z měšců lidem peníze, a na ty peníze pak dobrou vůli spolu měli.“ Umřel houžví na šibenici.²⁾ V témž Nymburce vyznává roku 1570 zloděj Kovářik, že „žák nějaký na jedno voko slepý také znamenitě velmi kradl, i jeho samého jednou vobloupil.“³⁾ Do Libeznic na posvícení do krémy přivedl r. 1567 Jan Štětina mendíka Jana, a ten vida, an jeden ze sousedů usnul, obratně uřízl mu měšec s penězi, jenž mu visel na hrdle pod košilí. „Prořezal mi košilu“, vypravuje soudu pražskému po (14) letech soused Zelený, „a já procitl, a on ode mne odešel i šel jsem po něm do druhé krémy a dal jsem ho do vězení, a když mi nic nevzel, propustil jsem ho.“ Toho Štětinu potom vesničané vždy „škrábali“, že mezi ně přivedl na posvícení zloděje a volávali mu: „Štětino, vrať nám kleprlik!“ Tak totiž podivně nazvali onen nůž, jímž mendík řezal „košilu“.⁴⁾

Tu za žáka, tu za kupce vydával se nějaký pobuda z Bydžova rodem, jenž, chodě po školách, kradl. R. 1563 pro krádež váčkův aksamitových dostal se do vězení pražského; rychtář se po jméně jeho nesháněl, zapsal jen, že staví se před konšely s „vězném ženichem a věznicí nevěstou“.⁵⁾ R. 1605 universi dává ceduli nebo patent na nějakého Václava Poděbradského, že se po školách tluče a kraje. Cedulí honit ho měl Vác'av Svička, k němuž se ten mendík přitovaryšil kdes a opiv ho, okradl jej.⁶⁾ A což některý mendík byl snělý! R. 1591 ve škole svatého Mikuláše staroměstského jeden, chtěje odebrati se do „své patrie“, bez valných okolků ukradl podušku a prodal ji židovi na rynku.⁷⁾

Zločinu krádeže velmi těžkého dopustil se pacholík Stašek z pražské školy svatojilské; ten roku 1561 Voršile husaře, když prodávala busy na trhu, den po sv. Řehoři vloupal se do komory a tu vzal 12 kop; z těch peněz koupil si boty (za 4 groše bílé), nože a nohavice (též za 4 groše). Bakaláři, když ho mrskal, vydal ostatní peníze zlodějský pacholík, načež dostal se do městského žaláře, kdež se mu asi dobře nevedlo.⁸⁾

¹⁾ Mus. Listiny kouřim. 1512.

²⁾ Arch. nymbursk. Kn. smolná. 46.

³⁾ Tamž. 71.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 1120. Zápis 134.

⁵⁾ Arch. pražs. č. 1238. 163.

⁶⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 298.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1055. 119.

⁸⁾ Arch. pražs. č. 1234. 194.

I mezi patery mendickými, kteří byli mendikům představeni, vyskytají se zloděi. Vydařený byl Matěj Soukal, pater ze školy svatojilské a spolu zvoník v Betlémě v Praze. Ten kradl jako straka. U soudu městského r. 1579 vypravují svědkové, když přišel pro oběd žákům svatojilským k Ondřeji Zeydlovi, že ukradl hospodyně prostěradlo; když přišel pro oběd k Marketě Stilarové, která ležela v šestinedělích, sebral jí také prostěradlo; u mečíře Anjelského ukradl tulích stříbrem pobitý, jenž pak nalezen v Betlémě pod sudem; u kováře nedaleko mostu vzal ručičku železnou, která visela v pokoji na rozích, ale kovář jménem Nanvář nabil mu přes hřbet ton ručičí. Nešetřil zlodějský pater ani svých spolužáků. Ti pořád žalovali, že se jim trati v komorách knihy, košile, střevíce; měli v domnění Matěje patera, zvlášť od té chvíle, co ho viděla pacholata léztí oknem do sukcendorovy komory. Konečně to naň propuklo. Byl také vtipný ten pater. Když se ho nějaký všetečný učedník mečířský, rodem Němec, ptal, čím to je, že Čechové tak rádi kradou, odpověděl, že kat Němcům rovně tak dělává; při tom ukázal prstem ke krku.¹⁾

O tom, že by žák externista, žák mimo školu bytující, probřešil se necitným hříchem proti sedmému z desatera kazání, nebývá zpráv na snadě; věc, stala-li se, byla a zůstala soukromou nebo vynikla pouhou náhodou. Takž hovoří se v sondě lounském jen mimochodem o tom, že Václav Stříbrský, když byl roku 1583 v Chomútově na škole u vychování, že svému domácímu pánu Niklasu Wolfovi ustraňoval nějaké peníze, které pak prohrával v zlé společnosti. Chomútovský Wolf vzatek lehkomyšlného žáka přemrštil; udával 40 kop, ale od poručníka chlapcova obdržel jen 19 a byl tich.²⁾

To přihodilo se též, že žák byl nařčen nevinně. Roku 1609 alumnus školy týnské v Praze, Václav Portitor viní Fridricha Kropilia, rektora školy štěpánské, že ho nevinně nařekl z krádeže peřiny. Správce Kropilius v universitě odsouzen do kurníka, ale uprosil tento svůj „posměch“ a s žákem srovnali se po dobrém.³⁾

Vedle zlodějských žáků v knihách pamětí také o protivých. Choralis svatovitský Adam Pečkoláč našel záponu; poctivě dal ji rychtáři, a když se nikdo o zlatý ten šperk nehlásil, roku 1563 přičtena jest poctivému nálezci.⁴⁾

Zrostlí žáci bývali stejně jako jich mladí učitelé velmi nakloněni ženskému pohlaví. Pro tu náklonnost tepal je Dačický, pokud víme, nejprudčeji v Prostopravdě a slovy obhroublými, anobrž spro-

¹⁾ Arch. pražs. 1059. 44.

²⁾ Arch. lounsk. Kn. soud. z r. 1591. 185.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 558.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 1236. 28.

stými.¹⁾ Týž Dačický ve svých Pamětech,²⁾ když se byl zmínil o škole nově a nákladně postavené, doložil, že páni žáci toho vděční nebyli, „více freje nežli učení pilní jsouce.“ Nebyli však žáci horšší nejhorší. Také jinde dospělejší mládež frejovala od starodávna. Již za doby předhusitské školy klerikální chodily ženky po školách za výdělkem, roku 1380 jeden kněz ve visitaci vyznává, kteraké množství lehkých žen seznal v škole slanské.³⁾

V dobách potomních nadávka nevěstky žakovské náleží k urážkám ne právě vzácným v knihách soudních městských kde kterých. A vyčítáno to svobodným i vdaným. Roku 1523 Tomáš od Hory, měšťan pražský, vyčítá své ženě Anně: „Tvá máťe svodnice, svodila tě s žákem a za to veliký ouplatek mu dávala.“⁴⁾ R. 1569 na jednom listě soudní knihy vyčítají sobě dvě pražské paní, že pobývaly v sklepe s žákem, a na druhém listě hned potom již zas jiné vyčítají sobě, že na faře u sv. Kříže zastíženy s žákem za sudem.⁵⁾ „Ještě jsou ode mně žáci nelezli!“ volá v Turnově roku 1589 jedna druhá.⁶⁾ V Táboře r. 1610 tvrdil kdosi o paní Petržilkové, že bývá s žákem více nežli se svým mužem⁷⁾ — a tím způsobem bylo by lze přivést ještě některou řádku takových obvinění. Když byl žalobce, úřady stíhaly, trestaly. R. 1599 volán primán Mathias ze školy týnské, proč „vyšíkoval“ dceru Mariany, pokojnice od Škrety, a proč od ní šátek, peníze, knížky přijímal.⁸⁾ R. 1561 sebrala městská policie také choralistu, žáka od sv. Víta,

- 1) „Poslouchejtež také žáci,
co o vás praví sedláci,
jenž máte ničemné mravy;
šťěštily vám (ženky) hlavy;
dobrý řád jste opustili,
jen abyste živi byli
lehce na cizí mozoly . . .
jak jen kramatikou huby
propláknete drobet zuby,
ať jsou z vás hned páni mistři,
však bachanti troupi jisti . . .
co manžel pracně nabude,
to žák na ženě vyhude.“

¹⁾ Paměti II. 47. 1594. Vyd. Rezek.

²⁾ Zoubek. Č. Č. Mus. 1880. 467.

³⁾ Arch. praž. č. 1047. B. 14. „Chovala máťe tva žáka v domě jako bayka.“ Tamž.

⁴⁾ Arch. praž. č. 991. 520. 521. Tamž v arch. č. 1049. 140. Totéž v č. 1237. 147. Nářek (nařknutí) srovnán odprosou jakožto věc nepravdivá.

⁵⁾ Arch. turnov. Acta forens. 175.

⁶⁾ Arch. tábor. Manuál. B. IV. a 50.

⁷⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 33.

s Káčou lehkou a dala oba do vazby.¹⁾• Že žáci o překot psávali milostné listy pannám, o tom jakožto o věci nevinné nebudiž pochybováno. Ale r. 1614 žák svatomartinský v Praze dostal se pro listy pannám psané přece do kurníka universitního.²⁾

Lze o mravech žakovských kapitolu zavítiti s přesvědčením, že ty, o jichž provinách v pamětech nic není psáno (a těch jest většina), nutno bude klásti za řádné scholáry městských latinských škol, kteří si na svou čest dobře vedli.

¹⁾ Arch. pražs. č. 1281. 111.

²⁾ Dvorský. Paměti. č. 731.

KNIHA IV.

UČENÍ.

— — —

I. 0

Předměty a knihy.

Hlavní předmět školy partikulární byl jazyk latinský. V době scholastické, jejíž konce u nás dosahují až do XVI. věku, byla to latina středověká. Byl to onen živoucí jazyk, jenž, přijav do sebe ze života souvěkého pojmy všelijaké, utvořil si k nim slova, jména, technické výrazy, jichž Cicero neznal; byl to latinský jazyk praktický, jenž přijal vazby z neklassických jazyků národních a tím vším vyhlášen byl a dosavad se vyhlašuje za barbarský, zkažený.¹⁾ V XV. věku bral na se latinský jazyk podobu jinou. Vracel se k římskému jazyku klassickému. Latíně vzešla renesance. Humanisté italští jali se ji očišťovati, zvelehovati. Stopy první doby humanistické u nás jeví se za Karla IV. Ale jsou to stopy slabé, je to tak, jako by jiskry renesanční v alpském sněhu zmíraly, nemohouce přes italskou hranici dál.²⁾

V časech krále Jiřího a Jagellů konečně přešel humanismus k nám; jest to druhé jeho období, jemuž vévodí u nás Bohuslav z Lobkovic, ale snaha a osvěta humanistická, uzavřevši se v úzký kruh těch nových latinů a narazivši na kališníků náboženství, jehož repraesentací byla universita, nepřinesla osvětě české změn; školy naše z moderního hnutí italského neměly nic.

Teprve v třetím období, když se byla i v Němcích reformace smířila s humanismem, jenž ku překládání bible podával lepší pomoc, vešel humanismus do universit a do nižších škol; již nebyl nedostatek moderních učitelů; žákům zánovní knihtiskařství pohodlné podávalo do ruky texty klassické, Cicero a Vergilius stali se heslem a praporcem školy. Do toho proudu později jesuité vpadli se svými školami a pluli v něm a s ním dále.

¹⁾ Monum. Germ. paedag. XII. IV. VI. vykládá, že názvisko „barbarský“ je nespravedlivé.

²⁾ Voigt. Das erste Jahrh. d. Humanis. 247. 264.

Ale humanismus školský stran jazyka latinského byl jednostranný. Věru nešlo při něm o studium a pochopení antického světa. Šestnácté století majíc své snahy, cíle, bolesti, neshánělo se po životě antickém; ulpělo na pouhé formě klassické, jak se jevila ve spisích a uměleckých dílech. Literatura klassická stala se vzorem k nápodobení. Šlo o eleganci výrazu, šlo o antickou výmluvnost (eloquenci). O věc antickou nešlo. Nejvyšší školský ideál byl v tom, uměti psáti takovou prosou jako Cicero,¹⁾ básně skládati takovým veršem a slovem jako Vergilius V té renesanční latině byl všecek život školský, žáci a učitelé měli tou novou lepší latinou hovořiti, psáti v ní svoje práce, konati disputy a divadla, čítati v ní modlitby, slyšeti kázání. Bylo-li za předešlého času vzdělání školské v scholastické latině, od XVI.²⁾ století panovala mu latina humanistů, filologův.

Aby se žáci naučili latinské řeči, na to nejprve posluhovala grammatika,³⁾ kterouž tu bēfeme v užším smysle jakožto theorii, pravidla k správnému mluvení. Grammatikou v širokém smysle rozuměli staří i výklad, četbu, prosodii a vůbec všechno, co vedlo k promluvení pěknému.

V době scholastické byla k ruce kniha Aelia Donata, dědictví ze IV. věku římské doby, kniha jednající o osmi částech řeči obšírně; začátečníkům však již v staré době pořízován byl z velikého Donata Donat menší, Ars minor, obsahující základy jazyka latinského v knížce skrovné a v otázky a odpovědi, tedy katecheticky upravené.

Sklad vyšší grammatiky byl složen od Justinianovy doby (VI. věk) u velikém díle Priscianově. V osmnácti knihách Priscian jedná o formách a syntaxi. Nejvíce se užívalo prvních šestnácti knih (Priscianus major), dělány z něho výtahy k praktické potřebě. Kterak byl Priscian rozšířen a oblíben, to lze souditi z onoho tisíce rukopisů po bibliothekách evropských uchovaných.⁴⁾

V středověku nade všechny grammatiky největšího rozšíření došla kniha františkána Alexandra de Villa Dei (Villedieu), vzniklá asi r. 1199 v Paříži⁵⁾ a vůbec povědomá jménem Doctrinale. Tu knihu františkáni roznesli po vši Evropě. Zalíbila se tou měrou, že na vyšších školách panovala za tři sta let. K porozumění jejímu potřebí bylo, aby žák nějaké základy v latinském jazyce již znal; Doctrinale předpokládalo tedy aspoň malého Donata.

¹⁾ Čti jen chválu jeho v Sturmově „Nobilitas literata“ z r. 1556 v univ. knih. 8. J. 220.

²⁾ V tomto díle neobrali jsme si za úlohu vylíčiti z literárněhistorického stanoviska veškerou literaturu školních knih. Nám jde o věci význačné pro celkový obraz.

³⁾ Monum. Germ. paedag. XII. str. XIII.

⁴⁾ Tamž. XII. str. XXXVII.

Grammatika Alexandrova, rozdělena v kapitoly, držela v sobě orthografii, etymologii (t. j. tvarosloví; deklinaci, komparaci, genus atd.), syntax (kterouž vykládají znalci za spletenou) a část prosodickou (kvantitu, přízvuk, figury). Látka mluvnická vpravena jest v hexametry, jak je robil počta Leonius († 1187), tedy u verše leonské, v nichž obyčejně arsis třetí stopy rýmuje se s koncem verše. Byly to verše pro paměť; věc vyložená měla se veršovanou formou na paměti držeti lépe. O pluralu prvé deklinace Doctrinale na příklad veršuje takto:

„Primo plurali decet ae quintoque locari,
Atque secundus habet arum, nisi syncopa fiat.
Tertius aut sextus habet is, tamen excipiemus:
Quando mas fit in us, in a femineum sine neutro,
Femineis abus sociabitur, ut dominabus,
Sexum discernens; istis animas superaddes.
Accusativis pluralibus as sociabis“ atd.¹⁾

V Doctrinale na první pohled postihneš, že grammatické formy a pojmy jsou všelijak přeházeny zmateně. Také zaráží obšírnost knihy, nabylostě Doctrinale všelikými výklady a glossami časem objemu povážlivého. Byla v něm naposled složena všechna učenost a filosofie grammatická.

Doctrinale bývalo opisováno a ve škole vykládáno i u nás. Tomu na svědectví učebnice, kterou sobě týnský učitel Matěj Rejsek, potom slavný a výtečný architekt Pražské brány pražské, r. 1476 k potřebě školské buď sám sestavil anebo tak sestavenou koupil a po stranách kommentoval.²⁾ Jest to vlastně sborník grammatických spisů; mimo kus grammatiky Alexandrovy je tu Donat malý i větší, traktát o orthografii, o pádech i prosodie. Čtyři listy pergamenové, krásně psané, držící v sobě nějakou grammatiku — bezpochyby Donata menšího — chová archiv třeboňský.³⁾ Ty listy snaty byly z desek knihy, z čehož patrně, kam mizely staré grammatiky scholastické, když doba jejich zašla.

Svému času sloužily bezpochyby dobře; doba nová, humanistická, odzvonila jim; staly se věcí nepotřebnou; kde jaký humanista uznával za svou povinnost tepati středověkou latinu a její mluvnici. Ale oprávcové hned nedali se cestou radikálnou; nepostavili na místo opovržených mluvnice hned nové, své. Jali se nej-

¹⁾ Vydání Doctrinale s poznámkami a výborným úvodem od Reichlinga viz v Monum. Germ. paedag. díl XII. Doctrinale je tu na 171 stránkách vytištěno.

²⁾ Zajímavou tu věc našel Jos. Trublář v univ. knih. č. V. G. 16. a dal o ní zprávu ve Věst. Akad. VIII. 5. 288.

³⁾ Ukázal mi archivář Mareš. Konjugace začíná se od amo, amas. Čteš tu na př. Edo es est edi edisti edit ede edat edere edisse edendi do dum esum esu edens et esurus.

prve vymítati z Alexandra scholastické drobnosti a, což opravdu zásluha, vkládali do mluvnice klassické příklady, obživovali původní klassické texty, ačkoli dlouho ještě pletly se jim do knih příklady z Boethia, z Vulgaty i odjinud proti humanistickému programu. Také nedovedli se zhostiti veršované formy ve svých nových knihách, patrně z příčin didaktických.

V Itálii, rodišti humanismu, slavný Vavřinec Valla (1407—1457), jeden z prvních, „vztyčil prapor proti barbarství jako starověký Kamillus a nadšeně vyzýval do boje proti zhoubečům mluvy klassické.“¹⁾ Valla netkl se osnovy mluvnické, ale svým dílem (*Elegantiarum linguae latinae libri*) přinesl hojnost příkladů nejlepší latiny;²⁾ z jeho knihy pak čerpáno chutě a zhusta. Vítězný odpůrce starodávneho *Doctrinale* byl v Itálii mimo jiné Mikuláš Perottus († 1480), arcibiskup v Sipontu, jenž roku 1477 napsal *Rudimenta grammatices*; dispoici k své mluvnici vzal františkánu de Villa Dei, vystrojení a příklady vzal z klassiků. Grammatika Perottova dostala se r. 1499 do Vídně na školy, a roku 1514 i čeští žáci se s ní seznámili; bylatě toho roku vydána s českými nemnohými glossami; vydání druhé lipské jest z r. 1530 (129 listů), a třetí z r. 1535, z čehož patrně, kterak oblíbena jsou, se šířila. V ní po abecedě následují modlitby latinské, Zdravas, Otčenáš a Věřím; pak je grammatická hlavní část; začíná se o jméně, následují pravidla o rodu, sklonění, o slovese, jeho způsobech, konečně je v ní o figurách a o slohu. První zpracovatel té mluvnice byl Racek Doubravský, český humanista, nevalně výtečný.³⁾

Na této straně Alp proti *Doctrinale* začal 1486 Alexander Hegius, ale také jen opatrně.⁴⁾ V následujícím desetiletí stejně tak Jakub Vimpheling. Ti spíš jen čistili; osnovy, textu starého zanechali s pokojem. Od počátku XVI. věku však zamítali všecko staré prudce a šmahem. Jan Murmellius († 1517) a vrstevníci neznali již shovívání k staré grammatice; jednomu jest Alexander *grammaticulus*, jinému jest Alexander naplněn „halucinacemi“. Hermann Buschius († 1535) přímo vzbouřil německé grammatiky proti Alexandrovi. Z posledních, jenž *Doctrinale* jak tak hájil, vykládáje jeho chyby z doby, byl humanista Jan Despauter († 1520), jenž ve své grammatice starou osnovu i veršování podržel.

Na Moravě v Olomouci první grammatika rázu humanistního (nečítáme-li Donata z r. 1491) vydána r. 1504. Byla to kniha Marci Rustinimici *ad Moravorum pueritiam paedagogus grammatices*. V ní vysloven boj proti Alexandrovi; v předmluvě dí spisovatel, že zná

¹⁾ Ant. Truhlář v Čes. Mus. filolog. V. 92.

²⁾ Ant. Truhlář tamž. a Monum. Germ. paedag. XII. LXXXIII.

³⁾ Jos. Truhlář. Humanis. 190. Perottus z roku 1530 má v mus. sign. 26. B. 9.

⁴⁾ O tom obšírně od Reichlinga v Monum. Germ. paed. XII. XC—XCVIII. Též Cramer. Gesch. d. Erzieh. 21.

žáka, jenž sedm let se učil latině a neumí deklinovati. Dílo Rustinimici jest první toho druhu kniha školní v naší koruně. Na padesáti osmi stranách hustě potištěných pojednáno v ní o tvarosloví; není tu obrazce, vzorce, jen učení a pravidla. Je v tom všem dobře znáti zapuzovaného Alexandra de Villa Dei.¹⁾ Na školách v Čechách jsme té grammatiky nenalezli. V Čechách sic vystižen rozdíl mezi moderní a středověkou grammatikou již roku 1507 výslovně,²⁾ ale nehybností a nechutí universitních mistrů ještě na čas zůstaly novým proudům školní sně zavřeny.³⁾ Z nových mluvnice staly se obecně u nás oblíbeny teprv knihy humanisty Melanchtona, jímž i na Moravě jiné všechny ustoupily. Obvyklejše to však nebyl Melanchton původní, než vytažený, spracovaný od rozmanitých autorů.

Melanchtonova původní grammatika vydána v Němcích roku 1525 bez spisovatelova svolení. Rozdělena byla ve čtyři hlavní kusy; v prvním, v orthografii, položeno jest o hláskách, v druhém o prosodii, v třetím kuse v etymologii, jedná se o osmeře částkách řeči (partes orationis), jež jsou nomen, pronomen, verbum, adverb, participium, conjunctio, praepositio, interjectio; pak následuje syntax. Při sklonění užívá mluvnice ta šestero forem; ve vzorcích není výkladu v mateřském jazyce; u slovesa rozeznává genus, species, modus, figuru, osoby, počet a conjugatio. Při „species“ míní jako staré grammatiky slovesa prostá, odvozená, inchoativa, frequentativa, desiderativa, diminutiva; při časech rozeznává onen, jemuž říkáme futurum exactum; při modech rozeznává indicativ, imperativ, optativ, subjunctiv, infinitiv, gerundium, supinum. Konjugace Melanchton má čtyři. Ego je mu pronomen ukazovací, is, ipse jest mu náměstka vztažná.⁴⁾ V terminologii líší se Melanchton leckde od našich knih. Jest snadno postihnouti v té knize i ve všech ostatních, že empirická grammatika byla ještě v malinkých počátcích.

Grammatika Melanchtonova v rozličných zpracováních a skráceninách (major, minor gram. Philippi) držela se pevně až do XVIII. věku. Upravovali ji v Němcích z nejpovědomějších Camerarius, Jan Faber, Michal Neander, Lukáš Lossius, jehož kniha z r. 1514, upravená v otázkách a odpovědích, nachází se v našich inventářích dosti zřetelně; zkrácené a přepracované vydání mluvnice Melanchtonovy učinil mimo jiné také Valentin Trozendorf, učitel v Goldberce (1531—1556). Vydání Trozendorfovo, jež bylo pořízeno (1565, 1581) pro školu zhořelskou, bývalo též u nás oblíbeno.

¹⁾ O té grammatice, jejíž jediný exemplář jest v dvorn. knih. vídeňsk.

²⁾ viz K. Wotke v Zeitschr. d. Verein. f. Gesch. Mähr. u. Schles. III. 3.

³⁾ Der Olmützer Bischof Stanislav Thurzo.

⁴⁾ viz pramen. III. tř. C. Akademie. II. 3. 38.

o Plzeckého o tom.

o mluv. Melanch. jest v Monum. Germ. paedag. VII.

Na českou úpravu mluvnice Melanchtonovy u nás došlo poměrně dosti pozdě. Podnikl tu práci Pavel Vorličný (*Aquilinas*), od r. 1546 rektor školní v Prostějově a korektor tiskárny tamž ještě r. 1555, pak kněz v Kyjově městě.¹⁾ R. 1567 vyšla jeho kniha, *Grammatika Philippi Melanchtonis českou řečí ponejprv* (*nunc primum*) vyložená. Výklady české na okrajku i uvnitř, ač jsou jen stručné a nemnohé, jsou leckde samostatnou prací Vorličného; příklady jsou i vzorky obojím jazykem, latině a po česku; i termínů českých ještě po řídku; také nejsou podány; infinitiv sluje mu způsob nekonečný. V postranních výkladech čteme též, že *verbum* jest to, čím se něco dělati aneb trpěti vyznamenává; *pronomen* jest slovo, jež se místo *nomen* klade, aby až do ošklivosti *nomen* opakovati nebylo.

Spracovaných grammatik Melanchtonových vyšlo u nás kolik vydání. Pražská vydání rychle po sobě jdoucí jsou z let 1568, 1572, 1575, 1580.²⁾ V některém vydání češtiny víc v jiném méně. Vydání z roku 1580 (u Melantricha) začíná se (jako obyčejno) pravidly o hláskosloví; potom vykládá, co je *nomen* a hned přejde k stupňování adjektiv, probírá o rodě se všemi výjimkami; potom následuje pět deklinací se vzorky, jimiž po německém způsobě předraženo *hic, haec, hoc* — ten, ta, to. *Haec Musa* je vzor prvního sklonění, *hic dominus* vzor druhého. Třetí má jedenáct vzorců. Obšírně pojednáno o slovese. *Verbum* jest, stejně jako svrchu řečeno, *vox significans agere aliquid aut pati*. Při latinských významech jsou české, ale pravidla jsou jen latině podána. Předložky jsou tu bez výkladu, jen název a hned příklad. K tvarosloví jest připojena syntax objemem třikrát menší. Začíná se o shodě substantiv s adjektivy, *hovoří* o pádech, o slovosledě, o některých figurách a naposled o rekcí sloves. Na konci knihy je prosodie opět třikrát objemem menší nežli syntax. Jsou v ní některá hlavní metra naznačena.³⁾

R. 1581 vyšla po česku i „gorlická“ grammatika, kterou na základě Trozendorfa spracoval Ludvík Leobergensis. Je v otázkách a odpovědích. Paradeigmata jsou vzadu na konci. Některé výklady kulhají jako v knihách předešlých. Infinitiv nevykládá jinak než slovy: „Ten toliko nemá před sebou žádného numerum ani personam.“⁴⁾

Při reformách školských r. 1609 universita doporučovala svým klassím i všem školám všudy grammatiku Philippo-Rameovu,

¹⁾ Dle Cerroniho. Sdělil dr. Novák.

²⁾ Pokud jsme je v museum ohledali. Exemplář v mus. 26. E 26. vydání z r. 1568 dle přípisu na konci náležel r. 1596 Samuelovi Labuškovi, jenž pod svůj podpis přiložil kletbu, „kdo mu je (ty knihy) ukradne, tomu ruka upadne.“

³⁾ Mus. signat. 26. E. 2. Je to spracování Camerariovo s lat. předmluvou Melanchtonovou z r. 1540.

⁴⁾ Mus. 26. G. 9.

kteřou by bylo napsati a sestaviti z Melanchtova a Rama. Když se nikdo k sestavení takové grammatiky neměl, universi roku 1612 nabádala znova.¹⁾ Teprv potom roku 1614 po česku spracoval a vydal mluvnicki od university svrchu nařízenou knihtlačitel pražský Daniel Karolides z Karlšperka s titulem *Elementa grammaticae latinae Philippo-Rameae*. Jest určena školám nižším (pro *inferioribus classibus*). Kniha tištěna trojím tiskem, z čehož se poznává didaktická methoda: antikvou jsou tištěna pravidla obecnější pro začátečníky. Pravidla dokonalá pro nejvyšší třídu grammatickou jsou tištěna typy menšími; poznámky pro učitele nejdrobněji tlačeny (*cursiva garmontiana*). Prý je dobře, aby mluvnické všech grammatikálních tříd byla v jediné knize, podporuje se tím paměť lokálná; tisk rozdílný nechať označuje rozdílné stupně.

Za citátem z Quintiliána o grammatice v knize Karolidesově položeno o literách, o kvantitě syllab, o přízvuku, vše bez příkladů; potom následuje de nomine a jeho rodech, o jakosti a diminuci jmen, pak komparace adjektiv, a teprv po ní jdou deklinace stejně jako svrchu jsme uvedli. V první deklinaci vzor je mensa, epitome čili sumička a Aeneas. V deklinaci druhé vzory jsou puer, vir, dominus, scaunum, ambo. V deklinaci třetí jest dvacet sedm vzorů!²⁾ Což veliká to ještě neobratnost! Při čtvrté deklinaci je vzor fructus, domus a cornu. Facies při páté. Po sklonbách a slovech nepravidelných následují příklady a úlohy deklinaci složených. V nich čteme na příklad philosophus femina mudrákyně filozofka, čistotná panna, ukálená svině, apparatus magnus velký pracht, virgo Vestalis jep-tiška, nestoudná tlama. Ty a podobné příklady zahrnují kolik listů. Po té jdou adjectiva anomala, quae pronomina dicuntur, a zase úlohy, ke sklonbě jich se odnášející.

Za tím jde stať o slovese. Českým přechodníkům tu věnováno místo, ale o tom, jak s nimi naložiti latině, nic. Před časováním každé z čtvera tříd uvedeny jsou výjimky, a po nich teprv vzor amo, doceo, lego, audio. Při třetí konjugaci jest latinské vyznání, že formace minulého času a supina není tu bezpečna, jista, pročez prý nutno ukázati pořadem všechny „terminationes“. A to zaujalo čtyři listy. Po tom jde stať o slovese sum, což jest verbum substantivum, o fero a jiných nepravidelných; naposled uvedena deponentia. Ostatní částky řeči odbyty stručně; na osmi listech drží se všechna skladba jazyka latinského, je o málu pravidlech, o málu příkladech a skoro bez výkladu. Ku konci přičiněn pořádek knih Starého a Nového zákona a verše, v nichž udávají se svátky a časy roční.

¹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 154. A. 17. VI. 134.

²⁾ Ty vzory jsou: sermo, venter, clamor, flos, civitas, vulpes, avis, ratio, arundo, aerugo (rez), virtus, ars, stirps, fax, fex, felix, vox, nux, lac, cubile, mel, poema, nomen, caput, calcar, robur, corpus.

Ze starých grammatiků stále se jmenují Priscian a Donatus; jenže se jich zásady musily přelít ve formy rozumem humanistův, a knihy obou změnily se k nepoznání. Spracovaný Priscian uvádí se na školách vyšších v Němcích dosti zhusta.¹⁾ Též grammatika Jakuba Micylla (žák Melanchtonův), držíc se velké mluvnice Melanchtonovy, byla pořizena na základě mluvnice Priscianovy s příklady Vallovými a Linacera Angličana, r. 1531 v knize *De structura lat. sermonis* vydanými.²⁾ Pro nižší školy i na dále upravován Donatus; Melanchton sám ho začátečníkům doporučoval;³⁾ všude vydávání byli Donatové malí i větší bez přetrží. Donat tak zobecněl, že stal se příslovím. „Sluší mu co voslu Donát“ byla urážka nevzdělanému člověku vržená.⁴⁾

Na Moravě první humanistický větší Donat tištěn r. 1491 v Brně.⁵⁾ Nevíme, aby v Čechách někdo dřív nežli slovutný mistr Matouš Kolín Donata vydal humanistický čili moderně upraveného. Kolín r. 1557 vydal knihy dvě. Jedna jest „*Elementarius libellus in lingua latina et boiemicia*, knížka začátkův v jazyku latinském a českém pro nové žáčky“, pro nejmenší. Knížka drží v sobě abecedu latinskou po jedné straně, českou po druhé. Za abecedou jde syllabikář, pak modlitby, zpěvy latinské a české a práva o mravích. Tato knížka byla na slabikování a na první četbu dětí. K ní pak připojiti bylo druhou knihu Kolínovu, přezvanou „*Aelii Donati Quaestiones de primis etymologiae elementis*“. O té grammatice vyložili jsme jinde obšírněji,⁶⁾ tu budiž jen zmínka, že otázkovou methodou vykládá se v ní o literách, o pravopise; druhá částka jedná o prosodii, následující oddíly jsou o etymologii a syntaxi. Mezi samostatnými částkami řeči jest, jakž dle starých grammatiků Diomeda a samého Donata zobyčejnělo, *participium*, neboť se skloňuje a má časy. Při jménech rozeznává Kolín také figuru, čímž míní, je-li slovo prosté či složené. Substantiva Kolín sklání s předrážkou *hic, haec, hoc* jako zvyk obecný. Při časování nedělí se přípony od kmene slovesného. Spojky odbyty jako u jiných grammatiků ledabylo. K předložkám není příkladu. Na konec jdou vzory nepravidelných sloves.

To tak o zevní formě grammatiky našeho Kolína. O její filologické ceně stejně jako při jiných mluvnicích nechť si rozhodnou znalci. Souvěkovci práci Kolínovu chválili. Kodiceil ještě r. 1586

¹⁾ Ještě r. 1595 v Davidi Chytraei *De ratione discen.* Jenae. Sign. v univ. knih. 1. K. 46.

²⁾ Viz řád vratislavský z r. 1570 v univ. knih. 25. H. 503. Též Vormbaum *Schulordngen.* I. 202.

³⁾ *Monum. Germ. paed.* VII. 278.

⁴⁾ *Proverbia Srnce* z Varvažova. 1582.

⁵⁾ Wotke. *Zeitschr. d. Verein. f. Gesch. Mähr. u. Schles.* III. 3. 1899 str. 343.

⁶⁾ Život na vysok. škol. 331.

v řadě svém školním praví, že knihy Kolínovy jsou v Čechách nejlepší.

Mimo tuto větší knihu Quaestií Kolínových vyšla od téhož auktora roku 1557 stručná jiná, v níž není skoro nic jiného než vzorce.¹⁾ Takového způsobu tabulky pak vycházely od rozličných auktorů skoro nadbytečně, neboť se jedna od druhé skoro neliší. Z počátku XVII. věku (r. 1609) vydány takové tabulky pro nejmenší žáčky u Veleslavinových dědiců pod titulem Rudimenta inflexionum juxta methodum Rami. Je to 10 listků paradeigmat.²⁾

Zajímavé jest zpracování Donata malého, jak je pořídil Linhart Culmann Crailsheymensis pod titulem Aelii Donati De octo partibus orationis methodus quaestiunculis puerilibus undique collectis illustrata. U nás tato kniha vyšla v českém zpracování několikrát. Uvozují se vydání z r. 1568, 1569, 1572, 1577, 1580 u Melantricha, Dačického, Nigryna v Praze.

Podívejme se do vydání Melantrichova z r. 1568.³⁾ Osmerkový formát jest pln českými výrazy odbornými; auktor překládá každou řádku latinských vzorců po česku. Poznámky české jsou na okrajku knihy. Výklad děje se způsobem katechetickým, oblíbeným. Latinský text jest výtah z větší grammatiky pořizené prý r. 1534. Na počátku knihy oznamuje auktor, že „z osmerých slov bývá latinská řeč dokonána“. Tim miní osm částek řeči, z nichž jednou jest participium. Nomen jest auktorovi to, „čím všeliká věc nazývána bývá jako člověk, mistr, hovado, štika zlost“.⁴⁾ Když byl drobným tiskem (patrně pro vyšší třídu) udal rozdělení podstatných jmen, ihned vykládá o komparativě. Positiv jest mu „stupeň pokládající“. Rod vykládá slovem pokolení; casus při sklonbě jest mu „případnost, nachýlení, padání“. Accusativ na příklad jest „žalující případnost“, ablativ „odjímající případnost“. Sklonby neliší se od knih Melanchtonových; jsou tu provedeny také s hic, haec, hoc. Pronomen sluje mu po česku „místojméno, místodržící jména“. Při slovese jest qualitas způsob a náchylnost; optativ mu způsob žádající, conjunctiv připojující, infinitiv bezpočetný, imperfectum vykládá slovy „když věc nedokonale pominula“; plusquamperfectum, „když dávno pominula“. Na ten způsob pak také ony časy překládá na česko:

¹⁾ Mus. 26. F. 18. Vydání větší gram. Kolínovy stalo se r. 1564 u Mitisa a Kapra v Praze. V mus. není. Uvádí je Jungmann.

²⁾ Mus. 49. E. 7. Je při tom přivázána grammat. Melanchtonova, tisku herborského z r. 1614, plná připisků, náležela Danieli Smoliciovi Horažďějovskému. Sem též spadá zmínka o Donatě Křištofa Kirmezera Slováka z r. 1578, drobná ta knížka slove Rudimenta linguae latinae. Prima pars Rudimentorum začíná se bez pravidel hned sklonbou hic počta. Po substantivech slovesné vzorce začínají se e g o amo, t u amas atd. Secunda pars, jednající o 8 částkách řeči, začíná se od abecedy a hláskování. Třetí část drží některé regule syntaktické. Českého v tom nic. V Mus. 49. E. 25.

³⁾ Mus. 26. F. 19.

⁴⁾ Ve vydání u Nigryna z r. 1577 tytéž poznámky.

amabam nedávno miloval jsem; perfectum již miloval jsem a plusquamperfectum dávno miloval jsem. Stetisse jest mu „dávno státi“. Při passivum uvádí latinsky i česky vzor legor t. j. jsem čten; futurum budu čten. Adverbium vykládá slovem „příslovi“ nebo „přivěšení slova“. ¹⁾ Coniunctio zove „spojení“, praeposici „předložení“. Předložky mají bez výkladu podle sebe v řádkách příklady, nad nimiž položen český překlad. Interjectio jest mu konečně „mezi jiné strany řeči vložení“.

Položili jsme několik českých názvů z dotčené latinské grammatiky a před tím z jiných mluvnic, z čehož uhadne čtoucí sám, kterak nesnadno bylo českému žákovi takovými slovy a výklady pochopiti latinskou grammatiku. Ale není třeba těmi otrockými termíny českými pohrdati; jsouť to skromné začátky české terminologie, a výraz český, nemaje zákonné opory, času delšího než kterákoli terminologie měl zapotřebí k svému vytříbení a ustálení. ²⁾

Na konec buďtež uvedeny z českých zpracování grammatik latinských u nás z r. 1601 také Compendium Huberianum grammaticae latin. bohém. ³⁾ a z r. 1610 Elementa declinationis et conjugationis, vyšlá dle návrhu Petra Kodiceilly u Schumannna v Praze s českými a německými glossami pro poslední nejnižší třídu. Je při tom malý slovníček.

Jesuité přinesli si do své pražské školy Donata pro začátečníky a Despauterovu grammatiku a syntax pro žáky dospělejší. ⁴⁾ Obojí grammatika Despauterova (Jan z Pauteru z Ninove ve Flandřích, Ninivita) byla veršovaná a podstatně se neliší od jiných humanistických grammatik. Ale grammatika ta nelíbila se Kanisiovi; psal o ní r. 1560, že jest vysoká a žákům obtížná. ⁵⁾ Dosti brzo ustoupila mluvnicki jesuitského auktora P. Immanuel Alvaréza (1526—1583), ponejprv vytištěná r. 1572 v Lissaboně (De institutione grammatica libri tres). Její obsah rozdělen ve tři stupně grammatického učení; tvarosloví pro nejnižší školy, ⁶⁾ syntax pro druhý stupeň a constructio figurata s metrikou pro stupeň třetí.

Rudimenta Alvarova dělila se tolikéž ve tři stupně. První část nebo stupeň obsahoval nejnütnější věci z celého tvarosloví a již také několik pravidel syntaktických. Druhá část Rudiment vykládá

¹⁾ Latině to má rozum lepší; tu je adverbium pars orationis, quae adiecta verbo significationem ejus explanat, implet.

²⁾ Tak tu terminologii tuším správně omlouvá Jakubec v Paed. Rozhled. XI. 295. Jest zajímavé stran nejistoty při terminologii zvědět, že Komenský v Bráně pod nápisem Grammatika deklinaci zove oheybáním a konjugaci kloněním, což u nás teď naopak.

³⁾ Mus. 45. A. 11.

⁴⁾ Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 51. Tomek. Č. Č. Mus. 1844. 206. Mouum. Germ. paedag. II. 154.

⁵⁾ Braunsberger. Canisii Epist. II. 680.

⁶⁾ Principia seu rudimenta grammaticae ex institutionibus Eman. Alvari pro usu latinitatis excerpta.

o osmi částech řeči. Jako ve všech jiných mluvnicích i tu je particip částka samostatná, za to adjectivum a pronomen počítá se k jménu. A takž bylo by lze uvéstí ještě jiné odchýlky od našich mluvnic. Třetí díl Rudiment drží v sobě pravidla o rodě, o deklinacích, učení o praeteritech a supinech, syntaktická pravidla, ukázkou z Nepota, Cicerona a několik tisíc kmenových slov se složeninami.

V některých kusech jsou knihy Alvarovy veršovány na příklad takto:

Prima declinatio.

Rectus a, sed genitivus in ae fit flexio prima;
Patrium in as, veteres: ai vertere poetae.
Paucula sunt, quorum pluralis tertius abus
Format, sic anima, et domina, et Dea, filia, nata.

Alvarus (tak totiž jezuitské knize potom říkáno), nevyniká, jakž patrno, nad knihy souvčké nijakým zvláštním uspořádáním ani novou methodou. Ale u jesuitů byl u vážnosti, vznikl z rozkazu, aby na všech jezuitských školách učilo se dle něho stejně. Jezuitská Ratio (z r. 1599) poručila školám jen Alvarezu, a kdyby snad pro obtížnost jeho nebo vysokost sepsána byla kniha menší, pravidla Alvarezova v ní nesmí býti setřena.¹⁾

Alvary dosti brzy byly vykládány národními jazyky. Latinsko-česko-německý Alvarus vydán celý teprv r. 1598;²⁾ má k pomoci české významy, ale přestává ten český výklad brzo; patrno, jakmile jezuita přemohl u žáků začátky, nechal mateřského jazyka. Česko-německá Principia neboli Rudimenta Alvarova začínávají se od první deklinace; české vzory mívají před sebou tento, tato, toto. I latinské vzory předrážejí tyto ukazovací náměstky. Při sklonbě adjektiv zase vyskytuje se „tento“: Tento dobrý, der gute. Verbum začíná Alvarus od sum; fuissem překládá já bych dávno byl, amaveram, miloval jsem dávno. Pravidla bývají v Alvarech začasť teprv na konci knihy.

Z pozdější doby jsou moravské a slezské trojjazyčné Alvary, na nichž český žák učil se latině i němčině, německý žák podle latiny také češtině.³⁾

Tolik o grammatikách. Byly to knihy, jež všecky všudy Komenský odsoudil vytýkáje, že v nich není přirozeného pořádku, aby látka šla napřed, a forma vyloupila se teprv z ní; v nich děje se opak; studium jazyka nebere dle Komenského počátek svůj od

¹⁾ Ratio z r. 1606 v univ. knih. Fol. 11. Monum. Germ. paed. V. 259

²⁾ U Jungmanna IV. 15. Uvádí českého Alvara z r. 1575. Nám se nezdá býti Alvarus z r. 1575 českým, bylo by to znáti v titulí. Snad by to bylo také trochu brzo po vydání originálu (r. 1572).

³⁾ Věstník Mat. Opavské. 1892. 16. V Trnavě r. 1737 vydali Alvara i latinsko-maďarsko-českého.

spisovatele nebo od slovníku, dobře spraveného, nýbrž začíná se od mluvnice, která neučí řeč skládati, nýbrž jen rozbírat; příkladové mají býti napřed a po nich pravidla, to prý již Quintilian řekl, ale žádný se tím neřídí; žáci pravidla říkati umějí, ale užívají jich nikoli.¹⁾

Všecky všudy mluvnice od malého Donata počínajíc počítaly se ke knihám methodickým (*libri methodici*); ale k učbě latinského jazyka byly knihy ještě jiné, jimž jméno exegetici *libri*. Byly to knihy vybírané k četbě a k cvičení. Čítanka, nejmenším latinářům školním středověkým do ruky podávaná, byla knížka *Esopových Fabul* nebo *bájek*. Dostaly se bájky ty z Řecka na západ někdy kolem r. 1327. Školy se jich chytily pro mravoučný ráz, ale rozšíření obecnějšího *Esop* v latinském rouše nabyl teprv knihotiskem. V Miláně vydán r. 1474 překladem *Ranutia*; za Alpami po latinsku a po německu vydal jej německý doktor v Ulmě Jindř. Steinhöwel (1412—1482). Latinský *Esop* dostal se i do polských škol.²⁾ Byl všude.

Připomínají se na starých školách předhumanistických mimo *Esopa* i *fabule* a *paraboly Avianovy*. Vypravuje opat Butzbach, jenž zažil a zkusil proměnu školy starodávné v humanistickou, že neslychal ve škole nic mimo *paraboly Avianovy*, *morálku Katonovu* a *bájky Esopovy*, na kteréž se teď (kol. r. 1500) pohlíží s patra.

Ze Steinhöwlova latin. textu přeložen *Esop* již 1480 do češtiny, dřív nežli v jiných západních literaturách velikých. Z překladu toho, v Hofe tištěného, zachovaly se pouze dva listky (v knihovně na Strahově). *Fabule Esopovy* potom v XVI. věku vydány po humanisticku u Němců několikrát. V trutnovské škole užívali vydání Camerariova.³⁾ Na řecko-latinském vydání Frobeniově (1518), a ostatek na německých textech založen druhý český překlad *Esopových Fabul*, vlastně sborník držící v sobě *Ezopa* mudrce život s *fabulemi*, *fabule Aviana* a *Adelfensa* (Petra Alfonsa Arragonského) s některými žertovnými řečmi *Poggia Florentského* a *fabule* z knih *Sebastiana Branta*. Sborník vyšel r. 1557 u Kašpara Aorga v Prostějově, a jest to chloubá v naší literatuře, že valná část překladu pořízena dle řečtiny, tehdáž ještě vzácné. Kniha stala se četbou prstonárodní.⁴⁾ Úsilným badáním nedávno shledalo se, že překladatelem jest bakalář školy svatoštěpánské v Praze Jan Akron Albin (Vrchbelský).⁵⁾

¹⁾ Komenského *Didakt magn.* Překl. Šmahův. 105. 136. 137. 177.

²⁾ *Esop* v polské škole. Muczkowski. *Zabytki z dziejów*. CXLIX.

³⁾ Lippert. *Trautenaui*. 62. Hüttel. *Chron. v. Traut.* 187.

⁴⁾ Ant. Truhlář v *Progr. akad. gym.* 1887. 5. Pak „O některých knihách prstonár. četby česk. v XVI. stol.“ přednáška v musejní val. schůzi 16. břez. 1890, str. 45 zvlášť. otisku. O prvním překladě (zlomku) týž Ant. Truhlář v *Kroku* 1888. 289.

⁵⁾ Překladatele nebylo lze zjistiti, neboť zachované exempláře *Esopovy* jsou kusé, trosky. Po mnohletém pátrání a shánce na trzích zahraničných

V humanistických školách již od nižších tříd žáci bývali seznamováni s latinskými spisy jiného rázu nežli jsou fabule. I v starší době až asi do XII. století čítání i klassičtí básníci Virgil, Horac, Ovid. Časem pak ti pohané opuštění jsou zhola a tak důkladně, že humanisté, vydávající klassiky, mohli si vésti tak, jakoby byli učinili nový nález. Nejdéle se po středověkých školách Ovid držel a jeho *Metamorfósy*; připomínají se však i neslušné *Elegie* Maximianovy jakožto školní četba.¹⁾ Pohané zatlačení křesťanskými básníky, kteří opěvali látky ze Zákona starého a nového; byli to Juvenecus ze IV. století, Prudentius, Prosper, Sedulius ze století V. a Arator z VI. Aratorových *Skutků apoštolských* (*Actus apostolorum*), zachoval se u nás z r. 1411 kus mezirádkového překladu, jak dělán byl ve škole nebo pro školu.²⁾

Starí pohané klassičtí ustoupili souvěké latině. Ve škole čítány spisy církevních spisovatelů.³⁾ Čítán Jeronym, Ambrož, kteří u humanistů potom jakou takou milost nalézali, po nich však vcházeli do školy Scotus, Tomáš Akvinský a jiní, jichž latina pomlouvána za kuchyňskou. To jsou ti, o nichž náš purista, grammatik i hudebník Václav Philomates ve své *Etymologii* praví, že k vůli svému marnému mudrování tvořili sobě potvorné termíny, ježto máti latinská k takovým dětem se nezná.⁴⁾ Však přes to, že potlačení klassikové v středověku, dosti se nachází citátů z nich. Ty vybírány z florilegií, ze sbírek právě na ten konec dělaných, aby z nich květy (*flores*) mohly býti dle potřeby vybírány.⁵⁾

Když zašla doba scholastická, a humanism vnikl i do škol latinských, dávána žákům do rukou čtení klassická, zvlášť když zánovní knihtisk začal pořizovati školní knihy s latinskými texty o formě malé, pohodlné na místo velikých drahých foliantů. Které klassiky žákům dáti k poznání a nápodobení čisté latiny, v tom panovala vždy a všude nestejnost. V školních řádech didaktické dávají žákům raději klassiků více nežli méně. Vznikaly ovšem také rady střídme. Právě řád Chytraeův z r. 1595, že z veliké řady spisovatelů měli by vyvoleni býti pro školu jen málokterí, ale nejlepší, jež by žáci pak pročítali často po sobě; dle Pliniových slov prý neměli by čítati multa sed multum.⁶⁾

konečně podařilo se Ant. Truhláři nedávno získati vzácnou náhodou čistý celý exemplář ve Vídni (odevzdal do Musea), tím objevil se překladatel, a všechny kombinace, které Truhlář před tím nucen byl činiti na kusých Esopech, konečně se vysvětlily. Viz o tom Č. Museum filolog. VI. 173.

¹⁾ Huemer. Sitzungsab. d. Wien. Acad. 1888. 166. Monum. Germ. Paed. XII. XVIII.

²⁾ Jos. Truhlář. Věstník Akad. Česk. VIII. 6. 355. Z rukop. klementských.

³⁾ Viz Wattenbach. Anzeig. f. Kunde. d. öst. Vorzeit. 1867. 111.

⁴⁾ V předmluvě. Exemp. mus. vyd. 1588.

⁵⁾ Kaemel. Gesch. d. Schulwes. 172.

⁶⁾ Řád v univ. knih. I. K. 46. 5.

Ale ještě jedna nesnáz a nejednota stran klassiků zavládla. Těm starým pohanům znova a zase bylo postoupiti zápas s husitskou, protestantskou i katolickou morálkou. I v tom byl výsledek nestejný. Někde vyhýbali se tomu auktoru, jinde jinému, a když připadli na prostředkující cestu, totiž pohanského auktora vyčistiti prve, než se žáku do ruky dá, ani tu nebylo stejnosti. Jindřich Bullinger v Curychu ve svém školním řádě (psal ho r. 1527) míní, že puris omnia pura sunt (čistému všecko čisto).¹⁾ Slavný paedagog německý Sturm chce mítí auktory vyčištěny a z Horáce, Catulla a Tibulla vůbec do školy nepřipouští jiných básní než stydlavé.²⁾ Jesuité vylučovali ze školy Terentia, že je nepočetný a že ho nelze ani vyčistiti;³⁾ proti tomu zase Hoppiův řád katolické školy v Chelmně Terentia chválí, aniž ho chce vyčistiti: prý ať z něho žáci poznají, co se v životě sluší a co ne.⁴⁾ Někde zamítali Ovidia, a r. 1587 zle kazatel Kašpar Faber vytýkal německým učitelům, že čítají s chlapci Ovidiovo De arte amandi.⁵⁾

Také náš Rešel nařiká v předmluvě k svému Sirachovi (vyd. z r. 1573), že učitelé dávají dětem zlé klassiky. Prý lépe by všickni maličkých dítek učitelé a jiní školní správcové učinili, kdyby dítkám propovědění aneb sententias z této knihy (Sirach) k jejich naučení předkládali a v nich je cvičili, nežli z kterých jiných knéh, mnohokrát i z pohanských a bezbožných, jejichžto propovědění bývají někdy oplzlá, nemravná a poněkud škodlivá, porušující v lidech mladých dobré mravy.

V tom rozumu u nás nejdále zašli bratři. Petr Vok z Rožmberka r. 1610 zřídil — jakož svrchu dotčeno — aby se mládež ve škole soběslavské hrubě pohanskými spisy nezaneprazdňovala, ale rozdílným jazykům aby se z křesťanských osvěcených evangelických učitelů a Písem svatých doktorů učila. Řád pak soběslavského gymnasia z roku 1613 z pohanů dává milost jen Ciceronovi De officiis a básni Hesiodově; doma ať si studenti pohany čtou, ale jen ty, kteří nejsou zavržitelní.⁶⁾ Také Komenský ve své Methodě jazyků nejnovější byl přesvědčen, že nemají se čísti staří auktorové všickni, vůbec život na něco užitečnějšího že by se měl oddati nežli čtení děl pohanských, s nimiž obrátí jest tak nebezpečno, že by se člověk naposledy sám stal pohanem. Terentius je Komenskému oplzlý, Ovid nečistý sodomář, Plautus „oplzlý šprochýř“, Cicero učí ctižádosti a je chlubný; na takových auktorích nemá býti řeči vyučováno, jako

¹⁾ Exempl. v univ. knih. 31. L. 77. 7. Vydání z r. 1594.

²⁾ Joh. Sturm. od Kückelhabna 105.

³⁾ Teprv r. 1686 podařilo se jim to, že ho vyčistili. Monum. Germ. paedag. V. 263.

⁴⁾ Forma veteris gymnasii Culmensis. 1554. Tisk vratislavský.

⁵⁾ Janssen-Pastor. Culturzustände. 45.

⁶⁾ Posel z Budče 1871. 232. Monum. Germ. paed. IV. 349. 350. Voigt. Acta litter. loco cit.

nikdo nebude voditi děti po krémách, smetištích a hampejsích, aby se učily mluvit. Jen Seneku a Epikteta Komenský naposled uznával; ti drží v sobě prý nejvíce pravdy, ale nikde se jich neužívá. Komenskému nade všechny moudrosti pohanské byla biblí, té ať se škola drží, ta vede ku Kristu.

Těmito míněními v Komenském zvítězil theolog bratrský nad latinským humanistou; odsuzoval tu klassiky stejně jako jiní theologové před ním; v tom odsuzování klassiků však nebyl Komenský důsledný, vždyť jindy odporučoval ty staré mistrné spisovatele ozdobného a „posvátného“ jazyka latinského, a nejedna jeho didaktická práce věsti měla k snadnějšímu poznání antických auctorův. Odsuzující stanovisko velikého reformatora školského lze zajisté dobře vysvětliti okolnostmi, v nichž žil; jednak do té doby humanismus prázdnotou svojí byl již velmi ubohý, jednak brozná doba, v níž dávali se lidé zurivou, nekřesťanskou wojnou, dobře mohla učitele-theologa připuzovati k pochybnostem, není-li všechno tehdejší latinské vychování na základech špatných.¹⁾

Od té doby, co zvítězil humanismus, všech klassiků školských nejoblíbenější byl Cicero. Jeho latina kladena za nejčistší, Cicero byl vzor. Vždyť již nejprvnější z humanistů Petrarka při samé kolebce humanismu vysoce listy Ciceronovy cenil a na nich svá slova brousil. Od té doby zůstal Cicero v popředí všech prosaistů římských. Jeho listy dávány malým žákům hned, jak se naučili čísti, Cicero žáka vedl až do konce. Již roku 1509 vydal humanista Jeronym Aurimontanus (Cingulatorius) školní knihu, obsahující Ciceronovy *Epistolas familiares*, kdež před tím byly vydávány u velikých formátech s komentáři;²⁾ později Sturm sestavil z listů římského toho oratora čtyři knihy; ty *Epistolae Sturmiannae* byly druhou polovicí XVI. věku nejrozšířenější školní knihou; Cicero opanoval školy všechny od poloostrova pyrenejského až přes Polsko. Školám polským nařizoval statut z r. 1612, aby užíván byl Cicero, v jehož *Epiſtolách ad familiares* jest jemný způsob mluvení, v jehož knihách *De officiis*, *amicitia*, *senectute* jest ráz sličný a mírný, v jehož řečech jest povaha vážná a vysoká.³⁾

Z básníků oblíben byl na školách Vergilius jakožto auctor čistý, nezávadný a plný krásami formálními. Sturm v školním pláně z roku 1538 chtěl Vergiliovy *Eclogy* dávat žákům již na druhém stupni, po létech od toho upustiv určil heroického toho básníka studentům vyšším.⁴⁾ Poetický sloh Vergiliův pokládán in *Bucolicis* za nejprostší, in *Georgicis* za prostřední, v *Aeneidě* za nejvyšší, a dle té povahy žáci také Vergilia přijímali. Na třetím místě v oblíbe-

¹⁾ Obšírněji o tom dr. Jan Novák v Č. Č. Mus. 1897. 36—48. 113.

²⁾ Bauch. Hier. Gürtler v Zeitsch. d. Ver. f. Gesch. Schlesiens. XXIX. 182.

³⁾ Muczkowski. Zabytki z dziejów. Statut. univ. CLI.

⁴⁾ Schmid. Gesch. d. Erzieh. II. 337.

nosti býval Terentius dramatik, jehož latinská řeč, jakož souvěkovcům svým vykládal německy paedagog Sturmius, cenou stojí hned po latině Ciceronské. Psaného Terence u nás shledali jsme v soukromé bibliothece již r. 1521.¹⁾ Na školách nejvíce užíváno těch komedií Terenciových vyčištěných, jež Melancthon a Erasmus Rotterdamský vydali tiskem. Na základě toho vydání prací Tomáše Miti-sovou r. 1581 vyšlo šest komedií Terenciových u Melantrycha, jež uvedeny do škol našich za školní knihu. Z pražských knihařů jeden má dle zprávy paní Lidmily Melantrychové z r. 1586 Terence deset kusů na krámě.²⁾

Z ostatních klassiků jednoho užívali tu, jiného tam. Sturmově škole scházeli Nepos, Livius, Tacitus. Tento se patrně nehodil k nápodobení.³⁾ Z Ovida najdeš v řádech školských nejspíš spis Tristium a Ex Ponto; z historiků Curtia, a pokročilým žákům leckde předkládán Sallustius a Livius. O Curtiovi Rufovi, dějepisci římském z doby Klandiovy, jenž v dnešních školách latinských bezpochyby pro velikou svou rhetoriku a malou kritiku, nemá místa, dí instrukce polská z r. 1613, že nemá býti zanedbáván pro podivuhodnou lehkost a hojnost řeči i krásu vypravovací.⁴⁾

Přes všecku humanistickou náladu vyskytují se církevní spisovatelé a básníci na školách XVI. věku přec také; nutil k tomu křesťanský ráz doby. U nás jmenovitě rožmberská škola soběslavská měla v osnově své křesťanské básníky. Nezavržení tedy docela staří veršovníci Sedulius, Arator, Iuvenus, Lactantius. Uváděny v knihách vzorky z Boethia a Rehoře. Ostatně i humanističtí veršotepci sami zhusta pěstovali poesii biblickou. Nejraději parafrasovali žalmy. Rozumí se, že je tím neudělali lepšími. A ty parafrase čítány ve školách. Zvlášť vyskytuje se v školské četbě Paraphrasis psal-mo-rum Da-vi-dis, již psal r. 1570 Skot Jiří Buchanan († 1582). V pražském řádě školy klassické (při universitě) doporučují se žalmy Buchananovy v třetí třídě k modlitbě, již se učení začíná.⁵⁾ Na polských školách pod bok Vergiliovi staven Sannazarius, jenž psal De partu Virginis, a ta báseň čítána v době vánoční.⁶⁾

Při nejmenších žácích také modlitby latinské posluhovaly za materiál k poznání latiny. Bývaly proto také obyčejně hned po abecedě a slabikáři tištěny v školních knihách. R. 1524 Melancthon vydal Enchiridion elementorum puerilium, jakous chrestomathii, která začíná se abecedou, po ní jdou modlitby, vyznání víry,

¹⁾ Arch. pražs. č. 8. 63. U Duchka Čejky.

²⁾ Arch. pražs. č. 1173. 85.

³⁾ Raumer. Gesch. d. Erzieh. I. 267.

⁴⁾ Muczkowski. Zabytki z dziejów. Psal De rebus Alexandri v 10 knihách. Erasmus ho vydal r. 1518.

⁵⁾ Voigt. Acta lit. 328. Exemplář musejní z r. 1600 vyd. Herbornae má sig. 49. F. 17.

⁶⁾ Muczkowski. Zabytki z dziejów. CLI.

desatero, parafrase žalmů, příležitostné básničky zbožných humanistů protestantských, i kousek z Ovidia.¹⁾ Podle té knihy robeny pak rukověti po všem Německu i u nás.

Také nutno uvést, že kusy latinské biblí obojího zákona bývaly školní četbou stejně jako klassikové. Německý humanismus bylť pevně osedlán německým protestantismem a stejně tak jeví se u nás. Německý paedagog Andreae tvrdil, že mládež má spíš znáti biblí než Ovidia, svaté průpovědi spíš nežli verše Vergiliovy. Učitel Komenského Alsted r. 1625 učinil biblí střediskem všech věd,²⁾ a po něm tak i náš Komenský zvláště ke sklonku svého života byl přesvědčen, že náhradou za spisy klassické jest biblí, a na její formě a jazyce že lze naučiti se všemu latinskému. Všaktě vydal latinské Pismo pro školy.

Mimo školní knihy, jež jsou latinská četba souvislá, byla v staré škole hromada knih, jež lze nazvati praktickými pomůckami při učení jazyka. Ty knihy mají ráz výňatků krátkých.

K nim nejprv přísluší sbírky přísloví, mravních naučení a sentencí a v těch na prvním místě verše Katonovy (Dionysius Cato ze IV. století, jináč blíž nepovědomý), jež důkladně rozebírány, vykládány i mateřskými jazyky překládány a veršovány. První český překlad povědom již ze XIV. věku. Začíná se: „Katho mudřec mistr veliký, vida hlupých lidí zvyky a nemravy, marnosti také, nesličnosti nejednaké“ proto pořádně a stručně tyto knihy ustavil.

První pokus v XVI. století s Katonem u nás učinil roku 1518 plzeňský Jan Mantuanus, jenž na dvaceti listech vydal v Norimberce sbírku oněch propovědí pod titulem Moralissimus Cato, a to po latinsku, německy a česky. Německý text prý pobral povědomému Šebastianu Brantovi, jenž Katona zněmčil roku 1498.³⁾ Český překlad se chváří potud, že jím učiněn na prospěch mateřského jazyka „průlom k pokladům staroklassickým“. ⁴⁾

Textem lépe spořádaným pořizena byla Katonova „Disticha moralia“, jakž je s rozbořem Erasma Rotterdamského roku 1558 Aquilinas (Vorličný) vydal v Olomouci. Překlad český, jenž vypadá jako veršovaný, zdařilý není. Jeho chatrné rýmy to činí, že má podobu verše, ale Vorličný ani sylab nepočítal všude stejně, nercili aby hleděl si jich přízvuku nebo kvantity.⁵⁾ Ukázkou verše, obsahem jináč výborného, stůj tu :

¹⁾ Monum. Germ. paedag. VII. 275 277.

²⁾ Jan Novák. Č. Č. Mus. 1897. 43. 46.

³⁾ Tak Wolkan. Gesch. Literat. 90. Jireček. Rukovět. I. 340.

⁴⁾ Ant. Truhlář v Prog. gym akad. 1837. Truhlář má za to, že té knihy mnoho nežíváno.

⁵⁾ Tamž. 27. „Ale zásluhu má o brzký potom rozvoj stud. humanit. ve směru českém“.

„Mášli na život a mravy lidské zření,
vidíš, an se hanějí a žádný bez vady není.“¹⁾

Hlavní věcí v knize té školní byl latinský text, jeho rozbor a vysvětlení.

Kniha potom vydána několikrát. Z Melantrychova vydání z r. 1571, jež jest malá osmerka, podán budiž příklad, kteraké je uspořádání textu. Morale je napřed česky, pod tím latině, a pod tím položen výklad. „Mistra se boj“. „Magistrum metue“. Výklad: „Olim dabatur ingenuis pueris paedagogus, quem vererentur, hunc magistrum vocat. . . Magister metuendus, quippe servus plerunque juxta veterum consuetudinem“. Jiný příklad: „Šamr hau hrej“. „Trocho lude“. „Kostek se vystříhej“. „Aleas fuge“. Výklad: „Trochus convenit pueris; alea infamis erat et apud gentiles. Nunc principum christianorum lusus est. Immo quorundam etiam sacerdotum deliciae. (Šamrha přísluší chlapcům; kostky byly i u pohanů věc haněbná; nyní jsou hrou knížat křesťanských; anobř i některým kněžím jsou kostky rozkoší.) Tento štiplavý výklad v nynějších knihách školních byl by nemožný.

Ale některá moralia se zajisté chlapcům ani za onoho upřímnějšího času nehodila. Co si měl žáček malý počítí s tímto hexametrem v knize školní:

„Uxorem fuge ne ducas sub nomine dotis,
nec retinere velis, si coeperit esse molesta“.
„Pro statek manželky nepojímej sobě,
ale propušt ji, když jest odporna tobě“.

I kdyby se uznalo, že dobře od mládí vštěpovati onu první řádku hochům, ale co s tou druhou?

Ve vydání pražském z r. 1580 čteme po krátkém úvodě hned hesla a pravidla: „K bohu se modl“. „Deo supplica“. „Rodiče miluj“. „Parentes ama“. Potom, jako svrchu řečeno, následují doklady a výklady, jež leckdy jsou jen holičké opisování hořejších slov. Na jednom místě také se chlapci upřímně radí: „Meretricem fuge“. „Nevěstky se varuj“.²⁾

Do oboru knih školních, obsahujících Sentenci, náleží od téhož Pavla Aquilinata r. 1558 v Olomouci vydaná „Dicta Grae-

¹⁾ Voigt v Acta litter. II. 132 přirovnává staročeský překlad Katonových distichů k obměně Vorličného (vyd. 1597) a k spracování Komenského (1652). Není to bez zajímavosti. Na příklad Kato: Disce aliquid; nam cum subito fortuna recedit, Ars remanet; Vitamque hominis non deserit unquam. Staročesky: Uč se něco, toť neškodí; neboť štěstí brzo schodí. Řemeslo toť vždy ostane, tebe nikdy neostane. Ktož co umí, ten příhodně ostaví se vždy neškodně. Vorličný: Uč se něčemu, aby zbaven jsa štěstí mohl se utéci v nouzi k své umělosti. Komenský: Uč se, radímť, uč rád: neb štěstí snadně pomijí, než umění toť stále trvá, toť věčně nemijí.

²⁾ Signat. musejní 26. F. 17.

ciae sapientum“ s výklady Erasma Rotterdamského. Jsou tu výroky sedmi mudrců, díl prosté, díl veršované, výroky Ausonia (básníře ze IV. století), propovědi Publilia Syra (z doby Caesarovy; Mimi Publioni). Průpovědi jsou položeny abecedou; co řečeno latinsky, to opáčeno česky, někdy nejadrně, jindy skomoleně. Ale celkem to byla zajisté pomoc ve škole pro množství látky, myšlenek, vitaná.¹⁾ Ve vydání Melantrychově z r. 1570 (do konce XVI. století počítá se vydání nad desatero)²⁾ všimli jsme si pessimistického propovězení Ausoniova: „Pernicies homini quae maxima? Solus homo alter.“ (Člověka kdož jest největší zkázou? Člověk druhý.) Také padá do oka toto propovězení, kterému, nevím, záček porozuměl-li. „Aut amat, aut odit mulier, nihil est tertium“. (Žena buď miluje, buď nenávidí; třetí možnosti není.) Propovězením z této knihy pilně se učivala naše mládež na paměť, význačně mnoho jich nacházíš na deskách a listech městských knih všelijakých z oné doby.

Do této řady knih náleží ještě třetí kniha Vorličného. Vybraltě z Terence průpovědi rozmanité a r. 1550 vydal je s titulem: „Regulae communes civilis vitae honeste constituendae ex comoediis Terentii excerptae et in disticha redactae“.³⁾ Jest těch sentencí 130; jsou uvedeny Vorličným ve dvojverší elegické, k nimž tu a tam přidán rýmovaný český výklad. Verš dle dnešního vkusu a umění ovšem není. Příklad. Sentenci, aby ve všech věcech člověk zachoval míru, zveršoval Vorličný takto:

„Prospěšné jest každému člověku,
mírnost zachovati v svém věku.“

Některé sentence obsahují zrnka ze života, že by je dnešní paedagog do školní knihy nedal, nehledě k tomu, že nemají v sobě vždy plně pravdy. Na příklad:

„Kdo frejřv neslušných následuje,
ten se, jakž můž, manželství vzdaluje.“

Nebo:

„Není ve všem světě věrné ženy,
jenžby muži přála bez proměny.“

Ale ani tyto nepopíratelné pravdy nejsou přípustny v školní knize:

„Nediv se, že zlé nevěstka činí,
neb není studu žádného při ní.“

„Kohož hlad častý a žízeň skrocuje,
ten milosti ženské nepotřebuje.“

¹⁾ Ukázky viz u Ant. Truhláře v Progr. akad. gymn. 1887. 17.

²⁾ Ant. Truhlář. I. c. Vlček. Literat. 400.

³⁾ Tisk v mus. zemsk. 26. F. 16.

Do té řady knih náleží též propovědění Šalamounova, jež r. 1570 vydal Václav Posthumus Bydžovský, nebo *Sententiae Salomonis*, latinské a české, vydané spolu se slabikářem r. 1571; ke školním knihám toho rázu propovědi bude lze snad také přičísti znamenitá „*Dieteria seu proverbia bohemia ad phrasim latinorum accomodata per centurias quondam in usum scholae privatae distributa*“, vydaná od Jakuba Srnce z Varvažova r. 1582. Začíná se *Centurie* první dekadou první prvním proverbem tímto: „Komu pán Bůh, tomu všickni svatí.“ Pod tou propovědí jest latinský výklad a následují latinská přísloví smyslem onomu prvnímu podobná. Také protiva, opáčné přísloví připojeno: „Kdo je v neštěstí, všickni se ho štítí.“ Tu a tam Srnc si i po česku zaveršoval. Přísloví: „Poruč vlka beranu“ parafrasuje na příklad těmito rytmy:

„Mol v drahém rouše,
živá ryba na suše,
vlk mezi kozami,
žák mezi pannami,
kozel v zahradě,
Němec v české radě,
můž tomu každý rozuměti,
že ty věci bez škody nemohou býti.“¹⁾

Do té řady knih škole pomocných mohli bychom také včísti *Liber epigrammatum pro schola superiore Kutenbergensi*, r. 1595 vydaný od Jiřího Karolidesa z Karlsperka. Jsou tu proverby, hesla z klasikův i z moderních auktorů vybraná; pod každým heslem jsou verše latinské dvojřádkové i delší jakožto parafrase. Ingoustové zatrhávají v musejním exempláři svědčí, že se na knize někdo cvičil. K opisování při slohu hodila se výborně.²⁾ Snad nechybíme, když připomeneme téhož auktora podobný spis z r. 1597, mající název „*Farrago symbolica sententiosa perpetuis distichis explicata*.“ Pod krátkými propověďmi — na př. „*Pauper egens, non carens*“ — jsou uvedena disticha, smysl průpovědi vypisující.³⁾

Jiný druh praktických pomůcek k latinskému vyučování byly sbírky frásí, vzorných obrátů, a rozmluv. Z těch školních sborníků, z nichž některé mají ráz slovníkářský a jichž všude bylo vydáno nad míru hojně, vysvítá nejzřejmější tehdejší cíl latinské výchovy: všude šlo jen a jen o to, aby mladík nastrádal a osvojil si ke klassické latinitě hromady výrazů, obrátů, jimiž pak, když bylo potřebí, mohl zdobiti svou řeč. Literatura staroklassická měla sloužiti k nápodobování; jádra nebylo potřebí všimati si; šlo o slova a vždy jen o slova.

Sic žáci s učitelem vybírali si slova z klasiků také sami, ale aby měli lepší pohodlí, na to byly ony shírky, ony *Elegantiae*,

¹⁾ Mus. 26. E. 12.

²⁾ Tž exempl.

³⁾ Mus. 49. F. 4.

Loci communes, *Formulae*, *Dialogi* a jiné všelijaké. *Loci communes* že jsou věc nad míru nutná, z toho pokladu, komu potřebí mluvíti a psáti, že bude moci snadno vyvažovati ven a čerpati, tak usuzovali paedagogové všickni.

První *Elegantiae* vznikly v rodišti humanismu, Italii. Napsali je Philelphus, Mancinellus, Valla, Mantuanus. U nás těšily se práce Vallovy oblibě; aspoň se připomínají. Ze španělských humanistů v tom oboru z prvních pracoval Ludvík Vives († 1540), jehož *Dialogy* doporučuje ještě r. 1586 školní řád Kodiceillův, a to pro zisk řeči i mravů; Vivesovy *Dialogy*, po česku a německu vyložené, má Huberovo gymnasium pražské v osnově svojí z r. 1601; *Isagogen ad sapientiam Ludovici Vitis universi Pražská* r. 1609 uvádí do své gymnasiální školy klassické.¹⁾ V domě Veleslavinově při popisu svršků r. 1606 nalezeno knížek Joan. Lud. Vitis do několika set; na jedné hromadě *Extractů* Lud. Vitis spočítáno 620 kusův.²⁾

Ze spisovatelů středoevropských, jichž knihy toho řádu u nás byly čítány, první byl Desiderius Erasmus Rotterdamský (1467—1536). Ten sestavil k učení klassické latiny nejeden dobrý spis. Do oboru, o němž právě jednáme, náleží jeho *Familiarium colloquiorum formulae*, a pak nade všechny pověstná *Colloquia*, vydaná r. 1522 a od přemnohých škol chutě mezi učebné knihy vřazovaná, ač obsahem svým gymnasiistům malým docela příhodna nejsou. V těch hovorech čtou se šlehy a satiry na mnichy, na púst, na pouti; je v nich hovor milence s milenkou, hovor s nevěstkou a ještě jiné věty, o nichž by chlapec nemusil věděti ani při tehdejší upřímnější výchově než jaká stran těch choulostivostí dnes jest. Řím zakázal druhé vydání školní té knihy pro uštěpování církevních institucí, ve Francii knihy zakázali též, ve Španělsku prý ji spálili. Ani Lutherovi se nelíbila. A přes to školám se líbila. Ani pražští jesuité s počátku nebyli nepřáteli knih Erasmových. Zavedli si do školy Erasmovu knížku *De copia verborum*, která v sobě drží také leckteré slovíčko povážlivé, ale roku 1559 vypustili knihu tu přec, a to s důvodem, že Erasmus okno otevřel kacířstvu,³⁾ čímž minil jesuita reformaci německou.

Velmi rozšířena byla „*Latina Idiomata*“ a „*Manuale scholarium*“, kteréžto hovory, zvlášť studentských věcí se týkající, pocházejí od Pavla Nivisa, Erasmova vrstevníka. Do první doby takových knížek náleží také *Pappa puerorum*, kterouž cvičebnici sestavil Jan Murellius († 1517); v knížce jsou propovědi, pravidla slušného chování, hovory mezi chlapci, kteří sobě mimo jiné všelijaké povídání také nadávají. Velmi oblíbeny

¹⁾ Ordo Codicill. Mus. 49. C. 11. O škole Huberově 45. A. 11. univ. knih. O klassich Voigt. Acta. lit. I. 327.

²⁾ Arch. pražs. č. 1174. 220—228.

³⁾ Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 51.

byly i u nás Melanchtonovy „*Loci communes*“, které jsme našli nejednou i mimo školu v soukromých bibliothekách českých XVI. věku.¹⁾ Melanchtonova knížka rozdělena podle hesel: Bůh, štěstí, příroda, život, mládí; následují rozličné vlastnosti a pojmy. Také křesťanské hovory, z bible vybrané, v spracování Castaliové. Dialogi Castalionis jsou u nás nařízeny též ve škole klassické při universitě; našli jsme je na skladě pražských knihařů a knih-tlačitelnů.²⁾

Z latinsko-českých *Formuli a Elegantii* z nejstarších a nejoblíbenějších jest Kolinova kniha „*Puerilium colloquiorum formulae, latina bohemica et germanica lingua brevissime conscriptae*“. Prvního vydání neznáme. Druhé jest z r. 1550; aspoň stojí v něm, že jest nově prohlédnuto. Ty rozhovory, jimž sloužila za základ colloquia Sebalda Heydena, norimberského rektora, jsou povědomější pod jménem Jana Vopatovína, jenž tím, že na titulním listě má dva veršiky, obyčejně se pokládá za autora celé knihy.³⁾ Pravý autor českého spracování, slavný Mat. Kolín, má na druhé stránce pozdravení čtenáři a veršem odporučuje tuto „knížečku velice užitečnou“. Začíná se nadpisem „*Salutatio matutina, pozdravení jitřní, der morgengruss*. Dialogus primus, rozmlouvání první, die erste red.“ A teď spolu hovoří Ondřej a Baltazar. Hovor vede se větším dílem krátce. „*Salve plurimum! Faustam degas noctem! By zdrav spal!*“ Dovídáme se z těch kolloquií, kterak si žáčkové uměli nadávat, kterak hleděli sebe, aby jich nelapili vyzvědači školní; žáci povídají sobě, že snídají chléb v polévce, vykládají si o nástrojích žákovských, z nichž nejdůležitějším vidí se býti na úpravu brkových per skriptorál; dovídáme se, že jim papír proskakuje a o jiných všelikterakých věcech školských. Obšírné dialogy pak dále týkají se stolu a her. Žáci říkají sobě pravidla stolní na vzájem. Napomínají se, kterak bráti pokrmy, aby nikdo nepodpíral se na loket, když chceš pít, utři ústa facalitem (šátkem); ukousnuv chleba neomáčej ho v mlse zase, nelžej prstů, všecko krájej nožem.

Jakož řečeno, všechny frase jsou tu v trojím jazyce. „Neskákej v řeč!“ „Ne me interpella!“ tak kárá druh druhá. Při hře výská radostně jeden slovy: „Jo, hahej!“ To je po latinsku: „*Gaudete, sodales!*“ V jednom dialogu také viní žák žáka z krádeže: „*Vytřes rukáv!*“ volá mu. K otázce: „Co bych měl kejchajícím žádati (t. j. přátel)“ odpovídá se: „*Budiž tobě šťastno, sit tibi felix; budiž k zdraví, sit salutiferum!*“ Některý dialog má řízná místa. Ptá se druh druhá třemi jazyky: Proč jsi nešel do školy? Odpovídá tázaný

¹⁾ Na příklad u Lopatského, měšťánčina v Nov. Městě Praž. 1596. Arch. pražs. č. 2124. 74., ač-li se tu nemíní katechismus.

²⁾ Arch. pražs. č. 1173. 229. Na př. u impressora Jana Jičínského.

³⁾ Upozornil na ten omyl Wolkan ve své *Gesch. d. deutsch. Literatur in Böhmen*. 91.

třemi jazyky: Otec mi zbraňoval. Proč ti zbraňoval? Protože jsem měl hlavu mokrou. Na to kritika: Rozkošné jsi dítě. Du bist ein zarter kindt.¹⁾ Delicatus es puer. Na konci knížky jsou propovědi sedmi mudrců. „Cede magnis, povýšenějším ustup!“ jest mezi nimi.²⁾

R. 1550 svrchu často připomínaný Vorličný (Aquilinas) vydal u prostějovského Günthera k školské potřebě knihu téhož rázu jako předešlá, jenže latinská látka k ní vybrána z komedií Terencových. Kniha je povědoma jménem: „Elegantissimae colloquiorum formulae ex P. Terentii comoediis selectae, ac in bohemicam et germanicam linguam versae in usum puerorum.“³⁾ Za základ užil Aquilinas práce nizozemského auktora Graphaea nebo Schrywera. Sám přidal k tomu český a německý překlad a úpravu. V prvním oddíle té knihy jsou frase, v druhém sentence. Znalecký kritik dí, že některé frase pojaty jsou ve smysle nepravém, a jiné že se škole nehodí.⁴⁾ Na jednom místě líčí se povaha žen takto: „Nechť, když bys chtěl, když by pak nechťel, samy od sebe žádají.“ Zvlášť mnoho sentencí týká se „frejřek“. Auktor se jim nevyhýbá z důvodu, z Terentia samého vypůjčeného, že ty věci znáti užitečno jest mládenečkům.

Formule, kterak dle Terence hovořiti, jsou seřazeny dle aktův a scen, jak po sobě v kusech Terencových jdou. Krátká rčení mají tuto podobu: „Adsum, poď sem, kumb her da.“ Kniha je vystrojena listem mistra Šebestiána Aerichalka Přestického, jímž vykládá, kterak pěkně se hodí komedie Terenciovy k vzdělání mravův i k úpravě stylu. Také po zvyku obecném provázejí knihu verše souvěkých českých humanistů, mezi nimiž pozorujeme i Kolína.⁵⁾

Nevalné důležitosti byla kniha Vincence Makovského Dialogi pueriles — Rozmlouvání dětinská — r. 1579 vydaná. Osmerka šestiarchová obsahuje v sobě slova z obyčejného života. Daleko důležitější jest kniha Elegantiarum e Plauto et Terentio, kterouž r. 1589 vydal českým školám Veleslavin. Vlastně ty elegancie z divadel a ze sentencí Publilia Syra (dramatika souvěkého s Ciceronem) vybral německý filolog Jiří Fabricius Kamenický (v Sasště),⁶⁾ jehož knihu nalezli jsme ve škole trutnovské pod jménem Elegantiarum Liber Fabricii,⁷⁾ a Veleslavin, jemuž se práce líbila, přidal volný český výklad. Formule jsou rázu konversačního, látka

¹⁾ Wolkanovi v Gesch. d. d. Literatur in Böhm. str. 92 se němčina Kolínova nelíbí.

²⁾ Signat. knihy v mus. česk. 26. D. 1.

³⁾ Český titul: Způsoby mluvení z Terencových komedií a pravidla k životu navedení ctnostem z týchž komedií.

⁴⁾ Ant. Truhlář v Prog. gym. akad. 1887. 15.

⁵⁾ Popis knihy první u Voigta. Acta Lit. II. 323.

⁶⁾ Jiří Fabricius Chemnicensis † 1571, počta laureatus, chválený filolog, vydavatel klassiků, zvlášť Vergilia a Horáce.

⁷⁾ Chronik v. Trauten. Hüttel. 1568. 187. Lippert. Traut. 62.

k nim brána se zřetelem k praktickému životu a shrnuta pod tituly salutandi, adeundi atd.; tedy jsou tu způsoby pozdravovati, vítati, kterak se loučiti, kterak sobě přát, jak chváliti, haněti, hroziti, přísahati; uvedeno, jaké jsou denní práce, řemesla a t. d. Na konec položeny sentence. Knížka je osmerka o 411 stránkách.¹⁾

Stejného rázu jest jiná kniha Fabriciova (z r. 1550), kterou Veleslavín pro české školy upravil roku 1581 vydáním Melantrichovým. Slula „*Elegantiarum puerilium ex M. Tullii Ciceronis epistolis libri tres collecti*.“ Tedy formule z Cicerona, největšího humanistických škol miláčka. Veleslavín v předmluvě dí, že málo u nás takových knih, z nichž by chlapeč tak čistě, elegantně po latinsku se naučili psáti a hovořiti. *Elegantiae*, nebo, jak Veleslavín po řecku překládá, *Phrases* jsou tu rozděleny, jakož z nadpisu patrné, ve tři oddíly nebo knihy. První drží v 31 kapitolách úsloví týkající se psaní listů, chval, han, přátelství, odporučování, proseb, děkův, přání a ještě jiných příbuzných hesel, jež dle předmluvy Fabriciovy lze shrnouti pod „*genus demonstrativum*“. V druhé knize ve dvaceti hlavách jsou obsaženy frasy na hesla: *suadendi*, *adhortandi*, *mori* a j., tedy úsloví, jimiž se radí a zrazuje, ale přiletly se také frasy, jak se listy zavírají. V oddíle třetím, jež dle Fabricia drží v sobě „*genus judiciale*“, ve 24 hlavách jsou nadpisy *accusandi* (obvinění), *excusandi* (ospravedlnění), bolest, naděje (*dolendi*, *sperandi*), k nimž podivně se hodí formule pozdravovati, loučiti se (*salutandi*, *valedicendi*) a j.

Zdá se nám, že se frasy podle těch nadpisů dosti nesnadno hledaly. Frasy se začínají: „*Literae, epistola, list, psaní. Scribere psáti. List s pilností psáti*“; a tak dále. Většinou jsou to úsloví z textu Ciceronova vytržena, která jen někde zmohou se na formu hotové sentence; na příklad (str. 28): „*Ta jest opravdová chvála, kteráž od těch pochází, jež sami ctně živi byli*.“ Nebo (str. 232): „*Domácích nepřátel sluší se víc obáhati než cizích*.“ V třetí knize jsou sentence hromadou, ale těm schází překlad. Překlad Veleslavínův nás zvlášť zajímal, když nesl se smyslem; na příklad: *Expedita mihi erunt omnia*; všecky věci mé jako po šňůře půjdou. *Ne cum periculo quidem*; byť mi i hrob platilo. *Res erat in extremum deducta discrimina*; ta věc byla již na počepí. Zajímavo, kterak překládá Caesara: *Si Caesarem bene novi* zní po česku: Císaře jsem-li povědom.²⁾ Kniha je osmerka o 276 stranách.

¹⁾ Ukazky z ní viz u Ant. Truhláře. Progr. akad. gym. 1887. 17. J. Novákovo pojedn. v Č. Č. Mus. 1885. 344.

²⁾ Musejní exempl. té knihy (26. E. 3) má na titulním listě připsanek sličnou drobnou rukou psaný, že tu knihu Veleslavín podává svému učiteli Petru Kodíčilovi. Přivázána jest tu kniha školní obsahu příbuzného *Thesaurus Contextendarum epistolarum ad Ciceronem imitandum*. Od Ondřeje Dietherera. Jsou to obšírné věty z Cicerona, dle podobných hesel seřazené jako u Veleslavína, jenže zhola bez vřelického překladu.

Na konec o knihách k latině nelze nezminít se o jezuitských rozhovorech, jež vydal roku 1588 Jakub Pontanus (Mostecký Spannmüller) s titulem „Progymnasmata latinitatis“. Pontanus chtěl svou knihou pomáhati k bezpečnějším výsledkům latinského učení; přes všecku námahu umí prý sotva kdo opravdu latinsky. Prý se dává žákům lecco, čemu nemohou rozumět, a proto sepsal dialogy, neboť ta forma jest chlapcům nejpřístupnější, a rozdělil je dle pokroku a pochopu žákův, ačkoli pro začátečníky v latině ta kniha není.

Zcela přirozeno jest, že Pontanovy dialogy v první části týkají se všedního života žákov. Po krátké kapitole o pravopise, jdou za sebou hovory o školní kázni, o mlčení, pozornosti, o zameškávání školy, o žalobách, o bití, odměnách, o zpěvu, řečtině, bibliothece; také popis domu školního obsahuje jedno progymnasma. Dále jsou tu hovory o učitelích, o akademích jezuitských a jiné ještě všeliteraké. V progymnasmatě o školním bití¹⁾ hovoří otec s učitelem. Otec jest proti všemu bítí dětí ve škole, přivádí na to i důvody z přírody, od zvířat, že lépe dobrotou se pochodí. Učitel na odpor tomu nebrání metly dosti přesvědčivě. Úhrnem míní, že bití jest prostředek starý, užívaný vůbec a nutný, a za hlavní důvod klade, že pro bití jsou doklady v bibli. V hovoru nadepsaném „Minae“, hrozby lenochům, očekávali jsme, že podle tehdejších zvyků bude auctor jiným žákům hodně nadávati. Jesuita nikoli. Nejhorší, co pověděl, jest, že by spíš naučil osla tancovati nežli tyto a tyto žáky. Na konec prvního oddílu jsou Facetia, anekdoty, většinou ze života žákovského. Některou by dnešní paedagog do školní knihy nesměl dáti. Také sotva by dnes obstál v školní knize výklad, kdo je kleštěnec, a vtipy o něm.²⁾ Druhý oddíl týká se většinou pravidel slušného chování. Zajímavý jest hovor o hrách žákovských.³⁾ Třetí oddíl již není pro žáky gymnasijsní, aspoň ne v mnohých kusech. Dialogy o božských a světských věcech, o architektuře, vojenství, o politice, o medicíně a j. hodily se asi jen studentům akademickým.

To stačí na poučenou o knihách, jež k učení latinskému obsahovaly hovory a elegancie. Nemůže býti ani za mák pochybnosti o tom, že výpisy z klasiků k imitaci seřazené sváděly k pohodlnosti a, což horší jest, sváděly k tomu, že spisovatelé, od malých záčků počínajíc, všickni se chlubívali cizím perím, bez námahy vypůjčovaným. Komenský v Labyrintě tepe ty, kdož užívají florilegií a jimž jsou podporou loci communes. Praví, kterak vznikl obyčej u mnohých, že si taková memoriae subsidia s sebou brali a do nich dle potřeby nahlédali, aby se zdálo, že všecku učenost v sobě mají, a zatím nosí umění své v kapse.⁴⁾ V Didaktice veliké Ko-

¹⁾ Pontanus. Progymnas. latin. I. 92.

²⁾ Tamž. I. 199.

³⁾ Tamž. II. 363.

⁴⁾ Komenský. Labyrinth. X. 7.

menský vytýká školám tehdejší, že mládež vzdělávají směsicí slov ze spisovatelů sebranou; mládež obvěšuje se utrženými ratolestkami (ne aby jako ze stromu pučely ratolesti samy) na způsob Aesopovy vrány cizím peřím. Neznali žáci, věc jak sama v sobě jest, ale cpáno do nich, co druhý a desátý o věci myslí a píše; odtud bylo, že nedělali, leč ve spisovatelích vybírali řeční, průpovědi, mínění vše v hromadu. Skoly učily hleděti cizíma očima, rozumným býti cizím srdcem.¹⁾

Ještě jeden druh knih posluhoval k učbě latinského jazyka. Byly to slovníky. Posluhovaly k překládání tím způsobem jako dnes. Ale řekneme-li, že se slovářům žáci učili také na paměť,²⁾ pozná čtoucí hned, že se tu mluví slovníky poněkud jiného rázu a uspořádání nežli jsme zvykli. Byly to slováře anebo velkých slovníků ta část, v níž abecedně seřazena byla jména věcí jedné kategorie; bylť takový slovník sbírkou jmen příbuzných a k sobě náležících, jako tomu byly obdobny sbírky frasi, svrchu vyličené.

V Němcích mají věcné takové slováře, jimž se žáci učili k paměti, ze XIV. století nejstarší.³⁾ U nás též tak. Zlomek slováře brněnského⁴⁾ slovník řečený Bohemář, větší slovář prešpurský⁵⁾ oba z příčin mnemotechnických o formě veršované a slovník rajhradský (slove nesprávně Klena Rozkochaného) a jiné od Hanky roku 1833 sebrané a vydané slovníky z druhé půle XIV. století, jsou nejstarší naše spisy toho způsobu. Z konce XV. věku zachovalo se několik slovníků latinsko-německo-českých, kteréž mohly posluhovati Čechům a Němcům na vzájem pomoci latiny. Zachovaly se také Mammotrekty, sbírky latinských a českých slov na porozuměnou bibli a církevní latině. Z r. 1508 pochází latinsko-český slovář Jana Vodňanského bosáka, složený pro neučené bratry klášterské a roku 1511 v Plzni tištěný. Nevíme, sloužil-li na školách kterýchsi; tak špatný nebyl, aby sobě zasloužil od Veleslavína býti nazván potvorou.⁶⁾ Z r. 1513 jest první tištěné „*Dictionarium trium linguarum latine, teutonice et boemice potiora vocabula continens.*“⁷⁾ Tisk to vídeňský a slovář určený praktické potřebě konversace česko-německé spíše nežli latině. Z r. 1532 chovají v Českém museum slovníček troj-

¹⁾ Didactica magna. Šmaha přelož. 135.

²⁾ „Ex Nomenclatore quadrilingui capita IX recitata.“ Ve škole Huberově v Praze 1601. 45. A. 11. Univ. knih.

³⁾ Kaemel. Gesch. d. d. Schulwes. 187.

⁴⁾ O němž teprv nedávno dal zprávu a popis Frt. Černý v Č. Č. Mus. 1899. 507.

⁵⁾ O prešpurském, jež vydal Menčík (1892) pojednal Prusík ve Věstn. Spol. nauk 1893. 1. O Slovnících pojednání Flajšhansovo ve Filol. List 1892. 381. Příklad slovníkového veršování: Bóh Deus est, bostvie Deitas, stvořitelque creator, Atque creatura stvořeníe, sit lux tibi světlost.

⁶⁾ Flajšhans. Pisemnictví české. 307.

⁷⁾ Wolkan. Gesch. d. Literat. in Böhmen. 92.

jazyčný kusý, s napomenutím na konci, aby se mládeneček učil jazykům, a tu že má k tomu počátek dobrý.¹⁾ R. 1546 sestaven byl slovníček *Vocabularium trilingue* (lat.-česk.-něm.), jehož třetí potom vydání má na titule verše Petra Kodiceilla z Tulechova. *Vocabularium trilingue* vyšlo do r. 1566 několikrát; roku 1575 vydal je Melantrich, 1582 vydáno prací kněze Pressia Pavla, faráře uherskobrodského; roku 1616 tištěn slovníček ten při mluvnici Kodiceillové (*Elementa declinat.*).

Zatím r. 1537 v Němech slovníkářství učinilo práci Zikmunda Hrubého z Jelení — čtyřjazykovým slovníkem, jehož jméno *Lexicum symphonum* — první pokus o srovnávací jazykozpyt evropský; jest v něm zřejmo vystavena příbuznost, souhlasná shoda (*consonantia, concordia*) čtyř jazyků: latinského, řeckého, německého a slovanského (*sclavinica*).²⁾ Slovanský jest tu český, později s chorvatským smíšený. Také zatím učiněn v Němech pokrok stran jiných praktických, věcných slovníků. Bylo tu příhodné Sturmovo „*Onomasticum puerile*“ (z r. 1566), jiná Sturmova pokladnice slovíček „*Onomasticum latinogermanicum*“ (8000 substantiv v 137 oddílech a heslech). Nabyly rozšíření a dobré pověsti věcné slovníky Petra Dasypodia štrassburského († 1559) a Basilia Fabera Sorana, augustiniána († v Erfurtě 1576).³⁾ U nás farář jarošovský Tomáš Rešel učinil výťah z Petra Dasypodia a vydal ho r. 1560 v Olomouci nejprv latinsko-česky, potom obráceně.⁴⁾ V tom *Dictionarium* následuje po částce slovníkářské obyčejné slovár věcný: jména měst, řek, stromů, zvířat, nástrojů, měr, vah, peněz, nomenklatura lidského těla a jiná slova a hesla. Knižka věnována Vilému z Rožmberka na počest nové školy, od něho zdviženě.⁵⁾

Týž rok, co vyšel slovník Rešelův, nevynikající ladným uspořádáním, vydal také Pavel Aquilinas v Olomouci u Günthera na základě Petra Dasypodia Vokabulář věci domácích (*Nomenclatura rerum domesticarum*) třemi jazyky na užitek studující mládeže.⁶⁾ Knižka malinká; učebná. Začíná se *De Deo, coelo et temporibus*. O Bohu, nebi a časých. Von Gott, Himmel und von den Zeyten. Potom hned jdou slova tímto pořádkem:

¹⁾ Mus. 26. G. 8.

²⁾ Flajšhans. *Pisemnict.* 317. Jos. Truhlář v Č. C. Mus. 1886. 210. zove pokus Geleniův zvláštní podivnostíkou; dí, že srovnání jazyků, jsouc založeno tu na pouhém sluchu, nemá vědecké ceny téměř žádné. 211. Ocenění u Voigta *Acta litter.* II. 110. Ukázka: *Aper, vepř, eber, καρπος* Aevum, věk, ewig, αἰών.

³⁾ Uživány ty slovníky všude po říši. Ve Štralsundském řádě školním z r. 1591 jsou oba. Vormbaum. *Die evang. Schulordnung.* I. 503.

⁴⁾ Voigt. *Acta litter.* I. IV. 267. 270.

⁵⁾ Zase r. 1581 od Václava Dasypa, Nymburčana, faráře hrušovanského, vyšel slovník Petra Dasypodia česky zpracovaný. Aspoň se mu přičítá.

⁶⁾ Knižka, dotud snad neznámou, získal prof. Ant. Truhlář a dal ji darem Č. museum. Podobný vokabulář u Kantora tištěný z r. 1550 jest v Mus. 26. E. 22. Na jeho konci je hovor dvou chlapců o zdraví a nemoci.

Pater, otec, vater,
 Filius, syn, son,
 Christus, pomazaný, gesalbte,
 Consuetudo, obyčej, gewonheit,
 December, prasynece, christmon.

V té kategorii první o Bohu nacházíme také jména dní v týdnu, připelete se i jarmara, ba i svatba, a konečně i sloveso rorat, rosi, dawet (t. j. thauet).

V druhém oddílku jsou slova o zemi a vodách (De aquis et terris et de rure); o vodách, zemích a poli; v třetím jsou shrnuta slova De civitate et locis; o městě a místech. Čteme tu také:

„Curia, radni dům, rathaus,
 praetorium, rathaus, richthaus.“

V následujících odstavcích shromážděna jsou názviska De domo, o domácím nádobí, o oděvě, o lázni (kdež zájmal nás porus, drbací kámen, reybstein), o kuchyni, o přípravách hospodářských a vojenských, což po latinsku slove instrumenta, o věcech kostelních, o knihách, o světských mocnostech, o člověku a jeho oudech (malý prst jmenuje se tu lichník), o povahách lidských, při čemž uvádějí se na největším díle nejrozmanitější přídavná jména; do nich však připelete se i třpaslík a slovo „košťovati“, o němž pochybujeme, že se hodí do kategorie povahy lidské.

Následují pak odstavce o nemoci, řemeslnících, barvách, pokrmech, ovoci, nápojích, kamenech, kovech, obilí, bylinách, ptácích, o zvěři ostatní i o červech, o váhách, mincích a na konec uvedeny jsou základní číslovky. Jest viděti, že vzácný školský slovníček Vorličného je také nějak neladného složen.

Pokrok v tomto druhu školních knih učiněn Veleslavínem, jenž vydal na základě Faberova Thesauru své „Dictionarium linguae latinae“, slovník latinskočeský r. 1579 u Melantricha. Ten slovník nepřestává na pouhých jménech, alebrž uváděje i frase, parafrase, formule, sentence, přebíhá do předešlé kategorie školních knih a tím dobývá sobě nade všechny jiné slováře XVI. věku předního místa.¹⁾

Věnován jest Žatci, Hradci Králové, Litoměřicům a Lounům, jakožto městům nejlepších škol. Veleslavín ze svého nepříčinil k slovníku vlastně nic než český překlad; avšak, poněvadž se na literární majetek tehdejší nehledělo jako dnes, již v tom, že Veleslavín dobrý slovník zčeštil, tkví zásluha.²⁾

Zajímavě, kterak Veleslavín překládá vlastní jména klassická a středověká. Prometheus jest mu Přemysl, Epimetheus Nezamysl;

¹⁾ Voigt. Acta litter. I. IV. 271.

²⁾ Ocenění a popis učinil dr. J. Novák v Č. Č. Mus. 1185. 335.

Hermunduri jsou Čechové okolo Vrchlabí; Marcomanni Moravané; Quadi jsou Slezáci mezi Vratislaví a Krakovem. Přísloví Veleslavín po vzoru Basilia Fabera nepřekládá doslovně, než smyslem; na př.: „Fugiendae sunt potentum ac tyrannorum amicitiae — s velikými pány není dobře višní jisti“; nebo: „Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi — když se páni svadí, musejí sedláci vlasů nastavit.“

Roku 1586 vyšel od Veleslavína pro školy velmi praktický „Nomenclator omnium rerum propria nomina tribus linguis ex Hadriano Junio¹⁾ excerptus.“ Auktor při svém úmysle odvolává se na Sturmova slova, aby chlapci v životě kolem sebe nic nevidali, co by nemohli latíně jmenovati. Na to tedy věcný trojjazyčný slovník. Rozdělen v kapitoly, obsahující jména De librorum materia, o člověku, o zvířatech, o hmyzu, pokrmu, nápojích, koření, obilí, bylinách, šatech, barvě, stavení, o lodí, domácím nádobí, vojenství, o kostele, minci, měrách, váhách a hudebně. To drží v sobě první díl. V druhém jsou jména živilů, časů, částek země, kovů, nemocí, léků, jména Boha se týkající, úřadů a příbuznosti. Odstavců nebo hesel jest úhrnem 36 a jsou, jakož viděti, bez logického pořádku, jsou takřka, jak stádo běží. Při každém slově jest latinská jeho parafrase, pak český překlad a na konec německý. Skladatel originálu Junius postaral se abecedním rejstříkem o to, aby se mohlo knihy užívati též jako latinského slovníku bez ohledu na věcný úkol jeho; však Veleslavín rejstříku pominul.²⁾ Slovník drží 557 stran v osmerce.

Veleslavínův veliký a dobře pověstný abecední slovník čtyřjazyčný „Silva quadrilinguis“ (lat., čes., řeck. a něm.) vyšel r. 1598, a věcný k němu doplněk byl „Nomenclator quadrilinguis“, žákům sloužící lépe než předešlý starší Nomenclator.³⁾ Lepšího již nic neurodilo se u nás v XVI. století. V Silvě Veleslavínové a v Nomenklatoru čtyřjazyčném proti předešlému obyčejí změna ta, že v nich čeština vzata za základ k překladu do ostatních jazyků. Nomenclator quadrilinguis věnován Kutnohořanům mimo jiný důvod také pro zásluhu Horníků, že poslali Veleslavínovi názvosloví hornické, od dělníků sebrané. Viděti, že i při svém vzoru (jímž byly slovníky Němce Helfrika Emmelia) Veleslavín přikročil k práci vlastní dobrou přípravou, kteráž tím netratí, že názvosloví havířské je rázu německého.

Látka rozdělena v Nomenklatoru tomto lépe než v předešlém. V první části jest položeno o Bohu a bytostech nadpřirozených, o církvi, o bohoslužbě, a všem, co s tím souvisí. Druhý oddíl má

¹⁾ Hadr. Junius, Hollandan, lékař, filolog † 1575. Svůj Nomenklator, pro nějž byl oslavován, vydal r. 1567.

²⁾ Dr. J. Novák. Č. Č. Mus. 1885. 340.

³⁾ Obšírný soud o těch dílech Veleslavínových nejlepších čti od téhož dra Nováka l. c. Jakubec. Paed. Rozhl. XI. 456. Ze starších úsudek již Voigt. Acta litter. I. IV. 279. V. 353.

v sobě jména přírody se týkající; třetí o člověku, jenž tu provádín od vlastností svých skrze všechny stavy až k pohřbu. Čtvrtý kus jedná o uměních a řemeslech. Tento kus již upomíná na Komenského Orbis, v kterémž ovšem hlavní věc je názor a životné spojení slov. K tomu Veleslavín ještě nedospěl.

Vznikly i šestiřečné slovníky, ba r. 1605 Čech Petr Loderecker, benediktin († 1630) vydal *Dictionarium septem diversarum linguarum*, totiž slovník latinsko-italsko-dalmatsko-česko-polsko-germansko-uberský. V přípisu pražského exempláře jednoho stojí, že r. 1595 vyšel v Benátkách pětijazyčný slovník, do něhož Loderecker přidal češtinu a polštinu. Lodereckrova práce je vlastně sedm slovníků, poněvadž od každého jazyka začne znova.¹⁾

Na usnadnění paměti konečně r. 1614 vyšel u Samuela Veleslavína i slovník veršovní, *Vocabularium rhythmico-bohemicum* od Pavla Černovického sestavený a věnovaný chlapcům z Ottersdorfu, Jiřímu Závětě a jiným.²⁾ Tu klesá slovník skoro na hračku. Napřed jsou „voces monosyllabae“: *Membrum aud, stolidus blaud; arma braň, palma dlaň, taurus bejk, catullus psejk; miles dráb, prurigo svrab; laicus lejk, taurus hejk*. Po slovech jednoslabičných jdou dvojslabičná. První: *Alumen alaun, auleum čalaun*. Mezi jinými i tato: *Vetula baba, rana zába, vomere bliti, spuere pliti; caritas láska, ruga vráska, tumultus lermo, obstinate mermo, nutrix chůva, scortum kurva*. Některé rýmy jsou velmi zlé. Slova tříslabičná začínají se od: *Grassari, bauřiti, fumare kauřiti*. Také je tu: *Camisatus kanovník, comessator hodovník, praeceptor učitel, tortor mučitel*. Poslední nejkratší část drží polysyllaba: *Donare darovati, cavere varovati*. V nich i toto: *Ambire fregovati, glutinare klegovati*. Abecední pořádek drží se českého slova, ne latinského, jakkoli toto je prvnější.

Že bylo lze slova ze slovníčku školního sestavovati v hračky i vtipnější nežli má svrchuřečený slovník, o tom svědčí poznámka nějakého žáčka, jakž si ji byl učinil do katechismu z roku 1619.³⁾ Zní:

„Canis pes, pes noha,
Petra skála, scala žebřík,
Nasus nos, nos my,
Vespa vos, vos vy.“

Komenskému se dosavadní práce slovníkářské valně nelíbily. Mimo jiné vady vytýkal slovníkům hlavně to, že neučí mluvit, nýbrž jen rozumět.⁴⁾ Zdá se nám, kdyby nebylo jiných popudů,

¹⁾ Mus. sign. 26. G. 1.

²⁾ Mus. 49. E. 7.

³⁾ Katechis. nábož. pravého kněze Jakuba Akanthido-Mitisa. Exemp. v mus.

⁴⁾ Didaktika veliká; Komenský-Šmaha. 136.

již ta nelibost Komenského k věcným a přece nevěcným slovárům byla by stačila pohnati ho k sestavení oněch „osmi tisíc slov pod tisíc periodů aneb průpovědí,“ k sepsání proslavené, důvtipné, světoznámé knihy *Janua linguarum*.

Řecký jazyk, „nejsladší a nejvzdělanější“, ¹⁾ býval předmět školní vždycky vzácný. Řečtinu humanisté cenili vysoko, ale nepřestovali ji tou valnou měrou jako jazyk Ciceronův; řečtinou obyčejně nemluvili, nepsali, dobrý Řek byl vždy výjimkou. ²⁾ První u nás pokus o řecké veršování jest již sic u Bohuslava z Lobkovic, ³⁾ ale pak minulo mnohá let — až do polovice XVI. věku — než napjatý u nás řecké struny zase. ⁴⁾

A v sousedních Němcích jinaké nebylo. Střízlivější nad italské humanisty němečtí protestantští humanisté oblibovali a vychvalovali řecký jazyk jakožto klíč k čistým pramenům Písma, ale přes to do škol i do vysokých řečtina vcházela pomálu, nejistě a přes tu chvíli bývala zas na odchodě. Lze vzít za pravdu, že konec XV. věku řecký jazyk všude byl převzácnou výjimkou. ⁵⁾

Počátkem XVI. věku ozývají se hlasy volající. Alexander Hegius roku 1501 tvrdí, chce-li kdo rozuměti vědám a bibli, nezbyvá než učit se řecky. Tomáš Pentzelt, Vydensis magister, v školním řádě svém již roku 1509 hovoří, kterak užitečno by bylo studium řečtiny ve škole, ale prý není učitelů. ⁶⁾ V Münsteru, kdež byla škola latinská vyššího rázu, přímým vlivem z Itálie a Francie do školy uvedena řečtina; jenž vykládal krásný jazyk řecký, byl pro novost věci poslouchán nejen od žáků, než i od ostatních učitelů, ba i rektor zasedl mezi posluchače. ⁷⁾ V létech dvacátých v Němcích vyskytují se zprávy, že tu a tam se řečtině učí. ⁸⁾ Ale ani sám Melanchton ve svém saském školním řádě z r. 1528 neodvážil se položit mezi vyučovací předměty jazyk řecký, aby žáků škodnou rozmanitostí neobtěžil, ⁹⁾ ale snad také proto, že pořád nebylo učitelů. V brunšvické škole, jež byla skoro jako nějaká malá akademie, ještě ani r. 1547 neměli lepšího učitele řečtiny, nežli kramáře, který se řecky naučil při svém kupectvě v Neapoli. ¹⁰⁾ Později se poměry poněkud polepsily, ale přes to v Němcích věc řecká stojí přes konec XVI. věku tak, že v městských malých školách latinských o ni ani nezavadili, majíce s latinou dosti potíží nemalých; ve větších školách

¹⁾ Slova Melanchtonova „lingua dulcissima atque eruditissima“. Monum. Germ. paedag. VII. 166.

²⁾ Král. Řecké básnictví human. v Čechách. (Rozprav. filol. 1898. 86.)

³⁾ Ant. Truhlář v Česk. Mus. filol. V. I. 154.

⁴⁾ Král I. c. 88.

⁵⁾ Geiger. Renais. u. Humanis. 389.

⁶⁾ Univ. knih. 5. H. 79. Tisk lipský.

⁷⁾ Reichling. Marmellius, sein Leben u. seine Werke. 79—82.

⁸⁾ Monum. Germ. paed. VII. 429.

⁹⁾ Janssen-Pastor. Culturzustände. 39.

¹⁰⁾ Monum. Germ. paed. I. LXIII.

latinských, kde na to měli učitele, zavedli si řečtinu, ale jen v nejvyšších třídách, a to nepřicházeli v tom jazyce daleko za počátky, za elementa.¹⁾

Stejně tak u nás. Do university Karlovy vešel řecký jazyk spolu s mistrem Matoušem Kolínem r. 1540. Mistr měl málo žáků, tudíž nemohlo odtud mnoho řeckých učitelův odcházeti do městských latinských škol. Však přes to řečtina se chytla. Od těch dob nepřestávají se mezi spoustou veršů latinských, od školské intelligence robených, vyskytovat veršíky řecké. Patrně, že ten onen přec oblíbil jazyk řecký, a nebude s chybou hádati, že takový učitel, dostav se na příhodnou školu, naučil žáky aspoň elementům řečtiny. Ovšem mnoho těch Řeků asi nebylo. Vždyť r. 1558 mistr Šimon Proxenus, chtěje v universi čísti Hesioda, nucen byl studenty prve naučiti řecky čísti a probrati s nimi začátky řecké.²⁾

Teprv průběhem druhé polovice XVI. století dostává se řečtina do školních řádů českých, ale nebylo by správně domnívati se, že se jí zabývali dostatečnou měrou. Proto Velešlavín na samém konci století (1598) ve svém slavném díle *Silva quadrilinguis řečtině* dal rozsah nejmenší. Patrně, co učinil, stačilo na tehdejší nevalné její pěstování školské. Ostatně rozšířeno po Evropě obecné mínění, že řečtina sluší odbornému studiu, jináč zdálo se zbytečností učiti se jí; náš Komenský chtěl ji držeti jen pro studium biblické, aby voda spasení z pramenů samých se vážila.

Že by na gymnasiu jesuitském v Praze řecký jazyk směl se těšiti tak brzo po příchodě jesuitů do Prahy těm neobyčejným výsledkům, jimiž jesuitská kronika pražská se vychloubá, nevěříme, nemůžeme věřiti. Jesuité pražští ohlašovali r. 1556, že budou učiti řečtině; začali „čísti grammatiku řeckou“³⁾ však teprv r. 1560 — čtyřem posluchačům. A již roku následujícího žáci dle zprávy jesuitské uměli mezi sebou po řecku hovořiti!⁴⁾ Z r. 1564 zase nová chloubá; žáci prý po řecku i zápasili, disputovali.⁵⁾ Ještě r. 1567 zapisuje si kronikář jesuitský o pokrocích a květu řeckého jazyka v Klementinu,⁶⁾ ale pak utuchají chlouby, a r. 1579 žádají žáci sami, aby nebyli řeckým jazykem obtěžováni.⁷⁾ Roku následujícího (1580) zase zapsáno, že pilnost v řečtině se ukázala větší, než doposavad; také zpráva, že rok potom (1581) sestavena a vydána ku prospěchu žáků v Praze *Elementa graecae linguae cum nonnullis phrasibus*,⁸⁾ svědčící, že přes nechuf žáků zase učilo se v akademickém gymnasiu

¹⁾ Paulsen. *Gesch. d. gelehr. Unterr.* I. (1. vyd.) 249.

²⁾ Winter. *Život na vys. škol.* 334.

³⁾ *Diarium.* V knih. na Strahově. 25. juni. 1560.

⁴⁾ Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 64.

⁵⁾ Tamž 102. Schmidl. *Hist. S. J. I.* 191.

⁶⁾ Schmidl. *Hist. I.* 229.

⁷⁾ Týž. I. 431.

⁸⁾ Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 210.

řečtině, ale nemyslíž nikdo na učení velikolepé; jak by mohl jináč souvčký jesuita Jakub Pontanus naříkati, že žáci v řečtině na mnoze ani základů nemají a bez chyb ani psáti nedovedou.¹⁾

A nezlepšilo se valně ani potom. Ratio studiorum nařizuje sic řečtinu již od nejnižší třídy grammatické,²⁾ ale z instrukcí těch školních světle patrnó, že řečtina u jesuitů předmětem vedlejším, jemuž se věnuje čas co možná nejmenší — po půl hodinách odpoledne. Teprv v nejvyšší třídě druhé půl hodiny se přidává. Také se připomíná v školském tom plánu jesuitském (Ratio) nejednou, že při řečtině jde jen o prostřední poznání a vědění. A přes tento malý požadavek historikové z jesuitů dnešních nezapírají, že skutečné pěstování řečtiny a výsledek jeho v české provincii vždy daleko zůstávaly za instrukcí Rationis; obvyklité na gymnasiu učiti řečtině konečně jen jednou v týdnu;³⁾ ani ještě r. 1730 nevěnovali jí víc než hodinu. Nebyla prý to nedbalost, nemohli stačiti.⁴⁾

Z řeckých grammatik, jichž na této straně Alp užíváno, jmenují se zvláště Chrysolorova, Gazova, Laskarisova a konečně i Celtisova, jež kolovala v opisech. To v starší periodě. Z těch mluvníc bezpochyby málokterá dostala se do gymnasia. Ty sloužily spíš jen odborným studiím řeckého jazyka. Gazova však výslovně odporučuje se v řádě jenském r. 1595 od Davida Chytraea.⁵⁾

Teprv Melanchtonova řecká mluvnice anebo její zpracování a výtahy z ní dostaly se do škol obecnější. Melanchton r. 1517 vydal ji latinským textem pod titulem: „Institutiones graecae grammaticae“; začíná v ní od písmen, vykládá de tonis (o přízvuku), ale přes to předpokládá jinou menší knížečku, jež by v sobě držela elementa záčádkům začátečníkům. Deklinace nesrovnávaly se s nynějšími v knihách školních. Z nynější I. deklinace učinil Melanchton deklinace dvě. Vzorek při první formě časovací má *τύπτω*; verba na *μι* mají vzorek *δίδωμι* jako dnes. Grammatika Melanchtonova chválí se od znaleců jakožto pohodlná a methodická.⁶⁾ Byla tak na svůj čas výbornou, že ji mívají i v katolických školách. Roku 1545 přepracoval ji Joach. Camerarius pod titulem „Libellus graecae gram. Philippi Melanchtonis“. R. 1553 napsal „Graecae grammaticae methodus“ Lukáš Lossius Luneburgensis. Lipské vydání z r. 1572 je osmerka o 150 stranách se stručnými pravidly a paradigmaty.⁷⁾ I té knihy najdeš v našich knihovnách. V Praze mistr Kolín zavedl mimo jiné pomůcky k řečtině „Institutiones linguae graecae“ španělského grammatika Clenarda (z roku 1530), Institutiones in

¹⁾ Janssen-Pastor. Culturzustand. 102.

²⁾ Exempl. Rationis v univ. knih. 46. d. 134 139.

³⁾ Salzer. Communalgymn. in Komotau. 24. 25.

⁴⁾ S. J. Ebner. Beleuchtung der Schrift Kelle's (Jesuitengymnas.) 455.

⁵⁾ Univ. knih. I. K. 46. 15.

⁶⁾ Monum. Germ. paedag. VII. 251—258.

⁷⁾ Mus. exemplář 99. H. 251.

linguam graecam, r. 1538 vydané v Basileji od Urbana Bolzania (Bellunensis) a konečně Rudimenta Jana Metzlerova (Meceler), vydaná r. 1529 ve Vratislavi.¹⁾ Grammatika Clenardova bude asi nad ostatní znamenitější. Soudíme tak sic neznalecky ale bezpochyby dobře z toho, že všechny německé grammatiky řecké, kolik jsme jich v museum viděli, z Clenarda opisovaly. Ba ani pověstná jesuitská grammatika Gretserova není nic než Clenard, jakož o tom doleji. Clenardovy Institutiones vzrostly výklady (scholia) Antesignanovými v knihu o 312 stránkách formátu osmerkového. Množství pravidel a scholií, nejdrobnějším tiskem provedených, činí knihu strašlivou, mohlo buditi v žákovi dojem skličující.²⁾ Začíná se abecedou, pak orthografie jde, orationis partes, mezi nimiž samostatnou částkou řeči jest „articulus“ jako latinské prý hic, haec, hoc. Deklinace jmen začínají se od vzoru Aeneas; za každou položena je hromada výkladů o rozličných řeckých dialektch. Následuje šestero časování barytonorum, jichž řadu začíná vzor *λεῖβω*; troje časování circumflexorum; trojí časování sloves na *μ*. Pak teprv pojednává Clenard o náměstkách a o artikuli svrchu dotčeném, což i laik poznává za převrácené. Zvrácenost i v následujících statich, jednajících o adjektivtech, číslovkách, pak teprv o stupňování a za tím zas o slovese, o jeho nepravidelnostech. Pod titulem De ratione investigandi the-mata (thema = základ, od něhož se časy tvoří) sestaven jest jakýs přehled sloves a forem jakoby malý slovníček; a za ním jde poslední grammatická stať o přízvuku. Teprv teď! Tím není konec. Přidána jest Ratio syntaxeos; ale ta skladba všechna všudy hotova jest na pěti listech. Byloť tehda vůbec zvykem, že týkala se skladba jen stránky zevnější, stručné odbyvajíce řízení pádů a shodu i neshodu co do čísla a rodu.

Ke konci XVI. věku vyskytuje se na školách řecká grammatika Posseliova a Dalbiciova (Praecepta; Lipské vyd. 1592);³⁾ pražské gymnasium Huberovo r. 1601 mělo mluvnici Jana Tomáše Freigia. Počátkem XVII. století mistři universitní rozšiřovali jakous mluvnici řeckou, kterou prostě zovou „gorlicensis“,⁴⁾ ale nemohli jsme se nikde doptati, která by to byla.

U jesuitů dlouho oblíbená byla mluvnice Clenardova,⁵⁾ pak, když napsal jim grammatiku jesuita Gretser († 1625), drželi se té na dlouhé časy. Gretser předmluvu k své knize „Institu-

¹⁾ Kniha Jana Mecelera znovu vydána a rozmnožena r. 1570 od medika Antonína Nigryna; z nadpisu se dovidáme, že se na ní mohou učit žáci sami (suo Marte), a v předmluvě čteme, že žáci nařikají na nesnadnost řeckého učení. Kniha je osmerka o 228 stranách. Sign. musejní 99. H. 251.

²⁾ Sign. musejní 99. H. 178.

³⁾ Ungar. Abhandl. 206. Knihy školy žatecké.

⁴⁾ Arch. univ. A. 14. a. 247.

⁵⁾ Také v Polště doporučována všem městským školám. Muczkowski. Zabytki z dziejów. CLI.

tiones linguae graecae“ (tři díly) psal r. 1593; kniha vyšla 1598.¹⁾ Z předmluvy se dovídáme, že jesuité dosavad musili uvozovati do školy v grammatice knihy tří auktorů: Clenardovo tvarosloví, Vareniovu skladbu a Vergarovu prosodii. Gretser prý spracoval všechno sám, aby bylo od jednoho. Pak kritikuje v předmluvě Clenardovu knihu. To prý je labyrint, pořádek v ní zmatený a zmotaný (ordo perturbatus et implicatus), učí prý všemu převráceně.

Ale jesuita nezavrhne knihy té. Přijal její texty (o něco někde zkrácené) všechny, kapitoly však Clenardovy poněkud logičtěji urovnal. K logičtějšimu uspořádání vzor mu byl Alvarez latinský. Tedy ani tu nebyl svůj. Dialekty nechal při kapitolách tak, jak jsou v Clenardovi položeny od Antesignana. Byl však jesuita přec tolik didaktik, že se těch dialektů v školní knize lekal; i protož radil učitel, aby poznámek o dialekttech zanechal až do vyšší třídy (humanitní).

Mluvnice Gretserova, obsahující osmero částek řeči, rozdělena jest v 23 kapitoly číslované. Clenard je má nečíslované. Začíná od liter, vyčte partes orationis a pojedná o členu δ , η , $\tau\omicron$. V čtvrté kapitole vyloží patero deklinací jmen; od Aenáše začne; vše sklání s členem, následují hned výjimky a dialekty. V kapitole páté jest patero deklinací stažených slov; první vzor „ten Demosthenes“. Následujících šest kapitol drží v sobě: De nominibus simplicium declinationum contrahi solitis, De heteroclitis, De formationibus adjectivorum, De formationibus substantivorum, o stupňování a o číslovce. Dvanáctou kapitolou se liší Gretser od Clenarda. Onen dal do ní pronomina, kdežto Clenard je položil za verbum. Sedm kapitol věnováno slovesu. Vzory stejné jako u Clenarda. Po tom jde stať o příslovkách, spojkách, předložkách a o přízvuku. Přehozením této poslední stati zase liší se Gretser od Clenarda. Poslední kapitola je De ratione investigandi themata. Stejná s Clenardovou. Kniha je osmerka o 208 stránkách.

Ptáš-li se na konec, které řecké texty, kteří klassikové dávání žákům do rukou při učbě řeckého jazyka, to uslyšíš z německých školních řádů, z našich i z jesuitských nejslavnější jména řecké literatury. Dle Sturmova řádu již malým chlapcům, jakmile byli hotovi se začátky a základy a ohledali poněkud Aesopa, měl býti předložen Demosthenes. Sturmius později zanechával Demosthena třem nejvyšším třídám. Mimo toho slavného řečníka, jenž kladen na roveň Ciceronovi a proto tak horlivě byl doporučován, vyskytují se u Sturma i u jiných paedagogů cizích i našich ve škole Homer, Aristophanes, Euripides ba i Thukydides.

Ale ti velcí spisovatelé, v německých i v českých školních řádech uvádění, nesloužili k poznání antického života a antické duše, ba, zdá se, že neposluhovali na latinské škole ani k důkladné

¹⁾ Signat. musejní 99. H. 266.

imitaci: na nich hlavně cvičena mluvnice,¹⁾ a sebral-li žák z nich něco frází, to za zvláštní bylo kořist. Vedle svrchupsaných klassiků vyskytuje se v řádech dosti často Isokrates se svou řečí k Demonikovi. Ze školy Huberovy v Praze víme, co se s Isokratem dělo. Na několika listech té řeči, na latinu přeložené, měla se pravidla líčiti *declinando*, *conjugando*, *themata investigando*, *phrases notando*.²⁾

Školám však nejobyčejnější posluhovaly z klassiků jen výtahy toho rázu, jak je má ve své mluvnici Clenard pod titulem: *Praxis praeceptorum grammatices*. Totiž hned pod tím titulem vytištěn všem žákům dobře známý *Pater noster*, *Ave Maria*, *Credo*, vše s překladem řeckým mezirádkovým, a pak jdou za sebou několikařádkové výňatky z Euripida, Aristophana, Hesioda, Homera, z Theokrita, Pindara a j., vše s mezirádkovým, tištěným latinským překladem, aby učitel i žák lépe porozuměli. V dotčené knize Clenardově jsou k jednotlivým konským přidány scholie a výklady, a na konec je řecko-latinský slovníček.³⁾

Nade všechny klassiky řecké ve všech školách protestantských oblíben byl řecký text sv. Pisma a zvláště listy sv. Pavla (dle basilejského vydání z r. 1543). Žáci beztoho znali texty biblické Starého i Nového Zákona s valnou část, když tedy podařilo se jim probrati se nezvyklými literami řeckými až k přečtení slova, po známosti a paměti rozuměli řeckému slovu hned. Proto také v Melanchtonově chrestomathii („*Institutio puerilis literarum graecarum*“ z r. 1525) hned po abecedě následují kusy z evangelií. A toho způsobu knížek, že po abecedě následovaly modlitby známé (Otče náš) a kousky z evangelií řeckých, tištěno v Němcích drabně a dostávaly se i k nám.⁴⁾ Jsme přesvědčeni o tom, že na většině vyšších latinských škol všechna řečtina spolehala jen na těch knížkách a na sobotních řeckých evangeliích.

U jesuitů školní řád stran řeckých textů jest také šumný. Začíti se mělo od řeckého katechismu, po němž o stupeň výše přijíti měl Chrystomus, Aesop, Agapet, a jiní toho rázu. A zase o stupeň výš radilo se čísti Isokrata, Basilii, Platona, Plutarcha, básně z Phokylida, Theognida, Řehoře Nazianského; v nejvyšších třídách byl nařízen Demosthenes, Plato, Thukydides, Homer, Hesiod, Pindar a církevní básníci. I u jesuitů evangelia řecká posluhovala učení. Bylo tak na katolických školách všude.⁵⁾ Nic nesvědčí o tom,

¹⁾ Paulsen. *Gesch. d. d. geleh. Unterr.* 2. vydání. 370.

²⁾ Univ. knih. 46. A. 11. z r. 1586 jest tisk Veleslavínův *Isocratis ad Daemonicum paraenesis*.

³⁾ Mus. sign. 99. H. 178. od str. 313.

⁴⁾ V Mus. Č. viz č. 99. H. 251. Kniha v Štrassburce tištěna u Mylia r. 1568. Ta se uvádí u nás leckdy.

⁵⁾ I v Polště. Viz Muczkowski. *Zabytki z dziejów. CLI. „In libris Graecorum omnis elegans doctrina . . . diebus dominicis evangelia graeca, festis*

že by byli jesuité klassické a jiné texty nějak kloudněji ve škole tradovali nežli učitelé protestantští; cvičení jazyka vždy bývalo přední úlohou, a Clenardova „Praxis“ s mezifádkovými překlady několika výňatků klassických hlavní pomocí.

Jazyk mateřský nikde nebyl samostatným předmětem školního učení. Ani v Němcích, ani v Čechách, ni jinde nížádný školní řád XV. a XVI. století nic o tom nepraví, aby se učilo jazyku mateřskému. Spíš najdeš opak, že takového učení není potřeba.¹⁾ A věru tehdejší obecné mínění u každého žáka předpokládalo, že mateřskou řeč umí, tu že sobě přinesl hotovou do školy; nač tedy theoretické vyučování? Byla to chyba, naivnost zajisté, ale nesmí se tehdejším školám vyčítati, bylo by to tak, jako někomu vyčítati, že mu nepřišla na mysl kloudná, výborná myšlenka. Proto nesusouhlasíme, když se vyčítá nejpřednějšímu paedagogovi německému Sturmovi,²⁾ že neučil němčině na své škole; neučili ji nikde; a proto také nesusouhlasíme, když se vyčítá, že v jesuitském školním řádě (Ratio) není jazyk mateřský předmětem vyučování, vždyť zúmysla se to nestalo.

Zajisté, že se u bratří na školách češtině učilo největší měrou. Ale tomu sluší rozuměti jen tak, že u bratří, jimž byla mateřská řeč řečí bohoslužebnou, čeština byla víc vážena a spíš ušlechťována nežli jinde; s větším než jinde úsilím vedl kněz neb otec děti k tomu, aby brzo se naučily čísti a mohly samy s chutí do ruky bráti zbožné knížky, biblí a kancionály. Theoretickým samostatným předmětem školním čeština nebyla. Ani potom, když zřídili si bratří některou školu latinskou, aspoň není o tom bezpečných povědomostí.

Češtině učilo se na všech všudy školách prakticky, a to při latině. Ovšem v nejnižší, v dětinské škole, bylo české učení samojedino: učilo se po česku čísti a psáti. Toto nejprvnější, nejnižší učení vyvíhlo se na samostatný předmět.

Čísti učeno na abecedě a slabikáři. Abecedy a slabikáře učitelé psávali žákům ještě dlouho po vynalezení tisku. Měli v tom výdělek, jehož se neradi zříkali. Ba ještě Komenský vytýká, že učitelé žákům slabikáře dělají,³⁾ výtka to podivná, uvážíme-li, že již zajisté od počátku XVI. věku slabikáře se tiskly, a jakmile začnou býti inventáře městské (od půlky XVI. věku) hovornější, v tiskárnách inventovaných potom nacházíš alfabety na pušpanu nebo na dřevě hruškovém řezané, menší, větší, latinské, české ba i německé.⁴⁾ Také nacházíš, že na skladech impressorských dávno

Gregorii Nazianzeni epistolae, profestis fabulae Aesopi, Apophtegmata Plutarchi, sententiae et adagia graeca.“

¹⁾ Kursaský řád Lutherův a Melancht. Janssen-Pastor. Culturzustand. 41.

²⁾ Ranmer. Gesch. d. Paedag. I. 268

³⁾ Didact. magna. Šmaba. 156.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 1172. 110. R. 1572 u Jana Jičínského, impressora.

před Komenského výtkou sta a sta hotových, tištěných abeced a syllabikářů k prodeji hotovo.¹⁾

Abecedy a slabikáře byly ve spojení s náboženstvím. Již Hus začal svoje Naučení křesťanské abecedou. Ta abeceda byla klíč k učení křesťanskému neboli ke katechismu. To oblíbovali také bratři. Před jejich katechismy dětskými pokládány byly slabikáře, a obojí v jednom spojení podáváno dětem. První známá knížka s titulem slabikáře jest z Prostějova Güntherova z r. 1547, formátu osmerkového. Slove: „Slabikář český a jiných náboženství počátkové.“ Abeceda v něm paterým písmem, vždy o poznání drobnějším, dvoje majuskule, dvoje minuskule o dvaceti čtyřech literách, kteréž jsou latině i češtině společny; pátý typus v slabikáři Güntherově jsou litery pouze Čechům zvláštní.²⁾ Tomu vydání velmi podoben jest starý slabikář v zemském museum, jenž má na titulním listě pod abecedami obrázek, na němž grammatika, představena ženou, v rukou pořádnou metlu (jako koštiště velikou a hustou) držící, a pod tím ono povědomé dvojverší: Milý žáčku, už se rád, Budeš mít peněz s káď.³⁾

Vyskytují se slabikáře při knížkách nebo knížky při slabikářích, aby žáček, když šťastně překonal první nesnáze novotného umění svého, s chutí mohl na něčem známém hned čísti. Praveno již, že většina slabikářů spojena s čtením zbožným; k němu však přidáváno i učení grammatické. Takž začíná se Kolínův *Elementarius libellus in lingua latina et boiemica* pro malé žáčky (psán r. 1540, vyd. z r. 1557) abecedou a slabikářem; po slabikáři latinském a českém jest Desatero, *Symbolum*, o svátostech, modlitby po stole, zpěvy, mezi nimiž i Narodil se Kristus pán. Potom teprv vlastní libellus elementarius. Zajímava jest knížka toho druhu slabikářního, kterouž vydal r. 1535 Beneš Optát pod jménem *Isagogicon*. Druhé vydání pochází z r. 1548. Seznamuje-li se v jiných knížkách žáček s abecedou, aby potom četl na známých modlitbách a katechismu: Optát přidal slabikář ke knížce početní.

Základem alfabety českých i v XVI. věku byla abeceda a pravopis Husův. Hus nemiloval spřežek písmenných, jež jsou v českém jazyce od XIII. věku⁴⁾; nelíbilo se mu ono spřežení dvou liter na vyjádřenou hlásky jediné; nechal jen eh, kteréž v abecedě postavil na konec, a jak obecně povědomo, zavedl nad písmeny „znameníčka svrchu“, kulatý puntík, tedy tečky a čárky, jimiž rozlišovati bylo stejné písmeny pro jich rozličnou výslovnost; Beneš Optát

¹⁾ V impressi Jičínského uvádí se r. 1591 třídřehových slabikářů, jimž dává se jméno „appollonových“ 932 kusův. Arch. praž. č. 1173. 229.

²⁾ V druhém vydání toho slabikáře kdys z polovice XVII. věku vyskytuje se dle Jakubce (*Paedag. Rozhled. XII. 245*) nejstarší kohoutek, symbol bedlivosti.

³⁾ O slabikářích Jireček. *Besed. učit. X. 3.* Jakubec v *Paedag. Rozhled. IX. 290. XII. 147.*

⁴⁾ Gebauer. *Histor. mluvnice. I 13.*

ve své Orthographii (1533) zove ta znaménka nad souhláskami apices, vršky.

Hus tedy zavedl diakritický (rozlišný) pravopis. Bratři místo teček zavedli nynější háčky diakritické (r ř, z ž), čímž pravopis a s ním ovšem i slabikář s abecedou zjednodušeny. Ale ani Husův pravopis nebyl v platnosti obecně nikda, a bratři nebyli v pravopise důsledni.¹⁾ V praxi se udržely za všecken čas mnohé starožitné způsoby i nedůslednosti, jež žákům dělaly zajisté obtíže. Spřežky pořád se psaly a tiskly. V slabikáři Optátově při č dí se, že litera z zbytečně se přidává k c, ale lidé prý obvykli a chtějí cz mti. Písmě g je dvojit; v slově Gíří je měkké, v slově Gabriel je hrubé. Prý by se to mělo vrškem rozeznati, ale není tak zvyk. I se samohláskami byly potíže, neboť proti Husově radě pořád byly místo čárkování zdvojovány (nejčastěji ij); oprávcí sic nechtivali psáti „buoh“, poněvadž prý tak nikdo nevyslovuje, musil by prý kroučiti ústa; ale opravě nedařilo se.²⁾

Slabikování v syllabikářích bývalo sestaveno tak, že ke každé souhláse (liteře „spoluzvukné“) pořádkem přiráženy samohlásky („hlasité litery“) jedna po druhé, napřed i za souhlásku, tak že vznikaly kombinace povědomé.³⁾ Syllaby těžší byly ty, jež neměly samohlásky. Kolín má mezi nimi i zbytečné frtz, grtz. K nim neostýchal se syllabikář některý za příklad přijmouti také těžkou slabiku „smrk“, a jiné ještě horší. Optátovo Isagogicon dí, že jsou v české řeči některá krátká potvorná slova, ježto žádné vokální hlasité litery nemají (vrch, smrk), ale v jiných jazycích že toho se nenalézá.

Do syllabikářů, aby nehodil se jenom „leykům“, vpravovaly se též latinské skratky čili ukřacování slov, což Optát a Kolín zovou „tytlováním“. Patrně, že již v dětinské škole latina ukazovala svoje tykadla; Kolínův Elementarius libellus má hned po těžkých slabikách latinských slov zkratky s výkladem: bñ že znamená bene, fr frater.

Když se žáci jak tak naučili po česku čísti, učili se dle předpisů psáti. Potom hned přistoupila latina a v službách té latiny žil na škole partikulární náš krásný jazyk český. Stav toho jazyka, jeho čistota, ohebnost, ušlechtilost ovšem závisela nejen na fásích rozvoje češtiny vůbec, ale také na učitelích jazyka latinského, která ti byli v češtině uvědoměli a vzdělání.

Čeština nutně zjedнала si přístup do starých a nejstarších slovářů latinských a jejich rozvojem a rozhojňováním rozvíjela se a rozhojňovala se také. Bylo nutno k vysvětlení latiny slova česká

¹⁾ Týž. Histor. mluv. I 14.

²⁾ Jiné všelikteraké nedůslednosti a obtíže viz v pojednání Jakubcově I. c.

³⁾ Z Kolínovy knížky Elementarius libellus Mus. 26. F. 18 příklad : ab, eb, ib, ob, ub, ba, be, bí, bo, bu, ac, ec, ic, oc, uc, ca, ce, ci, cij, cý, co, cu. Také toto arž, erž, iirž, yrž, orž, urž, vel: ař, eř, iř, iřž, ýř, oř, uř.

hledati, a kdyby jich nebylo, tvořiti.¹⁾ Čeština sloužila ve škole překladům z latiny a na latinu. Po humanistech, kteří mateřským jazykem pohrdali, vrchu nabyli humanisté národní, kteří právem vychvalovali krásu a schopnost jazyka českého, kteří ho stavěli podle jazyků klassických, a kteří, snažíce se o elegantní latinu, spolu snažili se o elegantní češtinu. V prose dařila se jim elegance; brzy pokoušeli se také o český verš. Mikuláš Konáč z Hodíšťkova († 1546) těžce nesl nedostatečnost českou po té stránce;²⁾ jal se s chutí robiti české verše saphické ne beze zdaru; pustili se do českého veršování a rýmování také jiní humanisté naši (Aquilinata, Srnce poznali jsme svrchu), a jakkoli verš český začasté byl pro nedostatek uměleckých prostředků obhroublý, neotesaný, a rým leckdy neobratný, hranatý, dutý, nicméně i v tom všem viděti pokrok našeho pružného jazyka, a veršovaná činnost našich humanistů má „čestné místo se stanoviska kulturního ve vývoji mluvy básnické“. ³⁾

Pokrok mohl býti daleko větší, kdyby práce Blahoslavova o pravidlech české prosodie a o mluvě básnické (v Musice) tak dlouho nebyla zůstala prací téměř soukromou, poněvadž bratrskou,⁴⁾ a kdyby básně české byly bývaly obecnější modou, ale bohužel podle slov Nudožerského ⁵⁾ (r. 1603), básně české neměly obliby.

Jazyk český tedy přes to, že nebyl samostatným předmětem školským, školou i mimo školu rostl, kvetl, mohutněl. Naši lidé dosti brzo jali se ho brousiti, tříbiti, čistiti a konečně došlo i k tomu, že ho skládali v pravidla. Po brusech vznikaly mluvnice.

První veliký oprávec našeho jazyka byl mistr Jan Hus. On jest „předním zástupcem co do času i co do rozsahu směru brusířského“ (povědomoť jeho rozhorlení, že by měli býti mrskáni Pražané a jiní Čechové, ježto mluví odpolu česky, odpolu německy.) ⁶⁾ Hus „jest jazykový klassik“; pojímal téměř vše ze starého pokladu slovního, co zdálo se mu schopno života a připojoval k tomu nové plody jazykové. Hus tvořil slova. V těch jeho novotvarech „vane již duch nové češtiny“ a tudíž je Hus „vskutku velikým zakladatelem nového našeho jazyka.“ ⁷⁾

Roku 1533 vznikla první česká grammatika. Vznikla příležitostně. Šlo o český překlad Nového Zákona, jehož text latinský (Jeronymův) byl studiemi Erasma Rotterdamského závažně opraven. Tedy šlo o napravení českého překladu dosavadního. „Žádosti mnohých pobožných lidí jsouce přemoženi,“ kněz Beneš Optát

¹⁾ Jakubec. Paedag. Rozhl. 1898. 247.

²⁾ Ant. Truhlář. Progr. gym. akad. 1887. 9.

³⁾ Ant. Truhlář. Progr. akad. gym. 1887. 30.

⁴⁾ Týž. 11.

⁵⁾ V mluvnici m. Vavř. Benedikt. z Nudožer.

⁶⁾ Jungmann. H. Lit. 56.

⁷⁾ Slova Flajšhansova v Č. Č. Mus. 1898. 247. Zde také Flajšhansova důležitá studie o liter. činnosti Husově jakožto přídatek k pracím K. Nováka o témže předmětu uveř. v Progr. ak. gym. 1894 a v List. Filol. 1889.

a Petr Gzell, vzali na sebe práci nového překladu. Zajisté znali tehdejší stav jazyka českého, ale scházelo jim vodítko mluvnické a fraseologické. I nechtíce jíti na takovou velikou věc bez příprav, sestavili si nejprv pravidla orthografická, ale větší pomoc zjednali sobě osobou a spisem kněze Václava Philomathesa z Jindř. Hradce, jeho „Etymologii“, rukověti to grammaticko-fraseologickou, která vznikla počátkem svým z popudu neznámého, ale zajisté dokončena s úmyslem pomoci biblickému překladu Optátovu a Gzellovu.

Ta Etymologie překladatelům stala se nad to i štítem ochranným, neboť mohlo snadno jim vykládáno býti za zlé, že opovažují se měniti dosavadní ustálený a vůbec povědomý text slova božího. Di Antonin Truhlář,¹⁾ kterak to bylo činem skutečně prozíravým, že překladatelé několik měsíců před dotištěním Nov. Zákona vydali spis Philomathův spolu se svými návrhy pravopisnými.

Tak z toho dvojího vznikla první česká grammatika, tištěná v Náměšti moravském s titulem „Grammatyka Česka v dvojí stránce. Orthographia prředkem, kteráž učí Českú řeč právě a vlastně psáti y čijsti. Ta se y leykom hodij. Etymologia potom kteráž učij českú řeč právě a vlastně mluvit y z latiny vykládati. Ta samým latinijkom přijslussij.“²⁾

Však není to grammatika v obyčejném smysle. Není v ní „každého slova deklinace per casus et tempora;“ je to knížka, která předpokládá znalost mluvnice latinské či aspoň její kostry. Dř předmluva, že nesrozumí spisu tomuto, kdo prve z Donatu polévky školské nezakusil a latinou sobě ůst neproplákl; protož se hodí jen kněžím, kteříž latině umějí, pisařům, literátům a žákům. Nač žákům? Zajisté na to, aby ve škole, překládajíce z latiny na česko, překládali čistě a správně, aby střehouce se slov zle užíváných, vybírali sobě slova správnější, zřetelnější, lepší. Není to tedy grammatika, je to brus jazyka českého, jehož úmysly Philomathes oznámil srdečnými slovy: „Proč lidé toho jazyka, v němž se zrodili, krásy zanedbávají a cizími slovy, od ledkuds příšlými, kaziti jej dopouštějí? Protož horlím i já a divím se tomu, že Čechové ozdobného jazyku svého v poctivosti nemají, nedbajíce zachovati způsobu výmluvnosti té, kteráž naň záleží . . . protož, aby jazyku Českého nakažení zase napraveno bylo, učinil jsem spis pro ty, kteří toho neznají.“³⁾

¹⁾ Ant. Truhlář v Č. Museum Filolog. V. I. 90, kdež obšírně vykládá o vzniku té mluvnice. Též dr. Jan Novák v Progr. real. gym. v Praze 1886. Ocenění Philomathesa čti od Ant. Truhláře v Č. Mus. Filol. V. 292 a násl.

²⁾ Malá osmerka. Úplný titul ještě jednou tak dlouhý a nad to v něm čtyři verše. Exempl. v univ. knih. sign. 54. F. 63.

³⁾ V předmluvě. 54. F. 63. Kterak si vede Philomathes v Etymologii své, o tom pojednání Ant. Truhláře v Česk. Mus. Filolog. V. 292 a násl.

Domníváme se, že ta kniha učitelům a žákům latinských škol sloužila dobře, byť původní její záměr byl jiný než školský.¹⁾

V bratrské školy bezpochyby se zdarem působila asi grammatika, kterou r. 1571 ukončil slavný Jan Blahoslav, jakkoli nebyla tištěna,²⁾ alebrž jen opisována. Blahoslav přijal do své mluvnice práci Optátovu a Philomathovu, přičinil pravidlo za pravidlem své poznámky, učinil znaleckou, přísnou kritiku³⁾ a přidal sedm hlav rázu brusičského. Není tedy ani kniha ta soustavnou mluvnici, alebrž zase celkem jen brus, jenže ovšem velmi bystrý a bohatý látkou „téměř nesmírně“.⁴⁾

K puristům a opravcům jazyka českého, kteří mohli mítí působení v školskou češtinu, budiž dovoleno v rychlém přehledě přičísti také Šimona Hájka, jenž roku 1549 psal svoji Tabulam locutionum bohemicarum proti kazimlůvům. Byla to „krátká zpráva pravého mluvení, jak vlastně mužskému a jak ženskému pohlaví mluvíti náleží, čehož nyní mnohý nešetří a nové zvyklosti užívají, ledakdys v řeči své neb v psaní udělají z muže ženu, a z ženy muže, z jednoho mnoho a z mnoha jednoho, a to nejvíce in participiis“ (vlastně v přechodnících). Opětne vydání Hájkovy brusičské tabule „pro kněze a řečníky“ stalo se u Melantrycha r. 1580. Tu čteme moudré pravidlo brusičské: „Šetř knih starých i nových od rozumných mužů skládaných a pozoruj starých lidí mluvících.“

Zajímavá u toho brusiče, kterak lituje starých forem bieše, vediše, mluviše, stáše, videchu a podobných. Prý stárnou a jsou od mnohých ty formy posmívány, jakoby jich zvuk uším byl brozný, a přec jindy přispívaly k bohatosti jazyka i k rozdílu, k větší rozmanitosti počtův a časů. „Ať varuje se“, volá Hájek, „každý pravý Čech kaziti svoji řeč tak srdečnou a čistou.“⁵⁾

Svrchu-li uvedeno přesvědčení, že opravcové působili v zlepšení češtiny na školách, budiž tady za doplněk také zmíněno obvinění jednoho z puristů, Jiřího Strojce, jenž kažení českého jazyka svádí r. 1595 právě na učitele školské. Píše, že šetřil ve svém spise přesnosti jazyka, aby ho žádnými latini-my, germanismy ani jinými exotismy a barbarismy nenapržňoval; „neb sic v té částce náš český Priscianus velké až do umdlení násill a bezpráví trpí od mnohých nynějšího času, zvláště dvořáků, kteří procedivše poněkud syrovátkou zubu, svému domácímu se právě nenaučivše pletou z outku svého i z cizích jazyků složeného velmi krásnou rohož,

¹⁾ Svědčí tomu několikrát vydání. 1543. 1588, 1643.

²⁾ Teprv Hradilem a Jirečkem vytištěn. r. 1857.

³⁾ Ant. Trubláš. Č. Mus. Filol. V. 91. První kritika a pojednání o mluv. Blahoslavově pochází od Hattaly v Č. Č. Mus. 1858. 132 a násl.

⁴⁾ Flajšhans. Pisemnict. česk. 302.

⁵⁾ V knize „Chaos“ v arch. pražs.

jichž také snažně následují, anobrž nepředcházejí-li školometové, majíce býti jiných světlo, vůdce, strážce.“¹⁾

Kterak zdoluhavě dospívalo se k theorii a k soustavě české grammatiky, to viděti nejpatrněji z toho, že české tvarosloví dostalo svoji jakou takou podobu grammatickou teprv r. 1577, a to mluvnickou práci pověstného kněze, bývalého správce školy svatovitské a písaře konsistorního, Matouše Philonoma Benešovského, jenž podal mluvničku svou císaři Rudolfu II., aby za to stal se proboštem kolleje Všech Svatých.²⁾ Roku 1582 učiněn opatem slovanským (v Emanších v Praze) a oženiv se, tropil pak na Slovanech veřejná a nemalá pohoršení ostudná.³⁾

Ale práce jeho mluvnická (1577) i druhá etymologická práce (1587) (Knížka českých slov vyložených) jsou pozoruhodny. Ona jest zdělaná dle Donatů tehdejších, tato po prvé užívá k výkladu též jazyka staroslovanského.⁴⁾ Při zevrubnějším ohledání Philonomovy Knížky českých slov⁵⁾ s chutí čteme zanícenou chválu jazyka českého (míní slovauského), ale všeko, co praví, nelze bráti za minci bernou. Se zanícením píše: „Jazyk český není obsažný toliko v České zemi, nýbrž více nežli sto zemí jest, v kterých naším jazykem slovanským mluví“. . . . „Víme také, že ani řecká ani latinská řeč nemůže se slovanskému jazyku vrovhati; jazyk řecký a latinský zahynul, toliko se vrtí v lidech učených; náš jazyk velký díl světa obsáhl v cele, že se mu žádný pod nebem vrovhati nemůže bezelstně.“ Při tom vypočítává zevrubně veškeru oblast slovanských národů a jich jazyka. Slovanský jazyk jest mu nejstarožitnější: řecká řeč splodila latinskou, latinská německou; nebo Němci říkají *man* od *manus*, to jest ruka, *weib* od *wae*, to jest bída. ale my Čechové slovo muž, žena, pán od svého vlastního jazyka máme. Po zkáze Troje Antenor měl při sobě slovanský národ, jakož i Filip Melanchton o tom svědčí, a to slovo Troja ukazuje, jsouc slovanské, že byli ostatkové trojanští slovanský národ.

Při tom svém zápalu, jenž sváděl k fantasiím, jest kněz Philonomus český purista; hovoří zle proti vtrusovaným slovům německým; nač prý říkati *patoch* místo *čechlik*, nač *pranostyka* a ne přesvědčení? Zvláště hněvá se na slovo *fedrovati*. *Feder* v němčině je *péro*, tedy *fedrovati*, bídné slovo, znamená „perovati“. „Budeme míti spletenou řeč nejinak než jako *Litwa*, národ podle svého jména z rozličného lidu sebraný z řeckého, z slovanského, z vlaského a z německého jazyka jednu zpletenici mají.“ Philonomus mimo jiné

¹⁾ Jungmann. Liter. 124. Jiří Strýc Zábřežský v netišt. knížce: Zprávy a vysvětlení artikulů křesťansk. učení.

²⁾ Dr. Jan Novák. Č. Č. Mus. 1888. 361.

³⁾ Jireček. Rukověť. I. 61.

⁴⁾ Flajšhans. Pisemnictv. 401. Dle Jungmanna. 129 jest to „zkouška slovo-zpytná na onen čas dosti chvalitebná.“

⁵⁾ Mus. III. D. 8. Opis z vyd. r. 1587.

knasy radi kněžím, aby, konajíce liturgii po česku, říkali raději „Hospodin“ nežli Bůh; je mu to důstojnější slovo.

Jeho výklady slov českých, jichž není příliš mnoho, chovají v sobě lecco veselého. „Pacholek je od páchatí; bratr, odkavád slove, nevím; děvce velmi vzácné jméno, slovuťnější nežli panna, pochází od divu, divadla, nebo jako za divadlo všem panna; Němec od nemoty, nebo dokud Němců nebylo v Čechách, zdálo se, že jda skrze Čechy že neuměli mluvit s nimi, že jsou němť; a v pravdě i podnes, leza mezi všechny národy, učí se cizímu jazyku mnohý v Čechách třiceti let, a nenaučí se česky, a to jest jistě povaha velmi zlá!“ V té etymologii budou mít nějakou cenu asi jen ona přirovnávání českých slov k jiným slovanským. Také nám do očí padla při slově „parobečku“ svižná písnička polská.

Mluvnice téhož skladatele začíná se abecedou, hláskoslovím. V tom vyskytují se termíny „hlasice, dvojzvuci, spolzvuci“ pro samohlásky, dvouhlásky a souhlásky naše. Jména sklání s „tento“; deklinací má desatero; na časování sloves má patero vzorů (mám, chraďnu, vidím, chápám, skloňuji). Znalcům nelíbí se; nevyniká tato mluvnice ani pořádkem ani obsahem.¹⁾

První celá soustavná grammatika českého jazyka k potřebě učitelův a žáků latinských škol jest teprv z roku 1603. Vydal ji Slovák mistr Vavřinec Benedikt z Nudožer s titulem „Grammaticae bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo.“²⁾ Mistr Nudožerský byl tehda správcem školy německobrodské, když vydal knihu. Věnoval ji mládeži české, moravské a slovenské (slavonicae). V předmluvě uvádí princip svůj i každého dobrého grammatika, že totiž pravidla brátí jest od těch, kteří nejsprávněji mluví a píší, z řeči živé, z pramenů nejryzejších. V též předmluvě auctor bystře a jakoby do budoucna prozíravě napomíná Slováků, aby hleděli si českých knih, že nemusí při tom zapomínati obecného jazyka svého.

Grammatika Nudožerského dělí se v část etymologickou a syntaktickou stejně jako mluvnice latinské, na jichž vzoru jest zdělána. V 48 krátkých kapitolách jsou obsažena po latinsku pravidla, jichž následují české příklady, vysvětlení a poznámky. Ovšem napřed je položeno o orthografii. V hláskosloví pokládá rozdíl tvrdého a měkkého l již za ztracený. Sklonbu jinou s „členem“ hic, haec, hoc prý uvedl humanista Ramus, následuje Varrona; ten zvyk zbytečný Nudožerský podržel. O duálu praví, že jest již řídký;

¹⁾ Jan Novák. Č. Č. Mus. 1888. 361. Zajímavé jsou Benešovského termíny interpunkčních znamének (v Knížce českých slov), čárka jest mu outonek, dvojtečka slove mu oud, závoru zove obložením a znamení tázací slove mu dotázka bodu.

²⁾ Mus. signat. 26. E. 19.

dual slovesný prý drží se jen u lidu ještě, Čech uhlazeně mluvící neužívá ho.

Při pádech Nudožerský dosti nevšímá si vokativu, jakoby pro něho nebyl. Deklinac uvozuje šestero s vzory k tvrdému a měkkému sklonění: pravda (I.); míle, ulice, lázeň, obec (II.); stvoření, paní (III.); kost, moc (IV.); kapoun, dům, právo, družba, kuře (V.); tovaryš, déšť (VI.). Pak probírá deklinace adjektiv; mezi jedno-východnými adjektivy jest i vzor „její“, „tisíci“; mezi trojvýchodnými jest „Janův, Janova, Janovo“. K jménům nepravidelným přísluší mu náměstky „já, ty, sebe, ký, kýho“ a také „jeden, dva, všechno“. Po stupňování adjektiv vykládá o zdrobňování; pak líčí substantiva z adjektiv vzniklá, mezi nimiž Německo.

Slovesu věnováno pět kapitol; liší čtvero časování; první je „conjugatio in am“ (volám, jehož první praeteritum jest volal sem, druhé praeteritum volal sem byl, infinitivus perpetuus praesentis: volati); druhá jest „conjugatio in im“ (činím); třetí nesu, čtvrtá šiji. Po těch vzorcích položeno časování slova jsem, jež jest „verbum substantivum“; následuje passivum, heteroclitia (padám, padnu), de adverbio a končí se spojkami.

V prosodii, jež je v knize zahrnuta a definuje se jakožto umění, které učí libozvuku („bene sonare“), Nudožerský obnovil po Blahoslavovi nauku časoměrnou,¹⁾ však zdárných výsledků z toho učení nemohla se česká poesie dodělati snad ani ne tak pro nechut k básním českým, jakž uvádí Nudožerský, jako pro nešťastné nepříznivé časy, které pak zahubily všecko české snažení.

Skladba neb syntaktická část knihy Nudožerského drží se jen shody jednotlivých částek řeči a závislosti jedné na druhé (rekcí). Zajímalo nás v tom pravidlo známé, že záporné sloveso chce genitivu, ale prý také bývá akkusativ. Zmínkou o rozdělovacích znaménkách končí se kniha.

Grammatika Nudožerského se uznává a chválí vůbec. Jungmann ji klade za nejlepší až do našich časů;²⁾ z dnešních znaleců jednomu jest nejlepší, nejsamostatnější práci do oné doby;³⁾ jinému jest bez základů vědeckých, takže pouze se stránky literární-historické posuzována býti může jako spis na tu dobu cenný.⁴⁾ Snad v těch soudech není odpor.

Kolik učila se mládež partikulárních škol na dokonalé grammatice Nudožerského, nesnadno říci. Komenský, jenž školství z doby Nudožerského znal osobně, naříkal, že česká mluvnice nepředkládá se ve školách obecních, teprve při prvním přístupu k latině takého cos ukazuje se chlapcům, kdežto by přec latina měla od české

¹⁾ Ant. Truhlář. Progr. gym. akad. 1887. 23. 24.

²⁾ Jungmann. Liter. 129.

³⁾ Flajšhans. Písemnictví. 401.

⁴⁾ Jan Novák v Č. Č. Mus. 1888. 363.

mluvnice začítí.¹⁾ Jindy Komenský zase vytýkal,²⁾ že učitelé nedávají práci na to, aby mateřštině z latiny se učilo, nýbrž učí se latině podle mateřštiny jakožto známé.

Z toho plyne, že český jazyk na školách pěstován nebyl; krčil se pod latinou, stále jsa hotov posluhovati jí, a co měl z posluhy té, jakou vzal odměnu? Vzal proměnu ku své škodě; byl sic rozhojňován, třiben, ale pomálu zbavili ho těch hojných forem, jichž latina nemá, byl zbaven působením latiny své jadrnosti, obaloval se mnohomluvností, frasovitostí, přijal ducha latinského v tom, kterak vázati slova, kterak připojovati věty.³⁾ Vznikla „renesanční“ čeština, jejíž dobu kladli mnozí za klassickou zlatou dobu českého písemnictví, kterou však potomci dnes zamítají.

Nebyla-li čeština samostatným předmětem na partikulárních školách, nemohla a nebyla jím nikdaž také německá. Za onoho času vůbec nebylo řeči živých na školním programatě. Při tom se nikterak nepoptrá, že žák českému i německému rozmanitými trojazyčnými knihami školními (slovníky, Elegantiemi a j.) podávala se možnost vycvičiti se v cizím sobě jazyku živém. To se ovšem dělo jen prakticky, nic soustavně, nic theoreticky. Na takové učení praktické, a zajisté větším dílem soukromé, byly u nás spisovány i knížky zvláštní, jichž osnova a methoda sama sebou ukazuje k praktickému cvičení a upotřebení. Jsou to totiž dialogy v obou řečech, v české a německé.

Vyšla v Plzni r. 1531 nějaká knížka taková: „Naučení krátké obojí řeči, německé a české učiti se čísti i mluvití, Čechům německy a Němcům česky“. Ta knížka, jináč neznámá, připisuje se Ondřeji Klatovskému, od něhož pochází z roku 1540 obšírná knížka s titulem podobným: „Knižka v českém a německém jazyku složená, kterak by Čech německy a Němec česky čísti, psáti i mluvití učiti se měl“. Bývala potom mnohokrát vydána. Ze století XVI. jest povědomo devatero vydání, takže by mohl člověk věriti předmluvě, řkoucí, že „se mládenci s velikou chtivostí na učení českého i německého jazyku vydávají“. Klatovský klade za důvod té chtivosti jednak položení České země mezi zeměmi německými, a druhé to, že „tulmači“ při obchodě šidí lidi, druhé řeči neznající.

V knížce jsou 42 rozmluvy, v nichž probírají se věci každému stavu a rozmanitým okolnostem se hodící. Hovorem Čech učí Němce a naopak. Věty jsou napřed česky, pak německy. Začínají se hovory tím, že Čech vykládá Němci o výslovnosti hlásek českých, pak Němec vykládá příteli českému o abecedě německé. Souhlásky zove literami spoluznějícími. Německý člen překládá se všude slovcem tento. Dále jsou hovory ze školy a o škole; ty mají na sobě ráz

¹⁾ Methoda jazyků. Komenský-Šmaha. 92.

²⁾ Didaktika velik. Komenský-Šmaha. 122.

³⁾ Zoubek. Život J. Am. Komenského. 25. Zoubek. Překlad řádu Kodice. 35.

pravdovosti, byltě Klatovský učitelem; veršem jsou tu napomínání, aby chlapci učili se, vše propleteno sentencemi Katonovými, Senekovými a j.; jsou tu rozpravy z hospody, v kovárně, při kupování všelikterakém; hovory určené cestujícím; největší prostor zajímají hovory při nakupování suken; je tu rozmluva o formanu, pán s paní hovoří o živnostech, hovor dotýká se čeledi, kramářských a mincovních věcí; je tu vypsání o ženě pyšné, vzory listu věřícího, dlužního. Vpletena sem též cesta z Prahy do Norimberka.

Leckterý hovor působí dojmem až dramatickým. Nelze říci, že by ty hovory byly vesměs zdvořilé a elegantní. Z nejmenších hrubosti za příklad tato z listu 43: „Pivo máte, kdyby ho svini v zadek nalil, kvičela by za dva dni.“

Jest zajímavé, že auctor obdržel r. 1542 od krále Ferdinanda pustý dům, náležitý ke dvoru králové v Praze, za to, že „synům našim nejmilejším arciknížatům některé traktáty v řeči německé a české udělavši, odeslal.“¹⁾ Vedle té poustky Klatovský držel dům svůj, řečený Dolatorův. Auctor mistr Ondřej Klatovský z Dalmanhorstu, vypověděn byv po nezdaru pohnutí proti králi (r. 1547) z Čech, dočista mizí literárním historikům s očí. Prý zapadl na Moravě.²⁾ Ale podařilo se nám zjistiti ho v Praze opět r. 1565. Vyskytuje se tu jako stařec obtížený rodinou a nezámožný.³⁾

O řeči hebrejské na latinských školách sic najde se tu a tam zmínka, ale k pravidelnému systematickému vyučování sotva kde došlo, vždyť víme, že ani v universitě biblický jazyk přes všechny chvály netěšil se postavení pevnému: býval, nebyval, jak kde sehnali učitele. V Němcích vyskytuje se zmínka o jazyce hebrejském v gymnasiu škole brunšvické r. 1547; do řádu školního téže školy r. 1562 dostalo se dokonce i nařízení o hebrejštině; ukládá se však jen nejvyšší třídě.⁴⁾ Také na příklad v předmluvě k školskému řádu vratislavskému r. 1578 mistr Petra Vincentius, rektor, chce důtklivě, aby se řeči hebrejské učilo pro bibli,⁵⁾ v řádě pak samém velmi skromně přestává jen na „krátké introdukci linguae hebraeae“ pro ty, kteří by se pak chtěli oddati theologii:

¹⁾ Arch. místodržít. Kop. 5. str. 594.

²⁾ Jireček. Rukověť. I. 345.

³⁾ Roku 1565 v arch. pražs. č. 1239. 243. zapsáno: „Jakož jest mistr Ond. z Dalmanhorstu v pokutu jistou, statuty vyměřenou, za příčinou odpečetění toho, což od práva jemu jest zpečetěno pro nestání ku právu a berni jest upadl a toho jest se nejednou dopustil, pročez, nemaje takové pokuty pohotově ani základu, za touž pokutu jest se do vězení dostal. Však páni, jsouc více náchylni k milosti, prohlídajíc k manželce jeho a dítkám, té pokuty prázdná ho učinili s napomenutím, aby on mistr potomně, když co zapečetěno bude, toho neodtrhal a také jiné, což zapečetění v sobě obsahuje, jsa tak napomenut, vyňchal. Připověděl... a z té milosti poděkoval.“ Jestě r. 1571 hádal se o nějaký kšaft a vyhrál. Arch. pražs. č. 1240 242.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. I. LXVI. XVII

⁵⁾ Univ. knih. 25. H. 503.

Úhrnem lze říci, že v gymnasijských školách kdekolivěk bývala hebrejšťina host vzácný,¹⁾ a že v ní přes abecedu asi daleko nedošli. Což poklesne mínění o učení hebrejským na svrchupsané škole brunšvické, když dovidáme se, že r. 1547 hebrejšťině učil z nouze tovaryš taškárský, jenž se byl drobet naučil od židů v Poznani.²⁾ To lépe bylo, když r. 1584 v Slavkově nabídl se farář Krines, že by učil hebrejsky.³⁾ Než i v té důstojnější nabídce tušíme mimořádnost předmětu.

Latina opanovala pole v školách partikulárních, protestantských i jesuitských tou širokou měrou, že na realné předměty, i když konečně uznáno všimnouti si jich, nezbývalo hrubě místa a nebylo na ně pokdy.

M a t h e m a t i k y dostala se do škol jen arithmetika a něco málo z astronomie. A jak pomálu! V středověku neučeno na městských školách z matematiky zhola nic, leč snad výjimkou a bez plánu školního tu, kde učitel sám chlapce vedl k mechanickému počítání. O víc beztoho nešlo ani v dobách potomních. O počty, když jich nebylo ve škole, musil starati se každý sám, soukromé. Až do počátku XVI. věku v Němcích studenti v universitách učili se speciím prostého počítání, které sobě dnes musí osvojití dítě v obecné škole.⁴⁾ V XVI. věku dostává se konečně tu a tam počítání do školních řádů německých i našich, ale v Němcích ne všude, to jen tu, kde v Němce působila vzdělanější Francie a Italie, tedy spíš jen na jihu a na západě. Jináč bylo dosti gymnasijských škol, k nim zvláště příslušejí jesuitské, že matematika nebyla v nich předmětem závazným ani ještě v XVIII. věku. Ovšem na druhou stranu jest pravdě dáti svědectví, že do konce XVI. století vyskytuje se počítání leckde již také na městské škole dětinské i dívčí.⁵⁾

Není řečeno, že za oněch časů počítání vůbec zanedbáváno! To nikoli; k praktickému životu počtům učil se, kdo potřeboval, pocestní učitelé pomáhali, pokoutní školy sloužily, ale škola výsadní, veřejná nepomáhala valně. Školy veřejné i žáci se mathematice takřka bránili. Melanchton v Němcích byl nucen přesvědčovati studenty, že sčítání a odčítání nic není nesnadného; násobení a dělení sic že žádá pílě víc, ale pozorný žák že i to brzo pochopí.⁶⁾ Také u nás, kde bývala již od starých dob od nejednoho

¹⁾ Nepřijímáme tvrzení Paulsenovo, že hebrejsky učeno na vyšších školách (partikulárních), míní-li, že na všech a vždy. Paulsen. *Gesch. d. gelehr. Unterr.* 336.

²⁾ Monum. Germ. paedag. I. LXIII.

³⁾ Horčíčka. *Die Lateinschule in Schlaggenwald.* 10.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. III. 132. 134. 135. Monum. Germ. paed. VII. 427.

⁵⁾ V Strassburce dle zprávy z r. 1598 na farních školách děvčata učila se „bisweilen“ počítati. Vormbaum. *D. evang. Schulordnung.* 400.

⁶⁾ Monum. Germ. paedag. VII. 187. 188.

odborníka i nejvyšší matematika s nemalou ctí pěstována, ¹⁾ musilo při zamyšlené reformě škol r. 1612 učitelům zvlášť nařizováno býti, aby začátkům arithmetiky učili, ²⁾ a žáčkové veršovaným tiskem Veleslavinským ³⁾ musili býti r. 1606 přesvědčováni, že

„platné jest i počty znáti,
rozdílné v jedno skládati
jak pro potřebu obecní,
tak také i pro obzvláštní,
aby křivdu jiných poznal,
a svůj užitek z toho vzal.
Ale stavení měřiti,
velikost jich zvědět,
položení místa znáti,
délku cesty vyhledati,
po linách, po instrumentích,
souditi v kole o puňktích,
rovné v tom zdělati cíle,
nenechat nic na omyle.“

Jest otázka, když škola přijala ve svůj řád učiti počtářstvu, čemu tedy učila. Gymnasium či partikulární škola ani ve Francii víc nenčila nežli základným formám počítacím, ⁴⁾ jakož byly obsaženy v starodávných „algorithmech“, z nichž jeden asi r. 1400 psal latinskou prosou slovatný náš mistr Křišťan z Prachatic († 1439). V těch algorithmech jest o numeraci (t. j. vyslovovati cifry), ⁵⁾ sečítání, odčítání („odjímání“), mediaci (půlení, dvěma děliti, „půl dělení“), duplaci (dvěma násobiti, zdvojování), dělení. Je v nich ještě o řadách a kořenech, ale těm se učitelé i žáci vyhýbali. ⁶⁾ Ty byly jakoby pro universitu. Počet „regula de tri“, regula quinque (či dvojité regula de tri, regule „o prostrčení, kteréž slove u Němců štych“ ⁷⁾, počet společenský byly nejvyšší cíl partikulární školy, k němuž asi také všude nedospívali.

Počítání dělo se na škole partikulární obyčejně celistvými čísly; zlomky nebo zlámaná čísla byla postrachem žáčků. Někde jim je přec ukládali, ale teprv v nejvyšší třídě. Význačný jest tou příčinou

¹⁾ Studnička. O math. učení na univ. Pražs. 1888. 4. 5. 7.

²⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 375.

³⁾ Praeparatio pueritiae ad discendum. Navedení mladistvého věku k poctiv. mravům a svobodným liter. uměním. Mus. 27. E. 16.

⁴⁾ Drtina. Čes. Čas. Hist. III. 89.

⁵⁾ Asi mdlý byl v numeraci žák roku 1596 Labuška, jež si paginoval latinskou grammatiku správně do listu 100 a místo 101, 102 atd. psal 1001, 1002. Exemplář v mus. č. 26. E. 26.

⁶⁾ Smolík (Mathematikové v Čechách. 12.) líče dobývání kořenů druhého a třetího stupně dle Křišťana, praví, že se to dělo způsobem pracovním, a ten se za sto let neměnil.

⁷⁾ To jest zboží za zboží měniti a při tom peněžní hodnotu ustanoviti.

z doby již hodně pokročilé (z r. 1615) řád škol saských: dle něho počtům učiti se mají teprv „terciani“; ti učí se numeraci, addici, subtrakci; sekundánům učiti se jest multiplikaci, divisi a reguli de tri; primánům předloží se „initia fractionum“, zlomky, čísla zlámaná.¹⁾ To na lepší pochopenou jest stejně tak, jakoby dnešním kvartánům učitel vykládal o sečítání prostíčkém, dnešním kvintánům o násobení prostém a dnešním sextánům konečně vyloženy byly „začátky“ zlomků, všecko věci základné, jež naše děti musí ztrávit, než se pustí do gymnasia.

Jsou řády školní, že počtářství ukládají všem třídám od nejmenší počínajíc. Ale což to málo ukládají! Jeden z r. 1583²⁾ chce, aby v nejnižší škole žáci učili se počítati do sta; v druhé aby byla násobilka, v třetí aby bylo latinské počítání a větší násobilka, v čtvrté řecké cifry a species počtářství (tedy sečítání, odčítání); v poslední nejvyšší třídě aby species byly počítány po latinsku, a cifry hebrejské aby se vyložily a k nim něco ze zlomků. Náš Kodiceill ve svém řádě mluví o počtářství rychleji do výše, ale také nikoli do výše závratné. První třídě ukládal psáti cifry; druhé násobilku; třetí již „regula de tri“, v čtvrté chtěl aby se opakovaly specie počtářské a zvolna začalo se od zlomků — tedy nač jinde bylo pět, šest tříd, to Kodiceill chtěl u nás obsáhnouti čtyřmi.

Podobá se, že největší čas v počtářském školním umění přes všechny mnohomluvné řády stráven holou násobilkou. Násobilka, o kteréž hovoří již sv. Augustin, slula obyčejně mensa (mensula) Pythagorica nebo také tabula Cebetis nebo Kebetis;³⁾ česky ji říkali „Jednou jedna“ nebo „Jednou jedno“. Měla formu všelijakou. „Stolček Pythagorejský“ někdy opravdu vypadá jako čtyřrohá tabulka, totiž cifry, k jednomu odstavci náležité, jsou účelně seřazeny v čtverec. Tabula Cebetis takto počítá:⁴⁾

5	5	5	—	25
		6	—	30
		7	—	35
		8	—	40
		9	—	45

Když v stolečku Pythagorejském vypsány odstavce násobené až do desíti, přidávána někdy mocnina na druhou od desíti počínajíc až po 30. Tedy:

¹⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordnung. II. 162.

²⁾ Paulsen. Gesch. d. gel. Unterr. 375.

³⁾ Cebes nebo Kebes. žák Sokratův, psal prý Pinax t. j. malování, obraz, allegorii života lidského, aby ukázal, že pravé vzdělání činí člověka blaženým. Kterak se dostalo jeho jméno k násobilce, nevím, jen hádám.

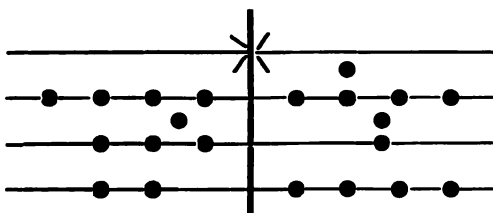
⁴⁾ Viz Isagogicon a Orthogr. Optáta z Telče u Günthera 1548. Mus. sign. 26. G. 13. Podobně při Donatovi v mus. exempl. č. 26. E. 1.

10 (10) 100;
 11 (11) 121;
 12 (12) 144; až na konec 30 (30) 900.

Řečeno-li svrchu, že největší čas ztráven učením a říkáním stoletku Pythagorova, nebudiž při tom míněn čas úhrnem drahný: když věnovala škola počtářství v témdni jedinou hodinu,¹⁾ dosti bylo lásky k matematice.

Co do zevnějšího způsobu bylo za oněch dob počítání dvoji, jedno na cifrách, druhé na línách (liniích). Figury nebo cifry, jimiž počítali v XVI. věku, byly arabské a latinské. Za kolik let v našich knihách střídají se obojí, až arabské zvítězí. Zajímavo, že právě arabským cifrám, jež rozšiřovány od kupců od počátku XIII. století, říkají naše knihy „figury latinské“, a latinským cifrám nebo římským říkají „figury české“.²⁾

Počítání na línách, jež bylo u nás i v cizině všude velmi obyčejno v domech soukromých i v ouřadech, zakládalo se na tom, že každá ze čtyř linií, ať na papíře, ať na tabuli načárovaná, od dola nahoru měla svoji vyšší a vyšší určitou hodnotu; nejdolejší lina značila jednotky, druhá desítky, třetí sta, čtvrtá tisíce. Bylo-li potřeba počítati výš, počtář označil tisícovou linu ležatým křížkem X, a přičiniv liny vyšší, počítal dál. Spatium mezi linami platilo vždy polovici. Počítání dělo se kladením prstů anebo kladením a ubíráním „početních grošíků“ na liny. Grošíkové se podle lin postrkovaly, hodnotu dle nich měnice; přišlo-li by na příklad položit na linu dolejší pět grošíků, odvrz čtyři, pátý postrč o spatium výš, a summa bude stejná. Za příklad snadno patrný a pochopitelný stůj tu duplace nebo zdvojnásobnění čísla 482.

Na levici jest svrchupsané číslo (482) v grošíčcích na línách; na pravici vypočítáno grošíky dvakrát tolik. Od hořejší liny se v tom případě začínalo.

¹⁾ Ratio administrandi schol. triv. Jenae. 1573.

²⁾ Knížky početní. 26. G. 13. v Mus. z r. 1548. V Arithmetice Goerlově ještě ve vyd. r. 1610 čteme, že někteří neumějí zlomky jinak psáti než českými figurami, a tům převádí se vzorec na figury latinské takto: Lámání českými figurami: $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$; převede se na latinské figury takto:

$$\frac{1}{2}, \frac{3}{4}$$

Kdo měl v počítání na linách zručnost, není pochyby, že s každou operací počtářskou (i regula de tri na tom počítali) hotov byl brzy, ale byly hlasy již v XVI. věku, že „skrže latinské (t. j. arabské) figury“ to děje se mnohem spěšněji.¹⁾

Za školní knížky před tiskem užíváno svrchu dotčených algoritmů nebo nějakého z nich výtahu. V šesti nebo v sedmi kapitolách dle šesti, sedmi základních specií počtářských odbyto všecko umění arithmetické, jež mohlo se žákům uložit. Jsou rukopisy, že ta matematika všecka drží se na sedmi jen listech.²⁾ Koncem XV. století začali tisknouti v Itálii,³⁾ a po tom vzoru též jinde, knížky počtářské, z nichž i ze všech nápotomních vysvitá, že sic nejprv jsou určeny k potřebě praktického života, zvlášť lidem obchodujícím, ale že i školám se hodí, aby léta světa a rozličné časy božích zjevení a jiné věci mohly se vypočítavati. V Polště mají první tištěný algorithmus Jana z Lanchuta z r. 1513.⁴⁾ V Lipště vyšel algorithmus Strommerův před tím již roku 1504. Ale nad tu knihu v Němcích větší slovo si zjedнала kniha slezského Kristofa Rudolfa z roku 1526, podle níž prý pak robena řada ostatních německých početnic; i pověstný báňský úředník Adam Riese († 1559), auktorita po dnes aspoň v přísloví živá, zdělal početnici podle vzoru onoho Slezana.⁵⁾ Nad tyto auktory u nás oblíbenější byl Gemma Frisius († 1555),⁶⁾ matematik a lékař nizozemský, jenž mimo jiné knihy napsal i praktickou arithmetiku. Jeho nevelikou knížečku doporučoval českým školám i Kodiceil ve svém řádě (1586). Má titul: „Arithmeticae practicae methodus facilis per Gemmam Frisium, medicum ac mathematicum“. Na titulním listě lipského vydání z r. 1572 jest obrázek, kterak nějací muži počítají na linách. Knížka drží v sobě povědomé species, ale také něco málo o kořenech, o mocnění, rovnicích a drobeček ze stereometrie.⁷⁾

V Trutnově nalezli jsme r. 1568 „Compendium arithmetices Lucae Losii“. ⁸⁾ Toto skrovné kompendium, jež v našich knihovnách nezřídka se nachází, má titul: „Arithmetices Erotemata puerilia — a Lossio Luca Lunebergensi“. Vydání z r. 1564 drží v sobě šestero specií a regulam de tri. Při speciích jest v knížce i progressio

¹⁾ Mus. 26. G. 13. Knížky početní. 1548.

²⁾ Kaemel. Gesch. d. Schulwes. 178.

³⁾ Monum. Germ. paed. III. 301. Z nejprvnějších knih o elementárném počítání jednajících jest Pietra Borgo z r. 1482.

⁴⁾ Mich. Wiszniewskiego Historya liter. polskej IV. 178.

⁵⁾ Janssen-Pastor. Culturzuständ. d. deut. Volk. III. 310.

⁶⁾ Naroz. v Dokum. ve Frisech.

⁷⁾ Sign. mus. 26. E. 12. K exempl. v univ. knihovně (jenž jest vydání z r. 1559), jest připojen rukopisný český překlad z r. 1580, ale necelý. Smolík, Math. v Čech. 55

⁸⁾ Hüttel. Chronik v. Trauten. 187. Lippert. Trauten. 62.

(řady). Užívání všech specií prý ukazuje se v reguli de tri, kterou kniha se dokončí.¹⁾

Čeští literáti, nedávajíce se na žádném literárním poli od nikoho cizího zahanbovati, již záhy napsali také českou arithmetiku. První, pokud známo, byl Ondřej Klatovský, svrchu zmíněný auctor česko-německé učebnice konversační. Ten roku 1530 v Norimberce vydal knížku o počtech s názvem: „Nové knížky vo počtech na cifry a na liny; při tom některé velmi užitečné regule a exempla mince rozličné, podle běhu kupeckého krátce a užitečně sebraná“.

Přirovnává-li se knížka ta k cizím, patrně hned, že na nižším stupni co do obsahu a provedení není.²⁾ Klatovský uvádí v předmluvě mimo jiné dle Platona rozdíly mezi lidmi a zvířaty ten, že lidé počítati umějí. Probírá pak všelikterakého počítání na figurách latinských, českých a na linách sedmerý způsob,³⁾ uvádí počty s frakturou, se zlomkem; vykládá a příklady dokládá progressio, to jest „vyjití, vystoupení, vzrost další a vyšší, pořádek přirozený, sudou, lichou, v rovném přeskakování, v lichém. „Regula de tri mu „neznamenitější zpráva arithmetiky, říkájí jí zlatá regule, někteří kupecká, je v ní trojího počtu položení, aby čtvrtého neznámého počtu přišlo poznání“. V knížce jest vyloženo také o „reguli tovaryšstva“, a převodě peněz, krejcarů, šilinků na groše a jiných mincí, tehdy platných, a také rozličné míry a váhy jsou uvedeny nikoli bez důležitosti kulturně-historické.

Druhý našinec, o němž dlužno zmíniti se jakožto o arithmetickém auctorovi písičem pro život a výslovně i pro školu, jest Jiří Brněnský. R. 1567 vydal „Knížku, v níž obsahují se začátkové umění arithmetického, to jest počtův na cifry neb liny pro pacholata a lidi kupecké“. Znalec chválí, že v ní zaveden nejnovější pokrok v symbolice počtářské znamením pro plus a minus.⁴⁾ Brněnský ta znaménka snad vzal z arithmetiky bývalého augustiniána Stiefla (1544), od něhož též pochází název exponent jakožto udavatel mocnosti při veličinách písmeny označovaných.⁵⁾ Jináč je kniha látkou stejná s knihou Klatovského, někde skoro doslovně.

Také slovatný Benedikti Nudožerský roku 1612 vydal u Bohutského školní knihu „Elementa arithmeticae“; po

¹⁾ Univ. knihov. 3. L. 38.

²⁾ Studnička. O math. učení na univ. 1888. 8. Smolík ji vyličil a odborně posoudil v Živě 1869. 160. a v díle Mathematikové v Čechách str. 39 a násl. V Museum jest složena pod sign. 28. G. 6. Osmerka; 108 listů.

³⁾ Numerace (nad každou čtvrtou číslicí klade bod), addice či sumování; odjímání; duplace a mediace jsou mu zbytečné a daremné zaneprázdnění; maování; dělení; progresse.

⁴⁾ Studnička. O math. uč. na univ. 8. Výklad knihy viz u Smolíka: Mathem. v Čech. 52.

⁵⁾ O Michalu Stieflovi, jenž jako kazatel v Holzendorfu očekával r. 1533 s osadou svou konec světa, čti v Smolíkově: Math. v Čech. 54.

něm z našich auktorů bylo by ještě uvést Pavla Šrama s knížkou počtářskou z r. 1613. Nebudíž opomenut Jiřík Goerl z Goerlšteina, jenž naučiv se, v Litoměřicích česky, na česko svoje německé počtářství přeložil a r. 1577 vydal v Praze ¹⁾ „všem v handlech, v ouřadech a v hospodářství se obírajícím.“ Kniha má titul: „Arithmetika, to jest knížka početní neb umění počtův na linách a cifrách skrze exempla a mince rozličné . . . velmi užitečná a prospěšná.“ Úvodem auktor vysoce vychvaluje umění mathematické, kteréž nad jiné přivozuje lidem k poznání Boha, k hnutí oblohy, kolácentí hvězd, paprskování planet atd. Jináť obsahem a rozvrhem neliší se od jiných z té doby knih, ličících počítání na cifrách a linách. Jsou tu v pěti traktátech všecky species, progressí arithmetická a geometrická, regula de tri; a „fortel neb hbitost“ její auktor podává veršem skoro hrozným; v jednom oddíle vykládá „obecné lámání“ (zlomky); nad linou zlomku stojí „čtedlník“, pod ní (jako dnes) položen „jmenovatel“. Také vykládá, kterak počítati „celou se zlámanou“. V jiném oddíle vysvětlena „regule zisku a ztráty“, k tomu připojena „regule o vexlu“ neboli o proměně mincí. Na konci uvedena „regule falsi a mnohá užitečná i kratochvilná exempla neb příklady.“

V školných řádech gymnasijských tu a tam v cizině — i u nás v řadě Kodiceillové — bývá řeč o předměte velmi vysokém, o astronomii. Byli paedagogové, kteří doporučovali astronomii škole gymnasijsní, neboť prý lze tím uměním vypočítavati běhy hvězd a dle toho pak i časy kalendářní. ²⁾ Ale nemyslíž nikdo, když se během druhé půlky XVI. věku astronomie nebo „sphaera“ dostala do plánů školních a z nich zabloudila-li pomocí některého čipernějšího učitele do nejvyšší třídy partikulární školy skutečně, ³⁾ že vykládáno žákům něco víc než základní pojmy, jakž zahrnuty byly již v starých traktátech De sphaera materiali: totiž vykládáno o kouli, její ose, středu, o polu světovém, jak rozdělití koule obyčejnou i světovou, o kruzích, o východu a západu hvězd, o rozdílu dne a noci, o podnebí, zatmění slunce a měsíce. To asi bylo všecko, co se žáků nejvyšší třídy v hlavních rysech mohlo říkati. Theoretické části takové sphaery ⁴⁾ se asi žádný latinský učitel nedotekl s úmysly školskými.

¹⁾ Exemplář Goerlovy Arithmetiky viz v Mus. 28. (7. 1. Goerl byl roku 1587 od Rudolfa II. jmenován veřejným notářem, podepisoval se vždy arithmeticus, bydlil v Star. Městě u modrého lva. Smolík. Math. v. Čech. 96, kdež obšírný posudek Goerlovy Arithmetiky.

²⁾ Tak i výtečný Vincentius r. 1570 v listě k radě v Zhořelci. Vormbaum. Die evang. Schulord. I. 186.

³⁾ Řád brunšvický z r. 1562 v Monum. Germ. paedag. I. LXVI. 105.

⁴⁾ Jest zajímavé zvěděti, že podle zachovaných památek Arabové již v IX. věku měli v astronomii hotov operace s funkcemi trigonometrickými, udávali sinusy, kosinusy, vypočítali tabulky tangent, cotangent, sekant. R. Dvořák. Věstn. Č. Akadem. IX. 2. 78.

Při tom podivno, že i ve škole slavného Sturmia v Štrassburce ještě r. 1578 se učilo, že země stojí, a slunce neúnavně obíhá, tak jakoby Kopernika nebylo bývalo na světě. Ostatně z přesvědčení evangelického ani Komenský ještě ve své knize „Physicae ad lumen divinum reformatae synopsis“¹⁾ nevěřil Koperníkovi, že země se otáčí okolo slunce.

U nás v universitě bývala astronomie od starodávna znamenitě pěstována, jeť počet výtečných astronomů nebo, jak říkáno, „mathematiků“ u nás od nejstarší doby až příliš patrný, v době Rudolfové byla Praha středisko astronomů cizích, s nimiž naši byli přáteli a spolupracovníky, nad jiná města slavnější;²⁾ že by však kdykolivěk „sphaera“ zaujala nějaké znamenitější místo na českých školách partikulárních, protestantských, neřkuli jesuitských, o tom lze právem pochybovati. Bylatě škola kutnohorská z největších, a mistr Bacháček r. 1612 neví jistě, mají-li v ní „nákej globum caelestem“, aby žáci pojali chuť k studiím mathematickým.³⁾ Ale, jakož svrchu připomenuto, Kodiceil svým řádem z r. 1586 astronomii aspoň nařizuje, jesuitská Ratio nikoli.

Kalendář i gymnasiální žáci se učili všude. Kalendář byl dokonce samostatným předmětem učení nebo naučení se na paměť. Bylo tak na všech evropských školách,⁴⁾ bylo to dědictví nejstarších církevních škol. Šlo o to, aby žák pamatoval si výroční svátky. Na počítání těch svátků byly rukověti, povědomé jménem „Computus cyrometricalis“; církevní těch knížek část, rozdílnost časů ročních, cyklus sluneční, svátky stálé i pohyblivé počítány na rukou a na prstech, odkudž jméno rukověti (cyro chiro, χείρ ruka). Byly komputy také vyšší, hvězdářské, jednající o bězích těl nebeských a jich kruzích. Těch se asi partikulární škola nedotýkala. Pravidla církevního komputu bývala od starodávna vpravována u verše, skládající se ze slabik bezvýznamných, v nichž však jednotlivá písmena svůj význam měla. Těm veršíkům se žáci farní učili na paměť.⁵⁾

Nejpodivnější pomoc kalendářskou od starodávna poskytovaly žákům i jiným vzdělavcům cisiojany. Byly to zkrácené kalendáře rytmické, v hexametrech i v jiných metrech, skládané dle dvanácti měsíců, kolik dní tolik slabik se zkrácenými nebo i plnými jmény

¹⁾ Vyd. r. 1647 v Paříži; nejnov. vyd. Reber 1896; recense dra. Nováka v Č. Č. Mus. 1896. 166. Kvaczala. Korrespond. Komenského. I. 202.

²⁾ Obšírněji Winter. Život na vys. škol. 339 Svědčí o čilosti v tom směru u nás, že mistr Bacháček žádá r. 1599 Coraduccia, aby opatřil mu v Itálii, třeba ve Vatikáně mapy globu nebeského té velikosti jako jsou mapy globu zemského od Ludvíka Sanuta. Tím přesněji podává se zpráva, uveřejněná v našem Životě na vys. škol. str. 338.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 216.

⁴⁾ V Polště viz Zabytki z dziejów. Muczkowski. Str. CLII.

⁵⁾ Z Komputu slavného mistra Křišťana († 1439) příklad viz v Smolikově práci: Matematikové v Čech. 14.

svátkův, o jichž posloupnost hlavně šlo. Jméno jest vzato od Cisio, což na místě circumcisio, to j. Obřezání Páně; Janus, januar. Těmi slovy začínal se latinský cisiojan. Mnemotechnický ten prostředek, v dávném středověku od kněží vymyšlený, a dosti brzo v národních jazycích nápodobený, býval namnoze bez souvislého rozumu.

Cisiojany bývaly věrní průvodcové grammatik i knih jiných. Z nejstarších českých cisiojanů uvádí se jeden z půlky XIII. věku.¹⁾ Leden začíná se:

Obřez leden bůh šest pokřtěn,
tu zákon křesťanský založen.

Ze XIV. věku jiný cisiojan, dotud tušíme že neznámý, začíná se: „Ochtabe rodstva svatek svati prvnu den osmi na sluzbu, Fabi, Seb (Šebastián) Ag (Anežka) Vincen, Tim (Timotej) Pavel byl za tři dni slep“ atd.²⁾

O dvě stě let mladší cisiojan budiž tu pro příklad uveden z latinské mluvnice Karolidesovy. Únor vypraven takto:

Máš Hromnic panno, Dúro,
jdi do školy, čas skúro,
půjde brzo za tebou
Petr Matěj hned s tebou.

Nebo červenec:

Již Běta Prokop Jan Hus Kylián
jdou žat Market Rozeslán
vzali češe Mandě v čest
Jakub Křištof s Martou jest.

Z latinských cisiojanů uvádíme ty dva, které jsou v Českém Museum přidány ke knížkám školy Kolínovy (vydání z roku 1557).³⁾ Na těch se naši žáci latinští učivali zajisté. První pochází od Jiřího Handschia,⁴⁾ verše jsou menší nesmysl, než jiné toho způsobu. Januarius vpraven do těchto čtyř:

Circum ciso dant Magi
Dona Aqua tor vagi
Solis Annum auspicatur
Sacris Paulus initiator.

¹⁾ Jireček. Rukověť. liter. I. 127.

²⁾ Jest skoro na konci krásného pergamenového Algorithmu Sacrobosci, chovaného v městském muzei pražsk. Algorithmos ten má sličené iniciály elegantního modročerveného koloritu s miniaturní malbou českých patronů sv. Prokopa, Václava, Vojtěcha. Je při něm i sphaera s obrázky.

³⁾ Mus. sign. 26. F. 18.

⁴⁾ Jiří Handschius, Handsche, naroz. v České Lípě r. 1529, druh Kolínův, lékař, přeložil herbář Mathioldův na německo † 1595. Ottův Slovník Naučný, X. 841.

Za to druhé „calendarium“, o němž se tu praví, že jest přijato obecně, paměť žákovu po našem soudě víc trápilo, než aby ji pomáhalo. Januarius vtělen takto:

Cisio Janus E pi sibi vendicat hoc Feli Mar Anth
Prisca Fab Ag vin centi Pau po nobile lumen.

K skupině předmětů reálných, s matematikou souvisejících, náležela ve školách partikulárních *musika*. Pěstována theoreticky a zpěvem prakticky. Zpěv byl ve vyučování školním po latíně hlavní předmět. Bylo to dědictví církevní školy starodávné. Škola musila sloužiti kostelu zpěvem. „Musices studium ab ecclesia semper desideratum“, tak čte se v statutech polských farních škol r. 1612.¹⁾

Právem přisuzoval se musice vliv i vychovávací. Praví se v jedné z knih hudebních z r. 1538,²⁾ že všickni paedagogové jsou od slavných mužů napomínáni, aby nezanedbávali „musicen, omnium fere studiorum artem nobilissimam“, při pěstování věku chlapeckého. A veršovec český³⁾ r. 1606 obhrouble, ale s týmž dobrým přesvědčením dí:

„Tím uměním kdož zhrdají,
a je za hřbet pokládají,
není v nich žádné vlídnosti,
plní jsou zhovadilosti.“

Zpěv byl a zůstával ve škole předmětem všude pro bohoslužbu žákům pilně většovaným,⁴⁾ ať již byl učitel vědom svrchupsané paedagogické zásady či nic. Kantorové a sukcenťoři z úřední povinnosti vedli žáky k zpívání. U nás zpívaly se písně zbožné a žalmy také mezi vyučovacími hodinami,⁵⁾ zpěvem začínala se a skonávala škola denní.

Zajisté, že kantorů vedli žáky také k zpěvům světským, neboť z těch byl výdělek při rozmanitých příležitostech světských.

Zpěvu způsob byl dvojit; jednohlasý nebo chorální, vícehlasý nebo figurální. Obojímu učeno.⁶⁾ Zvláště k neděli bývali učitelé povinni na tabuli psáti noty; podle školních řádů nad to bývaly hodiny určené k tomu, kdy zpívati chorálně, gregoriánsky, a kdy figurativně; kdy vpravovati žákům theorii a noty „ut, re, mi“ atd.⁷⁾ V řádě školy akademické při universitě (1609) ukládá se cvičení

¹⁾ Muczkowski. Zabytki z dziejów. CLII.

²⁾ Enchiridion utriusque (theoret. et practic.) musicae a Gerg. Rau. Wittenberg. Předmluva.

³⁾ Praeparatio pueritiae ad discendum. Exemp. musej. z r. 1606 sign. 27. E. 16.

⁴⁾ Konrád. Děj. posv. zpěv. 12.

⁵⁾ Voigt. Acta litterar. I. 330

⁶⁾ Nebyl-li však určeno nic zevrubnějšího, míní se slovem musika vždy zpěv jen chorální. Tak i v Polště. Wiszniewskiego Hist. liter. polskej. IV. 307.

⁷⁾ Ordo Codicilli. 75 Odtud Tadra v Pamětn. Hlaholu 1836. 41.

musické jen těm žákům, kteří ho jsou schopni, ale jinak je nařízeno ve všech klassích. V řádě saském z r. 1580¹⁾ shledali jsme také tu význačnou věc, aby kantor nedával žákům zpívati svých komposicí, než aby je vedl k výtečným starším skladatelům, jako jsou Josquin, Orlandus.

O instrumentální hudbě nebývá v řádech školních řeči. Té se učilo zajisté soukromě, ale jen, byl-li na hotové kantor, který něco tcho uměl. Nejspíš hoši hrávali na housle. Aby virtuosní hře na ten nebo jiný nástroj se učili, toho nedomnívejmež se. Co o instrumentální hudbě psal roku 1630 Komenský, to i před ním platilo; psal, že těm, kteří chystají se školou k službám obecním, jest instrumentální hudba neužitečnou, ba škodlivou, poněvadž žádá velmi mnoho času, mnohého opakování, a při tom chválu nemáš, leč vynikáš-li nad míru.²⁾ Ostatně poslední slova Komenského mají svou váhu po tu chvíli.

Na školách bratrských mívál zpěv bezpochyby přední místo, což souviselo s bohoslužbou a pospolitým životem u bratří vůbec. Kancionál nebyl školní knihou v obyčejném slova smyslu, ale tušíme, že žádné školy nebylo bez něho.³⁾

Hleděli-li sobě zpěvu na školách bratrských, protestantských, cizích i našich: jesuité při své mládeži v tom nezůstávali po zadu. Spíše naopak snažili se nad jinověree předčiti. Proto již v prvních řádech školních ukládá se jesuitskému praefektovi, aby dbal zpěvu a choru, aby valnou péči měl o dobrý zpěv každodenní ve škole, k němuž aby voděni byli velicí i malí.⁴⁾ R. 1560, čtyři roky po svém příchodě do Prahy, žáci jesuitští prý začali „velmi šťastné“ zpívati umělé zpěvy při celé mši (totum sacrum).⁵⁾ Ze zápisů pražských jesuitů vysvítá, kterak žáci klementští zpívající „čtyřhlase symfonie“⁶⁾ budili podivení i oblibu pražských lidí.⁷⁾ A nedivno! Tak velikého vokálního sboru, jako byl u jesuitů, nesehnala žádná škola pražská sama o sobě. Kromě toho pomáhali jesuitským žákům nezřídka arciknížecí kantori a sám jich kapelník. Zapsánoť r. 1564, že zpívalo 124 žáků Nové kolleje; byl při tom „caplmaistr principis“ a několik zpěváků z Hradu.⁸⁾

Z počátku míváli všickni žáci u jesuitů závazné hodiny zpěvné, později ukládán zpěv jen hochům v tom nadaným;⁹⁾ kdo neměl hlasu nebo sluchu hudebného, toho nechali stranou, což rozumno.

¹⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordnung. I. 256.

²⁾ Korrespond. Komenského. Patera. 7. Ad Henricum Dobřickovium.

³⁾ Müller. Monum. Germ. paedag. IV. 336

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. II. 155.

⁵⁾ Bibl. na Strahově. Diarium collegii. 2. Junius. 1560.

⁶⁾ Schmidl. Hist. S. Jes. I. 135.

⁷⁾ Tamž. I. 170. Rukopis univ. knih. I. A. 1. 65.

⁸⁾ Bibl. na Strahově. Diarium colleg. 1564. September.

⁹⁾ Monum. Germ. paed. II. 158.

Školní knihy k theoretické musice byly tytéž jako v akademiích; bylatě musika v universích pokračování či, lépe řečeno, utvrzení musiky ze školy partikulární. Mimo knihy již jinde jmenované¹⁾ vyskytuje se u nás *Enchiridion* Jiřího Raua z r. 1538; a někde i *Musica* latinská od Spangenbergova.²⁾ Toť knihy cizincův u nás.

Ale Češové mají své auktory hudební theorie. Geniální bratr Blahoslav Musiku vydal r. 1558, která však, majíc na mysli bratrský zpěv chorální, schválně pomíjí theorie zpěvu figurálního.³⁾ O hudbě mensurální psal u nás Václav Philomathes, jehož zajímavá práce teprv nedávno jakoby objevena.⁴⁾ Auktor je týž Philomathes,⁵⁾ jenž psal *Etymologii* t. j. Umění pravého mírného mluvení, o kterémž dle byla svrchu řeč při grammatikách. Dílo o musice má nadpis: „*Musicorum libri quattuor: compendioso earmine elucubrati*“. První vydání stalo se r. 1512 ve Vídni (22 listy malého čtverce). Přední humanisté vídeňští odporučili knížku verši pochvalnými, úvodem při knížce vytištěnými.⁶⁾

Philomathes dělí hudbu v starou neboli chorální, jako jsou zpěvy Ambrožovy a Řehořovy; zove ji *cantus planus et rudis* (zpěv plochý, neumělý); druhý způsob jest hudba nová, figurální nebo mensurální, neboť ji měříme „*gradibus trinis*“; figurální proto, že skládá se z figur nebo not rozmanitých. V první části pojednává se o zpěvu chorálním, o jeho hlasech, klíči, způsobách zpěvu a tonech; v části druhé v 10 kapitolách položeno o zpěvu figurálním; o jeho notách, o ligatuře, pausách, punktaci, taktě a jiných věcech k umělému zpěvu a komposici příslušných. V knize třetí jest položeno o řízení obojího zpěvu a jeho přednášení; konečně ve čtvrtém oddíle, jenž obsahuje kapitolu jedinou, vykládá se o harmonii. Spis provozen vzory notovými hojně. Výklad, pravidla, pokyny vše vloženo do hexametrů, jichž latina není klassická, ani metricky správná, ale bývala pro svůj praktický ráz nejen vychvalována, nýbrž i od německých auktorů opisována. Svrchu dotčený Jiří Rau († 1548), kantor lipský a potom knihtiskař vittenberský, spisovatel hudební, horlivě velebil rukověť našeho Philomathesa a neváhal ve své knize (*Enchiridion*) užiti veršových výkladů českého auktora. Nejpádnější důkaz o výbornosti Philomathesovy knihy jest ten, že týž Rau, ačkoli sám byl auktor theorie hudební, nerozpakoval se r. 1534 vydati knihu Philomathesovu vydáním novým, při čemž zase

¹⁾ Winter. *Život na vys. škol.* 356.

²⁾ Hüttel. *Chronik v. Trauten.* 187.

³⁾ Nové vyd. a ocenění učinil Hostinský z *Rozprav. Akad. Č. I. tř. V. 1.*

⁴⁾ Dila Philomathova první všiml si Antonín Truhlář a ocenil je i vyličil v *Česk. mus. filologickém V. I. 81.* V *zemsk. Mus. jsou exempláře dva (sign. 49. F. 15), jeden i v knížecí knih. roudnické.*

⁵⁾ Důkaz Ant. Truhláře l. c. 89 Když dílo psal, byl na studiích ve Vídni, snad chystal se k učitelství; později stal se knězem.

⁶⁾ Truhlář. l. c. 86.

chválil stručnost a přece úplnost pravidel. To vydání jest osmerka o 44 listech.¹⁾

O přírodopise nebo zeměpise jakožto předmětech školních neděje se nikde v XVI. věku zmínky. Některé droby z materie oněch věd ovšem bývaly vybírány a přibírány k četbě klassické a k biblickému výkladu. V druhé půlce XVI. věku tu a tam všiml si fysiky, čímž nerozumí se tu fysika nebeská neb astronomie, nýbrž onen sklad všelijakých poznatků i starodávných bájí, jež v sobě držely knihy povědomé jménem Kosmografii.²⁾ V takové fysice bylo všecko, co světem hýbe, čím svět stojí a se jeví. Podle Aristotelovy fysiky byly to kreatury, aether, hvězdy, zvířata, rostliny, kameny, duše lidská i tělo zdravé a nemocné. O takové fysice na škole mluví školní řád v Jeně roku 1595.³⁾ Před tím již roku 1570 řád vratislavský něco toho dotýká; prý by mohl rektor v nejvyšší třídě jen příležitostně (zu guten gelegenheit) vedle jiných studií s mládeží sděliti začátky (initia) fysiky.⁴⁾ Takovou fysiku také náš Kodiceil ve svém řádě r. 1586 ukládá nejvyšší třídě školy partikulární, ale skutečně li brali někde aspoň začátky z toho širokého a pestrého předmětu, ne-nadno říci. Neander v Ilfeldě (1550 až 1595) napsal na ten konec školní knihu, do níž vešla tradiční látka již od Aristotela povědomá a netknutá přírodovědeckými zkušenostmi novými pranic. Nové výzkumy dlouho čekaly, nežli se teprv v následujících stoletích zmínky o nich dostaly do škol.

Také dějepis po dlouhé časy živořil v službách latinského učení. Humanisté chtěli historii jakožto předmětu samostatnému, ale nejprv přáli jen historii klassické. Nedovedla se klassická historie odtrhnouti od latinských auktorů ve filologických hodinách. Sloužila dál a sloužila jako všecko ostatní k eloquenci, vybírány z ní příklady k dokladům a k ličením. A když se historie domohla poněkud samostatnosti, vedlo se jí zprvu tak, jak čteme v řádě vratislavském z roku 1570. Prý může rektor z historie něco „časem“ (bisweilen) vykládati, aby se z toho braly materie k deklamování a k disputaci.

Ale dokonce přece nebylo lze historii, k samostatnému životu se tisknoucí, umlčeti. Paedagog štrassburský Sturm ve svých návrzích povědomých (De litter. ludis) radil nejen k historii antické, ale chtěl míti ve škole již také historii národní, německou. Ta myšlenka ujala se časem všude. I v polském řádě farních škol čteme, že historie,

¹⁾ V museum má sign. 49. F. 15. Je při něm Enchiridion od Raua a Listeniova Rudimenta musicae přivázána. Přidáváme se k Ant. Truhláři, an dí, že by si bylo přáti, aby odborníci vyšetřili věcně knihu Philomathesovu, svým ranním vznikem důležitou to práci českého auktora. Č. Mus. Filol. V. I. 88.

²⁾ Ličili jsme je poněkud v Život. na vys. škol. 349.

³⁾ Davidi Chytraei De ratione discendi. Univ. knih. I. K. 46. 142.

⁴⁾ Univ. knih. 25. H. 503.

kteráž život lidský formuje, nejprv by měla se poznávati z Justina, jenž vznik věci pospolitých od počátku světa vykládá, pak by se mělo přistoupiti k římským historikům — ale domácí historie ať se nezanedbávají; odporučuje Janicia, který o skutcích Polanův píše, odporučuje historii Herburtovu.¹⁾

U nás již v řadě školním Kodiceillov (1586) dějiny těši se jaké také samostatnosti. Ovšem to nejsou dějiny pragmatické, vědecké. Zastupovány jsou kronikou Karionovou (*Carionis Chronicon mundi*), jejíž první překlad na česko vyšel r. 1541 s titulem „Karyona Jana Kniha kronik o všelikých znamenitých věcech od počátku světa zběhlých věrně a pořádně vypravující“; a druhý popravený překlad Veleslavínův vydán r. 1584.²⁾ Ta kronika ráda vypravuje věci podivuhodné a neobyčejné.

Dobře di Kodiceill,³⁾ že by žáci především měli uměti knížky o věcech ve vlasti zběhlých, bez jichž povědomosti čísti historie jiných národů což jiného jest, nežli venku moudřeti a doma slepnoti. Kodiceill radí, aby české dějiny se podávaly dle kalendáře Veleslavínova, jenž jest, jak vůbec známo, letopisnou rozdrobenou spracován formou.

Počátkem XVII. věku na škole rožmberské v Soběslavi řád školní kázal žákům předkládati kompendia všeobecné historie, totiž Abrahama Buchholzera *Chronologii* a téhož auktora *Index chronologicus*, jichž dějepisné zprávy sahají až do Rudolfovy a Matiašovy doby, a odporučoval vůbec užívanou a povědomou knihu Jana Sleidana „*De quatuor imperiis*“ o čtverých královstvích nebo monarchiích.⁴⁾

Sleidanus historik v Štrassburce († na mor 1556) rodák belgický ze Sleidy, napsal knihu, kterou vrstevníci cenili za klassickou. Probral v ní dějiny lidstva od nejstarší doby až po Karla V. v obraze čtyř monarchií, assyrské, perské, řecké a římské. První knihou probírá svrchupsané monarchie tři, a ze čtvrté vypravuje věci až k smrti Julia Caesara, jenž založil monarchii čtvrtou. V druhé knize jsou děje římské a byzantské do Karla, jemuž se říká Veliký. Třetí kniha pokračuje odtud po Karla V.⁵⁾ Na konci jest o proroctví Danielově,

¹⁾ Muczkowski. Zabytki z dziejów. CLII.

²⁾ Exempláře překladu Buriana z Kornic a Veleslavínova viz v Č. Museum sig. 30. C. 10; 30. C. 3.

³⁾ Rád Kodiceillův překl. Zoubkův. Str. 15.

⁴⁾ Jakž přeložil Křištof Mathebaeus Bohdanecký (Chybský) po roce 1630. Viz o literární činnosti Bohdaneckého obšírnou studii Ant. Truhláře v Č. Č. Mus. 1886. 70.

⁵⁾ R. 1555 vyšel od Sleidana spis „*De statu religionis et reipublicae Carolo V. caesare commentariorum libri XXVI.*“ Do roku 1786 byl ten spis osmdesátkrát vydán. Toť jeho nejslavnější dílo. „Sleidanus byl historik širokého rozhledu, který věděl něco o pragmatismu, kritice a metodě“. Horut a Tobilka v Časop. Histor. II. 92. Ale o povstání českém psal skoro výhradně jen z pramene protičeského.

že jest konec světa velmi blízký, čemuž lidé věřili a všude se strachovali. Také Karion svou kronikou k té víře a k strachu přičinil.

Svrchu řečený Buchholzer učinil vlastně z obšírné kroniky světových dějin chronologický výtah, jakýs přehled dějin, jakož se toho způsobu knihy na pomoc žákům dosavad vydávají. Písař podkomorního úřadu českého Benjamin Petřek z Polkovic rukovět tu na česko přeložil a r. 1596 vydal s titulem „Regstřik hystorický, krátké summovní sečtení a jistý pořádek let od stvoření světa až do léta 1596“. ¹⁾ V předmluvě dří, že kniha ta je „klíč“ k jiným historiím. Po jedné straně textu je rok od stvoření světa, po druhé straně letopočet křesťanský. V textě jsou události dosti stručně uváděny. Petřek drží se originálu celkem věrně. Dějiny české jsou odbyty macešsky. O Václavu IV. dří, že nenachází, co by se hodného psáti mělo. Zikmunda chválí, že byl pán dobrotivý a moudrý. O Husovi skoro nic. O vojné husitské asi jen toto: „Po sněmě konstantském silná vojska vypravena do Čech proti bouřlivým lidem, kteříž kostely pálili, ačkoli se zdáli Čechům dosti silní býti, ale slyšíce, že Čechové proti nim táhnou, všickni jak Němci tak Englišané strachem utekli“.

Na odpor tomu děje německého protestantství jsou obšírné i ve svém přehledném výběru. Při německých mužích církevních i literátech, zvlášť z druhé půlky XVI. věku uvádějí se i léta, měsíce a dni jich života. Poslední zpráva jest: „Wacyen v Uhřích 23. dne července od křesťanů vzata a opanována“. V doslově čteme omluvná slova, jichž pravda se hodí na každou dobu: „Nebylo nic pracnějšího a tesklivějšího jako o posledních padesáti létech psáti, nebo tak nedůtklivý jest tento věk, že netoliko nelze o způsobách jeho psáti, ale choulostivo téměř i jedním nejmenším slůvkem o nich zmínku učiniti.“

Kolik z knih těch všech uvedených na školách vybírali a čemu z nich učivali, nevíme; zdá se, že všechno bylo na dobré vůli a vědomostech učitelových, soustavného nebylo nic.

Vzbuzuje podiv, čteme-li v řádech škol partikulárných také o tom, že by se mělo žákům vyložiti něco z Institucí práv, aby nabyli tím pojmu i spravedlnosti, do života potřebného. Stejně tak, čteme-li, že by se jim mělo vykládati něco z vědy mediccké. O právech jakožto předmětu školy latinské čteme na příklad v řadě břežském r. 1581. ²⁾ Také náš mistr Kodiceil na tu myšlenku připadl anebo ji někde chytil. I on chce v školním řádě svém roku 1586, aby v nejvyšší třídě učeno bylo právům a mediccké, ale jen pokud jsou částkou filosofie. Konečně i rožmberská škola v Soběslavi měla v pláně svém (roku 1613) medicinu a z ní zdravotvdu, a nad to

¹⁾ Exemplář musejní v Praze sign. 30. B. 4.

²⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordnung. I. 314.

krátký rys práva asi tím způsobem, že by se mojžišský zákon přirovnával k právu občanskému.¹⁾

Pravili jsme, že ty předměty — právo a medicína — náležité universitám, vzbuzují v školních plánech gymnasijských podivení. Ale to jest jen na první přečtení. Podivení zmizí ihned úvahou, že mezi nejvyšší třídou škol partikulárných a universí nebylo pevné čáry hraničné, a že, byl-li učitel schopen a k tomu nakloněn, nikým nedal si brániti, aby v encyklopedickém způsobě tehdejšího učení nevykládal kousky z reálné filosofie, do níž dobře se hodily zmínky o těle lidském, a kousky z filosofie praktické, do níž náležejí mimo ethiku, oekonomiku i věci politiky a práva.

Z téhož stanovíště jest souditi, když pozdější dobou Komenský radil, aby byla ethika, oekonomika a politika na školách podávána chlapcům. Nikdo ani před Komenským nepřekážel učitelům čísti s žáky gymnasijskými Aristotela. Tím Komenský sic mohl v učitelích naší doby vzbuditi myšlenku, aby dostala se „paedagogika sociální do osnovy učebné.“²⁾ Ale před ním i za jeho doby šlo pořád jen o ethiku, oekonomiku a politiku Aristotelovu, všecko formálnou.

Rozumí se, že na partikulárné škole právo a onen předmět o těle a zdraví lidském, ethika, politika nebyly víc než zmínky, drobtý; co vysokého a hlubokého mohlo se ukládati žákům, kteří zápasili s reguli de tri? Beze změny a výhrady stále platilo pravidlo, že latinská škola učí řeči, universí vědě; nemohly v latinské škole z vědy býti podávány než nějaké skromné začátky. A že se vědecké „předměty“ výslovně dostaly do některého školního řádu a do jiného nikoli, tož asi v tom osobní oblíba toho, jenž řád dělal. Koho by to nenapadlo, čte-li na příklad, že v rožmberské škole soběslavské, která ukládá žákům právo a zdravotvědu, rektorem prvním byl Michal Gehlerus, doktor filosofie a medicíny.

Z filosofie Aristotelovy nejvíce na školách partikulárných pěstována byla ta formální část, k níž přísluší dialektika nebo logika a rhetorika. Přes to, že dialektika s rhetorikou byly předměty universitní, vyšší třídy gymnasia pojímaly obě disciplíny rády v kruh svých předmětů. Jestliže z jiných dílů filosofie tu a tam v gymnasiích podávány drobtý, logice a rhetorice na mnoze učilo se pořádně. Aspoň tomu chtějí školní řády všecky.

Logika přešla ze starých škol církevních³⁾ do nových městských, a rhetoriku humanistické školy vždy odporučovaly, vždyť se naposled humanismus beztoho vtělil všecek jen do rhetoriky a eloquence. Také jesuité na svých školách hleděli si dialektiky velmi

¹⁾ Brevia compendia juris, velut collatio legum Mosaicarum cum jure civili. Voigt. Acta lit. 289. Monum. Germ. paedag. IV. 351.

²⁾ Klika v Rozhled. Paedag. 1898. 187. upozorňuje na to první, ale nesouhlasíme, dí-li, že to nejoriginálnější kus Komenského.

³⁾ V škole svatovítské magister scole vel succentor povinen věrně učiti žáky „in loyca“. Statuta z r. 1350. Archiv f. öster. Gesch. B. 37. 447.

pilně. Dávát jim v tom štrassburský Sturmius svědectví, že přehorlivou práci nakládají k učení dialektiky a Aristotelských zákonů, tak že se spíš zdají býti Aristoteliky nežli theology. ¹⁾

Dialektika vkládána do nejvyšší třídy latinské školy a její obor tu vymezován všelijak. Jeden paedagog dí o gymnasijsní dialektice, že nemíní onu španělskou ani tu, která se vykládá v universitách, alebrž jemu že dialektika nit, vodítko k mluvení (discendi filum), aby totiž každý o věci jakékoli dovedl hovořiti správně, hojně a pořadem sličeným. ²⁾ Do té úlohy patrně zabíhá již rhetorika. Jiný paedagog zevrubně vykládá úlohu gymnasijsní dialektiky. Je prý to zlaté umění, které učí hledati k jakékoli thesi důvody, a nalezená argumenta klásti podle zákonů správně a z nich kloudně mluvením i psaním vyvozovati důsledky: slovem, správně hovořiti a psáti. ³⁾ A zase jiný shrnuv to všecko dí, že dialektika je umění disputovati. ⁴⁾ Našemu Kodiccilovi jest dialektika pro bezpečnější pravdivost věcí a řeči, jest mu uměním správně a zřetelně vynčovati, pokládá ji za matku všech věd. ⁵⁾ A konečně Šimon Gelenius Sušický, první vykladatel logiky české, má za to, že nic při právě podstatné, v církvi pravdivé, v školách působně se nemůže vymluvíti bez pomoci a dobrodruží logiky. „Nic summou v této společnosti lidské od žádného nemůže býti vysloveno, což by z toho pramene (z logiky) svého počátku nemělo“. ⁶⁾ Dnes jest logika věda o zákonech správného myšlení.

Logika i na školách partikulárných měla svůj základ v logických spisech Aristotelových. ⁷⁾ Hlavně šlo o určení pojmů, neb, jak říkali, „o vyhledávání argumentů“, jichž počítána hromada rozmanitých, o skládání jich podle pravidel v soudu nebo v propovědění a v úsudky, z nichž trojčlenný (o trojím pojmu), syllogismus, byl hlavní pomocí k důkazům a k disputům. Konečně šlo též o pochopení i ústroj důkazů, definice a rozdělování vědecké.

Z logik psaných v staré době mívali u nás knihu Petra Hispana († 1277) *Summulae logicae*, jejíž scholastická názviska jednotlivých úsudků dodnes se drží. Z prvních tištěných knih dialektických užíváno u nás práce Melanchtonovy a Ramovy. Dialektika Melanchtonova vyšla ve třech podobách; r. 1520 vydána *Compendiaria dialectica*; r. 1528 obšírné *Dialectices libri quatuor*

¹⁾ Küchelbahn. Joh. Sturm. 157.

²⁾ Ratio stud. Bullingeri. 1594. Univ. knih. 31. L. 77. 62.

³⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordnung. II. 150.

⁴⁾ Dialektika Disputierkunst. Janssen-Pastor. Culturzuständ. III. 431.

⁵⁾ V „Praecepta dialectices“ 1590.

⁶⁾ Rukop. mus. IV. D. 54. V dedikaci.

⁷⁾ Jsou to: Kategorie (nauka o pojmech), Perihermenias, v čemž pojednává se o soudech, Analytika protera o závěrech, Analytika hystera, jednající o důkazech, definici a divisi, Topika o syllogismech pravděpodobných a knihy Elenchorum o úsudcích falešných.

a 1547 *Erotemata Dialectices*.¹⁾ Rozlišuje Melanchton trojí kus v dialektice: *finis*, *divisio* a *argumentatio*. V prvním oddíle je výklad výměrů slovných a věcných; v posledním jsou úsudky a syllogismy. Knihy Melanchtonovy časem rozhojňovány pro účely universitních studentův i zase naopak skracovány v „rudimenta“, aby se hodily žákům nižším. Z podobných knížek drobných nejrozšířenější byla u nás koncem XVI. věku *Rudimenta dialecticae Rami breviter collecta per Hieron. Treutlerum Silesium*. Uvozuje ji také Huber r. 1601 ve své soukromé škole v Praze.²⁾ V té knížečce se dialektika jakožto *ars bene disserendi* dělí v *inventio* (vyhledávání) a v *judicium* (úsudek). K vyhledávání posluhuje desatero argumentů. *Judicium* jest buď *axiomaticum* (propovédění) nebo *dianoeticum* (propovédění vyvozené syllogismem).³⁾ Pravidla a poučky jsou vesměs krátké, příklady vybrány většinou z biblí, tu tam nějaká tabulka, všecko úhrnem několik listků. U nás na šesti listech logiku školskou touž najdeš při grammatikách.⁴⁾

Větší knihu dialektiky (zajisté pro kandidáty bakalářské) Petr Kodiceil vydal roku 1590. O té knize položili jsme jinde.⁵⁾ Tu jen dokládáme, že professorové v universitě Pražské usnesli se r. 1601, aby každý mistr vzal 50 exemplářů Dialektiky Kodiceillovy, a ty exempláře aby do škol městských byly rozděleny „proti jisté záplatě“.⁶⁾

Naše literatura vědecká smí se pochlubit také logikou českou, kteráž vznikla kdys kolem roku 1590. Napsal ji učitel českobrodský Šimon Gelenius Sušický⁷⁾ a věnoval ji pěti jmenovaným mládencům, „učedníkům svým milým“. V dedikaci čteme mimo jiné důvod podávati logiku po česku místo dosavadní latinské, jen vyšší třídy určené. „Logické umění by se mohlo i od mladého věku, jestliže by po málu v jejích vtípy to rozlival, pochopiti, . . . kdyby nebo latinské s českým vykládáním spojené a smíchané, neb (kdyby) vobzvláštně jazyk český zformován a z latinského *praecepta* byl odmísen“. Prý na to dnem i nocí pomýšlel. Vyznává skromně, že v té logice není, co by sobě měl přivlastňovati, kromě práce překladu a příkladů k *regulem* přivíčování; vyznává, že pravidla a systém vzal vlastně „z té hojně zahrady filosofa pařížského“, (to míní Petra Rama a jeho dialektiku) a účel jeho jest prospěti škole brodské. Podpis dedikace jest: „Dáno z školy Brodu

¹⁾ Monum. Germ. paed. VII. 211—216.

²⁾ Univ. knih. 45. A. 11.

³⁾ Četli jsme na exempl. z r. 1611 v Mus. Č. sig. 49. E. 7. *Argumenta* (kategorie, loci) jsou: *causa*, *effectus*, *subjectum*, *adjunctum*, *dissentanea*, *comparata*, *nomen*, *distributio*, *definitio*, *testimonium*.

⁴⁾ Na př. při gram. Rameově od Karolidesa.

⁵⁾ V Život. na vys. škol. 323.

⁶⁾ Arch. zemsk. Ůekonom. 14. 85.

⁷⁾ Mus. rukop. IV. D. 54. Zprávu obšírnou o té knize dal Zíbrt v Č. C. Mus. 1898. 172 a násl.

Českého a pokojíku našeho“. Hned pak následuje tabule, z níž názorně se vidí, kterak se logika dělí.

Nás při té logice patrně nemůže zajímati nic jiného, nežli terminologie česká; a pak tu tam některý příklad: tedy vlastní práce českého auktora.

Logika jest Geleniovi „umění užívání dobře rozumu“. Dělí se obyčejným způsobem ve stránku vyhledávání (judicium) a v stránku „složení“ (úsudek). Vyhledává se z argumentů, jež zve Gelenius úkazy nebo důvody. Těch je devátero: příčina, oučinek, důležitost (tím míní subjectum, to jest „úkaz“, na němž případnost jest zavěšena), případnost (adjunctum, jakosti všeliké), nesrovnávající se (dissentanea t. j. rozličenost a odpor ní sobě ukazové), přirovnávající úkaz, dělení, vypsaání (t. j. definitio) a konečně svědectví (testimonium). Již pozorujeme, že důvody neb úkazy rozumem logiky Geleniovy nejsou argumenta v nynějším smysle, alebrž jsou to jakés nejvyšší kategorie, pojmy na nejvýš abstrahované, v jichž rozsahu drží se pojmy nižší.

Každý „úkaz“ jest rozdělen zase v podružné kategorie, doložené příklady a pro lepší poznání i opakem, „úkazem“ falešným, ježmuž říkali staří elenchus, Gelenius „podvod“. Na příklad jedna z „příčin“ jest oučinná, to ta, „od kteréž pochází věc“. K tomu elenchus nebo podvod by byl, kdyby někdo děl: „Tento člověk má mnoho kněh, tehdy je učenej“. Při omylném „oučinku“ uvádí Gelenius tento elenchus: „Vino z nás blázný činí, tehdy ho nemáme pít; ale ne víno, naše vůle jest tou příčinou, kteráž se v tom nápoji nestřídmě koupá.“

Argumenta dissentanea dělí v rozličenost (ta se poznává samým rozumem) a v odpor nost úkazů (ta se poznává rozumem i věcí samou); řekneš-li o někom, že jest dobrý, „tehdy vyzdvihneš zlej přeč“. Odporný úkaz zase dělí se v mnohოდporný (disparatum, člověk, kámen, strom) a dvouodporný (contrarium); tento může býti protivný (svoboda, poddanost) nebo otočený (contradictio, spravedlivý, nespravedlivý). Podivné jméno „otočený“ dnešní logika vykládá slovem protiklad, a ono „dvouodporný“ slove dnes protiva, protivný.

Elenchus nebo klamavý úsudek „z odporných úkazů“ byl by tu, když se ukazové (pojmy) berou za odporné a nejsou. Na příklad „Člověk má oči, tehda hovado nemá oči.“ Při argumentě „přirovnání“, jež má čtvero způsobů, auctor bere příklad také z přísloví. Prý se říkává: „Spaříš mně dršťky studenou vodou.“ V tom prý položena jen jedna částka přirovnání, mělo by plně státi: „Rovně jako dršťky se nemohou studenou vodou zpařiti, tak ty tím daremným usilováním mně nebudeš moci uškoditi.“

Při argumentě „dělení“ vykládá pod jmény dnes nezvyklými vše, co se týče objemu pojmův nebo jich rozsahu, mluví o pojmech nadřazených — „nejvrchnějších úkazech obecních“, o „spodnějších

úkazech obecních“. Dosti dobře řečeno jest: „Obecná nebo vrchní věc jest ta, kteráž svou podstatu uděluje svým stránkám“. Je to genus. Rozdělení uvádí čtveré; připojuje o indukci, což jest navedení částek z stvoření nějaké celé věci. Za elenchus nebo falešné dělení pokládá auktor tu případnost, kdyby se někdo ptal, co jest to mateří douška, a člověk neumělý by odpověděl: „I mateří douška, jak ní mejvají hlavu.“

Definici nebo „vypsání“ vykládá dvojí. Dělení dokonalé jest to, jež skládá se z vrchního úkazu nejbližšího (teď říkáme: z nejbližšího pojmu nadřazeného či rodového), pak z formy, kteráž ho dělí od jiných věcí. Nedokonalá definice jest mu ta, kteráž věc z jiných pojmů (úkazů) vypisuje. Na př. „Člověk jest životcích, krátkého života, na dvou nohách chodící.“

K poslednímu argumentu, jenž jest svědectví, náleží také sententiae neb „přípovídky mužů učených.“ V těch argumentech neb úkazech prý jest všecko; žádný nemůže na tom světě nic vymyslet, co by nepocházelo z těchto položených argumentův.

Pak probírá druhou část logiky, „kterouž se skládají ukazové (t. j. pojmy) k rozsuzování (t. j. moderně řečeno k soudu a k úsudku). Složení úkazů jest dvojí. Jedno jest „propovědění“ neb axioma, když totiž nějakou věc vypovíš „dvěma úkazy“. V nynějších logikách jmenuje se spojení dvou pojmů soudem. Axioma dnes značí něco jiného. Dnes je to poslední, základní důvod. Geleniovi a jeho žákům to byla kterákolivěk prostičká věta, propovědění. Druhého způsoby složení jest vyvozeno z propovědění prostých.

Axioma (soud) má dvě stránky „přední a zadní“. „Ty se v bromadu spojují jistým jakýms svazkem (vinculo).“ Po té probírá rozdíly všelikerakých propovědění (patero). Co jest úsudek a kterak vzniká, to dnes řekne učitel prostě a jasně takto: Vyvodíš-li z daných vět nebo soudů soud nový, vznikne úsudek. Ty dané věty jsou praemissy nebo návěsti, nový soud sluje závěr. Gelenius říká totéž ohrouble a poněkud nejasně takto: „Propovědění vyvozování jest stránka složení, kdežto jedno propovědění z druhého se vyvozuje; pravidlo moudrosti učí, aby obecní a vrchní propovědění na prvním místě se pokládalo, nebo jinaké nebude moci propovědění z druhého se vyvozovati, leč to, což vrchního jest, na předním místě bude postaveno, což pak spodnějšího neb nižšího, na zadním.“

Syllogismus sluje mu po česku důvod; jím otázka s třetím úkazem (t. j. pojmem třetím, dvěma praemissám společným) tak se skládá, že položic stránky předcházející (t. j. praemissy) v nepohnutelné jistotě závěrka povstati musí. Dále vyličuje rozličné způsoby „důvodů“ (syllogismů), jich správnost, jich nedokonalost, faleš, která následuje špatných praemiss. Syllogismus, v němž některá samozřejmá věta se vynechá, slove Geleniovi „utrhuť“.

Promlouvá též o řetězech, totiž syllogismech, v nichž se uvádějí jen praemissy a vynechávají závěry až na poslední, což ne-

jasné Gelenius vykládá takto: „Sorites jest spletení dotvrzujícího důvodu s důvodem vrchním, v kterémžto skrze nedokonalého důvodu formu mnoho těch potvrzování tak se shromažďuje, že předcházející důvod jest potvrzujícím důvodem následujícího; poslední pak nedokonalý důvod vrchní otázku všeho důvodu zavírá.“

Na konci své Logiky auctor hovoří o dilemmatech a o „pořádku“ nebo methodě, při níž dává naučení, „abychom začali od nejsvrchnější věci a tak potom jako po stupních k dolejší přecházeli, až právě k nejnižší.“ To prý jest „jediný“ pořádek a potvrzují ho „umění“ (dnes by se řeklo: vědy), v nichž vždy vrchní věci napřed se kladou a nižší zadu; napřed definice, pak rozdělení, pak úkazy nižší.

Pozdrželi jsme se u české logiky Geleniovy také z té příčiny, aby čtenec poznal zevrubněji, co a jakým rozumem podávalo se gymnasistům v tom předmětu; zajisté mistr školní, uče na latinské logice, když žáci těch divných spletek slov a nejasných pojmů v tom dogmatickém labyrintě dialektickém nechápali, nemohl jim věc asi jinak vysvětlovati, nežli tu čteme v české logice.¹⁾

Rhetorice učeno prakticky při latíně na všech školách. Humanisté tu horlivou snahu přivedli do škol, že k eloquenci, k ozdobnému mluvení se všecko neslo. U jesuitů jedna z nejvyšších tříd po rhetorice nazvána. Rhetorika stala se školám také theoretickým předmětem. V tom rozumu byla to jakás stilistika, theorie slohu. Učilo se v ní o zdobách řeči, o tropech, figurách, o stránkách orace, o jejím uspořádání ladném, o tom, kde hledati k nim látku, citáty a konečně kterak řeč přednáseti.

Knihy k rhetorice psané i tištěné základem svým spoléhaly na Aristotelových knihách Rhetoricorum a od počátku humanismu na řečnické theorii Ciceronově. Mimo to stále se vykládalo „ad Herennium de elocutione“. K těm pramenům auktorů noví dělali komentáře, z nich robili výtahy a upravovali rhetoriky školské.

V Němcích zase na předním místě jest Melanchton, jenž na oněch základech r. 1519 vydal svoji Rhetoriku první. Po ní vyšla nová vydání o širším zpracování. Melanchton vykládá krásného mluvení rozmanité druhy, rozdělení orací, podává návody k imitaci a k přednášení, rozebírá figurv, tropy. Melanchton přidával se k těm, kteří tvrdili, že mezi dialektikou a rhetorikou není hranice, obě prý shánějí látku, kterouž rozdělují a upravují, jenže dialektika činí to bez okras, ona poučuje, ale rhetorika přednáší krásně a rozněcuje.²⁾

¹⁾ Nebudíž za zlé kladena poznámka, že ze vši logiky u žáků za onoho času (jako teď) největší oblíbené těšily se soudy klamavé, „podvody“. V přípiscích na školních a jiných knihách jest o tom důkaz. V musejn. exempláři knihy Kolinovy (Elementa. libellus) r. 1596 žák napsal si tento nezdvořilý soud: Omnis bos habet os, tu habes os, ergo tu es bos. K tomu přikreslil si Turka na koni dost dovedně.

²⁾ Monum. Germ. paed. VII. 183.

Akademiím sloužila také rhetorika Ramova, z níž vybírána pro školy partikulární „rudimenta“. V našich starých sbírkách nejspíš nacházíš *Rudimenta Rhetoricae ex libris rhetor. Talaei excerpta*. Nacházíš takové elementární rhetoričky, z knih Talaeových vybrané, přivázány začasť při grammatikách. Rudimenta dle Talaea Huber r. 1601 pojal do školního plánu své „*declamatoriae scholae privatae*“.¹⁾ Tropů počítá knížka tato (jako jiné) čtvero (neboť mimo metonymii, metaforu a synekdochu též ironie jest tropus), figur desatero (jiné knížky jich znají více); příklady z klasiků jsou při pravidlech; příklady z Bibli jsou zvlášť v zadu.

Z českých auktorů, kteří v rhetorice mají slovo a zásluhu, náleží Jan Kocín z Kocínětu (Cocinus), přítel Velešlavínův, jenž byl dosavad chválen spíš jako překladatel knih rázu populárního a teprv nedávno vychválen jakožto právník. Pracemi v rhetorice dostává se mu nový široký list do věnce.²⁾ Dostav se za studiem do Štrassburka, kdež pobyl od r. 1568—1577, poznal osobu i práce Jana Sturmia, jenž řídil tamější vyšší školu již od r. 1538, a odhodlal se pobídkou professorů štrassburských i dovolením Sturmovým vydati „způsobem nepřetržitého komentáře“³⁾ výklady, které činival Sturm při čtení spisů rhetorických Aristotelových a Hermogenových. Začal od Aristotelovy rhetoriky. Vydal ji r. 1570 s titulem „*Aristotelis Rhetoricorum libri tres in latinum sermonem conversi*.“ V titulu uvádí ještě, že kniha pořízena s výklady Sturmovými, že jest na užitek studentů, a že ji v Štrassburce tiskl Theodosius Rihelius. Na titulním listě skromný Kocín nejmenuje se. Jméno jeho najdeš teprv v dedikaci, kteráž svědčí radě v Hradci Králové. Hradečany poctil pro jich péči o školy, kteréž právě chystali se důkladně zreformovati.

Knih je obšírná (440 listů). Vyznává Kocín, že poznámky a výklady v knize jsou sic ze Sturma, ale pouze ze záznamů, jak si je žáci jeho ve škole učinili. Ve formální úpravě těch kusých poznámek a v jich věcném doplnění bude asi hlavní práce českého auktoru. Knihou chtěl prospěti zvláště svým krajanům. Text řecký tištěn na straně levé v sloupci, latinský text na pravo. Rozdělen jest na kapitoly a každé následují scholia, výklady. Vše má ráz knihy methodické, učebné a praktické.⁴⁾

Týmž způsobem jako Aristoteles vydán od Kocína roku 1570 řecký rhetor Hermogenes s komentářem Sturmovým. Práci měl tu

¹⁾ Univ. knih. 45 A. 11. Viz té knížky z r. 1611 spracování Piscatorovo „in usum scholae Herbornensis“ exempl. v Mus. pod sign. 49. E. J.

²⁾ Jeho činnost rozsáhlejší a zajímavější nežli se udává, objeví Ant. Truhlář v Č. Mus. Filolog. IV. 446 a násl. O Kocínovi před tím podal studie Spiess v Č. Č. Mus. 1872 a v Osvětě 1876. 1877.

³⁾ Ant. Truhlář. I. c.

⁴⁾ Exemplář v Mus. 49. D. 14.

nesnadnější, zpracování látky žádalo obezřetné ruky. Kniha má titul: „Hermogenis Tarsensis, rhetoris acutissimi, De ratione inveniendi oratoria libri III., latinitate donati et scholis explicati a J. Sturmio.“ Zase nejmenuje se Kocín na tituli, ač zde práci měl pro obsírnost a širokost výkladů i úsečný originál daleko nesnadnější nežli prve. Předmluva svědčí Pražanům tří měst a obsahuje vřelou radu krajanům, aby ujali metodu Sturmovu do svých škol. Navádí Pražany k reformě školství, prý začnou-li oni, za nimi města jiná přijdou záhy. V též předmluvě vysvětluje zevrubněji originál, neboť Hermogenes jest auctor málo povědomý; Kocín prý o něm sám jakživ neslyšel, než přišel do Štrassburka. V knize jest text, latinský překlad, po straně odkazy k Demosthenovým řečem a po kapitolách výklad hojný.

Třetí dílo Kocínem upravené a r. 1570 vydané jest téhož Hermogena spis *Περὶ σκέσεων* s titulem: „Hermogenis... Partitio- num rhetoricarum liber unus, qui vulgo De statibus inscribitur.“ Jest věnováno dílo Mikuláši Waltrovi z Waltersperka a na Biskupicích, sekretáři české kanceláře, proslulému příteli Pražské akademie.¹⁾ V tom věnování viní šlechtu a bohatce, že nedbají o vědu a tepe je nemilosrdně, ale zajisté správně; lituje chudinu a líčí její poměr k vzdělanosti, nařká nad smutným stavem učitelstva. V knize je řecký text provozen latinským překladem souběžným; připojený komentář drží v sobě soustavné zpracování řečnictví, vysvětlivky k textu a příklady vzorné.

Roku potom následujícího (1571) vyšly od Kocína zbývající dva spisy Hermogenovy „De dicendi generibus libri“ (*Περὶ ῥήσεων*) a „De ratione tractandae gravitatis occultae liber“ (*Περὶ μεθόδου δεινότητος*) kteráž díla zevnějškem podobají se předešlým; první je věnováno Vilému Rožmberskému, druhé Michalovi Spanovskému z Lisova. Jsou to vesměs knihy o theorii řečnické velmi zajímavé a důležité, zdá se však, že obyčejné partikulární školy naše v nich pomoc neměly, hodilyť se spíš akademikům, leč že snad některý čipernější bakalář z nich přece něco ve škole diktoval. Mistr Bacháček, rektor universitní, roku 1599 do Roudnice učiteli Tobiáší Malkoviovi doporučoval²⁾ rhetoriku Matouše Dressera (Dreschera) Erfurtského, professora lipského († 1607). Kniha má nadpis: „Rhetorica, dispositionis et elocutionis exemplis sacris et profanis quam plurimis illustrata“ (vydána po první v Basileji roku 1567).³⁾ Jesuité užívali na svých školách konec století XVI. rhetoriku Soarii.⁴⁾

¹⁾ Winter. Život na vys. škol. 103. 237. Od něho byla nadace Walterianá při Pražské univ.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 12.

³⁾ Zprávy v Nováckově Listáři kutnohorsk. Str. 91.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. II. 317.

Máme ze XVI. věku také rhetoriku českou, a to od téhož Gelenia Sušického († 1599), učitele českobrodského, jenž vložil logiku po česku.¹⁾ Na první pohled patrné, že Gelenius obral sobě vědeckou kostru k své knize z rhetorické knihy Talaeovy; definice jsou někde i doslovné, ale i to jisto, že měl v rukou též jiné řečnické knihy. Z příkladů nejeden jest jeho, a práce sama jest pozoruhodný pokus v naší literatuře.

Rhetorika jest mu „umění dobře řeč okrašlování“. Dělí prý se od grammatiky tím, že tato učí dobře mluvit, ona řeč okrašlovat. Má dvě stránky rhetorika. Jedna jest „elocutio, to jest řeči ozdobování, a to jak tropem, tak figurou“. Tropem „se slovo od svého vlastního vyznamenávání v jiné proměňuje“, a Gelenius vykládá, že tropus vlastně vznikl z nedostatku slov; když prý lidé nevěděli, kterak co pojmenovati, vymyslili tropus. Ovšem není to mínění pouze jeho.

Rozdílů tropů uvádí čtyři. První metonymie. Ta vzniká, když se položí z příčiny účinek. Mezi příklady metonymie i tento: „Pokud budeš, Catilina, zle užívatí naší trpělivosti; pokavád ta tvá vzteklost z nás žerty mítí bude?“ Vzteklost a trpělivost jsou ony metonymie. Věroučné zbarvení má tato Geleniova metonymie: „Toto jest tělo mé.“ Při tom odvolává se k sv. Augustinu, jemuž prý ta slova také platí tak za metonymii. Druhý trop ironie. Jmenuje se také „posmišek nebo šprým, nejvíce se užívá k kunštování“. (Kunštováním rozuměli v XVI. věku to, čemu my dnes říkáme škádlení, dobírání si.) Metafora, třetí tropus, „skrze podobnost v jednom slovu zavřené přirovnání“ jest všech tropů nejčastější. Čtvrtým tropem, synekdochou, Gelenius míní to, „když z částky rozumí se všechna věc neb opáčně.“ V příkladech k tomu jest také tento: „Na smrt si měl veden býti, Catilina, z poručení purkmistra.“

Případnosti tropu Gelenius troje uvádí. Jedna, katachresis, jest užívání drsnaté, na příklad, řeknu-li místo „nahý meč“ „meč prázdný pošvy“. Hyperbole, druhá případnost, jest auktorovi „jakás smělost“, čímž se ovšem nikdo nedoví, co opravdu jest. Konečně allegoria vzniká, „když se tropů několik na jednom místě shrne“.

Odbýv tropy, vykládá o figurách. Figura jest „elocutio, kterouž řeči způsob od pravého a prostého užívání se proměňuje, protož jako tropové jsou v jednom slově, tak figura v spojení slov.“ Figury dělí, jak dosavad obyčejno, v slovné a větné; praví, „jiná figura jest dictionis, jiná sententiae.“ V oné „šetříme rozměření, opakování zvuků.“ Zvukem míní slovo. Rozeznává figur toho rázu devatero; první jest mu epiceuxis, „když se zvuk týž opakuje pojednou na též sentenci, na př. Vskříste ho, vskříste zase, jestliže můžete! (Z Cicerona.) Nezdarilá jest definice figury větové; jest to „figura,

¹⁾ V téměř rukopise musejním. IV. D. 54.

kteřáž všecku sentencii pohnutím jakýms myslí naplňuje.“ Liší čtvero druhů.

Druhý díl, druhá stránka rhetoriky Geleniovy jest pronuntiatio. To jest mu „ozdobné smýšlení, vymluvení.“ Má dvě stránky, vocem a gestum. Gestus (t. j. mimika) jest „jakás řeč těla.“ Ale návod k ušlechtilé pronunciaci odbývá auctor velmi povrchně, neobsahujef ani jednoho celého listu. Z něho toto na ukázkú: „Postava těla má vedle přirození býti vyzdvížena a zhůru patřící; . . . naproti tomu semotam se viklání a kejklování jest mrzuté; . . . obličej jest obrazem mysle, ¹⁾ oči jsou též mysle ukazovatelové; . . . levá ruka nemá nikdyž sama hnutí činiti.“ Na konci Rhetoriky Šimona Gelenia jest uvedena tabule, kterouž znázornilo se všecko rozdělení pojmů v rhetorice vyložených.

V posléz naskytuje se neodbytná otázka, bylo-li náboženství školním předmětem. Ačkoli již z XV. věku povědomy jsou katechismy, za nedostatku zpráv nelze dokázati, že by jim na školách bylo učeno. V školních řádech, jichž z XV. věku zachováno pramaloučko, není o vyučování tom ani zmínky, ovšem o pobožnostech v nich řeči dost, ale o katechismu ani o Písmě nic. To že zavedli do škol, protestanté němečtí sobě přičítají; Melancthon tvrdí, že u protivníků (t. j. katolíků) neprovozuje se katechese chlapců, a jiní auctorové z prvního hnutí protestantského oznamují, že ve svém mládí neslychali na školách výkladů katechetických. ²⁾

To tvrzení májž svou platnost, ale jen stran Německa. U nás v království a markrabství bylo jináče. O Husitech a Táborech jen tušíme, že snažili se rozdíl svého náboženství proti římským katolíkům vštěpovati již v mladistvé mysli dětské, k čemuž nejlépe posluhovala katechese mládeže buď v chrámě, buď ve škole, ale o českých bratřích to víme jistě, že měli k naučení své mládeže katechismy na léta dřív, než vzniklo německé protestantstvo. První katechismus bratrský vydal Lukáš kdys před rokem 1502. Knížka zove se „Otázky dětinské“ (na rozdíl Otázek zmužilých); zakládá se nejen na husitských tradicích, ale i na vzorech a formě starých katechismů české víry. ³⁾

Bratr Lukáš to byl, jenž uvedl výsledky náboženského odchýlného od Říma rozvoje v českobratrský útvar theologický. Takž podán mládeži bratrské první katechismus, k jehož zobecnění a rozšíření přičiňovalo mladé umění knihtlačitelské a zřízené tiskárny bratrské. Katechismus u bratří však měl širší poslání a úkol nežli církevní; dokud učil mimo kněze hospodář, katechismus byl knihou vychovávací, rodinnou, dětem nejmenším byl spolu slabikářem a čítankou; když zřízeny školy bratrské, a katechismy přibraly v sebe

¹⁾ Tento genitiv v brusech našich zapověděn.

²⁾ Kaemel. Gesch. d. Schulwes. 180.

³⁾ Monum. Germ. paed. IV. 95.

i klassické řeči, učilo se na katechismu i řečem vedle starodávné úlohy té, že katechismus, začínaje abecedou, učil děti první četbě, že přidávanými zákony mravními vychovával a svými písněmi duchovními, na konec přidávanými, byl soudruhem při zpěvu školním i chrámovém.

„Otázek dětinských“ nové vydání vyšlo r. 1522, a zároveň pro německé obce bratrské pořízen překlad. Vznikly časem v obojí řeči, české a německé, obšírné katechismy bratrské (něm. z r. 1554, česky po něm),¹⁾ ale jich forma katechetická pro délku odpovědi nehodila se dobře drobným žákům, i protož pořizovány z velkých katechismů „Summ y“, jež dožily se mnohých vydání a obohaceny byly souběžnými překlady až i ve třech řečech neb úhrnem v řečech čtyřech. Prostá česká „Summa katechismu“ z r. 1600, uveďši abecedu a slabikář, rozvádí obecné modlitby, Otčenáš, Věřím, Osmero blahoslavenství atd. v otázky a odpovědi. O večeri Páně, co jest, praví: Jest chléb a víno, od Krista ustanovené, aby bylo tělem a krví jeho, vydané vši církvi k společnému jedení a pití. Ke katechismu jsou přidány veršované Mravy.²⁾ Takových „Summ katechismu“ r. 1606 při popise dědictví Velešlavinského nalezlo se v krámě v Karolinum 724.³⁾

Trojazyčný katechismus jeden vydán latině, německy a česky v prvních časech XVII. věku s titulem *Christianae iuventutis instituendae Rudimenta*.⁴⁾ I při něm jest abeceda, slabikář, samohlásky, souhlásky, kombinace liter, vocabula monosyllaba, disyllaba; na konec modlitby a chrámové zpěvy; bezpochyby pro žáky vyšší třídy přidáno při latinském textu symbolum Athanasiovo a níkejské. V Bremách r. 1616 vyšla v čtyřech řečech při evangeliích a epistolách *Summa bratrská*, řecky, česky, německy a v latině s titulem: „*Summa catechismi in usum scholarum orthodoxarum unitatis fratrum in Bohemia et Moravia*.“ Matias Martinus knihu z rozkazu a nákladu bratrských představených výslovně upravil a určil školám.⁵⁾

Na soběslavské škole rožmberské, smí-li býti počítána ke školství bratrskému, bylo vyučování náboženství již hojně rozvinuté. V střední a vyšší třídě co den čtána hned po modlitbě kapitola z Biblí po česku nebo po německu, poněvadž tu byli žáci obojího jazyka. Žákům nejnižší třídy bylo vykládati katechismus, k němuž materie vybrána z české konfessí, zase buď po česku, buď po německu a později též latině; k tomu čtáno nedělní evangelium. S žáky nejvyšší třídy čísti se měly apoštolské listy po řecku a latinsku, též tak i česká konfesse, při níž měl učitel ukazovati, o který text

¹⁾ O bratrských katechismech obšírně Müller v *Monum. Germ. paed.* IV. Ball. D. Schulwes. d. böhm. Brüd. 53. Jireček v *Bes. Učit.* X. 1878. 25.

²⁾ Exempl. v Mus. Č. 37. F. 23.

³⁾ Arch. pražs. 1174. 220—228.

⁴⁾ Müller l. c. 338.

⁵⁾ Exempl. v Mus. Česk. 37. D. 13.

z Bibli opírají se jednotlivá místa v konfessi. Že confessio bohémica, zákům po řecku a latinsku podávaná, sloužiti musila mimo náboženství zároveň i oběma antickým jazykům, to zřejmo.

V městských školách, ať se náboženství jakožto předmět školního vyučování do nich dostalo teprv protestantstvím, či u nás dřív a jinak, kněz katechismu ve škole nikdež neučil. Kněz, což na něm bylo, učil v kostele kázáním a výklady evangelia; škola mu při žácích buď upravovala k lepšímu pochopení cestu, anebo, byl-li kněz jiného náboženství než učitel (což u nás v Čechách bývalo začasť), přispívala škola k náboženským zápasům neutěšeným.

V Němcích náboženství jakožto školský předmět v některé škole bylo nařizeno k systematickému vykládání, v jiné dělo se, ale bez systému, někde mu věnovali hodin víc, jinde jen jednou v týdnu, a všude musily články katechismu a nedělní evangelia a epistolý zároveň posluhovati cvičbě v latině, a kde to bylo možno, i v řečtině. Ani v řádě Sturmově není náboženství systematicky pořízeno. Katechese jest v dolejší škole jeho po německu, výš po latinsku, ve vyšších třídách chce, aby byla po řecku.¹⁾ A vše jen jednou v týdnu v neděli. Na vyšším stupni učeno u Sturma náboženství spíš v evangeliích a v epistolách.²⁾ Někde vpravovali žákům náboženské články již v nejnižší škole den co den, třeba že chlapi ještě neuměli čísti.³⁾ A hned latinsky se musili mu učit; teprv na stupních vyšších pak obmezovali katechesi a evangelium na jediný den v týdnu, všude se snažice jako u Sturma spojovati s náboženstvím učení latiny a řečtiny.

Nápodobně bývalo u nás v periodě protestantské. Zvykli si hned po abecedě učivati žáky katechismu na pamět. Kodiceill ve svém řádě 1586 nařizuje všem učitelům, správci i pomocníkům, aby žákům každého věku předkládalo se jádro učení křesťanského náboženství, jak obsaženo v konfessi, podané císaři Maxmilianovi II. od stavů podobojích.⁴⁾ A tím principem také jeho řád zdělán. Žáci dolejší učí se katechismu českému i latinskému; denně z něho mají psáti i odříkávati lekci, otázku, článek. Určitou hodinu píš epistolu nedělní na tabuli jazykem latinským, ve vyšších třídách i po řecku, též tak číní s evangelií; v neděli odříkávají kusy epistol a evangelií z paměti; kromě toho jsou povinni pozorovati dobře knězovo kázání a i o tom pak učitelům odříkávati, co si pamatovali.

Podle řádu vzorné školy latinské v universitě (klassi) z r. 1609 žáci měli na katechismu latinskočeském učit se slabikovati (jakó u bratří); na částkách z katechismu vykládána slovece latinská i obsah; na vyšším stupni odříkávati bylo z paměti kusy katechismu a evangelia nedělního, jež psáno v sobotu na tabuli. Evangelium

¹⁾ Kückelhahn. Joh. Sturm. 83. a nás.

²⁾ Paulsen. Gesch. d. geleh. Unterr. I. 287.

³⁾ Univ. knih. 25. H. 503. R. 1570. Řád vřatislavský.

⁴⁾ Řád Kodiceill. překl. Zoubkův. 21.

po řecku žákům předkládáno v poslední třídě.¹⁾ Náboženství tedy ve všech třídách jako u Kodiceila.

I v privátním pražském gymnasiu Huberově (1601) ve vyšších třídách nařízena byla katechese a čtení Zákona až po epistolu sv. Pavla ke Kolosenským.²⁾

Máme dvě zprávy, že překáželo se učiteli školy partikulárně, když chtěl v hodině náboženské proponovati něco vysoce theologického. V Slavkově kaplan udal r. 1590 u městského úřadu, že školní rektor diktuje list sv. Pavla k Římanům s poznámkami theologickými zevrubnými; i zakázáno mu to, prý aby raději učil filosofii a nabádal žáky k poesii a k skládání veršův.³⁾ V Praze byl od universitních mistrů r. 1613 volán k odpovídání malostranský správce školy mistr Daniel Basilius, proč v své škole pouští se s žáky do theologických kvestí, prý už to zakázáno správci Janu Chocholiovu od sv. Jiljí. Odvětil, že povzbuzen jest k tomu příčinou a příkladem. Příčinou tou, že totéž provozoval na škole boleslavské, když ji spravoval; kvestie jeho že jednají o náboženství pravém a obecném,⁴⁾ a tím že má oprávnění disputovati de theologicis; konečně příklad že má na mužích nejučenějších, a zvláště na rektoru školy bohemogermánské v Praze, kterýž svým žákům vykládá theologické věci.⁵⁾

Z katechismů cizích u nás připouštěn byl do škol Lutherův, a od polovice XVI. věku Chytraeův, jenž chválen bývá jakožto jasný, jednoduchý, bez polemiky a biblický. Vydán byl r. 1554 bez vědomosti Davida Chytraea.⁶⁾ Knihy Chytraeovy užíváno u nás ve vyšších třídách. Také katechismy lutherského náboženství mívají formu otázek a odpovědí. Záhy upravovali je u nás po česku. V nich výklady příkázání božích mívají prostranné místo, takže mravoučný ráz převládá. Žákům hledí se při tom vstřípiti význam reformace Lutherovy. I takto. Otázka: „Zdali Luterus skrze reformaci pravé křesťanství nenapravit?“ Odpověď: „Ovšem, poněvadž on z částky čisté pravé učení tak zjevně představil, z částky ty pouhé zevnitřní skutky papežské zavrhl a na pravé vzdělavatelné srdce a na jeho polepšení silně dotíral.“⁷⁾

¹⁾ Voigt. Acta litter. I. 325—330.

²⁾ Univ. knih. 45. A. 11.

³⁾ Horčička Die Lat. schul. Schlaggenwald. 11.

⁴⁾ Řekl latíně „catholica et orthodoxa“, ale přes to, že je to týž Basilius, jenž po bitvě bělohorské s velikým chvatem odložil své protestantství, nemyslíme, že slovem catholica mínil víru katolickou. Zvalitě protestanté své náboženství jistým smyslem také katolickým.

⁵⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 425. 426.

⁶⁾ David Chytraeus. Krabbe. 44. Význam jeho pro reformaci německ tamž. 45. Chvála jeho v Monum. Germ. paedag. I. LXXXVI. Chytraeus, žák Melancthonův, r. 1569 povolán od cis. Maxmiliána k zřízení evang. řádu v Rakousích. Umřel 1600.

⁷⁾ Z exempláře musejního č. 37. F. 25. (Bez titulu.)

Spracované luterské katechismy české a latinské u nás mají kolikrát vydání. Na skladě Jiřího Melantricha byly české katechismy a r. 1586 dvacet jich zapsáno u kniháře německého na Malé Straně v obchodě drobném.¹⁾ U impressora Jičínského r. 1572 shledali jsme katechismy s figurami;²⁾ v téže impressi u Jana Jičínského jinak Filoxena mladšího r. 1591 shledali jsme v inventáři 266 exemplářů katechismů velkých „s historiemi“, každý půl osmadvaceti archů držíci; kromě toho bylo na skladě katechismů malých českých na dva archy 150 kusů a latinskočeských na tři archy 160 kusův.³⁾ V Karolinum v krámě Veleoslavů při popise r. 1606 spočítáno katechismů latinských a českých 850, a kromě toho i hromada „tabulí náboženství křesťanského z r. 1585 ze skladu Jiřího Melantricha.“⁴⁾

Bylo tedy u nás, jakož z těchto kusů a nahodilých zpráv viděti, o školní katechismy postaráno hojně. Jeden z katechismů dala r. 1599 tisknouti sama universita; byl složen po rozumu české konfesse; měl titul *Summa doctrinae religionis*.⁵⁾

Když se k nám hojnější měrou i kalvinismus rozšířil, jsouce mu nakloněni, nejedni učitelé zaváděli katechismus falcký, jemuž bývá v pramenech jméno palatinatus. Mistři universitní, bojíce se katolíků vládních a mocných i arcibiskupa, zakazovali to. Když bylo r. 1602 několik záků malostranských udáním zrádného ševce dostalo se do vězení „Kuchařky“, což tehdejší těžké mistři měli sedění a těžkou radu. Mistr Bacháček přiznal se k velikému strachu. Právil: „Mám strach, aby z toho něco horšího se nepřítrefilo, nebo se čte katechismus palatinatus, a subunáči (katolíci) na nás svedou, že to s naším povolením; já o tom nevím, že se Calvinus nebo Ramus proponovati v školách měli.“ Potom hned mistři volali bakaláře od sv. Jiljí⁶⁾ do Karolina, a rektor Bystřický z Bochova káže mu, aby zanechav katechismu palatinatu „pro nebezpečenství“ raději repetoval katechismus Davidi Chytraei.⁷⁾ To byl tehda právě čas, kdy mocní páni katolíčtí, od jesuitů vychovaní, jali se protestanty české úředně tisknouti. Odtud tedy „nebezpečenství“ a strach.

Když stavové vymohli si svobodu víry evangelické, jednáno o nový katechismus školní. Zřízena redakce na to.⁸⁾ Ale byly neshody s bratřími. Dne 28. června 1610 předložen katechismus defensorům k schválení, ale neschválili ho; prý byl obšírný tak, že

¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 85.

²⁾ Tamž č. 1172. 110.

³⁾ Tamž č. 1173. 229.

⁴⁾ Tamž č. 1174. 220—228.

⁵⁾ Tomek. *Gesch. d. Univ.* 189.

⁶⁾ Tehda byl dle seznamu u Dvorského (Paměti 560) správcem Mart. Tychistes Bohdanečský.

⁷⁾ Arch. zensk. *Oeconom.* 17. 15. 22. Zákaz palatinatu čti též v Dvorského Pamětech č. 119.

⁸⁾ Winter. *Děje vys. škol.* 98.

nebyl ani jako katechismus; jen konfessí byla v něm rozvedena v otázky. Při tom jednání napomenuti jsou kněží, aby se nehádali a náviděli. Dne 3. července konečně přijat defensory katechismus, když byli bratři s protestantskými kněžími učinili smír.¹⁾ To však nezabránilo, aby r. 1612, když jednáno o katechismus v klassích při universitě, nepohádali se praeceptorové klassičtí o katechismus zase. Mistři rozhodli, aby byl žákům velikým i malým katechismus lutherský.²⁾ Dvě léta potom děkan fakulty filosofické mistr Kampanus vyčítá pražským učitelům, že na inspekci shledal, kterak učení katechetické podávají v rozličných školách rozmanitě a podle rozdílných knih.³⁾

R. 1619 za změněných poměrů, kdy Čechové měli krále z Falce, tiskem veřejně vyšel i obávaný katechismus palatinatus nebo heidelberský spracováním kněze Jakuba Akanthido-Mitisa a s titulem „Katechismus náboženství pravého“. Kniha jest věnována Vitovi Phagelovi Plseckému u sv. Jindřicha a jiným kalvinským kněžím. V předmluvě praví se, že tento heidelberský katechismus v Čechách, na Moravě a Slezsku v zvyklé užívání již dávno přišel. Katechismus ten rozdělen na neděle, a každou neděli v otázkách a odpovědích probírá se látka evangelická.

Do škol jesuitských časem uveden řád ten, že skoro ve všech třídách učeno náboženství v sobotu odpůldne; hodinu říkali žáci katechismus, půl hodiny vykládány částky nové.

Roku 1559 dán žákům do ruky katechismus, jež sepsal první vůdce a provinciál pražských jesuitů Petr Kanisius. Pro studium katolické theologie byl téhož autora katechismus veliký (*Summa doctrinae christianae*), jež vyšel tiskem dřív (roku 1554); z velikého katechismu pořízen školám menší a ten r. 1559 trojím jazykem (lat., němec., česky) vykládán a ukládán žákům.⁴⁾ Kanisiovy katechismy v jednom stu let dožily se skoro čtyř set vydání, byly překládány do rozmanitých jazyků, uvozovány do katolických škol všude.⁵⁾

Malý katechismus Kanisiův vydáván také po česku a to ještě v XVI. věku kolikrát. Vydání z r. 1584, jež se nám dostalo do rukou, má titul: „Malý katechismus nebo Summa pravé křesťanské katolické všeobecné víry.“ Je při té Summě hned

¹⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 223. Byl bezpochyby téhož způsobu, jako r. 1618 u Sessia vyšel katechismus s titulem „Summa religionis verae ex confessione boh. excerpta“.

²⁾ Arch. univ. A. 13. b. 154.

³⁾ Arch. zemsk. Acta rectorat. 4.

⁴⁾ Pražští jesuité roku 1581 posílají katechismus lat. boh. germ. ozlacený, u Dačického tištěný, darem Adamovi z Hradce: *Diarium collegii* OO. N. 22 bibl. Strahov.

⁵⁾ V polských školách r. 1612 nařízením synodu Krakovského měl být zaveden i feckolatinický Kanisius, ex quo sugant parvuli rationabile lac apostolicae doctrinae. Zabytki z dziejów. Muezkowski. CLII.

z předu kalendář, a přičiněny jsou modlitby. Katechism sám rozdělen v šestero kapitol, v nichž katechetickým způsobem rozloženo o dvanácti článcích víry, o naději, lásce, o svátostech, o ospravedlnění a o jistotě víry křesťanské.¹⁾ Nelze přití, že jest psán obratně a stručně. Známo, že tím také působil.

Tolik o předmětech a knihách.

Bibliotheky znamenitější při některých školách byly. Uvádíme za příklad chrudimskou, kteráž prý svůj začátek měla r. 1443 a časem vzrostla hojnými odkazy.²⁾ V Jáchymově zřízena knihovna r. 1540 prací a péčí správce Jana Mathesia. Byly v ní knihy latinské, řecké, hebrejské a j. většinou darem získané. Klíč od knihovny rada městská měla jeden, farář druhý, učitel třetí. Bylo to tedy uzavření tvrdé. Žáci prý do knihovny směli.³⁾ Začátek a základ knihovny ve Vodňanech učinil roku 1556 kšaftem svým povědomý kněz Havel Gelastus. Odkázal škole knihy, v nich řecké a římské klassiky, církevní otce; krásná vydání.⁴⁾ Nápodobně roku 1572 v Českém Dubě farář Vondřej, zámorný muž, odkázav statek manželce a dětem, poručil, aby knihy jeho všechny zůstaly záduší dubskému. Prý za ně ať konšelé dají 20 kop míš. na zvon nový.⁵⁾ Knih za dvacet kop slušný počátek.

Nad jiné školy hojnou knihovnu mělo gymnasium v Žatci. R. 1586 uvádějí se 23 kusy všelijakých knih klassických, mezi nimiž i vzácné prvotisky benátské (Valerius Maximus 1488, Terentius 1483, Lucanus 1498).⁶⁾ Z dárců bibliotheky žatecké nelze neuvésti Alžbětu Arpinku z Dorndorfu, kteráž r. 1619 pro památku svého manžela dala do školní knihovny knihy a nad to sto kop „na skoupení do též bibliotheky knih dobrých.“⁷⁾ Pražské škole malostranské r. 1579 kšaftem Václava Vřesovce z Vřesovic odkázána bibliotheka, ozdobená knihami „týměř předními nejstarších svatých církevních učitelův i jiných nezádních auktorův“; dárcce chtěl, aby se obral nebo vystavěl té knihovně bezpečný sklep před ohněm a vlhkostí, ustanovil o katalogu, o klíčích, zakázal, aby knih nikdo odtud neodnášel, nařídil roční visitaci, kterou podnikati měl městský úřad spolu s nápadníkem dědictví Vřesovského; na nedbu té visitaci uložil peněžitou pokutu, za niž bylo koupiti nové knihy do knihovny.⁸⁾ Jiný dárcce, Gabriel Svěchin z Paumberka, rada v appellacích, od-

¹⁾ Č. Museum č. 36. G. 14.

²⁾ Rybička. Č. Č. Mus. 1818. 93. R. 1521 odkazuje i sukcentor Strachota Bahno knihy škole a obci.

³⁾ Loesche. J. Mathesius. I. 322.

⁴⁾ Antl. Arch. Pam. XVI. 667. Schön. Gesch. Wodňan. Rukopis. Mus. 3. F. 32. 92.

⁵⁾ Kniha kšaftů města Dubu. F. 8. Výpis Nováčkův.

⁶⁾ Seznam od Ungara. Abhandl. d. böhm. Gesellsch. d. Wissensch. 1798. 3. B. 2 Ab. 206.

⁷⁾ Arch. zemsk. Knih. žatecká č. 1551. 218.

⁸⁾ Č. Č. Mus. 1896. 141.

kázal r. 1586 knihovnu svou pražské škole u sv. Petra.¹⁾ Vyskytuje se ještě tu a tam zpráva o bibliothece, ale bývají to knihovny spíš městské nežli školní. Mistr Mikuláš Konečný odkazuje r. 1616 takové knihovně v Jaroměři všecky své knihy, neboť pochybuje, že mnoho jest školních správců, kteří by knih sobě vypůjčovali a po větším vzdělání dychtili.²⁾

Tisk školních knih podroben byl censuře stejně jako jiný tisk. Přirozeně náležela censura knih školních učené vrchnosti školské, universitě, a to od jejího počátku. V XV. století strhli na sebe censurní dohled administrátorové obou náboženstev v Čechách, katolického a podobojích. Také vláda záhy v XVI. století brala si tiskové věci na péči aspoň udílením výsad a ochranou před patiskem. Sněm r. 1547 vyhověl snahám krále Ferdinanda po censuře vládní, ustanoviv, aby vedle administrátorů církevních byli ve sborě censorů úředníci královi. Který nakladatel po bouři politické, pro niž zrušeny všecky tiskárny, v nově obdržel ochrannou výsadu na své knihy nebo živnostenský monopol k impressi od Ferdinanda krále, hned při tom zavázán censurním nařízením.³⁾ Za příklad nám poslouží Jan Günther (Gunther), impressor moravský, svrchu leckde při knihách vzpomenutý. Tomu král r. 1549 v neděli po sv. Ondřeji dal milost, že smí tisknouti „knihy a traktáty, totiž to, co jest Janovi, biskupu olomouckému, posavad tiskl, minuci krakovské i s praktikami, školské neboližto latinské knihy, fabule poetivé, retoriky, kroniky“ — ale s vědomím biskupa olomouckého a hejtmana markrabství Moravského.⁴⁾

Týž den a rok obdržel pražský knihář Jan Kantor v Starém městě povolení, aby „almanach český s pranostikou, Donath exponovaný, vokabuláře latinské a české, synonyma lat. česká, preces lat. a české dítkám a žákům, potřebná colloquia vobecná, jedna i druhá, latinská i česká, což k učení Pražskému přináleží, až do vůle Naší (královny) imprimovati mohl“ — ale s censurou,⁵⁾ kteráž byla u konsistoře pražské i na Hradě u hejtmana. Taková též privilegia na tisk obdrželi také jiní impressorové, jejichž nelze tu v krátké jen zmínce uváděti. Jde nám jen o censuru knih v konsistoři a na Hradě pražském.

To jisto, že tiskaři nešli s každou knihou, kam kázáno, zvláště ne bratrští. Přiváženy knihy z jednotlivých zemí koruny České sem tam, donášeny knihy z Němec, a prodavač ani kupující neptal se po biskupské ani po vládní censuře. Na to se král hněval. R. 1549 vydal patent, v němž čteme, že někteří davše v Němcích i v Mo-

¹⁾ Calendarium benefic. Academ. Prag. Mus. 49. G. 3.

²⁾ Knapp. Jaroměř. 73.

³⁾ Kadlec. Počátek práva autorského. Č. Č. Mus. 1893. 113. 566. Menčík o censuře ve Věstn. Spol. nauk. 1888. 85 a násl.

⁴⁾ Archiv místodržitel. v Praze. Missiv. č. 35. Fol. 239.

⁵⁾ Tamž. 240.

ravě knihy tisknouti, do Prahy je vozí, prodávají a tím jeho zá-povědi přestupují; král tedy poroučí administrátorům obou konsistoří (pod obojí i katolické) a hejtmanu Hradu pražského, aby na to měli zření a „ve všech bibliothekách i na jiných všech místech každého času aby přehledávati dali“, a kdežby se jakéžkoli knihy bez povolení králova prodávaly, aby je hned brali a do komory do-dávali.¹⁾

Náboženským zápasem vznikl a přitůžil se spor o censuru vládní a církevní; není tu místa líciti boj ten. Připomínáme jen, že za vlády Rudolfovy nuncius papežský Placentius r. 1579 chtěl v Če-chách mimo jiné i censuru knih dostati pod moc katolickou návrhem, aby devět bylo „assistentů“, z nichž tři by jmenoval papež, tři král, a tři aby byli voleni od stavů českých z obojího náboženství; ti aby na školy měli pozor, aby v knihách mírnost a střídmost byla zachována, podle pochopení mládeže; také aby byly předkládány takové knihy, kteréžby netoliko v náboženství vyučování, ale i v mravích a politických věcech zvedení v sobě obsahovaly.²⁾

Toho návrhu však nebylo lze provésti pro sílu protestantské opposice. Ale arcibiskupové pražští hned po obnově arcibiskupství Antonínem Brusem z Mohelnice o censuru snažili se mocně a čím dál tuzeji. Synod pražské arcidiecese roku 1605 sestavil zásady velmi přísné censury; chtěl, aby všickni tiskaři a knihaři byli u arcibiskupa zapsáni, a bez oficiálního ohledání aby nic nevyšlo tiskem; kdo prodávají knihy, ať jich seznam prve dají arcibiskupu, a faráři ať nenadále visitují kniháře.³⁾

Když stavové protestantští dobyli svobody svého náboženství, r. 1609 sněm ustanovil o impressích, aby každá strana volně užívala tisku, jenom aby netiskly nic proti sobě na vzájem, a censuru knih katolických aby měla císařova vláda s arcibiskupem, censuru knih nekatolických defensorové. Jest známo, kterak nesvobodně vedli si roku 1610 defensorové, když správce školy slanské, mistr Jakub Krupský překládaje Plutarcha De puerorum institutione položil za latinské slovo amatores puerorum po česku „samecoložníky“. Málo mu platno, že knihu přeloženou připsal a věnoval defensorům, a že sám rektor universitní spis Krupského praesentoval pánům v plném jich shromáždění. Rozhněvali se, odsoudili spis na upálení a pře-kladatele do vězení. Václav Budovec — a toho pokládáme všech bratrských a protestantských defensorů za nejbystřejšího, nejvzděla-nějšího — mínil v hněvě svém, že i překladatel hodeu jest upálení!⁴⁾

Cena knih školních nebyla po našem soudě malá. Ani papír sám o sobě — mimo knihy nejdůležitější to částka školských potřeb —

¹⁾ Den sv. Lucie 1549. Archiv místodržitel. Missiv. č. 35. 240.

²⁾ Sněmy V. 696

³⁾ Tisk v mus. 45. D. 18.

⁴⁾ Obšírně o tom Winter. Děj vys. škol. 95. Něco i ve Dvorského Pa-mětech č. 675.

nebyl právě laciný. Rys německého papíru (t. j. 20 knih) byl roku 1503 po 19 groších pražských; italský placen v Krakově téhož času po 2 zlatých rys.¹⁾ Pražský papírník Frey vozil koncem XVI. věku odtud do Lipska rys papíru po 40/bílých groších, knihu (t. j. 24 archy) prodával po 2 bílých.²⁾ V Nymburce, v Náchodě ten čas byl rys po 45 groších bíl.;³⁾ ale v Prachaticích koupěn roku 1598 rys papíru „s vorlem“ za kopu míšeňskou;⁴⁾ v Bělé⁵⁾ r. 1578 stejně tak (jako korec pšenice tamž). Hradčanští dali r. 1601 za rys kopu a 20 grošů,⁶⁾ Turnovští r. 1606 za knihu papíru platili 3 groše.⁷⁾

Byl tedy na hraně XVI. a XVII. věku arch papíru průměrem po jednom penízi, kniha papíru rovnala se tenkrát ceně kuřete, nebo třem librám chleba; osm knih papíru rovnalo se ceně krmené husy (ta za 16 grošů); v Třebechovicích koupili roku 1597 papíru 24 archy (knihu) za 2 groše a sáh dříví za 13 grošův. Ať vezmeme k přirovnání ceny tehdejší jakékoli, vždy shledáváme, že papír byl proti dnešku drabá věc. A tištěné knihy školní také tak. Nelze se tu rozepsati o cenách knih školních; stačíž něco za ukázkou.

V Ronově byla v XVI. věku Elementa latinská za 6 grošů.⁸⁾ V Lounech kdys koupěn od Adama Hoška Pelhřimovského slovník latinský Veleslavínův (r. 1579) za stříelnou pušku (quod vulgo bombardata vocatur) s přídavkem ještě tří grošů. Takž stojí psáno na desce klášterského exempláře v Ročově s prosbou zbožnou, aby Bůh tu koupi na prospěch mládeže studující požehnal. V pražském jednom inventáři z roku 1591⁹⁾ jest v hromadě „pošacovaných“ (tedy již obstarožných) knih oceněn Thesaurus verborum linguae lat. za 20 grošů, Copia Perottiho dvénásob, Flores poetarum za 15 grošů; nějaká grammatika latinská za 12 gr., řecká Leonhardova za 8 gr., řecká syntax Fabricii 15 groši; též tolik groši oceněna mluvnice Theodori Gazae; De copia verborum Erasmo za 4 groše. Nějakou Dialektiku oceňují v tom inventáři 12 groši; Aristotelovu Ethiku 10 groši; jeho De re poetica 20 groši; z klasiků k četbě oceněn Plutarch 6 groši, Herodotova kniha devátá 6 groši, Ovid (16⁰) 18 groši, Horác a Hesiod po šesti gr., Vergil 12 gr., Ciceronovy řeči všechny čtyřmi kopami; devět svazků Ciceronových děl oceněno dvěma kopami, Euripidových 18 tragoedií za 20 grošů; Liviovy historie za kopu, Valerius Maximus za 15 gr.; latinský překlad Euripida též za tolik, Sophoklových sedm kusů za 10 grošů.

¹⁾ Pavinského Mlode lata Zygmunta Starego. 251.

²⁾ Arch. pražsk. č. 1061. 3 J. R. 1592.

³⁾ A ne míšeňských. Hraše. Náchod. 233.

⁴⁾ Arch. musej. Vydání prachatic. 1598.

⁵⁾ Umlauf. Bělá. Rukop. mus.

⁶⁾ Arch. pražs. č. 123. Vydání měst. Hradč.

⁷⁾ Purkmistr. počet v arch. turnov.

⁸⁾ Z knihy sirotčí tamější vyps. Čermák.

⁹⁾ Arch. pražs. č. 1213. 27. 28. 30.

K mathematice Sphaera v tom inventáři počacována 15 groši, a dva díly Sleidani De statu religionis dvénásob; konečně latinská bible v kvartovém vydání klade se tu v 24 groších.¹⁾

V jiném pohrobném statečku pražském r. 1597 oceněna fysika Burlaci za jeden rýnský zlatý, Thesaurus Losii též za tolik, slovník Gesnerův za půl třetího zlatého; grammatika Lascaris Byzantini za 80 krejcarů čili za půl zlatého (krejcar = 6 malých peněz).²⁾

Také prosté vázaní knih školních při tehdejší důkladnosti nebylo lacino. V oučtech jindřichohradeckých platí ke konci XVI. věku od vazby malého katechismu 6 grošů — as tolik, co stála knížka sama.³⁾ Od vázaní slovníka Veleslavinova (z r. 1579) placeno r. 1599 20 grošů míšeňských, ovšem za ten peníz jest vazba (musejního exempláře v Praze) pěkná bílou tlačenou koží; obyčejný studentík nemusil mít tak pěknou.

Počítejme, kdyby žák nejvyšší třídy podle řádu Kodícillova byl poslušně koupil všechny knihy, jichž předmět té nejvyšší třídy nařizován, kolik by za ně byl dal peněz. Kodicill udává 17 knih, a přidáme-li k tomu řeckou grammatiku, o níž se v řadě nemluví, bude jich 18. Ceny knih budeme se dohadovati dle hořejšího počacování. Po 12 groších bēfeme: Grammatiku latinskou, dialektiku, rhetoriku; po 15 groších: Sphaeru, Musiku, Flores a řeckou mluvnicí; po 10 groších: Fysiku, ethiku, Isokrata, Lykurga, po 20 groších: Katechismus velký a Lukianovy dialogy, Lupáče i se Slejdánem počítáme lacino za 30 grošů; historické tabule hādáme za 6 grošů; čtvero řečí Ciceronových, De officiis a listy (což vše předpisuje Kodicill) klademe za 1 kopu a konečně nějakou latinskou bibli ceníme pouze 24 groši. Úbrnem bylo by vydati za knihy z poslední třídy Kodícillovy 4 kopy 56 grošů, nebo chyba 4 grošů celých pět kop. A pět kop je dost peněz! Za ty bylo dle sněmu r. 1570⁴⁾ pět strychů žita, a stála-li nejlepšího masa hovězího libra 11 peněz, tož koupil za ony peníze 188 liber masa.

Proti tomuto nejistému počítání ať se namítne cokoli, to pravdou zbude, že knihy byly drahá věc, a z toho důsledek, že vždy některá část žáků (mendici asi většinou) byli bez nich.⁵⁾ A to byla

¹⁾ Z téhož inventáře poznamenal jsem si pro přirovnanou, že bílé botky s mosaznými přeskami počacovány 20 groši; černé boty mazané s přeskami železnými 10 groši.

²⁾ Arch. praž. č. 1173. 385. č. 1174. 24.

³⁾ Tischer vypsál. V sbírce jeho str. 116: Vrchnost dává do kolleje jesuits. 15 katech. vázati. Dle týchž oučtů platí se r. 1581 od vazby planetní knihy 8 groše 6 denárů. Str. 37.

⁴⁾ Sněmy III. 464. Kdo by chtěl počítati stříbrem, věz, že roku 1599 spuštěna hřivna stříbra za 14 kop mš. (Kn. vinařsk. č. 9. 192.)

⁵⁾ Přes to správný může býti soud J. Jirečkův, že spotřeba knih bývala značna. Soudí to z toho, že tiskaři velmi se snažili o privilegium k tlačením školních knih. Věst. učitel. X. 3.

zajisté závada dobrému učení.¹⁾ Jesuité na svých školách do této vady neupadli snadno; oni svým chudým žákům peníze na knihy u bohatých příznivců svých vyprošovali a nikterak nedovolovali, aby hoch ve škole sedal bez knížek. Jeť zajisté významno, stojí-li v jesuitském školním řádě (Ratio, 1599), aby praefekt gymnasia, když se byl před počátkem roku poradil o knihách, zavčas pojednal s knihkupcem, by jich měl na skladě dostatek.²⁾

¹⁾ Praeparatio pueritiae z r. 1606 (tisk u Veleslavínových dědiců, museum 27. E. 16) varuje:

„Vemte papír, knihy vemte,
Černidlo k tomu přidejte,
Peť i potřeby jiná,
Bez nich učit je nemožná.“

²⁾ Monum. Germ. paed. V. 361.

II.

Třídy a školní řády.

Předměty učebné, o nichž v předešlé kapitole řeč, byly rozměrem tu větším tu menším vpravovány do školních řádů. Proto byla nestejnost v tom, že školy samy byly nestejny, jakž o tom stručně vyloženo již v první kapitole této knihy.

V partikulárném školství XVI. věku lze bezpečně a jasně pozpoyati troji oddíl. Je to oddíl element (slabikovati, čísti, psáti); oddíl latinské grammatiky, oddíl humanitního studia. Onen prvý oddíl mohl býti při partikulárné škole, ale nemusil. Mohl býti o sobě jakožto škola dětská, dětinská. O tento nejnižší oddíl školský nestáli zvlášť jesuité; ti přenechávali rádi první s dítětem práci někomu jinému a sami začínali nejraději od grammatiky, když byly první cestičky do mysli chlapecké již upraveny. Také *gymnasium* soběslavské, ať bylo bratrské nebo protestantské, nemělo podle *úmyslu* zakladatelových přijímati abecedářů; ty ať si v elementech *raděla* škola městská. Naproti tomu zase Melanchton,¹⁾ a s ním většina u nás, nepokládali samostatnost školy dětinské vedle školy latinské za nutnou. Nechť prý městská škola latinská sama učí od elementův.

Oddíly svrchu pravené dávaly ráz a význam škole; na nich zakládalo se, zvát-li školu minor, mediocris či superior nebo gymnasium (viz str. 24 a násled. v této knize). Každý oddíl dělil se v stupně, v houfy, v klassi. Nějaké stupňové rozdíly nebo klassi bývaly ve školách bezpochyby od nejprvnějších dob, neboť to zřízení přirozené. Století humanistů, století XVI. prý to rozdělení v klassi provedlo zevrubněji, přesněji, nežli bývalo.²⁾ Ty houfy, stupně, klassi nejsou roční kursy; přesvědčíme se doleji leckde, že to spíš mohou býti půlroční (ba ještě kratší) běhy, ale při neschop-

¹⁾ Monum. Germ. paedag. VII. 423.

²⁾ Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. 20. 331.

nosti žákově mohou býti i kolikoroční. Na žákovi to bylo. Veleslavín definuje třídu školní dle knih; třída jsou mu „žáci, kteří jedno-
stejných knih užívají“;¹⁾ když byl žák s knihou hotov, postoupil, ať bylo kdy bylo.

Klassi se dělily v poddily, v ordines, a ty zas, kde bylo hojně žactva, v decuriones, kteréž drobení odůvodňovalo se tím, že všickni žáci nepřicházejí se stejnými vědomostmi do téže třídy.²⁾ Vše se řídilo a měnilo podle žactva do školy příslého a přicházejícího. To drobné rozdělení badatele o starodávném školství svádí začasť k tomu, že berou ordo ba i dekuriu za třídu, a tu, než se nadáš, vypočítá se ti, že některá škola, jeden, dva pokoje mající, držela v sobě 6, 8 až 10 tříd, a ony jsou to zatím tři, čtyři třídy o několika dekuriích.

V německých řádech někdy k zmatkům přispívá nestálost jmen, jimiž se oddíly označují. Čteme-li na příklad v řádě vratislavském z r. 1570,³⁾ že gymnasium má pět ordines, každá ordo pět klassi a „poněvadž bohudík klassi denně se množí, má každá ještě pět appendices“ (přívěsků), tomu ještě nejsnáze a nejlépe porozumíme, obrátíme-li jména, položíme místo ordo třídu nebo gradus, stupeň. Pak to vypadá tak, že gymnasium vratislavské r. 1570 mělo patero tříd, každou o pěti odděleních (ordines) dle žákovské dospělosti, a ta oddělení měla v sobě po pěti dekuriích. V naumburském školním zřízení z r. 1610⁴⁾ bývá lavice jmenována jakožto klassi týmž rozumem jako jinde ordo.

I protož vari, aby věc brána byla nějak velikolepě, čteme-li, že někde měli hromadu klassi; věru všecka ta oddělení i poddělení mohla se zahrnovati několika lavicemi. Zvláště to patrné v jenském řádě z r. 1573,⁵⁾ v něm platí zřejmě lavice za ordo. Čtemeť, že první nejnižší třída má v sobě trojí ordo; první jsou abecedarii, ti sedají v jedné škamně; když umějí abecedu, předsednou do sousední škamny (in vicinum scamnum), aby doučili se; třetí ordo v též třídě jsou syllabicanos; ti sedají také zvlášť v škamně. Sešlo-li se pak dětí mnoho, přibírány lavice a zřízeny v témž řádě a stupínku dekurie.

I protož, připomínají-li se u nás v které škole abecedáři,⁶⁾ literisté, syllabikanti, donatisté, deklinisté nebo grammatici: to nemíní se patero klassi, ba, když se pochopí, že abecedáři a literisté jednou jsou, neznačí ostatních čtvero jmen čtvero tříd nebo klassi: jistě byli abecedáři první ordo, syllabikanti druhé ordo, snad donatisté třetí ordo téže klassi jedné, první a nejnižší; deklinisté, kteří zabývali se

¹⁾ Silva quadrilinguis.

²⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordng. I. 73. 78.

³⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordnung. I. 184.

⁴⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordn. II.

⁵⁾ Ratio administr. scholas. Exemp. v univ. knih.

⁶⁾ Veleslavín v Silvě quadril. abecedární pachole = tyro ludi literarii.

grammatikou latinskou, byli *classis* druhá. A víc v té škole *classis* nebylo, i kdybys vyňal *donatisty*, čímž se míní začátečníci v latině, z třídy první, neboť pak bys je musil vpraviti do třídy druhé jakožto nižší *ordo* k *deklinistům*.

Že *svrchupsaná* první jména značí jen částky téže jediné třídy, jen *ordines* nebo *lavice*, o tom jasně položeno v knize horšovotýnské roku 1575. Tu dělí se „*pacholata* první *classis*“ v *syllabikanty*, v žáčky *minores* a *maiores*; všecko v jednom boufě.¹⁾ Byla li ve Slavkově některý čas *prima*, *secunda*, *tertia*, *quarta*, *lectionarii* a *elementarii*: to nebylo šest tříd, jak se udává,²⁾ to jich jen pět, neboť nížší a slabikáři jsou *ordines* téže třídy.

Jsou-li třídy nebo žáci pojmenováni ciframi, jako na př. čteš-li, že v Domažlicích jest r. 1605 nadace na vychování *primánů*, *sekundánů* a *terciánů*, to neklamáš se, že jsou tu míněny tři třídy rozdílné; dle počtu *stipendistů* poznáš i, že v Domažlicích kladou *primu* jakožto třídu nejvyšší, *terci* za nejnižší, ale tají numerální pojmenování tříd v sobě zase jiný úraz: nevyzkoumáš, kolik v něm z oněch tří základních učebných oddílů; nevyzvíš, jsou-li v *terci* *abecedáři* či už *grammatisté*, jsou-li v *primě* *humanisté*, neboť *grammatika* mohla se rozprostřiti do kolika tříd.

Jasná a dosti obyčejná pojmenování v Němcích byla: *elementarii* (neb *abecedarii*), *donatisté*, *grammatici*, *poetastr* (nebo *metrici*), *dialectici* (nebo také *historici*). Vyčteš z těch jmen, že *elementarii* učí se čísti, *donatisté* že dostávají do ruky první vzorce z *mluvničky* *Donatovy*, *grammatici* že cvičí se v *mluvnici* až do konce, *metrici* že již robí verše a tudíž svou třídou dosahují do *humanistického* oddělení, a konečně *dialectici* že učí se *logice* a jsou již jako nějakí *filosofové*. Jen v tom bude rozpak, nejsou-li *elementarii* a *donatisté* třída jediná o dvou řadách (*ordines*), tak že by v *hořejších* jménech zahrnuto bylo *gymnasium* buď o čtyřech anebo pěti třídách.

Méně jasně mluví jména školy v *Beyrentě*, když se uvádějí *prima*, *secunda*, *temporales*, *casuales*. Vyrozumíváš sic, že žáci *temporales* učili se latinskému časování, žáci *casuales* skloňování, ale kolik tříd je to úhrnem, a kam až v učení dosahuje *prima*, toho neviděti.³⁾

Nejstaršího typu městské školy latinské u nás jako všude v střední a západní Evropě jsou *trojtřídné*.⁴⁾ V XV. věku ani

¹⁾ Kn. horšovotýn. 26.

²⁾ To tvrdí z neporozumění *Horčička* v *Die Lateinsch. in Schlaggenwald*. 7.

³⁾ *Kaemel. Gesch. d. Schulwes.* 185. bře ta jména za 4 třídy, o tom bylo by lze hádati se. Uvádí-li na téže stránce, že v *Cvikově* (*Zvíkov*) roku 1504 byly čtyři „*classes*“: *bursales*, *logici*, *grammatici*, *parvuli*, to se jistě mylí; *bursales* nejsou třída; to mohou býti žáci ze všech tříd bydlí-li v *burse*.

⁴⁾ *Kaemel l. c.* 185. *Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr.* I. 21. 147.

norimberská škola městská neměla víc. Na prvním stupni byli žáčkové se slabikářem (*tabulistae*), v druhé třídě byli donatisté, a na třetím stupni byli alexandristé, žáci to, kteří již pilně se musili oháněti grammatikou Alexandra de Villa Dei; těm podávána také logika.

Typus trojtřídní Melanchton v XVI. století do svého plánu přijal; odtud správně zovou se školy toho typu triviální. Klassí zové „*haufen*“. Do prvního houfu příslušejí čtenáři i donatisté. V druhém houfu jsou grammatikové, v třetím humanisté aspoň tím rozumem, že dělají verše. Je patrné, že tyto třídy tři nejsou roční běhy. To může býti na léta, než se syllabista naučí dělati latinský verš. Také patrné, že v třídě mohlo býti řad a rozdílů po libosti.

Tři třídy na latinské škole býval vůbec minimální počet. Vyskytuje se u nás ten počet hned, jak poprvé si ho městské prameny všimnou, a hovoří o něm ještě roku 1586 Kodiceil v řadě svém obecném.¹⁾

Jemnějším dělením, jež humanisté podnikli v první půli XVI. věku, vyskytují se školy latinské šestitřídní (*Trocendorfius* 1531) i osmitřídní. Z těch je škola Sturmová v Štrassburce. Nebylo ani tak nesehnáno z typu trojtřídních navrhnouti typus osmitřídních: některé ordines proměnily se v klassí. Ale osmitřídní školy byly vzácné; jakmile se školství v Němcích pospolu s reformací poněkud ustálilo, kde mohli si školu vyšší poříditi, všude převládá typus školy pětítřídní, jejíž vzor sobě vypůjčili také jesuité.

U nás všudecky slavnější školy městské byly o pěti třídách. V pražských městech nejvyšším pátým třídám těch gymnasií na překážce byla zvlášť na hraně XVI. a XVII. věku universita, závodící s jesuity. Ona totiž s úsilím, čím dál horlivějším, žádala od správců školních, aby nejvyšší studenty své poslali do universitních přednášek; tu aby poslouchali to, co měli slyšati doma. Universitě šlo zajisté o větší počet studentstva, jehož měla bez žáků farních škol málo. Co se jen mistři universitní nanutili! Posílejte žáky schopné, vzkazovali, „*ad lectiones*“, aby nebyly auditoře prázdní!²⁾ A což s tím svízel byla stran disciplíny, dohledu; žák z farské školy místo do přednášky v universitu, raději šel za školu, nebo z auditoře utíkal, kdy se mu hodilo. Kurníkem se neustále hrozilo za takovou nedbu a nevážnost.³⁾

Z jednání o reformaci universitní r. 1612 vysvitá zřejmý, kterak universitě na tom záleželo, aby zrostlým žákům latinským universita posluhovala za nejvyšší třídu humanitní. Mistři žádají faráře, aby nikterak nepřekáželi žákům choditi *ad publicas lectiones*, a učitelům ukládají, aby knížky vracejících se žáků z přednášek universitních

¹⁾ Řád Kodiceilův. Překlad Zoubkův. 21. V originálu str. 67. (mus. 49. C. 11.).

²⁾ Arch. univ. A. 14. b. 128.

³⁾ Tamž. 10. R. 1620.

prohlíželi na poznanou, netoulal-li se který, a kromě toho aby ty žáky, kteří nejsou v logice a rhetorice vycvičeni, připravovali a cvičili, a zase naopak s těmi, kteří chodí do lekcí universitních, aby doma provozovali umění triviální, zvlášť aby je vedli k poesii a k slohu.¹⁾

Kdybychom netušili, že oni zrostlí žáci drželi se farní školy jen pro snadnější výživu, nemohli bychom se nediviti, proč nenechali farní školy zhola a nedali se v počet akademiků, jako to v Němcích dělali; neboť i tam škola humanitní podávala to, co fakulta artistů na universitě, práce a učení tedy stejno, jenom že universi dala za to grad, a škola humanitní nic. Proto se v Němcích gymnasiím vedle university nedařilo.²⁾ Praktičtí jesuité v těch kolejiích, kde měli gymnasium pospolu s universitou, nikoho za oněch dob do tříd nejvyšší (rhetoriky) nenutili, jen to bylo jim pravidlem, kdo příliš nezralý dítě, aby nebyl vpuštěn do filosofie universitní.³⁾

Jesuitům typ školský naznačen byl již v konstitucích Ignaciových. Měly to býti tři klassi grammatikálné a dvě humanitní. Tedy typ pěti klassí. Tento základný typ pěti tříd zachován potom i v definitivním školním řádě jezuitském z r. 1599. Ale v praxi jesuité před tím rokem i po něm podle okolností připouštěli tytéž nestálé formy, jako byly na protestantských školách. R. 1586 bylo jezuitským rektorům výslovně dovoleno, kde toho potřeba, aby rozdělovali každou klassi ve dvě, v klassi inferior a v klassi superior. Toť jsou patrně podřadí, ordines, jež připouštěl školní řád jezuitský definitivní (Ratio 1599) potom vždy. Řečená Ratio připouštěla i to, že naopak bude méně tříd v gymnasii nežli pět; pro tu případnost nařizovala, trvaje vždy na pěti oněch stupních svrchu uvedených v prvotním typu škol jezuitských, aby tu, kde je méně tříd než pět, rozděly kursy ve dvě. Znajíce podstatu školského dělení, řekli bychom, že z ordo státi se měla klassi. Kde prý by na příklad při čtyřech klassích měla scházeti rhetorika, ať neschází, a třetí grammatická klassi ať se rozdělí ve dvě; bude pět⁴⁾

V jezuitském školství latinském na léta pevného nic nebylo co do klassí. Když jesuité přišli do Prahy, oznámili r. 1556 veřejným programem o svém učení školuům, že mistr Sylvius a jiní praeceptorové budou pečovat, aby žáci učili se z klassických auktorů, z Cicérona, z obojí mluvnické Despanterovy, ale stran tříd gymnasijských mínili, že na ten čas není lze o rozdělení klassí nic ustanoviti.⁵⁾ Tomu rozuměti tak: ustanovíme klassi a ordines, až kolik a jací žáci přijdou. A na nejistém zůstalo, počet a druh klassí se

¹⁾ Arch. univ. č. A. 17. VI. 374 375. 376.

²⁾ Monum. Germ. paed. VII. 435.

³⁾ Monum. Germ. paed. V. 272.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. V. 256. 357. Stejně v „Regulae Soc. Jos. et Ratio human. studior.“ z r. 1726 v univ. knih. sign. 46. D. 134. 66. 70.

⁵⁾ Bibl. Lobkovic. v Praze. Rukop. Collectanea Bydžovského. 115. Monum. Germ. paed. II. 151.

mění. R. 1559 otevřeli rhetoriku; byl k ní učitel, byl do ní některý žák; dvě léta potom vedle Ludvíka Flandera, jenž učil v rhetorice, všecko gymnasium vyučovali pouze tři magistrové.¹⁾ Mělo tedy podle obyčejného počítání 4 třídy. A již r. 1565 jest na gymnasiu rhetorika, třída poesie a čtyři třídy grammatické. Tím způsobem proměny dějí se dál.

V Olomouci r. 1566 začali se čtyřmi třídami; byla to elementárka, dvě grammatické třídy a jedna humanitní; rok potom přibyla druhá humanitní, rhetorika, a bylo pět tříd; později zřídili šestou, patrně kdes mezi grammatickými.²⁾

V pojmenování tříd až do vydání Rationis také nic pevného. V pražských pramenech XVI. věku objevují se rozmanitá i hojná jména tříd: principia, classis etymologiae, syntax, classis politioris literaturae, classis humanioris literaturae, poesis, rhetorica, logica, fysica.³⁾ Tedy 11 jmen třídám. Z pozdějších jmen, když byla zobyčejněla, pozná se snadno, které třídy jsou míněny rozmanitými jmény svrchupsanými. Když se bylo definitivním řádem školským u jesuitů vše upevnilo, dělila se studia inferiora nebo gymnasia v třídy, jimž jména: infima nebo parva (rozuměj grammatica); to byla třída nejnížší; principia nebo grammatica, také secunda, byla třída druhá; třetí říkali classis syntaxeos nebo také jen tertia nebo i suprema grammatica. Těmi třemi třídami vykonáno grammatické studium. Dvě třídy humanitního studia mívaly, jak již svrchu dotčeno, jméno humanitas nebo poesis a rhetorica. Jsou to jména, která přetrvala věky a ve francouzském školství dosud platí.

Stalo se zvolna zvykem, že jen třídu prvou nejnížší rozdělovali, a to ve dvě samostatné třídy, z nichž nižší byla classis rudimentorum nebo pouze parva; druhá classis principiorum. Pak ovšem následující dvě grammatické třídy postoupily na třetí a čtvrtou. Takové gymnasium šestitřídní bylo od XVII. věku obyčejno. Při tomto pětitřídním nebo šestitřídním způsobě latinské školy jesuité předpokládali, že žáčkové, do parvy přicházející, umějí čísti a psát. Byli-li jesuité okolnostmi nuceni při gymnasiu učiti čtení a psaní, přidali žáčky začátečníky k parvě jakožto podřadí (ordo) stejně jako bylo v protestantských školách partikulárných, anebo nařídili novou klassi přípravnou (elementárku), v které mohl učiti pod jich dozorem kdokoli. Pak ovšem mohlo míti jich gymnasium úhrnem i sedm tříd.⁴⁾

¹⁾ Rukop. univ. knih. 1. A. 61.

²⁾ Müller. Olmütz. 120. 122.

³⁾ Arch. univ. Rukop. XIX.

⁴⁾ Takž stejně potom u piaristův. V Litomyšli měli v XVII. věku 1. rhetoriku, 2. poesis, 3. syntax, 4. grammatiku, 5. principii, 6. parvu major, 7. parvu minor. Tato byla ona příprava, z které učiněno v školním řáde r. 1662 dvě oddělení schola legendi a schola scribendi. Zajímavě, že piaristé tu mívali při gymnasiu školu arithmetickou, kde se učilo počtům a slohu. Byla to jakás odborná škola (snad obchodní), do níž chodili asi negymnasisté. Viz a srovn. Štěpánka Děj. gymn. v Litomyšli 1894. 16. 21. 27

Třídy jesuitské jen zvolným zvykem ustalovaly se v roční běhy, vždyť i Ratio dovoluje, aby pokročilí žáci v druhém semestru mohli stoupati o třídu výše.¹⁾

Že svrchuřečené ordines protestantských a jesuitských škol nebyly místnostmi od sebe odděleny, to čtoucí postřehl a pochopil, ale podle nynějších pokročilých poměrů dosti nesnadno se chápe, že ani klassi nemívaly svých zvláštních síní. Svrchu v kapitole o školním domě vyloženo, že u nás jako jinde²⁾ byly školy o jediném auditorium, a byly-li dvě posluchárny, to byla škola z větších a z největších. Bývalé škole latinské nezbyvalo, než několik tříd vpravovati do jediné síně, takže chtěj nechtěj klesly klassi v ordines, podle lavic počítané a skládané. Tomu již škola XV. století byla zvyklá, že troje oddělení chlapců nestejně vzdělaných sedalo v jedné siní.³⁾ A když školy se humanismem rozvinuly, shledáváme r. 1559 u veliké škole štutgartské, že jen dvě nejvyšší třídy humanistické mají svůj pokoj, grammatické třídy všechny musí pospolu býti v pokoji jiném jediném. Ale prý sedali žáci různě, aby si nepřekáželi.⁴⁾ Za to jinde zase naopak snadněji byly horní třídy stahovány, poněvadž mívaly žactva málo. I opatrní jesuité přihlíželi ve svých kongregacích i školních řádech⁵⁾ k skutečnosti či aspoň k možnosti, že dvě třídy musí pospolu vyučovány býti v jedné místnosti.

Z těch poměrů školských, v Evropě všude stejných, plyne dvojná možná a vždy obtížná situace, že totiž v jediné místnosti zároveň učí dva a snad i tři učitelé, nebo na druhou stranu, že jediný učitel v téže siní musí trmáceti se s dvěma, třemi třídami v stejný čas. Tato druhá situace za nedostatku učitelstva v dobách XVII. století obvykla spíš: nebyltě kanor lounský Zelenka jediný učitel v Čechách, jenž měl r. 1693 v jedné siní dokonce čtvero ordines: abecedanty, slabikanty, čtenáře a principisty;⁶⁾ konečně až do našich dob zachoval se na jednotřídných venkovských školách onen primitivní, nuzný staletý útvar, o němž bys myslil, že jest již nemožný.

Jest otázka, kterak tu nouzi v XVI. století učitelé přemáhali, kterakou na to měli učebnou techniku?

Byl li jeden učitel s dvěma třídami v pokoji, měl na to učebnou techniku tu, kterou učitel venkovské „jednotřídní“ školy má dosavad. Střídá způsob učení a školu; když nahlas pracuje s jedním řádem, druhý řád tiše píše nebo počítá, pak obráceně zas; co

¹⁾ Monum. Germ. paedag. V. 354.

²⁾ Paulsen Gesch. d. gelehr. Unterr. 225.

³⁾ Paulsen. I. c. 147.

⁴⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 101.

⁵⁾ V II. kongreg. Ebner. S. J. Beleuchtung. 338. Monum. Germ. paedag. V. 352. VII. 426.

⁶⁾ Merz. Učit. Novin. 1885. 362.

mohou obě třídy slyšeti společně, to se jim povi oběma najednou, potom ovšem při opakování žádá se od dospělejších víc, od slabších méně. Jeden způsob jest v staré škole tento: učitel vykládá pravidla oběma třídám, starší žáci nebo vyšší třída potom říká pravidla z paměti, a mladší toliko poslouchá. Zevrubněji znáti tuto didaktickou techniku z plánu vittenberského z r. 1533. Prima a sekunda (t. j. třídy nejvyšší) konjugují, pak žáci primáni říkají etymologii zpaměti, potom učitel oběma třídám vykládá příklady, obě poslouchají, sekunda však z paměti neříká, než prima; zatím co žáci I. a II. třídy s kantorem zpívají, žáci třídy nejnižší jsou z elementů zkoušeni. V sobotu exponuje jeden z žáků dvěma třídám evangelium.

Tato vittenberská učebná technika žádá dvou síní, již k vůli onomu zpěvu.¹⁾ Ale povážlivý ten způsob byl!

U nás, kde ve škole byl jeden nebo dva pokoje, nedělali to jinak. V jesuitském školním řádě²⁾ káže se, kde jsou rozličné třídy spojeny, tu aby byla četba společná, grammatika ne; nižší škola budíž tázána o snadnějších věcech, škola vyšší o těžších; úlohy k překladům (podivno!) mohou býti také oběma školám stejné, i cvičení všeliká dějeť se s oběma pospolu.

Jedna věc však umožňovala v starodávném školství, že snadno mohly býti všechny ordines i classes v jediném pokoji, a že tu mohlo jednati i víc učitelů zároveň. Byl to prazvláštní nemoudrý způsob učitelské techniky, který lze klásti za chorobu školy tehdejší: totiž učitel obyčejně pracoval s každým žákem zvlášť, on nejen že s každým opakoval, ale on s každým ve škole i úlohu korigoval zvlášť, vysvětloval, vykládal, byť ostatní z téhož řádu nebyli dobře zaměstknáni, nebo nedali se pevně zaměstknati.³⁾

Druhá škola v téže síni zatím mohla býti psaním dobře upoutána k své práci, ale té školy, s kterou právě pracováno ústně, té žádný praeceptor XVI. století přivésti k pozornosti obecné neuměl; pracoval s jedním, a druzí zatím honem dobáněli lekcí, učili se na paměť, odříkávající a štěbetající tak dlouho, až na ně došlo. A na kolik jich mohlo za hodinu dojiti? Sedali mnozí ve škole celá půl dne marně zhola a nic nepopadli. Asi také to stálé napominání učitelovo, aby nešeptali, nevlidné začasté křikání a lání učitelovo, když rozpustilci, trápení jsouce dlouhou chvíli, neposlechl, to vše znechucovalo žákům i učitelům školu a výsledek zdárný kazilo.

Zabývati se s jedním a nechati druhé svévolnosti: to byla praxis ještě za Komenského. Naříkáť veliký ten reformátor školství, že „s jedním a s jedním poceno bylo“ a to že byla učitelům „oslovská práce“ a žákům „neužitečná prázdeň“.⁴⁾ Jednotlivé

¹⁾ Vormbaum. Die evang. Schulord. I. 28.

²⁾ Monum. Germ. paedag. V. 356.

³⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordnung. II. 249.

⁴⁾ Didact. mag. Komenský Šmaha 147.

návrhy a opravy zlého toho způsobu didaktického sic vyskytovaly se. Německý paedagog Jan Sturm ve svých školních řádech (1565) do toho nešvaru nařiká. Několikrát o tom říká, že by neměl učitel zabývat se chlapcem jedním; všickni by měli slyšeti a poslouchati tak, jako při zpěvu se děje, že jsou všickni společně činní a zaujati.¹⁾ A před Sturmem dávno dřív náš mistr Kolín poručil své škole v Praze, „kdyžkoli jeden po paměti ven něco říká aneb čte před mistrem, jiní všickni mlčíc ať poslouchají.“²⁾

Na počátku XVII. věku i ta rada vyskytla se v Němcích, aby tu, kde jeden učitel ke třem klassím, žáci pokročili volání bývali do školy pospolu v hodinu jednu, ostatní méně dospělí ať přijdou v hodinu jinou, a začátečníci v hodinu třetí; učitel zabývej se cele těmi, kteříž právě ve škole jsou; ať má tedy každá klassi třeba jen dvě hodiny denně, ráno jednu, odpůldne druhou. Kde je víc učitelů, nechť pořídí se každé klassi, každému učiteli zvláštní vyučovací síň; není-li to možná, nechť se učitelé v jediné síni hodinami střídají.³⁾

Tedy to, co dnes se rozumí samo sebou, co jest zřejmé a přirozené, to se vyvíjelo v školství pomalu a ne bez nesnází. Člověk ani očím nevěří, čte-li, že náš Komenský jakožto veledůležitou část svého reformního plánu navrhovati nucen, aby v š e c k y žáky téže třídy učitel vyučoval zároveň, třída ať má jednoho učitele, i kdyby sto žáků měl, lépe aby byl jeden, ať učí všecky najednou, ne jednoho, ať nepřistupuje k jednomu, ať nedopouští, aby ten onen jednotlivý žák přistupoval k němu, ať jest na kathedře ode všech viděn; „když od nemnohých bývá učitel poslouchán, snadně to neb ono plyne mimo uši všech, když od mnohých, uchycuje každý, co může.“⁴⁾ Dnešní člověk škol povědomý sotva věří, že myšlenka, mluvíti v jednom pokoji ke všem žákům společně, jest jako didaktický vynález.

Učebná látka podávala se žákům po hodinách, po půl hodinách, ba i v odstavcích půl druhé hodiny trvajících. Ty doby ve škole udávány hodinami přesypacími; v jesuitských kolejích určen na to zvonec, jímž mělo se slušné znamení dávat od sluhy (bidella) a péči praefektovou.⁵⁾ Také Kodiceill roku 1586 chce aby se konec učení udával zvoncem.⁶⁾

Látka učebná vpravována v školní řád, *ordo studiorum*. Bylo-li, jakož vyloženo, školství cizí i naše až příliš rozmanité a individuální: se školními řády jest to stejně tak. Pohledněme nejprv, kdo ji skládal.

¹⁾ Joh. Sturmii. Opuscula omnia. Vyd. Hallbaurovo. Str. 352.

²⁾ Leges in schol. priv. Collini. Exempl. v Č. Mus.

³⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordn. II. 250.

⁴⁾ Didact. mag. Komenský-Smaha 147. 149.

⁵⁾ Monum. Germ. paed. V. 457. Monum. II. Constitut. ad praefect.

⁶⁾ Ordo studior. Exemp. mus. 49. C. 11. 89.

U nás, kde byla universi jakýs centrální úřad většiny protestantských škol, jest myšlenka takřka na dlani, že měly a mohly odtud vycházeti všeobecné řády školní.¹⁾ I v Krakově biskupský synod kněžský r. 1612 uložil universitě vypracovati plán škol městských a vesnických,²⁾ uznávaje její k tomu příslušnost. U nás universi r. 1539 vydala skrze mistra Hortensia řád školský, jehož, škoda, dosavad nepodařilo se najíti. Proto také zdá se, že ještě marně zápasil o všeobecné uznání, jináč by se opisy jeho vyskytly snáz. Že dlením doby vznikala v těch věcech škodlivá svévěle, universi přiměla mistra Kodiceilla (nikoli bez pobídky městské rady, kteráž viděla na šestnácti pražských školách zmatky), aby sepsal obecná školní pravidla. Takž vyšel r. 1586 „Ordo studiorum docendi atque discendi literas in scholis civitatum Bohemiae et marchionatus Moraviae constitutus ab universitate Pragensi.“ V předmluvě vysloveno přání, aby ten řád zaváděla všechna města; od učitelů na školy posílaných z university žádán slib, že řádu se budou držeti.

Pro uznání jednotného řádu školního u nás nejvíce učinil mistr Martin Bacháček, a když po majestátě na svobodu víry pojata myšlenka školy napravovati, sepsán nový řád. Dne 2. prosince 1609 Bacháček píše do Čáslavě, že direktori a defensorové poručili, „abychom ordinem studiorum sepsali, a to nařídili, aby se netoliko v školách pražských, ale i ve všech jiných království Českého mládež větší i menší per artes vedla a rozličnými compendiis anebo raději dispendiis rozpakována nebyla;“ při tom Bacháček poslal učitelům a inspektorům městským exempláře řádu nového, slibuje, že „takovým bohda pořádkem mládež mnohem dřívěji k vzdělání se přivede.“³⁾ Takž tedy universi byla původce obecných školních řádů, jakož svrchu na jiném místě o těch věcech zmíněno.

Původcové řádů školských, které měly platnost jen lokální, byly osoby školské, správce škol buď činní, buď bývalí. Pokud známo, z nejstarších řádů místních a vzniku soukromého bude řád Mathesiův z r. 1551. Jan Mathesius, rodák ze Saské Rokytnice (Rochlitz), dostal se r. 1532 za učitele do Jáchymova, města báňského a zánovního (vznikloté roku 1516); pak se dal na kněžství a v témž Jáchymově do roku 1565 byl pastorem. Byl přítel Melanchtona, jehož ustanovení a myšlenky řád Mathesiův zřejmě v sobě chová.⁴⁾

Tu tedy vznikl řád prací kněze učitele. Do té kategorie lokálních řádů by mohl snad počítán býti professora mistra Vavřince

¹⁾ Werner v Mittheilung. f. Gesch. d. Deutsch. III. 33 dí, že to byl „ein grosser Gedanke einen allgemein giltigen Plan für einen zusammengehörigen Ländercomplex zu entwerfen.“

²⁾ Zabytki z dziejów. Muezkowski. CXLVIII.

³⁾ Arch. univ. A. 13. b. 507.

⁴⁾ O Mathesiovi, jenž jest jedním ze znamenitějších Němců v Čechách, psal Loesche „Joh. Mathesius.“ Soudobí Čechové jeho spisy znali. Petřek z Polkovic 1596 přeložil jeho Historii Pána Krista.

Benedikta z Nudožer školní řád, jež podal r. 1607 patronům školy svatojilské k slavnostnímu zahájení školy v nově postavené. Podal ten řád formou veršovnou (o 370 plyných a z veliké části vkusných šestiměrech)¹⁾ s titulem „Penitioris scholae structura.“ Báseň ta není tedy řád v obyčejném smysle.

Asi nesčíslný počet řádů lokálních vznikl podnětem a dohledem městských rad a městských inspektorův. Nastupující správce školní totiž byl povinen svým městským patronům písemně vyložit, čemu a v kolika třídách má vyučovati se svými pomocníky. Tak vznikaly řády školní, práce na čas; byly to vlastně učitelův programy, a jak často a rychle vznikaly, stejně tak se ztrácely. Samostatného nebývalo v nich asi nic; rektor školní obyčejného rázu bezpochyby vybral ze školního řádu universitního nebo jiného protestantského, jichž tiskem u nás kolovalo dost a dost, věci, jež po jeho mínění hodily se té škole dvoutřídní nebo trojtřídní, kterou mu právě odevzdávali. Bylatě taková lokální úprava obecných, širokých řádů školních, směřujících k pěti, šesti i více třídám, v malé škole malého města nutná.

Někde si místní inspektorové školní sami srovnali podaný učitelem řád s řádem škol obecným. Takž na př. r. 1584 Německobrodští snesli se a do městské knihy jakožto zákon psáti dali, že každý přední správce, „jaký by řád v škole a správu k vyučování mládeže s svojí kolegy mítí chtěl, to k přehlídnutí a povážení ouřadu, jestliže by se s leges od akademie Pražské srovnávalo,“ sepsati a podati povinen.²⁾ Někdy také z university si vzkázali o řád místní, aby nahlédli. Takové lokální řády studijní zvlášť rektor universitní mistr Bacháček, jakož o tom svrchu mimochodem zmínka, chtěl viděti, souhlasil-li s řádem předepsaným.³⁾ R. 1598 poručeno z university všem všudy školním správcům, aby poslali ordo studiorum pospolu se seznamem svých žáků.⁴⁾ Jiřímu Markotiovi Čáslavskému, jež dosadil do Hradce Labského, r. 1606 vzkazuje, jak si má při tom vésti: až uspořádá školu, a ustanoví jednotlivé klassy, potom hned aby poslal ordinem studiorum, jména žáků a odkud jsou rodáky.⁵⁾

Ovšem nedbalí učitelé neposílali, a netrpělivý Bacháček neustával dopisovati.

Některý lokální řád vyrazil z rámce obyčejného, vzal na sebe formu samostatnou se stálejší platností; to stalo se tu, kde rada sama, majíc v sobě intelligentní členy (bývalé učitele), postarala se o zřízení takového řádu, a kde čiperný a etizadostivý učitel po-

¹⁾ Ant. Truhlář. Č. Č. Mus. 1891. I. 67. 68. a násl.

²⁾ Arch. zemsk. Německobrodsk. kniha smluv. č. 5. Fol. A. 21. Výpis Nováckův.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 4. 5.

⁴⁾ Tamž. 39.

⁵⁾ Musejní diplomatář.

moenou podal k tomu ruku i zkušenost. Tak vznikl řád královéhradecký roku 1566 při reformaci tamějších škol, o kterouž péči měl slavný rodák hradecký matematik Cyprián Lvovický ze Lvovic, professor v Lavingách († 1574). Řád ten dala městská rada latíně sepsati a do městských knih vložit, aby byl na příští léta pořád normou učitelstvu, ke škole hradecké přístupujícímu.

Podobně tak vznikl řád školy žatecké r. 1575. V Žateci bývali, jak v historickém přehledě této knihy vyloženo, vždy škol pilní. Zvlášť se chváli v té snaze primátori Mikuláš Černobýl a syn dcery jeho, Václav Arpinus z Dorndorfa. Tento přiměl Jakuba Strabona, rektora, k sestavení zvláštního žateckého plánu školního, jenž vyšel tiskem u Nigryna v Praze roku prve psaného. Strabo vyznává, že ho zdělal dle výborných jiných škol.¹⁾ Knížka po způsobě obvyklém humanistům ozdobena dlouhou úvodní básní elegickou Jiřího Ostracia Rakovnického (z r. 1573) na oslavu školy žatecké po moru nově upravené. Také Strabo sám přidal báseň (z roku 1573) k chvalám konšelfů. Připojen i řecký a hebrejský epigram.

Dal-li Strabonův plán školní popud universitě a Kodícillovi k vydání svrhuřečeného školního řádu r. 1586, toť tomu rozuměti jen tak, že universi, uvědomivši sobě svoji jurisdikci a centrální moc nad školami, nemínala dále dopouštět, aby vznikaly takové samostatné lokální plány, jimiž by učitelé, od university vyslaní, povinni byli se řídit.²⁾ Jest to patrné při třetím samostatném školním řádě, totiž při kutnohorském, jenž vznikl r. 1598; ovšem tehda již byl universitní ordo studiorum Kodícillův uveřejněn, pročež mrzela v Praze mistry odechylná snaha venkovského města víc než před tím.³⁾

V Kutné Hoře mistr Vavřinec Sarkander, prve než přistoupil ke škole, měl s šepmistry, radou, obecními, soudci, s císařským rychtářem a faráři i s děkanem poradu o artikule nového kutnohorského řádu školního, a z té porady vyšel i nařízen jest 3. února 1598 řád svrchu zmíněný. A což to universi tuhy zdvihla odpor proti tomu řádu i proti vlastnímu tvůrci jeho Sarkandrovi! Vyličeno svrchu, kterak až do smrti jeho (1599) nechtěli ho v Praze konfirmovati k správě školské, přes tu chvíli k odpovídání ho citující před sebe.

Bohužel kutnohorský řád co do stránky učebné není zevrubný; artikule jeho týkají se učitelův a jich důchodů; stran klassi jen

¹⁾ Exempl. univ. knih. 52. G. 7. Ungar přiblížeje k tomu plánu školnímu v Abhandl. d. böhm. Gesell. d. Wiss. 1798. 3. B. 2 Ab. 178. dť, že první škola, kde světlo se rozžalo, byla žatecká, a vykládá proti tvrzení, že české školy učily se pokroku od jesuitských škol, že žatecká nepotřebovala vzorů jesuitských, že svítila sama.

²⁾ Méně správně si to vykládá Wolkan. Gesch. d. Literat. 82.

³⁾ Zajisté samostatný řád škol kutnohorských jest současnou obdobou samostatné konsistoře horské, kteráž zápasila s pražskou.

ustanoveny, aby u Vysokého kostela jich bývalo šest; u sv. Barbory aby byla škola „trium ordinum“ o třech učitelích; „čemu pak v té každé klassi učití se bude, to leges et ordo studiorum, kterýž každého půl roku od vrchního správce u přítomnosti inspektorův k tomu nařízených publikován bude, ukáže.“¹⁾ Tedy zůstaveno rektorovi, aby v rámci všeobecném pořizoval řád zevrubný, stejně tak, jak obvykli jini jinde dle obecného řádu Kodiceillova činiti. Proti kutnohorskému separatismu pražská vrchnost školní asi mnoho nedovedla: čtemeť ještě roku 1616, že se rada s císař. rychtářem a inspektory snesla, aby „ordo lectionum, který ex communi suffragio senatus et consensu dominorum inspectorum scholarum sepsán jest, stále a nezměnitelně i na časy budoucí zachován byl.“²⁾

Kterak nepřívětivě v universitě k tomu hleděli, když někde vznikla myšlenka o samostatném školním zřízení, to patrně z listu, jež roku 1604 Bacháček píše inspektorům v osadě sv. Petra. Ti chtěli, bezpochyby návodem místního inspektora doktora Hubera, nevidouce prý prospěchu na škole, zavést svůj nový učební řád (rationem novam docendi). Bacháček na to v odvet psal „toliko že za to žádá, aby některými jmény více na zvošklivení učení literního nežli z jaké podstaty ordo studiorum, kterýž secundum Aristotelicam methodum býti má, křtěn nebyl, odkudž by svárové a divná záští mezi praeceptory a discipuly zrostly“; raději aby prý k němu přišli na radu.³⁾

K samostatným řádům školním, jichž původcové jsou patroni škol a jich učitelští rádcové, slušně přičísti řád luterské školy boemogermanské v Praze, vzniklé r. 1611. Toho řádu skladatel byl bezpochyby povědomý německý kazatel Hoe; a na jiném místě nahoře vyložili jsme zápas university s tou školou o jurisdikci a zvláště o ten školní řád.

Do téže doby i kategorie náleží řád soběslavské školy rožmberské, též zdělaný od patronů nebo kurátorů školy podle úmyslů zakladatele Petra Rožmberského. Jináče u českých bratří z XVI. věku není povědomý nijaký společný řád školní. Při bratrské organizaci rozumí se samo, že školní učení nebylo zůstavováno náhodě a libovůli; se strany biskupů že zajisté instrukce a dohledy byly, ne-li od té doby, kdy se příznivci vzdělání oddělili od nepřítelů, tož zajisté pak od doby Blahoslavovy. Ale o psaném nějakém širším řádě školním čteme v Dekretech bratrských zřejmě teprve v době vylínání. R. 1635 káže se totiž učitelstvu, aby „podle psaných leges se zachovali, a nechtělo-li by co in praxi tak jíti,“ nechať se to oznámí scholarchům, a nejinak než „společným sněšením“ ať se to promění.⁴⁾

¹⁾ Nováček. Listář. 60.

²⁾ Arch. zemsk. Opis z Hory. U Nováčka v Listáři. 150.

³⁾ Arch. zemsk. Oeconom. č. 18. 224.

⁴⁾ Gindely. Dekrety. 296.

U jesuitů bylo všecko školství hned od nejprvnějších počátků školním řádem v konstitucích, Ignaciem 'psaných', aspoň v hlavních věcech pevně vázáno. V drobnostech byly lokální rozdíly; bylot jesuitské školství v rozvoji. Jest povědomo několik školních řádů; jeden i bezpochyby pražský z r. 1560—1561.¹⁾

Ale bojovný řád jesuitský, tak tuze soustředěný a seelený jako žádná společnost na světě, nemohl se obejít bez jednotné školy, již proto ne, že byl řád rozprostřen daleko široko po světě, a člen jeho musil jít, kamkoli ho poslali. Tím rozumem vznikl společný řád školní roku 1586, a konečně pro všechny jesuitské školy, ať byly kdekolivěk, definitivně závazné a zevrubné školní zřízení, povědomé jménem Ratio, jakožto výsledek dlouholeté zkušenosti ze všech čelnějších provincií jesuitských. Tiskem vyšla Ratio r. 1599.

Shrneme-li si vše, co o studijních řádech dosud pověděno, vidíme, že proti jednotnému školskému zřízení jesuitskému stojí rozmanité řády protestantských škol cizích i našich. Tam strnutí na jedné pevné normě, tu v rozmanitosti svoboda až bez mezí. Individuálně působnosti otevřeno pole obšírné; osnovy obecné nebyly nuceně závazny, vlastně nebylo lze učiniti je pevně závaznými, a konečně nebyly řády, i ochotně přijaté a uznané, pustými šablonami. V protestantském školství lze s nevelikou nadsázkou říci, kolik rektorů, tolik řádů, neb aspoň, kolik čipernějších rektorů, tolik studijních forem školních. Rozhodovala tu tradice lokální, učitelstva vzdělání individuálně, ba i jen pohodlí jednotlivců. Nářků na tu rozmanitost, kterou kritikové zvali zmatkem, bývalo v Němcích i v Čechách slyšati dost. V Němcích lze sledovati po vši školské literatuře nařikání, že učitelé na žáky nemyslí, každý hledaje jen toho, co jemu pohodlné, bez úvahy čtou se vselijací auktorové, začíná se od humanitních předmětů, ana grammatika ještě není dokonána.²⁾ I v školních řádech německých paedagogů čítati lze toho rozumu výtky. Vincentius na příklad ve vratislavském řádě r. 1570 dí, že „skoro každý“ učitel čítá něco jiného, aby ukázal svou chuť a umění.³⁾

U nás nejvíce výtek zanechal po sobě čilý mistr Bacháček; vznikly zajisté ze snahy o uznání uniformního řádu. Pražským učitelům činí výtky toho smyslu skoro při každé schůzi, kterou s nimi měl; venkovským dopisuje vždy touž nebo podobnou formou jako, že otcovských napominání nedbají, ale rozmanité školní řády zavádějí a s nimi též rozmanitá „compendia či chtěl jsem říci dispendia“.⁴⁾ „Dovedu toho (tak Bacháček vyhrožuje), pokud jsem v úřadě (rektorském nebo v rektorské radě), že takoví učitelé ne-

¹⁾ Prachtler o Monum. Germ. paedag. II. 155.

²⁾ Janssen-Pastor. Culturzuständ. d. deut. Volk. III. 40.

³⁾ Univ. knih. 25. H. 503.

⁴⁾ Oblíbená u něho hra ve slovech compendium, příruční kniha, dispendium, ztráta, škoda, oklika, zacházka.

poslušni budou i mimo čas od správy škol hnáni.“¹⁾ Tím rozumem psal do všech škol venkovských r. 1599, a neneslo platnosti, neboť r. 1606 vždy ještě nucen psáti do Stříbra, že, co jeden učitel ve škole zařídí, druhý zruší a jiný pořádek při vyučování mládeže sobě zaráží.²⁾

A roku 1613, to již byl čilý stařeček Bacháček mrtev, universitní professorové navedli Julia Šlika hraběte z Pasaunu, jenž toho roku byl rektorem universitním, aby při své investituře oznámil učitelstvu, kdyby zákony platily pevně, že by nebylo ve školách tolik konfusí.³⁾ A dvě léta potom (1615) mistr Adam Rosacius z Karlšperka ve své panegyrické universitní řeči jasněji totéž pronesl: Kdyby prý měl o školách českých vlastně a pravdivě souditi, musil by litovati, že vpadlo do nich jakés osudné neštěstí; neboť vnikla do nich „nová“ a morová různost v podávání uměn tou měrou, že co nejneústupněji, co nejtuzeji s ohromnou dobrých vloh škodou nedrží se, nevykládá se, nevštěpuje se učení žádným obecným, zákonným a poctivým souhlasem a schválením vrchnosti (superiorum); řád studijní, velmi moudře od Pražské universi ustanovený, se zanedbává, zákony školními, ze starých statut vybranými, se pohrdá, jsou na posměch, mládež zvykem svým, a ne zákonem živa.⁴⁾

Než přihlédneme k řádům studijním zevrubněji, nutno předem upozorniti na dvě věci. Při vši rozmanitosti, která jeví se v jednotlivostech, školní řády celkem podobají se sobě, někdy až podivuhodně. To činí zajisté onen hlavní cíl všem školám společný, naučiti žáka latině, činí to latinští auktorové, na mnoze stejní, a pomocné knihy stejné. Ale podobnosti nade vše přičína neposlední ta, že řády čelnějších paedagogů se tiskly, latinská jich řeč mezinárodní pomáhala je rozšiřovati široko daleko, a nikdo z paedagogů se zvykem doby ani neostýchal, co se mu v nich líbilo, doslovně opisovati si a vydávati to na světlo zase v řadě svojím.

Druhá pak věc, na niž čtoucí upozorněn býti musí důtklivě, že řád jakýkoli (ani jesuitskou Ratio nevyjímaje) nelze bráti za skutečný stav školy. Řády byly jen theorie, návody, schemata, normy, jimiž se učitelé a žáci řídili, pokud k tomu byla v praxi možnost, podmínky i dobrá vůle. Upřímně pověděl Hoppius ve svém řádě chelmském roku 1554, že o tom, co čísti, jak třídy rozdělití, nemůže nic pevného ustanoviti, anof se škola vlastně pořád mění, a to nestejným žáků prospěchem (inacquali studiorum profectu).⁵⁾ Když sešlo se do některého semestru málo žákův a nedocvičených ani v grammaticae, což tu platen řád šumný, v němž sobě rada

¹⁾ Arch. zemsk. Oeconom. č. 18. 40. Tak vzkazoval po venkově r. 1599 listem z 13. června.

²⁾ Dvorský. Paměti č. 397.

³⁾ Program. Jičínského r. 1611.

⁴⁾ Voigt. Acta litter. II. 177. Tisk u Sessia v Praze 1616.

⁵⁾ Forma veteris gymnas. Culmens. Tisk v univ. knih.

městská s inspektory ustanovila rhetoriku a kdo ví co ještě vysokého!? Zajisté ani při dobré vůli nezbývalo učiteli, než vybrati sobě z oficiálního řádu, co se hodilo, a ostatek zahoditi jako přítěž zbytečnou, a mínili-li, že se mu z řádu nehodí nic, urobili si svůj.

Obhlídku svoji začneme od řádů cizích. Z XV. století beztoho bychom nemohli uvéstí žádného řádu českého, aspoň na ten čas není povědom, a budou-li rády cizí XVI. století předcházeti naše, přirovnání vynikne samo sebou snadněji.

Z XV. století slovo o norimberském školním řádě trojtřídním (z roku 1485) na poznanou prostičkých řádů nejstarších. Žáci školy nejnižší sedati měli pod kázní učitele lokáta denně 6 hodin; učili se čísti, psáti; denně do nich vpravována dvě latinská slovice. Třída druhá začala se od Donata a pokračovala na Alexandrově grammatice; denně měl psáti učitel verš nebo přísloví ze Salamouna nebo z Katona, což žáci nazejtří odříkávali. Hovořiti měli již latině i mezi sebou denně čtyři hodiny. Třetí třída učila se na knize Alexandrově, jemuž denně věnovány ráno dvě hodiny, díl k opakování, větší díl k výkladu dalšímu. Odpůldne první hodinu bývala logika, druhou čítán Aesop anebo Terentius vždy se zřetelem k mluvnicku. Na figurální zpěv byly hodiny po stole. V neděli a ve svátek, než šli žáci na kůr, říkali latinské modlitby a cisiojana.¹⁾

Nahlédneme poněkud do řádu školy sv. Štěpána ve Vídni. Vydán r. 1460 na zamezení velikých nepořádků, kterými škola za dlouhý čas prý stonala. Řád sestaven jest s radou universitních mistrův a vysokých kněží; purkmistr ho úředně vyhlásil.²⁾

Žáci měli býti rozděleni ve tři díly dle svého pokroku a stáří. První díl nebo třída měl sedati u velikého okna proti kostelu, prostřední třída u druhého okna, nejmladší, třetí, ať sedají u nejzadnějšího kouta. Každý díl ať zase rozdělí se ve tři dle pochopnosti; co stejně chápou, ať sedají pospolu. Takž bude ve škole devět rozdílů nebo lokací, a učitel (vrchní lokát) bude mít žáky trojí, kdežto prve dle starého zvyku paedagog učival deset chlapců o šesteré pochopnosti (sechsueltig begreifflichait).

Nejmenší třída ať učí se na tabuli a na Donatovi písmenkám, latinským slovcům, z nichž denně dvě slova se ukládají; druhá lokace téže první nejnižší třídy ať čte na Donatovi a učí se o sklonbě prosté; třetí lokace nechť učí se v dalším skloňování a časování; onino na paměť učí se po půl verši latinském (denně?) tito po celém. Z prostřední třídy prvá lokací ať učí se pravidlům a čtou Catona nebo jiné knížky dle uznání školmistra; druhá lokací deklinujíž z Donata denně dvě, tři slova; třetí lokací učí se celé deklinací. Všecky lokací této třídy ukládají sobě na paměť po dvou

¹⁾ Kaemel. Gesch. d. Schulwes. 185. 186.

²⁾ Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXVII.

verších. V třetí třídě prvá lokaci učí se z Donata druhou část (*secundam partem*); druhá lokaci třetí část (*tertiam partem*) a k tomu vazbu pádů a konstrukce. Obě lokaci učí se po dvou verších na paměť. Třetí lokaci vykládá se Priscianus, Floristan, Boethius, rhetorika nebo jiné knížky (püchel), jak školmistr uzná. V sobotu ať se učí zpívati jedni, a druzí učte se říkati Benedicite, Ostende a Cisiojana (jarczal).¹⁾

Z těchto dvou řádů zhruba jen dotčených lze souditi, kterak to v XV. století chodilo u nás. Tušíme, že podobně.

Z počátku XVI. věku vlivuplný a důležitý řád školní jest Melanchtonův, r. 1528 sepsaný k trojtřídní latinské škole. Ten už je humanistický a protestantský.²⁾ V první classis ještě necititi velkého rozdílu od způsobu středověkého. Žáci učí se číst a psát a hned začátkům grammatiky latinské z Donata; sentencím učí se z Katona, z něhož denně dva verše se exponují a nazejtří se říkají z paměti; slovíčka se ukládají přes noc. Otče náš a Víra a jiné modlitby se říkají.

V druhé klassi probírá se etymologie, syntax; čte se Aesop latinsky a vykládá se na něm sklonba i časování, čtou se dialogy Petra Mosellana (z r. 1518) o věcech žákům blízkých; přípustná jsou také Colloquia Erasmi, ale jen cudná. Terentiovy veselobry po Aesopovi mohly se dětem předkládati (ovšem jen co do frází a mluvnice); stejně tak latinská evangelia měla býti čítána. Náboženství ať je ve středu a v sobotu; tu se odříkávají Otče náš, Víra, Desatero (vše latině), učí se žalmům. Také musika předmětem.

V třetím houfě trochu logiky a rhetoriky, ale hlavně vykládá se prosodie, tu se robí verše, žáci vedou se k eloquenci na Vergilioví, Ovidioví, čte se Cícero (*De officiis*). Při tom grammatika pořád. O počtech, dějepisu nic.

Učení začínati se mělo v létě o půl šesté hodiny (nynější) ráno, v zimě o půl sedmé. I s návštěvou kostela trvala škola denně do 11 hodiny. Odpolední učení mělo se začínati ve 12 hodin. Od dvou hodin do tří oddech; žáci puštění domů. Po nešpoře ve tři hodiny měli přijít zase na hodinu. Ve středu odpoledne prázdno, v sobotu evangelia.

Tento saský plán školní stal se základem zevrubnějších řádů přemnohých škol městských, a nelze pochybovati, že spolu s protestantstvem přibyl i k nám do Čech a působil tu v původní své formě i potom, když se byl vtělil do rozmanitých řádů školních, jež opanovaly zvláště severní Německo. Ty řády lišily se obyčejně jiným rozdělením hodin, přihráním aneb ubráním některého klassika a ovšem také rozštěpením žakovského některého houfu na dva. Vizme z jakéhos trojtřídního řádu z r. 1545 rozdělení v sekundě (v třídě

¹⁾ Od str. CLXXX—CLXXXIII.

²⁾ Monum. Germ. paedag. VII. 419.—425.

prostřední). V 6 hod. ráno grammatika Philippi; v 7 hod. Terentius; v 8 hod. kostel a po něm do 9 hod. Terentius. Po obědě ve 12 hod. zpěv; v 1 hod. Vergilius (*Bucolica*); ve 2 hodiny kůr; ve 3 grammatika.¹⁾

Na základech Melanchtonových řady školní v Severním Německu rozvinovány v pět tříd. V nejnižší třídě — jak obyčejno — žáci slabikují, učí se čísti, psáti. V II. tř. začíná se na elementech Donatových latina, nezačala-li se již v první. Žáci imitací učí se skloňovati, konjugovati; denně se jim uloží několik (až 8) významů.²⁾ V též druhé třídě slouží *Disticha* Katonova, *Dialogy* Erasmovy, *fabule*, *proverbia*; v mluvnici již Melanchton a Ramus. Také katechismus vpravuje se do řadu školního jakožto pravidelný předmět; v nižších třídách Lutherův; na vyšším stupni Chytraeův. Některý řád má již v té druhé třídě pravidla syntaktická. V III. pokračuje grammatika, ta cvičí se i na latinských evangelích; k biblické dějepřavě posluhují začasté *dialogy* Castalionis.³⁾ Někde už do té třídy vkládají metriku, aby opravdu honem mohli třídě následující již ukládati rudimenta rhetoriky a dialektiky. Ale obecněji nechává se logika s rhetoricou třídě páté a poslední. Stejně tak s řečtinou. Někde ji najdeš v třídě nízké, jinde ji moudřeji kladou do třídy páté, předposlední. Mluvnice Posseliova bývá oblíbená. Bez valných průprav hned sahá se k Homerovi, Demosthenovi, též běže se k učení řečtiny Nový Zákon. Cicero a Terenc provázejí žáky pořád.

V některém řádě postihneš arithmetiku, ale teprv v nejvyšších třídách; s ní theorii musiky a *sphaeram* nebo trochu astronomie. V nejvyšší třídě chtějí také hebrejštinu. Tu a tam zavádí oko také o dějepis Sleidanův, ale jen na vyšším.

Některý řád šestitřídny chce nemírně mnoho: již na čtvrtém stupni chlapec měl robiti verše, logika měla býti čtena v Aristotelovi a po řecku s komentáři (zvlášť Budacových) a v posledních dvou třídách měli se čísti morální a naturální filosofové, ba i něco z metafysiky a theologie.⁴⁾

Proti těm řádům, jež nadýmají se k nemožnostem, obecnější byly řady o méně třídách. Řád v Jeně z r. 1573⁵⁾ ukládá v nejnižší třídě, kterouž zove čtvrtou, slabikář, německý katechismus, Donata, šest slovíček denně, celkem 1500 latinských slovíček třída ta musila do sebe vpraviti; v třetí třídě katechismus a evangelia latinská, Kato, Aesop; v druhé třídě Vergil (*Bucolica*), Ciceronovy listy;

¹⁾ Monum. Germ. paed. I. 66.

²⁾ Řád z r. 1564 Dickiův v univ. knih.

³⁾ Řady brunšvické z roku 1562, 1596 v Monum. Germ. paedag. I. 105. LXXXIII.

⁴⁾ Řád v univ. knih. De optima studior. ratione. Dickius. Bývalá signat. 1. L. 33. Str. 34. Nynější sign. 12. L. 164.

⁵⁾ Exemplář to řádu, tuším dosud nepovědomého, v univ. knih. v Praze.

v primě (třídě nejvyšší) mimo latinu i začátkové řečtiny, grammatika Clenardi a ukázky pravidel na Hesiodovi.

Na severovýchodu Čech byl nejznamenitější řád Trozendorfov, ¹⁾ jenž se vtělil do školního řádu vratislavského, pořízeného Vincentiem, žákem Trozendorfovým, a z toho zase Kašpar Dornavius opisoval do svého řádu zhořelického. ²⁾

Řád Petra Vincentia jest z nejobšrnějších vůbec; toho si všimneme. ³⁾ Jeho exempláře u nás v knihovnách zachované svědčí, že tu byl čítán a studován. Pochází z r. 1570. Nařizuje pět hlavních stupňů školských, jak prý je to starý zvyk při všech školách dobře upravených; každý stupeň, jež zve ordo, dělí v patero classes s dekuriiony, a classí v patero appendices se subdekuriiony. Toto drobení začal přeměňovati již Trozendorf.

V nejnižší nebo v páté třídě (in understen Ordine) chlapec, čísti ještě neumějící, měj denně hodinu katechismu německolatinický; každý den jeden článek; v neděli se katechismus opakuje ve škole mezi kázáním. (Patrně nevodili těch malých ke kázání). Druhou hodinu co den žáci učí se čísti; vpravují se do nich vokabula a nazejtří zkoušejí se. Také se od nich může chtít, aby slova latinského katechismu říkali mateřskou řečí, ovšem jen ta místa, která již umějí z paměti ven. Po obědě první hodinu píše se na tabulce abeceda; kteří však již poněkud umějí čísti, opisují z Donata vzorce jako magister, musa, scamnum. Mohli by se již také jako mimoděk učiti vzorcům na paměť, třeba zatím ještě nerozuměli, nač jsou. (Ubohé děti šestileté!) Druhá hodina věnuje se čtení, třetí hodinu napíší se slovíčka ze sbírky „Nomenclatura rerum“ pro učení se na paměť; tím však, kteří neumějí dobře čísti, říká se krátká sentencí na příklad „Initium sapientiae timor Domini“, nebo „Ego sum via, veritas et vita“. Čísti ať se učí chlapci na těch kompendiích, třeba mluvnických, jimž se budou museti na vyšším stupni učiti na paměť.

Ve čtvrté třídě, kde již umí žák latinsky čísti a něco i psát, začne se skloňovati, časovati, což je základ etymologie, část to grammatiky nejnesnadnější a nejmrzutější (unlustigste). Z knížek posluhujících Nomenclatura rerum, Donatus nebo typy deklinací, stupňování a konjugací; kratší Fabulae Aesopicae, latinská evangelia, katechismus, přísloví ze Šalamouna či ze Syrycha; také buďtež do ruky žákům dány formulae obecného hovoru, aby učili se, jak pozdravovati, gratulovati atd. třeba z Erasmových Colloquii.

Rozdělení hodin v té třídě toto. V pondělí první hod. evangelium se exponuje a repetuje; druhou hod. cvičí se na evangelium deklinace a jiné formy. Třetí hodinu je privat. Po obědích první hod.

¹⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordnungen. I. 53. 55. Je z r. 1546 a 1563.

²⁾ Týž. II. 81. Jest z r. 1609.

³⁾ Jest ve Vormbaumovi. I. 184. V univ. knih. pražské jest pod sign. 25. H. 503.

říkají se z paměti slovece, druhou hodinu vzorce z Donata se vykládají; třetí hod. píše se sentence na tabuli i do knížek. V úterý a ve středu prvou hodinu čtou se pravidla o rodech s výminkami; druhá hodina náleží Aesopovi. Odpoledne jako v pondělí; při tom mohla by se některá z obecných formulí vykládati jako na příklad: „Tu mihi videre non in aula sed in caula natus“ (zdá se, žeš narodil se ne ve dvoře než v chlívě, což ovšem zdvořilá formule není). Ve čtvrtek ráno mluvnice hodinu, pak druhou oprava úlohy, jež jsou překlady slovíček a frásí z mateřštiny na latinu. Odpoledne prázdno, též tak v sobotu týž čas. V pátek prostíčká (allerschlechtste) pravidla ze syntaxe se diktují a vykládají (de constructione adjectivi, substantivi a p.); po té Aesop. V sobotu katechism a druhou hodinu evangelium na neděli. V neděli tento houf s třídou pátou mezi kázáním cvičí se ve škole v katechismu a odříkává modlitby.

Úloha třetí třídy, kde žák již zná formy pravidelné, jest naučiti nepravidelným formám v mluvnici; dalším úkolem jest syntax, aby žáci poznali sklad řeči; tato část mluvnice prý není tak obsírná a zmotaná jako předešlá etymologia. Čítati jest na tom stupni již Ciceronovy kratší listy a knížku De civilitate morum. Čipernější žáci mohli by čísti po řecku modlitby povědomé, aby jim na vyšším stupni ta řeč nebyla hrubě cizí. V též třídě začniž cvik ve slohu; překládají se stručné fabule a listy (epistelehen), hotoví se exposice evangelia.

V třídě třetí, v níž se pořádně nkáže, schopen-li žák k studium, přistoupiti se má k prosodii; pravidla její jsou snadna, a žák se povzbudí, uslyše carmina v uši libě zníti. Ale ať je ingenium žákovo k poetice naklouěno či není, vážně se musí k ní přidržovati. Úlohou té školy jest mimo všecku grammatiku a prosodii čísti Vergiliova Bucolica, někdy i dobrou, čistou elegii Ovidiovu; zvlášť čteny budtež listy Ciceronovy; z Terentiových komoedií podávejž se summa každé lekei, a sbírány budtež v knížku sentence, jak po sobě jdou; též tak elegantiores formulae, poetické frase, jak sesbírány od Fabricia, Terentia ať umějí říkati z paměti ven. Ten budiž žákům auctor vlastní; seznánoť valnou zkušeností učitelskou, že mnohá „ingenia“, jež nemohla býti ani slovy ani metlou k učení připuzena, veselou akcí osob z komoedií nabyla chuti k studiím. V sobotu hodina buď věnována řeckému čtení na evangelích; také lze případně vzíti prosté sklonby jmenné. Ať žáci učí se týdně jednou též pateru hlavních kusů catecheticae doctrinae po řecku čísti, exponovati a z paměti recitovati.

Ty lekei rozděleny v témdni podobně jako prve. Právě při té třídě Vincentius připomíná, že rozdělení hodin visí v každém auditorium na zdi na tabulce psané.

V první nejvyšší třídě (primo et summo ordine) již nebývají jen chlapci, kteří se naučili v předešlých třídách dobře mluvnici,

ale bývají tu i zrostlí staří tovaryši a auditores; neboť tato třída jest tyrocinium filosofie i učení církevního (theologie); předchází universitu, ba těm mnohým chudým, kteří nemohou býti v universitě, ta třída zastupuje vysoké učení.

V té škole předkládá se dialektika, rhetorika a řecká grammatika i arithmetika. Z Cicerona ať čtou se listy a De officiis, De oratore, i vybrané řeči; také čtena budiž některá kniha Liviova. Z poetů nejvíce vykládati jest Vergilia, Ovidia a Plauta. Při řečtině podáván budiž Hesiod, Homer, Isokrates, řecká evangelia a sv. Pavel. Ti všickni ovšem najednou se nečtou, neděje se to ani v universitě, ale věc zaříditi jest tak, aby žák poznal latinských a řeckých oratorův a poetů vlastní způsob, ráz. Žáci mohou čísti též doma, když mají navedení. Na potulné žáky vaganty, kteří by chtěli rádi všecko popadnouti najednou a bez práce, nelze prý v této třídě zření míti; těm se vidí v té třídě všecko nesnadné. Kdo si dají práci, tuto nejvyšší třídu za tři roky dobře mohou zmociti. Praecepta logická a rhetorická musí býti v té třídě učena na paměť, též lze žákům toho stupně předložiti epitomen philosophiae moralis či nějakou Aristotelovu knížku filosofskou, třeba též Ciceronovu primam Tusculanam. Z těch výkladů mohou se pak vybíratí themata k disputacím. V témž dni dvakrát nechť jsou písemné práce; v pondělí prosou, ve čtvrtek veršem. Také začátek hebrejštiny by mohl učiněn býti, i něco z fysiky, ethiky a historie lze časem uvést.

Všimneme-li si na konec vlivů paedagogických a didaktických, jež směřovaly od západu do vši střední Evropy, toť tu vysoce vstavi se nám na oči rektor štrassburský Johannes Sturm ius († 1589),¹⁾ skutečný předchůdce našeho velikého Komenského.²⁾ Sturm ius jest největší z paedagogů německých, třeba že ho někteří kritikové tak vysoce neváží.³⁾ Pravda, leckterá věta v jeho spisech dnes divně dojmá. Lituje-li Sturm, že německý klučik nessaje latiny již mlékem matčiným, a jest-li mu neštěstím, že po domácku se nemluví latinou, toť ovšem dnes směšno, ale v XVI. století nebyla to směšnost, jmenovalo se to humanism. A kdo četl spisy Sturmovy a přirovnával je k jiným pracem paedagogickým souvěkým, ten nebude Sturmovi — jako Raumer — vytykáti pedantovskou obmezenost;⁴⁾ to by jiní paedagogové pochodili hůř. Sturm jest tvůrce pevného, jednotitého systému školního, jemu tanula na mysli jednotná škola, jejíž jednotlivé částky, třídy jako řetězem

¹⁾ Umřel v bídě, pronásledován knězi své víry protestantské.

²⁾ Sturm... plus tard viendra Ratich, un précurseur de Jacotot de la methode que tout est dans tout, et enfin le grand Comenius. Compayré. Hist. d. doctrin de l'éducation. 118.

³⁾ Z těch je na předním místě Raumer (Gesch. d. Paedag.); mimo Němce také Quick (Vychovat. reformátoři, přel. Foustka) Sturma nedoceňuje. (27—33.)

⁴⁾ V této příčině hájil Sturma již Kückelbahn v spise Joh. Sturm etc. 57 a násl.

bez přetrží byly by ukovány k sobě methodou stálého opakování a doplňování. V kterém řadě školním s důrazem se vyčítá o stálém opakování: tomu řádu byl za kmotra Sturmius, a byť to i jesuitský školní řád byl. Chyby měl zajisté, hlavní tu, že cílem školy (mimo pietas) bylo mu humanistické krasořečnění, eloquentia, ale to nebyla tehdy chyba jenom jeho.

Jan Sturm byl velmi zkušený. Než se dostal roku 1537 do Štrassburka, aby tu školy upravil, proběhl již světem hodně. Znal školství nizozemské, prošel i studia v Paříži. Z obojích čerpal vzory a myšlenky. V Štrassburce napsal slavné svoje pojednání *De litterarum ludis recte aperiendis.*¹⁾ První tiskové vydání je z r. 1538. Obsahuje rady k organizaci škol i řád školní.

V učení Sturm stanoví trojí oddíl. První a druhý tvoří chlapecké (puerile) gymnasium, poslední nejvyšší oddíl jest akademie se studii jako na fakultě. Gymnasium dělí v 9 tříd, kteréž ať se zovou jakkoli, ordines, curiae, classes nebo také tribus. Třídy dělí i Sturm v dekurie. Ať jsou roční ty klassi. Šest z nich ať věnuje se čistě řeči latinské, dvě další náleží krásné, ozdobné latině, poslední třída již hotová filosofie.²⁾ Když se tedy chlapec matce vezme do školy latinské v šestém nebo v sedmém roce, studium akademie pak když by potrvalo za 5 let: dokoná se všecko vzdělání mladého člověka do 21. roku; v 15. či v 16. roce hotov byl by s gymnasiiem.

Snad nebude od místa připomenouti zase, že i Sturmův plán školní jest jen schema, jen rada a snaha, při níž praksi se musí zanechat, jest-li provedení všeho možno.

Sturm chtěl, aby víc hodin denně nebylo než pět, ne méně než čtyři.³⁾ V nejnižší třídě (nonus ordo)⁴⁾ měl naučiti se žák psát i čísti, z katechismu měly se mu předkládati jen krátké věci, elementární formy latinské deklinace a konjugace (certa exempla generalissima), a zbyl-li čas, krátké listy Ciceronovy mohou se čísti (na př. *Ad Terentiam uxorem*). Tu je ouraz — šestiletému chlapci listy Ciceronovy!

V oktávě (z dola tedy v třídě druhé) po šest měsíců budiž formám v grammatice učeno zevrubněji po dvou hodin. denně, ale s pominutím výminek; prakticky budiž ve dvou jiných hodinách skláněno a časováno na Vergiliových Eclogách a Ciceronových listech. V druhém polouletí žák uváděn budiž v syntax 2 hod.

¹⁾ Laskavosti Ant. Truhláře dostalo se mi vzácného vydání všech školských spisů Sturmových, r. 1730 v Jeně učiněné Fridr. Hallbauerem pod tit. „Johannis Sturmii de institutione scholastica opuscula omnia“. To vydání budu citovati. Také čte se nejprvnější řád Sturmův ve Vormbaumovi (*Die evang. Schulordn.*) I. 658.

²⁾ Sturmii *Opuscula* omn. 106.

³⁾ Tamž 114.

⁴⁾ Tamž 109.

denně (*ratio construendae orationis*). Tu aby již si zvykal chlapec latinskému hovoru; významy všední řeči ať obrací v latinu a učí se jim; magister by mohl již také „*carmina modulari*“¹⁾ (což snad poněkud brzo).

V septimě (chlapci devítiletí) opakovati jest všechno z grammatiky i to, co ze syntaxí vzato. Nově přistupí k tomu prosodie a metrika (*genera versuum*, figury) hodinu denně; Ciceronovi (*De amicitia* et *De senectute*, „což jsou knihy zbožné a elegantní“) budiž hodina druhá, Aeneidě Vergiliově, Catullovi, Tibullově, Horatiovi (pokud jsou jich věci stydlivé) také hodina budiž věnována. Na též stupni měl již začít se sloh,²⁾ hodinu denně.

Poněvadž tyto tři nejnižší třídy paměť mnoho namáhají, Sturm vkládá do svého řádu stať, která paměť cvičí. Mluví o pilném opakování a vede k zápiskům.

V třídě šesté (chlapci desítiletí) se opakuje všechno z předchozích ročníků, vyhledávají se *loci communes* ve Vergiliově, vedle elegiků předešlých a Cicerona doporučuje se Terentius, jehož řeč jest čistá a opravdu římská,³⁾ a Caesar, jenž dle Sturmiho spíše řečníkovi se podobá než historikovi.⁴⁾ Mluvnici a těm klasikům nechat dají se tři hodiny denně, slohu čtvrtá. V třídě páté (chlapci 11letí) denně hodinu opakuje se; nově přistupuje řecká mluvnice tolikéž po hodině denně; po šesti měsících však svou hodinu ať má Aesopus řecký a Demosthenes řečmi Olynthskými. Jinou hodinou střídají se Vergil (*Georgica*) s Ciceronem (*De officiis* nebo některou z řečí). Slohu (*scripturae et compositioni*) oddána buď hodina.

Ve čtvrté třídě z klasiků Cicero a Demosthenes, Vergil s Homerem po dvou hodinách ať se střídají; lze přibrati i Plauta a Sallustia. Z řečtiny vykládána buď syntax a prosodie hodinu denně. Nový té třídě předmět jest rhetorika. Na její učení vezmou se *praecepta Herenniana* a *Partitiones Ciceronovy*; při té příležitosti Sturm podává návod, která řeč vykládati a rozváděti.⁵⁾ Rhetorice a slohu věnuje se denně hodina čtvrtá.

Když začátky rhetoriky odbyty, v třídě třetí (žáci třináctiletí) k rhetorice přistupuje *dialectica* podle Aristotela. Logice i rhetorice věnují se po hodině denně. Z řečníků čten budiž hodinu denně Demosthenes i Aeschines, jejich dvě protivné sobě řeči. K Caesarovi, Sallustiovi přibrán budiž Livius, jenž jest „*magnus scriptor*“. Sloh se cvičí hodinu co den.

V druhé třídě, kamž žák mohl dospěti do svého 14. roku, tuť boši, jsouce prý již zralí (*maturi*), cvičí se v *dialectice* Aristotelově

¹⁾ Tamž 111.

²⁾ Nikoli v quintě, jak dří Paulsen. *Gesch. d. gelert. Unterr.* I. 282. Srov. Sturmiho *Opusc. omnia* 112.

³⁾ *Opusc. omnia* 118.

⁴⁾ Tamž 117.

⁵⁾ *Opuscula omnia* 121.

na pravidlech i prakticky na Platonovi a Ciceronovi hodinu denně; v rhetorice ať stále slouží Cicero hodinu denně; týž čas náleží Demosthenovi (Pro Ktesiphonte); též hodinu mějž sloh. Té třídě odporučuje se i hebrejščina, ale jen při cvičení náboženském.

V nejvyšší třídě, v primě, kdež mohli sedati hoši patnáctiletí, panuje u Sturma Aristoteles spisem *περὶ ἐρμηνείας* a první knihou *De mundo* (*περὶ κόσμου*); hodinu denně se čítá. Druhá hodina náleží Ciceronovým řečnickým spisům; z klassiků na předním místě Demosthenes; mohl by se také podávati Mela a Proclus. V té škole porouchá se i aritmetika a základy astrologie, hebrejščina a sloh. Z historie nic. Náboženství určena neděle,¹⁾ musice pro všechny třídy sobota po obědě.²⁾

Kolik z této osnovy Sturm dovedl na škole svoji v život uvést, neví se; Sturm sám později v léčběms ulevil, zajisté učiniv zkušenost nemilou, že mnoho chtěl a ukládal.

Po dvaceti sedmi letech r. 1565 sepsal a vydal Sturm nový školní řád na opravení škol štrassburských. Sepsal ho způsobem dopisů k jednotlivým tříd učitelům, jež uvádí jmenovitě při každé třídě. Odtud jméno toho řádu školního „*Epistolae classicae*“.³⁾ Zevrubně vypisuje se v učitelských dopisech těch cíl a vyučování každé třídy. Je to způsob, který až na určitou formu listu jesuité si oblíbili také při svých školních řádech. V tom řádě, aby rozšířena byla doba grammatického učení, Sturm rozdělil některou z nižších tříd ve dvě a počítal jich pak desatero celkem. Zove je kuriemi. Učebný materiál je stejný jako r. 1538, jenže větší zkušenost nutila tu, tam k jinému rozdělení. Také jsou ty instrukce třídní hovornější.

V desáté třídě začíná se od slabikáře a končí se elementy latinské grammatiky. Při tom je německý katechism. V noně pokračuje grammatika prostá. V instrukci učitelské této kurie Sturm ukládá to, co půl století potom důkladněji a hlouběji pojal Komenský, aby totiž učili se žáci všechny věci kolem sebe uměti jmenovati. V té třídě se tedy sklání, časuje a učí se slověům na paměť. V instrukci téže kurie Sturm vyslovuje nelibost nad tím, když učitel stojí u chlapcova ucha a jedná jen s jedním za nepozornosti ostatních; prý ať všickni jsou tiši, aby slyšeli.⁴⁾

V oktávě chce míti grammatiku (*octo partes*) a listy Ciceronovy pro cvik.⁵⁾ Tu vychvaluje denníky nebo zápisníky jakožto pomoc žáků nejbezpečnější vedle stálého opakování. V sedmé kurii mluvnice, vocabula a Cicero; tu začíná se slohové cvičení. O věci známé má se dáti žáku argument čili *ὁπόθεσις*; k stilu přísluší v té třídě

¹⁾ Tamž 131.

²⁾ Tamž 132.

³⁾ Johann. Sturmii classicarum epistolarum libri tres. Ve vyd. Hallbauerově (*Opuscula omnia*) od str. 153.

⁴⁾ *Opuscula omnia*, 175, 176.

⁵⁾ Tamž. 180.

i překlad katechismu z němčiny do latiny v nedělský den.¹⁾ V sextě grammatika už aby byla procvičena dobře; slovece sbírají se dál; cvičí se sloh; Cicero slouží delšími listy, a při katechesi v sobotu ať přiblíží se též k některým elegantním listům Jeronymovým. V páté kurii aby již uměli žáci všechno jmenovati; tu se začínají učití metrice, podá se jim Vergil, denně ekloga jeho jedna,²⁾ tu začíná se od řečtiny, a předkládati jest sv. Pavla listy. Slohu jest učití na tom stupni pilněji, ostřeji.

V třídě čtvrté grammatiku latinskou a řeckou žáci již osvojili si všechnu. Z četby znáti mají již bromadu příkladů z auktorů řečnických a něco též z poetů. Čisti by se mohla Ciceronova šestá *Accusatio Verrina*, Horácovy *Epistolae et Sermones*; z listů sv. Pavla jen kratší. Řecký auktor v té třídě neodporučen jmenovitě žádný, jen káže se žákům předkládati *Volumen graecum exemplorum*. Sloh odporučuje se důtklivě.

V třetí třídě již viděti Helikon! Tak nadšeně Sturm volá. Tu podávají se žákům poetové a historikové, čtou Demosthena, Homera; v řečnictví mají praecepta Herenniana, listům sv. Pavla učí se na paměť; v slohovém cvičení Horác a Pindar ať jsou nápodobováni veršově, Plautus a Terenc ať jsou hráni, ale spíš jen soukromou píli žákův: dvacet dekurií hořejších tříd v šesti měsících dobře by sebrálo ty hry všechny všudy.³⁾

V druhé třídě již nepřekládá se, alebrž všechno oratoricky opisuje; tu vládne dialektika a řečnictví, čtou se řeči Olynthské a Filippiky; komoedie a tragoedie předních klassiků mohou na divadle denně býti cvičeny, ale to ať žáci pořizují sami, ať jsou autodidakty. V primě předním předmětem jest logika a rhetorika na základech Aristotela, Hermogena a Cicerona. Ukazovati by se mohlo umění řečnické na Demosthenovi. V četbě poetů vládní Vergil, Homer; z historiků Tkukydides a Sallust. Divadlo ať není ani týden prázdné. Sloh a deklamaci ať se pěstují. Listy sv. Pavla ať žáci vykládají učitelé sami.

Na konec Sturm přidává pravidla rektorovi, prorektoru, profesorům, ale vše jen kratičce.⁴⁾ I tato forma zalíbila se jesuitům; rozvedli ji však obšírně. V těch pravidlech vyskytuje se z r. 1565 také rada, aby žalmy, co se denně pějí, recitovány byly trojím jazykem: latině, řecky a hebrejsky.⁵⁾ Ten trojjazyčný způsob líbil se zase našemu Kodícillovi.

Přirovná-li se tento řád k předešlému, patrný jsou některé slevy v požadavcích; také grammatická průprava se zdržuje déle, aby byla důkladnější; v řádě r. 1565 nepospíchá se tak jako roku

¹⁾ *Opuscula omnia*. 185.

²⁾ Tamž. 190.

³⁾ Tamž. 196.

⁴⁾ Tamž. 228.

⁵⁾ Tamž. 242.

1538. V nízké třídě sedmé již také není řeči o Vergiliovi, prosodie s poesii začínají se teprve v pátém ročníku; začátek řečtiny dostal se v novém řádě o třídu výš, aniž hned dává se žák Demosthenes, jak to kázal jedenáctiletým kvintánům řád z r. 1538. Za to sv. Pavel vřaděn do osnovy. Dialektika odkázána dvěma třídám nejvyšším, kdežto v starším řádě nuceni k logice již terciáné. O Aristotelovi hovoří se teprv v třídě nejvyšší. Že mívál Sturm dvě nejvyšší třídy poloprázdné, to jen mimochodem buď poznamenáno.

Sturm r. 1565 psal vévodám bavorským Filipovi a Janovi ještě svůj třetí školní řád, a to školám v Lavingách, při nichž vyučoval také český professor Lvovický Hradečan. Vřak Sturm vážně připomíná toho našeho rodáka. Řád bavorské lavingenské školy (*scholae Lavingianae*)¹⁾ jakoby němečtí badatelé neznali. Je to po našem soudu Sturmův nejelegantnější řád. Základní rysy jsou sice pořád tytéž, jako u řádů předešlých, ale vysvětlení je jasnější. Jsou v něm Sturmovy zásady v pěkné formě jakoby zhuštěny, skrytalisovány.

Tentokrát rozděluje Sturm školu v patero tříd (*prý temporis causa*). První nebo vlastně pátá třída jest kolébka šestiletého chlapce. Učí se čísti, psáti, sbírá slovíčka latinská z denní potřeby a zkušenosti (na př. jmenuje dům, jeho částky, jídlo, nápoje, práci selskou, učí se znáti co je *Deus*, *mundus*, *aqua*, *terra*, *animal*, *homo*, *bestia*), zapisuje si to, pořizuje si slovníček; říká sentence z paměti; v příkladech prý ať jsou zahrnuty již také *regulae syntacticae*.

V třídě čtvrté grammatika i syntax, ale vše jen stručně. Ať čte se šestá kniha *Accusationis Verrinae*; tu řeč by mohli už také z paměti říkati. Přemřšteno zajisté, chce-li Sturm, aby na tom stupni učitel ukazoval jemnější rozdíly čisté řeči Ciceronovy a Pliniovy. Sloh denně. Překlady. I katechism by mohl se na latinu překládati.

Do třídy třetí náleží metrika, poesie, Vergil, něco z Horáce; Cicero (*libri philosophici*!); z rhetoriky začátky (*mody*, *figury*), epištoly sv. Pavla, něco z Basilia, Chrysostoma nebo Nazianzena (Rehoře). Sloh denně. Tato třída nemohla býti zajisté roční běh.

V druhé nastupuje logika (řeckým textem Aristotelovým), rhetorika ad Herennium, v řečtině prosodie; v četbě klassické nastupují již také historikové i filosof některý. Terence a Plautus ať jsou „domestici auctores“. Šest hodin denně jest učiti (4 filologické hodiny, 2 buď rhetor. nebo log.).

V primě doplniti jen logiku a rhetoriku. Čte se mimo řečníky Cicero *De oratore*. Překládá se i z latiny do řečtiny. Deklamaci. Denníky ať jsou v každé třídě.

¹⁾ Ve vydání Hallbauerově (1730) *Opuscula omnia* řád ten tištěn od str. 315 O Cyprianovi Leovitiovi, professoru mathem. dí, qui cum omnia summa in hac disciplina consecutus sit, tamen multo majora videntur ab ipso expectanda esse. Str. 324.

Podle Sturmových zásad a rad vznikla v Němcích řada školních zřízení; ovšem vždy s proměnami lokálně a časově nutnými. Za příklad takového řádu budiž uveden Platterův basilejský z r. 1544. Je pořízen pro čtyry třídy. Proti poslednímu Sturmovu je zhuštěn ještě víc. V třetí třídě již jest řečtina; ve čtvrté (nejvyšší) je logika i musika.¹⁾ Také řád ženevský, augšpurský, ba i stralsundský jsou zdělaný dle Sturmových.²⁾

Sturma Čechové poznali poměrně dosti pozdě. R. 1567 do Čech z cest studijních někteří šlechticové přinesli Sturmovo dílo *De periodorum compositione*, připsané českému šlechtici Floriánu Griespекovi na Nelahozevsi. To je začátek české známosti se Sturmem. Bylo-li co před tím, bylo náhodné a netrvalé. „Jeho spisy před tím velmi zřídka do Čech se přivážely“, tak píše Jan Kocín z Kocínětu. Týž slovatný Kocín, poznav svrchu řečenou práci Sturmovu a dada sobě dobře raditi, odebral se pětadvacetiletý r. 1568 na školu štrassburskou k Sturmovi. Tu pobyl do r. 1577.³⁾ Velice v něj působil učelánkový způsob tříd a učení Sturmovy školy i mistrova osobnost neobyčejná. „Čtím ho jako vyššího, vážím si ho jako učitele, hledím si ho jako by můj druhý otec byl,“ tak Kocín roku 1570 vyznává. Prý nedovede ani vypsati, kterak miluje Sturma.⁴⁾

Kocín stal se nejčilejším sprostředkovatelem českých vzdělanců se Sturmem. Vydávaje r. 1570 Sturmovu Rhetoriku v předmluvě Královéhradeckým nadšeně vychvaluje školské metody Sturmovy, kteréž jsouce vedle pořádku, lehké, příjemné, stručné, slibují větší užitek nežli způsoby dosavadní popletené. Přeje si, aby metoda Sturmova rozšířila se všude po Čechách, a od Hradeckých doufá, že zásady Sturmovy ve své reformované škole zavedou.

Ve vydání Sturmovy Rhetoriky (Hermogenovy) téhož r. 1570 Kocín v předmluvě zase vrací se k myšlence, aby Čechové osvojili si způsob vyučovací Sturmov. Nelze sic prý v každém městě otevřít školu o četných třídách a znenáhla vystihnouti nauky, jako tomu v Štrassburce, avšak i s malými prostředky mnoho se dokáže, postupuje-li se příhodně, a odstraní-li se staré návyky. Horlivými slovy Kocín mluví pak proti konservativním řádům zastaralým.⁵⁾ Zamítati už napřed reformy, toť prý poblouzení veliké, důkaz nevzdělanosti a prázdnoty. Nápravy školské již také proto potřebí, že sami odpůrci evangelického učení, kdežto dříve vědám nepřáli, počínají vzdělávati nauky a zřizují školy v kolejích (jesuité). Sturmova sou-

¹⁾ Paulsen. *Gesch. d. gelehrt. Unterr.* I. 281.

²⁾ Vormbaum. *Die evang. Schulordn.* I. 497. [Raumer. *Gesch. d. Paedg.* III. 6.

³⁾ Ty věci vynesl na světlo Ant. Truhlář v Č. Filol. Mus. IV. 446 a násl.

⁴⁾ Tamž. 449. Pozdější Kocínovo vděčné vzpomínání v Osvětě (Spiess 1877. 110.) V dedikaci k Historii církevní (Cassiodor) zove Sturma otcem svým. R. 1570.

⁵⁾ Obšírně u Ant. Truhláře v Č. Filol. Mus. IV. 456.

stava jsouc lahodna, přirozena, vyvrací obecný názor, že učení je mučení.

Také Pražany Kocín navádí k reformám školním dle Sturmia, za nimi prý přijdou města ostatní.

Za pobytu Kocínova slovný Tadeáš Hájek z Hájku přivedl do školy Sturmovy syna svého Jana a za kratičko stal se nadšeným obdivovatelem zásad štrassburského mistra. Zajisté že v Čechách pak přičinil se k jich širšímu poznání. K němu připojili se Mikuláš Walter z Waltersperka, zhusta jmenovaný přítel školství českého, Adam Budovec z Budova a jiní, kteří Sturmovy plány a způsoby poznali. Českých lidí potom k Sturmovi docházelo do školy víc.¹⁾ Také jsou stopy, že Sturm sám do Čech přátelsky dopisoval. Když byl jeho školu navštívil professor pražské akademie mistr Matiaš Molesin, Sturm dává mu 28. dubna 1579 svědectví, že tu pokroky učinil nemalé v studích, žádá přátelskou přimluvu, aby mu k návratu do Čech mistři poslali 50 tolarů, že to dost málo.²⁾ Vděčný Molesin listem svým zvláštním ze Štrassburka říká o Sturmovi, že jest „*oratorum Germaniae facile princeps.*“³⁾

Velikým ctitelem Sturmovým u nás byl, jakož svrchu letem připomenuto, mistr Martin Bacháček. Ten byl do klassických epístol Sturmových upřímo zamilován. Roku 1599 učitelům pražským doporučuje ten spis co nejhorlivěji.⁴⁾ Školu štrassburskou Bacháček znal velmi dobře. Píše o ní po latinsku veliké chvály roku 1598 primasu pražskému Václavu Krocínovi: „Vám všem,“ píše, „Jan Sturmius jest velmi dobře znám, jest to ten, jenž tak šťastně v školách privátních mládež vedl, že v brzkém čase škola soukromá stala se veřejnou, až i na universitu vzrostla, v níž discipliny všech umění dnes se vykládají, do níž nejen Francouzové, kteří doma kvetoucích akademií mají sedmnácte, také Italové, kteří drží sami akademií počet veliký, Poláci, kteří mají čtyři, Anglové, kteří mají tři akademie a stejné i Škoti, i naši tam spějí.“⁵⁾

Poznavše trojí pramen německých řádů: saský Melanchtonův, východní Trozendorfův, západní Sturmův, smíme již přistoupiti k řádům školním v Čechách platným.

Shledáme li v našich řádech cizí vlivy, cizí prameny, nebudeme otcům vyčítati nedostatek původnosti, neboť latinské školy i přes to, že nebyly jako university jedinký učený cech po všem křesťanském světě, přece položeny byly od břehů Visliných až k oceánu

¹⁾ Schmid. Gesch. d. Erziehung. II. 385.

²⁾ Rukop. univ. knih. 17. C I str. 267. 268. Svou prosbu o 50 tol. odůvodňuje tím, že jeho žák v nečas byl odvolán a mzda mu nevyplacena; ostatně když byl v universitě děkanem, prý také nějaké výlohy měl, nechť se mu to tedy nabradí.

³⁾ Tamž. 270.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 13.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 5.

atlantickému všude na základech stejných: v středověku latině učila internacionální církev, potom latině učili humanisté, kteří se dorozumívali přes hory a doly. Co psal o latině a zřízení škol Vlach Valla, Aretin, co Španěl Vives, Francouz Budaeus a jiní, to čítali a znali v Němcích, znali v Praze¹⁾ i v Krakově. A nač uhodili kde v Němcích na jednom konci, to tiskem letělo ke konci druhému a začasť přeletělo české hory. A co se kde komu z toho zalíbilo, osvojil si, bylo jeho. Vyčítati nepůvodnost, závislost může jen ten, kdo nerozumí době.

Začneme od školního řádu školy slavkovské. Pochází z r. 1535, dělal ho učitel Braun.²⁾ Je to řád z míry prostičký, jen pro dvě třídy, jež obě byly v jediném pokoji. Hledí z něho víc záporní horlivá německá reformace evangelická nežli humanism.

V pondělí učitel začne od předešlého nedělského evangelia, vyloží je; zatím kantor vyslýchá malé chlapce (asi ze slabikáře a z čtení); po té obě třídy společně říkají Desatero, Víru, Otče náš a o svátosti křtu a oltářní, jeden den latinsky, druhý po německu. Po té vezma učitel latinské evangelium zase, vyjme slove a učí na nich grammatickým tvarům. Zatím kantor zase vyslýchá malé. V jiné dni, kdy není evangelia, cvičí se mluvnice latinská na Šalomounových příslovích. To tak dopoledne po celý týden. Odpůldne ve 12 hodin žáci přijdou zase, zpívá se „Veni s. Spiritus, kum, heiliger Geist,“ a učitel všem čte z musiky; hodinu následující čte jim Terentia, „jenž jest nejlepší a nejdůkladnější učitel latinského jazyka.“ S malými jako dopoledne. Třetí hodinu dostanou nejpokročilejší žáci Šalomouna a Katona, jenž píše o dobrých způsobech, kterak chlapcům jest chovati se; žáci slabší obdrží Jesum Syrach, a nejmenším uloží se po dvou slovech latinských na pamět.

Hojnějši, rozvinutější jest řád školní českého *mistra* Kolína z let čtyřicátých. Kolín, žák Melancthonův, nemohl nevšímati si pověstného trojtřídního řádu svého učitele; jistě vzal z něho kostru, ale v tom rámci kolik tu samostatnosti od drobných pokynů až ke knihám, jež Kolín své škole sám skládal!³⁾

V nejnižší třídě jsou alfabetaři jako jinde. Se slabikářem ať se brzo učí také základům křesťanské zbožnosti. Denně první hodinu žáci odříkávají částčku z náboženství (z Desatera, Věřim, Pater, slova, jimiž ustanoven křest, slova svátosti oltářní, žehnání stolu, po stole dík.)⁴⁾ Hodinu druhou na tabulkách nebo na papíře

¹⁾ V Týně (v Praze) v hořejší sakristii chováno podle inventáře z roku 1673 119 knih, mezi nimiž „De ratione studii puerilis Ludov. Vivis.“ Arch. pražs. Kn. zádušn.

²⁾ Uveřejnil ho Wolkan v Gesch. d. Liter. 76.

³⁾ Leges. . . in schol. privata. Collini. Výtisk. v mus. z r. 1557. sign. 26 F. 18. V oddíle Tertius libellus.

⁴⁾ Ty modlitby tištěny hned po syllabikáři od téhož Kolína v knize svrchu psané: Element. libellus in lingua lat. V části první. Vyd. r. 1550.

píší předepsanou sobě část z oněch modliteb, pak to čtou. Třetí hodinu čtou na svých knížkách. Po obědě proponuje se jim sentenci nebo slovíček několik; při nich a na nich učí se psáti a čísti. Druhou hodinu v lekci i dvakrát se procvičují. Hodinu třetí učí se slovcím a sentencím na pamět. V sobotu třeba ve dvou hodinách ať učí se psáti a poznávati cifry; odpůldne týž den ať opisují některou sentenci z evangelia. V neděli všecky modlitby říkají pospolu (sborem) i jednotlivci.

Kolínova třída druhá (*classis media*) má jméno Donatistů. Grammatika Donatova v ní převládá. Dopoledne co den učiti jest po třech hodinách, první a druhou katechismus menší vyplňuje s Donatem a s překlady z češtiny do latiny. Jen v sobotu druhá hodina i třetí věnována arithmetice. Ale učí se v ní jen numeraci; nic víc. Třetí hodina prvé dva dni v témž dni náleží *Colloquium Ludovici Vivis*, ve středu Donatovi, ve čtvrtek a v pátek *Distichum Katonovým*. Neděle jest den vyněovací. Dopoledne píše a čte se text evangelia latině; říkají se obecné modlitby latině.

Odpolední vyučování u Kolína také rozprostřeno na hodinách třech; jen v sobotu pouštění hoší před nešporem pro lázeň nebo mytí. Prvou hodinu odpolední od pondělí do soboty držely sentenci, překládání, stil a Kato. V sobotu místo toho evangelium příští neděle. K evangelium sám Kolín sepsal disticha, jimž se žáci učili také. Druhé hodiny za celý týden mimo sobotu držel Donat, orthografie, a učení, kterak zdvořile pozdravovati (*formulae salutandi*). V sobotu v tu druhou hodinu až do nešporu (asi do 4 hodin) se opakovalo vše z Donata, co za týden probráno; třetí hodinu odpolední držel zase Donat; větším dílem odříkávalo se z něho z paměti ven, čemu ten který den naučeno. V neděli odpůldne recitováno od žáků ranní kázání chrámové, a po tom text evangelia po česku se vykládal. Cisiojan byl také říkán, tuším, v neděli.

Řád třetí, nejvyšší třídy, v níž vykládá se dialektika, prosodie a řečtina, sestavíme si pro snadnější přehled v tabuli. (Str. 630.).

Tabulka mluví jasněji nežli Kolinův řád, jehož učivo a hodiny se v slovech ztrácejí. Z toho řádu přidati sem jest jenom poznámku, že kázání Čechové recitovati měli po latinsku, Němci po česku, a pak toho nelze mlčky přejíti, že Kolín své škole určil i hodiny večerní, v nichž se opakovalo denní učení, čteny fabule Aesopovy, a v sobotu psáno evangelium nedělské po latinsku i po řecku.

Jináč budiž k porozumění ještě to dotčeno, že oběd býval u našich předků kolem desáté hodiny, tož tedy ranní škola mohla býti skonána do 9. hodiny; poobědní mohla se začíti o dvanácté; nešpor byl mezi třetí a čtvrtou. To právě také byl čas, kdy Kolín v akademii vykládal řečtinu, za to nadace užívaje.¹⁾

¹⁾ Winter. Děje vys. škol. 36. 37.

Ráno — hodina				Po obědě — hodina			
Den	I.	II.	III.	I.	II.	III.	IV.
Pond.	Denně katechism větší	Sloh; překlady.	Epistol. Ciceronis nebo též Distich. Catonis.	Sloh; opisují se argumenta.	Erasmus De civilitat. morum.	Žáci opakují si denní učení, anť	Ety-mologie dle Melanch-tona.
Úterý	latinský; výklad slovíček; grammat. cvičení	Sloh, oratio ligata.	Vergilius Bucolica. Prosodia.	Sloh; argumenta, pracují se veršíky.	Dia- lektika. Prosodie.	Kolín musí v tu dobu učiti	Elementa řečtiny.
Stř.	na kate- chismu, a nová lekce		Terentius a syntax.		Syntax dle knihy Melanch-tonovy.	v uni- versitě.	Ety-mo- logie.
Čtvr.							
Pátek							
Sob.	z něho.	arith- metika.	arith- metika.	Zkoušky z toho, čemu za týden naučeno.			
Ned.	Před kostelním kázáním diktuje se a interpretuje evangelium řecky.			Do nešporu zkouší se ranní kázání; výklad evangelia; říká se versovaný katechism Kolínův. ¹⁾			Po nešpoře katech., Disticha evange- lická; cisiojan.

Zmíněn budiž ještě jeden trojtřídní řád, ale katolický. Bude na přirovnanou. Vznikl kolem r. 1563 nařízením olomouckého biskupa Marka Khuenta. Nejvyšší třídu, primu, řád označuje jakožto klassí těžké grammatiky, druhou třídu jakožto klassí, v níž se sklání a časuje; třetí třída „alphabetariv“ jest. Rozdělení hodin a předmětů jest prosté, starodávné. Čemu se učí v pondělí, tomu se učí pak každý den. Ráno až do služby chrámové jsou denně dvě hodiny nebo i půl třetí.

V I. třídě správce začíná denně od dialektiky; měl-li by žáky neschopné, ať jim předkládá něco vhodnějšího; druhou hodinu bakalář (druhý učitel), přibírá schopné žáky II. třídy, čte primánům svou lekci (snad klassika). Jenom v pátek jest jiný způsob v té třídě: Správce celé dvě hodiny opakuje a zkouší grammatiku; po kostele pak musí ten den žáci do školy hned zas, kde jim píše starodávným zvykem responsoria na neděli.

V II. třídě začíná denně bakalář; když druhou hodinu obrátí se k žákům I. třídy, v II. třídě koná cvičení lokát (učitel třetí);

¹⁾ „Libellus Hieronymi Noppi De summa doctrinae christ. a nobis in versiculos redactus.“

žáci říkají v touž dobu každý den sentence z předešlého dne vyložené, zkouší se vokabula, grammatika se cvičí.

V III. třídě se denně slabikuje, čte a píše. Jak se dá znamení, žáčkové jdou do kostela, v létě všickni, v zimě část. Kteří ve škole pro zimu zůstávají (to byli asi maličci), nesmí lenošiti: čtvrtý učitel (auditor) cvičí je v krasopise, nebo mu odřikávají modlitby obecné (Desatero a j.).

V neděli a ve svátek, než se jde do kostela, je také škola. Vybraní žáci s bakalářem pějí verše; správce k větším žákům vykládá větší katechismus a zkouší je z něho; menší chlapeč odřikávají modlitby.

Mimo čtvrtěk, kdy dvě hodiny věnovány býti měly hrám, odpolední vyučování denně mělo trvati po tři hodiny. Začínalo se naší dvanáctou. Před hodinou poslední určena půlhodinná mezera k odpočinku. Každý den učeno stejným věcem, jen pondělní odpůldne v I. třídě bylo jinačí než ostatní. V tom půldni dvě hodiny byly přikázány slohu. V jiný každý den prvá hodina věnována grammatice, druhá poetovi nebo klassiku jakémukoli; v pause žáci opisovali sentenci; v třetí pak hodinu den co den vykládána sentence po latinsku, pak překládána do němčiny a do češtiny; potom žák některý rozbíral sentenci grammaticky, a byla-li verš, i prosodicky.

V II. třídě poobědní učení denně začínalo se Katonem nebo čtena Colloquia Sebaldi Heyden; v druhé hodině auditor zkoušel grammatiku elementární. Po odbyté pause lokát vykládal sentenci menší německy a česky, a žáci vykládali sentenci tu potom svým praeceptorům soukromým (kteří s nimi sedali ve škole).

Žáci III. třídy odpůldne psali a četli. Po pause třetí hodinu do nich vpravována také nějaká sentence. V neděli odpůldne evangelium, vyšším latinské, nižším v jazyce mateřském.

Řečtina nechána na libé vůli učitelově a přikázána jí chvíle — ve dnech feriálních. To jí tedy mnoho nebylo. Také neměla býti všem, než jen schopným žákům.

Čtoucí na první pohled poznává, oč je Kolínův trojtřídní řád bohatší a pokročilejší, nežli tento olomoucký. Mělo by býti naopak, neboť olomoucký řád je o 20 let mladší.¹⁾

Řád královéhradecký z r. 1566 bohužel necelý. Auktor jeho měl v ruce řád Melancthonův, Trozendorfuův i Kolínův, ale šel cestou díl svojí, díl, jak mu poručili reformatorové školy hradecké, kteří zastavivše žebroty studentské po domech, chtěli, aby se veškerého času, žebrotám prve věnovaného, užilo k vyučování.

Z řádu zachoval se kus týkající se nejprv V. třídy, která byla tu nejvyšší.²⁾ Začíná se nedělí. V ten den opakuje se evangelium,

¹⁾ Tištěn od dra. Jana Nováka v Věst. Uč. společ. 1898. XV.

²⁾ Solař. Hradec. 544—547.

zkouší se dvojverší evangelia (Kolínova?), vysvětluje se; větším jest evangelium po řecku, méně dospělým po latinsku; jest-li pokdy, katechism nebo předešlé kázání opakuje se. Odpůldne v neděli čísti jest Žaltář Eobana Hessa, vykládá se epištola, opakuje katechism.

V pondělí jest prvou hodinu dialektika, pak Officia Ciceronis, na nichž ukazují se pravidla grammatiky, rhetoriky a dialektiky.

Odpůldne rhetorika a Vergil neb Ovid. Ve středu a v pátek stejně se učí jako v pondělí, jenom přidati jest katechismus, aby naplnila se závěť dobrodince školního Jiřího Vavruše z Limus, a rekordace (žebřání studentské) aby se zamezily. V úterý ráno grammatika, syntax a prosodie latinská, půl hodiny řečtina; totéž ve čtvrtek, jenže místo rekordací čas věnuje se disputacím a deklamacím veřejným. Odpůldne v úterý Hesiod nebo Isokrates, či také řecké bájky Aesopovy, druhou hodinu Terentius a cvičení; pak třetí hodinu místo předměstských rekordac budíž slohová cvičení ve škole.

V sobotu čte se a opakuje kronika Karionova, rozmnožená Kašp. Peucерem; hodinu druhou začátky prosté arithmetiky probírají se. Odpoledne oprava všech písemných prací za týden, aby byly čistě na hotově k disputacím a deklamacím příštím.

Program ostatních tříd až na druhou nepovědom. V druhé nízké třídě v neděli vykládalo se evangelium po česku; po obědě vykládán i opakován katechism menší. V témdni o dopolední hodiny dělí se mluvnice a syntax latinská, překládání z latiny na česko a naopak, četba menších listů Ciceronových s poznamenáváním pěkných frast; jednou v témdni (v pátek) cvičí se začátky počtářské (což věc divná tím, že by se v V. třídě byly týmiž začátky ještě zabývali) a ve čtvrtek jsou disputací. Poobědní hodina prvá měla náležeti odpočinku, druhá hudbě; třetí hodina měla vyplniti se dialogy Mosellanovými neb Erasmovými, naukou o ušlechťení mravů a opakováním.

Z ostatního učení dovidáme se jen tobo ještě, že žáci všech tříd před každým dopoledním ze školy propuštěním jeden po druhém odříkávali cisiojana. Na ten konec bylo jim scházeti se v jediné místnosti, jeden dle pořadí říkal cisiojana kus, a ostatní sborem opakovali. Po společné modlitbě domů.

Z pětitřídního zajímavého řádu žateckého, jež vypracoval Jakub Strabo r. 1575, sestavíme si pro snadnější přehled tabulku dvou nejvyšších tříd.¹⁾

Z tabule vysvítá, že cíl prvé, nejvyšší třídy byla jakás encyklopedie gymnasijských předmětů, kteráž měla býti způsobena opakováním; bylo tu učení logiky a rhetoriky, byl tu sloh latinský

¹⁾ Řád tištěn kolikrát. Také v Progr. žatec. gym. roku 1851. Exempl. v Č. Mus. 49. E. 33. V univ. knih pod sign. 52. G. 7.

Ordo lectionum
v I. a II. třídě žatecké školy.

Den	V třídě	Ráno — hodina				Po obědě — hodina		
		1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.
Pond. a úterý	I.	Dialekt.	Opakov.	Grammat. řecká	Prosodie Kolinova	Euripides	Opakov.	Terentius
	II.	Grammat. latinsk.	Opakov.	Cicero- novy listy		Grammat. řecká	Opakov. Ciceron. listů	Terentius
Střed.	I.	Učení o periodách	Slohové cvičení v prose			Cvik ve veršování		
	II.	Slohová cvičení				Prosodia		
Čtvrt.	I.	Rhetorika	Opakov.	Fráse	Virgilius	Cicero De officiis	Opakov.	Virgilius
	II.	Syntax	Opakov.	Vergilius		Řecký Aesop	Opakov.	Virgillius
Pátek	I.	Dialekt.	Odříkává se, čemu v týdně učeno			Cicero De officiis		Sloh
	II.	Zkouška ze všeho, čemu za týden naučeno				Pokračuje se v zkoušce		Aesop
Sob.	I.	Kate- chism.	Opakov.	Arithmet.		Prázdné		Hebrej- ština v hodinu 21. *)
	II.	Katechism		Arithmet.		Prázdné		
Ned.	I.	Evangelium řecké, výklad, neb žaltář				Disputace a zápasy školní		
	II.							

*) To jest třetí hodina před slunce západem.

a řecký, prosou i veršem; katechismus větší, něco z matematiky a z hebrejštiny.

Druhá třída předměty svými zůstává v mezích grammatiky; latinská tu všecka, z řecké počátky. Z poesie běže metriku a Vergilia. To vřchol.

Třetí třída žatecké školy měla býti pouze grammatikálná. Největší čas určen tvaroslovnému výkladu a cviku, některá hodina však oddána syntaxi; střádati se měla jména věcí a úsloví. Ciceronovy menší listy vévodily, čteno o slušných mravech, hodina (třetí v sobotu ráno) věnována počtům, odpoledne ve středu oddáno katechismu a týž den celé ranní učení zaujal sloh; v sobotu zkoušeno, čemu za týden žáci se naučili. V neděli vykládala a překládala se jim epištola, odpoledne měli hudbu a disputy. Tři hodiny ráno, tři po obědě byly ve všední dny učebě přikázány; asi nedopatřením se stalo, že o pondělku a úterém není v řadě nic.

Čtvrtá třída náležela donatistům. Z Donata probírány a cvičeny vzory deklinací a konjugací; učeno latinským sloveim na paměť, překládáno na latinu; byl-li v nejnižší třídě katechismus po česku, teď žáci obdrželi latinský. Z počtů se asi za poznání cifer daleko nedostali. Po šest dní v týdnu vždy první hodinu cvičena mluvnice, druhou hodinu čítali nebo zase deklinovali; třetí odříkávali vokabula nebo v sobotu počítali. Odpůldne po pět dní v týdnu první hodinu se překládalo exemplum, na tabuli psané, na česko, ostatní dvě hodiny opravovaly se příklady a zkoumalo se, co žáci u výkladu slyšeli. V neděli výklad evangelia a odříkávání katechismu.

Třída nejdolejší, pátá, neliší se od nejnižších tříd, jako jsme je jinde poznali. Sedali v ní slabikanti, kteří učili se psáti, českému katechismu a obyčejným modlitbám (Desateru, Věřim, též formuli eucharistie a rozhřešení). Ráno po třech hodinách, po obědě stejně tak; čtení v ranních, psaní po obědních hodinách.

Zásada, dle níž Strabo svůj řád sestavil, podle jeho slov byla ta, aby vědy byly podávány pořádkem, vlohám žáků vždy dostačujícím; v minulých dobách prý bývaly v učení zmatky.

Řád Kodiceillův z r. 1586 platí pěti třídám. Rektor Pražské universi, mistr Petr Kodiceill z Tulechova, řád svůj začíná od pěkného napomínání učitelů nejnižší třídy (classis infima);¹⁾ děti od rodičů do školy ponejprv poslané Kodiceill přirovnává k stromečkům, do nichž se vruby vštěpují, a jako rolník takových stromečků, jež sám sázel, hledí si pečlivěji nežli jiných zděděných, takž rovně by měl učitel při nejtětlejší mládeži býti přívětivý, mírný a dbalý, nebo zanedbá-li se a zkazí titlý věk, nesnáze z toho pocházejí v živobytí; špatný a lenivý učitel mnohem více škodí pacholátkům nežli tvrdý mráz za prvního jara stromkům, poněvadž nákaza přelévá se do příštího věku chlapcova.

¹⁾ Ordo studior. 20—22.

Kodicill (dle Aristotela) žádá na učiteli první třídy, aby měl zkušenost toho, čemu učí; zdraví, poněvadž churavý člověk neschopen práce; pilnost a spravedlnost.

V první třídě Kodicill chce mít dva ordines; oddělení nováčků, oddělení pokročilých. Onino učí se poznávat písmena, číslice a psátí je. Druzí učí se slabikovat a čísti. Když české čtení procvičeno, ať čte se latinsky, při čemž české vyslovování prý valně neliší se od latinského.¹⁾ Také jest v té třídě říkati katechismus i psátí ho; říkati modlitby, poznávat písničky latinské, německé, české, čísti evangelia, učiti se slovíčkům a disputovati o nich, odříkávati kázání nedělní, zvykati slušnému chování, jak státí, mluvití, sedětí, mlčetí, pohybovatí tvář, očima, rukama; zvykati čistotě tělesné. Hodiny vyučovací byly tři ráno, tři po obědě (a prandio). I v neděli tak. Jen v sobotu třetí hodinu odpolední měl býti pokoj, aby se žáci připravovali na neděli. Připomínáme opět, že první hodina po obědě může býti již jedenáctá dle nynějšího počítání. V létě škola měla se ráno začínati o deváté české hodině, v zimě kolem dvanácté. To by bylo asi mezi pátou a osmou naší.

Jináč rozdělení předmětů bylo prostické, neboť v I. třídě věru bylo málo co rozdělit. Je vůbec podivno, že Kodicill směl žádati, aby slabikováním a psaním nad třicet hodin v týdnu se vyplnilo; štěstí malíčkých, že ta unavující stejnost mohla býti míchána zpěvem, a tu a tam i rozmluvou a kratičkou hrou.

S malými výminkami, co bylo v pondělí, to určeno všem ostatním dnům všedním. V pondělí první hodinu jest uloženo říkati z paměti; žáci I. oddělení s tabule říkají písmena, druhé oddělení slabikuje a čte. K tomuto stálému programu přidává se v úterý úkol odříkávati průpovědku, den před tím naučenou; a v sobotu v touž první hodinu Kodicill chce, aby žáci ukazovali denníky nebo diaria, do nichž za celý týden psali průpovědky. Druhá hodina ráno v pondělí a každý den věnována psaní; píš se písmena, slabiky, slova. Jen středeční a sobotní druhá hodina měla býti číslicím, ale ne arabským, nýbrž latinským, písmenným (j, ij, iij, v, x, C, D, M). Třetí hodinu ranní co den předcházeti měla společná modlitba (na rozdíl hodiny první, kterouž žáci začínali soukromou modlitbou, každý kleče na svém místě); po modlitbě vyplněna třetí hodina zase psaním a čtením; dospělejší říkali slovíčka dvě, tři denně nová. Ta poslední hodina končiti se měla zpíváním, a učitelovým výkladem o slušnosti. Do téže hodiny ve čtvrtek měla býti přinesena kniha psaná, nějaký foliant z kostela nebo z kanceláře, aby žáci poznávali psané litery. Tak i v sobotu.

První hodina po obědě den co den určena psaní, ale ne celá; žákům touž hodinu bylo čísti o slušnosti mravů, a chvíle určena nějaké hře nebo rozmluvě zábavné. V sobotu měla v tuto poobědň

¹⁾ Ordo. 25. . . .

první hodinu žákům k cvičení napsána býti na tabuli věta z epistol, jejíž slovece žáci měli psáti a vyslovovati. V druhou hodinu poobědní v pondělí a po celý týden chvíli zpívati bylo žalm nebo písničku českou, a pak žák jeden po druhém ukazuje písmena, slabikuje se a čte. V tu hodinu jen ve středu jest program jiný; učí se totiž poznávati číslice, jako se dělo týž den ráno.

Poslední hodinu odpolední den co den učitel měl psáti na tabuli průvověď nebo přísloví z Kazatele (Ecclesiastes) nejprv jen o dvou slovech, později o třech. Ta přísloví necht pro paměť a pro opakování opisují se v denníky malé. Kteří žáci umějí již několik sloviček z paměti, ať vstanouce o nich disputují (t. j. navzájem se zkoušejí) za pozornosti ostatních. Konec modlitba a zpěv. V této hodině v pátek měla dít se změna potud, že na konec rozmlouvati bylo o katechismu. V sobotu hodina poslední byla prázdná; byla to příprava k neděli. V neděli žáci této třídy odříkávali katechism a po kostele zkoušení z kázání. Po obědě zase hodinu opakují katechism, druhou hodinu čtou z napsaného evangelia písmena a slova. Po nešpoře sejdou se opět a vypravují, co sobě pamatovali z kázání nešporního.¹⁾

Rozvrh druhé třídy Kodiceill uvádí instrukci k učiteli, jejíž stavi nad umělce; víc prospívá prý učitel vzdělávající člověka než ten, kdo z hmoty dělá obraz aneb na hmotě rysy stroj. Kodiceill žádá na učiteli pořádek při vyučování a cvičení; pořádkem pravidla se usnadňují, paměť dostává světla. Dále žádá, by učitel uměl rozeznávati potřebné od nepotřebného, neprospěšného. Často prý učí se zbytečností s opomínutím věcí důležitých.²⁾ Musí býti dobrý výbor příkladů k vzorcům mluvnickým, a všecko pořízeno dle věku, vtipu a pokroku chlapcova. Dále Kodiceill chce, aby učitel neustále cvičil, deklinoval a časoval, neboť bez toho nelze latinsky mluvit. Úlohou té třídy budiž tedy nejprv mluvnice latinská; sklonění jest začítí od prostých vzorců snadných; též tak časování, až naučí se žáci cvikem tvarům všem i nepravidelným. Při tom ať žákům ukládají se formule latinského hovoru, ať odříkávají z nomenklatora pojmenování věcí, ať se proponují příklady a themata z distich Katonových, z katechismu latinského, ze Siracha, Šalamouna, z epistol, evangelit; ať se učí mravům ušlechtilým, zpěvu, počtům (multiplikaci), krasopisu. Žáci ať vyptávají se na vzájem (disputují). Jazyk mateřský jest všemu učení na pomoc. Do mateřského jazyka se překládá.³⁾ O německém ani zmínky.

¹⁾ Ordo 20. 27—31.

²⁾ Ordo. 33.

³⁾ V Mittheilung. f. d. Gesch. der Deutsch. in Böhm. III. vykladač řádu Kodiceillova překládá text „vertent idiomate vulgari Evangelii periodos aliquot“ „werden einige Sätze aus den Evang. ins Deutsche übertragen“; nebo: „Epistolum peritiores interpretari materna lingua discent“ „Die Fähigeren erklären die Sonntagsepistel deutsch“. Z tohoto bezpředmětného

Rozdělení hodin, jichž se počítá denně šest, v první třídě Kodicill navrhuje toto. V pondělí první ranní hodinu žáci odříkávají otázku z katechismu, vzorec jedné deklinací nebo konjugací. Druhou hodinu krasopis, opisování argumentu (úlohy); třetí hodina začíná se modlitbou hlasitou; po ní odříkávají jest mluvnicki a tři nebo čtyři slova; pak se čte z knížek.

Po obědě v pondělí prvou hodinu píše se abeceda a složky písmen (žáci prý tomu říkají „Am, bm“); píše se úkol „elegantně“; pozpívá se škála (ut, re, mi, fa, sol, la), vyloží se jedno pravidlo musické, a dovozt-li učitel, žáci pobraží si. Druhou hodinu po zapívání grammatika a čtení. Třetí hodinu opisuje se s tabule kus katechismu; schopnější z latiny to překládají; disput o slovíčka, úkol na paměť, modlení a zpěv k noci. Na konec, než žáci se rozpustí, v pondělní den koná se soud o signum čili metlu pro větší pilnost v latině.

Co dělo se v pondělí, to tak každý všední den. Jenom ve středu dopoledne i odpoledne druhá hodina věnována násobilce vedle psaní a čtení; stejně tak určeno sobotě v druhou ranní hodinu. V úterý druhou hodinu poobědňi přičiňuje se k programu pondělnímu čtení o mravech slušných; ve čtvrtek druhou ranní hodinu k psaní (nebo, jak řád to zove, k stylu) brátí jest přísloví Sirachova neb Šalamounova či krátký list a propověď (chrii, apophtegma); v pátek v touž hodinu brátí jest řeční z Terentia, Cicerona. Týž den k třetí hodině odpolední, jež jest s pondělní stejná, přičiní jest otázky o roku, měsících, týdnech, dnech a hodinách. Sobota se lišila od pondělka víc. V prvou hodinu odříkávali bylo úkol celého týdne; druhou hodinu byla předepsána numerace a násobilka; třetí ukazovány denníky. Zbytek ranního času zajímaly předměty pondělní. Po obědě opisována epištoly část a na jazyk mateřský překládána; hodinu druhou ukazováno písmo, a čteno. Třetí hod. žalmy a příprava k neděli. Prvou hodinu v neděli žáci odříkávali epištolu sobotní a po službě boží odříkávali kázání. Odpoledne opisována a vykládána disticha z evangelií; menší žáci opisují propověď z evangelií jazykem svým. Hodina druhá v neděli odpůldne věnována jako všední den čtení psaní a výkladům; hodina třetí oddána pobožnosti v nešpoře.

Řád třetí třídy¹⁾ také začíná se instrukcí učitelovi. Obšírně a citáty napomíná se k pilnosti a trpělivosti. Látkou té školy jsou ostatní částky řeči, jež se nesklánějí, neohýbají. Sklonná i nesklonná slovece budou slučována se slovy epištol a evangelií, katechismu, z listů Ciceronových, Sturmem vydaných, z distichů Katonových,

překlady Wolkan (v *Gesch. d. deutsch. Liter. in Böhm.* 82) nevědecky a ne bez účelu politického vyvodil, bezpochyby nevzav si práci s originálem, že zavedena němčina na školách českých a moravských již od druhé třídy!

¹⁾ Ordo. 40.

z kratších básní Vergiliových nebo z průpovědí poetův. Stálým cvičením žáci vyhledávejte významy slov a jejich formy; nejsou-li to částice sklonné, hledejte jejich úlohu, působení, jaké pády řídí (regimen). Ucho žáků zvykejte prosodii; délka a krátkost slabik budiž poznávána, měřena. A poněvadž všechna etymologie, totiž znalost rodu, počtu, pádů, směřuje k nauce o syntaxi, musí býti i té něco hodin věnováno. Ať je v pravidlech krátkých, v příkladech světých, ať se podává zřejmým pozorováním, srozumitelným pořadem, jako jest v knihách schválených od Matouše Kolína, nad něhož dle slov Zikmunda Gelenia slunce v Čechách nevidělo lepšího grammatika.

Mluvnice budiž rozdělena v ranní hodiny, jak to dělal lounský rektor m. Matouš Dapsilis Curius podle mistra Jana Kotulíka, rektora v Hradci Králové, Tomáše Torva a Václava Kamarýta z Rovín, kteří byli správci v Žatci před mistrem Václ. Arpinem. Také na škole jindřichské v Praze nejprve ten způsob a rozdělení zachovával mistr Pavel Kristian z Koldína, jda v tom po příkladě předchůdce svého Matiaše Procera z Raběšína. Jich způsob byl ten, že první dva dni v témdni na básni uložené žák rozbíral částky řeči (etymologii); druhé dva dni žáci touž báseň probírali co do metricky a prosodie; poslední dva dni v témdni cvičením syntaktickým tytéž verše urovnávány dle pravidel. Tím způsobem, že žáci za devět měsíců v znalosti latiny tou měrou pokročili, že mohli rozuměti mluvnici Priscianově a Linacarově.

Orthografické cvičení v latinské řeči i v obecné (vulgari) budiž konáno denně.¹⁾ Cvičení v hudbě mělo dle Kodiceilly býti v této třídě denně po obědích; dvakrát v témdni poručil arithmetiku, a to dle Frisiovy knihy všechny způsoby i regulam de tri, catechismus chtěl míti denně; diaria, kamž psáno všechno učení, měla býti denně ohledávána. Sbírkou frází (flores) a jména věcí bylo rozmnožovati. V neděli žáci měli říkati epistolu latíně, česky — německy. Tu je o německém jazyce ponejprv zmínka. Ale to nikterak neznamená, že by český osmiletý tercián nucen byl říkati něco po německu, ba že by se byl dokonce musil učit němečině; to znamená jen, že byl-li by v latinské škole německý chlapec, ať na tomto nižším stupni říká si epistolu po německu tak, jako český chlapec po česku; rozvádí tu Kodiceill najednou obsah a objem svého obyčejného slova „vulgari idiomate“ nebo „lingua vernacula“; ta řeč obecná, mateřská jest Němci německá, Čechu česká. Však na téže stránce²⁾ hned zas Kodiceill vrací se k svému stručnému způsobu a káže, aby v neděli odpůldne žáci vykládali evangelická disticha „lingua vernacula“, to jest čeští žáci po česku, němečtí po svém.

¹⁾ Tu zase v Mittheil. f. d. Gesch. d. Deutsch. III. 41. překládá se „orthographia vulgari idiomate“, „die Orthographie sowol deutsch als lateinisch“. Tedy všechno, jenom ne česky!

²⁾ Ordo. 49.

Již tedy zas nic nedí o jazyce německém a ovšem ani o českém; neboť lingua vernacula jest obojí.

Na tabulce by rozdělení hodin třetí třídy mělo tuto podobu:

Den	Ráno — hodina			Po obědě — hodina		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Pond.	Zkoušení katechism. a mluvnice;	Krasopis	Virgil. Eklogy. Vyplácení trestů	Denně zpěv, ukazují stylum, opisují úkol; chvílku bra	Ciceron. listy	Opisování katechism. Disput o grammat.
Úterý	Cato		Prázdnno		Latina (opakov.)	Prázdnno
Středa	Katechism a prosodie	Arithmetika	Colloquia Ludovici	Virgiliovy Eklogy	Recitace veršů způsobem disputu.	
Čtvrť.			Vivis pro jazyk i mravy			
Pátek	Katechism; syntax. Cato. Sestrojování veršů	Krasopis			Latina (opakov.)	
Sob.	Říkati, čemu za týden naučeno.	Arithmetika. Kalendář	Vyplácení trestů	Epištoly překlad a výklad	Ukazují písmo a čte se	Žalmy a příprava k neděli
Ned.	Říkáni epištoly	Říkáni evangel.; disticha z něho; služby boží	Co si pamatovali z kázání	Disticha z evangelii, výklady mluvnické	Nešpor, kázání, jehož obsah se vypravuje	

Čtvrté třídy učitelé Kodiciil¹⁾ důtklivě a mnohými citáty klasickými na srdce klade pilnost v práci školské. Tu práci nechť nakládá zvlášť na grammatiku, jejíž pravidla i z předešlých tříd přes tu chvíli budtež opakována, aby je žáci znali jako vlastní prsty u rukou. Též tak aby skladbu znali, kteráž jest konečný účel veškeré mluvnice. K tomu opakování poslouží lekce bohoslovných výměrů v katechismu Davida (Chytraea), četba v Terentiovi, Vergilioví, Ovidioví, druhá a třetí kniha listů Ciceronových od Sturma sebraných. V té třídě již nutno uváděti pravidla dialektiky (logiky), aby žáci dovedli pořádně logicky upraviti řeč, což bez znalosti syllogismů nemožno; neznají-li žáci prostického úsudku sklad, kterak mohou

¹⁾ Ordo 50.

rozuměti a nápodobiti způsoby všelikterakých argumentací rhetorických?

V této třídě ať nastoupí také řečtina.¹⁾ Žáci ať naučíce se čísti, vedeni jsou hned do mluvnice, do sklonby a časování, k čemuž nechť mají v rukou nějaký spis prosaický nebo veršovaný v jazyce řeckém.

Rozvrh hodin Kodiceillovy kvarty.

Den	Ráno — hodina			Po obědě — hodina		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Pond.	Katechism; na něm syntax; Virgil neb Ovid; poetika	Sloh (překlad nebo skládání listů)	Dialekt. Vyplácení signa (tresty)	Hudba, sloh, civilitas morum a historie den co den	Sloh (listy)	Vergilius Georgica. Disput o básních
Úterý	Katechism; epišt. sv. Pavla; kanonika sv. Jana, Petra. Etymologie					
Středa		Arithmet.	Řečtina		Řecká poésie	Terentius, jeho komedie a formule hovoru z něho
Čtvrt.	Katechism a	Sloh (skládání roz- házených veršů)	Dialekt.			
Pátek	prosodie		Rhetorika		Slohu oprava	
Sob.		Sloh (listy)	Rhetorika a násobilka		Řecké evangel.	Opakování celého týdne; ukázka knih
Ned.	Modlení; sedm kajících žalmů	Poslou- chají epištoly a evang.	Boho- služba	Katech., verše z epištoly a evang.	Čte se Daniel prorok	Bohoslužba

¹⁾ Ordo 51; při té příležitosti Kodiceill vykládá, kým a kdy do českých škol vešla řečtina. Připomíná m. Václ. Piseckého, juristu Orina, doktora France, jenž učinil v universitě nadací na řeck. lektora, m. Kolína, a Jana Šentigara Chotešinského i Šebest. Aerichalka, kteříž si řečtinu přinesli z Vit-tenberka.

Hlavním předmětem a úlohou té třídy však budiž úprava stilu a stálé opakování lekcí. Epištoly a evangelia již po řecku se předkládají; k řecké grammatice ať přiběře se některá báseň Phokylidova, Pythagoras, Žábí boj Homerův. Z dialektiky Erotemata, z rhetoriky první knížky o psaní listů a příklady argumentací budtež žákům do ruky dávány.

Z jiných předmětů je v té třídě jen ještě počtářství, vokální a instrumentální musika, též domácí historie i z kroniky Karionovy; v domácí historii mohl za nedostatku jiné knihy čten býti Historický kalendář; v počtářství bylo opakovati základní species, a cvičiti se v „zlatém“ pravidle de tri; také již zlomky mohly se přidati, vše dle knížky Frisiovy. Copia verborum, sbírání „slov a věcí“, se odporučuje a diariím a disputacím v řádě místo důležité zachováno; čísti jest též o ušlechtilých mravech jako v třídách nižších; moudrá věc, kterou by mohla moderní škola zavésti zase.

Učitele poslední, nejvyšší, páté třídy¹⁾ Kodiceill úvodem napomíná, aby již z vděčnosti k svým učitelům, od nichž vzdělání nabyt, sám byl věrný v učení, pilný při cvičeních, horlivý, když učí slohu, stálý v opakování lekcí a v strojbě disputací. Vesele a rád aby učil, dary tím dáváje; přívětivého dárece Bůh miluje. Při tom vykládá, že trojí jest účel studia; nejprv poznati věci, náboženství, filosofii a její částky, právo a lékařství; druhý cíl: dovednost mluvit a zručnost pronášeti duševní stavy; třetí: získati obezřetnost, mravů spořádanost a rozumný způsob života. K těm cílům jest duši mladistvou vésti.

Nutno pilně je cvičiti v mluvnici, dialektice, rhetorice, v počtech (zase regula de tri), v knížce De sphaera (astronomie, měřictví), předkládati jim počátky, základy ethiky, fysiky, musiky. Ethika a fysika dodává té třídě vysoký ráz,²⁾ kromě toho všeho žáci povinni sbíráti a skládati „květy básníků“ (frase).

Co do knih k té třídě Kodiceill míní, že žáci utvrdí se v přesné latině Priscianem nebo Linacerem; užitek budou bráti z Vergilia, Terentia, Lukana, Ovidia, z listů a z řečí Ciceronových. V řečtině poroučí Isokrata (Ad Daemonicum), řeč Lykurgovu první a druhou neb dialogy Lukianovy. Ať mají též jakožto nástroje k pěkné latině, k řečnění i k potřebám obecného živobytí knihy pomocné: slovníky, sbírky slov souznačných, pojmenování věcí, sbírky ozdobných, krásných řečí (Elegantiae).

Ethice, chce, aby učili se na knize Melancthonově. O náboženství jakožto předmětu školském Kodiceill dří, že již starým zvykem do škol českých zavedena katechese církevní, výměry bohoslovné v knížce Examen a Regulae vitae, neboť školy nemají býti jen strážkyně

¹⁾ Ordo 59.

²⁾ Našli jsme ty předměty akademické také v Hoře u Vysokého dle řádu z r. 1598. Nováček. Listář 60.

svobodných umění, nýbrž i vědy nebeské; nejsoutě filosofická studia spasitelná, nepřístupné-li k nim vzývání Boha. Mimo katechism Kodiceill káže té třídě, by v prvních hodinách ranních čítali z první knihy Mojžišovy, nebo z evangelia sv. Jana, z epistol k Římanům, něco z kanoniky Janovy; poroučí také čísti symbolum Athanasii a chce, aby u večer žáci denně se modlivali žalm.

Horlivě Kodiceill doporučuje té třídě dějepis. S prospěchem bude znáti *Epitomen historiarum* od Kariona a knihu čtyř monarchií, jakž ji vydal Sleidan; ale mládež ať se nedívá jen na tabule historické, ale i na zeměpisné. Především žáci měli by znáti knihy o historických domácích, ve vlasti zběhlých, bez jichž povědomosti čísti historie jiných národů což jiného jest, než venku moudřeti, doma slepnouti? Vědomosti historické také nosí užítky při četbě klassiků římských i řeckých. Odporučuje Kalendář historický Lupáčův.

Nápadno jest v tom rozvrhu obvyklé roztřídění hodiny dvěma, ba i třemi předměty; v jediné hodině musika, historie, arithmetika — co přišlo na každou tu disciplinu, co žáci mohli rychle lapnouti?

Na konec Kodiceill dří o svém řádě, že žáci, jdouce podle něho, schopni budou poslouchati veřejná čtení v universitě; omlouvá se, kdyby se komu zdálo, že toho, co tu podává latinské škole z umění svobodného, literárního, málo jest; prý není k zahození semeno, držíť v sobě první ovoce, podporu vzdělanosti a těch umění, která řídí život společenský v obci i v církvi. Jest dobře rozuměti řeči a učiniti třeba jen pacholecí začátky ve výmluvnosti; je vděčno aspoň poněkud rozuměti dobrým auctorům, čítati sv. Písmo a vážit i z něho smysl pravý. Nechť se tedy žáci pilně učí, aby jako včely do akademie mohli býti uvedeni, kdežby pokračující, stali se filosofové, medicové, právníci, aby církvi a obci nescházeli schopní pomocníci.

Řád Kodiceillův jest s valnou částí samostatná práce. Jest sic zcela patrné, že měl v ruce školní řády a spisy paedagogů cizích; diaria od nejdolejší třídy až do nejvyšší jsou zajisté vzata ze Sturma, návrh stálého opakování (zvláště ve IV. třídě) připomíná Sturma; forma ta, že před programem každé třídy jest jakás instrukce učitelů té třídy, také by mohla podnět svůj míti v spisech Sturmových; ba Sturma přímo Kodiceill jmenuje, ale jen při knihách školních, jež štrassburský paedagog vydal; než Kodiceill při paedagogických zásadách cituje také jiné auctory, na příklad Rudolfa (bezpochyby Agrikola) a Erasma. Kodiceill znal také zkušenosti českých paedagogů, kteréž jmenovitě uvádí, upřímně vyznává, čeho z jich zkušeností a způsobův užil k svému řádu; svého učitele Kolína jmenuje v řádě několikrát; zkušenosti svého bratra Jakuba při abecedě také upřímně bře do svých instrukcí.

Ale přes to vše, jak co do látky, tak co do rozdělení i jednotlivých instrukcí, většina jest Kodiceillova zkušenost. Někde vnucuje se to přesvědčení samo tím, že Kodiceill promlouvá v první osobě

(„soudím“); zřejmě to však vyniká přirovnáváním Kodicillova řádu k jiným cizím.

Některou stránkou vyniká nad školní zřízení Kodicillovo řád mistra Vavřince Benedikta Nudožerského, o 23 léta mladší.

Rozvrh hodin v Kodicillově třídě nejvyšší.

Den	Ráno — hodina			Po obědě — hodina		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Pond.	Nábož. a Linacer (mluvnice)	Sloh; Ciceron. listy	Symbolum Athanasiovo První žalm Cicero	Musika, historie a země- pisné mapy	Řečtina a oratio Isokratika	Virgil a ethika Virgil
Úterý			Symbol. Athan. Druhý žalm. Fysika			Ethika Disput a diaria
Středa	Nábož. a dialekt.	Sloh; básník latin.	Symbol. Athan. Třetí žalm Fysika		Rhetorika Imitace	Copia verborum a Moselani schemata
Čtvrť.			Symbol. Athan. Čtvrtý žalm Arithmetika			
Pátek	Nábož. a Linacer	Sloh a Cicero	Symbol. Athan. Pátý žalm Dialektika	Musika historie a arithmet.	Libellus sphaericus (astronomie) nebo jen měřictví	Diaria se ukazují a slohové práce
Sob.		Dialekt.	Symbol. Athan. Šestý žalm Sphaera	Arithmet. Dekla- mace neb orace	Opakování z celého týdne	
Ned.	Z paměti žalmy Evang. Epištol.	Opakov. míst na- sbíraných z epištol a evang.	Bohoslužba	Kate- chese List sv. Pavla k Řím.	Prorok Daniel; po něm knihy Machabejské	Bobo- služba

Nudožerský stanoví sic patero tříd, však rád by jich měl šest, neboť za pět let pravidla lze poznati, ale výcvik praktický bude jen na povrchu.¹⁾ V nejnižší třídě Nudožerský začíná (jako jiní

¹⁾ Držíme se Ant. Truhláře, jenž o tom řádě první pojednal důkladně v Č. Č. Mus. 1891. 68.

všickni) slabikářem a psaním liter. Ale na odpor Kodiccillovi Nudožerský po příkladě jiných řádů chce mít v té třídě již elementa grammatiky. Znalec pochvaluje rozkaz Nudožerského, aby žákové, jakmile jim slova se rtů počnou obratněji splývati, šetřili kvantitativní slabik, věc to důležitá, kterou teprv v naší době do škol uvedli zase.

Druhá třída je rázem svým grammatická. Formy, významy a druhy slov se upevňují, skladba se začíná. U Kodiccilla začala se o třidu výš. Překládati jest v té třídě *Sacra colloquia* Sebast. Castallionis, hovory to prosté a dětem příhodné. Sloveč af žák hledá v slovnících Veleslavínových. Pokročilejší af čtou krátké listy Ciceronovy dle úpravy Sturmovy. Překládá se do češtiny, a když ohebnosti v tom dosaženo, af jsou žáci zaměstnáváni parafrasami probrané četby, a to latinské i české. O češtině vůbec mluví Nudožerský s větším důrazem, než obvykle dosavad. Ukazuje příkladem, kterak si hleděli svého mateřského jazyka Ciceronové i tehdy, když se cizímu, řeckému studium byli oddali.

Třetí třída jest auctorovi poslední grammatikální. Mluvnice uceluje se. Čísti jest Castallionových rozmluv druhou knihu, listy Ciceronovy a z řeči jeho jen ukázkou pro získání klassických frází. Básníci af se v té třídě nerozhírají (Kodicill tu měl již *Vergilia*), neboť sloh není ještě ustálen, a byla by z toho strakatina; jen někdy pro vštípení kvantit nechť pěji se žalmy Buchananovy. Na odpor Kodiccillovu řádů Nudožerský položil mluvnici řeckou již do tříd této. A zase víc, než kdo před tím, odporučuje pěstovati český jazyk a ukazuje k svojí české mluvnici.

Ve čtvrté třídě Nudožerského přední místo drží rhetorika; u Kodiccilla zajímá to místo logika, a řečnictví se jen k ní tuli. Okrasám slohovým, mluvě řečnické, bylo věnovati pilnost. Cicero vzor, ale také již příbrání budtež poetové cudní, přede všemi Buchananus. Grammatika pro přesnost mluvnickou nebudíž zanedbávána. Žákům zvolna jest učiti se verše skládati. Také se odporučuje domácí četba a zase jazyk mateřský, o němž na tomto stupni v nižádém řádě se nemluvívá, neboť tu vedle latiny neměl již místa. Nudožerský neváhá odporučovati, aby antickými metry skládány byly i verše české, což opravdu vybičnutí vzácné.

V třídě nejvyšší Nudožerský v popředí uvozuje logiku, ale proti jiným řádům daleko větší důraz klade na její praktické provádění živým slovem a příkladem, ovšem na základě pravidel a theorie. Předpisuje té třídě výstupy praktické latinské — i české; k českým za důvod i omluvu (nezvyklé, ale moudré věci) uvádí, že mladý Cicero řečnil před Brutem latinsky, před Kassiem řecky, proč bychom neměli činiti rovné tak, když čeština jest náš mateřštinou, latina jazyk cizí?

Náboženství Nudožerský odkazoval k neděli. O jiných předmětech v řádě jeho není řeči. Kdyby prý šest tříd bylo, dal by do šesté také matematiku, přírodní vědy, astronomii a ethiku; v Praze

lze snadno náhradu v tom nalézati, že by dorostlí žáci na řádný výcvik a doplnění svých přípravných studií chodili do Karolinum na některé přednášky. Aspoň hodina denně mohla by tomu býti oddávána; po návratě do škol učitel by mohl opakovati podstatu přednášek a pak cvičiti obvyklým řádem dál.

Kdyby nebylo jiných shodností, již to, že v nejvyšší třídě odporučuje se vedle deklinací latinské i česká, vede samo k tomu přesvědčení, že řád vzorné školy v akademii, pořízený r. 1609, zdělán byl pomocí řádu Nudožerského. V řádě vzorné školy partikulární¹⁾ úvodem dí se, že vědy (artes) se oddělují již dávno v českých školách správně, ale cesta zmatená při učení: boši se namnoze rozdělovali věkem a ne moudrostí; v téže třídě tíž posluchači slyšeli grammatiku, rhetoriku, logiku; i při mluvnici samé zmatení, nejen větší žáci i menší, učící se základům, ráno říkali etymologii, odpůldne syntax. Z té neladnosti pochází ona vzácnost stylu, vzácnost disputací a deklamací; proto také mládež zůstává až do věku dospělého raději ve školách soukromých. Proto fakulta filosofská dřív i teď roku 1609 ten plán vydává, aby stala se náprava.

V první třídě dvě oddělení (jako u Kodiceilla); oddíl nováčků (novelli), oddíl navyklejších. K modlitbám přidružeť se v té třídě kratičké průpovídky ze Siracha, z Nového Zákona, články víry, z Věřím, Otčenáš, Desatero. Učí se abecedě, slabikáři, písmu liter a číslic. Písmena a syllaby poznávají lze na latinskočeském katechismu nebo též na vzorcích latinské mluvnice. Druhý oddíl první třídy učiti se má latinsky deklinovati a časovati co nejstručněji, spojovati adjektiva se substantivy rozmanitých sklonění, částku katechismu latinského překládati a o vokabulích disputovati. Z instrukce, učitelé první třídy přidané, moudře zní pravidlo, aby příklady a vzorky, jež se mládeži předkládají, byly jejímu věku a schopnosti přiměřeny; obhýbání slov aby dělo se cvikem a zvykem; tím se trochu mírní zvyk nerozumný, ale za oněch časů obecný, že šestiletým dětem ukládali latinskou grammatiku.

Dobré jest také nařízení, aby učitel I. tř. vedl hochy k slušnému chování. V té třídě jako v ostatních učeno mělo býti ráno po tři hod. po obědě rovně tak. V sobotu odpoledne prázdno; v létě též ve středu odpůldne mohla býti dopuštěna úleva. Program ve všech třídách stejný budiž v pondělí, úterý, čtvrtek a v pátek; ve středu a v sobotu buďtež změny.

Druhá třída vzorné školy měla název a charakter začátků mluvnických (rudimentorum grammaticae). Učení začíná se modlením z českého žaltáře; pak odřikávají jest katechismus neb částku evangelia nedělského. Z mluvnice Philppo-Rameovy berou se jen pravidla tištěná většími písmeny (majusculis), k tomu dialogy Castal-

¹⁾ Voigt. Acta litter. I. 321 a násl. Zoubek. Učit. Besed. IV. 25.

lionis, na nichž ukazuje se etymologie a syntaxis. Hoši pokustež se dialogy také říkati po česku. Té třídě nloženy také listy Ciceronovy vydání Sturmova, a Isagoge ad sapientiam Ludvika Vivesa. Diaria měla býti stále při ruce pro zapisování na paměť; žáci měli vedeni býti k slohu a k orthografii latinské, měli překládati z českého na latinu, disputovati o frásích a vokabulích. Musiku bylo cvičiti „na meloditech“ českých žalmů.

**Rozdělení hodin vzorné školy akademické
v třídě II. a III.**

Hodina	V pondělí, v úterý, ve čtvrtek a v pátek		Ve středu		V sobotu	V neděli		
	V třídě II.	V třídě III.	V třídě II.	V třídě III.	V třídě II., III.	V tř. II.	V tř. III.	
R á n o.								
1.	Grammatika s českým výkladem		Katechismus		Opakov. a zkončení z celého týdne; ukazovati jest diaria; píše se evangel. a v III. třídě arithmet.	Evan- gelium a bobo- služba	Cte se blava z Nov. Zák., evang- lické Boho- služba	
2.	Výklad Colloquii Castallionis	Výklad dialogů Ludovici Vivis	Sloh	Sloh; arithme- tika				
3.	Překlad Colloquii a dialogů. Mluvnice. Recitace básní.							
P o o b ě d ě								
1.	Krasopis a musika		Slovička se píší, recitace, disput o celo- týdenní látce	Kraso- psaní, mluvnice Rekreace	Prázdnó	Nešporní bohoslužba a čtení Nového Zákona		
2.	Výklad listů Ciceronov. a grammatika	Základy řecké mluvnice						
3	Disputace o slovech a frásích	Sentence řecká; disputace o slovech a grammatice						

Třída třetí jest označena jakožto škola plné grammatiky. Modlení denní je v ní latinské, zpívají se žalmy Buchananovy nebo některá vybraná oda; předmětem jest katechism, evangelia, epištoly, celá

Čtvrtá třída vzorné školy v Pražské akademii zove se rhetorika. K předmětům jejím náleží katechismus, epistoly a evangelia řecká, žalmy Buchananovy, Ovidius (kniha Tristium), řeči Cicero-
novy, metrika, prosodie, figury, tropy, deklamace (a gestikulace při ní), řecká mluvnice, některá řecká báseň, sloh řečnický, ozdobný, disputy. Z řečtiny jest překládati na latinu. O historii ani zmínka.

Rozvrh hodin vzorné školy akademické ve IV. a V. třídě.

Hodina	Pondělí, úterý, čtvrtek, pátek		Středa		Sobota	
	V třídě IV.	V třídě V.	V třídě IV.	V třídě V.	V třídě IV.	V třídě V.
R á n o						
1.	Rhetorika	Dialektika	Katech.	Svaté čtení	Zkonška z látky celotýdenní	
2.	Cicero		Sloh		Skládání veršů rozházených	Deklamaci lat. a česká
3.	Opakování Cicerona, překlad na česko, při tom grammatika, rhetorika, dialektika		Arithmetika			
P o o b ě d ě						
1.	Krasopisání a musika		Krasopis; musika	Disputace v logice	Prázdnno	
2.	Grammatika řecká a Cicero		Disput o věcech celotýdenních	Prázdnno		
3.	Gramm. řecká. Ovidius	Plutarch. Virgilius	Rekreace			
V neděli řecká čtení a bohoslužby jako v třídě III.						

V třídě páté, nejvyšší, na prvé místo postavena logika; z klasiků doporučen Cicero (proti Catilinovi), Vergil, Horatius (ody) a Plutarch De educatione liberorum nebo jiný řecký auctor. Slohu ať se učí překlady, skládáním listů, krátkých řečí, imitováním anebo volnými otázkami. A to děj se prosou i veršem. Též ať skládají se deklamace latinské i české a přednášejí se. Hráno budiž drama nějaké. O historii zase nic.

Při Krakovské universitě měli od r. 1588 podobné klassy jako byla vzorná škola akademie Pražské; nebude nezajímavo přirovnati předměty obou škol. Krakovská má jen čtyři třídy; ¹⁾ na první pohled patrné, že nejnižší třída slabikantů a čtenářů schází v Krakově; nepřijímali takových dětí. Pak ovšem čtyři třídy krakovské rovnají se čtyřem pražským, od druhé počínajíc. Jméno první třídy krakovské jest grammatika, učí se v ní katechismu, mluvnicku (etymologii a syntaxi), čtou se listy Ciceronovy, vše jako v Praze. Však místo kolloquií Castallionis a Vivis měli v Krakově hovory z Terentia, což úmyslem stejno. O arithmetiku (1 hodinu týdně) v Krakově víc i o Aesopa. V Praze zase o musiku víc.

Druhá třída (= v Praze třetí) zove se v Krakově poetika. V ní vykládá se prosodie, což v Praze přikázáno o třídu výše; řečtina začíná se tu jako v pražské škole. K četbě a k cvičení v Krakově měli Vergilia, Phokylida, Justina, tedy věc hnali výš než v Praze, kdež v řečtině velemoudře přestávali na ponýchých průpovídkách, gnomického básníka Phokylida při pokoji nechávajíc. Musice a katechismu věnována v krakovské „poetice“ hodina, vždy před nedělí a svátkem.

Třetí třídě v Krakově říkali schola dialectica, neboť logika skutečně stála v popředí všech té třídy předmětův. Byl to tedy opak školy pražské, která v této třídě důraz kladla na výchovu rhetorickou, logiku, jakožto vchod do filosofie, nechávajíc do třídy poslední. V třetí třídě krakovské čísti se měl Horatius, Officia Ciceronis; ale vykládati se měla také syntax; před nedělí podávati bylo začátky geometrie. Rozdílů jiných asi nebylo.

Rhetorica slula poslední třída. V ní čítati bylo řeči Ciceronovy, a zákům podáván místo pražského Plutarcha Demosthenes. Hodina katechismu a také astronomii určena. Nám se vidí pražský řád strážlivějším a k provedení schopnějším.

Poslední řád český, jenž by stál za ohledání, bohužel není na ten čas povědom celý. Je to řád rožmberské školy soběslavské z r. 1613. Znám jest z něho jen výtah, jen to, čím prý se liší od jiných protestantských škol v Čechách. ²⁾ Instructio et ratio docendi gymnasia soběslavského nemá nízké třídy abecedářův.

¹⁾ Muczkowski. Zabytki z dziejów towarzystwa naukow. I. CXLVI—VII.

²⁾ Ten výtah učinil Voigt v Act. litter. II. 283. Měl ho před rukama všecek. Snad se ještě najde. Otisk v Monum. Germ. paedag. IV. 349.

Přijímati mělo gymnasium jen hotové čtenáře, jež bylo vésti hned do grammatiky. Žáky dělí řád ve tři skupiny, které se zovou classes, čímž není nikterak vyloučeno, že by gymnasium bylo nemělo svých pět, šest ordines jako jiné hlavní školy partikulární; praví se hned na počátku, že vrchní třídě představen rektor se svými pomocníky, — též tak že prostřední třídě představen vice-rektor se svými pomocníky — toť jistě ukazuje, že houfy dělily se v oddělení či, řekneme, v třídy.

Třída nízká (inferior) v soběslavském gymnasiu byla grammatická; Donatus vládl svými paradigmaty; vedle něho byla katechesis, jejíž věty vyňaty z české konfessi pod obojích; z počátku měla býti katechese provozována v mateřském jazyce, tedy, jak kteří žáci byli, buď po česku, buď po německu (sive lingua germanica, sive bohémica),¹⁾ čímž není řečeno, že český žák měl nucen býti k němčině, ačkoli Březan ve svém dobrém zdání r. 1616 nevyhýbal se tomu, aby na škole rožmberské Čech a Němec učili se jazyku navzájem.²⁾ Když žáci pokročili, byla oběma národnostem katechese latinská, mateřština umlkla. S evangeliu též tak bylo. Ozývali se jazyk německý v škole soběslavské víc, než mu náleželo a se slušelo, to nebylo řádem školním, ale tím, že najati za učitele Němci, kteří na škodu té školy s českými chlapci nerozuměli sobě.

V třídě prostřední žákům mělo předkládáno býti kompendium grammatiky latinské a řecké, prosodie, musika, z arithmetiky začátky; vykládati bylo apoštolské listy z Nového Zákona a zbožné některé rozhovory. Necht předkládají se též listy jiné, ale bez komentářů, Ciceronovy nikoliv, neboť ty žádají soudu zralého muže, obecných věcí znalého. Také na místě Terencových komoedií ať se čtou jiné, zbožné, třeba se tomu na odpor stavěl úsudek nejedněch, neboť taková jest vůle nejjasnějšího zakladatele školy té. Po ranní modlitbě denně budiž čtena pořadem hlava jedna z biblí. Disputací nebo závody žákův a celotýdenní opakování nařízeny v té škole, jako bylo jinde všude.

V třetí nejvyšší třídě čísti bylo mluvnicí Philippo-Ramovu řeckou i latinskou, dialektiku a rhetoriku Ramovu, arithmetiku. Po modlitbě ráno hlava z biblí mohla čtena býti mateřským jazykem, ale epistoly jakožto samostatný předmět bylo čísti latině a řecky. V týchž jazycích čísti a vykládati jest českou konfessi. K předmětům toho nejvyššího oddělení přidán též dějepis dle knih Buchholzerovy a Sleidanovy. Sloh cvičiti bylo řečí již také vázanou; nařízeny deklamace a disputy. V řadě slibována etbika křesťanská, právo, ovšem jen v stručných rysech; též něco z medicíny, zvláště

¹⁾ V tom smyslu nutno rozuměti, dí-li Herm. Ball (Schul. d. böhm. Brüd.) 117, že na soběsl. škole wurden beide Sprachen getrieben.

²⁾ Chtěl, aby Němci české evangelium vykládali, a Čechové německé. Mareš. Č. Č. Mus. 1878. 105.

ze zdravotní. Vykládati bylo konečně i geometrii a sphaeru, aby ti, kteří chtějí pokračovati v akademických, jsouce vzdělání na takových kompenciích obecného rázu, tam mohli studovati s prospěchem; také to prospěje těm, kteří pro chudobu nemohou na university, nebo kteří ze škol hned jdou do života; ti okusivše prameny slova božího a poznavše základy všech věd, budou moci, ať v jakémkoli stavu a úřadu, pokračovati v studiu. Z toho viděti, že plán rožmberský měl na mysli celkové encyklopaedické vzdělání svých alumnů, takové, aby stačilo životu.

Dva školní řády německé vyjmají se na pražské půdě jako cizí květ. Soukromé gymnasium nebo „declamatoria schola“ Huberova roku 1601 tiskem vydala svůj řád,¹⁾ který se neliší valně v pěti svých třídách co do latiny, řečtiny a jiných věcí od řádů škol českých; jen vládnoucí v té škole němčina jest za rozdíl; do němčiny překládají se klassikové, z němčiny překládá se na latinu, německy píš se slohová cvičení. Ten řád německý však jest jen na vyšším stupni. V dolejších třídách užívati bylo mluvnice latinsko-české, Vivesa překládati bylo po německu i po česku; žákům odporučován k paměti nomenklator trojjazyčný, úlohy po německu dané žáci překládati měli na latinu i na česko. Účel tedy školy té i řádu jejího byl: české děti při latině naučiti německy. V té škole studoval syn Budovcův Adam, a ředitelem byl, jak svrchu dotčeno, Kašpar Dornavius Variscus, jenž později rektoroval ve Zhořelci.

Druhý řád opravdu exotický jest ze školy lutherské u sv. Salvatora, vytištěný r. 1612.¹⁾

Řád té školy „boemo-germanské“ (Ratio docendi) způsobil, jakž vyličeeno svrchu v historické části, boj s *universitou*. Toho řádu na konec abychom sobě všimli, jednak proto, že *mistři* universitní právě pro ten školní řád byli na protestantské gymnasium německé velmi žárlivi (pro nejvyšší třídy, které závodily s *universit*), a jednak proto, že v tom řádě znáti, kterak se za osmdesát let rozvinula saská škola Melanctonova; na přirovnanou tedy poslouží řád ten dobře, při čemž zajímavě zůstává, že saský řád školní utkává se s českými řády na půdě pražské.

Škola sv. Salvatora byla šestitřídní. Ráno hodiny tři; po obědě stejně tak. Ráno škola začínala se v létě o 6. hodině nynější, v zimě o sedmé.

První nejnižší třída abecedářů zřízena jako jinde: psaní, čtení, katechismus, modlitby; dospělejší žáci (*praestantiores in hac classe*) — tedy byly v I. třídě dva ordines — učili se latinskému a německému sklonění.

¹⁾ Univ. knih. 45. A. 11.

²⁾ Acta litter. Voigt. II. 192.

V druhé třídě první předmět katechismus německý a latinský; týdně žalm německý byl recitován a veršiky Joachimi de Beust, latinské a německé, v nichž obsaženo jádro evangelia. K tomu přidávány průpovědi vybírané ze čtverých pramenů, z Mojžíše, z proroků, z evangelii a ze spisů apoštolských, vše podle knihy Vincentia Schmucei, theologa lipského. Týž řád náboženského učení zachovávatí bylo též ve třetí třídě. V latině v třídě druhé při mluvnici vládl Donat (ab Rollenhagio editus), a Philippa Melanchtona mluvnice (I. díl) byla na pravidla etymologická. Jináč posluhovaly sentence kratičké vybírané z Culmanna, Nomenklator Juniiův, z něhož brána slovece i způsoby hovoru. Ten slovář platil i třem následujícím třídám.

Třída druhá též měla dvoji oddíl. Nařízeno, aby dospělejší té školy pospolu s terciány a kvartány cvičili se v musice a v arithmetice; žáci méně dospělí ať zatím cvičí se nejen v krasopise, ale též v rychlopise. V témdni jednou opakuje se všecko. Ve středu a v sobotu odpůldne pokoj. V sobotu jen k nešpornímu modlení žáci měli se scházeti. Neděle celá bohoslužbám.

V třetí třídě prý bděli bez milosti nad slušným chováním žactva. (Řád má totiž formu minulého provozování; jest tedy jako referát o tom, jak si němečtí protestanté na škole pražské minulé rok vedli.) K předmětům přistoupila syntax, opakována etymologie. Za pomocné knihy užito fabulí Aesopových, listů Ciceronových (vyd. Sturmova); učeno na paměť sentencím, hovorům; musika, arithmetika vykládána; nově také řečtina uvedena z knihy Goliovy, již na pomoc byl řecký Aesop.

Ty předměty na týden rozvrženy takto: V pondělí a v úterý ráno 1. hod. katechism pospolu s kvartány a kvintány. Těm žákům předkládány již také snadnější z dissertací theologických výměry a rozdělení. 2. hod. grammatika (pospolu s kvartány); 3. hod. Cicero. Ve čtvrtek byla řečtina, a dvě hodiny sloh. Ve středu a v sobotu prvu hodinu kostel, po něm recitace biblických propovědí a žalmů; v ostatních dvou hodinách evangelium latinské, verše Beustovy a evangelium řecké. Odpůldne v pondělí a v úterý ve třech hodinách musika, syntax, Nomenclator Junii. Ve čtvrtek a v pátek určena na tři hodiny arithmetika, disputy a Aesop. Ve středu a v sobotu prázdno krom nešporního modlení sobotního.

Čtvrtá třída boemogermanská má nad předešlou klassí řečtiny víc, prosodia přistupuje, čtou se delší listy Ciceronské, i komoedie Terentiovy, Eklogy Vergiliovy, cudné elegie Ovidiovy, žalmy Buchananovy, řeč Isokratova (ad Daemonicum), Plutarchovo De liberorum institutione; sloh děje se řečí ještě nevázanou, ale rozházené verše klassické (disturbati) žáci učí se již skládati. S učitelem mluví se jen latinsky. Kvarta v české škole akademické a v Kodíciillově řádě má jednak o rhetoriku, jednak o logiku víc, což tím se vysvětluje, že v oněch dvou školách bylo o třídu méně: musila

tedy filosofie začítí o třídu doleji. Nad oba řády, v klasstech i nad onen boemogermanský, Kodícillova kvarta předčí učení historie.

Dopolední rozvrh hodin v kvartě u sv. Salvatora byl ten: V pondělí a v úterý ve třech hodinách katechese, grammatika, Cicero (při čemž sedali i kvintáné); ve středu a v pátek pospolu s kvintány byla řecká grammatika, kostel, a pak recitace biblických propovědí. Ve čtvrtek Ovid nebo Vergil, a dvě hodiny sloh; v sobotu katechism, výklad řeckého evangelia; prosodia. Odpolední rozvrh: V pondělí a v úterý ve třech hodinách musika, syntax; slovník věcí. Ve středu zápasy. Ve čtvrtek a v pátek v první hodinu arithmetika (pospolu s terciány a sekundány); pak Isokrates nebo Plutarch; a na konec Terentius (pospolu s kvintány). V sobotu jen nešporní modlení.

V třídě V. měli pražští Němci u sv. Salvatora předměty a rozdělení toto:

Den	Dopoledne — hodina			Odpoledne — hodina		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Pondělí a úterý	Distertaci theolo- gická	Dialek- tika	Ciceronovy listy s ana- lysi logickou, rhetorickou grammatic- kou	Musika	Rhe- torika	Slovník věcný la- tinský a řecký
Středa a pátek	Řecká grammat. a boho- služba	Opakuji žáci obsah kázání	Propovědi biblické	Disputy a týdenní examina		
Čtvrtek	Virgil (Ekl.) Ovid (Eleg.) nebo Horác	Sloh i ve verších		Arithme- tika (Gemmae Frisii)	Isokrates nebo Plutarch; sloh řecký	Terentius, komedie
Sobota	Dissertace theo- log.	Evang. řecké	Řecká prosodie	Hebrej- ština	Prázdné.	

V osnově této třídy vidíme, že rhetorika stejné postavení má s logikou. Kodícill v V. tř. v popředí klade rhetoriku a logiku opakuje, doplňuje; akademické klassí činí totéž, ale naopak. Němci u sv. Salvatora s vzornou školou mají skoro doslovně stejné, že v V. cvičí se na Ciceronovi grammatika, logika a rhetorika. Komodie Terencova schází vzornému českému řádu; německý ji má

a cituje Sturma s pochloubou, kterak velkých věcí žáci cvičením divadelním docházejí, že až nepodobno k víře. Učení „řeckému slohu“ v řádě německém zdá se také býti spíš na chloubu než ze skutečnosti; skoro tak i hebrejščina. Na odpor Kodícillovi historie si nevšímá řád německý stejně jako vzorná škola akademická.

Šestá třída gymnasia německého u sv. Salvatora byla jako kus nějaké akademie. Byla v ní rhetorika, logika, začátky ethiky a fysiky (u Kodícilla též tak), učili v ní astronomii Sacrobosci nebo Blebelii, četli vedle Vergilia Ciceronova Officia i řeči, Demosthena (na toho se Kodícillův řád neodvážil; řád vzorné školy přestával na Plutarchovi); ale s Demosthenem nespokojili se u sv. Salvatora, četli prý také Homera, Hesioda, Justina a j. Větší slohová úloha byla týdně, kratší překlady z řeckého na latinu a obráceně děly se denně; žáci skládali v té třídě i samostatná řecká psaní, a který měl Musy sobě příznivé, robil latinské i řecké verše.

Kdo sobě všiml rozvrhu hodin v předešlých třídách německého gymnasia evangelického, postřehl, že na úkor učby světské mnoho jest věnováno katechismu a kostelu: mimo pondělní hodinu náboženskou ve středu a v pátek mimo půl hodiny řecké celá dopoledne týden co týden přikázána kostelu, kázání a náboženství. A též skoro celé dopoledne každé soboty. Toť snad přec trochu mnoho. Ale nad to v poslední třídě bylo ještě víc! To byla opravdu jakás theologická fakulta na výchovu evangelických kněží, a odtud teprv plně chápeme zárlivost protestantské universi Pražské.

V poslední třídě v pondělí ráno vykládáno Enchiridion theologické od dra Hoe hodinu; středu a pátek dopoledne byl chrám, kázání, alumnové po kázání ve škole říkali obsah toho kázání; v sobotu celé dopoledne bylo Enchiridion theologické a Zákon Nový, odpoledne týž den disputace theologické. Ostatní předměty kolem theologie shrnuty tak, že v pondělí a v úterý dopoledne byla dialektika, sphaerica nebo fysika; odpoledne v tytéž dni musika, rhetorika, Vergiliova Aeneis střídavě s komoedií Plautovou. Ve středu odpůldne deklamací a disputací filosofské. Ve čtvrtek dopoledne diktovány materie k těm disputům a deklamacím, ostatek tří hodin věnován sentencím, komposicím řeckým a skladbě básní; odpůldne byla arithmetika, ethika s Ciceronem (De officiis) a Homer, Demosthenes nebo jiný Řek.

Z jesuitských školních řádů za zmínku stojí před vydáním Rationis jeden z r. 1560—1561, jenž hledí k pěti třídám, a bez pochyby byl v Praze platen na onen čas.¹⁾ Začíná se základy latinské grammatiky při učbě čtení a psaní. Tedy u jesuitů jako jinde. V druhé třídě (classis minor. gramm.) mluvnická pravidla a vzorce pilně se cvičí; čte se Kato a kratší listy Ciceronovy s výkladem latinským, českým nebo německým (patrně dle národnosti

¹⁾ Monum. Germ. paedag. II. 163. a násl.

pražského žactva); dvakrát týdně píší se listy na themata německá a česká.

Třída vyšší grammatiky — třída třetí — dotvrzuje mluvnici se stálou kontrolou, rozumějí-li žáci. Hlavně aby uměli praeterita, supina a genera jmen; ale vedle toho také syntax. Čte se Ovid, Cicero; dvakrát v témdni sloh, v pátek opakování celotýdenní. Čtvrtá třída byla humanioris literaturae; v ní přistupuje k latině řečtina (mluvnice její a hned také syntax); čte se Vergil, Sallust, Cicero, vše pro slovece, frase, locos communes. Dvakrát v témdni listy se skládají a básně, k nimž se dají themata i myšlenky, však ozdoba rhetorická ne. V témdni disput či koncertace (zápas) popolu s třídou nejvyšší.

V nejvyšší třídě, v rhetorice, převládá disciplína, jež třídě dala jméno. Pro ni čte se Cicero, jehož řečem žáci učí se na paměť; ve středu při hodině slohové básně se zhotovují, jež v neděli se recitují u přítomnosti všech žáků — věc u jesuitů z míry oblíbená, a jak viděti, brzo zavedená. V témdni konají se dvouhodinné disputace u přítomnosti praefektův. Evangelium nebo epištoly nedělní v sobotních hodinách se píší.

Již zjevno, že škola jesuitská protestantským podobá se po mnohé stránce podstatně. Také drží starší řády jesuitské rozdělení hodin stejné: ráno tři, po obědě tři. Ale přece již r. 1567 vyskytuje se rozdělení po půl třetích hodinách,¹⁾ což pak oblíbeno i v řádě definitivním.

Řád definitivní, věhlasná jesuitů Ratio z r. 1599 představuje souhrn didaktických a paedagogických zásad, jichž se dopracovalo XVI. století. V tom chvála, že Ratio sebrala, co kde nejlepšího, že sama činí dobrý methodický celek, jehož úloha jest na odpor jiným řádům s větší část dosažitelná. Ale týče se skoro jen latiny. Řečtina v řádě má místo podřízené, a jiné předměty mimo rhetoriku nemají v něm vůbec místa; je tudíž zřízení jesuitské až do únavy jednotvárné. To jeho slabost.

O třídách a postupu v učení, jak jeví se v Ratio, učiněn buď na poznanou přehled.²⁾ Hlavní úloha dolejších tříd jest naučiti grammatice; úkolem vyšších jest latinské ozdobné mluvení, poetický a řečnický sloh neb eloquence.

První grammatikální třída nechť položí základy a dá také již začátky k syntaxi. Počnouc od deklinací, ať jde až k obyčejné konstrukci sloves. Budou-li kde dva ordines v té třídě, přísluší vyššímu oddílu praeterita, supina a úvod do syntaxis až k neosobným slovesům. Přemrštěná horlivost již této třídě předpisovala

¹⁾ Monum. Germ. paedag. II. 154.

²⁾ Citujeme z pražského exempláře Rationis v univ. knihovně z r. 1606 sign. 24. J. 105. Stejně z r. 1726. Sign. 46. D. 134. Obecně přístupna jest Ratio v V. díle Monum. Germ. paedag.

začátky řečtiny, ale praxe bývala nucena nechávat řečtiny stranou. V řečtině žádá Ratio, aby nižší oddíl učil se čísti a psáti, vyšší oddíl aby deklinoval prostá substantiva, časoval verbum substantivum a barytonum. Takové nařízení, jímž sedmiletí či osmiletí hoši měli nuceni býti do dvou nových sobě jazyků najednou, mohlo by v pochybnost bráti pověstnou paedagogickou opatrnost jesuitských otců školských.

K četbě bylo již na tom stupni nejnižším bráti Cicerona, ale jen listy nejsnazší a na ten konec vybrané. Není třeba více čísti než čtyři řádky na lekcí; úloha na překlad z mateřštiny ať také není delší řádků čtyř. Z jiných předmětů v té třídě jen katechismus se uvádí.

Úkol druhé třídy (*media classis grammatica*) jest poznávati mluvnici latinskou, třeba ne ještě všecku (v Alvarově knize druhé až ad constructionem figuratam). Z řečtiny procvičiti bylo v té třídě jména ztažená, slovesa circumflexa i verba na *ut*. K četbě bráti jest listy Ciceronovy (*familiars*) a nejsnadnější básně Ovidiovy (!); z Cicerona víc ne než 8 řádek v druhém běhu, vidělo-li se praefektu, mohl zaveden býti řecký katechism. Diktando v mateřštině tk latinskému překládání nad sedm řádek víc nemělo držeti. Katechism nescházel. Do té třídy zabloudila v celé Ratio jediná zmínka o počítáství: měla se ukládati *tabula Cebetis* — násobilka.

Třídou nejvyšší grammatiky žák měl dospěti k dokonalému poznání veškeré grammatiky (*absoluta gramm. cognitio*), opakuje se syntaxis, vykládá se *constructio figurata* a metrika. V řečtině probíráti jest osm částek řeči bez výjimek a dialektů. Četba té třídy jmény oplývá. Z Cicerona, jenž neschází v žádné třídě, čísti jest nejdůležitější listy k přátelům (*familiars*), na Attika a Quinta, o přátelství, o stáří, jeho *Paradoxa*; z básníků vyčištěné elegie nebo epištoly Ovidiovy, kousky z Catulla, Tibulla, Propertia, snadnější knihy Vergiliovy, zvlášť Eklogy, čtvrtou z Georgik; z Řeků sv. Chrysostoma, Aesopa, Agapeta. Překládá se pořád do mateřštiny a naopak; ale již začíná se také latinská interpretace, která pak na vyšším stupni nahrazuje překlad. Veršovníctví začni tím, že rozmetané verše skládáti jest znova; v slohu již aby byl Cicero imitován; na ten konec ukládá se dopisy v mateřštině diktované překládáti, a jednou měsíčně ať jest samostatná komposice doma nebo ve škole. Tím končí se nižší oddíl gymnasia.¹⁾

Humanitní třída (počtem tedy čtvrtá nebo pátá) měla býti základem k řečnictví. Dvě podmínky umění rhetorického již vyplněny dosavadním vzděláním žáctva: znalost jazyka a vědomosti jak tak rozšířené; třetí podmínka, úvod v pravidla rhetorická, vyplní se v této třídě. Zákony rhetorické ať vykládají se a ukládají jen u vý-

¹⁾ V Pražském vydání je o tom od 129—139. V Ratio jsou třídní regule probírány obráceně od třídy nejvyšší dolů.

tahu (z Cypriana). Mnoho ať se čte; denně budiž praelectio. Především ať se čítají Ciceronovy lehčí řeči, z historiků čísti jest Caesara, Sallustia, Livia, Curtia, z poetů Vergilia (výjma Eclogy a IV. knihu Aeneis), Horatia (Ody). Z řečí řecké by sem příslušela vlastní syntax; jest pečovati o to, aby spisovatelům aspoň prostředně žáci rozuměli. Odporučuje se v prose Plutarch, Isokrates, Chrysostom, Basilus, Plato (listy); v druhém běhu mohli by se čísti poetové na př. Phokylides, Theognis, Řehoř Nazianský. Týdně budiž samostatná písemná práce vedle diktovaných překladů; i verše jest dělati již samostatně, ovšem na danou látku; také lze dělati propovědi (chrie), něco vypravovati.

Třídy nejvyšší — rhetoriky — úkol byl dokonale vzdělati k řečnictví v širokém slova smyslu či k ozdobnému mluvení a psaní. K tomu konci potřebl poznati pravidla řečnictví, sloh a shromáždit sobě učené vědomosti. Za vzor k rhetorice budiž jen Cicero, k pravidlům o ní přibrán může býti Aristoteles, Quintilian. Čtou se klassikové poetičti, historikové; v řečtině ať čtou se vyčištěni staří: Demosthenes, Plato, Thukydidés, Homer, Hesiod, Pindar; k nim právem lze přibrati sv. Řehoře, Basilia, Chrysostoma. Při řeckém čtení víc hleděti jest k zvláštnostem řeči, při latinském k erudici. Sloh nechť cvičí se spisováním větších i drobnějších prací. K těmto cvičením náleží nápodobiti některé místo klassické, popisy, překlady, robiti nápisy, epigrammata, vybírati figury, frase z klassiků. Píší se i veliké orace (chce také řeckých!) měsíčně jedna; žáci deklamují, konají sami přednášky z katedry v aule nebo i v kostele; lze také uspořádati s nimi akci deklamační, tedy dramatické dialogy a sceny, ale bez divadelní zdoby. Toť v nejvyšší třídě.

Ve všech třídách důrazně káže se opakování stálé, opakování celotýdenní, závody (koncertace) mezi žáky.

Z celkového plánu viděti snahu po pěkné latinské řeči, odtud tolik grammatiky a slohu i četby, takže pro jiné vědy v jesuitském školním řádě není místa. V tom pokulhává za jinými souvěkými řády.

Rozdělení hodin u jesuitů bylo tak jednoduché a pravidelné, že netřeba na jeho přehled pořizovati tabulek. Den co den mimo sobotu všechno se děje stejným programem ráno v půltřetí hodině, po obědě také v půl třetí hodině. Jen v třídě rhetorické bylo dopoledne k učení uloženo po dvou hodinách „nejméně“, ale prodlužovalo se asi na půl třetí hodiny též.

Prvá hodina každého dne a ve všech třídách po celý rok určena odříkávání z paměti. Dekurionům se odříkávala předešlá lekce, an zatím učitel s každým zvlášť opravoval každodenní úlohu. Kterí žáci neodříkávali právě dekurionům, a s kterými současně nebyl učitel koriguje zaměstnán, ti v touž chvíli měli nějakou písemní práci. To bývalo co den prvou hodinu. Ovšem látka denního recitování dekurionům, úkoly a písemná práce mezi učitelskou korek-

turou dle tříd byly nestejny. V rhetorické třídě byla to lekcí z klasika a z rhetoriky, a písemným zaměstnáním mezi korekturou bylo skládati epigrammata, nápisy a podobné droby. V humanitě byla to lekcí z Cicerona a z metriky; mezi korekturou žáci měli dělati veršiky, převáděti básně z jedné formy na druhou; v nejvyšší třídě grammatické byl lekcí Cicero a grammatika; písemným cvičením byl buď překlad nebo vázání rozvázaných veršů. Stejně i v ostatních dvou nižších třídách první hodinu co den dekurioni zkoušeli Cicerona a grammatiku; žáci nezaměstknani zatím překládali, rozumí se, že čím doleji, tím prostěji.

Druhá hodina dopolední v témdni ve všech třídách vyplněna četbou (*praelectio*), tedy výkladem nové lekcí; na konec učitel měl dáti thema k písemné práci. *Praelectio* ovšem zase rozdílná byla dle třídy. V grammatikálních třídách Cicero všude byl četbou. V rhetorice přidávati bylo k praelekcí nauku řečnických pravidel. Poslední půlhodina dopolední náležela zápasům, disputům a opakování. V humanitní třídě při tom střídán historik klassický s metrikou v semestru prvním; v druhém vykládána a opakována rhetorika. V grammatických třídách v ten půl hodiny poslední mimo koncertaci měl diti se výklad mluvnice a její opakování. Při koncertaci v druhé třídě žáci podávali si na vzájem *praeterita* a *supina*.

První hodina odpůldne podobá se první hodině ranní. Zase je tu ve všech třídách dekurionům odříkávání z auktorův latinských (i řeckých) a z obojí mluvnice; při tom učitel opravuje úlohy, s nimiž ráno nebyl hotov. Jen v rhetorické třídě kázána v tu prvou hodinu „*nova praelectio*“ mimo opakování staré lekcí.

Druhá hodina odpolední stejně jako druhá ranní náležela nové lekcí i v dolejších třídách grammaticce, syntaxi a formám, od třetí počínaje četbě klassické; chvilka určena též řečtině (v rhetorice hodina celá). Poslední půlhodina byla cvičení, slohu, a opět jako ráno koncertaci, žákův předstihování.

Již snad s dostatek zřejmo, školní řád jesuitský vyniká po pět dní jednotvárností, která mohla býti v skutečnosti, kde odpadla dokonce i řečtina, přímo traplivou. Nevalnou proměnu všedního programu poskytoval ve vyšších dvou školách den feriální, a všem školám sobota. V onen den, jehož půle odpolední byla prázdná, dopoledne stráven v rhetorické třídě četbou historika nebo poety, v humanitě sic začali zase dekurioni se zkouškou, ale pak vykládána poetika. Sobotu dopoledne prvou hodinu bylo asi ve všech třídách jesuitských živo: v rhetorice bylo krátké opakování celotýdenní látky, a pak čten klassický historik nebo poeta, v ostatních třídách všech byla nařizena celotýdenních lekcí zkouška;¹⁾ po ní druhou hodinu bylo opakování všech lekcí; ostatek — půl hodiny —

¹⁾ Sobota k tomu oblíbená i v Polště. Viz Muczkowski; Zabytki z dziejów. CL.

nechán, jako jiný den zápasu. Odpůldne první i druhou hodinu zase odříkávali a opakovali nejen z grammatiky a z klassiků, ale též z katechismu. Ve vyšších dvou třídách řečtině půlhodina přikázána. Při tom opakování učitel měl ohledávati též známky a zápisy dekurionů. Konečně poslední sobotní půlhodina nechána katechismu, jeho výkladu a exhortě.

Toť tedy věhlasná Ratio v hlavních rysech. Samá latinská forma, ani nomenklatory věcí protestantských řádů (ač byly věci skutečných ještě daleko) nemají tu místa — vždy jen forma, v dolejší škole forma správná, v hořejší forma krásná. Rationis jesuitské zajímavost a vlastní cena jest v methodických pokynech, o nichž doleji.

Komenskému se školní řády, jak jsme je dosud vyličili, nelíbily. Nejprv nelíbilo se mu těch mnoho vyučovacích hodin. Mučirnou mu, že šest, sedm, osm hodin přednáškami a cvičeními i soukromými mládež každý den byla zaneprázdněována: čtyři hodiny denně učení veřejnému stačí, tolikéž pokusům soukromým.

Komenský odsoudil řády školní ještě také z příčin zásadních. Prý veškerost studií ať se dělí na třídy, ale ovšem tak, aby důležitější věci poslednějším všude pochodně rozsvěcovaly, od obecnějších ke zvláštním věcem aby se šlo, od snadnějších k nesnadnějším, přílišností učiva ať není žák přetížen; na každý rok, měsíc, den i hodinu ať přichází vlastní úkol; zle jest, když učitel každé hodiny nic jistého před se nevezme, ani nedokoná, začínaje toto, hned ono; ale učení ať jde jedno po druhém a v době jisté aby bylo dokonáno; zmatek prý ve školách jest ten, že mnohé věci spolu se cpou žákům, na příklad mluvnice latinská a řecká, řečnictví a básnictví. Kdo v mluvnici pracují, těm cpe se dialektika, kdo v dialektice, ti přerušují se rhetoricou, každé hodiny látka přednášek a cvičení se mění jakoby švec šest střeviců zároveň udělati sobě uložil.¹⁾

¹⁾ Didaktika (Komenský-Šmaha) 108. 112. 125.

III.

Methody vyučovací.

Začneme od abecedářů. Dítě ve škole od abecedy začínalo; učilo se čísti a psáti. Bylo obecné mínění, že tomu dvojímu umění může učit kde kdo, byť sám toho uměl jen za polovic. Ale moudří hlasové také se ozývali proti onomu mínění. Rektor Pražské univerzity, mistr Bacháček, r. 1606 píše v úředním dopise, že mu někdy říkají, „co prej, jak jest toho potřeba, aby k malému pacholátku byl jedním učeným praeceptor, když on umí abecedu, slabikovati a prostředně čísti, dosti jest; ale jináčeji o tom smýšleti máme, jestli jest v srdci pacholátka hned od přirození bláznovství připojeno a jiné všecky zlosti a zlé věci. Jistě že potřebí jest, aby nelecjakýs hlupák takovému pacholátku za praeceptora byl sebrán, kterýž by nic tomu nerozuměl.“ K tomu rektor připojil, že dobrý učitel musí uměti nejen učit, ale i chyby přirozené nebo navyklé odnaučovati, zvlášť nedostatky z breptání, skrze nos mluvení, pospíchání, zajikování, v půl slově přestávání.¹⁾

Paedagogové XVI. věku věděli,²⁾ že učitel má býti již od nejdolejší třídy sám vzorem čisté, jasné výslovnosti, vzorem pěkného psaní, věděl, že děti jako opičátka malá vše napodobují, dobro i chyby.

Dětem předložena abeceda; v ní nahoře písmena veliká, pod nimi menší a do třetice ještě drobnější. Abeceda latinská s českou zároveň. Učitelům šlo o to, aby záček uměl abecedu nazpamět a ovšem aby znal i písmeno každé o sobě i jeho vyslovení nebo hlásku. V první příčině již Hus vymyslel metodu k snadnějšímu pamatování abecedy, že vtělil písmena na počátek slov; těmi slovy dítě zapamatovati si mělo abecedu snáze. Slova ta na počátku a na

¹⁾ Diplomatař musejní. 1606.

²⁾ I. Sturmii Opuscul. omnia. (vyd. Hallbauer) v článku De lit. ludis.

konci abecedy mají rozum; uprostřed abecedy souvislého smyslu není. Začátek jest: *A* bude celé čeledi dáno dědictví.¹⁾

S hláskováním byla potíž. Beneš Optát ve svém *Isagogicon* (z r. 1548) pomáhá si na příklad i takto: „Ch zní, jako by někdo trhl po spálení sebe“; nebo *r* bez vršku „ryčí“, *r* s vrškem (*ř*) chřaplavě zní; *s* syplí, *ss* (= š), „jako když někdo slepice odněkud shání.“²⁾

Ale měl Optát již za onoho času výbornou myšlenku při hláskosloví. Radil, aby žák naučil se vyslovovati souhlásky zvukem jim vlastním a bez pomoci samohlásek. Tedy na příklad *d*, *c*, *f* bez pomoci *e*. Necht žáček nevyslovuje *de*, *ce*, *ef*. Jest to metoda dnes vůbec platná a teprv před několika desítkami let zavedená. Jí se porizuje slabikování nejsnadněji.³⁾ Další krok při učbě pak byl ten, že k zvuku písmen jednotlivých přidávány samohlásky, tvořeny slabiky, slova.

Obšírné rady má v sobě řád Kodiceillův, v němž shrnuta tehdejší metoda. Nejprv obecně, aby učitel stále přemítal, jakým způsobem, pořádkem, jakými lákadly a cvikem by pacholata nejsnadněji a nejrychleji naučila se písmenům, slabikám a slovům.⁴⁾ Musí se jíti pomalu a stále opakovati. Na knížce, na tabuli, na zdi nebo na papíru buďtež tvary písmen psány, aby je žáci poznávali a jmenovali; ne však všechny litery jednou řadou jako hejno havranů; také ne rozličnými tvary vedle sebe, aby se nezastrašila mysl útlá; ten věk pacholeci miluje krátkost a snadnost, neboť jest paměti úzké, nechápá mnoho najednou; dobře Fabius přirovnal paměť dětskou k nádobě úzkého hrdla. Kodiceill doporučuje metodu svého bratra Jakuba, jemuž se osvědčovala, když učil urozené děti. Prý nejprv napsal samohlásky, potom přidal ke každé samohlásce souhlásky, jak za sebou v abecedě jdou. (*a* : *b*, *c*, *d*; *e* : *f*, *g*, *h*; *i* : *k*, *l*, *m*, *n*; atd.) Možná, že si děti tak snáz zapamatovaly abecedu.

Kodicill má ze zkušenosti za to, že by se u nás mělo začínati od mateřského jazyka, který má samohlásek víc a některé souhlásky, tečkami znamenáné, na místo starých liter illyrských vyslovuje měkce (*č*, *ď*, *ň*, atd.). Aby se výslovnost písmen snadněji v paměti zachytila, učitel přidej hlasy ptáčkův a jiných tvorův. Aby poznávání písmen a hláskování šlo rychleji před se, předložena buďtež slova jiná a jiná, jichž litery, chlapci, ne všickni tytéž, za všeobecné pozornosti ať ukazují a pronášejí. Poněvadž změna těší, bylo by dobře po takovém cvičení, aby každý si ze svého slova

¹⁾ Flajšhans. *Pisemnictví* 154. Jakubec. *Paed.* Rozhl. 1898. 298.

²⁾ Museum. 26. G. 18.

³⁾ Jakubec v *Paedag.* Rozhledech XII. 191 dokazuje, že Optát vzal tu metodu z knížky německého grammatika Valentina Ickelsamera „*Die rechte weis auff kürzist lesen zu lernen*.“ (r. 1527).

⁴⁾ *Ordo studiorum. Codicill.* 21.

písmena opisoval. Tím způsobem, povzbuzování jsouce chválou, hanou, dárky a jinými lákadly, budou připraveni k slabikování.

Něžnou starost o abecedáře míval rektor universitní Martin Bacháček z Nauměřic. Zvláště z r. 1598 a 1599 zachovalo se kolik od něho listů pražským i venkovským učitelům, jimž dává latinsky i česky instrukce, kterak učit abecedě. Při tom odvolává se k Sturmovi štrassburskému a k jeho epištolám. Bacháček chce, aby dítě šestileté (a bývají prý i mladší do školy uváděny) neučilo se hned celé řadě liter najednou, alebrž raději aby vštěpována byla na paměť litera po literě co do formy i zvuku; učitel první den napiš na tabuli nebo na stěnu tři písmeny, vybera je z počátku, z prostředka a z konce abecedy, žáci ukazujíť ty litery rafičkou (stylo), teď z konce, teď z počátku; ať to odříkávají a sami o tom disputují; nazejtří se písmena ta opakují, jiná se přidají, za týden i nenadaný chlapec umí šest písmen, za měsíc celou abecedu.¹⁾

Do Berouna r. 1599 Bacháček radí, aby se správce školy držel školních návodů Sturma, Brunsfelsia, Basilia Fabera a jiných: naši hloupí sukcentorové domnívají prý se, že učinili svému úřadu výtečně za dost, jestliže ve třech neb čtyřech týdnech naučili na paměť abecedě, tak, aby žák bez nesnázek rychle odříkal alfabetu od počátku do konce; to je papouškování, a žáci neznají o sobě ani jediné písmeny. Jsou tak čiperní hoši, že umějí říkati abecedu zpátkem „jako z biče“ a přes to neznají písmen. I protož rektor pražský radil, aby se písmenům učilo ukazováním k jich vzniku jednoho z druhého; na příklad z malé čárky vznikne i, z i snadno učiníš r, přidáš-li k r i, stane se n, a k němu-li přičiníš i, bude m. To jsou čtyři litery téhož původu²⁾ Týmž rozumem Bacháček psal do Přelouče, vytýkáje, že praeceptorové nepozorují, šeptá-li dítě, vyslovuje-li t za d, zastavuje-li se v půl slově, nepožívá-li poslední litery.³⁾

Že Bacháček nepřemrštoval o nemoudrém a bezvýsledném učení abecedě, to dokazují Královéhradečtí, kteří r. 1589 vzkázali mistru Valentinovi, stěžujícimu si do postranních škol, kdyby učitelé pilnější byli, že školy postranní by zašly samy, „nebo v tom mnozí sobě za obtížné býti pokládají, že pacholátka, tři a čtyři léta do školy chodíce netoliko čísti neumějí, ale ani liter neznají.“⁴⁾

K těm, kdo promluvili slovo o methodě abecední, na konec přičísti dlužno též historika Březana. Dávaje roku 1616 dobré zdání o škole rožmberské, začal od abecedy. Psal: „Předně grunt dobrý od alfabety se musí založiti; fundamenta jsou litery neb elementa; říci aby se učili vlastně vypovídati a psáti nejprve prosté litery

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 13. Dopis pražským správěm latině; skoro totéž česky do Vodňan.

²⁾ Diplom. mus. 1599. Arch. zemsk. Oekonom. 18. 55.

³⁾ Dvorský. Paměti o škol. list. 24.

⁴⁾ Solař. Hradec. 552.

a potom punktatní č, ď, ň atd.¹⁾ Těmi slovy doporučoval Březan princip Bacháčekův. Skoro nepodobno víře, aby učitelé byli učili odřikávat abecedu a neučili literám.

Komenský (v *Orbis pictus*) užil rady Kodiceillovy, aby k naučení zvuku jednotlivých písmen na pomoc braly se hlasy zvířat (vrána kráká) a slabikář jeho (r. 1641 tištěný) asi nebyl bez obrázků, aby děti učily se písmenům po jménech nad obrazy napsaných.²⁾ O to tedy metoda pokročila.

Ale nikde nečeš návodu, kterak si vedli staří při nedůslednostech české abecedy, na něž jsme svrchu při slabikářích upozornili. Kterak na příklad žáček měl poznati literu cz v slově czep? Je to c či č, čep či cep?

Když žáci poznali litery, šlo o jich skládání, což dělo se slabikováním. Hláskování, jímž slabiky pronášejí se takřka samy sebou, znali naši staří, ale přes to slabikování bylo jim pro žáků prostřednost bezpečnější, pochopitelnější.³⁾ Tedy se písmena skládala v syllaby. Metoda byla, skládati nejprv slabiky o dvou hláskách, pak o více. Tak skládati se mělo nejprve ve slovech dvojslabičných, potom v delších. Kodiceill radí kombinovati samohlásky se všemi souhláskami, od snadnějších skládů postupovati k těžkým kombinacím. Slabikář sám pak již nestačil, braly se na pomoc modlitby, katechism a — již latinské deklinace. Latinský Paternoster hrál svou úlohu leckde vlastně již při abecedě. Učitel ptal se: Co je první písmě v Pater. Když žák řekl, učitel poručil, aby v abecedě to p ukázal raříčkou. Pak se přešlo k písmeni druhému, k třetímu. Žák prý si může zapamatovat celé slovo a neuměje čísti, už bude uměti říkat Paternoster.⁴⁾ Náš Bacháček horoval pro to, aby se slabikovalo na latinských vzorcích grammatických a ne v modlitbách, ne v katechismu. Šel v tom za Sturmem.⁵⁾

Když slabikování na čemkoli dostatečně procvičeno, učitel přistoupil k čtení souvislému. Bylo obyčejno, že praeceptor četl kus sám, celou kapitolu, žáčkové raříčkou si ukazovali na knize; učitel čte dvakrát, když zpozoroval, že žáci nestačí, vrací se, čte znova, při čtení bdí nad pozorem žáků otázkou: „Ukaž, kde právě čteme?“

Když přečetl učitel všecko, vrátí se na počátek knihy, a žáci čtou.⁶⁾ Je to metoda papouškování; samočín žáků při ní není.

Kterak čísti, o tom náš Kodiceill nařizuje toto.⁷⁾ Věty jest čísti jedním dechem až k čárce, po přestávce, v níž dech se popadne a obhlédnou slova následující, čte se k čárce druhé, třetí, až do

¹⁾ Mareš. Č. Č. Mus. 1878 105. Linter. Sbor. Hist. krouž. 1899. I. 78.

²⁾ Smaha. Názorn. vyuč. Komen. v Paedag. Rozhled. VIII. 288.

³⁾ Ordo stud. Codicill. 24.

⁴⁾ Instrukee württemberská. Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 76.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 5.

⁶⁾ Řád výmarský r. 1619. Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 251.

⁷⁾ Ordo studior. Codicill. 25.

konce věty, jejíž poslední slabika padniž hlasem o kvintu, jako se děje při skandování. Čísti jest zprvu na knihách tištěných, pak na psaných. Když hoch dostatečně cvičil se v čtení knih českých, snadno naučí se čísti kterýkoli jiný jazyk, zvláště latinský, jenž vyslovuje se s naším stejně, až na vokály *u* a *j*, které následujícími vokály se mění a někdy také se nevyslovují. Neliší se výslovnost českých písmen od latinských, protože naši předkové „Illyrové a Croatae“ promícháni byli s jedné strany národem řeckým, s druhé latinským. Tak Kodjicill. ¹⁾

Písmu, „bez něhožto (dle slov Kolínových) ²⁾“ jiná učení všecka jsou jako mrtvá,“ neučilo se vždy zároveň s čtením. Při tom učení učitel měl býti vzorem, jež chlapci nápodobili. Dle učitelova předpisu psalo se, a nedovedl-li chlapec písmě napsati sám, učitel vedl mu ruku. Radilo se, aby každá dekurie žáčků měla předlohu svou. ³⁾ Jako Bacháček při poznávání písmen, tak Kodjicill při psaní písmen chtěl, aby učitel ukazoval původ a sklad jejich; na příklad mělo býti ukázáno, že *a* jest vlastně *c*, k němuž připojilo se *i*; *b* že jest *l*, k němuž připojeno obrácené *c* (*lo*); *c* jest nový měsíc neboli půlkruh; *d* že skládá se z *c* a z *l* (*cl*); *e* že povstalo z *c*, na němž nahoře uděláno okénce. *f* jest jako stará dyka. ⁴⁾

Poněvadž jsou písma po archivech z téže doby sobě velmi patrně podobna, souditi z toho lze, že návod k psaní býval po školách všude stejný. ⁵⁾

Písmena, slova, věty učitelovy psávali žáci křídou na tabuli, nebo pérem (skriptorálem) ⁶⁾ do sešitů, ⁷⁾ na listy. Péro nebo skriptorál husí brk, řezalo se ciorálem (nožkem); aby dobře psalo, bylo potřeba dobře upravit „rozparek píra“. Skriptorály i ciorál chlapci nosili s sebou v pennálech. ⁸⁾

Mali chlapci psávali nejobyčejněji raří na černou tabulku, o jejíž podobě dovidáme se z pražské soudní síně. Čtemeť, že Lukáš Pražák, chtěje bít macechu svou, „vzal dýnko, jako na něm pacholata píší“ a hodil tou „tabuli černou“.

Předpisy ke krasopsaní bývaly krátké propovědi všelikteraké. Na kterých se učila psáti v dětinství svém paní Kateřina z Hradce, ty jsou podivnou náhodou zachovány a povědomy. Jsou z Písma voleny a některé ohledem na panské dítě a děvče významny. Na příklad: „Dům a zboží dáno bývá od rodičů, ale od Boha toliko

¹⁾ Tamž. 26.

²⁾ Leges in schol. priv. Collini 26 F. 18.

³⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 76.

⁴⁾ Ordo Codjicill. 29.

⁵⁾ Zoubek. Škol. řád m. Petra Kodjicilla v poznámce.

⁶⁾ Skriptorály prodávány v pouzdrech; roku 1578 v Hradci Jindř. stála 3 pouzderka skriptorálků 10½ krejcarů (krejcar = 6 penězů). Z oučtů hradeck. Tischer.

⁷⁾ O sešitech na abecedu připomíná Klatovský v Rozmlouv. Čech. 1564.

⁸⁾ Viz Veleslavín. Silva quadriling.

dána bývá žena opatrná“; „kdo miluje víno a tučné věci, nezbohatne“; „bič sluší koni, vohlav oslu, metla na hřbet nemoudrých“; „dítě, kterémuž se dopouští vůle jeho, pohaní mateř svou“ a j. ¹⁾

Latinskému jazyku naučiti škola usilovala paterou pomocí. Usilovala o to mluvnicí, sbíráním slov, četbou, slohovým cvičením a konečně praktickými výstupy žákovskými. Každý ten pomocný prostředek měl svoji metodu.

Začneme od grammatiky. Ta vychvalována za prostředek k cíli nejdůležitější. Melanchton horlil, aby veřejnou pokutu měli, kdož zhrdají grammatikou. V řádě Hoppiově (v Chelmně) r. 1554 radí se, aby chlapeci dlouho byli zdržováni při skloňování a časování, třeba to bylo cvičení mrzuté; vždyť prý už císař Barbarossa nařídil, aby v školách veškeré Hetrurie za celých deset let hochům nic jiného se nevykládalo nežli grammatika. ²⁾ S latinou a její grammatikou začínalo se proto velmi záhy. Nejeden řád školní poroučel, jakmile dítě naučí se slabikovati, ať je vedeno k latině, není-li k ní schopno, ať se doučí číst a jde ze školy; k studium se nehodí. ³⁾ Sturm podával latinu dětem pacholatům věku útlého „prima aetatis“, — tedy šestiletým. ⁴⁾ Víme již, že takovým dětem s počátku grammatika vpravována měla býti takřka nevědomky při slabikování a prvním čtení.

Tot methoda, o které se u nás rektor universitní Martin Bacháček rozepisoval do všech konců království; r. 1598 píše staro-pražskému primasu Krocínovi z Drahobejle, že Sturm vede chlapce k skloňování hned, jakmile poznají litery; žák si jistě všimne, že první syllaby slova zůstávají stejny, poslední že se proměňují. čímž při slabikování již utkvívá na mysli forma. ⁵⁾ Týž čas do Rokycan píše, že pacholata v Praze tou methodou brzo říkají conjugationes; „o deklinace se nestaráme, neb je právě umějí, nežli se dobře čísti naučily“. ⁶⁾ R. 1606 píše do Vodňan hovořivě: „Já sem téměř od sedmdesátého léta (1570), potom v kolleji před dvaceti léty . . mnoho vyučováním pacholátek se zaneprázdňoval, těchto a jiných prostředků a cest kořtoval, které by mohly nejpříjemnější k vedení a vyučování býti; . . . quinque classes s praeceptory sem nařídil; (dítky) téměř ze hry v krátkém času litery znáti uměly, je pěkně psaly, deklinacím mimo naději se naučily a jeden každý casum recte, proprie et grammaticae vykládali na česko uměly, tolikéž všecky personas omnium temporum et modorum“. Z téhož listu dovidáme se, že hlavní pomůckou té bezděčné grammatiky při slabikáři a prvním čtení byly Bacháčkovi podle předpisu Sturmova deklinace

¹⁾ Arch. pražs. č. 324. Fol. 107. R. 1588.

²⁾ Forma veteris gymn. Culmensis. Vratisl. tisk. 1554.

³⁾ Vormbaum. Die evang. Schulord. 1526. I. 3.

⁴⁾ De literar. ludis. Sturmii. Opusc. omnia. Hallbauer. 87.

⁵⁾ Arch. zems. Oeconom. 18. 5.

⁶⁾ Tamž. 3. Též v mus. diplomat. 1598.

na archu psané a voskem na zdi nalepené, žáci „singulos casus slabikovali“ a rafikou ukazovali.¹⁾ Bacháček vykládal v dopisech, že výsledek mluvnický při té metodě dostavoval se „mimo nadání“. Možná věc, že se podařilo něco dětem napapouškovati, ale znalec zve to dětským mořením.²⁾

Když zák odešel od slabikáře, grammatika přestala působiti mimochodem, a začala úmyslně, zjevně, systematicky na základě pravidel. Před vynalezením knihotisku učitel diktoval žákům ze své škarty a tak dlouho ústně opakoval, až žáci uměli věc říkati; když pak žáci měli tištěné mluvnice před sebou, učitel četl, žáci četli pravidlo za pravidlem, po pravidlech vzorec za vzorcem. Pravidla byla latinská; návod k učení tolikéž byl latinský. A proto ne bez přemrštění opakuje se v našich (i v cizích) spisech na pohanu škol před Komenským, kteraký to nesmysl, že předkládána českým žákům mluvnice latinou psaná, aby na ni učili se latinskému jazyku; totéž s paedagogickým hnusem vyčítá se také jesuitskému vyučování; kardinální to prý chyba učby tehdejší; neboť rozuměl-li zák pravidlu latinskou řečí podávanému, nepotřeboval pravidel vůbec; tož již latinu uměl všecku.³⁾

Tak to doslova není; tak to podobá se jen, když se do ruky vezme němá latinská kniha ze staré školy: mateřská řeč bývala na pomoc žákovi při latinském pravidle, čeština běžela s latinou zároveň, ale ústně, vynutila si svou platnost sama, přirozeně, neboť bez její pomoci nebylo lze učiti ani u jesuitů. Viděti to dosud na školních knížkách zachovaných: žáci psali si v mluvnici český překlad mezi řádky, po straně; u vzorců býval začasť tištěn, ale kde ho nebylo,⁴⁾ psali si jej také. Ostatně mateřská řeč nedostala se k latinskému vyučování podloucně; zřejmě ji paedagogové uznávali; učinil to Agricola, Vives a jiní. Náš paedagog Bacháček sobě opsál z Basilia Fabera r. 1599 do universitní knihy, že učitelé mají trpělivě dovolovati to meškání, když při deklinacích a konjugacích žáci, vyslovujice pády a časy, ihned přičinují k tomu překlad jazykem mateřským.⁵⁾

Ovšem chyba v té metodě velická byla přec a ne jedna: porozumév pravidlu po česku, zák nucen byl na paměť naučit se mu po latinsku, ať rozuměl frásím a formám toho pravidla čili nic. To bylo násilí. A druhá chyba v tom, že latina nebyla stavěna na do-

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 350.

²⁾ Zoubek. Život Komensk. 2.

³⁾ Kelle. Die Jesuitengymnas. 154.

⁴⁾ Byli grammatikové, že překlad v mateřském jazyce k paradeigmatům nepřidávali schválně, aby (jakž to oznámil humanista Gürtler) žáci i učitelé byli čilejší; nechť prý se shánějí po překladě. Zeitschrift d. Verein f. Gesch. Schlesien. XXIX. 172.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 9. To dí Faber v stati De officio hypodidascalorum pag. 55.

statečné znalosti českého jazyka. Kterak mohl v sobě míti uvědomělou znalost češtiny chlapec šestiletý, jenž se učil teprv slabikovati?

Nahlédneme-li v instrukce školské na poznanou, kterak postupováno v systematické učbě grammatické, shledáme, že tvarosloví naučiti bylo velmi brzo, čemuž na omluvné vysvětlení jest ono množství hodin týdních. Kodieill (1586) začíná od druhé třídy.¹⁾ Za semestr (o málo víc) chce míti odbyto tvarosloví, ovšem jen vzorců snadnějších; za tři měsíce naučiti bylo sklonbě jmen a přičestí, za měsíc náměstkám, ve čtvrti létě slovesu. To možno jen stálým cvičením. Deklinuje se a ohýbá denně, vzorce odřikávají se pořád, aby vstúpily se v paměť. Učitel aby nestyděl se a nelitoval té práce; mnoho aby nebral najednou, než po málu. V instrukci Kodieill připomíná, že dle vypravování zbožné paměti Matouše Kolína († 1566) žáci i učitelé za předešlého „týravého“ věku (*plagosa aetas*) mívali přetěžkou práci; způsob vyučování byl převrácen, a jedni umdlávali ranami, druhí zuřením. Na místě toho (ač bití nepřestalo) do omrzení se teď odřikávaly vzorce grammatické. U jesuitů v školních řádích (a též v řádě akademie Pražské r. 1609) dobrý pokyn ten, aby chlapcům dvou dolejších tříd nevykládalo se najednou více než po jednom pravidle mluvnickém, a nepostupovalo se nikterak dál, dokud žáci pravidlu nerozumějí všickni a neosvojí si ho.²⁾

Pro cvičbu v grammatice podáván chlapcům, jak svrchu dotčeno, klassik velmi záhy, vlastně hned s prvními základy mluvnickými. Klassické spisy staly se tím mluvnickými cvičebnicemi; nejprv a nejdéle žák učil se na nich deklinovati a konjugovati, potom mu ukazovali na textě vedle tvarosloví též pravidla syntaktická. Klassik pořád sloužil. Ku první službě Cicero byl; řídčeji Terencius. Ohledem k chlapcům začátečníkům ani takový paedagog, jako Sturm byl, neříkal, že vybrati jest z Cicerona místa snadnější, dělal jen rozdíl mezi listy dlouhými a krátkými.³⁾

Methody učitelé při tom požívali té, že čítali zvolna sami textu kus tak dlouho, až připadli na slovo, jehož tvar se jim hodil k pravidlu oznámenému — a teď začalo se cvičení: ne jeden, ale řada žáků totéž slovo deklinovali, konjugovali. Čím dál v pravidlech postoupeno, tím častěji učitel mohl se v četbě Ciceronově zastavovati a slovíčka k cvičbě grammatické vybírat, nebo, jakž říkali, pravidlo aplikovati.⁴⁾ Konečně došlo se tam, že učitel mohl každé slovo grammaticky vyložiti a na každém cvičiti a opakování připojovati. To obyčejně teprv na třetím stupni nebo v třetí grammatické škole bylo možno.⁵⁾

¹⁾ Ordo studior. 34.

²⁾ Monum. Germ. paed. II. 169. V. 449. V řádě akad. 1609 Voigt. Acta lit. I 324.

³⁾ Opuscula omnia Sturmii. 192.

⁴⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 80 a II. 183. 242.

⁵⁾ Acta litter. Voigt. II. Třetí třída školy boemo-germ. v Praze.

Nepřestalo však grammatické cvičení na klassickém čtení třetí ani čtvrtou třídou. Dle vittenberského řádu z r. 1533 i žáci v nejvyšší (V.) třídě na Vergiliově Aeneidě provozují cvičení grammatická.¹⁾ V Sturmově řádě grammatika provází všecko latinské učení od počátku do konce. Vůbec dostal se grammatikálný živel tak v popředí, že to až k nepochopení.²⁾ Proto nevěříme, tvrdí-li se, že u jesnitů grammatika přestala čtvrtou třídou, syntaxi;³⁾ zajisté že náležely mluvnice a její pravidla i výminky k interpretaci klassikův až do konce školy latinské.

V praxi řídila se methoda grammatická začasť dle větší nebo menší důvtipnosti učitelovy: každá škola měla methodu jinou, neboť jednotlivci vedli si zde tak, onde jinak.⁴⁾ V té chybě se asi srovnávali všickni, že učili abstraktně, nepomýšleje na to, aby předesílali příklady živé a z nich vyvozovali a ukazovali pravidlo. Nad míru též vadilo, že pravidla mluvnická na mnoze nebyla jasna, byla i u humanistů lecky pomotaná. Nehledě k tomu, že se novotným žákům podávala jazykem latinským, horší bylo, že se jim podávala k paměti veršovaná, jakkoli byl těch veršů úmysl dobrý. Hněvivě Komenský žehrá na veršované grammatiky, uváděje rostockého paedagoga Lubina: Prý bláznivi byli, „kteří pravidla mluvnická sama v sobě zatmělá, přes to verši vázajíce chlapcům předkládali, verši tak hrubě zatmělymi, že by i nám, věkem dospělejším, třeba se býti zdálo nějakého Oedipa na vyrozumívanou jim.“ Komenský cituje také Lipsia, jenž naříkal, že od osmi let do třinácti zabývati se musil těmi titěrami.⁵⁾

Proti tomu nelze mlčením pominouti obhájců veršovaných grammatik; říkají, že sic didaktické verše byly nemotory hrozné, ale žáci že se jim učili rádi; jen tím prý lze vysvětliti, že se zvyk veršových regulí udržel za kolik set let.⁶⁾

Pravidla mluvnická nebyla žákům vždy a ode všech učitelů podávána u výběru přiměřeném; dosti bylo věcí zbytečných, kterýmiž žáci byli týráni. Naříká paedagog německý Michal Neander (1582), že mládež marně a neužitečně drží se po léta ve škole, kdež ji zbytečnými pravidly bídně mučí; a touž dobou Kodiceil nás káže v řádě svém (1586), aby učitel uměl vybíratí potřebné od nepotřebného. Některý učitel, co bylo v grammatice tištěno, četl s žáky všecko a chtíval, by to odříkávali.⁷⁾ Jiní zase, dělajíce se před žáčky učenými, ke knize školní hromadu zbytečných dodatků ještě

¹⁾ Vormbaum. I. c. I. 90.

²⁾ Raumer. Gesch. d. Paedag. III. 67.

³⁾ Ebner. Beleuchtung der Schrift Kelle's. 88.

⁴⁾ Komenský (Šmaha). Didact. mag. 147.

⁵⁾ Komenského Methodus linguar. cap. 7. 102.

⁶⁾ S. J. Ebner. Beleuchtung d. Schrift Kelle's. 120.

⁷⁾ Zeitschrift. Gesch. Schlesien. Grunhagen. XXIX. 169. „Sunt quidam, qui . . . quae legenda sunt, nihil praetermittant.“

přidávali, diktující. Někteří na příklad, než začali probíratí adjektivum, diktovali jeho definici dle grammatika Prisciana, pak dle jiného grammatika, a opět dle jiného a jiného, konečně dle knihy — a dle sebe.¹⁾ Což to hrozná zbloudilost! Komenský nařikal, že mluvnice latinská cpala se do žáků se všemi nepravidelnostmi, řecká i s nářečními — „a my ubožátka omámena“.

Důrazně tudíž ukazoval k tomu, aby byl v mluvnici prostý začátek, pak příklady, po nich pravidla, potom plnější rozbor, naposled soustava a nepravidelnosti.²⁾ A to vše bývalo všelijak obráceno a drobnostmi vedlejšími a nesnadnými přecpáváno, že některý žák za mnoho let nedočkál se ani konce školní mluvnice. Čtemeť v řadě olomouckém nařízení, z něhož chybná metoda tehdejší grammatiky vysvítá: prý nechť učitel s mluvnici neotálí, neboť stává se, že celá grammatika sotva jednou za deset let ke konci se dočítá na velikou škodu studentů; ti poznajíce pravidla, ať hned vedeni jsou k auktorům; jinaké upadá všecko to učení v nenávist, čímž nedivno, máme-li tak málo dobrých grammatiků, a bude jich ještě méně, nestane-li se časná náprava.³⁾

Pravidla mluvnická, i když učitel uměl vyhnouti se všem svrchu psaným chybám, nesla v sobě začasté ouraz ten, že bývala tuze hovorná, široká. V tom mají humanisté nepopíratelnou zásluhu, že kompendia zkrátili, že k rychlejšímu naučení látky školské, zvlášť grammatické, přispěli; ale zbytečné hovornosti přece se nezbavili, zvlášť při etymologii. Paedagogové nestačili učitelů napomínati, aby drželi se stručnosti. Murellius († 1517) navádí učitele, aby zanechajíce rozvláčných výkladů a pravidel, grammatiku brali stručně a ukazovali význam slov na Vergiliovi a jiných klassicích.⁴⁾ Po něm Valentin Trotzendorf († 1556) chce, aby pravidla mluvnická byla krátká a nemnohá, za to aby cvičení bylo husté.⁵⁾ Přední zásada metody Sturmovy byla: ať učí se krátce, snadno a příjemně.

I u nás podobné hlasy se ozývaly. Vzpomenuto budiž jen řádu soběslavské školy rožmberské, jenž (1611) káže učitelům, aby předkládali žactvu pravidla bez komentářů; žáci ať užíváním se v nich procvičují; dlouhé výklady by práci zdržovaly, přetěžovaly.⁶⁾

Ale podivná věc! Na odpor těm, kteří trudili děti mnohými a dlouhými pravidly, již v XVI. století vyskytovali se učitelé, kteří latině chtivali učití zhora bez pravidel. Řád meklenburský z r. 1552 zove jich snahu bláznovstvím.⁷⁾

¹⁾ Vormbaum. Die evang. Schulord. I. 747. Neander's Bedenken.

²⁾ Komenský-Šmaha. Didakt. magn. 111 112.

³⁾ Věst. král. Spol. Nauk. 1898. XV. Dr. J. Novák.

⁴⁾ Reichling. Murellius, sein Leben etc. 59. Wotke. Österr. Mittelschule. VIII. 97.

⁵⁾ Paulsen. Gesch. d. gel. Unt. I. 287.

⁶⁾ Acta litterar. Voigt. II. 283.

⁷⁾ „Soll die Torheit nicht geduldet werden, dass etlich die Regeln verachten, wollen die Sprach ohne Regeln lernen.“ Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 69.

Často vyskytuje se moudrá rada, aby pravidla ukazována byla na příkladech. Dobře dí řád, v akademických klassích zavedený (r. 1609), aby víc času oddalo se užívání a ukazování praecept, nežli jich vykládání.¹⁾ R. 1602 Martin Kraus z Krausenthalu, staroměstský písař radní, psal: „Školnímu mistru vysoce náleží, aby rozum a užívání regulí učedníkům svým v mluvení i v psaní ukazoval: . . . V té takové pak příčině, čehož politovati jest, v mnohých školách veliký nedostatek se nachází, takže se mládež velmi škodně obmeškává, a to v tom, když toliko mnohými a přílišnými praecepty obtěžována bývá a téměř v nejmenším se necvičí a nevede. Kterýžto nedostatek v školách, kdyby k nápravě přiveden byl, jistě by s milou, rozkošnou mládeží mnohem lépeji se dalo a jí brzo zpožděno býti mohlo.“²⁾

Opakování téže věci bývalo grammatice, když se přemršťovalo, také na závalu jako jiné chyby svrchu líčené: čiperný žák měl z toho chvíli dlouhou a nechutenství, a tupý, zlenivělý spoléhal opět, že tím opakováním vtlačí se mu vše do hlavy samo. V té příčině Melancthon nařikal, když některému chlapci teprv opakováním, jež se dělo šestsetkrát, něco uvízne v hlavě, že to při nejmenší přestávce vymizí zase, takže snáze jest naučiti osla na housle, nežli učiti takové chlapce.³⁾ Paedagogům vidělo se, že nic nezbyvá, nežli tresty, bití. I u jesuitů, kteří uměli učení všelijak zpříjemňovati, žáci mali neuměli-li, musili se doučovati na zemi klečící; nic-li neuměli, bitím káraní.

Tím lásky grammatika sobě nedobývala. Byla nenáviděna. Methoda grammatiky latinské (a ovšem i řecké) v sobě tolik závad měla, že dle výroku Eilharda Lubina († 1621) ze škol žáky vyháněla, buďle nechuf k jazyku.⁴⁾ Grammatika byla i vtipným zákům nutné zlo. Že by mohla býti mluvnice gymnastikou ducha, toho ve škole nebylo znáti, a vůbec to za onoho času sotva komu přišlo na mysl.⁵⁾ Žáci naučili se, ale s námahou dlouhou. V škole předhumanistické mnohý dřív došel dvacátého roku, nežli do něho vpravili jak tak grammatiku.⁶⁾ A při lepších knihách doby humanistické o žákovi, který šest, sedm let mluvnici se učil, jest zapsáno, že základy její umí jen prostředně.⁷⁾ „Meškána byla mládež

¹⁾ Voigt. Acta litter. I. 324.

²⁾ Stav městský. Mart. Carchesius. 33.

³⁾ Monum. Germ. paedag. VII. 407.

⁴⁾ Komenský-Šmaha. Nejnov. methoda jazyk. 91. Zoubek. Č. Č. Mus. 1873. 283.

⁵⁾ Melancthon di jednou, že Grammatik Urteil schärft. Monum. Germ. paed. VII. 176.

⁶⁾ Richter. Bild. aus d. Culturgesch. 148.

⁷⁾ Mus. Diplom. Kdys konec XVI. století píše se o synkovi farářově, (pastor Mathiae Hostounský a Kosmačov), že překročil 13. rok a „mediocriter didicit fundamenta grammatices.“

v grammatikách velmi dlouhých, pochybných, zatemnělých několik let pořád; to první kříž.“ Tak Komenský.¹⁾

Přes to vše žáci v starém gymnasiu spíš naučili se latinsky mluvit nežli žáci nynější. Vpravoval se latina do nich den co den a denně několikrát cestami ještě jinými než byla grammatika. Z hlavních prostředků bylo sbírání slov a jich zapisování.

V nejdolejší třídě musili se učit slovům, aby tím zmohli řeč materiálně a brzo. Ještě slabikovali, a již měli úlohou latinský Pater noster a jiné modlitby, jichž české znění znali z domova. A sotva že se doučili čísti, dáván jim do ruky slovník věcí, nomenclator rerum, z něhož na paměť denně ukládan počet slovcí. Mimo to slova žákům diktována, jiná sbírali sami a zapisovali si je. Na to měli denníky nebo diaria, ephemeridy. Od těch diarií metoda tehdejší slibovala sobě veliký úspěch, ač nescházelo hlasů proti nim, řkoucích, že lépe slouží tištěný slovník nežli pestrá sbírka žákovská.²⁾

K založení diarií pro zapisování pamětihodných věcí čtených již Murmellius († 1517) navrhl;³⁾ po něm Agrikola radil, aby si chlapi do sešitů slovice psali a pod nějaká hesla v pořádek si je uváděli; ale nejvíce o diariích psal Jan Sturm a vynález účelného jich zřízení připisoval sobě. V jeho škole opravdu stala se diaria podstatným kusem vyučování. Žáček již v nejnižší třídě měl začít sbírat slovíčka, ve vyšší třídě měl sbírat frase a sentenci, a konečně zapisovati si krásná místa.

Do sešitku chlapec měl si dle Sturma zapisovati nejprv slovíčka denní potřeby, jména věcí, jež se smyslům nejsnáze a nejbliž nacházejí; nic prý ať není na těle lidském viděno, nic v kuchyni, v zahrádě, ve škole, nic ať na stůl doma se nenese, čehož by chlapi neuměli latinsky pojmenovati.⁴⁾ Do jednoho denníku buďtež jména zapisována leda bylo, promíchaně, jak které slovice žák sám našel anebo si je od spolužáka vydlužil; v druhém denníku buďtež slovice systematicky, věcně spořádána. Další četbou žák měl stále přidávati, diaria měla růsti, bohatnouti, měla žáku býti ohněm vestálek pořádku živému, až do konce studií měla mu býti pokladem.⁵⁾ Jako slováři věcnému, stejně tak i diariím žák byl povinen se učit na paměť.

U nás o diariích (byť jich tak nejmenoval) první mluví Klavovský r. 1540; vykládá o „knížce na abecedu českou“; dále uvádí povinnost žákovu, aby měl knížky na orací a vokabule,

¹⁾ V předml. k Janui.

²⁾ Schmid. Gesch. d. Erzieh. II. 444.

³⁾ V Enchiridionu č. XX. Wotke. Österr. Mittelschul. VIII. 97.

⁴⁾ J. Sturmii Opuscul. omni. Hallbauer. 173. 178. Vormbaum De liter. ludis v Die evang. Schulordnung. I. 682.

⁵⁾ Nadšen o diariích Sturm píše na kolika místech svých spisů. Na př. 178. 248 v Opusc. omnia.

a „co v ně se napiše, tomu aby se ven naučil.“¹⁾ Diaria rozumem Sturmovým má Kodiceil ve svém řádě, a mistr Martin Bacháček často o nich vzkazoval do venkovských škol. R. 1606 v listě do Vodňan líčí s patrnou chutí, kterak na klassích v akademii pacholátka se učí: když nmějí modlitby, zapamatují si některou kopu vokabulí, mají svá diaria neb ephemerides, do nichž zapisují, jak vypisuje „ten slavný muž Joannes Šturmus in suis epistolis classicis“.²⁾ U jesuitů jen v starší době připomínají se papírové sešity (chartacei libelli), do kterých žák zapisuje věci paměti hodné, o nichž někde byla řeč aneb se diktovaly.³⁾ I Komenský doporučoval deníky, protože vzpomínání se jimi snáze podporuje.⁴⁾

Diaria, do nichž nejmenší chlapeč zapisovali si jména věcí, stávala se čím dál tím zbytečnější žákovskou prací, neboť věcných slovníků přibývalo tištěných. Ale od toho nikterak a nikde nemělo býti upouštěno, aby žáckové denně nerozhajňovali si poklad k latinským hovorům vokabuly věcí. Vytýká se, že rozhajňovali jména, věci nepoznávajice, že se učili slovům bez věcí. Je to chyba, ale ta je založena v tehdejší obecném přesvědčení, že dostaví se porozumění časem samo, jen ať napřed vštěpují se slova.⁵⁾ Že by k slovům měly věci náležeti, to nebyla za oněch dob myšlenka neznámá. Radí-li Sturm, aby nebylo na těle lidském nic, čeho by neuměl žák jmenovati, mluví již tak jako Komenský; moderně zní, píše-li paedagog Villichius r. 1564, by hoši vedeni byli na vinici, do kuchyně, po domě; prý ptávají se v kuchyni po jménech kuchyňských věcí, na vinici po jménech věcí viničných, a tak prstem se jim ukazuje na věci, jichž jména jináč by jim byla pouhá znamení; prý tak sbírají si nejen zásobu slov, než i zásobu věcí.⁶⁾

A přes ty a podobné hlasy věru šlo pořád o poznání slov mnohem více nežli o poznání věcí; že žáci nepoznali věcí, že umějí lecco jmenovati, čeho neviděli a nevidí jak živi, to ani Sturma nemátlo; prý i děti přirozeně doma učí se dřív žvatlati, mluvíti nežli mysliti a rozuměti. Učení bylo vůbec verbální; slova, jímž žáci musili se učit na paměť, bývala i na tabulky, na listy, na stěny psána,⁷⁾ ale nikoho nenapadlo k slovu přikresliti obrázek. Toť jest, nač Komenský tak horlivě a často nařikal; žáci mu byli vycpávání slovy věcí bez věcí, byli učeni slovům latinským z vokabulářů a dikcionářů bez ukazování zřetelného, co se kterým

¹⁾ Klatovského Rozml. Cecha s Němc. Mus. vydání z r. 1564

²⁾ Arch. zamsk. Oekonom. č. 18. 350.

³⁾ Monum. Germ. paed. II. 169.

⁴⁾ Didact. magn. Komenský Šmaha. 128.

⁵⁾ Paulsen (Gesch. d. gelehr. Unterr. I. 255.) praví, že odsuzování toho zjevu bylo by nehistorické; vidí v tom týž princip, jímž se dnes chce od dítěte, aby odříkávalo katechismus.

⁶⁾ Jodoc. Vuillichius; De formando studio V předmluvě. Dnešní sign. v univ. knih. I. L. 33.

⁷⁾ Jod. Vuillichius. De formando studio.

jménem míni a bez pojení týchž slov hned v řeč; nechť pachole tisíce slov latinských říkati z paměti umí, neumí-li však na věci je dokládati, k čemu to vše bude? To jest z kamení bez vápna stavěti zeď. Tak realista Amos.¹⁾

Jakmile žáci obhlédli se jen poněkud v slovecích jednotlivých, podávány jim rozmluvy, hovory (colloquia), aby si je většepovali v paměť; začínali od prostých pozdravů, brzo přecházeli k delším větám. Odtud pokročila methoda k tomu, že učitel jal se k žákům promlouvati latině, a žáci povinni byli latině odpovídati, ba latinsky i mezi sebou hovořiti. Latina vešla do školního obcování, stala se tu náhradou za jazyk mateřský, a to tak, že od jisté třídy školní latina v hovoru závazna, a mateřština zakázána. Je dnes oblíbeno, tím zakazováním mateřštiny v staré škole se urážeti, ale to děje se neporozuměním. V oné době nikoho nenapadlo činiti ouhonu jazyku mateřskému, tenť byl většině školských humanistů lhostejný: jim šlo o naučení se latině, té aby žáci zvykali jakožto jazyku učených. V zákaze mateřštiny byla pouze methoda školská a nikoli urážka úmyslná. Neříkáme, že to byla methoda moudrá, ale hledati v tom víc nežli školský prostředek methodický není správně. Ten prostředek byl na všech školách evropských a ode dávna. Všude trestána mateřská řeč, když se jí užilo mimo dovolení. Býval na na to hlídač (corycaeus nebo lupus), jenž provinilce na škartě sepsané udával učiteli na potrestanou; určité hodiny školní byly na to, aby se četl „lupus“, a žáci aby vytrpěli pokuty; někde zase za přestupek bylo znamení hanby (signum, asinus), ježž podával provinilec provinilci, a na kom uvislo naposled ten den, bit byl za ostatní. Lupusa znali již v XV. věku.²⁾

Zákazy mateřštiny jsou v německých školách před Lutherem; jsou za něho a od něho (a což byl německý člověk!). V řádě jednom z roku 1535 čte se zákaz mluvíti „barbarsky neboli německy“;³⁾ v řádě chelmském čteme roku 1554 rozkaz, aby žáci i při hře, ba i doma hovořili jen latinsky pod trestem!⁴⁾ Též Sturmíus ukládal svým žákům štrassburským, aby latině hovořili při hrách a na procházkách. Jen v tom řádu východních měst některých činily ústupek, že dovolovaly místo latiny užívati jazyka německého — ale jen slovanským žákům! Prý aby se naučili germánské řeči.⁵⁾

U nás první byl mistr Kolín, jenž methodou humanistů školských dospělejším žákům ve škole a v určité doby mimo školní síň za-

¹⁾ V předmluvě k Janui.

²⁾ Kámel, Gesch. des Schulwes. 186. Monum. Germ. paedag. XII. LXI.

³⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 55. Jiné škol. zákazy v Monum. Germ. paed. I. 105. ve Vratislavsk. řádě v univ. knih. 25. H. 503.

⁴⁾ Forma veteris gymn. Culmensis od Hopfia.

⁵⁾ Tak čte se na př. v řádě břežském r. 1581. Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 843.

kazoval mateřský jazyk. Na první pohledení zajisté tvrdě zní, čteme-li v Kolinově řádě (1557): „Čechům jazyk český, Němcům německý ovšem hned zapovídáme; dopouští se však pro naučení jiných aneb sebe samého promluvit něco Němci německy s Čechem a zase Čechu česky s Němcem.“ Slibuje na překročení toho zákazu osla, metlu a peněžitý trest. Ale to, jakož svrchu řečeno, nemíří proti přirozenému jazyku, „i vlastenci znameniti na to doléhali velmi, aby mládež jazyka jakéhokoli co možná nejdříve naučila se mluvit světovým jazykem latinským.“¹⁾

Po Kolinovi pak zákazy mateřštiny čteme ve všech řádech našich škol. Zná je řád kathedrálné školy olomoucké (z r. 1563); tu čítán za provinění „obecného jazyka“ corycaeus a vyplácen odřikáváním z paměti.²⁾ Přímé nebo nepřímé zákazy mateřštiny zná řád žatecký (1575) i řád Kodiceillův (1586). Tento dokonce káže, aby latinsky mluvili všickni a všude.³⁾ „Sermo ubique latinus esto!“ tak lapidárně jako v Desateru přikazuje též řád akademických klassí.⁴⁾ V tom ani jesuitské školy nečinily výjimky. Ve dvou vyšších grammatikálních třídách žáci nesměli jiného užívati jazyka než latinského; kteří vstoupili do tříd humanitních („literaturae politioris“), těm uloženo, nejen stále mluvit latině, ale mluvit elegantní latinou. Samému rektoru nad tím ukládán dohled.⁵⁾ Scholastikům jesuitským vůbec nebyla dovolena mateřština, leč ve dnech odpočinku; i o nejjednodušších věcech mluvili řečí latinskou, jinak by se bylo různonárodní obyvatelstvo jesuitské kolleje beztoho nedomluvalo.

Lze sobě pomyslit, když žáci latinských škol jak protestantských tak jesuitských od druhé třídy počínajíc nuceni byli mluvit latinsky, kterak pěkná ta jich latina byla prvý, druhý rok, kdy zápasili se slovem, významem, s pravidly, se vším, co k znalosti jazyka náleží. Byla to zajisté veselá makkaronská latina,⁶⁾ byla to u malých chlapců mateřština, znešvařená latinskými koncovkami. Nelze neusmáti se, když Kodiceill ve svém řádě žádá, aby učitelé, neuži-

¹⁾ Zoubek. Život J. Amosa Komensk. str. 25 (pozn.). Jungmannovi, vidoucimu kolem sebe útisk a nespravedlivé ponižení jazyka českého, vydral se, když byl dotekl se (v Liter. 121) zákazu Kolinova, z prsou stesk: „Je to tedy staré školní pravidlo mládež od přirozeného jazyka odstrašovat.“ Nejnověji Vlček v Děj. Literat. 393., nazvav Kolinův zákon drakonským, dodal, že při něm „struna citová k rodnému jazyku zůstala něma.“ Ty výtky vysvětlením učebné metody pozbývají poněkud síly. Považme případ analogický. Písař městský v Rakovnici, Šimon Žlutický, r. 1604 odesílaje synka pro jazyk německý do Slavkova, přisně si vymínjuje, aby nebyl hoch, české dítě, mezi česká pacholata pouštěn. To není tvrdost úmyslná, to je nešťastná metoda. Arch. rakovnic. Kopiař z r. 1584.

²⁾ Věstník Spol. Nák. 1898. XV. 7. Dr. Jan Novák.

³⁾ Ordo studior. 73.

⁴⁾ Voigt. Acta litter. I. 325.

⁵⁾ Ratio. Monum. Germ. paed. V. 269.

⁶⁾ Paulsen. Gesch. d. gelehr. Unterr. I. 22.

vajice latinských slov zastaralých, nejpapných, neslaných, tlachavých, následovali čisté latiny a k té čisté latině aby chlapce nutili; i tupější žáci prý se tomu obcováním naučí.¹⁾

Jiná pomoc naučení se latinsky byla četba. Byla-li v mluvnici pravidla, v četbě byly doklady a příklady, a zároveň se k ní mohlo připojovati nápodobování, imitace, která vedla k výmluvnosti, k vrcholi všeho vzdělání humanistického. Na klassicích při četbě bylo ukazovati, co mluvíti a kterak mluvíti. Jakož dotčeno, klassické spisy staly se tím způsobem učebnicemi jazyka. Cicero dáván dětem do ruky, sotva že uměly čísti. Cicero jich neopustil ani později v třídách vyšších; k němu družila se Katonova disticha; pak přistupovali jiní a jiní auktorové, o jichž počtu a výběru hlasy šly různě. Sturm a jeho přívrženci ve školách vybírali jen málo klassiků k zevrubnému čtení, nechtějíce plést žáka latinou rozmanitých dob a slohů. Také náš řád pražské školy klassické z r. 1609 zapovídá obtěžovati mysli žactva mnohými a rozmanitými spisovateli.²⁾

Při četbě klassiků činnost učitelská zaměstnávala se troji prací skoro souběžnou: překladem, grammatikou a shánkou slov k imitaci.

Bývaly časy, kdy se do přirozeného jazyka nepřekládalo. Bylo to kdysi v starší době scholastické. Víme o tom z latinské cvičebnice rukopisné, pocházející z konce XIV. věku,³⁾ kteráž předmlouvou k chlapcům dí latinskou řečí asi toto: „Olej latinity švárně čerpejte, slova na obecný jazyk překládajíc a k českému přivlastňujíc, bez něhož nemožno něčemu rozuměti, něco věděti a dosíci. Někteří staří skryvali mléko učenosti před maličkými svými, . . . neboť je nutili vcházeti dveřmi uzavřítými; nevykládajíc na mateřský jazyk, nutili je rozuměti tomu, čemu sami nevyrozuměli . . . kazili mládež, že jí nepřekládali na česko jediné knížečky, tím za šest let nedovedli vyložiti, čehož se teď překládáním na česko za měsíce docílí, odkudž verše: Nulla docent verba melius quam lingua paterna (Nižádná slova lépe nepoučují jako řeč mateřská): z tobo také Němci svým jazykem způsobili si mnoho, čím stávají se moudřejšími: proč bychom také my pro čest národa Českého a rozmnožení jazyka neměli po česku překládati a vykládati? Z těchto pamětihodných slov ozývá se probuzení české intelligence.

Překlad v svrchupsané učebnici klementinské jest pod řádkami textu a jest otrocký, slovo za slovem. A zvyk slovního překladu zůstal na školách i potom v době humanismu pořád, ale takový překlad byl jen pro začátek, jakoby z první vody; učitelovým rozkladem a výkladem slov pak se tříbil a na vyšším stupni již

¹⁾ Ordo studior. 73.

²⁾ „Ingenia puerorum multis et diversis actoribus ne oneranto.“

³⁾ Josef Truhlář upozornil na cvičebnici tu z rukopisů Klementinských zajímavou zprávou ve Věstníku Č. A. 1898. 7. 521.

se parafrasoval, jsa čím dál tím volnější. Nuž vizme, jakou metodu při četbě klassické odporučují školní instrukce.

Saský řád z roku 1528 poroučí, aby syllabikantům dávala se Katonova Disticha, z nichž učitel verš, dva verše v hodině vyloží nebo „exponuje“; druhou hodinu děti verš odříkávají, aby se naučily sloveim a při tom se donějují čisti a psáti.¹⁾ Kato a Cicero exponují se slovo za slovem, však brzo ať frase frasi se podává.²⁾ Doslovné exponování ať se přísně koná, byť s počátku bylo i beze smyslu. Na příklad:³⁾ „Poeta cum primum animum ad scribendum adpulit“ přeloží se: Básník když nejprv ducha k psáti přihnál jest. Tím způsobem učitel nechť přeloží sám celý kus a třeba za hodinu dvakrát po sobě. Potom vrátiti se měl praeceptor k počátku a porizovati překlad slovný pomoci žáků; po třetí žáci sami týž překlad měli říkati za dozoru učitelova; po té bylo k ruce vzíti grammatiku, dle níž slovo za slovem se exponovalo, a když i ta práce odbyta, vrátili se všickni zase k počátku a zhotovili konečně překlad rozumný. Těžko si pomyslití něco hroznějšího nad takové exponování jednotlivých slov v přečtené kapitole římského klassika. Člověk čilejší povahy dnes tuším ani nedovede dokonce přechísti o tom instrukce výmarského řádu školního (z r. 1619), dle něhož výklad jednotlivých slov má mítí sedm kursů; tedy učitel aby sedmkrát touž kapitolu četl pro jednotlivá slova. V prvním kursu všimnouti si jest pouze substantiv, a ta se nečtou, alebrž dělí na slabiky. Tedy slovo „soror“ záček rozdělí na syllaby. Při druhém čtení řekne se žáčkovi, že slovo soror jest dictio, a hned se vyloží, že u každého výrazu (dictio) jest rozeznávati dvoji věc: species a figura; species jest opět dvoji, buď primitiva, buď derivativa (odvozená); soror, sestra, jest speciei primitivae jako honor, amo, eras. Také figura může býti dvoji, jednoduchá nebo složená; soror, sestra, jest simplicis figurae, jako malus, venio, ibi. Při třetím čtení učitel také jiných nežli podstatných jmen aby sobě všimal. Na příklad naskytne se v textě slovo „creditam“; o tom ať řekne: „věřená“, a vyloží: creditam jest dictio derivativae speciei od slova credo, věřím, simplicis figurae, participium. O způsobu participia ať neřekne při tomto čtení ještě nic, neboť zahovořiti o tom, co jest participium, náleží prý až do čtení některého následujícího. Nač tedy prázdné jméno? Tato ukázka, valně — skoro k nepoznání — zkrácená, stačíž. V té výmarské instrukci⁴⁾ jest výkladem několika slovíček potíštěna nejhustším tiskem 81 řádka, a to není s každým slovíčkem provedeno všecko do konce! Výklad jest jenom naznačen! U nás tou příčinou nebývalo lépe. Vždyť právě z těch instrukcí cizích, zevrubnějších

¹⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 5.

²⁾ Řád falcký z r. 1615. Tamž. II. 154.

³⁾ Vyňato z řádu výmarského r. 1619. Tamž. II. 241.

⁴⁾ Tamž. II. 259.

nežli jsou naše, teprv lze úplně pochopiti výtky a nářky Komen-
ského do tehdejšího učení.

Ostatně, kdo umí hleděti, pozná i v Kodicillově řadě tehdejší nešťastnou metodu, třebať slova zněla vzletně a byla jistě dobře, upřímně míněna. V předposlední třídě gymnasiijní žáci podle Kodicilla měli, odřikajíce frase a způsoby mluvení, po učiteli vykládati text na česko; při tom měli srovnávati slova podle vazby, vybíratí kořeny a významy; pak měli odůvodňovati jednotlivé částky textu pravidly ze syntaxe, aby prý pronikli sílu jazyka latinského; dále bylo jim odřikávati a ukazovati figury, tropy, ozdoby, vazbu period a skandování veršů; vedení měli býti též k tomu, aby frase pěkně obměňovali jinými. Touž metodu vyčteš z instrukcí jesuitských škol; jejich nižším třídám předpisuje se při četbě klassické, aby učitel nejprv řekl sám obsah přečteného, pak ať přeloží kus mezířádkovým doslovným způsobem, po té ať ukáže u každého slova formu, vazbu, mluvnická pravidla, jež se tvarů slovných týkají, k tomu ať se sklání a časuje pilně; učitel může také vyložiti metaforu (již v nejnížší třídě!), diktovati pak a na konci ať opakuje překlad. V třetí třídě začíná se již latinská interpretace, latinou vyložiti jest smysl a obsah přečtené latiny, při tom jest zase etymologický, grammatiký výklad slov; na vyšším gymnasiu při četbě bylo ukazovati složení formy, disposici spisovatelovu, rozdělení vět, pravidla rhetorická, obdobná místa z jiných klassiků, a oceňovati výraz i frase si znamenati, tedy pracovati hlavně o slohové stránce, ale při tom nezapominati — mluvnické.¹⁾

Skoro zdá se, zvlášť v nižších třídách, jakoby grammatické a jinačí titěrky byly věcí hlavní a rozumný překlad věc vedlejší. Jak bys jináč vysvětlil, čteš-li v onom výmarském řadě radu, že by se mělo první učení jazyka latinského diti na textě, jehož tištěný německý překlad zná žák již napřed; prý právě tak moudro jest, učiti se hebrejštině na první knize Mojžíšově, kterou každý zná dřív, než vstoupil do školy.²⁾

Metoda slovíčkářská v staré škole některého učitele sváděla, že ještě přidával slovíček, aby vzbudil dojem učeného. Nejlacněji dělali to sbáňkou synonym. Nestačilo přečísti v textě na příklad docemus a říci, co to znamená; ješitný učitel honem přidal podobné významy: instruimus, ostendimus, monstramus³⁾ a snad ještě jiné, pokud ochotný slovář poradil. Moudří paedagogové vědouce to, zakazovali učitelům, aby se chlubili vědomostmi; ať prý poví vše krátce a dbají jen, aby co nejsnáze žák porozuměl místu čtenému; ať prý nepřednášejí, to nudí, ať raději dotázkami žák se učí.⁴⁾

¹⁾ Ordo studior. 53.

²⁾ Vormbaum. Schulordng. II. 240.

³⁾ Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 279.

⁴⁾ Sturmia. De liter. ludis.

Rada moudrá, velmi moderní, ale bohužel stará škola jí neposlouchala.

Veliké lákadlo k nudnému kramaření se svými slovníkovými a grammatickými vědomostmi poskytoval učitelům obecný zvyk, že se výklady mluvnické a slovné frase, loci communes, ozdoby řečnické, pěkná místa celá žákům diktovala. Diktando bývalo před knihotiskem skoro nutno; čemu tehdáž učitel nemohl sám naučiti stálým ústním opakováním, to nutno bylo diktovati a psáti, neboť nebylo knih. Ale ani v XVI. století diktování nepřestalo; arci z prvu mimo učitele málokdo měl tištěnou knihu;¹⁾ když pak knih přibýlo, pohodlná metoda klidného diktanda zůstala v oblibě. U nás „dictata“ při lekcích drží řád školy žatecké (1575) stejně jako řád Kodieillův, jenž ukládá, aby žáci sobě lekce pilně opisovali.²⁾ Velmi oblíbená diktanda byla u jesuitů; u nich výklad a překlad klassika vůbec začínal se diktátem. Učitel nadiktoval z Vergilia, Sallustia Cicerona a j. kus lekcí nebo i celou a pak vrátil se, slova vykládal, diktát interpretoval.

Od hrany XVI. a XVII. věku ozývají se hlasy proti přemrštěnému diktování. Z nich uvéstí dlužno rozkaz v řádě akademické školy vzorné z r. 1609, aby se spíš vykládalo nežli diktovalo, aby spíš duch byl zaměstnán nežli ruka;³⁾ před tím (r. 1580) řád saský rozhodně diktování zakazuje; prý pěkné sentenci, několik slov ať si učitel diktuje, jinak nic.⁴⁾ Ale nepřestali! Ještě Komenský nariikal, že se hřeší mnohým diktováním, učitelé že mají dřív rozum vzdělávati, ale oni vypisují, diktuji; mučírnu že jest, zasypávati žáky diktáty co nejmnožších věcí až do nechutenstva; zvlášť zbytečno a protivno mu bylo diktovati texty a překlady, což prý to ztráta času; dostatkem knih by to mohlo pominouti.⁵⁾ Poznámky sobě činiti, toho Komenský nebránil; ba dával při tom radu, kteréž asi neschválí každý; prý ať se knih tištěných nešetří: co je důležité a paměti hodno, ať se v nich podtrhuje a po straně připisuje.⁶⁾

Nesly-li se při klassické četbě metody školní, jakž dosud vypsáno, k pochycení slov na nižším stupni školském a ku pochycení formy na vyšším: jest otázka, kterak postaráno bylo o porozumění klassikům. Napověděno svrchu, že při sbírání slovíček u nejmenších chlapců nešlo staré škole o reální poznávání věcí. Toho směru stejně se nezhostila převalná většina učitelů ani na vyšším stupni. Forma

¹⁾ Geiger. *Renaiss. u. Humanis.* v Onckenovi II. 390.

²⁾ *Ordo stud.* 95.

³⁾ Voigt. *Acta litter.* I. 324.

⁴⁾ Vormbaum. *Die evang. Schulordn.* I. 255.

⁵⁾ Didakt. Velk. Komenský-Šmaha. 104. 109. 125. 156. Proto v Constitucích jesuitů se káže, aby každý žák měl knihu — ale diktovaly se jiné věci přec. *Monum. Germ. paed.* II. 29.

⁶⁾ Korrespond. Komensk. Vyd. Patera. Str. 7. Ad Henric, Dobřikovium. Též v *Methodě jazyk. nejnov.* XXII.

klassiků je držela a unášela, hleděli jen k ní, nešlo jim o porozumění světa starého a jeho duše, jim šlo jen o to, aby sami i žáci jejich uměli pěkně latinsky hovořiti a psáti. Svět a duše antická zůstala jim nepoznaným tajemstvím.

Vedle těch paedagogů byli jiní, kteří uznávali a zamilovali jaký taký realism při klassicích; říkali totiž, že klassikům se musí rozuměti, má-li z nich býti užitek; věc, o níž klassik píše, musí býti pochopena, poznána, ale toto reálné poznání míněno není ani široce ani hluboce. Není to učení a zkoumání věcí pro věci, ale jen aby se rozumělo slovům klassikovým.¹⁾ Hlasy káravé i napomínavé takových humanistů, paedagogů i nepaedeutů, ozývaly se zčasté. Již Melanchton vyčetl, že pro slova zapomíná se na smysl. Erasmus Rotterdamský chtěl „věci“ (realii), chtěl věci geografických, přírodopisných, historických, ale ovšem jen k výkladům klassikův;²⁾ Rabelais (1513—1552) a Montaigne (1533—1592) radili, aby mládež vedena byla k věcem; David Chytraeus r. 1595 vykládá, že účel studií jest poznání věcí (cognitio rerum) a ovšem vedle toho i schopnost dobře mluvit;³⁾ Sturm nejednou se ozval, že auktor klassický má se čísti pro věci poznání (rerum cognitio); poznání věcí jest účel „finis studiorum“, ale poznání bez elegantní řeči jest barbarská věc;⁴⁾ s tím souhlasil také náš mistr Kodiceil, an děl v instrukci čtvrté třídě, že mládež má býti zvykána, aby zároveň se slovy věcem potřebným se učila hned za prvního věku a tím rozum vzdělávala; nebo když v obecných pravidlech svého řádu (1586) napsal, že žáci zvolna přivedeni býti mají ku poznání věcí, (ad agnitionem rerum) sloužícímu ke zmoudření, a také k zásobě slov vzdělávající schopnost k mluvení.⁵⁾ Lehce pozorujeme, že ten dodatek „schopnost k mluvení“, číhá všude, takže úhrnem lze říci takto: Většině učitelů XVI. věku šlo jen o tu schopnost *mluvení* latinského; realistům mezi nimi šlo též o latinské *mluvení*, ale znalost věcí, krácejíc vedle, připojovala se k jednotlivým slovům.

Co při jednotlivých slovech anebo při čteném celku vyloženého pochytilo se z historie, z mythologie, z archaeologie, z geografie, z přírodopisu, to byla „erudice“, kořist ze školy v nejpříznivějším případě. Množství bylo těch, kteří odcházeli bez valné kořisti. Nejméně realit bývalo u jezuitů; ale říci, že by při klassické četbě byli zhoľa opomíjeli erudice, toť bylo by ubližovati jim; o erudici mají psáno v školních zákonech,⁶⁾ začínala se (skrovně sic) již ve třetí třídě, ale nebylo jí ani v následujících třídách mnoho. Také volnost učitelů daná, že může, ale nemusí všeho, co se předpisuje,

¹⁾ Vychovat. reformat. Quick-Foustka. 24—26.

²⁾ Raumer. Gesch. d. Paedag. I. 98.

³⁾ Univ. knih. I. K. 46.

⁴⁾ Sturmii. Opuscul. omnia. Edid. Hallbauer 1730. 87.

⁵⁾ Ordo studior. Codicill. 72.

⁶⁾ Monum. Germ. paed. V. 409. 431. Mon. Germ. paed. II. 167.

při každém čtení vykonávati, i napomenutí, aby professor pro erudici nezapomínal na jazyk a všelijak se nerozptyloval, přesvědčují, že u jezuitů věci nedbali tuze, natož aby se byli snažili porozuměním věci přiváděti k pochopení ducha klassického. Jim šlo, jako jiným tehdejším učitelům, o eloquenci, o slova, a jen o slova.

Že i při tom málu erudice vyskytl se na staré škole leckdy učitel, jenž lpěl na malicherných věcech, velkých pomíjeje, to lze souditi z posměšků Erasmových. Prý takoví školníci, když najdou jméno matky Anchisovy nebo slovece některé ne všem známé, mají z toho veselí, rovně jakoby Afriku přemohli nebo Babylona dobyli.¹⁾

Těch, kteří samostatně něco k výkladům školním přičiňovali, bývalo asi po řídku; učitelé obyčejně přestávali na svých vzorech, na svých škartách ze studií zachráněných, ačkoli Konáč z Hodištkova nemilosrdně prozrazuje, že leckterí „leccos pliskají“. ²⁾ Jesuitská Ratio míní, že by bylo s velikým užitkem, kdyby učitelé se doma písemně připravovali k četbě školní a nemluvili s patra. ³⁾

S hlavním cílem četby klassické, aby totiž byla vodítkem k slohu a k eloquenci, přímo souviselo, že žáci od nejnižších tříd byli nuceni učit se čteným věcem na paměť; v dolejší třídě od řádky neb od dvou versů denně začínali, brzy přidávali až ve vyšších třídách ukládány celé listy, řeči a básně latinské.

Položíme-li na konec zprávu, kterak soudil o klassické četbě na starých školách Komenský, veliký školních věcí reformátor, zároveň poznáme tehdejší metody slabé stránky. Komenský uznával, že řeči latinské učit jest na spisovatelích. Ale jemu se přičil nepřirozený způsob při četbě. Nesmyslné mu bylo při dětech, sotva že si propláklý ústa pravidly mluvnickými, od Cicerona a Vergilia začínati; podávati prvním počátečnickům hned listy Ciceronovy a Vergiliovy Eklogy, to jest lítati bez perutí; Ciceronovy listy jsou psány od mužů k mužům, o věcech státních, čemuž outli chlapci nerozumějí; Vergiliovy Eklogy jsou dohadů plny; sami učitelé bývají o jich smysle v nejistotách; slovem metoda je taková, jakoby kdo do nemluvněte, které potřebuje mléčka, cpal zeli, slanečky, bovězi, uzené maso, ku kterým sotva silné dostačují žaludky. Kdyby Cicero vstal a viděl, kterak děti se moří jeho spisy, hněval by se nebo by se smál. ⁴⁾

Komenský neschvaloval ani toho, když Němec Ratichius (1612), jenž se počítá také za reformátora, radil, aby chlapcům dával se do ruky z počátku „chlapecký“ spisovatel. Tím mínil nejvhodněji Terence; na tom žáci aby se nejprv učili hbitě čísti, pak aby probírán byl pro evik v sklánění a časování, a naposled aby zase chopen byl pro frase. Tuto metodu, na níž jest viděti, kterak re-

¹⁾ Chvála bláznovst. Erasm. Rukop. univ. kn. fol. 166.

²⁾ Kniha O hořekování spravedlnosti.

³⁾ Monum. Germ. paed. V. 389.

⁴⁾ Methoda jazyků. Komenský-Šmaha. 94. 96.

formátor Wolfgang Ratichius pevně tkvěl na starých cestách, odbyl Komenský krátce: prý Ratke chce, aby učitel sám konal všechno, žákům pak ukládá mlčeti po pythagorejsku.¹⁾ A mlčeti by musili, neboť by nerozuměli chlapeckému anktorovi.

Komenský vůbec nechtěl žákům dáti skutečných klassiků dřív, až se probrali jinými přirozenými cestami k známosti latinského jazyka. Pak ať si je čtou, pak ať cvičí se na nich, aby si osvojili pěknou klassickou formu, ať pak vybírají „slova řídká, čtení krásná, zvláště pak průpovědi ozdobné“.²⁾ Ale hlavní úkol školy to není, aby mládež učila se latinskému jazyku na shledaných odkudkoli kvíticích slov, rčeních a verších: to jsou skofepiny, slova, to je umění slovné a ne věcnaté.³⁾ A tím dotkli jsme se nejvýznačnější zásady a reformy Komenského — mládež aby se učila věcem, ne jen slovům. Však o tom doleji při úhrnné úvaze.

Vedle četby další pomoc naučiti se latinskému jazyku byla slohová cvičení, písemné úkoly. Slohová cvičení měla prakticky vésti k imitaci klassikův, a imitace byl hlavní cíl školy.⁴⁾ Dř. Kodiceil v instrukci nejvyšší třídě, má-li mládež učenou se státi, potřebí jest, aby co nejvíce na paměť vstúpila si to, s čím by mluvíc mohla se vytasiti nebo co by mohla písce napodobiti; a to děje se slohem; „stilus, teste Cicerone, optimus dicendi magister.“⁵⁾

Sturm, Kodiceil, jesuité, všickni všudy paedagogové vedli k imitaci všelikterakých řečnických a poetných forem latinských. Proto měla slohová cvičení tak význačné postavení v školních řádech. Sturm chtěl, aby byla denně předsebrána, a tu zásadu také viděti v mnohých školních řádech, zvláště v jesuitském. Tento káže, aby písemná pensa v třídách grammatických donášena byla do školy co den mimo sobotu, v ostatních třídách i v sobotu.

Začínalo se na všech školách od překládů, a překládání provázelo žáka od druhé třídy až do konce gymnasia. Z počátku měly úlohy ráz grammatický; diktován ve škole text, argument (argumentum), ten přeložen učitelem (versio magistri), a žákům uloženo jenom přeměnění čísla a pády.⁶⁾ Dalším postupem konán překlad od žáků samých, a to nejen slovný, nýbrž i obdobný; ukazováno jim, kterak silu slov v jednom jazyce lze vyjádřiti frasemi obdobnými v jazyce druhém, raděno slova odvažovati, ne počítati.⁷⁾ Překlady

¹⁾ Method. jazyk. I. c. 104.

²⁾ Škola pansofie. Novák v Č. Č. Mus. 1897. II. 115.

³⁾ Didaktika mag. Komenský-Šmaha. 73.

⁴⁾ S patrným nadšením píše Sturm v spise Nobilit. literata (Opuscul. omni. Hallbauer. 59. 63.), že imitace jest studium et amor ejus consequendi, quod in alterius oratione laudabile et admirabile videtur.

⁵⁾ Ordo studior. 60. 73.

⁶⁾ Vormbaum. Schulordnungen. I. 84. Tak Sturm. Schmid. Gesch. d. Erzieh. 353.

⁷⁾ Ta moudrá rada v řadě jenském, 595. Univ. knih. I. K. 46. 29. Též u nás Voigt. Acta litter. I. 328. „Quantum utriusque linguae phrasis feret“; „sententiam ponderato, non verba numerato.“

děly se z mateřštiny do latiny a naopak; na vyšším stupni chtívali překlady z češtiny, latiny. Časem ukládány retroverse pro cvik; žák přeložil kousek z latiny a pak z toho svého překladu zase vracel slova na latinu.

Pravidlo bylo, aby úloha netáhla se dlouze. Učitel měl hleděti na to, jak je dobrá, a ne aby byla dlouhá.¹⁾ Jesuité v dolejších třídách nediktovali víc ku překladu nežli sedm řádek, ale ovšem přísně dbali toho, aby záček úlohu přinesl; dekurionové (dozorcové) sbírali úkoly a byli povinni zaznamenati, kdo zanedbal. Také argument, koncept, diktando žáci musili přinašeti za příčinou kontroly.²⁾ Překlady i jiné úkoly na škartách nosívali, ale také do denníků si je zapisovali, jednak pro paměť a potřebu příští, ale také aby sešity byly důkazem pořádku a pile žakovy i učitelovy.³⁾

Příklady, aby na nich čtoucí poznal ráz úloh na stupni právě vylíčeném, jsou velmi vzácné. Šťastnou náhodou nalezeny některé úlohy i s chybami, jak je opravil nějakému žákovi svému r. 1560 mistr Šimon Proxenus ze Sudetu.⁴⁾ Z nich patrno, že učitel diktoval argument po německu (snad byl žák Němec rodem), žák přeložil diktando na latinu a do češtiny. Latina těch úloh prozrazuje žáka nevalně vynikajícího, ale nelze popřít, že hlavního účelu, cviku v latinském mluvení, snaha učitelů se nemíjela.⁵⁾

¹⁾ Vormbaum. Schulord. 90.

²⁾ Monum. Germ. paed. V. 396. 441.

³⁾ Výslovně tak v řadě viremburském 1559. Vormbaum. Schulordngen. I. 84. Aby prý superintendent poznal pilnost obou, úlohy se čtvrtročně opisují do sešitů.

⁴⁾ Ant. Truhlář nalezl v deskách starobylé knihy nějaké zalepený sešit úloh, z nichž některé z chatrného papíru těžko čitelné tiskem ukázal a posoudil v Program. Akad. gymn. r. 1900. 12.

⁵⁾ Tak soudí Ant. Truhlář. Nejkratší z těch úloh na vzácnou poznanou jest tato. V závorkách jsou ztracené doplňky textu.

1. Argumentum.

1. Man sagt in der fabel von einem wirt, welcher seinem hunde als ge(wöhnt) hat, das er ist nach ihm in die flei... Ostatek schází. List následující obsahuje závěrek: ... hengen, wirdt aus ihm ein (grosz)er tyran vnd vnflät, dergleichen (in) der welt vnter grossen heren nie(mand gewesen) ist. B. V.

2. Překlad žákův:

(Legitur) in fabulis de quodam hospite, qui (cane)m suum docuit, quod post eum ambu(lab)at ad macellum, et quod dominus (emit), hoc, quod (toto) slovo v opravě učitelově přetrženo) ei collo alligavit, domum (por)tabat (nad tím oprava ut a tabat přetrženo). Accidit itaque quodam tempore, quod (cum) res) emptas tulit, in alios canes incidit, qui istas carnes lacerabant (oprava: dilacerabant). Etsi ille primus (to)to conatu et vi se defendebat, sed cum erga huius modi turbam (nihil) effecit, ipse ista adiuvabat comedere, quae debuit in do(mum do)mini sui portare.

Docet haec fabula... res. Prima (v opravě est), quod nulla humana (oprava: nullius hominis) (n)atura sit ita ad finem usque coinqu(inata) et cor-

Od překládání se tedy úlohy začaly; dosti brzo (se zřetelem k stáří žákův) přistoupily drobné práce samostatnějšího rázu se zřetelnou tendencí imitovati. Diktován krátký list ku překladu, a uloženo podobné psaní imitovati samostatnou úlohou, která ovšem nemohla býti každodenní, leč výjimkou. U jesuitů ona úloha samostatná byla ukládána domů nebo ve škole jednou měsíčně. V té třídě, které určena metrika, žáci přibírali k písemnému cvičení skládání rozvázaných veršů a záhy pomýšleli na to, aby verše dovedli skládati samostatně. Věřilo se, že by nebyl vzdělaný dobře, kdo by, opustě školu, neuměl veršovati. A verše dělati nebylo nsnadno; bylo tomu lze naučiti se. U Kodiceilla v školním řádě měfeny, skládány a urovnávány rozvázané verše v třetí třídě; u jesuitů stejně tak.

Zatím již plnila se frasemi a ozdobnými výrazy diaria, kteráž svou hlavní činnost nastoupila na vyšším gymnasiu. Tu bývala mimo krátká denní cvičení školská domácí písemná práce samostatná, u jesuitů v humanitní třídě týdenní, v rhetorice měsíční; dáván argument k listu, k popisu, k vypravování, k líčení a v nejvyšší třídě k řečnické přednášce; žáci ze svých pamětí a diarií úlohu ozdobnými frasemi, citáty naplňovali a přeplňovali; vznikaly tak pověstné mosaiky slohové, při nichž vlastní předmět neb obsah

rupta, ut non possit ad obediēti (am) et bonos mores adduci, tamen statim (a) iuventute incipiens (učitelem přetrženo slovo to); nam antiquum ca(nem ca)stigans, quid vis addiscet (slova castigans a addiscet učitel přetrhl a připsal: difficile est, ad loca adsuefacere). Altera doctri(na), quod nulli mores et virtutes sint (tam) firmi et constantes, ut a malo consorti(o non) possent corumpi, nam mala et per(versa) sodalicia possunt assimilari canibus (rapa)cibus, qui nullum inter se patiun(tur, nisi illis (oprava: illorum) sit similis Hoc accidit hum(anae) inconstantiae horum temporum, quod Ioanne Evangelista, quod quendam (iuvenem) a paricula eduxit, qui cum ad ad(ultam aetatem per)venit, inter latrones versabatur dis didicit furari et praedari. Nam Ne(ro in) iuventute ita morigerus et bene educatus ado(lesce)ns fuit, ita quod omnes de eo loqueren(tur), cum adoleverit, quod eximius dominus et imperator erit. Sed quomodo (nadepsáno ut a obojí přetrženo) statim natura mutata est et perversa! Nam inprimis praeceptorem suum Senecam . . . et malis sociis adherebat (oprava: adhaesit) usque ex illo factus est tyrannus, quod (přetrženo a napsáno eujus) nullus in toto mundo similis erat. Bene vale!

3. Bohemica versio.

Čte se v fabulích vo jednom hosti, (kter)ý psa svého naučil, že za ním chodival (do) masných krámův, a co pán nakaupil, jemu k brdlu přivázal a do domu pána svého nosivával. I trefilo se, že jednoho času, k(dyž) věci skupované nesl, že ho jiní psi n(apad)li, jemu to maso trhají. Ačkoli on p(onej)prv vši silau a mocí jim se počal brániti, ale když proti takovému počtu (nijak vy)hrati nemohl ani obrániti, sám ta(ké ty) věci pomáhal jísti, které měl do domu pána svého nésti.

Učí ta rozprávka věcem: První, že žádné lidské při(rození) není tak dokonce porušeno a pokaže(no, že) by nemohlo k poslušnosti a k dobrey(m mra)vům přivedeno býti, však hned (od mla)dosti začnau, nebo starýho psa těžce Ostatek schází.

utápěl se v pěkných rčeních a citátech zdobných, ať se již hodily či nic. Pokud žák ještě neměl dostatečnou zásobu frází, učitelé měli mu raditi a frase i citáty ukazovati. Argument nebo látka k oracím a samostatným pojednáním v nejbližší třídě brány nejobyčejněji z mravovědy.

Za zmínku i příklad stojí argumenta úloh, podávaná r. 1619 princí Ferdinandovi v Štýrském Hradci od učitele jesuity.¹⁾ Princí bylo tehda 13 let, tudíž jakoby byl ve škole humanitní nebo již rhetorické. Jesuita uložil mu písemní práci o skromnosti, o pracovitosti; vyličiti měl následky neposlušnosti, svévůle; jedna z úloh zněla: „Žádná ctnost nemá králům býti vlastnější nad milosrdenství.“ Jiná téhož smyslu: „Tolle justitiam, quid erunt regna, nisi latrocinia?“ Jeden z argumentů zněl velmi upřímně: „Jako kůže hodnotí a slávou všecky jiné lidi předchází, takž má nad ostatní předčítí i moudrosti a zbožnosti, neboť vidíme, že nehodná knížata zle a bídě hynou, nemoudrá stát znepokojují, vyvracejí a v dokonalou záhubu přivozují.“ Některá themata jesuitského učitele proti kacířům byla. Zřejmě sváděny na ně bouřky onoho času v Čechách. Konečně byla mladistvému princí kladena themata toho také způsobu, aby vyložil, kterak býti opatrn při honbě a o lidskosti při honbách na zajíce.

Na vyšším stupni žáci již povinni byli skládati verše sami. U jesuitů mělo se to ukládati od druhého běhu humanitní školy. Učitel měl říci thema a diktovati výrazy hojnou rozmanitostí; o třídu výš pak už stačilo, dal-li thema holé; tu žáci již byli schopni svojí sbírkou frází a forem zhotoviti verše na všecko všudy, co bylo na školském obzoru. Tím rozumem dí řád vratislavský z roku 1585, když se žáckové vedou hned z počátku k frásím, a ukáže se jim, jak se slova do veršů vpravují, brzo poznají, že není nesnadno verše dělati (dass nicht so schwer ist versus zu machen).²⁾ Nebylo to věru o nic nesnadnější nežli napsati jakoukoli jinou úlohu řečnickou květnatou.

Z toho stanovistě konečně lze také pochopiti, když žákům nejvyšší třídy u jesuitů smělo se ukládati, aby zhotovili drama, když byli napřed pokusili se o sepsání krátkých dialogů. To nebylo drama jakožto vrchol poesie, jen šťastným poetům dostupný, to byla pouhá rhetorická úloha: učitel pověděl látku (obyčejně biblickou nebo některou událost z klassického starověku), tím pořadem, jako v látce, v povídce vystupují osoby za sebou a vedle sebe, tak šly za sebou výstupy a scény v školním dramatu; o monology a dialogy žáci se rozdělili, každý vypracoval kus dramatu jakožto úlohu k vypracování sobě uloženou, a k celkovému, konečnému skladu školského dramatu pomohl učitel.

¹⁾ Vytisknuto v Dudíkových Forschungen in Schweden. 235.

²⁾ Univ. knih. 25. H. 503.

To nebyla produkce, to byla reprodukce, výsledek mnohé četby, mnohých diarí, velikého memorování. Poesie s tím neměla nic činiti.

Korrektura krátkých prací všude konala se dle tehdejších zvyků ve škole. Konal ji učitel a současně konali ji dekurioni, u jesuitů aemulové, tedy pomocníci ze žactva vybraní. S každým žákem korigováno zvlášť a oustně, což byl způsob velmi namáhavý, primitivní a školnímu pořádku nebezpečný. Namáhavý tím, že tehdejší korektura byla pozitivní, učitel nejen že ukázal na chybu, ale s žákem zároveň ihned hledal v grammatice, aby osvědčil na pravidle, kde pochybeno. Ovšem, moudrý učitel si zkrátil věc tím, když tušil nějakou obecnou chybu, že hlasitě oznámil všem žákům o ní, aby si ji opravili všickni už dříve, než na ně dojde. ¹⁾ Pořádku školnímu nesvědčil způsob této korektury, neboť, mezi tím, co učitel se mohl s jedním žákem, dekurio s jiným, nenasadno bylo ostatních žáků zdržeti v míře, třeba se jim uložilo tiché písemné nebo jiné cvičení.

A což neznáma byla korektura písemná, jako se v naší době činí? Byla známa a při delších pracích na vyšším stupni se jí také užívalo i v staré škole, ale na nižším stupni při krátkých úlohách se jí vyhýbali, za důvod kladouce, že by žákům opravám a čarám učitelovým v sešitě s těžší rozuměl. ²⁾ Jinak obtížnost korigování ústního a pozitivního uznávali paedagogové. Melancthon dí o tom, že to není práce jednoduchá napravovati, měniti, osvětlovati a na lepší, správnější, jasnější způsob upravovati chybnou žakovskou úlohu. Ale býti to musí. Proviňuje se učitel, jenž toho nečiní. ³⁾ Opravovati úlohy jest užitečnější nežli vykládati auktoru. ⁴⁾

Někde si učitelé ulehčovali opravu tím, že diktovali k překladu mateřským jazykem text z Cicerona (nebo z jiného klassika), a když žák na latinu přeložil, ukázali mu v klassikovi místo, aby si opravil sám. ⁵⁾ Někde řád kázal učiteli, aby opravoval i nesprávné čárky a vynechané puntíky; ⁶⁾ jiný řád naopak zase radil, aby učitel některou chybu schválně přehlédl, by žák nepozbyl myslí, vida chyb tolik. ⁷⁾

Záleželo patrně i tu na učiteli, jeho ochotě a dovednosti. Náš Kodiceil přikládal opravám slohu váhu velikou. Zajímavo, že chtěl mít opravy veřejné na vyšším gymnasiu. Opravování děj se prý takto. Učitel svolaj pacholata a mladiky, aby při čtení učitelové poznali chyby a slyšeli důvody, proč která věc byla opravena; aby,

¹⁾ K tomu radí výmarský řád z roku 1619. Vormbaum. Schulordngen. II. 246.

²⁾ Tamž. 246.

³⁾ Monum. Germ. paedag. VII 409.

⁴⁾ To dí saský řád z r. 1580. Vormbaum. Schulordngen. I. 285.

⁵⁾ Vormbaum. I. c. 284.

⁶⁾ Tamž. 90.

⁷⁾ Tamž. 285.

vidouce a slyšice to, stali se opatrnější; prý lépe tímto způsobem něi se mladší, když pozorují chyby a slyší důvody oprav, nežli když písemné úlohy se jim vrací tiše s poznamenanými opravami na okrajku.¹⁾

Také jesuitská Ratio o korigování úloh pečuje instrukcemi zevrubnými. Chce, aby učitel privátně, pošeptmo s každým žákem zvlášť probral úlohu; nemůže-li pro veliký počet žáků korigovati všem, ať se snaží opravit úlohy u mnohých a střídavě, aby nezůstal žák dlouho nepovšimnut. Také žádá instrukce, aby na počátku nebo na konci hodiny několik nejlepších anebo i horších úkolů veřejně dal přečísti a aby o nich pojednal. K tomu radi také, aby na nižším stupni celé partie grammatiky na poučenou a vysvětlenou se opakovaly.²⁾

Nelze pochybovati, že stará škola latinská, protestantská i katolická, věrně naváděly k slohu a snažily se o nejlepší k tomu cesty. V praxi ovšem při některém žákovi neosvědčovala se metoda žádná; trpce praví Melanchton, že k písemným pracím nedostaneš některého žáka ani za celý semestr, a chceš-li od žáka verše, abys je udělal sám.³⁾ Bohužel, že byli všude i u nás nejedni učitelé, kteří za své žáky písemnosti zhotovovali sami, ne-li písemnosti školské, to zajisté aspoň dopisy rodičům, dopisy latinské, aby se pochlubili, kolik již žák umí. Zlobí se r. 1606 na tu ješitnost a neupřímnost rektor Martin Bacháček tvrdě, že se ten podvod objeví potom přec, když chlapec píše sám, a ono plno chybami.⁴⁾

Pátá pomoc k latině byly praktické výstupy, praktická cvičení žáků samých. Nejbližší účel těch pokusů bylo látku probranou opakovati, pravidla opakováním utvrditi; zdar té metody byl založen na etizádosti žákově.

Opakování látky při praktickém vystupování dělo se nejprv certací, koncertací, disputací, disertací, aemulací, což vše značí s nepatrnými odstíny skoro jednotejnou věc. Všecko bylo „hádání“ nebo spíše zkoušení žáka žákem. Psychologický význam takového zápasu, závodění, staří znali již před humanisty. Aspoň Sturm upozorňuje, že v Lutichu (již za jeho mládí) zvyk „velmi starý“ byl, že žáci před polednem a po poledni disputovali a koncertace měli o věcech, jimž se byli ve škole právě naučili.⁵⁾ Sturm se narodil roku 1507, hovoří tu tedy zajisté o školském zvyku z XV. století.

Žákovské hádání bylo dvoji. Buď žák dával otázky žákovi, a ostatní v třídě poslouchali, a když tázaný nevěděl, přihlásivše⁶⁾

¹⁾ Ordo stud. 52.

²⁾ Ratio v Monum. Germ. paed. V. 387. 439. 447.

³⁾ Monument. German. paedag. VII. 408.

⁴⁾ Dopis do Hory správci Petru Kaponovi Netovickému v arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 349.

⁵⁾ Sturmii Opuscula omnia u Hallbaura (1730) 352.

⁶⁾ Že se žáci hlásí, viděti na obrázcích starých.

se, odpovídali, anebo v určené časy třída hádala se s třídou, to jest, žák jedné školy kladl otázky žáku školy druhé (ovšem o věcech, jimž obě třídy mohly rozuměti) za přítomnosti žactva tříd obou. Není potřebí představovati sobě taková hádání nějak velikolepě nebo s dramatickým rázem. Všecko prostince, jakž viděti z instrukce Sturmovy. Tu na příklad při zkoušce, ptá se žák devátého řádu žáčka nižšího desátého řádu, začátečníka: „Čemu jste se učili; čti tento kus; skloňuj mi to a to.“ Žák osmé třídy ptá se žáka školy deváté na příklad: „Ku které konjugaci náleží *discedo*?“ Káže mu přeložiti tento nebo tento kousek textu. Žák sedmé třídy ptá se žáka třídy osmé mimo jiné věci: „Kam náleží *adverbium*? Jak tvoříš *komparativ*? Čti a přelož list *Ciceronův*.“ A tím způsobem koncertace jde výš a výš přibírajíc v otázky své látku školní probranou; v šesté třídě při zápase skloňováno a časováno řecky; v páté třídě zkoušel žák žáka mnoho z metriky; ve čtvrté z tropů; v třetí z figur, při tom ptáti se měl na některou sentenci, umí-li ji z paměti; když ji protivník v hádání odřikal, dotazován měl býti dále o syntaktických pravidlech, jež se k té sentenci táhla. V druhé třídě v koncertaci pravidla dialektická převládala; stran klassické četby padla též otázka: „Proč se zove *Iliada* tak?“ V první, nejvyšší třídě, kde koncertuje primán s primánem, mezi otázkami shledali jsme také tuto málo duchaplnou: „Jsou-li na nebi kruhy astronomické viděti?“¹⁾

O závodění žáka s žákem (*aemulaci*) k buzení ctížádosti střídme zmínky nacházíš v německých školních řádech od let padesátých častěji.²⁾ Našemu Kodiceillovi se „hádání“ tak zamlouvalo, že vstavil tu školní metodu jako organickou část do svého řádu roku 1586. Možná, že ho k tomu navedl příklad jesuitů pražských, ač na druhou stranu nelze přití, že známost školní koncertace naši mohli vzíti ze Sturma i bez jesuitův. Kodiceill předpisuje hádání (*disputaci*) žákům již v první nejnižší třídě: měli druh druhu zkoušeti za slabikáře, z čtení. O *disputaci* v druhé třídě Kodiceill dává instrukci takto: „Soudím, že dotazování a hádání dvou žáků stran slov diti se bude správněji a účinněji, když pojmenování věci předloží se jazykem mateřským, a odpověď k tomu po jisté přestávce dá se po latinsky; neboť tím způsobem slova rychleji uvíznou v paměti, a mrštněji budou z paměti vypouštěna, když toho bude potřeba.“³⁾ Bez návodu zvláštního Kodiceill poroučí každodenní hádání i ostatním třídám až do nejvyšší.

Mimo každodenní koncertaci ukládal školám i hádání veliké, měsíční; kázal, aby prvního dne v měsíci, jak obyčej, před po-

¹⁾ Obšírněji viz v Raumerovi. *Gesch. d. Paedag.* I. 239. Je to „examen“ z r. 1578.

²⁾ Na př. ve württemberském r. 1559. Vormbaum. *Schulordnungen.* I. 73.

³⁾ *Ordo studior.* 35.

lednem bylo prázdno, a odpoledne aby byla disputací žákovská z těch lekcí, které byli za čtyři neděle slyšeli.¹⁾

Velmi moudré závodění — třeba to závodem nenazýval — Kodiceill poroučí tím, aby žáci po ukončené lekcí pospolu chvíli pozůstávali a lekcí sobě opakovali. Radí i k hádání soukromému (dva a dva) každodennímu, neboť chce-li žák nabytí zběhlosti v latině a ve správném vyjadřování myšlenek (animi sensa), musí mít zálibu v rozprávkách o studiích, o učení.²⁾ Tu zve Kodiceill „hádání“ rozprávkou (colloquium), z čehož patrně, že koncertace na školách našich byla věc nevinná.

Kodiceill radí také k stálé aemulaci žáků dvou, ale což něžnou tomu dává formu: prý nemálo prospívá, aby každý žák měl věrného soudruha, s nímž by častěji rozprávěl o učení a jímž by učenějším i lepším se stal; radí prý k tomu Isokrates, aby získávání byli soudruzi za přátely, a jako železo se ostří železem, rovněž tak vzdělanějším se při učení stává druh soudruhem.³⁾

Koncertace byly v školství starém tak obyčejny, že se jim ani Komenský nevzpíral. Na gymnasiu v Lešně bratří dekretem přičinili koncertaci k metodě slavného spisu Janua linguarum. Prý když byl spis poznán s rozmanitých hledisek, jest pustiti se do disputací, „aby, kdo chce z vyšších, vyběhl a o základ prvního místa z Janua zápasil buď z textu neb z deklinací, konjugací neb syntaxi, neb originací, neb z historií a adagií.“⁴⁾

Disputací o látkách dialektických a jiných vyšších formou v universitách obyčejnou Sturm nechával akademii, universitě. U nás Kodiceill chtěl (a po něm všickni rektorové Pražské university),⁵⁾ aby žáci dospělejší (tedy primáni a sekundáni) z farních gymnasií pražských chodili do akademie aspoň poslouchat disputací mistrův a bakalářů. „Bylo by přáti,“ Kodiceill dí,⁶⁾ „aby co nejčastěji poslouchali muže vážné a učené, ani pokojně probíhají mínění o velkých věcech, aby vyhledali pravdu.“ Rektor universitní Bacháček z Namerie r. 1599 chtěl, aby při disputacích v akademii každý bakalář disputoval (de definitione) se svými žáky.⁷⁾

Velikou platnost, veliký význam koncertace měly u vyučování jesuitském. V škole jesuitské přivedeny na vrchol, a aemulace žáka s žákem z míry také přemrštěna. S řevnivostí žákovskou, pokud nevykračuje z míry, počítá i dnes každý učitel; Komenský znal sílu řevnivosti mezi žáky, i „protivníky“, kteří vytýkají chyby, při-

¹⁾ Ordo studior. 77. Ex statutis veteribus XXIX.

²⁾ Ordo. Leges scholastic. XI. Str. 96.

³⁾ Ordo. 95. Při tom cituje zase myšlenku o colloquium po řecku: *Ὁμιλία γὰρ ἔτεκε τὰς τέχνας.*

⁴⁾ Dekrety. Gindely. 296. R. 1635.

⁵⁾ Cum majoribus scholasticis, minores ut tercianos et expendentes domi relinquant. Arch. zemsk. Oekon. 15. 99.

⁶⁾ Ordo studior. 96. Leges scholastic. XI.

⁷⁾ Arch. zemsk. Oeconomica. č. 18. Fol. 10.

pouštěl, ale s obmezením, jen při písemných cvičeních.¹⁾ U jezuitů však aemulace tak byla rozvinuta, že každý žák měl svého protivníka, jenž se mu ve všem všudy věšel na paty, ve všem ho kontroloval, stíhal, a když chybil, opravoval a — jakž jinak ani nemožno — zahanboval. Když učitel, zkoušeje neb opakuje, žáka se ptal, aemulus číhal, aby odpověděl za něho, kdyby se trochu opozdil;²⁾ protivník prohlížel spolužákovi písemné práce; jeho jméno musilo býti psáno na druhé straně úlohy podle jména toho žáka, či práce.

V aemulovi se nutně vyvíjela ze ctižádosti samohláska, v spolužákovi rostla ze žárlivosti nenávist. Jesuitské paměti velebí aemulaci; píše, že v ní jest nejbystřejší ostruha.³⁾ Nepopírají vážní a spravedliví badatelé v školských věcech úspěch aemulační metody jesuitské nikterak, ale to jednomyslně tvrdí, že ono soupeřství nemohlo neškoditi vzájemné mezi žáky lásce.⁴⁾ Oč lidstvější jest metoda Kodicillova, aby každý žák měl přítele věrného, s nímž by o učení rozmlouval! Kdo by hájil, že i při prudké aemulaci může se vyvinouti přátelství, ten nezná děti, nezná lidi.

Na druhou stranu bude snad přece také nutno ukázati, čím se škoda, z prudké aemulace vznikající, poněkud oslabovala, ačkoli ani to, co uvedeme, nevedlo k lásce; nicméně vracelo to aspoň metodu k jejímu původnímu úmyslu, k závodění. Instrukce jesuitské školy totiž aemulovi předácké postavení jeho dosti stěžují. Přes tu chvíli aemulové byli od učitelů vyzváni, aby zápasili mezi sebou, takže se ukázalo, kolik v nich vězí umění, a zaslubují-li toho místa, aby jiné stíhali;⁵⁾ kromě toho nařizeno, aby k vyloženým pravidlům v třídách grammatikálních první odpovědi dávali aemulové, oni aby voláni byli k nesnadnějším částem překladu.⁶⁾ Tím se stávalo, že aemulus, jenž neseděl v sedle pevné, máje husté překážky přeska-kovati, s výšky své snadno spadl a naučil se tak poněkud skromnosti. Konečně každý žák mohl vystoupiti v zápas s aemulem a, přivedl-li to v rozpaky, zajmouti jeho místo. Takž aemulace přebíhala přes tu chvíli v certaci.

Koncertace, kterouž jesuité zovou také exercitaci, byla jako u Kodicilla nařizena všem třídám od nejnižší. Byla nejprv obyčejná, denní. V rhetorické a humanitní třídě držela se při písemných pracích, konána o věcech, hodinu před tím vyložených, týkala se určování figur, způsobů mluvení, nesnadnějších míst k překladu, odřikávání pravidel rhetorických a jiných, sklonění řeckých slov nesnadnějších, vše dle rozkazu a uznání učitelova. V třídách grammatických certace týmž způsobem týkati se měla písemných prací a probraného

¹⁾ Didakt. magn. Komenský-Šmaha 153. 155.

²⁾ Ratio v Monum. Germ. paed. V. 389.

³⁾ Schmidl. Hist. Soc. Jes. I. 105. R. 1556.

⁴⁾ Quick-Foustka. Ref. vychov. 43.

⁵⁾ Ratio, v univ. knih. 46. d. 134. 106. V Monum. Germ. paed. V. 493.

⁶⁾ Monum. German. paed. V. 431. 447.

před tím učiva, žáci na vzájem ukládali si kusy překladu z mateřštiny do latiny, říkali si pravidla mluvnická, dávali si otázky o kvantitě slabik, říkali si poetické příklady, sentence; na dolejších stupních „certando“ skloňovali, obýbali, a to rychle — kdo dřív, kdo s koho. Odříkávali perfecta, supina, přeměňovali větu činnou v trpnou a naopak, bez dlouhého přemýšlení říkali, který to pád, který čas, způsob, forma.¹⁾

Způsob koncertace při písemných pracích byl ten, že voláni tři žáci; jeden z nich četl kus své úlohy, druhí dva opravovali, udávajice, kde řekl co hrubě, chybně. Když učitel kázal, četl druhý žák, pak třetí, zbývající dva vždy opravovali.²⁾ Koncertací ostatních způsob byl, že učitel tázal se, a aemulus číhal, nebo vyvoláno několik žáků téže třídy proti několiku, také volán jen jediný, aby dotazovali se ho mnozí.³⁾ Zvláště oblíbeno bylo úředníky školní (dekuriony) proti sobě volati. Řádovým scholastikům poručeno, když se ze školy vrátí, denně hodinu pospolu pod dohledem magistra certovati a disputovati o lekcích právě minulých.

Prostrannější zápas dle jesuitského řádu školního nařízen byl každé třídě v den sobotní. Ta certace nebo disputace měla trvati za dvě hodiny. Formou akademickou děla se v třídách vyšších, jakž Ignac z Loyoly již v Konstitucích nařizoval.⁴⁾

Slavnostnějšího a veřejného rázu certace žákovské měly se konati aspoň jednou měsíčně po celý den, ráno i odpoledne. Též rázu veřejného a zajisté chlubitvého byly koncertace třídy vyšší s třídou nižší, což nařizoval praefekt.⁵⁾ Ratio ustanovovala tou příčinou, aby častěji v roce konala se jednobodinná certace dvou nejbližších sobě tříd; látka její dotýkejž se předmětů oběma třídám společných; oba třídní učitelé předsedejte, a dva nebo tři z nejlepších ve škole žáků disputujtež. O otázkách a odpovědích prý mohou se napřed smluviti. V tom je strojený, divadelní ráz jesuitského vedení. Ale Ratio připouští také spravedlivou možnost, aby se žáci ptali na vzájem bez předchozího umlouvání, zvláště z rhetoriky žák měl protivníkům vyvracetí námitky s patra.⁶⁾

Pražští jesuité dosti brzy (1569) po svém příchodě zaváděli všecky vylíčené způsoby certac nebo disputac při svých žácích, jen o to proti dobám pozdějším a proti Ratio podnikali víc, že veřejné zápasy žákovské pořádali častěji, třída třídu přemáhala — pokud

¹⁾ Instrukce o koncertaci v Ratio (vyd. pražs.) 106, 127, 133, 138, 150. V Monum. Germ. paedag. V. 409, 423, 433, 441, 449.

²⁾ Ten způsob vyčetli jsme z Progymnasmat Pontanových I. 100.

³⁾ Monum. Germ. paed. V. 393.

⁴⁾ Monum. Germ. paed. II. 31.

⁵⁾ Monum. Germ. paed. V. 274. 364.

⁶⁾ Monum. Germ. paedag. V. 395.

bylo lze — týdně, a rodiče byli k tomu zváni vždy. Dělo se to patrně na přilákanou žáků.¹⁾

Certace školská v té ostentativní formě, jak ji měla škola stará, jest dnes zapomenutá metoda. Ale jinou formou užívá se certace dosavad: učitel ji řídí, ptá se sám, žák odpovídá, druzí, umějí-li, hlásí se živě, opravují, opravdu „certují“, arci tof koncertace proti oné staroškolské jednostranná, neboť žáci sami se nedotazují, a kdo neumějí, nehlásí se.

Ten byl při staré školské koncertaci, moment výborný, že žák samostatným vystoupením snáz osvojil si hotovost, čilost, bezpečnost vědění a zvláště duchapřítomnost.²⁾

Deklamace přinesl školám humanism, ale nevymyslel si jich; příklad k nim vzat ze starých rhetorických škol.³⁾ Ve Vittenberce zavedl je teprv Melanchton. Deklamace náležely k eloquenci humanistické, byly to písemné práce žáků vyšších tříd, práce řečnické s tendencí morální nebo jinou příležitostnou. Žák vpravil do své deklamaci hojně citátů a frází z klasiků tak, jakž to dělal v jiných úlohách slohových. K podstatě deklamace náleželo, aby ji žák přednášel z paměti. Na školách deklamovány také z klasiků souvislé částky, celé řeči Ciceronovy; Sturm chtěl, aby žáci říkali řeči Demosthenovy.

Řád vratislavský z r. 1575 nařizoval, aby se látka k deklamaci dávala jen žákům pokročilým; když pak učitelé práci opraví, může prý ji žák publice přede vši školou recitovati.⁴⁾ Na škole Kodicecké, jak ji r. 1586 předpisoval, říkání z paměti připomíná se častěji, ale deklamace tímto svým jménem uvedena jenom čtvrtletní a rázu slavnostního. Dle Kodicecké, aby před zkouškami okolo Suchých dnů buď deklamací byla nebo řeč Ciceronova.⁵⁾ Při zamýšlených opravách českých škol po vydání majestátu na svobodu náboženství vyskytá se r. 1612 rozkaz rektorům školským, aby cvičili žactvo in stilo et declamationibus,⁶⁾ na kteréž usnesení asi bez působení nebyl příklad jesuitů.

U nich deklamace byla organická část metody. Soukromé deklamace byly u nich ve všech třídách. Veřejné deklamace týdně jesuité pražští již v prvních létech svého zdejšího bytu ukládal výborným žákům; dávali látku zbožnou, a žák z nejvyšší některé

¹⁾ Č. Č. Mus. 1844. 208. Tomek. Schmidl. H. S. J. I. 445. *Rhetores cum poetis quovis festo exercebantur*. R. 1580.

²⁾ Paulsen *Gesch. d. gel. Unter.* II. 266 chválí certaci také z té příčiny, že učitel mohl kontrolovati, kterak žáci rozumějí učení. Ale to se pozná bez certace.

³⁾ *Monum. Germ. paed.* VII. 351.

⁴⁾ *Univ. knih.* 25 H. 503.

⁵⁾ *Ordo studior* 78.

⁶⁾ *Arch. univ. A.* 17. VI. 375.

třídy odříkal svou práci veškerému gymnasiu v nedělním sborníku.¹⁾

Jesuitská Ratio ukládá rhetorům a humanistům poetně deklamovati jen jednou ve dvou nedělích, jinak také poetická deklamace může se střídati s orací vypracovanou. Té deklamaci určena v sobotu dopoledne půlhodina; konati ji měl jeden nebo dva žáci. Nebyla tedy dlouhá. Obě nejvyšší třídy měly býti při ní pospolu. Slavnostní deklamace těch vyšších žáků měly býti měštné. Vedl to praefekt, a rektorovi kolleje musila býti deklamaci předkládána.²⁾

Jako byly u jesuitů veřejné slavnostní disputace spíše na to, aby se obecenstvu pochlubili, co žáci jejich dovedou, takž stejné byly slavnostní deklamace žákovské; nebylo u jesuitů slavnosti, svátků význačnějších, příležitosti, aby otcové nevystupovali se svými žáky. K těm veřejným výstupům náležela u jesuitů též „actio“; to jest oratorický výstup dialogický a konečně jakožto vrchol veřejného vystupování i divadlo, které však nebylo jen u jesuitů.

Ale o těch věcech, jakkoli se jimi žáci cvičili v latinském mluvení, přece nebylo by místné hovořiti v kapitole o methodě k latinskému jazyku. Zanecháme do stati následující. Jen to lidí zmíněno, že někteří paedagogové až přemrštěné rady dávali stran hojného recitování divadel pro cvik jazyka. Poměrně střdmě hovoří o tom nařízení školy v Bratislavě roku 1575. Prý z komedii Plautových žáci ať rozdělí si úlohy, naučí se jim na paměť a některý den místo lekce ať své úkoly odříkávají.³⁾

Methodou ostatních předmětů mimo latinský jazyk staří paedagogové a stará škola mnoho si hlavy netrudila, poněvadž latina zaujala všecek um, všecku snahu; všecky rady týkaly se jen jí, a na ostatní předměty nezbývalo místa.

Stran řeckého jazyka školní instrukce pomáhaly si tím, že mu odporučovaly methodu jazyka latinského; v praxi však nedocházelo se v nejpříznivějším případě ani v nejvyšší třídě o nic dále, než k tomu, co bylo v latině methodou na nejnižších stupních: i na Demosthenovi říkana grammatika, skloňována a časována jednotlivá slove.

Methoda při učení logiky a rhetoriky byla nejprv ta, že učitel pravidla z knihy četl nebo diktoval. A na tom neobratný praeceptor snadno přestával; žáci se diktandu naučili na paměť, a to byla jejich logika a rhetorika. A kdyby ta pravidla byla zůstávala prosta! Naříkal Komenský, že žáci byli zasypáváni obšírnými pravidly, vysvětlivkami a výklady vysvětlivek.⁴⁾ Patrně, že v těch předmětech stará scholastika stále se držela při životě.

¹⁾ Schmidl H. S. J. I. 145. 191.

²⁾ Monum. Germ. paedag. V. 413. 351. 364.

³⁾ Univ. knih. 25. H. 503.

⁴⁾ Didaktik. Komenský-Šmaha 111.

Moudří paedagogové arci naváděli k hojným příkladům, jimiž jest pravidla osvětlovati. Z těch paedagogů byl Sturm. Jeho metoda dle chvály našeho Kocína z Kocinetu v tom byla, že odstraňoval obtíže, zřetelně a vkusně rozbíral poučky, objasňoval věc, o níž šlo, příklady vhodnými nenechával záhad nerozřešených, a tím, že všude k jádru prozíral, víc užítku přinášel, veda si stručně, nežli komentáře valných rozměrů.¹⁾

Kodicill ve svém řádě dobře radí při dialektice ve IV. třídě, aby byla při ní cvičení a „demonstratio“, ukazování.²⁾ Stejně poroučí jesuitská Ratio, aby pravidla byla stručná, spíš na obsah aby se hledělo než na slova, a příklady aby se pilně k pravidlům ukazovaly zvlášť při četbě klassiků.³⁾ To také Komenský schvaloval, jenže přidával radu praktickou, aby chlapcům pravidla logická a fečnická nevysvětlovala se příklady vzdálenými, bohoslovnými, státnickými, básnickými, ale ze všedního zvyku, sic nerozumí žák pravidlu ani jeho užívání.⁴⁾

Zmíněno buď, že pravidla logiky a rhetoriky bývala ve školách v stručných přehledech psána na veliké listy a na zdi věšena.⁵⁾

Stran metody při počtářství víme jen, že počítalo se na tabulkách čísly a na stolech kaménky.⁶⁾ Kterak početními groši počítáno na linách, o tom svrchu již zmíněno. Ale přes praktická cvičení, jež v tom předmětu nutně se nabízela sama sebou, přece držela se metoda čtení i tu; žáci odříkávali odpovědi z knížek početních z paměti. A že nebyli žáci ani praktickým cvičením velmi namáháni, to lze souditi již ze samotné ohromné násobilky, v Českém Museu zachované:⁷⁾ ta násobilka je knížka, na množství listech je v ní provedeno násobení s každým číslem od jedné do sta! Tedy než by si záček prostičce na papíru nebo v hlavě znásobil na příklad 2×40 nebo 3×90 , raději hledal u veliké násobilce, až našel, že jest to 80 nebo 270. V též knize jsou vypočítány úroky z kapitálu za jeden den, za dva, za týden až za třináct dní.

V dějepise, v zeměpise, při sféře a ve fysice (geometrii a astronomii), pokud kde na latinské škole nějaká troška těch předmětů byla, užíváno metody čtení a diktování. Také vyskytují se moudré rady, aby chlapci již od maličku zvykali si na globy a mapy.⁸⁾ Ale domníváme se, že mnoho škol bylo bez nich.

¹⁾ Ant. Truhlář. Č. Mus. Filol. IV. 452.

²⁾ Ordo stud. 51.

³⁾ Ratio, praž. vydání v univ. knih. str. 127. Monum. Germ. paed. V. 391.

⁴⁾ Komenský-Šmaha, Didakt. magn. 123.

⁵⁾ Mus. rukop. IV. D. 54.

⁶⁾ Komenský-Šmaha. Didaktika mag. 246.

⁷⁾ Rukopis III. H. 23. Tlustý špalík.

⁸⁾ De ratione discendi. Chytraeus. Exempl. v univ. knih. 1. K. 46.

Poněkud násilná metoda byla oblíbena k jazyku německému. České děti posílány do německých měst výměnou,¹⁾ kdež jazyk cizí do nich vpravován na útraty duševního pokroku a vzdělání školského. Jest velmi významno, že r. 1605 prosí měšťan rakovníký Šimon Žlutický mistra Nikodema Edlingera, správce v Žateci, aby přijal synka jeho (z výměny německé se vracejícího) do své školy a „toho s pilností svou postihal, což tak pro německou řeč zapomenul a obmeškal.“²⁾

Na konec slovo o vyučovací methodě v XVI. věku vůbec. Úbrnným jménem mohla by přezvána býti methodou filologů neb grammatiků, nebo širším jménem methodou humanistickou renaissanční.

Humanistická metoda stonala několika vadami organickými. Poprvé nebylo v ní ani co do spojení věd ani v předním předmětě humanistů — v latině — psychologicky správného postupu. Proti škole scholastické znamená metoda renaissanční pokrok. V škole oné zdá se, že vůbec nebylo methodického postupu.³⁾ V XVI. věku o pořádek, o postup dbali. Kdo by popíral účelného postupu a soustředěnosti všeho vyučování u Sturma ve Štrassburce, kdo by mu přel pevnost metody? Pastorové v Curychu r. 1556 také chtějí, aby učení stoupalo ordinibus et classibus;⁴⁾ virtenberské zřízení školní z r. 1559 má zření k jednotné úpravě školské od obecné školy po universi;⁵⁾ řád Chytraeův r. 1595 chce, aby se nebloudilo rozmanitými vědami neb uměními, ale aby se šlo v před pořádkem jistým, bezpečným.⁶⁾ Tím způsobem bylo by snadno v Němcích sebrati podobných hlasů nemálo.

U nás zásadu moudrého postupu velmi jasné pověděl řád kathedrálné školy olomoucké r. 1563. Kážef, v lekcích, jež byly vybrány podle pochopnosti žákovstva, tak budiž pokračováno, aby se přišlo k vyšším věcem lehce a po málu; bylo by nerozumno čísti rhetoriku nebo Cicerona hochovi, jenž dosud nezná pravidel grammatických; a takž by se mělo díti i v jiných věcech.⁷⁾

Také v Kodícillově i před tím v Strabonově školním řádě učení upraveno postupem nenáhlým; též řád akademický z r. 1609 hovoří o uměních „slušné rozdělených“ a tak uspořádaných, aby spojováno bylo to, čemu se žáci již naučili, s tím, čemu se naučiti

¹⁾ Pražští měšťané posílali do Zhořelce. Arch. pražs. č. 2124. 44.

²⁾ Arch. rakov. kopiář z r. 1584. Týž Žlutický píše v jiném listě Edlingerovi: „Majíc Matěje, syna svého těchto dnů ze Slavkova vzíti, nerad bych, aby v zahálce čas, an ho dosti mnoho v dotčeném městě Slavkově za příčinou řeči německé víc než ode dvou let ztrávil, mařiti měl.“ Žlutický chce proto „věrného“ učitele, aby napravoval, co zkaženo.

³⁾ Kückelhahn Joh. Sturm, Strassburgs erster Schulrektor. 48.

⁴⁾ Bibl. mus. Opis „Jednání a paměti Jednoty“ sv. X z Herrnhuta 48.

⁵⁾ Ottův Slov. Nauč. Gymnas.

⁶⁾ Univ. knih. 1. K 46 Non per varias artes vagari, sed ordine certo.

⁷⁾ Věstník Spol. Nánk 1898. XV. 6. Dr. Jan Novák.

mají. A což se jesuité chlubili, jak výtečný mají v učení postup, vyčítajíce svým protivníkům pražským, že všecko míchají jako špatný kuchař. A přec ani u nich, ani jinde nebylo postupu psychologicky správného, všickni všudy dávali sedmiletým dětem Katona nebo Cicerona do rukou. Všickni dle Komenského slov hmoždili se síti místo semene hned byliny, místo sazenice hned strom.¹⁾

Druhá vada školní metody humanistické byla nejen při latině, ale při všech „uměních“ ta, že se učilo slově a ne věcem; učilo se pravidlům a formě, a bylo-li nutno dotknouti se věci: vykládány též, ale bez poznání, bez opravdového porozumění.²⁾ Tato vada souvisí nutně s třetí chybou, že všemu téměř musilo býti učeno na paměť násilně. A jakž také jinak? Čemu člověk dostatečně nerozumí, to vštěpuje se v paměť nesnadno.³⁾ Mělo-li se co v paměť zachytiti, při nedobré věci porozumění nutně nastoupilo úmorné opakování a obměňování téže věci, takže ta metoda nutně budila u mnohých nechutenství.

Valné memorování stalo se významnou stránkou humanistické metody na všech stupních, při všech zátcích i nejvyšších. Všem, všemu bylo učiti se na paměť. Neposlední německý paedagog Mummellius († 1517) na příklad radí, aby v syntaxi ukazovány byly věty téže konstrukce z Plauta, z Terence, z Cicerona a z jiných, a všem aby žák naučil se.⁴⁾ Což veliký důraz Sturm kladl na paměť při vyučování školském! Vímeť, že ani u něho nebylo potřeby rozuměti čtenému, ale aby žák uměl to z paměti, tomu chtěl. Nás mistr Kolín ve svých školských zákonech míní, že „paměť, bez kteréžto nic neprospíváme v učení, musí každého dne se cvičením ostříti.“⁵⁾ Po něm stejně Kodiceil na několika místech svého řádu poroučí paměť cvičiti.⁶⁾

Mechanické cvičení paměti nade všecko platilo u jesuitů; od nejdolejší třídy až do nejvyšší vštěpování do paměti a odříkávání z paměti ven bylo provozováno horlivěji než kdekoli jinde. Samočinnost žákův tím skoro vyloučena.

Konečně nebyla malá chyba v renesanční metodě ta, že neučeno na základě důkladné znalosti matefského jazyka, jakž na svém místě již dotčeno. Jazyk matefský, jenž jest nejspolehlivější základ vyučování a zabezpečuje brzké výsledky, staré škole byl ne základem pevným, nýbrž tenkou chatrnou berličkou, o níž se opírali, kdo ne uměli ještě zhora nic; jakmile nabyli drobet latiny, musili berličku zahoditi.

¹⁾ Didakt velik. Komenský-Šmaha. 121.

²⁾ Komensk. Labyrinth. XVI.

³⁾ Zoubek v Životě J. Amosa Komenského. 2 nazval to „pitomým v paměť vštěpováním“.

⁴⁾ Reichling: Mummellius, sein Leben u. s. Werke. 65

⁵⁾ Leges in schol. priv. Collini. Mus. 26. F. 18.

⁶⁾ Ordo. 72. 73. „Memoriam saepissime exercebunt“.

Měl-li při methodě scholastické doby Jan ze Směřic r. 1453 strach, aby děti jeho, učice se latině a německy od mistrů svých, nebyly „přetahovány“, než učily se poznenáhlu,¹⁾ což v XVI. věku, kdy bylo ve škole rozmanitější učení, měli rodiče říkati tomu přetížení, jež plynulo z neohrabané metody!

K tomu „přetahování“ neboli přetížení konečně v této úvaze ještě připočísti jest tvrdost metody: co nešlo po dobrém, to vynucováno bitím. „Methodou tvrdou“ Komenskému školy byly stoupami, strašidla chlapců, mučírny; chlapeč, ubonivše nechutenstvo k vědám a ke knihám, přehali do dílen řemeslníků nebo k jinému života způsobu.²⁾

Kdybychom, postavice se na stanovisko historické, na stanovisko humanistických paedagogů, všechny vady tehdejší metody vymluvili a oslabili tím, že se žáci podle ní přece jen všemu tomu, co škola podávala, konečně naučili, té vady nevymluvíme nikterak, že to byla metoda žákům i učitelům obtížná a zdoluhavá. Uznávali to vrstevníci. Učitel Hermann Nicephor v Brunšviku r. 1603 výborně charakterisoval tu metodu slovem: Labor multus, profectus exiguus;³⁾ práce veliká, výsledek malitký. Vždyť i jesuita Jakub Pontanus ve svých Progymnasmatech (1588) trpce toužil do toho, že veškera veliká práce a námaha tak málo se s účinkem setkává; tím mu vinno přetěžování žactva, jemuž se vnucují předčasně věci, rozumu jeho nedosti přístupné.

Těžký chod a loudavý úspěch filologické metody XVI. věku nejlépe vypsál Komenský. Co prý za rok lidské mysli pochopiti lze, v tom pět, deset let učitelé ji drželi; co pěkně, povlovně v mysli lidské uvedeno a vltito býti mohlo, to se do nich násilně tisklo, nýbrž pechovalo a tlouklo; co světle před oči se stavěti mohlo, to se zatměle, zmateně, zmotaně podávalo. Hbitěji přiučují se kuchtci a vetešníci kteříkoliv za práci kuchyňských, vojenských i jiných ledakterému jazyku, ba dvěma neb třem, než škol chovanci za nejdelší prázdně největším úsilím jedinému latinskému; onino po některém měsíci volně švandroci své věci, tito po 15 nebo 20 letech mohou cosi toho latině pronést a ne bez váznutí a nejistoty.⁴⁾

Jinde Komenský touží do malých výsledků školních, vykládaje, že ze škol řídko kdo vynášel začátky nějaké podstatné; mládež nakládala na čtenářství a písařství svá školská léta a na kouštěk při tom hlasové hudby a počtářství; nechytil-li kdo drobet latiny nebo němčiny, to za zvláštní kořist měl, a v tom věk mladosti ztrávě, dále a výše někam jíti neměl kdy a nevěděl kudy. A všechny všudy školy (i bratrské, na nichž se učil sám)⁵⁾ na mysli měl Ko-

¹⁾ Arch. pražs. č. 992. 237.

²⁾ Didakt. velk. Komenský-Šmaha. 72.

³⁾ Vormbaum Schulordnungen. I. 152.

⁴⁾ Didaktika vel. Komenský-Šmaha. 73.

⁵⁾ Bilý. Č. Mat. Morav. XVI.

menský, an vyčítal, že špatně učí, veliký čas promarnující na mluvnici, pravidla, slovíčka; slovem, Komenský odsuzoval velmi prudce všecku metodu tehdejší, jakoby zlým jakýms a závistivým duchem, vrahem lidského pokolení, do škol byla uvedena, trpce dokládaje: „Ze mnohých tisíců také já jsem jedním bídným človíčkem, jemuž přelibezný života veškerého ráj, kvetoucí mládí léta, tretkami škol-skými strávena jscuce bídně zmizela.¹⁾

Ale klamal by se, kdo by mnil, že metoda Komenským tak zle souzená, byla za celé XVI. století kamenný nějaký balvan změny nepřipouštějící. V drobnostech svých zajisté časem metoda měnila se na své lepší. Lze přec věřiti, když v řadě žateckém (1575) dí se, že teď se podkasanou, vázanou věd methodou pravidla vykládají, a na které učení prve mnoho let se nakládalo, teď rok stačí. Lze na slovo věřiti, když poslední Rožmberk r. 1610 zakládaje gymnasium psal ve svém kšaftě, že literní umění času nynějšího čím dál tím snadnějšími a kratšími prostředky mládeži se předkládá.²⁾

Z obou zpráv viděti, že se chybná metoda polepšovala; nebylo ani možno neslyšeti hlasů čím dál tím víc ozývajících se po skráceném a věcnatém vyučování. Již za mládí Komenského paedagogové hlouběji uvažovali o výtkách Kampanellových, že v učení věci a slova jdou různě, přemítali o novém učení Verulamského Františka Bakona (1561—1616) stran empirie a metody indukční, radíce od jednoduchého k obecnému. Podnětů, pokynů, myšlenek bylo k utvoření nové metody a k reformě všeho školství dost, bylo jen potřeba hlavy světlé a šťastné ruky mistrné, aby školské reformaci dala tělo, živoucí tělo, aby k nové methodě dáno bylo slovo, a to slovo aby učiněno bylo skutkem.

Vystoupil Němec Ratke, Ratichius, bystrou hlavu měl, ale ne geniální, ruku šťastnou měl, však ještě ne mistrnou. Holštýňan Wolfgang Ratichius (1571—1635) předložil r. 1612 novou metodu školskou německým stavům, shromážděným ve Frankfurtě; jádro její bylo z Bakona, aby totiž všecko poznávání dělo se na základě zkušenosti; při tom aby prve poznávány byly částky jednotlivé, pak teprv celek, aby poznávány byly věci dřív než slova, neb aby šlo obojí zároveň; aby byla napřed věc, pak pravidlo, jazykům aby se učilo na základě mateřštiny, a aby se nezačínalo mluvnici, alebrž řečí samou. Toť zajisté metoda nová; proti dosavadní methodě filologů, grammatiků, humanistů jest to metoda reální, přirozená, neboť se shoduje s přírodou, psychologická, neboť svědčí duševní povaze lidské lépe než násilné a mrtvé i prázdné slovíčkářství dosavadní.

Nová metoda vrstevníky nezajala. Ratke ji ukazoval a zkoušel v Augšpurce, v Heidelberce, tu, tam, ale nepronikl; nebyl praktický,

¹⁾ Didakt. Velk. 74. Podobně v Methodě jazyk. nejnovějš 91.

²⁾ Linter. Sbor. Hist. kroužk. 1899. I. 77.

obratný dostatečně, aby výtečné zásady vtělil do života, „tonul, tapal, opakoval, přeháněl, přemílal;“¹⁾ sliboval brzké a veliké výsledky, čímž na něho padl stín šarlatánství,²⁾ zhoršený, zhuštěný tím, že novotář zbytečně tajil se s některými stránkami své metody, nabízejí všecko za peníze.³⁾

Oč proti Ratkovi větší ve všech směrech, větší a hlubší byl náš Amos Komenský, na něhož opravdu čekala realistická metoda a oprava jako na svého tvůrce! On ji teprv jasně, široce, hluboce upravil. On měl tu světlou hlavu a mistrnou ruku. Ratichia znal i jeho metodu; byl právě jako praeceptor s mladým panem z Kunovic r. 1613 (1614) v Heidelberce, když tam jednáno o novotách Ratkových; tu bral Komenský popudy, ale vážil je také z jiných pramenů a studií, čímž se nikterak netajil,⁴⁾ jenom neřikal, co dal ze svého, a toho bylo víc; nalézal-li kde myšlenky, spracování bylo jeho a bylo originální. Jménem uvádí řadu paedagogů, kteří s methodou humanistickou jako on nebyli spokojeni, a skromně dí: „Že i my po jejich podnicích o něco jsme se pokusili, kdož by zlé vykládal?“⁵⁾

Veliký význam a originalita Komenského jest v tom, že v něm k zkušenému, praktickému paedagogovi připojil se filosof; paedagog a filosof vedli ho k soustavě založené na poznání přírodních zákonů a na rozumovém pochopení; vedli ho k založení nového vědeckého způsobu vychovatelství; filosof v jeho srdci tkvící vnukl jemu novou myšlenku, že vzdělání má se podávati všem lidem, kteří se zrodili, a ne aby chudí připouštění byli k němu jen z milosrdenství.⁶⁾

Nemůže býti úkolem této knihy líčiti veškeru činnost Komenského, ani nenáleží do tohoto rámce zevrubné líčení jeho metody nové, ale nutno přec aspoň v konturách naryšovati metodu jeho, neboť teprv tím osvíti se dokonale chyby metody předešlé.

Drže se svoji přirozené metody, Komenský chtěl, aby se učení a výchova děla po stupních, neboť v přírodě není skoků; chtěl, aby všecko dělo se pořadem přesným a v příčinném spojení, tak aby předešlé učení a zkušení pomáhalo následujícímu, novému; chtěl, aby se símé zasévalo hned od věku dětského, tu aby zapustie kořeny pomálu ale bezpečně vzrůstalo v strom veškerého vzdělání, jehož člověk může býti účasten.

¹⁾ Quick-Foustka. Vychovat. reform. 86.

²⁾ Paulsen. Gesch. d. gelehrten Unterr. I. 461.

³⁾ Bílý. Č. Mat. Moravsk. XVI. 184.

⁴⁾ Jmenuje Vivesa, Erasma, Sturm, Frischlina, Lipsia, Dornavia, Scaligera, Ratichia, Bacona, Lubina, Bodina, Rhenia, Helvicia, Rittera, Vechnera a j. Podnět k Labyrintu vzal z četby děl Jana Andreae (Peregrini in patria errores a Civis christianus) Ale jak znamenitě a svým způsobem provedl myšlenku! Čti Dr. J. Novák v Č. Č. Mus. 1895. 452–466.

⁵⁾ V předml. k lat. mluvn. J. Novák. Č. Č. Mus. 1899. I. 51.

⁶⁾ Quick-Foustka. Vychovat. reform. 107. 109. Bílý. Č. Mat. Mor. XVI. 180. Věstník professor. 1898. V. 3. 97. 102. Didakt. velk. 72.

Odtud mu plynulo nejprv jiné rozdělení škol, než byly dosavadní. Do šestého roku Komenský nechával dítě domácí „škole mateřské“ (schola infantiae). Ta jest jeho výmyslem, v němž tkví původ nyní nejširších školních zahrádek. Pro tu školku napsal Informatorium (1633),¹⁾ v němž zevrubně určil, která seménka užitečných vědomostí lze vštěpovati mladistvému tvorečku bez nesnáží, hravě. Při tom ovšem hlavně bylo pěstovati tělo hrou a cvikem; hrou také již proto, že se při ní i duch zaměstnává a brousí.

V šestém roce, kdy mozek dochází utvrzení, začniž dítěti škola obecná, kteráž o šesti stupních ať trvá do 12. roku. V té není žádné latiny. Chodí do ní chlapci i děvčata a učí se tu mateřskému jazyku, počtům, zpěvu, náboženství, fysice a dějinám i jiným všeobecným vědomostem z hospodářství, z řemesel, politiky, pokud rozum stačí na dokonalé pochopení.²⁾

Z reálné, přirozené metody plynul Komenskému požadavek, aby učitel hned od počátku výchovy slova spojoval s věcmi, aby všechno, co možno, ukazoval názorně nebo obrazem, aby pojmy v duši žákově tvořily se vnímáním smyslů, neboť nic není v rozumu, co dřív nebylo v smyslech: pořádek přirozený ten, že po smyslech vzdělá se paměť a rozum; ničemu ať neučí se holým slovem, vše ať se demonstruje.³⁾ Z té myšlenky zrodil se Komenskému Orbis sensualium pictus, Svět viditelný, zobrazený, namalovaný, nejstarší ilustrovaná kniha školní, roku 1657 v Norimberce tištěná. Ovšem že nechtěl Komenský v té národní ani v jiné vyšší škole přestávati na obrazech; naléhal na to, aby ve škole byly věci, tvary, řezby, modely hotové, nebo učitel i žáky pořizované; modely všelikterakých věcí z lidského života, z přírody; umělou kouli zemskou, nebeskou nazíval; i fantom lidského těla, ústrojí tělesné v poloze přirozené a s nápisy chtěl k názoru míti.⁴⁾ Obrazy byly Komenskému jen z nouze, a tu raději chtěl dětem obrazy malované, poněvadž byly přirozenosti o něco blíže nežli obrazy černé, tištěné.

V škole obecné národní dítě nemělo býti přemáháno hodinami: Komenskému stačily ráno dvě, odpůldne tolikéž; ráno bylo cvičiti rozum a paměť, odpoledne ruce a hlas. Každá třída nechť má knihu učebnou svou, sobě určenou, která by držela v sobě všechnu látku.⁵⁾

Od 12 let do 18 Komenský kladl školu latinskou. Připouštěl učení latině i v desátém roce. Z přirozené metody jeho plynulo

¹⁾ České vyd. Kořínek.

²⁾ Z toho návrhu Komenského mohl vzniknouti počátek škol národních. Před tím nebyly, nikdo jich pojem neznal, církve (ani protestantská v reformáční době, jak se tvrdívá) jich nevedly v život. Počkatí bylo na dobu novou. Helfert. Die Gründung d. österr. Volksschu e. 36.

³⁾ Zvlášť pěkně vykládá o autopsii, o názoru v předmluvě k Atrium. Normb. 1659.

⁴⁾ Didaktika. Komenský-Šmaha. 170. Viz t. ž Šmahovo pojednání o Názor. vyuč. Komen. v Paedag. Rozhled. VI. 197.

⁵⁾ Didaktika. 115.

samo, aby žák nezačínal latinu od klasiků. I tu chtěl mít stupně povlovné a hned zase věci spolu se slovy; nic ať nejde na prázdno. Klassiky ať čte žák, až bude umět latinsky, a té řeči nechť naučí se na knihách přípravných; ty knihy ať jsou jako schody, febiík rozumu.

Knížku nejnižším začátečníkům Komenský nazval Vestibulum, předbrání; pokročilejším byla Janua, brána; další stupeň latiny měl být v Atrium nebo v paláci a vrchol v Thesauru, v pokladu. První tři spisy, jichž jména vzata z architektury, Komenský napsal; čtvrtý, poklad, nenapsal.

Bránu Komenský psal nejdřív. Popud k ní přijal od jesuity. Španělskému jesuitovi Vilému Bateovi († 1614) stejně jako Komenskému nelíbilo se, že do malého záčka škola vnucuje hromady latinských jmen, v nomenklátorech jakž takž seřazených, ale jen o sobě stojících beze všeho spojení. I vydal jesuita „Bránu jazyků“ latinsky a španělsky tím způsobem, že ve stu oddělech a v tisíci větách, tedy v rozumném svazku slovním, uvedl slova latinská, jichž se nejvíce užívá; žádné slovo nebylo v knížce opakováno. Tato Janua jednala „de omni scibili“, o všem, co záček vědět může a má. Jesuitova Janua byla opravdu nová moudrá myšlenka školské didaktiky, a všude ji chválili. R. 1629 již byla na kolik jazyků přeložena. Tu ji do ruky dostal Komenský; ihned pojal myšlenku sestaviti bránu lepší dle své přirozené metody. Jesuitou „vynalezený fortel“ se mu líbil velmi, ale poznal, že začátečník tou branou do jazyka vstoupiti nedovede, musil byl latinu uměti odjinud, aby mohl vkročiti do Brány; mimo to Komenský sbledal, že nejsou v ní slova ke každodenní potřebě; nesouhlasil, aby slovo uvedeno bylo jen jedinkrát, ono má významů třeba čtvero. Ale skromně a, jak se náleží, poctivě Komenský v předmluvě k své Janui napsal, že patres jesuitští takové jazyka kompendium nejprv začali; co vynalezeno jest, to že Komenský vděčně přijímá, a oprava že není nikterak nesnadná.

Tak vznikla roku 1631 světoznámá Komenského Janua linguarum reserata, Zlatá brána jazyků otevřená „spolu s začátky všech umění svobodných pochopení pod stem titulův v tisíci propovědích“ latině a česky. Z knihy jesuitovy geniální český bratr vzal mimo popud jen titul, a teprv u něho byl titul ten na pravém místě.¹⁾

Komenskému neměla být Janua jen vstup do latiny; jeho učení jazyku mělo být spolu učení věci; on mistrně sloučil se sloveč latinskými svůj realismus, jemu kniha ta byla repertoriem světa

¹⁾ Bílý. Č. Mat. Morav. XVI. 184. Jireček v Osvětě 1900. č. IV. 301. (Čechoslované a civilisace) nevěří, že Komenského ponukl spis jesuitův, podobnější mu jest pobudka, kterou dal Eliáš Bodín; Komenský pracoval o takovém spise (Seminarium linguarum) prý dříve, nežli spatřil spis jesuity Batea.

a věci,¹⁾ probral v oněch tisíci větičkách život po všech stránkách, pod určitými rubrikami, kráčeje od snadnějšího k neznámému. Toť první pomocná kniha latinského jazyka, sestavená metodicky a prakticky, cvičebnice, po jejíž důkladném probrání žák mohl přistoupiti k četbě klasikův.

Janua Komenského zatiskla Brána jesuity Batea, překládána jest rychle do mnohých jazyků, její pochvalou volán auctor do Švéd, do Anglie. K Bráně Komenský napsal grammatiku, ale ta neměla úspěchu. Zůstala odstrčena a skoro zapomenuta.²⁾

Když Komenský poznal, že Janua je holým začátečnickým přece poněkud obšírna, napsal r. 1633 Vestibulum, předbrání, předstih, knížečku, na jejíž látce žák latině teprv „žvatlající“ měl cvičiti se v pravidelné deklinaci, konjugaci a věcmi bystřiti svůj rozumek. Vestibulum je menší, snadnější než Janua, držíc v sobě pouze 1000 slov, touž methodou sestavených jako v Bráně. Komenský později ve vydání svého Atria (1659) označil Vestibulum za knihu, v níž je ukázána kostra jazyka (skeleton linguae), Brána prý ukazuje tělo jazyka a Atrium život a barvy (vitam et colores);³⁾ Vestibulum jest pro stupeň dětinský, Janua jest jakožto seminarium linguae latinae pro stupeň pacholecti, Atrium pro stupeň mládenecký. S prvním by mohl žák a učitel hotov býti nejdél za šest měsíců, semenišť s Branou ať trvá za osm, devět měsíců.

Kterakou bylo methodou na Janui vyučovati, o tom v Lešně polském roku 1635 podle zásad Komenského uvažováno a bratrské škole gymnasiální předepsáno tak,⁴⁾ aby desetkrát za rok knížka byla přeběhnuta a tím dokonale v mysl „učenníkům“ uvedena; nejprv čtením pro samo hbité čtení a dobré „pronunciování“; po druhé s výkladem německého, českého, polského textu; po třetí aby vykládalo se z latiny, ale bez knihy; po čtvrté jest přeběhnouti knihu pro obnovení a utvrzení všech konjugací a deklinací; po páté pro ukázání „originací“ všech slov; při šestém proběhnutí říkají se kusy z paměti a zkoumá se skladba; po sedmé čísti jest na knize pro plnější vyrozumění věcem samým „skrže připojení historiček všelijakých o každé věci a přípoidek od té věci vzatých.“ Při osmém probírání knihy diktovati a cvičiti jest synonyma, parafrase, epitheta, antitheta; po deváté nechť dějí se o látce disputace; konečně při desátém přebírání vydávati jest látku k cvičbám a oracím.

¹⁾ Kvačala. Korrespond. Komensk. I. 168.

²⁾ Dr. J. Novák našel ji v městsk. knih. ve Vratislavi a psal o ni v Č. Č. Mus. 1899. 49. Sluje Grammatica latin. nova methodo. 1631. Novák dí o ní, že v tvarosloví se neodchyluje příliš od našich mluvnic, skladba že vychází sic od příkladů, ale není přehledná, jinak že mluvnic usiluje býti přesná u výrazu a stručná. Str. 58. v Č. Mus. I. c.

³⁾ J. Amos Comen Eruditionis scholasticae Atrium rerum et linguarum ornamenta exhibens. Norimb. 1659. Převzácnou tu knihu půjčil mi bibliothekář Patara.

⁴⁾ Gindely. Dekrety. 296.

Podobný method měl býti při Vestibulum vyjma to, že neměl být ukazován původ slov, pro vyrozumívání věcí že nebylo třeba připojovati historiček a neuváděna synonyma ani parafrase. V Lešně měli žáci Vestibulum v třetí třídě, Bránu ve čtvrté.

Methoda Komenského mířila k tomu, aby se žák co možná hbitě a nejkratším způsobem latinskému jazyku naučil, a nauče se, aby hned mohl přistoupiti k učení reálnému, k němuž Komenský počítal i čtení klassikův. Učení jazyku bylo staré škole hlavní věcí, Komenskému jen přípravou, prostředkem k podstatnějšímu učení reálnému.

Dle Komenského jazyku latinskému a každému jinému učiti jest posloucháním, čtením, opakováním, přepisováním, nápodobováním a hovorem. Pravidla nesmí býti podávána než po příkladech; dřív řeč, dřív látka, pak forma. Návodů své hbitě a přirozené metody slavný Amos monumentálně vyličil v *Didactica magna* (vznikla v l. 1628—1630; tištěna teprv roku 1657);¹⁾ a v knize *Methodus linguarum novissima*, v Elblaku r. 1648 tištěné. V těch knihách jsou nepřebrané poklady didaktiky jazyků, pravidel paedagogických, vědeckých myšlenek o původu jazyků, podobnostech jejich, a zlatých rad všelikterakých o nápravě vyučování!

Když byli žáci dosti v latině připraveni, Komenský chtěl jim podávati klassiky. Ale stran klassiků byl velmi střidmý,²⁾ ba když se v něm ozval poněkud hlasitěji bratrský kněz, odstrkoval ty pohany docela, jakož jsme svrchu již jinde uvedli. Komenský chtěl, jak byl doby zvyk, aby se žáci učili na nich výmluvnosti a věcem v nich obsaženým. Vždy se v něm hlásil realista. Komenský odporučoval, aby žáci se učili na spisovatelích mocnosti, pronikavosti i lahodě a bohatosti jazyka latinského; aby je čítali pro sloh, neboť jest výhoda, když se pojí moudrost s výmluvností zdobnou, jako chceme drahé kameny míti obloženy spíše zlatem nežli olovem, ve zlatých prstenech chceme spíš míti drahý kámen nežli sklo.³⁾ Ale lépe jest do ruky bráti spisovatele pro věci „a netráviti věk okolo slov až do šedin“; ač i tu všelijaký úraz; všem věcem z římských spisovatelů se člověk nenaučí, neboť není v nich o všech věcech pojednáno, vždyť neobsahují v sobě ani všecku řeč latinskou, natož věci; o nových věcech antičtí spisovatelé ani nevěděli. Učiti se věcem na nich je mimo to cesta velmi zdlouhavá, aniž lze získati spisovatelů všech, v čemž již sama drahosta jich jest velice na překážce. Konečně jsou v nich i věci temné a slova nesrozumitelná.

¹⁾ Pro zlou kritiku hamburského Jáchyma Hübnera (r. 1638) *Didaktika* na 20 let zůstala v ústranní nevšimána. V sebraných spisech pak vyšla v Amsterdamě r. 1657. Kvačala. Č. Č. Mus. 1898. III. IV.

²⁾ Srov. článek J. Nováka v Č. Č. Mus. 1897. „Úsudek Komen. o literat. staroklass.“ a Klika. Paed. Rozhled. V. 112.

³⁾ Škola pansof. J. Novák v Č. Č. Mus. 1897. 114.

Na rozličných místech svých spisů Komenský radí, kteří spisovatelé mají býti čtáni. Kdyby šlo o sloh, stačil by spisovatel jeden, aby se žáci v slozích nepopletli. Odporučoval Cicerona, ale i Terentia; pro květ mluvy poetné na předním místě Vergilia. Pro věcný obsah ať jsou čtení spisovatelé etikové, zeměpisce, historikové, řečníci, politikové, lékaři, ti, kdož psali o věcech přirozených, bohoslovci, staří i novější, a ne, jako na školách se děje, že se předkládají pouze řečníci a některý historik. Jest-li v klassikovi něco věcného, žádný nemusí býti zavrhován. Pro věci přirozené lze čísti Plinia, pro stavitelství Vitruvia, pro válečnictví Caesara a Vegetia, pro lékařství Celsa a pro jiné věci ať jiní se čtou. Patrně, že Komenský odporučuje i spisovatele neklassické doby římské, pro věcný obsah již nic nehleděl na formu.

Že ve škole nelze přečísti knih všech, proto Komenský odporučoval, aby žáku podán byl o věcných spisovatelích přehled, jádro, seznam, aby mladík, jda na universu, věděl, co a jak obsahuje ten onen spisovatel, do jehož odborného studia by se pak v universitním studiu mohl vhroutiti. ¹⁾ Komenský k věcnému vyučování i k pozdějšímu vzdělávání dospělého člověka hodlal sestaviti knihy, jednu, jež by obsahovala všecko lidské vědění dle principu bůh, svět, rozum (pansofia); druhou, jež by obsahovala historii vnější i děje lidské vzdělanosti (panhistoria); třetí, v níž by vyložena byla všecka mínění lidská na zapuzení bludů (pandogmatia). ²⁾ Zamýšlel práci podniknouti tak ohromnou, že vrstevníci, kteří osnovu pochvalovali, nevěřili, aby jediný člověk to dovedl učiniti skutkem.

Komenský nikterak nemohl spokojiti se s tím, že škola mimo latinu nepodávala již nic než něco z logiky a rhetoriky. Pro mu byly motaniny školské, prázdné, rhetorické vzdělání kladl za marnost a faleš; prý jde v něm jen o to, jak by slova napsaná neb z úst do povětří pustěná, na zeleno, červeno, bílo, a, jak by kdo chtěl barvena býti mohla. ³⁾

Až do konce života Komenský přemýšlel o své přirozené metodě a skutkem i perem o ni pracoval, aby ji učinil lhbítou a snadnou. Roku 1650 píše v soukromém listě, že nepřestane opravovati svých spisů, dokud nedosáhne žádoucího cíle, aby školy staly se hrou lehce plynoucí. ⁴⁾ Školy — hrou! Ut scholae fiant ludi! Zlaté slovo!

Na vyšších stupních školských Komenský doufal zpříjemniti učení předměty, věcmi samými, jich porozumění mělo buditi zálibu v nich; na nižších stupních chtěl míti učení opravdu hravé, krato-

¹⁾ Ty ideje svrchu vypsané čtou se v Komensk. Metodě jazyk. zvlášť v kapit. XI., XII., XVII., v Didakt. vel. v kapit. XXII. V Bráně zvlášť v předml.

²⁾ Bílý. Č. Mat. Mor. XVI. 267.

³⁾ Labyrinth. X (XI) vydání Bílého.

⁴⁾ Kvačala. Korresp. Komensk. I. 115. „Škola hra“ tamž 50.

chvilné, zábavné. S pochvalou vzpomíná Luthera, jenž prý chtěl, „aby nějakou snadnější methodou (žáci) cvičení byli, aby nemensi rozkoš chlapei měli ze studit, než když veškery dni tráví ořechy, míčem, předbíháním, pohráváním. Moudrá rada!“ volá Komenský.¹⁾ Ton příčinou jsou již charakteristické ony názvy, jež Komenský určil knížkám školy národní; libezně je chtěl jmenovati Fialinkami, Růžinkami — Violarium, Rosarium.²⁾ Nejmenší drobotině vymyslel abecedu symbolickou, vybrav a nakresliv k ní zvířata. I mluvnicki u zrostlých studentů chtěl mít hrou, napsalťe do předmluvy své mluvnické latinské, že „cil si při spisování jejím vytkne dvojí, příjemnou snadnost a hotovou k užívání rychlost: aby, jako posud, mluvnické chlapečm nebyla mučidlem a křížem, ale hrou a k vyšším věcem pospíchajícím libě předcházející pochodeň a světlo.“³⁾ Ale sám na své mluvnicki ukázal, že grammatiky tak snadno ve hru proměnit nelze.

Na konec otázka, kterak byly reformační myšlenky Komenského a jeho přirozená metoda od vrstevníků přijímána a jaký jich účinek.

Těch, kteří porozuměli a chválili, bylo víc. Jeden píše, že ne-trpělivě se očekávají knihy Komenského i od katolíků;⁴⁾ jiný — Weinheimer pastor — píše roku 1657 do Tübing o Komenského Methodě jazyků, že v ni tolik květů, kolik slov, a o auktorovi samém dí,⁵⁾ že ten Moravan tak jest všude připraven k učení, že žádný z rektorů školních, z gymnasiarchů, scholarchů, superattendentů, biskupů jako on nezdá se býti dosti připraven o jeho spisích souditi. A před tím r. 1632 kněz Winkler psal, že do svých šedesáti šesti let tak přirozené metody vyučovací, jako má Komenský, nepoznal. „Viděl jsem“, tak píše Komenskému, „didaktické spisy mnohých, ale těch, které by se s přirozenou methodou lépe srovnávaly, nad Tvoji Bránu a grammatiku jsem neviděl; není možná, aby se věci takové snadnosti a příjemnosti nepodívoval věk nynější a příští.“⁶⁾

Zlé kritiky vyskytly se též. Roku 1639 jeden z kritiků soudil o Didaktice, že nehodna vytištění; prý, co podává, je nesouvislo, nedostatečno, neodůvodněno.⁷⁾ Oxfordským učitelům viděla se Janua býti velmi nesnadnou.⁸⁾ I vlastním krajanům nedůvěřivým nucen byl Komenský volati: „Neříkej žádný: Co my tak neobyčejnou věc začítí máme? Nech začnou Francouzové, Angličané neb

¹⁾ Didaktika velká. Šmahův překl. 71.

²⁾ Nejsou povědomy, snad ani tiskem nevyšly.

³⁾ Přelož. J. Novák v Č. Č. Mus. 1899. 51.

⁴⁾ Kvačala. Korrespond. Komensk. Spisy. I. 146. 1650.

⁵⁾ Kvačala. Korresp. Komensk. I. 220.

⁶⁾ Tamž. 13.

⁷⁾ Tamž. 73. 82.

⁸⁾ Tamž. 30.

Němci! Podíváme se, jak se jim zdaří. Nebudme, nebudme, prosím, tak leniví, abychom po jiných toliko vždycky hleděli a za jinými zdaleka plaziti se chtěli! Nech nás také někdy v něčem jiní před sebou vidí.“¹⁾

Bohužel ubozí Čechové, jimž šlo po bitvě bělohorské o život, nemohli již v ničem býti před jinými národy.

Ale že nic není na světě bez chyby, i Komenského metoda a knihy je měly. Jen malí lidé jsou do své činnosti zamilováni ještětne: Komenský, jsa z velkých, znal chyby svého díla; výslovně uznal r. 1650 obšírnost svých knih a nepříhodnost jich k autopraxi a sliboval chyby odstraniti.²⁾ Ostatně víme, že upravoval a opravoval své dílo po všecken život až do konce.

Účinky Komenského práce do té chvíle nejsou vyčerpány: paedagogové, chtěj nechtěj, musili se dáti na jeho cesty, brali z něho a berou dosavad. Zvlášť Němci by nemusili ostýchatí se zvátí toho velikého Čecha učitelem Germanie. V německých školských řádech lze pozorovati patrný vliv Komenského od let čtyřicátých v století XVII. napořád. Což jiného to je, čteš-li instrukci, aby učitel učil věcem a přirozeným vědám?³⁾ Hessenské školy mají r. 1656 ve svém řádě Komenského Vestibulum a Bránu.⁴⁾ Do roku 1669 přijalo ve Virtemberště nad 250 škol metodu Komenského.⁵⁾ Také školy nizozemské a jiné opravily se zásadami českého reformátora. Nelze pochybovati, že i jesuité brali naučení od českého bratra, třeba se k tomu horlivě nehlásili; piaristé však byli tak upřímní, že zaváděli do svých gymnasií Komenského Bránu,⁶⁾ nemajíce hrůzu z jeho jména.

Komenskému samému zlý osud a zlé poměry souvěké nedopřály, aby ve vlasti nebo mimo vlast založil školství na nových, rozumných, reálných základech; „místo velikolepých staveb bylo mu prováděti pouhé opravy, jež jemu samému byly nemilé.“⁷⁾ Ani jini nestavěli, časem zvolna mizelo i plné pochopení zásad Komenského, význam jeho omezen a snižen; zapomínalo se i na jeho metodu, vedoucí k názoru, učeno zase jen slovcům, učení zůstávalo opět jen v knihách, takže stejně jako kdysi Komenský ještě v minulém století Diderot o zvráceném způsobě studia děl, že pod názvem rhetoriky učí se dříve umění řečnickému nežli myšlení a umění dobře se vyjadřovati bez myšlenek.⁸⁾

¹⁾ Zoubek. Život J. A. Komensk. 30.

²⁾ Kvačala. Korrespond. Komensk. I. 169.

³⁾ Vormbaum. Schulordnungen. II. 319.

⁴⁾ Tamž 453.

⁵⁾ Kvačala. Korrespond. Komensk. I. 354.

⁶⁾ Viz instrukci gymn. v Litomyšli z roku 1666 v Štěpánkových Dějin. gymn. Litomyšl. Program. 1894. 26.

⁷⁾ Kvačala v Č. Č. Mus. 1898. 336.

⁸⁾ Drtina v Gollově a Pekařově Č. Č. Historickém. III. 2. 90.

Teprve naše doba objevila Komenského celého znova; dnes se již rozumí filosofickým i didaktickým zásadám jeho, dnes již nikdo neopovází se popíráti, že na vzdělávání každá lidská bytost má právo; do škol uveden jest národní jazyk i moment národní, třeba ne tou měrou všude, jak se náleží; uvozuje se do škol názor; reální vědy rostou a šíří se, „renesauční vědy“ dělí se s nimi ve školách o místo, ale neumírají tak ochotně a rychle, jak by sobě přáli jich novodobí protivníci.¹⁾

¹⁾ John Ruskin, nedávno zesnulý duchaplný Angličan, jemuž se v tomto celém století nelíbilo nic, v Světov. Knihov. 86. v překl. J. Váňově tvrdí, že „jazykozpyt, logika, rhetorika a jiné školní vědy, jsouce většinou směšné a malicherné, mají morový účinek.“ Ten výrok stal se modním heslem.

IV.

Inspekce, zkoušky a divadlo.

Zdar práce závisí-li na člověku, jenž ji pořizuje, to největší měrou platí o práci učitelově. Stará škola neměla učitelského stavu; měla pouze dočasné učitele. V naší době začátečník školský, nechť provádí v úřadě chyb sebe víc, má-li dobrou vůli a dar autokritiky, polepší svou práci zajisté a zkušeností stane se dobrým učitelem. V staré škole bylo jinaké. Tu byli učitelé, jakož víme z předešlých kapitol, vesměs mladí a zkušeností školských hlubokých a širokých dočkal se málo který. V tom závada školské práce.

U přemnohých již samo mládí bylo chybou; hledívali sobě všeho jiného lehkou myslí, jenom ne školy, a odtud pochází ono veliké množství nářků, výtek, důtek, posměchů, s nimiž se potomek shledává v pramenech starých. Farář u sv. Václava nad Zderazem v Praze, Adam Kliment Plzeňský, ve své knize r. 1613 pannám psané, dít s obšírnou platností: „Nynějších posledních částí mnozi školní správce — dobré, pobožné a pilné vymínují — leniví, zahálčiví, obžerní, toulaví jsou, na ženění víc než na svou povinnost myslící, milostnou mládež, k učení chtivou a výborně způsobnou, velice zanedbávají, anobř svými nemravy a nezpůsobilostmi příčiny k zahálce a k jinému všemu zlému dávají.“¹⁾ Jakub Moller v knize Zrcadlo světa (1598) zle tepe nepilné učitele, šmahem je vině, že majíce dítky s pilností ctnostem a literárnímu umění vyučovati, je hančně obmeškávají. Satira r. 1585²⁾ praví o učitelích, že nemají chuti s žáky ve škole seděti, svých povinností hleděti; pilnější že jsou loutny a regálu (varhánek), jen z toho chtějí mítí chválu, pacholat že nepilně učí a kumpánům raději je poroučí, že řídko kdy lekci čítají; prý dadouce žákům abecedu, sami běží na besedu a

¹⁾ V knize: Rozkoš a zvůle panenská. Exemplář v mus. Česk.

²⁾ Rozmlouv. Petra s Pánem o obyčej. a povah. nynějš. lid. Konr. Hosa.

netknou se knihy za celý týden. A výsledek prý ten, že mnohý žák, chodě rok do školy, nenaučí se napoly abecedy právě znáti, lépe umí na míč hráti. Ale přes to učitelé chtějí platu a darů; „od bohatých otců, matek pěknou košili nebo šátek: někdy bývá ta latina, ať mi matka pošle vína.“

Takové posměchy a výtky čteme u nás i v Němcích v rozličných mravokárných spisech souvěkých. A že spisy nelhaly, třebaž poněkud nadsazovaly, to víme z městských úředních knih, v nichž občas vyskytají se ostré řádky, kterak učitelé k pilnosti byli napomínáni od purkmistra a pánů neb od osadníků farních i od kněží. Tak čte se na příklad v artikulích, od všech tří měst Pražských r. 1584 snesených, že „od dávných let jsou bývali správce školní k pilnosti nad zákovstvem napomínáni, ale že vždy měli výmluvy.“¹⁾ Nedba školy dostoupila při učitelích pražských potom až té vrcholi, že primas Václav Krocín z Drahohejle (jináč muž ne vždy zrovna vzorného chování)²⁾ r. 1600 vyčítal samé vrchnosti universitní, že učitelé pražští jsou nedbalí, že se zkoušky nedrží, lekce neopakuji a i officiales že vůbec ve svém povolání nestojí.³⁾ A co se farští osadní nanapomínali svých školních officiálů, aby byli pilnější! V knize zádušní sv. Mikuláše v Starém městě Pražském na hraně XVI. a XVII. věku skoro rok co rok nějaké takové nechvalné napomenutí. Na příklad r. 1592 zapsáno: „Pan bakalář a kantor napomenutí k pilnosti jejich povolání;“⁴⁾ r. 1594 skoro týmiž slovy zase tak, jen to přidáno, aby písně výroční notovali;⁵⁾ r. 1611 až i páni professores z university byli pohnuti vejíti do mikulášské školy a napomínati. Osada jim za to dala uctění třemi pintami vína za 54 grošů, takže to napomínání tenkrát mohlo končiti velmi smírně.⁶⁾

Když nepomáhalo napomínání v osadě, anebo lenost byla nad míru, žalováno do nedbaleců u vrchnosti učené. Svatojilští osadní r. 1602 stízně vzkazují do universí, že jich rektor Martin Bohdanecký (Tychistes) s žáky nedělá nic již po tři neděle.⁷⁾ Pražským učitelům universitní rektor začasť vyčítal nepilnost; naposled ještě r. 1622, když byla universí i všecky protestantské školy na smrt odsouzeny.⁸⁾

Z venkovských měst mnoho zpráv o nedbanlivosti učitelstva zachovala Kutná Hora, druhé město po Praze. Kdybychom z dětek

¹⁾ Arch. pražs. č. 326. 9.

²⁾ Býval opilý, hádal se i pral. Viz Teigebo pojednání v Alman. král. hlav. města Prahy. 1900. 214—216.

³⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 15. 95. Archaeol. Památ. 1874. 801. Dvorský. Paměti č. 100.

⁴⁾ Manuál osady. Fol. 211.

⁵⁾ Tamž. 247.

⁶⁾ Kniha zádušní. lit. M.

⁷⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 17. 163.

⁸⁾ Arch. univ. A. 14. b. 299.

učitelům daných chtěli souditi, to by činnost učitelů nejevila se příliš stkvělou.¹⁾ Již roku 1536 ozývá se z rady městské důtka učitelům, že jsou nepilní; dvě léta potom zase, že spíš chodí po procházkách a školy opouštějí; r. 1547 jsou učitelé do rady obesláni, a tu jim trpce stíženo, že jsou při zácích velkých i malých nedbalí, v kostele že nebývají, „ježto jináče než ležáci se mají chovati.“²⁾ R. 1550 opět na ně přikvapila důtka, že si nehledí školy, ničemu že nenaučí a latině že nemluví; r. 1569 i ta vina jim vyčtena, že lekce nečtou a, majíce ve dvanáctou neb jedenáctou hodinu vstáti a s žáky pracovati, leží a spí do bílého dne. Tuto žalobu děkan r. 1572 opakuje s přídatkem, že není v škole řádu, a mistr, maje učiti, že spává; tři léta potom zase žaloba, že učitelé neučí katechismu, a majíce místo rekordací žalmy čísti, toho nedělají; roku 1585 nová důtka, že při mládeži nepilní jsou, nebo některé dítky čtyři, pět let do školy chodí a téměř nic neumějí;³⁾ dvě léta potom (r. 1587) správce školní z obojí školy se svými koadjutory obesláni do rady, a tu jim vyčiněno pro nedbanlivost; rada prý mnoho natíkání proto slyšeti od lidí musí, ve škole nemnoho povinností že se vykonává, tím že se špatně dítky učí, takměř, čemu prve se naučily, to zapominají. Tentokrát se učitelé bránili, že je někdo u pánů omluvil (t. j. pomluvil); přední z nich Václav Kandidus Pražský však na konec přec oznámil, že důtku přijímají, a našlo-li by se co, že napraví.⁴⁾ To bylo v březnu. V květnu již zase zle. Kandidus opět volán, že nedbanlivě své povinnosti vyhlídá, školu a mládež opouští. Kandidus zase bránil, prý on i jeho pomocníci jsou omylně omluvni; neví, jaký to způsob jest, byl-li jest kdy pilen v těch školách, co spravoval, zde jest. Ale jakkoli jest omluven, že napomenutí přijímá, a nedostatky, najdou-li se, napraví.⁵⁾

Když roku 1597 mistr Jan Hubecius Čáslavský ustanoven byl v Hoře za prozatímného správce, oznámeno mu i všem oficiálům, že při učení mládeže veliká nedbanlivost se nachází, lectiones a exercitia se opouštějí, a disciplina na nejvyšší jest zlehčena.⁶⁾ To na přivítanou nebyla právě utěšená řeč; Hubecius hájil se starou omluvou, že páni mají o učitelích zprávy omylné, on že v učení povinnost svou, jak leges ukazují, věrně koná a „to že může říci, že neví, aby dvě hodiny zmeškal.“

Tyto zprávy bylo by lze ještě jinými podobnými rozmnožiti. I ta věc významna jest, že kdykoli učitelé horští nebo pražští žalovali v radě do postranních škol, jakoby se to rozumělo samo

¹⁾ Šimek v Archaeol. Památ. XVI. 291.

²⁾ Z knihy memorab. 1542. O. 14. V Nováčkově Listáři. 8.

³⁾ Arch. kutnoh. Kn. memorab. z roku 1583. fol. Q. 7. Též Arch. zemsk. Opis z Hory 1585. Nováček v Listáři 34.

⁴⁾ Arch. zemsk. Opis z horského 1587. U Nováčka 40.

⁵⁾ Tamž. U Nováčka. 41.

⁶⁾ Arch. zems. Opis z Hory. 1507. U Nováčka v Listáři str. 55.

sebou, v odvet jim vyčítáno, že pokoutní ty školy stojí nedbalostí učitelstva veřejného. V Hoře šepmistrí r. 1535 pověděli učitelům, kterak jest to hanbou tomuto městu, že lidé dávají děti jinam na učení, a že to jiným nepochází než pro nepilnost jich velkou; lidé se domlouvají, že učitelé v čas učení celý den se procházejí, písne světské po domech šenkovních zpívají, a tudíž lidé děti své pro jejich nepilnost od škol odtrhují.¹⁾ A po mnohých létech r. 1571 zase tak. Když učitelé si stěžovali, že nějaký mládenec po straně učí rytířské děti, dáno vysvětlení nelibezné, že zemané své děti do škol horských sic dali, ale potom některé věci z nich mrskáním vyvozovati musili. Po tomto výkladě utržili si učitelé napomenutí důtklivé, aby časněji vstávali, lekce pořádně čítali, večer disputatione a jiná cvičení mívati. Dodáme-li však, že oba správce škol horských, když byli slíbili polepšiti se, obdrželi ihned každý po korci ječmene na přilepšenou:²⁾ pozná každý čtoucí, že tehdejší důtky učitelské mívaly proti dnešním sousedský ráz a proto snad také mívaly slabší účinek.

O nedbalých učitelích z jiných měst nacházíš zprávy, ale obyčejně jen rázu nahodilého; jen tu, kde je zapisovali schválně, jsou hojnější. Některý učitel práci školní opravdu kladl za hřbet. O jednom takovém v Budějovicích píše roku 1533 Adam z Drachova, žáček, svému otci Ctiborovi Drachovskému z Drachova, s prostotou dětinskou: „I můj milý pane tatiku! Voznamuji Vám, že pan bakalář šel do Prahy, a že nás žádný neučí; prosím Vás, že mne domů vezmete, neb zde nemáme co dělati.“³⁾ I kdyby bakalářova cesta byla nutná bývala, neměl ostaviti všecky školy jako holubníka prázdného. Když roku 1602 Domažličti žalovali v universitě na nedbu svých učitelů, rektor Bystřický z Bochova dal se do nařikání, že má lítost nad tím, neboť učitelé „tou hřivnou, kterouž od pána Boha sobě mají danou, nedobře drží, nýbrž od sebe ji svou nedbanlivostí a jakousi tou choulostivostí a mdlobou (kteráž ani by se nenacházela při nich, kdyby lenost nepřekážela) od sebe zavrhuji.“⁴⁾

I Komenský byl přesvědčen, že nedbalých učitelů jest počet větší nežli pilných,⁵⁾ a ne nadarmo přidal k Atrium (v Norimberce r. 1659 tištěnému) epistolu proti lenosti učitelův i žáků.

Zajisté že nebyli nedbalí učitelé pouze u nás. V Němcích nařikají na líné praeceptory již v XV. století,⁶⁾ a nářky nepřestávají nikdy. Některý nedbalec za hranici našeho království se vydařil. O jednom, jenž nedbalost spojil s egoismem neodpuštělným, píše r. 1553 mladý Albrecht Robenháp (Rabenhaupt), jenž byl dán od

¹⁾ Šimek. Archaeol. Památ. XVI. 294.

²⁾ Šimek. Archaeol. Pam. XVI. l. c.

³⁾ Schulz v Č. C. Mus. LXXIII. V. 1.

⁴⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 17. 123.

⁵⁾ Komenský-Šmaha. Didaktika. 104.

⁶⁾ Monum. Germ. paed. I. XLII.

Joachyma z Hradce na školu do Vídně; píše odtud, aby ho pán vzal domů, že tu dobrého učení není, „náš mistr vína sbírá, a my mu pomáháme a ještě se asi za čtyři neděle nebudeme učit.“¹⁾

Že podle nedbalých učitelů byli pilní, netřeba zvlášť dokazovati. Některé město bylo tak šťastno, že tři, čtyři výtečné rektory obdrželo po sobě, až pak náhle pátý objevi se býti nezdarou. Aby se předešla nedba, na to byly nejprv všelikteraké inspekce správcovy nad officialy, dohledy inspektorů městských i kněžovy nad správcem a vši školou, universitní nade všemi správci.

Mistr Bacháček z Nauměřic připadl na myšlenku zvláštní inspekce, kterou pak odporučoval školám v Lounech, v Brandýse a j. Chtěl totiž, aby učitelé na téže škole pracovali v třídách střídavě a navzájem, čímž by poznal se stav každé třídy, a co vážne, že by se mohlo napravit. Do Brandejsa r. 1603 psal, aby správce denně neb ob den hodinu v třídě nejvyšší pustil kolegovi a zatím aby v dolejších třídách spatřoval, jak se učí; na druhý den v touž hodinu aby dohlédal a vyslychal třídu předního sukcentora, a ten aby do kantorovy nebo kolegovy třídy šel a lekci podle žáků pochopnosti četl aneb jináč s nimi repetoval, tak aby všickni učitelé „per vices pracovali“.²⁾

Myšlenka Bacháčkova nebyla nová. V německém řádě vratislavském z r. 1570 jest obsažena: nařizuje se v něm, aby se kollegové týdně střídali i po nižších třídách vzájemně, a tak aby byl jeden druhému inspektorem a visitátorem.³⁾

Mistr Bacháček ještě jiný způsob nařídil, kterak pohnati učitele k činnosti a pilnosti. Psalť r. 1599 do Roudnice Tobiášovi Malkoviovi Horažďovskému, že by chtěl, aby učitelé do knížek zvláštních zapisovali, co v jednotlivých dnech a hodinách ve škole činili a jméno své aby k těm zápisům představovali.⁴⁾ Mínil tím patrně nahrazovati inspekci universitní. „Chceme,“ pravil, „abychom z jistých příčin měli ve svých knihách nejen jména žáků, ale i poznámky učitelů.“ V dopisu do Brandýsa r. 1603 Bacháček zve tu zvláštní knihu v každé třídě (*peculiarem librum*) výslovně podle Sturma denníkem.

V máji r. 1599 Bacháček psal do jakési školy, aby mu poslali auktory, v nichž začátek a konec lekcí jest zatržen, aby tak zvěděl, kolik se od sv. Havla žáci učili; při tom sliboval, že se přijde osobně přesvědčit, jak pěkně žáci mají ty lekci opsané a jak je umějí.⁵⁾ Úřední dohledy městských inspektorů bývaly asi řídky,

¹⁾ Dvorský. Paměti o škol. Str. 448.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 207. Též tak do Loun správci Maleciusovi. Dvorský. Paměti. List. 202.

³⁾ Univ. knih. 25. H. 503. Něco podobného i v Jeně 1573. Viz tamější *Ratio administrandi scholas triviales*.

⁴⁾ „Ut describant, quid singulis diebus et horis agant, nomen suum praeponant.“ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 12.

⁵⁾ Oekonom. č. 18. 207. 38. v arch. zemsk.

neboť sousedé inspektoři neúředně dověděli se v malém městě beztoho o každém hnutí ve škole.

Inspekce universitní na venkov byly pro nebezpečí cest a pohodlí universitních mistrů dosti nesnadné. Pokládáme je za vzácnou příhodu.¹⁾ Bedlivý rektor akademie, mistr Bacháček, pomáhal si na místo inspekčního výjezdu čiperně jináče: jednak chtíval viděti ona diaria svrchu řečená, jednak zkonmal každého učitele venkovského, kdykoli přišel do Prahy oč prosit, a nevěřil-li mu, dopsal si inspektorům nebo radě městské. Na doklad toho jest list jeho do Chrudimi roku 1599; Bacháček chtěje věděti, čemu kollega tam učí, dal si od něho podati seznam probrané látky, pak psal radě: „Nemoha dostačiti sám pravdu přezvěděti, Vašich Milostí žádám, že některé osoby k tomu nařídíte, aby do školy sešly a tu jeho mládež podle jeho spisu examinovali.“²⁾

Naproti tomu v městech Pražských rektor universitní nebo jiný mistr, ježž vyslali, konávali inspekci po farních gymnasiích začasťe. Zvlášť pilní v tom byli od r. 1609,³⁾ od kteréž doby také pomýšleno na reformu škol.

Při většině návštěv bezpochyby nalezeno učení v pořádku, ale někdy dopadla inspekci tak zle, že až nepodobno k víře. Jeden úkaz při tom bije v oči: totiž dosti zhusta se přihází, že dohlédající professor akademický přišed v hodinu školní, nenalezl učitelů ve škole. Bývaly z toho výtky a důtky, ale přijímány i takové jalové výmluvy jako r. 1614 dali učitelé havelský a michalský, onen že prý stonal, druhý že byl volán k osadním a, když přišli páni po druhé, že byl v otcovském domě.⁴⁾

A což výsledek některých inspekci! Roku 1599 rektor píše z university všem školám pražským bez rozdílu důtku; prý když vešel do škol, všude nacházel, že řiditelé a pomocníci buď nedělali nic, nebo něco jiného, než měli; cantus choralis ve většině škol nebyl napsán, ba ani particulam (snad katechismu)⁵⁾ nedovedli žáci; rektor pohněvaný učitelů napomíná, aby čas studií nevěnovali pitkám, a na konec činí význačnou doušku, že mnozí učitelé zastírají svou lenost nevědomostí, říkajíce, že nebyli napomenuti, i protož ať všickni vlastní rukou stvrdí, že toto napomenutí četli.⁶⁾

R. 1614 dne 17. máje prorektor universitní dle usnesení mistrů vykonal po školách pražských inspekci, která zase jedenkrát nešťastně vyzněla. Dává o ní ve sboru akademickém zprávu.⁷⁾ Prý

¹⁾ R. 1599 rektor slibuje Kosteckým n. L. visitaci. Dvorský. Paměti škol. č. 7. Týž rok do Velvar se stroj. č. 21.

²⁾ Oekonom č. 18. 15.

³⁾ Viz v arch. zems. Oekonom. č. 15.

⁴⁾ Arch. univ. A. 17. VI. 469.

⁵⁾ Particula catechismi bývala na tabuli psána v linkách, a žáci přepisovali.

⁶⁾ Arch. zems. Oekonom. 18. 42.

⁷⁾ Arch. zems. Acta rectoratus. 4. Arch. univ. A. 17. VI. 466.

vešel do školy sv. Mikuláše staroměstského, kdež všeho všudy našel čtyři sekundány, ký div, když tam nebylo ani správce školního; ve škole haštalské nenalezl ani sekundánův, ani primánů, nercili terciánů. Ta byla tedy zhora prázdná; u sv. Jindřicha příhodně všickni odpovídali. Tu tedy byli doma, a škola v pořádku. I u sv. Štěpána objevila se znamení pilnosti. U sv. Petra nesešli se do školy žáci větší než jen menší. V škole klimentské správce prý má samé nováčky, a to nikoli pilné. Ve škole sv. Michala neviděna živá duše, rektor školní ještě nevstal, spal. Na škole svato-havelské vyšetřující prorektor našel mnoho kadeřavých, vlasatých lenochů, kteří, jsouce zkoušeni, ani co by za mák bylo, neodpovídali. Ve škole sv. Martina nalezení čtyři, ale tak nevzdělání, že nedovedli k otázkám odpovídati, a právě tak správce. Ve škole michalské byl jeden vousatý, který nic neznal z mluvnice. V Týně ještě nebyl správce přítomen, přes to žáci svoláni, ale neuměli „in artibus“ nic. Na Malé Straně (u sv. Mikuláše) správce nalezen, žáci zkoušeni, neuměli mluvnice, logiky, a tak ze všeho něco, z celého nic.

Toť inspekci dvanácti pražských škol; poskytuje smutný obrázek a vybízí k nepřiznivým soudům, jež by snad zmírniti bylo tím, že lekce na těch školách ještě pořádně se nezačaly. Akademické vrchnosti se referát o inspekci nelíbil; pozvání jsou na den 24. května správcové pražských škol. Od mistra Kampana učitelům vyčítáno především, že někteří jsou bez žactva; chyb že jest v učení náboženském a světském velmi mnoho nalezeno; opouštějí se jazyky a umění, neboť scholastikové i bradatí zlý příklad dávají chlapcům tím, že po česku hovoří; málo pověřených shledáno; nutno, aby se s Ciceronem spřátelili; professorové prý vědí, že se zřetelem na hudbu bývají přijímáni do škol někteří hlupáci, kteří pilnějším lidem jsou na závalu, však bude uvaženo, aby ti pijané a milovníci lamp byli ze škol hnáni, a jiní takoví pro musiku nepřijímáni.

Pokud lze vyrozuměti, věhlasný mistr Campanus vyčítal učitelům ještě to, že jedni přednášejí oekonomii, práva, medicinu, jiní dialektiku Treutlerovu bohatým svým žákům; toho prý nelze promítnouti; všickni se napomínají, aby školy své upravili v řád, aby nutili žáky mluvit latině, žáky schopné aby posílali do přednášek v akademii (odtud asi ona hořejší výtky o oekonomii, právníctví a j.). Když Campanus skončil, správcové pražských škol přednesli své omluvy, a zdá se, že se všecko přátelsky rozešlo.¹⁾

A polepšení nijakého důkladného neznamenal. Pořád tytéž viny. Ještě r. 1620 v dubnu vyčítá se správcům pražským, do universi povolaným, že professorové, když navštěvují školy, nenacházejí učitelův ani žáků.²⁾ Ba professorové ještě v ty poslední chvíle, když

¹⁾ Arch. zemsk. Acta rectorat. 5.

²⁾ Arch. univers. A. 14. b. 20.

po bitvě bělohorské tonuli v strachu, že budou vyhnáni, nuceni byli vyčítati pražským učitelům, že svých prací nedbali, při inspekci že jich málo nalezeno pilných, a výsledky v některých školách že byly ničemné.¹⁾

Na konec jest dotknouti přec, že inspekce universitní neskončily se vždy přátelskou domluvou. Leckterý učitel dostal se pro nedbu i do vězení. Ba r. 1619 všickni oficiálové týnní dání pro nedbalost do kurníka, takže škola ostala bez učitele.²⁾

Pražští jesuité mají v pamětech zapsáno, že r. 1564 protivníci je obviňovali z nedbalosti při vyučování a výchově; prý rektor kolleje šel tou příčinou na Hrad, aby sebe a učitele jesuity očistil.³⁾ Těžko věriti, že obviňování nenáviděných jesuitů bylo naskrze správné. Jesuitům oněch prvních dob nesnadno vyčítati nedbalost. Jejich idea, cíle, zřízení nepřipouštějí myšlenky, že by některý učitel jesuitský na útratu školy byl sobě hověl. Spíš naopak. V žádném školním řádě nečeš o učitelích unavených; jediná Ratio jesuitská ví o nich a radí, aby takovým prací unaveným provinciál dával dovolenou na rok, na léta dvě.⁴⁾ Mladý jesuita mohl býti neobratný, nezkušený učitel, starší jesuita mohl býti i pedantický a nechutný učitel, ale z úmysla nedbalý nemohl býti ani ten ani onen. Jesuité věděli, proč jsou, a druh druhá kontrolovali neustále. Práci tak energicky všude brali před se, že dobyli sobě v školských věcech uznání obecného. Nejprřednějšího protestantského paedagoga Sturmů nesmírně dojímal, když viděl v jesuitské škole, která se namáhají a obětují školské práci kněží, řeholní bratři.⁵⁾ Svět odvykl vidati řeholníka a kněze v těžké práci vytrvalého. Odtud to uznání Sturmovo vyslovené r. 1560, odtud i povědomá chvála Bakonova. Sturm teprv po letech, poznav, která jsou protestantům jesuité nebezpeční, označoval je za lidi chytrácké, ale školské práci a neobyčejné pilnosti jejich podívoval se stejně.

Zbytečno by bylo psáti o tom, že také nedbanlivost žáků překážela zdárným výsledkům školním. Nedbalost jest stará vlastnost zákovská, byla a bude. Jenže v oněch dobách byla víc živena než dnes. Nebyli-li učitelé svou bujností mladou namnoze vzory pile a školní námahy, nelze vytrvalé pilnosti žádati na jich zácích. Žák a učitel doplňují se.

Byla však ještě jiných věcí hromada na překážce. Již to, že zanedbaný starý, bradatý žák sedal vedle začátečníků, vedle dětí. Také mendici tuláci poskytovali škole v každý čas dost zanedbaného materiálu. To nutně zdržovalo i u pilného učitele všecko vy-

¹⁾ Tamž 91.

²⁾ Arch. univ. A. 14. a. 113.

³⁾ Diarium collegii v bibl. strahov. z r. 1560. O. O. N. 21. Máj. 1564.

⁴⁾ Monum. Germ. paedag. V. 260.

⁵⁾ Kückelhahn. Joh. Sturm. 156.

učování a pokrok. Nemohlo buditi pilnost, když učitelé některé nižší školy městské, majíce již propustiti žáka do jiné školy vyšší, z všelijakých sobeckých ohledů zdržovali ho u sebe. Co se nazlobil Bacháček, že žáci pro podporu své lenosti a jiných nectností utíkají se od lepšího učitele k horšímu do jiné nižší školy. R. 1599 poněkud drasticky o tom psal, že hanebno jest od koňů k oslům sestupovati.¹⁾ Slovo, že se mají žáci k učení jako osel k lýře, (*ὄνος πρὸς λύραν*) stalo se okřídleným a čteš je u paedagogů cizích i našich často.

K pilnosti žáci byli, jakož jinde líčeno, donucováni bítím. Ale byly prostředky také lepší než bítí. Melancthon radil, aby učitel žáka přiměl k práci laskavým slovem.²⁾ Náš Kodiceil doufal, když se pilný žák pochválí, že tím nedbalý se pohne. Též Komenský chtěl, aby žáci buzení byli chválou a hanou, k čemuž přidával ze své metody i to, aby žákům za odměnu bylo lecco pěkného na podiv ukazováno nebo učení aby bylo zpříjemňováno vypravováním jako za odměnu.

Lenost žákovská i v protestantských školách měla býti zaháněna buzením ctížádosti. K tomu byly zvlášť ony žákovské úřady, o nichž na svém místě bylo položeno. Oblíbeno bylo i mírné soupeření žáků. Tyto ctížádostné prostředky jesuité rozvinuli ve svých školách takovou měrou, že jí dnešní paedagog naskrze chváliti nemůže. Dovedl-li žák co kloudného, chválili ho veřejněji, nežli bylo potřebí; podal-li zdařilou úlohu, zasklili ji za rámeček a pověsili na stěnu často pod obraz matky Boží, nebo jinde, kde padl do oka.³⁾ Důstojníci školští voleni nejen u malých hochů, ale i v rhetorice.⁴⁾ Mimo veřejné praemie, o nichž doleji při zkouškách se položí, jesuitští učitelé byli povinni žákům udíleti i soukromé dárky, když se vyznamenali nějak. Takž mohl žák pilný naproti nedbalci co týden při opakování dobytí sobě nějakého vítězného znamení, jímž se mohl chlubit. Cena, oznamující píle, očekávala žáka zvlášť tu, když skonána kniha, a žáci ji pak na katedře jeden po druhém celou odřikávali.⁵⁾

Na povzbuzenou pilnost i též aby závodící žáky stále měli na očích a v rukou svých, jesuité vymyslili sobě jedno zařízení jen sobě vlastní, míníme a k a d e m i e. To byly spolky žáků, ale jen výborných a vybraných. V jedné akademii byli žáci nejvyšších dvou tříd pospolu, rhetori a humanisté; druhá akademie byla složena z grammatiků. Viděla-li by se toho potřeba, mohlo z žáků grammatických vzděláno býti několik akademií. Rektor jesuitské kolleje

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 18.

²⁾ Monum. Germ. paed. VII. 407.

³⁾ Svoboda. Katol. reformace.

⁴⁾ Ratio v Monum. Germ. paed. V. 395.

⁵⁾ Monum. Germ. paed. V. 386.

byl povinen podporovati zřizování akademií a praefekt dával podnět k vzniku jejich.¹⁾

V akademii dohlédal jesuita moderator, ale žákům pro radost a ctižádost dopřána samospráva tím, že si vedením moderatora směli tajným hlasováním voliti čtvrtročně nebo za čtyři měsíce své žákovské magistráty: rektora, dva radní a sekretáře, jenž choval knihy a vše do nich vpisoval. Ten magistrát vybíral z třídy spolužáky výborné a zbožné; koho do akademie zvolil, byl „vyznamenán“. Akademie scházela se v dni nedělské, v prázdné dni jiné, a žáci v ní opakovali učení, disputovali, zápasili koncertací, vykládali si nesnadná místa z lekcí, z klasiků, deklamovali, odříkávali, písemné práce čítali, rozlušťovali úlohy.

Dnes, kdy jest všecko na školách aspoň potud rozumně a spravedlivě zdemokratisováno, že učitelé má býti žák jako žák všickni stejně, snadno kde kdo vystihne slabinu jesuitských akademií. Že se výborní žáci naprosto oddělili od lenochů, to by konečně mohlo se i omlouvat, ale kterak nesrdečno jest odstrkovati žáka prostředně nadaného, jichž bývá v každé škole většina? Elita jesuitských žáků se cvičí, je hýčkána, a ti, kteří by potřebovali pomoci, stojí za dveřmi pevně zavřítými.

Rozumí se také, že jesuité k svým chrámovým slavnostem na veřejné vystupování vybírali žáky z akademie spíš než mimo ni; chlapci, kteří bývali na boží Tělo oblékáni za anděly a stavění na oltáře, byli malí výtečníci z akademie.

Čtyřikrát za rok akademie měla schůze slavnostní, k nimž byli hosté zváni. Tu akademikové vystupovali se svými nejlepšími pracemi a přijímali na konec i odměny a pochvaly. Jednou v rok měla konati se veřejná schůze všech akademií, v níž nejlepší z nejlepších přijímali praeimia veřejná.²⁾ V posledních létech jesuitského řádu tato veřejná slavnostní schůze a její jméno „akademie“ byl jediný zbytek bývalých školských akademií.

Dobrym prostředkem poháněti učitele i žáky k pilnosti bývaly zkoušky, examina. Byly dvoji, soukromé a hlavní nebo veřejné. Soukromé mohly býti kdykoli; Kodiceil chtěl míti opakování měsíční, den dva dni před prvním, ale obyčejno bylo soukromé zkoušky konati čtvrtročně, a to tak, že veřejná zkouška půlletní nebo někde roční připojila se k předcházející zkoušce soukromé, kteráž byla k veřejnému vystoupení nutnou a obvyklou předebrou.

Čtvrtroční zkoumání bylo obvyklo již za starodávna ve škole před humanisty.³⁾ V době školy humanistické náš Kolin r. 1550 určuje pravidlo: „Průba aneb zkoušení v učení jednou každého čtvrt léta diti se bude, na kterémžto všickni vydají počet těch věcí, jimž

¹⁾ Tamž. 269. 364.

²⁾ Regulae academiae v Ratio. Univ. knih. 46. D. 134. 155.

³⁾ Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXXI.

son se vyučili a lekcí všecky od počátku se vopakovati budou.“¹⁾ Kodiceil mimo měsíční opakování chtěl mít zkoušky okolo každých Suchých dnů, tedy také čtyřikrát do roka. Proti tomu v některých německých řádech školních jest řeč jen o zkouškách pátletních.²⁾

Poněvadž se leckterý správce zkouškám vyhýbal, městští inspektoři bývali povinni o takové zkoušky dbáti a k nim docházeti. Královéhradečtí roku 1566 si zřejmě v knihu psali, že inspektory volili, kterýmž dohlédnutí nejméně jednou každého čtvrt léta a examínování poručili a poroučejt.³⁾ Také Kutnohorští r. 1585 usnesli se, že examen ve škole mítí chtějí, neboť nemálo na tom vrchnosti záleží, kterak se mládež domácí a přesporní učí.⁴⁾

K čtvrtročním zkouškám pražských škol docházivali mistři z university. Spojovali s tím inspekci zajisté stejně tak, jako městští inspektoři chodící k zkouškám do svých škol na venkově. Když primas pražský Václav Krocín roku 1600 vyčetl mistrům, že žáci farních škol ničemu se neučí, mistr Marek Bydžovský k zkouškám ukazoval, řka, že žáci svého učení musejí hleděti pro examína a visitationes, které páni mistři každé Suché dni mívají.⁵⁾ Univerzitní mistři si vzkazovali do škol o soupis jmen žákovských, aby ke zkouškám věděli, jak volati;⁶⁾ zapisovali si do universitních knih, kdy se začíná konati examen in scholis pragensibus; r. 1608 24. listopadu k tomu zápisu připsali i přání, aby Bůh tomu zřízení požeňnal (deus huic instituto benedicat).⁷⁾ I v bouřné době r. 1619, když bylo ve sboru professorském předloženo, že „trimestre“ vychází, měli-li by mistři po školách choditi na zkoušky, usneseno, aby se to zachovalo.⁸⁾ Nedbalému správci se hrozilo zkouškou. Na příklad r. 1609 zderazskému Lukáši Bochaufiovi rektor universitní Bacháček vzkázal, že má zkazilé kollegy a čemu žáky učí on a jiní v ostatních dvou třídách, toho že se mu zpraví. Odvětil Bochauf, že vzkázání přečetl veselým duchem, (to jest snad, že se zkoušení svých žáků nebojí) a za kantora že nemůže, toho že nepřijal.⁹⁾

Osadní patronové, dověděvše se, že mistři přijdou na examen, přicházeli, též, a tím soukromá zkouška již brala na sebe ráz poněkud veřejný. Končtvala se (byli-li osadní štedři) podle zvyku doby srdečné pitkou. Psánotě roku 1612 v zádušní knize sv. Mikuláše

¹⁾ Leges schol. priv. exempl. v mus.

²⁾ Univ. knihov. Řád vratislavsk. z r. 1570. 25. H. 503.

³⁾ Solař. Hradec. 543. Byl to kněz arciděkan Jiří Agrikola, Štěpán Kotoule radní, Jan Kotoule radní písař a Jiří Budinský starší obecní.

⁴⁾ Arch. horský. Kn. memorab. z r. 1583 Q. 17. U Nováčka v Listáři 34. vypuštěno.

⁵⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 13. 99.

⁶⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 9.

⁷⁾ Arch. univ. A. 13. a. 232. Arch. zemsk. Oekonom. č. 15. 400.

⁸⁾ Arch. univ. A. 14. a. 105.

⁹⁾ Arch. univ. A. 13. b. 566.

staroměstského, že v přítomnosti pana mistra Kampana a Tetaura držán byl examen v škole, a dáno za tři pinty vína 38 grošů.¹⁾

Řád akademický z r. 1609 hovoří při čtvrtročních zkouškách také o praemích žákům.²⁾ Kodicill je spojuje s deklamacemi a disputacemi. Tím již by braly na se ráz slavnostní.

V starší době po každé zkoušce, ať byla čtvrtletní, ať půlroční, žáci pokročilejší mohli býti odměšováni od žáků mdlých a promováni do vyšších ordines a tříd. Na škole vídeňské v XV. století takové zkoušení a povyšování čtvrtroční mělo se díti pravidelně, a to tak, že u přítomnosti všech chlapců žák, o jehož promoci šlo, odříkal deklinaci nebo jiné „actum“. Když dovedl, posazen výš. To prý budi snahu po učení v lenoších, vidoucích, kterak tovaryši stoupají nad ně.³⁾

Při čtvrtročním o třídu postupování mohlo se snadno přihoditi, jako na příklad německému bachantovi Butzbachovi, že za dvě leta dostal se z nejnižší osmé až do třetí třídy. Butzbach totiž přišel studovat do Deventeru, jsa 21 letý. Posadili ho v osmé třídě vedle dětí, z nichž prý některé seděly tu již čtvrtý rok a neuměly čísti. Tu pobyl Butzbach krátko, několik neděl jen; po zkoušce přeskočil sedmou a šestou třídu; o Velikonoci přešel do páté; v té seděl dvě čtvrtletí; vykonav zkoušku, vstoupil do třetí, kde si ovšem při nejnadnějších věcech poseděl déle.⁴⁾

V škole XVI. věku, v době pokročilejší, nepřáli onomu čtvrtletnímu postupu. I při čtvrtročních zkouškách na vyšším stupni postupovalo se o třídu výš teprv po roce, v nejvyšší třídě žák byl povinen sedati i déle než rok, a jen v nižších byl postup možný po zkoušce pololetní.

Tě postupné zkoušce nebyl podroben každý žák. Zkoušení jen ti, kteří se hlásili, že chtějí o třídu výš, aneb učitel sám vybíral k zkoušce žáky schopnější. Tím rozumem káže na příklad vatislavský řád r. 1570, aby dvakrát v rok, týden po Veliké noci a po sv. Michalu, nejschopnější žáci nejnižší třídy byli examinováni v čtení, psaní, modlení, katechismu, vokabulích, ze slovníka věcí a budouce nalezení hodnými, ať postoupnou do klassi vyšší.⁵⁾ Přestoupil-li žák z jedné školy do jiné cizí, mohlo se mu přihoditi, že ho správce dosadil do třídy nižší nežli býval; ale i to se přiházelo, že netečného a neschopného žáka učitel na téže škole uprostřed běhu poslal o třídu níž.

Kterak si na protestantských školách našich i cizích žáci vedli při zkouškách soukromých, o tom není hrubě mnoho zpráv. Kolín chce, aby poodložice knihy stranou, žáci vypravovali ven bez zají-

¹⁾ Arch. pražs. Kn. záduš. lit. M.

²⁾ Voigt. Acta litter. I. 324.

³⁾ Hormayr. Gesch. Wien. V CLXXXI.

⁴⁾ Butzbach. Chronica. 137. 158.

⁵⁾ Univ. knih. č. 25. H 503.

kání. ¹⁾ To jisto, že neumějíce dobře, žáci polykali koncovky slov, aby zakryli nevědomost; ²⁾ spolužáci tonoucimu napovídali s ochotou, ale nestejnou chytrostí, jako dělají po tu dobu, a konečně že zkoušenci, když učitel neopatrně pocházel po třídě, přimrkávali do knihy, rychle otevřené. ³⁾

Nešlo-li při soukromé zkoušce jen o postup žactva, alebrž také o to, aby byl od vrchnosti vyzkoumán výsledek práce učitelovy, posedlo učitele pochopitelné rozčilení, a někteří potutelnější všelijak se zachystávali, aby soudcové našli všecko pěkně. Na ten konec nejprv konali s žáky repetice toho, co budou zkoušeti, připravovali překlady již napřed; když pak u přítomnosti inspektorů zkoušeli, činili to pořadem knihy školní, tak že chlapi dobře postihli, která dotázka a věc na ně padne. Také, když bylo zle, mnohý učitel dal se místo zkoušení do výkladův a dlouhých kázavých řečí, při nichž ukázal, jak umí latině hovořiti sám, ale ne žáci.

Tyto všecky strojenosti, které, jsouce na snadě, bývaly asi obyčejny, zakazuje saský řád školní z roku 1580; zakazuje, aby k čtvrtletním zkouškám nebyly repetice; farář s inspektory nechť přinese k písemnému překládání argumenta sám, žáci ať překlady pracují pod dohledem; učitel může býti při tom, ale ne ve své třídě, ať prý hlídá v jiné (je tedy nedůvěra k učiteli stará věc). Zatím, co se písemně překládá v třídách vyšších, inspektorové ať pozkoušejí ústně v nižších. Seberouce potom úlohy, ať dají je učiteli, a ten ihned ať dotazuje se žáků po hrubých chybách; po té čísti jest a ústně překládati auktoru, při čemž má slovo učitel, ale inspektori ať pozorují, nač se ptá, a kterak žáci odpovídají. Ať se ptá praeceptor jen stručně a nikoli pořadem v knize, ať nekáže; žáci nechť knih doma. Na konec se ptáti měli inspektorové, kterýž žák je nehodný, a toho hned měli kázati vyplatiti. Argumenta nebo písemné práce vzali s sebou, aby, přirovnávajce v příští zkoušce, usuzovali o pokroku. Učitelé shledané chyby měli vytknouti laškově. ⁴⁾

Brunšvický řád roku 1596 zakazuje učitelům, aby rozdávali otázky napřed a odpovědi aby nastudovali s žáky, hrozí, že inspektori sami nařídí, z čeho zkoušeti a naznačí lavici, od které se začne. ⁵⁾

Nevíme, aby u nás kdy tím nedůvěřivým způsobem byli při zkouškách si vedli, jako tu nakazuje řád v sousedních Sasích nebo v Brunšvicku. Ale na lehkou váhu toho u nás nebrali. Z nejednoho listu Bacháčkova vysvítá, že měl býti examen s inspektory nejen

¹⁾ Leges. Tisk v mus. 26. F. 18.

²⁾ O tom již Melanchton. Monum. Germ. paedag. VII. 406.

³⁾ Řád saský z r. 1580 zakazuje učiteli, když zkouší, choditi po škole. Vormbaum. Schulordngen. I. 255.

⁴⁾ Vormbaum. Schulordngen. I. 264.

⁵⁾ Monum. Germ. paed. I. 136.

pobídkou učitelům a žákům, ale i postrachem; na příklad r. 1606 píše dotčený rektor universitní velmi světle o tom Kutnohorským, aby inspektorové již v tu první chvíli, když správce školní a jiné učitele do škol uvozují, před žákovstvem jim připomenuli, že v čas určitý zkoušky se budou konati, aby na to pozor měli; také že bude nutno inspektorům podati osnovu studijní, kdyby snad v některých lekcích chtěli examinovati sami. „Což když se stane“, rektor píše, „a ruka nad tím držána bude, budou nad sebou jak praeceptores tak i discipulové lepší pozor jmiti a v mezích povolání svého zůstávati.“¹⁾

Když dostal se týž rok 1606 Jan Mostník Berounský za učitele k sv. Vojtěchu do Podskalí, Bacháček navedl osadní, aby ho přinutili záhy ke zkouškám s žáky; obstojí-li on i žáci na takové zkoušce dobře, bude hoden chvály, „pakli nic, tu hned u přítomnosti bude se jemu moci pár slov oznámiti, kterýmž on bude moci dobře porozuměti.“²⁾

Z poslední řádky patrně, že byl saský řád, radíci inspektorům k výtkám laskavým, zdvořilejší nežli náš horlivý mistr Bacháček.

Zkoušky hlavní, veřejné (examina generalia, repetitio generalis omnium studiorum) mívaly sic také účel, aby škola veřejně vydala počet ze svého umění, ale slavnostní vystoupení při nich přímo vynucovalo, že byl ráz a podstata jejich strojená, upravená, takže se obec poslouchající nedovídala věrně toho, co škola umí, nýbrž jen toho, k čemu se na tu chvíli přistrojila.

Skoro bychom uvěřili, že slavnostní zkoušky vznikly teprv ve škole humanistů;³⁾ tiť byli na veřejný šum jako posedlí. Sturm chtěl slavnost zkoušek mít jednou v rok, a to v říjnu, neboť v tom měsíci prý lidé nejméně stonají.⁴⁾ I u nás na některé škole slavnostní examen konáno jednou jen v rok.⁵⁾ Obvyklejší však bylo konati je dvakrát za rok, a to v tu dobu, než by se žákovstvo v časy sv. Havla a sv. Jiří rozešlo. „Podle řádu a chvalitebné zvyklosti téměř všude“⁶⁾ dělo se tak v říjnu a v dubnu. Řídce kde v jiný čas. Také při založení gymnasia soběslavského nařizeno, aby zkouška konala se půlletně před kurátory rožmberské nadace.⁷⁾

V ty dvě doby sešly se soukromé zkoušky a opakování čtvrtletní se zkouškou slavnostní, a tím způsobem mohlo se k veřejnému vystoupení všecko náležitě připraviti: kdo v soukromé zkoušce svoje

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 349. Nováček. Listář. 92. Opisy v musej. Diplomataři 1606.

²⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 18. 339.

³⁾ Kriegk. D. deutsch. Bürgerth. II. 96.

⁴⁾ J. Sturmii. Opuscul. omnia vyd. Hallbauer. 108.

⁵⁾ V Bydžově na př. Honza. Program. bydžov. 1897. 20.

⁶⁾ To dí mistr Kolidius v Hoře roku 1610. Nováček. Listář. škol. kutnoh. 104.

⁷⁾ Linter. Sborn. Hist. krouž. 1899. I. 78.

lekcí dobře odříkal, ten určen, aby odříkával o slavnosti. Při slavnostní zkoušce školy veliké, jako byla na příklad kutnohorská, vystupovala třída po třídě, a to ne všechny za den. Mohlo trvati i pět dní, než všecko dokonáno. Od první nejvyšší se začínalo. Na té vůbec záleželo tolik, že správce kutnohorských škol mistr Václav Jiří Peristerius r. 1615 v dubnu oznámil jen zkoušku „discentův in classe prima“, a co se jiných tříd dotýče, minil, poněvadž s nimi nic obmeškáno nebude, do příhodnějšího času, jakž s inspektory na tom zůstane, odložití.¹⁾

K veřejné zkoušce rada městská byla zvana, inspektori městští, kněz, kde kdo, na kom škole záleželo. V Praze zváni osadní a universi. Aby mohli mistři z university k tomu dostačiti, konány slavnostní zkoušky pražských škol dle osad farních po sobě; v Hoře Kutné, kde byly školy dvě, konána zkouška obou škol zároveň, ale svatobarborský správce byl povinen dohodnouti se s vrchním správcem vysokokostelským o době a pořádku. R. 1604 zve mistr Jan Palladius od sv. Barbory sám, neboť prý neví, kdy se přední správce do Hory vrátí, a mládenci, jakož čas před rukama jest, by se mu mohli rozběhnouti, a on by mohl držán býti za rušitele dobrého řádu, od městské rady vydaného.²⁾

Zvání děla se někdy osobně; učitelé chodili, žáci chodili a říkali pozvání latině, jak se na latinskou školu náleží. Ale obyčejnější bylo písemné pozvání, jež s umem a rozšafností skládal správce. Pozvání dělo se ve jménu Boha a k oslavě jména jeho. Tak zval Kutnohořany v říjnu roku 1603 správce Václav Melissaeus, připojiv k tomu myšlenku, že páni svou přítomností nekonají jen svou povinnost, ale i uctivost prokazují k literním uměním jakožto božím darům.³⁾ Mnohomluvná pozvání přirovnávají zkoušku k hospodářským žním.⁴⁾ Mistr Samuel Alektorius Batelovský v Hoře r. 1619 však pozvání napsal příliš krátké. Vyzval, aby páni přišli, poněvadž čas sv. Havla nastává, v kterémž o prospěchu mládeže vyzvídati ráčí.⁵⁾ V předlouhém dopise Simeon Polický, správce v Kouřimi (r. 1585), cituje valný kus o tom, co Plutarch praví, „mezi jinými slovy v knize své o dobrém a poctivém vychování“, pak oznamuje, že zavedl repetitiones aneb examina netoliko privatim, ale také publice a že zve pány pro to, aby vyslyšice pořádek prací a prospěch učedníků jeho, dali i příčinu napomenutím svým k hojnějšímu a dalšímu prospěchu.⁶⁾

Byl-li předešlý učitel té skromnosti, že čekal zdravého napomenutí, proti němu mistr Melichar Kolidius Solnický, přední správce

¹⁾ Nováček. Listář. 146.

²⁾ Zemsk. arch. Opis z Hory. 1604. U Nováčka v Listáři 86.

³⁾ Arch. zemsk. Opis z Hory 1603. U Nováčka 82.

⁴⁾ Svrchupsaný Palladius v Hoře 1604.

⁵⁾ Nováček. Listář škol. kutnoh. 156.

⁶⁾ Arch. musej. Kouřim 1585. Schulz. Č. Č. Mus. LXXIII. V. 25.

v Hoře, již v úvodě svého pozvání r. 1613 (v dubnu) pochválil se sám. Prý „ačkoli... páni... jak o mně, tak i o mých pomocnících dobré smýšlení mítí ráči, totiž že v povinnostech a v práci školské spolu se mnou bedlivě a věrně pracují, .., avšak nieméně, aby má i jejich společně vedená práce skutkem ukázána býti mohla, tímto psaním... zůvi.“¹⁾ Skoro stejné tak pochválil se r. 1583 v Kourími Simeon Andreae Polický, pocitovav úvodem svého pozvání Cicerona. Ten prý napomenul vrchnosti i učitelů mládeže, aby všelikou bedlivost nad tím měli, aby mládež prospívala. A na to on že obzvláštní pozor měl, aby se zachoval podle rady onoho mudrce. Na konec s podezřelou šetrností a snad opatrností připomíná, že při té zkoušce nechce pánů inspektorů v žádnou práci podrobovati, „nýbrž jen toliko aby byli posluchači.“²⁾

Správce kutnohorský Melichar Kolidius r. 1612 ve svém zdvořilém pozvání udělil pánům důtku pro jich nedochvilnost. Psaltě, že je služebně žádá, aby tím raněji k tomu examen se najiti dali a ne do toho času, kdyžby téměř se odbývati mělo, odkládali; nebo když se téměř po každé do kolika na den hodin má čekati, jak páni poznati nemohou, v čem scholae alumni prospěli, tak také ani správce sám ani jeho discipuli nemohou náležitěho pořádku zachovati, nýbrž vypouštějí to, co by mělo býti slyšáno. Aby důtku nerozzlobila, slibil správce, že zachová při repetování mírnost a že nebude pánů zdržovati mimo náležitost. Na konec však přec zase připomenul pánům, aby přišli časné.³⁾

Jsa dobrým výsledkem zkoušky jist, Simeon Polický, správce kourimský, r. 1585 vstavil do pozvání osobní špičku a hněv proti pomlouvači svoji práce. Psal, aby radní páni přidrželi Laurina bakaláře, spoluměstěninu, k tomu, aby on podle inspektorů do domu literního přišel, poněvadž nafl Simeona, že svému povolání nečiní za dost; ať vyslechne, co se děje ve škole nebo neděje, a vyslechna aby všetečně v jich svědomí nesáhal.⁴⁾

Svrchuřečený Kolidius v Hoře někdy do pozvání položil také zevrubnější program, jak miní zkoušky před se bráti. Zova v dubnu roku 1610 pány, miní aby v pondělí po Provodní neděli hned po kázání slova božího přišli aspoň někteří z inspektorů do menších a posledních classes, kde by se zkouška pomálu vykonala; druhého dne v větším a plném počtu do velikého auditorium ať přijdou páni radní, prý nebude dlouze protahovati práce své aniž ji běžně odbývati, ale prostředně, dokud se inspektorům libiti bude; jen toho žádá, aby se mu neděla překážka, dokud by sám věc svou ne-

¹⁾ Nováček. Listář. 129.

²⁾ Mus diplomatáf. V svazku 1578 je pozvání z r. 1584. Schulz Č. Č. Mus. LXXIII. V. 19.

³⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory. U Nováčka v Listáři 124.

⁴⁾ Schulz. Č. Č. Mus. LXXIII. V. 25.

odbyl; nejprv ať vystoupí jeho auditores (nejvyšší třída), pak druhá: ve čtvrtek nebo v pátek mohl by býti konec.¹⁾

Že by gymnasium k zkoušce vydávalo nějakou slavnostní tištěnou intimaci, o tom nevíme odjinud než ze školy boemo-germánské v Starém městě Pražském, kterážto škola si vůbec vedla na hněv university Karlovy šumě a po akademicku. Dovolení k intimaci tištěné však škola germánská musila si v universi vyprošovati. R. 1616 mistři karolinští dovolují, ale žádají za to, aby tu, kdež se konají modlitby za jiné akademie, „naši matky akademie nebylo opomenuto.“²⁾

Když se v určitý den do školního auditoria sešli hosté, z nichž nejpřednější (po bouři r. 1547) císařův rychtář, slavnost začala se zpěvem žákův. Po něm rektor školní řeč měl.

Zachovala se řeč rektora Jakuba Strabona Klatovského, konaná v prosinci r. 1574 na škole zatecké, a ta řeč jest dlouhá tak, že budí hrůzu a strach o trpělivost posluchačův. Jest na šestnácti listech osmerkových.³⁾ Hovoří se v ní způsobem humanistů o všem, nejvíce o vzdělání školami, při čemž v hlavních rysech jsou obsaženy dějiny školství v Čechách, počínajíc pokřtěním Čechů a doctoribus Cyrillo et Methodio collegis; řečník také vzpomněl rozptylení university, z níž vystěhovalo se na 24.000 Němců; žalostně při tom říká, že onoho času jiní národové chodívali na učení k nám, teď že Čechové musíme k nim. V té řeči slibuje, čemu bude učit, oznamuje svůj nový řád; také nařiká na mravy žakovské zlé, veliká prý část sbíhá se do škol a pod štítem nejkrásnějšího jména oddává se lenosti a rozkošnictví. To a lecco jiného v předlouhé řeči Strabonově.

Po řeči rektorové další pořádek a způsob nebyval stejný všude. Někde zahovořil některý inspektor, aby také ukázal *svoji latinnu*, jinde si toho nechal na konec, aby vyslovil chvály a díky. Někde oznámil správce hned teď, že soukromé zkoušky vykonány, a že tito a tito žáci jsou schopni o třídu výš. V školách německých, dle Sturma zřízených, právě v tu chvíli rozdávali výborným žákům praemia. Jinde oznamovali výsledky předchozí postupné zkoušky soukromé až na konec.

O praemích v našich školách nebývá řeči. Kdo by je byl žákům kupoval? V pamětech kutnohorských jen jednou zřejmá řeč jest o dárku žákům „pro památku a bedlivější cvičení“ jakož i pro naději budoucího prospěchu. To prosí Kolidius správce radu městskou r. 1610, aby těm žákům, u nichž by o zkoušce shledala se pobožnost a bedlivost, darovati ráčila — nějaký arch papíru.⁴⁾ Jindy (1613) týž Kolidius zova radu ke zkoušce, prosí žákům chleba,

¹⁾ Arch. zemský. Opisy z Hory. 1610. U Nováčka v List. 104. 107.

²⁾ Arch. univ. 17. A. VI. 531. To zval jménem inspektorů mistr Ursin.

³⁾ Bibl. Č. Mus. v Praze. Sign. 49. E. 33. 49. E. 16.

⁴⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory. 1610. Nováček. Listář. 107.

jehož nedostatkem trpí.¹⁾ Působila by prostota našich škol po této stránce dojemně, kdybychom nevěděli, kterak touž dobou jesuité na svých školách v obyčeji mivali stkvělá praemia svým žákům o veřejných zkouškách rozdávat. Pak ovšem hořejší prostota jest neomluvitelná, měšťanské lakomstvo nekalé.

Jednu část slavnostního jednání zaujímala jaká taká zkouška. Odříkáváno, recitováno i způsobem koncertace přednášeno z probraných lekcí to, o čem správce myslil, že bude zajímati vzdělané hosty. Na škole Sturmově nařizeno, aby při té certaci žák vyšší školy ptal se žáka nižší. Tu tedy konána slavnostní zkouška aspoň dvou tříd pospolu.

Po zkoušce a certaci někde zákony čteny a řád školní, aby shromáždění pánové věděli, čemu kterak vychovávalo a učeno; pak naučenou řeč odříkal některý žák z třídy nejvyšší, po té byly modlitby, děkování radě a hostům.

Na soukromém gymnasiu Hubrově v Praze ředitel Dornavius na konec veřejné zkoušky r. 1601 omlouval se rodičům, nedalilo-li se všecko dobře, zvláště u malých, aby toho nepřičítal soudce spravedlivý lenosti, ale neznalosti českého jazyka; pak vyzval žáky tří z nejvyšší školy, aby řikali řeč o výbornosti grammatiky, rhetoriky a dialektiky; každý jednu. I vyvstal žák Jan Oršinovský z Firstenfelda a přednesl v grammatice řeč nebo deklamaci, proloženou mnohými citáty ze Solona, Pythagora, Platona, Evandra, Terentia, Cicerona a j. Mistr ho pochválil krátkou řečí, uznávaje, že dobře pochopil, co bylo ve škole přednášeno. Vyzval potom žáka druhého, Jana Hubera, aby promluvil o rhetorice. Ten začal od Perikleia řečníka, mluvil o potřebě řečnictví v církvi, v míru, ve válce, v životě vůbec, přivedl proroky, apoštoly, patres i doctores a řecké spisovatele, takže celá jedna strana té řeči jest samé jméno od Nestora počínajíc. Správce Dornavius mladíka pochválil a přidal sám ještě nějaký příklad z Cicerona. Po té vyzval třetího, Jana Eustacha Brzobohatého, aby přednesl řeč o logice. Kterouž řeč Dornavius pochválil také.

Potom se obrátil k obecenstvu, jež oslovil „Viri nobilissimi, clarissimi, humanissimi ac doctissimi,“ a pravil, aby rozhodli, jsou-li někteří hodni čestného daru čili nic. I vyvstal jeden z přítomných pánů, a ten jménem všech ostatních promluvil řečí patrně připravenou, dosti dlouhou, v níž pojednal o vědách vůbec; a konec vše, co tu o zkoušce slyšel, pochválil. I před rozdáváním praemií Dornavius zahovořil latinskou řeč, odpovídaje předešlému pánovi, je-li všecka chvála pravdou, že děkuje Bohu, pak-li není, že všickni budou prositi Boha, aby se pravdou stala, a slibuje, že nikterak nezpyšní. Rozdávána potom praemia, která bezpochyby s částí bohatí rodiče schystali svým dětem, a snad něco také Huber pořídil sám,

¹⁾ Tamž. 139.

neboť žáci podělení stříbrnými penízi s hlavou Huberovou, jenž byl zobrazen jako scholarcha, s věncem, s labutí, se znaky lilií, s hvězdami, z nichž tři pospolu byly znamením grammatiky, rhetoriky a logiky.

Na posled student Brzobohatý děkoval za ostatní spolužáky. V řeči své vyřekl též vděčnost učitelům za to, že z nich, z divoké zvěři, dělají lidi. Na konec všeho vyřčeno slovo Amen.¹⁾

Kodicill ve svém řádě (1586) školám českým radí tři kusy po zkoušce;²⁾ nejprv ten, aby jeden den byl vybrán k hádání o věcech ve škole přednášených; druhé, aby na žádost žactva byl výlet do lesů; třetí, aby konáno bylo divadlo školské aspoň jednou v rok. Ovšem nemusily ty tři kusy vázati se ke zkoušce, mohly býti provedeny také v jiný příhodný čas kterýkoli.

O veřejných disputacích po zkoušce konaných zachovány zevrubnější zprávy jen z Kutné Hory. Snad bývaly také v jiných větších školách, v malých však sotva; tu se po zkoušce rychle všickni od školy odtrhovali; žáci pražských škol měli příležitost i povinnost (jakož svrchu dotčeno) disputovati se svými učiteli v universitě, ti tedy po zkoušce také nezdržovali se s disputacemi. Že škola kutnohorská vystupuje s disputacemi veřejnými, to má svou příčinu v lokální ctižádosti: jako Kutná Hora snázila se míti svoji zvláštní konsistoř na správu církevní, takž chtěla, aby její škola hlavní podobala se akademii, a té ovšem náležela veřejná hádání.

Disputace horské stojí za zvláštní všimnutí. Bývaly čtyřikrát za rok; v lednu a v červenci nebo v srpnu byly ty disputace osamělá veřejná vystoupení školních officiálův a žákův; v dubnu a v říjnu spadaly s veřejnou zkouškou v stejný čas a tu mohly se klásti za částku zkoušky, jak Kodicill nařizoval. Kdy se začaly čtvrtroční horské disputy, není zatím nalezeno v zápisech. R. 1610 mistr Melichar Kolidius zova městskou radu k lednovému disputu, praví, že ten dobrý a chvalitebný pořádek zde na Horách od rady městské před mnoha léty jest ustanoven, totiž aby v školách každoročně při začátku každého čtvrt léta jisté theses, buďto theologické neb filosofické, u přítomnosti rady byly disputovány; prý se s officiály tedy snesl zachovati ten způsob a nařízení chvalitebné.³⁾ Jindy též mistr Kolidius prohlašuje horské disputace za dobrý a „starobylý“ řád.⁴⁾ Snad tedy ten mistr dávný řád obnovil. Zajisté byl ho pilen, pokud při škole zdejší pracoval,⁵⁾ jini nejednou, zovouce k zkoušce, o disputech nic se nezmiňují.

Veřejné disputace horské byly dle výroku správce Václava Jiřího Peristeria (jinak Kolumbana čili Holoubka) (r. 1615) ustano-

¹⁾ V univ. knih. exempl. tišt. pod sign. 45. A. 11.

²⁾ Ordo studior. str. 78. V překl. Zoubkově. 23.

³⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory.

⁴⁾ Tamž. U Nováčka 106.

⁵⁾ R. 1614 24. listop. Horští dali mu za tři kopy grošů českých městské právo, když se byl oženil. Nováček. Listář. 145.

veny od pánů jakožto exercitia publica, veřejná cvičení; to bylo jisto, že jimi škola stejně jako při zkoušce veřejné měla dokazovati svoji zdatnost. Byl to prý způsob zkoušky veřejné. Škola se k ní, jakož samo sebou se rozumí, připravovala. Učitelé hájili svých thesů, žáci dle jich návodu proti nim disputovali. K disputacím, jež konaly se v časy mimo zkoušku veřejnou, rektor školy přední psával pozvání téhož rozumu jako ke zkouškám, když je psal. V červenci uznával, že páni jsou polními pracemi stíženi a sliboval, že jich nebude disputem dlouho zdržovati. Správce školní příkládal disputací these nebo propositice k pozvánce, aby si je v radě už napřed přehlédl, přijali a schválili, aby je do rukou dali inspektorům a těm k uvážení, kdožby chtěli proti nim hádku a odpor míti.¹⁾

These k disputům zovou horšší správcové užitečnými a platnými. Ohledáme je poněkud. Dubnové theses z r. 1610, mistrem Kolidiem vybrané tři byly; dvě týkaly se zákona božího vůbec a Mojžišova zvlášť; třetí, že člověk svou vůlí hřešivá. Mikuláš Hanzlinius (Hanzlinius), jeden z oficiálů měl thesi, že lidská těla v oslavě nebeské budou nehmotná. Třetí oficiál Jan Pelargus mluvil disputovati o tom, že státy lépe se spravují dobrým králem nežli dobrým zákonem.²⁾ Téhož roku 1610 v červenci these Kolidiový týkaly se církve; první byla definicí církve, že to shromáždění „membrorum Christi, hoc est sanctorum“, a druhá jednala o rozdělení církve ve vítězce a bojující. Učitel Jan Felix Streje Rokycanský hovořiti chtěl o ohni, tedy z fysiky, a třetí oficiál Matěj Vítův Chlumecký (syn Prlika z Chlumce) chtěl hájiti křesťanů, kteří z hvězd budoucí věci předpovídají.³⁾ V říjnu r. 1610, kdy disput děl se pospolu se zkouškou, Kolidius disputoval o modlitbě, kteráž se má díti jediné skrze Krista a nikoli skrze anděly, umrlé, svaté a jiná stvoření; modlitby a žalmování mají býti v jazyce posluchačům srozumitelném; modlení jazykem cizím a neznámým jsou neužitečné. Svrchupsaný Matěj Prlík hovořil o obrození lidském skrze Ducha svatého;⁴⁾ Streje vzal si thesi o dialektice; prý je to umění dobře definovati a tím rozumem zve se logikou.

Již patrně, že r. 1610 v horských disputech these theologické mají vrch. To bylo jen v Hoře možno pro tamější obzvláštní konsistoř. V Praze by se byli vůči katolíkům, arcibiskupovi a jesuitům učitelé sotva odbodlali k disputacím toho rázu.

Za thesi k lednovým disputacím roku 1612 Kolidius vybral si z Desatera deváté přikázání, dle něhož jest vyhýbat se lži. A o té thesi na archu zvácím rozvinul Kolidius padesát dva články, týka-

¹⁾ Opisy v arch. zemsk. Hora. V Nováčekově List. 125. 139.

²⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory. 1610. U Nováčka v Listáři 105.

³⁾ Tamž. V Listáři str. 106. 107.

⁴⁾ Nováček v Listáři 108 ono „S. sancto“, jež jest v originale samotno, doplňuje S(acramento); mám za to, že to Spiritu sancto.

jící se definice lži, všelikterakých lží při váze, míře, minci, ¹⁾ soudech, advokátech, svědcích v smlouvách, hovorech, lži v poesii, v mravech (přetvářka), připlétl do toho nějakou zbytečně definici podezření, závidění, nadutosti, svárivosti, pochlebenství, lehkomyšlnosti, hrubosti. Na konec uvedl opakem lži, kterak má se jevit pravdivost. Druhý official Jiří Horatius Rychnovský vyvolil si thesi o čtyřech živlech; thema poslední měl Matěj Prlicius opět theologické, totiž to, že prostředníkem našim může býti jedině Kristus, an má přirozenost božskou i lidskou zároveň. ²⁾

V srpnu 1612 Kolidius Solnický obral k veřejnému disputování these, týkající se přikázání z Desatera, o žádostivosti totiž (cupiditas, concupiscentia). A jako prve i teď zas v třiceti šesti větech, k pozvání připojených, vyložil o pojmu žádostivosti, o jeho objemu a obsahu vše způsobem tehdejší logiky; vyložil o chtivosti dobré a zlé; odkud vychází zlé a že vede k věčnému zatracení. Některé věty týkají se samolásky nezřízené, kteráž vzniká, milujeme-li sebe víc než Krista; též tak vzniká nezřízená láska k bližnímu; některé věty týkají se lakomstva, ctižádosti. Na konec položeno o chtivosti přirozené, tať jeví se, když hladový chce potravu, nemocný žádá si zdraví, unavený klidu, zajatý svobody. Tu a tam odvolává se k Písmu. Druhý učitel Jiří Horatius obral si thesi kratičkou z „fysiky“: Pramenů a řek počátek jest moře. Třetí učitel Prlík vybral si k první větě definici kovů; prý to nejsou ani meteory ani živoucí těla, alebrž nerosty (mineralia), které lze slévati a kladivem roztahovati. Druhou větou Prlík chtěl dokázati, „že kovy jsou stvořeny od Boha se světem zároveň a nikde jich není než na zemi.“ ³⁾

Poslední veřejná disputace protestantského gymnasia kutnohorského konána v lednu r. 1622. Správce mistr Samuel Alektorius Batelovský připravil si thesi jednu, která v brozném čase pobělohorském zní případně. Vyšel totiž od základní větvě, že klimakterická léta (po sedmičkách počítaná, osudná) přinásejí změny života, mravův a těla. K tomu přičinil thesi, nebyly-li roky 1618 a 1621, ve vši Evropě léta to nebezpečná, příčinou minulých vojen a ostatních nesvorností? Druhá these týkala se hudby: Pravda li, že měni se hudba, když proměnily se časové. Válečnou thesi měl druhý official Jan Vodicus Mirovický: Přítomnost vůdcova ve válkách přispívá-li velmi k přemožení nepřátel a k dobytí vítězství; a jest-li chváliti rychlost vůdcovu? Václav Veverin z Kranichfelda, školní official, vyvolil si thesi, na fakultě v Praze až nad míru sevšednělou, jest-li pravá ruka nad levici schopnější přirozením či zvykem? ⁴⁾

¹⁾ Přivedl na to z Digest IV. 10. „Quicumque nummos aureos partim raserit, partim tinxerit vel finxerit, si quidem liberi sunt, ad bestias tradi, si servi sunt, supplicio affici debent.“

²⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory 1612. Nováček. Listář. 113—116.

³⁾ Tamž. V Listáři 120—122.

⁴⁾ Listář Nováčekův. 158.

Jako mohly k veřejné zkoušce býti pro větší pochlubu školy přidávány veřejné disputace, stejně tak bylo s divadlem veřejným. Poněvadž divadlo žakovské mělo svůj rozvoj a rozmanitý ráz, budiž propuštěno na tomto místě položití přehledné slovo o tom.

Povědomo,¹⁾ jakmile slavnosti velikonoční, o liturgii se opírající, dialogickou formou melodramaticky jen od kněží provozované, na sebe vzaly ráz velikonočních her (ludi), že ihned pro větší počet personálu dramatického kněžím žáci přistoupili na pomoc, neboť ti svým vzděláváním byli kněžím nejbližší, a od té doby, snad od XII. století, žáci jsou účastníci divadla až do stol. XVIII., kdy herci z řemesla divadlo si osvojili docela. Z počátku kněžstvo a žákovstvo svorně konalo v kostele hry velikonoční, pašijové, pláče nebo plankty, o Veliký pátek zpívané, i hry jiné ze života Kristova, jež povědomy jsou všechny společným jménem mysterií (misterií), nedosti případným.

Ale živel žakovský nešel k duhu církevním hrám, zvláště když tím živlem hrajícím, extemporujícím i skládajícím byli žáci toulaví, vaganti, kteří nanесли tolik fraškovitého, satirického, lidového do her oněch, že v kostele se hráti nemohly pro pohoršení. Také čeština v nich zdomácněla. Vystěhovaly se tedy z kostela ven, ale snad ani ne všechny. Zvláště hry vánoční, při nichž v chrámě kladen umělý Ježíš do kolébky, a žáci jakožto pastýři zpívali,²⁾ po všechny doby byly v kostele rády vidány. Pastýři, ač se jim svým časem také lecco lidově neomaleného do úst kladlo, přec nemohli tou měrou pohoršlivě si vésti jako nějaký mastičkář, židé, čerti, báby velikonočního dramatu.

Hry mimo kostel provozované a k životu Kristovu se přimykající i jiné všeliké scény a hry o rozličných svátcích a školských příležitostech, odloupuvše se od starodávných mysterií, vyvíjely se svým realistickým způsobem dále až do převratů husitských. Do té doby sahá prvá perioda divadla, jehož se účastnili žáci jako herci i spisovatelé.

Husitská doba zarazila rozvoj zbožného dramatu; nepřáli vážní husité divadlu. Zmizely hry velikonoční, pašijové, vánoční v kostele i mimo kostel. Zůstaly jen dialogy a zpěvy studentské o sv. Mikuláši, Řehoři a v jiných případech, při nichž žáci pozebrávali. V krajinách husitských za celé XV. století není stopy o divadle cír-

¹⁾ U nás výsledky srovnávacího studia o dramatech středověkém stručně a nejlépe vylíčil Jos. Truhlář v Č. Č. Mus. 1891 str. 3—43, při čemž pojednal o dramatech našich. Látku snesl Menčík v Příspěvcích k děj. č. divadla (Rozprav. Č. Akad. Třída III. roč. IV. 1.). Ze starších dobře v jednotlivostech poučil J. Jirečkova Staroč. div. hry a Hanušovy Osterspiele.

²⁾ Ve Věstníku Akad. VII. 9. 660. Jos. Truhlář uveřejňuje pořádek zpěvů při hodě vánoč. asi z r. 1400. Že vznikly ze stejného pramene (z evangelia) a v stejnou dobu s hrami velikonočními, viz Menčík Příspěvky. 8.

kevním.¹⁾ Teprv z doby krále Ludvíka (1516—1526) zachovány husitské českolatinské opisy a úpravy tří velikonočních her,²⁾ z nichž lze souditi, že byly od učitelů, žáků a snad i kněží v chrámě nebo v jeho blízkosti provozovány; byťť tehdaž utraquismus již velmi změkklý a chtěje se smířovati s církví katolickou, neodlišoval se v ceremoních velikonočních ani jiných podstatně.

Když se u nás rozšířila reformace protestantská, velikonoční a jiné hry, zvláště pašijové, udržely se pevně v katolických částech země na jihu a západě českém; jinde jen řídce shledáš toho stopu. Takovou stopou jest nám ona vánoční hra ze XVI. století, kteráž nalezena v archivě rakovnickém.³⁾

Jest zajímavé, že ještě v pozdní době, v konec XVI. století, kde kvetlo divadlo zcela jiného způsobu, obnovovány a upravovány byly starodávne velikonoční hry, byť to byl již jen „bledý jich otisk“.⁴⁾ Povědomý veršovník Šimon Lomnický r. 1582 vydal:⁵⁾ „Trymptf aneb komedii kratičkou o přelavném Syna božího nad smrtí, peklem a ďáblem vítězství“; a druhý kus: „Marie o navštívení hrobu Krista pána“. Ještě třetí hru napsal (nepovědomo kdy vyšla), „o radostném vzkříšení Krista pána“. První dva kusy jsou jako zpěvohry. Kristus zpívá, i svatí otcové na konec; jsou v tom i duetta, vše s notami a s bídným textem.⁶⁾ Třetího kusu, v němž jeví se býti Lomnický samostatnějším, jest zachováno jen několik scen. Drábové čtyři hlídají hrob, chlubí se hrdinností, ale, když Kristus vstane, ukazují veliké strachy. V jiné scéně Marie Magdalská, přišedši s mastí, pláče, po ní Petr nařiká nad zradou svou a omdlévá. Jan posílá pro pivo z pivovaru lomnického, aby jim Petra vzkřísil: toť výjev upomínající na starodávny humor takových her. Na konec Kristus zjeví se Magdaleně a posílá ji se zvěstí o svém vzkříšení do českých měst jmenovitě do Ševetína; tím jakož i oním lomnickým pivovarem hra lokalisována.⁷⁾

Významna v naší příčině slova Lomnického, jež psal v předmluvě k Triumpfu; prý ho sepsal „pro některé sprostnější lidi, kteříž rádi našim přirozeným jazykem, když se jim co takového

¹⁾ Co cituje Menčík v Příspěvech str 43 „Cum gravantur nimium per studium scolares, ipsi solent ludere per dies solares“ atd., to týká se tělocvičných her žákovských a nikoli divadelních.

²⁾ Ordo trium personarum in die resurrectionis domini sepulcrum visitantium; ludus Pasce; Ludus de resurrect. Domini. Hanuš. Osterspiele. 26. 67. 82. Správně položil ty hry do doby Ludvikovy Jos. Truhlář v Č. Č. Mus. 1891. 23. Předchůdcové jeho všichni kladli je do XV. věku, což velmi podivno, anof jméno krále Ludvíka při nich.

³⁾ Uveřejnil ji Fr. Levý v Č. Lidu IV. 308.

⁴⁾ Vlček. J. Literat. 37.

⁵⁾ Exemplář v mus. zemsk. sig. 27. F. 1.

⁶⁾ Hanuš Č. Č. Mus. 1864. 38. Flajšhans. Písemnictv. 365

⁷⁾ Práci Lomnického charakterisuje Jos. Truhlář (Č. Č. Mus. 1891. 42.), že v ní humoru opravdového ani jemného ani žákovského není, než jen snůška banálních vtípů svou nuceností všude uráží.

při tom času ukazuje nebo zpívá, toho poslouchají a tím se nemálo k radosti vzbuzují.¹⁾ Z těch slov lze souditi, že se mysteria v Čechách ještě na hraně XVI. a XVII. věku představovala. Ač v třetím kuse Lomnický zmiňuje se o zpívajících literátech, kteří se tu objevují jakožto výkonní herci a pěvci, přec není nikterak vyloučeno, že by dospělejší žáci nebyli tu, jako od starodávna zvyk, spoluúčinkovali.

Zatím co starodávné středověké drama, z liturgie vzešlé, zmíralo, humanisté založili na základech klassických drama nové, jež vešlo do škol. Tím vzbuzena nová perioda u vývoji dramatického umění. V Němcích začali koncem XV. věku, u nás v první části XVI. věku, Terentius a Plautus dostali se do školy. Ke školskému vyučování dramatické představení náleželo. Jím škola vstoupila v styk s obcí nejširší a cestou příjemnou, zábavnou. Žáci divadlem veřejným osvojovali si chování smělejší, na mnoze i způsobnější, a škola mohla se obci pochlubit výsledky patrnými.

Proto také městské školy ode všech paedagogů souvěkých nabádány k produkci divadelním. V Němcích po Erasmovi Rotterdamském horlivě Melanchton odporučoval hry školské; Sturm naváděl žáky k recitování komedií již od IV. třídy; nejvyšší třídě určil denně takovou recitaci, což zajisté nebylo lze provésti. U nás Kolín, Kodice a universi sama ještě r. 1609 do svého řádu gymnasiálního vstavila radu, aby některé drama scenické zvlášť po dokonaných zkouškách aspoň jednou v rok bylo hráno, poněvadž recitace komedií podivuhodně přispívá k cvičení jazyka, k úpravě mravů a nad to napomíná stran rozličných života případů.¹⁾ Také Komenský viděl mnoho prospěchů z her žákovských, doufal, že žáci osvojí si lepší mrav, zvyknou opatrnosti v životě potřebné a bez ostychu. V Blatném Potoku, kdež učil, chtěl, aby se hrálo vždy po půl druhém měsíci veřejně na dvoře školním nebo za deště pod loubím školního domu.²⁾

Ohledáme nejprv, co na školách latinských veřejně hráno. Sahala-li universi při svých divadlech řídko ke klassickým dramátům, na školách městských to bude tím vzácnější. I Terentius a Plautus, vyčištění a osekání nebo naopak i zředění, bývali u veřejnosti vzácní. Tím bylo zajisté vinno obecenstvo městské, jemuž se musilo podávati něco přístupnějšího, srozumitelnějšího i beze slov. A na to byly kusy, jež záhy vznikly a vyvíjely se podle klassických. Na radu Lutherovu vlévány do formy Terentiovy látky biblické. Dramatisováno Písmo Starého zákona jazykem latinským, ale také jazyky obecnými.

¹⁾ Voigt. Acta litter. I. 332. Codicill. Ordo stud. 78.

²⁾ Jan Novák. Škol. hry divad. Komensk. Nár. List. 1892. Březen. Předmluv. Komensk. v Sebr. spis. IV. překl. Šmahův.

Naši překládali si biblické kusy z latiny i němčiny; skládali také sami. Do té kategorie přísluší nejstarší¹⁾ (dosud nalezená) naše česká originalní hra od Pavla Kyrmezerského *O bohatci a Lazarovi*, vydaná r. 1566. *Pivnička a Kvasnička*, dva čerti, zastupují v té komedii, jejíž látka drží se biblí věrně, živel prostonárodní. Z biblických osob za hrdinku divadelní oblíbena byla Judith. Takový jeden kus, německými rytmy psaný, Mikuláš Konáč z Hodítkova českému divadlu školskému přeložil. Překlad vydán tiskem teprv po smrti překladatelově roku 1547. Kus sám jest dlouhé scénické vypravování bez dramatické jiskřičky. Judith vystoupí teprv v třetí aktě, slibuje židům, že půjde do ležení nepřátelského a hned jde. V táboře se Holofernes spije při scéně hodovní, Judith tasí meč, modlí se, aby Bůh ji posilnil rukou. Po tom usekne hlavu assyrskému vůdci, nepřítel se ustraší, a židé je zaženou. Mravním naučením končí se akt poslední, poměrně nejživější.

Mikuláš Vrana Litomyšlský roku 1605 vydal českou komedii *O ctné a šlechtné vdově Judyth a o Holofernovi, hejtmanu krále Nabochodonozora*.²⁾ Přeložil to práci básníka ševce Hansa Sachsa, kteráž hra jest bezpochyby předlohou oné německé hry, kterou přeložil Konáč. Aspoň se od sebe skladem scen hrubě neliší. Na počátku vystupuje heralt „předmluvce“, konec věnován výčitkám o ukrutném Turkovi, řeč to časová.

Oblíbena byla biblická látka o knězi Helim a jeho synech. U nás Jan Záhrobský z Těšína, klatovský písař, s tím titulem kus sepsal r. 1582. Maje na mysli dvojí požár Klatov města, spisovatel ukazuje, kterak Bůh někdy tresce národy a obce.³⁾ Také Saul ocitl se na scéně, ale nad něho častěji Šalamoun, Samson, Tobiaš.

Kus o Šalamounovi a jeho pověstném soudě také žáci školy svatoštěpánské v Praze sepsali r. 1571 „Společnost zákovstva školy sv. Štěpána Velikého“ uvedena zřejmě jakožto auctor. Prý „se konečně přičinili a tuto komedii svatou sepsali“, a z pana praeceptora napominání že ji vzali k recitování.⁴⁾ V kuse tom jest mimo hádku o mateřství a soud nad dvěma ženami, jež jsou tu jako nevěstky uvedeny, výstup poslu Hiramových a návštěva sábské královny. Ke hře přísluší čtyřhlasé chory Mus.

¹⁾ Flajšhans. Pisemnict 364.

²⁾ Jest v Staroč. div. hrách Jirečkových. Orig. sborník je v Č. Mus.

³⁾ Kus se proti jiným pro umělejší dialogickou formu a prostonárodní živel chválí. Menčík. Příspěvky. 87.

⁴⁾ Ve věnování panu Adamu Myslíkovi z Horšova dovidá se poctěný pán i my, nač divadlo u starých bylo dobré. Žáci totiž veršují:

„Ještě věděti sluší v tuto chvíli,
proč u starých hry držány byly:
v tu chvíli varovali se v ožralství,
kostek, karet i také kubénářství
a jiných hanebných nestydatostí,
a tak diváním jsouc zaneprázdnění
nedopustili se zlého činění.“

Komedie o králi Šalamounovi, „z třetích knéh královských vybraná v českém jazyku na rythmy složená“ vydána opět r. 1604 u Nigrina.¹⁾ To svědčí, že tu látku obecnstvo vidalo rádo. Stejně oblibován byl na scéně Samson. V Němcích napsáno tím jménem několik latinských dramat, kteráž i u nás hrána. Českou „Historii duchovní o Samsonovi, silném a udatném někdy vůdci israbelském v způsob tragedie sepsanou a vzaton z knéh Judicum od kap. 13. až 17.“ vytiskl r. 1608 Daniel Sedlčanský.²⁾ Ta hra začíná se vypravováním o narození hrdinově; v druhém aktě Samson sám vypravuje, co velikého již dovedl, a divák vyrozumí, že hrdina se chce ženiti. Dostí naivno, že otec ho musí vésti k nevěstě do města Tamnaty. Tu se spiknou mládenci proti cizlímu ženichovi; také nevěstě úlisné víc záleží na vysvětlení hádanky Samsonovy nežli na svatbě. Samson konečně, oklamán byv, mstí se; Samson bije vojsko pověstnou čelistí. V posledním jednání jat jest, hlídají ho, on však odnese silácky bránu. Ale potom Dalila z něho vyzví, z čeho sílu svou má, a Samson zohavený zničí sebe i všecko kolem. Na látce té biblické neměněno skoro nic; jen postoupena jest několika episodami, hovory mládečů o nestálosti ženské, řeči mládečů přemlouvajících nevěstu Samsonovu, historie žida hloupého a rychtářem odsouzeného pro obveselení myslí.

Z biblických osob také Tobíáš lákal dramatické básníky k spracování a školy k provozování. Českou hru o Tobíášovi napsal a vydal (v Olomouci) r. 1581 svrchu již řečený Pavel Kyrmezerský, bývalý učitel pak farář onen čas v Uherském Brodě. Lze věřiti, že v Brodě hra farářova také nejdřív byla od žáků provozována. Že ji také v Praze žáci hráli, tomu na svědectví latinské režisérské přípisky a pokyny hercům (exit, abit a j.), v nichž tušíme ruku mistra Kampana. V první aktě Tobíáš napomíná židy k mravnosti; druhou aktu oživují dva čerti Tartareus a Asmodeus, kteří strojí hrdinovi úklad. Ti pak v třetím dějství hodí mu trus do očí. Starý Tobíáš osleplý posílá pak syna do Medie pro dluh; v čtvrtém jednání jest mladého Tobíáše svatba. K oživení této akty přispívá hrubá hádka Sařina s děvečkou a na konec pikle čertův proti mladému manželu. Ten rozloučí se s ženou, jde na cesty, ale hned se vrátí, kteroužto divadelní naivností a neobratností poznáváme, že mu na cestě čerti nedovedli ublížiti. Hra se končí epilogem o manželství, neboť hra věnována urozenému Arklebovi z Kunovic k svatbě.³⁾ Je to tedy vlastně svatební báseň.⁴⁾ Proto snad skoro každý herec odchází s muzikou.

Latinského Tobíáše z našich spisovatelů napsal mistr Jan Aquila. Pražská akademie ho hrála r. 1575. Nezachoval se. Od

¹⁾ V sborníku Jirečkově č. 5. V zemsk. Museum sig. 27. F. 7.

²⁾ Ve sborníku témž č. 6. V zemsk. Mus. sig. 27. F. 7.

³⁾ Ve sborníku Jirečkově (Staroč. div. hry) a v mus. sign. 27. F. 7.

⁴⁾ Flajšbans. Pisemnic. 364.

svrchupsaného Kyrmezerského dostal se na scenu ze starozákonních mužů také Eliseus prorok; ale hlavní osobou je vdova Rachel dlužnice, kterou věřitel Ismael návodem zlého Boasa měšfana chtěl zničit. Obsah kusu je v dlouhém tituli: „Komedie nová o vdově, kterouž pán Bůh předivným způsobem skrze Elisea proroka od věřitele jejího vysvobodil“. Živější ráz má třetí jednání, kde tvrdého kupce slzavě prosí vdova a děti její za shovění. Před rychtářem (jímž hra přenesla se z doby biblické v ráz souvěký) zaručí se švagr vdovin, což mohl učiniti už dávno dřív, tím by bylo odpadlo nafikání v třetím dějství. Na konec pomůže svou radou Eliseus, že vdova obchodem olejným zbohatnuvši zaplatí. Kus tištěn v Litomyšli r. 1573.¹⁾ Z prologu jeho se dovidáme, že podle zvyklosti starodávné se hrává divadlo v době masopustní.

Na scéně zákovské vyskytl se též Adam, Abraham, Josef, Job a jiné mužské osoby starozákonní. Abrahama patriarchu ke zkoušce školní veřejné r. 1641 i Komenský spracoval, ale ovšem směrem skoro výlučně didaktickým a ne divadelně zábavným.

Ze žen starozákonních mimo Judith svrchu líčenou nejvíce oblibeny byly na jevišti Esther, Deborah, Zuzana a nad jiné Ruth. S idyllickým románem Ruthiným zacházeli zvláště drsně, jakž to doba s sebou přinášela. U nás „sebral“ „Komedii z knihy zákona božského, jenž slove Ruth“ učitel školy svatohavelské v Praze, Adam Tesák Českobrodský, syn kněze Jiříka Mošovského Slováka.²⁾ Tisk jest z r. 1604. Věnoval knížku auctor havelské osadě místo minucí malování. Hra je o pěti aktech čiperněji vypracovaných, než to uměl Kyrmezerský; plna života jest scéna s ženici; Ruth upozorní na sebe dle rady matčiny Booza; ten sic vede si velmi opatrně, ale konečně jest z toho přece svatba; Ruth tančí s ženichem, Musy přijdou, zpívají žalm 128. „Šťastný, kdož v boží bázni jest“. Na konci epilog o manželstvu. Čert Kornýfel s babou tančící a padající, Kvasnička a Špetle čertíci, kteří oba směšné tanečníky zdvihají, hodí se do Ruthina namlouvání a svatby jako pěst na oko. Ale bylo to žádané kořenění biblické látky.

Také Sodoma a Gomorrha posloužila divadlu, ale ani ne tak scéně a ději jako spíš jen názvisku onoho kusu, jež německy napsal Matiaš Meissner (Meysner)³⁾. Svatohaštalský učitel Daniel Stodolius z Požova r. 1586 kus ten přeložil na česko dosti volně a přidal zpěvy „panen ve dvou kůřích“, čehož v originálu není. Hlavní osoba je v kuse Lot, žena jeho a dcery, které opilého otce svedou. Jináč je to kus daleko rozběhlý, začíná se vypravováním o potopě světa; mluví Abraham, jenž se s Lotem o zem rozdělil. Vystupuje

¹⁾ Číslo 2. v sbor. Jirečkově.

²⁾ Dle Jirečka jest Ruth od Jiřího Tesáka otce. Také Menčík. Příspěvky 87.

³⁾ Ein new. bibl. Spiel von dem erschrecklichen Untergang Sodom und Gomorra. Nově vytiskl Wolkán v Böhm. Antheil an d. deut. Liter. II.

děvečka Hagar a přednáší se všechna její historie; vystoupí Bůh s anděly třemi, aby zachránili Lota. Také nezbytní čerti a jiná chasa komická a bláznivá i nemravná mají v kuse svoje místo. Také allegorické osoby Milosrdenství, Spravedlnost hovoří. V posledním jednání, jež jeví se býti kousek samostatný, děje se obětování Isakovo.

Hrdinové a hrdinky z kruhu svatých nebyli na divadle protestantském oblíbeni. Také málo kdy vyskytne se hra historického rázu. Spíš ještě tendenční hra na historickém podkladě, jako je na příklad Pammachius, latinský psaný od Tomáše Naogeorga, r. 1546 vydaný také po česku. Pammachiem jest zosobněno papežství. Pammachia korunuje a řídí Satan; na konec, když všechna víra zkažena, že i apoštolové nad tím pláči, vystoupí Luther, saský doktor. Byla-li ta hra v Čechách hrána, neví se.¹⁾ Nebyla-li hrána hned brzy, jak vyšla, po bouřce proti králi se ji hráti sotva odvažil kdo, natož po příchodě jesuitů (r. 1556).

Také allegorické hry byly na jevišti žakovském u protestantů řídkší nežli na jevišti jesuitském. Z takových her uvádí se u nás „Duchovní hra o desaterém věku života lidského“, jež vyšla u Mouřenína v Praze roku 1604 a latinská Akce de pugna Virtutis cum Voluptate.

Nelze na tom místě nezmíniti se o allegoricko-didaktických divadelních hrách Komenského. Když byl rektorem v Lešně (1628—1641) provozoval slavný Amos hry s žáky často, vždyť jednak uznával prospěšnost toho sám, jednak synod lešenský roku 1635 nařizoval takové „akty praktické“. Komenský r. 1638 napsal školní hru o Diogenovi (Diogenes cynicus redivivus)²⁾ a jsa potom od r. 1650 v Uhrách na gymnasiu v Potoku, Komenský snažil se vzpružiti nedbalé a obhroublé žáky uherské divadlem;³⁾ rozvedl jim učivo Brány jazyků v osm her. První tisk té práce, v níž zdramatisováno školské učení, pochází z r. 1655.⁴⁾

Do divadla školského v XVI. věku bývaly vsunovány veselé mezihry rázu prostonárodního, jichž látky brány ze života. Ty aktovky ze života, jež jsou zdravými rodiči moderního divadla nynějšího, již v XVI. věku rozšiřovaly se někdy v kusy obšírné, kteréž žáci samostatně provozovali ne sic při slavnosti veřejné zkoušky, neboť na to byly hry ty příliš satirické, posměšné, a na mnoze velmi hrubé, ale provozovali je na zábavu obce o rozličných ročních příležitostech (sv. Blažej, Martin, Řehoř), zvláště o masopustě; mimo to žáci chodili s těmi hrami přes pole na žebráni.

¹⁾ Menčík. Příspěvky 88.

²⁾ Osvěta. 1872. Zoubek. Komens. Diog. hra div.

³⁾ Bilý. Mat. Mor. XVI. 270. Dr. Jan Novák „Školské hry Komensk.“ (Nár. Listy. 1892 břez.).

⁴⁾ Ukázky od Šmahy v Paed. Rozhled 1890—91. II. 261. Viz též Bibl. paed. klass. IV. Komensk. Sebr. spisy vychovat. Přel. Šmaha.

Že divadlem žáci vydělávali si příspěvek k živobytí, to znáti z epilogů nejedné takové hry, neboť konec bývá prosba o podporu „v umění literárním“; také se slibuje, že žáci „bohda v rok přijdou si pro fedrunk zas“. ¹⁾

Prostonárodní hry jsou čiperněji skládány nežli ony vážné kusy, ²⁾ skladatelé jich jsou neznámi; také zdá se, že většina takových kusů zahynula, co uchováno, náhodou uchováno. Jednu z nejstarších her v masopustě představovaných Mikuláš Konáč z Hodístkova přeložil na jazyk náš z Boccaccia. Titul zní allegoricky: „Rozmlouvání a hadrování tří osob, totiž Štěstí s Chudobou a Neštěstím“ (vyd. roku 1547). V té hře čert Kašička a Kvasnička s bláznem tropí frašky. Ze života přímo vyňaty jsou osoby v kuse „Polapená nevěra“, ač děj sám je otepaná látka italských komedií lidových. Maje zlé tušení o nevěře své pěkné ženy Doroty, kupec Jira na oko odchází za kupectvem do Norimberka. Sotva pryč, přijde milovník i s hubbou a nastane hodování i milování. V tom kupec z nenadání se vrací, a milovník Asotus musí pod necky, a když v té skryši kýchne, vytažen jest od rozhněvaného manžela a zbit zajisté k radosti obecnstva. ³⁾

Z polské řeči na českou přeložen a rozšířen kus „Hádání žebráků s kupcem“. Dobrá satira na žebráky řemeslné, jenže kupec dostane od žebráků pro šidby také svůj náležitý díl. Naposled vyhrají žebráci, neboť rychtář, jenž se vši policii tehdejší též obdržel několik štipců, nevyřknuv ortele radí kupci, aby se s žebráky nehádal, že málo tím vydělá. ⁴⁾

Povědomá historie o ztraceném synu oblečena v obraz souvěkého života v kuse „Vejstupný syn“ a vydána okolo roku 1604 u Tobiáše Mouřenína v Praze. Syn Ruprecht nechává se sváděti pochlebňkem, jenž sluje Ramínko, když pak o peníze připraven, a zbit i zedrán, k otci vrátí se; přijat jest vlídně, ale s prostomyslnou výčitkou, kdyby se byl nedržel prašivé ovce, že by lepší oběd byl měl.

S chutí vybírány ke komediím látky ze sedlského života, ale skoro vždy s nepokrytou snahou lidu selskému se posmívati pro jeho obhroublé mluvení, mrav. S obzvláštní chutí líčen lid selský, kterak vede si v masopustě. Jedna z takových her tiskem vydána r. 1588 s titulem „Sedlský masopust“. Selský synek Valenta rád by chtěl Johanku, dceru sedláka Znosafrika, ale Johanka si tropí šašky ze ženicha, a mimo to tatík ženichův nechce dopustiti svatbě. V druhém jednání námluvy a tanec, ale když se jedná s otcem Johančiným, věc se hatí, a nevěsta na konci dejství vyhání ženicha.

¹⁾ V sedlsk. Masopustě. Jireček. Staroč. div. hry.

²⁾ Flajšhans. Pisemnict. 365.

³⁾ Kus je zachován ve sborníku Jirečkově.

⁴⁾ Tamž. Orig. polský z r. 1552. Menčík. Příspěv. 76.

Na to odbytý hoch jde s kumpány do krčmy, kdež se koná posvícení pitím a bitím. Episod a vedlejších osob i zbytečných v kuse několik.

Proti takovému Masopustu, v němž posměch lidu rolnickému, mohl by platiti Masopust, složený od Mikuláše Dačického z Heslova, v němž pod způsobou allegorických osob nebo typů (Grobíán, blázen, Bacchus, opat, Sváda, Hněv a j.) tepe se hrubost, opilstvo a smyslnost osob městských, panských i duchovních slovy břitkými. Téhož obsahu jest jiný kus Dačického s názvem „Ožralství jest zomyslné nezdraví a bláznovství.“¹⁾ Ale kusy Dačického sotva byly kdy hrány.

Vyznati jest, že o sedlské hrubosti po vojně třicetileté, kdy všecka Evropa střední sesurověla, psány byly kusy daleko sprostější nežli v XVI. věku.²⁾ Povahy sedlské bez posměchu líčené a chytácké najdeš v kusech věku XVI. též. Uvedena budiž tou příčinou hra Tobiáše Mouřenína přezvaná: „Historia kratochvilná o jednom sedlském pacholku, kterak u sedláka za tři groše sloužil a o poběhlém židu.“ Hra není originál. Je to spracování z německého kusu Dietricha Albrechta z r. 1599. Vydání Mouřenínovo vyšlo r. 1604. Obsahuje povědomou látku, kterak kouzelným nástrojem hudebními vzbuzuje se v kritickou chvíli neodolatelný tanec protivníků, čímž se hudec z nebezpečí vysvobozuje.³⁾ Tu je hudec pacholek, jenž vyšed ze služby do světa, obdrží od „pocestného muže“⁴⁾ housličky takové, že kdyžby zahrál, každý musí do úpadku tančiti. Pak zahraje židovi, jenž dostav se do trní, tu křepčiti nucen; když se všecek zedraný vyplatil dukáty, pacholek ustal hráti. Ale žid obvinil selského junáka u rychtáře, a ten ho odsoudil k popravě. Pod šibenici čeledín zahrál na svoje housle zas, takže soud i kat i přítomný žid i diváci všecko zběsile dalo se v skoky, aniž dřív jim uvolněno, až slíbil rychtář pacholka propustiti a žida zavřiti. V originále není pronásledovanou osobou žid, než mnich, čímž tendenčnost hry byla ostřejší nežli při židovi. V epilogu slyšeti morálku poněkud skroucenou: (Žid)

„Chtle jiného k oběšení
přivesti, sám do vězení
jest jako zločinec vhozen,
pacholek pak vysvobozen.
Tak každý můž z toho znáti,

¹⁾ Menčík. Příspěvky. 79.

²⁾ O sedlském hňupovi. O nemravném chrapounovi — to byly tituly kusů. Viz Menčík. Příspěvky. 81.

³⁾ Otisk hry a výklad v Zíbrtově díle: Jak se v C. tancovalo. 204.

⁴⁾ Menčík v Příspěve. 80 tiskne všude počestný muž. Zíbrtovo čtení bezpochyby správnější jest.

že má s pravdou přímo státi.
 Věrnát jest pravda: čiň právě,
 tak zažiješ všeho zdravě.
 Ta rada jest povědína
 od Tobiaše Mouřenina.“

Co do látky bylo by konečně ještě přivésti druh dramatický, jenž, opíraje se o příklad ze života, o anekdoty, má ráz psychologický.

Sem náleží drama *Melancholicus*, jehož obsah (summu) stručně vypravuje r. 1615 správce kutnohorských škol, mistr Václav Jiří Peristerius, bera sobě dovolení od městské rady, aby s žáky směl hráti. Latinským veršem vypravuje, že melancholik předpověděl si z postavení hvězd hodinu a den smrti, pracemi denními a nočními stálými síly duševné zle utrácel, až onen den, k němuž si předpověděl smrt, postrašen byl pohledem na kozla, od Harpaga přivedeného; tu v takovou melancholii upadl, že se pokládal za mrtvého ustavičně. Jej Sophus uměním chymickým a s ním spolu Philerbus, oba medikové, stavíce se mrtvými s melancholikem zároveň, podivuhodně z nemoci vysvobodí. Vybral Peristerius bezpochyby nejnovější kus mistra Kristiana Bachmanna vyšlý v Lipště r. 1611.¹⁾ O auktorovi, jehož nejmenuje, Peristerius dří, že tu komedii sestrojil podle dávného propovězení, že básníci chtějí lidem na prospěch býti i je bavit. „Nebo když viděl, že při člověku čtyry komplexiones se nacházejí, vedle nichž potom i lidé spůsoby, mravy a vášné na sebe berou, jednu z nich před sebe vzal a tu v spůsob a formu komedie jest uvedl, maje toho za důvod jednu historii, kteráž se u Lipště pravdivě stala.“

Při tom dovidáme se od Peristeria všeobecné charakteristiky a účelu všech všudy tehdejších her divadelních: „Komedie nic jiného nejsou, nežli spatřování jako v nějakém zrcadle mnohých případností lidského života, v němž, jak sami víme, mnoho dobrého i slušného, mnohem pak víc tomu protivného se nachází.“²⁾

O moralisující tendenci, složení, rázu, povahopise, psychologii a dialogu tehdejšího divadla položili jsme zevrubně již při divadle akademickém;³⁾ není třeba široce tu opakovati. Bude doložiti něco jen o českých hrách. V kusech se víc vypravuje nežli děje; motivace dějů na mnoze schází, zápletek napínavých není; stavba kusu naivní: které osoby spisovatel právě potřebuje, aby načatého pásma

¹⁾ 1. Titul: *Melancholicus, comoedia nova, ingenium, proprietates, mores virtutes, vitia ac quaecunque ad illos homines pertinere videntur, qui temperamentum sunt Melancholici, exhibens, ac veluti in speculo dilucide ad oculos ponens, pleraque omnia, conscripta a m. Christiano Bachmanno Lipsiensi 1611; Lipsiae sumptibus Jacobi Apellii, bibliopolae. 8. Sdělení Dra. V. Mourka z Goeke Grundriss zur Gesch. der deutsch Dichtng. II. 144.*

²⁾ Arch. zensk. Opisy z Hory 1615. Nováček Listář. 148

³⁾ Winter. Život na vys. škol. 449 a násl.

nepřetrhl, ta vystoupí ihned. V dramatě tak na příklad hovoří se na scéně o někom, a v tom již „se hynky ráčí bráti.“ Mluvicí osoba potřebuje rady, a hned dří „vidím také starší města, s nimi se poradím.“ Herci nové vystupující oznamují se od těch, kteří jsou na scéně také takto: „Ale kdo hynečky jde, počkej, co činiti bude. Je to, herolt, posel královský, člověk a rodič sušický“. Takováto nostrifikace nemohla býti bez účinku na posluchače.

Pravdivostí a tím, co je možné či nemožné, dramatický básník tuze se netrudí. V Šalamounovi vypravuje matka, že zatím co tvrdě spala, druhá ukradla jí dítě; svědků na to nebylo, matka tvrdě spící to viděla.

Praotec Kašpárka z nynější lidové komedie ať slul Markolt nebo blázen či jináč, úlohu měl baviti obecenstvo žerty, vtipy; byl jaksi komik úřední. Jiné komické osoby byly sedlský lid, báby, čerti, židé. Zajímavé, že žid mohl býti charakterisován touto češtinou: „Právo dávám na tento pán za ten palici.“¹⁾

Dikce jest obyčejně suchá a bez hloubky. Má-li někde něžný cit býti vyjádřen, děje se to vkusem doby. Na příklad Samson činí Dalile, když ji byl potkal a hned po třetím veršiku jí už tykal, toto o své lásce povědění: „Nejmilejší srdíčko, s tebou volil bych raději umřítí, nežli s některou jinou vesel býti, však máš to své milé líčko červené, i to čilko milostné vylysené, obličej sličný, pysky koralové, bílé ruce a oči sokolové.“ Ze zachovaných (ovšem vzácných) milostných listů z tehdejší doby víme jistě, že ten způsob, jak tu Samson svým citům dává průchod, byl tehdejší obyčejný.

Tu a tam v kusech najdeš mezi naivními sentencemi některou podařenější, jako jest na příklad v Samsonovi:

„Ne všeho zvidej, budeš dlouho mláda,
přezvíš-li mnoho, řeknou, že jsi bába.“

Nebo:

„Jestli kdo jest, že své ženě nevěří,
nechť počíhá s voštipem u dveří.“

Často nacházíš řeči hrubé, které se vážnému hrdinovi divně hodí. Samson neumí své síly neobyčejné jináč projeviti nežli slovy: „O byť mi vás Kornýfel sem na hare dal, hned bych Vás a všecky na kusy rozfleká.“ V vánoční hře rakovnické, kterou záci bezpochyby provozovali v kostele, jsou pastýřské hovory plny neomaleností; jeden dří na příklad, že berana velikého jebáka má; vlk že strachem trousil po záhonech brachem; o tvaroženici, kterouž dostane Ježíšek darem, dří se, že do ní nepadla ani kapka z nosu, když ji babka dělala. V Šalamounovi, hádajíc se na soudě králové, matka s matkou dří: „Lotryně, dej pokoj, ať něčím nedám!“ V To-

¹⁾ Hra Samson. 1608.

biáši čert čertu se posmívá, jakou mají tlamičku; když se pak jeden pochlubil, že udávil mladíka u děvčete, odpoví druhý: „Nu, však čistá hrdina, co v album drekum štětina.“ V témž kuse Sarah dcera k děvčence hovoří: „Uperu tě sama, až spuchne nos i tlama.“ Načež děvče odpoví: „Nebojím se za šišku, trefilas na štvanou lišku.“ A ona Sara v prologu sluje něžné panenkou! Něžná poetická Ruth nadává bábě, že jest čertova, mrzká, nemilá a na poly shnilá.

Tím způsobem bylo by lze učiniti snůšku všelikterakých hrubostí ze všech tehdejších kusů; ovšem největší kořist by byla z obou zachovaných Maso ustů, v nichž o selských lidech sotva dobré slovíčko. Nynější člověk se jen podivuje, kterak s těmi hrubostmi a urážkami záci směli se odvážiti do selské hospody pro podporu na literní umění.

Také o necudnosti byla by kapitola. Ještě kdyby byla vždy vystupovala tak vtípně hrubstvím zakryta jako r. 1604 v komedii Ruth. Tu jest ženich Bo s tou měrou nedočkav své nevěsty, že navede pachole, aby knězi snátek vzájemnému přišeptlo, aby si pospíšil a ceremonii ukrátil pachole šepce skutečně, a kněz na scéně se opřáhne pěsti po pacholeti a pak klidně snoubí dál. Přímých necudných řečí a věcí jest v hrách oné doby na div mnoho, z nichž na příklad z nejnevinnějších jest toto v Samsonovi volání: „Hojša, hojša, dotruť já se věnečku, když pojmu k tanci děvčečku“. Co mluví v témž kuse měšťan Eubulos (I. akt) o mladících, jež se drží „ruffek“ (lehkých ženštin), toho nelze tady pověděti.

Některá řeč toho způsobu, na zevně dosti nevinná, v ústech žáků hrajících divně vypadá podle našich pojmů vychovatelských. Takž na příklad matce Samsonové neplodné anděl se objeví a zvěstuje, že bude mít syna, jen prý ať vína nepije, nic nečistého ejí, toť vůle nejvyššího Pána. Dávaje o své naději zprávu muži svého, říká, kterak „ten muž byl pěkný, až se z něho srdce pozardelo.“ Toť ovšem pohněvá žárlivého manžela tou měrou, že jí chce nabít, ona však hájí se výmluvnými slovy z nařknutí cizoložstva.

Jest snad zbytečno připomínati, že divadelní hry našich sousedů německých nebyly tou příčinou o nic lepší. Polská komedie, svrchuřečené „Žebráků s kupcem hádání“, viděla se býti českému zpracovateli po některé stránce tak necudnou, že z ní nucen leccos vypustiti. Vyznává, že z té komedie „opustil zvlášť jakous fabuli o frejřii, o kterémž Polák řeč šíří, ješto, o čem já začal psáti, nechce k tomu slušně státi, nýbrž i mysl sprzňuje, k zlé žádosti ji vzbujuje.“

V českých hrách také velmi zhusta německý jazyk se připlétá k českému dialogu, což dnes činí nepekňý dojem; naše předky snad to bavilo. Takž na příklad když se v Tobiáši sejdou dva čerti, pozdravují se německy: „Klyk cu“ „Tank hoc“. Nechutné se nase, má-li býti. německé slovo vtípem. Jináče to se slovy německými, jež pokazením jazyka vetřela se do řeči obecné, jako jest slovo

„fulauf“, v divadle i mimo divadlo při pitkách všude užíváné. („Má fulauf všeho vína jako vody“ v Samsonovi) Poněkud odpustitelné jest, užil-li spisovatel divadelní hry jakés takés němčiny zdrchané k naznačení cizinců, jako na příklad Lomnický, jenž dává strážníku Kumánovi mluvit tento nesmysl česko-německý: „Prijde-li, ať sem habartn, i také guttn drabantn, že budu mít tesákn undr špitzn halapartn.“

Jináč nutno vyznati, že přes tyto a jiné chyby divadelní hry onoho času dobře hověly svému obecenstvu, jež se k nim houfně sbíhalo a tlačilo; bylť mu ty hry po chuti a vkusu. Zajisté, že posluchači rádi dávali po odříkání komedie žákům nejen když zaprosili si podporu literního umění, ale i když s humorem a upřímně v prologu vyznali, že podporu propijí, jakž toho příklad ve vánoční hře rakovnické:

„Vás prosíme, páni milí,
fedrujte nás v tuto chvíli
na korbel piva starého. —
Na tento dřevěný talíř.
který nám zmaloval malíř,
vyložte se s grošem velkým
anebo s krejcarem polským —
vděčně od Vás přijímáme.
šenkýřkám to schovat dáme.“

Jevišťe žáci stavívali leckde. Někde a někdy zahráli na náměstí, v radním domě, v kostele, na zámku před pány, v hospodě; horší žáci trávali na Vlašském dvoře občejně. Stačilo k divadlu něco prken k scéně, jež se na kozv nebo na sudy vstavila, něco prken do hlediště divákům, a divadlo bylo hotovo. R 1599 dává úřad chebský na komedii 90 prken.¹⁾ Jevišťe bylo prostinké, otevřené na všechny strany, bez dekorací. Stačila herecům k odchodu zadní zástlona nějaká.²⁾ Zajisté že i při té prostotě byly rozdíly u vystrojení: scena na Vlašském dvoře nebo v sále zámku jindřichohradeckého, přece byla vyšňořenější nežli, když studenti hráli na návsi Selský masopust.

Také kostumování herců, při venkovských školních hrách rozmanité bylo dle okolnosti a možnosti; někde žáci sehnali k představení svému kostumy a rekvizity od měšťanských a urozených držitelů velmi skvostné, jinde musili se spokojiti s chudičkými a kusými. Prošli-li roku 1612 mistr Kolidius, správce v Hoře, šefmistry městské, aby k divadlu školskému zapůjčili z radního domu vojenské potřeby,³⁾ lze usuzovati bez veliké smélosti, že všude městská

¹⁾ Arch. chebs. Opis v zemsk. 1599.

²⁾ Zevrubněji vylíčeno při akadem. divadle. Winter. Život na vys. škol. 460

³⁾ Arch. zemsk. Opisy z Hory.

rada ze své zbrojnice zákům pomáhala. Větší nesnáz byla o věci, jichž v městě vůbec nebylo a na jichž pořízení škola neměla peněz, a jiný nikdo nedal. Tu nezbyvalo než dlužiti se po daleku anebo nechat tak. Na příklad roku 1571 Václav Michalovic Heniochus z Litoměřic prosí děkana v universitě Marka Bydžovského, aby mu po Sixtovi z Ottersdorfa poslal žezlo, diadema i jablko (má-li je), prý chce provozovati komedii.¹⁾ Pražští řiditelé divadla žakovského v universitě byli roku 1560 tak prostomyslní, že požádali jesuitův za larvy a kostumy, ale „odepřeli jsme, nedali jsme“ (recusavimus et non dedimus), tak s chutí zapsal rektor jesuita do paměti.²⁾

Obecenstvo školských her divadelních bývalo totéž jako o zkoušce veřejné, jenže bylo ještě o lid obecný, zvlášť hrálo-li se na rynku, rozmnoženo. V hrách se oslovuje obecenstvo „milosti páni, poctivé paní a páni“.

Zkouška divadelní slula tentamen, produkce pak actus generalis. I k zkoušce zval mistr Kolidius v Kutné Hoře r. 1612. Psal radě městské, že spolukolegové i žakovstvo obou horských škol naň snažnou žádost vložili, aby mezi ně některou komoediam rozdělil; prý tak učinil, poznávaje žádost jich slušnou b ti, ale jen pokud cis. rychtář, páni a arciděkan povolí; arciděkan prý se nepostavuje na odpor, doufá tedy, že páni nejprv ad tentamen den sv. Matouše (pátek 21. září), potomně ad actum generalem totiž 27. září osobně na Vlašském dvoře přítomni budou; prý materia komedie obrána o Deboře z knihy soudců. Na konec Kolidius žádá, aby páni nemyslili, že pro tu hru zmenší co z prací svého povolání, miněť cvičiti žáky v té komedii v hodinách soukromých; po odbyti komedie na veřejné zkoušce školní a disputaci prý se pak ukáže, kterak jeho práce platna ve školském učení.³⁾

K otázce konečné, kdy a v kterých městech žáci divadlo hráli, lze bohužel odpověděti jen kuse; zprávy o tom zachovaly se jen nahodilě. Vždyť i první zápis o divadelní hře univerzitní z r. 1534 pokládá se za nahodilý; hrálo se bez pochybnosti daleko častěji, než o tom zapsáno.

Hry latinského žactva v Praze lze odbyti slovem, že z žáků dospělejších vždy byli vybíráni herci k divadlu akademickému, neboť akademie nemívala sama studentů dostatek. Toho nebylo, aby farní škola byla vystoupila samostatně s hrou. To by byla universita žárčila. Na své soukromé škole mistr Matouš Kolín po r. 1541 hry s žáky provozoval; klassické hry sám upravoval svému divadlu. Kdys před arciknížetem Ferdinandem provozovati dal hru o Jobovi; chasa komiků za to od arciknížete obdržela osm tolarů k rekreaci; r. 1540 hrál u Kolína Josef Egyptský a pak i Plantův Miles gloriosus.⁴⁾

¹⁾ Univ. knihov. rukopis 17. C. 1. na prvních listech.

²⁾ Diarium collegii ab anno 1560. Augustus. Bibl. Strahov.

³⁾ Arch. zems. Opisy z Hory. Nováček Listář. 123.

⁴⁾ Menčík. Příspěvky. 52. 53.

O mnoho let později jiná soukromá škola, gymnasium doktora Adama Hubera z Risenpachu, roku 1600 provozovala „Susannu“, Frischlinovu komedii, nejprv doma, soukromě, po latinsky a česky, pak veřejně na divadle akademickém v kolleji Rečkové den sv. Michala.¹⁾

Z Kutné Hory zachovaly se poměrně bojnější zprávy o divadle škol-kém. První jest z r. 1549 Tenkrát Václav, bakalář od Vysokého kostela, navičil pro užitek mládeže i posluchačů komedii „Johannis Baptistae“; i žádal pány, aby ji směl bráti na Vlaském dvoře a poněvadž učinil již náklad, aby směl vybírat po jednom denáru vstupného; nechtějí-li tomu vybírání páni, aby tedy sami něco od obce učinili. Konšelé neštědří odvětili, kdyby byli prve věděli, než to předsevzato bylo od bakaláře, že by byli toho nedopustili; ale teď, když už náklad učiněn, ať se tedy po penzi vybírá, a věc s Bohem koná; oni z obce pro spuštění hor prý nemohou nic učiniti.²⁾ Pak mizejí zprávy horské, až r. 1612 čilý mistr Melichar Kolidius sebystal v září Deboru, o níž svrchu již zmíněno, po něm pak roku 1615 od mistra Václ. Jiř. Peristeria provozován v srpnu Melancholicus.

Budíž propuštěno z některých měst v Čechách a na Moravě kusé zprávy shrnouti na hromádku pro příklad, které kusy byly kde strojeny. V Blatné (Platten) hráli — nevíme určitě kdy — historii Samuele v kostele; učitel Schuhmann obdržel za to od rady jeden rýnský.³⁾ V Hradci Jindřichově hráli žáci roku 1581 komedii o králi Salamounovi, začez bakalář latinské školy obdržel kopu a 30 grošů; německý písař, když potom na zámku konána komedie o Pontusovi, obdržel tolikéž. R. 1584 hrána na zámku „Zuzana“. Kromě těch určitých zpráv jsou z Hradce zmínky neurčité o tom, že žáci hráli na rathouze, a r. 1600 že placeno tesařům od udělání pin (bůhne) na paláce ku komedii po 8 groších. Nelze nezmíniti se, že v Hradci Jindřichově r. 1577 také krejčovští tovaryši na zámku drželi komedii o marnotratném synu a tím s žáky závodili. Obdrželi za to 30 grošů odměny.⁴⁾

V Chebě r. 1537 hráli žáci o ztraceném synu, roku 1538 Susannu a po ní Judithu; r. 1543 učitel Brusch nastudoval s žáky hru o Jakubovi a jeho synech, začez obdržel od rady půl druhého zlatého; dvě léta potom dali mu 6 zl. za provedení hry o „Osvaldovi“. V letech 1549—1551 připomínají se tu hry pod jmény neurčitými a bezpochyby nesprávnými „o prorokovi“, „o bohatci“, a třetí s titulem zcela nesmyslným. Roku 1557 hráli žáci chebští rytíře Galliena, roku následujícího Navštívení P. Marie; roku 1560 zase nějaká komedie jména nejasného tu hrána; r. 1574 vypraven

¹⁾ Arch. zemsk. Oekonom. 15. 88. Univ. knih. 45. A. 11.

²⁾ Šimek. Památ. Archaeol. XVI. 291.

³⁾ Fischer. Kronik. str. 120. v museum zemsk.

⁴⁾ Tischer. Oučty hradecké. 23. 36. 37. 42.

„Hráč, který upadl mezi lotry“ a roku 1585 komedie Rebeka, napsaná kantorem Danielem Betuliem, od něhož ještě také kus „De virtute et voluptate“ několikrát dáván na náměstí.¹⁾ Z poslednějších let víme, že r. 1599 v Chrabě dávana Susauna²⁾ a r. 1615 hráno o sv. Quirinovi.³⁾ O Jablonci v Bolešlavě uvádí se z roku 1571 zpráva skoro nepochybná k víře, že tu němečtí obyvatelé zahráli hru o Saulovi, při níž bylo 600 herců. Škola zajisté byla při tom, ať zpráva jest přemrštěna či není.⁴⁾

Jáchymov vyniká klassickým repertoirem. První latinská komedie tu provozována r. 1533; nedí se jaká.⁵⁾ Z roku 1549 jest zpráva, že učitel mistr Kašpar Eberhard sehrál s žáky Ajanta Sofikova, Aristofanovy Oblaky, Lukianova Timona;⁶⁾ ale roku 1568 hráli v kostele také po německu komedii o Adamově pádu.⁷⁾ V Jihlavě hráno r. 1512, ale nedí se co. Zapsáno o tom jen z té náhody a nehody, že vypukl oheň, když lidé se shromáždili k divadlu. V letech 1550–1556 připomíná se v Jihlavě školské divadlo několikrát, jeden rok až i tři kusy; učitel po každé nevalný honorář obdržel za hru, ale jmen kusů se nedoví, leč jen jednou praví se, že hráno o knězi Helim.⁸⁾ R. 1557 platí se v témž městě za nějaký „mumraj“ v masopustě; možná, že mluví se tím hra divadelní, ale dokázati nesnadno; dvě léta potom zase v účtech městských psáno, že kantor obdržel 1 zl. 7 gr. za hru o Narození Páně a o třech Králích; učitel Petr Korvín pak 10 grošů za „Vztižení Páně“. Když pak roku 1592 měla býti provozována hra o Esthefe, nastaly nějaké nesnášky pro nepozvání městské rady.⁹⁾

V Jiutichově Hradci r. 1581 hrán na zámku Šalomoun, a žáci obdrželi odměnou kopy půl druhé.¹⁰⁾ Že v Litoměřicích roku 1571 hráli, o tom zachovala se svrchu již uvedená zmínka náhodná, že totiž dlužil se učitel v Praze žezlo a diadem. Toť asi hráli Saula nebo Šalamouna. Lounští žáci hráli r. 1576 na náměstí po latinsky „De pugna virtutis cum voluptate“. ¹¹⁾ V počtech pardubických čte se roku 1552, že „dělány šraňky na rynku, v kterých se komedie recitovala“. A roku následujícího stojí psáno, že žáci dostali při recitování komedie sud piva. Ale které to komedie, nedí se bohužel.¹²⁾

¹⁾ Ty zprávy v Menčíkových Příspěvc. 54; v Gradlovi Die Reformat. im Egerl 129.

²⁾ Arch. zemsk. Opisy z Chebu.

³⁾ Menčík. Příspěvk. 73.

⁴⁾ U Menčíka bez uvedení pramene. 83.

⁵⁾ Mathesii Chronica d. freyen Bergst. Joachimsth.

⁶⁾ Mathesiova Begnostill dí chlubně „hat grace agiren lassen“.

⁷⁾ Loesche. J. Mathesius. I. 316.

⁸⁾ Menčík. Příspěvky. 73. 82. Data jsou tu nějak nesrovnaná.

⁹⁾ Tamž. 82 a v Dodatcích.

¹⁰⁾ Archivní výpis Tischerův.

¹¹⁾ Děj. lounsk. Wunsch. 58.

¹²⁾ V zemsk. mus. rukop. „Počet pardub.“ I. 7. 10.

Také tak bez udání kusu čteš v onětech prachatických roku 1562, že bakaláři od „komedie citování“ dány dvě kopy.¹⁾ R. 1582 prý provozována v Soběslavi Susanna.²⁾ V Trutnově r. 1551 vystrojena komedie o desíti dobách lidského věku; roku 1562 hráli v hospodě o narození Páně; r. 1570 učiněno divadlo o dětech Adama a Evy a měsíc potom o Susanně; na zámku trutnovském konána r. 1579 o Velikonocích svátcích hra o Hekastovi a boháči, začez od městské rady třicet herců obdrželo honoráře pět tolarů. Roku 1581 v dubnu hrána v Trutnově komedie o rytíři Gallienovi, kteráž po témdni opakována. O Tobiašovi hráno tu r. 1590 zas v dubnu, a r. 1602 vypravěna hra o Judithě.³⁾ V účtech pauských třeboňských zapsáno r. 1602, že žáci některou odměnu vzali, když hru o sv. Dorotě strojili. V témž městě Třeboni připomínají se hry r. 1595 a 1606, ale nepraví se, které.⁴⁾ V Uherském Brodě roku 1581 hrán Kyrmezerův Tobiaš, o čemž již svrchu zmíněno.⁵⁾

Na konec nebude snad od místa připomenouti, že hra divadelní začínala se obyčejně v desátou hodinu dopolední dle nynějšího počítání, a mohla leckdy trvati s přestávkami do večera.

* * *

Zkoušky na jezuitských školách byly účelně vpraveny do organizačního plánu a hleděno k nim od rektora až po žáčka posledního jako k věci na škole nejdůležitější: rektor v nich poznával stav školy, učitelé jimi osvědčovali práci svou, a žákům to byla podle přičinění zeň nebo krupobití. Podstatné byly jezuitské zkoušky ténož rázu jako na školách světských, ale v provedení byl rozdíl, jakož z líčení vysvitne samo.

U jezuitů byly nejprve soukromé zkoušky drobné každodenní a týdenní. Ono opakování v prvních hodinách, opakování týdenní v určitý den, o čemž svrchu již položeno, mívalo formu zkoušky; ve vyšších třídách učitel byl naváděn, aby čtvrt hodiny ubral lekci a před odchodem, opakuje, aby „pilně provedl examen;“⁶⁾ po všem gymnasiu dekurionové učitelům pomáhali zkoušeti co den. To tedy drobná soukromá zkouška skoro stálá. A nebyla na plano.

¹⁾ Tamž. Účty prachatické.

²⁾ Jungmann. Literat. 119. Při té příležitosti Jungmann uvozuje od r. 1546 1617 23 hry.

³⁾ Hüttel. Chron. Trauten. 158—341.

⁴⁾ Výpis archiv. Mareše.

⁵⁾ Menčík v Příspěvech uvádí na str. 54, že ve Znojmě 22 srpna r. 1551 hráno o knězi Helim, začez učitel odměněn 15 groši; že však doslovně totéž uvádí na str. 8 o Jihlavě, nemohli jsme zprávy té bezječně užiti.

⁶⁾ „Praeceptor lectiones omnes uno quadrate citius absolvet, quam audiat horae signum, quo diligens examen et repetitio fiat.“ Monum. Germ. paed. II. 169. Regula z r. 1560—61.

Třídni učitel byl povinen o drobném prospěchu nebo nedostatečnosti žákově zapisovati v katalog, a to nikoli v pokoutní, než v úřední, do něhož bylo lze pro kontrolu nahlédnouti jiným členům řádu, k tomu oprávněným.

U jesuitů byly zkoušky postupné. Toť kategorie zkoušek druhá, velmi důležitá, neboť jesuitským učitelům kázaly školní instrukce všechny všudy až do Ratio (1599), aby nepouštěli žáků na vyšší stupně, dokud nevyhověli na stupni předešlém.

Všeobecné a hlavní postupování nebo promoce děla se jednou v rok, a to po hlavních prázdninách, jen v době, kdy hrozil mor, dovoleno bylo zkoušeti před prázdninami,¹⁾ ale mohli výborní žáci již po semestru, dle řádu z r. 1586 již po třech měsících, ba v nižších třídách kdykolivě býti promovováni do tříd vyšších. V nejnižší třídě stačilo na tu promoci dokonce i jen umění prostřední (mediocriter).²⁾ Ale postup z nejvyšší grammatické třídy do humanity, a odtud do rhetoriky byl vázán na rok pro předměty, jimž se učilo v druhém semestru.³⁾

Na takový postup řádný, mimořádný byla tedy zkouška. Byla dvojit: zkouška soukromá nebo partikulární, kterou podnikal učitel se svými žáky sám, a veřejná (examen publicum), kterou prováděla zvláštní kommissee. Nebyla veřejná tím rozumem, že by při ní bylo obecnstvo.

Stará pravidla německé provincie, k níž náleželi jesuité v Čechách, kázala r. 1560, aby letní začátek studií kolem sv. Jiří (23. duben) zahájen byl (po řebořských prázdninách) pobožnostmi velikonočními, po nich examina privata jednotlivých tříd nechat se vykonají v týdně od středy do středy; následující čtvrtek, pátek a sobotu necht je examen scholae totius generale ac publicum; po neděli Misericordia ať jsou disputatione a po neděli Jubilate dialog nebo komedie.

Týmž pořádkem ať děje se začátek zimní. Zkoušky soukromé začnětež po Dušičkách; po týdni za tři dni konejtež se zkoušky „veřejné“; pak disputy a komedie. Stran disputův a komedií, konajíce je i nechávající jich, jesuité řídili se okolnostmi; také v našem podnebí nemohli držeti se času listopadového, dušičkového, alebrž snažili se vše vykonati o měsíc dřív; co do zkoušek však poslouchati věrně; ty konali, jako nařizeno.

Při ústní zkoušce partikulární žáci jeden po druhém odříkávali nejprv z paměti ven ze všech knih probraných, a to tím pořádkem, jak látka po sobě tištěna; potom prozkoušeni byli zevrubněji v tom, co recitovali; na konec určena písemná zkouška.

Zkouška „veřejná“ konána po písemné za předsednictví prae-fekta gymnasijního a dvou zkušebných kommissarů, kteří byli vy-

¹⁾ Jako na př. r. 1606 skončili v Praze školu 4. září a hned zkoušeli. Schmidl. H. S. J. II. 4:4.

²⁾ Monum. Germ. paedag. II. 167. V. 176 355.

³⁾ Monum. Germ. paed. V. 360.

bírání z učitelstva jiných tříd, než která byla zkoušena; tu mělo se zkoumati z knih školních, ale ne tím pořádkem, jak v nich látka položena, nýbrž měly podávány býti otázky o nesnadnějších věcech.¹⁾ Učitel v každé třídě byl povinen oznámiti písemnou zkoušku dva, tři dni napřed a připojit k tomu pravidla: první, kdo nepřijde k písemné zkoušce, toho nepustí k ústní, druhé, aby každý dostavil se v čas, neboť, jak se oznámí silentium, ani praefekt nesmí promluvití víc; třetí, aby každý měl potřeby své, by nemusil prositi jiných; čtvrté, kdo změní diktát, aby si polehčil u překládání, nebo, kdo vynechá kus textu na týž konec, tomu se každý takový pokus přičte za chybu; dále varuje se před sousedy, neboť při podezřelých komposicích neví se, kdo od koho opsal, a mají škodu oba; kdo není v čas hotov, odevzdej, co máš, měl jsi vyměřiti sobě čas. Ostatní pravidla tykají se formy papíru, složení jeho a konečně i záchodu.²⁾

K písemné zkoušce uložiti bylo jednu neb dvě práce prosou, v nejvyšší třídě grammatické a v humanitě báseň a, kde to možno, i řecký nějaký úkol. Na dané znamení diktován argument (úkol), jenž měl býti krátký. Praefekt sám hlídal nebo jeho zástupce. Hotové písemnosti se na konec složití měly abecedním pořadem a rozdati examinerům, kteří pak chyby po straně zaznamenávali.

Examinatoři byli s praefektem tři. Lépe prý, když examinátorové nejsou učiteli, ale znalci býti musí. Rektor je ustanovuje. Při větším počtě žáků může býti trojčlenných kommissi několik. O výsledku se hlasuje; dva hlasy přemáhají třetí.

Žáci předstupují k ústní zkoušce nejméně po třech. Zkoušejteli byli povinni nejprv prohlédnouti katalog a poznámky učitelovy, pak žák jeden po druhém četl kus své komposice, opravoval chyby a citoval pravidla, proti nimž chybil; po té překládalo se ústně, tázano a odpovídáno z grammatiky a z jiných předmětů té oné školy; také byl žák povinen zprávu dáti o výkladě toho, co čteno ve škole. Tím bylo po zkoušce.³⁾ Řád z r. 1560 chtěl tomu, aby při zkoušce byli přítomni všickni ostatní studenti nezkoušení (tím lze snad vyložiti, proč se zkouška zove veřejnou); aby však neseděli u zkoušky marně, ukládána jim povinnost pozorovati (ovšem bez knihy), kterak zkoušenec recituje a odpovídá. Tomu posluchači, jenž počtyl chybu a ohlásil ji první, měl býti dán dárek nebo snad jen pochvala,⁴⁾ z pozdějších ustanovení nevysvítá, že by se posluchači měli a směli pléstí v zkoušku.

Při hlasování o výsledku kommissaři v úvahu brali vždy známky třídního učitele, což zřejmé správně; byli-li na pochybách

¹⁾ Monum. Germ. paed. II. 167.

²⁾ Ratio v Monum. Germ. paed. V. 370.

³⁾ Ratio v univ. knih. 24. J. 105 71.

⁴⁾ Monum. Germ. paed. II. 168.

nějakých, řád kázal, aby si všímali věku zkoušencova a času, jak dlouho v třídě pobyl. Celkový výsledek zkoušky shrnován v slovo *ascendat*, ať postoupí; *maueat* (také *retinendus*), ať opakuje třídu; *rejiendus*, ať je vyloučen ze školy pro nesch puost. Na zevrubnější ocenění byly známky nebo noty, pojmenované dle žáka: *optimus* (výborný), *bonus* (dobrý), *mediocris* (prostřední), *dubius* (pochybný), *retinendus* (nedostatečný tak, že se v třídě podrží) a *rejiendus* (že se vyloučí). Tyto známky bylo lze vyjadřovati také holými číslicemi od 1 do 6, jako se děje na školách v době naší.¹⁾

Byl-li žák naprosto neschopen a označen šestkou, mělo se rodičům oznámiti s velkou šetrností (perhumaniter), aby ho z kolleje vzali. Neměly tu prospívati nic prosby. V XVI. věku pro konkurenci s protestanty asi řídce kdy docházelo k osudné šestce; i žáků málo dostatečným snadno zdařilo se u zkoušky, zvláště byl-li urozenec, na jehož otcí opatrným paterám záleželo; bývalotě nařizeno několik zadních vrátek, kudy bylo lze proklouznouti, když se věc hatila. Nejprv b. lo nařizeno praefektovi, aby u slabých žáků dávno před zkouškou a často prohlížel písemné práce, aby pak mohl o nich kommis-i zkušebné podati zprávu. Tomuto nařízení a jeho účelu každý učitel rozumí. Kdyby se proti všemu nadání kommis-e nedala přesvědčiti, že chlapec přec něco umí, volno bylo zkoušku hned zase opakovati; kdyby však i po zkoušce nejisto bylo, umí-li co, mohl přes to vše býti povýšen žák do třídy vyšší s výminkou, nevyhoví-li tím, že ho vrátí časem do třídy nižší. V tomto případě, když povýšen na nejisto, žák neveden v katalogu třídy; tím jedině lišil se od žáků řádně postoupilých.

Známky a výsledky zkoušky měly zůstávati v tajnosti až do svého prohlášení veřejného; jen třídní učitel směl se do seznamu podívat na výsledky svých žáků. V starší době bylo nařizení, aby praefekt poslední den zkoušky výsledek oznamoval, čta jména těch, kteří vyhověli, pořádkem (lokací), ale to aby se dělo poněkud slavnostně: praefekt prý může míti řeč napomínavou, může chváliti vědy; chlapec některý ať říká báseň a pak ať podává praemia prvním žákům. Z účob promoce prý lze měniti.²⁾

Jesuité pražští již od počátku slavnost promoce žákovské provozovali šunné. Jest psáno, že již r. 1559, tedy třetí rok po svém příchodě, v říjnu mnoho slavných osob si nazvali do kolleje; v jich hromadě na povýšeném místě mladík z nejurozenějších četl z každé třídy jména výborných žáků, tém kázáno vystoupiti na místo obvyčtější, a sbor žactva veršky a chvalami pozdravoval ty výtečníky.³⁾ Praemií však tehda ještě nebylo. Brzy rozvinula se

¹⁾ Ratio. Pražsk. v klement. exempláři sig. 24. J. 105, str. 109. Monum. Germ. paedag. V. 395.

²⁾ Monum. Germ. paed II. 157. 168.

³⁾ Schmidl. Hist. Š. J. 136.

promocí žáků gymnasijských v slavnost složitou a velikou. Přispělo k tomu kromě rostoucí reklamní snahy jesuitů hlavně to, že byl s promocí začátek školy spojován, a pak veřejné zápasy o praemia, kteréžto certace povýšeny schválně na šumný slavnostní veřejný děj. R. 1563 byla slavena v Praze první distributio praemiorum ještě skromně. Učinil to provinciál Lanoyus sám tak, že povolal nejlepší žáky do síně, kdež k nim promluvil a pak z jeho ruky přijali obrázky a knížečky pozlacené.¹⁾ Potom vznikly zápasy o praemia. Ratio jezuitská r. 1599 stanoví, aby rhetorické třídě bylo osm praemií (dvě za latinskou řeč prosaickou, dvě za řečnou, po dvou za verše latinské a řecké); šest cen určeno rhetorice, kde nebylo zápasiti básní; v nižších třídách kynulo zápasníkům po čtyřech praemiích. Také bylo nařízeno, aby dostal v kterékoli třídě cenu ten, jenž umí nejlépe odříkávati katechismus.

Knihy bývaly praemium obyčejně. Jesuité vždy pečovali o to, aby těch knih nemusili kupovati sami; vlastně ani nesměli jich pořizovati nákladem nemajetné řehole. I protož záhy před zahájením školy prožívali svých bohatých příznivců urozených, představených klášterů bohatých,²⁾ prelatů a biskupů, aby přispěli na praemia žakovská.³⁾ Z oučtů v Jindřichově Hradci lze vyčísti, kolik vrchnost zámekká ročně na praemia dávala. Na př. r. 1613 odměny žakovské stály, 12 kop 51 grošů; r. 1623 dokonce 51 kop 25 grošů 2 d.⁴⁾

Zápas o praemia byl jen písemný; jeden den věnován prose, druhý poesii. Žáci pracovali směli až do západu slunce; hotové práce odevzdati bylo bez jmen, jenom s označením jakýms (suo signo); soudcové neměli rukopisu žakova znáti, aby spravedlivě soudili. Měli býti k posouzení tři. Rozhodnuvše o praemiantech, mohli jmenovati také akce-isty. I to bylo možno, že jeden v třídě mohl dobytí cen víc než jeden. Jména vítězů ohlásiti bylo slavnostně.

K slavnosti zváni byli urozenci, preláti, zemští a městští úředníci, rodiče dětí, kde kdo, na kom jesuitům záleželo, aby tu slávu viděli. Již z r. 1569 je zpráva o velkém vystrojení slavnostní síně koberci. Když se do vyšňožené síně hosté sešli, podtata slavnosti vždy byla ta, že některý z předních jesuitů měl řeč, že četly a deklamovaly se nejlepší práce, za něž cena dána, nebo

¹⁾ Rukop. univ. knih. I. A. 1 92 Schmidl. H. S. Jes. I. 183.

²⁾ V Krumlově r. 1602 dával praemia vyšebrodský opát. Schmidl. H. S. J. II. 285

³⁾ V Listáři kolleje od Scholze, vydan. v Hist. Arch. Č. Akad. 112 r. 1631 rektor ptá se Jindřicha Libštejnského z Kolovrat, chce-li náklad vésti na praemie studujících (kteří tenkrát měli hráti komedii), loni že náklad nesl Fridr. z Talmberka, aby tedy toho dobrého příkladu následoval. Někdy i cizince k tomu pobuzili, takž na př. r. 1609 rozdával v Praze praemia španělský legát Zuñiga. Schmidl. H. S. J. II. 540.

⁴⁾ Oučty hradecké. Výpisy Tischrovy str. 101. 115.

práce jiné, které schystali žáci pomocí učitelů k té slavnostní chvíli.¹⁾ Na konec hlasatel oznámil: „Quod felix faustumque sit rei litterariae omnibusque nostri gymnasii alumni!“ Primum praemium solutae orationis latinae meritis et consecutus est“ — a teď jmenoval šťastného vítěze z nejvyšší třídy, jenž byl podal nejlepší prosaický řeč. Po té stejnou formou volal jiné pro básnický úkol, pro řecký atd. Cena pak podána vítězi nějakým veršíkem vhodným, při tom ozvali se pěvci nebo hudba.²⁾

Co do jednotlivostí bývaly v slavnosti té všelijaké rozdílnosti. Některé příklady na poučení. R. 1569 po divadle a po disputacích z řečnictví a z logiky den trvavších 27. srpna slavena studentská promoce, v níž nejprv řeč měl rektor o chvalách věd, pak vystoupil hoch sličně oděný do prostřed filosofské stue a vyvolával každého premianta, jemuž odevzdal pěknou knihu. Podarovaný usedl na zvláštní místo. Varhánky a zpěv vloženy do slavnostní ceremonie.³⁾

U valném shromáždění hostů r. 1573 byly recitovány listy, epigrammata, elegie, a jiné poetné práce a orace jednotlivých žáků pryš pochvalou, pak vyvolávání některých a ctění školskými premiery. Ty obšírné recitace prací žakovských tehdy byly od hostů uznány za milejší nežli komedie provozované.⁴⁾ Následující potom léta brzo zas přidávali k slavnosti té případnosti dialogy a komedie, disputy ba i promoce doktorské, aby té slávy bylo najednou víc. R. 1588 23. října zahájena promoce gymnastů řečí a básní latinskou i řeckou; rozdávání praemií pryš se tentokrát obzvláště líbilo; chlapec za krále oděný řídil to rozdávání, rozkazuje dvěma jiným rozdělovati praemia těm, kdož k vyšším třídám byli promovováni; čtvrtý žák k tomu zřízený vyvolával, ke každé třídě básnické chvály odříkav.⁵⁾ Strávilivým lidem naší doby by se ten maškar při praemiích nelíbil. R. 1593 dne 28. měsíce října u jezuitů v Praze rozdávána „dosti cenná“ praemia, na něž učinil náklad František Dietrichštejn, jenž byl kdys alumnem zdejšího konviktu; to rozdávání pryš nebylo bez připraveného slavnostního dialogu.⁶⁾

A jako v Praze stejně tak zvyk a způsob praemií v jiných jesuitských kollejích v Čechách a na Moravě. V Chomútově na příklad roku 1600 po zkouškách 23. října hráno divadlo Saulus in Paulum conversus; k slavnosti sešlo se mnoho obecnstva a hostů vzácných i z vůkolních měst a zámků. Přijel také arcibiskup pražský Zbyněk, jenž po doslovu zvláště přichystaném mládeži rozdával

¹⁾ Tuto věc, již chváliti nelze, neboť chlubit se mohl žák peřím cizím, Ratio snažila se zmírniti ustanovením, aby sic učitel upravit práci pečlivě, ale aby jí sám nedělal Mon. Germ. paed. V. 391.

²⁾ Ratio v univ. knih. 24. J. 105. 1606. 95. Monum. Germ. paed. V. 376.

³⁾ Univ. bibl. Rukop. 1. B. 1. 20. Schmidl. H. S. J. I. 285

⁴⁾ Schmidl. H. S. J. I. 339.

⁵⁾ Schmidl. I. 560.

⁶⁾ Týž. II. 5.

„výborné knihy“, vše za obecného chválení.¹⁾ Týž rok v Olomouci při podzimní renovaci školní hráno na divadle žákovském o Priscianovi zbitém (Prisc. vapulans); praemia vlastní rukou rozdával pilným žákům mecenáš Lukáš Laetus, kanovník; kdo byl volán, k tomu přiběhli dva „komičti“ chlapeč z divadla a uvedli ho k rozdateli praemií; odtud vedli praemianta k divadlu, kdež pozdraven básní. Tenť prý byl skoro obecný zvyk po vši jesuitské provincii za onoho času.²⁾

Proběhem mnohých let zvyk ten do předešlého století proměnil se jednak v tom, že se chlapeč nestrojili v maskar a že vůbec přestalo divadlo školské, jednak tím, že slavnost kladena již na počátek semestru zimního, alebrž na konec školního roku, konečně a podstatně tím, že se nečetla jen jména praemiantů a akcesistů, ale že se četly známky všech všudy žáků i nejhorších, takže den 7. srpna, den sv. Kajetána, na němž ta slavnost ustrnula, byl den nadějí i hrůzy. Po službách božích v ten den v ozdobené síni školní přední hosté zasedli u stola, ostatní stáli a seděli kolem; u dveří venku hudebníci byli a ti ze studentů, kteří se do síně nevešli, nebo se do ní ani chutě netlačili. Z nejvyšší třídy žák zabájel slavnost deklamací latinskou, po něm praefekt učinil úvod k čtení známek v prospěchu. A pak jeden třídní po druhém četl o svých záciích. Praemianti předstupovali před stůl, hudebníci každému silně troubili, praefekt nebo čelůf host podal praemium, knihu. Pak čtení akcesistů či akcidentů, ale ti nevystupovali; také se každému z nich netroubilo, než všem najednou po přečtení posledního z nich. Po té čtena jména a prospěch ostatních. Když tak přečteno o všech třídách gymnasia, žák na to vybraný proslovil řeč děkovací. Tím konec. Tento způsob, jehož pestré prvky jsou v XVI. století u jesuitů, zachoval se na gymnasiích našich až do r. 1848.³⁾

O divadle jesuitském zbývá doložití nemnoho. Bývalo divadlo gymnasijských žáků ve všem všudy podobno pražskému divadlu akademickému,⁴⁾ při němž část hereč a většinu komparsy beztoho zastupovati musili gymnasisté, akademikům nečetným pomáhající.

Kusy byly buď krátké dialogické výstupy (actiones) nebo komedie obšírné, jimž bez patrného rozdílu říkali také tragédie. O rozmanitých svátcích výročních byly oblíbeny ony krátké akce jako na příklad o Velikonoci „Christus resurgens“, o Vánocích „Christus a pastoribus adoratus“, jenž byl hrán v Praze, v Olomouci a jinde snad rok co rok. Allegorického rázu kusy byla druhá oblíbená kategorie. I ty chystávány k svátkům, k Božimu

¹⁾ Týž. II. 220.

²⁾ Týž. II. 231.

³⁾ Živou o tom vzpomínku napsal E. Tonner v Neděl. listech Hlasu Národa 7. srp. 1898.

⁴⁾ O tom obšírně Winter. Život na vys. škol. 434 a násl.

tělu, k masopustu, v kterémžto čase jim obzvlášť připadala úloha varovati od rozpustilých mravů. Když jesuité v Praze vystoupili roku 1558 s divadlem poprvé, hráli allegorii o církvi; o masopustě, ne-li též o roku, to jistě hned následujícího provozovali allegorii „Pugna carnis ac spiritus“ (boj těla a duše).¹⁾

Třetí velmi řídký druh komedií jesuitských byly kusy klasické, ale nad míru úzkostlivě očištěné a osekáné; z některého zbylo jen jméno, a látka do něho vpravena docela křesťanská. Čte-li se tedy, že u jesuitů hrán Euripus, Philopiedius a j., to jest na to dobrý pozor míti, není-li kus od klasického velmi daleko.²⁾ Ze skrovného počtu zachovaných titulů vysvitá, že jesuité klassických her nemilovali.

Daleko oblíbenější byl čtvrtý druh dramát, kusy biblické, jež vyskytují se u jesuitů o týchž jménech jako u protestantů (od Adama počínajíc). Stejně oblíbě těšily se u jesuitů kusy, jichž děj vzat ze života světců; takž na příklad připomínají se hry o sv. Vavřinci, o sv. Ambroži, o sv. Václavu, o sv. Matř z Magdaly, o sv. Eustachovi, o sv. Pavlinovi, Justovi, Pastorovi, o sv. Dorotě a j. Odvažovali se jesuité také na divadelní zpracování příběhů souvěkých, zvlášť, byl-li v nich osten proti jinověrcům. Takž provedli r. 1569 v Praze kus o „kacířské ukrutnosti v Gallii“.

Ratio jesuitská káže, aby hry divadelní byly psány a provozovány jen latinským jazykem.³⁾ Z toho jesuité řídko kdy učinili výminku. Připomíná se, že roku 1560 komedii Euripa přeložil do němčiny rektor Hoffaeus bezpochyby k zalíbení arciknížete Ferdinanda, jemuž na Bradě ji hráli;⁴⁾ r. 1610 hráli o Třech králích v Chomutově „lingua vernacula“, tedy asi německy.⁵⁾ a roku 1567 také po česku jesuita Salius napsal kus o sv. Václavu, což bylo vymyšleno moudře a mělo na lid veliký účinek.⁶⁾

Jináče jsou dramata jesuitská rozvleklá, dlouhá povídání osob, nekonečné dialogy a monology bez prstonárodních živlů, jimiž jsou komedie české tak zajímavými dokumenty své doby. Zvláště kusy o světcích, pokud jsou na snadě, viť se býti ustrnulá rhetorika poloklassická a zbožná. Nelze pochybovati, že také le kterou akci žáci spisovali s učitelem sami. Jsoutě některé v rukopisech univerzitní knihovny pražské zachovány.

Jesuité rádi vpravovali do textu o ceně svého náboženství, to nepřímě proti jinověrcům; v tom smysle bylo jich drama zhusta tendenční. Proto také stavové čeští jesuitům nejprv r. 1609, potom r. 1618 vyčítali, že jsou skrze své komedie a tragédie, kteréž jsou

¹⁾ Schmidl. Hist. S. J. I. 134.

²⁾ Jako se podivuhodně omýlil Wolkan ve své němec. literatuře 380. 381.

³⁾ Ratio vyd. z r. 1606. 20.

⁴⁾ Schmidl. H. S. J. I. 146.

⁵⁾ Tamž. II. 580.

⁶⁾ Univ. knih. rukop. 1. A. 1. 126. Schmidl. I. 229.

na zošklivení a posměch stavů evangelických každoročně strojitvati obyčej měli, zjevně na rozum dávali, že náboženství evangelické má z gruntu vyhlazeno býti.¹⁾

Jináče co do zevnější scény neliší se divadlo jesuitské od divadla jiných škol, leč tím, že všechno bylo nádherněji vystrojeno. Jich urození ctitelé a pomocníci všude propůjčovali k divadelnímu představení jesuitských záků ze své šatny, zbrojnice, z pokojů věcí, které měli nejnádhernější. U jesuitů hrálo se na dvoře, v kostele, zváni byli herci na zámky, v Praze na Hrad, v Olomouci do biskupského paláce.

Že pohlaví ženské na scéně nesmělo vystupovati, to byl zvyk nejen u jesuitů. Ti však ve své Ratio o to šli dál, že ani ženský šat neměl se ukázati na jevišti, takže by dle toho nařízen student, hraje v úloze ženské, byl nucen vystupovati po mužsku. Ale v praksi jesuité činili přece ústupky verismu. Vímeť dobře, že r. 1615 mládenci, jenž hrál sv. Alžbětu v dramate stejnojmenném, císařovna propůjčila skvostný šat a sama mu do vlasů připjala královský diadém.²⁾ To byl jistě ženský šat, k němuž se diadém hodil. Ostatně stojí za zmínku, že mládci v ženských úlohách těšili se vůbec přízni dvorské. Začala v Praze Filippina Welserova a její choť arcikníže Ferdinand tu přízeň o vědčovati. R. 1560 vidouce v tragedii nějakého chlapce Zikmunda za Venuši oženého, chtěli ho ze školy vzíti a živiti mezi pázaty panny Filippiny. Jesuit Jindřich Blyseminus opatrně ale rychle jednal skrze biskupa vídeňského (Ant. Brusa), aby hoch zůstal ve škole.³⁾

Hry divadelní nevázaly se přísně k času zkoušek; hráno bylo sic o zkouškách obyčejně, ale jsou zápisy, že představení bylo konáno v kterémkoli letním měsíci. Před tím, než se škola do příprav pustila, vysílali žáci po příznivci h světských i duchovních, aby sebrali příspěvky na komedii.⁴⁾ Když bylo s dostatek peněz, strojena hra.

Abychom na konec uvedli příklady, co kde u jesuitů hráno. O Praze, kde akademikové bráli pospolu s gymnasisty, položeny zprávy při divadle akademickém. Zastavme se v koleji krumlovské. Tu hráno r. 1588 po prvé, ale nedí se, co. Ví se jen, že žáci bráli čiperně, a kolej i scena že byla chvalitebně upravena.⁵⁾ R. 1596 hráli žáci o Boží tělo nějakou hru, již se tajemství toho svátku objasňovalo. O svatbě Petra Zrinského kolej, aby se zalíbila Petru Vokovi z Rožmberka, ustrojila na zámku komedii Esther.

¹⁾ Tisk, v česk. mus. 316 13. „Krátká zpráva a odvod.“

²⁾ Schmidl, H. S. J. II 743.

³⁾ *Diarium collegii ab anno 1560* v bibl. strahov.

⁴⁾ *Diarium collegii ab anno 1560* v bibl. strahov. Dne 17. ledna 1560 přinesli tři žáci ze sbírky půl druhého tolaru a 24 creuczer. Sbírali i po opatech klášterů.

⁵⁾ Schmidl I. 567.

Následujícího léta zase něco hráno; budějovický prelát praemia uděloval; roku 1603 hrán při podzimní renovaci školské Angelus custos, kteráž hra o andělu strážném tou měrou se líbila, že aktori jsou přijati na zámku ke «kvotné hostině o třech stolech.¹⁾ Aktori krumlovští roku následujícího (1604) vystoupili s Judithou.²⁾ Pak zprávy oněměly, neboť kolleji se vedlo zle. Až zase r. 1614 pod štítem císaře Matiaše a jeho nákladem hrána na hradě tragedie o sv. Dorotě. Císař byl s dvorem svým při hře, za pět hodin trvající. Chválil velmi; herce pak dal vézt na vozech svých a na koních, jako by triumf byl, při tom třeskały pozauny, trouby a bubny za šumného průvodu městem. Císařovna sama svou rukou strojila v ženský stroj (muliebri cultu) žáky, kteří představovali sv. Dorotu a čtyři jiné mládence, kteří zastávali přední ženské úlohy.³⁾

V kolleji chomutovské hráno po prvé roku 1597. Tenkrát se jesuité osmělili uprostřed obyvatelstva většinou protestantského konati processí Božího těla a při tom škola zahrála *De filio prodigo* (o ztraceném synu).⁴⁾ O nějaké malé scéně na zámku, jednající o Narození Páně a darech tříkrálovských, zmínka se však děje již před tím r. 1593.⁵⁾ Šavla obráceného v Pavla představovali Chomutovští r. 1600 v říjnu na uvítanou arcibiskupa; rok potom renovace škol oslavena dramatem nejmenovaným, při němž ani déšť nedovedl rozehnati obecenstvo hrou rozjařeně; prý uznali otcové za moudré opakovati týž nejmenovaný kus.⁶⁾ R. 1602 představovali v Chomutově (lakomce) Philopluta; při té hře aktorům císař Rudolf určil odměny z komory královské.⁷⁾ Nejmenovaný kus hrán od chomutovských žáků roku 1604; následujícího roku mimo vánoční hru tři dramata byla hrána, z nichž jen jedno uvádí se jménem, totiž *De Timone Misanthropo*. To hráli o masopustě, druhé v den *Nanebevzetí* a třetí o renovaci školy, k čemuž Vavřinec Nigrinus, křížovník, praemia pořídil a rozdával.⁸⁾ Co hráli v letech následujících, nepraví se, jen to se zapsalo, že přibíhali k tomu lidé až ze saské země na divanou.⁹⁾ R. 1610 hráno o Třech králích;¹⁰⁾ r. 1613 představován Baarlam a Josaphat, hra prý trvala dva dni.¹¹⁾ Poslední nezaručená zpráva o hře v Chomutově jest z roku 1617. To hráli

¹⁾ Týž. II. 327.

²⁾ Týž. II. 362.

³⁾ Týž. II. 717.

⁴⁾ Týž. II. 131.

⁵⁾ Salzer. Communal-Gymn. in Komotau. 26.

⁶⁾ Schmidl. II. 243.

⁷⁾ Salzer. Communal Gym. Komotau. 26.

⁸⁾ Schmidl. II. 461. Nigrin byl komander v Chebu. Roku 1589 studoval v Bononii práva. Arch. arcib. Opisy v zemsk.

⁹⁾ Schmidl. II. 551.

¹⁰⁾ Týž. II. 580.

¹¹⁾ Salzer. I. c. 27.

Juditu. Pak hráli až teprv po bitvě bělohorské r. 1623 kus „Dvanáctiletý Ježíš“. ¹⁾

Z kolleje Hradce Jindřichova jest poměrně málo zpráv o divadle. Poprvé tu jesuité pořídili hru r. 1597 o Hrobě božím; roku následujícího představení bylo o Křesťanském vojínů. ²⁾ Potom jest zmínka z r. 1602, že v kostele sv. Máří žáci jesuitští hráli dialog andělů u hrobu božího; lidé prý plakali, jak je to dojímalo. Mimo to ještě dvě dramata nějaká provozována. ³⁾ Následujícího roku (1603) na zámku k počtě Kateřiny z Montfortu, spoluzakladatelkyně kolleje, hráno divadlo o sv. Kateřině, prý hráli jen chlapečtí šlechtičtí. ⁴⁾ Kromě toho hráno ještě o masopustě a o Velký pátek u hrobu. Jesuité hradečtí vymohli si potom k svým hrám monopol: totiž roku 1604 německému bakaláři zakázá o „tropiti hru nebo dialog“ bez vědomosti a dovolení patera rektora. ⁵⁾ Potom zachovala se již jen zpráva o dramatu sv. Alexius, jenž hrán roku 1608 bezpochyby k té příhodě, že bratr císařův Matiaš a arcivévoda Leopold zavítali do Hradce. ⁶⁾ Hra u hrobu v svatý týden bývala konána rok co rok, až bouře protestantů, v Hradci utiskovaných, všecko tu zastavily. Teprv po bitvě bělohorské roku 1621 připomíná se tu v Hradci obnovení her; r. 1623 hráno o Edmundovi, biskupovi. ⁷⁾

Na poznanou, co v Brně hráno, budiž propuštěno uvésti několik jmen pořádkem časovým. První zpráva z r. 1595. Hrán Abraham; po něm představovali jesuitští žáci Gedeona (1597); když svěcen kostel r. 1598, hráno o Konstantinovi, kterak on byl horliv v zakládání chrámů; ⁸⁾ pak hrán dialog o Davidovi, jenž ztroskotal modlu (1602); potom vystaveno drama o sv. Justovi a Patorovi (1607). De imperatore Leone provozováno 1. září 1608, když sem přibyl Matiaš, aby ujal panství moravské. V té hře vystupují geniové Moravy, Rakous a Uher, též čeští patronové. ⁹⁾ Matiaš král prý byl za to podiván velmi vděčen. O sv. Cecílii a o Andělu strážci hrálo v Brně r. 1610 studentské družstvo (sodalitas) Panny Marie. V letech následujících hráno De mundo et Pintimundo (1611); o sv. Alexiovi (1612), o sv. Maří Magdaleně (1613), v kterémž kuse vystoupily 64 osoby; Comedia de Nabuchodonosore (1614) hrána na počtu arciknížete Ferdinanda; Absolon (1615); o sněmě brněnském r. 1617 dáván sv. Štěpán uherský a konečně r. 1618

¹⁾ Menčík. Příspěvky 73. 95.

²⁾ Menčík. Příspěvky. 64.

³⁾ Schmidl. II. 295.

⁴⁾ Týž. II. 339.

⁵⁾ Gymnas. Jindřichohrad. vyd. Heš. 1895. Str. 7. (Tajrychův článek.)

⁶⁾ Tamž. 8 Schmidl. II. 467.

⁷⁾ Menčík. Příspěvky. 95.

⁸⁾ Týž. 64. 65.

⁹⁾ Jest v rukopise dvor. knih. Menčík. Příspěvy. 68. Schmidl. II. 525.

sv. mučedník Zosotes.¹⁾ Brněnské hry nejvíce a nejtědřeji podporoval biskup olomoucký. Býval začasťe jich přítomen. Také katolíci měšťané jim přáli; o jednom zapsáno, že rozhojnil darem jesuitskou šatnici divadelní.²⁾

Olomoucká škola jesuitská, rozvinující se až konečně v akademii, množstvím představení a nádherou závodila s akademií pražskou, zvláště když kardinál Dietrichštejn a jeho příkladem šlechta katolická jali se divadlo žakovské podporovati štědře nad míru. V říjnu r. 1566 hry v Olomouci začaly se, kterým kusem, neví se. O vácích hrán dialog u biskupa v zámku, a takové dialogy konány byly potom rok co rok o svátcích. Z velkých kusů představován Philopiedius (v říjnu 1567); Patriarcha Josephus (1568) dáván v kolleji nově dostavěné; po tom hrán kus Prautův, zvaný Aulularia³⁾ (1570 v říjnu), při němž biskup Vilém Prusinovský vydával praemia. Dvakrát po sobě hrán Herkules (v dubnu 1573); Vilém z Rožmberka a Vratislav z Pernštejna, jsouce na cestě do Polska jakožto legaci, prý byli hrou nadšeni tak, že Pernštýn zaslíbil kolleji roční 400 podpory k semináři⁴⁾ Roku 1574 v Olomouci představovali mimo kolik menších dialogů Euripa (v červnu) dvakrát po sobě; roku následujících (1575) hráli Saula, a mezi svátečními dialogy hrán jeden o božím Těle na náměstí před školou také po německu. Po té dáván Dubitans Evangelicus (roku 1576); nepovědomými hrami dvěma r. 1577 vítán císař Rudolf; z let nejbliž následujících jsou zprávy pouze o drobném dialogu. Jeden (roku 1579) má podivný obsah „o žákovi, jenž učitele svého pomlouval“. Roku 1580 hrána komedie Susanna a dialog vánoční o Herodesově krutosti. Z větších her tamž v Olomouci uvozuje se dále Esther (1586), Achab (1590), Absolon (1591); nějaká větší hra strojena o Herodesovi roku 1596, když u dvora biskupského byl hostem Zikmund Bathory. Někaké drama bylo na školské scéně též rok při začátku školy. Dále udájeť se v Olomouci kusy Priscianus vapu'ans (1600), hra o Udonovi, arcibiskupovi magdeburském (1602); tragikomedie De extremo iudicio (O posledním soudě) a Philoplutus (obě roku 1603). Na hru o posledním soudě i sněm moravský dal příspěvek! Takové přízni těšilo se divadlo jesuitských žáků, něčeho podobného smělo-li se nadíti divadlo škol jiných! Kterak to mluví, že právě rok potom (1604) český kancelář Vojtěch Popel z Lobkovic nespravedlivě potlačil nevinnou hru Břetislava, kterou se mínila pražská akademie poněkud samostatněji a švarněji ukázati.⁵⁾

¹⁾ Data jsou v Schmidlovi při těch letech; doplňky v Menčíkových Příspěvc. 64—73.

²⁾ Schmidl H. S. J. II. 231.

³⁾ Jméno Aulularia vložili jsme v Životě na vys. škol. jakožto plurál; dle upozornění univ. prof. dra. J. Krále je to však singulár, jenž doplní se přidáním slova fabula.

⁴⁾ Nesprávně v Menčíkovi. Příspěvc. 60.

⁵⁾ Winter. Život na vys. škol. 446.

Při začátku semestru školního v Olomouci r. 1604 dáván Hercules in bivio (na rozcestí); kardinál z Dietrichštejna přijel schválně z Kroměříže a rozdával praemia. Když na své nevěstinské cestě do Polska arcikněžna hradecká Konstancie zastavila se v Olomouci r. 1605, oslavili ji lichotiví jesuité školní hrou „Constantia Constantini filia“, kteráž hra trvala za tři hodiny. Také ji na čest postavena slávobrána.¹⁾ V letech třech potom následujících brán kromě dialogů o svátcích Tobiaš (1606 v říjnu); drama Petri Publicani (1607);²⁾ Josephus gubernator (správce) Aegypti (1608); De pastoris officio (O povinnosti pastýřově; r. 1609 na počtu arciknížete Karla); „scena“ Divus Georgius martyr (sv. Jiří mučovník) 1609 na počtu krále Matiaše; hra Samuel puer (chlapec) roku 1609, v říjnu.³⁾ Při těch představeních, jež konána při zahájení školy, po všecka tři léta kardinál Dietrichštejn rozdával praemia žákům. Z dalších her uvádí se dialog o Dionysiovi tyranu a Aristipovi (roku 1610 v únoru); hra Narození Panny Marie (v listopadu 1610); komedie b. Stephanus, rex Hungariae, představována v říjnu r. 1611 při začátku školy; mimo ni však též rok uvádějí se v Olomouci hra o sv. Františku Xaverském a sluhovi Abrahamově, an přivádí Rebeku Isákovi a ještě čtyři jiné kusy nejmenované. R. 1612 hráno o sv. Barboře (v prosinci); dvě léta potom říkána allegorie o Kristovi, jenž spojil se s přirozeností lidskou; když pak též rok v červenci arcikníže Ferdinand přibyl do Olomouce, provedena k jeho počtu pětiaktová tragedie S. Venceslaus martyr, kterouž tři jesuité rychle „za málo dní“ napsali, a kollejí nádherně vypravila. Při provozování zhořilo se „lešení s hudebníky“. Nás arci zajímá divadelní orchestr jesuitský víc než lešení.

Též rok ještě představováno drama o sv. Celsovi při začátku školy. Rozumí se, že byl Dietrichštejn kardinál se praemií při tom jako jindy. R. 1615 dáván obecenstvu olomouckému Absolon; rok potom císař Mauritius (Mauritius imperator a Phoca interemptus); a při zahájení školy drama o sv. Justovi a Pastorovi; roku 1617 brán sv. Edvard, král anglický, což poslední zpráva před bitvou bělohorskou.

Ze všeho světle viděti, že jesuité hleděli si školního divadla horlivěji nežli jich protivníci. Bez podezírání lze toto jich veřejné vystupování vysvětliti snahou, aby se mocným pánům zalíbili a lid aby svým zájmům přiklonili. Zdá se, že zvláště v Olomouci jesuité podporami a pobádáním stran divadla přemršťovali míru dobrou. Zajisté čtenec všiml sobě zprávy hořejší, že škola olomoucká byla

¹⁾ Ale ne na jevišti, jak vytiskl Menčík v Příspěvcích. 57. Srov. Schmidl. II. 414.

²⁾ Schmidl. II. 467. U Menčíka v Příspěvc. 68 uvádí se „stručné drama o krátkosti života lidského“. Byl to as dialog neb akce.

³⁾ Též rok uvádí se ještě „drama“ De fuga Christi et Infantium caede (o útěku Kristově a vraždění mlaďátek), což byl drobný dialog scénický.

na příklad za jediný rok 1611 při nejmenším šestkrát stržena do veřejné divadelní hry; nemohla býti beze škody v učení ta častá roztržitost z příprav a z produkce. Kardinál měl při divadle mimo tendenci proti protestantům, v čemž vůbec osudně vynikal, na mysl i slavnostní zábavu; tou příčinou jest významno, že r. 1616 v únoru naložiti dal aktory olomoucké školy na dvanáct vozů a zavéztí do Kroměříže, aby tu hráli o svatbě jeho neteře. Jesuita Dingenauer napsal kus „Tobias junior“; ten hráli žáci o slavné svatbě.¹⁾ Na tu kočující hereckou výpravu a představení kardinál dal 300 zlatých, peněz dost. Zatím školní učení v Olomouci mělo prázdniny.

¹⁾ Schmidl. III. 28.

V.

Výsledky školské práce.

Štětcem tuším dosti širokým domalován tu obraz školství, jako bylo v našem království od husitských proměn až do bělohorské rány. Bylo by snad moudro, přenechatí čtoucímu, aby, přečta všecko, úhrnný soud o tom školství učinil sobě sám. Ať tak učiní, ale pisateli nelze zavřítí, bez několika poznámek, aby ten soud nedopadl jednostranně.

To jisto, že s dnešních stanovisek na starodávné školství hleděti nelze bez nespravedlivého klamu. Také soudy souvěkovců, které se týkají škol nekatolických (tedy valné většiny v zemi), nutno považovati opatrně. Lituje-li Kocín z Kocinétu, že neměl v českém domově té příležitosti, aby sobě byl dobyt takového stupně přípravného vzdělání, jakého žádala vyšší škola štrassaburská znamenitým paedagogem Sturmerem řízená,¹⁾ tož zajisté tu lítost v mladíkovi vzbudila imponující osobnost Sturmova a jeho školská i vědecká metoda, která se Kocínovi ponejprv na oči postavila. Z výroku Kocínova souditi, že byly české školy vesměs nedostatečné, nelze; stojí proti němu výrok českého jesuity Václava Sturma, jenž poctivě vyznal, že mu nebylo potřebí v Římě na studitech odnaučovati se toho, čemu ho z Aristotela a z Cicerona naučili čeští učitelé strany podobojí.²⁾ Takové uznání z úst jesuity, jehož všecek život byl boj proti jinověrcům kališným a lutherským, má přec váhu. Proti povědomým těžkým odsudkům Amosa Komenského slušno jednak položití pochvalu našich škol od souvěkého s Komenským svědka Pavla Stránského, jenž sám byl dosti dlonho praktickým učitelem, a jednak slušno povážiti, že Komenský měl stále na mysli tak hluboké a široké změnění školstva veškerého, že mu teprv naše

¹⁾ Ant. Truhlář. Čes. Mus. filolog. IV. 449.

²⁾ Jireček. Rukověť. liter. II. 273.

doba, a to ne ještě ve všem, mohla vyhověti. Tak velikému reformátoru ovšem vypadalo školství a jeho metody uboze.

Ostatné vysvitlo na přemnohých místech této knihy, že školství v Čechách se všim všudy, co s ním souviselo, a se všemi chyby ani nelišilo se hrubě od školství národů sousedních, a v tom poznání bude hlavní opora spravedlivého soudu úhrnného.

Školou nutno souditi také dle výsledků, k nimž dochází průměrný žák. A tu nelze přítí, že tehdejší škola dosahovala těch výsledků, jež jí byly kladeny za cíl. Latinské škole byl cíl naučiti latíně, řeči světové, řeči, v níž psány vědy veškeré, a kteráž „poskytovala tolik prostředků k formální dokonalosti, ozdobě a dojmu, kolik nižádná řeč živá“. ¹⁾ A škola té řeči naučila. Jakým způsobem to učení prováděla, to lze posuzovati velmi zle, ale konec byl, že přece naučila.

Lidé vyšší ze škol protestantských a jezuitských uměli latinsky hovořiti dobře, čehož o dnešních gymnasiálních fici nelze. Positivních vědomostí tehdejší škola poskytovala velmi málo, dnešní žák umí z matematiky, přírodovědy, z dějepisu víc; v staré době však žáci odnášeli sobě formálního a řečnického vzdělání víc nežli dnes. Rhetorika a pěkná forma vyjadřovati se po latinsky a co možná klassicky byly do žáků až do posledního semestru filosofické fakulty neustále vštěpovány.

Výsledky této školské práce bylo znáti i v širokém okruhu tehdejší humanistické literatury. Školou se vyvinula rhetorická literatura latinského veršování, školou se živila ta zvláštní poesie a širila. Dnes odsuzuje se renesanční poesie školská až příliš šmahem, čímž ačci také zásluha školy se snižuje. Odsuzuje se ta poesie ze stano-
viště absolutního, aniž se při tom kritik ohlédne po tehdejší životě. Připouštíme, že všechno veršování tehdejší byla imitace klassických forem a, že v té renesanční poesii, v chomáči vypůjčených květnatých frází, vsazených do mělké haldy mythologické, byla-li kde jaká myšlenka původní, dusila se; přiznáváme, že technická zručnost sebe dovednější sama sebou není ještě poesie a že těmi technickými poety obsazena byla na Parnasse největší stráž (při čemž nelze přijmouti, že u nás po opravdovém humanistovi starého rázu Lobkovicovi jen Kolín jest básník, a po něm ostatní že všickni byli slabí, ²⁾ konečně už říkáme, že tehdejší poetové sotva se řídili zásadou, aby bylo umění pro umění, alebrž že většina, robíc verše, chtěla za ně osobní zisk jakýkoli: to vše připouštíme, ale na druhou stranu nemůžeme neviděti, že renesanční poesie, že škol vyšlá a jimi živěná, pronikala všecken život vzdělaných lidí tehdejších bez rozdílu stavu, že byla všem těm lidem potřebou, ctí, potešením, že bez té poesie latinské nevykonal se nižádný akt veřejného života, šlo li

¹⁾ Ant. Truhlář. Progr. Ak. Gymn. XXXV. 5.

²⁾ Vlček. Literat. 390. Studie Jos. Jirečka a Ant. Truhláře neodsuzují tak šmahem.

při něm jen poněkud o citovou stránku; že nebylo důležitějšího děje v životě soukromém, aby při něm neposluhovaly verše, ať z dobré vůle poslané, ať objednané. Ona latinská poesie školská pronikala všecko živobytí XVI. věku tou měrou, že badatel se s ní v pramenech potkává i tu, kde by se toho ani nenadál.

A kdyby se i uznalo, že ta poesie byla zblouzení a jen pozlátko na povrchu: hned zároveň se musí uznati, že lidé vzdělání — a těch bylo v Čechách velmi mnoho — nechtěli bez toho pozlátka býti. Ta literatura latinská, i když se pokládá za zblouzení, byla samostatný a důležitý článěk v dlouhém řetěze české vzdělanosti.¹⁾ A konečně nač s opovržením podceňovati i to pozlátko, když k jeho tvoření bylo potřebí velmi mnoho předběžné práce a pilnosti. Zajiště správně píše odborník, že latinské básně té doby, třeba byly leckdy obsahem pravědou, vynikají zpravidla velikou znalostí jazykovou i přesností metrickou a jeví všude, že původcové jich byli v klasikách latinských neobyčejně sectíli.²⁾ Tu se tedy uznává aspoň práce. Renesance žádala nad to k svému zdatu a rozvoji též oblibu a nadšení, jež tu práci oslechťuje.³⁾

Poetové se pouštěli také do skládání řeckých básní, byť jen výjimkou, ale celkem přece větším počtem, nežli se za to má. Řecky skládati bylo chlubnější, parádnější; pokud prozkoumáno, naši básníci brali svou znalost řečtiny hlavně z Homera, řecky pracovali celkem s menší obratností nežli latinsky, ale na jich omluvné ocenění se uznává, že se nelišili od básníků cizích, německých.⁴⁾

Naučiti se té latinské a řecké rhetorické produkci, jež byla potřebou doby, stálo tedy práci, a práci nutno uznávati, třeba že z nynějších hledisk jeví se býti někomu jalovou, jinému směšnou. K té práci vedla škola. Zčásti již žáci, vedeni jsouce učiteli, veřejně příležitostnými verši ukazovali zdatnost své školy. Skládají verše na vítání královo žáci jáchymovští pod rektorem mistrem Mich. Geringem r. 1558;⁵⁾ žáci píší spolu s učiteli verše na počest příznivců; tak škola žatecká r. 1575 tiiskem vydala sbírku „Symbolum viri pietate . . . praestantis Ioan. Balbini, civis et senatoris Lydomierzicii.“ První v sbírce podepsán rektor školy Jakub Strabo, jenž tu má i řecké verše sapfické; z ostatních čtrnácti podpisů, většina zajisté náleží alumnům nebo žákům.⁶⁾

Nejvíce zachovalo se básní žakovských, jimiž litost a žalost se vyjadřuje nad smrtí něčt. Takž na doklad zachovány jsou tištěné

¹⁾ Jireček. Č. Č. Mus. 184. 173.

²⁾ Král. Rozp. av. filol. 1893. 103.

³⁾ Ant. Truhlář v Progr. Ak. gym. XXXV. 5.

⁴⁾ Král v Rozprav. filolog. 86, 103, 104, 105.

⁵⁾ Ant. Truhlář v Progr. Akad. gymn. XX V. 26.

⁶⁾ V zemsk. mns. exempl. 49. E. 33. Mezi žáky je také jeden Skrlanius Taxoniensis Pannonius.

smuteční básně žáků mladoboleslavských; ¹⁾ alumnů ze školy nymburské, kteří r. 1604 těši děkana nymburského Eliáše Šuda ze Semanína, jemuž umřel syn Jan; mezi básnicími žáky je také Mikuláš Šud, bratr zesnulého. Žáci školy žatecké složili na pamět zesnulého spolužáka Mikuláše Holárka Rakovničana r. 1606 spolu s učiteli básně. ²⁾ Nákladem rodičů jsou ty básně tiskem vydány ³⁾; V čele básníků kráčí tu mistr Ondřej Hercinius z Radonova, rektor školy, Jan Kyrbicer z Kyrbie, konrektor, Jiří Šaustalius kollega, a za nimi asi 20 žáků složili verše, což na jediné pohlednutí svědčí o znamenitosti žatecké školy. Škola v Hradci Králové píše r. 1593 na smrt mileného spolužáka Jana Albina Pražského „Naenii“; táž škola r. 1616 básní „Threnus“ na smrt chlapce arciděkana hradeckého Jakuba Hrabaei Dobrssi. Mimo učitele hradecké (kollega Jiří Strutirida Colinus, sukcenitor Jan Suchenius z Jimramova, kustoš Šimon Severini Interamnensis) jsou tu někteří přespólní básníci (Thobias Cichoreus Hradecký, symmysta Guttuae, a z téže Hory Prlicius) a za nimi osmnáct veršovců charakterem nepodepsaných. Ty pokládáme za alumný hradecké školy. ⁴⁾

Žáci básnili také o veselejších příhodách; podávali návodem učitelů verše, zvláště, když byl něčí „dies natalis“, jímž byly míněny jmeniny i den narození. Za příklad uvádíme sbírku básní „In natalem rever. Marci Philothei Holicieni, decani Lunensis, gratulatoria carmina“, kteréž básně r. 1575 napsala a tiskem vydala škola lounská. Správce školní Mat. Gryllus z Gryllova má tu dvě básně, po něm

¹⁾ V svazku mus. sign. 49. E. 15. č. 17. První veršovec tu Christ. Mathebaeus, rektor boleslavský, druhý Jan Textoris Pannonius, kollega Václav Makovecius; a čtyři alumní; v svazečku nymburské školy veršuje Andreas Thobaeus Multatinea, rektor v Nymburce, Jan Jakobides Boemotrebosinus. choriregens, Soběvolný sukcenitor a po nich 8 alumnů té školy.

²⁾ Tamž č. 21. Mezi žáky básníky jest též Matiaš Zlutický, nevlastní oratr nebožtíkův.

³⁾ Stran vydání těch pohřebných básní zachovaly se dva soukromé dopisy (z r. 1607) se zajímavými a poučnými drobnostmi. Otěm nebožtíkům, rakovnický písař Šimon Žlutický, píše mistru Herciniovu jedno psaní, z něhož toto vybíráme: „Carmina funebra in obitum Mikulášovi Holárkovi od Vás a discentů vašich sepsaná a odeslana vděčně jsem přijal... a k tomu s manželkou mou milou přistupujeme, aby k vytisknutí pro budoucí památku téhož Mikuláše, poctivost Vaši s discenty i naši přijít mohla... Žádost na Vás vzkládám, že impressora podle uznání oberete, a prve než by (carmina) k tisknutí odezdána byla, je k p. mistru Kampanovi, aby do nich podle vzložené na sebe povinnosti od pánův professorův dohlédl, odešlete... Jakej by se pak po exemplářův vytisknutí dáti měl a co by se od nich dáti dostalo... že m v známost uvedete.“ Druhý list píše bakaláři Janu Kyrbicerovi z Kyrbie, konrektoru v Žatci: „Já poněvadž jsem nikda na svůj ani na cizí náklad nic tisknouti nedal, a jak se to projednává o tom vědomosti nemám, ... Vás také, že mi své dobré zdání, mělo-li by se do jednoho sta exemplářů vytisknouti dáti a co by stály, pronešení učiníte, žádám.“ Potom zaplatil od impressi dvě kopy a 10 gr. míšeň. Arch. rakovnic. Kopiár z r. 1584.

⁴⁾ Mus. 49. E. 15. č. 52.

kollega Václav Jakobides Vysokomýtský zaveršoval si a žáků jednácte.¹⁾

Není pochyby, že se takového a jiného veršování školního daleko víc ztratilo nežli zachovalo, ale, co zachováno, svědčí, že školy tomu naučily dobře a o víc nejde.

Totéž platí o školách a žácích jesuitických, jichž tištěné práce — aspoň žáků z rhetoriky a poesie — dosti zhusta se nacházejí v gratulačních publikacích promočních. V jedné takové publikaci z r. 1587 žáci z poetické třídy Václav Berka z Dubé, Mikulaš Bohuchval z Hrádku a vedle nich z rhetorické třídy Kašpar Achantis Plzňan veršují dokonce i po řecku.²⁾ S gratulačními a jinými básněmi jesuitští žáci chodili k arciknížeti Ferdinandovi, pokud byl v Praze gubernatorem, chodili k šlechtě, r. 1561 přišli (28. ledna) recitovat básně na radní dům, což se tu tak líbilo, že si konšelé, jichž jménem děkoval a jesuitům pomoc sliboval mistr Jakub Rokycanský z Varvažova, deklamaci dali podati opsanou.³⁾

Kterak a k jakým případům veršovali učitelé protestantských škol našich sami, o tom bylo na svém místě již zmíněno. Opustivše školu, učitelé stávali se kněžími nebo měšťany, a tím bez přetrží škola souvisela s tehdejší intelligencí, obrozujíc ji, doplňujíc a rozmnožujíc a z ní zase drobnou posilu přijímajíc. Ze školy dostala se latina a s ní všecko tehdejší vyšší vzdělání mezi měšťanstvo. Dostal se ze školy mezi měšťany Horác a Vergilius, někdy i Homer. Měšťané latinsky hovořili a psávali. Zajisté že oni bývali poetové školští nenechali veršů, když byli vstoupili v jiná zaměstnání. A tak čteš v starých tiscích, tu že veršuje Vergiliovou latinou městský notarius, tu senátor a purkmistr, tu měšťan bez úřadu, tu kněz, tu medik, tu vyšší zemský úředník. Kolik všelikterakých poetů chovala v sobě slavná druž Jana Hodějovského již v prvé půli XVI. věku, a kolik družin bylo by mohlo sestaviti se ke konci toho věku! A jakoby ti lidé pud veršovací v krvi měli! To takřka samo do očí padne, vezmeš-li do ruky některý manuál městský;⁴⁾ brzy poznáš, že písař městský neměl dost zaměstnání svými úředními zápisy, on přes tu chvíli vpraví si do úřední knihy některý verš cizí nebo i svůj, ba najdeš v úředních knihách i celé básně, jichž bys tu nikdy nehledal.

Poetické skladby veršovců měšťanských, kněžských a jiných vzdělaných jsou většinou téhož příležitostního rázu, jako svrchu

¹⁾ Mus. tisk. č. 57. D. 46.

²⁾ Král. Rozhled. filol. 95. Král té řečtiny hrubě nechválí.

³⁾ Schmidt. H. S. J. I. 153. Jest zajímavé, že městský písař (tuším, že to byl Matěj Bydžovský z Aventina) do knihy městské č. 1234. Fol. 163. poznamenal sobě některá slova, která se mu snad zalíbila. Jsou z nich tato: „Summus communibus studiis conjuncti: Nestora consiliis et vincis tuis Cantonem gravitate; collegio fautor novo semper adessee velit; Relevans camenas adfer opem.“

⁴⁾ Na př. pražské z let šedesátých, č. 12 6, 1237, 1238, 1239 atd.

jsme našli u žáků a učitelů. Kde jaký podnět byl k básni obírán, čestná povýšení, rodinné přepady, narození, úmrtí, sňatek, neštěstí, radost; také píť, láska, přátelství, cesta, hněv, satira podávaly pero častěji latinské, řidčeji řecké. Ke křtěnkám, jež roku 1607 strojil chrudimský děkan Borovský svému synkovi, šest měšťanů chrudimských složili básně.¹⁾ Kdož by spočetl, kolik básníků psali k sňatkům „Ad nuptias“! R. 1600 i děkan jičínský Jiří Dikast Mirkovský psal epigram na manželské snění Jiřího z Karlsperka.²⁾ Nejvíce poesie měšťanské rozlévá se k pohřbům. V Kutné Hoře r. 1616 složil arciděkan Václav Stephanus dojemnou báseň na smrt své manželky i jazykem řeckým; k též příčině i syn jeho Augustin po řecku si zaveršoval.³⁾ Mezi gratulacemi k povýšení bakalářskému a mister-skému, mezi chvalami rozličným mecenášům psaným shledávají se dosti zhusta veršové práce z kruhů měšťanských. I řeckého gratulanta najdeš v písni staroměstském Janovi, jež se po řecku podpisoval Προσδοκονυμος (1604—1616).⁴⁾ Když odjížděl roku 1573 Jiří Ostracius Rakovnický do Italie na studia, robili a v Lipště tisknouti dali básně na to rozloučení Kašpar Kropáč, plzeňský humanista a David Krinit z Hlavačova, městský písař rakovnický.⁵⁾ Když se kancelář (písař) staroměstský mistr Křesťan (Kristian) Koldán vrátil z legace vídeňské r. 1575, kollega jeho, písař mistr Mikuláš Alethinus Kolínský, složil a v knihu úřední vepsal čtrnáct veršů na jeho návrat.⁶⁾ Když byl náchodský Pavel Siberus Novopražský roku 1562 navštívil Jaroměř, lid a zvláště děvčata se mu libila tak, že city své vložil v úpravné verše, jež se končí připítkem dobré Jaroměři — a připítek zapsal si v úřední knihu města Náchodského.⁷⁾

Mezi lyrickými a epickými výlevy našich renaissančních básníků najdeš věci zbožné, jak to doba s sebou nesla (na př. *medikus Vavřinec Span* v Žateci r. 1558 vydal báseň na Kristovo narození), ale najdeš také dosti zhusta rozpustilé, necitlivé verše, psané s nestydkostí starodávných dekadentů.⁸⁾ Všecky vřady způsobu a druhu latinského veršování u nás najdeš, naši všecko dovedli u verš sklá-

¹⁾ Adámek. Chrudimsko 32.

²⁾ Exemp. sbírky v č. museum 49. E. 18.

³⁾ Kral. Rozhled. filol. 102.

⁴⁾ Tamž. 101. Přes všecko úsilí archiváře pražsk. dra. Teiga nebylo lze najít i vlosmi jméno toho auctora. R. 1599 přijat v Praze v měšťanství již máje to řecké jméno, jež si přinesl z Čáslavě.

⁵⁾ Bibl. zem. musea 49 B 43.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1283 Fol. 289.

⁷⁾ Škola jaroměřskou cení v těch verších za malou „Parva quidem studiis Jaromira, sed apta benignis Adjacet ad ripas Albi vadose tuas, Ergo pueri ge. s ipsa mihi, pulcræque puellæ...“ Arch. náchod. č. XV 47.

⁸⁾ Viz jen Jizbicova Schediasmata (Schediasmata Farrago) nova z roku 1602. Četli jsme pod jednou z takových básní (Ad amicum de amica) souvěký pr řísek, v němž jest kritika: Pau e poeta, tibi pampula mula datur. Mladický básník byl r. 1607 zabít od soka v tyté své milenky v Praze.

lati. Což je to pestrost látky a veršů v jedině sbírce Jiřího Karolidesa z Karlšperka (*Miscellanea* roku 1601),¹⁾ mistra a poety korunovaného a notáře novoměstského, jehož he lo „*Tantum, quantum possum*“ sice skromně zní, ale v knize dokázal, že zveršovati dovede všecko; jsou tu epigramy, básně opěvající studijní pokoj auctorův, ličící „*stubam*“ (světnici) čísi, nedávno zbudovanou, verše na Vele-slavinův Slovník, na dům a zahradu Fuuka z Olivetu, na podagru, na zboření sklepa, na všechny rodinné poměry Skálův, na křest (roku 1598) Christiana Sendivogia (synka polského dobrodruha Sendživoje), na hromadu přátel, mezi nimiž i Šimon Cerasyn Litoměřický, svou manželkou, kterou bljel, pomlouvaný kněz, v Klatovech r. 1598 zesnulý, konečně jsou tu verše i na Alžbětu Vestonii Angličanku — *Ave, vates latina, bona* — Hotový kaleidoskop veršovnictví tehdejšího.

Pokud intelligence měla účastenství v jiných odborech souvěké literatury, o tom šití se nespadá v úkol této knihy. Tu jde jen o hlavní předmět tehdejších škol, o latinu, a ukázáno-li zde na několika málo dokladech, kterak užívali naši lidé latiny formou nejušlechtilější, formou básnickou, nepřímo tím dokázáno, že tehdejší školy své úloze dostávaly přes všechny své chyby.

Mimo písemnou rhetoriku, jež skládána byla v básně, žáci navedeni byli k rhetorice ústní, a v životě veřejném i soukromém jevílo se, že škola i tomu naučila dobře. Jako se ke všem slavnostním případům tehdejšího života soukromého a veřejného psaly a posílaly verše, stejně tak ke všem případnostem se konaly latinské řeči. I nejmenší městečko vítalo vrchnost a jiné vzácné hosty latinskou řečí, kterou mimo učitele a kněze zhotoviti uměl také městský pisar a leckdy některý z konšelů. Při soukromé slavnosti rodinné, ať panovala srdečná čeština sebe víc, k větší oslavě ozvalo se zajisté také latinské říkání, a nelze pochybovati, že tehdejší škola vychovávala řečníků víc než nynější, neboť si toho předměta mohla víc hleděti.

Že veliké množství našich latinských poetů a řečníků získali sobě titul korunovaných básníků a někteří i přídomky k svým jmenům, toho dotýkáme se jen proto, že ta věc ve zprávách o XVI. věku zhusta na oči přichází. Jinak korunovanému básnictví nepřikládáme důležitosti ani ceny. Byla to moda z doby Fridricha III. (IV.), jenž jal se básníky vavřinem korunovati nebo věnčiti; od Maxmiliána I. a jeho nástupců propůjčováno právo věncem korunovati lidem jiným, falkrabtům, rektorům universit a jiným lidem, kteří přivedli cermónii a vše, co s tím souviselo, k posměchu. Vždyť po Německu běhali kejklři ledajací, kteří korunovační diplom za málo tolarů prodávali. Stačilo, když kandidát jakkoli odpověděl k několika otázkám, jen

¹⁾ Museum. 49. E. 18.

měl-li tovary a pořídil-li na konec hodokvas.¹⁾ To však přec nutno oznámiti, že tohoto kejklířského způsobu u nás v Čechách nenalezli jsme; zde musil básník přece jen něco napsati, a přízeň nebo přimluva u dvora pak dokonala, co k slávě zbývalo. Nejedem Čech byl od samého císaře ve Vídni za veršovce korunován poetickým věncem v přítomnosti literárního svobodného učení tamějšího.²⁾

Mimo latinu ještě jeden předmět starodávné školy jevil v životě tehdejších takové účinky, že z toho lze souditi také o zdatnosti školiv. Mínilo zpěv a musiku vůbec. Spolky literátské, instituce to výhradně česká, všude po českých vlastech rozšířená a kvetoucí, jsou o tom veliký a výmluvný důkaz. V městech nebylo kostela, aby při něm vzdělání lidé nebyli se spolčili v literátský kůr latinský, vedle něhož býval kůr literátů českých, kteří uměli čísti a zpívat, ale ne latině a ne uměle. Nenechávali toho figurativního zpěvu, jemuž se naučili ve škole, vzdělání lidé nikdáž potom až do stáří svého věčého; ať měl hlasu dosti nebo málo, intelligent český vždy se chlubil, že náleží k latinskému kůru kostelnímu. A bylo mnoho těch literátů!

Též hodno podivu, kolik nacházíš v inventářích městských při všech vrstvách tehdejší společnosti odkazů notových, theoretických knih o musice i kolik všelijakých nástrojů hudebních! Ostatně také známo, s kterakým uznáním a chvalami vystupovali, dokud byli ještě na škole, žáci protestantští a jesuitští na veřejnost se zpěvy mnohohlasými, umělými. Méně známo, kterak chutě užil výbornosti české školy musické král Ferdinand I. Jeho kapelník hudební po českých školách jezdil a vybíral tu pěvce, aby je vřadil do císařovy kapely. Na příklad r. 1558 píše císař Kouřimským, kterak mu oznámil Petrus Masenus kaplmistr, že jest v Kolíně nějaké pachole z Kouřimi rodem, jemuž Václav Kašpárek říká, a to pachole že Masenus v zpívání zkoušel a poznal, že by se mezi císařské kantory hodilo. „I znajíc v tom dobré toho pacholete býti,“ císař vzkazuje „poroučíme Vám, abyšτε to pachole sem na hrad Pražský kaplmistru Našemu dopravili, neb též pachole, jak na ně náleží, chováno býti má.“ Téhož léta 1558 nápodobně vzkázal císař do školy volyňské o pachole Jana Hodějovského a do školy kolínské o pachole Ondřeje.³⁾

Také školy „dětinské“, obecné, v nichž učeno pouze čísti a psáti, působily na svých místech s výsledkem, jenž jest patrn v tehdejších živobytí. Ale dnešních výsledků, při nichž lidé psáti

¹⁾ Jansen Pastor Culturzustände d. d. Volk. III. 226. 227.

²⁾ Na pť. Plzňan Kropáč (Cropacius). Beckovský. Poselkyně. I. 326

³⁾ Arch. místodržitel. Missiv. č. 60. 289. Z opisů v zemsk. archivě z říš. finanč. minist. z r. 1560 pořizovaných, dovidáme se, že chlapci Hank a Gurimenus (to bude as onen hořejší kouřimský Kašpárek) změnili hlas, a proto že je císař odsílá k jesuitům na studie s rozkazem, aby z rentmistrského úřadu ročně brali 74 zlaté.

a části neumějící řídnou, nelze od staré školy žádati, poněvadž návštěva školy nebyla nucena jako teď. Proto se snadno přiházelo, že byly celé vsi, v nichž nikdo neuměl čísti ani psáti. Na příklad skok od hlavního města Vysočany byly roku 1601 jedna z obcí, v níž nemohl nalézt se výběrčí cla, neboť v celé dědině neuměl nikdo číst a psáti.¹⁾ V městech bývalo tou příčinou vždy lépe. Že ovšem i v nich drahně bylo analfabetů, kdož by pochyboval. Jakž by byli mohli živi býti oni písaři pouliční v samé Praze, kteří na svém stolčku veřejné obecnstvu psávali, čeho sobě samo napsati neumělo. R. 1572 dí o sobě „obecní písař“ Tobiáš Štítovský: „Mnoho na tisíce suplikací sem psával křesťanům i židům, když mi zaplatili, neb to jest živnost má.“²⁾ V městech našich nutno analfabety hledati ve vrstvách služebných a vůbec dolejších. Sousedé usedli umívali ona obě umění, řemeslníci, jimiž města stála a žila, ti teprv. Při tehdejších podivném školy složení, že se totiž hned při čtení vpravovala do záka latina, stávalo se, že nejeden řemeslník směl se u nás i latinskou školou pochloubat. O ševci berounském Mikuláši Kozlovi r. 1563 složeno na soudě svědeckví, že v mladosti do školy chodil a vyučiv se žákovství (a to je latina), dal se na řemeslo ševcovské v Chejnově.³⁾ Do kouřimské rady vstoupil r. 1619 Eliáš Horatius, „literního umění mládenec“ (jenž sobě byl již jméno polatinil) prose o listy poctivého splození svého, neboť chtěl se dáti v Rakovnice na řeznictví.⁴⁾ Také německý švec vyskytl se nám s latinou; r. 1588 v kteréš pražské hospodě, když tu Jiřík Gerle z Gerlštejna mluvil po latinsky, švec Merten Hanigke pravil: „Před desíti léty bych se byl nedal, to jsem latinky uměl, ale teď jsem tovaryš ševcovský a zapomněl jsem.“⁵⁾ Řemeslníci všude byli čiperný živel v městech.

O něco hůře bývalo u šlechty. Měšťané byli v starších dobách, úhrnem souzeno, všude literně vzdělanější nežli urození.⁶⁾ Souvisel zjev ten s pojmem stavovským. Známostě ze životopisu Herberšteina, že ještě v XV. století rytíři schválně se ničemu liternímu neučili, poněvadž se kniha a péro s mečem nesrovnávalo. Vzdělanému rytíři Zikmundu Herberšteinovi (1486—1566) prý nadávali bakaláři, písaříků, žáků!⁷⁾

Z těch literně nevzdělaných byl u nás na příklad ještě Zdeněk Lev z Rožmitála (1498—1530), jenž jsa nejvyšší soudí a diplomat, neuměl nic latinského, ač to byla evropská řeč diplomatická. Viktorin ze Všehrd roku 1492 stěžuje si Bohuslavovi z Lobkovic, že osoby

¹⁾ Arch. zemsk. Opisy z arcib. 1601.

²⁾ Arch. praž. č. 1050. : 43.

³⁾ Arch. musej. Kn. komor. soud. 14. G. 358.

⁴⁾ Manuál kouřimský z r. 1619. Fol. 16.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1126. A. 23.

⁶⁾ Krieg. D. deut. Bürgerth. II. 64.

⁷⁾ Geiger Renaiss. u. Humanis. II. 400.

panské necení vzdělanosti; zvykli prý si, vidouce učené a vzdělané jakého řádu koli, zváti je latinskými mudrci; prý za chybu se počítá, jest-li kdo jsou vzděláni, takže, kdyby člověk na časný užitek, daleko by mu zistnějším a slavnějším bylo neučiti se ničemu nežli pokroky čini i ve škole.¹⁾

Ale nutno dáti pravdě svědectví, že u nás jako jinde věc šlechtického vzdělání se od počátku XVI. století patrně lepšila, neboť statečné rytířování kleslo od těch dob na bračku a stalo se dobrou látkou k satírám. Urození dávali se tedy čím dál, tím větším počtem na cesty po cizích universitách, a nejeden ocitl se i při dvoře některého duchovního pána s tou nadějí, že se tu vzdělá.²⁾ To celkem na váhu nepadá, že leckterý vracel se z Itálie s prázdnou, ničeho nezískav kloudného. Jiní se naučili a získali, vzdělání mezi nimi rostlo, a nejedem šlechtic vynikl měrou až stkvélou a slavnou.

Žeby však šlechta při svém privilegovaném povýšeném stavu nějak výtečně, horlivě a znamenitým počtem přilnula k Musám, tohoti nelze, neboť nátky, svědčící o pravém opaku, jsou skoro do konce XVI. věku velmi husté. Některé za doklad. Bohuslav Hodějovský z Hodějova v elegii (kol. m. r. 1543) o vlasti české touží, že v ní mnoho šlechty a zemanů, ale mezi nimi málo těch, kteří pěstují Musy.³⁾ Básník zov nevdělanec doma válené fedrhonsy, kteří místo hermelínu nosí na hlavě žejdlíky. Mistr Kolín r. 1563 nařikal v dopise k humanistovi Fabriciovi, že českým šlechticům milejší jsou psi a koně, než aby přispěli na vydání literárního díla.⁴⁾ Jan Kocin z Kocinětu v předmluvě k Rhetorice Hermogenově r. 1570 žalostil, že málo jest pěstitelů a ochránců vědeckých snah v Čechách. „Pohříchu i z vyšších stavů většina pokládá studie za holé času maření, ba někteří dokonce za hanbu, poněvadž by při učení urozená pacholata hovořila s lidmi sniženými. To není známou šlechtictví, a e čiré vrtohlavosti! Sluší-li se na který stav vůbec vynikati vzděláním a moudrosti, sluší se to nejprředněji na šlechtu, jakož zase nížádná věc nemůže jí více byzditi než hlupáctví a nevědomost. Z nevdělanosti rodí se zvlé bezuzdná, zejména je-li sdružena se špatným tovaryštvem, prostopášností a pijanstvím. Všickni tací v tom vidí velikou čest, že mají mravy o tolik spustlejší, o kolik rod jich nad jiné předčí vznešeností, a v tom hledají významění, že chátru předstihují v neřestech. . . . O vzdělání především každý šlechtic má pečovati. I povolání vojenské, které šlechta pokládá za svou výhradu, odtud převelice získává, pomněme, že Alexandra Velkého učil Aristoteles.“⁵⁾

¹⁾ Jos. Truhlář. Listář. Bohusl. z Lobkov. 35.

²⁾ Takž r. 1574 Oldřich Felix Lobkovic. syn Krištofův, byl v službách u biskupa tridentského. Arch. zem. Recept. arch. arcib.

³⁾ Č. Č. Mus. 1884. 177. 178. 185.

⁴⁾ Menčík. Č. Č. Mus. 1884. 221.

⁵⁾ Překlad Ant. Truhláře v Českém Mus. filologie. IV. 460.

Když týž neobrozený Kocín vydal roku následujícího 1571 Hermogenův spis *De dicendi generibus*, věnovaný Vilému z Rožmberka, v přípisě věnovacím dovozuje, kterak duch vítězí nad hrdinstvím vojenským; což je to dobré, když válečník je zároveň vzdělaný! Směle píše Rožmberkovi: „Snad se najde, jasný pane, z tvého stavu nejeden Hannibal, jenž si z mého psaní ztropí smích . . . Jen ať se vy-měje; já bych se také mohl smáti jich duševní prázdnotě, zlatem a hedbávím vyšperkované.“ Dalšími slovy upřímný Kocín vytyká, které škody urozeni z toho mají, že neučenost za velikou čest si kladou: v poradách jsou zpozdlí, v besedách přátel nejapni, ve schůzi mužů vzdělaných poražení němotou; ale k tomu ještě vlastní potomci z nich mají smích a proklínají je. A většina, ač jsou to urození pánové, musí přece podrobovati se slovu každého jakkoli chatrného písaře, ať při jednání veřejném, ať při správě majetku; prý každý ví, jak bývá pro ně krušná úloha, kdykoli na soudech o důležité věci chtějí se dáti do sporu.¹⁾

A konečně ještě roku 1613 volá Havel Žalanský kněz: „Ó by páni místo her, lovů, pangeťů, frejů . . . dobré knihy čítali, nemajíť se za tu věc stydět!“²⁾ Že neumějí čísti ani psáti rytíři zvláště ti, jichž sídla byla školy vzdálena, a kteří na soukromé učení buď neměli dost nebo dáti nechtěli, o tom ani v XVI. věku nejsou zprávy příliš vzácný. Znajíce, kterak ženské pohlaví bylo zanedbáváno, ani se nedivíme, když paní rytířova na Dubči r. 1541 v nepřítomnosti svého muže, Oldřicha Dubeckého, poslu z komory královské nemohla potvrditi dodání královských listů řkouc, že psáti neumí;³⁾ ale nechápeme urozeného Jana Doubka z Lauterpachu, že svou neumělostí se ještě jakoby chlubil. Obviněn byv r. 1556 v soudě komorním, že přečet půhon nepřijal ho, bránil se beze všeho studu: „Nenachází se, abych ten nápis čísti mohl, neb mnohým jest vědomé, že ani čísti neumím.“⁴⁾ O moravské šlechtě člen její hrabě Jan Fridrich z Hardegga, když r. 1574 chtěl zříditi školu a konsistoř protestantskou, svědčí v listě svém k Jihlavským, že jest v zemi mnoho pánů a rytířů, kteří nejen že latiny jsou nepovědomi, ale brž ani svého jména podepsati neumějí a ovšem z katechismu ani nejmenší kousek nedovedou recitovati.⁵⁾

Ze všeho patrno, že literární vzdělání, jež poskytovala škola a učitel, u měšťanů ode dávna bylo nejrozšířenější. To pravidlo ostatně za onoho času ve všech zemích leží na bílé dni. U nás však stalo se ještě o něco víc než bylo jinde: u nás k literám dostal se i venkovský lid kmetřel, sedlský měrou patrnou: způsobila to touha po čtení; česká reformací husitská o sto let dřív, než stalo se v Němech

¹⁾ Týž, tamže. 464.

²⁾ O posluchačích sv. evangelia z r. 1613. 11.

³⁾ Arch. mus. Komor. knih. svědom. G. b. fol. D. 6.

⁴⁾ Registra arcikníž. červená. 261.

⁵⁾ D'Elvert. Gesch. v. Iglau. 177.

vedla naše lidi, i prostinké vesnické lidi, k biblí a ke kancionálům, k postillám, k čtení a vědění, třeba že k jednostrannému.

U nás se vůbec čítalo mnoho; nevím, našli-li by se v Čechách v XVI. věku město, o němž by lze bylo říci jako o hlavním městě falckém, o Amberce, že v něm roku 1600 ze 4000 lidí jen 158 znali pět hlavních článků vtry a uměli čísti a psáti.¹⁾ U nás čtlo se mnoho. Sotva že vyšel první tisk první tiskárny roku 1463, vznikaly hned tiskárny jiné a nestačily potřebě; česká kniha tiskla se i za hranicí v Němcích, ba česká biblí užtela světlo boží i v Itálii. Renesance přinesla s sebou potom hromadu knih klasických a jiných k nim pomocných; chutě se u nás tiskly a čítaly také romány starší i mladší, rozmohla se lidová četba měrou velikou.

Před knihotiskem na skladech prodejných bývalo knih ještě po řídku. Gallus, novoměstský pergamenista, r. 1454 zanechal jich po sobě, jmenovitě uvedených, asi 20 (menší traktáty jsou uvedeny jen hromadně). Byly mezi nimi postilly, jedna Husova, jiná „Postilla studentium“ Pražské universi; traktáty, Sermones (řeči) na neděle, Cantus de lancea Domini, Introductoria rhetoricae, žaltář, pašie, liber magistri Jacobi de pueris (česky), „Liber, qui incipit Anglia quo fulget“; kniha Viaticus a Zákon.²⁾ V tom nevalném počtu světle jeví se doba husitská: knihy náboženské a polemika. Sto let potom knihari, kteří knihy vázali a prodávali, na několika místech v Praze měli sklepy již hojně a pestře naplněné, a knihari pražští a cizí rozjízďejí se po všech českých jarmarcích s knihami, čímž vnikají knihy všelikteraké do nejširších lidových a měšťanských vrstev. Knih stále přibývá; prodávají je mimo kniháře a tiskaře i kupci a hokyně; sklady rostou. Šebestiánovi Oksovi, knihari, kdys roku 1570 ztratilo se na paláce Hradu pražského knih českých, latinských a německých okolo čtyř centnůřů;³⁾ knihar Fikar († 1612) má v krámě 909 knih rozmanitých; když paní Anna Veleslavínka zemřela r. 1606, sepsán inventář o jejím knihkupeckém sklepě v Karolinum, a v něm zaznamenáno, pokud jsme dovedli spočítati, nad 35.000 knih historických, zbožných, modlitebných, mravoučných, kalendářů, biblí a postill, zřízení zemských, slovníků, knih školních.⁴⁾ Již to samo svědčí o rostoucí a konečně o široké vzdělanosti českého národa.

Však vysvitne to daleko světleji, nahlédneme-li do starých zápisů inventárních na poznanou, která byla v našich domácnostech měšťanských kniha vážena.⁵⁾ A o tom budiž naše závěrečné slovo.

¹⁾ Janssen-Pastor. Culturzustände d. deut. Volk. III. 26.

²⁾ Miscell. býv. desk. č. 28. Fol. T. 5.

³⁾ Arch. pražs. č. 1165. 173.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 1174. 424.

⁵⁾ Obšírně o té věci pojednali jsme v Č. Č. Mus. 1892. 65.

Před knihotiskem knihy bývaly vzácným klenotem v rukou i bohatých měšťanů. Byly drahé. Václav Voštník, měšťan staroměstský, roku 1427 dává v kšaftě, že dal za bibli 13 kop grošů. Ta cena na svou dobu jest peněz veliký, jímž tu oceňuje se zajisté kniha prostá, neboť kniha na pergameně nádherně psaná stála by mnohokrát víc. R. 1502 bibli na faře sv. Vojtěcha pod Vyšehradem stála sto kop českých,¹⁾ tedy setmkrát víc. Knihotiskem knihy zlacíněly, ale poměrně ne mnoho. Což jest to malý peněz, když r. 1512 cení se český Alexander za 50 grošů, tedy též skoro za kopu? Ani potom, když Melantrich a slavný jeho nástupce Vele-slavin obohacovali trh knihkupecký z míry hojně, ani tehda nelze říci, že by knihy byly laciné. O drahotě školních knih položili jsme svrchu; tu považme, že r. 1571 Josephus Flavius oceněn antikvárně míšeňskou kopou, konec století ceněn pak za tři kopy, Kosmografie prodávána v též čas po dvou i po třech kopách, skoro za tolikéž Vele-slavinův Kalendář, Postilla Husova až i po šesti kopách, Vele-slavinova Politia po dvou tolařech nebo kopách.²⁾ Tu tedy napořád se ozývají dvě, tři i více kop. Ovšem byly za ně knihy veliké, skoro jako kostelní mšály, ale ty peníze za ně jsou také nemalé, a kolik knih tak drahých mohl sobě poříditi člověk statkem nehojný! Jen knihy drobné bývaly v XVI. věku na pohled laciné. Na příklad kniha Paprockého Kvalt na pohany, obsahující 20 listů, stála r. 1595 4 groše;³⁾ knížka Anpického, slove Život duše, koupena r. 1581 svázaná za 6 grošů bílých.⁴⁾ Ale i to je peněz, za který musil tovaryš dělati celý den. Chápeme, že kniha byla tehdaž stateček vážený, lidé si knihy odkazovali jako zboží cenné, chovali je jako dědictví vzácné,⁵⁾ v nouzi je zastavovali⁶⁾ a soudivali se o ně.⁷⁾ Slovem: naši staří stáli o knihu, hleděli si knih, vážili si jich.

Pohlédneme-li pak zevrubněji, které knihy v obou stoletích, o nichž jednáme, poskytují se v librářích našich lidí městských, kteříž byli za všecken čas nejhorlivějšími čtenáři, poznáme, že počet knih v držbě jednotlivců roste, až na podiv, a zároveň poznáme směry, jimiž se bralo vzdělání českých lidí.

V XV. věku, kdy se knihy opisovaly, počty jsou střídme, a směr vzdělání jednostranný. Mimo bibli ještě nejspíš nacházejí se

¹⁾ Arch. Čes. XII. 528.

²⁾ Arch. praž. č. 1051. 171. 1172. 257. č. 1136. 375. Vele-sl. Kalendář v akad. gymn. byl pořízen za 2 kopy 45 gr. miš.

³⁾ Univ. knih 54. B. 182.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1053. 102.

⁵⁾ Arch. praž. č. 991. 6. Pecárková Anna u Toulů stran bibli, knih a kronik, kterých po svém bratru drahně měla. 1562.

⁶⁾ R. 1494 zastavena bibli česká v Praze v 3 kopách 20 gr. Arch. praž. č. 1046. 47; r. 1531 Jiřík Prefát z Vlkánova dává, že zastavil bibli v půl druhé kopě miš.; Miscell. při deskách č. 92. O. 9.; a v Táboře roku 1620 zastavena bibli v 7 kopách. Arch. tábor. B. IV. a. fol. 50.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1242. 324. Též č. 1172 a 1068 94.

v popisech výklady na kázání, životy svatých, žaltáře. Jeronym kožišník († 1457) odkazuje svým potomkům jedinou knihu, a ta jest Výklad na čtení mistra Jana Husi; pražský soused, Jan Vrat, r. 1454 odkazuje knězi Janovi od sv. Štěpána žaltář „smitem illumínovaný“ a písaři Prokopovi Novou radu Nikodema.¹⁾ Ondřej z Chlumce, obyvatel pražský, roku 1456 věnuje komus bibli na papíře (čtyři knihy), kázání přes celý rok, kanoniky s výkladem, Jeremiášeho knihy, Barucha, Isaiaše, výklad na 12 proroků menších, přisloví Šalamounova; žaltář kůrný, a tabulky odkazuje k sv. Michalu do Opatovic.²⁾

Jednotlivé knihy jiného obsahu nežli náboženského vyskytují se též, ale řídko; na př. r. 1470 má lékař Jan Krčín vypůjčeného od krále Jiřího Alberta Magna.³⁾ Vždy zase vracejí se v odkazech bibli a kázání. I dětem je odkazují. R 1483 postřihač Jan Doubravský v Starém městě odkazuje Zákon a kázání mistra Jana Husi chlapeci Janovi, uci svému, až dojde let rozumných; kdyby nebyl potom víry husitské, nýbrž přijímal pod způsobem jedním, měl mu býti vydán jen Zákon; Kázání Husovo náležíž pak Petrovi, otcí manželky testátorovy.⁴⁾

V století XVI. bibli se drží v inventářích neustále. Jsou lidé chudí a bibli mají, odkazují. Což nehojný jest seznam svršků pražského hrnčíře Kropáčka roku 1570, ale bibli vázanou hrnčír měl.⁵⁾ A vezmi do ruky nejstarší inventář kouřimský z r. 1515 a z doby o sto let mladší inventář turnovský, bez valného hledání poznáš, že mezi knihami bibli panuje Ondřej Slovák, staropražský švec, neměl, když umíral, v své dílnici víc než 8 párů střeviců a sedm pantoflí, ale bibli měl dvě a mimo ně ještě nějaké čtyři knížky.⁶⁾ Bibli byla rodinám českým za všecken čas domácí potěchou a potřebou. I práce denní, pokud bylo lze, jí krácena. Dojemný obrázek vykouzlí nám na mysl prostička slova kouřimského člověka jednoho z r. 1602: „Já seděl v okně proti řeznickým krámům a četl jsem sobě v knize o Skutcích apoštolských, a Pavel zedník podle mne stál, poslouchal, a Duchoslav seděl v druhém okně, kteréz jest nad krámem zámečnickovým a šil — a všickni poslouchali.“⁷⁾

První místo po bibli drží v soupisech XVI. věku žaltáře a kancionály, po nich valnějším počtem objevují se postilly nebo výklady na nedělská a sváteční čtení. Kancionálů nejvíce shledati lze v městech, kdež pevně seděla víra bratrská. Bratrské zpěvníky vyskytují se také v pražských bytech. I psané žaltáře udržují se za

¹⁾ Rukop. Miscell. č. 28 při deskách býv. T. 10. V. 1.

²⁾ Miscell. č. 26. A. 9.

³⁾ Vrch. praž. č. 2119. Vložka.

⁴⁾ Arch. praž. č. 2119. X. 5.

⁵⁾ Tamž. č. 1172. 100.

⁶⁾ Arch. praž. 1172. 218.

⁷⁾ Kouřim. knih. svědomí, 118.

celé století. Z postill jsou psány v seznamech všechny povědomé tištěné; poněkud řidčeji bývá mezi nimi postilla Philadelpha Zámrského, snad tím, že ji censura úřední stihala.¹⁾ Najdeš leckdy postillu Husovu, „Výklady na evangelia“ Petra Chelčického, ale nejhustěji v poslední třetině století vyskytuje se lutherská postilla Špangenbergova, z němčiny přeložená. Tu a tam také zavadíš o postillu Lutherovu, Ferovu (německou i českou); r. 1600 nalezena u zedníka Pavla Pyryngara v Praze i postilla Viklefova.²⁾ Nespokojil se některý soused postillou jednou: Jan Skrejšovský († 1602) měl jich patero: Ferovu, Husovu, Lutherovu, Philadelphovu, Špangenbergovu.³⁾

Menším počtem než postilly vyskytají se v seznamech modlitební knížky. Od let osmdesátých nejhustěji připomínají se modlitby Ojřovy. Složil je Bohuslav Ojř, někdy rada a soudce při nejvyšším purkrabství. Také potkávaš se leckdy se „Zahrádkou duší nemocných“, s knížkou od Pešina, měšťana žateckého přeloženou.

Vzácnou jest v inventářích knížka lidové četby, a to tím, že knížka lidová, prostičká, nedrahá, nestála písaři za popis; do inventářních popisů vstavovány kusy aspoň poněkud cenné. Také se ze staré doby zachovalo poměrně málo exemplářů těch knížek, po-něvadž se četly až do úplného zedraní. Do jakých až vrstev nevnikly ty knihy? Knížku o Gryzeldě měl dle vyznání svého roku 1533 i člověk toulavý, loupežný, jež na Táboře mučili.⁴⁾ Lid český hojně čítal všeliké rozprávky o Melusině, o Ezopovi, Štilfridovi, Markoltovi, Bruncvíkovi, Enšpiglovi, o hrdinách i chytrácích starověkých i středověkých.⁵⁾ Ta lidová četba byla plna drsného vtipu a šelmovství, zázraků, provozovaných od lidí nadpřirozeně silných, oplývala dojemnými příhodami nešťastných princezen a královen; milostné příběhy líčily se v nich s nepřímou nestydatostí. Vážní literáti souvěci proti té četbě bojovali. Prefát z Vlkánova 1503 zoví ji bávnými neužitečnými;⁶⁾ v Summě katechismu roku 1600 zván Štilfrid a všecka romantická družina „fatkaři“; Nathanael Vodňanský roku 1605⁷⁾ tepe lidi, kteří spisů prospěšných nechtou, ale raději s Bruncvíkovými klevetami, Frantovými právy i jinými daremníci se obírají; lékaři Guarinonioví r. 1610 jest Amadis vlastně Narradis (blázen); v historii o Mageloně a rytíři se stříbrným klíčem vidí, kterak se dává mládeži návod, jakby nejlépe sváděly se panny.⁸⁾ Dívkám vyčítalo se čtení takové za špatnost. Aspoň ten úmysl pro-

¹⁾ Rozkaz císařův do Hory r. 1601. Arch. mus. listiny z Hory.

²⁾ Arch. pražs. č. 1174. 218.

³⁾ Tamž. č. 1174. 159.

⁴⁾ Kn. smolná arch. tábor. fol. B. 4.

⁵⁾ Ant. Truhlář. O někt. knih. prostonár. četby v XVI. stol. Č. Č. Mus. 1890 42—65. Enšpigl zoví se v berounsk. invent. r. 1606. 86. Ellenšpigl.

⁶⁾ Předmluva k Cestě.

⁷⁾ Dedikace k Theatrum mundi.

⁸⁾ Guarinonius. Grewel. 219.

jevil pražský advokát, když r. 1606 v soudě vyčetl paní Zuzaně z Těšína, že za mláde „rozpustile se chovajíc o Markoltovi a Biancofoře kroniky četala a písničky zpívala, což proti právu pod literou B. 86. státi se nemělo.“¹⁾ Než přes útoky a výčitky lid rád četl „kroniky“, a ani censura kněžská, shodujíc se s dobou, neviděla v těch knížkách tolik zlého, aby je zdusila. Od Ferdinanda známe ovšem několik příležitostných rozkazů, aby se tiskly jen „fabule poctivé.“²⁾

Spíš nežli knihu lidové četby najdeš v inventářích některou knížku školní i drobnou a málo cennou. Patrně schovávali si je pro památku. Některý člověk zachoval si knížky všechny od slabikáře počínajíc. Takž na př. pražský kožešník Hanyzl zanechal roku 1609 po sobě mimo 16 větších knih i 10 „dětinských a drobných školních“ knížek.³⁾

Podle knih dosavad jmenovaných dosti často vyskytají se u našich měšťanů knihy lékařské a právnické. Z lékařských v starší době (r. 1521) vyskytly se nám také „knížky svázané Nicolai Salliceti,“⁴⁾ ale obvyčejně to bývá Koppův Regiment zdraví a Huberova Apatyka, k nimž připojuje se i některý herbář, sestavený arci také za účely lékaření. Z právnických knih Bričího Městské právo objevuje se řídko, Koldínovo hustěji. Také psaná práva zemská nebo městská bývají v knihovnách. Ne zřídka bývá zapisováno o knihách historického čtení. Ku konci století zvlášť Historický kalendář Veleslavínův bývá v soukromém majetku našich měšťanů.

Aby byly knihy v knihovně něčtí jednoho směru, z něhož by vysvítala individualita majitelova, to najdeš řídko. Tu tam shleďáš ještě nejspíš, že někdo má jen zbožné knihy. Na příklad pražský pekař Pěnivoda († 1570) měl jen Zákon, písničky a modlitby; kožišník Kukla († 1577) měl českou Postillu Lutherovu, nový Zákon, kancionál; krejčí Kobský († 1594) měl Evangelia a písne Husovy; kovář Procházka († 1614) písne a biblí kutnohorskou.⁵⁾ Patrně zbožní lidé, kteří o jiná čtení nestarali se. Převahou mravoučné knihy měla paní Zuzana z Varvažova v domě svém pražském u stříbrné růže r. 1588. Měla knihu Masopust, Zahrádku růžovou, O propadení Sodomy, Křesadlo Kristovo a knihu Viklefovu.⁶⁾ Ale těch případů jest poskovnu. Obvyčejně i v malé knihovně bývají nejrozmanitější knihy. Souditi z nich, že se držiteli snad nehodily knihy ty, a že je schovával bezděky i bez porozumění, mohlo by vésti na klam. Jeden z pražských mlynářů, Stašek, měl roku 1585 v knihovně své jen biblí a klassické tragedie.⁷⁾ Znaje způsob teh-

¹⁾ Arch. pražs. č. 1141. 249.

²⁾ Arch. místodrž. na př. Missiv. 35. 239.

³⁾ Arch. pražs. č. 1174. 343.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 8. 63. U měšťana pražs. Duchka Čejky.

⁵⁾ Arch. pražs. č. 1172. 67. 177. č. 1210. 110. č. 1174. 458.

⁶⁾ Tamž. č. 1173. 127.

⁷⁾ Tamž. č. 1173. 81.

dejšího školství a sociálního koloběhu, kdožby osmělil se podezíratí mlynáře, že svým tragičtím nerozuměl? Připomínáme jen roudnického měšťana Jana Vartovského, jenž přeložil Starý Zákon z hebrejštiny a jenž r. 1542 byl od samé komory královské vyzván, aby jí pomohl rozluštití skonfiskované listy židovské. Kdo by u laika v Roudnici hledal znalost hebrejské řeči? ¹⁾

Nuže, majice na mysli vzdělání tehdejších lidí městských, ohledjme některé knihovny zevrubněji. Začneme od řemeslníků. U řezníka pražského kniha málo kdy. Pražský řezník Telátko zanechává po sobě roku 1588 statku hojně, cínového nádobí cent, 100 tolarů, dva krámy, 58 ovcí v Lochovicích a knihy žádné. ²⁾ Roku 1615 pražský řezník Neymon má dva domy, čtyři krámy masné a grunty, ale knihy po něm nezapsáno. ³⁾ U venkovského řezníka přec tu a tam shledáš aspoň biblí. V Lounech řezník Václav Jeptišský mezi řezníky vyjimka. Ten r. 1576 měl aspoň 15 velkých knih (Výklady Korvinovy, postilly, katechism Urbana Regia, žaltáře a j.) o menších, do papíru svázaných, dí inventář, že všechny zejména jmenovati se nemohly. ⁴⁾

O řemesle ševcovském naopak lze říci, že bylo knih milovno. Za nejznamenitějšího položen budiž bohatý pražský švec Jan Postula, jenž roku 1614 po sobě zanechal 142 knihy. Měl folianty: Paprockého, Historii Eusebiovu, Herbář Mathioldův, Koppa Regiment zdraví, Hořekování pravdy, Písň bratrské, Siracha, Sermony na epístoly, Postillu Optátovu psanou a Zřízení zemské. Ve formátě kvartovém měl dvacetero knih, v nichž tři lékařské, Masopust, Knihu o opilství, Knihu pro těhotné manželky, Kuchařství, Ráj duše a některý slovník (na př. Dasypodii). V ostatku spočítali jsme 62 knihy obsahu zbožného a poučného; bylo v tom několik biblí (jedna o šesti dílech), Perla Písma sv.; Štít víry, Kázání sv. Augustina o moci světské, Kázání Cikadovo, Věvec panenský, Rozmlouvání ducha s duší, Tanec smrti, Čest a nevinná ženská. Historických a zeměpisných knih v tom bylo patnáctero. Byla tu Kronika Turecká, Papežská, Židovská, Historický kalendář, Registřík historický, psaná historie o plavení se do Ameriky, Přefátova Cesta a jiné kusy tehdejší původní literatury i přeložené. Švec ten měl kromě toho ještě několik zpěvníků, Kyropaedii se slovníkem mistra Veleslavína, Petrarku, knihu rabbi Samuele, Židovský bič, Filosofský život, Descriptio corporis humani, několik knih práva městského a zemského, titulář, Lucidář, knížku o destillování a některý tehdejší leták na

¹⁾ Zajímavý rozluštění těch listů. Prý jsou psány pouze hebrajskými literami, však řečí německou, a Vartovský že v němčině není zblblý dobře, i protož jen rozum z nich kratičce vytáhl. Arch. mus. list. roudnic. O tom šíře v Č. Č. Mus. 1892. 76.

²⁾ Arch. pražs. č. 1173. 126.

³⁾ Arch. pražs. č. 1174. 477.

⁴⁾ Arch. lounsk. 1. C. 47.

příklad „Proroctví nějakého mnicha“, „Rozmlouvání sedláka s učeným mužem.“¹⁾)

Dojímá srdečně, když turnovský švec Václav Červenkův roku 1599 odkazuje „panu purkmistru a radě města tohoto“ (Turnova) Veleslavínův Kalendář historický a jiným odkazuje Putování sv. otců.²⁾ Při jiných řemeslech najdeš drobnou knihovničku tu a tam; některý mistr má, jiný kusa nic. Krejčí nebývají na posledním místě. V kšaftech litomyšlských jest r. 1512 krejčí Suchan vůbec první soused, u něhož byla kniha zapsána.³⁾ Pražský krejčí Stříbrský r. 1570 zanechal biblí a 26 knih rozličných.⁴⁾ U Martina Valenty, pražského pláteníka, shledali jsme r. 1533 biblí, kázání Rokycanova, kroniku krále Alexandra s figurami, psanou.⁵⁾ Truhlář pražský Stradovský roku 1581 měl 18 knih; železník pražský Václav Albrecht choval sobě († 1585) legendu sv. Hedviky, Kroniku České země, Compendium medicinae, knížku o mši, Kancionál a arithmetiku.⁶⁾

Ze soukeníků pražský bohatec Bohemický († 1616) jest jeden, jenž v domě neměl knížky cenné; naproti němu soukeník a jurista Jan Jeronym Prunar († 1610), jenž měl dům vedle zlaté hvězdy a vinici i straně na Nebozítku, má v inventáři zapsáno 40 knih, z nichž 26 latinských, 8 německých, 6 českých.⁷⁾

U měšťanů kupeckého řádu případně na knihovnu často. Takž na př. pražský kramář Pavel Miel roku 1576 měl 16 knih. Kupec Kašpar z Lebentalu na Koňském trhu v Praze nechal po sobě roku 1583 15 knih, v nichž kancionál kněze Jakuba Kunvaldského.⁸⁾ Mimochodem v inventářích pražských snadno postihneš, že i ti ob-

¹⁾ Arch. praž. č. 1171. 459. 462. 463.

²⁾ Arch. turnov. kšafy. U turnovského ševce Jiříka Červenky ještě roku 1632 shledáš v inventáři Postillu „starodávni a Reči malé každodenní bratrské.“

³⁾ Arch. litomyšl. č. 118. 109.

⁴⁾ Arch. pražs. č. 1172. 63.

⁵⁾ Arch. praž. č. 9. 301.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1172. č. 1173. 38.

⁷⁾ Zajímavější z nich jsou: slovník Ambrosii Calepini, Silva Veleslavini, Josephi Langii Florilegium poeticum, Ethica Aristotelis, Plantus Johannis Dusaе, Petri Rami Dialectica, Enchiridion militis christiani Eras. Roterodami. Z historických knih zapsány: Regentenbuch, Historie Schleydani (Seidan), Isagogae historicae Math. Dreseri 4 svazky, Calendarium histor. Pauli Eberi, Antiquitates Jos. Flavii, Justinus historicus, Geor. Fabricii Illustrium virorum historiae, Kalendář Veleslavínův, Kronika J. Kocina O národu tureckém. Z theologické měl tu Alb. Lotichii Quaestiunculas examinis theologici. Z právnických knih zapsána jest na příklad německá Praxys criminalis od Kiliana Königa, Corpus juris civilis Godofridi (2 sv.); Institutiones Math. Vesenbetii, komentáře k Institucím (Joachimi Mynsingeri a Frundeck), Nicolai Resneri Medulla juris. Processus iudicarius juris saxonici, Joannis Oldendorffii Loci communes juris; také měl Karchesia Knihu stavu městského. Z drobotin budiž uvedeno německé vypsání Ameriky. Prunar nebyl bez biblí české. Arch. praž. č. 1174. 346. 347.

⁸⁾ Tamž. č. 1172. 169. č. 1210. 42.

chodníci, kteří, příslušejíce národu cizímu, mezi Čechy za výdělkem se usadili, oblibovali českou knihu. Tak na příklad německý kupec Jan Ursperger († 1611), jehož dům byl na rynku vedle apateky, měl ve svých 62 knihách mnoho českých, mezi nimiž biblí, Postillu Husovu, Múnsterovu kosmografii, Vorličného Josefa Flavia, Rešelova Siracha.

Z obchodníků, kteří zaopatřovali lékárny zbožím, byli materia-listé; ti bez knih nebývají. Některý jich má poměrně slušný počet, vše pestré, málo odborného. Na příklad Šmertoš z Ryzntalu († 1592) měl v librării své do padesáti knih; z těch k apatykářskému obchodu náležely vedle dvou herbářů také Mathiolův, knihy lékařské psané, kniha o distilování vod, dvě knihy o rostlinách španělských a Lexicon rei herbariae. Ostatek méchanina knižná. Podle biblí, kancionálů a postill Šmertoš měl knihu o stavení, o očištění, o horních věcech, Život Adamův, Catona De re rustica, Arithmetiku, Konfessi českých Bratří, bratrskou knihu O rozličném pokušení, Proverbia Srnce z Varvažova, po německu o koncilu v Tridentě, právní knihy (v těch také Processus juris municipalis), několik polemických spisů, v nichž i ten, že biskupové mají posvěcovati pod obojí.¹⁾

Majíce ohledávati dále libráře lidí akademicky vzdělaných, vyloučíme kněze a učitele, o jichž knihách psali jsme jinde. Nejvíce knih nalezneme u těch, kteří se dali z učeného zaměstnání mezi měšťany. V každém městě jsou v pramenech stopy světlé po takových měšťanech vzdělaných. Z nich byl zajisté onen Bartoš z Prácheňan, suknakraječ v Hoře, jenž měl již v konec XV. věku ve své librării do 16 cenných knih psaných i tištěných.²⁾ Z nich byl chrudimský měšťan Václav Štach, zesnulý roku 1536, po němž zůstalo do 20 všelijakých knih. Mezi nimi byla i Opera Chrysostomi, řecký slovník a řecká grammatika.³⁾ Z Rychnova uveden budiž měšťan Mikuláš Koleso, který žil krátce přelomem XVI. věku. Ten nechal po sobě 99 knih, z nichž ukazují některé, že byl Koleso bratr český.⁴⁾

O pékném vzdělání svědčí r. 1606 knihovna berounského měšťana Maxmiliana Albina, králová rychtáře; držel v sobě 125 knih, z nichž desatero bylo historických a zeměpisných, třináct dotýkalo

¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 224.

²⁾ Rezek-Dačický. Paměti. I. VIII. 358.

³⁾ Rybička. O. Č. Mus. 1845. 365.

⁴⁾ Ze zajímavějších titulů tyto: O moci světa a přísaze, Proti Kalencovi Obnovení církve, O řízení a opatrování božím, Troje Symbolum, Pře bratra Augusty, Obrana mírná kancionálů, Psaní Martina Žateckého, Srdečné knížky, Provázek ze tří pramenů, Spis proti Novokřtěncům, Sedlák proti podávání dítkám, O klekání před svátostí, spis: Kdo vi jestli člověk v milosti boží, Starý Čech s pikartem, Katechismus jezuitský, Lovčí žert, O neplodnosti manželské, Grammatika česká. Ostatek byly většinou knihy hvězdářské, biblí a postilly. Kniha podílá rychnov.

se praktického práva, 8 knih latinských, v těch byla také grammatika Perotta, Epistolae Aeneae Sylvii a latinský brevť; dále měl mimo několik postill a bibli též herbář, pranostky, arithmetiku a knihu kuchářskou. Albin byl bezpochyby hlavou literátů berounských, mělť 17 knih kancionálních. Ostatek bibliothéky byly spisy bratrské polemické a 48 knih mravokárných a zbožných, z nichž zajímavější vidí se býti sedmero kázání Savonarolových o zpusobě a životě křesťanském, Rozmlouvání Pána boha s Evou, z ráje vyhnanou a „Knih o zlých ženách, které muži vládnou.“ V této Albinově librării postřehli jsme také četbu lidovou — Esopův život s fabulemi a Elenšpigla.¹⁾

V témž městě spočítali jsme 50 knih u Tobiáše Fabricia († 1616), bývalého rektora přibramského, jenž se do Berouna přiznal a tu stal se pisárem. Knihovna jeho má ráz učitelský. Je v ní Vergilius, Cicero, Terencovy komedie, Senekovy tragoedie a ještě jiní klassikové; z humanistů byl tu Melanchton, Betulii Comedia Susannae, Pauli Phrisii Comparationum dialecticorum liber III., dialektika Ramova i Kodícillova mluvnice latinská a řecká. Jednu část libráře držely knihy právní, v nichž Processus Ophthalmii; byly tu též některé knihy theologické, německý Theophrast a Fabulae Aesopicae.²⁾

Při vši pestrosti humanistickým rázem knihovna slanského měšťana Jiřka Vojny († 1618) vynikala. Obsahovala málem 300 děl, většinou latinských, něco řeckých, německých a pouze 9 českých, v nichž byla Příprava a zbroj duchovní Jana Augusty, Kazatel domovní a Regule české staré, soudeci každému náležité.³⁾ U primasa v Lounech mistra Matjáše Kolínského z Bílejova († 1576) bylo zapísáno nad sto a čtyřicet titulů knižných,⁴⁾ ale knih to bylo víc, neboť v některém svazku byly dvě svázány, a mnohé dílo zase bylo až i o pěti svazcích. Na školu upomínala z těch knih primasových, Moralia Plutarchi, Thucidides, vše od Jana Kuspiana; Plutarchi Vitae s výkladem Kruseria, Syntaxis Philippi a jeho Loci communes, Quintilianovy Instituce řečnické, Colloquia Erasmi, Donatus graecus, slovník řeckolatinský, Fabulae Esopiae, Elegantiae Fabriciovy, Apophthegmata Erasmi, Declamationum Philippi pět svazků, Historia Sleidani, Epistolae Erasmi Rotterodami a jiných podobných řada. Mistr byl přítel humanistické poesie, svědčíť tomu Bohuslav Hasisteinů Opera oratoria, Pharragines českých básníků, Mitisova Cantica biblica, Poemata Sabini a jiné knížky toho rázu. Množství měl knih práv-

¹⁾ Arch. berounsk. Invent. z r. 1565—1619. Inventář Albinův obšírněji vytiskl Vávra v Č. Č. Mus. 1891. 91. Jenže nutno opravit, co špatně četl, na př. grammatika Perasti místo Perotti.

²⁾ Arch. beroun. Invent. fol. 102.

³⁾ Lacina. Paměti Slan. I. 136.

⁴⁾ Arch. lounsk. č. 1. C. 47. Též u Duška ve Věstn. Spol. nauk. 1898. XIII. 32.

nických; ¹⁾ filosofských a historických. ²⁾ Mediciny týkal se jen „Starey herbarz czeskeg“, Herbar Mathioldův *Scrinium medicinae*, „Schola salermitana“, k níž by se snad hodila i knížka *De vini natura* od Villma Grataroliho. Ostatek byly u primasa knihy náboženství se týkající, biblí, výklady na Zákon, žaltáře (i řecký jeden), polemické knížky. Z této řady knih za zmínku stojí pět svazků *Theologica* Conradi Pelicani, *Lutherus De captivitate babylonica*, et *Opuscula Joannis Hus*, *De coena Domini* Colinus, *Praecationes Tygurinae* (Curych), *Pharrago annotationum in Genesim* Cvinglii, *Cornu copiae* Kanissii, *Lutheri libellus contra papatum romanum*.

V pražských inventářích, zvlášť od polovice XVI. věku, nepřevrže mnoho listů, abys nezavádl o knihu, o librář měšťanskou, při čemž povážiti jest, že v zápisech inventárních nejsou obsaženy všechny libráře své doby, alebrž jen knihy sirotčího dědictví. Víc než třetina zápisů drží v sobě seznamy knih, ³⁾ a při některém učeném měšťanovi naskytne se ti jich hned hromada. Ceys z Pírnova († 1575) počítá si na příklad 65 knih, ⁴⁾ Kromer Matouš měl v domě svém 239 knih a nějakých „starých bez počtu“. ⁵⁾ Václav Stříbrský, jenž měl dům v ulici Nekázané, nechal po sobě r. 1603 177 knih, v nichž byly vokabuláře, klassikové, mluvnice, arithmetika, homilie, lékařské knihy, alchymie, *Rerum bohemicarum ephemeris*, Farrago básní Hasištejnského Lobkovice a j. ⁶⁾

V šedesáti knihách, jichž zanechal po sobě roku 1619 česko-bratrský (či kalvin?) měšťan pražský Jan Ješín, bydlící u Fátů, zastavili jsme se nejprv u klassiků a knih humanistických; četli jsme nápisy: *Tragedia Pamachius*, *Ovidii Fasti*, *Ciceronis Sententiae*,

¹⁾ V nich: Zřízení zemské staré, Valentini Forsteri *Historia juris civilis* et Cunradi Lagi *Methodus utriusque juris*, Viktorina ze Všehrd *O právích země České*, Zrcadlo saské (lat.), *Analysis Institutionum Justiniani*, *Modus legendi abbreviaturas in jure*, *Vocabularius utriusque juris*, *Collationes seu differentiae legum civilium*, Tangredi *De ordine judiciari*, *Loci juris communes Joannis Oldendorpii* (Olendorfi), staré psané ortele česky, německy i latině.

²⁾ K historii a filosofii mimo jiné spisy hleděly tyto: Barthol. Anglici *De rerum proprietatibus*, Petri Bembi *Historia Veneta*, *Autores Historiae ecclesiasticae tripartitae*, Flavii *Judaica historia*, *De causa bohémica* Joh. Constantius, *Vita Amarilli et Katharinae Mediceae*, Franco-Gallia Othomanni, *Calendarium historicum Pauli Eberi* (větší i menší), Barthol. Facii et Joviani Pontanei *Historia*, *Quatuor fontes commentariorum rerum gallicarum*, Philippi Comminei *Historia gallica* et *De bello neapolitano*, *De Turcarum moribus* Barthol. de Georginis, *Bellum germanicum Ludovici Aquilae*, *Historia Justinii*, Barthol. Colitis *Naturalis philosophia*, *Compendium naturalis scientiae* Hermolai Barbari, *De bello melitensi* Jeron. comitis Alexandrii, *De rerum naturalium consideratione* Tittelmanni a j.

³⁾ V knize arch. praž. č. 1172 od str. 206 – 244 jest inventárních popisů 37 a v nich třináctkrát o knihách.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1172. 158.

⁵⁾ Tamž. č. 1174. 189.

⁶⁾ Tamž. č. 1210. a. 179.

Plato; k tomu některý slovař. Ostatek knih jeho samý kancionál a náboženství.¹⁾

Samuel Lavin, prokurátor († 1595), muž ne mnoho zásobený, měl 76 knih historických, klassických a právnických, většinou latinských. V nich kniha *De bello civili*, Zřízení zemské, *De republica Helvetiorum*, *Methodica juris utriusque*, *Libri adversus Macchiavellum*, německá kniha, slove *Process*, *De ducibus Bohemiae*, O kladení do desk zemských (knížka psaná), paškvily psané, traktáty a kancionál.²⁾ Jiný vzdělaný řečník pražský Pavel Kostelecký měl ve své librării 224 knihy. Měl folianty s nálezy sondu zemského, nálezy úředníků menších desk, sondu komorního, menšího pražského, měl *Všehrda*, *Justiniana*, sněmy od r. 1575–1585, klassiky řecké a římské, slovníky, *Historii Husovu*, *Kroniku světa*, *Sylviovu*, *Kocínovu*, dialogy *Wiklifovy*, bibli, herbář a fysiku *Aristotelovu*.³⁾

U předního pisáře staroměstského Simeona Humberka r. 1612 spočítány 222 knihy, z nichž některá náležela kolleji Karlově; z historických knih měl *Paprockého*, *Politii Velestávinovu*, *Historii Hussitarum*; z právnických za zmínku stojí „*Práva městská*, ruků jeho komentovaná.“⁴⁾

Po medikovi dr. Janovi Švancarovi z Tepence r. 1558 zůstala 101 kniha. Na předním místě u doktora ovšem jest *Avicenna*, *Hippokrates*, *Galenus*, trojice to, od níž brali všickni medikové učenost. Od Galena měl doktor *Speculum* a knihu *De compositione medicinae*. Z ostatku zajímavější jsou knihy *Pandectarius medicinae*, *Theophrastus et Aristoteles*, *Anathomia*, *Conciliator medicinae*, *Plinii Naturalis historia*, *Antonii Guaynerii practica*, *Arculani practica*, *Castigationes pharmacopolarum*, čtyři knihy chirurgické, z nichž jedna sluje majus, druhá od Hieronyma německá, jiná *Ioannis de Vigo*, a poslední od Ryffa (*Rivius*). Dále tu byly knihy botanické, z nich *Catalogus plantarum*, *Herbarium* jedno *Ottonis Brunsfels*, jiné *Theodorici*, *Historia stirpium Leonh. Fuschii*, *De natura stirpium Johanni Ruelli*. Na konec uvedeny budtež ještě: *Rosa anglica*, *Poggii Florentini Opera*, *Annotationes in Aetium* a *Postilla Georg. Vicelii*, a *Driandri Medicina germanica*. Ty knihy měly býti chovány na

¹⁾ Obrana kancionálu bratrského, Pravidlo křesťanského života, Napomenutí křesťanské, Proverbia Salomonis, paraphrase žalmů několikere, Hymni et collectae, Partykulář kancionálu bratrského, Compendium theologicum, Hortulus animae, Emblema sacra, Margarita theologica, Apologie česká, Artikul o defensi, Kancionály bratrské tří, Bibli bratrská malá a velká, Icones evangelistarum, Dva díly Postilly bratrské, Confessio fratrum, Žaltář Davidův, Písne pohřební, Otázky z Zákona božího vybrané, Škola nebo cvičení křesťanské, Viaticum Chytraei, malý katechismus, O druhém Eliášovi kněze Havla Jilského. Theatrum divinum, nějá a manuscripta theologica na pergameně, a ještě jiné knihy toho rázu. Ach. praž. č. 2124. 197.

²⁾ Arch. praž. č. 1173. 335.

³⁾ Tamž. č. 12: 8. 81.

⁴⁾ Tamž. č. 1174. 429.

raduim domě pro sirotka, až dojde let.¹⁾ Měly býti dochovány jako věc cenná; neboť mediccké knihy bývaly poměrně nad jiné dražší.²⁾

Velmi pestrá a hojná knihovna shledali jsme u pražského měšťana a alchymisty Ludvíka Korálka z Těšína († 1599), jehož dceři, jakž svrchu dotčeno, za vinu kladeno, že čítala milostné kroniky lidové četby. V domě svém u hřebena měl tento pražský soued 244 knihy, jež jsou v inventáři zevrubně uvedeny. Neodivno, že v těch knihách jest 12 děl chymických a alchymických. Byla tu *Alchymia Andreae Libavii*, *Clavis philosophiae chymicae*, *Ioann. Baptistae Naturalis magia*, *De metallorum causis*, *De veritate artis chymicae*, *Turba philosophorum artis auriferae*, *Correctorium alchymiae Richardi Anglici*, *Gebri Arabis alchymia*, dvojí *Secreta alchymiae Aquinatis*. Největší počet knih Korálkových jest rázu theologického, náboženského a mravoučného. V nich i *Postilla Husova*, jedna biblí v červené kůži se zlatem, *Confessio augšpurská*, *Doctrinae Jesuiticae*, *Klenot a potěšení ve všelikých zármutcích*.

Děl klassických a filologických napočítali jsme 37; v nich jsou všickni klassikové přední; *Xenophon* jen latinus. K nim druží se *Carmina Borboni De caesaribus*, grammatiky a slovníčky. Počtem potom největším jsou zapsány knihy historické a zeměpisné; nad třicet. V nich *Historia Veneta Contareni*, *Carion Phil. Melanchthonis*, *Chronologia Funkii*, *Polonorum historia*, *De rebus Gallicis*, *Vita Ignatii Loiolae* (dvakrát), *Curaei Chronicon Silesiae*, *Politia Veleslavinova*, *Historia ecclesiastica* (dvakrát), *De bello regis Stephani contra Moscum*, *De regno Chinae* (německy), *Carolus Magnus redivivus*, *De rebus Belgicis* a j. Z lékařských knih, kterých zapsáno s herbáři 17, bylo tu *Herbarium Loniceri*, *Regiment Koppův*, *Archidoxa Paracelsi*, *Schola salernitana Rantzovii*, *Aphorismi Hippocratis* a dvě knihy českého medika Thadeáše z Hájku.

Z knih právnických, jichž Korálek měl asi 16, všimli jsme si těchto titulů: *Francisci Hartmanni Partitiones juris civilis*, *De continuatione Codicis et Digestorum*, *Jurisprudentia Joh. Altusii*, *Hieronym. Hultaei Jurisprudentia romana*, téhož *De jure feudorum*, *Hieronym. Cagnoni Commentarii in titul. juris*. V librári alchymistové také arithmetika, 6 knih o fysice, z nichž jedna *De spectris*, 12 děl filosofických a politických, v nichž do očí padá *Theatrum vitae humanae* v 6 svazcích, a *Seminarium totius philosophiae*, *Antimacchiavellus*;

¹⁾ Tamž. č. 100. 172.

²⁾ Když r. 1597 pražskému právu utekl cizinec doktor *Lucius Bazynus*, ze zanechaných v Ungeltě knih jeho oceněn *Cornavius in Hippocratis de hominis structura* za 3 kopy, *Montanova Consilia medicinalia* půl druhou kopou, *Tractatus de membris* kopou, *Pauli Aeginatae Opus medicinae* dvěma kopami míšeňsk; *Practica Arculani*, o níž svrchu dotčeno, počacována půl třetí kopou; *Opus Galeni* sedmi zlatými; menší traktáty na př. *De urinis Ant. Tiesii* za 45 krejcarů, *Guilel. Varignani De dispositionibus oculorum* 30 kr., tedy za půl zlatého. *Arch. pražs.* č. 1173. 385. č. 1174. 24.

pět knih vojenských, z nichž povědomější jest Buchsenmeysterii o stělbě; sedm knih zpěvných a žaltářních, většinou bratrských, zapsána také hromádka knih polemických, jichž ráz znáti po titulech: Antichristus Romanus Beimleri, Speculum pontificum et Antichristus, Obrana bratří proti Sturmovi, Contra edictum reginae Angliae. Také zapsána jedna kniha kuchařská a jedna hospodářská Von bestellung des maierhoffs. Německých knih český ten soused měl vůbec 25.¹⁾

Největší knihovnu měšťanskou shledali jsme u radního pána staroměstského Rudnera z Rudenperka, rodáka budějovického († 1609). Bylo v ní 540 knih; žel, že veliká knihovna ta jen v 5⁴ kusech jest zevrubněji vypsána, u větším ostatku jsou uvedena místo knih jen čísla. V oněch popsanych byly 3 filosofické knihy, 22 staré sněmy, dvě knihy právní, 7 historických, 22 knih rázu zbožného a náboženského a herbář.²⁾

Kterou cenu mohla taková librář míti celkovou, to suďme z toho, že souvěká knihovna hornorakouského rytíře Erasma von Rödern, obsahující 272 kusů r. 1601 ceněna v 658 zlatých rýnských,³⁾ což vydalo u nás 526 kop 24 grošů míš., za kterýž peníz mohl se pořídit v městě slušný dům, byť ne největší.⁴⁾

Zavřeme inventáře, z nichž bychom mohli snadno své příklady a doklady zmnožiti několikonásobně; zavřeme knihu.

Čtoucí zajisté přesvědčen, že český měšťan, v jehož stavu tkví největší podíl tehdejší kultury, knih sobě vážil; čtoucí postihl, že těch knih, čím blíže k nešťastné ráně bělohorské, tím víc přibývá, takže až do set se jich shledává v jedněch rukách; čtoucí snad uznává, že knihy ty, ať jest to jen biblí, na níž prostičký člověk čítal a rozjímal, ať to jen kancionál, z něhož Bohu zpíval, či ať jsou to knihy klassické, humanistické, filosofické a jakékoli, že všechny dohromady i každá svým způsobem zvlášť svědectví vydávají, že vzdělanost u nás bývala za svou dobu znamenita — a tu tážeme se na konec, nesvědčí-li tato nemalá vzdělanost, jejíž začátky a základy kdež jinde hledati nežli ve škole, že tehdejší školy, nízké i nejvyšší, při všech svých chybách a nedostatecích dobám svým posluhovaly zdárně? A ty školy byly v patrném rozvoji, pokroku, již již veliký Komenský rozžehoval jim zářivé světlo. —

¹⁾ Arch. pražs. č. 1174. 105 a násl.

²⁾ Tamž 1174. 392.

³⁾ Pröll. Progr. Gym. Wien. VIII. 1888. 6.

⁴⁾ Dům u černých křížů v Celetné ulici vedle Templu roku 1603 byl za 350 kop míš.; ale dům u prstena již r. 1588 stál 1100 kop. Arch. praž. č. 105-69. č. 1174. 163.

Gymnasium (nynější děkanství) Vysokokostelské v Kutné Hoře
z r. 1596.

Kreslil prof. J. Zeis.

(Viz str. 118.)

Počty žactva, z městských škol partikulárních vyslaného k zápisu do university (k beánii) v létech 1560—1581. *)

(I = primán; II = sekundán; III = tercián; E = expendent; D = domestik.)

Benešov r. 1571 7 žáků, z nichž 5 jsou rodáci z Benešova.

Beroun r. 1560 3 žáky přivedl praeceptor Hodoušek; r. 1563 11 (jeden Kašubiensis); r. 1566 12 (III = 2; E = 3; D = 7); r. 1569 14 (D = 7); 1575 23 (I = 2; II = 2; III = 4; D = 15); učitel bakal. Ondřej Nissenus; r. 1577 33 (I = 5; III = 7; E = 9; D = 12) bakalář Ondřej Jakobides; r. 1579 16 (III = 12; D = 4) bak. Ondřej Altomytenus; r. 1581 12 (I = 2; III = 6; mendici 4) učitel Daniel Christofoř Chrudimensus.

Boleslav Ml. r. 1568 8 žáků (mezi nimiž jeden Řehoř Komenicenus Simonis judicis); r. 1579 15 (z nichž 10 Boleslavanů); učitel Jan Pachaeus; r. 1581 5 (II = 1; D = 4) uč. Helias Štirk Volinus.

Brandýs r. 1568 s jediným žákem.

Brod Český r. 1560 19 žáků (I = 1; II = 1; III = 5; E = 1 [z Hory]; D = 11); přivedl je bakalář Martin; r. 1563 18; r. 1566 7 (III = I; E = 1; D = 4); r. 1569 18; (D = 11); r. 1571 3; r. 1575 15 (II = 2; III = 4; E = 9, mezi nimiž povědomý Joachim Pragenus Mathei Těchenického z Těchenic, pozdější advokát pražský); r. 1577 27 (jsou v nich Dblíci z Votína); učitel bakalář Jiří Kurius; r. 1579 12 (I = 1; II = 3; D = 8) bakalář Václ. Balbus; r. 1581 15 (I = 1; III = 4; E = 2; D = 8) učitel Samuel Novo[domenus] (Jindřichohradecký.)

Budyně r. 1563 16 žáků (z nichž někteří ze Soběslavě, z Teplice, mezi Budynskými dva synkové lazebníků) učitel Andreas.

Bydžov r. 1575 2 žáci; učitel Jan Philomates Kutnohorský.

Bystřice (opidulum, které?) r. 1581 5 žáků; učitel Jakub Pražský Zychaeus (ten stal se r. 1602 pedellem v universi).

Čáslav r. 1563 16 žáků; r. 1569 15; r. 1571 17 (v nich 10 z Čáslavě, 2 Kutnohořané); r. 1575 26 (I = 3; II = 1; III = 6; E = 4; D = 12) učitel bak. Melichar; r. 1579 9; bakalář Jan Jiskra.

Dub (Dubá, Dub Český, Aicha) pod Ještědem; r. 1566 5 žáků; uč. Křišpín Třebovinus.

Dvůr Král. r. 1566 1 žák.

*) Sestaveno dle rukop. knížec. Lobkovick. knihov. v Praze č. 300. Zápis v knize nejsou stejné, jak z tabulky viděti, někde se udává druh žactva, jinde ne; druhdy je jmenován učitel, druhdy není.

Hora Kutná r. 1563 80 žáků od sv. Jakuba; r. 1566 27 „ze školy vyšší“ (u sv. Jakuba, jeden také z „Glogoha“); od sv. Barbory 20 „primae classis.“ r. 1569 od sv. Jak. 27 (jeden Turocensis Sclavus); 16 od sv. Barb. (dva Turocenses Ungari); r. 1571 od sv. Barb. 13 (mezi nimi Math. Mathebaei Svinčanus); od sv. Jakuba 3; r. 1575 od sv. Jakuba 13 (jeden Adam Rosaceus Sušicenus) učitel jich Jan Rosaceus (Rosacius) Sušický; od sv. Barb. 9 (II = 3; III = 3; D = 3); učitel Bartol. Nymburgenus; r. 1577 29 od sv. Jakuba (mezi nimi Jan z Rásné); r. 1579 od sv. Jakuba 13 (I = 1; II = 5; D = 7) uč. Jan Hořepnický; r. 1581 od sv. Jakuba 16 (I = 3; II = 1; III = 1; E = 3; D = 4; mendici 4) uč. mistr Jan Hořepnický; od sv. Barb. 13 (III = 4; D = 9); uč. Petr Austensis (Krispus Austinus pozd. professor univers. 1584—1591).

Hradec Králové r. 1563 29 žáků (mezi nimiž cizinec Christophor Sepusianus Kesmariensis); r. 1569 20 (jeden Václ. Jiskra ze Sobince); r. 1577 42 (I = 3; II = 7; III = 32; mezi nimi syn Mat. z Litrbachu Hradecenus); učitel Tomáš Celaenius; r. 1579 88 (I = 5; III = 12; E = 14; D = 3; mendici 4); r. 1581 37 (I = 2; II = 2; III 10; E = 8; D = 11; mendici 4); učitel mistr Tomáš Celaenius Městecenus.

Chrudim r. 1560 9 žáků: učitel bakalář Šimon (Horský?); 1569 15; r. 1571 22 (I = 1; II = 2; III = 3; E = 3; ceteri 13; jest mezi nimi 6 Chrudimánů a několik Pardubických); 1575 17 (I = 3, jeden Pannonus, jiný z Mošovců Pannonus; II = 2, jeden Slezan; III = 10, několik Plzňanů; D = 2, jeden z nich Škopek ab Eleutperk) učitel Tugurinus Duchoslav Časlavský; r. 1577 21 (I = 6; II = 15, mezi nimi několik Rakovnickánů a Václ. Pragenus Sixti Kandidi, syn povědomého kněze); učitel bakalář Faberius Martin Rakovnický; r. 1579 22 (I = 3, jeden Slovák; II = 4; III = 11; D = 4) učitel týž Faberius; r. 1581 26 (I = 13; E = 5; D = 8); týž Faber.

Jaroměř r. 1564 3 žáci.

Jičín r. 1560 10 žáků, učitel Jiří Pánek Pragenus; r. 1563 5 žáků.

Jihlava r. 1581 3 žáci (2 z Vodňan rodáci a třetí Slezan).

Kolín r. 1566 11 žáků (II = 3; III = 2; E = 4; D = 2); r. 1569 12; r. 1571 13; r. 1577 19; bakalář P. tr Austensis (Austin Krispus); r. 1579 20 (III = 9, z nichž 4 Prachatičtí; D = 6; mendiků 5) učitel bakalář Václav Chrudimský; r. 1581 5, učitel Fabian Stu. (další jméno ntrženo)

Kouřim r. 1563 13 žáků; r. 1566 19 (I = 4; III = 4; E = 2; D = 9); r. 1569 13; r. 1571 6 (I = 1, Gregor Pannonius Karponensis); r. 1577. 14 (I = 1; II = 1; III = 6; D = 6); učitel bakal. Tomáš Dentulus; r. 1579 9 (I = 1; II = 1; III = 3; D = 4), učitel týž Dentulus; r. 1581 18 (III = 6; E = 5; D = 7) učitel Pavel Chrovinus, studiosus.

Kralovice r. 1577 10 žáků. Učitel Jakub Taxinensis (Taxovinus).

Litoměřice r. 1566 18 žáků (I = 4; III = 2; E = 5; D = 7); r. 1569 21 (I = 4; II = 2; III = 9; IV = 6, je mezi nimi jeden z Hlohova, jeden Brňan a cizí Němec); učitel mistr Jak. Stryalius; r. 1571 22 (mezi třemi primány jest Joannes Christophor Pauli Volzogen, cisaře Maxmil. postmagisteri); r. 1575 20 (I = 3; II = 1; III = 2; D = 14, mezi nimiž Jan Jindřicha Mráza z Milešovky), učitel Jan Arthopaeus Polnensis studiosus; r. 1579 24 (I = 1; II = 3; III = 9; E = 4; D = 12) uč. mistr Sigm. Hinoch Litoměřický (Henyoch); r. 1581 26 (I = 1 Slezan; II = 2; III = 3; E = 10; D = 10) mistr týž Henyoch.

Litomyšl r. 1577 31 žák, učitel Jan Arthopaei bakalář; r. 1579 12 (I = 1, II = 1, III = 3, jeden „astronomi“ z Litomyšle; D = 7); učitel Jeronym (Mach)abaenus Kralovicensis bakalář.

Louny r. 1560 2 žáků (I = 3; II = 2; D = 15; mezi žáky jeden z Chomutova, 2 z Blovic, mezi domestiky jeden syn chirurgův, z Lenešic rychtářův, 2 ze Žlutic) učitel Jakub; r. 1563 13 (mezi nimi Pražané, Tepličan, též Jan Luneus Bilevinus z Bileova [Bilejovský]); r. 1566 12;

r. 1569 37, mezi nimiž Jan Pražský magistri Thom. Mit's z Limus; r. 1571 24 (I = 1; II = 2; III = 21); r. 1575 26, učitel Matiaš Gryllus Rakovnický; r. 1577 12 (I = 1; II = 2; III = 3; D = 6) učitel mistr Jan Rosacius; r. 1579 14 (I = 1; II = 13) učitel týž Rozacín Sušický; 1581 30 (I = 3; II = 4; III = 5; E = 10; D = 8) učitel bak. Ondřej Jakub Vysokomýtský.

Mělník r. 1563 5 žáků; r. 1571 9; r. 1577 9 (jeden Martin Lintpergenus z Lintperka) bakalář Matouš Hosius (Hozius Mýtský); r. 1579 15 (I = 1; II = 14) bakalář Adam Procházka Kouřimský.

Nymburk r. 1560 19 žáků, učitel Jan bakalář; 1563 19 (jeden Adorfensis kupcův, jeden sedlák); r. 1566 16 žáků, všichni classis mediae; jeden Slezan; r. 1568 7 žáků, r. 1569 11 (mezi nimi Thudian Ungarus Regiomontanus); 1571 8 (mezi nimi jeden z Třebeňic a jeden Jakub Nymburgenus z Granova); 1579 14 (II = 3; E = 2; D = 9) učitel bakalář Samuel Lysenus; 1579 26 (I = 1; II = 4; III = 7; E = 2; D = 12) učitel bak. Samuel Piscenus; r. 1581 8 (II = 2; E = 6) učitel Samuel Pragueus Piscenus.

Pacov r. 1571 6 žáků (jeden z Lehnice).

Pardubice r. 1581 10 žáků (II = 3; D = 7) učitel bakalář Jeroným Blšan. Mezi žáky jeden Slezan.

Písek r. 1568 7 žáků (I = 2; II = 3; minores 3).

Plzeň r. 1563 4 žáci; r. 1575 32 žáci (I = 3 mezi nimiž Matiaš Kašpara stavitele či zedníka; II = 3; III = 6; E = 2; D = 18; byli to rodáci ze Soběslavě, z Míšeně, z Brodu N., z Teplice, z Poříčí, z Hory, z Opolí, z Rakovníka, ze Strakonice; z domácích syn Vavřince apatykáře, učitel mistr Jiří Philaret Hoficenus.

Poděbrady r. 1569 10 žáků; 1571 11; r. 1581 6 (III = 4; D = 2) učitel bakal. Moravus Matěj.

Praha.

Od *sv. Havla* r. 1562 9 žáků, rektor Felix; r. 1563 4; r. 1565 5; r. 1567 2; r. 1568 9; r. 1569 9; r. 1571 8; r. 1575, 9, jest mezi nimi Pavel Vůz z Kozmačova; učitel bakal. Jan Sixt; r. 1578 12 (I = 2; II = 1; III = 2; E = 2; 3 mendici; D = 2) učitel Jan Krispus Pražský. bakal.; r. 1579 4; r. 1581 11; učitel Jan Pražský bakalář.

Škola sv. Havelská r. 1561 9 žáků (I = 1; ostatní mediae classis) učitel Jan Pollius; r. 1562 7, učitel Jan Švatle; r. 1563 11 (Jihlavan jeden); r. 1565 7 (jeden z Mostu); r. 1566 9; učitel mistr Mikuláš; r. 1567 9; r. 1568 10 (jeden Henschel z Vratislavě); r. 1569 5 (jeden Slezan); po druhé t. r. 11 (mezi nimi Jakub Krocín Sušický, Matiaš Dapsilis Kurius); r. 1571 21 (na dvakrát); r. 1573 13 (6 z Tábora) učitel Math. Gryllus; r. 1575 5; učitel Jakub Taxoviensis, viceludimoderator; po druhé 19 (II = 1; III = 7; E = 3; D = 8); r. 1577 13 (I = 1 Ungarus; III = 4; IV = 8) učitel mistr Václ. Posthumius (Bydžovský, bezpochyby ten, jenž téhož roku přednášel v universitě); r. 1578 7 (I = 1; II = 2, jeden Weinbergenus Swab; III = 3; D = 2); r. 1579 14 (D = 4); po druhé 9; r. 1581 8 (samí terciáné) uč. bak. Václ. Mo ler.

Škola sv. Jiřská r. 1561 11 žáků, učitel Johannes Davus; r. 1562 13, učitel bakalář Adam; r. 1563 13 (jeden z Hlohova, jeden Bohuslav Klenecský z Klenče); r. 1565 9; r. 1566 8 (Jan Albert z Dražice mezi nimi); r. 1567 4; r. 1568 11 (jeden Silesius Sloynensis; r. 1569 15 (mezi nimi několik Bydžovských, Jan Minskovinus Viti Fauknari, Václav Pragenus Viti Herculis z Mochndorfa) po druhé 7 (mezi nimi Silesius Capricorniensis); r. 1571 13; r. 1573 23 (v nich Albert. Pfefrkorn z Ottopachu, Ludvík Korálek z Těšína, syn Václava Korálka, Jan Kutovec z Ourazu, Oldřich Šturm z Hranic, syn Adamův); učitel bak. Jan Mykonius Pacovinus; r. 1575 5 (jeden Pannonius); r. 1577 18

- (I = 1; II = 6; E = 2; D = 9, z nich Adam Wolfi a Wolfenberg); r. 1578 4 (II = 1 Polonus; III = 2; D = 1); r. 1579 5 (III = 2; E = 3), po druhé 16: (I = 1; III = 6; E = 5, mezi nimi Havel Zalanus Simonis Danubii D = 4); r. 1581 9 (II = 1; D = 8); učitel bak. Jakub Jaroměřicens.
- Škola *sv. Jindřicha* r. 1561 17 žáků (I = 12, ostatní mediae; mezi žáky Jiří Bystřicens, syn Adama rektora; Mikuláš Rakocius z „Rakau“ učitel Petr Kodiciillus; r. 1562 6, učitel mistr Václav; r. 1563 22; r. 1565 10; r. 1566 6; r. 1567 24 (mezi nimi Johannes Pražský, syn Tomáše a Quinque ecclesiis [Fünfkirchen] a Jindřich Cukr z Tamfeldu); r. 1568 21; r. 1569 23 (z Nisy asi tři), po druhé 18; r. 1571 16 (mezi nimi Adamus Pisečan Pavla Skálav), po druhé 5 (z nichž Johannes Vodňanský, Adam Skála); 1573 11, mistr Žabonius; r. 1575 15, učitel Jan Kanha mistr, po druhé 24 (I = 2, jeden Ungarus Anovicensis; II = 3; E = 12; D = 7, v expendentech jsou 2 Budějovičtí), při té době byli mimo Kanhu kantor Math Venceslaides Jizbice a sukektor Jan Gliivicenus Silesius; r. 1577 25 (I = 2; II = 3; D = 15; E = 1, (jeden z Budějov., ze Žitavy); r. 1578 19 (III = 4; E = 6; mendiků 6, jeden Polák; D = 3) učitel mistr Jan Danielis; r. 1579 16; po druhé 9 (I = 1; III = 2; D = 6); r. 1581 41 (I = 3; III = 3; E = 12; D = 17) učitel Jan Stander a Berounský (Veronensis).
- Škola *malostranská* (sv. Mikuláš) r. 1563 jednou 8 žáků (dva z Mostu); bakalář Makovinus, po druhé 13 (mezi nimi Mikul. Arpinus, syn žateckého mistra Arpina); r. 1565 2; r. 1566 6 (jeden syn kupcův z Moravy Šternberku); r. 1567 4 (jeden Nicolaus Sclavus Sancti-nicolaiensis?) r. 1569 2; r. 1571 9 (jeden Ungarus Chynovenus); r. 1575 2, učitel mistr Vinc. Makovinus; r. 1577 19; (I = 2; II = 1; III = 7; D = 9) učitel Vit Ophthalmius Strakonický; r. 1578 31 (I = 1 Panonus; II = 3, mezi nimi Benedictus Jesenius Pannonus; III = 9, opět jeden Pannonus; E = 5; D = 5; mendikantů 8) učitel Ophthalmius; r. 1579 10 (I = 2; II = 2; mendici 2; D = 4), po druhé 2; r. 1581 17 (II = 2; III = 6; E = 3; D = 6) učitel Jan Hovorinus Jaroměřský bakalář.
- Škola *P. Marie na Louži* r. 1566 2 žáci.
- Škola *sv. Martina* r. 1562 7 žáků; učitel Felix Sabbatenus; r. 1565 4; r. 1566 6; r. 1567 2 (Martin Medulanus z Krymlova jeden); r. 1568 13 (jeden Helm z Krymlova); r. 1569 13 (několik z Klatov); r. 1571 9; r. 1573 5 (mezi nimi Němec Sam. Standl Wittenbergenus) učitel Jan Pražský; r. 1575 5 (mezi nimi Jan Kropáč z Krymlova a bratr jeho Šebestián) učitel bakalář Mikuláš; po druhé 5 (I = 2; III = 3; mezi sekundány Sclavus Zolnensis); r. 1577 9; učitel Jan Gelastus Thermenus; r. 1578 2 (II = 1; III = 1); r. 1579 1; r. 1581 14 (II = 2; III = 2; E = 4; D = 6).
- Škola *sv. Michala v Opatovicích* r. 1565 4 žáků; r. 1566 6; r. 1567 6 (jeden Moravan „Huničiovinus“); r. 1568 5; r. 1569 10 (mezi nimi Jan Sturmius z Greyfenberka); r. 1571 9; r. 1577 3; r. 1578 5 (III = 2; D = 2; mendik 1); učitel bakalář Mikuláš Jaro[měřický?]; r. 1579 9; učitel Jan Piscenus; r. 1581 4, učitel Adam Ros[acín].
- Škola *sv. Michala staroměstského* r. 1562 7 žáků, učitel Jakub Archaelaus; r. 1565 3; r. 1566 3; r. 1567 3; r. 1568 3; r. 1571 3; r. 1573 3; učitel Jan Mšenský; r. 1575 2; učitel bakalář Václav Nisenus; r. 1577 3; učitel bakalář Václav Moller Misenus; r. 1578 6; učitel týž; r. 1579 3 a po druhé 9; r. 1581 12.
- Škola *sv. Mikuláše staroměstského* r. 1560 6 žáků (mezi nimi 2 z Bavor, Slazan) učitel Mat. Hala Chrudimensis; r. 1562 2 učitel Simeon; r. 1563 9 (1 z Olomouce); r. 1565 8 (I = 1, ostatní „ex aliis classibus“);

- r. 1566 3; r. 1567 15 (dva synové Pavla Kapra z Kaprštejna); r. 1568 15; r. 1569 3, (tři ze Strážbra); r. 1571 6, (jeden z Domažlic); r. 1573 9; učít. bakalář Chvalius; r. 1575 13 (II = 2; III = 2; E = 5; D = 4) uč. týž Cruceiger Chval; r. 1577 13 (I = 1; II = 2; III = 5; D = 5) uč. bak. Jan Civilius; r. 1578 8 (I = 2, jeden Slezan; II = 1; III = 1; E = 1; D = 3) uč. bak. Adam Aglasinus Českokobrodský; r. 1579 7 (III = 1; E = 4; D = 2); r. 1581 zapsán učitel Viktorin Nisenus, ale žáci žádní; nepřivedl asi nikoho, ač se čekalo.
- Škola sv. Petra** r. 1562 16 žáků (několik ze Mšena) učít. Math. Hostovinus; r. 1563 12 (dva Kamarytové z Rovin); r. 1566 9; r. 1567 7; r. 1568 9; r. 1569 13 (4 Sabbateni, Melchior Pragenus Joannis z Kosmačova); r. 1573 6 (jeden Tomáš Nejedlý z Radkova) učitel Alexand. Albin Kurius; r. 1575 16; r. 1577 16 (jen 2 Pražané, Příbraman); r. 1578 19 (II = 2; III = 3; D = 9, mezi nimiž Jan Zapský ze Zap; mendiikantů 4, mezi nimiž Josef Wimbergenus textoris, Venc. Pragenus Joannis astrooomi); učitel Florian Bydžovinus; r. 1579 7.
- Škola podskalská** (sv. Vojtěch) r. 1568 4 žáci; r. 1573 7; r. 1575 3; r. 1577 5 (jeden Jeronymi rustici); r. 1578 5; uč. bakal. Jošt Časlavský; r. 1579 13 (jeden podskalského plavce); r. 1581 6; učít. bakalář Šimon Hydropota Teutobrodenus.
- Škola sv. Štěpána** r. 1561 14 žáků (I = 1; ostatní mediae classis); uč. mistr Václ. Zelotín; r. 1562 10 uč. Jan bakalář; r. 1563 18; r. 1565 12; r. 1566 5; r. 1567 10; r. 1568 6 (jeden Moravus Svitaviensis); r. 1569 15, po druhé 8 (jeden Slezan) mistr Daniel; r. 1571 13; r. 1573 10; (I = 1; II = 1; III = 5; E = 3); r. 1575 12 (jeden Slezan); po druhé 8; uč. Melchior Hefmanoměstecenus; r. 1577 20 (I = 1; III = 5; E = 8; D = 6) uč. týž bakalář Městecenus; r. 1578 1; (I = 1; III = 9; E = 2; D = 6) učitel Jiří Pyrin Žatecký; r. 1579 11 (III = 3; D = 8); po druhé 5; r. 1591 22 (II = 4; E = 9; D = 9) bakal. Jan Gelastus Thermenus.
- Škola tátná** r. 1560 14 žáků; uč. Václ. Cyrill; r. 1562 12; učitel Marek Bydžovský; r. 1563 15 (i 2 Žatečané); r. 1565 9 (I = 4) učitel mistr Marek Bydžovský; r. 1566 11 (tři Liturgové z Turska) učitel M. Bydžovský; r. 1567 9 (vlastně 8, neboť jeden beán psán Thomas Silesius Ratiboriensis, sukecentor); r. 1568 7 (III = 3; D = 4); r. 1569 11 (I = 2; II = 3; minores 6); po druhé 14 (dva Granovští z Granova: Jan a Ludvík, dva Ceysové z Pírnova; Jan a Jindřich); r. 1571 30 (Jan, syn impressora Jičínského); r. 1573 14 (E = 3, jeden syn plavečův; D = 4; aukanti 2) učitel mistr Jan Kanhaeus (Kanha z Veleslavína); r. 1575 7; učitel licenciát Jan Mšennus; po druhé 14 (II = 2; III = 3; E = 4; D = 5); r. 1577 18 (I = 1; II = 2; III = 3; IV = 12, mezi terciány jeden služe Joannes Milivensis, Joannis archigrammatei); r. 1579 12 (mezi nimi Kašpar Granovský z Granova, Václav z Klatov, Šimona Plavenského z Plaufelda syn, Jan Chvatěrubinus, syn Mikul. z Valkmberku, Pavel Klatovský Jana Jakobella); po druhé 15, mistr Jan Bystřický; r. 1581 37 (I = 1; II = 1; III = 6; E = 7; D = 12; reliqui 10) mistr Jan Bystřický (z Bochova).
- Škola sv. Vojtěcha v Jirchářích** r. 1562 7 žáků; bakalář Vít; r. 1563 5; r. 1566 3; r. 1567 8; r. 1568 9; r. 1571 8; r. 1575 12 (jeden Pizňan) učít. bakalář Jan Ständera; po druhé 18 (8 Vysokomýtských); r. 1581 22 (II = 1; III = 6; E = 5; D = 10).
- Škola na Zderazi** (sv. Václava) r. 1560 3 žáci; r. 1562 8 (4 ze Sobotky (Sabbateni); bakalář Václav; r. 1565 9; r. 1566 6; r. 1567 5 (také z Hradce Jindř.); r. 1568 6; r. 1569 3 (jeden Moravan); r. 1571 12; r. 1573 1; r. 1575 16; (jeden Jan z Vratu); r. 1577 6; učitel bak. Jeronym Kralovický; r. 1578 5; bak. Jan Selinius Žatecký; r. 1579 12; r. 1581 3 (jeden plavečův), uč. bakalář Tobiáš Tábořský.

- Příbram** r. 1568 2 žáci (jeden Slezák); r. 1577 15 (I = 2; II = 3; III = 9, učitel Math. Misenus.
- Rakovník** r. 1560 19 žáků (v nich Matiaš a Pavel Gryllové) učitel Matiaš Zahradka bakalář; r. 1569 15 (jeden z Kadaně) uč. Matěj Molesinus; r. 1575 22 (I = 1; II = 8; E = 5; D = 8) bakal. Jakub Trochopaens Hlínecký; r. 1579 23; (I = 1; II = 9; D = 13); r. 1581 16 (I = 1; II = 11; D = 4); bakal. Jan Mendicellus Žatecký.
- Rokycany** r. 1575 11 žáků (jeden Slezan), bakalář Matiaš Faber; r. 1577 5.
- Roudnice** r. 1560 14 žáků (jeden z Meziříčí, Jihlavan, I = 3; III = 5; D = 6) uč. bakal. Jiří ze Stosu; r. 1569 22 (I = 1; II = 1; III = 5; D = 15) Jáchim Krocín bakalář; r. 1571 18 (jeden Jiří Šimfeld ze Šimfelda); r. 1575 19 (II = 5; III = 1; D = 13) uč. bak. Melich. Kandi-dus; r. 1577 7; uč. Melchior Zacenus bakalář; r. 1579 10 (II = 2; III = 3; D = 5) bakalář Jiří Hachaeus; r. 1581 14 (III = 3; E = 3; D = 8) uč. bakal. Jakub Taxovinus.
- Sedlčany** r. 1568 10 žáků; r. 1575 4 (I = 1; II = 1; D = 2) učitel Jan Altomytenus.
- Slaný** r. 1560 7 žáků; praeceptor Václ. Sedlčanský; r. 1566 14; r. 1569 9; r. 1571 14; a zvlášť Math. Faber Francus; r. 1575 14, uč. Jiří Sušil Rakovnický; r. 1577 16; uč. Jakub Volinus bakal; r. 1579 17 (I = 4; II = 2; III = 11) uč. bakal. Pychardi Volinus; r. 1581 19 (II = 4; D = 15), uč. Jeronym Machabaenus.
- Stříbro** r. 1563 13 žáků.
- Sušice** r. 1579 7 žáků; uč. Jiří Tentobrodenus; r. 1581 14 (II = 1; III = 4; E = 7; D = 2) uč. bak. Václav Strakonický.
- Tábor** r. 1563 5 žáků; r. 1566 7; r. 1571 7; r. 1575 13; (III = 5; D = 8) uč. bak. Václ. Sophronides Kurio; r. 1579 21 (III = 11; D = 10) uč. Math. Misenus bakalář; r. 1591 5; uč. Jan Litomyšlský bakalář.
- Turnov** r. 1560 14 žáků (I = 2; III = 4; D = 8), uč. Jakub; r. 1563 17; r. 1568 11; r. 1575 6, uč. bakal. Matiaš Kurius; r. 1577 14; bakal. Václ. Chocemius; r. 1579 13 (II = 3; III = 6; D = 4) uč. bak. Mikl. Jaroměřický; r. 1581 10 (II = 2; III = 3; D = 6) uč. týž.
- Ústí** (Usta) r. 1575 11 žáků (samý Němec z Ousti); uč. Matouš Hosius (Hozius) Altomytenus (Mýtský).
- Velvary** r. 1569 9 žáci; r. 1571 11; r. 1575 7, učitel Vencesl. Pražský studiosus; r. 1577 5; r. 1579 7, učitel Jakub Krocín.
- Vodňany** r. 1566 2 žáci; učitel Johannes Hipiscus.
- Volyně** r. 1566 3 žáci; učitel Aristarch Laurentius studiosus.
- Žatec** r. 1563 45 žáků (mezi nimi Kadanští); r. 1566 22 (I = 1; II = 2; III = 9, mezi nimi Math. Štěrba z Kadaně, syn Petra Štěrby); r. 1569 37 (někteří z Svitavy, Teplic, Chomutova); r. 1571 54 (I = 1; II = 4; III = 5; ceteri 44, mezi nimi Kristián Štěrba z Kadaně, několik Krupských, 20 Žateckých); r. 1575 44 (I = 3, jeden Selavus Taxovinus, Kroata; II = 12; III = 24, jeden z Jáchymova; IV = 5); učitel bak. Jakub Strabo Klatovský; r. 1577 22 (I = 1; II = 3; III = 5; E = 5; D = 8), uč. Jiří Sušil; r. 1579 10 (I = 4; II = 6) uč. bakal. Jiří Sušil Rakovnický; r. 1581 37 (I = 4; II = 14; D = 17, z nich Jan z Michalovic; mendici 2), uč. mistr Jan Ondřej Sedesanus.
- Žlutice** r. 1566 20 žáků (I = 2; III = 6; E = 1; D = 11); r. 1569 7; r. 1579 16 (I = 1; II = 1; III = 8, z nich synek Jana Rabštejnského písaře); r. 1581 16 (I = 4; III = 5; E = 2; D = 5 mezi primány je Jiří a Jan Ursinus Altomytenus, syn Václ. Ursini z Vladovic); učitel bak. Tomáš Sušický.

Rejstřík jmen a věcí.

(Jména učitelů, v příloze uvedená, do rejstříku pojata; pražské školy buďtež hledány pod jmény farních kostelův.)

A.

- abeceda 659—661, symbolická 703.
 abecedář, abecedanti 157, 160, 251, 524, 553—601, 606, 630, 637, 648, 650, 659, 661.
 abortus 341.
 Adalbert Tobiáš z Vodňan, učitel 167.
 Adamův pád, drama 742.
 administrátor konsistoře censorem 595.
 aemulace 685 687.
 aemulace u jesuitů 688.
 aemulové 684, 689.
 Aeneas Jan bratr 447.
 Aerichalkus Šebestián Přeštický, mistr 539, 640.
 Aeschines, řečník řecký, 622.
 Aesopovy fabule 524, 551, 615—619, 622, 629, 632, 633, 648, 651, 771, 776.
 Agathon Jan, správce 90, 210.
 Aglasinus Adam Českobrodský bakalář 785.
 Agrikola Jan, farář kadaňský, 41
 Agrikola Jiří, arciděkan 716.
 Agrikola Melchior, philologus 82.
 Agrikola Rudolf, humanista († 1521) 487, 670.
 Agrikola Šebestián, měšťan pražský 49.
 Achilles Václav Berounský 166, 181, 189.
 akademické gymnasium viz sv. Kliment a jesuité.
 akademie Pražská 6, 26, 38, 39, 45, 51, 82, 87, 92—98, 101—107, 154, 164, 166, 181, 307, 712, 722.
 akademie, spolky studentů jesuitských 714, 715.
 Akanthes Jakub, učitel z Velké Polomě 311.
 Akanthido-Mitisův katechismus 452, 593
 akeidenci školní 244, 281.
 akoluti bratrští 63.
 Akron Jan Albin (Vrchbělský) 528.
 aktoři divadelní 752.
 Albert Křištof, učitel 42.
 Albin Alexander Kurius, učitel, 208, 310, bakalář 785.
 Albin Jiří, kantor 167.
 Albin Nikodem, děkan 309.
 album universitní 104, 171.
 Alektorius viz Batelovský.
 Aletin, Alethinus Kolínský Mikuláš, professor 762.
 Aletyn Viktorin, bakalář 397.
 Alexander bakalář na str. 310 bude asi Albin.
 algorithmus 565, 568, 572.
 alchymické knihy 779.
 allatury 243.
 almanach český 595.
 alphabetarii viz abecedáři.
 Altdorf, Altof 73
 Altomytenus Vysokomýtský) Jan, učitel 786.

Altomytenus Jakub Ondřej, bakalář 783.
 alumnové, žáci 369.
 Alvarez Immanuel, grammatik, jesuita (1526—1583) 526, 655.
 alvary, mluvnické 527.
 Amarakus Matěj Čáslavský 169, 176, 181.
 Amorphus Matiaš jinak Kačkovský, děkan 333.
 analfabeti 765.
 Andělská kolej 89.
 Andělská zahrada v Praze 38.
 Andreae Jan, paedagog německý 533, 697.
 Andreae (Ondřejův) Šimon, školní správce 280, 493, 533, viz Polický.
 anekdoty 541.
 Angelus custos, divadlo, 752.
 Anglové 627.
 animales 245, 247.
 Animas fidelium 396.
 Annaberk 13, 197.
 anniversaria 449.
 antifona 151, 152, 399.
 antifonář 204.
 apotečník 302.
 Appián Matouš, farář 45.
 Aquilinas viz Vorličný.
 arabské číslice 567.
 argument (úloha) 623, 637, 680, 683, 718, 745.
 Archaeaus Jakub, učitel 784.
 Aristarch Laurentius, studios, učitel 786.
 Aristofanes † 388 př. Kr., spisovatel komoedii, jeho Oblaky 742.
 Aristotelis Rhetorica 585.
 arithmetická škola 605.
 arithmetické knihy 569.
 arithmetika 243, 282, 564, 565, 620, 623, 629, 632, 633, 636—641, 643, 647—649, 651—653, 692.
 arithmetika česká 569.
 Arkadius Václav 177, 348.
 Arpinka z Dorndorfu Alžběta 594.
 Arpinus z Dorndorfa Václav, mistr, primátor 38, 611.
 Arpinus Mikuláš 784.
 Artopaeus Ezechiel Vltavotýnský 198, 212.
 Artopaeus Jan Polnensis 490, 782.
 Artopaeus Martin Kaňkovský 175.
 asinus (pokuta školní) 469, 481, 482, 483, 671.
 aspersio ciborum 413.
 Assulinus Jan Slanský 175.

astant 154, 181, 194, 310, 371.
 astrologie 623.
 astronomie nebo sphaera 570, 571, 598, 641, 648, 650.
 atriensis 478.
 Atrium Komenského 699, 700.
 auditor 142, 154, 156, 158, 160, 631.
 auditorium, auditor 129—131, 138, 235, 606.
 Andrej Matiaš Bohdalovský 167.
 Augusta bratr 69, 75.
 Augšpurg 696.
 augustiniáni 6, 48.
 aukant 373, 384, 389, 435.
 aula 129.
 Aulularia, drama 754.
 Aurimontanus (Cingulatorinus, Gürtler) Jeronym, humanista 384, 531, 665.
 Austin viz Krispus.
 austreibegeld 245.
 Auštek (Ústí, Auscha) 167, 185, 360.
 Avianus, skladatel lat. báje ; IV nebo V stol. po Kr., jeho Paraboly 528.

B.

bacchanti (vaganti) 194, 374—377, 487, 620.
 Bacháček z Nauměřic (Nouměřic) Martin 14, 29, 45, 87, 98, 100, 101, 117, 120, 125, 135, 137, 154, 155, 170—175, 178—188, 190, 194, 197—199, 205, 207, 210, 212—216, 219—229, 240, 244, 283, 306, 309, 314, 318—325, 344, 346, 374, 381, 428, 429, 485, 506, 571, 586, 592, 609—613, 627, 659, 661, 662, 663, 664, 671, 685, 687, 710, 711, 714, 718, 719.
 Bachmann Kristián, mistr 736.
 bakalář viz správce školní.
 Bakalář Jiřík, apatykář, 405.
 Backh Jan, správce 117.
 Balath Václav Čáslavský, kollega 224.
 Balbin Jan, měšťan 759.
 Balbus Václav, bakalář 781.
 Baldwinus Gabriel, kněz 300.
 Baltasar jesuita 79, 360.
 z Banovic Lazius Michal 172.
 bankař 320.
 Barmonius Jan Velvarský 166, 315.
 Bartlovský Mikuláš, kollega 166.
 Barvicius Florián Piscenus, rektor 166.
 Basilej 68, 70, 73, 75, 278, 626.
 Basilius viz z Deutschenberka.
 bass, bassista 174, 179.
 Bastnar z Tábora, mistr 202.

- Bastner Jan Novokolínský, mistr 172, 173, 344.
 Batelovský Alektorius Samuel, mistr 177, 188, 720, 726.
 Bateus Vilém, jesuit 699.
 Bathory Zikmund, kníže 443, 754.
 z Bavenberka Behem Jan 123.
 Bavor Martin, kněz 312.
 Bavorov 285, 394.
 beání 27, 369, 375, 376, 385.
 Bebtan Jan, notarius a rektor 286.
 bedellus viz pedell.
 Běhm Ambrosius, farář 42.
 běhoun viz asiant.
 Bechyně z Lažan a na Kamejku Dobráš 100.
 bekyně 19.
 Bělá 8, 28, 64, 121, 146, 167, 179, 183, 210, 238, 258, 270, 340, 384, 409, 411, 437, 438, 597.
 Belvic z Nostvic Kašpar starší 10.
 Benátky 358.
 Benedicite 899.
 benediktum 262.
 sv. Benedikta na Hradčanech škola 115.
 sv. Benedikta v Starém městě škola 115, 474.
 Benediktí Linhart 168.
 Benešov 27, 116, 168, 175, 229, 357, 506, 781.
 Benešovský viz Philonomus.
 Benešovský viz Trajanus.
 beneventales 204.
 Benicius Tábořský Jan, mistr 98, 301.
 Bergerus (Berger) z Grinperka Jiří, mistr praeceptor 103, 106, 209.
 Berka viz z Dubé a Zbyněk.
 Bernard mistr, rektor 290.
 Beroun 27, 28, 46, 115, 117, 120, 128, 130, 148, 175, 181, 217, 258, 297, 350, 352, 410, 426, 661, 765, 775, 781.
 Berthold Jiří, praeceptor 43.
 Běšínova Mandalena z Merklína 401, 403.
 Betlém v Praze, bratrská škola pti něm 95, 96, 104, 106, 512.
 Betengl (Wetengel) z Nayenperka Evstach 173, 198.
 Betengl (Wetengel) na Rychnově a Borohrádku Křištof 283.
 Betulius Daniel, kantor 742.
 de Beusta Joachima veršiky 651.
 Bezděkovský Matěj, kněz 16.
 Bezno 8, 358.
 Biancifora 347, 772.
 Bibli 533, 589, 590, 649, 729, 769, 770.
 bibliotheka 135, 381, 594, v Hradci 58, u jesuitů 103.
 Bikanecký z Lipan Tomáš 397.
 z Bílejova Kolínský Matiaš, mistr 776, Jan 782.
 birety 456.
 biskup mladětek 421, zákovský 422, 426.
 Biteš Veliká 68.
 bití žáků za trest viz pardus.
 Blahoslav Jan, bratr 66, 69, 70, 556, 558, 575.
 Blahotice 199.
 Blatenský Jiřík, správce 296.
 Blatno (Platten) 23, 46, 274, 285, 741.
 Blinky ves 233.
 Blovský z Palatýna Ondřej, mistr 498.
 Bšan Jeronym, bakalář 783.
 Blysemius Jindřich, jesuita 751.
 Bodin Eliáš 699.
 boemogermanská škola lutherská viz sv. Salvator v Praze.
 Bohdanecký z Hodkova a na Adržpachu Adam Abraham 211.
 Bohdanecký viz Mathebaeus.
 Bohdanecký (Tychistes) Martin, rektor 707.
 Bohdanecký Václav, učitel 30.
 Bohdaneč 28, 168, 196, 215, 241, 252, 262, 309, 322, 406, 411.
 Bochaufius z Polkenštejna Lukáš, mistr 173, 321, 716.
 z Bochova viz Bystřický.
 Boleslav Mladší, školy, učitelé 8, 23, 27, 64, 66–69, 75, 78, 106, 131, 134, 136, 138, 147, 167, 172, 175, 183, 205, 224, 241, 251, 261, 269, 274, 283, 303, 380, 400, 407, 411, 437, 438, 447, 468, 472, 591, 760, 781.
 Boleslavský Johannes, organista 108; Jan rektor 508.
 Boleslavský Simon z Litomyšle, rektor 296.
 Boleslav Starší 49.
 Bolzania (Bellunensis) Urbana mluv-nice 550.
 bonifanti 379, 456.
 z Borbenheimu Borbonius Matiaš, doktor 221, 382, 484.
 Borgia František, generál jezuitský († 1572) 470.
 Borovský, děkan 762.
 Bořita, maršalek královský 399.
 Brandýs nad Labem, škola, učitelé 27, 45, 67, 106, 165, 175, 176, 179, 180, 189, 288, 319, 333, 340, 710, 781.

Braníys nad Orlicí 401.
 u Bráníka skály 401.
 Brasidinus Jiří Kutnohořan, učitel 167.
 Braun, učitel 628.
 bratrstvo Pauny Marie 42.
 bratři čeští, Jednota 23, 160, 313, 455, 463, 468, 472, 485, 493, 530, 553, 588, v Praze 78, jich alumnové 63, dům 440, 447, 472, knihy 774—778, 780; seminář 63, školy 62—85, 95, 558.
 Brémy 589.
 Bričí z Cimperka, mistr zvonář 497.
 Brněnský Jiří, počtář 569.
 Brno školy 10, 17, 54, 103, 391, 524, 753.
 Brod Český, škola, učitelé 9, 22, 28, 108, 114, 123, 138, 150, 173, 196, 272, 274, 298, 330, 338, 348, 364, 381, 395, 398, 400, 430, 434, 587, 781.
 Brod Německý, škola, učitelé 17, 28, 97, 147, 166, 185, 187, 197, 215, 239, 248, 251, 255, 268, 272, 280, 302, 346, 373, 426, 433, 434, 436, 511, 610.
 Brod Uherský 161, 731.
 Brodský Jan, rektor 333.
 Brodský Mikul. z Hory 172.
 Brunšvik, brunšvický řád školní 118, 231, 421, 485, 547, 563, 695, 718.
 Brus (Prus) Antonín z Mohelnice, arcibiskup 44, 300, 751.
 Brusch, učitel 741.
 Břečťánek Daniel Vamberský, kněz 335.
 Brezan, historik, archivář 81, 661.
 Břečinky 409.
 Březovice 409.
 Břežský řád školní 672.
 Budějovice, škola, učitelé 17, 113, 146, 148, 163, 187, 212, 301, 330, 337, 360, 395, 438, 442, 498, 709, 752.
 Budějovice Moravské 169.
 Budaus Vilém, filolog franc. († 1540) 617.
 Budovec z Budova Václav 80, 104, 596, 627.
 Budovec Adam 650.
 Budyně 27, 273, 781.
 Buchanan Jiří, Skot, žalmy jeho († 1582) 532, 644, 646, 647.
 Buchholzer Abraham, Chronologia jeho 577, 649.
 Bujacius Martin Klučenický, rektor 295, 349, 372.
 Bullinger Jindřich, paedag. německý 530.

Burian Benjamin Velvarecký, kantor 352-473.
 bursa 56, 375, 376.
 bursales 602.
 Buschius Hermann († 1535) 520.
 Butzbach, převor v Laachu († 1526) 375—377, 717.
 butyračí nebo máselné 262.
 Bydhošť 508.
 Bydžov, škola, učitelé 8, 27, 145—148, 157, 169, 182, 210, 235, 245, 247, 270, 300, 349, 357, 388, 402, 508, 511, 781.
 Bydžovský Florian, správce 785.
 Bydžovský Jakub, bakalář 342, 490.
 Bydžovský z Aventina Matěj, písař 761.
 Bydžovský z Florentýna Marek, mistr 39, 170, 190, 196, 199, 361, 416, 429, 504, 716, 785.
 Bydžovský viz Posthumius.
 z Bylan a z Rosfeldu Trojan Jan 234, 402.
 Bystrá 270.
 Bystré u Svojanova 285.
 Bystřice 27, 215, 299, 781.
 Bystřice u Benešova 224.
 Bystřice Moravská pod Pernštýnem 77, 117, 402.
 Bystřický z Bochova Jan, professor universitní 91, 147, 165, 167, 171, 173, 186, 194, 210, 318, 341, 361, 371, 415, 429, 709, 785.
 Bystřický Jiří, syn Adamův, žák 784.
 Bystřický Matheides Jan, bakalář 46.
 byt správce školního 136.

C (viz také K).

Caesar Gaius Julius státník, jeho knihy 622.
 Camerarius Joach., humanista německý († 1574) 522, 549.
 caniculares dies 468.
 caniculares libri 468.
 cantus figurativus 151, 272, 441, 573, 575.
 cantus gregorianus 151; choralis 711.
 Castallionis Sebast. Colloquia 538, 617, 644, 645.
 casuales 602.
 Catullus Gaius Valerius, lyrik římský († 47 před Krist.) 622.
 Cebetis nebo Kebetis tabula 566, 655.
 cechové řemeslní 408.
 cejchování (pitka) 346.

Celsus Cornelius, v době Kristově psal o lékařství a filosofii 702.
 censor zákovský 324, 462, 476, 477.
 censura tisku 595.
 Cerasyn Litoměřický Šimon, kněz 763.
 Cerekvice 314.
 certací viz koncertace.
 Cervulus z Lovosče Pražan Jan Felix 166, 294.
 Cicero Marc. Tullius, jeho spisy 531, 540, 657, 666, 675, 679, 690, 712; viz celou kapitolu o knihách 517 až 554.
 cicorál, cikorálek, nožík 498, 663.
 cibule ku psaní 289.
 Cibulovský Lukáš, bakalář 327, 335.
 cifry nebo figury 566, 567, 629, 636.
 Cichoraeus z Hradce Králové Tobiáš 212, 760.
 z Cimburka Adam 64.
 z Cipína Vencelín 114.
 circuitus, processí 395.
 cisiojan 347, 571, 615, 616, 630, 632.
 civilitas morum 455, 641, 645.
 Civilius Jan, bakalář 785.
 cizoložstvo 342.
 classes v universitě viz klassí.
 classarii (dohlizitelé ze žáků) 445.
 Claudius (Aqua viva), generál jesuitský († 1615) 55.
 Clenardus, grammatik 549, 552, 553, 618.
 collaborator (collega) 158.
 collegium novum v Praze 52.
 commendatariae litterae 195, 370, 371.
 computus cyrometrica is 571.
 contubernium nobilium u jesuitů 52.
 Corraducius, kancelář německý 571.
 Corvin Petr, učitel 742.
 Crhovinus Pavel, studiosus, učitel 782.
 Crinosius Christophorus, mistr 94.
 Croatae 663.
 Cruciger Chval, bakalář 785.
 Culmann Linhart Crailsheimensis 525, 651.
 curent 393.
 Curych 530, 693.
 Curtius Rufus, dějepisec římský z doby Claudia 532, 656.
 custodes 476.
 Cvikov (Zvíkov, Zwickau) 602.
 Cyrill Jan, bakalář 338.
 Cyrus Matiaš, kněz 96.

Č.

Čáslav, škola, učitel 22, 27, 28, 108, 123, 173, 188, 217, 238, 249, 253,

265, 279, 287, 300, 303, 304, 319, 321, 322, 385, 511, 609, 781.
 Čáslavský Erazim z Pardubic 179.
 Čáslavský Jošt, bakalář 785.
 Častolovice 8.
 z Čazarova Vodňanský Mikuláš 119.
 Čechelice 79.
 čechlik 364.
 z Čejkova Kaván Jan Domažličan 173, 196, 294.
 čepice ocasová 362.
 z Cernína Černín Zdeněk, hejtman 233.
 Černobyl Mikuláš, primátor 611.
 Černochoch 241.
 Černovický Pavel, jeho Vocabularium 546.
 Černý, bratr 69, 75.
 Červenka Matěj, bratr 74.
 Čechbivius Jan, mistr 332.
 český jazyk 482, 553–562, 629, 644, 665.
 česká mluvnice 557, 561.
 češtiny zákazy 672.
 četba lidová 771.
 Cziczmanský Václav mladší 166.
 Czikalovský Adam 381.
 Čistá 409.
 čištění školního domu 139, 385.
 čistota žáků 466, 467.
 žitanka 528.
 čtenales 244, 246.
 čtení, jeho metoda 662.
 Čurda (Čurdenus) Jan, kollega 320.

D.

Dačický z Heslova Mikuláš 221, 735.
 Dačický Václav, administrátor podobojí 217, 226.
 Dačický Vardek, kněz 281, 314.
 Dačický z Vlkatova Martin, měšťan pražský 396.
 Dalbicius, Praecepta řecká 550.
 Daliborka 225.
 dáma (bra) 470.
 Dapsilia viz z Hájku.
 dary žákům 403.
 Darypodius Petr, štrassburský (slovník jeho) 543.
 Dasypus Chotětovský Jan, správce školní 314.
 Dasypus Nymburčan Václav, farář 543.
 Daubecius (Doubek) Daniel Německobrodský 183, týž, jenž slove:
 Daubecius Německobrodský Gabriel, bakalář 189, 336, 346.

- Davus Jan, správce 783.
 Debora, drama 740.
 decani ze žáků 160, 179.
 decuriones viz dekurio.
 Děčín 28, 148.
 Dědek z Vlkové Jiří, císařský rychtář 334.
 defensor 92, 93, 95, 98, 100, 101, 104, 170, 181, 194, 230, 593, 596.
 dějepis 576, 642, 692.
 děkan, farář, jako vrchnost školní 6, 7, 163, 182, 185, 212—220, 258, 270, 307, 417.
 děkanka 308.
 deklamace 632, 690, 691, 717.
 deklinisté 246—248, 601.
 dekurio (decurio), dekurie 475—479, 601, 621, 656—658, 681, 684, 689.
 Delphinus, nuntius papežský 52.
 Demosthenes 622, 624, 648, 653, 690.
 Dengius Jan, magister 73.
 Denhort Jeremiáš, děkan 289.
 denníky viz diaria.
 Dentulín viz z Turtelštejna.
 Dentulinus Táborský Jan 172.
 Dentulus Tomáš Německobrodský 117, 263, 502, 782.
 deposice viz beání.
 deputát in natura 233.
 desátek 287.
 Despaunter (z Pantern) Jan Ninivita, humanista († 1520) grammatika jeho 50, 520, 526, 604.
 Dětelí 409.
 dětská, dětinská, malá škola 11, 12, 13, 61, 564.
 z Deutschenberka, Deußenperka Basilius Tevtolypczenus (z Němec. Lipče) Daniel, mistr*) 105, 259, 591.
 Deventer 481.
 diák 386.
 dialectici (žáci) 602.
 dialektika nebo logika 579, 580, 620 až 632, 639—641, 644, 648, 652, 653, 691, 692, 723, 725.
 dialog (actiones) 537, 538, 749.
 diaria 623, 635, 636, 638, 643, 646, 670, 671, 682.
 Dicta Graeciae 534.
 Didactica magna Komenského 701 až 703.
 Didaktus Kutnohorský Šimon 150, 172.
 z Dielenperka Molesin Matěj Montanostatinensis 39, 118, 627, 786.
 Dietrich Albrecht, německý dramatik 735.
 Dietrichštejn František, kardinál 76, 748, 754 755.
 Dikastus Jan z Lomnice, syn administrátorův 149, 221.
 Dikastus Jiří, kněz administrátor 97, 318, 341, 495, 762.
 diktando 665, 677, 691, 692.
 Dilinky 442.
 Dingenauer, jesuita 756.
 discenti 369.
 disciplina 493.
 disertace 685.
 diskanti 504.
 disputace 102, 219, 632, 634, 641 652, 653, 685, 709, 717, 724, 725.
 divadlo, drama školní 624, 618, 683, 727 až 756; divadlo prstonárodní 734, 735; hry velikonoční 727, 728; divadelní zkouška 740.
 dívčí škola 19—23.
 dluhy školní 206.
 Dobruvice 152, 165, 168, 173, 197, 239.
 Dobroměřický Benedikt Franc, praceptor classicus 499.
 Dobřany 427.
 Dobřehovice 310.
 Doctrinale viz de Villa dei.
 Dohalice 10, 357.
 Dohalický Bořek Hynek 198, 284, 346.
 Dock, učitel 207.
 Doksanus Adam, kollega 319.
 doktor medický 277, 442.
 z Domažlic Mikuláš, rektor 297.
 Domažlice 28, 78, 120, 123, 166, 217, 240, 259, 272, 282, 289, 341, 373, 393, 435, 602, 709.
 Domažlický Jiří, bakalář 169, 315.
 domestik 353, 389, 390, 445, 446, 456, 460, 461, 473, 483, 490.
 domicelli 389, 426.
 domus pauperum u jesuitů viz dům chudý.
 domy panské 414.
 donatisté 247—251, 601—603, 629, 634.
 Donatus Aelius; jeho mluvnice 256, 518, 524, 525, 595, 615—618, 649.

*) Budiž dovoleno aspoň na tom místě jakožto doplněk ke str. 259 po-
 znamenati, že svatební smlouva jeho s vdovou Dorotou po Koboutkovi jest
 v arch. praž. č. 2215. Q 26 s datem r. 1614 po posl. Duchu sv.

z Donína purkraba Abrahama synové 53.
 z Donína Jan 343.
 Dornavius Kašpar Variscus, učitel, medik, na konec v službách Kristiána, vévody v Lehnici 618, 723.
 z Dorndorfa viz Arpinus.
 Sv. Dorota, tragoedie 752.
 Doubek viz Daubecius.
 Doubek z Lauterpachu Jan 767.
 Doubravice 372.
 Doubravius Siwon, kantor 292.
 Doubravský z Doubravy Racek, humanista 357, 520.
 Drahotinský Václav ze Salatiny 212.
 z Draehova Drachovský Adam 709; Ctibor 709.
 dramata biblická 731.
 z Drást Jeroným, bakalář 225.
 dreilink vína 235.
 Dresser Matonš (Drescher) Erfurtský, rhetorika jeho 586.
 dřevno krokevní 122.
 dříví školní 281, 399, 408, 476, 510, 597.
 Dub Český 594, 781.
 Dubá 27.
 z Duban Dubanský na Liběšicích Oldřich 234.
 z Dubé a Lipé Alena 71, Bohuchval 409, Burián 199, Čeněk 71, Jan 72, Jiří 183, Václav 761, Vilém 72, Zbyněk, převor 41; z Lippy Berková Markéta 226.
 Dubecký na Dubči Oldřich 767.
 Dubský Atharius Martin 34.
 Dubský z Trebomyslic Jan 287.
 důchody učitelů 232—284, řádné 232 až 254, případné 254—284.
 dům chudý, pauperum 52, 64, 391, 441.
 dům školní 113—143.
 duplace 569.
 dušičkales 245—247, 251.
 Dvorský viz z Hájku.
 Dvorský (Kurius) Jindřich, děkan filosof. fakulty 220.
 Dvorský Jiří, správce školní 309, 781.
 Dvorský Matiš příjmím Rozsypal, správce 336.
 Dvorský Václav, kněz, děkan 287.
 Dvorský Václav, školní správce 212, srovn. Textorius.
 Dvořecký z Olbramovic Václav 29.
 Dvůr Králové, škola, učitelé 27—32, 135, 139, 145, 147, 155, 157, 167, 172, 181, 214, 215, 235, 247, 255, 261, 263, 269, 270, 271, 275, 312, 356, 369, 388, 394, 426, 434, 781.

dvůr králové v Praze 563.

dýmné 235.

dýmníky 136.

E.

Eberbach Filip, učitel 313.
 Eberhard Kašpar, mistr 742.
 Eberhard mincmistr 5.
 Edlinger Nikodem Jindřichohradecký, správce 222, 372, 693.
 sv. Edvard, drama 755.
 efor v klassích 93.
 Egerus, farář hřevčický 310.
 z Einsidle Tejtovský Hendrych Jakub 161.
 Elegantiae 536, 641.
 elementarii, elementárka 61, 602.
 Elenšpigl 771, 776.
 Eler z Mohelnice Martin, správce 44.
 eloquence 518, 576, 584, 679.
 z Elsnic Elsnic Bernart 124.
 Embamaeus (Embamendas, Vomáčka) Rychnovský Tobiáš 171.
 ephemeridy viz diaria.
 Epištoly, Evangelia, Zákon 590, 591, 628—641, 646, 652.
 Erasmus Desiderius Rotterdamský, jeho knihy 487, 533, 535, 537, 556, 616 až 618, 632, 678, 729.
 erekcční knihy 158.
 erudice při četbě 678, 679.
 Essinius Pavel, mistr 226.
 Esther komedie 57, 742, 751.
 ethika 641.
 Euripides 633.
 examinatorové 745.
 expellere, expulsio (discipulorum) 245, 246, 250.
 expendenté 383, 384, 389, 405, 466, 473.
 expense 276, 278, 282, 285, 290, 292, 383, 384, 394, 400, 403, 406—411, 417, 419.
 externisté 383, 387, 389, 456, 457.
 Evančice viz Ivančice.
 Eychler Martin, mistr zednický 121.

F.

Faber Jan, učitel 105.
 Faber Matiš, bakalář 786.
 Faberius Martin Rakovničan, mistr 337, 348, 358, 782.
 Faberius Václav Kutnohořan 259, 340.

Fabernus Soranus Basilus 543, 661, 665.
 Fabri Pragenus Mikuláš 168.
 Fabricius Adam Bělský 355.
 Fabricius, děkan 292.
 Fabricius Jan Domažlický 167, 168.
 Fabricius Jiří Chemnicensis (Kamenický), básník († 1571) 539, 540, 619.
 Fabricius Poděbradský Pavel 198.
 Fabricius Tobiáš, správce 227, 776.
 Facilis Jan, farář 323.
 Falc 44.
 Falknov 19, 215, 233.
 Falko Písecký Václav 221.
 Falkenberský viz Sarkander.
 farhof 145.
 farářové, jich k učiteli povinnost stravovací 285—293.
 farářové vrchností školskou viz děkan.
 Felinus (Koconrek † 1598) Adam 73.
 Felix Polický Jan 174, 224.
 z Felsdorfu Sultys Jan 332.
 z Felzu (Linhart) 97.
 Ferber Jiří 293.
 Ferdinand arcikníže 67, 228, 740, 750, 751, 753, 755, 761.
 Ferdinand král 14, 17, 40, 49, 50, 164, 237, 295, 298, 361, 396, 429, 563, 596, 764.
 feriální den viz prázdniny.
 ferkule 293, 413.
 ferule 138, 203, 477, 489.
 festivalia, festivalet 275, 286.
 Figer, trutnovský primátor 348.
 figurální zpěv viz cantus.
 Fikar, knihař 768.
 Filipec Jan, biskup 456.
 z Firstenfelda Oršinovský, žák 723.
 Flander Ludvik, jezuit 51, 605.
 Flander, sukno 362.
 Flores (florilegie) 529, 597, 638.
 Florian Italicus jezuit 50.
 flatků nadávka 349.
 Fojtl Petr, písař a kantor 218.
 fond školní 232, 397.
 Formánek Václav, bakalář 186.
 Formulae 537.
 Pradelius Petr, professor v universitě 314.
 Franciscus (Franc) z Královské Hory, doktor 38, 640.
 francouzská nemoc 339.
 Franck Šimon, farář 31.
 Frankfurt, Frankfurt nad Odrou 174, 235, 243, 305, 388, 696.
 Freiberg 13.
 Freigia Tomáše Jana mluvnické 550.

z Frendpachn Stejškovs jinak Feisichselbatová Judita 332, Kateřina 333.
 Frey, papírník pražský 597.
 Fridrich Falcký, král 104.
 Fridrich IV., kníže falcký 80.
 Frisius Gemma († 1555), matematik a lékař nizozemský 568, 638, 641, 652.
 Frischlin Nikodem, humanista († 1590), jeho komedie 118, 231, 369.
 Fuks Petr z Vrauholen a na Sovinkách, rada appellační 412.
 Fulnek 73, 76.
 Funk z Olivetu 763.
 funusy, funera, funerales 74, 272, 433, 472, 501.
 funerní sazby 273, 436, jich natabování 278.
 fyzika 576, 641, 643, 653.

G.

Galeryta Adalbert Simeon, kněz 45, 505.
 Galerinus Příbramský, mistr 103, 202.
 Galienus, drama 741, 743.
 Gamaryt z Rovin Jan 361, viz Kamaryt.
 Ganymedes Tomáš, bakalář 363, 403.
 Garthius dr., učitel německý v Praze 222.
 Gehlerus Gebhard Nissenus Michal, učitel německý 82, 83, 102.
 Geisler Jan 207.
 Gelastus Havel Vodňanský, kněz 244, 594.
 Gelastus Jan Thermeus 784, 785.
 Gelenii Václav, Pražan 185.
 Gelenius Šimon Sušický 580, 581, 587.
 Gelpach 291.
 Gemma viz Frisius.
 geometrie 648, 650.
 Georgides Michal 224.
 Georgius Georgines Ceskobrodský Mat., mistr 171, 175, 176.
 Geringer Michal, mistr 759.
 z Gerštorfu Gerštorf Jan, hejtman pardubický 98, 188, 279, 287.
 Giranius (Geratius) Skutečský Mikuláš 168, 217.
 Glivicenus Jan, Slezan, sukecentor 784, globus 571, 692.
 Goerle z Goerlšteina Jiřík 570, 765.
 Goldberk 66, 384, 475, 521.
 Gotsman Německobrodský Jan, mistr 186.
 graduály 204, 510.

grammatici (žáci) 601, 602.
 grammatika česká 556.
 grammatika „gorlická“ 522.
 grammatika latinská 518–528, řecká 620, metoda její 664–697, chvála její 723.
 z Granichfeldu viz z Kranichfeldu.
 Granovšti z Granova 785.
 Graecelius Wolfgang, správce a poeta 279.
 gregoriales 245.
 Gregorius Jan, správce 286.
 Gretaerova grammatika 550.
 z Greyfenberka Sturmian Jan 784.
 Griespek na Nelabozevsi Florián 626.
 grobián 347.
 Grodecký Grodecius Václav, děkan 54.
 groš pamětní 97.
 Grunens Gerson, mistr 107.
 z Gryllova Gryllus Rakovnický mladší Jan, mistr 383, Matě 760, 783, Pavel 190, 786.
 z Grünfeldu Horský Jan 138.
 Grynwald Jan Mělnický, mistr (r. 1617 ve Vodňanech) 188.
 Gsel Ondřej, kněz 312.
 Guarinonius Hippolit, lékař, spisovatel 140, 387, 471, 488, 771.
 gubernátor školní 204.
 Gvalter Jan Baptista, student lipský 171.
 Günther (Gunther) Jan, impressor 554, 595.
 Gürtler (Cingulator) viz Aurimontanus.
 gymnasiarcha 144.
 Gzell Petr 537.

H.

Hagiochoranus viz Troilus.
 Hachaeus Jiří, bakalář 786.
 Hajecius Mikuláš 178.
 Hajecius Německobrodský Petr 210.
 Hájek Šimon, jeho Tabula 558.
 z Hájku Dvorský (Curius) Dapsilis Matouš (Matěj), mistr 187, 188, 196, 638, 783.
 z Hájkn Hájek (Nemicus) Tadeáš, lékař, mistr 627.
 Haldius z Najenperka (Neuenperka) Melchior starší, mladší 123, 197, 294, 346, 381, 498.
 Halle 20.
 Handschius Jiří 572.
 hanlivá cedule 358, viz též pamflet.
 Hauns, řezbář 132.
 Haunš Landškrounský Pavel 357.
 Hanzlinius Mikuláš, učitel 177, 725.
 Harrachové 59.
 z Harasova Hrzan Adam 79.
 z Harasova Korková Jobanova 371.
 z Harasova Mošaurová a na Dobřebovicích a Popovicích Maruše 283.
 hartiš císařský 241.
 z Hardeku hrabě Fridrich Jan 767, Julius 224.
 harskop 349.
 sv. Haštal v Praze, škola, učitel 28, 117, 124, 172, 223, 328, 347, 356, 385, 398, 404, 427, 437, 712, 732, 783.
 Haugvic, hejtman 71.
 Haunšild Jiří 415.
 sv. Havla v Praze, škola, učitel, osadní 5, 25, 26, 28, 115, 124, 140, 172–174, 210, 222, 234, 297, 310, 320, 326, 340, 341, 349, 360, 396–398, 403, 404, 427, 711, 712, 732, 783.
 Havlik Martin, mistr, správce 305.
 z Hazmburka Zajíc Zbyněk Jan 123, 273.
 hazuka do rakve 364.
 Hazenberger Horák z Milešovky Jan 361.
 hebdomadarii 386, 477.
 Hebes Petr Prachatický, správce 303.
 hebrejský jazyk 563, 564, 566, 617, 623, 633, 652.
 Hegius Alexander, humanista († 1498) 36, 520, 547.
 Heidelberg 70, 696, 697.
 heidelbergský katechismus viz palatinatus (palatinus).
 z Helfenburka Václav Albin, úředník 293.
 z Helfenburka Žofie Albinka 46, 165.
 Heli, drama 742.
 Heliades Josef, mistr 22.
 Heliades Německobrodský Math. 166, 168.
 Helerus Alexander, jezuita 54.
 Hemmerle Jiří, kantor 298.
 Henioch viz Hiniach.
 z Herberšteinu Zikmund, rytíř 765.
 Herborn 585.
 Hercinius z Radonova Ondřej, bakalář 384, mistr 760.
 Hercynius z Brodu Něm. Jakub 92, 93.
 ad Herennium rhetorika 622–625.
 Hermann Nicéphor, rektor v Branšviku 695.
 Hermogenes z Tarsu, rhetor (II. stol. po Krist.) 585, 586.

- Hermolaus z Doubravice Jan, správce 168, 198.
 Herrmann Mikuláš, kantor 118, 377, 453.
 z Hertenerku Hertenergera a na Kostrčanech Petr 198.
 Heřmanův Městec viz Městec.
 Hesiod, řecký epik, VIII. (?) stol. před Kristem 618.
 Hessensko, školy 10, 704.
 Hessius Jan Úhošťský, kantor 357.
 Hessus Eobanus 632.
 Heydena Sebald Colloquia 538, 631.
 Heylman Jan, kněz 161.
 Hilarius Litoměřický, administrátor 141.
 Hiniobus Litoměřický Zikmund 117, 406, 414, 740, 782.
 Hipiscus Jan, učitel 786.
 Hirš Jeroným, farář 310.
 z Hiršperka Hiršperger Henic (Hainc) Vilém Karel 505.
 Hispani Petri Summulae logicales († 1277) 580.
 Historický kalendář 641, historické knihy 773, 774, 777, 779.
 historie ve škole 640.
 Hlaváč z Levhartic Václav 406.
 Hlinceký viz Palladius.
 Hlubčice 6.
 Hluboká 59.
 Hobelius Jakub Polický 167, 176.
 z Hodějova Hodějovský Bohuslav 765.
 hodiny na rathouze 258.
 Hodkovice 10.
 Hodoušek, praeceptor 781.
 Hodyně 371.
 Hoe z Hoeneggu Matiaš, doktor, saský kazatel kurfiřtův 97—102, 107, 653, Leonard 99.
 hofmistr 461.
 Hoffmannus Antonín Žatecký, pastor 185.
 Hoffmannus Samuel z Třebíče, praeceptor classicus 95.
 z Hochanzu Hrušková Anna 199.
 Holárek Mikuláš, student primán 473, 501, 760.
 Holcar Martin Domažlický 197.
 Holčice 10.
 Holý Šotnovský ze Závotic Jakub 402, 405.
 Homer 641.
 Hoppius, německý pedagog, řád jeho 467, 530, 664.
 Hora Pavel 167.
 Horatius Jiří Rychnovský 178, 296, 333, 726.
 Horatius Mikuláš 189.
 Horatius Václav Klatován 166.
 Horažďovice 28, 78, 166, 286.
 Horažďovský Havel cís. rychtář 338.
 Horký Martin 198.
 Horský Šimon, bakalář 782.
 Horšův Týn 245, 250, 256, 290, 434.
 Hortensius (Zahrádka) Jan, rektor 38, 87, 266, 431, 428.
 Hortulanus Vít 207.
 Hořepnický Jan, bakalář 188, 196, 782.
 Hořepník 318.
 Hořice 28, 168, 407.
 Hořovice 426.
 Hořovský, kantor 360.
 Hosticenius viz z Hořky.
 Hostimenus Virga, mistr 225.
 Hostovinus Matěj, učitel 785.
 Hošťka 233.
 z Hořky (Hosticenius) Kašpar Ambrosii 150, 229.
 houby 293.
 Houska ze Zahrádky a na Pošni Jan 226.
 housličky 347.
 Hovorinus (Hovorka) Jan Čáslavský 168, 169.
 Hovorinus Jan Jaroměřský, správce 784.
 Hozius (Hosius) Mýtský (alias Fifek, Fifka) Matouš, bakalář, 350, 783, 786.
 hra v kostky, v karty 470.
 hra v šachy 470.
 Hrabaens Dobrassinus Jakub, arciděkan 760.
 Hraběšinský Pavel z Tábora, správce 335.
 z Hradce Adam II. 58, 142, 371, 593.
 — Jáchym Oldřich 57, 59, 439, 710.
 Kateřina 663.
 z Hradce Slavatova Lucie Ottilie 59, 82, 257, 400, 402.
 Hradčany 18, 258, 259, 302, 439, 597.
 Hradec Jindřichův, školy, učitelé, kolleji jezuitů 17, 28, 57, 58, 105, 131—134, 136, 137, 142, 157, 166, 186, 202, 235, 244, 248, 256, 279, 304, 305, 360, 380, 400, 402, 409, 411, 419, 421—423, 434, 437—439, 456, 465, 492, 501, 503, 508, 598, 663, 741, 742, 747, 753.
 Hradec Králové, škola, učitel, školní řád 8, 21, 27, 28, 47, 117, 123, 146, 148, 175, 182, 183, 201, 237, 244, 259, 262, 263, 266, 270—273, 296, 302, 364, 372, 386, 387, 399, 406.

411, 435, 445, 495, 544, 555, 610, 611, 631, 638, 661, 716, 760, 782.
 Hradecký Petr, kantor 241.
 Hradešinský Klaudianus Jan, školní mistr 116.
 Hradiště (Mnichovo) nad Jizerou 28, 137, 167, 185, 340.
 Hradiště nad Methují viz Nové Město.
 Hradištský mladší Adam, professor 90.
 Hradištský Bartolom. Absolon, správce 305.
 z Hrádku Bohuchval Mikuláš 761; Samuel Jirí 396.
 Hrdesius Brodský Václav, kněz 312.
 hrnčíři 510.
 z Hrobčic Hrobčický Jan 199.
 hrobník 273, 473, 474.
 Hroby 44.
 hromničkales 245, 247.
 Hrubý viz z Jelení.
 Hrušovany 543.
 hry 469.
 Hřevnice 310.
 hřbitov 113, 140, 352, 505, 509.
 Hubecius Časlav Jan, mistr 144, 183, 344, 436, 489, 708.
 Huber z Risenpachu Mezeříčský Adam dr. 39, 98, 101, 120, 537, 550, 581, 585, 591, 612, 650, 723, 741.
 Huberianum Compendium grammaticae 526.
 Hubka Petr, kněz v Týně 321.
 hudba viz musika.
 humanisté, humanismus 36, 37, 66, 69, 83, 517, 556, 584, 668, 729.
 humanism u bratří 68, 84.
 Humberk z Humberka Šimon, písař staroměstský, mistr 778.
 humplíři 180.
 huncfut 353.
 Hurtatus Perez, rektor jesuitský 54.
 Hus 55, 421, 554, 556, 659.
 Husonius Pacovský Daniel, mistr 105, 166, 197.
 Hydropota Šimon Německobrodský, bakalář, 785.
 hygiena školní 140.
 Hylnér Martin Slezan, učitel 42.
 hypocaustum 128.
 hypodidaskalos 158.
 s hvězdou choditi 422.

Ch.

chaloupka nuzných 403.
 Chalybaeus Blovícký Václav, správce 46, 165, 227, 320.

Chalybaeus Zachariáš, správce 229.
 Chamomillus Martin, kněz 313.
 Charvát Václav Novoměstský, mládenec školní 302.
 Cheb 19, 120, 155, 246, 739—742.
 Chelmno 467, 530, 614, 672.
 Chelonius (Chaelonianus) Alexander Prachatický 167.
 chemické knihy 779.
 Cherbicer viz Kerbicer.
 chléb žakovský 418.
 Chlumec nad Cidl. 28, 45, 168, 176, 196, 359, 396.
 Chlumecký Václav, kantor 507.
 Chlumecký viz Prlík.
 Chocemius Václav, bakalář 786.
 Choceň 335, 401.
 Chocenský Jan, mistr 33, 401.
 z Chočkova Chotek Václav, hejtman 491.
 Chodové 290.
 Chodžov 198.
 Chocholius Pražský Jan, mistr 187, 209, 591.
 Chomutov, školy městské a jesuitské, učitelé, 43, 60, 61, 76, 103, 218, 388, 443, 449, 501, 748, 750, 752.
 chorální zpěv viz cantus.
 choralisté 259, 379.
 Chotěboř 28, 117, 166, 188.
 Choustnické panství 398.
 chování slušné viz civilitas morum.
 Christophorides Montanus Ponicensus Tobiáš, rektor 185.
 Chropín 76.
 z Chroustovic Ledecký Burián 77.
 Chrudim, škola, učitelé 27, 28, 34, 116, 123, 152, 174, 175, 188, 191, 192, 194, 299, 308, 348, 356, 358, 382, 396, 426, 465, 507, 511, 594, 711, 762, 775, 782.
 Chrudimský Hala Matěj, správce 784.
 Chrudimský Václav, bakalář 782.
 Chudecius Eliáš Jaroměřský 208.
 Chudecius Jiří Jaroměřský 223, 303.
 Chuchlice 402.
 Chval viz Cruciger.
 Chytraeus David († 1600), řád školní; katechismus 195, 468, 529, 591, 592, 617, 678, 693.
 Chytropaens Klatovský Adam, kněz 45.

I.

Ickelsamer Valentin, německý grammatik 660.
 Illyrové 663.

Ilyán Jan, kantor 211.
 imitace 541, 680.
 infima (třída) 605.
 infimus (učitel) 154.
 Informatorium Komenského 698.
 Ingolštát 442
 ingrossator 158.
 inspekce nad školou, učiteli 710, 711
 až 716.
 inspektor žakovský 476
 inspektorové na školou 202, 204, 205,
 206, 267, 307, 319, 327, 351, 364,
 610, 612, 716—722
 Institute práv 578.
 instrukcí jesuitských škol 676 viz Ratio.
 instrukce nebo řády školské viz při
 jednotlivých městech.
 introdukci 492.
 introitales 244, 370.
 inventár o statečku oficiálním 363.
 Isagogicon viz Optát.
 Isokrates 632, 641, 651, 652.
 Israel Jiří, bratr 67.
 Ivančice 69, 73, 146, 241, 286, 447.

J.

Jablonec 742.
 Jablonné 46.
 jahnové nebo diakonové u bratří 63
 jahoda mořská 509.
 Jáchymov 17, 23, 207, 313, 377, 424.
 453, 594, 609, 742, 759.
 Jakobaes Jak. Kutnohorský, mistr 173.
 Jakobides Jan z České Třebové, kantor
 312, 760.
 Jakobides Jan Polický, správce 335
 Jakobides Ondřej, bakalář 781.
 Jakobides Václav Dvorský 357.
 Jakobides Václav Vysokomýtský 761.
 Jan XVI. Dubravský 595.
 Jan král 6.
 sv. Jana na Záhradli v Praze, škola
 297.
 Janda Jiří Chotěšovský 168.
 Janeček Václav, kustos 331
 Janicenus (Janebit) Jan Hořepnický
 329.
 Janna linguarum 687, 699, 700.
 jarmara 135.
 jarmarkales 244, 246—249, 251.
 Jaroměř, škola, učitelé 6, 27, 109,
 145, 167, 168, 185, 197, 201, 234,
 240, 251, 268, 269, 303, 329, 372,
 386, 595, 762, 782.
 Jaroměřický Jakub, bakalář 784.

Jaroměřický Mikuláš, bakalář 786.
 Jaroměřický Václav, bakalář 784.
 Jedlová 270, 273.
 Jehla z Podhorátejna Daniel a Regna,
 manželka 490.
 Jehně z Chomutova, kantor 362.
 z Jelení Hrubý Zikmund 543
 Jemnice 168, 189.
 Jemniště 205.
 Jena, řád školní 214, 456, 458, 468,
 475, 482, 549, 576, 617, 710.
 Jenišek z Újezda 275.
 jeptiška 19.
 Jeronymovy listy 624.
 Jesenský, Jessenius, z Jessenu Jan,
 doktor, rektor universitní 103, 104.
 Jeremiáš Václav z Chrudimě 173.
 Jeronym Josef Piscenus 197.
 jesuité, školy a školní řády 46—48.
 50—62, 90, 103, 105, 107, 164, 218,
 253, 307, 379, 389, 391, 440, 447,
 448, 454, 457, 458, 463, 465, 467,
 468, 478, 479—483, 486, 492, 493,
 497, 498, 526, 530, 548, 552, 574,
 593, 594, 603, 604, 607, 624, 653,
 673, 677, 681, 699, 704, 713, 740.
 Jesuitská zahrada 471.
 Ješek bakalář 258.
 jeviště školského divadla 739, 751
 Jičín, škola a učitelé 27, 50, 105, 184,
 189, 318, 457, 782.
 Jičínský Bohuslav (pedell universitní)
 381.
 Jičínský Jan, impressor 257, 538, 554,
 592, 785.
 Jihlava, školy 10, 14, 19, 65, 71, 147,
 197, 742, 782.
 sv. Jiří v Praze, škola a učitelé 28.
 115, 123, 153, 209, 294, 321, 342,
 346, 387, 396, 399, 401, 405, 427,
 431, 436, 449, 497, 498, 511, 610,
 707, 783.
 sv. jilská kapitola kanovnícká 114.
 Jilové 28, 345, 359.
 Jimramov 287.
 sv. Jindřich v Praze, škola, učitelé
 26, 28, 123, 125, 126, 129, 170, 189,
 222, 224, 227, 287, 305, 320, 326,
 327, 337, 345, 352, 356, 372, 390,
 397, 47, 423, 431, 451, 466, 473,
 499, 502, 510, 593, 638, 712, 784.
 Jiskra Jan, bakalář 781.
 jizba (jistba) břevnatá 115.
 z Jizbice Jizbický Pavel, mistr 762.
 Jizbice Venceslades Matěj, kantor
 784

jízda biskupská a rytířská o sv. Mikuláši viz koleda sv. Mikuláše.
 Jodoci Štěpán 198.
 Jodok (Jodocius) Gabriel Banovicenus 185, 229.
 Josephiades viz Sušický.
 Junius Hadrian, Hollandčan, lékař, humanista († 1575) 515.
 jura žakovská 243, 245, 247, 249, 251.
 jurisdikce rektora univerzitního 7, 218 až 230.
 Justinus, říms. dějepisec II. nebo III. stol. (Historiae Philippicae) 618.
 juvamen 413.
 Juvenis Pavel Písecký, kněz 287, 315.

K.

Kába z Rybňan Zikmund, místosoudi 508.
 Kačkovský viz Amorphus.
 Kadaň, školy, učitelé 21, 41—43, 118, 235, 269, 278, 290, 376.
 Kadlín 409.
 kakabus 134.
 kaleš 154, 385.
 kalvini 99.
 kalefaktor, kalfaktor 385, 420, 432, 445, 476, 478.
 kalefaktura 244, 246—248, 251, 253.
 kalendář 571.
 kališskáci, kališkaturo, s kališkem koleda 264, 421.
 z Kaliště a Otrsfeldu Václav, rytíř 173.
 kalkant 240.
 Kamaryt z Rovin Václav, rada nad appellacemi 123, 305, 638. Kamarytové 785, viz Gamaryt.
 kámen čarovný, hleděti do kamene 358.
 Kamenice 109, 183.
 Kamenice nožířská 168.
 z Kaménka Mikuláš Albert Silesius, mistr 73, 91, 93—95, řád jeho 99.
 Kamenník Jan, novoměstský primas 123.
 Kamillus Jan Rokycanský, správce 167, 172.
 kamna 134.
 Kampanus Vodňanský Jan, mistr 39, 89, 94, 96, 123, 150, 169, 171, 174, 177, 185, 195, 209, 227, 327, 364, 450, 593, 712, 717, 760.
 kancional 497, 770, 776.
 kandelales 245, 247—251, 267.
 Kandidus Melichar, bakalář 786.

Kandidus Václav Pražský, učitel, kantor 184, 326, 708.
 Kanha, Kanhaeus Jan, mistr 784, 785.
 Kanisius Petr (de Hundt), doktor, Jesuit 50, 593.
 Kanisiův katechism 593.
 Kaňk 115, 133, 139, 140, 148, 362.
 Kaňkovský Václav Kutnohořan, učitel 167, 183, 216.
 kantace kostelní 256.
 kantace světské 275, 436, 437.
 kantor 108, 109, 151—155, 157, 158, 179, 180, 182, 194, 213, 221, 235, 238, 244, 266, 270, 275, 277, 279, 281, 297, 302, 304, 306, 322, 324, 343, 345, 356, 362, 504, 574, 628, 716.
 Kantor Jan, pražský knihař 595.
 Kantoris Daniel Tábořský 190.
 kantorova komora 137.
 kantorství 233.
 kantoři arciknížecí 574.
 Kapito bratr 505.
 kapitola Hradu pražského viz sv. Vít.
 kaplan 258, 261, 271, 300, 316, 505.
 Kaplíř ze Sulevic 283, Jaroslav 198, Kašpar 183.
 Kapo Petr Netovický 176, 685.
 z Kaprštejna Kapr Jiří 350, Pavel 785.
 Karaffa, nuncius papežský 106.
 Karban Matěj Kdyňský, bakalář 283, 309, 343.
 karban obecní 250.
 karcer 481, viz též kurník.
 Karel arcibiskup 44.
 Karel V. 360.
 Karion, Carion, Jan, dějepisec, matematik † 1538 v Berlíně, jeho kronika 462, 577, 632, 642.
 Karlštejnské děkanství 288.
 karnisace 408, 502.
 z Karlšperka Karolides Daniel 523.
 z Karlšperka Karolides Jiří 120, 536, 762, 763.
 z Karlšperka viz též Rosacius.
 karmelité 124.
 Karolides Jan Auboczanus 167, 175, 176.
 Karyk z Řezna Michal 35; Zikmund, kupci 508.
 kassatum 345, 423.
 Kasejovice 148, 298.
 Kasejovský Václav Adam 223.
 Kasselius Jeronym Kralovický 166, 177.
 Kašovicens, Kašovinus, Václav Adami, bakalář 347.

- Kašovský (Cassovinus) Tomáš z Mostu, bakalář 350.
 Kašperské Hory 166, 244.
 katalog s jmény 460.
 katechese 590.
 katechism 159, 445, 554, 588, 589, 591—594, 598, 617, 623, 624, 630, 631, 634—640, 642, 645, 646, 648, 649, 651—653, 655, 658, 662.
 kathedra 131, 459, 608.
 Katonova Disticha 203, 528, 533, 615 až 617, 628—631, 636—639, 653, 675.
 Kaván viz z Čejkova.
 Kavas Jan 302.
 kázání 629, 635, 637.
 kázeň žáků 220, 475—514.
 kaziškola 326.
 Kepler 346.
 z Kerbic (Kyrbic) Kyrbicer Jan, bakalář 760.
 Kerbicar, Kherbicar, Kyrbicar Viktorin Domažlický, mistr 303, 311, 322.
 kerngeld 246.
 Kherner Jan Plznaň, mistr 188, 510.
 Khlesl, vídeňský arcibiskup 47.
 Khuen Marek, biskup olomoucký 488, 630.
 Kinšperk (Königsberg) 44, 148.
 Kirchmayer Faltyn, měšťan pražský 97.
 Kirmezer Krištof, Slovák 525.
 Kirmezerský (Kyrmezer) Pavel, kněz, spisovatel 730, 731.
 Klabessius Jiří 182.
 Kladubský Štěpán, mistr 169.
 Kladsko 236.
 klassi akademické, vzorná škola, její řád 88—93, 98, 103, 106, 133, 174, 209, 327, 385, 463, 485, 499, 532, 537, 590, 593, 645, 647, 664, 674.
 klassikův četba 529, 657, 666, 674, 691, 701, metnoda při tom 675.
 klášter 3, 20.
 Klatovský z Dalmanhorstu Ondřej, mistr 562, 563, 569, 670.
 Klatovský David 223.
 Klatovský Jan, kantor 346.
 Klatovy, škola, učitelé 8, 21, 27, 28, 89, 123, 190, 196, 227, 275, 295, 311, 328, 361, 382, 396, 400, 403, 427, 730, 763.
 Klaudian Daniel Berounský 178.
 Klaudianus Mik., lékař 64.
 Klaudian Václav 183.
 Klaudius Jan Misenus (Stříbrný), kantor 362.
 klavíger (klíčník) 477.
 klečení (trest) 483.
 Klementinum kollej 142, viz též sv. Kliment.
 Klementis Žebrácký Václav, mistr 173, 175, 320, 324—326, 451.
 Klenové 398.
 klíč domu školního 141.
 sv. Kliment v Nov. M. Pražsk., škola, učitel 30, 124, 128, 131, 153, 221, 223, 306, 313, 323, 346, 402, 508, 712.
 sv. Kliment v Star. M., kollej, jesuitské gymnasium akademické 51—53, 89, 142, 392, viz též jesuité!
 Kliment VII., papež 61.
 Kliment VIII., papež 52.
 z Klinštejna a Roztok Míčan 198.
 klouzání 469.
 Kluk 233, 409.
 Klusák z Kostelce a na Vobědovicích, hejtman chlumecký 198, 359.
 Kment Jan, farář 307.
 kněz, vrchnost školní, dohled jeho, viz děkan.
 Kněžmost 114.
 knih cena 596, 597.
 knih pálení 57.
 knih vázání 280, 598.
 knihař, knihkupec, 596, 599; knihkupectví v Karolinum 768.
 knihy 363, 510, knihovny 769—780.
 Kuin 28, 168, 175, 178, 240, 342.
 knížky modlitebné 464.
 Knobelius Jiří Časlavský 178, 198, 325.
 Knobelius Václav Časlavský, bakalář 300, 339.
 z Knobladorfu Knobloch Zikmund, rada nejvyššího purkrabství 473.
 Knorius Rochlicenus Ondřej, mistr 102.
 koadjutor 159.
 z Kobachu Gniser Melichar dr., rada appellační 124.
 z Kobylího Kobylka Jiří, rytíř 297.
 Kocin z Kocinětu Jan (Cocinus) 232, 585, 586, 626, 692, 757, 766.
 Kocourovský Mikuláš, malíř 119.
 Kodiceil Jakub, mistr 116, 660.
 Kodiceilus z Tulechova Petr, rektor 39, 87, 89, 168, 184, 188, 216, 329, 381, 455, 464, 467, 485, 493, 526, 540, 543, 568, 576, 580, 581, 603, 609, 611, 624, 642, 662, 663, 667, 673, 677, 686—688, 714, 717, 724, 729.
 Kodiceilův řád 634, 637, 639, 641, 643, 660, 676, 690—694, 784.
 Kochan Valentin mistr, kancléř městský 98.
 Kochan Václav z Prachové, bakalář 208.

- z Koldína Kristian Pavel, mistr 346, 407, 638, 762.
 koleda 235, 239, 249, 251, 260–270, 281, 290, 324, 419–431.
 koleda o sv. Blažejí 425.
 koleda „s děfátkem“ 421.
 koleda mikulášská 422, 423, 431, 432.
 koleda sv. Řehoře 424, 425.
 Kolenz Plzňan Jan, licenciát filosofie 43.
 Kolidius Melichar Solnický, mistr 176, 177, 205, 210, 215, 354, 385, 413, 414, 418, 430, 450, 719–722, 724, 726, 739–741.
 Kolín, škola, učitelé 28, 32, 175, 177, 229, 271, 279, 292, 295, 300, 311, 339, 350, 382, 400, 406, 411, 506, 640, 764, 782.
 Kolín z Chotějčiny Matouš, jeho škola, řád školní 38, 186, 445, 463, 476, 482, 524, 518, 543, 572, 608, 628, 638, 642, 666, 672, 694, 715, 717, 729, 740, 766.
 Kolínovy knihy 525, 538, 554, 555.
 kollatura školní 217.
 kollega 149, 151, 157, 175, 176.
 kollej Nazaretská 95, 96.
 Kollidius Jakub Třebíčský 166.
 Kolnič Seifrid 97.
 kolopletenci (nadávka) 355.
 Kolovrat Buštěhradský 357; na Košátkách Josef 79, Libštejnský Jindřich 747.
 Kolumbus Václav 490.
 Kolumella Stříbrský Jan 222.
 komedie 438.
 Komenský Amos 12, 66, 75, 84, 468, 484, 489, 527, 530, 531, 534, 541, 546, 548, 553, 561, 562, 571, 574, 579, 607, 608, 658, 662, 667, 668, 670, 671, 677, 679, 680, 687, 691 až 695, 697, 700–703, 709, 714, 729, 732, 733, 757.
 Komes Daniel Kralovický 175.
 Kometa Jan, kněz 388.
 komín, pod ním státi na trest 483.
 commendace 177.
 komory žakovské 130, 138.
 Konáč z Hodištkova Mikuláš 556, 730, 734.
 koncertace 652, 654–657, 685, 687, 689, 690, 715.
 kondukt pohřební 434, 435.
 Konečný Matouš, kněz 276.
 Konečný Mikuláš, mistr, kancléř staroměstský 329, 505.
 confesso česká 589, 590.
 konfirmace oficiálů 163–200.
 Konger Kašpar Slovinec, jesuita 50.
 konrektor 149.
 konsistoř podobojí 47, 216, 217, 287, 360, 430, 453.
 Konstancie, arcikněžna 755.
 konstituace řádu jezuitského 613.
 konšelé 183, 437.
 konšelé renovací 303.
 kontubernium viz konvikt.
 konvikt bratrských žáků viz bratří dům bratrský.
 konvikt, konviktisté, seminář jezuitský 52, 53, 391, 441, 442, 447, 457, 460, 463, 470.
 konvikt v Karolinum 90.
 konvikt rožmberský 80, 82.
 Kopidlanský kollega 320.
 Koptiades (Koptikulus) Valentin Přestický, bakalář 175, 262, 314, 346.
 Koraczyn (Karas) Šimon Stříbrský 334.
 Korálek z Těšína Ludvík, pražský měšťan 779, 783; Zuzana jeho dcera 772.
 Korbonius Matěj, kollega 322.
 Korineus Jan, mistr z České Třebové 351.
 z Korkyně Korka Linhart 108.
 z Kornic Burián 577.
 korektura úloh 657, 684, 685.
 korektor, korektura žáků 160, 486.
 korunovaný básník 763.
 korycaeus 476, 482, 671, 673.
 z Kosmačova viz Slanský.
 kosmografie 576.
 Kostelec Černý 8, 301.
 Kostelec nad Labem 21, 28, 30, 45, 137, 168, 175, 181, 224, 285, 305, 306, 388, 507, 711.
 Kostelecký Zikmund Českobrodčan, mistr 173.
 Kostelec nad Lesy 168, 421.
 kostelníci 398.
 kostky, karty 219.
 kostumování herců 789.
 košile 362.
 Kotulius Jan, mistr 638.
 Koturinx Tomáš, kantor 348.
 Koukalův Rafael, kantor 336.
 Kounice 76.
 z Kounovic Arkleb 731.
 koupání v řece 467.
 Kouřim, škola, učitelé 14, 27, 28, 17, 13, 132, 141, 171, 173, 182, 202, 207, 208, 216, 217, 229, 238, 244, 262, 271, 276, 280, 293, 294, 298, 319, 339, 341, 312, 343, 345, 346, 351, 388, 400, 406, 414, 428, 434,

- 450, 478, 491, 493, 501, 720, 721, 744, 770, 782.
 Koutimský Adam, děkan 246, 307, 421.
 Koutimský Ondřej, kněz 286.
 Koutimský Václav, mistr 187.
 Kozel viz z Peclínovce.
 Kozel z Reyzuthálu Zikmund, primátor 118, 119, 145, 233.
 z Kozmačova viz Váz.
 Kracovský Jindřichohradecký Ondřej, správce 384.
 Krajř z Krajků 66; Adam 75, Arnošt 67.
 Krajřova Kateřina 64.
 Krakov, škola a školní řád 9, 90, 144, 218, 235, 300, 427, 428, 485, 503, 593, 597, 609, 648.
 Královec 68.
 Královic Václav z Klatov, učitel 357.
 Kralovice 27, 167, 782.
 Kralovický Jeronym viz Machabaeus.
 z Kranichfeldu Veverin Václav 150, 168, 172, 181, 726.
 Krapický Jan Adam, správce 402.
 krasopis 647.
 Kraus z Krausenthalu Martin 669.
 Kraus Martin, farář 288.
 Krčín Jan, lékař 770.
 krejčí, řemeslo 774.
 kretales 244, 246—250.
 Krinitus z Hlavačova David 762.
 Krinitus Zikmund, administrátor 311.
 Krispus Jan Pražský, učitel 783.
 Krispus (Crispus) Petr z Oustí, Austin, mistr 130, 782.
 Krocin Daniel Bystřický 175, 182, 216.
 Krocin z Drahobeje Václav, primas 225, 385, 415, 428, 429, 431, 437, 497, 627, 664, 707, 716.
 Krocin Jáchym, bakalář 786.
 Krocin Jakub Sušický, správce 783, 786.
 Krocin Matěj Matiaš, farář 309, 343.
 Kropáč Kašpar Plzeňan 762.
 Kropáč z Krymlova Zikmund 422.
 Kropilus Bělský Fridrich, správce 221, 279, 512.
 Krtský viz Melisseus.
 Krumlov, škola. učitel 18. 55—58, 60, 103, 105, 114, 156, 165, 234, 237, 293, 373, 395, 397, 398, 401, 402, 441, 442, 447, 747, 751.
 Krumlov Moravský 72.
 Krumlovský Bernart, učitel 338.
 Krumlovský Jiří z Domažlic, učitel 169, 188, 321.
 Krumlovský Tomášek, mistr 302.
 Krupka 218.
 z Krupradorfu Krupský (Kruppius) Jakub 107, 279, 596.
 Krupský Novoměstský Tobiáš 171.
 Krusius (Krussinius) Daniel z Vysokého Mýta 168.
 Krušvicius Jan, prorektor 104.
 Krůty 109.
 Křeček Karel, kantor 298.
 z Křesovic Soběslav 398.
 Křešice 451.
 Křišťan z Prachatic, mistr 565.
 Křivoklát 32, 396.
 Křivsaudov 227.
 křtiny 436.
 sv. Kříž v Praze farář 513, klášter 97.
 Kříž z Telče Oldřich 48, 203, 427.
 křafy oficiální 229, 362.
 Kubín děkan 292.
 kuchařka na faře 240, 292.
 Kuchařka, vězení v Praze 592.
 kuchyně obecní 124, 416, 417.
 kukusy 398, 405.
 Kuklička Rehoř z Týna Horšova, učitel 310.
 Kulíčka Křištof, správce 237.
 Kultrarius Matěj Žatečan 175, 196, 347.
 kumpán 183, 154, 156, 186, 272, 273, 293, 302, 339, 362, 372, 385, 387, 410, 426, 427, 435, 473, 501, 706.
 z Kunzdorfu Ofka 405.
 kurie ve škole 623, viz dekurie.
 Kurius Jiří, bakalář 781.
 Kurius Matiaš, bakal. 786, viz Dvorský.
 kurník neb ornithoboskus 222, 499, 506, 507, 510, 603, viz karcer též.
 Kursus Bartoloměj 301.
 kůru správce 182, 196.
 kustoš (custoš) 137, 154—158, 237, 244, 262, 273, 279, 302, 478, 504.
 Kutilius Jiří Vlašimský 175.
 Kutinius Václav Vodňanský, správce 264, 291.
 Kutná Hora, školy, učitelé, kněz, konšelé 6, 8, 15—17, 22, 27, 28, 30, 114, 117—119, 123, 126—130, 145, 149, 151, 153, 155, 157, 159, 164, 170—173, 176—178, 183, 184, 187, 188, 190—192, 196—199, 204, 206 až 209, 212, 213, 215, 220, 221, 227, 228, 233, 239, 246, 252, 260, 263, 264, 265, 268, 271, 278, 279, 281, 282, 291, 292, 296, 297, 299, 301 až 307, 312, 316, 329, 331, 332—339, 344, 350, 354—357, 360, 372, 380, 385, 389, 390, 397—405, 413—420, 426, 428, 430, 434, 436, 439, 449,

450, 460, 489, 491, 492, 495, 502, 504, 507, 536, 545, 571, 611, 641, 685, 707, 709, 716, 719—722, 724, 739—741, 762, 775, 782.

Kuttnaur Rovenský Jan, bakalář 177.
kvadrátky rohaté 457.

kvadrivium 24.

kvartál (plat) viz pretiales.

kverci 398.

Kvetonius Královéhradecký Jan 153, 167.

Kyjov 522.

Kyrmezerus viz Kirmezerský.

L.

Labuška Jan Berouňan 168.

Ladislav král 4.

Laetus Lukáš, kanovník 749.

Landškroun 79.

Landškrounský Hanuš Jiří 267.

z Landštejna z Michnic na Nebilovech, Vildštejně a Sosni 227.

z Lanzhuta Jan; Algorithmus 508.

láryně (lehké ženky) 219, 340.

laskaris Byzantinus, grammatika 598.

latina, řeč učitelů 220; řeč žákůvstva 672, 673.

latinský jazyk 3, 36, 65, 66, 83, 517 až 547, 664, 665, 758.

latinský jazyk u bratří 69.

Latomus Jan 229.

Latomus Ondřej Rabinus 167, 168.

latryna viz záchod.

Laurentii Martin 167.

Lauterbachius Florian Lounský 131.

lavice žakovská 132—134, 492.

Lavingen, řád školní 625.

lazebník 442.

lázeň 286, 398, 401, 402, 467, 629.

lázeň královská v Praze 402.

z Lebentálu Kašpar, kupec 774.

lectiones majores 88.

Ledčauský z Popic 500.

Ledeč 28, 227, 292, 297, 336.

Lednicus Daniel, mistr 172, 299.

leges scholasticae 454.

lékařské knihy 772—779.

lektor viz auditorium.

Lende Martin Slezan, podučitel 470.

Leobergensis Ludvík 522.

Leomann Petr, farář 44.

Leopold, arcivévoda 753.

z Lestkova Lestkovský Havel 122.

Lešno 82, 161, 241, 441, 468, 687, 700, 701, 733.

Leukopetr Mikuláš, učitel 282.

z Levhartic Hlaváč Václav 266.

Lexicum symphonum 543.

Lhotský Adam ze Žebráka, rektor kůru 357, srovn. Proserchomus.

Libenice 355.

liberální šat 242.

Liberec 148.

Libertini Ondřej Klatovský 320, 495.

Libertini Pavel Piscenus 174.

Libeznice 511.

librophorus 477.

Lidl z Lidlova na Přimdě Andreš 198.

Lichtenštejn Karel, kníže 105, 107.

z Limuz viz Mitis.

z Limuz Vavroušovsky Jiří 266, 406.

Linacer Angličan, grammatik 524, 641, 643.

na línách (liních), liny, počítání na nich 565, 567.

sv. Linhart v Praze 399, 404, 436.

Linhart Benedikt Nikopoliensis 175.

Linhart Nepomucký, bakalář 228, 258.

Lipa Česká 46.

Lipník 71, 76, 161, 241.

z Lipé viz z Dubé.

Lipsko 35, 490, 597.

z Lipy Trčka Burián 77, 124, 227, 238, 297, 305, 400, 511; Jan 10; Jaroslav 227.

list fedrovni 371.

list odpustění 371.

list věticí 196, 197.

Listeniova Rudimenta musicae 576.

literales 255, 327.

literáti 74, 450, 510, 764.

literistae 246—248, 250, 601.

Litochleb David, mistr školní 325.

Litoměřice, školy, učitelé 5, 18, 24, 40, 47, 123, 140, 164, 167, 175, 187, 233, 236, 242, 243, 282, 285, 300, 302, 316, 321, 348, 372, 377, 414, 416, 418, 427, 434, 435, 449, 544, 570, 740, 741, 759, 782.

Litoměřický Adam, správce 214.

Litoměřický Jan, kollega 196.

Litoměřický Oldřich, učitel 225.

Litoměřický Václav, kantor 471.

Litomyšlský Jan, bakalář 786.

Litomyšlský Sigismundi Jan 189.

Litomyšl, školy, učitelé 27, 46, 64, 67, 79, 166, 172, 177, 242, 253, 272, 312, 341, 342, 360, 380, 382, 391, 413, 605, 774, 782.

Liturgové z Turska 785.

Liturgus Johannes, bakalář 362.

Litva 559.

Litvín z Říčan a na Hořovicích, hejtman kraje Podbrdského, 227.
 z Lobkovic Bohuslav 76, 547; Děpolt Popel 124; Jan starší 53; Jiří Popel starší 60, 75, kancelář 432; Joachym 43; Křištof 225, Oldřich Felix 336, 766; Polyxena 46; Vilém mladší 82; Vilém starší 97.
 loci communes 536, 541.
 Loderecker Petr, benediktin; Dictionarium jeho († 1630) 546.
 logici 602.
 logika česká 581, 583.
 logika viz dialektika.
 Lobelius Jan, arcibiskup 44, 45.
 Lochovice 773.
 lokace 615.
 lokát, lokátor 154, 155, 157, 244, 262, 263, 267, 615, 630, 631.
 Loket 44, 183.
 Lokšanová ze Šternberka 228.
 Lomnice nad Popelkou 148, 288.
 Lomnický Rehoř, kněz 315.
 Lomnický Šimon, učitel, veršovec 207, 304, 728, 739.
 Longolius Jiří Jan Pražský 167.
 Lossius Lukáš Luneburgensis; jeho arithmetika 521, 549, 568, 597.
 z Losu Otta Jindřich, podkomoří 465.
 Lošany 407.
 Loštický z Libánu Severyn, písař staroměstský 388.
 Lounský Daniel, učitel 283.
 Louny, škola, učitelé, kněz 21, 27, 28, 47, 116, 123, 137, 144, 148, 155, 157, 174, 210, 211, 234, 237, 249, 258, 266, 273, 279, 289, 290, 304, 306, 330—332, 334, 353, 369, 382, 383, 388, 398, 405, 416, 410, 413, 414, 426, 438, 460, 467, 501, 509, 512, 544, 597, 606, 638, 760, 773, 776, 782.
 Lovčanský Štěpán, děkan 45, 314.
 ložní šaty školní 466.
 Lstiborens Vělin, mistr 105.
 Lubin Eilhard, humanista 667, 669.
 Lucian Tobiáš 177.
 Lucinius Litoměřický Ondřej, mistr 300.
 Lucinus Tobiáš Fardubský 187, 279.
 ludimagister, ludimoderator, ludipraeses, ludirector viz rektor.
 ludus literarius 144.
 Lukan Augustin ze Svidnice 145, 190.
 Lukáš, bratr 64, 66, 588.
 Lukavecký z Lukavce Jan, starší 198.
 Lukian ze Syrie, rhetor, skladatel dialogů, II. stol. po Krist. 742.

z Lukonos Švik, Daniel 123.
 Luňák Jakub Táboreský, bakalář 352.
 Lupáčův Historický kalendář 642.
 lupus (trest) 482, 671.
 lusales, lusum 245, 250.
 Luther Martin 20, 37, 65, 66, 487, 617, 672, 703, 729.
 Lutich 475, 685.
 Lužec 389.
 Lužnice ves 441.
 ze Lvovic Lvovský Cyprian, matematik 266, 611, 625.
 lyceum 25.
 Lysenn Samuel, bakalář 783.
 Lyský Václav, správce 148.

M.

magister 159.
 Magnus Olav, arcibiskup upsalský, 484.
 Magrle ze Soběšku Mikuláš 210; Václav 415.
 Machabaens Kralovický Jeronym, mistr 204, 782, 785, 786.
 Máchal, sukcantor 349.
 majales 245.
 Majo de Vonio Baltasar, Vlach 55.
 makaronská mechanice 378, 673.
 Makonius Jan Mejtský, mistr 295, 351.
 Makovecius Václav, správce 760.
 Makovský Vincenc z Makové, mistr 30, 316, 784, jeho kniha 539.
 Malecius, správce 710.
 Malin u Hory 6.
 Malinaeus (Malinka) Jan Písecký 168, 321, 322.
 Malkovicius (Malkovius) Tobiáš Hořavický, mistr 226, 329, 710.
 Mallobicen Jan 165.
 Malobicen Martin 166.
 Malobicen Václav Uherskobrodský, bakalář 106, 324, 327.
 Malovec z Malovic na Hluboké, Dříví a Veyhlavěch (Vehlavy) Bohuslav, rytíř 371.
 Maltání a jich škola v Praze 9, 41, 115, 124, 300, 395.
 malvazi 433.
 Malý Jiřík, primas 117.
 Manětínský Jan, děkan 291.
 manipulace 241, 255.
 Manriques Marie 54.
 Mantuanus Jan plzeňský 533.
 mapy ve škole 185.
 Marburk 190.

- Marchion (Markrafů) Jan Žatecký, bakalář** 189, 334.
Marchio Ondřej Žďárský, mistr 282, 301, 354, 437.
Maria Panna na Louži v Praze, škola, učitel 28, 31, 115, 190, 182, 133, 136—141, 195, 202, 279, 283, 290, 297, 315, 356, 361, 362, 364, 410, 415, 419, 473, 474, 495, 784.
Maria P. Sněžná, škola 16.
Maria, vdova po arcivévodovi Karlu Štýrském 465, 466.
Markocius Jiří Čáslavský 610.
Markocius Martin, správce 380.
Markvart na Bílé Křištof 387.
sv. Martin v Praze v Starém městě, škola, učitel, kněz 28, 124, 135, 137, 140, 173, 174, 184, 282, 283, 294, až 297, 328, 340, 348, 362, 400, 404, 425, 490, 499, 500, 507, 509, 514, 712, 784.
sv. Martin v Praze v Novém Městě 151, 213.
Martinides Řehoř z Prachatic 212, 357.
Martinides Tomáš Černovický 227.
Martinus Matiaš 589.
Martinus Samuel z Dražova 468.
Maseus Petr, cis. kapelník 764.
maso (cena) 236, 237, 242.
masopust 315, 423, 750.
masopustales 245, 247.
masopustní kantáci 265.
maškary 423, 428.
Mašfov 376.
materialisté, kupci 775.
mateřská škola 698.
Mathebaeus Krišt. Bohdanečský (Chybský) 92, 224, 577, 760.
Mathebaeus Melichar Bohdanečský, mistr 333.
Mathebaei Matěj Svinčanus 782.
Matheolus Šimon Čáslavský 167.
Mathesius Jan, správce 594, 609.
Mathiades Jeronym Želetavský 167.
Mathiades Martin Písecký, správce 336, 356.
Mathiades Žákavinus Jan 383.
Matiaš císař 58, 752, 753.
matka školní 486.
matutinum 145.
Maximilián císař 40, 307, 484.
mazhauz 129.
Mazuchové 380.
Medek Martin, arcibiskup 43—45, 79, 305.
mediace 565, 569.
medická věda 578.
Mechanopaens Jan, praeceptor 224.
Meilandus Martin, děkan 43.
Meinradus Fridericus 93, 174.
Meissner, Meysner, Matiaš, dramatik 732.
Mejtský Samuel, sukcantor 345.
Meklenburský řád 668.
Mela Pomponius (psal De situ orbis † 54 po Kristu) 623.
Melancholicus, drama 736, 741.
Melanchton 20, 37, 298, 495, 521, 532, 538, 547, 564, 584, 588, 600, 603, 664, 669, 678, 684, 685, 690, 714, 729.
Melanchtonova Dialektika 580; grammatiky 521, 522, 549, 651; Chrestomathie 552; Melanchtonův řád školní 616, 617.
Melantrych Jiří 592.
Melantrychova Lidmila 532.
Melissaeus (Melisseus) Jakub, děkan 145, 337.
Melissaeus Václ., bakalář 306, 720.
Mělnický Jiří z Poděbrad 182.
Mělnický Martin, farář 19.
Mělnický Vít, kantor 324.
Mělník, škola, učitel 21, 27, 45, 46, 149, 178, 190, 197, 221, 229, 287, 291, 292, 307, 334, 340, 357, 423, 427, 438.
z Mělnika Jan, rektor 298.
memorování přílišné 694.
Mendicellus Jan Žatecký, bakalář 786.
mendický pater viz pater.
mendik, mendicelli, mendikanti 74, 139, 207, 238, 243, 251, 263, 358, 370, 379, 380—385, 389, 394, 401, 405, 409, 410, 416—420, 426, 427, 434, 439, 456, 466, 467, 473, 476, 487, 490, 497, 502, 504, 511, 713, 743.
mendikace 260, 393.
mendiků zpěvy 393.
mensa (mensula) Pythagorica 566.
mensurální hudba 575.
Městec Heřmanův 9, 28, 193, 312, odtud bakalář Melchior 785.
Městec Králové 305.
Městecenus Celaenius Tomáš, mistr 782.
městské školy 3—33.
Metelka Linhart Václav 45, 288.
metoda vyučovací 659; renaissance 693.
methodika 159.
Methodus linguarum Komenského 701

- Metzlerova (Meceler) Rudimenta Jan 550.
 z Meziříčí Pavel, tiskař 64.
 Meziříčí Velké 11, 71, 305.
 Meziříčské hory u Prahy 328.
 Meziříčský Valentin, mistr 26.
 Micyllus Jakub; grammatika 524.
 Mičan viz z Klinštejna.
 sv. Michal v Praze na Starém městě, škola, učitelé 28, 124, 153, 178, 183, 292, 298, 299, 315, 325, 347, 351, 387, 396, 399, 427, 457, 495, 711, 712, 784.
 sv. Michal v Praze v Opatovicích 28, 114, 116, 228, 324, 385, 404, 770, 784.
 z Michalovic Bohuslav 227.
 Michle 125, 497; les tamější 471.
 Mikrolovčanský David, sukcantor 230, 361.
 sv. Mikuláš malostranský v Praze, škola, učitelé 18, 28, 104, 105, 108, 114, 124, 234, 316, 320, 351, 361, 402, 404, 439, 591, 594, 712, 784.
 sv. Mikuláš staroměstský v Praze, škola 99, 113, 115, 116 129—131, 133—138, 181, 182, 193, 194 204, 209, 223, 271, 290, 295, 314, 323, 351, 354, 397, 404, 408, 410—412, 419, 427, 434, 473, 497, 505, 510, 511, 707, 712, 716, 784.
 Mikulášenci sekta 22.
 mikulášský nebo biskupský oběd 423.
 Milčín 168, 183, 283, 346.
 z Milešovky Mráz v Litoměřicích 782.
 Militka Kateřina 400, 401.
 Milivský (Milivenus) Ondřej, kantor 339.
 Milivský Václav, školní správce 178.
 milostná dobrodružství officialů 341.
 Milota Václ. Prostějovský 172.
 Milovice 305.
 minor škola 25, 26.
 minuce 257—260, 439.
 minuce krakovská 595.
 Mirotický Jakub, farář 413.
 Mirotický Jan v Kroměříži, učitel 206.
 Mirovicenus, Mirovický, Vodicus Jan, správce 165, 726.
 Mirovský Adam, učitel 183, 283.
 Misenus Matiaš, bakalář 786.
 Mišín Šimon Heřmanoměstský, sukcantor 302.
 Mitis Jan Pražský 197.
 Mitis z Limuz Tomáš 26, 38, 304, 532, 783.
 Mitisko Bartoloměj Prachatický 168.
 Mitisko Ondřej Litoměřický, mistr 170, 179, 187, 197.
 z Mitrovic Vratislav, rytíř 227.
 Mládežka Jiří 292.
 Mladošovice, ves 395.
 Mladota, rektor a písař 148.
 Mníchov 243.
 moderator jesuitský 715.
 Modestin Jesenický Šimon 109.
 modlitební knihy 771.
 Molesin viz z Dielenperka.
 Moller (Molitor) Jiří Opatovinus 166, 168, 173, 175, 332.
 Mollerus Václav Stříbrský, bakalář 221, 784.
 monitor 477.
 montaci, montatum 245, 247, 262, 265, 425.
 montales 245, 246, 249, 263, 264.
 Montanus Ponicens 185.
 z Montfortu Kateřina 58—60, 753.
 mor 29, 270, 274, 304, 413, 472, 473.
 Morašice 185.
 Morava 109, 117, 225.
 Morava (Moravus) Jan, bakalář 357; Matěj, bakalář 783.
 Moravecus Martin Klatovský 166.
 Mosellana Petra dialog 616, 632, 643.
 Most 6, 43, 167, 286, 295.
 Mostník Berounský Jan, učitel 719.
 mostu pražského řád 401.
 Mošaurová viz z Harasova.
 motetta 273, 423, 435.
 Motony Jan, bakalář 138.
 Mouřenín Tobiáš, knihtiskař 734, 735.
 Mravy, kniha bratrská 455.
 mravy slušné viz civilitas morum.
 Mráz Mat, mistr 173.
 Mráz Ondřej, učitel 330.
 Mrkvička Jan, kantor 338.
 Mšec (Kornhaus) 240.
 Mšenus, Mšený Jan, učitel 784 785.
 Muldatineus Thobaeus Ondřej 760.
 mumraj 431.
 Murellius Jan, humanista 36, 125, 379, 455, 520, 537, 668, 670, 694.
 museum, museolum 128—130.
 musické knihy 575.
 musika 20, 265, 556, 573, 575, 616, 632—643, 646—649, 651—653, 712, 764.
 musikus vocalis 151.
 Mykonius Daniel Hradištský 176, 183.
 Mykonius Jan Pacovinus, bakalář 783.
 Mykonius Václav Časlavský 188.
 Mylius Martin Vodňanský, kantor 124, 175, 181.

Münster 547.
 Myslík z Horšova Adam 730.
 Mýto Vysoké, škola, učitelé 28, 148,
 166, 183, 189, 196, 279, 335, 338,
 346, 357, 364.
 Mýtský Jan, sukcenator 355.

N.

- Načeradský Jan, kantor 282.
 nadace 403; na šaty a obuv 401.
 nadávka 480.
 z Nadějova Pika Michal, měšťan 267.
 nádobí žakovské 138.
 náchlebník 201.
 Náchod, škola, učitel 21, 28, 34, 109,
 128, 167, 182, 193, 210, 246, 248,
 255, 257, 259, 278, 296, 336, 352,
 355, 408, 411, 421, 434, 437, 597,
 762.
 Náměst 76
 nápisy na škole 126—128.
 národní škola 12, 698
 násobilka 566, 637, 655, 692.
 Naumburk, školní zřízení 601.
 Nazianský Rehoř řeckou četbou 656.
 Neander Michael, německý paedagog
 († 1595) 495, 576, 667.
 Nejedlý Husinecký, kantor 335.
 Nejdly Matiaš, kollega 171.
 Nejedlý z Vysoké Jindřich 386.
 Nejsr Václav, učitel 310.
 nekážeň ve škole 495.
 Němci v Čechách 560.
 Němci pražští 197, 222, německých
 studentův odchod z trahy 722.
 Němcům nadávky 350.
 německá pacholata v Týně Horšově 250.
 německá škola na Malé Straně v Praze
 103.
 německé gymnasium v Praze viz sv.
 Salvator.
 německé školy pokoutní 17, 18.
 německý jazyk 463, 562, 563, 650, 693.
 Němčičevs 395.
 Němčice 461, 467, 478.
 nemoc rozmazaná 460.
 nemoc učitelů 361, 409.
 nemoc žáků 473.
 Nepomucký Jan, kantor 341.
 Nepomucký Petr Jan, sukcenator 330.
 Nepomuky 10, 101, 197, 303.
 Nepressius Jan z Třebové 304.
 Nora Daniel 168.
 nestálost učitelského úřadu 160, 170,
 265, 302.
 nesvornost učitelská 318.
 nešpory 145, 146, 450.
 Netolice 28, 166, 294, 315, 346.
 z Neuenperka (Neyenperka) Adam
 mladší 80.
 z Neuenperka Linhart Adam starší 80.
 z Neuenperka viz Haldius.
 Neveklov 8.
 Niger Matiaš Loučenský, učitel 215.
 Nigellus z Oskořina Trojan Jan, mistr,
 professor 90, 91.
 Nigellus Václav Prachatický 172.
 Nigrin Pavel, kantor 213.
 Nigrin Vavřinec M. helnický, doktor,
 křivozník 44, 752.
 Nigrinus Jiří Peřimovský, bakalář,
 148, 326.
 Nigrinus Silesius 90.
 Nisenus Ondřej, bakalář 781.
 Nisenus Václav, bakalář 784.
 Nisens Viktorin, učitel 785.
 Nisselius Eliáš Trutnovský 321.
 nizozemské školy 704.
 Nížburk (Nyzburk) 310.
 nomenklátor (žakovský úředník) 476,
 477.
 nomenklátor věcný (slovář) 545, 618,
 636, 650, 651.
 Nordhausen, řád školní 483, 488.
 Norimberk 9, 35—37, 243, 390, 563,
 615.
 Nostvic viz Belvic.
 notarius městský 147.
 notista 154, 156, 158, 237.
 noty 180.
 Nosislavský Martin, kněz 308.
 Novacius Matiaš (Matěj Rožmberský,
 bakalář 194, 225, 496.
 Novák Jan Opolský, učitel 158.
 Nové Hrady, panství 120, 398
 Nové Město nad Methují 9, 28, 67,
 116, 241, 283, 286, 304, 307.
 novic 159.
 Novokolínský Daniel, správce 190.
 novokřtěnců školy 85.
 Novosvětský Václav, purkrabí 293.
 z Nudožer Benedikt Vavřinec Panno-
 nius, mistr 88, 90, 92, 123, 381, 556,
 569, 610; jeho Grammatika 560;
 školní řád 643, 645.
 numerace 565, 637.
 nundinales 244, 250.
 Nymburk, škola, učitelé 27, 28, 99,
 123, 135, 139, 153, 181, 217, 225,
 274, 275, 278, 280, 323, 354, 383,
 511, 597, 760, 783
 Nymburský Bartoloměj správce 782.

Nymburský Jan, učitel 351.
 Nymburský Václav, správce 409, 501.
 Nymburský Vít, primátor litomyšlský, 177.
 Nyzenius (Nizenius) Václav Vodňanský, bakalář 259.

O.

oběd biskupský (sv. Mikuláše) 406, 424.
 obilí cena 235, 236, 241, 242.
 obojek nabíraný 330, 457.
 obrazy na školním domě 127.
 Obrman Václav, bakalář 353.
 observatores 479.
 odkazy žákům 394.
 odúmrtí 407.
 oekonomus (šafář) 175, 476.
 oficiálové školní 144—162.
 okna, skla ve škole 123, 135.
 Oks Šebestián, knihkupec 768.
 okturie 478.
 z Olbramovic Čejka Jan 215.
 Oliva Jan Lounský, učitel 166.
 Olomouc, školy učitelé, řád školní 4, 10, 40, 53, 54, 103, 158, 237, 279, 339, 385, 386, 391, 406, 419, 446, 448, 449, 456, 465, 469, 482, 483, 497, 605, 631, 668, 673, 693, 749, 754.
 Isnitius Variscus Petrus Albertus, mistr 98.
 Olyrius Václav, správce kůru a kollega 304.
 sv. Ondřej v Praze, záduší 115.
 Opava 148, 296, 394, 492.
 Ophthalmius Jan, učitel 226.
 Ophthalmius Vít Strakonický, správce 784.
 opilstvo 344.
 Opitius, apatykář v Praze 473.
 Oporinus Šimon z Klatov, učitel 170.
 Optát Beneš (Isagogicon) 554—556, 660.
 Orbis sensualium pictus Komenského 698.
 Orcini (Orcinus) Královéhradecký Václav, bakalář 45, 333.
 ordines ve škole 601, 604, 606, 635, 654.
 Origenes David, správce 251, 268, 269.
 orloj 363.
 Orpheus Jan, rektor 323.
 osadní faršti 7, 201.
 Osek (klášter) 388.
 osel (trest) viz asinus.
 Osiandr Viktorin, učitel 32.
 Osovský na Doubravici Samuel 77.

z Ostěšova Ondřej, hejtman v Chlumu 228.
 Ostracius (Střípek) Rakovnický Jiří 304, 611, 762.
 ostřížky 250.
 Otázky dětinské (kniha) 588, 589.
 z Ottersdorfu Sixt 186, 740; Jan 415; Jiří Závěta 546.
 Ottersfeldu a z Kaliště Václ., rytíř 91.
 Oujezdecký z Červeného Oujezdce Sebastián 198.
 Oupický, kněz 291.
 z Oupy Herolt Volf 119.
 ovace 245.
 Ouštěk, Ústí, Úst viz Auštěk.

P.

Pacov, škola, učitelé 166, 175, 183, 189, 216, 318, 322, 783.
 Pacovský Ambrosii Pavel 384.
 Pacovský viz Husonius.
 Pacovský Ondřej, kantor 350.
 paedagog viz praeceptor.
 Paeonius Světinovinus Prokop, mistr 94, 321.
 Pachens (Pachaeus) Jan, správce 781; Lorenc 283.
 Palaeologus Theodor 295.
 palatinatus (palatinus) katechismus nebo heidelbergský 592, 593.
 Paldriánek nebo Valerián Jan, kantor 303.
 pálené 344, 505.
 pálení knih u jesuitů 454.
 Palladius Jan Hlinský, mistr 176, 319, 720.
 Palua Sixt, impressor 370.
 pamflet 311, 326, 358, 496, 498.
 Pánek Jiří Pragenský 782.
 sv. Pankrác u Prahy 351.
 Pappa puerorum 537.
 papír 596.
 Paradronius Ondřej, učitel 318.
 paraphrasis psalmorum 532.
 Pardubice, škola, učitelé 21, 27, 45, 78, 98, 116, 135, 169, 175, 181, 188, 267, 280, 288, 313, 336, 438, 742, 783.
 Pardubský Erazim, správce 146.
 pardus 483—492, 498, 541.
 Parlagius Baltasar, Slovák, bakalář 147, 172, 312.
 partéka (nadávka) 393, 501.
 partes (hudební kusy) 362, 363.

partikulární neb obzvláštní škola 24 až 26, 84, 94.

Particius Šimon Moravus 196, 320.

Partlovský Svinčanský Mikuláš 197. parva (třída) 605.

Parvus Salomon Březnický, rektor 364.

Parys Václav Žamberský, farář 312.

Paříž 380, 621.

Paskonides Bartoloměj 279.

Pasov 56, 123, 501.

Passonides Matiaš Velvarský 93, 383. pastus 243.

paškales 245, 246.

pater mendický 362, 386, 387, 418, 476, 477, 502, 510, 512.

Patian Havel Pražský 149.

patronát školní, patron školy 5, 6, 182.

Paulinus Václav Pražský 31.

z Paumberka Svěchin Gabriel 92, 123, 294, 304, 594; Jiřík 92, 175.

z Paumberka Nikodem, mistr 117.

z Paumberka Václav, měšťan pražský, 123.

pauperes (studenti) 379, 382, 390, 393.

sv. Pavel; špitál v nyn. Karlíně 348, 452.

sv. Pavla listy 624, 625, 640.

z Pavlovic Pavlovský Stanislav II., biskup 71.

z Peclínovce Kozel (Kozelius) Cyprian 149, 188.

z Peclínovce Kozel Jindřich, písař radní 230.

pečet školní 483.

pedell 184, 259, 455.

Pedelli Stanislav Pražský, farář 215.

Pekelský Václav, učitel 173.

Pelargus Jan Vodňanský 90, 177, 185, 725.

Pelhrimov 28, 31, 306, 347, 358.

Pelhrimovský Jan, kantor 336

Pelhrimovský Šimon 176.

peníze věčné 394.

peníze žukovské 206, 397.

pennales 244.

Pergnerus Rakovničan, učitel 166.

Peristerius (Kolumban, Holoubek) Václav Jiří, mistr 720, 724, 736, 741.

z Pernštejna 74; Jan 67; Jaroslav 67, 77; Vratislav kancléř 54, 71, 78, 79, 413, 754.

z Pernštejna Polyxena 56.

Perottus Mikuláš, arcibiskup, jeho grammatika 520, 597, 776.

Pesselius Johannes, správce 252.

Pešík ze Všechlap Václav, sukcantor, mistr 163.

Pěšín Ondřej, prelát 240.

Peta, farář u sv. Havla v Praze 310. petice 270.

Pětipeský z Chýšea Egerberka, Odolen 198; Václav 199.

sv. Petr v Praze, škola, učitelé 28, 114, 172, 173, 184, 193, 208, 218, 222, 225, 327, 335, 344, 402, 404, 505, 506, 595, 612, 712, 785

Petráček z Vokounštejna Jan 174.

Petri Jan Nepomucký, sukcantor 306.

Petrides Bartoloměj Nymburčan, alumnus 149.

Petrides Petr, sukcantor 227.

Petroselinus Augustin, správce 244.

Petrozelinus Václav 170.

Petřek z Polkovic Benjamin, jeho kniha 578, 609.

Petřík Jan z Benešova 455.

Pfarrkirchen Baltazar, professor, jesuit 50.

Phagellus Samuel Pisecký 783.

Phagellus Vit Pisecký 593.

Philaret Jiří Hořicenus, učitel v Plzni 27.

Philippo-Ramova mluvnice 522, 645, 647, 649.

Philomathes Jan Kutnohorský, učitel 781.

Philomathes Václav, kněz, jeho Etymologie 521, 557, 575.

Philomela Havel, žák 372.

Philonomus Matouš Benešovský, kněz, jeho kniha 559, praeceptor 198.

Philoplutus, drama 752, 754.

Philotheus Holicensus Marek, děkan 760.

Phokylides z Mileta, gnomický básník, VI. stol. př. Krist. 641, 648, 656.

piaristé 605, 704.

Pička, Pičkonides, Jan Pisecký, bakalář, 138, 806

pilnost učitelů 707—713.

Pindar z Theb, lyrik († 448 př. Krist.) 624.

z Pirnova Ceys 777, 785.

písař městský 13, 301.

písař veřejný 13.

Piscis Jan, mistr, radní písař 209, 301, 338.

Pisecius Tobiáš Královéhradecký 292.

Pisecký Daniel, bakalář 257.

Pisecký Jan, kollega 320, 342.

Pisecký Jiří, rektor universitní 37, 193.

Pisecký Samuel, bakalář 783.

Pisecký ze Třebeska Pavel, učitel 294.

Pisecký Václav, mistr 640.

Pisck, škola, učitelé 27, 29, 116, 125, 163, 210, 228, 239, 397, 783.

- píseň potupná 311, 498.
 písmo (metoda naučiti se psáti) 668.
 pítl z míry 343, 346.
 piva cena 236, 242.
 pivo bílé 401.
 pivo litoměřické 378.
 pivo řidké 400, 418.
 pivo zákovské 238, 418, 462.
 Pistor Jan Florián, kantor 353.
 Pistor (Pekař) Matiaš, učitel 181.
 Pistorius Jan, kantor 334.
 Pistorius z Lucka Pavel, arciděkan 288, 296.
 Pistorius Klement Žďárský 168, 183.
 Pistorius Mikuláš, rektor kolleje jesuitské 59, 105.
 Pistorius Wolfgang, arciděkan 55.
 Placentius, nuncius papežský 596.
 Plañany 16.
 Planknar Volfart, podkomoří 41.
 plat v konviktě 443.
 plat učitelům za listy 256.
 plat oficiálský stálý viz stance.
 plat školní 232.
 plat pastýři 250.
 plat snídaně řečený 250.
 pláštník (nadávka) 457.
 Platter, jeho školní řád 375, 376, 626.
 Plavenský Václav, správce 167.
 Plantus Maecius, jeho divad. hry 38, 69, 624, 625, 653, 729.
 z Plavna Joachim 53.
 Ples ze Sloupna Václav 142.
 Plesnensis Jiří, správce školy 148.
 Plinius, major, učenec zvlášť v přírod. věd. († 79 po Krist.) 702.
 Plutarch z Chaironeie, skladatel životopisů a Moralií († 120 po Krist.) 648, 651, 652.
 Plutarch přeložený do češtiny 279.
 Plužná 409.
 Plzeň, škola, učitelé, konšelé 8, 27, 34, 55, 141, 150, 152, 163, 164, 212, 218, 262, 263, 267, 275, 283, 288, 296, 302, 325, 337, 338, 352, 379, 385, 395, 401, 413, 416, 439, 443, 446, 453, 562, 783.
 Plzeňský Adam Kliment 706.
 Poboří ves 233.
 pobožnost, nepobožnost 220, 444, 445.
 Počátky 505.
 Počernice 383.
 počet žáků na školách 42, 99, 390, 391.
 počet žáků jesuitských 52.
 počty, počtářské knihy viz arithmetika.
 podací školní 5.
 Poděbradský Jan, kantor 305.
 Poděbrady, škola, učitelé 27, 45, 146, 182, 196, 233, 314, 783.
 Podhůrský Samuel z Klatov, kollega 321.
 Podkostecký Zikmund Českobrodský, mistr 210.
 podmistr školní 150, 399.
 Podol, ves 402.
 Podolí Bláské 409.
 Podskalí 427.
 podškolný 130.
 poesie, poetika (třída), poetastri, metrici (žáci) 602, 605, 648.
 Poban Jan, školní správce 305.
 pohanka 289.
 pohodný 141.
 na pohřeb oficiálních náklad 364.
 pohřeb, sazby, důchod z něho 270, 276, 433, 435, 473.
 pokoutní (postranní) školy 13, 14, 15, 16, 17, 39, 103, 564.
 Polanus Amandus, kalvin. theol. professor v Tubinkách († 1610) 75.
 Polej Matiaš, praeceptor 66.
 Polentari Jiří Královéhradecký 167.
 Police 147, 163, 280.
 Polický Šimon Andreae, správce 214, 276, 428, 491, 720, 721 viz Andreae.
 Polický Zikmund 202.
 Polička, škola, učitel, kněz 24, 166, 170, 187, 196, 215, 217, 226, 244, 246, 244, 267, 291, 307, 311, 34, 337, 390, 421.
 z Polkovic viz Petřek.
 Pollius Jan, správce 783.
 Polná 28, 155, 166, 185, 242, 252, 269, 273, 505.
 Polonius Emericus Sanctipetro-turo-censis, bakalář 295.
 Polsko, Poláci, polské školy 375, 380, 531, 532, 568, 573, 576, 593, 627, polská komedie 738.
 pomlaska 262.
 Pomarius Jakub Pražský, bakalář 314.
 Poniatovský Julián 23, 76.
 Pontanus (Mostecký) Spannmüller Jakub, jesuita 492, 541, 549, 695.
 Pontanus Jiří, vikář arcibiskupský 315.
 porada učitelů 160.
 Poříčský Jiří, rektor 304.
 Popelius Jindřich, farář 310.
 pozitiv 135.
 posnopné 256.
 Posseliova mluvnice řecká (Posselius, rostocký professor) 550, 617.
 Posthumus Václav Bydžovský 536, 342, 346, 783.

- postilly 771.
 postní peníze 276, 413.
 z Postupic Křtka Bohuš 64, 67.
 prádlena 442, 467.
 praebenda na zámku 288, 419.
 praeceptor, soukromý paedagog 152
 154, 161, 198, 200, 361, 374, 387,
 445, 461, 484, 490.
 praefekt jesuitský 158, 160, 460, 463,
 479, 654, 691, 746.
 praemia po zkouškách 717, 722, 747.
 praetor ve škole 479.
 Praha 181, 385, 407, 415; Malá Strana
 141, 184, 207, 258, 259, 388, 402;
 Nové Město 9, 371; Staré Město
 216; školy úhrnem 9, 10, 18, 273,
 470, 586.
 Prachatic, školy, učitelé 28, 33, 126,
 166, 176, 183, 187, 224, 240, 258,
 261, 268, 269, 272, 278, 285, 287,
 308, 309, 411, 413, 415, 509, 597,
 743.
 Prachovice 119.
 praktika vlášská 243.
 právnické knihy 772—776.
 prázdniny 468, 616, 619, 615, 636, 639,
 645, 647, 651, 652, 657.
 Pražský Václav, bakalář 314.
 precliky 289.
 pregéfská stolice 402.
 Pressius Pavel, mistr kněz 118, 543.
 pretiales, pretium 241, 243—253.
 z Preykenar Preykenar Matiaš 387.
 primán 373, 374, 393, 413, 484, 687.
 principia (třída), principisté 605, 606.
 Priscianova mluvnice 518, 524, 616,
 641, 668.
 Priscianus vapulans, drama 749, 754
 privátník, privat 275, 2, 2, 468.
 Prlik (Prlicius) Chlumecký Matěj, mistr
 178, 207, 210, 228, 725, 760.
 probošt mendický viz pater.
 Procer z Raběšína Matiaš 638.
 processí 452, 453.
 Proclus viz Proklos.
 professora titul 150.
 professor universitní 159, 170.
 Prochasius (Procházka) Kouřimský
 Adam 187, 783.
 Procházka z Polné, Jan neb Václav,
 kus'oš školní 155, 334.
 Proklos z Cařihradu filosof, grammatik,
 astronom, V. stol. po Kr. 623.
 Prokopidae Pokřický Vojtěch, děkan
 195.
 z Proksdorfu Prekl, hofrychtér 43.
 promoce žáků 746.
 Prosdokonymos Jan, veršovec 762.
 Proserchomus Lhotský Adam 167, 169.
 Prostějov, školy 147, 156, 169, 251,
 268, 271, 323, 412, 522, 528.
 Proškovský z Turnova Jan, správce
 225.
 z Prošovic Prošovská Marta 402.
 Prošovský Bedřich, hofmistr 199.
 Protazius, biskup olomoucký 10.
 Proxenus ze Sudetu Šimon, mistr 422,
 548, 681.
 provinciál jesuitský 160.
 provision (pense) 360, 361.
 Prusicius Stanislav Skalický, bakalář
 320.
 Prusinovský z Víčkova Vilém, biskup
 olomoucký 53, 71, 754.
 Pruškovský Jan Žebracenus, bakalář
 260.
 předměty školní 517—599.
 překlady z latiny 680, 681.
 Přelouč škola, učitelé 28, 170, 180,
 223, 287, 322, 357, 661.
 Přeloučský Václav, kantor 116.
 Přerov 74, 75, 441.
 Přerovský Blahoslav Jan, bratr 68.
 přetižení žáků 695.
 Přibenice 78.
 Příbram škola, učitel 27, 29, 175, 217,
 227, 324, 776, 786.
 Příbramský Šebestián, správce 342.
 Příbramský Voldřich jináč Stuchlík,
 kollega 355.
 Příbyslav, ves 286.
 příprava učitelů do školy 679.
 přírodopis 576.
 připití 349.
 přísaba, slib správce školního 195.
 přísaba zákova 370.
 Pšenička Jan, kantor 224; správce
 školy 148, 299.
 Pučálka, kantor 223.
 pulpít 131.
 Pullus Václav, správce 308.
 Purkarec, Pukhař 371.
 purkmistrů pražských plat 236, 258.
 Pustiměřský Václav z Vys. Mýta 184.
 Pyrin Jiří Zatecký 763.
 Pythagoras filosof, VI. st. př. Kr. 641.

Q.

Querfurt 236.

R.

- Rabin Laurin, kantor 323, 354.
 Rábeký Mikuláš, mistr 315
 Rábeký Ondřej 183, 184, viz Latomus.
 Rabštejnský Matěj, primas v Berouně 117.
 z Radešovic Radešinský Samuel 310.
 z Radkova Hydropota (Vodička) Rehoť 304.
 Radnický ze Zhoře Václav 490.
 rafička, rafie na litery 661—663.
 Rakocius (Rakoczius) Matiaš, praeceptor 224
 Rakocius Thurociensis Martin, Slovák. 203, 304.
 Rakovník, škola, učitelé 9, 21, 27, 28, 115, 117, 157, 179, 185—187, 190, 208, 212, 227, 237, 249, 258, 272 až 279, 305, 306, 336, 340, 348, 353, 363, 369, 372, 373, 382, 383, 389, 396, 460, 491, 497, 786.
 Rakovský Mikuláš Uher, mistr 126, 335.
 Rameš Jan, bakalář 326.
 Rameš Václav, kantor 153, 221, 223.
 Ramus, Ramée, Pierre humanista; jeho knihy 88, 101, 199, 560, 581, 585, 649.
 ratajský dům křižovníků v Praze 113.
 z Ratibořic a z Dubu Dorota 388.
 Ratichius Wolfgang, paedag. reformator 679, 680, 696.
 Ratio jesuitů 613, 654—658, 691, 692.
 Rau Jiří, kantor a knihtiskař, 573, 575.
 Raušek Tejnicenus Jan, kollega 165.
 realie při klasicích 678.
 Rebeka, komedie 742.
 recitatum 249.
 recordatum viz rekordace.
 von Rödern Erasmus, rytíř 780.
 reforma škol protestantských 94.
 reformace protestantská 37.
 z Regersdorfu Kašpar, fořtmistr panství Trutnovského 388.
 regula de tri 243, 565, 566, 638.
 Rejsek Matěj, učitel 519.
 rekordace 260—269, 277, 281, 393, 425, 632.
 rektor jesuitský 158, 165, 166, 691, 714, 745.
 rektor universitní 7, 163, 164, 180, 184, 194, 216, 218, 390, 408, 455.
 rektor nebo školní správce 141, 144, 175, 176.
 rektores škol pražských 430.
 relegatio (vyloučení), trest 222.
 Remerus viz Romerus
 remissionales 245, 250.
 Renčovský Ambrož, učitel 153, 167, 168, 176.
 Renšperger z Držkovic a na Skřiváni Ferdinand 198.
 repetitiones 275, 276.
 requiem 272.
 responsoria 152, 630.
 Rešel Tomáš, farář jarošovský 489, 530, 543.
 reverenda bakalářská 219.
 z Reyztálu viz Kozel.
 Rhakopaens Martin Kašpar Vodňanský 169, 174, 178.
 rhetorika 579, 580, 584, 604, 605, 620, 632, 633, 641, 643, 644, 647, 648, 652—656, 723.
 rhetorika česká 587.
 rhetorika (třída školní) 391, 496, 699, 747.
 Rinda Thermenus, učitel 165.
 Ripa Václav Staňkovský, mistr 208, 304, 510.
 Ripanus Pizeňský Fabian, mistr 490.
 Riese Adam, úředník baňský, jeho arithmetika 13, 668.
 z Risenberka Švihovský Děpolt 80.
 robenec (žák) 247.
 Robenhap (Rabenhaupt) Albrecht 709.
 Robicius Václav 177.
 Roch Jan, kantor kouřimský 246.
 Rochota Rochocius z Rochicperku Ondřej 183, 198, 299, 304.
 Rokycana Jan, mistr, arcibiskup 403, 456.
 Rokycany 27, 40, 171, 173, 176, 240, 251, 256, 258, 269, 274, 300, 322, 382, 426, 436, 664, 786.
 Rokycanský, kantor 324.
 Rokycanský Jan, kantor 341.
 Rokycanský Václav, Kouřiman 92.
 Romenec Matěj, děkan 215.
 Romerus, Remerus, Römer, Šebestián Nepomucký, bakalář 166, 168, 169, 189, 227, 491.
 Ronov 35, 273, 597.
 Rop Pavel, německý sekretář české komory 503.
 Rorate 448.
 Rosa, učitel v Trutnově 425.
 Rosacens Sofoniáš, učitel 173.
 Rosacius (Hořovský Jan?), farář 18.
 Rosacius Jan, učitel 326.
 Rosacius z Karlšperka Adam, mistr 81, 90, 109, 123, 173, 614; Adam mladší 341, 782, 783

Rosacius Sušický Jan, licenciát, mistr, professor 144, 281, 291, 406, 407, 782, 783.

z Rottenfeldu a na Pokraticích Flavián Vít, místosoudí dvorský 199.

Roudnice 28, 108, 121, 165, 170, 194, 295, 511, 586, 710, 773, 786.

z Roupova 104; Václav 80.

z Rovin viz Kamaryt.

z Rozdražova Václav, hrabě 46.

Rožmberk 234.

z Rožmberka 401; Anna 371; Jan 234, 285, 401, 503; Jan Vilém 48; Jindřich 114; Jošt 234; Petr 285; Petr Vok 48, 56—58, 71, 76, 79, 80, 83, 296, 304, 398, 401, 423, 474, 530, 696, 751; Vilém 54, 55, 66, 79, 277, 313, 373, 397, 456, 543, 586, 754, 767.

Rožmberské gymnasium viz Soběslav. Rubekula Sixt, Chissensis, Kutnohorský, mistr 19.

z Rudenperka Rudner, měšťan pražský, 780.

Rudimenta inflexionum 525.

Rudinger Esrom 70—73, 241.

Rudolf císař 41, 45, 54, 57, 71, 72, 217, 472, 752, 754.

Rudolf Křištof; jeho arithmetika 568.

rušáni 33.

rufky 33.

z Ruprsdorfu Huml Jan 294.

Rustinimicus Marcus 520.

Rusin Abraham, správce 361.

Russius Pavel Plasecký 166.

Ruth, drama 738.

rybald 14, 70, 316.

rybníkáři 508.

ryby, nerybný kraj, 289, 293.

Rychaltice 11, 238, 262.

Rychnov n. Kněžnou 28, 34, 77, 167, 173, 193, 196, 294, 309, 312, 343, 346, 775.

rychta městská 399.

rychtář císařský 107, 202, 206, 230

Rychter Jaroslav Jaroměřický, učitel 162.

rytířů jízda viz koleda.

Ř.

řady školní 600—658, 723.

Řečice 304.

řecký jazyk 38, 83, 174, 547, 549, 551, 552, 590, 620, 624—626, 629 až

633, 640, 641, 643, 644, 646—648, 651, 652, 654, 655, 691.

Řehole školní t. j. učitelé i žáci 353.

Řehoř, bratr 64.

Řehoř XIII., papež 52.

Řenčovský viz Renčovský.

Řericha 289

Revčice 310.

Rezník 502, 507.

z Říčan Heralt 228; Jan mladší 101.

S.

Sabbatecius Samuel Měřinský 89, 178.

Sabbatenus Felix, správce 784.

Sacrobosci Algorithmus 572; astronomie 653.

Sádlo z Vraženého Jarohněv 289.

Sadská 114, 187.

Sachs Hans, básník 730.

salár, salarium viz stance.

salát 289.

Salicius Jan, učitel 318

Sallust (četba školní) 654.

sv. Salvator v Praze, gymn. německé lutherské 97, 99, 102, 104, 107, 142, 205, 222, 591, 612, 650—653, 722.

Salve 398, 402, 434, 451.

sameček (pivo) 194.

Samson, drama 737, 738.

Sander Daniel 43

Sanuta Ludvika globus zemský 571.

Sarkander Vavřinec Falkenberský, mistr 145, 191, 331, 611.

Sarkander Vozický Jiřík, mistr 183, 340.

Sartor Mikuláš, učitel 357.

saský řád školní 481, 488, 574, 675, 677, 718.

Saulus, drama 748.

Savonarola, kázání 776

sbírky slov, frasi 536, 670, 671.

sbírky přísloví 533.

Scala spiritalis 279.

scuto (schütze) 376.

Sedecius Adam, správce 283.

Sedlčanský Laurin, bakalář 491.

Sedlčanský (Sedesannus) Ondřej Jan, mistr 786.

Sedlčanský Václav, praeceptor 786.

Sedlčany 27, 225, 309, 385, 786.

Sekera z Sedčic Jaroslav 198; Křištof 199; Ratibor Jan 18, 470.

sekyrales 244, 247.

sekundáni 373, 393, 413, 435, 484, 496, 687.

- Selinus Jan Žatecký, bakalář 785.
 z Semauna Daniel Jindřich, mistr,
 správce 173, 353.
- semikones 379.
- seminarium jesuitů viz konvikt.
- seminář arcibiskupský 412.
- Semonský Jan Solnicenus 166.
- Sendivogius Christian 763.
- Sentenci, knihy 354, 631.
- servit, ubrus 462.
- servus 239.
- Sezemice 290.
- seznamy žáků 219.
- Sextius Kašpar Beckovinus, učitel 166.
- sgraffito 117, 122, 125.
- Schodecký Daniel Slanský 166.
- scholarové, scholastici, žáci 369.
- scholasticus jesuitský 159.
- scholasticus pražské kapituly 5, 7, 48,
 163.
- Siberius Novopražský Pavel 762.
- Sidarinus Mikuláš, učitel 495.
- Siderinus (Siderius, Sidirius) Jan Pisecký 178.
- Siderinus Pavel, učitel 207, 269.
- signiferi 477.
- signum 481, 637.
- Simonius, Šimon Žatecký 166, 189.
- Sirach Jesus 628, 636, 637.
- Sixt Jan, bakalář 783.
- Skála Matěj Lounský 359.
- Skála Petr, rektor 312.
- Skála ze Zhoře, Pavel, mistr 100, 199,
 784, 786.
- Skalice 109, 122.
- Skapec 356.
- Sklepka Václav, kantor 298, 365.
- sklepovice (cibly) 122
- Skopacius Brozanus Jan 166.
- Skríbonius Jindřich z Horšova Týna
 dr. 48, 49.
- skriptorál 498, 538, 663.
- Skuteč 226.
- Skutečský Zdeněk, bakalář 296.
- slabikanti, syllabikanti 250, 251, 255,
 601–603, 606, 634, 675.
- slabikáře 527, 536, 553, 554, 617, 623,
 628, 644.
- slabikování 635, 662.
- slaniny 399, 404.
- Slaný, škola, učitelé 14, 18, 22, 27,
 28, 31, 120, 124, 151, 195, 198, 238,
 251, 261, 269, 279, 287, 330, 332,
 341, 412, 413, 483, 513, 596, 776.
- Slanský z Kosmačova David 186, 223,
 340.
- Slanský Mikuláš, řečený Plato de Slana,
 učitel 213.
- ze Slatinky Slatinský Jetřich 441.
- Slavata z Chlumce Vilém 59, 82.
- Slavkov (Schlaggenwald) 40, 146, 148,
 150, 153, 214, 239, 280, 381, 394,
 439, 472, 591, 623, 673, 693.
- Slavkov moravský 77.
- slavnost sv. Markety 349.
- slavnosti veřejné 465.
- Sleidan Jan, jeho dějiny 577, 598, 617,
 642, 649.
- slohová cvičení 631, 680.
- Slováci 172.
- Slovaci Adam Vodňanský, bakalář
 175, 353.
- slovníky 542, 670.
- slup 128
- Služský Ctibor 78.
- Smicheus Šimon 227.
- Smicheus Tomáš Turnovský, správce
 208, 361.
- Smicheus (Smichonius) Václav Hořovský
 198, 217.
- Smiřice 122
- Smiřický ze Smiřic Albrecht 182, 421;
 Jan 695.
- Smišek Jan Pražský, kněz 402.
- Smolicus Daniel Horažďevský 525.
- ze Smolnice Jiří, rektor 146.
- smrt oficiálů 364.
- snopné 256.
- Soarii Rhetorika 586.
- Sobenický (Sobenovský) Viktorin ze
 Stříbra 276, 281.
- Soběslav, škola obecní, rožmberská
 29, 79–85, 104, 106, 123, 189, 280,
 296, 441, 474, 507, 530, 532, 577,
 589, 719, 743; školy rožmberské
 řád 83, 612, 648, 649.
- Soběslavský Laurin, bakalář 14, 721.
- Soběslavský Tomáš 314.
- Soběvolný Jan Žlutíčan 153, 760.
- sobotales (sabbatales) 244, 248–252,
 253, 267, 281, 283.
- Sobotka 333, 335, 336.
- socii 154; socii secundarii 161.
- sodalita Mariánské 448, 454, 753.
- sodomství vlášské 343.
- sofista 37.
- Sofoklův Ajas 742.
- Sochor Václav, purkmistr 247.
- Sokrates (řeč k Demonikovi) 552.
- Solnický Daniel, žakovský zloděj 510.
- Sophonius Václav Pelhřimovský 193.
- Sophronides Kurio Václav, bakalář 786.
- Sorinus Jiří Chotěbořský 167.

- soud o oslu viz asinus.
soud rektorův 220—222.
spaciatum, spaciace (procházka) 136, 493.
Span Vavřinec, medik 762.
Spangenberg Musica latinská 575.
Speratus Pavel, biskup, německ. theolog († 1554) 65, 68.
sphaera viz astronomie.
Sphaerinus Jiří Pardubický, bakalář 319, 352.
Spira Martin Vodňanský, mistr 95, 338.
Spissius Mikuláš Horský, mistr 169, 181, 351, 500.
správce školní viz rektor.
Sprotava (Sprottava) 296.
Srnc Jakub z Varvažova Rokycanský 338, 586, 761.
Stadnicki Stanislav z Zinyrodu a na Lanczutu, vojvoda 229.
stance 232—240, 252, 253.
Ständera Jan Berounský, správce 784, 785.
Staněk kamenník 502.
Staňkovský Michael, děkan 185.
Stefanus Václav, arciděkan 762.
Stehlik Kašpar, mistr školní 439.
Steinhöwel Jindřich v Ulmě, doktor 528.
Stejšková Kateřina jinač Freysichselbstin 296.
Stephanides Martin, kněz 192.
Stief, augustinian, jeho arithmetika 569.
stipendia 189, 393—399.
Stodola, Stodolius z Požova Daniel, správce 383, 732.
stolček Pythagorejský 566.
u stolu mrav 462.
ze Stosu (Stosius) Jiří, bakalář 786.
Strabo Jakub Klatovský, správce 202, 611, 632, 693, 722, 759, 786.
Stradalius Adam 167.
ze Strakonic Zikmund, kněz 286.
Strakonice 300, 301, 333.
Strakovinus Jiří 176.
Stránský Pavel 109, 123, 167, 757.
Strašecí 32.
strava fareká, viz stůl officální; viz farešové.
stravníci studentští 387.
Strážnice 76.
Streje Jan Felix Rokycanský 725.
Streje Jan Písecký 228.
Streje Jiří, bratr 76, 558.
Strialius, Stryalius Jakub Žatecký, mistr 337, 338, 782.
Strialius Jan, mistr 330.
Strommerův Algorithmus 568.
Strutirides Colinus Jiří 760.
Středokluky 433.
Střela z Rokyc Jindřich 227.
Střibro, škola, učitelé 27, 116, 132 až 134, 166, 167, 176, 202, 221, 247, 248, 255, 258, 261, 278, 302, 398, 411, 412, 426, 427, 435, 439, 786.
Stříbrský Jakub, rektor 214.
Stříbrský Matěj, děkan 314.
Stříbrský Tobiáš Felix, správce 506.
Stříbrský Václav, bakalář 299.
student 369.
Stupanus Matiaš Jimramovský, učitel 181, 363.
Stupanus Ondřej Lounský, mistr 326.
Sturmius Bernardus, magister 239.
Sturmius viz z Greyfenberka.
Sturmius Jan, rektor štrassburský (1507—89) 231, 469, 475, 485, 530, 532, 543, 551, 571, 576, 580, 585, 586, 590, 608, 620, 621, 623, 626, 627, 637, 639, 642, 644, 652, 664, 670—674, 678, 685, 686, 692—694, 705, 713, 719, 722, 723, 729.
Sturmovy školní řady 621, 623, 625.
stůl, strava officálů 240, 285—293, 312.
stůl školní 132.
stychholcování 122.
subdidaskalus 237.
sukcentor, subkantor 151, 153, 157, 194, 221, 249, 252, 302.
ze Sudetu Jan Matěj (Matiaš) 174.
ze Sudetu Mathiasius Daniel 422.
Sudlicius (Sudlice) Milčinský Jan 153.
Sudoměř 409.
Suchenius Jan z Jimramova 760.
sukna cena 242.
Suksa Jan, sukcentor 221.
Summy (knihy) 589.
Surkulus Petr, učitel 315.
Susanna, drama 742, 743.
Sušice 123, 166, 173, 210—212, 217, 221, 225, 311, 382, 401, 403, 786.
Sušický Jan, mistr 102.
Sušický Josephiades Samuel, správce 183, 205.
Sušický Tomáš, bakalář 786.
Sušil Jan Rakovnický, učitel 384.
Sušil Jindřich Berounský 178.
Sušil Jiří Rakovnický, učitel 786.
Suticenus Václav Berounský 167.
Sutorii Oslanensis Matiaš 198.
Suttenus Šimon, bakalář 309.
Sykler Jan, mistr, správce 498.
Sylvan Jan, kantor 862.

Sylvius Petr Flander, jezuita 50.
 symfonie 574.
 syndici 479.
 synergae 149.
 synod kněžstva roku 1605, 47, 217.
 svačina 438.
 svatební smlouvy 335; svatební veselí 336.
 Svátek Václav Latiborenius, správce 225, 309.
 Svěchin viz z Paumberka.
 Světlá nad Sázavou 10, 20, 124, 238, 400.
 Světlovské panství 156.
 světnička bakalářova 136, 137.
 svičky slévati o Třech Králích 350.
 Svidnický Matiaš, bakalář 332.
 Svinčanský Mikul. 170.
 Svinčany 296, 312.
 svrsky učitelů 362.
 Sýkora Jan Rokycanský 208.

Š.

šafář kolleje Veliké 174, 175.
 Šalamoun, drama 737, 741.
 Šalamounova přísloví 536, 618, 628, 636, 637.
 Šarvochius Pavel Domažlický, sukcen-tor 105.
 šat učitelů 195, 329.
 šaty žakovské 410, 455—457.
 Šaustalius Jiří, kollega 760.
 Šebesta Matiaš Neogdinus 166.
 z Šebířova Jan, kněz 388.
 šenkérka 339, 348.
 Šentigar Jan z Chotejřiny 640.
 Šetějovice 397.
 ševcovské řemeslo 770, 773.
 Ševětín 728.
 šilink viz pardus.
 Šimon od lva, měšťan pražský 404.
 Šindler (Sindlar) Václav Novokolínský, mistr 507.
 Šbirmitz, učitel 207.
 Šišmánek Václav, rektor 173.
 ze Šitboře (Šitboře) Jan, školní mistr 147.
 školníci 390 viz domestik.
 školníci (žáci) školarové 369.
 školní úředníci 475, viz též dekurio.
 školometi 385.
 škol rozdily 11.
 Škvorec 421.
 Šlechta Jan, farář 44.
 Šlemin Václav Časlavský 167, 283.

Šlettstadt 376.
 Šlik z Hořejce z Pazaunu, hrabě 97, 122, 226; hraběnka 434; Albin 19;
 Joachim Ondřej 82, 97, 101; Julius 614.
 Smertoš z Ryználu, materialista 775.
 šmigrust 262.
 ze Šmilova Šmilaur Augustin 119.
 Schmuecus Vincenc, theolog, 651.
 Šnellius Jan, kaplan 18.
 Šneiter Jan Vodňanský 166.
 z Šanova Jan Vilém 400.
 Šotnovský viz Holý.
 Špalek Jan, rektor 314.
 špalkem potrestaný 417.
 Španovský z Lisova Michal 586;
 Oldřich 289.
 špitál studentský 474.
 Šragius Stefan Neostadiensis 168.
 Šram Pavel, jeho knížka počtářská 570.
 z Štampachu Belvicová Anna 438.
 ze Štampachu Štampach Matiaš 240.
 Štědrý večer 130.
 Štengler Jan, praeceptor 198.
 Štěpán, bratr 70.
 Štěpán sv. král, drama 753.
 sv. Štěpán Veliký v Praze, škola, učitel 29, 113, 123, 141, 226, 230, 297, 301, 304, 326, 329, 338, 343, 346, 355, 364, 382, 395, 397, 404, 405, 427, 428, 472, 490, 497, 501, 502, 512, 528, 712, 730, 770, 785.
 sv. Štěpán ve zdi v Praze 213, 449.
 ze Štěpánova Václav, bakalář 214.
 Štěřba Matěj z Kadaně, student 786.
 ze Šternberka Adam 59; Štěpán 227.
 z Šternberka a na Zelené Hoře Lok-šanová Kateřina 228.
 Šternberský Jan, student, učitel 178.
 Štirk Helias Volinus, správce 781.
 štíty renesanční na škole 128.
 štok (stůl) 133.
 Štolmestr Jan, bakalář 228.
 Štosius Jiřík, praeceptor 198.
 Štralsund, školní řád 487.
 Štrassburk 70, 199, 564, 571, 585, 603, 620, 621, 623, 626.
 ze Štubenberku Štubenberger Rudolf 304.
 Šturm Jan, kantor 338.
 Šturm Václav, jezuita, 55.
 Štuttgart 606.
 Štvanice v Praze 471.
 Šud ze Šemanína Eliáš, administrátor konsistoře 153, 311, 760.
 Schultes Pavel, kantor 42.
 Šultys z Felsdorfu Jiří, mistr 95.

Šultys Jan, mistr 103, 173.
 Schuhmann, učitel 741.
 ze Švamberka Jan Jiří 80, 81.
 Švancara z Tepence Jan, dr. 778.
 Švatle Jan, učitel 783.
 Švihov 228.

T.

- tabard mistrský 219.
 Tábor, škola, učitelé 27, 28—32, 87, 108, 163, 167, 173, 177, 197, 235, 239, 242, 249, 259, 272, 289, 333, 335, 357, 359, 362, 373, 498, 502, 513, 771, 786.
 Táborský Tobiaš, bakalář 785.
 Táboři 12.
 tabule školní 131.
 tabulka žiček 663.
 Taciturnus Jiří, učitel 198, 505.
 Tachov 31, 44, 451.
 Tajovský Jiří/k Kutnohořan 210.
 Talaei Rhetorika 585.
 z Talumberka a na Smilkově 200, Fridrich 747.
 tarmark 504
 Taskov 77.
 taufafi (novokřtění) 85.
 Taxoviensis, Taxovinus. Jakub, učitel, bakalář 782, 783, 786.
 technika učebná 606, 607.
 Tejnecký Kašpar Jiří 211
 Tejřovský viz z Einsidle.
 tčkáři, tčkáči 374, 379, viz i bacchanti.
 Telč 19.
 tělocvik 469.
 temporales 602.
 tenebrae, tenebrae 256, 275, 395.
 tenor 152, 174, 362.
 z Tepence Hordčička Jakub, hejtman 46.
 Teplice 42, 167, 168, 185, 189, 210, 304.
 Teplický Štefan, arciděkan kutnohorský 500.
 tercián 353, 373, 384, 389, 393, 435.
 Terentius Publius, dramatik († 158 př. Krist.) 532, 539, 615—617, 622 až 625, 628, 63, 633, 640, 648, 651, 652, 679, 702, 729.
 Terrigena Havel Slanský, kněz 147, 172.
 Tesacius Georgius 97.
 Tesák Českobrodský Adam 732.
 Tetauer Svinčanus Jan, mistr 321, 717.
 Tetlíkův Daniel z Vysokého Mýta, kantor 350.
 Tentobrodenus (Německobrodský) Jiří, učitel 786.
 Textoris Pannonius Jan, správce 167, 760.
 Textorius Václav Dvorský, mistr 205, 209, 355
 themata jesuitského učitele 683.
 Theofil Šimon Turnovský 447.
 Theognis, elegick. básník v VI. stol. př. Krist 656
 these nebo propositice k disputům 725.
 Thod (Todius) Štěpán, správce 166, 175.
 Thomaidas Jan Přerovský 169.
 Thomanides Jan Teplický 176.
 Tibullus Albinus, elegik († 19 př. Kr.) 622.
 Tiburcius Slanský Jakobides Kolínský, bakalář 174, 196.
 tiskari 596.
 Tobiaš, drama 738, 743
 Tomášek, perkmistr 404.
 Tomášek, správce v Náchodě 278.
 Topoličanský (Topolčanus) Jiří Michal 149, 199.
 tovaryše řemeslného posazení 355.
 tovaryši školní 154, 405.
 Touškov 167.
 Tovačov 71.
 Trajanus Adam Renešovan 153, 175, 508.
 Trčka viz z Lípy.
 Trenčín 169.
 tresty žakovské 480—492.
 Treutler Hieronymus Silesius (Dialektika) 581, 712.
 trivialis schola 25, 603.
 trivium 24.
 Trnau Jiří Časlavský 182.
 Trochopaens (Hlinický) Jakub 187.
 Troilus Svatopolský Hagiochoranus Mikuláš, mistr 88, 92, 95, 369, 384.
 Trojan viz z Bylan.
 Trojan viz Nigellus.
 sv. Trojice v Praze, Malá Strana, německ. kostel 107.
 Troplperger Mikuláš Budějovičan, správce 224.
 Trotzendorf Valent, humanista († 1556); jeho školní řád 475, 481, 483, 521, 603, 618 668.
 trulanti 156.
 trunkáti 339, 372, 373, 392, 405.
 Trutnov, škola, učitel 115, 121, 188, 140, 152, 207, 211, 238, 261, 310, 388, 394, 424, 528, 568, 743.
 Trebechovice 597.
 Trebenice 28, 46, 117, 165, 353, 451.
 Trebenický Samuel, sukcantor 194.

Třebíč 77, 109, 109, 178.
 Třebivlice (Třebiblice) 198.
 Třeboň, škola, učitelé 18, 48 54, 81, 108, 116, 146, 156, 164, 239, 296, 302, 312, 305, 401, 438, 441, 501, 503, 508, 743.
 Třeboňský klášter 395
 Třeboňský Vavřinec, učitel 301.
 Třebová Česká 166
 Třebová Moravská 273, 298.
 Třebovinus Jan, bakalář 184.
 Třebovinus Křišpin, učitel 781.
 Třebovle 428.
 třídy ve školách 600 608.
 Tříska Mikuláš, kněz 398.
 Tubinky 456, 708
 Tugurin Časlavský Duchoslav, bakalář 337, 782.
 Tuhanský (Duhanský) z Branče Martin 173.
 Tuchoměřice 77.
 z Tulechova Jan, císařský rychtář v Hoře 129.
 z Tulechova viz Kodiceil.
 Turek, znamení pokutné 482.
 Turek Stefan, mistr 345.
 Turka Jan Domažlický 93, 94, 102, 175.
 Turka (Turek) Jan Německobrodský 166, 360.
 Turnius Joachim, učitel 193, 210.
 Turnov škola, učitel 2, 28, 67, 121, 128, 134, 167, 172 224—226, 258, 260, 307, 349, 380, 440, 496, 513, 597, 774, 786.
 z Turnštejna Turnovský Zikmund, na panství Krumlovském hejtman 315.
 z Turtelštejna Dentulin Martin 15, 165, 174.
 Tykalides Jan Skutečský, bakalář 226, 321, 323.
 tykanec 250.
 Týn Horšův 238, 602.
 Týn v Praze, škola, učitel, farář, osadní 26, 28 114, 116, 125, 129 až 140, 172, 182, 184, 208, 240, 268, 282, 297, 301, 302, 321, 325, 326, 345, 346, 353, 357, 396, 397, 404, 407, 410—416, 427, 432, 433, 452, 466, 471, 474, 507, 512, 513, 519, 628, 712, 713, 785.
 Týn Vltavský 28, 128, 166, 390.
 Týnský Jan, učitel 215.
 tytlování 555.

U.

ubrman 222, 355.
 učitelé v stáří 361.
 učitelé urážení 353, 354 355.
 učitelé záletní 339, 341, 343.
 učitelé ženatí 295
 učitelé chudoba 298, 299.
 Újezd Vysoký 335.
 úlohy písemné 479, 657, 681, 682.
 úmrtnost v městech 274.
 Unčovský Václav Časlavský 306.
 universita viz akademie.
 Úpice nad Úpou 121.
 Urban VI., papež 4
 Urbanides Mikuláš Týnecký 166.
 Ursinus Benjamin Slezan, matematik 71, 82, 296.
 Ursmarus, rektor kolleje jesuitské 50.
 úřady žákovské 477.
 Ústí nad Labem 27, 167, 183, 293, 786.
 Ústí n. Orlicí 78.
 Ústí viz Anštek, Onštek.

V.

Václav IV., král 147.
 sv. Václav na Zderaze v Praze 28, 29, 124, 153, 194, 206, 212, 225, 228, 290, 308, 320, 455, 496, 503, 706, 716, 785.
 Vácov (Wacyen) 578
 vaganti viz bacehanti.
 Wagner Valečský Jindřich 104, 105.
 vajec cena 236.
 z Waldštejna Jan, nejvyšší komorník 304; Henyk 152, 165 239.
 valedikce 210.
 z Walkenberka Walkenberk Matouš 304.
 Valkoun Oldřich, úředník tovačovský 74.
 Valla Vavřinec (1407—1457, humanista 520, 537.
 Valouni 123.
 Valsa, bakalář 360.
 Valšovský Jan Sušický 168.
 Valter Christán Nymburský 198.
 Walter Mikuláš z Waltersaperka a na Biskupcích, sekretář české kanceláře 266, 586, 627.
 walterské stipendium 91, 189.
 Walteriáni 586.
 Vamberk 312.
 vandr studentský 374, 380.

- Vančura** Studenecký Markvart 75.
Vančura Valečový Jiřík 75.
Vaniček Petr z Dlouhého Oujezdce 227.
varhaník 239, 259, 279, 306, 325, 343.
varhany 265.
z Vartenberka 122; Adam 67; Jan 484; Jaroslav 227; Karel 97, 440.
z Varvažova viz Srnec.
z Varvažova Zuzana 772.
Vary Karlovy 377.
vaření sousedské žákům 412, 413, 415.
Vavroušůvský viz Limuz.
sv. Vavřinec pod Petřínskou horou v Praze; záduší 437.
Včelín Jan, kněz 18.
vedlejší výdělek učitelů 278, 279.
Vegetius (čtba lat.) 702.
Weidlich, cís. rychtář v Mostě 206.
Weinheimer, pastor 703.
Veleslavův Adam Daniel, dům, krám, knihy 90, 120, 186, 537–548, 577, 592; Anna Veleslavinka 768.
Velhartice 335.
velikonoční hrob 395.
Velká, městečko 77.
Velešinský Šebestián, farář 505.
z Velenova Jan 402.
Velenský Oldřich impressor 65.
velkoupec 280.
Welserová Filipína 751.
Velvarský Benjamin Jan, rektor 313.
Velvary 28, 168, 173, 174, 178, 190, 197, 229, 271, 287, 511, 786.
Venceslaides Řehoř Pražský, kněz 311.
Venclík z Vrchovišť Zikmund Matias 277.
věvec slaměný nokutou 482.
versiculantes 389.
veršování latinská 758.
veršované pocty učitelské 303, 337.
Veselí nad Lužnicí 218, 280.
vesnická škola 10, 125.
Vester Erfurfan 167.
Vestibulum Komenského 699–701.
z Vchynic Vchynský Radslav 168; Václav 45.
Videň, škola sv. Štěpána 6, 90, 151, 155, 235, 372, 469, 484, 520, 615, 717.
Videň, škola soukromá 710.
vigilie 277.
z Vilémova Bartoš, někdy kantor 338.
de Villa Dei Alexander 518–521, 615.
villatum 262, 426, 428.
Villichius, paedagog německý 671.
Vimperk 9, 28, 166.
Vimpheling Jakub 520.
Vincentius Petr, jeho řád školní 563, 618, 619.
Winkler, kněz 705.
vino, cena 236.
Winter Tobiáš, farář 104, 135.
Virgilius 362, 437, 531, 617, 679.
Virtemberk, řád školní 681, 686, 693, 704.
Wisner Josef, rektor 280, 296.
sv. Vít v Praze, kanovníci 41; škola 48, 130, 158, 237, 370, 379, 431, 457, 507, 512, 513, 559, 579.
vitrales 245, 247.
Vitruvius 702.
Vittenberk 20, 37, 38, 70, 90, 94, 155, 205, 640, 667, 690.
Vitus Albertus, rektor 296.
Vives Luis Juan, humanista 485, 537, 628, 629, 639, 646, 650.
z Vladovic Ursini Václav, žák 786.
Vladyka Martin, farář 815.
vlašská škola 19.
vlašský špitál 19.
Vlaši 296.
Vlašim 28.
Vlaverin Václav Nosislavský, mistr 91, 348.
Vlčíhrdlo ze Všebrd Jan 400.
z Vlkánova Prefát Jiří 769.
Vobcins Ludvík Vodňanský 196.
Voborský Jan Misenus Stříbrský, učitel 94, 182, 423.
vociferát 179.
vodák 240.
Vodicus viz Mirovicenus.
Vodička viz z Radkova.
Vodička Václav Horažďovický 220, 311, 332.
Vodička Viktorin, učitel 287.
Vodňanský Nathanael 437, 771.
Vodňanský Martin, kollega 313; viz také Spira.
Vodňanský Tobiáš, mistr, farář 300.
Vodňany 27, 166, 167, 180, 188, 195, 244, 274, 333, 594, 661, 664, 786.
z Vodolic Řehoř, kramář 396.
Vobáňka Josef Piscenus 166.
Vochius Isaiáš, správce 167, 198, 244.
vojáci 342: vojenské knihy 780.
sv. Vojtěch v Praze, Veliký, v Jirchách, v Smrčadách, v Kalábři 28, 114, 124, 175, 181, 293, 358, 402, 404, 427, 473, 496, 497, 509, 785.
sv. Vojtěch v Podskalí v Praze 28, 115, 175, 206, 269, 298, 342, 402, 490, 495, 719, 769, 785.

vokací učitelská 187.
 Vokna (Okny) ves 407.
 z Vokounštejna Vokoun Řehoř 174, 294.
 Volfgangus Maria, jesuita 51.
 Volinus Pychardi Jakub, bakalář 786.
 Volinus viz Štirk.
 Volyně 27, 166, 256, 270, 287, 357, 764, 786.
 Vopatovinus Jan 538.
 Vorličný Aquilinas Pavel 522, 533 až 535, 539, 543.
 Vostrovcová Apolena z Valdštiny Brtnická 382, 397.
 Vošitka Matěj Pražský, mistoděkan 316.
 Votice 299.
 z Votína Dblíci 781.
 votivy 272, 277.
 Vrána Litomyšlský Mikuláš, spisovatel 730.
 Vratislav, školy, řád školní 14, 128, 276, 357, 475, 576, 590, 601, 613, 618, 638, 690, 691, 710, 717.
 Vratislavský Daniel, učitel 226.
 Vrbenský Bartoloměj, bakalář 333.
 Vrbk z Tismic Mikuláš 431.
 Vrcov ves 397, 398.
 Vrchbělí 409.
 vrchnosti učitelů 201—230.
 Vřesovic z Vřesova Václav 594.
 Vtelno 215.
 Vulterinus Jan 296.
 Vůz Jan, písař staroměstský 362
 Vůz z Kozmačova Pavel, student 783.
 vycházka 470, 471.
 výmarský řád 675.
 výpověď ze školy 207, 209, 281.
 Vysočany 765.
 Vysoká 116.
 Vysokomýtský Jindřich, farář 334, 354.
 vysvědčení propouštěcí žákovo 195, 370
 vysvědčení učitelovo 211.
 Vyšehrad 48, 108, 149, 240, 395, 427, 501.
 Výškov 6, 11.
 Vyzovicenus Martin Fridštatský 167.

X.

Xenophilus Samuel, učitel 240.

Z.

zádušní dům chudých žen 403.
 Zabonetinus Čáslavinus Johannes 184.

Zahořany 233, 236.
 Zahorí Německé 341.
 zahrada ke koleji 142.
 zahrada růžená v Praze 113.
 Zahrádka viz Hortensius
 zahrádka kněžská 239.
 Zahrádka Matáš, bakalář 786.
 Zahrádka Vít z Prahy, bakalář 212.
 Záhrobský z Těšína Jan, písař 730
 Záhumenský Jan, kněz 198.
 záchod školní nebo zadní pokoj (lat. tryna) 140, 141, 454, 459, 466.
 zákonů vyložení v universi 219.
 zálohy učitelů 283.
 ze Zalužan Zalužanský Adam 88, 180.
 zámožnost učitelů 297, 298.
 zápasy školní viz koncertace.
 Zapský Adam 485.
 Zastřizl Jiří 76.
 Závěta Jiřík 4-4.
 Závš Jiří Lukáš Velvarský, mistr, správce 265, 343, 450.
 Závorka Tobáš, farář 77.
 Zbirov 45.
 zbraň žáků 457.
 Zbyněk II. Berka z Dubé, arcibiskup 27, 45, 47, 288, 305, 748.
 Zderazská školav Praze viz sv. Václav.
 Zeidler Jan v Mostě, kommandator 44.
 Zelender Konstantin, rychtář císařský 41
 Zelenka, kantor 606.
 Zelenohorský zámek 10.
 Zelený čtvrtek 194.
 zeli 289, 290.
 Zelotin (z Krásné Hory) Václav, mistr 785.
 zeměpis 576, 642, 692; knihy zeměpisné 773, 779.
 z Zettelburku Zettlberger Jan, hejtman panství chomutovského 61.
 Zezhule Jakub 74.
 Zhořelec 137, 570.
 Zikmund císař 578.
 zkoušky 210, 715—724, písemné 745; u jezuitů 743.
 zlomky nebo zlámaná čísla 565.
 známky z prospěchu žákovského 746.
 Znojmo 298.
 zpěv 636 viz také cantus.
 zpověď 446.
 Zrinský Petr 751.
 Zrubek Svatomír, děkan kutnohorský 307.
 Zuñiga, legát španělský 747.
 zvonec ve škole 128, 476, 608.
 zvoničkáles 245, 247.

zvoniectví 146, 270.
 zvoník 240, 270, 271, 292, 434, 500.
 Zych, Zychaens, Jakub Pražský, učitel
 781 (potom pedell).

Ž.

Žabonius, mistr 784.
 Žabonius z Vyšetína Jakub, mistr 199,
 227, 845.
 Žabonius z Vyšetína Václav, mistr
 820.
 žáci, jich rozdílly 369—392.
 žáci na pitkách 504—507.
 žáci žebraří viz mendikové.
 Žak Jan Litoměřický 175, 339.
 žák vrahem 510.
 žakovská obecnice 130.
 žakovské vzatky 509.
 žakovství 233.
 žáků milostné plotky 513.
 Žalanský Havel, kněz 767.
 žaltář 770.
 Žamberk 312.
 Žampach Jan Roudnický, kantor 181,
 451.
 Žatec, škola, učitel, řád 6, 26—28, 38,
 47, 101, 123, 140, 147, 151, 155,
 167, 170, 189, 194, 199, 202, 207,
 208, 230, 304, 334, 383, 384, 456,
 463—466, 473, 476, 506, 510, 544, 594,
 611, 632, 638, 673, 677, 693, 696,
 722, 760, 762, 771, 786.
 ze Žatce Adam, rektor 236.

ze Žatce Havel, mistr 64.
 Žatecký Jeronym Jan, děkan rakov-
 nický 315.
 Žatecký Melichar 332.
 Žďárský Bartoloměj, učitel 311, 326.
 Žďárský viz Pistorius.
 Žďárský viz Marchio.
 Žebrák 45, 505.
 Žebrácký Jan 177.
 žebroty studentské 374.
 Žehušice 343.
 žemličky 433.
 Ženeva 70.
 z Žerotína Jan starší 70; Fridrich 72;
 Fridrich Jan 77; Karel 75; Karel
 starší 106; Melichar 198.
 z Žestova Linhartova rytířka vdova Mar-
 kéta 895
 živobyti žáků 393—443
 židé 24, 408, 500, 737.
 židé v Poznani 564.
 Židek, doktor 3.
 židovská škola 19.
 Žlutice 14, 27, 28, 167, 229, 239, 381,
 411, 786
 Žlutický Aegidii Florian, rektor 170,
 189, 194, 304.
 Žlutický Havel 326.
 Žlutický Simon, písař rakovnický 330,
 369, 383, 412, 473, 501, 673, 693,
 760.

Y.

ybrlaufy 407.

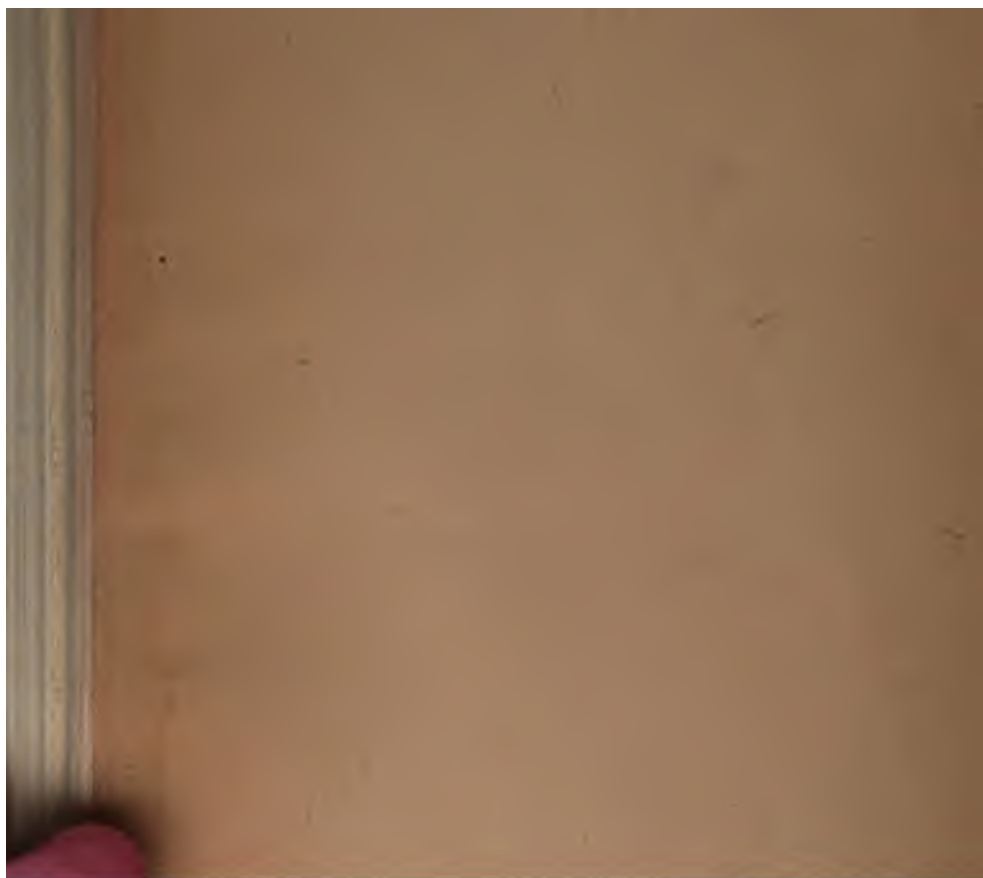
CHYBY:

- Str. 33 v poznámce místo Villichius má státi Dickius.
" 120 " tištěno Gradrilinguis místo Quadrilinguis.
" 123 " tištěno chudobinec místo děkanství.
" 284 v druhé řádce tištěno Bořkovi místo Bořkovi.
" 288 dole tištěno probeuda místo praebeuda.
" 305 dole tištěno vysvětil místo vysvěti.
" 320 stojí, že Žabonius Václav stal se professorem; to byl Jakub.
" 329 v poznámce tištěno Hosia místo Hosa.
" 270 dole tištěno bonifactů místo bonifantů.
" 448 na konci tištěno kadaňským místo chomútovským.
" 463 u prostřed tištěno nervati místo rváti.
" 487 při Agrikolovi má státi † 1521.
" 510 tištěno v jarmarce místo tarmarce.
" 563 dole tištěno Petra místo Petr.

Chyba v Životě církevním:

- Str. 198 místo Jaroslav má státi Vratislav z Pernštejna.
" 611 vytištěno Junonis místo Juvenis.
-

688
B7W6

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

--	--	--

